FJODOR MIHAJLOVICS DOSZTOJEVSZKIJ

ÖRDÖGÖK

FORDÍTOTTA MAKAI IMRE
A JEGYZETEKET BAKCSI GYÖRGY ÍRTA

TARTALOM

Első rész

ELSŐ FEJEZET
Bevezetés helyett: néhány részlet a nagyra becsült Sztyepan Trofimovics Verhovenszkij életrajzából

MÁSODIK FEJEZET
Harry herceg. Házasságszerzés

HARMADIK FEJEZET
A mások bűnei

NEGYEDIK FEJEZET
A sánta lány

ÖTÖDIK FEJEZET
Az okos kígyó

Második rész

ELSŐ FEJEZET
Éjszaka

MÁSODIK FEJEZET
Éjszaka (Folytatás)

HARMADIK FEJEZET
A párbaj

NEGYEDIK FEJEZET
Mindenki várakozik

ÖTÖDIK FEJEZET
Az ünnepély előtt

HATODIK FEJEZET
Pjotr Sztyepanovics munkában

HETEDIK FEJEZET
A mieinknél

NYOLCADIK FEJEZET
Ivan cárevics

KILENCEDIK FEJEZET
Tyihonnál

TIZEDIK FEJEZET

TIZENEGYEDIK FEJEZET
Sztyepan Trofimovicsnál foglaltak

TIZENKETTEDIK FEJEZET
Flibustier-k. A végzetes délelőtt

Harmadik rész

ELSŐ FEJEZET
Az ünnepély. Első szakasz

MÁSODIK FEJEZET
Az ünnepély vége

HARMADIK FEJEZET
Befejezett regény

NEGYEDIK FEJEZET
Végső döntés

ÖTÖDIK FEJEZET
A vándor asszony

HATODIK FEJEZET
Vesződséges éjszaka

HETEDIK FEJEZET
Sztyepan Trofimovics utolsó kóborlása

NYOLCADIK FEJEZET
Befejezés

Ha megölsz, se látok nyomot,
Ismeretlen már e táj.
Alighanem ördög vezet.
Összevissza, körbejár.

Hányan vannak, hová űzik
E jajongó sereget?
Boszorkányt kísérnek nászba,
Házimanót temetnek?

[A. Puskin]

Vala pedig ott egy nagy disznónyáj, legelészve a hegyen; és kérék őt, hogy engedje meg nékik, hogy azokba menjenek. És megengedé nékik. És minekutána kimentek az ördögök az emberből, bemenének a disznókba; és a disznónyáj a meredekről a tóba rohana, és megfullada. A pásztorok pedig látván, mi történt, elfutának, és elmenvén, hírré adták a városban és a falukban. Kimenének azért megnézni, mi történt; és menének Jézushoz, és ülve találák az embert, kiből az ördögök kimentek, felöltözve és eszénél, a Jézus lábainál; és megfélemlének. Elbeszélék pedig nékik azok is, akik látták, mi módon szabadult meg az ördöngös.

[Lukács evangéliuma VIII. 32-36.]

Első rész

ELSŐ FEJEZET

Bevezetés helyett: néhány részlet a nagyra becsült Sztyepan Trofimovics Verhovenszkij életrajzából

1

Most, amikor hozzáfogok azoknak az oly különös eseményeknek a leírásához, amelyek nemrégen a mi mindaddig teljesen jelentéktelen városunkban történtek, gyakorlatlanságom miatt kénytelen vagyok egy kissé messziről kezdeni, nevezetesen a tehetséges és nagyra becsült Sztyepan Trofimovics Verhovenszkij életrajzának néhány részletével. Ezek a részletek azonban csak bevezetésül szolgálnak a tervezett krónikához, maga a történet, amelyet le akarok írni, az után következik.

Nyíltan megmondom: Sztyepan Trofimovics állandóan valami különleges, hogy úgy mondjam, polgári szerepet játszott közöttünk, és szinte szenvedélyesen szerette ezt a szerepet - annyira, hogy azt hiszem, enélkül meg se tudott volna lenni. No nem mintha színpadi színészhez akarnám hasonlítani - isten őrizz! -, annál is kevésbé, mert magam is tisztelem. Mindez talán megszokásból, vagy helyesebben: a szép polgári magatartás kellemes ábrándjához való, gyermekkora óta szakadatlanul tartó és nemes vonzódásból eredt. Rendkívül szerette például az „üldözött", sőt, hogy úgy mondjam, a „száműzött" helyzetét. Ennek a két szónak van valami sajátos klasszikus fénye, amely egyszer s mindenkorra elbűvölte, és ahogy később, az évek hosszú során mind magasabbra emelte a saját szemében, végül egy bizonyos, igen magas és a hiúságának nagyon hízelgő piedesztálra állította. Egy múlt századi szatirikus angol regényben egy bizonyos Gulliver, hazatérve a liliputiak országából, ahol az emberek alig két hüvelyk magasak voltak, annyira megszokta, hogy óriásnak tartsa magát közöttük, hogy London utcáin járva önkéntelenül rákiáltott a járókelőkre meg a fogatokra: térjenek ki előle, és vigyázzanak, nehogy még eltapossa őket; azt képzelte ugyanis, hogy ő még mindig óriás, azok meg picinyek. Emiatt kinevették és szidalmazták, sőt a goromba kocsisok meg is csapkodták ostorukkal az óriást; de vajon igazuk volt-e? Mit nem tesz a megszokás?! A megszokás majdnem ugyanoda juttatta Sztyepan Trofimovicsot is, csak éppen ártatlanabb és - ha szabad így kifejezni - jámborabb formában, mert hiszen remek ember volt.

Én éppenséggel azt hiszem, hogy végül mindenki mindenütt elfelejtette; de azt már semmiképp se lehet mondani, hogy azelőtt egyáltalán nem ismerték. Kétségtelen, hogy egy ideig ő is előző nemzedékünk néhány ünnepelt alakjának híres csoportjához tartozott, és sok akkori forrófejű ember egy darabig - egyébként csupáncsak egyetlen röpke pillanatig - csaknem együtt emlegette a nevét Csaadajev, Belinszkij, Granovszkij és a külföldön csak akkor kezdő Herzen nevével. Ám Sztyepan Trofimovics tevékenysége mihelyt elkezdődött, csaknem ugyanabban a percben véget is ért - hogy úgy mondjam, a „körülmények találkozásának vihara" folytán. Valóban? Később kiderült, hogy nem is volt semmilyen „vihar", sőt még „körülmények" se voltak, legalábbis az ő esetében. Legnagyobb meglepetésemre, viszont kétségtelenül hiteles forrásból, csak most, a napokban tudtam meg, hogy Sztyepan Trofimovics egyáltalán nem száműzetésben élt köztünk, kormányzóságunkban, ahogy általában gondolták nálunk, sőt még csak felügyelet alatt sem állt soha. Ezek után elmondhatjuk: mi mindenre képes tulajdon képzeletünk! Egész életében őszintén hitte, hogy bizonyos körökben állandóan félnek tőle; hogy minden lépését szüntelenül számon tartják és ismerik, és hogy a három kormányzó mindegyike - akik a legutóbbi húsz év alatt nálunk egymást követték - már akkor, amikor ideérkezett, hogy átvegye a kormányzóság igazgatását, elsősorban őt illetően

bizonyos különleges, gondok árnyékolta elképzelést hozott magával, amelyet a kormányzóság átadásakor felülről sugalmaztak neki. Ha valaki akkor megcáfolhatatlan bizonyítékokkal meggyőzi az igen tisztelt Sztyepan Trofimovicsot, hogy egyáltalán nincs mitől tartania, feltétlenül megsértődik. Holott igen okos és tehetséges ember volt, hogy úgy mondjam, szinte a tudomány embere, ámbátor a tudományban... nos, egyszóval a tudományban nem olyan sokat, sőt azt hiszem, egyáltalán semmit sem csinált. De hát nálunk, Oroszországban, ez lépten-nyomon megesik a tudomány embereivel.

Amikor visszatért külföldről, immár a negyvenes évek legvégén, előadóként tündökölt egy egyetemi katedrán. De csak néhány előadást sikerült tartania, mégpedig, azt hiszem, az arabusokról; úgyszintén sikerült megvédenie ragyogó értekezését Hanau német kisvárosnak az 1413 és 1428 közötti időszakban csírázó polgári és Hanza-városi jelentőségéről, valamint azokról a sajátos és homályos okokról, amelyek miatt ez a jelentőség egyáltalán nem bontakozott ki. Ez az értekezés ügyes és fájdalmas szúrás volt az akkori szlávbarátoknak, és közöttük egy csapásra igen sok ádáz ellenséget szerzett neki. Később - egyébként immár katedrájának elvesztése után - még sikerült megjelentetnie (hogy úgy mondjam, bosszúból, és hogy megmutassa, kit vesztettek el) egy haladó havi folyóiratban, amely Dickensből fordíttatott, és Georges Sandot népszerűsítette, egy mélyenszántó tanulmány elejét; azt hiszem, arról szólt, mi volt az oka bizonyos korszakban bizonyos lovagok rendkívüli erkölcsi nemességének, vagy valami efféléről. Mindenesetre valami fennkölt és módfelett nemes gondolatot fejtett ki benne. Később azt beszélték, hogy a tanulmány folytatását sürgősen betiltották, sőt a haladó folyóiratnak kellemetlenségei is voltak a már közölt első fele miatt. Ez nagyon is megtörténhetett, mert mi meg nem történt akkoriban? Ám a jelen esetben valószínűbb az, hogy nem történt semmi, és hogy maga a szerző volt lusta befejezni a tanulmányt. Az arabusokról szóló előadásait pedig azért hagyta abba, mert valaki (nyilván valamelyik maradi ellensége) valahogy elfogott egy levelet, amelyben valamiféle „körülményeket" ismertettek valakivel, és ennek következtében valaki valamiféle magyarázatot követelt tőle. Nem tudom, igaz-e, de azt is állították, hogy ugyanakkor Pétervárott lelepleztek egy óriási, harmincfőnyi természetellenes és államellenes társaságot, amely kis híján megrendítette a rendszert. Azt beszélték, hogy magát Fourier-t akarták fordítani. A sors szeszélyéből épp akkor kobozták el Moszkvában Sztyepan Trofimovicsnak egy terjedelmes költeményét is, amelyet még vagy hat évvel korábban, Berlinben, legelső ifjúsága idején írt, és amely másolatokban kézről kézre járt két irodalomkedvelő és egy diák közvetítésével. Ez a költemény most a fiókomban hever; csak tavaly kaptam magától Sztyepan Trofimovicstól, majdnem friss, saját kezű másolatban, pompás piros szattyánkötésben. Egyébként van benne költészet, sőt némi tehetség is; furcsa mű, de akkoriban (vagyis pontosabban a harmincas években) gyakran írogattak efféléket. A tartalmát nemigen tudnám elmondani, mert az igazat megvallva, semmit sem értek belőle. Valami lírai-drámai formába öntött allegória, mely a *Faust* második részére emlékeztet. A színjátékot nők kara nyitja meg, majd férfiak, aztán valamiféle felsőbb erők kara következik, a legvégén meg olyan lelkeké, amelyek még nem éltek, de nagyon szeretnének élni egy kicsit. Mindezek a karok valami igen homályos dologról, többnyire valamiféle átokról énekelnek, de a mélyebb humor árnyalatával. Ám változik a szín, és beköszönt valami „élet ünnepe", amikor még a rovarok is énekelnek, megjelenik egy teknősbéka valamiféle szakramentális latin szavakkal, sőt, ha jól emlékszem, énekelt valamiről egy ásvány, tehát immár egy végképp élettelen tárgy is. Általában mindenki szakadatlanul énekel, ha pedig beszélnek, akkor valahogy homályosan szidják egymást, de megint csak a legmélyebb jelentőség árnyalatával. Végül ismét változik a szín, megjelenik egy vad vidék, ahol a szirtek között egy civilizált fiatalember bolyong, holmi füveket tépdes és szopogat, a tündérnek arra a kérdésére meg, hogy miért szopogatja ezeket a füveket, azt feleli: mivel úgy érzi, hogy túlteng benne az élet, feledést keres, és ezeknek a füveknek a nedvében találja meg, de a legfőbb kívánsága,

hogy minél hamarabb elveszítse az eszét (ez a kívánság talán fölösleges is). Ezután fekete lovon egyszer csak beléptet egy leírhatatlanul szép ifjú, akit roppant tömegben követ mindenféle-fajta nép. Az ifjú a halált személyesíti meg, és minden nép mohón arra vágyik. Végül, immár a legutolsó jelenetben hirtelen feltűnik a Bábel tornya, és valamiféle vasgyúrók az új remény énekével végül is felépítik, és amikor már a legteteje is elkészül, akkor az ég ura, mondjuk, az Olümposzé, komikus módon elmenekül, a magára ébredő emberiség pedig az ő helyét elfoglalva, a dolgok új felfogásával nyomban új életet kezd. Nos hát ezt a költeményt találták veszélyesnek annak idején. Tavaly azt javasoltam Sztyepan Trofimovicsnak, hogy jelentesse meg írását, mivel napjainkban már teljesen ártatlan, de javaslatomat látható bosszúsággal elvetette. Nem tetszett neki az a véleményem, hogy a mű teljesen ártatlan, és épp ennek tulajdonítom, hogy két egész hónapon át eléggé rideg volt hozzám. És mi történt? Majdnem ugyanakkor, amikor azt ajánlottam, hogy jelentesse meg itt - kiadják költeményünket *ott*, vagyis külföldön, egy forradalmi gyűjteményben, mégpedig teljesen a Sztyepan Trofimovics tudta nélkül. Először megrémült, rohant a kormányzóhoz, és írt egy igen nemes hangú önigazoló levelet Pétervárra; kétszer is felolvasta nekem, de nem küldte el, mert nem tudta, kinek címezze. Egyszóval nagy izgalomban volt egy álló hónapig, de biztosra veszem, hogy szívének legtitkosabb rejtekében rendkívül boldog volt. Szinte vele aludt a gyűjtemény tiszteletpéldányával, nappal pedig a matraca alá dugta, még azt sem engedte, hogy a takarítóasszony megigazítsa az ágyát, és bár mindennap valami táviratot várt valahonnan, fölényesen viselkedett. Nem jött semmiféle távirat. Ekkor aztán velem is kibékült, ami megint csak szelíd és megbocsátó szívének rendkívüli jóságát bizonyítja.

2

Azt azért nem állítom, hogy soha semmilyen zaklatásban sem volt része; csak mostanában győződtem meg teljesen arról, hogy addig folytathatta volna előadásait az arabusokról, ameddig neki tetszik, feltéve, ha megadja a szükséges magyarázatokat. De ő akkor elkezdett önérzeteskedni, és különös sietséggel iparkodott egyszer s mindenkorra elhitetni magával, hogy a „körülmények vihara" egész életére derékba törte pályáját. Pedig ha a teljes igazságot akarjuk megmondani, akkor a pályaváltoztatás igazi oka Varvara Petrovna Sztavroginának, egy altábornagy hitvesének, jelentős vagyonú asszonynak az a még régebbi és most a legfinomabban megújított ajánlata volt, hogy mint felsőbb pedagógus és jó barát - a ragyogó javadalmazásról nem is beszélve - vállalja el egyetlen fiának nevelését és egész szellemi képzését. Ezt az ajánlatot először még Berlinben kapta, éppen akkor, amikor először özvegy lett. Első felesége egy kormányzóságunkból való, könnyelmű hajadon volt, akit legelső és még meggondolatlan ifjúságában vett el; azt hiszem, hogy ettől az egyébként vonzó teremtéstől sok keserűséget kellett elszenvednie, mivel nem volt elég pénze az eltartásához, és azonkívül még más, immár kényes okokból is. Az asszony Párizsban meghalt, miután az utolsó három évben tőle külön élt, és ráhagyta ötéves fiukat, „első boldog és még zavartalan szerelmük gyümölcsét" - ahogy egyszer a jelenlétemben feltört a búsongó Sztyepan Trofimovicsból. Csemetéjüket már a legelején hazaküldték Oroszországba, és valahol az isten háta mögött, távoli nőrokonoknál, egész idő alatt ott is nevelkedett. Sztyepan Trofimovics akkor nem fogadta el Varvara Petrovna ajánlatát, és gyorsan ismét megnősült: egy szűkszavú berlini német nőt vett el még a gyászév letelte előtt, és ami a fő, anélkül, hogy egyáltalán szükség lett volna rá. De ezenkívül más oka is volt, hogy nem fogadta el a nevelői állást: csábította egy felejthetetlen professzor akkoriban világraszóló hírneve, és ő is felrepült arra a katedrára, melyre készült, hogy kipróbálja sasszárnyait. Majd nemsokára, mikor immár megperzselődött a szárnya,

érthető módon eszébe jutott az az ajánlat, amelyet azelőtt is latolgatott. Amikor pedig hirtelen meghalt a második felesége is, aki még egy évet sem élt vele, végképp elrendeződött minden. Megmondom nyíltan: az egészet Varvara Petrovna lángoló együttérzése és értékes, úgyszólván klasszikus barátsága döntötte el, ha ugyan lehet így jellemezni egy barátságot. Rohant e barátság ölelő karjaiba, és a kapcsolat több mint húsz évig szilárdan fennmaradt. Azt a kifejezést használtam: rohant ölelő karjaiba, de isten őrizzen mindenkit attól, hogy valami fölösleges és léha dologra gondoljon; ezt az ölelést a szó legmagasztosabb erkölcsi értelmében kell felfogni. Ezt a két oly nagyszerű lényt a legfinomabb és a legtapintatosabb kötelék fűzte össze - örökre.

Ezenkívül még azért fogadta el a nevelői állást, mert az az igen kicsiny birtok, amely Sztyepan Trofimovics első felesége után maradt, éppen tőszomszédos volt Szkvoresnyikivel, Sztavroginéknak a kormányzóságunkban, városunk közelében fekvő pompás birtokával. Ezenkívül bármikor megtehette, hogy a dolgozószoba csendjében, az óriási egyetemi elfoglaltságtól immár mentesen, a tudomány ügyének szentelje magát, és a legmélyebbre ható tanulmányokkal gyarapítsa a hazai filológiát. Tanulmányok nem mutatkoztak, viszont lehetőnek mutatkozott az, hogy az egész további élete, több mint húsz év folyamán - a nemzeti költő kifejezése szerint - úgyszólván „élő szemrehányásként" álljon a haza előtt:

Bízvást állhattál te a nép
Elé, szivedben jó és tiszta...

De annak a személynek, akire a nemzeti költő célzott, talán volt is joga ahhoz, hogy egész életén át ilyen értelemben pózoljon, ha kedve tartja, bár ez unalmas dolog. A mi Sztyepan Trofimovicsunk azonban az igazat megvallva csak utánzó volt az ilyen személyekhez képest, meg aztán bele is fáradt az álldogálásba, és eléggé gyakran lefeküdt pihenni. De ha pihengetett is, élő szemrehányás jellegét fekvő helyzetben is megőrizte - meg kell adni az igazat -, annál is inkább, mert a kormányzóságot tekintve ennyi is elég volt. Látták volna csak a klubban, amikor leült kártyázni! Az egész külseje azt fejezte ki: „Kártyát! Leülök veletek whistezni! Hát összefér ez én velem? Ki a felelős ezért? Ki hiúsította meg az én tevékenységemet, és ki silányította whistezéssé? Eh, pusztulj el, Oroszország!" - és tekintélyt parancsolóan kör adut hívott.

De valójában roppant szeretett kártyacsatákat vívni, és emiatt, kivált az utóbbi időben, gyakran kellemetlen perpatvarai voltak Varvara Petrovnával, annál is inkább, mert állandóan vesztett. Ám erről majd később. Csak annyit jegyzek meg, hogy különben lelkiismeretes ember volt (legalábbis néha), és ezért gyakran szomorkodott. Varvara Petrovnával való egész húszesztendős barátsága folyamán évente háromszor-négyszer szabályosan átadta magát - ahogy mi neveztük: a „polgári búnak", vagyis közönséges nyavalygásnak, de az a gunyoros kifejezés jobban tetszett az igen tisztelt Varvara Petrovnának. Később a polgári bún kívül kezdte átadni magát a pezsgőzésnek is, de Varvara Petrovna egész életében éberen óvta őt minden közönséges hajlamtól. Meg ő aztán rá is szorult a dajkálásra, mert néha nagyon furcsán viselkedett: a legfennköltebb búsongás közepette hirtelen a legpóriasabb módon elkezdett nevetni. Olykor, ha rájött, még saját magáról is humoros hangnemben nyilatkozott. De Varvara Petrovna semmitől se félt annyira, mint ettől a humoros hangnemtől. Klasszikus érdeklődésű, mecénás hajlamú nő volt, aki mindig csak a legmagasztosabb elképzelések nevében cselekedett. Óriási volt e kiváló hölgy húszéves befolyása szegény barátjára. Külön kellene beszélni róla - meg is teszem.

3

Vannak furcsa barátságok: a két barát szüntelenül marakodik, egész életükben így élnek, de elválni mégse tudnak. Sőt lehetetlen is elválniuk: az a barát, aki nekivadulva megszakítja a kapcsolatot, elsőnek betegszik meg, és talán bele is hal, ha ez bekövetkezik. Határozottan tudom, hogy Sztyepan Trofimovics többször, mégpedig néha a Varvara Petrovnával való legbizalmasabb négyszemközti ömlengések után, felugrott a díványról, mihelyt az asszony eltávozott, és mindkét öklével döngetni kezdte a falat.

Ez a legcsekélyebb jelképesség nélkül történt, olyannyira, hogy egyszer még a vakolatot is leverte a falról. Talán azt kérdezik: honnan tudhattam én meg ilyen kényes részleteket? De hátha magam is tanúja voltam? Hátha maga Sztyepan Trofimovics zokogott többször is a vállamon, miközben élénk színekkel ecsetelte legrejtettebb titkait? (És miket, miket nem mondott ilyenkor!) De lám, mi történt csaknem mindig az ilyen zokogások után: másnap már képes lett volna keresztre feszíttetni magát hálátlansága miatt; sürgősen magához hívatott, vagy ő maga szaladt hozzám, csakis azért, hogy ünnepélyesen kijelentse: Varvara Petrovna „a tisztesség és a finom érzés angyala, ő meg épp az ellenkezője". De nemcsak énhozzám szaladgált, hanem igen szívhez szóló levelekben, teljes aláírásával magának az asszonynak is bevallotta, hogy nemrég, éppen tegnap azt panaszolta egy kívülálló személynek: Varvara Petrovna hiúságból tartja őt, irigyli tudását és tehetségét, sőt gyűlöli is, csak nem meri nyíltan kimutatni az irigységét, mert fél, hogy ő otthagyja, és ez csorbítaná irodalombaráti hírnevét; hogy ennek következtében megveti magát, és elhatározta, hogy erőszakkal véget vet életének, de most még várja tőle az utolsó szót, amely majd mindent eldönt, és így tovább, ebben a hangnemben. Ezek után el lehet képzelni, milyen hisztériáig fajultak néha az ötvenéves csecsemők eme legártatlanabbjának ideges kitörései. Egyszer magam is olvastam egy ilyen levelét valami jelentéktelen ok miatt, de epésen lezajlott torzsalkodásuk után. Megrémültem és könyörögtem, hogy ne küldje el azt a levelet.

- Nem tehetem... így becsületesebb... kötelességem... meghalok, ha nem vallok be neki mindent, mindent! - válaszolta szinte lázasan, és mégiscsak elküldte a levelet.

Épp az volt a különbség köztük, hogy Varvara Petrovna sohase küldött volna el ilyen levelet. Igaz, Sztyepan Trofimovics a bolondulásig szeretett levelet írni, folyton írt neki, bár egy házban laktak, hisztérikus rohamaiban még naponta kétszer is. Bizonyosan tudom, hogy az asszony mindig a legfigyelmesebben elolvasta ezeket a leveleket, még akkor is, ha kettőt kapott egy napon, elolvasás után pedig, megszámozva és osztályozva, eltette őket egy külön ládikóba; ezenkívül elraktározta őket a szívében is. Aztán, barátját egész nap bizonytalanságban tartva, teljesen közömbösen viselkedett vele szemben, amikor találkoztak, mintha tegnap egyáltalán semmi se történt volna. Apránként úgy megfegyelmezte Sztyepan Trofimovicsot, hogy az már nem is merte emlékeztetni a tegnapiakra, hanem csak nézegetett a szemébe egy darabig. De Varvara Petrovna nem felejtett el semmit; ő bezzeg néha túlságosan is hamar felejtett, és éppen az asszony nyugalmától felbátorodva gyakran már ugyanazon a napon nevetgélt és gyerekeskedett a pezsgő mellett, ha barátai jöttek. Milyen epésen nézhetett rá ilyenkor Varvara Petrovna, ő meg semmit se vett észre! Legfeljebb egy hét, egy hónap vagy éppenséggel egy fél év múlva, valami különleges pillanatban, ha véletlenül eszébe jutott egy-egy ilyen levélből valamelyik kifejezés, aztán meg az egész levél, valamennyi körülménnyel együtt - akkor kezdett hirtelen égni szégyenében, és néha annyira gyötrődött, hogy rohamokban fellépő bélhurutot kapott. Idegmegrázkódtatásai bizonyos esetekben többnyire ezekkel a bélhuruthoz hasonló sajátos rohamokkal végződtek, amelyek a maga nemében érdekes különlegességre utaltak testi felépítésében.

Valóban: Varvara Petrovna biztosan nagyon gyakran gyűlölte; de ő csak egyet nem vett észre az asszonynál egészen utolsó percig, azt, hogy ő végül már a fia, a teremtménye, sőt mondhatni, a találmánya lett - hús a húsából -, és hogy korántsem csupán azért tartja ott és tartja el, mert „irigyli a tehetségét". Varvara Petrovnát bizonyára nagyon sértették is az efféle gyanúsítások. Az örökös gyűlölet, féltékenység és megvetés közepette is valami elviselhetetlen szeretet lappangott benne Sztyepan Trofimovics iránt. Óvta minden porszemtől, huszonkét évig dajkálgatta, egész éjszakákon át nem aludt volna a gondtól, ha Verhovenszkij költői, tudósi, polgári-közéleti tekintélyéről lett volna szó. Ő találta ki Sztyepan Trofimovicsot, és ő maga volt az első, aki hitt is a találmányában. Sztyepan Trofimovics afféle ábrándja volt... Viszont ennek fejében csakugyan sokat, néha valóságos rabszolgaságot követelt tőle. Azonkívül pedig szinte hihetetlenül haragtartó volt. Eszembe jutott két eset, el is mondom.

4

Egyszer, amikor még csak az első hírek jártak a parasztok felszabadításáról, és Oroszország, egyszeriben felujjongva, teljesen újjászületni készült, Varvara Petrovnát átutazóban meglátogatta egy pétervári báró, aki a legmagasabb kapcsolatokkal rendelkezett, és nagyon közel állt az ügyhöz. Varvara Petrovna rendkívül értékelte az ilyen látogatásokat, mivel a legelőkelőbb társasággal való összeköttetései a férje halála után mind jobban és jobban meggyengültek, végül teljesen meg is szakadtak. A báró egy órát töltött nála, és teát ivott. Más senki nem volt ott, de Sztyepan Trofimovicsot odahívta Varvara Petrovna, és fitogtatva bemutatta. A báró már előbb is hallott róla valamit, vagy úgy tett, mintha hallott volna, de teázás közben ritkán fordult feléje. Sztyepan Trofimovics természetesen nem vallhatott szégyent, és különben is igen finom volt a modora. Alighanem eléggé egyszerű származású volt ugyan, de úgy esett, hogy zsenge gyermekkora óta egy előkelő moszkvai házban élt, tehát nyilván példás nevelést kapott; franciául úgy beszélt, mint egy párizsi. Ilyen módon a bárónak az első pillantásra látnia kellett volna, milyen emberekkel veszi körül magát Varvara Petrovna, még vidéki magányában is. De nem így történt. Amikor a báró határozottan megerősítette a nagy reformról szóló, akkor frissiben elterjedt híreket, Sztyepan Trofimovics egyszer csak nem bírta megállni: *éljent* kiáltott, sőt egyik kezével tett valami mozdulatot is, amely ujjongást fejezett ki. Nem hangosan, sőt ízlésesen kiáltott, az is lehet, hogy az ujjongás előre kiszámított volt, a kézmozdulatot pedig a tea előtt egy fél órával tükörnél tanulta be, de valahogy mégse jól sikerült neki, úgyhogy a báró csak egy halvány mosolyt engedett meg magának, noha mindjárt rendkívül udvariasan betoldott egy mondatot minden orosz szív általános és a várható nagy eseményhez illő meghatottságáról. Aztán hamar elhajtatott, és búcsúzáskor nem felejtette el odanyújtani két ujját Sztyepan Trofimovicsnak is. Varvara Petrovna a szalonba visszatérve először hallgatott vagy három percig, mintha keresne valamit az asztalon, de egyszer csak odafordult Sztyepan Trofimovicshoz, és villámló szemmel, sápadtan azt sziszegte:

- Ezt sohase felejtem el magának!

Másnap úgy találkozott jó barátjával, mintha semmi se történt volna, és sohasem említette többé ezt az esetet. De tizenhárom év múlva egy tragikus pillanatban eszébe jutott, és a szemére vetette, és pontosan ugyanúgy elsápadt, mint tizenhárom évvel korábban, amikor először lobbantotta a szemére. Egész életében csak kétszer mondta neki: „Ezt sohase felejtem el magának!" A báróval történt eset már a második volt; de az első eset is olyan jellemző volt

a maga nemében, és azt hiszem, olyan sokat jelentett Sztyepan Trofimovics sorsát illetően, hogy bátorkodom azt is megemlíteni.

Ez ötvenöt tavaszán, májusban történt, közvetlenül azután, hogy Szkvoresnyikiben megkapták Sztavrogin altábornagy, e könnyelmű öregember elhunytának hírét, aki gyomorbajban halt meg, úton a Krímbe, ahová azért sietett, mert kinevezték a hadra kelt sereghez. Varvara Petrovna özvegyen maradt, és teljes gyászba öltözött. Igaz, nem búsulhatott túlságosan, mivel a legutóbbi négy évben teljesen külön élt a férjétől - annyira elütött a természetük -, és járadékot folyósított neki. (Magának az altábornagynak csupáncsak százötven jobbágya volt, meg a fizetése, azonkívül törzsökös nemessége és a sok-sok összeköttetése; az egész vagyon pedig Szkvoresnyikivel együtt a Varvara Petrovnáé, egy dúsgazdag adóbérlő egyetlen lányáé volt.) Azért mégis megrendítette a váratlan hír, és teljesen magányba vonult. Sztyepan Trofimovics természetesen állandóan mellette maradt.

A május teljes virágjában díszlett; csodálatosak voltak az esték. Kivirult a zelnicemeggy. A két barát minden este találkozott a kertben; a lugasban éjszakákig elüldögélve feltárták egymás előtt érzéseiket és gondolataikat. Költői percek voltak. Varvara Petrovna a sorsában bekövetkezett változás hatása alatt többet beszélt a szokottnál. Szinte simult jó barátja szívéhez, és így tartott ez több estén át. Egyszer csak furcsa gondolata támadt Sztyepan Trofimovicsnak: „Nem őrá számít-e a vigasztalhatatlan özvegy, és nem azt várja-e, hogy a gyászév leteltekor megkérje a kezét?” Cinikus gondolat, de hát az alkat magasabbrendűsége néha éppenséggel elősegíti a cinikus gondolatokra való hajlamot, már pusztán a fejlődés sokoldalúsága miatt is. Behatóbb fontolgatás után úgy találta, hogy ilyenformán áll a dolog. Elgondolkozott: „Óriási a vagyon, ez igaz, de...” Valóban: Varvara Petrovnát nem lehetett valami szépnek nevezni - valahogy lófejre emlékeztető, rendkívül hosszú arcú, magas, csontos, sárga nő volt. Sztyepan Trofimovics mind jobban és jobban habozott, és kétségektől gyötörve kétszer még sírva is fakadt tanácstalanságában (eléggé gyakran sírt). Esténként pedig, vagyis a lugasban, önkéntelenül is szeszélyes és gunyoros, kacér és egyben rátarti kifejezést öltött az arca. Ez valahogy véletlenül, akaratlanul történik, mégpedig minél nemesebb lelkű az illető, annál észrevehetőbb rajta. Isten tudja, hogyan is vélekedjünk erről, mindenesetre az a legvalószínűbb, hogy Varvara Petrovna szívében nem is csírázott semmi olyasféle, ami teljesen igazolhatta volna Sztyepan Trofimovics sejtését. Meg aztán nem is cserélte volna fel a Sztavrogina nevet az ő nevével, ha mégoly híres is. Lehet, hogy ez csupáncsak női játék, a bizonyos rendkívüli esetekben oly természetes, öntudatlan női igény megnyilvánulása volt. Különben hát nem kezeskedem érte; a női szív mélysége kifürkészhetetlen még napjainkban is! De folytatom.

Azt kell gondolnunk, hogy az asszony hamar megfejtette jó barátjának furcsa arckifejezését: ő fogékony volt és jó szemű, Sztyepan Trofimovics pedig néha túlságosan is gyermeteg. De az esték változatlanul teltek, a beszélgetések is ugyanolyan költőiek és érdekesek voltak. Egyszer, amikor leszállt az éj, a legélénkebb és legköltőibb beszélgetés után, egymás kezét melegen megszorítva, barátian elbúcsúztak annak az udvari épületnek a tornácánál, amelyben Sztyepan Trofimovics lakott. A szkvoresnyiki óriási urasági házból minden nyáron átköltözött ebbe a kis épületbe, amely majdnem a kertben állt. Alighogy bement a szobájába, és gondterhelten tűnődve fogott egy szivart, majd - még rá se gyújtva - fáradtan megállt a nyitott ablak előtt, és nézegette a fényes hold körül úszó pehelykönnyű kis fehér felhőket, valami halk surrogásra egyszeriben megrezzent és hátrafordult. Megint Varvara Petrovna állt előtte, akitől csak négy perccel előbb vált el. Az asszony sárga arca szinte megkékült, összeszorított szájának széle remegett. Teljes tíz másodpercig kérlelhetetlenül kemény tekintettel, szótlanul nézett a szemébe, majd hirtelen, hadarva azt suttogta:

- Ezt sohase felejtem el magának!

Amikor Sztyepan Trofimovics, immár tíz évvel később, az ajtót előzőleg bezárva, suttogva elmondta nekem ezt a szomorú históriát, megesküdött, hogy akkor annyira megrökönyödött ott, hogy nem hallotta és nem látta, hogyan tűnt el Varvara Petrovna. Mivel az asszony később soha, egyszer se célzott az esetre, és minden úgy folyt tovább, mintha mi se történt volna, egész életében hajlott arra a gondolatra, hogy az egész csak betegség előtti rémlátás volt, annál is inkább, mert még azon az éjszakán csakugyan megbetegedett két teljes hétre, ami aztán véget is vetett a lugasban való találkozásoknak.

Ám jóllehet hallucinációra gyanakodott, mégis egész életén át minden nap szinte várta az eset folytatását, és hogy úgy mondjam, a kifejletét. Nem akarta elhinni, hogy azzal vége is lett! Ha pedig így van, akkor néha bizonyára igen furcsán tekingetett jó barátjára.

5

Varvara Petrovna maga tervezte neki még azt az öltönyt is, amelyet aztán egész életén át viselt. Az öltöny választékos volt és jellegzetes: csaknem állig begombolt, de pompásan álló, hosszú aljú, fekete kabát; széles karimájú puhakalap (nyáron szalma); nagy csokrú és lecsüngő végű, fehér batiszt nyakkendő; ezüstfejű sétapálca, vállig érő haj. Sötétszőke volt, és csak az utóbbi időben kezdett egy kissé őszülni. Bajuszát, szakállát borotválta. Azt mondják, fiatal korában rendkívül szép volt. De szerintem meglepően impozáns volt ő öregkorában is. Különben: lehet beszélni öregségről ötvenhárom éves korban? De bizonyos polgári kacérságból egy csöppet sem igyekezett fiatalítani magát, sőt szinte kérkedett meglett korával, és a magas, egy kissé szikár férfi ebben az öltönyben, vállig érő hajával pátriárkához hasonlított, vagy inkább Kukolnyik költő kőnyomású arcképéhez, amelyet a harmincas években valami kiadványhoz mellékeltek - különösen amikor nyáron a kertben, virágzó orgonabokor alatt, mindkét kezével sétapálcájára támaszkodva egy padon ült, és egy nyitott könyvet maga mellé téve költőien elmerengett a napnyugtán. A könyvekre vonatkozóan megjegyzem, hogy a végén valahogy kezdett elszokni az olvasástól. Egyébként már csakugyan a legvége felé. Azt a rengeteg újságot és folyóiratot, amelyet Varvara Petrovna járatott, rendszeresen olvasta. Az orosz irodalom sikerei iránt ugyancsak állandóan érdeklődött, bár igyekezett csorbítatlanul megőrizni méltóságát. Egyszer nagy lendülettel tanulmányozni kezdte jelenlegi magasabb bel- és külpolitikánkat, de nemsokára legyintett, és abbahagyta ezt a vállalkozást. Az is megesett: Tocqueville-t viszi magával a kertbe, de a zsebében Paul de Kock lapul. De egyébként ez semmiség.

Kukolnyik arcképéről zárójelben megjegyzem: ez a kép akkor került Varvara Petrovnához, amikor még fiatal lány korában a nemeskisasszonyok moszkvai nevelőintézetében volt. Azon nyomban beleszeretett az arcképbe a nevelőintézeti leánykák általános szokása szerint, akik beleszeretnek mindenbe, ami az útjukba kerül, még a tanáraikba is, főként a szépírás- és rajztanárba. De ebben nem a kislány sajátságai az érdekesek, hanem az, hogy Varvara Petrovna még ötvenéves korában is megőrizte ezt a képet a legmeghittebb értékei között, úgyhogy bizonyára Sztyepan Trofimovicsnak is csak ezért tervezett a képen ábrázolthoz némileg hasonló ruhát. De persze ez is apróság.

Sztyepan Trofimovics az első években, vagy pontosabban: Varvara Petrovnánál való tartózkodásának első felében még mindig tervezgetett valami művet, és mindennap komolyan készülődött a megírásához. De a második felében bizonyára még a legelemibb dolgokat is elfelejtette.

Mind gyakrabban és gyakrabban mondogatta nekünk: „Látszólag készen volnék a munkára, az anyag össze van gyűjtve, de valahogy mégsincs kedvem hozzá. Sehogy se megy!” - és csüggedten lehajtotta fejét. Minden bizonnyal éppen ez emelte még magasabbra a szemünkben őt mint a tudomány mártírját. De ő maga valami mást szeretett volna. „Elfelejtettek, nem kellek senkinek!” - tört fel belőle többször is. Ez a fokozódó mélabú különösen az ötvenes évek legvégén vett erőt rajta. Varvara Petrovna végre ráeszmélt, hogy komoly a dolog. De különben se tudta elviselni azt a gondolatot, hogy jó barátját elfelejtették, és nem kell senkinek. Hogy elszórakoztassa és egyúttal megújítsa dicsőségét, elvitte Moszkvába, ahol irodalmi és tudományos körökben kitűnő ismeretségei voltak; ám kiderült, hogy Moszkva sem kielégítő.

Akkoriban különös idők jártak. Bekövetkezett valami új, ami egyáltalán nem hasonlított az előző csendhez, valami nagyon furcsa mozgás, amit azonban mindenütt, még Szkvoresnyikiben is érezni lehetett. Különféle hírek jöttek. A tények általában többé-kevésbé ismeretlenek voltak, de az is nyilvánvaló volt, hogy a tényeken kívül felbukkantak bizonyos kísérő eszmék is, mégpedig - és ez a fő - tömegestül. De épp ez okozott zavart: sehogy se lehetett alkalmazkodni és pontosan megtudni, hogy voltaképpen mit is jelentenek ezek az eszmék. Varvara Petrovna éppen női alkata folytán okvetlenül valami titkot akart sejteni bennük. Maga is nekifogott újságokat, folyóiratokat, tiltott külföldi kiadványokat, sőt az akkoriban divatozó kiáltványokat olvasni (mindezekhez hozzá tudott jutni); de csak beleszédült. Aztán egyremásra írta a leveleket: nem nagyon válaszoltak neki, és ezek a válaszok is mind érthetetlenebbek lettek. Sztyepan Trofimovicsot ünnepélyesen felszólította, hogy magyarázza meg neki „mindezeket az eszméket” egyszer s mindenkorra; ámde egyáltalán nem volt megelégedve a magyarázataival. Sztyepan Trofimovics a legnagyobb mértékben dölyfösen vélekedett az általános mozgalomról; mindig csak oda lyukadt ki, hogy őt magát elfelejtették, ő már senkinek se kell. Végül róla is megemlékeztek, először külföldi kiadványokban mint száműzött mártírról, majd nyomban utána Pétervárott mint a híres csillagkép egykori csillagáról; sőt valami okból Ragyiscsevvel hasonlították össze. Aztán valaki azt írta egy újságban, hogy már meghalt, és nekrológot ígért az emlékére. Sztyepan Trofimovics egy pillanat alatt feltámadt, és fölöttébb méltóságos tartást öltött. Egy csapásra eltűnt a kortársakról alkotott dölyfös véleménye, és fellobbant benne a vágy, hogy csatlakozzék a mozgalomhoz, és megmutassa erejét. Varvara Petrovna azonnal újra mindenben hinni és rettentően sürgölődni kezdett. Elhatározták, hogy haladéktalanul Pétervárra utaznak, hogy a gyakorlatban tapasztaljanak ki mindent, személyesen tanulmányozzák az új tevékenységet, és ha lehet, teljes erővel, osztatlanul bele is vessék magukat. Varvara Petrovna egyebek közt kijelentette, hogy kész saját folyóiratot alapítani, és ezentúl annak szentelni az egész életét. Sztyepan Trofimovics látva, hogy meddig jutott a dolog, még kevélyebb lett, és az úton már szinte pártfogóan bánt Varvara Petrovnával, aki ezt nyomban el is raktározta a szívében. Az asszonynak volt az utazásra még egy másik, nagyon fontos oka is, nevezetesen: előkelő kapcsolatainak felújítása. A lehetőséghez képest eszébe kellett juttatnia magát a nagyvilági társaságnak, legalábbis meg kellett próbálnia. Az utazás hivatalos ürügye pedig az volt, hogy találkozni akar egyetlen fiával, aki akkor végezte egy pétervári líceum utolsó évfolyamát.

6

Elutaztak hát Pétervárra, és ott töltötték csaknem az egész téli évadot. De a nagyböjtre minden szétpukkadt, mint egy szivárványos szappanbuborék. Az ábrándok szertefoszlottak, a zűrzavar pedig egyáltalán nem csitult el, sőt még undorítóbb lett. Először is: az előkelő kapcsolatok felújítása jóformán nem sikerült, legfeljebb csak elenyésző mértékben és megalázó huza-

vonával. A megsértődött Varvara Petrovna mindenestül belevetette magát az „új eszmék” áramlatába, és otthonában estélyeket rendezett. Irodalmárokat hívott meg, és mindjárt vittek is hozzá rengeteget. Aztán meg már hívás nélkül, maguktól is jöttek; egyik hozta a másikat. Ő még sose látott ilyen irodalmárokat. Szinte hihetetlenül hiúk voltak, de teljesen nyíltan, mintha ezzel valami kötelességet teljesítenének. Némelyik (bár korántse mind) éppenséggel ittasan jelent meg, de úgy, mintha ebben valami különleges, csak tegnap felfedezett szépséget találna. Mindegyikük szinte már hóbortosan büszke volt valamire. Mindnyájuk arcára rá volt írva, hogy csak az imént fedeztek fel valami rendkívül fontos titkot. Folyton szidták egymást abban a hiszemben, hogy ez becsületükre válik. Eléggé nehéz volt megtudni, hogy mit is írtak voltaképp; de voltak köztük kritikusok, regény- és drámaírók, szatirikusok, leleplezők. Sztyepan Trofimovics még a legfelsőbb körükbe is bejutott, oda, ahonnan a mozgalmat irányították. Az irányítók hihetetlenül magasan álltak, de őt szívélyesen fogadták, bár természetesen egyikük se tudott és nem is hallott róla semmit azon kívül, hogy valami „eszmét képvisel”. Addig-addig forgolódott körülöttük, hogy minden olümposzi fenségük ellenére vagy kétszer őket is meghívta Varvara Petrovna szalonjába. Ezek nagyon komolyak és nagyon udvariasak voltak; csendesen viselkedtek; a többiek láthatólag féltek tőlük; de az is nyilvánvaló volt, hogy nem érnek rá. Megjelent két-három irodalmi híresség is, akik akkor éppen Pétervárott tartózkodtak, és akikkel Varvara Petrovna már régóta a legszebb kapcsolatot tartotta fenn. Ám ezek a valódi és kétségtelen híresség, nagy meglepetésére, szerényebbek voltak az ibolyánál, sőt némelyik valósággal tapadt ehhez az új, vegyes társasághoz, és szégyenletesen hízelkedett neki. Eleinte szerencséje volt Sztyepan Trofimovicsnak; mindjárt kaptak rajta, és egyre-másra léptették fel nyilvános irodalmi összejöveteleken. Amikor egy nyilvános irodalmi előadáson a felolvasók közt először felment a dobogóra, viharos taps csattant fel, és nem is szűnt meg vagy öt percig. Kilenc évvel később - egyébként nem annyira hálából, mint inkább művészalkata folytán - könnyezve emlegette ezt. „Pedig esküszöm és fogadni mernék - mondta nekem ő maga (de csak énnekem, és titokban) -, hogy abból az egész közönségből jóformán senki se tudott rólam semmit!” Figyelemre méltó beismerés: tehát mégiscsak éles eszű volt, ha már akkor, ott a dobogón, minden diadalmámora ellenére ilyen világosan fel tudta fogni a helyzetét; azazhogy mégse volt éles eszű, ha még kilenc év múltán se tudott sértődöttség nélkül beszélni róla. Rávették, hogy írjon alá két vagy három kollektív tiltakozást (mi ellen - ő maga se tudta); aláírta. Varvara Petrovnát is rábírták, hogy írjon alá valamiféle „felháborító eljárást”, és aláírta ő is. Egyébként ezeknek az új embereknek a többsége, ha gyakran látogatta is Varvara Petrovnát, valahogy kötelességének tartotta, hogy lenézze, mégpedig leplezetlen gúnnyal. Sztyepan Trofimovics később keserű pillanataiban célzott is nekem arra, hogy azóta irigykedik rá az asszony. Varvara Petrovna természetesen jól tudta, hogy nem volna szabad ezekkel az emberekkel barátkoznia, de mégis mohón, egész hisztérikus női türelmetlenségével fogadta őket, és főként mindig várt valamit. Az estélyeken keveset beszélt, noha tudott volna beszélni; de többnyire hallgatott. Beszéltek a cenzúra és az orosz ábécében szereplő *kemény jel* eltörléséről, az orosz betűknek latin betűkre való átcseréléséről, arról, hogy tegnap száműztek valakit, a Passzázsban történt valami botrány; hogy hasznos lenne, ha Oroszországot nemzetiségek szerint feldarabolnák, de szabad szövetségi kötelékkel, ha feloszlatnák a hadsereget és a hajóhadat; visszaállítanák Lengyelország határait a Dnyeperig; beszéltek a parasztreformról, a kiáltványokról, az örökösödés, a család, a gyermeknevelés, a papság megszüntetéséről, a nők jogairól, Krajevszkij házáról, amelyet soha senki se tudott megbocsátani Krajevszkij úrnak, és így tovább, és így tovább. Világos volt, hogy az új embereknek ebben a vegyes társaságában sok szélhámos van, de az is kétségtelen volt, hogy akad sok becsületes, sőt igen vonzó személyiség is, bár azoknak is vannak bizonyos meglepő vonásaik. A becsületesek érthetetlenebbek voltak, mint a becstelenek és a gorombák; de nem lehetett tudni, ki kinek a kezében van. Amikor Varvara Petrovna bejelentette azt a

szándékát, hogy folyóiratot ad ki, még többen tódultak hozzá, de mindjárt csak úgy záporoztak rá szemtől szembe a vádak, hogy kapitalista, és kizsákmányolja a munkát. E vádak éppoly pimaszak voltak, mint amilyen váratlanok. Ivan Ivanovics Drozdov, egy agg tábornok, a megboldogult Sztavrogin tábornok egykori barátja és bajtársa, igen tiszteletreméltó ember (persze a maga nemében), a végletekig makacs és ingerlékeny, aki borzasztóan sokat evett, borzasztóan félt az ateizmustól, és akit mindnyájan ismerünk itt, Varvara Petrovna egyik estélyén vitába keveredett egy híres ifjúval. A fiatalembernek az volt az első szava: „Maga csakugyan tábornok, ha így beszél" - mármint abban az értelemben, hogy a tábornok szónál becsmérlőbbet nem is tudott találni. Ivan Ivanovics rettentően felfortyant. „Igen, uram, én tábornok vagyok, sőt altábornagy, és szolgáltam az én uralkodómat, te pedig, uram, éretlen kölyök vagy és istentagadó!" Megengedhetetlen botrány tört ki. Másnap a sajtóban leleplezték az esetet, és kollektív aláírást kezdtek gyűjteni Varvara Petrovna „felháborító eljárása" ellen, aki nem akarta menten kidobni a tábornokot. Egy képeslapban karikatúra jelent meg, amely maró gúnnyal ábrázolta Varvara Petrovnát, a tábornokot és Sztyepan Trofimovicsot, mint három maradi barátot; a képhez verset is mellékeltek, amelyet egy nemzeti költő külön erre az alkalomra írt. Közbevetőleg megjegyzem, sok tábornoki rangú személyiségnek megvan az a nevetséges szokása, hogy azt mondja: „Szolgáltam az én uralkodómat...", vagyis úgy beszél, mintha őneki nem is ugyanaz az uralkodója volna, mint nekünk, közönséges alattvalóknak, hanem más, aki külön az övé.

Természetesen lehetetlen volt tovább Pétervárott maradni, annál is inkább, mert Sztyepan Trofimovics végképp kudarcot vallott. Nem bírta megállni, és nyilatkozgatni kezdett a művészet jogairól, őrajta pedig még hangosabban kezdtek nevetni. A legutolsó felolvasásán polgári ékesszólással akart hatni, számítva a „száműzetése" iránti tiszteletre, és azt képzelve, hogy megindítja a szíveket. Vita nélkül elismerte, hogy a „haza" szó haszontalan és komikus; egyetértett a vallás ártalmasságának gondolatával is, de fennen és nyomatékosan kijelentette, hogy a csizma alábbvaló Puskinnál, mégpedig jóval. Kegyetlenül kifütyülték, úgyhogy még ott, a dobogón, a közönség előtt sírva fakadt. Varvara Petrovna félholtan vitte haza. „On m'a traité comme un vieux bonnet de coton!"[1] - dadogta értelmetlenül. Az asszony egész éjjel ápolta, babérmeggy-cseppeket adott neki, és hajnalig ismételgette: „Maga értékes ember; majd felvirrad még magának; megbecsülik még magát... másutt."

Mindjárt másnap, korán reggel megjelent Varvara Petrovnánál öt irodalmár, köztük három teljesen ismeretlen, akit soha nem is látott. Szigorú arccal közölték, hogy megvizsgálták folyóiratának ügyét, és határozatot is hoztak ebben a tárgyban. Varvara Petrovna soha senkit nem bízott meg, hogy megvizsgálja a folyóirat dolgát, és bármit is határozzon róla. A határozat abban állt, hogy az asszony, mihelyt megalapítja a folyóiratot, rögtön adja át nekik a tőkével együtt, a szabad társulás jogának alapján, ő maga pedig utazzék haza Szkvoresnyikibe, és el ne felejtse magával vinni Sztyepan Trofimovicsot, „ezt a kivénült alakot". Előzékenységből hajlandók voltak elismerni tulajdonjogát, és évente megküldeni neki a tiszta haszon egyhatodát. A legmeghatóbb az volt, hogy ötük közül négynek biztosan nem volt semmilyen nyerészkedő célja, csupán a „közös ügy" nevében fáradoztak.

- Egészen elkábulva indultunk útnak - mondta Sztyepan Trofimovics -, én semmit se tudtam felfogni, és - emlékszem - egyre azt hebegtem a vonat zakatolása közben:

Vek és Vek és Lev Kambek,
Lev Kambek és Vek és Vek...

[1] Úgy bántak velem, mint egy ócska pamutsipkával!

- meg az ördög tudja, mit még, egészen Moszkváig. Csak Moszkvában tértem magamhoz - mintha ott csakugyan valami mást találhattam volna. Ó, barátaim! - kiáltott fel néha lelkesülten körünkben. - Maguk el se tudják képzelni, micsoda szomorúság és harag fogja el egész lelkünket, amikor azt a nagy eszmét, amelyet már régóta szentül tisztel, kontárok felkapják, és kicipelik az utcára, azokhoz, akik ugyanolyan tökfilkók, mint ők maguk, és egyszer csak a zsibvásárban látjuk viszont, immár felismerhetetlenül sárosan, ahogy ostoba gyerkőcök játékszereként minden arány és összhang nélkül, fonákul, után odaállították. Nem! A mi időnkben nem így volt, és mi nem erre törekedtünk. Nem, nem, egyáltalán nem erre. Nem ismerek rá semmire... De megint eljön még a mi időnk, és megint biztos útra térít mindent, ami manapság ide-oda kóborol. Mert másképpen mi lesz?...

7

Varvara Petrovna, mihelyt Pétervárról hazatértek, külföldre küldte jó barátját „pihenni"; de meg érezte is, hogy egy időre el kell válniuk. Sztyepan Trofimovics ujjongva indult útnak. „Ott majd újjáéledek! - kiáltotta. - Ott végre nekilátok a tudománynak!" De mindjárt az első berlini levelében rákezdett a régi nótára. „Össze van törve a szívem - írta Varvara Petrovnának -, nem tudok elfelejteni semmit! Itt Berlinben minden a régi múltamat juttatja eszembe: az első ujjongást, az első kínt. Hol vannak már azok? Hol van most már mind a kettő? Hol vagytok ti, két angyal, akiket sohasem érdemeltem meg? Hol van a fiam, az én szerelmetes fiam? Végül hol vagyok én, én magam, a régi énem, az acélos erejű, a sziklaszilárd, ha most holmi Andrejeff, un szakállas pravoszláv bohóc, peut briser mon existence en deux",[2] és így tovább és így tovább. Ami Sztyepan Trofimovics fiát illeti, csupán kétszer látta életében, először amikor megszületett, másodszor - nemrég Pétervárott, ahol a fiatalember az egyetemre készült. A fiú mindaddig, mint már mondtam is, nagynénjeinél, az o-i kormányzóságban nevelkedett (a Varvara Petrovna költségén) hétszáz versztányira Szkvoresnyikitől. Ami pedig *Andrejeffet*, vagyis Andrejevet illeti, az egyszerűen csak egy itteni kereskedő, boltos, nagy különc, autodidakta régész, orosz régiségek szenvedélyes gyűjtője volt, aki néha összemérte Sztyepan Trofimoviccsal tudását és főként gondolkodásmódját. Ez az ősz szakállt és nagy ezüstkeretes szemüveget viselő, tiszteletre méltó kereskedő adós maradt Sztyepan Trofimovicsnak négyszáz rubellel, ami a (Szkvoresnyiki tőszomszédságában fekvő) birtokán irtásra eladott néhány gyeszjatyina erdőért még járt volna. Bár Varvara Petrovna busásan ellátta barátját pénzzel, amikor útnak indította Berlinbe, Sztyepan Trofimovics az elutazás előtt külön is számított erre a - bizonyára titkos költségekre szükséges - négyszáz rubelre, és kis híján sírva fakadt, amikor Andrejeff arra kérte, hogy várjon egy hónapot; egyébként joga volt ehhez a haladékhoz, az első részleteket ugyanis csaknem fél évvel előre kifizette, mivel Sztyepan Trofimovics akkor különösen meg volt szorulva. Varvara Petrovna mohón elolvasta ezt az első levelet, majd miután ceruzával aláhúzta ezt a felkiáltást: „Hol vagytok ti mind a ketten?!" - ráírta a sorszámot, és bezárta a dobozba. Sztyepan Trofimovics természetesen megemlékezett mindkét elhunyt feleségéről. A második berlini levélben változott a nóta: „Napi tizenkét órát dolgozom (jó volna, ha tizenegyet! - dünnyögte Varvara Petrovna), bújom a könyvtárakat, adatokat ellenőrzök, jegyzetelek, lótok-futók; jártam professzoroknál. Felújítottam az ismeretséget a kitűnő Dundaszov családdal. Milyen gyönyörű Nagyezsda Nyikolajevna még most is! Üdvözletét küldi. Fiatal férje és mind a három unokaöccse itt van

[2] Ketté tudja törni az egzisztenciámat.

Berlinben. Esténként hajnalig beszélgetünk a fiatalokkal, csaknem athéni estéket tartunk, persze csakis a finomságot és a kellemet illetőleg; minden oly nemes: sok zene, spanyol motívumok, ábrándok az emberiség általános megújhodásáról, az örök szépség eszméje, a Sixtusi Madonna, fény sötét sávokkal, de hát a napnak is vannak foltjai! Ó, barátom, nemes és hű barátom! Lélekben magával vagyok, és a magáé vagyok, mindig csakis magával, en tout pays,[3] még akár dans le pays de Makar et de ses veaux,[4] amelyről, emlékszik, oly sokat beszéltünk remegve Pétervárott az elutazás előtt. Mosolyogva gondolok vissza rá. Mihelyt áthaladtam a határon, biztonságban éreztem magamat, furcsa, új érzés, először oly sok év után...", és így tovább és így tovább.

„No, ez csupa badarság! - állapította meg Varvara Petrovna, miközben eltette ezt a levelet is. - Hogyha hajnalig athéni estéket rendeznek, akkor nem ül ő tizenkét órákat könyvek mellett. Részegen írta ezt, vagy mi? Hogy mer üdvözletet küldeni nekem az a Dundaszova? Egyébként bánom is én, hadd szórakozzon az a Sztyepan Trofimovics..."

A „dans le pays de Makar et de ses veaux" mondat értelme ez volt: „Ahova Makar se hajtotta a borjúkat", vagyis ott, ahol a madár se jár. Sztyepan Trofimovics néha szándékosan a legostobább módon fordította franciára az orosz közmondásokat és tőrőlmetszett szólásokat, noha kétségtelenül jobban tudta volna értelmezni is, lefordítani is; de ő ezt valami sajátos sikkből tette, és szellemesnek találta.

De nem sokáig szórakozott, négy hónapig se bírta ki, máris rohant vissza Szkvoresnyikibe. Legutóbbi levelei csakis a távollevő barát iránti leghőbb szeretet ömlengő megnyilvánulásai voltak, és betű szerint a társtalanság könnyei áztatták őket. Vannak alkatok, amelyek rendkívül megszokták az otthont, akár a szobakutyák. A két jó barát újbóli találkozása csupa ujjongás volt. Két nap múlva minden a régi kerékvágásban haladt, sőt még unalmasabban, mint azelőtt. „Barátom - mondta nekem Sztyepan Trofimovics két hét múlva, mint hétpecsétes titkot -, barátom, felfedeztem egy számomra rettenetes... újságot: je suis un közönséges ingyenélő et rien de plus! Mais r-r-rien de plus!"[5]

8

Azután szélcsend következett nálunk, és csaknem kilenc teljes éven át tartott. A hisztérikus kirobbanások és zokogások a vállamon, amelyek szabályosan folytatódtak, egy csöppet se zavarták kellemes életünket. Csodálkozom, hogy Sztyepan Trofimovics nem hízott el ez alatt az idő alatt. Csak az orra pirosodott meg egy kissé, és kedélyességben gyarapodott. Apránként egész baráti kör alakult ki körülötte, amely azonban kicsiny maradt. Varvara Petrovna nem nagyon törődött körünkkel, de mindnyájan őt tekintettük védnöknőnknek. A pétervári lecke után végleg városunkban telepedett le; télen városi házában, nyáron meg város környéki birtokán lakott. Kormányzóságunk társadalmában sohase volt olyan nagy jelentősége és tekintélye, mint e legutóbbi hét évben, vagyis egészen a mostani kormányzónk kinevezéséig. Az előző kormányzónk, a felejthetetlen és szelíd Ivan Oszipovics, közeli rokona volt, és valamikor bőven részesült jótéteményeiben. A kormányzóné reszketett a puszta gondolatára is

[3] Bármilyen országban.

[4] Makarnak és borjúinak országában is.

[5] Én egy közönséges ingyenélő vagyok, és semmi több! De s-s-semmi több!

annak, hogy esetleg Varvara Petrovna kedve ellen tesz, a kormányzóság társadalmának hódolata pedig már olyan fokra jutott, hogy szinte a bálványimádáshoz hasonlított. Következésképpen jó dolga volt Sztyepan Trofimovicsnak is. A klub tagjaként méltóságteljesen veszített, és megbecsülést vívott ki, bár sokan csak „tudósnak" tekintették. Később, amikor Varvara Petrovna megengedte neki, hogy másik házban lakjon, még szabadabban érintkeztünk. Hetenként kétszer gyűltünk össze nála; általában jókedvünk volt, kivált amikor nem sajnálta a pezsgőt. Az italt az említett Andrejevnek a boltjából hozatta. A számlát Varvara Petrovna fizette ki félévenként, és a kiegyenlítés napja csaknem mindig a bélhurut napja is volt.

A kör legrégibb tagja Liputyin, egy kormányzósági hivatalnok, immár javakorabeli ember, nagy liberális volt, akit a városban istentagadónak tartottak. Másodszor egy fiatal és csinos asszonykát vett el, hozományt is kapott vele; ezenkívül volt három felserdült lánya. Egész családját istenfélelemben és szinte lakat alatt tartotta, rendkívül fukar volt, és szolgálata alatt összegyűjtött némi tőkét, ezenkívül vett egy kis házat. Nyughatatlan ember volt, bár alacsony rangú; a városban nem nagyon tisztelték, előkelőbb körökben pedig nem is fogadták. Ezenkívül hírhedt pletykafészek volt, akit már kétszer is megfenyítettek, mégpedig alaposan, először egy tiszt, másodszor pedig egy köztiszteletben álló földbirtokos családapa. De mi szerettük éles eszéért, tudásvágyáért, különleges, kaján vidámságáért. Varvara Petrovna nem szerette, de ő valahogy mindig ügyesen a kegyeibe férkőzött.

Nem szerette védnöknőnk Satovot sem, aki csak a legutóbbi évben lett körünk tagja. Satov azelőtt diák volt, de egy diákhistória miatt kizárták az egyetemről; gyermekkorában Sztyepan Trofimovics tanítványa volt, Varvara Petrovna jobbágyaként született - Pavel Fjodorovtól, megboldogult komornyikjától -, és úrnője elhalmozta jótéteményekkel. De aztán nem szerette büszkesége és hálátlansága miatt, és sehogy se tudta megbocsátani neki, hogy az egyetemről történt kicsapása után nem jött mindjárt hozzá, sőt akkori sürgős levelére se válaszolt semmit, és jobbnak tartotta, hogy éhbérért elszegődjön egy civilizált kereskedőhöz házitanítónak. A kereskedő családjával külföldre utazott, de nem annyira nevelői, mint inkább gyermekgondozói minőségben; de hát akkor nagyon vágyódott külföldre. A gyermekek mellett volt még egy nevelőnő is, egy tűzrőlpattant orosz kisasszony, aki szintén közvetlenül az elutazás előtt került a házba; inkább csak olcsó bére miatt vették fel. A kereskedő vagy két hónap múlva elzavarta „szabadgondolkodás miatt". Satov is utánakullogott, és Genfben nemsokára összeházasodtak. Vagy három hétig éltek együtt, aztán elváltak mint szabad emberek, akiket semmilyen nyűg se gátol; persze azért a szegénység miatt is. Satov azután sokáig csatangolt egyedül Európában, az isten tudja, miből élt; azt beszélik, hogy csizmát tisztított az utcán, és hordár volt valami kikötőben. Végül, körülbelül egy évvel ezelőtt hazajött közénk, és letelepedett öreg nagynénjénél, akit egy hónap múltán el is temetett. Húgával, Dasával - aki szintén Varvara Petrovna neveltje és kedvence lévén, a legelőkelőbb módban ott is élt nála - csak ritkán érintkeztek, akkor is tartózkodóan. Közöttünk állandóan mogorva és szűkszavú volt, de néha, mikor a meggyőződését bántották, betegesen ingerült lett, és igen nyersen megmondta a magáét. „Satovot előbb meg kell kötözni, csak aztán vitatkozni vele" - mondta néha tréfásan Sztyepan Trofimovics; de azért szerette. Satov külföldön gyökeresen megváltoztatott egyet-mást régebbi szocialista meggyőződéséből, és az ellenkező végletbe csapott át. Azok közé az eszmerajongó oroszok közé tartozott, akiket hirtelen megragad egy erős eszme, és rögtön szinte agyon is nyom, mégpedig néha örökre. Sohase képesek megbirkózni vele, de szenvedélyesen hisznek benne, ezért azután úgy telik el az egész életük, mintha halálos görcsökben vergődnének egy nagy kő alatt, amely félig már agyon is nyomta őket. Satov külseje teljesen összhangban volt meggyőződésével: esetlen, világosszőke, kócos, alacsony termetű, széles vállú, vastag ajkú, nagyon sűrű, bozontos lenszőke szemöldökű, zord homlokú, makacsul lesütött szemű, barátságtalan és szinte szégyenlős tekintetű ember volt. A

hajában örökké maradt egy tincs, amely sehogy sem akart lesimulni, és felfelé meredt. Huszonhét vagy huszonnyolc éves volt. „Most már nem csodálom, hogy elszökött tőle a felesége” - jelentette ki egyszer Varvara Petrovna, miután figyelmesen szemügyre vette. Iparkodott rendkívüli szegénysége ellenére is takarosan öltözni. Varvara Petrovnához megint csak nem fordult segítségért, hanem abból tengődött, amit az Isten adott; el-elszegődött kereskedőkhöz is. Egyszer boltban árulgatott, majd egy kereskedősegéd kisegítőjeként kis híján végleg elutazott egy tehergőzössel, de közvetlenül az indulás előtt megbetegedett. Nehéz elképzelni, milyen nyomort volt képes elviselni anélkül, hogy egy cseppet is gondolt volna rá. Varvara Petrovna a betegsége után titokban és névtelenül küldött neki száz rubelt. Ő azonban megtudta a titkot, némi gondolkodás után elfogadta a pénzt, és elment Varvara Petrovnához, hogy megköszönje. Az asszony nagy lelkesedéssel fogadta, de ő ezúttal is szégyenletesen szertefoszlatta reményeit: alig öt percet ült ott, bambán a földre bámulva és bárgyún mosolyogva, szótlanul, majd a beszélgetés legérdekesebb részénél, végig se hallgatva, váratlanul felállt, valahogy oldalvást, sután meghajolt, majd elsüllyedt szégyenletében, ráadásul meglökte és felborította Varvara Petrovna drága, veretes kézimunka-asztalkáját, széttörte, és a szégyentől félholtan támolygott ki. Liputyin később nagyon megdorgálta, amiért akkor nem utasította vissza megvetéssel azt a száz rubelt, mint egy volt zsarnok-földbirtokos asszony ajándékát, sőt nemcsak elfogadta, hanem még oda is zarándokolt, hogy megköszönje. Magányosan, a város végén élt, és nem szerette, ha felkereste valaki, akár még miközülünk is. Sztyepan Trofimovicshoz rendszeresen eljárt az esti összejövetelekre, és újságokat, könyveket vett kölcsön tőle olvasásra.

Eljárt estéinkre még egy Virginszkij nevű fiatalember, helybeli hivatalnok is, aki valamelyest hasonlított Satovhoz, bár szemmel láthatólag tökéletesen az ellentéte volt minden tekintetben; de ez szintén „családos ember” volt. A szánalmas és rendkívül csendes fiatal - egyébként már harmincéves - férfi meglehetősen művelt volt, bár inkább csak autodidakta. Szegény volt, nős, hivatali fizetéséből tartotta el feleségének nagynénjét és húgát. Neje és a többi hölgy is a legmodernebb elveket vallották, de mindez egy kissé durván hatott náluk, pontosan - ez volt „az eszme, amely az utcára került”, ahogy valamikor más alkalom kapcsán kifejezte magát Sztyepan Trofimovics. Mindent könyvekből vettek, és a haladó fővárosi zugokból származó legelső hírre hajlandók voltak bármit kidobni az ablakon, csak tanácsolják nekik, hogy dobják ki. Mme Virginszkaja bábasággal foglalkozott városunkban; leánykorában sokáig élt Pétervárott. Maga Virginszkij különlegesen tiszta szívű volt, és ritka embernél találtam olyan becsületes, lelki lángolást. „Soha, de soha nem hagyom cserben ezeket a fényes reményeket” - mondogatta nekem ragyogó szemmel. A „fényes reményekről” mindig halkan, gyönyörűséggel, félig súgva, szinte titkolózva beszélt. Eléggé magas termetű, de rendkívül vékony és keskeny vállú volt, rőtes árnyalatú, szokatlanul gyér hajjal. Sztyepan Trofimovics dölyfös gúnyolódását - egyik-másik nézetével kapcsolatban - szelíden fogadta, de néha igen komolyan vitába szállt vele, és sokszor sarokba is szorította. Sztyepan Trofimovics általában nyájasan bánt vele, de különben is mindnyájunkkal szemben atyaian viselkedett.

- Maguk mind „kiköltetlen csibék” - jegyezte meg tréfásan többször is Virginszkijnek -, mind olyanok, mint maga, bár magában, Virginszkij, nem tapasztaltam azt a korlá-tolt-sá-got, amelyet Pétervárott chez ces séminaristes[6] találtam, de azért maga is „kiköltetlen”. Satov nagyon szeretné, ha kiköltenék, de ő is kiköltetlen.

- És én? - kérdezte ilyenkor Liputyin.

[6] Azoknál a szeminaristáknál.

- Maga meg csupán az arany középszer, amely mindenütt meg tud szokni... a maga módján.

Liputyin megsértődött.

Virginszkijről azt beszélték - és ez, sajnos, igen valószínű is volt -, hogy hitvese, mikor még egy évet sem éltek törvényes házasságban, egyszer csak kijelentette neki, hogy hidegre van téve, mert jobban szíveli Lebjadkint. Ez a Lebjadkin, valami jövevény, később igen gyanús személynek bizonyult, és korántsem volt nyugállományú törzskapitány, aminek titulálta magát. Csak ahhoz értett, hogy a bajuszát pödörgesse, vedeljen, és összefecsegje a legsületlenebb ostobaságot, amit csak el lehet képzelni. Ez az ember a legtapintatlanabb módon rögtön átköltözött hozzájuk, megörült az ingyen kosztnak, ott evett és aludt náluk, és végül egyre inkább lóhátról beszélt a házigazdával. Azt állították, hogy Virginszkij, amikor a felesége kijelentette, hogy félre van állítva, azt mondta az asszonynak: „Kedves barátom, eddig csak szerettelek, most már tisztellek is", de a valóságban aligha hangzott el ez a régi rómaiakhoz illő mondás; ellenkezőleg - mások szerint -, zokogásra fakadt. Egyszer, „elmozdítása" után vagy két héttel, mindnyájan, „az egész család", kirándultak a város határába, egy ligetbe, hogy elteázgassanak az ismerősökkel. Virginszkij lázasan-vidám hangulatban volt, és részt vett a táncban is; de egyszer csak minden előzetes civódás nélkül, hajánál fogva, mindkét kezével megragadta az óriás termetű Lebjadkint - aki szólóban kánkánt táncolt -, lefelé hajlította, és nagy sikongás, sírás meg kiáltozás közepette vonszolni kezdte. Az óriás annyira begyulladt, hogy még csak nem is védekezett, és mialatt ide-oda hurcolták, jóformán meg se mukkant; de a meghurcolás után a nemes ember egész hevével megsértődött. Virginszkij egész éjjel térden állva rimánkodott a feleségének bocsánatért; de nem sikerült bocsánatot kikönyörögnie, mert arra mégse volt hajlandó, hogy odamenjen Lebjadkinhoz, és tőle is bocsánatot kérjen; ezenkívül rábizonyították, hogy elvek dolgában gyengén áll és ostoba; ezt az utóbbit azért, mert térden állva magyarázkodott egy nő előtt. A törzskapitány nemsokára eltűnt, és csak a legutóbbi időben jelent meg ismét városunkban a húgával és új célokkal; de róla majd később. Nem csoda, hogy szegény „családos ember" ki-kiöntötte a lelkét közöttünk, és hogy szüksége volt a társaságunkra. Az otthoni ügyeiről egyébként sohase nyilatkozott előttünk. Csak egyszer, amikor hazafelé tartottunk Sztyepan Trofimovicstól, hozta szóba eléggé burkoltan a helyzetét, de a karomat megragadva, szenvedélyesen, rögtön így kiáltott fel:

- Ez semmiség! Ez csak egyéni eset. Ez egy csöppet sem, egy csöppet sem zavarhatja a „közös ügyet"!

Megjelentek kis körünkben alkalmi vendégek is; eljárt hozzánk egy Ljamsin nevű zsidócska, eljárt Kartuzov kapitány. Megfordult köztünk egy időben egy tudni vágyó kis öreg is, de meghalt. Liputyin elhozott egy száműzött lengyel papot, Sloncewskit; egy darabig befogadtuk, elvből, de aztán szóba sem álltunk vele.

9

A városban egy idő tájt azt terjesztették rólunk, hogy körünk a szabadgondolkodás, a züllöttség és az istentagadás melegágya; de különben is mindig tartotta magát ez a hír. Holott nálunk egészen ártatlan, kedves, hamisítatlan orosz, vidám, liberális fecsegés folyt. „A legfelsőbbrendű liberalizmus" és a „legfelsőbbrendű liberális" - vagyis a minden cél nélkül való liberális - csakis Oroszországban lehetségesek. Sztyepan Trofimovicsnak, mint minden szellemes embernek, feltétlenül szüksége volt hallgatóra, ezenkívül arra a tudatra, hogy az eszme

terjesztésének felsőbbrendű kötelességét teljesíti. És végül - csak kell inni valakivel egy kis pezsgőt, és poharazás közben kicserélni bizonyos fajta vidám kis gondolatokat Oroszországról, az „orosz szellemről", az Istenről általában és az „orosz Istenről" különösen; századszor is elismételni holmi botrányos orosz históriákat, amelyeket már mindenki ismer, sőt könyv nélkül tud. Nem vetettük meg a városi pletykákat sem, amelyeknek során néha fölöttébb erkölcsös, szigorú ítéletekre jutottunk. Belemerültünk az általános emberibe is, szigorúan megtárgyaltuk Európa és az emberiség jövendő sorsát; nagyképűen megjósoltuk, hogy Franciaország a cezarizmus után egy csapásra másodrendű állammá süllyed, és szentül hittük, hogy ez borzasztó hamar és könnyen bekövetkezhet. A pápának már réges-régen egyszerű érseki szerepet jövendöltünk az egyesült Olaszországban, és tökéletesen meg voltunk győződve arról, hogy ez az egész ezeréves kérdés az emberiesség, az ipar és vasutak korában igazán csak semmiség. De hát a „felsőbbrendű orosz liberalizmus" nem is foglalhat állást másképpen. Sztyepan Trofimovics néha a művészetről is beszélt, mégpedig nagyon szépen, bár egy kissé elvontan. Olykor megemlékezett ifjúkori barátairól - csupa olyan személyről, akiket számon tart fejlődésünk története -, meghatottan és hódolattal, de egy kissé szinte irigyen emlegette őket. Ha pedig már nagyon unatkoztunk, akkor Ljamsin, a kis zsidó (egy kis postahivatalnok), aki mesterien zongorázott, leült játszani, a szünetekben pedig disznót, vihart, gyermekszülést utánzott a csecsemő első sivalkodásával és így tovább és így tovább; ezért is szoktuk meghívni. Ha pedig nagyon becsíptünk - ez is megesett, ha nem is túl gyakran -, akkor annyira fellelkesedtünk, hogy egyszer Ljamsin zongorakíséretével még a *Marseillaise*-t is elénekeltük, csak azt nem tudom, hogyan sikerült. Február tizenkilencedikének nagy napját ujjongva köszöntöttük, és még sokáig ürítgettük poharunkat az ünnep örömére. Ez réges-rég történt, amikor még nem volt se Satov, se Virginszkij, és Sztyepan Trofimovics még egy házban lakott Varvara Petrovnával. Sztyepan Trofimovics a nagy napot megelőző időben új szokást vett fel: ismert, de egy kissé különös verset dörmögött magában, amelyet bizonyára valamiféle régi liberális földbirtokos költött:

Parasztok jönnek, és fejszéket hoznak,
Valami szörnyűség készül.

Azt hiszem, valami ilyesféle volt, pontosan nem emlékszem rá. Varvara Petrovna egyszer kihallgatta, és bekiáltott neki: „Badarság, badarság!" - és dühösen elment. Liputyin, aki véletlenül ott volt, epésen megjegyezte Sztyepan Trofimovicsnak:

- Pedig sajnálatos volna, ha a volt jobbágyok örömükben csakugyan valami kellemetlenséget okoznának a földbirtokos uraknak.

És mutatóujjával kanyarított egyet a nyaka körül.

- Cher ami[7] - jegyezte meg kedélyesen Sztyepan Trofimovics -, higgye el, *ez* - ő is megismételte a kanyarító mozdulatot - egy csepp hasznot se hoz sem a földbirtokosainknak, sem nekünk általában. Mi fej nélkül se tudunk elrendezni semmit, jóllehet a fejünk akadályoz a legjobban, hogy bármit is megértsünk.

Megjegyzem, nálunk sokan azt gyanították, hogy a kiáltvány napján valami szokatlan dolog történik, olyasmi, amit Liputyin jósolt, mégpedig éppen azok, akik állítólag jól ismerik a népet és az államot. Alighanem Sztyepan Trofimovics is osztozott ebben a véleményben, olyannyira, hogy szinte a nagy nap előestéjén váratlanul külföldre kérezkedett Varvara Petrovnától; egyszóval - nyugtalanság fogta el. De elmúlt a nagy nap, aztán elmúlt még egy kevés idő, és a rátarti mosoly ismét megjelent Sztyepan Trofimovics ajkán. Kifejtett előttünk

[7] Kedves barátom.

néhány érdekes gondolatot az orosz ember jelleméről általában, és az orosz parasztéról különösen.

- Mi mint afféle forrófejű emberek, túlságosan siettünk a parasztocskáinkkal - zárta le érdekes gondolatainak sorát -, divatba hoztuk őket, az irodalomnak egész ágazata több éven át úgy kérkedett velük, mint újonnan felfedezett drágakinccsel. Babérkoszorúkkal öveztük a tetves fejeket. Az orosz falu az egész ezer év alatt csak a komarinszkit adta nekünk. Egy kiváló orosz költő, aki ráadásul szellemességgel is dicsekedhet, amikor először látta színpadon a nagy Rachelt, ujjongásában így kiáltott fel: „Nem cserélném el Rachelt egy parasztért!" Én kész vagyok tovább is menni: én minden orosz parasztocskát odaadok cserébe az egyetlen Rachelért. Ideje, hogy józanabbul nézzük a dolgot, és ne keverjük össze a hazai, parlagi kátránybűzt a bouquet de l'impératrice-szel, a legelőkelőbb parfümmel.

Liputyin rögtön egyetértett, de megjegyezte, hogy annak idején az irányzat kedvéért mégiscsak kellett alakoskodni, és dicsérgetni a parasztokat; hogy még az előkelőbb hölgyek szeme is könnybe borult, amikor az *Ágrólszakadt Anton*-t olvasták, némelyikük pedig még Párizsból is írt Oroszországba a jószágigazgatójának, hogy mostantól fogva a lehető legemberségesebben kell bánni a parasztokkal.

Egyszer, mégpedig a sors szeszélyéből mindjárt az Anton Petrovról elterjedt hírek után, a mi kormányzóságunkban, Szkvoresnyikitől alig tizenöt versztányira is történt valami félreértés, úgyhogy hirtelenében katonákat küldött oda a hatóság. Sztyepan Trofimovics ezúttal annyira izgatott lett, hogy még minket is megijesztett. A klubban azt kiabálta, hogy nagyobb csapat kell, hogy sürgönnyel hívjanak erősítést a szomszéd járásból; szaladt a kormányzóhoz, és biztosította, hogy őneki semmi köze az egészhez; kérte, hogy a múltja alapján bele ne keverjék az ügybe, és javasolta, hogy e nyilatkozatáról azonnal küldjenek jelentést Pétervárra, oda, ahova kell. Szerencsére hamar elmúlt az egész, és nem lett semmi következménye; de én akkoriban csodálkoztam Sztyepan Trofimovicson.

Három év múlva, mint tudjuk, a nacionalizmusról kezdtek beszélni, és megszületett „a közvélemény". Sztyepan Trofimovics nagyot nevetett.

- Barátaim - oktatott bennünket -, a mi nacionalizmusunk, ha csakugyan „megszületett", ahogy mostanában az újságok próbálják elhitetni, akkor még iskolában, valami német Peterschuléban, német könyv mellett ül, és magolja az örökös német leckéjét, a német tanár pedig kitérdelteti, ha kell. Azt, hogy a tanár német, nagyon helyeslem; de az a legvalószínűbb, hogy semmi se történt, és semmi sem született meg, hanem minden úgy folyik, ahogy folyt, vagyis az Isten oltalma alatt. Szerintem elég is ennyi Oroszországnak, Pour notre sainte Russie.[8] Azonkívül pedig ez a pánszlávizmus és nacionalizmus - mind túl régi ahhoz, hogy új legyen. A nacionalizmus, ha tudni akarják, soha nem is jelentkezett nálunk másképp, csak mint úri kaszinói kedvtelés, mégpedig ráadásul moszkvai. Természetesen nem Igor koráról beszélek. És végül mindez a semmittevésből fakad. Nálunk minden a semmittevésből fakad, a jó is, a rossz is. Minden a mi úri, kedves, művelt, szeszélyes semmittevésünkből! Én harminc-ezer éve hajtogatom ezt. Mi nem tudunk megélni a magunk munkájából. Hát mit hencegnek most itt azok, hogy nálunk valamiféle közvélemény született - csak úgy, hirtelen-váratlan, lepottyant az égből? Csakugyan nem értik - ahhoz, hogy véleményre tegyünk szert, mindenek-előtt munka kell, saját munka, saját kezdeményezés a gyakorlatban, saját tapasztalat! Ingyen nem lehet hozzájutni soha semmihez. Dolgozzunk, és akkor lesz saját véleményünk is. Mivel pedig mi sohase fogunk dolgozni, hát véleményük is azoknak lesz helyettünk, akik mindeddig

[8] A mi szent Oroszországunknak.

helyettünk dolgoztak, vagyis megint csak Európa, megint csak a németek - tanítóink két évszázad óta. Ezenkívül pedig Oroszország túl nagy félreértés ahhoz, hogy mi egyedül, németek és munka nélkül tisztázni tudjuk. Immár húsz éve verem folyton a riadót, és hívok munkára mindenkit. Ennek a hívásnak szenteltem az életemet, és hittem is benne, én bolond! Most már nem hiszek, de félreverem a harangot, és félre is fogom verni mindvégig, a síromig; addig rángatom a kötelet, amíg majd az én gyászmisémre nem harangoznak!

Sajnos, mi csak helyeseltünk. Tapsoltunk tanítónknak, mégpedig milyen nagy hévvel! De hát nem hallunk-e most is, néha lépten-nyomon, ugyanilyen kedves, okos, liberális, régi orosz badarságot?

Tanítónk hitt Istenben. - Nem értem, miért tüntetnek itt fel engem istentagadónak - mondta néha -, én hiszek Istenben, mais distinguons,[9] én úgy hiszek benne, mint olyan lényben, aki csakis énbennem ébred önmagának tudatára. Utóvégre nem hihetek úgy, mint az én Nasztaszjám (a szolgálója), vagy valami uraság, aki „a biztonság kedvéért" hisz, vagy a mi kedves Satovunk - egyébként nem, Satov nem jöhet számításba, Satov erőszakosan, *csak azért is* hisz, mint moszkovita szlávbarát. Ami pedig a kereszténységet illeti, minden őszinte tiszteletem ellenére - nem vagyok keresztény. Inkább ókori pogány vagyok, mint a nagy Goethe, vagy mint a régi görögök. Már pusztán az, hogy a kereszténység nem értette meg a nőt - amit oly nagyszerűen kifejtett Georges Sand egyik legzseniálisabb regényében. A lebomlásokat, a böjtöket meg minden egyebet illetően pedig nem értem, kinek mi köze hozzám? Bárhogy erőlködjenek is a mi itteni besúgóink, jezsuita nem akarok lenni. Belinszkij negyvenhétben, amikor külföldön élt, elküldte Gogolnak azt a híres levelét, amelyben heves szemrehányással illeti, amiért az „valamiféle istenben" hisz. Entre nous soit dit,[10] nem tudok elképzelni semmi komikusabbat annál a pillanatnál, amikor Gogol (az akkori Gogol!) elolvasta ezt a kifejezést, és... az egész levelet! De félre a tréfát; mivel a dolgok lényegével mégiscsak egyetértek, azt mondom és hangoztatom: ezek voltak az emberek! Ők tudták szeretni a népüket, tudtak szenvedni érte, fel tudtak áldozni érte mindent, de ugyanakkor tudták függetleníteni is tőle magukat, ha kellett, és bizonyos fogalmak tekintetében nem voltak kímélettel iránta. Hisz valóban: Belinszkij mégsem kereshette az üdvösséget holmi böjti olajban vagy retekben meg borsóban!

Ám ekkor közbeszólt Satov:

- Sohase szerették a népet azok a maga emberei, nem szenvedtek és nem áldoztak fel érte semmit, bármennyire ezt képzelték is a saját vigasztalásukra! - dörmögte mogorván, és a szemét lesütve türelmetlenül felénk fordult a székén.

- Még hogy ők nem szerették a népet! - üvöltött fel Sztyepan Trofimovics. - Ó, hogy szerették Oroszországot!

- Sem Oroszországot, sem a népet! - üvöltött fel villámló szemmel Satov is. - Nem lehet szeretni azt, amit nem ismer az ember, nekik pedig halvány fogalmuk se volt az orosz népről! Ők mind és velük együtt maga is szemük elől tévesztették az orosz népet, kivált Belinszkij; ez már abból a Gogolhoz írt leveléből is látszik. Belinszkij pontosan ugyanúgy, mint Krilov Kíváncsija, nem vette észre az elefántot a ritkasággyűjteményben, mert minden figyelmét a francia szocialista bogárkákra irányította; így aztán azokkal is végezte. Pedig ő talán még okosabb is volt mindnyájuknál. Maguk nemcsak szem elől tévesztették a népet, hanem

[9] De ne keverjük össze a dolgokat.

[10] Magunk közt szólva.

utálkozó megvetéssel is kezelték, már pusztán azért, mert a népen csakis a francia népet, sőt csupán a párizsiakat értették, és szégyellték, hogy az orosz nép nem olyan. Ez a meztelen igazság! Akinek nincs népe, annak istene sincsen! Tudja meg: kétségtelen, hogy mindazok, akik nem tudják többé megérteni a népüket, és elvesztik a kapcsolatot vele, ennek arányában nyomban elvesztik ősi hitüket is, és vagy istentagadók lesznek, vagy közömbösek. Ez így igaz! Ez tény, amely lépten-nyomon igazolódik. Ez az oka, hogy most maguk is mind, mi is mind vagy gálád istentagadók vagyunk, vagy romlott, közömbös szemét népség, semmi más! Mégpedig maga is, Sztyepan Trofimovics, egy cseppet sem tekintem kivételnek, sőt a maga rovására mondtam az egészet, tudja meg!

Satov, ha elszavalt egy-egy ilyen monológot (márpedig ez gyakran megesett), rendszerint felkapta sapkáját, és máris rohant az ajtó felé azzal a biztos meggyőződéssel, hogy most aztán mindennek vége, hogy ő örökre és teljesen megszakította baráti kapcsolatait Sztyepan Trofimoviccsal. De az öregnek mindig sikerült idejében megállítania.

- No, nem békülünk ki, Satov, ezek után a kedves kis szavak után? - szokta mondani, és kedélyesen feléje nyújtotta kezét a karosszékből.

Az esetlen, de szégyellős Satov nem szerette a gyöngédkedést. Külsőleg durva volt, de belül alighanem finom érzésű. Gyakran túllőtt ugyan a célon, de ő volt az első, aki szenvedett emiatt. Miután Sztyepan Trofimovics biztató szavaira dörmögött valamit az orra alá, és egy darabig egy helyben topogott, akár a medve, egyszer csak váratlanul elmosolyodott, félretette sapkáját, és konokul a földre meredve visszaült az előző helyére. Ilyenkor természetesen italt hoztak, és Sztyepan Trofimovics odaillő pohárköszöntőt mondott, például valamelyik egykori közéleti férfiú emlékére.

MÁSODIK FEJEZET

Harry herceg. Házasságszerzés

1

Volt a világon még egy személy, akihez Varvara Petrovna legalább annyira ragaszkodott, mint Sztyepan Trofimovicshoz - egyetlen fia, Nyikolaj Vszevolodovics Sztavrogin. Őérte hívta meg nevelőnek Sztyepan Trofimovicsot is. A kisfiú akkor nyolcéves volt, a könnyelmű Sztavrogin tábornok, az apja pedig már tőlük külön élt, úgyhogy a gyermek csak a mamája gondozásában nevelkedett. El kell ismerni Sztyepan Trofimovicsnak azt az érdemét, hogy magához tudta láncolni növendékét. Az egész titka abban rejlett, hogy ő maga is gyermek volt. Én akkor még nem voltam itt, ő pedig mindig szükségét érezte egy igaz barátnak. Habozás nélkül barátjává tette hát ezt a kis teremtést, mihelyt egy kicsit felcseperedett. Valahogy olyan természetesen sikerült, hogy a legcsekélyebb távolság sem érződött közöttük. Éjnek idején nemegyszer költötte fel tíz-tizenegy éves barátját csupán azért, hogy könnyezve kiöntse előtte megbántott lelkét, vagy eláruljon neki valami családi titkot, észre se véve, hogy ez igazán megengedhetetlen. Egymás nyakába borulva sírtak. A fiúcska tudta, hogy az anyja nagyon szereti, de ő aligha szerette nagyon az anyját, aki keveset beszélt vele; ritkán korlátozta erélyesen, de a fiú mindig szinte már fájdalmasan magán érezte fürkészően figyelő tekintetét. A mama egyébként a tanítás és az erkölcsi nevelés dolgában mindent teljesen Sztyepan Trofimovicsra bízott. Akkor még feltétlenül megbízott benne. Az a gyanúm, hogy a nevelő egy kissé megrongálta növendékének idegeit. Amikor a fiút tizenhat éves korában líceumba vitték, vézna volt és sápadt, meglepően csöndes és tűnődő. (Később kitűnt rendkívüli testi erejével.) Azt is fel kell tételeznünk, hogy a két barát kölcsönösen egymás nyakába borulva nem mindig csak holmi családi históriák miatt sírt éjjelente. Sztyepan Trofimovics meg tudta pendíteni barátja szívében a legmélyebb húrokat, és előcsalta belőle annak az örök, szent mélabúnak első, még homályos érzését, amelyet némely kiválasztott lélek, ha egyszer belekóstolt és megismert, már soha többé nem cserélne el holmi olcsó elégedettségért. (Vannak e mélabúnak olyan kedvelői is, akik többre becsülik a legtökéletesebb kielégülésnél is, ha egyáltalán lehetséges volna ilyesmi.) De mindenesetre jó volt, hogy a csemetét és tanítómesterét, ha későn is, de elválasztották egymástól.

A fiatalember az első két évben hazajárt a líceumból vakációra. Varvara Petrovna és Sztyepan Trofimovics pétervári tartózkodása alatt néha részt vett a mamánál rendezett irodalmi esteken, hallgatott és figyelt. Kevesebbet beszélt, változatlanul csöndes volt és elfogódott. Sztyepan Trofimovics iránt a régi gyöngéd figyelemmel viseltetett, de már valahogy tartózkodóbban: láthatólag vonakodott attól, hogy fennkölt témákról és a múlt emlékeiről beszélgessen vele. Tanulmányainak befejeztével, a mama kívánságára katonai szolgálatba lépett, és rövidesen felvették az egyik legválogatottabb lovas gárdaezredbe. Nem jött haza, hogy egyenruhában megmutassa magát a mamának, és mind ritkábban írt Pétervárról. Pénzt bőkezűen küldözgetett neki az anyja, jóllehet a reform után annyira megcsappant birtokainak jövedelme, hogy az első időben a felét se kapta a réginek. Egyébként hosszú takarékoskodással összegyűjtött valamelyes, korántsem kevés készpénzt. Nagyon érdekelték fiának a legelőkelőbb pétervári társaságban elért sikerei. Ami nem sikerült őneki, az sikerült a szépreményű, gazdag fiatal katonatisztnek. A fia felújította azokat az ismeretségeket, amelyekről ő már nem is álmodhatott, és mindenütt nagy örömmel fogadták. De nemsokára eléggé furcsa hírek jutottak Varvara Petrovna fülébe: a fiatalember esztelenül, hirtelen korhelykedni kezdett. Nem mintha

szenvedélyesen játszott vagy túlságosan ivott volna; csak valamiféle vad féktelenséget, ügetőlovakkal elgázolt embereket emlegettek, meg vadállati eljárását egy jó társaságbeli hölggyel szemben, akivel viszonya volt, de aztán nyilvánosan megalázta. Különös, túlságosan is nyílt aljasság volt ebben a históriában. Ezenkívül hozzátették még, hogy afféle garázda fickó, aki azért kötekedik és sértegeti az embereket, mert élvezetét leli benne. Varvara Petrovna nyugtalankodott, és bánat fogta el. Sztyepan Trofimovics igyekezett meggyőzni, hogy ezek csak a túl bővérű szervezet első viharos kitörései, hogy majd lecsillapszik a tenger, és hogy mindez hasonlít a Falstaff-fal, Poinszal és Mistress Quicklyvel korhelykedő Harry herceg ifjúságához, amelyet Shakespeare leírt. Varvara Petrovna ezúttal nem kiáltotta: „Badarság, badarság!" - ahogy az utóbbi időben igen gyakran rá szokott kiabálni Sztyepan Trofimovicsra, ellenkezőleg, nagy érdeklődéssel meghallgatta, és felszólította, hogy magyarázza meg részletesebben; maga is elővette Shakespeare-t, és rendkívül figyelmesen elolvasta a halhatatlan krónikát. De a krónika nem nyugtatta meg, sőt hasonlóságot se valami sokat talált. Lázasan várta a választ néhány levelére. A válaszok nem is késtek; hamarosan megkapta azt a végzetes hírt, hogy Harry herceg majdnem egyszerre két párbajt is vívott, és mind a kettőben kétségtelenül ő volt a hibás; az egyik ellenfelét egyetlen lövéssel megölte, a másikat nyomorékká tette, és e cselekedetei miatt bíróság elé állították. Az lett a vége, hogy lefokozták közkatonának, megfosztották jogaitól, és egy sorkatonákból álló gyalogezredbe száműzték szolgálatra - ezt is különös kegyelemből.

Hatvanháromban egyszer sikerült kitüntetnie magát; kapott egy kis keresztet, és altiszttté, azután nemsokára tisztté léptették elő. Varvara Petrovna ez alatt az idő alatt talán száz kérő, sőt könyörgő levelet is írt a fővárosba. Ebben a rendkívüli esetben még azt is vállalta, hogy egy kissé megalázkodjék. A fiatalember az előléptetés után egyszeriben nyugalomba vonult, de megint csak nem jött haza Szkvoresnyikibe, az anyjának pedig többé egyáltalán nem írt. Kerülő utakon végül megtudták, hogy ismét Pétervárott van, de a régi társaságban már sehol se fogadják; valósággal elrejtőzött. Kikutatták, hogy valami furcsa kompániában él, a pétervári lakosság söpredékével, holmi ágrólszakadt hivatalnokokkal, előkelően alamizsnát kérő nyugalmazott katonatisztekkel, részegesekkel állt össze, azoknak piszkos családjait látogatja, éjjeleit és nappalait egyaránt sötét nyomortanyákon és isten tudja, miféle zugokban tölti, lezüllött, lerongyolódott, következésképp ez tetszik neki. Pénzt nem kért az anyjától; volt egy kis saját birtoka, Sztavrogin tábornok egykori faluja, amely hozott némi jövedelmet, ha nem is sokat, és amelyet a mendemonda szerint bérbe adott egy szász-németnek. Végül az anyja addig rimánkodott, hogy jöjjön haza, míg Harry herceg megjelent városunkban. Itt vettem szemügyre először, addig sose láttam.

Nagyon szép, huszonöt körüli fiatalember volt, és bevallom, meglepett engem. Én holmi piszkos, toprongyos alakot vártam, aki teljesen kimerült a kicsapongástól, és pálinkától bűzlik. És épp ellenkezőleg - a legjobb megjelenésű gentleman volt, akit valaha is volt alkalmam látni, rendkívül jól öltözött, és úgy viselkedett, ahogy csak a legkifinomultabb illemhez szokott úr viselkedhet. Nemcsak én lepődtem meg: elámult az egész város, amely természetesen már ismerte Sztavrogin úr egész életrajzát, mégpedig olyan részletekkel, hogy nehéz volt elképzelni, honnan származhattak, jóllehet - és ez a meglepőbb - félig-meddig igaznak is bizonyultak. Hölgyeink mind majd megbolondultak az új vendégtől. Élesen két táborra oszlottak - az egyik istenítette, a másik a vérbosszúig gyűlölte; de majd megbolondult ez is, az is. Némelyeket különösen elbűvölt az, hogy talán valami végzetes titok rejlik a lelkében; másoknak határozottan tetszett, hogy embert ölt. Az is kiderült, hogy igen előkelő nevelésben részesült, sőt bizonyos tudással is rendelkezik. Persze nem sok tudás kellett ahhoz, hogy bennünket ámulatba ejtsen; mindenesetre véleményt tudott mondani igen fontos és érdekes témákról is, mégpedig - ami mindennél többet ér - figyelemre méltó józansággal. Megemlítem

mint furcsaságot: nálunk csaknem az első naptól fogva mindenki rendkívül józan gondolkodású embernek találta. Eléggé szűkszavú volt, finom modorú, de keresettség nélkül, meglepően szerény, de egyúttal olyan bátor és magabiztos, mint közöttünk senki más. A mi ficsúrjaink irigyen tekintettek rá, és teljesen eltörpültek mellette. Engem már az arca is meghökkentett: valahogy túl fekete volt a haja, világos szeme túl nyugodt és derűs, arcának színe túl finom és fehér, pirossága meg túl édes és tiszta, fogai akár a gyöngyszemek, ajka mint a korall - látszatra festeni valóan szép férfi, de ugyanakkor szinte visszataszító is. Azt beszélték, hogy álarcra emlékeztet az arca, egyébként sok mendemonda járta, a többi közt rendkívüli testi erejéről is. Termetre csaknem magas volt. Varvara Petrovna büszkén, de állandó nyugtalansággal tekintett rá. Sztavrogin körülbelül egy fél évet töltött nálunk - bágyadtan, csöndesen, eléggé mogorván megjelent társaságokban, és lankadatlan figyelemmel megtartotta kormányzóságának minden illemszabályát. Kormányzónknak rokona volt apai ágon, és úgy is fogadták a házában, mint közeli rokont. De néhány hónap múltán egyszeriben megmutatta karmait a fenevad.

Itt zárójelben megjegyzem, hogy a mi kedves, szelíd Ivan Oszipovicsunk, volt kormányzónk, egy kissé valahogy asszonyos természet volt, de jó családból származott, és jó összeköttetései voltak - ezzel magyarázható, hogy olyan sok évet töltött itt nálunk, noha állandóan, két kézzel igyekezett lerázni minden ügyet. Vendégszerető, társaságot kedvelő természetét tekintve a nemesség vezetőjének kellett volna lennie a régi jó világban, nem pedig kormányzónak napjainkban, ilyen mozgalmas időkben. A városban állandóan azt beszélték, hogy nem is ő igazgatja a kormányzóságot, hanem Varvara Petrovna. Ez persze elevenbe vágó megjegyzés, mindazonáltal szemenszedett hazugság volt. De különben is rengeteg szellemességet pazaroltak nálunk erre a témára. Holott Varvara Petrovna az utóbbi években különösképpen, tudatosan elhárított minden magasabb megbízatást, jóllehet rendkívül tisztelte kormányzóságunk egész társadalma, és önként bezárkózott a maga állította szigorú korlátok közé. A magasabb megbízatások helyett egyszeriben a gazdasággal kezdett foglalkozni, és két-három év alatt kevés híján a régi színvonalra emelte birtokának jövedelmezőségét. A régebbi költői nekibuzdulások helyett (utazás Pétervárra, az a szándék, hogy folyóiratot ad ki stb.) takarékoskodni, sőt zsugorgatni kezdett. Még Sztyepan Trofimovicsot is eltávolította magától: megengedte neki, hogy más házban béreljen lakást (ezt már régóta sürgette, kérte tőle Verhovenszkij különféle ürügyekkel). Sztyepan Trofimovics lassanként prózai nőnek, vagy még tréfásabban „prózai barátjának" kezdte nevezni. Ezeket a tréfákat természetesen csakis rendkívül tisztelettudó formában engedte meg magának, miután sokáig leste az alkalmas pillanatot.

Mi közelállók valamennyien - Sztyepan Trofimovics pedig mindnyájunknál finomabb ösztönnel - megéreztük, hogy Varvara Petrovna előtt a fia most új reményként, sőt valami új ábrándként jelent meg. Fia iránti szenvedélyes szeretete már a pétervári társaságban aratott sikereinek idején kezdődött, és különösen megerősödött attól a perctől, amikor megkapta a hírt, hogy lefokozták közkatonának. Holott láthatólag félt tőle, és szinte rabnőjeként viselkedett. Észrevehetően félt valami bizonytalan titokzatos dologtól, amit maga se tudott volna kifejezni, és sokszor valamit fontolgatva és találgatva, lopva, de fürkészően figyelte Nicolas-t... és ekkor - a fenevad egyszer csak kieresztette karmait.

2

Hercegünk egyszer csak, hirtelen-váratlan, két-három elképesztően pimasz cselekedetet követett el különféle személyek ellen, vagyis hát épp az a lényeg, hogy ezek a pimasz cselekedetek egészen hallatlanok, egyáltalán semmihez sem foghatók, korántsem olyanok voltak, amilyeneket általában véghezvisznek, hanem egészen arcátlanok, kölykösek; és az ördög tudja, miért, minden ok nélkül vitte véghez őket. Pjotr Pavlovics Gaganov, klubunk egyik legtisztesebb törzstagja, egy koros és érdemes ember, felvette azt az ártatlan szokást, hogy minden szavához szenvedélyesen hozzátegye: „Nem, kérem, engem nem fognak az orromnál fogva vezetni!" Annyi baj legyen. Ám egyszer a klubban, amikor valami vita hevében Pjotr Pavlovics kiejtette ezt a szólásmondást a klubtagoknak köréje sereglett kis csoportja (csupa tekintélyes ember) előtt, Nyikolaj Vszevolodovics, aki odább, egyedül állt, és akihez senki nem is szólt, hirtelen odament hozzá, két ujjával váratlanul, de erősen megragadta az orránál fogva, és két-három lépésre maga után vonszolta a teremben. Haragudni semmiképp sem haragudhatott Gaganov úrra. Azt gondolhatta volna az ember, hogy ez merő kópéság, természetesen a legmegbocsáthatatlanabb; ámde később azt beszélték, hogy a művelet pillanatában majdnem réveteg volt, „mintha megháborodott volna"; de erre csak jóval később emlékeztek vissza és eszméltek rá a szemtanúk. Először ott melegében csak a következő pillanat ragadt meg mindenkiben, amikor ő már bizonyára a valóságos formájában fogott fel mindent, de egy csöppet sem esett zavarba, sőt ellenkezőleg, kajánul és vidáman mosolygott, a legcsekélyebb megbánás nélkül. Iszonyatos lárma támadt, körülvették. Nyikolaj Vszevolodovics ide-oda forgolódva nézegetett, és senkinek semmit se válaszolva, kíváncsian figyelte a kiabálók arcát. Végül mintha hirtelen megint elrévedt volna - legalábbis így hallottam -, összeráncolta homlokát, kemény léptekkel odament a megsértett Pjotr Pavlovicshoz, és látható bosszúsággal, hadarva azt dörmögte:

- Természetesen bocsánatot kérek... Igazán nem is tudom, hogy támadt rá kedvem... ostobaság...

A bocsánatkérés nyeglesége felért egy újabb sértéssel. Még nagyobb kiáltozás támadt. Nyikolaj Vszevolodovics vállat vont és eltávozott.

Mindez nagyon ostobán hatott, nem is beszélve a pimaszságról, az első pillantásra kiszámítottnak és szándékoltnak látszó pimaszságról, amely következésképp szintén szándékolt és a legnagyobb mértékben arcátlan sértést jelentett egész társaságunknak. Így is fogta fel mindenki. Azzal kezdték, hogy egyhangúlag és haladéktalanul kizárták Sztavrogin urat a klub tagjai közül; aztán elhatározták, hogy az egész klub nevében a kormányzóhoz fordulnak, és kérik, hogy a ráruházott közigazgatási hatalomnál fogva (meg se várva, míg formálisan is bíróság elé kerül az ügy) haladéktalanul zabolázza meg ezt a kártékony duhajt, ezt a fővárosi garázdát, „és ezzel védje meg városunk tisztes köreinek nyugalmát a veszélyes merényletektől". Kaján ártatlansággal hozzátették, hogy talán Sztavrogin úrra is alkalmazható valamiféle törvény. Éppen ezzel a mondattal akartak kiszámított szúrást ejteni a kormányzón Varvara Petrovna miatt. Élvezettel részletezték a vádat. A kormányzó akkor történetesen nem volt a városban; nem messzire ugyan, de elutazott, hogy keresztvíz alá tartsa egy érdekes özvegy gyermekét - nemrég meghalt férje után állapotos maradt -, de tudták, hogy hamarosan visszatér. Várakozás közben pedig valósággal ünnepelték a tiszteletre méltó és megsértett Pjotr Pavlovicsot: ölelgették-csókolgatták, az egész város látogatást tett nála. Sőt, közadakozásból díszebédet is terveztek a tiszteletére, és csak az ő nyomatékos kérésére álltak el ettől a szándéktól - talán ráeszméltek végül, hogy mégiscsak az orránál fogva vonszolták az illetőt, úgyhogy nem is nagyon van itt mit ünnepelni.

De mégis, hát hogy történt ez? Hogy történhetett egyáltalán? Épp az a körülmény volt figyelemre méltó, hogy nálunk, az egész városban senki se tulajdonította elmezavarnak ezt a megdöbbentő cselekedetet. Tehát hajlandók voltak feltételezni ugyanilyen cselekedeteket Nyikolaj Vszevolodovicsról mint épeszűről is. Ami engem illet, még máig sem tudom, hogyan magyarázzam, jóllehet egy hamarosan bekövetkező esemény látszólag mindent megmagyarázott, és láthatólag mindenkit lecsillapított. Hozzáteszem még, hogy négy évvel később Nyikolaj Vszevolodovics ezt a klubban történt esetet illető, óvatos kérdésemre, elkomorodva azt válaszolta: „Hát igen, akkoriban nem voltam teljesen egészséges." De nem kell előreszaladni.

Érdekes volt számomra az az általánosan kirobbanó gyűlölet is, amellyel akkor nálunk mindenki rávetette magát „a duhajra, a fővárosi garázdára". Okvetlenül pimasz célzatosságot akartak látni tettében, előre megfontolt szándékot arra, hogy egyszerre megsértse egész társadalmunkat. Való igaz: ez az ember nem nyerte meg senki tetszését sem, sőt ellenkezőleg, mindenkit maga ellen bőszített - no de mivel, kérdezhetnénk. E legutóbbi esetig soha nem veszett össze senkivel, nem sértett meg senkit, sőt olyan udvarias volt, mint egy divatlapból való gavallér, ha az meg tudna szólalni. Azt gyanítom, hogy a büszkesége miatt gyűlölték. Még azok a hölgyeink is, akik először istenítették, most jobban kiabáltak ellene, mint a férfiak.

Varvara Petrovna rettentően megdöbbent. Később bevallotta Sztyepan Trofimovicsnak, hogy mindezt rég előre sejtette, mindennap az egész hat hónap alatt, mégpedig éppen „ilyenformán" - figyelemre méltó beismerés egy édesanyától. „Elkezdődött!" - gondolta megborzongva. A klubban lezajlott végzetes estét követő reggelen óvatosan, de határozottan hozzáfogott, hogy szót értsen a fiával, és közben, minden határozottsága ellenére is, csak úgy remegett szegény. Egész éjjel nem aludt, korán reggel pedig elment Sztyepan Trofimovicshoz, hogy tanácskozzék vele, és sírva is fakadt nála, ami még sohase fordult elő másnak a jelenlétében. Azt szerette volna, ha Nicolas legalább mond neki valamit, ha legalább arra méltatja, hogy magyarázatot ad. Nicolas, aki mindig oly udvarias és tisztelettudó volt anyja iránt, egy darabig mogorván, de nagyon komolyan hallgatta; egyszer csak felállt, egy szóval se válaszolva megcsókolta a kezét, és kiment. A sors szeszélyéből kitört a második botrány is, bár sokkal enyhébb és hétköznapibb volt, mint az első, de az általános hangulat következtében városszerte még jobban fokozta a lármás felháborodást.

Most éppen Liputyin barátunk akadt az útjába. Liputyin mindjárt az anyjával való beszélgetés után megjelent Nyikolaj Vszevolodovicsnál, és unszolva kérte, hogy tegye tiszteletét náluk ugyanazon a napon, este, a felesége születésnapja alkalmából. Varvara Petrovna már régen borzadállyal figyelte Nyikolaj Vszevolodovics ismeretségeinek ezt az alantas irányát, de nem mert rá megjegyzést tenni. A fiatalember már ezen kívül is kötött néhány ismeretséget társadalmunk e harmadrendű rétegéhez tartozókkal, sőt még alábbvalókkal is - de hát ilyen volt a hajlama. Liputyin házában addig még nem járt, noha vele magával többször találkozott. Kitalálta, hogy Liputyin most a klubban tegnap történt botrány következtében hívja, és hogy mint helybeli liberális el van ragadtatva ettől a botránytól, őszintén úgy véli, hogy így is kell bánni a klub törzstagjaival, és hogy ez nagyon jó. Nyikolaj Vszevolodovics felnevetett, és megígérte, hogy ott lesz.

Rengeteg vendég gyűlt össze; nem valami előkelő volt a társaság, de annál elevenebb. A hiú és irigy Liputyin évente csak kétszer hívott vendégeket, de ilyenkor aztán nem fukarkodott. A díszvendég, Sztyepan Trofimovics, betegsége miatt nem jelent meg. Teát szolgáltak fel, volt bőven harapnivaló és pálinka; három asztalnál kártyáztak, a fiatalság pedig, mialatt a vacsorára vártak, zongorakísérettel táncra perdült. Nyikolaj Vszevolodovics Madame Liputyint

kérte fel - ezt a rendkívül csinos kis hölgyet, aki borzasztóan félt tőle -, tett vele két fordulót, aztán leült melléje, beszélgetni kezdett vele és megnevettette. Amikor aztán észrevette, milyen szép, amikor nevet, ott, az egész vendégsereg előtt derékon kapta, és háromszor egymás után teljes élvezettel szájon csókolta. Szegény asszony elájult rémületében. Nyikolaj Vszevolodovics fogta a kalapját, az általános elképedés közepette odament a megrökönyödött férjhez, ahogy ránézett, maga is zavarba esett, és hadarva ezt dörmögte: „Ne haragudjék" - aztán elment. Liputyin utánaszaladt az előszobába, saját kezűleg segítette rá a bundáját, és sűrű hajlongással lekísérte a lépcsőn. De mindjárt másnap egy eléggé mulatságos utójáték kapcsolódott ehhez a viszonylag, illetve lényegében ártatlan históriához - olyan utójáték, amely mindjárt bizonyos tekintélyt szerzett Liputyinnak; ő aztán ügyesen ki is aknázta a maga javára.

Délelőtt tíz óra tájt Sztavrogina úrnő házában megjelent Agafja, Liputyin cselédje, egy harminc év körüli, bizalmaskodó, fürge, pirospozsgás menyecske, akit megbízással küldtek Nyikolaj Vszevolodovicshoz, és aki okvetlenül látni akarta magát a fiatalurat. Sztavroginnak nagyon fájt a feje, de azért kiment hozzá. Úgy sikeredett, hogy Varvara Petrovna is jelen volt az üzenet átadásakor.

- Szergej Vasziljics (vagyis Liputyin) - kezdte fürgén pergő nyelvvel Agafja - legelőször is tiszteltetni, és azt kérdezteti, hogy szolgál az egészsége, hogy tetszett a tegnapiak után aludni, és hogy tetszik érezni magát most, a tegnapiak után.

Nyikolaj Vszevolodovics gúnyosan elmosolyodott.

- Add át üdvözletemet és köszönetemet a gazdádnak, Agafja, azonkívül azt üzenem neki, hogy ő a legokosabb ember az egész városban.

- Ő pedig a lelkemre kötötte, hogy erre azt feleljem - kapott a szón még fürgébben Agafja -, maga nélkül is tudja ő ezt, és magának is hasonlót kíván.

- No csak! Hát honnan tudhatta előre, hogy mit mondok majd neked?

- Azt már nem tudom, hogy találta ki, de amikor elindultam, és már végigjöttem az egész közön, hallom ám, hogy hajadonfőtt lohol utánam. Azt mondja: „Agafjuska, ha kétségbeesésében azt üzeni: »Mondd meg a gazdádnak, hogy ő a legokosabb az egész városban«, hát ne felejtsd rögtön azt válaszolni neki: »Ezt mink is nagyon jól tudjuk, és magának is hasonlót kívánunk...«"

3

Végül lezajlott az eszmecsere a kormányzóval is. A mi kedves, szelíd Ivan Oszipovicsunk csak nemrég tért haza, és éppen csak meghallgatta a klub szenvedélyes panaszát. Kétségtelenül kellett tenni valamit, de zavarba esett. Vendégszerető kis öregünk is mintha félt volna fiatal rokonától. Mégis elhatározta: ráveszi, hogy kérjen bocsánatot a klubtól és a megsértett tagtól, de kielégítő formában, sőt ha kell, írásban is; aztán pedig szelíden rábeszéli, hogy hagyjon itt bennünket, utazzék el például tudásszomjának kielégítése végett Olaszországba vagy valahová külföldre. Abban a teremben, ahová ezúttal kiment, hogy fogadja Nyikolaj Vszevolodovicsot (aki máskor a rokonság jogán tetszés szerint jött-ment az egész házban), a jól nevelt Aljosa Tyeljatnyikov - hivatalnok, de egyúttal a kormányzó bizalmasa is - a sarokban egy asztalnál hivatalos leveleket bontogatott; a szomszéd szobában, a terem szárnyas ajtajához legközelebb eső ablaknál egy vendég, tagbaszakadt és kövér ezredes, Ivan Oszipovics barátja és egykori bajtársa helyezkedett el, a *Golosz*-t olvasta, és természetesen

ügyet se vetett arra, ami a teremben történik; még háttal is ült. Ivan Oszipovics messziről, csaknem suttogva kezdte, de még így is belezavarodott egy kissé. Nicolas nagyon barátságtalanul, korántsem rokonian nézett rá, sápadt volt, szemlesütve ült, és a homlokát összeráncolva úgy hallgatta, mintha erős fájdalmat igyekezne leküzdeni.

- Magának jó és nemes szíve van, Nicolas - szúrta közbe a kis öreg -, maga igen művelt ember, a legelőkelőbb körökben forgott, de meg eddig itt is példásan viselkedett, és ezzel megnyugtatta mindnyájunk által nagyra becsült mamájának szívét... És lám, most minden megint olyan rejtélyes, és mindenki számára veszélyes színben tűnik fel. Úgy beszélek, mint családjuk barátja, mint idősebb rokona, aki őszintén szereti magát, és akitől ezt nem szabad zokon vennie... Mondja meg, mi indítja magát ilyen szertelen cselekedetekre, amelyek kívül esnek minden közszokáson és határon. Mit jelenthetnek ezek a garázda tettek, amelyeket mintha önkívületben követne el?

Nicolas bosszúsan és türelmetlenül hallgatta. Egyszer csak mintha ravaszság és gúny villant volna meg a tekintetében.

- Magának éppen megmondhatom - szólalt meg komoran, és körültekintve odahajolt Ivan Oszipovics füléhez. A jól nevelt Aljosa Tyeljatnyikov az ablak felé távolodott még vagy három lépést, az ezredes pedig köhintett a *Golosz* mögött. Szegény Ivan Oszipovics sietve, bizalommal odatartotta fülét; végtelenül kíváncsi volt. És ekkor valami egészen képtelen, de másfelől bizonyos tekintetben nagyon is kézzelfogható dolog történt. A kis öreg váratlanul azt érezte: Nicolas ahelyett, hogy súgna neki valami érdekes titkot, hirtelen elkapja fogaival fülének felső részét, és eléggé erősen meg is harapja. Megremegett, és elakadt a lélegzete.

- Nicolas, micsoda tréfa ez?! - nyögte gépiesen, elváltozott hangon.

Aljosa meg az ezredes még nem foghatott fel, sőt nem is láthatott semmit, és mindvégig úgy festett a jelenet, mintha azok sugdolóznának; az öreg kétségbeesett arca azonban mégis nyugtalanította őket. Kidülledt szemmel néztek egymásra, nem tudták, hogy odarohanjanak-e segíteni, ahogy megállapodtak, vagy várjanak még. Nicolas bizonyára észrevette ezt, és még fájóbban megharapta a kormányzó fülét.

- Nicolas, Nicolas! - jajdult fel ismét az áldozat. - No... elég volt a tréfából!

Még egy pillanat, és biztosan meghal szegény rémületében; de a szörnyeteg megkönyörült rajta, és elengedte a fülét. Ez a halálos félelem egy teljes percig tartott, és utána valami rohamot kapott az öreg. De Nicolas-t egy fél óra múlva letartóztatták és elvitték, egyelőre a katonai fogdába, ott különzárkába csukták, és külön őrt állítottak az ajtaja elé. Ez szigorú döntés volt, de a mi szelíd kormányzónk annyira feldühödött, hogy elhatározta: vállalja a felelősséget még Varvara Petrovna előtt is. E hölgytől, általános megdöbbenésünkre, már a tornácnál megtagadták a fogadást, amikor sietve és ingerülten a kormányzóhoz érkezett, hogy azonnal magyarázatot kérjen; a hintóból ki se szállva, dolgavégezetlen indult hát haza - nem akart hinni a fülének.

De végre-valahára mindenre fény derült! Éjjel két órakor a fogoly, aki mindaddig meglepően nyugodt volt, sőt el is aludt, hirtelen lármázni kezdett, és mindkét öklével dühösen verte az ajtót, emberfeletti erővel letépte az ajtó kis ablakáról a vasrácsot, kitörte az üveget, és összehasogatta mind a két kezét. Amikor az ügyeletes tiszt odaszaladt az őrséggel meg a kulcsokkal, és kinyittatta a zárkát, hogy rávessék magukat a dühöngőre, és megkötözzék, kiderült, hogy a legerősebb delíriumban van; hazaszállították a mamájához. Egy csapásra tisztázódott minden. Mindhárom orvosunk úgy nyilatkozott, hogy a beteg már három nappal előbb is szinte önkívületben lehetett, és bár tudatával, ravaszságával láthatólag uralkodott is magán, már nem volt birtokában józan eszének és akaratának - ezt egyébként a tények is

bizonyították. Ily módon kiderült, hogy Liputyin fejtette meg a rejtélyt a leghamarabb. Ivan Oszipovics, finom lelkű, érző szívű ember lévén, nagyon zavarba esett; de érdekes, hogy következésképpen ő is képesnek tartotta Nyikolaj Vszevolodovicsot mindenféle őrült cselekedetre még teljesen ép ésszel is. A klubtagok is megrestellték magukat, és sehogy sem értették, hogy nem vették észre az elefántot, és hogyan siklottak el mind e fura esetek egyetlen lehetséges magyarázata mellett. Persze jelentkeztek kétkedők is, de ez nem sokáig tartott.

Nicolas több mint két hónapig feküdt. Moszkvából levélben meghívtak egy híres orvost tanácskozásra; az egész város látogatást tett Varvara Petrovnánál, aki mindenkinek megbocsátott. Amikor tavasz felé Nicolas már teljesen felgyógyult, és minden ellenkezés nélkül elfogadta a mamának azt az ajánlatát, hogy utazzék Olaszországba, maga Varvara Petrovna beszélte rá, hogy tegyen búcsúlátogatást mindenkinél, és egyúttal amennyire lehet és ahol kell, kérjen bocsánatot. Nicolas a legkészségesebben beleegyezett. A klubban elterjedt a híre, hogy Pjotr Pavlovics Gaganov otthonában a legfinomabb kimagyarázkodásra került sor, amellyel a házigazda tökéletesen meg volt elégedve. Nicolas e látogatások során igen komoly, sőt egy kissé komor is volt. Láthatólag mindenki teljes együttérzéssel fogadta, de valami okból mindenki zavarba esett, és örült annak, hogy elutazik Olaszországba. Ivan Oszipovicsnak a könnye is kicsordult, de valahogy nem merte megölelni még a végső búcsúzáskor sem. Igaz, némelyek később is megmaradtak abban a meggyőződésükben, hogy a semmirekellő csupán gúnyt űzött mindenkiből, a betegséget pedig inkább csak megjátszotta. Ellátogatott Liputyinhoz is.

- Mondja, milyen módon tudta kitalálni, mit mondok majd az eszéről, hogy már előre kioktatta a válaszra Agafját? - kérdezte.

- Hát olyan módon - válaszolta nevetve Liputyin -, hogy én is okos embernek tartom magát, ezért aztán előre ki tudtam találni, mit válaszol.

- Mégis érdekes egybeesés. De már engedelmet: eszerint amikor elküldte hozzám Agafját, okos embernek tartott engem, nem pedig őrültnek?

- A legokosabbnak és teljesen józan eszűnek, csak úgy tettem, mintha azt hinném, hogy nincs eszén... De maga is rögtön kitalálta az én gondolataimat, és Agafjával bizonyítványt is küldött az éles eszemről.

- No, itt téved egy kissé; én csakugyan... nem voltam egészséges... - dörmögte elkomorodva Nyikolaj Vszevolodovics, majd felkiáltott: - Ejha, hát valóban azt hiszi, hogy én képes vagyok rávetni magamat az emberekre teljesen ép elmével is? Hát miért tenném?

Liputyin meghökkent, és nem tudott válaszolni. Nicolas egy kissé elsápadt, vagy csak úgy rémlett Liputyinnak.

- Mindenesetre magának nagyon mulatságos észjárása van - folytatta Nicolas -, ami pedig Agafját illeti, természetesen jól tudom: azért küldte oda, hogy megszégyenítsen.

- Párbajra csak nem hívhattam ki, kérem?!

- Á, erről jut eszembe! Úgy hallottam, hogy maga nem szereti a párbajokat...

- Minek franciából fordítani?! - szólt ismét meghökkenve Liputyin.

- Maga a nacionalizmus híve?

Liputyin még jobban meghökkent.

- Ejha, ejha, mit látok?! - kiáltott fel Nicolas, amikor az asztalon, a legfeltűnőbb helyen észrevette Considérant kötetét. - Csak nem fourier-ista? No de ilyet! Hát ez nem fordítás - ugyancsak franciából? - szólt, és ujjaival a könyvön dobolva felnevetett.

- Nem, ez nem franciából való fordítás! - kiáltotta szinte dühösen felugorva Liputyin. - Ez egyetemes emberi nyelvből, nem pedig csak franciából való fordítás lesz! Az egyetemes emberi szociális köztársaság és összhang nyelvéből, úgy bizony, kérem! Nem pedig csak franciából!...

- De az ördögbe, hát olyan nyelv egyáltalán nincs is! - mondta tovább nevetve Nicolas.

Olykor egy apróság is rendkívüli módon és hosszú időre leköti az ember figyelmét. Sztavrogin úrról majd később mondok el minden lényegeset, de az érdekesség kedvéért már most megjegyzem, hogy a városunkban eltöltött egész idő alatt valamennyi benyomás közül e kormányzósági kishivatalnok jelentéktelen, csaknem hitványka alakja maradt meg emlékezetében a legélesebben, ezé a féltékeny és goromba családi zsarnoké, fukar uzsorásé, aki kulccsal elzárta az ebéd maradékát meg a gyertyacsonkokat, ugyanakkor szenvedélyes híve volt isten tudja, miféle jövendő „szociális összhang" szektájának; aki éjszakánként az eljövendő falanszter fantasztikus képeit elképzelve, megmámorosodott az örömtől; abban, hogy ez már a közeljövőben megvalósul Oroszországban és kormányzóságunkban, ugyanúgy hitt, mint tulajdon létezésében. És hitte ezt ott, ahol ő maga is összetakarékoskodott „egy kis házat", ahol másodszor is megnősült, és egy kis pénzt kapott hozományul; ahol talán százversztás körzetben se volt egyetlen ember sem, őt magát is beleértve, aki legalább külsőre hasonlított volna az „egyetemes emberi szociális köztársaság és összhang" leendő tagjához.

„Isten tudja, hogy is teremnek ezek az emberek!" - gondolta értetlenül Nicolas, ha olykor eszébe jutott ez a meglepő fourier-ista.

4

Hercegünk jó három évet utazgatott, úgyhogy a városban csaknem megfeledkeztek róla. Mi azonban Sztyepan Trofimovics révén tudtuk, hogy bejárta egész Európát, volt még Egyiptomban is, és ellátogatott Jeruzsálembe; aztán hozzácsapódott valamiféle Izlandra induló tudományos expedícióhoz, és valóban meg is fordult Izlandon. Azt is hallottuk, hogy egy télen át egy német egyetemen hallgatott előadásokat. Anyjának keveset írt - egyszer egy fél évben, sőt még ritkábban; de Varvara Petrovna nem haragudott és nem sértődött meg miatta. A fiával egyszer s mindenkorra kialakult kapcsolatot zúgolódás nélkül és megadóan tudomásul vette, de szüntelenül vágyódott az ő Nicolas-ja után, és ábrándozott róla. Sem az ábrándjait, sem a panaszait nem közölte senkivel. Láthatólag egy kissé még Sztyepan Trofimovicstól is eltávolodott. Valamiféle terveket szövögetett magában, még fukarabb lett, mint addig, még szigorúbban kezdett takarékoskodni, és még jobban haragudott Sztyepan Trofimovics kártyaveszteségei miatt.

Végül az idén áprilisban levelet kapott Párizsból, Praszkovja Ivanovna Drozdova tábornoknétól, gyermekkori barátnőjétől. Praszkovja Ivanovna - akivel Varvara Petrovna már nyolc éve nem találkozott és nem levelezett - értesítette, hogy Nyikolaj Vszevolodovics közeli kapcsolatba került családjukkal, és összebarátkozott Lizával (egyetlen lányukkal), és a nyáron el akarja kísérni őket Svájcba, Vernex-Montreux-be, jóllehet a jelenleg Párizsban időző K... gróf (igen befolyásos pétervári személyiség) otthonában úgy fogadják, mint édesfiukat, úgyhogy szinte a grófnál lakik. A levél rövid volt, és világosan elárulta célját, noha a fent

említett tényeken kívül semmilyen következtetést se vont le. Varvara Petrovna nem sokat gondolkozott, azonnal döntött, összecsomagolt, és Dasát, a nevelt lányát (Satov húgát) magával vive, április derekán Párizsba, aztán meg Svájcba vonatozott. Júliusban, miután Dasát Drozdovéknál hagyta, egyedül tért vissza; maguk Drozdovék pedig - ahogy Varvara Petrovna újságolta - azt ígérték, hogy augusztus végén ellátogatnak hozzánk.

Drozdovék is földbirtokosok voltak kormányzóságunkban, de Ivan Ivanovics tábornoknak (Varvara Petrovna egykori jó barátjának és férje bajtársának) szolgálata állandóan akadályozta őket abban, hogy felkeressék pompás birtokukat. A tábornok tavaly bekövetkezett halála után pedig a vigasztalhatatlan Praszkovja Ivanovna külföldre indult a lányával, egyebek közt azzal a céllal, hogy szőlőkúrát tart; úgy tervezte, hogy ezt a nyár második felében, Verney-Montreux-ben bonyolítja le. Az volt a szándéka, hogy hazatérése után végleg kormányzóságunkban telepedik le. A városban volt egy nagy háza, mely immár hosszú évek óta beszögezett ablakokkal, üresen állt. Gazdag emberek voltak. Praszkovja Ivanovna, első házasságában Tusina úrnő, ugyanúgy, mint intézeti barátnője, Varvara Petrovna, annak idején szintén adóbérlő lánya volt, és szintén nagy hozománnyal ment férjhez. Tusin lovassági törzskapitány maga is vagyonos ember volt, és némi képességekkel is rendelkezett. Halálakor takaros tőkét hagyott egyetlen, hétéves lányára, Lizára. Most, amikor Lizaveta Nyikolajevna már huszonkettedik évében járt, bátran lehetett kétszázezer rubelra becsülni csak a saját pénzét, nem is beszélve arról a vagyonról, amely idővel az anyja után jut rá, akinek nem volt gyermeke a második házasságából. Varvara Petrovna láthatólag nagyon elégedett volt utazásával. Véleménye szerint sikerült kielégítően megállapodnia Praszkovja Ivanovnával, és rögtön hazaérkezése után el is mondott mindent Sztyepan Trofimovicsnak, sőt igen közlékeny is volt vele, ami már régóta nem fordult elő.

- Hurrá! - kiáltott fel Sztyepan Trofimovics, és pattintott az ujjaival.

Valósággal ujjongott, annál is inkább, mert barátja távolléte alatt végső csüggedtségben tengett-lengett. Varvara Petrovna külföldre indulva még őtőle se búcsúzott el rendje-módja szerint, semmit sem árult el terveiből „ennek a vénasszonynak", attól tartva, hogy esetleg kifecsegi. Akkor haragudott is rá egy váratlanul kiderült, tetemes kártyaveszteség miatt. De már Svájcban megérezte a szíve, hogy faképnél hagyott jó barátját meg kell jutalmazni, mihelyt hazatér, annál is inkább, mert régóta mostohán bánt vele. A hirtelen, titokzatos elválás megrémítette és elgyötörte Sztyepan Trofimovics félénk szívét, és ráadásul még egyéb zavaró körülmények is támadtak. Kínozta egy igen jelentős és régi pénztartozás, amelyet Varvara Petrovna segítsége nélkül sehogy se tudott kiegyenlíteni. Ezenkívül az idén májusban véget ért a mi jó és szelíd Ivan Oszipovicsunk kormányzósága; leváltották, mégpedig kellemetlenségek közepette. Aztán Varvara Petrovna távollétében lezajlott új kormányzónk, Andrej Antonovics von Lembke beiktatása is; nyomban ezután észrevehető változás kezdődött csaknem az egész kormányzósági társadalomnak Varvara Petrovnához és következésképpen Sztyepan Trofimovicshoz való viszonyában. Legalábbis már sikerült összegyűjtenie néhány kellemetlen, bár értékes megfigyelést, és alighanem nagyon félt Varvara Petrovna nélkül. Izgatottan gyanakodott, hogy mint veszélyes emberről, már jelentést is tettek róla az új kormányzónak. Biztos forrásból megtudta, hogy hölgyeink közül többen nem akarnak többé látogatást tenni Varvara Petrovnánál. Az új kormányzónéról (akit csak őszre vártak) úton-útfélen azt beszélték, hogy bár - úgy hírlik - büszke, azért legalább igazi arisztokrata hölgy, nem pedig „holmi szerencsétlen Varvara Petrovna". Valami hitelt érdemlő forrásból mindenkinek részletesen tudomására jutott, hogy az új kormányzóné és Varvara Petrovna már találkoztak valamikor nagyvilági társaságban, és ellenségesen váltak el, úgyhogy állítólag már von Lembke úrnő nevének puszta említése is fájdalmasan érinti Varvara Petrovnát. Ám élénk és diadalmas megjelenése, az a megvető közöny, amellyel a hölgyeink véleményéről, izgalmáról szóló beszámolót

hallgatta, újra lelket öntött az elcsüggedt Sztyepan Trofimovicsba, és egy pillanat alatt felvidította. Különös, boldogan-kedveskedő humorral kezdte lefesteni az új kormányzó beiktatását.

- Excellente amie,[11] ön kétségtelenül tudja - mondta a szavakat ficsúrosan elnyújtva és kacérkodva -, mit jelent az orosz adminisztrátor általában, és mit jelent az új orosz adminisztrátor, vagyis az újsütetű, az újonnan beiktatott. Ces interminables mots russes!...[12] De aligha tapasztalhatta a gyakorlatban, mit jelent az adminisztratív mámor, aligha tudhatja, micsoda is tulajdonképpen.

- Adminisztratív mámor? Nem tudom, mi az.

- Vagyis... Vous savez, chez nous... En un mot, állítsa oda akár a legutolsó senkit, hogy holmi hitvány vonatjegyeket árusítson, és az a senki rögtön úgy érzi, hogy joga van Jupiterként nézni magára, amikor odamegy jegyet váltani, pour vous montrer son pouvoir.[13] „Várj csak, mondja magában, megmutatom én, milyen hatalmam van feletted...” És ez valóságos adminisztratív mámorrá fajul bennük... En un mot, a minap olvastam, hogy egy külföldi templomunk sekrestyése - mais c’est très curieux[14] - kikergetett, betű szerint kikergetett a templomból egy nagyszerű angol családot, les dames charmantes, közvetlenül egy nagyböjti istentisztelet előtt - vous savez ces chants et le livre de Job... - pusztán azzal az ürüggyel, hogy „idegeneknek nem való orosz templomokba mászkálni, és hogy jöjjenek a megjelölt időben...” Azok majd elájultak... Ez a sekrestyés az adminisztratív mámor rohamában volt, et il a montré son pouvoir...[15]

- Ha lehet, fogja rövidebbre, Sztyepan Trofimovics.

- Von Lembke úr most körútra indult a kormányzóságban. En un mot, ez az Andrej Antonovics, ha pravoszláv vallású oroszországi német is, és ha - ezt el kell ismernem - feltűnően szép negyvenéves férfi is...

- Honnan veszi, hogy szép férfi? Birkaszeme van.

- A legnagyobb mértékben. De üsse kő, meghajlok hölgyeink véleménye előtt...

- Térjünk át másra, Sztyepan Trofimovics, kérem! Ni csak, piros nyakkendőt visel? Régóta?

- Én ezt... én csak ma...

- És végzi az egészségügyi sétáit? Jár mindennap hat versztát, ahogy az orvos rendelte?

- Nem... nem mindig.

- Tudtam! Már Svájcban előre éreztem! - kiáltotta ingerülten az asszony. - Ezentúl nem hat, hanem tíz versztát fog járni! Borzasztóan eltespedt, borzasztóan, bor-zasztóan! Nem is megöregedett, hanem éppenséggel elaggott... megdöbbentem, amikor az előbb megláttam, a piros nyakkendője ellenére is... quelle idée rouge![16] Beszéljen tovább von Lembkéről, ha csakugyan van mondanivalója, és fejezze be már egyszer, kérem; fáradt vagyok.

---

[11] Kitűnő barátném.

[12] Ezek a végeérhetetlen orosz szavak!

[13] Tudja, nálunk... Egyszóval... hogy megmutassa magának a hatalmát.

[14] De ez nagyon érdekes.

[15] A bűbájos hölgyeket... ismeri azokat az énekeket meg Jób könyvét... És megmutatta a hatalmát.

[16] Micsoda furcsa ötlet!

- En un mot, csak azt akartam mondani, hogy ez egyike azoknak a negyvenéves korukban kezdő adminisztrátoroknak, akik negyvenéves korukig ismeretlenségben tengődnek, aztán hirtelen karriert csinálnak egy hirtelen szerzett hitves segítségével, vagy valami más, nem kevésbé kétségbeesett eszközzel... Vagyis hát most elutazott... vagyis azt akarom mondani, hogy rólam rögtön telepusmogták mind a két fülét, hogy én az ifjúság megrontója és az ateizmus melegágya vagyok a kormányzóságban... Ő pedig mindjárt tudakozódni kezdett.

- Igazán?

- Én már intézkedtem is. Amikor önről azt „je-len-tették", hogy ön „igazgatta a kormányzóságot", vous savez - azt a kifejezést engedte meg magának, hogy „ilyesmi többé nem fordul elő".

- Így mondta?

- Hogy „ilyesmi többé nem fordul elő", és avec cette morgue...[17] Julija Mihalovnát, a hitvesét augusztus végén látjuk itt, egyenest Pétervárról jön.

- Külföldről. Találkoztunk odakint.

- Vraiment?[18]

- Párizsban és Svájcban. Rokona Drozdovéknak.

- Rokona? Milyen érdekes egybeesés! Azt mondják, becsvágyó, és... állítólag széles körű kapcsolatai vannak.

- Badarság, jelentéktelen kis kapcsolatok! Negyvenöt éves koráig pártában díszelgett, egy fitying nélkül, csak most ugrott hozzá a von Lembkéjéhez, és legfőbb célja természetesen az, hogy karriert csináltasson vele. Mind a kettő intrikus.

- És azt mondják, két évvel idősebb a férjénél.

- Öttel. Az anyja Moszkvában horpadtra taposta a küszöbömet; amíg Vszevolod Nyikolajevics élt, folyton bekönyörögte magát a báljaimra. De egész éjjel petrezselymet árult egy sarokban, azzal a türkizszínű legyecskével a homlokán, úgyhogy három óra tájban, csupa szánalomból, oda szoktam küldeni hozzá az első gavallért. Akkor már huszonöt éves volt, de még rövid ruhában járatták, mint valami kislányt. Mindenki restellte fogadni őket.

- Mintha látnám azt a legyecskét.

- Mondhatom magának, mihelyt odaérkeztem, intrikára bukkantam. Hisz az imént olvasta Drozdova levelét. Világos volt, mint a nap. És mit találok? Az a buta Drozdova mindig is buta volt - váratlanul kérdőn néz rám, mintha azt mondaná: miért jöttél? Képzelheti, mennyire meglepődtem! Látom, ott mesterkedik az a Lembkéné, és vele van az az unokaöcs, az öreg Drozdov rokona - minden világos! Én persze mindent megváltoztattam egy pillanat alatt, úgyhogy Praszkovja megint az én pártomon van, de az intrika, az intrika folyik tovább!

- De maga mégiscsak legyőzte. Ó, maga Bismarck!

- Ha Bismarck nem is vagyok, azért a fondorkodást meg a butaságot fel tudom fedezni, bárhol találom. Lembke - a fondorlat, Praszkovja meg - a butaság. Ritkán találkoztam ernyedtebb asszonnyal, és ráadásul megdagadt a lába, és mindennek a tetejében még jólelkű is. Mi lehet ostobább, mint egy ostoba, jólelkű asszony?

---

[17] Ilyen gőggel.

[18] Csakugyan?

- A rosszindulatú buta, ma bonne amie,[19] a rosszindulatú buta még ostobább - vetette ellene, de tapintatosan Sztyepan Trofimovics.

- Talán igaza van. Ugye, emlékszik Lizára?

- Charmante enfant![20]

- De most már nem enfant, hanem nő, mégpedig önálló jellemű nő. Nemes lelkű és lobbanékony, kivált azt szeretem benne, hogy nem enged az anyjának, annak a hiszékeny bolondnak. A miatt az unokaöcs miatt kis híján egész história támadt.

- Ejha, de hisz ő valóban egyáltalán nem rokona Lizaveta Nyikolajevnának... Talán van valami szándéka?

- Nézze, ez nagyon szűkszavú, sőt szerény fiatal tiszt. Én mindig igyekszem igazságos lenni. Azt hiszem, hogy ő maga is ellenzi ezt az egész intrikát, és nem kíván semmit, csak Lembkéné mesterkedett ott. Nicolas-t nagyon tisztelte a fiatalember. Maga jól tudja, hogy Lizától függ az egész dolog, de amikor én eljöttem, kitűnő kapcsolatban volt Nicolas-val, a fiam pedig magától megígérte, hogy novemberben okvetlenül hazajön. Tehát csak Lembkéné mesterkedik ott, Praszkovja csupán vak asszonyszemély. Egyszer azt mondja nekem, hogy az én gyanakvásom - merő képzelődés; erre én a szemébe azt feleltem, hogy ostoba. Akár az utolsó ítéletkor is kész vagyok megismételni. És ha Nicolas nem kéri, hogy egyelőre hagyjam a dolgot, hát nem jövök el onnan addig, amíg le nem leplezem ezt a fondorkodó asszonyt. Nicolas révén hízelegte be magát K. grófnál, aztán el akarta szakítani a fiút az anyjától. De Liza a mi pártunkon van, Praszkovjával pedig megegyeztem. Tudja, hogy Karmazinov rokona?

- Hogyan? Rokona Madame von Lembkének?

- No igen, őneki. Távoli.

- Karmazinov, a novellista?

- No igen, az író, mit csodálkozik? Persze ő nagynak tartja magát. Felfuvalkodott alak! Lembkéné vele jön haza, most pedig ugyancsak vele kérkedik odakint. Rendezni szándékszik itt valamit, amolyan irodalmi összejöveteleket. Karmazinov egy hónapra jön, az utolsó birtokát akarja itt eladni. Kis híján találkoztam vele Svájcban, pedig egy cseppet sem kívántam. Pedig remélem, engem csak méltat arra, hogy megismerjen. Valamikor leveleket írt nekem, és járt a házamba. Szeretném, ha jobban öltözne, Sztyepan Trofimovics, napról napra hanyagabb lesz... Ó, hogy gyötör engem! Mit olvas most?

- Én... én...

- Értem. Megint a barátok, megint az ivászatok, a klub, a kártya és az ateista hírnév. Nekem nem tetszik ez a hírnév, Sztyepan Trofimovics. Nem szeretném, hogy ateistának nevezzék, kivált most nem szeretném. Eddig se szerettem, mert hisz ez csak üres fecsegés. Végre meg kellett mondanom.

- Mais ma chère...[21]

---

[19] Kedves jó barátném.

[20] Bűbájos gyermek!

[21] De kedvesem.

- Ide hallgasson, Sztyepan Trofimovics, tudományos dolgokban természetesen tanulatlan vagyok magához képest, de hazafelé jövet sokat gondolkoztam magáról. És egy meggyőződésre jutottam.

- Éspedig milyenre?

- Arra, hogy nem mi ketten vagyunk a legokosabbak a világon, hanem vannak nálunk okosabbak is.

- Szellemes is, találó is. Vannak okosabbak, tehát akiknek inkább igazuk van, következésképpen mi is tévedhetünk, nem így van? Mais, ma bonne amie, tegyük fel, hogy tévedek, de csak megvan az általános emberi, mindenkori legmagasabb rendű jogom a szabad lelkiismeretre? Csak megvan a jogom ahhoz, hogy ne legyek képmutató és fanatikus, ha nem akarom, márpedig emiatt természetesen gyűlölni fognak a különféle urak az idők végezetéig. Et puis, comme on trouve toujours plus de moines que de raison,[22] és mivel én ezzel tökéletesen egyetértek...

- Hogy, hogy mondta?

- Azt mondtam: on trouve toujours plus de moines que de raison, és mivel én ezzel...

- Ez nem a maga leleménye; bizonyára vette valahonnan.

- Pascal mondta.

- Mindjárt gondoltam... hogy nem maga! Miért nem beszél maga soha ilyen röviden, de velősen, minek nyújtja mindig olyan hosszúra? Ez sokkal jobb, mint amit az imént az adminisztratív mámorról mondott...

- Ma foi, chère... miért? Először is bizonyára azért, mert én mégse vagyok Pascal, et puis...[23] másodszor pedig mi, oroszok semmit se tudunk mondani a saját nyelvünkön... Legalábbis mindeddig még semmit se mondtunk...

- Hm! Lehet, hogy ez nem is igaz. Legalább kiírna és megjegyezne ilyen kifejezéseket, tudja, társalgás céljára... Jaj, Sztyepan Trofimovics, azért jöttem, hogy komolyan, nagyon komolyan beszéljek magával!

- Chère, chère amie![24]

- Most, amikor mindenütt ezek a Lembkéék, ezek a Karmazinovok... Ó, istenem, de elhanyagolta magát! Ó, hogy gyötör engem!... Azt szeretném, ha ezek az emberek tiszteletet éreznének maga iránt, mert egy ujjával, még a kisujjával sem érnek fel, maga pedig hogy viselkedik? Mit látnak majd? Mit mutathatok nekik? Ahelyett, hogy tanúbizonyságként nemesen állna előttük, és továbbra is élő példát mutatna, holmi söpredékkel veszi körül magát, lehetetlen szokásokat vett fel, egészen megvénült, nem tud meglenni bor és kártya nélkül, csakis Paul de Kockot olvas, és nem ír semmit, holott azok ott mind írnak; minden idejét fecsegésre pazarolja. Szabad-e, megengedhető-e olyan szemét alakkal barátkozni, mint a maga elválhatatlan Liputyinja?

- Már miért volna az *enyém és elválhatatlan*? - tiltakozott félénken Sztyepan Trofimovics.

- Hol van most? - folytatta szigorúan és élesen Varvara Petrovna.

---

[22] Aztán pedig, mivel az ember több szerzetest talál, mint józan észt.

[23] Valóban, kedvesem... és aztán.

[24] Kedves, kedves barátném!

- Ő... ő határtalanul tiszteli magát, és Sz-kbe utazott, hogy átvegye az anyai örökségét.

- Úgy látszik, egyebet se tesz, mint pénzeket vesz fel. Mi van Satovval? Még mindig a régi.

- Irascible, mais bon.[25]

- Utálom a maga Satovját; haragos is, meg sokat is képzel magáról!

- Hogy van Darja Pavlovna?

- Dasát kérdi? Hogy jutott ez eszébe? - kérdezte kíváncsian rátekintve Varvara Petrovna. - Egészséges, Drozdovéknál hagytam... Svájcban hallottam valamit a maga fiáról, de nem jót, hanem rosszat.

- Oh, c'est une histoire bien bête! Je vous attendais, ma bonne amie, pour vous raconter...[26]

- Elég, Sztyepan Trofimovics, hagyjon békében; egészen kimerültem. Ráérünk még kibeszélgetni magunkat, kivált a rosszról. Maga kezd fröcskölni, ha nevet, ez már egészen szenilis dolog! És milyen furcsán nevet újabban... Istenem, de sok rossz szokást szedett össze! Magához ugyan nem jön el Karmazinov! Pedig itt anélkül is örülnek mindennek... Most teljesen leleplezte magát. No, elég, elég, kifáradtam. Utóvégre tanúsíthatna már egy kis kíméletet az ember iránt.

Sztyepan Trofimovics „kíméletet tanúsított az ember iránt", de zavartan távozott el.

5

Barátunk csakugyan eléggé sok rossz szokást vett fel, kivált a legutóbbi időben. Szemlátomást gyorsan eltespedt, és az is igaz, hogy hanyag lett. Többet ivott, pityergősebb lett és gyengébb idegzetű; túlságosan is érzékennyé vált a szép iránt. Arca szert tett arra a különös képességre, hogy szokatlanul gyorsan megváltozzék, például a legünnepélyesebb kifejezésből a legnevetségesebbe és legbutábba csapjon át. Nem bírta a magányt, és szüntelenül mohón kívánta, hogy minél előbb elszórakoztassák. Okvetlenül el kellett mondani neki valami pletykát, városbeli esetet, mégpedig mindennap újat. Ha pedig sokáig nem kereste fel senki, akkor szomorúan bolyongott a lakásában, odament az ablakhoz, elmélázva mozgatta száját, mintha rágna, nagyokat sóhajtott, végül pedig kis híján elpityeredett. Mindig volt valami előérzete, félt valami váratlan, elkerülhetetlen csapástól, ijedős lett; mind több figyelmet szentelt az álmainak.

Ezt az egész napot és estét rendkívül szomorúan töltötte, értem küldött valakit, nagyon izgatott volt, sokáig beszélt, sokáig mesélgetett, de eléggé összefüggéstelenül. Varvara Petrovna már régóta tudta, hogy előlem nem titkol el semmit. Végül úgy rémlett nekem, hogy Sztyepan Trofimovicsot valami különleges dolog aggasztja, olyasmi, amit talán még ő se tud elképzelni. Azelőtt, ha ketten összejöttünk, és elkezdett panaszkodni, kis idő elteltével majdnem mindig hoztak egy üveg italt, és sokkal vigasztalóbb lett minden. Ezúttal nem volt bor, és láthatólag többször is magába fojtotta vágyát, hogy hozasson.

- Hát miért mérgelődik állandóan?! - panaszkodott pillanatonként, mint egy kisgyermek. - Tous les hommes de génie et de progrès en Russie étaient, sont et seront toujours des

[25] Hirtelen haragú, de jó ember.

[26] Ó, ez nagyon ostoba história! Vártam magát, kedves jó barátom, hogy elmondjam...

kártyások et des iszákosok, qui boivent,[27] mint a gödény... én pedig még korántsem vagyok olyan nagy kártyás és olyan nagyivó... Dorgál, hogy miért nem írok semmit. Furcsa ötlet!... És miért fekszem? Azt mondja, nekem „példaként és szemrehányásként" állnom kell. Mais, entre nous soit dit, egy olyan ember, akinek az a rendeltetése, hogy „szemrehányásként" álljon, ugyan mit tehet mást, mint hogy feküdjék - vajon tudja ő ezt?

Ekkor végre megvilágosodott előttem az a különös, nagy-nagy bánat is, amely olyan lerázhatatlanul gyötörte ez alkalommal. Ezen az estén sokszor odament a tükörhöz, és hosszasan elálldogált előtte. Végül a tükörtől felém fordulva, furcsa kétségbeeséssel így szólt:

- Mon cher, je suis un[28] levitézlett ember!

Hát igen, mindaddig, egészen aznapig, egy dologról szilárdan, kitartóan meg volt győződve Varvara Petrovna mindenféle „új nézetei" és minden „eszmei változása" ellenére is, nevezetesen arról, hogy még mindig elbűvölően hat női szívére, vagyis nemcsak mint száműzött vagy mint híres tudós, hanem mint szép férfi is. Húsz évig lakozott benne ez a hízelgő és megnyugtató meggyőződés, és talán valamennyi meggyőződése közül ettől volt a legnehezebb megválnia. Vajon előre megérezte azon az estén, hogy milyen óriási megpróbáltatás vár rá már a legközelebbi jövőben?

6

Most hozzáfogok annak a félig-meddig mulatságos esetnek a leírásához, amellyel voltaképpen kezdődik a krónikám.

Augusztus legutolján végre hazatértek Drozdovék is. Jöttük alig valamivel előzte meg rokonuknak, új kormányzónénknak érkezését - akit az egész város régóta várt -, és általában figyelemre méltó hatást keltett az itteni társadalomban. De mindezekről az érdekes eseményekről később beszélek; most pedig csupán arra szorítkozom, hogy Praszkovja Ivanovna egy igen nagy fejtörést okozó rejtélyt hozott Varvara Petrovnának, aki már oly türelmetlenül várta őt: Nicolas még júliusban megvált tőlük, és miután a Rajnánál találkozott K. gróffal, vele és családjával Pétervárra indult. (NB. A grófnak mind a három lánya eladó sorban volt.)

- Lizavetától büszkesége és makacssága miatt nem sikerült megtudnom semmit - fejezte be Praszkovja Ivanovna -, de a tulajdon szememmel láttam, hogy történt valami közte és Nyikolaj Vszevolodovics között. Az okokat nem ismerem, de azt hiszem, magának, kedves barátnőm, Varvara Petrovna, meg kellene kérdeznie az okok felől a maga Darja Pavlovnáját. Szerintem Liza nagyon megsértődött. Roppant örülök, hogy végre hazahoztam a kegyeltjét, és kézből kézbe átadom: megszabadulok tőle.

Ezek az epés szavak feltűnő ingerültséggel hangzottak el. Látszott, hogy „az ernyedt asszony" jó előre elkészítette őket, és előre élvezte a hatásukat is. De Varvara Petrovnát ugyan nem lehetett holmi érzelgős hatásokkal és rejtélyekkel zavarba ejteni. Szigorúan máris a legpontosabb és a legkielégítőbb magyarázatot követelte. Praszkovja Ivanovna rögtön szelídebbre fogta a hangját, sőt a végén sírva fakadt, és a legbarátibb ömlengésekbe bocsátkozott. Ez az

---

[27] Oroszországban a tehetséges és haladó szellemű emberek mindig mind kártyások és iszákosok voltak, ma is azok, és azok is lesznek, úgy isznak.

[28] Kedvesem, én levitézlett ember vagyok!

ingerlékeny, de érzelgős hölgy, akárcsak Sztyepan Trofimovics, állandóan szükségét érezte az igaz barátságnak, és leánya, Lizaveta Nyikolajevna ellen éppen az volt a legfőbb panasza, hogy „a lánya neki nem barátja”.

De minden magyarázatából és ömlengéséből csak az az egy bizonyult pontosnak, hogy Liza és Nicolas között csakugyan történt valami szóváltás, de hogy milyen jellegű volt ez a szóváltás - arról Praszkovja Ivanovna, úgy látszik, nem tudott határozott fogalmat alkotni. A Darja Pavlovna ellen felhozott vádakat pedig a végén teljesen visszavonta, sőt külön kérte barátnőjét, hogy az iménti szavainak ne tulajdonítson semmilyen jelentőséget, mert ingerültségében mondta őket. Egyszóval mindez nagyon zavarosan, sőt gyanúsan hangzott. Elbeszélése szerint a szóváltásra Liza „makacs és gunyoros” természete miatt került sor; „a büszke Nyikolaj Vszevolodovics pedig, bár nagyon szerelmes volt belé, nem tudta elviselni a gúnyolódást, és maga is gunyoros lett”.

- Aztán nemsokára megismerkedtek egy fiatalemberrel, azt hiszem, a maga „professzorának” az unokaöccse, még a családneve is ugyanaz...

- A fia, nem pedig az unokaöccse - javította ki Varvara Petrovna. Praszkovja Ivanovna azelőtt se tudta soha megjegyezni Sztyepan Trofimovics vezetéknevét, és mindig professzornak hívta.

- No, ha fia, hát fia, annál jobb, hisz énnekem édes mindegy. Hétköznapi fiatalember, nagyon élénk és fesztelen, de nincsen benne semmi különös. Nos, ekkor Liza helytelenül cselekedett: magához édesgette a fiatalembert avégett, hogy féltékennyé tegye Nyikolaj Vszevolodovicsot. Ezt nem ítélem el túlságosan: afféle leányszokás, még kedves is. De Nyikolaj Vszevolodovics ahelyett, hogy féltékenykedni kezdett volna, éppenséggel összebarátkozott a fiatalemberrel, mintha semmit se látna, vagy mintha neki mindegy volna. Hát épp ez bosszantotta fel Lizát. A fiatalember hamarosan elutazott (nagyon sietett valahová), Liza pedig minden alkalmat megragadott, hogy belekössön Nyikolaj Vszevolodovicsba. Észrevette, hogy néha beszélget Dasával, erre aztán dühöngeni kezdett, és attól fogva az én életem is keserves lett, lelkem. Az orvosok megtiltották, hogy felizgassam magamat, és azt az agyondicsért tavukat is meguntam: csak sorra megfájdultak tőle a fogaim, olyan erős reumát kaptam. Még az újság is írja, hogy a Genfi-tótól fájnak az ember fogai; ilyen tulajdonsága van. Ekkor Nyikolaj Vszevolodovics váratlanul levelet kapott a grófnétól, és mindjárt el is utazott tőlünk, egy nap alatt összeszedelőzködött. Jó barátságban váltak el, sőt Liza nagyon vidáman és szelesen viselkedett, ahogy elkísérte, és sokat kacagott. Csakhogy erőltetett volt az egész! Mihelyt Nyikolaj Vszevolodovics elutazott - Liza nagyon tűnődő lett, aztán egyáltalán nem is emlegette többé, sőt nekem sem engedte, hogy beszéljek róla. Magának is azt tanácsolnám, drága Varvara Petrovna, egyelőre ne is pendítse meg Liza előtt ezt a témát, csak árt vele az ügynek. De ha hallgat, majd ő maga hozza szóba, és akkor többet megtud. Szerintem megint összemelegednek, ha ugyan Nyikolaj Vszevolodovics idejében hazaérkezik, ahogy megígérte.

- Rögtön írok neki. Ha minden így történt, akkor jelentéktelen szóváltás volt; badarság az egész! Meg aztán Darját is nagyon jól ismerem; badarság.

- Dasenykát illetően, bevallom - hibáztam. Csak olyan szokványos beszélgetések folytak közöttük, azok is fennhangon. De hát akkor nagyon elkeserített engem ez az egész, lelkem. Meg aztán láttam, maga Liza is összemelegedett és megint a régi kedvességgel bánik vele...

Varvara Petrovna mindjárt aznap írt Nicolas-nak, és kérve kérte, hogy a tervezett időnél legalább egy hónappal korábban jöjjön haza. De még mindig volt valami, ami homályos és bizonytalan maradt előtte. Egész este és egész éjjel töprengett. A „Praszkovja” véleményét túl gyermetegnek és szentimentálisnak érezte. „Praszkovja egész életében túl érzelgős volt, még az intézet óta - gondolta -, Nicolas nem olyan, hogy elmeneküljön egy lány gúnyolódása

miatt... Ha valóban volt szóváltás, annak más lehetett az oka. Ez a tiszt azonban itt van, magukkal hozták, és rokon gyanánt szállt meg a házukban. Meg aztán Darját illetően is túl hamar beismerte, hogy hibázott: bizonyára magában tartott valamit, amit nem akart elmondani..."

Varvara Petrovnában reggelre megérett egy terv, hogy egy csapásra végez legalább egy zavaró körülménnyel - váratlanságánál fogva igen figyelemreméltó terv. Mi volt a szívében, mialatt kigondolta? Nehéz eldönteni, de nem is vállalkozom arra, hogy előre elemezgessem mindazokat az ellentmondásokat, amelyekből összetevődött. Mint krónikás csupán arra szorítkozom, hogy hiteles formájukban bemutatom az eseményeket, pontosan úgy, ahogy megtörténtek, és nem tehetek róla, ha valószerűtlennek látszanak. Mindenesetre még egyszer tanúsítanom kell, hogy Dasát illetően reggelre teljesen eloszlott a gyanúja, sőt az igazat megvallva, soha meg se fogamzott; túlságosan is megbízott a lányban. De még gondolni se mert volna arra, hogy az ő Nicolas-ja beleszeressen az ő... „Darjájába". Reggel, mialatt Darja Pavlovna a teázóasztalnál kitöltögette a teát, Varvara Petrovna sokáig, fürkészően figyelte, és tegnap óta szilárd meggyőződéssel talán már huszadszor mondta magában:

- Badarság az egész!

Csak az tűnt fel neki, hogy Dasa még csöndesebb, még közömbösebb, mint volt, és valahogy fáradtnak látszik. Tea után egyszer s mindenkorra bevezetett szokás szerint mind a ketten leültek kézimunkázni. Varvara Petrovna felszólította, hogy tüzetesen számoljon be külföldi benyomásairól, elsősorban a természeti szépségekről, a lakosságról, a városokról, a szokásokról, az ottani művészetről és iparról - mindenről, amit meg tudott jegyezni. Egyetlen kérdést sem Drozdovékról vagy arról, hogy élt náluk! Dasa, aki mellette ült a kézimunkaasztalnál, és segített neki hímezni, már jó fél órája beszélt monoton, de egy kissé gyönge hangon.

- Darja - szakította félbe hirtelen Varvara Petrovna -, nincs semmi olyan különös emléked, amit el akarnál mondani?

- Nincs, semmi - felelte rövid gondolkozás után Dasa, és Varvara Petrovnára tekintett világos szemével.

- Nem nyomja semmi a lelkedet, a szívedet, a lelkiismeretedet?

- Semmi - ismételte halkan, de komor szilárdsággal Dasa.

- Tudtam én! Tudd meg, Darja, hogy én soha nem kételkedek benned. Most pedig maradj ott, és figyelj rám. Különben ülj át erre a székre, szembe velem, tetőtől talpig akarlak látni. Így ni. Ide hallgass - nem akarsz férjhez menni?

Dasa hosszú, kérdő, de egyébként nem túlságosan meglepődött tekintettel válaszolt.

- Várj, hallgass. Először is: korkülönbség van, mégpedig igen nagy; de hát te mindenkinél jobban tudod, micsoda badarság ez. Te józan eszű lány vagy, így hát a te életedben nem szabad hibának előfordulni. Az illető egyébként még szép férfi... Egyszóval: Sztyepan Trofimovics, akit mindig tiszteltél. Nos?

Dasa még kérdőbb tekintettel nézett rá, de ezúttal nemcsak meglepődött, hanem észrevehetően el is pirult.

- Várj, hallgass, ne siesd el! Van ugyan pénzed az én végrendeletem alapján, de ha meghalok, mi lesz veled, még ha van is pénzed? Becsapnak, elveszik a pénzedet, és akkor véged. Őmellette pedig egy híres ember felesége leszel. Most nézd meg más oldalról is: ha én most meghalok, bármennyire gondoskodok is róla - mi lesz vele? De tebenned igazán megbízok. Várj, még nem fejeztem be: ő könnyelmű, nyimnyám, kegyetlen, önző; alantas szokásai

vannak, de te becsüld meg, először már pusztán azért, mert sokkal rosszabbak is vannak. Utóvégre nem holmi gazembernek akarlak én a nyakába varrni, csak nem jut eszedbe ilyesmi?! Főként pedig azért fogod becsülni, mert én kérlek rá. - Hirtelen ingerülten félbehagyta. - Hallod? Mit bámulsz?

Dasa még mindig szótlanul figyelt.

- Állj, várj még! Ő vénasszony - de hát annál jobb teneked. Egyébként szánalmas vénasszony; nem érdemelné meg, hogy egy nő szeresse. De a gyámoltalansága miatt szeretni kell, hát szeresd is épp a gyámoltalansága miatt. Értesz engem, ugye? Értesz?

Dasa bólintott.

- Tudtam én, és nem is vártam tőled mást. Szeretni fog téged, mert köteles, köteles; imádnia kell téged! - rikácsolta különös indulattal Varvara Petrovna. - Egyébként pedig kötelesség nélkül is beléd fog szeretni, hisz ismerem én. Azonkívül magam is itt leszek. Ne aggódj, én mindig itt leszek. Panaszkodni fog rád, rágalmazni fog, boldog-boldogtalannal pusmog majd rólad, és sápítozik, örökké sápítozik; leveleket ír neked egyik szobából a másikba, naponta két levelet, de azért nem tud meglenni nélküled, márpedig ez a lényeg. Szorítsd engedelmességre; ha nem tudod rászorítani - bolond leszel. Fel akarja akasztani magát, fenyegetőzni fog - ne hidd el; badarság az egész! Ne higgy neki, de azért légy résen, mert mit lehet tudni, hátha mégis felakasztja magát; az ilyenekkel az is megesik; nem azért, mert erősek, hanem mert gyöngék; éppen ezért sohase feszítsd túl a húrt - különben is ez a házasélet első szabálya. Azt se felejtsd el, hogy költő. Ide hallgass, Darja: nincs nagyobb boldogság, mint feláldozni magunkat. Azonkívül pedig nagy örömet szerzel nekem, és ez a fő. Ne gondold, hogy most ostobaságból összehordok tücsköt-bogarat; tudom én, mit beszélek. Én önző vagyok, légy te is önző. Hisz én nem kényszerítelek; minden tőled függ, ahogy te mondod, úgy is lesz. No, mit ülsz itt, mint egy bábu, szólj már valamit!

- Nekem ugyan mindegy, Varvara Petrovna, ha már okvetlenül férjhez kell menni - jelentette ki határozottan Dasa.

- Okvetlenül? Mire célzol? - kérdezte Varvara Petrovna, és szigorúan, fürkészően nézett rá.

Dasa a tűt a hímzőrámába bele-beleöltve, hallgatott.

- Okos lány vagy ugyan, de most butaságot mondtál. Igaz, a fejembe vettem, hogy most okvetlenül férjhez adlak, de nem azért, mert feltétlenül szükséges, hanem csak azért, mert ez az ötletem támadt, és csakis Sztyepan Trofimovics miatt. Ha nincs Sztyepan Trofimovics, eszembe se jut most férjhez adni, noha már húszéves vagy... Nos?

- Ahogy ön jónak látja, Varvara Petrovna.

- Tehát beleegyezel! Várj, hallgass, de sietős, még nem fejeztem be: a végrendeletemben tizenötezer rubelt hagyok rád. Ezt most mindjárt az esküvő után kiadom. Ebből nyolcezret átadsz neki, vagyis hát nem neki, hanem nekem. Nyolcezer rubel adóssága van; én kifizetem, de tudnia kell, hogy a te pénzedből. Hétezer megmarad a te kezedben, a világért se adj neki soha egy rubelt se. Az adósságait se fizesd ki soha. Ha egyszer kifizeted - azontúl nem lesz nyugtod tőle. Különben hát én mindig itt leszek. Évente ezerkétszáz rubel juttatást kaptok, a rendkívüli költségekkel együtt ezerötszázat a lakáson meg a koszton kívül, amiről szintén én gondoskodom, pontosan úgy, ahogy ő most is élvezi. Csak cselédeket fogadjatok ti magatok. Az évi összeget mindig egyszerre adom ki, egyenest a te kezedbe. De légy jó is hozzá: néha juttass neki valamit, engedd meg a barátainak, hogy oda járjanak, hetenként egyszer, ha gyakrabban akarnának, kergesd el őket. De hát magam is ott leszek. Ha pedig meghalok, a járadékotok akkor sem szűnik meg, egészen az ő haláláig, hallod, az ő haláláig, mert ez az ő

járadéka, és nem a tied. Terád pedig a mostani hétezren kívül - amely teljes egészében megmarad neked, ha nem leszel te magad ostoba - még nyolcezret hagyok a végrendeletemben. De semmi többet nem kapsz, ezt jegyezd meg jól. Nos, beleegyezel, vagy hogy? Mondasz már végre valamit?

- Már mondtam, Varvara Petrovna.

- Ne felejtsd el, hogy teljesen tőled függ, ahogy te akarod, úgy is lesz.

- Csak azt hadd kérdezzem meg, Varvara Petrovna: Sztyepan Trofimovics mondott már önnek valamit?

- Nem, ő nem mondott semmit, és nem is tud semmiről, de... mindjárt beszélni fog!

Gyorsan felugrott, és magára kapta fekete sálját. Darja egy kissé megint elpirult, és kérdő tekintettel figyelte. Varvara Petrovna haragtól lángoló arccal hirtelen feléje fordult.

- Bolond vagy te! - támadt rá, mint egy héja. - Hálátlan bolond! Mi jár az eszedben? Csak nem gondolod, hogy bármivel is kompromittállak, akár csak ennyikét is?! Sőt, ő maga fog térden csúszva könyörögni, meg kell halnia a boldogságtól, úgy lesz ez elrendezve! Hisz jól tudod te, hogy nem engedlek megbántani. Vagy azt hiszed, hogy azért a nyolcezerért fog elvenni, én meg azért szaladok most, hogy téged eladjalak? Bolond, bolond, mind hálátlan bolondok vagytok! Add ide az ernyőmet!

És a nedves téglajárdán meg deszkapallókon, gyalog, máris rohant Sztyepan Trofimovicshoz.

7

Való igaz, hogy „Darját” nem engedte volna megbántani; ellenkezőleg, most tartotta csak igazán a jótevőjének magát. A legindokoltabb és legnemesebb felháborodás lángolt fel lelkében, amikor a sálat a nyakába kanyarítva, magán kapta nevelt lányának zavart és bizalmatlan tekintetét. Zsenge gyermekkorától fogva őszintén szerette. Praszkovja Ivanovna joggal nevezte kegyeltjének Darja Pavlovnát. Varvara Petrovna már rég megállapította, hogy „Darja természete elüt a bátyjáétól” (vagyis az Iván Satovétól), mert csöndes, szelíd, nagy önfeláldozásra is képes, és kitűnik odaadásával, rendkívüli szerénységével, ritka józan gondolkodásával, főként pedig igen hálás. Úgy látszik, Dasa eddig mindenben megfelelt várakozásának. „Az ő életében nem lesznek hibák” - mondta Varvara Petrovna, amikor a kislány még tizenkét éves volt, és mivel megvolt az a tulajdonsága, hogy makacsul és szenvedélyesen ragaszkodjék minden ábrándhoz, amely rabul ejti, minden új elképzeléséhez, minden ragyogónak érzett gondolatához, hát nyomba el is határozta, hogy édesleányaként nevelteti Dasát. Mindjárt félretett számára egy összeget, és nevelőnőt hívott a házba, Miss Criegset, aki növendékének tizenhat éves koráig ott is élt náluk, de akkor valami okból hirtelen felmondtak neki. A gimnáziumból is jártak oda tanárok, köztük egy igazi francia; ő tanította Dasát franciára. Ennek is hirtelen mondtak fel, valósággal elkergették. Egy szegény hölgy, nemes ember idegenből jött özvegye, zongorára tanította. De a fő pedagógus mégis Sztyepan Trofimovics volt. Tulajdonképpen ő fedezte fel Dasát előbb: már akkor tanítani kezdte a csöndes gyermeket, amikor Varvara Petrovna még nem is törődött vele. Újra megismétlem: csodálatos, mennyire vonzódtak hozzá a gyermekek! Lizaveta Nyikolajevna Tusina nyolctól tizenegy éves koráig tanult tőle (Sztyepan Trofimovics természetesen díjazás nélkül tanította, és Drozdovéktól a világért se fogadott volna el semmit). De ő maga valósággal beleszeretett a bájos gyermekbe, és mindenféle költeményeket mondott el neki a világ, a föld berendezéséről,

az emberiség történetéről. Az ősi népekről és az ősemberről szóló előadások érdekesebbek voltak az arab meséknél. Liza, aki tátott szájjal hallgatta ezeket az elbeszéléseket, rendkívül mulatságosan kifigurázva utánozta otthon Sztyepan Trofimovicsot, aki megtudta ezt, és egyszer, meglesve, rajtakapta. Liza, roppant zavarában, a karja közé rohant, és sírva fakadt. Sztyepan Trofimovics pedig úgyszintén - elragadtatásában. De Liza nemsokára elutazott, úgyhogy csak Dasa maradt. Amikor tanárok kezdtek járni Dasához, Sztyepan Trofimovics abbahagyta a vele való foglalkozást, és lassanként ügyet se vetett rá. Így tartott ez hosszú ideig. Egyszer, amikor a lány már tizenhét éves volt, Sztyepan Trofimovicsot hirtelen ámulatba ejtette bájosságával. Ez Varvara Petrovnánál, asztal mellett történt. Beszédbe elegyedett a fiatal lánnyal, nagyon elégedett volt a válaszaival, és a végén felajánlotta, hogy komoly és terjedelmes tanfolyamot tart neki az orosz irodalom történetéből. Varvara Petrovna megdicsérte ezért a nagyszerű ötletért, és köszönetet mondott neki, Dasa pedig ujjongott. Sztyepan Trofimovics külön, hosszasan készült az előadásokra, melyek végül el is következtek. A legrégibb korszakkal kezdték; az első előadás elbűvölően folyt le; Varvara Petrovna is jelen volt. Amikor Sztyepan Trofimovics befejezte, és távozóban bejelentette tanítványának, hogy a következő alkalommal hozzáfog az *Ének Igor hadáról* elemzéséhez, Varvara Petrovna váratlanul felállt, és kijelentette, hogy több előadás nem lesz. Sztyepan Trofimovicsnak ez zokon esett, de nem szólt semmit. Dasa elpirult; mindenesetre ezzel vége is lett ennek a vállalkozásnak. Mindez pontosan három évvel Varvara Petrovna mostani meglepő, szeszélyes elhatározása előtt történt.

Szegény Sztyepan Trofimovics egyedül ült, és semmit sem sejtett. Szomorú tűnődésében már régóta ki-kitekintett az ablakon, nem jön-e valamelyik ismerőse. De senki sem akart jönni. Odakint hidegre fordult az idő, szemerkélt; be kellett volna fűteni a kályhába; felsóhajtott. Ekkor szörnyű látvány tárult a szeme elé: Varvara Petrovna ilyen időben és ilyen szokatlan órában őhozzá igyekszik! Mégpedig gyalog! Annyira megdöbbent, hogy elfelejtett ruhát váltani, és úgy fogadta, ahogy volt: mindenkori rózsaszínű vattás mellényében.

- Ma bonne amie! - kiáltotta feléje gyönge hangon.

- Egyedül van, ennek örülök: ki nem állhatom a barátait! Hogy telefüstöli mindig a szobát; úristen, micsoda levegő! Még a teáját se itta meg mind, pedig már tizenkettőre jár az óra! A maga boldogsága a rendetlenség, a maga gyönyörűsége a szemét! Mit csinál a maga Nasztaszjája? Nyisd ki, lelkem, az ablakokat, a szellőzőket, az ajtókat, mind, sarkig. Mi meg menjünk át a nagyszobába; fontos ügyben jöttem. És legalább életedben egyszer seperd ki a szobát, lelkem!

- Folyton szemetel, kérem! - sipította ingerült, panaszos, vékony hangon Nasztaszja.

- Hát sepregess, akár tizenötször is sepregess napjában!! Pocsék ez a nagy szoba - mondta, mikor átmentek rajta. - Csukja be az ajtót, jó szorosan, mert Nasztaszja hallgatózni fog. Okvetlenül új tapéta kell. Hisz küldtek is ide egy kárpitost mintákkal, hát miért nem választott? Üljön le és figyeljen. Üljön már le végre, kérem! Hová megy? Hová megy? Hová megy?!

- Én... mindjárt... - kiáltott vissza a szomszéd szobából Sztyepan Trofimovics. - Már itt is vagyok.

- Vagy úgy, átöltözött! - mondta gúnyosan végignézve rajta. (Sztyepan Trofimovics, a vattás mellény fölé, magára kapta hosszúkabátját.) - Ez valóban jobban is illik majd... a mi beszélgetésünkhöz. Üljön le már végre, kérem!

Elmagyarázott mindent egy szuszra, élesen és meggyőzően. Célzott arra a nyolcezerre is, amelyre jó barátjának a legsürgősebben szüksége volt. Részletesen beszélt a hozományról. Sztyepan Trofimovics kimeresztette a szemét, és remegett. Mindent hallott, de nem tudta

világosan felfogni. Meg akart volna szólalni, de mindig elcsuklott a hangja. Csak azt tudta, hogy minden úgy is lesz, ahogy Varvara Petrovna mondja; hogy ellenkezni és a beleegyezést megtagadni céltalan dolog, tehát ő visszavonhatatlanul nős ember.

- Mais, ma bonne amie, harmadszor, és az én koromban... és egy ilyen gyermekkel! - nyögte ki végre. - Mais c'est une enfant!

- Gyermek, aki hál' istennek, már húszéves! Ne forgassa úgy a szemét, kérem, nem színpadon van. Maga nagyon okos és tudós ember, de az életről fogalma sincs, magára állandóan egy dadának kell ügyelnie. Mi lesz magával, ha én meghalok? Ő pedig jó dadája lesz; szerény, határozott, józan gondolkodású lány; azonkívül magam is itt leszek, hisz nem azonnal halok meg. Házias teremtés, a szelídség angyala. Ez a szerencsés gondolat még Svájcban ötlött fel bennem. Megérti, ha egyszer én magam mondom, hogy a szelídség angyala?! - kiáltott fel váratlanul dühösen. - A maga lakása csupa szemét, ő majd rendet teremt, tisztaságot, minden ragyogni fog, mint a tükör... Eh, csak nem arról ábrándozik, hogy majd még hajbókolva kínálok magának egy ilyen kincset, hogy felsorolom minden értékét, és rátukmálom! Éppenséggel magának kellene térden állva... Ó, milyen üres, üres, kishitű ember!

- De hát... én már öreg vagyok!

- Mit számít a maga ötvenhárom éve! Ötven esztendő még nem a vége, hanem a fele az életnek. Maga szép férfi, és ezt maga is tudja. És azt is tudja, mennyire tiszteli magát. Mi lesz vele, ha meghalok? Maga mellett pedig nyugodt lesz, és én is nyugodt leszek. Magának tekintélye, hírneve, szerető szíve van; járadékot folyósítok, amit kötelességemnek is tartok. Maga biztosan megmenti őt, megmenti. Mindenesetre megbecsülést szerez neki. Hozzáidomítja az élethez, kibontakoztatja a szívét, irányítja a gondolkodását. Mostanában hányan kallódnak el azért, mert rosszul irányították a gondolkodásukat! Akkorra elkészül a műve, és egyszeriben élet jelt ad magáról.

- Én éppen - dörmögte Varvara Petrovna ügyes hízelgésétől megszédülve Sztyepan Trofimovics -, én éppen most készülök nekiülni *Elbeszélések a spanyol történelemből* című munkámnak...

- No látja, épp a legjobbkor.

- De... ő? Neki már megmondta?

- Miatta ne aggódjék, és különben is fölösleges kíváncsiskodnia. Természetesen saját magának kell kérnie, könyörögnie, hogy tisztelje meg, érti? De ne féljen, magam is ott leszek. Ráadásul maga még szereti is...

Sztyepan Trofimovicsnak már kóválygott a feje; körbeforogtak a falak. Volt itt egy szörnyű gondolat, amellyel sehogy se tudott boldogulni.

- Excellente amie! - A hangja hirtelen remegni kezdett. Én... én sohase képzeltem, hogy rá tudja szánni magát, hogy engem... egy másik... nőhöz adjon!

- Maga nem eladó lány, Sztyepan Trofimovics; csak eladó lányokat szoktak hozzáadni valakihez, itt pedig maga nősül meg - sziszegte epésen Varvara Petrovna.

- Oui, j'ai pris un mot pour un autre. Mais... c'est égal[29] - mondta, és zavart arccal meredt Varvara Petrovnára.

---

[29] Igen, összecseréltem a szavakat. De... ez mindegy is.

- Látom, hogy c'est égal - szűrte a szót megvetően Varvara Petrovna. - Úristen! Hisz ez elájult! Nasztaszja! Nasztaszja! Vizet!

De víz mégse kellett. Magához tért. Varvara Petrovna meg fogta az esernyőjét.

- Úgy látom, magával most nem lehet beszélni...

- Oui, oui, je suis incapable.[30]

- De holnapra pihenje ki magát, és gondolja meg a dolgot. Maradjon itthon; ha történik valami, értesítsen, akár éjjel is. Leveleket ne írjon, el se olvasom őket. Holnap pedig ugyanilyenkor személyesen jövök el, egyedül, a végleges válaszért, amely, remélem, kielégítő lesz. Úgy intézze, hogy senki se legyen itt, és szemét se legyen, mert hát micsoda dolog ez?! Nasztaszja, Nasztaszja!

Sztyepan Trofimovics másnap természetesen beleegyezett; de nem is tagadhatta meg a beleegyezését. Közrejátszott egy különös körülmény.

8

Az a - régi számítás szerint ötvenlelkes és Szkvoresnyikivel szomszédos - birtok, amelyet nálunk a Sztyepan Trofimovicsénak véltek, korántsem az ő tulajdona volt, hanem az első feleségéé, tehát most a fiáé, Pjotr Sztyepanovics Verhovenszkijé. Sztyepan Trofimovics csak gyámként, később pedig, amikor a fióka felcseperedett, szabályos meghatalmazás alapján kezelte a birtokot. Ez az ügylet előnyös volt a fiatalember számára: évente körülbelül ezer rubelt kapott apjától a birtok jövedelme gyanánt, holott az új rendszerben az legfeljebb ötszázat hozott (vagy talán annál is kevesebbet). Isten tudja, hogyan alakult ki ilyen helyzet. Egyébként ezt az ezret teljes egészében Varvara Petrovna küldözgette, Sztyepan Trofimovics egyetlen rubellel se járult hozzá. Ellenkezőleg, a földecske egész jövedelmét megtartotta magának, ezenkívül teljesen tönkretette azzal, hogy bérbe adta valami vállalkozónak, és Varvara Petrovna tudta nélkül irtásra eladta az erdőt, vagyis a legfőbb értékét. Ebből a kis erdőből már régóta eladogatott egy-egy részt. Az egész erdő legalább nyolcezer rubelt ért, neki meg csak ötöt fizettek érte. De néha túl sokat vesztett a klubban, Varvara Petrovnától kérni pedig nem mert. Az asszony a fogát csikorgatta, mikor végül mindent megtudott. És most váratlanul értesítette a fia: személyesen hazajön, hogy bármilyen módon eladja birtokait, apját pedig megbízta, hogy haladéktalanul gondoskodjék az eladásról. Világos, hogy Sztyepan Trofimovics, amilyen nemes lelkű és önzetlen volt, egyszeriben lelkiismeret-furdalást érzett ce cher enfant[31] előtt (akit teljes kilenc évvel ezelőtt, Pétervárott, diákkorában látott utoljára). Eredetileg talán tizenhárom- vagy tizennégyezret is megért az egész birtok, de most aligha adott volna érte bárki akár ötöt is. A szabályos meghatalmazás értelmében Sztyepan Trofimovicsnak kétségtelenül minden joga megvolt ahhoz, hogy eladja az erdőt, és a hosszú éveken át pontosan megküldött mesés: évi ezerrubeles jövedelmet felszámítva, hathatósan megvédhette volna magát az elszámoláskor. Csakhogy Sztyepan Trofimovics magasba törő, nemes lélek volt. Agyában megvillant egy csodálatosan szép gondolat: amikor megjön Petrusa, ő egyszeriben gavallérosan leteszi az asztalra a lehető legmagasabb árat, a maximumot, vagyis éppenséggel tizenötezer rubelt, anélkül, hogy akár a leghalványabban is célozna az eddig

[30] Igen, igen, képtelen vagyok rá.

[31] E kedves gyermek.

küldözgetett összegekre, majd könnyek között, erősen, nagyon erősen a keblére szorítja ce cher fils,[32] és ezzel be is fejezi az egész számadást. Burkoltan és óvatosan kezdte ecsetelgetni ezt a képet Varvara Petrovna előtt. Célozgatott arra, hogy ez valami különös, nemes színezetet adna baráti kapcsolatuknak... „eszméjüknek". Ez oly önzetlennek és nagylelkűnek tüntetné fel az apákat és általában az előző nemzedéket az új, könnyelmű, szocialista szellemű ifjúsághoz képest! Sokat beszélt még, de Varvara Petrovna mind eleresztette a füle mellett. Végül az asszony szárazon kijelentette, hogy hajlandó megvenni a földjüket, és megadja érte a legmagasabb árat, vagyis hat-hétezer rubelt (négyért is meg lehetett volna venni). De a többi nyolcezerről, amely az erdővel elrepült, egy szót se szólt.

Ez a házasságszerzés előtt egy hónappal történt. Sztyepan Trofimovics meghökkent, és gondolkodóba esett. Előbb még reménykedhetett, hogy esetleg egyáltalán nem jön ide a fiacskája - vagyis hát ez csak távolról, egy kívülálló szemével nézve lett volna remény, mert Sztyepan Trofimovics mint apa felháborodva utasította volna el az efféle reménynek még a gondolatát is. Akárhogy állt is a dolog, mihozzánk mindeddig olyan furcsa hírek érkeztek Petrusáról. Eleinte, az egyetem elvégzése után, vagy hat évvel ezelőtt, tétlenül lődörgött Pétervárott. Egyszer csak arról értesültünk, hogy részt vett valami névtelen kiáltvány megszerkesztésében, és perbe fogták; majd hogy váratlanul külföldön, Svájcban, Genfben bukkant fel - alighanem kiszökött.

- Nagyon csodálkozom rajta - magyarázgatta nekünk akkor roppant zavartan Sztyepan Trofimovics. - Petrusa c'est une si pauvre tête![33] Jó, nemes és nagyon érzékeny lelkű, és én annak idején Pétervárott úgy örültem, ha összehasonlítottam a mai fiatalsággal, de c'est un pauvre sire tout de même...[34] És tudják, ez mind megint csak a szentimentalizmustól van, attól, hogy még kiköltetlen csibék! A szocializmusnak nem a realitása, hanem az érzelmi, az eszményi oldala, hogy úgy mondjam, vallásos színezete, költészete ejti rabul őket... persze csak a mások szavait szajkózzák. Mégis milyen rosszul esik ezt hallanom nekem, épp énnekem, akinek annyi ellensége van itt is, ott meg még több: az apja hatásának fogják tulajdonítani... Istenem! Petrusa mint főkolompos! Milyen időket élünk!...

Petrusa egyébként igen hamar megírta a pontos svájci lakcímét, hogy oda küldjék a szokásos összeget: tehát nem egészen volt emigráns. És most, miután külföldön töltött vagy négy évet, váratlanul ismét megjelenik hazájában, és tudatja, hogy hamarosan ide érkezik: tehát nem helyezték vád alá. Sőt valaki állítólag annyira együttérzett vele, hogy pártfogásába vette. Most Dél-Oroszországból írt, ahol valami fontos, bár magánjellegű megbízásból tartózkodott és tevékenykedett. Mindez nagyon szép volt, de mégis hát honnan vegye elő Sztyepan Trofimovics a hiányzó hét-nyolcezret, hogy az illendő maximumra kerekítse fel a birtok árát? És mi lesz, ha a fiú lármát csap, és a magasztos jelenet helyett perre kerül a dolog? Valami azt súgta Sztyepan Trofimovicsnak, hogy az érző szívű Petrusa nem hagyja a saját érdekeit csak úgy. „Miért van az - súgta nekem egyszer akkoriban -, miért van az, hogy amint megfigyeltem, mindezek a szélsőséges szocialisták és kommunisták egyben hihetetlenül fösvények, harácsolók, tulajdonféltők, olyannyira, hogy minél inkább szocialista némelyik, minél messzebbre ment, annál jobban ragaszkodik a tulajdonához... miért van ez? Talán ez is a szentimentalizmustól?" Nem tudom, van-e igazság Sztyepan Trofimovicsnak ebben a megjegyzésében; csak annyit tudok, hogy Petrusa kapott bizonyos értesüléseket az erdő eladásáról meg egyebekről,

[32] E kedves fiút.

[33] Olyan mamlasz.

[34] Mégiscsak szerencsétlen flótás.

Sztyepan Trofimovics pedig tudta, hogy a fia rendelkezik ilyen értesülésekkel. Nekem volt alkalmam Petrusának az apjához írt leveleit is olvasni; rendkívül ritkán írt, évente egyszer vagy még ritkábban. Csak a legutóbbi időben, amikor közeli érkezéséről értesítette, küldött neki két levelet, szinte közvetlenül egymás után. Valamennyi levele igen rövid, száraz volt, csupán néhány rendelkezésből állt, és mivel apa és fia, a divat szerint, még Pétervár óta tegezték egymást, Petrusa levelei határozottan úgy hatottak, mint a régi földesuraknak azok a hajdani utasításai, amelyeket a birtokaik igazgatásával megbízott cselédjeiknek küldtek a két fővárosból. És most az a döntő nyolcezer egyszeriben előröppen Varvara Petrovna ajánlatából, miközben az asszony világosan értésére adja, hogy máshonnan semmiképp se röppenhet elő. Természetes hát, hogy Sztyepan Trofimovics beleegyezett.

Mihelyt Varvara Petrovna eltávozott, rögtön értem küldte cselédjét, de mindenki más elől egész napra elzárkózott. Persze sírdogált, sokat és szépen beszélt, sokszor és ugyancsak elvesztette a fonalat, véletlenül mondott egy szójátékot, és nagyon meg volt elégedve vele, aztán enyhe bélhurut következett - egyszóval minden rendben folyt le. Ezek után előhúzta immár húsz évvel ezelőtt meghalt német feleségének arcképét, és panaszosan, esdőn így kiáltott: „Megbocsátasz-e nekem?!" Általában, valahogy kizökkent a kerékvágásból. Bánatunkban ittunk is egy keveset. Egyébként hamar és jóízűen elaludt. Reggel mesterien megkötötte nyakkendőjét, gondosan felöltözött, és gyakran odament a tükörhöz, hogy megnézze magát. Zsebkendőjét meghintette parfümmel, egyébként csak módjával, és mihelyt megpillantotta az ablakból Varvara Petrovnát, gyorsan egy másik zsebkendőt vett elő, az illatosat pedig a párna alá rejtette.

- Nagyszerű! - dicsérte meg Varvara Petrovna, mikor meghallgatta beleegyező válaszát. - Először is: nemes elhatározás, másodszor pedig hallgatott a józan ész szavára, amelyre oly ritkán hallgat magánügyeiben. Sietni egyébként fölösleges - tette hozzá, szemügyre véve fehér nyakkendőjének csokrát -, egyelőre hallgasson, én is hallgatok. Nemsokára itt a születésnapja; eljövök vele együtt. Rendezzen teaestet, de arra kérem, ital és harapnivaló nélkül; egyébként majd mindent magam intézek. Hívja meg a barátait - különben hát együtt válogatjuk ki őket. Az előző napon majd beszélget vele, ha kell; az estjén pedig nem rendezünk semmiféle eljegyzést, nem is jelentjük be, hanem csak úgy célzunk rá, vagy a társaság tudomására hozzuk - minden ünnepélyesség nélkül. Aztán vagy két hét múlva, a lehetőséghez képest minden hűhó nélkül, meg is lesz az esküvő... Sőt egy időre el is utazhatnának kettesben, mindjárt az esketés után, például Moszkvába. Lehet, hogy én is magukkal megyek... De az a fontos, hogy addig hallgasson.

Sztyepan Trofimovics meghökkent. Már meg is mukkant, hogy utóvégre ez lehetetlenség, hogy mégiscsak beszélnie kell a menyasszonyával, de Varvara Petrovna ingerülten rátámadt:

- Aztán minek?! Először: lehet, hogy nem is lesz semmi.

- Hogyhogy nem lesz?! - dörmögte most már végképp megdöbbenve a vőlegény.

- Hát úgy. Majd még meglátom... Egyébként pedig minden úgy lesz, ahogy mondtam, és ne aggódjon, én magam készítem őt elő. Magának teljesen fölösleges szólnia. Mindent megmondok és megteszek én, amit kell, úgyhogy magának fölösleges odajönnie. Minek? Milyen címen? Személyesen se jöjjön, leveleket se írjon. Életjelt se adjon, kérem. Én is hallgatni fogok.

Egyáltalán nem akart magyarázatot adni, és láthatólag rosszkedvűen távozott el. Úgy látszik, meglepte Sztyepan Trofimovics rendkívüli készsége. Sajnos, Sztyepan Trofimovics egyáltalán nem volt tisztában a helyzetével, és a kérdés még nem vetődött fel előtte bizonyos, más nézőpontokból is. Ellenkezőleg, valami új, szinte fölényes és könnyelmű hangot ütött meg. Önérzeteskedett.

- Ezt már szeretem! - kiáltott fel elém állva, és széttárta a karját. - Hallotta? Addig akarja feszíteni a húrt, hogy a végén mégse akarjam. Utóvégre én is elveszíthetem a türelmemet, és... esetleg mégsem akarom! „Maradjon itthon, fölösleges odajönnie”, de végül is miért kell nekem okvetlenül megnősülnöm? Csak azért, mert őneki ilyen nevetséges hóbortja támadt? De hisz én komoly ember vagyok, és hátha nem lesz kedvem engedelmeskedni egy bogaras asszony léha szeszélyének! Nekem kötelességeim vannak a fiammal és... és saját magammal szemben! Én áldozatot hozok - tisztában van ő ezzel? Hátha én csak azért egyeztem bele, mert meguntam ezt az életet, és nekem teljesen mindegy? De ő esetleg úgy felbosszant, hogy akkor már nem lesz mindegy; megsértődök és visszakozok. Et enfin le ridicule...[35] Mit szólnak majd a klubban? Mit szól... Liputyin? „Lehet, hogy nem is lesz semmi” - ilyen nincs! Hisz ez mindennek a teteje! Ez már... micsoda dolog ez?! Je suis un forçat, un Badinguet, un sarokba szorított ember!...[36]

És ugyanakkor valami szeszélyes önelégültség, könnyelmű játékosság bukkant elő mindeme panaszos felkiáltások mögül. Este megint jócskán ittunk.

[35] És végül is nevetséges.

[36] Én gályarab, egy Badinguet vagyok.

HARMADIK FEJEZET

A mások bűnei

1

Eltelt egy hét, és a dolog kezdett valahogy szerteágazni. Futólag megjegyzem, hogy ezen a szerencsétlen héten, mialatt a legmeghittebb bizalmasaként szinte állandóan ott voltam szegény vőlegényjelölt barátom mellett, sok szomorúságban volt részem. Főként a szégyen nyomasztotta, bár ezen a héten senkivel se találkoztunk, mert állandóan otthon ültünk; de ő még előttem is szégyellte magát, mégpedig annyira, hogy minél jobban kiöntötte a lelkét, annál jobban bosszankodott rám miatta. Képzelődő természete folytán pedig azt gyanította, hogy már mindent tud mindenki, az egész város, úgyhogy nemcsak a klubban, hanem még baráti körében se mert mutatkozni. Még, a szükséges testmozgás végett, sétálni is késő alkonyatkor járt ki, amikor már teljesen besötétedett.

Eltelt egy hét, és ő még mindig nem tudta, vőlegény-e vagy sem, és sehogy se sikerült biztosat megtudnia, bármennyire törte is magát. Menyasszonyával még nem találkozott, sőt azt se tudta, hogy a menyasszonya-e; és még azt se tudta, komoly-e valamelyest is ez az egész história. Varvara Petrovna valami okból egyáltalán nem akarta magát elébe engedni. Az egyik legelső levelére (mert bizony ő rengeteget írt) nyíltan azzal a kéréssel válaszolt, hogy egyelőre kímélje meg mindenféle érintkezéstől, mert el van foglalva, mivel azonban őneki is sok igen fontos közölnivalója van, szándékosan vár velük a mostaninál szabadabb pillanatra, és *idővel* maga értesíti, mikor keresheti fel. A leveleket illetően pedig kilátásba helyezte, hogy felbontatlanul visszaküldi őket, mert ez „csak merő szenvelgés". Ezt a levélkét én is olvastam; maga Sztyepan Trofimovics mutatta meg.

Ám mindez a gorombaság és bizonytalanság semmiség volt legfőbb gondjához képest. Ez a gond szakadatlanul, rendkívül gyötörte, úgyhogy mindjobban lefogyott és elcsüggedt tőle. Ez olyasmi volt, amit már mindennél jobban szégyellt, és amiről sehogy sem akart beszélni még velem sem; ellenkezőleg, alkalmanként úgy füllentett, köntörfalazott előttem, mint egy kis kölyök; holott őmaga küldött értem mindennap, két órát se tudott meglenni nélkülem, szüksége volt rám, akár a vízre vagy a levegőre.

Ez a viselkedése egy kissé bántotta a hiúságomat. Magától értődik, hogy magamban már rég megfejtettem ezt a legfőbb titkát, és teljesen keresztülláttam rajta. Akkori legmélyebb meggyőződésem szerint e titoknak, Sztyepan Trofimovics e legfőbb gondjának napfényre jutása nem gyarapította volna a becsületét, és ezért én mint még fiatal ember egy kissé háborogtam bizonyos érzéseinek durvasága és bántó gyanakvása miatt. Első felindulásomban - és bevallom, azért, mert meguntam, hogy a bizalmasa legyek - talán túlságosan is hibáztattam. Kíméletlenségemnél fogva arra törekedtem, hogy ő maga valljon be nekem mindent, bár különben elismertem, hogy bizonyos dolgokat talán csakugyan nehéz bevallani. Ő is a vesémbe látott, vagyis teljesen tisztában volt azzal, hogy a veséjébe látok, sőt haragszom rá, így hát ő is haragudott rám, amiért haragszom rá, és a veséjébe látok. Ingerültségem talán sekélyes és ostoba volt; de a kölcsönös visszahúzódás néha árt az igaz barátságnak. Bizonyos szemszögből helyesen fogta fel helyzetének némely oldalát, sőt igen találóan meg is határozta azokban a pontokban, amelyekben nem találta szükségesnek a titkolózást.

- Ó, hát ilyen volt ő annak idején?! - szólta el magát néha Varvara Petrovnát illetőleg. - Hát ilyen volt régen, amikor egymással beszélgettünk?!... Nem is gondolná, miket tudott akkor

mondani. Elhiszi nekem, hogy annak idején gondolatai voltak, saját gondolatai? Most pedig minden megváltozott! Azt mondja, hogy ez mind csak divatjamúlt fecsegés! Lekicsinyli a múltat. Ő most afféle intéző, gazdatiszt, elkeseredett ember, és folyton mérgelődik...

- De miért mérgelődik most, amikor ön teljesítette a követelését?! - vetettem ellene.

Finom mosollyal rám tekintett.

- Cher ami, ha nem egyezem bele, borzasztóan megdühödik, bor-zasz-tó-an! De mégsem annyira, mint most, amikor beleegyeztem.

E szellemes fordulattal nagyon meg volt elégedve, úgyhogy akkor este megittunk egy üveggel. De ez csak egy pillanat volt; másnapra még ijesztőbb és mogorvább lett, mint valaha.

De a legjobban amiatt bosszankodtam, hogy még a kötelező látogatás végett se mert elmenni Drozdovékhoz ideérkeztük óta, hogy felújítsa az ismeretséget, pedig ezt, ahogy hallottuk, Drozdovék maguk is óhajtották - már érdeklődtek felőle -, és ő is mindennap vágyódott rá. Lizaveta Nyikolajevnáról számomra szinte érthetetlen rajongással beszélt. Kétségtelenül a gyermekre emlékezett benne, akit egykor annyira szeretett, de ezenkívül, nem tudni, miért, azt képzelte, hogy mellette rögtön enyhülést talál minden mostani gyötrelmére, sőt eloszlanak a legkínzóbb kétségei is. Azt remélte, hogy Lizaveta Nyikolajevnában valami rendkívüli lényre talál. És mégse ment el hozzá, bár mindennap készült. A dolog veleje az volt, hogy én magam rettentően szerettem volna, ha akkor kellő ajánlással bemutatnak Lizaveta Nyikolajevnának, e tekintetben pedig csakis Sztyepan Trofimovicsra számíthattam. Akkoriban rendkívüli hatást tettek rám a vele való gyakori találkozások - természetesen az utcán, amikor női lovaglóruhában, gyönyörű paripán, úgynevezett rokonának, a megboldogult Drozdov tábornok unokaöccsének, a szép tisztnek kíséretében kilovagolt. Ez a káprázat csupán egy-egy pillanatig tartott, és utána igen hamar magam is ráeszméltem ábrándom teljes lehetetlenségére - de hát ha csak egy pillanat volt is, mégiscsak valóban létezett, így aztán el lehet képzelni, mennyire bosszankodtam akkoriban néha szegény barátomra, amiért makacsul bezárkózik.

Valamennyi barátunk már a legelején hivatalos értesítést kapott arról, hogy Sztyepan Trofimovics egy ideig senkit se fogad, és kéri, hogy hagyják teljesen békében. Ragaszkodott a körlevélben való értesítéshez, bár én megpróbáltam lebeszélni. Kérésére ugyancsak én jártam sorra mindenkit, és mindenütt azt füllentettem, hogy Varvara Petrovna valami rendkívüli munkával bízta meg „öregünket” (egymás közt mindnyájan így emlegettük Sztyepan Trofimovicsot): tegyen rendbe valami több évi levelezést; hogy bezárkózott, én meg segítek neki és így tovább, és így tovább. Csak Liputyinhoz nem sikerült elmennem, és egyre halogattam, helyesebben - féltem elmenni hozzá. Előre tudtam, hogy egyetlen szavamat se hiszi el, okvetlenül azt képzeli, hogy itt titok lappang, amelyet éppen csak őelőle akarnak elleplezni, és mihelyt eljövök tőle, rögtön nyakába veszi a várost, hogy szimatoljon és pletykáljon. Mialatt ezt forgattam magamban, úgy esett, hogy véletlenül összeakadtam vele az utcán. Kiderült, hogy már mindent megtudott a mieinktől, akiket az imént értesítettem. De furcsa módon nem kíváncsiskodott, és nem faggatott Sztyepan Trofimovics felől, sőt ellenkezőleg, még ő szakított félbe engem, amikor mentegetőzni kezdtem amiatt, hogy nem kerestem fel, és rögtön más tárgyra ugrott át. Igaz, gyűlt is össze bőven mesélnivalója; rendkívül felajzott lelkiállapotban volt, és megörült, hogy bennem hallgatóra akadt. A városi újságokról kezdett beszélni, arról, hogy megérkezett a kormányzóné „új beszédtémákkal”; hogy a klubban már ellenzék is alakult; hogy mindenki az új eszmékről kiabál, és mennyire ráragadt ez mindenkire és így tovább, és így tovább. Beszélt úgy egy negyedórát, mégpedig olyan szórakoztatóan, hogy nem tudtam megválni tőle. Én ugyan nem szíveltem, de bevallom, megvolt az a képessége, hogy le tudta kötni hallgatóját, különösen amikor nagyon dühös volt valami miatt. Szerintem ez az

ember igazi, vérbeli kém volt. Minden pillanatban tudta a város legfrissebb újságait és minden rejtett titkát, kivált az aljasságokat illetően, és csak csodálni lehetett, hogy mennyire a szívére vett néha olyan dolgokat is, amelyekhez egyáltalán semmi köze se volt. Nekem mindig úgy rémlett, hogy legfőbb jellemvonása - az irigység. Amikor, még azon az estén, elmondtam Sztyepan Trofimovicsnak, hogy délelőtt találkoztam Liputyinnal és hogy miről beszélgettünk - nagy meglepetésemre rendkívül izgatott lett, és ezt a meghökkentő kérdést tette fel: „Tudja Liputyin, vagy nem?" Próbáltam bebizonyítani, hogy semmiképp se tudhatta meg ilyen hamar, és nem is volt kitől megtudnia; de Sztyepan Trofimovics kitartott feltevése mellett.

- Akár hiszi, akár nem - fejezte be végül váratlanul -, de biztosra veszem, hogy nemcsak mindent tud a *mi* helyzetünkről, mégpedig a legapróbb részletekig, hanem még azon felül is tud valamit, olyasmit, amit sem maga, sem én nem tudunk még, sőt talán nem is tudunk meg soha, vagy akkor tudjuk meg, amikor már késő lesz, amikor már nincs visszaút!...

Nem feleltem semmit, de ezek a szavak sok mindenre céloztak. Ezután öt teljes napon át egy szóval sem említettük Liputyint; világosan láttam: Sztyepan Trofimovics már nagyon sajnálja, hogy elárulta előttem ilyen irányú gyanakvását, és elszólta magát.

2

Egy délelőtt - immár a hetedik vagy a nyolcadik napon, miután Sztyepan Trofimovics beleegyezett, hogy vőlegény lesz - tizenegy óra tájban, amikor szokásom szerint bánatos barátomhoz siettem, útközben furcsa eset történt velem.

Találkoztam Karmazinovval, a „nagy íróval", ahogy Liputyin titulálta. Karmazinovot gyermekkorom óta olvastam. Rövid regényeit és elbeszéléseit ismerte az egész előző nemzedék, sőt még a mienk is; én pedig megittasultam tőlük; ezek jelentették serdülőkorom és ifjúságom legnagyobb gyönyörűségét. Később egy kissé elhidegültem tolla iránt; irányregényei, amelyeket az utóbbi időben egyre-másra írt, már nem tetszettek annyira, mint az első, zsenge alkotásai, amelyekben oly sok, szívhez szóló költészet volt; a legutóbbi művei pedig végképp nem tetszettek.

Általában véve, ha nekem is szabad véleményt nyilvánítanom ilyen kényes ügyben, ezek a közepes tehetségű urak, akiket nálunk életükben többnyire kis híján lángelméknek tartanak, nemcsak akkor tűnnek el nyomtalanul és valahogy hirtelen az emberek emlékezetéből, amikor meghalnak, hanem az is előfordul, hogy már életükben hihetetlenül gyorsan elfelejti és lefitymálja őket mindenki, mihelyt felnő az új nemzedék, és felváltja azt, amellyel egy korban ők működtek. Nálunk ez valahogy olyan gyorsan megy végbe, akár a színváltozás a színpadon. Ó, ezekkel korántsem az történik, mint a Puskinokkal, Gogolokkal, Molière-ekkel, Voltaire-ekkel és mindazokkal a nagy alkotókkal, akik azért jöttek, hogy kimondják a maguk új igéjét! Az is igaz, hogy ezek a közepes tehetségű urak, tisztes korukban, életük alkonyán, nálunk rendszerint a legszánalmasabb módon kiírják magukat, mégpedig úgy, hogy egyáltalán észre se veszik. Gyakran kiderül: az az író, akinek rendkívüli eszmei mélységet tulajdonítottak és akitől komoly, sőt rendkívüli hatást vártak a társadalom fejlődésére, a végén elárulja - alapeszmécskéje annyira csenevész és annyira parányi, hogy senki nem is sajnálja, hogy ilyen hamar sikerült kiírnia magát. De az ősz öregecskék ezt nem veszik észre, és mérgelődnek. Hiúságuk néha, éppen pályájuk vége felé, bámulatra méltó méreteket ölt. Isten tudja, minek tartják már magukat - legalábbis isteneknek. Karmazinovról azt beszélték, hogy a befolyásos emberekkel és az előkelő társasággal való kapcsolatait talán a tulajdon lelkénél is többre

becsüli. Azt is beszélték, hogy a legnyájasabban fogadja, megejtő közvetlenségével elbűvöli az embert, kivált ha valami okból szüksége van rá, és persze ha előzetesen beajánlották neki. De mihelyt megjelenik az első herceg, az első grófnő, az első olyan ember, akitől tart, legszentebb kötelességének tartja, hogy a legsértőbb hanyagsággal megfeledkezzék rólad, akár egy forgácsról, egy légyről, azon nyomban, amikor még ki se léphettél tőle; ezt ő egészen komolyan a legelőkelőbb és a legszebb viselkedésnek tartja. Azt mondják, hogy bár kifogástalanul fegyelmezett, és tökéletesen ismeri a jó modort - annyira, szinte már hisztérikusan hiú, hogy szerzői ingerlékenységét még azokban a társadalmi körökben sem tudja leplezni, amelyeket nem nagyon érdekel az irodalom. Ha pedig valaki véletlenül meghökkentette közömbösségével, akkor betegesen megsértődött, és igyekezett bosszút állni.

Egy éve valamelyik folyóiratban olvastam egy cikkét, amely a legnaivabb költészetre és ugyanakkor pszichológiára valló elképesztő igénnyel íródott. Azt írta le, hogyan pusztult el egy gőzhajó valahol az angol partoknál, aminek szemtanúja volt, és látta, hogyan mentik a hajótörötteket, és halásszák ki a vízbe fúltakat. Ez az egész, meglehetősen hosszú és bőbeszédű cikk csakis azzal a céllal íródott, hogy saját magát fitogtassa. A sorok között szinte olvasni lehetett: „Énirántam érdeklődjetek, azt nézzétek, hogy viselkedtem *én* azokban a percekben. Minek nektek az a tenger, a vihar, a sziklák, a pozdorjává tört hajó? Hisz kellőképpen leírtam én nektek mindezt az én hatalmas tollammal! Mit nézitek azt a vízbe fúlt nőt holt karjai között halott gyermekével? Inkább énrám nézzetek: annyira nem bírtam elviselni, ezt a látványt, hogy elfordultam tőle. Most már háttal állok, és olyan borzalom tölt el, hogy nem bírok visszatekinteni; behunyom a szemem - ugye, milyen érdekes ez?” Amikor elmondtam Sztyepan Trofimovicsnak, mi a véleményem Karmazinov cikkéről, egyetértett velem.

Amikor nemrég híre terjedt nálunk, hogy idejön Karmazinov, én természetesen roppant szerettem volna látni, és ha lehet, meg is ismerkedni vele. Tudtam, hogy Sztyepan Trofimovics révén ezt könnyen elérhetném: valamikor jó barátok voltak. És ekkor váratlanul találkoztam vele egy utcakereszteződésnél. Rögtön megismertem: vagy három nappal előbb már megmutatták, amikor a kormányzónéval egy hintóban végighajtatott az utcán.

Inkább alacsony, kimért öregecske volt, egyébként legfeljebb ötvenöt éves, eléggé pirospozsgás arccal, sűrű, ősz fürtöcskékkel, amelyek kibuggyantak kerek cilindere alól, és kicsiny, tiszta, rózsaszínű füle köré kunkorodtak. Kicsiny tiszta arca nem valami szép volt: ravasz metszésű szája vékony és hosszú, orra egy kissé húsos, apró szeme szúrós és okos. Egy kissé kopottan öltözött, valami körgallér volt rajta, olyan, amilyet ebben az évszakban talán valahol Svájcban vagy Észak-Olaszországban viselnének. De ruházatának apró tartozékai: a kézelőgombok, egyéb gombocskák, gallérkák, a vékony fekete szalagos teknőclornyett, a kis gyűrű legalább kétségtelenül mind ugyanolyan volt, amilyet a kifogástalanul öltöző emberek hordanak. Biztosra veszem, hogy nyáron okvetlenül valamiféle, oldalt gyöngyház gombocskákkal díszített, színes bársonycipőben jár. Amikor összeakadtunk, megállt az utcasarkon, és figyelmesen körültekintett. Észrevéve, hogy kíváncsian ránézek, édeskés, de egy kissé rikácsoló hangon így szólt hozzám:

- Szabad megkérdeznem, hogyan jutok ki a leghamarabb a Bikov utcára?

- A Bikov utcára? Hisz az itt van mindjárt! - kiáltottam szokatlan izgalommal. - Egyenest ezen az utcán, aztán a második sarkon balra.

- Hálásan köszönöm.

Átkozott legyen az a pillanat: alighanem megilletődtem, és hízelgően néztem rá. Ő egy pillanat alatt észrevette mindezt, és persze rögtön kitalált mindent, vagyis kitalálta, hogy én már tudom, kicsoda, hogy olvastam őt, és gyermekkorom óta áhítattal tekintek fel rá, most

pedig megilletődtem, és hízelgően nézek rá. Elmosolyodott, biccentett még egyszer, és elindult egyenesen, ahogy mutattam neki az utat. Nem tudom, miért, de visszafordultam utána; nem tudom, miért, de vagy tíz lépést mellette maradtam. Hirtelen ismét megállt.

- Hát azt nem tudná megmondani, hol állnak itt a legközelebb bérkocsik? - rikácsolta ismét.

Csúnya rikácsolás; csúnya hang.

- Bérkocsik? Bérkocsik a legközelebb... a székesegyháznál állnak, ott mindig állnak - mondtam, és kis híján megfordultam, hogy bérkocsiért fussak. Az a gyanúm, hogy épp ezt várta tőlem. Természetesen rögtön észbe kaptam, és megálltam, de pontosan észrevette ő a mozdulatomat, és még mindig ugyanazzal a csúnya mosollyal figyelt. Ekkor olyasmi történt, amit sohasem felejtek el.

Elejtette azt a pici vászon táskát, amelyet a bal kezében tartott. Egyébként nem is vászontáska volt, hanem egy kis doboz, illetve valami tárca, vagy még inkább kis ridikül, olyan, mint az ódivatú női ridikülök, egyébként nem tudom, mi volt, csak azt tudom, hogy én már-már odarohantam, hogy felemeljem.

Egészen biztos vagyok abban, hogy nem vettem fel, de az első mozdulatom félreérthetetlen volt; elleplezni már nem tudtam, így hát elvörösödtem, mint egy tökfilkó. Az a ravasz pedig ebből a körülményből levont mindent, amit levonhatott.

- Ne fáradjon, majd magam - mondta elbűvölően akkor, amikor már teljesen biztosra vette, hogy én nem veszem fel a táskáját; felvette hát ő maga, mintha megelőzött volna engem, még egyszer biccentett, és az eszemen túljárva, folytatta útját. Úgy hatott a dolog, mintha mégis én emeltem volna fel. Vagy öt percig teljesen és örökre megszégyenítve éreztem magamat; de ahogy közeledtem Sztyepan Trofimovics házához, hirtelen felkacagtam. Annyira mulatságosnak találtam ezt a találkozást, hogy elhatároztam: elmondom, sőt még el is játszom az egész jelenetet Sztyepan Trofimovicsnak, hadd derüljön rajta.

3

De nagy meglepetésemre ezúttal szembetűnően megváltozott állapotban találtam. Igaz, hogy szinte mohón megrohant, mihelyt beléptem, de olyan zavart arccal hallgatta szavaimat, hogy eleinte nyilván nem is értette őket. Ám ahogy kiejtettem Karmazinov nevét, hirtelen egészen kikelt magából.

- Ne is említse, ki se ejtse a nevét! - kiáltott fel valósággal tombolva. - Tessék, nézze, tessék, olvassa, olvassa!

Kihúzott egy fiókot, és az asztalra dobott belőle három kis papírszeletet, amelyekre Varvara Petrovna ceruzával néhány sort firkantott. Az első cédula tegnapelőtt, a második tegnap, az utolsó ma, alig egy órája érkezett; tartalmuk a legjelentéktelenebb volt, mind a három Karmazinovról szólt, és Varvara Petrovna hívságos izgalmát, becsvágyát és azt a félelmét árulta el, hogy Karmazinov elfelejti meglátogatni. Íme, az első, a tegnapelőtti (valószínűleg volt négy, sőt talán öt nappal előbbről is):

Ha ma végre tiszteletét teszi magánál, kérem, rólam egy szót se. A leghalványabb célzást se. Ne hozzon szóba, és ne is említsen.

V. Sz.

A tegnapi:

Ha végre rászánja magát, hogy ma délelőtt meglátogassa, úgy vélem, az lenne a legelőkelőbb, ha egyáltalán nem is fogadná. Szerintem ez lenne helyes, nem tudom, maga mit szól hozzá.

V. Sz.

Az utolsó, a mai:

Biztosra veszem, hogy egész szekér szemét gyűlt össze magánál, és vágni lehet a dohányfüstöt. Odaküldöm Marját meg Fomuskát; egy fél óra alatt rendet csinálnak. Ne zavarja őket, üljön meg a konyhában, amíg kitakarítanak. Küldök egy bokharai szőnyeget és két kínai vázát - már régóta készülök, hogy magának ajándékozom őket -, ezenkívül a Teniers-emet (egy időre) A vázákat a kis ablakba állíthatja, a Teniers-t pedig akassza fel jobbra a Goethe-arckép fölé, ott jobban látható, és délelőtt mindig világos van. Ha végre megjelenik, fogadja a legfinomabb udvariassággal, de igyekezzék semmiségekről, valami tudományos dologról beszélni, mégpedig olyan modorban, mintha csak tegnap váltak volna el. Énrólam egy szót se. Lehet, hogy este betekintek magához.

V. Sz.

P. S. Ha ma se jön, akkor egyáltalán nem jön.

Amikor mindezt elolvastam, meglepődtem, mennyire felizgatták Sztyepan Trofimovicsot ezek a semmiségek. Ahogy kérdőn rátekintettem, azt vettem észre, hogy mialatt olvastam, állandóan hordott fehér nyakkendőjét vörössel cserélte fel. Kalapja és sétabotja az asztalon hevert. Ő maga meg sápadt volt, sőt a keze remegett.

- Hallani sem akarok az izgalmairól! - kiáltotta kérdő tekintetemre válaszolva, éktelen dühvel. - Je m'en fiche![37] Ahhoz van lelke, hogy Karmazinov miatt izguljon, de az én leveleimre nem válaszol! Tessék, itt egy felbontatlan levelem, tegnap küldte vissza, itt van az asztalon, egy könyv alatt, a *L' homme qui rit*[38] alatt. Mi közöm nekem ahhoz, hogy annyira oda van Nyi-koleny-ka miatt! Je m'en fiche et je proclame ma liberté. Au diable le Karmazinoff! Au diable la Lembke![39] A vázákat eldugtam az előszobában, a Teniers-t meg a komódban, őtőle pedig azt követeltem, hogy azonnal fogadjon. Hallja: követeltem! Nasztaszjával egy ugyanilyen ceruzával írt papírdarabot küldtem neki, lezáratlanul, és most várom a választ. Azt akarom, hogy Darja Pavlovna maga nyilatkozzék, a saját szájával, az ég színe, vagy legalább maga előtt. Vous me seconderez, n'est ce pas, comme ami et témoin.[40] Én nem akarok pirulni, én nem akarok hazudozni, én nem akarok titkokat, nem tűröm, hogy titkolózzanak ebben az ügyben! Valljanak be nekem mindent, egyenesen, nyíltan és hitelesen, és akkor... akkor lehet, hogy én ámulatba ejtem nagyvonalúságommal az egész nemzedéket!... Hát talán gazember vagyok én, tisztelt uram?! - fejezte be hirtelen, és fenyegetően nézett rám, mintha éppen én tartanám gazembernek.

Arra kértem, igyék egy kis vizet; még nem láttam ilyen állapotban. Mialatt beszélt, folyton a szoba egyik sarkából a másikba szaladgált, de egyszer csak valami szokatlan pózban megállt előttem.

---

[37] Fütyülök rá!

[38] A nevető ember.

[39] Fütyülök rá, és kihirdetem a szabadságomat! A pokolba Karmazinovval! A pokolba Lembkénével!

[40] Maga ugyebár segédkezik nekem mint barát és tanú.

- Csak nem gondolja - kezdte ismét beteges gőggel, és tetőtől talpig végigmért -, csak nem tételezi fel, hogy én, Sztyepan Verhovenszkij, nem találok magamban annyi erkölcsi erőt, hogy fogjam a tarisznyámat - az én koldustarisznyámat! -, és gyönge vállamra vetve kimenjek a kapun, és örökre eltűnjek innen, ha azt követeli a becsület és a függetlenség magasztos elve? Sztyepan Verhovenszkijnek nem először kell nagyvonalúsággal visszavernie a zsarnokságot, akár még egy őrült asszony zsarnokságát is, tehát a legsértőbb és a legkegyetlenebb zsarnokságot, amely csak megvalósulhat a világon - ámbár maga, tisztelt uram, az imént megengedte magának, hogy gúnyosan elmosolyodjék szavaimon! Ó, maga nem hiszi, hogy én találok magamban annyi emelkedettséget, hogy képes legyek egy kereskedőcsemete nevelőjeként befejezni az életemet, vagy éhen pusztulni egy kerítés tövében! Válaszoljon, válaszoljon nekem azonnal: hiszi, vagy nem hiszi?

De én szántszándékkal hallgattam. Sőt úgy tettem, mintha nem merném tagadó válasszal megsérteni, de igenlően se felelhetnék. Ebben az egész tombolásban volt valami, ami határozottan sértett engem, no nem személyemben, ó, nem! - De... ezt majd később magyarázom meg.

Még el is sápadt.

- Talán rám unt már, G-v (ez a családnevem), és szeretne... nem is járni többé hozzám? - kérdezte a vérfagyasztó nyugalomnak azzal a tónusával, amely valami rendkívüli kirobbanást szokott megelőzni. Rémülten felugrottam; ebben a pillanatban belépett Nasztaszja, és szótlanul átnyújtott Sztyepan Trofimovicsnak egy papirost, melyre ceruzával rá volt írva valami. Ő rápillantott, és odadobta nekem. A kis papíron, Varvara Petrovna kézírásával, csak két szó állt: „Maradjon otthon!”

Sztyepan Trofimovics szótlanul felkapta kalapját meg sétabotját, és sietve kifelé indult a szobából, én gépiesen utána. Egyszer csak gyors léptek kopogása és hangok hallatszottak a folyosóról. Sztyepan Trofimovics, mintha villám sújtotta volna, megállt.

- Ez Liputyin, végem van! - suttogta a karomat megragadva.

Ebben a pillanatban belépett a szobába Liputyin.

4

Nem értettem, miért lenne vége Liputyin jöttétől, de nem is tulajdonítottam jelentőséget a szavainak; mindent az idegek rovására írtam. De mivel mégiscsak rendkívül megrémült, elhatároztam, hogy éberen figyelek.

A benyitó Liputyinnak már a fellépése is elárulta, hogy őneki ezúttal minden tilalom ellenére is különleges joga van idejönni. Egy ismeretlen urat hozott magával, bizonyára valami idegent. A megrökönyödött Sztyepan Trofimovics értetlen tekintetére válaszolva mindjárt, hangosan így kiáltott fel:

- Vendéget hozok, mégpedig nem akármilyet! Bátorkodom megzavarni magányukat! Kirillov úr, igen kiváló építészmérnök. És ami a fő, ismeri az ön kedves fiát, az igen tisztelt Pjotr Sztyepanovicsot; nagyon közelről, kérem; megbízást kapott tőle. Csak a minap érkezett hozzánk.

- A megbízást maga toldta hozzá - jegyezte meg élesen a vendég -, megbízás nem volt egyáltalán, de Verhovenszkijt ismerem tényleg. A h-i kormányzóságban hagytam tíz nap előtt.

Sztyepan Trofimovics gépiesen kezet nyújtott neki, és hellyel kínálta; rám nézett, Liputyinra nézett, majd mintha hirtelen észbe kapott volna, gyorsan maga is leült, de még mindig a kezében tartotta kalapját és botját, bár nem vette észre.

- No lám, ön is indulni készült! Nekem pedig azt mondták, hogy egészen belebetegedett a nagy munkába.

- Igen, beteg vagyok, és épp most akartam sétálni, én... - Sztyepan Trofimovics elakadt, kalapját, botját gyorsan ledobta a díványra, és - elpirult.

Eközben én gyorsan szemügyre vettem a vendéget. Még fiatal, huszonhét év körüli, arányos termetű, egy kissé szikár, rendesen öltözött, halvány, szinte hamuszürke arcú, fénytelen fekete szemű ember volt. Egy kissé tűnődőnek és szórakozottnak látszott, szaggatottan és valahogy szabálytalanul, a szórendet furcsán összeforgatva beszélt, és mindig belezavarodott, ha valamelyest hosszabb mondatot kellett fogalmaznia. Liputyin pontosan észrevette Sztyepan Trofimovics rendkívüli zavarát, és láthatóan elégedett volt. Egy fonott székre telepedett le, amelyet csaknem a szoba közepére húzott, hogy egyenlő távolságra legyen a házigazdától és a vendégtől, akik egymással szemben, két szemközt álló díványon helyezkedtek el. Szúrós szemével kíváncsian vizslatott végig minden zegzugot.

- Én... már régóta nem láttam Petrusát... Maguk külföldön találkoztak? - kérdezte dörmögve, tessék-lássék a vendégtől Sztyepan Trofimovics.

- Itt is, külföldön is.

- Alekszej Nyilics maga is csak nemrég jött haza külföldről, négyévi távollét után - kapott a szón Liputyin. - Azért járt kinn, hogy tökéletesítse magát a szakmájában, és azért jött hozzánk, mert joggal reméli, hogy állást kap vasúti hidunk építésénél, és most választ vár. Pjotr Sztyepanovics révén Drozdova őnagyságát és Lizaveta Nyikolajevnát is ismeri.

A mérnök valahogy mogorván berzenkedve ült, és félszeg türelmetlenséggel figyelt. Nekem úgy rémlett, hogy haragszik valami miatt.

- Nyikolaj Vszevolodovicsot is ismeri, kérem.

- Ismeri Nyikolaj Vszevolodovicsot is? - érdeklődött Sztyepan Trofimovics.

- Azt is ismerem.

- Én... én rendkívül régóta nem láttam már Petrusát, úgyhogy... nemigen van jogom apjának neveznem magamat... c'est le mot;[41] én... de hogyan hagyta ott?

- Hát csak otthagytam... ő maga jön ide - sietett megint túlesni a válaszon Kirillov úr. Határozottan haragudott.

- Idejön! Végre-valahára én... nézze, én túl régóta nem láttam már Petrusát! - rekedt meg ennél a mondatnál Sztyepan Trofimovics. - És most várom az én szegény kis fiamat, akivel szemben, ó, akivel szemben olyan hibás vagyok! Vagyis én tulajdonképpen azt akarom mondani, hogy amikor annak idején otthagytam Pétervárott, én... egyszóval én amolyan semmiségnek tartottam, quelque chose dans ce genre.[42] Tudja, ideges kisfiú volt, nagyon érzékeny és... félénk. Lefekvés előtt leborult a földre, és keresztet vetett a párnájára, hogy meg ne haljon éjjel... je m'en souviens. Enfin semmi érzék a szép, vagyis valami magasztos, lényeges iránt,

[41] Ez az igazság.

[42] Vagy valami effélének.

semmi csírája a jövendő eszmének... C'était comme un petit idiot.[43] Egyébként azt hiszem, magam is belezavarodtam, bocsásson meg, én... olyan váratlanul toppantak be...

- Komolyan mondja, hogy keresztet vetett a párnájára? - érdeklődött különös kíváncsisággal, váratlanul a mérnök.

- Igen, keresztet vetett...

- Semmi, csak kérdeztem; folytassa!

Sztyepan Trofimovics kérdőn tekintett Liputyinra.

- Igazán köszönöm a látogatását, de bevallom, én most... nem vagyok olyan állapotban... Azért szabad megkérdeznem, hol lakik?

- A Bogojavlenszkaja utcában, a Filippov házban.

- Á, tehát ugyanott, ahol Satov lakik - jegyeztem meg önkéntelenül.

- Pontosan, ugyanabban a házban - kiáltott fel Liputyin -, csak Satov szállása fenn van a félemeleten, ő pedig lenn helyezkedett el, Lebjadkin kapitánynál. Satovot és a Satov feleségét is ismeri. Külföldön nagyon közel kerültek egymáshoz.

- Comment?![44] Hát maga csakugyan tud valamit erről a szerencsétlen házasságáról de ce pauvre ami,[45] és ismeri azt a nőt? - kiáltott fel Sztyepan Trofimovics is, ahogy hirtelen elragadta a hév. - Maga az első ember, aki személyesen ismeri; és ha csak...

- Micsoda ostobaság! - vágott közbe egészen elpirulva a mérnök. - Hogy tódít maga, Liputyin! Sehogy se láttam a Satov feleségét; csak egyszer messziről és egyáltalán nem közel... Satovot ismerem. Hát minek told hozzá mindig különféle dolgokat?

Hirtelen megfordult a díványon, felkapta kalapját, aztán visszatette, és felvillanó fekete szemével valahogy kihívóan meredt Sztyepan Trofimovicsra. Én sehogy se értettem ezt a furcsa ingerlékenységet.

- Bocsásson meg, én megértem, hogy ez esetleg igen kényes dolog - jegyezte meg nyomatékosan Sztyepan Trofimovics.

- Semmilyen igen kényes dolog itt nincs, sőt ez szégyen, én pedig nem önnek kiáltottam, hogy „ostobaság", hanem Liputyinnak, amiért folyton tódít. Bocsásson meg, ha a maga címére vette. Én Satovot ismerem, de a feleségét egyáltalán nem ismerem... egyáltalán nem ismerem!

- Értem én, értem, és ha firtattam a dolgot, csak azért tettem, mert nagyon szeretem a mi szegény barátunkat, notre irascible ami,[46] és mindig is érdekelt... Ez az ember, véleményem szerint, gyökeresen megváltoztatta régebbi, talán túlságosan fiatalos, de mégis helyes nézeteit. És annyira kiabál most különféle dolgokat notre sainte Russie-ről, hogy ezt a szervezetében - másképp nem akarom nevezni - bekövetkezett törést én már régóta valami erős családi megrázkódtatásnak, nevezetesen rosszul sikerült házasságának tulajdonítom. Én, aki úgy ismerem az én szegény Oroszországomat, mint a tenyeremet, aki az orosz népnek áldoztam egész életemet, biztosíthatom magát, hogy ő nem ismeri az orosz népet, és ráadásul...

---

[43] Emlékszem rá. Végül... olyan volt, mint egy kis hülye.

[44] Hogyan?!

[45] Ennek a szegény barátunknak.

[46] A mi hirtelen haragú barátunkat.

- Én sem ismerem az orosz népet egy cseppet sem, és... egyáltalán nincs időm tanulmányozni! - vágott közbe megint a mérnök, és ismét hirtelen megfordult a díványon. Sztyepan Trofimovicsnak torkán akadt a szó.

- De tanulmányozza, tanulmányozza - kapott a szón Liputyin. - Már elkezdte a tanulmányozást, és roppant érdekes cikket készít az Oroszországban gyakorivá vált öngyilkosságok okairól és általában azokról az okokról, amelyek gyorsítják vagy lassítják az öngyilkosság terjedését a társadalomban. Bámulatos eredményekre jutott.

A mérnök rettentően felindult.

- Ehhez egyáltalán nincs joga - dörmögte dühösen -, én egyáltalán nem cikket... Én nem fogok bolondságokat... Én bizalmasan kérdeztem meg magát, egészen véletlenül. Itt egyáltalán nem cikk van; én nem közöltetem, magának meg nincsen joga...

Liputyin láthatólag élvezte a dolgot.

- Bocsánat, kérem, talán csakugyan tévedtem, amikor cikknek neveztem a maga irodalmi művét. Ő csak megfigyeléseket gyűjt, de a kérdés lényegét, vagy hogy úgy mondjam, erkölcsi oldalát egyáltalán nem érinti, sőt magát az erkölcsiséget is teljesen elveti, mert az üdvös végcélokért végzendő általános rombolás legújabb elvét vallja. Most már több mint százmillió fejet követel ahhoz, hogy Európában megteremtsék a józan ész uralmát, tehát sokkal többet, mint amennyit a legutóbbi békekongresszuson követeltek. E tekintetben Alekszej Nyilics mindenkinél tovább ment.

A mérnök megvető, halvány mosollyal hallgatta. Egy fél percig senki se szólt.

- Ez mind butaság, Liputyin - szólalt meg végül némi méltósággal Kirillov úr. - Ha én véletlenül elmondtam magának néhány pontot, maga meg kapott rajta, hát az a maga dolga. De ehhez nincs joga, mert én soha senkinek se beszélek. Én megvetem a beszédet. Ha van meggyőződés, akkor számomra világos... de maga ezt után csinálta. Én nem bírom az okoskodást. Én soha nem akarok okoskodni.

- És alighanem igen helyesen teszi! - Sztyepan Trofimovics nem tudta megállni e megjegyzés nélkül.

- Én öntől bocsánatot kérek, de én itt senkire nem haragszok - folytatta hevesen hadarva a vendég -, én négy évig kevés embert láttam... Én keveset beszéltem négy évig, és igyekeztem nem találkozni a céljaim miatt, amikhez semmi köze senkinek, négy évig. Liputyin ezt nevetségesnek találja. Én látom, de nem törődök vele. Én nem vagyok sértődős, de csak bosszant a szabad szája. Ha pedig önöknek nem fejtem ki a gondolataimat - mondta váratlanul befejezésképpen, és kemény tekintettel nézett végig rajtunk -, akkor egyáltalán nem azért, mert félek, hogy feljelentenek a kormánynak; ez nincs, kérem, ilyen tekintetben ne gondoljanak szamárságokat...

Ezekre a szavakra már egyikünk se válaszolt semmit, csak összenéztünk. Még maga Liputyin is elfelejtett vihogni.

- Uraim, nagyon sajnálom - szólalt meg a díványról határozott mozdulattal felállva Sztyepan Trofimovics -, de nem vagyok egészséges, és rosszul érzem magam. Bocsássanak meg.

- Á, hogy elmenjünk - kapott észbe Kirillov úr, és máris nyúlt a sapkájáért -, jó, hogy szólt, mert én feledékeny vagyok.

Felállt, és ártatlan arccal, előrenyújtott kézzel odament Sztyepan Trofimovicshoz.

- Sajnálom, hogy nem egészséges, én meg idejöttem.

- Kívánok magának sok sikert itt nálunk - felelte Sztyepan Trofimovics, és jóindulatúan, ráérősen kezet szorított vele. - Megértem, hogy ha maga olyan sokáig élt külföldön, és - a saját szavai szerint - céljai érdekében állandóan kerülte az embereket, tehát elfelejtette Oroszországot, akkor természetesen ránk, tősgyökeres oroszokra szükségszerűen meglepődve tekint, mi pedig hasonlóképpen magára. Mais cela passera.[47] Csak egy nem fér a fejembe: maga építeni akarja a mi hidunkat, és ugyanakkor kijelenti, hogy az általános rombolás elvét vallja. Nem engedik magának, hogy részt vegyen a hidunk építésében!

- Hogy? Hogy mondta ezt?... Á, az ördögbe! - kiáltotta meghökkenve Kirillov, és a legvidámabb és legderűsebb nevetésre fakadt. Arca egy pillanatra a leggyermekibb kifejezést öltötte, és nekem úgy tetszett, hogy ez nagyon illik hozzá. Liputyin a kezét dörzsölte: el volt ragadtatva Sztyepan Trofimovics találó megjegyzésétől. Én pedig még mindig azon csodálkoztam: miért rémült meg annyira Sztyepan Trofimovics Liputyintól, és miért kiáltotta, hogy „végem van", amikor meghallotta a hangját.

5

Mindnyájan az ajtóban, a küszöbön álltunk. Az a pillanat volt ez, amikor a háziak és a vendégek utoljára, sebtében még néhány nagyon kedves szót váltanak, aztán szerencsésen elválnak egymástól.

- Ez mind attól van, hogy ma nagyon mogorva - kottyant közbe váratlanul Liputyin, amikor már végleg távozott a szobából, tehát hogy úgy mondjam, futtában -, attól, hogy az előbb összezördült Lebjadkin kapitánnyal annak a húgocskája miatt. Lebjadkin kapitány mindennap korbáccsal veri azt a gyönyörű, háborodott húgát, igazi kozák korbáccsal, reggel-este. Így hát Alekszej Nyilics az udvari épületet bérelte ki ugyanabban a házban, épp azért, hogy ne legyen tanúja. No, a viszontlátásra, kérem.

- A húgát? A beteget? Korbáccsal?! - kiáltott fel Sztyepan Trofimovics, mintha őrajta vágtak volna végig korbáccsal. - Miféle Lebjadkin? Miféle húgát?

Az előbbi rémület egy pillanat alatt visszatért.

- Lebjadkin? Hát az a nyugalmazott kapitány; azelőtt csak törzskapitánynak nevezte magát...

- Eh, mit törődöm én a rangjával?! Miféle húgát? Istenem... beszéljen! Lebjadkin? De hisz nálunk volt egy Lebjadkin...

- Hát ez ugyanaz, a *mi* Lebjadkinunk, emlékszik? Virginszkijnél...

- De hisz az okirathamisítás miatt horogra került!

- Csakhogy most visszatért, már majdnem három hete, mégpedig a legkülönösebb körülmények között.

- De hisz az gazember!

- Éppen minálunk ne lehetne egy gazember? - szólt váratlanul elvigyorodva Liputyin, és alattomos nézésű, apró szemével szinte végigtapogatta Sztyepan Trofimovicsot.

---

[47] De ez elmúlik

- Á, istenem, én egyáltalán nem arról... ámbár egyébként ami a gazembert illeti, tökéletesen egyetértek magával, éppen magával. De aztán, hogy van tovább? Mit akart ezzel mondani?... Hisz okvetlenül akart ezzel mondani valamit!

- Hát csupa ostobaság az egész, kérem... vagyis hát ez a kapitány, minden valószínűség szerint nem okirathamisítás végett utazott el tőlünk annak idején, hanem csakis azért, hogy felkutassa ezt a húgocskáját, mert állítólag ismeretlen helyen rejtőzött; no, és most ide hozta, ennyi az egész história. Ön szinte megrémült, Sztyepan Trofimovics, miért? Egyébként mindezt a tulajdon részeg fecsegése alapján mondom, mert józanon ő maga is bölcsen hallgat róla. Ingerlékeny ember, és hogy úgy mondjam, amolyan széplelkű hadfi, csak éppen rossz ízlésű. A húgocskája pedig nemcsak őrült, hanem sánta is. Állítólag valaki elcsábította, és Lebjadkin úr ezért a becsületén esett sérelemért kárpótlásul immár sok esztendő óta évi adót szed a csábítótól, legalábbis ez derül ki a locsogásából - de szerintem ez csak részeg beszéd, kérem. Egyszerűen henceg. Mert hisz sokkal olcsóbban szokott az ilyesmi lebonyolódni. De hogy sok pénze van, az tökéletesen igaz; másfél héttel ezelőtt még jóformán mezítláb járt, most pedig, magam láttam, százak vannak a kezében. A húgának mindennap valamiféle rohamai vannak, sikongat szegény, ő pedig „rendbe hozza" a korbáccsal. A nőket, azt mondja, tisztességre kell tanítani. Nem értem, hogy bír meglenni fölöttük Satov. Alekszej Nyilics csak három napig lakott náluk, még Pétervárról ismerték egymást, de most az udvari épületbe költözött, mert nem volt nyugalma tőlük.

- Ez mind igaz? - fordult a mérnökhöz Sztyepan Trofimovics.

- Maga sokat fecseg, Liputyin - dörmögte dühösen Kirillov.

- Titkok, rejtélyek! Honnan került ide egyszeriben ennyi rejtély és titok?! - kiáltott fel önuralmát elvesztve Sztyepan Trofimovics.

A mérnök elkomorodott, elpirult, felrántotta mindkét vállát, és kifelé indult a szobából.

- Alekszej Nyilics még a korbácsot is kirántotta a kezéből, széttörte, és kidobta a kis ablakon, erre nagyon összevesztek - tette hozzá Liputyin.

- Minek fecseg, Liputyin, ez butaság, minek? - fordult vissza hirtelen Alekszej Nyilics.

- Ugyan minek titkolgassuk csupa szerénységből lelkünk legnemesebb indulatait, mármint a maga lelkéét, nem a sajátomról beszélek.

- Milyen butaság ez... és teljesen fölösleges... Lebjadkin buta és egészen üres, és cselekvésre használhatatlan és... egészen kártékony. Miért fecseg maga mindenféle dolgokat? Én elmegyek.

- Jaj de kár! - kiáltott fel Liputyin derűs mosollyal. - Különben még megnevettettem volna egy mulatságos kis históriával, Sztyepan Trofimovics. Sőt éppen azzal a szándékkal jöttem ide, hogy elmondjam, bár egyébként bizonyára ön is hallotta. No, hát majd máskor, Alekszej Nyilics annyira siet... A viszontlátásra, kérem. Varvara Petrovnával történt ez a kis eset, megnevettetett tegnapelőtt, külön magához hívatott, roppant mulatságos volt. A viszontlátásra!

Csakhogy Sztyepan Trofimovics valósággal belekapaszkodott: mindkét vállánál fogva megragadta, visszapenderítette a szobába, és leültette a székre. Liputyin egészen begyulladt.

- Hát hogyisne, kérem? - kezdte magától, miközben óvatosan nézett fel Sztyepan Trofimovicsra. - Egyszer csak hívat, és „bizalmasan" azt kérdezi, mi a véleményem: tébolyodott-e Nyikolaj Vszevolodovics, vagy épeszű? Hát hogyne volna ez meglepő?

- Maga megőrült! - dörmögte Sztyepan Trofimovics, és hirtelen szinte kikelt magából. - Liputyin, maga nagyon jól tudja, hogy csakis azért jött ide, hogy valami efféle aljasságot közöljön velem, vagy még ennél is rosszabbat!

Egy pillanat alatt eszembe jutott az a sejtése, hogy Liputyin a mi dolgunkról nemcsak többet tud nálunk, hanem még olyasmit is, amit mi magunk sohase tudunk meg.

- Már engedelmet, Sztyepan Trofimovics - dörmögte Liputyin, mintha szörnyen megrémült volna -, már engedelmet...

- Hallgasson és kezdje el! Nagyon kérem, Kirillov úr, ön is jöjjön vissza, és legyen jelen, nagyon kérem. Üljön le. Maga pedig, Liputyin, kezdje el egyenesen, egyszerűen... a legcsekélyebb csűrés-csavarás nélkül!

- Ha tudom, hogy ez ennyire megdöbbenti önt, hát egyáltalán el se kezdem, kérem... De hát azt gondoltam, hogy már mindent tud magától Varvara Petrovnától.

- Egyáltalán nem gondolta ezt maga! Kezdje el már, kezdje, ha mondom!

- Csak legyen szíves, üljön le ön is, mert hogy fest az, hogy én ülök, ön meg ilyen nagy izgalomban előttem fog... szaladgálni?! Fonákul hatna, kérem.

Sztyepan Trofimovics mérsékelte magát, és méltóságosan leereszkedett egy karosszékbe. A mérnök komoran a földre meredt. Liputyin borzasztó nagy élvezettel nézett rájuk.

- De hát hogy is kezdjem... annyira zavarba ejtett...

6

- Tegnapelőtt egyszer csak elküldi hozzám egy emberét: kér, hogy másnap tizenkét órakor keressem fel. El tudja képzelni?! Félbehagytam a munkámat, és tegnap pontosan délben becsengettem. Egyenest a fogadószobába vezettek; vártam egy rövid percet - belépett; leültetett, és maga is leült velem szemben. Ott ülök, és el sem akarom hinni; ön is tudja, milyen megvetően bánt velem mindig! Köntörfalazás nélkül, mindjárt a szokott modorában kezdte: „Emlékszik rá, hogy Nyikolaj Vszevolodovics négy évvel ezelőtt, amikor beteg volt, néhány különös cselekedetet követett el, úgyhogy az egész város értetlenül állt előtte, amíg nem tisztázódott minden. Az egyik ilyen cselekedete személyesen magát érintette. Nyikolaj Vszevolodovics annak idején, felgyógyulása után, az én kérésemre felkereste magát. Arról is tudomásom van, hogy azelőtt is többször beszélgetett magával. Mondja meg nyíltan és egyenesen, milyen... (itt kissé belezavarodott) milyennek találta akkor Nyikolaj Vszevolodovicsot... Milyennek tartotta általában... milyen véleményt sikerült alkotnia róla, és... hogyan vélekedik most?...”

- Ekkor már egészen zavarba esett, úgyhogy még várt is egy teljes percet, és hirtelen elpirult. Én megrémültem. Aztán nem annyira megható - az nem illik hozzá -, mint inkább igen nyomatékos hangon tovább folytatta: „Azt szeretném - mondta -, ha jól és helyesen értene engem. Most azért kérettem ide, mert jó szemű és éles eszű embernek tartom, aki képes helytálló megfigyeléseket tenni (micsoda bókok!). Természetesen azt is megérti, hogy egy anya beszél magával... Nyikolaj Vszevolodovicsot több csapás érte életében, és sok viszontagságon esett át. Mindez - azt mondja - hatással lehetett az elmeállapotára. Természetesen nem elmezavarról beszélek, az egyszer s mindenkorra teljesen kizárt (keményen és büszkén hangzott). De előfordulhatott valami furcsa, különös dolog, bizonyos fordulat a gondolkozásában, hajlam

valamiféle sajátos szemléletre. (Ezek mind pontosan az ő szavai, úgyhogy én elámultam, Sztyepan Trofimovics, milyen pontosan meg tudja magyarázni a dolgot Varvara Petrovna. Nagyeszű hölgy!) Legalábbis én magam észrevettem benne valami állandó nyugtalanságot és különös szokásokhoz való vonzódást. De hát én anya vagyok, maga meg kívülálló ember, tehát amilyen jó eszű, tárgyilagosabb véleményt tud alkotni. Könyörgök (pontosan így hangzott el: könyörgök), árulja el nekem végre a teljes igazságot, minden cifrázás nélkül, és ha ráadásul megígéri: sohase felejti el, hogy bizalmasan beszéltem magával, akkor számíthat arra, hogy ezentúl teljes mértékben és bármikor kész leszek meghálálni minden adandó alkalommal." No, kérem, hát mit szól hozzá?!

- Maga... maga annyira megdöbbentett... - hebegte Sztyepan Trofimovics - hogy én nem is hiszek magának...

- Csak gondolja, gondolja meg - folytatta Liputyin, mintha nem is hallotta volna Sztyepan Trofimovicsot -, micsoda izgalom és nyugtalanság lehetett ott, ha olyan magasból ilyen kérdéssel ilyen emberhez fordul, mint én, sőt annyira megalázkodik, hogy ő maga kér titoktartást. Hát mit jelent ez, kérem? Csak nem kapott valami váratlan híreket Nyikolaj Vszevolodovicsról?

- Én nem tudok... semmiféle hírekről... napok óta nem találkoztam vele, de... de megjegyzem magának... - dadogta gondolataival láthatóan alig boldogulva Sztyepan Trofimovics -, de megjegyzem magának, Liputyin, hogy ha bizalmasan közölték, maga meg most mindenki előtt...

- A lehető legbizalmasabban! Csapjon belém az istennyila, ha én... Az pedig, hogy itt... ugyan mi van ebben, kérem? Hát idegenek vagyunk mi, még akár ha Alekszej Nyilicset nézzük is?!

- Ebben a nézetében nem osztozom; mi itt hárman kétségtelenül megőrizzük a titkot, de magától, a negyediktől félek, és nem hiszek magának egy szemernyit sem!

- Ugyan, hogy mondhat ilyet?! Hisz én mindenkinél jobban érdekelt vagyok, mert nekem örök hálát ígértek! Ennek kapcsán éppen utalni akartam egy rendkívül furcsa, vagy inkább - hogy úgy mondjam - lélektani, mint egyszerűen furcsa esetre. Tegnap este, a Varvara Petrovnával való beszélgetés hatása alatt (elképzelheti, milyen benyomást tett rám), Alekszej Nyilicshez fordultam egy burkolt kérdéssel; azt mondom: maga már régebben ismerte Nyikolaj Vszevolodovicsot külföldön is, Pétervárott is; milyennek találja szellemileg és a képességeit illetően. Ő a maga szűkszavú modorában azt válaszolta, hogy éles eszű és józan ítéletű ember. Erre azt kérdeztem, az évek során nem vett észre valami elkanyarodást az addigi eszméitől, vagy különös fordulatot a gondolkodásában, vagy bizonyos, hogy úgy mondjam, elmezavart? Egyszóval megismételtem magának Varvara Petrovnának a kérdését. Hát képzelje: Alekszej Nyilics gondolkodóba esett, és pontosan ugyanúgy összeráncolta a homlokát, mint most. „Igen, azt mondja, néha valami furcsaságot sejtettem." Csak gondolja meg: ha már Alekszej Nyilics is furcsaságot sejtett, akkor mi lehetett a valóságban? Nos?

- Ez igaz? - fordult Alekszej Nyilicshez Sztyepan Trofimovics.

- Jobban szeretnék nem beszélni erről - válaszolta fejét felkapva, villámló szemmel Alekszej Nyilics. - Vitatni akarom a jogát, Liputyin. Magának semmi joga sincs engem ebbe belekeverni. Én egyáltalán nem mondtam meg az egész véleményemet. Én ismertem ugyan Pétervárott, de ez régen volt, most pedig, ha találkoztam is Nyikolaj Sztavroginnal, nagyon kicsit ismerem. Kérem, engem hagyjon ki... és az egész olyan pletykaforma.

Liputyin, mint a megbántott ártatlanság megtestesülése, széttárta a karját.

- Pletykahordó! Miért nem mindjárt spion? Könnyű kritizálni magának, Alekszej Nyilics, amikor mindenből igyekszik kihúzni magát. Maga pedig csak ne higgye, Sztyepan Trofimo-

vics, mert mit számít ugyebár Lebjadkin kapitány, hisz ugyebár olyan buta... illetve még kimondani is restellem, milyen buta - van egy olyan orosz hasonlat, amely ezt a fokot jelzi -, de még ő is sértve érzi magát Nyikolaj Vszevolodovicstól, noha fejet hajt éles elméje előtt: „Csak bámulom azt az embert: bölcs kígyó" (tulajdon szavai). Én pedig (még mindig ugyanannak a tegnapi esetnek a hatása alatt, és már az Alekszej Nyiliccsel való beszélgetés után) azt mondom neki: mi a véleménye, kapitány, őrült a maga bölcs kígyója vagy sem? Erre, higgye el, mintha hátulról korbáccsal végigvágtam volna rajta, az engedélye nélkül, egyszerűen felugrott a helyéről: „Igen, azt mondja... igen, csak hát ez nem lehet befolyással..."; hogy mire nem lehet befolyással - azt nem mondta meg; aztán olyan szomorúan elgondolkozott, de úgy elgondolkozott, hogy egyszerre elszállt még a mámora is. A Filippov vendéglőben üldögéltünk, kérem. Csak úgy félóra múlva csapott öklével az asztalra: „Igen, azt mondja, lehet, hogy csakugyan őrült, de ez sem lehet befolyással..." - és megint nem mondta ki, hogy mire nem lehet. Én persze csak a kivonatát mondom el a beszélgetésünknek, de hát a veleje így is érthető, akárkit kérdez is meg az ember, mindenkiben ugyanaz a gondolat ötlik fel, bár senkinek még csak eszébe se jutott: „Igen, mondják, őrült; nagyon okos, de alighanem őrült is."

Sztyepan Trofimovics gondba merülten ült, és ugyancsak forgatott a fejében valamit.

- És honnan tudja Lebjadkin?

- Ezt inkább talán Alekszej Nyilicstől tessék megkérdezni, aki az imént spionnak becsmérelt. Én spion vagyok - és nem tudom, Alekszej Nyilics pedig a legrejtettebb titkát is tudja, és hallgat, kérem.

- Én semmit se tudok, vagy csak keveset - válaszolta ugyanolyan ingerülten a mérnök -, maga részegre itatja Lebjadkint, hogy kiszedjen belőle valamit. Engem is azért hozott ide, hogy kiszedjen, és hogy én mondjak valamit. Tehát maga spion!

- Én még nem itattam, kérem, meg aztán nem is ér ő annyi pénzt, az összes titkával együtt se, nekem ugyan ennyikét se jelent, nem tudom, magának mennyit. Ellenkezőleg, ő szórja a pénzt, holott tizenkét napja hozzám jött kikunyerálni tizenöt kopejkát, és ő itat engem pezsgővel, nem pedig én őt. De maga most ötletet adott, úgyhogy ha szükség lesz rá, majd én is leitatom, mégpedig éppen azért, hogy kifürkésszem, és esetleg ki is fürkészem, kérem... a maguk kis titkait mind - vágott vissza dühösen, harapósan Liputyin.

Sztyepan Trofimovics értetlenül nézett a két vitatkozóra. Mindketten maguk árulták el magukat, és ami a fő, nem teketóriáztak. Az fordult meg a fejemben, hogy Liputyin ezt az Alekszej Nyilicset épp azért hozta ide hozzánk, hogy egy harmadik személy révén belevonja a megfelelő beszélgetésbe: kedvelt cselfogása.

- Alekszej Nyilics túlságosan is jól ismeri Nyikolaj Vszevolodovicsot - folytatta ingerülten -, csak titkolja, kérem. Ami pedig a Lebjadkin kapitányra vonatkozó kérdését illeti, hát mindnyájunk közül ő ismerkedett meg vele a legkorábban, Pétervárott, vagy öt-hat évvel ezelőtt, Nyikolaj Vszevolodovics életének abban a kevéssé ismert korszakában - ha szabad így kifejeznem -, amikor még esze ágában se volt, hogy hazajöttével itt boldogítson bennünket. Arra kell következtetnem, hogy hercegünk akkoriban Pétervárott eléggé furcsán válogatta meg az ismerőseit, akiket maga köré toborzott. Például, azt hiszem, Alekszej Nyiliccsel is akkor ismerkedett meg.

- Vigyázzon, Liputyin, figyelmeztetem, hogy Nyikolaj Vszevolodovics rövidesen maga is ide akar jönni, ő pedig helyt tud állni magáért.

- Ugyan miért kell engem figyelmeztetni, kérem? Én vagyok az első, aki azt kiáltja, hogy a legélesebb és a legragyogóbb eszű ember, és e tekintetben tegnap Varvara Petrovnát is tökéletesen megnyugtattam. „Csak a természetéért nem tudok kezeskedni" - mondtam. És szintén tegnap Lebjadkin is szóról szóra ezt mondta: „A természetének az áldozata vagyok." Eh, Sztyepan Trofimovics, könnyű magának azt kiabálni, hogy pletyka meg spionkodás, mégpedig - ezt ne felejtsük el - akkor, amikor énbelőlem éppen ön, már mindent kiszedett, ráadásul ilyen rendkívüli kíváncsisággal. Bezzeg Varvara Petrovna tegnap egyenesen előrukkolt: „Maga személyesen érdekelve van ebben az ügyben, hát ezért fordulok magához." De még mennyire, kérem! Ugyan miféle sötét céljaim lehetnének, amikor az egész társaság előtt olyan személyes sértést kellett lenyelnem őkegyelmességétől?! Azt hiszem, nemcsak a pletyka miatt van okom arra, hogy érdeklődjek felőle. Ma kezet szorít veled, holnap meg, ha kedve szottyan rá, se szó, se beszéd, az egész tisztes társaság előtt pofon ver a vendégszereteted viszonzásaképp. Nem fér a bőrébe, kérem! De a legfőbb ezeknek a női nem: pillangó meg bátor kakas mind! Földesurak szárnyacskával, amilyen a régi ámoroknak van, szívrabló Pecsorinok! Könnyű így beszélni magának, a megrögzött agglegénynek, Sztyepan Trofimovics, és könnyű engem pletykahordónak nevezni őkegyelmessége miatt. De vegyen csak el egy csinos és fiatal nőt - hisz ön még most is olyan legényes -, akkor alighanem kampóra is bezárja az ajtót a mi hercegünk előtt, és barikádokat emel a tulajdon házában! De mit szaporítsam a szót: ha ez a mademoiselle Lebjadkina, akit korbáccsal vernek, nem volna őrült és sánta, akkor bizony isten azt hinném, hogy a mi tábornokunk szenvedélyének az áldozata, és hogy épp emiatt esett csorba Lebjadkin kapitány „családi méltóságán", ahogy ő maga kifejezte. Legfeljebb talán a kifinomult ízlésével áll ellentétben, ámbár az ő szemében az se baj. Kapóra jön bármilyen kis bogyó, ha éppen a megfelelő hangulatban kerül elébe. Lám, ön pletykát emleget, de hát én harsogom ezt, amikor már az egész város kerepeli, én pedig csak hallgatom és helyeselek: helyeselni csak nem tilos, kérem?!

- A város harsogja? Hát mit harsog a város?

- Vagyis hát Lebjadkin kapitány harsogja részeg fejjel az egész város hallatára, de hát ez nem ugyanannyi, mintha az egész főtér harsogná? Hát mit vétettem én? Én csak a barátaim közt érdeklődöm, kérem, mert hisz itt, úgy vélem, mégiscsak barátok között vagyok - mondta, és ártatlan arccal végighordta rajtunk a tekintetét. - Történt itt egy eset, képzelje csak: kiderült, hogy őkegyelmessége állítólag küldött - még Svájcból, egy igen nemes lelkű hajadonnal és hogy úgy mondjam, szerény árvával, akit van szerencsém ismerni - háromszáz rubelt, hogy adja át Lebjadkin kapitánynak. Lebjadkin pedig nem sokkal később egészen hiteles értesülést nyert, nem árulom el, kitől, de szintén igen nemes lelkű, tehát teljesen szavahihető személytől, hogy nem háromszáz, hanem ezer rubel volt a küldemény!... Tehát - harsogja Lebjadkin - az a hajadon ellopott tőlem hétszáz rubelt; úgyhogy most kis híján rendőri úton akarja behajtani rajta, legalábbis ezzel fenyegetőzik, és az egész város hallatára kerepeli...

- Ez aljas, aljas magától! - kiáltotta székéről hirtelen felugorva a mérnök.

- De hisz éppen maga az az igen nemes lelkű személy, aki Nyikolaj Vszevolodovics nevében megerősítette Lebjadkin előtt, hogy ő nem háromszáz, hanem ezer rubelt küldött. Hisz részeg fejjel maga a kapitány kotyogta el nekem.

- Ez... ez szerencsétlen félreértés. Valaki tévedett, és így történt... Ez ostobaság, maga pedig aljasul tette!...

- Bizony, én is szeretném hinni, hogy ostobaság, és fájdalom volt hallanom, mert akárhogy s mint: ez az igen nemes lelkű leány bele van keverve először is a hétszáz rubel históriájába, másodszor pedig nyilvánvalóan bizalmas kapcsolatba Nyikolaj Vszevolodoviccsal. Mert hát

mibe telik őkegyelmességének szégyenbe hozni egy nemes lelkű leányt, vagy csúfot űzni a más feleségéből, mint ahogy annak idején velem történt az az eset, kérem? Ha aztán egy nagylelkűséggel megáldott ember kerül az útjukba, akkor rákényszerítik, hogy a saját becsületes nevével takarja el a mások bűneit. Ugyanilyen sérelmet kell elszenvedni nekem is; magamról beszélek, kérem...

- Vigyázzon, Liputyin! - mondta a karosszékből felállva és elsápadva Sztyepan Trofimovics.

- Ne higgye, ne higgye! Valaki tévedett, Lebjadkin meg részeg! - kiáltotta kimondhatatlan izgalomban a mérnök. - Minden tisztázódik, de én tovább nem bírom... és alávalóságnak tartom... és elég, elég!

Kiszaladt a szobából.

- Hát mit csinál? Hisz én is magával vagyok! - kiáltotta megriadva Liputyin, felugrott, és Alekszej Nyilics után futott.

7

Sztyepan Trofimovics töprengve állt egy percig, révetegen rám tekintett, majd fogta kalapját, botját, és csöndesen kifelé indult a szobából. Én megint utána, mint az előbb. A kapun kilépve észrevette, hogy követem, és így szólt:

- Á, igen, maga tanújául szolgálhat... de l'accident. Vous m'accompagnerez, n'est-ce pas?[48]

- Csak nem megint oda, Sztyepan Trofimovics? Gondolja meg, mi lehet ebből!

Kényszeredett és zavart mosollyal, a szégyen és a teljes kétségbeesés, ugyanakkor mégis valami furcsa fellelkesülés mosolyával - egy pillanatra megállva - azt súgta nekem:

- Utóvégre nem vehetem feleségül „a mások bűneit"!

Én csakis ezt a szót vártam. Egy egész heti köntörfalazás, hímezés-hámozás után elhangzott hát végre ez az előttem is titkolt, takargatott szó. Valósággal kikeltem magamból.

- Hát felbukkanhatott ilyen mocskos, ilyen... aljas gondolat önben, Sztyepan Verhovenszkij-ben, az ön ragyogó elméjében, az ön jó szívében, mégpedig... már Liputyin előtt?!

Rám pillantott, de nem felelt, és folytatta útját. Én nem akartam egyedül hagyni. Tanúskodni akartam Varvara Petrovna előtt. Azt még megbocsátottam volna neki, ha vénasszonyos kislelkűsége folytán csak Liputyinnak hisz, de most már világos volt, hogy jóval Liputyin előtt ő maga gondolta ki mindezt, Liputyin pedig most csak megerősítette a gyanúját, és olajat öntött a tűzre. Tehát habozás nélkül mindjárt az első napon meggyanúsította a lányt, amikor még semmilyen, még Liputyin-féle alapja se volt rá. Varvara Petrovna eljárását csakis azzal magyarázta meg magának, hogy az asszony kétségbeesetten iparkodik minél előbb elkendőzni az ő drágalátos Nicolas-jának nemesúri botlásait azzal, hogy a lányt hozzáadja egy tiszteletre méltó emberhez! Szívemből kívántam, hogy bűnhődjék meg érte.

- Oh! Dieu, qui est si grand ét si bon![49] Ó, ki nyugtat meg engem?! - kiáltott fel; tett még vagy száz lépést, aztán hirtelen megállt.

---

[48] Az esetnek. Ugyebár elkísér?

[49] Ó! Hatalmas és jóságos Isten!

- Menjünk rögtön haza, és majd mindent megmagyarázok! - kiáltottam fel, és erőnek erejével igyekeztem visszafordítani.

- Ez ő! Sztyepan Trofimovics, ön az? Ön? - harsant fel mellettünk egy üde, pajkos, fiatal hang, mint valami muzsika.

Mi semmit se láttunk, de egyszeriben ott termett mellettünk egy nő lovon, Lizaveta Nyikolajevna, állandó kísérőjével. Megállította a lovát.

- Jöjjön, jöjjön már hamar! - hívta kísérőjét harsányan és vidáman. - Tizenkét éve nem láttam, mégis megismertem, ő pedig... Hát csakugyan nem ismer meg?

Sztyepan Trofimovics megragadta a feléje nyújtott kezet, és áhítattal megcsókolta. Szinte imádattal nézett a lányra, és egy szót se tudott kiejteni.

- Megismert és örül! Mavrikij Nyikolajevics! Ujjong, hogy engem lát! Hát miért nem jött el az egész két hét alatt?! A néni el akarta hitetni velem, hogy ön beteg, és hogy egy hétig nem szabad háborgatni; de hát én tudom, hogy a néni füllent. Én állandóan toporzékoltam és szidtam önt, de feltétlenül, feltétlenül azt akartam, hogy ön jöjjön először, magától, azért is nem küldtem önért. Istenem, egy csöppet se változott! - mondta, ahogy a nyeregből lehajolva szemügyre vette. - Szinte mulatságos, mennyire nem változott! De mégis, van szarkaláb a szeme körül és sok apró ránc az arcán, meg ősz hajszálai is vannak, de a szeme még a régi! Hát én megváltoztam? Megváltoztam? No, hát miért hallgat még mindig?

Ebben a pillanatban eszembe jutott, amit arról hallottam, hogy csaknem beteg volt, amikor tizenegy éves korában Pétervárra vitték; betegségében állítólag állandóan sírt, és Sztyepan Trofimovicsról kérdezősködött.

- Ön... én... - dadogta erre az örömtől el-elcsukló hangon Sztyepan Trofimovics - az imént azt kiáltottam: „Ki nyugtat meg engem?!" - és megcsendült az ön hangja... Én ezt csodának tekintem, et je commence à croire.[50]

- En Dieu? En Dieu, qui est là-haut ét qui est si grand et si bon?[51] Látja, pompásan emlékszem minden leckéjére, Mavrikij Nyikolajevics! Micsoda hitet plántált belém annak idején en Dieu, qui est si grand et si bon! Hát arra emlékszik, miket mesélt arról, hogyan fedezte fel Kolumbusz Amerikát, és hogyan kiáltozták mindnyájan: „Föld, föld!" Aljona Frolovna dada azt mondja, hogy utána éjjel félrebeszéltem, és álmomban azt kiabáltam: „Föld, föld!" És arra emlékszik, hogyan írta le, miképpen szállítják át Európából Amerikába a szegény kivándorlókat? Egy szó se volt ugyan igaz belőle - később pontosan megtudtam, hogyan szállítják át őket -, de ő olyan szépen füllentett akkor nekem, Mavrikij Nyikolajevics: szinte különb volt, mint az igazság! Mit néz úgy Mavrikij Nyikolajevicsre? Ő a legjobb és a leghűségesebb ember az egész földkerekségen, és önnek okvetlenül úgy kell majd szeretnie, mint engem! Il fait tout ce que je veux.[52] De drága Sztyepan Trofimovics, ön ezek szerint megint boldogtalan, ha a nyílt utcán azt kiabálja, hogy ki nyugtatja meg! Ugye, csakugyan boldogtalan? Igen?

- Most boldog vagyok...

- A néni bántja? - folytatta a lány oda se figyelve. - Mindig ugyanaz a haragos, igazságtalan és nekünk mégis örökre drága néni! Hát arra emlékszik, hogyan rohant a karjaimba a kertben, én

---

[50] És kezdek hinni.

[51] Istenben? Istenben, aki odafent van, és aki oly hatalmas és oly jó?

[52] Mindent megtesz, amit akarok.

pedig vigasztaltam önt, de magam is sírtam - no, ne féljen már Mavrikij Nyikolajevicstől; ő mindent, de mindent tud önről, már régen, annyit sírhat a vállán, amennyi jólesik, és ő addig állja, ameddig önnek jólesik... Emelje meg a kalapját, egészen vegye le egy pillanatra, nyújtsa ide a fejét, álljon lábujjhegyre, most homlokon csókolom, ahogy utoljára megcsókoltam, amikor elbúcsúztunk. Nézze, hogy gyönyörködik bennünk az a kisasszony az ablakból... No, közelebb, közelebb. Istenem, hogy megőszült!

És a nyeregből lehajolva homlokon csókolta.

- No, most pedig haza, önhöz! Én tudom, hol lakik. Rögtön, ebben a pillanatban ott vagyok önnél. Elsőnek én látogatom meg önt, makacs ember, aztán majd egész napra elcipelem magunkhoz. Induljon hát, készüljön fel a fogadásomra!

És elnyargalt a lovagjával. Mi hazamentünk. Sztyepan Trofimovics leült a díványra, és sírva fakadt.

- Dieu! Dieu! Enfin une minute de bonheur![53] - kiáltott fel.

A lány, ígéretéhez híven, legfeljebb tíz perc múlva meg is jelent, ismét csak Mavrikij Nyikolajevics kíséretében.

- Vous et le bonheur, vous arrivez en même temps![54] - mondta Sztyepan Trofimovics, mikor felállt, hogy a lány elé siessen.

- Tessék, egy csokor; most nyargaltam el Madame Chevalier-hez, nála egész télen lesz virág a nevük napját ünneplő nők számára. És tessék, itt van Mavrikij Nyikolajevics is, kérem, ismerkedjenek meg. Én inkább töltött lepényt akartam hozni csokor helyett, de Mavrikij Nyikolajevics azt bizonygatja, hogy ez nem oroszos.

Ez a Mavrikij Nyikolajevics tüzérkapitány volt, vagy harminchárom éves, magas termetű, szép és kifogástalan, előkelő külsejű úr; arca tiszteletet parancsolónak, sőt első pillantásra szigorúnak hatott, csodálatos és igen tapintatos jósága ellenére is, amelyről szinte a megismerkedés első percétől fogva bárki fogalmat alkothatott. Egyébként igen hidegvérűnek látszott, hallgatag volt, és nem nagyon barátkozó természetű. Később itt nálunk sokan azt mondták, hogy korlátolt; ez nem volt egészen helytálló.

Nem akarom leírni Lizaveta Nyikolajevna szépségét. Már az egész város az ő szépségéről harsogott, bár az itteni hölgyek és hajadonok egy része felháborodva szállt vitába a harsogókkal. Akadtak köztük olyanok is, akik már meggyűlölték Lizaveta Nyikolajevnát, mégpedig elsősorban a büszkeségéért: Drozdovék szinte még nem is kezdték el a látogatásokat, és ez sértésnek hatott, bár a késedelem oka valóban Praszkovja Ivanovna gyengélkedése volt. Másodszor azért gyűlölték, mert rokona a kormányzónénak; harmadszor pedig azért, mert mindennap kilovagolt. Nálunk eddig még sose voltak amazonok; Lizaveta Nyikolajevna megjelenése - aki állandóan kilovagol, és még nem tett látogatásokat - szükségképpen sértette városunk társadalmát. Egyébként már mindenki tudta, hogy az orvosok utasítására lovagol, és ennek kapcsán csípősen beszéltek betegeskedéséről. Valóban beteg volt. Első pillantásra szembe tűnt beteges, ideges, állandó nyugtalansága. Sajnos, szegényke nagyon szenvedett, és később minden tisztázódott is. Most, ahogy felidézem a múltat, már nem állítom, hogy olyan szép volt, amilyennek akkor én láttam, sőt lehet, hogy egyáltalán nem is volt szép. A magas, vékony, de rugalmas és erős lány arcvonásai meghökkentően szabálytalanok voltak. Szeme

[53] Istenem, Istenem! Végre egy percnyi boldogság!

[54] Maga és a boldogság egyszerre érkeztek!

mongolos, ferde metszésű; arca sápadt, barna és sovány, járomcsontja kiálló; de mégis volt abban az arcban valami vonzó, sőt lenyűgöző! Hatalom sugárzott sötét szemének égő tekintetéből; mindig úgy jelent meg „mint győztes, és azért, hogy újra győzzön”. Büszkének, sőt néha önhittnek látszott; nem tudom, sikerült-e valaha jónak lennie; de azt tudom, hogy borzasztóan akarta a jót, és gyötrődve igyekezett rákényszeríteni magát, hogy valamelyest jó legyen. Természetesen sok szép törekvés és igen helyes kezdeményezés rejlett a természetében, de minden mintha örökké kereste volna benne az egyensúlyát, és nem találta volna: minden csupa káosz volt; izgalom és nyugtalanság. Talán túlságosan is szigorú követelményeket támasztott saját magával szemben, és sohase talált magában erőt, hogy teljesítse ezeket a követelményeket.

Leült a díványra, és szétnézett a szobában.

- Miért szomorodom én el ilyen percekben mindig, ezt fejtse meg, tudós ember! Egész életemben azt gondoltam, isten tudja, mennyire örülök majd, ha viszontlátom, és minden eszembe jut, és most mintha egyáltalán nem örülnék, noha szeretem önt... Ah, Istenem, itt függ nála az arcképem! Adja ide, emlékszem rá, emlékszem!

A tizenkét éves Liza kitűnő miniatűr akvarell arcképét még kilenc évvel ezelőtt, Pétervárról küldték el Sztyepan Trofimovicsnak Drozdovék. Azóta állandóan a szobája falán függött.

- Csakugyan ilyen csinos kisgyermek voltam? Csakugyan az én arcom ez?

Felállt, és a képet a kezében tartva, megnézte magát a tükörben.

- Gyorsan vegye el! - kiáltotta, ahogy visszaadta a képet. - És ne akassza vissza, ezentúl rá sem akarok nézni. - Visszaült a díványra. - Elmúlt egy élet, kezdődött a másik, aztán elmúlt a másik: kezdődött a harmadik, és így megy örökké, vég nélkül. Mintha ollóval vágnánk el. Látja, milyen régi dolgokat mesélek, és mégis mennyi igazság van bennük.

Elnevette magát, és rám nézett: már többször is rám tekintett, de Sztyepan Trofimovics nagy izgalmában megfeledkezett arról az ígéretéről, hogy bemutat.

- De miért tőrök alatt függ itt önnél az arcképem? És minek van itt ennyi tőr meg szablya?

Nem tudom, miért, de valóban ott függött a szobája falán két jatagán keresztbe téve, azok fölött meg egy valódi cserkesz kard.

Amikor ezt kérdezte, olyan egyenesen rám nézett, hogy már-már válaszolni akartam, de torkomon akadt a szó. Sztyepan Trofimovics végre észbe kapott, és bemutatott.

- Tudom, tudom - szólt a lány -, nagyon örülök. A mama is sokat hallott magáról. Ismerkedjék meg Mavrikij Nyikolajeviccsel, remek ember. Én már olyan mulatságos fogalmat alkottam magáról: ugye, maga a Sztyepan Trofimovics bizalmasa?

Elpirultam.

- Ah, bocsásson meg, kérem, egyáltalán nem ezt a szót akartam mondani; korántsem mulatságos, hanem csak olyan... - Elpirult, és zavarba esett. - Különben hát mi szégyellnivalója volna azon, hogy nagyszerű ember? No, mehetünk is, Mavrikij Nyikolajevics! Egy félóra múlva nálunk legyen, Sztyepan Trofimovics! Istenem, mennyit fogunk beszélni! Ezentúl én leszek a bizalmasa, mégpedig mindenben, *mindenben*, érti?

Sztyepan Trofimovics mindjárt megrémült.

- Ó, Mavrikij Nyikolajevics mindent tud, tőle ne zavartassa magát!

- Hát mit tud?

- Ugyan, kérem! - kiáltott fel meghökkenve a lány. - Tehát csakugyan igaz, hogy titkolják! Én nem akartam elhinni. Dasát is rejtegetik. A néni az előbb nem engedett be Dasához, azt mondja, fáj a feje.

- De... de hogy tudta meg?

- Ó, istenem, ugyanúgy, mint mindenki más! Nem nagy dolog!

- Hát csakugyan mindenki?...

- Persze, hogyne! Igaz, a mama először Aljona Frolovnától, a dadámtól tudta meg; az ön Nasztaszjája szaladt oda, hogy elújságolja neki. Mert ugye, ön elmondta Nasztaszjának? Ő azt állítja, hogy ön maga mondta neki.

- Én... én mondtam egyszer... - dadogta fülig elpirulva Sztyepan Trofimovics -, de... én csak céloztam rá... j'etais si nerveux et malade et puis...[55]

A lány felkacagott.

- A bizalmasa nem volt kéznél, Nasztaszja meg éppen az útjába került - és vele is beérte! Csakhogy annak az egész város komaasszonya! No de hagyja már, kérem, hisz oly mindegy: ám tudják, annál jobb. Aztán jöjjön minél hamarább, mi korán ebédelünk... Majd el is felejtem - folytatta visszaülve -, ide hallgasson, miféle az a Satov?

- Satov? A Darja Pavlovna bátyja...

- Tudom, hogy a bátyja, milyen is ön, igazán! - vágott közbe a lány türelmetlenül. - Azt akarom tudni, miféle: milyen ember.

- C'est un pense-creux d'ici. C'est le meilleur et le plus irascible homme du monde...[56]

- Magam is hallottam, hogy valami különc. Egyébként nem ez a fontos. Hallottam, hogy tud három nyelven - angolul is -, és alkalmas irodalmi munkára. Ez esetben én sok munkát tudnék adni neki; segítségre van szükségem, mégpedig minél hamarább, annál jobb. Vállal munkát, vagy nem? Nekem már ajánlották...

- Ó, okvetlenül, et vous fairez un bienfait...[57]

- Én egyáltalán nem a bienfait[58] végett, nekem amúgy is szükségem van segítségre.

- Én elég jól ismerem Satovot - mondtam -, és ha megbíz azzal, hogy értesítsem, akkor rögtön elmegyek hozzá.

- Azt üzenem, hogy holnap délben, tizenkét órakor keressen fel. Remek! Köszönöm. Kész van, Mavrikij Nyikolajevics?

Ellovagoltak. Én persze tüstént rohantam Satovhoz.

- Mon ami! - szólt a tornácon utolérve Sztyepan Trofimovics. - Okvetlenül legyen itt tíz vagy tizenegy órakor, mire én is hazajövök. Ó, én túlságosan, túlságosan vétkes vagyok magával szemben, és mindenkivel, mindenkivel szemben.

---

[55] Olyan ideges voltam és beteg, és aztán.

[56] Egy itteni fellegjáró. A legjobb és a legharagosabb ember a világon.

[57] És jót is tesz vele.

[58] Jótétemény.

8

Satovot nem találtam otthon; két óra múlva megint elszaladtam hozzá, megint nincs. Végül, már hét után, ismét odaindultam azzal, hogy vagy otthon találom, vagy hagyok neki egy cédulát; megint nem találtam. A lakása zárva volt: egyedül élt, egyetlen cseléd nélkül. Már az is megfordult a fejemben, hogy odalent bezörgetek Lebjadkin kapitányhoz, és tőle érdeklődöm Satov felől; de ott is zárva volt az ajtó, és se hang, se fény nem szűrődött ki, mintha üres volna a lakás. A nemrég hallottak hatása alatt kíváncsian haladtam el Lebjadkin ajtaja előtt. Végül úgy döntöttem, hogy holnap jó korán visszajövök. Az igazat megvallva, nem nagyon bíztam a cédulában: Satov, amilyen szégyenlős és makacs, esetleg rá se hederít. Amikor a balszerencsét átkozva már-már kiléptem a kapun, váratlanul összeakadtam Kirillov úrral; éppen bejött a házba, és először ő ismert meg engem. Mivel ő kezdett kérdezősködni, nagy vonalakban el is mondtam neki mindent, azt is, hogy egy cédula van nálam.

- Jöjjön - szólt -, én mindent elintézek.

Eszembe jutott, hogy - Liputyin közlése szerint - reggel az udvari faházat bérelte ki. Ebben az udvari épületben, amely egy embernek túl tágas volt, lakott vele még egy süket öregasszony, aki egyben ki is szolgálta. A háztulajdonos, más utcában, egy másik, új házában vendéglőt tartott fenn, ez az öregasszony pedig - azt hiszem, rokona - ott maradt, hogy felügyeljen az egész régi házra. Az udvari épületben a szobák eléggé tiszták voltak, de a tapéták piszkosak. Ott, ahová mi bementünk, a berendezés különféle és végképp kidobni való volt: két kártya-asztal, égerfa komód, nagy deszkaasztal valami parasztházból vagy konyhából, néhány szék és egy dívány rácsos támlákkal és kemény bőrpárnákkal. A sarokban egy ódon szentkép állt, amely előtt az öregasszony már korábban meggyújtotta a pislákoló kis örökmécset, két falon pedig egy-egy nagy, homályos olajnyomat függött: az egyik a megboldogult Nyikolaj Pavlovics császár arcképe, amely - így szemre - még a század húszas éveiben készülhetett; a másik valami főpapot ábrázolt.

Kirillov úr belépve gyertyát gyújtott, és bőröndjéből, amely a sarokban állt, és amelyből még ki se csomagolt, borítékot, pecsétviaszt meg egy kristálypecsétet vett elő.

- Pecsételje le a levelét, és címezze meg a borítékot.

Én azt vetettem ellene, hogy nem kell, de ő ragaszkodott hozzá. Megcímeztem hát a borítékot, és a sapkámért nyúltam.

- Én meg gondoltam, egy kis teát - mondta -, én teát vettem. Akar?

Nem utasítottam vissza. Az öregasszony nemsokára behozta a teát, vagyis egy óriási teáskannát forró vízzel, egy kis kannát sűrű teafőzettel, két nagy durva festésű kőcsészét, kalácsot és darabos süvegcukrot egy egész mélytányérral.

- Én szeretem a teát - mondta - éjjel; sokat járkálok és iszok; hajnalig. Külföldön éjjel nem alkalmas a tea.

- Hajnalban szokott lefeküdni?

- Mindig, régóta. Én keveset eszem. Mindig csak tea. Liputyin ravasz, de türelmetlen.

Meglepett, hogy ő akar beszélgetni; elhatároztam, hogy élek az alkalommal.

- Nemrég kellemetlen félreértések történtek - jegyeztem meg.

Nagyon elkomorodott.

- Ez ostobaság; ezek nagy szamárságok. Itt minden szamárság, mert Lebjadkin részeg. Én Liputyinnak nem beszéltem, csak megmagyaráztam a szamárságokat; mert az mindent kiforgatott. Liputyinnál sok a fantázia, szamárságok helyébe hegyeket épített. Én tegnap bizalmas voltam Liputyinhoz.

- Ma meg énhozzám? - kérdeztem nevetve.

- De hisz maga már mindent megtudott nemrég. Liputyin vagy gyenge, vagy türelmetlen, vagy kártékony, vagy... irigykedik.

Ez utóbbi megjegyzés meghökkentett.

- Egyébként olyan sok kategóriát állított fel, hogy nem csoda, ha valamelyik csakugyan ráillik.

- Vagy mind együtt.

- Igen, ez is igaz. Liputyin maga a káosz. Igaz is: csak hazudott ma Liputyin, hogy maga valami művet akar írni?

- Miért hazudott volna? - szólt ismét elkomorodva, és a földre meredt.

Bocsánatot kértem, és biztosítottam, hogy nem faggatni akarom. Elpirult.

- Ő igazat mondott; én írok. De hát ez mindegy.

Egy pillanatig hallgattunk; egyszer csak elmosolyodott - azzal a délben látott gyermeki mosolyával.

- A fejekről azt ő maga gondolta ki, könyvből, és először ő mondta nekem, és rosszul érti, mert én csak az okokat keresem, miért nem merik megölni magukat az emberek; ennyi az egész. De ez is mindegy.

- Hogyhogy nem merik? Talán kevés az öngyilkosság?

- Nagyon kevés.

- Csakugyan így véli?

Nem válaszolt, felállt, és elgondolkozva járkálni kezdett fel s alá.

- Maga szerint mi tartja vissza az embereket az öngyilkosságtól? - kérdeztem.

Szórakozottan nézett rám, mintha igyekezne visszaemlékezni, miről is beszéltünk eddig.

- Én... én még nem nagyon tudom... két előítélet tartja vissza, két dolog; csak kettő; az egyik nagyon kicsi, a másik nagyon nagy. De a kicsi is nagyon nagy.

- És melyik az a kicsi?

- A fájdalom.

- A fájdalom? Hát olyan lényeges az... ebben az esetben?

- A legfontosabb. Kétféle van: azok, akik vagy nagy bánatukban ölik meg magukat, vagy dühükben, vagy mert őrültek, vagy valami hasonló okból... azok rögtön. Azok nem sokat gondolnak a fájdalomra, hanem rögtön. Hanem akik megfontolásból - azok sokat gondolnak rá.

- Hát talán vannak olyanok, akik megfontolásból teszik?

- Nagyon sokan. Ha előítélet nem volna, többen lennének; nagyon sokan; mindenki.

- No, most meg már mindenki?!

Nem válaszolt.

- Hát nincs olyan módszer, amellyel fájdalom nélkül lehet meghalni?

- Képzeljen el - kezdte előttem megállva -, képzeljen el egy akkora követ, mint egy nagy ház; ott függ maga fölött; ha magára zuhan, a fejére - fájni fog magának?

- Akkora kő, mint egy ház? Természetesen félelmetes.

- Én nem a félelemről beszélek; fájni fog?

- Hegy nagyságú kő, millió pudos? Természetesen egy csöppet se fog fájni.

- Márpedig ha tényleg oda áll akkor, amíg az függ, maga nagyon fog félni, hogy fáj. A legelső tudós, a legelső orvos, mind-mind nagyon fog félni. Mindegyik tudni fogja, hogy nem fáj, és mindegyik nagyon fog félni, hogy fáj.

- No és a másik ok, a nagy?

- A túlvilág.

- Vagyis a büntetés?

- Az mindegy. A túlvilág; csak a túlvilág.

- Hát nincsenek olyan ateisták, akik egyáltalán nem hisznek a túlvilágban?

Megint nem válaszolt.

- Maga talán saját magáról ítél.

- Mindenki csak saját magáról ítélhet - mondta elpirulva. - Teljes szabadság akkor lesz, amikor mindegy lesz, élni vagy nem élni. Ez mindennek a célja.

- A célja? Hát akkor talán senki nem is akar élni?

- Senki - jelentette ki határozottan.

- Az ember fél a haláltól, mert szereti az életet, én így fogom fel - jegyeztem meg -, és így rendelte a természet.

- Ez aljasság, és ebben van az egész csalás! - szólt, és megvillant a szeme. - Az élet fájdalom, az élet rettegés, és az ember boldogtalan. Az ember most azért szereti az életet, mert szereti a fájdalmat meg a rettegést. És ilyenné alakult. Az élet most fájdalomért és rettegésért adódik, és ebben van az egész csalás. Most az ember még nem az igazi ember. Majd lesz új ember, boldog és büszke. Akinek mindegy lesz: élni vagy nem élni, az lesz az új ember. Aki legyőzi a fájdalmat meg a rettegést, az maga isten lesz. A másik isten meg nem lesz.

- Tehát maga szerint mégiscsak van az a másik Isten?

- Nincs, de van. A kőben nincs fájdalom, de a kőtől való rettegésben van fájdalom. Aki legyőzi a fájdalmat meg a rettegést, az maga lesz isten. Akkor új élet, akkor új ember, minden új lesz... Akkor a történelmet két részre fogják osztani: a gorillától az isten megsemmisítéséig, és az isten - megsemmisítésétől a...

- A gorilláig?

- ...a föld és az ember fizikai megváltozásáig. Isten lesz az ember, és megváltozik fizikailag. A világ is megváltozik, a dolgok is megváltoznak, a gondolatok, az érzések is mind. Maga mit gondol: megváltozik akkor az ember fizikailag?

- Ha mindegy lesz: élni vagy nem élni, akkor mindenki megöli magát, úgyhogy talán éppen ebben áll majd a változás.

- Ez mindegy. A csalást ölik meg. Mindenkinek, aki a legfőbb szabadságot akarja, annak merni kell megölni magát. Aki meri megölni magát, az megtudta a csalás titkát. Azon túl nincsen szabadság; itt van minden, tovább nincs semmi. Aki meri megölni magát, az isten. Most bárki megteheti, hogy ne legyen Isten, és ne legyen semmi. De még egyszer se tette meg senki.

- Sok millió öngyilkos volt.

- De mind valami másért, mind rettegéssel és nem azért. Nem azért, hogy a rettegést megölje. Aki csakis azért öli meg magát, hogy a rettegést megölje, az rögtön isten lesz.

- Nemigen lesz hozzá ideje - jegyeztem meg.

- Ez mindegy - válaszolta csöndesen, nyugodt büszkeséggel, szinte lenézően. - Sajnálom, hogy maga mintha gúnyolódna - tette hozzá egy fél perc múlva.

- Én meg furcsállom, hogy pár órája olyan ingerült volt; most pedig ilyen nyugodt, ha szenvedélyesen beszél is.

- Pár órája? Akkor nevetséges volt a helyzet - felelte mosolyogva. - Én nem szeretek szidni, és sohase nevetek - tette hozzá szomorúan.

- Hát igen, nem valami vidáman tölti az éjszakáit a tea mellett. - Felálltam, és fogtam a sapkámat.

- Azt hiszi? - kérdezte némi meglepetéssel elmosolyodva. - Ugyan miért? Nem én... én nem tudom - folytatta zavartan -, nem tudom, mások hogy vannak vele, de én úgy érzem, nem tudok úgy tenni, mint mindenki. Mindenki gondol valamire, és aztán mindjárt másra gondol. Én nem tudok másra, én egész életemben egyre. Engem az Isten egész életemben gyötört - fejezte be váratlanul, meglepő közlékenységgel.

- És mondja, ha szabad kérdeznem, miért beszél ilyen helytelenül oroszul? Talán sokat felejtett külföldön az öt év alatt?

- Hát én helytelenül? Nem tudom. Nem, nem azért, mert külföldön. Én egész életemben így beszéltem... nekem mindegy.

- Még egy kényesebb kérdést: fenntartás nélkül elhiszem, hogy nem szívesen találkozik emberekkel, és keveset beszél velük. Miért beszélgetett most el én velem?

- Magával? Maga pár órája rendesen ült ott, és maga... egyébként mindegy... maga nagyon hasonlít a testvéremhez sokban, rendkívül - mondta elpirulva -, hét éve meghalt; a bátyám; nagyon-nagyon sokban.

- Bizonyára nagy hatással volt a gondolkodásmódjára.

- N-nem, keveset beszélt; semmit se beszélt. Odaadom majd a levelét.

Lámpással kikísért a kapuig, hogy bezárja utánam. „Kétségtelenül őrült” - állapítottam meg magamban. A kapuban újabb találkozásra került sor.

9

Alighogy átemeltem lábamat az utcaajtó magas küszöbén, egy erős kéz váratlanul mellen ragadott.

- Ki ez? - bömbölt egy hang. - Barát vagy ellenség?! Valld be!

- A mi emberünk, a mienk! - szólalt meg mellette Liputyin sipító hangja. - Ez G-v úr, klasszikus műveltségű fiatalember, és jó kapcsolatban van a legelőkelőbb társasággal.

- Szeretem, ha a társasággal, klasz-szi... akkor hát r-ro-op-pant művelt... Ignat Lebjadkin nyugalmazott kapitány, a világ és a barátok szolgálatára... ha hűségesek, ha hűségesek a bitangok!

Lebjadkin kapitány, ez az öles termetű, kövér, testes, göndör hajú, vörös ábrázatú, tökrészeg ember, alig állt a lábán, és nehezen forgott a nyelve. Egyébként már láttam messziről.

- Á, ez is! - bódult el ismét, ahogy észrevette Kirillovot, aki még mindig nem ment vissza lámpásával; ráemelte az öklét, de mindjárt le is engedte.

- Megbocsátok a tanultságáért. Ignat Lebjadkin: ro-oppant művelt...

Gránát: a lángoló szerelem
Robbantja szét a kebelem.
Felzokogok, kínom keserű,
Szevasztopol! - Ignat félkezű.

- Igaz, hogy nem voltam Szevasztopolban, sőt félkezű se vagyok, de micsoda rímek! - tolta hozzám a részeg pofáját.

- Az úr nem ér rá, nem ér rá, haza kell mennie - próbált hatni rá Liputyin -, és holnap mindent elmond Lizaveta Nyikolajevnának.

- Lizavetának! - üvöltött fel ismét Lebjadkin. - Várj, ne menj el! Variáns *A csillag-amazonhoz:*

Lovon futó csillag ő, ragyog,
Kíséri a többi szép amazon;
Paripájáról rám mosolyog
Az ari-szto-kratikus hajadon.

Hisz ez himnusz! Ez himnusz, ha nem vagy hozzá hatökör! A naplopók nem értik! Állj! - kiáltotta a felöltőmet megragadva, bár én teljes erőmből igyekeztem kifelé az utcaajtón. - Mondd meg neki, hogy én a becsület lovagja vagyok, Daska meg... Daskát én fél kézzel... Jobbágy-rabszolganő, és nem mer...

Ekkor elesett, mert nagy erővel kiszakítottam magamat a kezéből, és futásnak eredtem az utcán. Liputyin a nyomomba szegődött.

- Alekszej Nyilics majd felemeli. Tudja, mit tudtam meg tőle az imént? - locsogta futtában. - Hallotta ezt a versikét? Nos, hát ezt *A csillag-amazonhoz* írt verset kinyomatta, és holnap teljes aláírásával elküldi Lizaveta Nyikolajevnának. Ez már több a soknál!

- Fogadni mernék, hogy maga biztatta fel.

- Elvesztené! - mondta hahotázva Liputyin. - Szerelmes, olyan szerelmes, mint egy kandúr, pedig tudja-e, hogy gyűlölettel kezdődött? Először annyira meggyűlölte Lizaveta Nyikolajevnát azért, mert lovagol, hogy kis híján hangosan szidta az utcán; sőt szidta is! Tegnapelőtt még szitkokat zúdított rá, amikor ellovagolt mellette - szerencsére nem hallotta; és ma egyszeriben - versek! Tudja-e: meg akarja kockáztatni, hogy megkéri a kezét? Komolyan, komolyan!

- Csodálkozom magán, Liputyin, maga mindenütt ott van, ahol efféle galádság felbukkan, és minden ilyesmiben maga az előcsahos! - mondtam dühösen.

- De kérem, G-v úr! Maga túl messzire megy; csak nem szorult el a szívecskéje, csak nem ijedt meg a vetélytárstól - mi?

- Micsoda-a-a?! - kiáltottam fel megállva.

- No, hát büntetésből nem mondok többet, semmit! Pedig de szeretné hallani! Már pusztán az is érdekes, hogy ez a tökfilkó mostantól fogva nem egyszerű kapitány, hanem kormányzóságunk egyik földbirtokosa, mégpedig eléggé jelentékeny, mivel Nyikolaj Vszevolodovics a minap eladta neki az egész, régebben kétszáz lelkes birtokát, és bizony isten nem hazudok, az imént tudtam meg, de a leghitelesebb forrásból ám! No, de a többit fürkéssze ki saját maga; egyebet nem mondok semmit; a viszontlátásra, uram!

10

Sztyepan Trofimovics hisztérikus türelmetlenséggel várt. Már egy órája hazajött. Szinte részegen találtam; legalábbis az első öt percben azt hittem, hogy részeg. Sajnos, a Drozdovéknál tett látogatás végképp kizökkentette a kerékvágásból.

- Mon ami, én teljesen elvesztettem a fonalat... Lise... én ugyanúgy szeretem és tisztelem azt az angyalt, mint régen, pontosan úgy, mint régen; de alighanem csakis azért vártak mind a ketten, hogy valamit kipuhatoljanak, vagyis egyszerűen kiszedjenek belőlem, azután pedig - menj isten hírével... Ez így is van.

- Hogy nem szégyelli magát! - kiáltottam türelmemet vesztve.

- Barátom, én most már végképp egyedül vagyok. Enfin, c'est ridicule.[59] Képzelje el: ott is minden tele van tömve titkokkal. Valósággal rám vetették magukat, hogy beszéljek azokról az orrokról meg fülekről és még valamiféle pétervári titkokról. Ők ugyanis mind a ketten csak itt értesültek először Nicolas-nak azokról a négy évvel ezelőtti, itteni históriáiról. „Ön itt volt, ön ugyebár látta, hogy örült?" Nem értem, hogyan bukkant fel ez a rögeszme. Miért szeretné Praszkovja olyan nagyon, sőt okvetlenül, hogy Nicolas őrültnek bizonyuljon? Mert az a nő igenis azt szeretné! Ce Maurice, vagy hogy hívják, Mavrikij Nyikolajevics, brave homme tout de même,[60] de vajon csakugyan az ő érdekében történik mindez, kivált azután, hogy Praszkovja maga írt először Párizsból à cette pauvre amie... Enfin, ez a Praszkovja, ahogy cette chère amie emlegeti, ez típus, ez a halhatatlan emlékű gogoli Korobocska-Dobozocska, csakhogy ez rosszindulatú Dobozocska, zsémbes Dobozocska, mégpedig végtelenül felnagyítva.

- De hisz akkor egész nagy láda lesz belőle, ha még fel is van nagyítva.

- Felőlem lehet akár kicsinyítve is, csak ne vágjon közbe, mert úgyis kavarog bennem ez az egész. Azok ott alaposan kitátották a szájukat; kivéve Lise-t; ő még mindig csak: „A néni, a néni", de Lise ravasz, és itt még lappang valami. Nagy titok. De az öregasszonnyal összeveszett. Igaz, cette pauvre néni mindenkin zsarnokoskodik... aztán meg itt van a kormányzóné is, a társaság tiszteletlensége is, Karmazinov „tiszteletlensége" is; aztán egyszeriben az őrültségnek ez a gyanúja, ce Lipoutine, ce que je ne comprends pas,[61] és azt mondják, ecetes

[59] Végtére is ez nevetséges.

[60] Mégiscsak derék ember.

[61] Ez a Liputyin, meg amit én nem értek.

ruhával borogatta a fejét, végül pedig itt vagyunk mi a panaszainkkal meg leveleinkkel... Ó, hogy gyötörtem őt, éppen ilyenkor! Je suis un ingrat![62] Képzelje, ahogy hazajövök, egy levelet találok itt - tőle; olvassa, olvassa! Ó, milyen galádság volt tőlem az egész!

Ideadta a levelet, amelyet csak az imént kapott Varvara Petrovnától. Az asszony alighanem megbánta a délelőtti cédulát: „Maradjon otthon." Ez a levél udvarias volt, de mégis határozott és szűkszavú. Holnapután, vasárnap, pontosan tizenkét órára magához kérte Sztyepan Trofimovicsot, és azt tanácsolta, hogy hozza magával valamelyik barátját (zárójelben az én nevem állt). Azt ígérte, hogy ő meg Satovot hívja oda, mint Darja Pavlovna bátyját. „Tőle végleges választ kaphat, elég ennyi magának? Ezért a formaságért törte magát olyan nagyon?"

- Figyelje csak meg a végén azt az ingerült mondatot a formaságról. Szegény, szegény, barátom egész életemen át! Bevallom, ez a *hirtelen* döntés további sorsomról valósággal agyonnyomott... Azt is bevallom, még mindig reménykedtem, de most tout est dit, most már tudom, hogy vége; c'est terrible.[63] Ó, bárcsak egyáltalán ne is jönne a vasárnap, hanem maradna minden a régiben: maga eljárna hozzám, én meg itt...

- Önt teljesen kizökkentették a kerékvágásból azok a nemrég hallott Liputyin-féle aljasságok, pletykák.

- Barátom, maga most egy másik fájó sebbe bökött bele baráti ujjaival. Ezek a baráti ujjak általában kíméletlenek, néha pedig értetlenek, pardon, de higgye el, én már szinte el is felejtettem mindazt, vagyis azokat az aljasságokat, illetve egyáltalán nem felejtettem el, de ostobaságomnál fogva egész idő alatt, amíg Lise-nél voltam, igyekeztem boldog lenni, és próbáltam elhitetni magammal, hogy boldog is vagyok. De most... ó, most arról a nagylelkű, emberséges, az én alávaló gyarlóságaim iránt türelmes asszonyról akarok beszélni, azazhogy nem egészen türelmes ő, de hát milyen vagyok én magam is ezzel a komolytalan, rossz természetemmel?! Hisz én szeszélyes gyermek vagyok, a gyermek minden önzésével, de ártatlansága nélkül. Húsz éven át gondozott, mint egy dajka, cette pauvre néni, ahogy Lise bájosan nevezi... És a gyermeknek húsz év múltán egyszer csak kedve támad megnősülni - házasíts meg és házasíts meg! -, egyik levél a másik után, ő meg ecetes borogatást rak a fejére, és... és lám, el is értem: vasárnap nős ember vagyok... nem tréfadolog... Hát miért ragaszkodtam én ehhez, ugyan miért írtam azokat a leveleket? Majd el is felejtem: Lise rajong Darja Pavlovnáért, legalábbis ezt mondja; igen, azt mondja róla: „C'est un ange,[64] csak egy kicsit zárkózott." Mind a ketten tanácsolták, még Praszkovja is... illetve Praszkovja nem tanácsolta. Ó, mennyi méreg van bezárva ebbe a Dobozocskába! Sőt, tulajdonképpen Lise se tanácsolta: „Minek önnek megnősülni? Érje be a tudomány gyönyöreivel!" És kacag. Ezt a kacagást megbocsátottam neki, mert neki magának is sajog a szíve. Különben hát ön nem lehet meg asszony nélkül, mondták. Közeleg az aggkor, és ő majd istápolja önt... vagy hogy is... Ma foi[65] mialatt itt rostokoltam magával, én is azt gondoltam, hogy a gondviselés küldi őt viharos napjaim alkonyán, és hogy majd istápol... vagy hogy is... enfin szükség lesz rá a háztartásban. Lám, micsoda szemét van itt nálam, nézze, hogy hányódik minden szanaszét, nemrég szóltam, hogy takarítsanak ki, és a padlón a könyv. La pauvre amie mindig haragudott, hogy szemét van nálam... Ó, ezentúl nem fog harsogni a hangja! Vingt ans![66] É-és azt hiszem, névtelen

---

[62] Hálátlan ember vagyok!

[63] Minden eldőlt... ez szörnyű.

[64] Ez angyal.

[65] Igazán.

[66] Húsz év.

leveleket kaptak, képzelje: Nicolas állítólag eladta a birtokát Lebjadkinnak. C'est un monstre; et enfin[67] ki az a Lebjadkin? Lise hallgatja, hallgatja, hű, hogy hallgatja! Megbocsátottam neki a kacagást, amikor láttam, hogy milyen arccal hallgatja, és ce Maurice... nem szeretnék most a helyzetében lenni, brave homme tout de même, csak egy kissé elfogódott, egyébként - üsse kő...

Elhallgatott; kimerült, elvesztette a fonalat; fejét lehorgasztva, fáradt szemét a padlóra meresztve, mozdulatlanul ült. Kihasználtam a szünetet, és elmondtam a Filippov házban tett látogatásomat, miközben élesen és szárazon kifejeztem azt a véleményemet, hogy Lebjadkin maga (akit különben nem láttam) valamikor csakugyan valamiféle áldozata lehetett Nicolas-nak - életének abban a rejtélyes időszakában, ahogy Liputyin kifejezte magát -, és nagyon is meglehet, hogy Lebjadkin nem ok nélkül kap rendszeresen pénzt Nicolas-tól, de ennyi az egész. Ami pedig a Darja Pavlovnát érintő pletykákat illeti, az mind badarság, az mind ennek az alávaló Liputyinnak a koholmánya, legalábbis ezt állítja, mégpedig szenvedélyesen, Alekszej Nyilics, akinek a szavában kételkedni semmi okunk sincsen. Sztyepan Trofimovics szórakozott arccal hallgatta érvelésemet, mintha ez nem is tartozna rá. Mellékesen megemlítettem beszélgetésemet Kirillovval, és hozzáfűztem, hogy Kirillov alighanem őrült.

- Nem őrült, de ezek korlátolt gondolkozású emberek - motyogta bágyadtan és valahogy kelletlenül. - Ces genslà supposent la nature et la société humaine autres que Dieu ne les a faites et qu'elles ne sont réellement.[68] Vannak, akik kacérkodnak velük, de Sztyepan Verhovenszkij aztán nem. Láttam őket annak idején Pétervárott, avec cette chère amie (ó, hogy sértegettem én őt akkor!), és nemcsak a szidalmaiktól, hanem még a dicséreteiktől sem ijedtem meg. Nem ijedek meg most sem, mais parlons d'autre chose...[69] alighanem szörnyű dolgokat műveltem; képzelje el: tegnap levelet küldtem Darja Pavlovnának, és... hogy átkozom magamat miatta!

- Hát mit írt neki?

- Ó, barátom, higgye el, hogy az egész csupa nemeslelkűségből történt. Értesítettem, hogy Nicolas-nak is írtam, még öt nappal előbb, szintén nemeslelkűségből.

- Értem már! - kiáltottam fel hevesen. - És milyen jogon vette őket egy kalap alá?

- De mon cher, ne taposson el végképp, ne kiabáljon rám; anélkül is teljesen el vagyok taposva, mint... mint egy svábbogár, és végül azt hiszem, hogy mindez olyan nemes volt. Tegyük fel, hogy csakugyan volt valami ott... en Suisse...[70] vagy éppen kezdődött. Utóvégre kötelességem előzetesen megkérdezni a szívüket, hogy enfin, hogy ne zavarjam a szívüket, és ne álljak az útjukba tilalomfaként... Én csakis nemeslelkűségből...

- Ó, istenem, de ostobán tette! - tört fel belőlem önkéntelenül.

- Ostobán, ostobán! - kapott a szón szinte mohón. - Sohase mondott még ennél okosabbat, c'était bête, mais que faire, tout est dit.[71] Különben is miért kiabál? Csupáncsak azért, mert nem maga nősül meg, és nem magának kell hordania azt a bizonyos fejdíszt. Megint bosszankodik? Szegény barátom, maga nem ismeri a nőket, én pedig egyebet se tettem, csak őket

---

[67] Ez szörnyeteg; és végül is...

[68] Ezek az emberek másnak képzelik a természetet és az emberi társadalmat, mint amilyennek az Isten teremtette őket, és mint amilyenek a valóságban.

[69] De beszéljünk másról.

[70] Svájcban.

[71] Ostobaság volt, de mit tegyünk, már megtörtént.

tanulmányoztam. „Ha le akarod győzni a világot, győzd le magad” - ez az egyetlen találó mondása egy másik romantikusnak - aki ugyanolyan, mint maga -, Satovnak, menyasszonyom bátyjának. Szívesen kölcsönveszem tőle ezt a bölcs mondást. Nos, tessék, én is kész vagyok legyőzni magamat, és megnősülök, és mégis mit hódítok meg az egész világ helyett? Ó, barátom, a házasság - minden büszke lélek, minden függetlenség erkölcsi halála. A házasélet elront engem, megfoszt az ügy szolgálatához szükséges energiától és bátorságtól, majd jönnek a gyermekek, ráadásul talán nem is az enyémek, illetve magától értődően nem az enyémek; a bölcs nem fél szembenézni az igazsággal... Liputyin néhány órája azt ajánlotta, hogy barikádokkal védjem meg magamat Nicolas-tól; buta ez a Liputyin. A nő kijátssza még azt a mindent látó szemet is. Le bon Dieu,[72] amikor a nőt teremtette, nyilván jól tudta, milyen kockázatot vállal, de én biztosra veszem, hogy a nő megkeverte, és rávette, hogy ilyen formában teremtse meg őt és... ilyen attributumokkal; másképp kinek lenne kedve a nyakára venni ennyi vesződséget - ingyen? Tudom, Nasztaszja még meg is haragszik rám ezért a szabadosságért, de... enfin tout est dit.[73]

Nem lett volna saját maga, ha mellőzi azt az olcsó kis szójátékban megnyilvánuló szabadgondolkodást, amely az ő korában annyira virágzott - legalábbis most megvigasztalta magát ezzel a gyengécske szójátékkal, de csak pillanatokra.

- Ó, bárcsak egyáltalán ne lenne az a holnapután, az a vasárnap! - kiáltott fel hirtelen, de most már végképpen kétségbeesve. - Miért ne telhetne el legalább ez az egy hét vasárnap nélkül - si le miracle existe?[74] Hát mibe kerülne a gondviselésnek kitörölni a naptárból legalább ezt az egy vasárnapot, már csupán azért is, hogy bebizonyítsa hatalmát egy ateistának et que tout soit dit?[75] Ó, hogy szerettem! Húsz esztendeig, mind a húsz éven át, és soha, de soha nem értett meg engem!

- De kiről beszél ön? - kérdeztem meghökkenve. - Én sem értem önt!

- Vingt ans! És egyszer sem értett meg, ó, ez kegyetlenség! Hát csakugyan azt gondolja, hogy félelemből, szükségből nősülök meg? Ó, micsoda szégyen! Néni, néni, én teérted!... Ó, hadd tudja meg ez a néni, hogy ő az egyetlen nő, akit imádtam húsz éven át! Meg kell tudnia, különben nem lesz semmi, különben erőnek erejével cipelnek az alá ce qu’on appelle le[76] korona!

Először hallottam ezt a vallomást, ráadásul ilyen erélyesen kinyilvánítva. Nem titkolom, hogy roppant szerettem volna felkacagni. Pedig nem volt igazam.

- Csak ő, csak ő maradt meg most nekem, ő az egyetlen reményem! - csapta össze a kezét, mintha hirtelen új gondolat kerítette volna hatalmába. - Most már csakis ő, az én szegény kisfiam ment meg; és - ó, hát miért nem jön?! Ó, fiam, ó, én Petruskám... és bár én nem vagyok méltó az apa névre, hanem inkább a tigris névre, mégis... laissez moi, mon ami,[77] fekszem egy keveset, hogy összeszedjem a gondolataimat. Annyira kimerültem, annyira kimerültem, de meg, azt hiszem, magának is ideje már aludni, voyez vous,[78] tizenkét óra...

---

[72] A Jóisten.

[73] Egyszóval minden eldőlt.

[74] Ha van csoda.

[75] És minden világos legyen?

[76] Amit úgy hívnak, hogy (esküvői)...

[77] Hagyjon magamra, barátom.

[78] Látja.

NEGYEDIK FEJEZET

A sánta lány

1

Satov nem makacsolta meg magát, és ahogy írtam, délben megjelent Lizaveta Nyikolajevnánál. Csaknem egyszerre léptünk be; én is megjelentem, tisztelgő látogatásra. A háziak, vagyis Liza, a mama és Mavrikij Nyikolajevics, a nagyteremben ültek és vitatkoztak. A mama követelte, hogy Liza zongorázzon el neki valami keringőt, és amikor a lány rázendített a kért keringőre, azt kezdte bizonygatni, hogy ez nem az a valcer. Mavrikij Nyikolajevics a maga együgyűségében a Liza pártjára állt, és azt bizonygatta, hogy a keringő igenis az; erre az öregasszony sírva fakadt dühében. Beteg volt, és még járni is alig tudott. Megdagadt a lába, és immár több nap óta egyebet se tett, csak szeszélyeskedett, és mindenkibe belekötött, bár Lizától mindig tartott egy kissé. Jöttünknek nagyon megörültek. Liza el is pirult nagy megelégedésében, és miután köszönetet mondott nekem, természetesen Satovért, kíváncsian vizsgálgatva odament hozzá.

Satov után megállt az ajtóban. Liza megköszönte neki, hogy eljött, majd odavezette a mamához.

- Ez Satov úr, akiről már beszéltem, ez pedig G-v úr, igen jó barátom nekem is, Sztyepan Trofimovicsnak is. Mavrikij Nyikolajevics tegnap szintén megismerkedett vele.

- És melyik a professzor?

- Hát professzor egyáltalán nincs is, mama.

- De van, te magad mondtad, hogy lesz professzor; bizonyára ez az - mondta finnyásan Satovra mutatva.

- Soha, de soha nem mondtam magának, hogy lesz professzor. G-v úr szolgálatot teljesít, Satov úr pedig: volt diák.

- Diák, professzor - egyformán egyetemről való. Te mindig csak vitatkozol. Annak a svájcinak bajusza meg kicsi szakálla is volt.

- A mama a Sztyepan Trofimovics fiát nevezi mindig professzornak - mondta Liza; átvezette Satovot a terem túlsó végébe, és leültek a díványra. - Amikor megdagad a lába, mindig ilyen, tudja, beteg - súgta Satovnak, miközben továbbra is ugyanolyan rendkívüli kíváncsisággal nézegette, kivált a feje búbján ágaskodó tincset.

- Maga katona? - fordult hozzám az öregasszony, akivel oly könyörtelenül otthagyott Liza.

- Nem, kérem, én állásban vagyok...

- G-v úr igen jó barátja Sztyepan Trofimovicsnak - szólalt meg mindjárt Liza.

- Sztyepan Trofimovicsnál szolgál? Mert hisz ő is professzor.

- Jaj, mama, maga bizonyára éjjel is professzorokkal álmodik! - kiáltotta bosszúsan Liza.

- Torkig vagyok velük ébren is. Te meg örökké csak ellenkezni akarsz az anyáddal. Maga itt volt négy évvel ezelőtt, amikor Nyikolaj Vszevolodovics itthon járt?

Azt feleltem, hogy itt voltam.

- És volt itt magukkal valami angol is?

- Nem, nem volt.

Liza felnevetett.

- No látod csak, egyáltalán nem is volt angol, tehát hazugság az egész. Varvara Petrovna is, Sztyepan Trofimovics is hazudik. És mindenki hazudik.

- A néni, és tegnap Sztyepan Trofimovics is, valamiféle hasonlóságot talált Nyikolaj Vszevolodovics meg a Shakespeare *IV. Henrik*-jében szereplő Harry herceg között, és erre mondja a mama, hogy nem is volt angol - magyarázta nekünk Liza.

- Ha Harry nem volt, akkor angol se volt. Nyikolaj Vszevolodovics egyedül duhajkodott itt.

- Biztosítom magát, hogy a mama ezt szándékosan teszi - mondta Liza, szükségesnek tartva, hogy megmagyarázza a dolgot Satovnak -, nagyon jól tudja, kicsoda-micsoda Shakespeare. Én magam olvastam fel neki az *Othello* első felvonását; de most nagyon szenved. Mama, hallja, tizenkettőt üt az óra, ideje bevenni az orvosságát.

- Megjött a doktor - szólt az ajtóban megjelenő szobalány.

Az öregasszony felállt, és hívni kezdte a kutyáját: - Zemirka, Zemirka, legalább te gyere velem!

Zemirka, a csúnya, öreg kis kutya nem fogadott szót, sőt bemászott az alá a dívány alá, amelyen Liza ült.

- Nem akarsz? Akkor te se kellesz énnekem. Isten áldja, kedves, nem tudom az apai meg a keresztnevét - fordult hozzám.

- Anton Lavrentyevics...

- No mindegy, egyik fülemen be, a másikon ki. Ne kísérjen át, Mavrikij Nyikolajevics, én csak a Zemirkát hívtam. Hál' istennek, még magam is tudok járni, sőt holnap sétálni megyek.

Haragosan kiment a teremből.

- Anton Lavrentyevics! Maga addig beszélgessen Mavrikij Nyikolajeviccsal, biztosítom, mind a ketten nyernek vele, ha közelebbről megismerik egymást - mondta Liza, és barátságosan rámosolygott Mavrikij Nyikolajevicsre, aki egészen felragyogott a tekintetétől. Nem volt mit tennem, ott maradtam Mavrikij Nyikolajeviccsel.

2

Nagy meglepetésemre kiderült, hogy Lizaveta Nyikolajevna valóban csakis irodalmi ügyben tárgyal Satovval. Nem tudom, miért, de mindig azt gyanítottam, hogy valami másért hívatta. Mi, vagyis én meg Mavrikij Nyikolajevics, látva, hogy nem titkolóznak előttünk, sőt igen hangosan beszélgetnek, kezdtünk odafigyelni; aztán minket is bevontak a tanácskozásba. A dolog veleje az volt, hogy Lizaveta Nyikolajevna már rég tervbe vette egy - véleménye szerint - hasznos könyv kiadását, de teljesen tapasztalatlan lévén, munkatársra volt szüksége. Az a komolyság, amellyel hozzáfogott, hogy megmagyarázza a tervét Satovnak, egészen csodálatba ejtett. „Tehát a modernek közül való - gondoltam -, nemhiába fordult meg Svájcban." Satov, szemét a földre szegezve figyelmesen hallgatta, és a legkevésbé se csodálkozott azon, hogy egy ráérő nagyvilági kisasszony ilyen látszólag nem neki való dolgokra adja a fejét.

Az irodalmi vállalkozás a következő volt. Oroszországban igen sok fővárosi és vidéki újság meg más folyóirat jelenik meg, és ezekben mindennap rengeteg eseményt közölnek. Ha elmúlik az év, az újságokat mindenütt szekrénybe rakják vagy szétdobálják, eltépik, csomagolópapírnak vagy lámpaernyőnek használják. Sok közölt tény nagy hatást kelt, és megmarad a közönség emlékezetében, de aztán az évek múltával feledésbe merül. Később sokan szeretnének utánanézni valaminek, de mekkora munka keresgélni az újsághalmoknak ebben a tengerében, ha gyakran az esemény megtörténtének sem a napját, sem a helyét, sőt még az évét se tudjuk. Holott ha bizonyos terv és bizonyos vezéreszme alapján, tartalomjegyzékkel, útmutatással, hónapok és napok szerint rendszerezve, egyetlen átfogó évkönyvbe tömöríténénk mindezeket a tényeket, akkor ebből az egységes egészbe való sűrítésből kikerekedhetne az orosz élet teljes tükörképe, az egész esztendőre vetítve, noha a tényeknek csupán elenyésző töredékét közlik mindahhoz képest, ami a valóságban megtörténik.

- A tömérdek újsághalom helyett néhány vastag könyv lesz az eredmény, ennyi az egész - jegyezte meg Satov.

Ám Lizaveta Nyikolajevna hevesen védte ötletét, bár nehezen és sután fejezte ki magát. Csak egy könyv legyen, mégpedig nem is nagyon vastag - erősködött. De tegyük fel, hogy vastagra sikerül, akkor is legyen áttekinthető, mert a lényeg épp a tények bemutatásának elrendezésében és jellegében rejlik. Természetesen nem kell mindent összeszedni és újra kinyomatni. A kormány rendeleteit, intézkedéseit, a helyi törvényeket és utasításokat - bármennyire fontos tények is mindezek -, az ilyen természetű tényeket teljesen ki lehet hagyni a tervezett kiadványból. Sok mindent ki lehet hagyni, és csak azoknak az eseményeknek az összeválogatására kell szorítkozni, amelyek többé-kevésbé ábrázolják a nép sajátos erkölcsi életét, az orosz nép arculatát az adott pillanatban. Természetesen minden belekerülhet: furcsaságok, tűzvészek, adakozások, mindenféle jó és rossz cselekedetek, mindenféle beszédek és megnyilatkozások, esetleg még a folyók kiáradásáról szóló tudósítások, sőt talán egész kormányrendeletek is, de mindezekből csakis azt kell kiválasztani, ami képet ad a korról; minden bizonyos szemlélettel, útbaigazító szándékkal, olyan alapgondolattal kerüljön bele, amely megvilágítja az egységes egészet, a gyűjtemény egészét. És végül: a könyv okvetlenül legyen érdekes könnyű olvasmánynak, nem beszélve arról, hogy mint adattár is nélkülözhetetlen legyen! Ez úgyszólván az orosz belső, szellemi, erkölcsi élet egy egész évének tükörképe lenne. - Az kell, hogy mindenki megvegye, hogy kézikönyvvé váljék - hangoztatta Liza. - Jól tudom, hogy minden a felépítéstől függ, éppen ezért fordulok magához - mondta befejezésül. Nagyon nekihevült, és bár homályos és hiányos volt a magyarázata, Satov kezdte érteni.

- Tehát valami irányzatos válogatás, meghatározott irányzatú ténygyűjtemény lenne - dörmögte még mindig lehajtott fejjel.

- Korántsem, nem valamiféle irányzattal kell válogatni, nem kell semmilyen irányzat. Csakis a tárgyilagosság: ez legyen az irányzat.

- De azért az irányzat se rossz - szólt megmozdulva Satov. - Meg aztán nem is lehet elkerülni, ha napirendre kerül valamiféle válogatás. Épp a tények összeválogatásában lesz az útmutatás: hogyan kell felfogni őket. Nem rossz az ötlete.

- Így tehát elképzelhető ilyen könyv? - kérdezte megörülve Liza.

- Meg kell vizsgálni, és meg kell fontolni. Ez óriási feladat. Egykettőre nem lehet mindent kiókumlálni. Tapasztalatra van szükség. Sőt, ha kiadunk egy könyvet, azzal még aligha tanuljuk meg, hogyan kell könyvet kiadni. Legfeljebb sok-sok tapasztalat után; de az ötlet életrevaló. Hasznos ötlet.

Végre felemelte a szemét, amely csak úgy ragyogott az örömtől, annyira érdekelte a dolog.

- Ezt saját maga találta ki? - kérdezte nyájasan és szinte szégyenlősen Lizától.

- Hisz kitalálni nem nehéz: a terv a nehéz - válaszolta mosolyogva Liza -, én nemigen értek hozzá, nem is vagyok valami okos, és csak azt hajszolom keresztül, amit magam világosan látok...

- Hajszolja?

- Talán nem jó szót használtam? - érdeklődött rögtön Liza.

- Lehet épp ezt a szót is; én csak úgy...

- Már külföldön megfordult a fejemben, hogy tehetnék valami hasznosat. Pénzem van, és csak hever kihasználatlanul, miért ne munkálkodhatnék hát én is a közügy javára? Ráadásul valahogy magamagától, hirtelen jött az ötlet; egy csöppet se törtem a fejemet, és nagyon megörültem neki; de mindjárt beláttam, hogy munkatárs nélkül nem vághatok bele, mert én magam nem értek hozzá. A munkatárs természetesen a könyv társkiadója lesz. Felesben csináljuk: magáé a terv és a munka, az enyém az alapötlet meg a kiadás költsége. Ugye, kifizetődik ez a könyv?

- Ha megtaláljuk a helyes tervet, akkor lesz keletje.

- Figyelmeztetem, hogy én nem a nyereség végett teszem, de nagyon szeretném, ha kelendő lenne a könyv, és büszke leszek a haszonra.

- Jó, de mi közöm nekem ahhoz?

- De hisz magát hívom meg munkatársnak... és felezünk. Maga gondolja ki a tervet.

- Honnan tudja, hogy képes vagyok ilyen tervet kigondolni?

- Beszéltek magáról, itt is hallottam... Tudom, hogy nagyon okos, és... foglalkozik effélével, és... sokat gondolkozik; Pjotr Sztyepanovics Verhovenszkij beszélt magáról Svájcban - tette hozzá sietve. - Ő is nagyon okos ember, igaz?

Satov egy pillanatnyi, futó tekintetet vetett rá, aztán rögtön lesütötte a szemét.

- Nyikolaj Vszevolodovics is sokat beszélt magáról...

Satov hirtelen elpirult.

- Egyébként itt vannak az újságok - mondta Liza, és gyorsan felkapott a székről egy előre elkészített és átkötött újságcsomót -, próbaképpen megjelöltem bennük a kiválasztható tényeket, hogy ezeket gyűjtsük össze, meg is számoztam őket... majd meglátja.

Satov felvette a csomagot.

- Vigye haza és nézze át. Hol is lakik?

- A Bogojavlenszkaja utcában, a Filippov házban.

- Tudom. Azt mondják, ott lakik valami kapitány, maga mellett: Lebjadkin úr - mondta még mindig sietve Liza.

Satov a csomagot a testétől távol, de a kezében tartva, úgy, ahogy átvette, egy teljes percig némán a földre bámulva ült.

- Ezekre a dolgokra válasszon mást, én egyáltalán nem fogok megfelelni magának - szólalt meg végül, furcsán letompítva a hangját, szinte suttogva.

Liza elpirult.

- Milyen dolgokról beszél? Mavrikij Nyikolajevics! - kiáltotta. - Legyen szíves ideadni a tegnapi levelet.

Mavrikij Nyikolajevics nyomában én is odamentem az asztalhoz.

- Nézze meg ezt - fordult hirtelen hozzám a lány, és igen izgatottan szétbontotta a levelet. - Látott már valaha ehhez hasonlót? Kérem, olvassa fel; szükségesnek tartom, hogy Satov úr is hallja.

Nem kis megdöbbenéssel olvastam fel a következő irományt:

Tusina hajadon Őtökéletességének

Tisztelt Nagysád,
Jelizaveta Nyikolajevna

Ó, mily bájos ő:
Liza Tusina, csoda nő,
Mikor a rokonával hölgynyeregben szállanak,
Fürtjei meg a szelekkel játszanak,
Vagy mikor anyjával a templomban leborul,
És látni, hogy ájtatos arcuk kipirul!
Feltámad bennem törvényes, hitvesi gyönyör vágya,
És anyjával együtt, egy könnyet küldök utána.

Szerezte egy tanulatlan ember
egy vita után

Tisztelt nagysád!

Mindenkinél jobban sajnálom magamat, hogy Szevasztopolban nem vesztettem el a fél karomat a dicsőségért, mivel egyáltalán nem is voltam ott, hanem az egész hadjárat alatt annak a hitvány prófuntnak a szállításánál szolgáltam, bár alantasnak tartottam. Ön ókori istennő, s én, a porszem most megsejtettem a végtelenséget. Úgy tekintse ezt, mint verset, de ne többet, mert a vers mégis szamárság, és csak menti azt, ami próbában vakmerőségnek számít. Megharagudhat-e a nap az ázalékállatkára, ha az verset költ hozzá a vízcseppből, ahol rengetegen vannak, ha mikroszkóppal nézzük? Még maga a nagy állatok iránti emberszeretet klubja, a pétervári előkelő társaság körében, amely szívén viseli a kutya meg a ló jogát, az is lenézi a parányi ázalékot, meg csak említést se tesz róla, mert nem nőtt elég nagyra. Én se nőttem elég nagyra. A házasság gondolata roppant nevetségesnek tűnhet fel; de nemsokára egy kétszáz lelkes birtokhoz jutok egy embergyűlölő révén, akit vessen meg. Sok mindent közölhetek, és felajánlom, hogy bizonyítékok alapján akár Szibériába vitetem. Ne vesse meg hát ajánlatomat. Az ázalék levelét versnek kell felfogni.

Lebjadkin kapitány, odaadó híve,
akinek mindig van ráérő ideje

- Ezt részegen írta az az ember, és különben is gazfickó! - kiáltottam felháborodva. - Én ismerem!

- Ezt a levelet tegnap kaptam - kezdte magyarázni elpirulva és sietősen Liza -, magam is rögtön kitaláltam, hogy valami ostoba küldhette, és eddig még nem mutattam meg a mamának, hogy ne rontsam el még jobban a kedvét. De ha folytatni fogja, én nem tudom, mit csinálok. Mavrikij Nyikolajevics oda akar menni, hogy megtiltsa neki. Mivel munkatársamnak

tekintem magát - fordult Satovhoz -, és mivel ott lakik, ki akartam kérdezni, hogy megítélhessem, mit várhatok még tőle.

- Részeg ember és gazfickó! - dörmögte szinte kelletlenül Satov.

- No és mindig ilyen ostoba?

- Nem, ha nem részeg, egyáltalán nem ostoba.

- Én ismertem egy tábornokot, aki pontosan ugyanilyen verseket írt - jegyeztem meg nevetve.

- Sőt még ebből a levélből is látszik, hogy van magához való esze - szólt közbe váratlanul a hallgatag Mavrikij Nyikolajevics.

- Igaz, hogy a húgával lakik? - kérdezte Liza.

- Igen, a húgával.

- És az is igaz, hogy kínozza?

Satov megint Lizára pillantott, elkomorodott, azt mormolta: „Mi közöm hozzá.?!" - és az ajtó felé indult.

- Jaj, várjon - kiáltotta riadtan Liza -, hová megy?! Hisz olyan sok mindent meg kell még beszélnünk...

- Ugyan miről beszéljünk? Holnap majd megadom a választ...

- Hát a legfontosabbról, a nyomdáról! Higgye el, hogy nem tréfálok, hanem komolyan neki akarok látni - bizonykodott egyre növekvő izgalommal Liza. - Ha elhatározzuk a könyv kiadását, akkor hol fogjuk nyomatni? Hisz ez nagyon fontos kérdés, mert Moszkvába evégett nem megyünk, az itteni nyomda pedig nem alkalmas ilyen könyv kiadására. Én már rég elhatároztam, hogy saját nyomdát alapítok, akár épp a maga nevén, sőt tudom, hogy a mama csakis a maga nevén engedi meg...

- De honnan tudja, hogy én értek a nyomdához? - kérdezte mogorván Satov.

- Pjotr Sztyepanovics, még Svájcban, éppen magát említette, mondván, hogy el tudna vezetni egy nyomdát, és ismeri a szakmát. Még levelet is akart küldeni magának, de elfelejtettem elhozni.

Satov arca, ahogy most visszagondolok, egészen elváltozott. Állt még ott néhány másodpercig, aztán hirtelen kiment a szobából.

Liza dühbe gurult.

- Mindig így szokott elmenni? - fordult hozzám.

Én vállat vontam, de Satov váratlanul visszatért, egyenesen odament az asztalhoz, és letette a már-már elvitt újságcsomót.

- Nem leszek a munkatársa, nem érek rá...

- De miért, de miért? Maga, úgy látszik, megharagudott. Igen? - kérdezte elkeseredve, könyörgő hangon Liza.

Hangjának csengése mintha meghökkentette volna Satovot; néhány pillanatig fürkészően nézett rá, akárha a lelke mélyére akarna hatolni.

- Mindegy - dörmögte halkan -, nem akarom...

És végleg elment. Liza egészen megdöbbent, valahogy talán túlságosan is; nekem legalábbis így tűnt fel.

- Meglepően furcsa ember! - jegyezte meg hangosan Mavrikij Nyikolajevics.

3

Persze hogy furcsa ember Satov, de rendkívül zavaros volt ez az egész. Itt valami lappangott a szavak mögött. Most már egyáltalán nem hittem a kiadás tervében; aztán meg ez az ostoba levél, amelyben azért túlságosan is világosan felajánlottak valami feljelentést „bizonyítékok alapján", és még valami, amiről mindnyájan hallgattak, illetve egészen másról beszéltek; végül pedig ez a nyomda és Satov hirtelen eltávozása épp amiatt, hogy szóba hozták a nyomdát. Mindez azt a gondolatot sugallta, hogy itt előzőleg történt valami, amiről én nem tudok; hogy tehát fölösleges vagyok, és különben is - semmi közöm az egészhez. Meg aztán ideje is volt már eltávoznom: első látogatásra ennyi is elég. Odamentem Lizaveta Nyikolajevnához, hogy elbúcsúzzak.

Alighanem el is felejtette, hogy ott vagyok a szobában, és még mindig ugyanott állt az asztalnál, mélyen gondba merülve, és a fejét lehajtva, mozdulatlanul a szőnyegnek egy kiválasztott pontjára meredt.

- Á, maga is, a viszontlátásra - rebegte gépiesen-nyájas hangon. - Adja át üdvözletemet Sztyepan Trofimovicsnak, és beszélje rá, hogy jöjjön el hozzám minél hamarabb. Mavrikij Nyikolajevics! Anton Lavrentyevics távozik. Bocsásson meg, de a mama nem tud kijönni, hogy elbúcsúzzék magától...

Kimentem, sőt már le is értem a lépcső aljára, amikor a tornácon egyszer csak utolért az inas.

- Őnagysága nagyon kéri, szíveskedjék visszajönni.

- A nagyságos asszony vagy Lizaveta Nyikolajevna?

- A kisasszony, kérem.

Már nem abban a nagy teremben találtam Lizát, ahol ültünk, hanem a szomszédos fogadószobában. A terem felé, ahol most egyedül maradt Mavrikij Nyikolajevics, szorosan be volt csukva az ajtó.

Liza rám mosolygott, de sápadt volt. Láthatóan tétovázva, láthatóan vívódva a szoba közepén állt; majd hirtelen megfogta a kezemet, és szótlanul, gyorsan az ablakhoz vezetett.

- Azonnal látni akarom *őt* - suttogta, és rám szegezte az ellentmondásnak még az árnyékát sem tűrő, sürgető, lángoló, sugalló tekintetét -, a tulajdon szememmel látnom kell *őt*, és ehhez kérem a maga segítségét.

Egészen eszelősen beszélt, és - kétségbe volt esve.

- Kit kíván látni, Lizaveta Nyikolajevna? - tudakoltam rémülten.

- Azt a Lebjadkinát, azt a sántát... Igaz, hogy sánta?

Meghökkentem.

- Én sohase láttam, de hallottam, hogy sánta, még tegnap hallottam - hebegtem sietős készséggel, szintén suttogva.

- Okvetlenül látnom kell. El tudná ezt intézni még ma?

Rettentően megsajnáltam.

- Ez lehetetlen, azonkívül pedig fogalmam sincs, hogyan kellene csinálni - kezdtem volna lecsillapítani. - Majd elmegyek Satovhoz...

- Ha nem intézi el holnapra, akkor én magam megyek el a lányhoz, mégpedig egyedül, mert Mavrikij Nyikolajevics nem hajlandó elkísérni. Magában van minden reményem, és senkim sincs más; ostobán beszéltem Satovval... Biztos vagyok abban, hogy maga talpig becsületes ember, és talán jó szívvel is van irántam, hát csak intézze el.

Szenvedélyes vágy támadt bennem, hogy segítsek neki mindenben.

- A következőt teszem - mondtam rövid gondolkozás után -, odamegyek én magam, és még ma biztosan, *egészen biztosan* meglátom! Becsületszavamat adom, mindent elkövetek, hogy meglássam; csak egyet engedjen meg: hadd bízzam Satovra magamat.

- Mondja meg neki, hogy ez a kívánságom, tovább nem tudok várni, és hogy az előbb nem hitegettem. Bizonyára azért ment el, mert nagyon becsületes ember, és nem tetszett neki, hogy én esetleg csak ámítom. De én nem ámítgattam: én valóban akarok könyvet kiadni, és nyomdát alapítani...

- Becsületes, becsületes - bizonygattam nagy hévvel.

- Egyébként ha holnapra nem sikerül elintéznie, én magam megyek oda, ha törik-szakad, és ha mindenki megtudja is.

- Három óránál korábban nem lehetek itt holnap - jegyeztem meg egy kissé magamhoz térve.

- Tehát három órakor. Tehát jól gyanítottam tegnap Sztyepan Trofimovicsnál, hogy maga valamelyest jó szívvel van irántam - mondta mosolyogva, búcsúzóul gyorsan megszorította a kezemet, és máris sietett a magára hagyott Mavrikij Nyikolajevicshez.

Ígéretem súlya alatt görnyedve távoztam el, és sehogy sem értettem, mi történt. Láttam egy nőt, aki igazán kétségbe volt esve, és nem félt kompromittálni magát azzal, hogy bizalmába fogad egy csaknem ismeretlen embert. Ilyen, számára nehéz percben is nőies mosolya és az a célzás, hogy már tegnap észrevette érzéseimet, valósággal belehasított a szívembe; de sajnáltam, sajnáltam - és ennyi az egész! Titka egyszeriben valahogy szent lett előttem, úgyhogy ha valaki akkor kezdi feltárni nekem, bedugom a fülemet, és nem akarok tovább hallani semmit. Csak sejtettem valamit... Mindazonáltal fogalmam se volt róla, hogyan intézek el itt bármit is. Sőt most már azt se tudtam, hogy tulajdonképpen mit kell elintéznem - találkozást, de milyen találkozást? És hogy hozzam össze őket? Satovba vetettem minden reményemet, bár előre tudhattam, hogy semmiben se fog segíteni. De mégis rohantam hozzá.

4

Csak este hét óra után találtam otthon. Meglepetésemre vendégek voltak nála - Alekszej Nyilics és egy félig-meddig ismerős úr, bizonyos Sigaljov, Virginszkij feleségének édestestvére.

Ez a Sigaljov alighanem már vagy két hónapja vendégeskedett városunkban; nem tudom, honnan jött; csak azt hallottam róla, hogy egy haladó pétervári folyóirat valami cikket közölt tőle. Virginszkij véletlenül, az utcán ismertetett össze vele. Világéletemben nem láttam még ember arcán annyi borút, komorságot és mogorvaságot. Úgy nézett, mintha a világ végét várta

volna, de nemcsak úgy általában, a jövendölések szerint, amelyek esetleg nem is teljesülnek, hanem egészen határozottan, mondjuk, holnapután délelőtt, pontosan tíz óra huszonöt perckor. Akkor egyébként egy szót se váltottunk, csak kezet szorítottunk, olyan arccal, mint két összeesküvő. A legjobban rendellenesen nagy, hosszú, széles, vastag és valahogy különlegesen elálló füle hökkentett meg. Mozdulatai suták és lomhák voltak. Ha Liputyin valamikor arról ábrándozott, hogy a falanszter a mi kormányzóságunkban is megvalósulhatna, akkor ez minden bizonnyal a napját és az óráját is tudta, amikor bekövetkezik. Baljós hatást tett rám; most pedig elcsodálkoztam, hogy itt találom Satovnál, annál is inkább, mert Satov általában nem nagyon kedvelte a vendégeket.

Már a lépcsőházban hallani lehetett, hogy nagyon hangosan, mind a hárman egyszerre beszélnek, és alighanem vitatkoznak; de mihelyt beléptem, mind elhallgattak. Állva vitatkoztak, de most egyszeriben mindhárman leültek, úgyhogy nekem is le kellett ülnöm. Az ostoba hallgatás három teljes percig tartott. Sigaljov megismert ugyan, de úgy tett, mintha nem ismerne, mégpedig bizonyára nem ellenséges érzületből, hanem csak úgy. Alekszej Nyiliccsel könnyed meghajtással üdvözöltük egymást, de szótlanul, és valahogy nem szorítottunk kezet. Sigaljov végül szigorúan és zordan kezdett méregetni, abban a fölöttébb naiv meggyőződésben, hogy mindjárt kapom magam és elmegyek. Utoljára Satov felállt székéről, és erre a másik kettő is felpattant. Búcsú nélkül távoztak, csak Sigaljov mondott annyit, már az ajtóban, Satovnak, aki odáig kísérte őket:

- Ne felejtse el, hogy számadással tartozik.

- Fütyülök a maguk számadásaira, különben sem tartozok semmivel az ördögnek se - mondta Satov, és miután kikísérte Sigaljovot, bezárta az ajtót kampóra. - Fajankók! - tette hozzá, fura görbe mosollyal rám tekintve.

Arca haragos volt, és különösnek találtam, hogy ő maga kezdett beszélni. Eddig valahányszor eljöttem hozzá (egyébként igen ritkán), mindig az történt, hogy mogorván leült egy sarokba, haragosan felelgetett, és csak hosszú idő múltán élénkült fel teljesen, és eredt meg a nyelve. Ámde búcsúzáskor minden alkalommal megint okvetlenül elkomorodott, és úgy engedte ki az embert, mintha személyes ellenségét dobná ki.

- Tegnap ott teáztam ennél az Alekszej Nyilicsnél - jegyeztem meg -, alighanem beleőrült az ateizmusba.

- Az orosz ateizmus sohase ment tovább a szójátéknál - dörmögte Satov, miközben új gyertyát állított a régi csonk helyére.

- Nem, nekem úgy tűnt fel, hogy ez nem szójátékfaragó; alighanem még egyszerűen se tud beszélni, nemhogy szójátékokat faragni.

- Papíremberek! Ez mind a gondolkodás lakájoskodásától van - jegyezte meg nyugodtan Satov, miután leült a sarokban álló székre, és mind a két tenyerével rátámaszkodott a térdére.

- A gyűlölet is közrejátszik itt - folytatta egy percnyi hallgatás után -, legelőször ők lennének borzasztóan szerencsétlenek, ha Oroszország valahogy hirtelen átalakulna, akár épp az ő szájuk íze szerint, és egy csapásra határtalanul gazdag és boldog lenne! Akkor nem lehetne kit gyűlölni, leköpni, nem lehetne min gúnyolódni! Nincs itt egyéb, csak az Oroszországgal szemben érzett végtelen, állati gyűlölet, amely beleevődött a szervezetükbe... És nincs itt semmiféle, a világ számára láthatatlan könny a látható nevetés mögött! Soha nem mondtak még hazugabb szót Oroszhonban, mint a láthatatlan könnyekre utaló szavak! - kiáltotta szinte dühösen.

- No de most már Isten tudja, miket beszél! - mondtam felnevetve.

- Maga pedig mérsékelt liberális - nevette el magát Satov is. - Tudja - kapott észbe hirtelen -, talán fonákul hat, amit a „gondolkodás lakájoskodásáról” mondtam; maga esetleg mindjárt azt mondja nekem: „Te születtél lakájtól, de én nem vagyok lakáj.”

- Egyáltalán nem akartam ilyesmit mondani... miket beszél!

- Csak ne mentegetőzzék, nem félek magától. És annak idején csak születtem lakájtól, de most magam is lakáj lettem, ugyanolyan, mint maga. A mi orosz liberálisunk mindenekelőtt lakáj, és csak azt lesi, hogyan tisztíthatná ki valakinek a csizmáját.

- Miféle csizmát? Milyen allegória ez?

- Nincs itt semmilyen allegória! Látom, nevet... Sztyepan Trofimovics találóan mondta, hogy én kő alatt fekszem összenyomva, de nem agyonnyomva, és csak vergődök görcsösen; ez jó hasonlat volt.

- Sztyepan Trofimovics azt állítja, hogy maga bolondulásig rajong a németekért - mondtam nevetve -, mindenesetre elloptunk a németektől és zsebre vágtunk egyet-mást.

- Egy húszkopejkást vettünk el, és száz rubelt adtunk oda.

Egy percig hallgattunk.

- Ezt Amerikában feküdte össze magának.

- Kicsoda? Mit feküdt össze?

- Kirillovról beszélek. Ott egy parasztházban négy hónapon át feküdtünk a padlón.

- Hát maguk jártak Amerikában? - kérdeztem elámulva. - Még sose mondta.

- Mit beszéljek róla?! Tavalyelőtt hárman egy kivándorlóhajón, az utolsó garasainkon elindultunk az Amerikai Államokba, „hogy saját magunkon próbáljuk ki az amerikai munkás életét, és ilyen módon személyes tapasztalat alapján ellenőrizzük az ember állapotát a számára legnehezebb társadalmi helyzetben”. Ezzel a céllal indultunk útnak.

- Úristen! - szóltam nevetve. - E célból inkább a mi kormányzóságunkban mentek volna el valahová aratáskor, „hogy személyes tapasztalatokat szerezzenek”, nem kell ahhoz Amerikába vándorolni!

- Ott elszegődtünk napszámosnak egy kizsákmányolóhoz; összesen hatan gyűltünk össze nála oroszok: diákok, sőt földesurak is jöttek a birtokaikról, még tisztek is, éspedig mind ugyanazzal a magasztos céllal. Hát dolgoztunk végkimerülésig, verejtékeztünk, kínlódtunk, végül Kirillov meg én otthagytuk - nem bírtuk tovább, belebetegedtünk. Kizsákmányoló gazdánk az elszámoláskor megrövidített bennünket, az egyezség szerint járó harminc dollár helyett nekem nyolcat, őneki meg tizenötöt fizetett; és vertek is ott bennünket, nem is egyszer. Hát ekkor feküdtünk mi Kirillovval munka nélkül négy hónapig egyfolytában egy kisvárosban, a padlón. Mind a ketten más-más dolgon töprengtünk.

- Csakugyan verte magukat a gazdájuk ott, Amerikában? Bizonyára szidták is érte keményen.

- Egy cseppet se. Ellenkezőleg: mindjárt megállapítottuk Kirillovval, hogy „mi, oroszok, kis kölykök vagyunk az amerikaiakhoz képest, és Amerikában kell születni, vagy legalábbis hosszú évek során össze kell szokni az amerikaiakkal ahhoz, hogy egy szintre kerülhessünk velük”. Sőt, amikor garasos holmiért dollárt kértek tőlünk, nemcsak örömmel, hanem elragadtatással fizettünk. Mindent dicsértünk: a spiritizmust, a lincselési törvényt, a forgópisztolyokat, a csavargókat. Egyszer utazás közben egy ember belenyúl a zsebembe, kiveszi a

hajkefémet, és elkezdi igazgatni a haját; mi csak összenéztünk Kirillovval, és megállapítottuk, hogy ez helyes, és nekünk nagyon tetszik...

- Különös, hogy nálunk ilyesmi nemcsak megfordul az emberek fejében, hanem végre is hajtják - jegyeztem meg.

- Papíremberek - ismételte Satov.

- Azért mégis: kivándorlóhajóval átkelni az óceánon, ismeretlen világba, még ha avégett is, hogy személyes tapasztalatból tudják meg ezt vagy azt - ebben bizony isten van valami nagyvonalú határozottság... De hogy vergődtek onnan haza?

- Írtam Európába egy embernek, és ő küldött nekem száz rubelt.

Satov beszélgetés közben, szokása szerint a földet bámulta, még olyankor is, amikor heveskedett. Ekkor azonban váratlanul felemelte a fejét.

- Akarja tudni annak az embernek a nevét?

- Nos, ki volt?

- Nyikolaj Sztavrogin.

Hirtelen felállt, hársfából való íróasztala felé fordult, és tapogatózva keresgélni kezdett rajta valamit. Nálunk az a kósza, de elhihető hír járta, hogy a feleségének egy ideig viszonya volt Nyikolaj Sztavroginnal Párizsban, mégpedig éppen két évvel ezelőtt, tehát akkor, amikor Satov Amerikában volt - igaz, már jóval azután, hogy az asszony otthagyta Genfben. „Ha így van, akkor mi a csudának kellett most előhozakodnia ezzel a névvel, és kiteregetni az egészet?" - fordult meg a fejemben.

- Még mindig nem adtam meg neki - fordult felém ismét hirtelen, majd miután fürkészően rám nézett, visszaült az előbbi helyére a sarokba, és immár egészen más hangon, szaggatottan ezt kérdezte: - Nyilván nem ok nélkül jött; mit akar?

Rögtön elmondtam neki mindent, pontos történeti sorrendben, és hozzátettem, hogy noha már sikerült magamhoz térni a déli nekihevülés után, most még nagyobb zavarban vagyok: ráeszméltem, hogy itt valami Lizaveta Nyikolajevna számára nagyon fontos dolog rejlik, és roppant szeretnék rajta segíteni, csak az a baj, hogy nem tudom, miképpen tartsam meg ígéretemet, sőt most már azt se tudom, mit is ígértem tulajdonképpen. Aztán még egyszer nyomatékosan megerősítettem, hogy Lizaveta Nyikolajevna nem akarta őt hitegetni, ez esze ágában se volt; hogy itt valami félreértés történt, és hogy a lányt nagyon elkeserítette szokatlan távozása.

Nagyon figyelmesen meghallgatott.

- Tehát délben, szokásom szerint, csakugyan ostobaságot cselekedtem... No de ha nem jött rá, miért távoztam el éppen úgy, akkor... annál jobb neki.

Felállt, odament az ajtóhoz, egy kissé megnyitotta, és kifülelt a lépcsőházba.

- Saját szemével akarja látni azt a teremtést?

- Igen, ez volna a fontos, de hogyan csináljuk? - szóltam, és felugrottam örömömben.

- Hát egyszerűen odamegyünk, amíg egyedül ül otthon. Mihelyt Lebjadkin megjön, összeveri, ha megtudja, hogy ott jártunk. Én gyakran megfordulok ott titokban. Nemrég jól eldöngettem, amikor ütni kezdte szegényt.

- Csakugyan?

- Úgy bizony. A hajánál fogva vonszoltam el tőle; emiatt el akart csépelni, de ráijesztettem, és ezzel vége lett. Attól félek, hogy részegen jön haza, eszébe jut, és kegyetlenül elpüföli miatta.

Azonnal lementünk.

5

A Lebjadkinék ajtaja csak csukva volt és nem zárva, így hát szabadon bemehettünk. Az egész lakásuk két nyomorúságos kis szobából állt, amelyeknek füstös falairól betű szerint cafatokban lógott a tapéta. Itt valamikor kifőzde volt néhány évig, amíg Filippov, a tulajdonos át nem helyezte az új házba. Az egykori étkezde többi szobája most le volt zárva, ezt a kettőt meg kiadták Lebjadkinnak. A bútor egyszerű padokból és deszkaasztalokból, ezenkívül egy karjavesztett, ócska székből állt. A belső szoba egyik szögletében kartonterítős ágy áll, a Mlle Lebjadkináé, maga a kapitány pedig, ha éjszakára lefeküdt, mindig a padlóra dőlt le, gyakran úgy, ahogy volt. Minden csupa morzsa, szemét és tócsa volt; a külső szobában a padló közepén csuromvizes, nagy, vastag rongy, és ugyanott, ugyanabban a pocsétában, egy elnyűtt, ócska cipő hányódott. Nyilvánvaló volt, hogy itt senki se foglalkozik semmivel; a kályhákat nem fűtötték, ételt nem főztek; ahogy Satov részletesebben elmondta, még szamovárjuk se volt. A kapitány koldusszegényen jött ide a húgával, és ahogy Liputyin mondta, eleinte valóban kéregetni járt bizonyos házakba; amikor pedig váratlanul pénzt kapott, rögtön ivásnak adta magát, és teljesen meghibbant az italtól, úgyhogy most már kisebb dolga is nagyobb volt a háztartásnál.

Mlle Lebjadkina, akit annyira kívántam látni, békésen és nesztelenül ült a belső szoba egyik szögletében, egy konyhai deszkaasztalnál, egy padon. Nem szólított meg bennünket, amikor benyitottunk, sőt el se mozdult a helyéről. Satov azt mondta, hogy sose zárják be az ajtót, sőt egyszer a pitvar felé egész éjjel tárva-nyitva állt. A vas gyertyatartóba dugott vékonyka gyertya halvány fényénél szemügyre vettem a kopottas, sötét kartonruhát viselő, teljesen csupasz nyakú, betegesen sovány, harminc év körüli nőt, akinek sötét, gyér haja akkorácska kontyba volt csavarva a tarkóján, mint egy kétéves gyermek ökle. Eléggé vidáman tekintett ránk; a gyertyatartón kívül egy kis falusi tükör, ócska kártyacsomag, valami szétrongyolt daloskönyv hevert előtte az asztalon, meg egy német fehér zsemle, amelyből már haraptak egy-két falatot. Észre lehetett venni, hogy Mlle Lebjadkina fehéríti és pirosítja az arcát, és a száját is festi valamivel. Amúgy is hosszú, vékony és sötét szemöldöke szintén ki volt húzva. Keskeny, magas homlokán a fehér festék ellenére is eléggé élesen kirajzolódott három hosszú ránc. Már tudtam, hogy sánta, de ezúttal nem állt fel a jelenlétünkben, és nem járkált. Valamikor, első fiatalságában talán csinos is lehetett immár kórosan sovány arca; de csöndes, nyájas szürke szeme még most is figyelemre méltó volt; valami ábrándos őszinteség világlott csöndes, szinte boldog tekintetében. Ez a csöndes, nyugodt öröm, amely a mosolyában is kifejeződött, igen meglepett engem azok után, amiket a kozák korbácsról és kedves bátyjának egyéb garázdaságairól hallottam. Különös, hogy a nyomasztó undor, sőt iszonyat helyett, amelyet minden, ilyen balsors sújtotta teremtés jelenlétében érezni szoktunk - az első perctől fogva szinte kellemes volt ránéznem, és később is legfeljebb csak szánalom és korántsem undor vett erőt rajtam.

Nos, így ül egyes-egyedül, betű szerint napok hosszat, el se mozdul onnan, és kártyát vet, vagy a kis tükörben nézegeti magát - kezdte a küszöbről rámutatva Satov. Lebjadkin tudniillik még ennie sem ad. Az udvari épületben lakó öregasszony hoz neki néha valamit könyörületből; hogy hagyhatják égő gyertyával egyedül?!

Meglepetésemre hangosan beszélt, mintha a lány nem is volna a szobában.

- Jó napot, Satuska! - üdvözölte barátságosan Mlle Lebjadkina.

- Vendéget hoztam, Marja Tyimofejevna - mondta Satov.

- No, a vendéget szívesen fogadjuk. Nem tudom, kit hoztál, valahogy nem emlékszem ilyenre - szólt a gyertya mögül figyelmesen rám nézve a lány, majd mindjárt Satov felé fordult (velem pedig egyáltalán nem foglalkozott többé az egész beszélgetés alatt, mintha ott sem lettem volna mellette). - Ráuntál egyedül járkálni a padlásszobában? - kérdezte nevetve, és kivillant két pompás fogsora.

- Rá is untam, és téged is meg akartalak már látogatni.

Satov odahúzott egy kis lócát az asztalhoz, leült, és engem is leültetett maga mellé.

- A beszélgetésnek mindig örülök - mondta Lebjadkina -, de azért mégis mulatságosnak talállak, Satuska, olyan vagy, mint egy szerzetes. Hát mikor fésülködtél? Hadd fésüljelek meg újra - folytatta, és elővett a zsebéből egy kis fésűt. - Biztosan hozzá se nyúltál a hajadhoz, amióta megfésültelek.

- Hisz nincs is fésűm - mondta felnevetve Satov.

- Igazán? Akkor neked adom a magamét, de nem ezt, hanem egy másikat, csak juttasd eszembe.

A legkomolyabb arccal hozzáfogott, hogy megfésülje Satovot, még választékot is csinált neki oldalt, kissé hátradőlve megnézte, sikerült-e, aztán visszatette a fésűt a zsebébe.

- Ide hallgass, Satuska - szólt a fejét csóválva -, te értelmes embernek látszol, és mégis búsulsz. Furcsa nekem még rátok is nézni; nem értem, hogyan búsulhatnak emberek. A vágyakozás nem búsulás. Én vidám vagyok.

- A kedves bátyáddal is vidám vagy?

- Lebjadkinról beszélsz? Ő az inasom. És nekem teljesen mindegy, hogy itt van-e vagy nincs. Azt kiáltom neki: „Lebjadkin, hozz vizet, Lebjadkin, add ide a cipőmet!” - és máris szalad; néha - vétek, nem vétek - nevethetnékem támad.

- És ez hajszálra így van - mondta ismét hangosan, minden ceremónia nélkül, felém fordulva Satov -, egészen úgy kezeli, mint egy inast; magam is hallottam, ahogy odakiáltott neki: „Lebjadkin, adj vizet”, és még kacagott is hozzá; csak az a különbség, hogy Lebjadkin nem szalad vízért, hanem megveri miatta; de ő egy cseppet se fél tőle. Idegrohamai vannak, majdnem mindennap, és annyira megbénítják az emlékezőtehetségét, hogy utánuk mindent elfelejt, ami csak az imént volt, és mindig összekeveri az időt. Maga azt hiszi: emlékszik rá, hogyan jöttünk be; lehet, hogy csakugyan emlékszik, de már biztosan mindent átformált tetszése szerint, úgyhogy most másvalakinek tart bennünket, mint akik vagyunk, bár azt nem felejtette el, hogy én Satuska vagyok. Az, hogy hangosan beszélek, nem számít; azokat, akik nem ővele beszélnek, már nem is hallgatja tovább, és rögtön beleveti magát az ábrándozásba; éppenséggel beleveti. Rendkívül nagy ábrándozó: nyolc órákat, egész napokat megül egy helyben. Lám, itt hever ez a zsemle, talán még reggel harapott belőle egy falatot, és csak holnap eszi meg az egészet. Most meg hozzáfogott kártyát vetni...

- Vetni ugyan vetek, Satuska, de sehogy sem akar szerencsét jósolni - kapott a szón váratlanul Marja Tyimofejevna, meghallva a legutóbbi megjegyzést, és oda se pillantva kinyújtotta bal kezét a zsemle felé (bizonyára azért, mert a „zsemle” is megütötte a fülét). Végre felvette a

zsemlét, egy ideig a bal kezében tartotta, de miután magával ragadta a felújult beszélgetés, öntudatlanul visszatette az asztalra, anélkül, hogy egyáltalán beleharapott volna.

- Mindig ugyanaz jön ki: utazás, gonosz ember, álnokság, halálos ágy, levél valahonnan, váratlan hír - hazugság az egész, én azt hiszem, hát te, Satuska, hogy gondolod? Ha az emberek hazudnak, miért ne hazudjon a kártya is? - mondta, és gyorsan megkeverte a csomót. - Ugyanezt mondtam egyszer Praszkovja anyának is, aki tiszteletre méltó asszony volt, és sűrűn beszaladt hozzám a cellába, hogy vessek kártyát, persze az apátnő tudta nélkül. De nemcsak ő szaladgált hozzám. Sóhajtoznak, csóválják a fejüket, tanakodnak, én meg csak nevetek: „Hát honnan kapna maga levelet, Praszkovja anya, mondom, ha tizenkét év óta egy se jött?" A lányát elvitte az ura valahová Törökországba, és tizenkét éve életjelt sem ad magáról. Másnap este, ahogy ott ülök a tea mellett az apátnőnél (hercegi családból való volt), hát ott ül nála egy szintén előkelő, máshová való hölgy, nagy ábrándozó, és ott ül egy idegenből, Athoszból jött kis szerzetes is, véleményem szerint eléggé mulatságos ember. No, mit szólsz hozzá, Satuska, az a kis barát ugyanazon a reggelen levelet hozott Praszkovja anyának Törökországból, a lányától; no tessék - a káró bubi: váratlan hír! Ahogy ott teázgatunk, egyszer csak azt mondja a kis athoszi barát az apátnőnek: „Jóságos apátnő, az Úr azzal áldotta meg leginkább az önök klastromát, hogy olyan felbecsülhetetlen drága kincset őrizhetnek a falai között." - „Miféle drága kincset?" - kérdi az apátnő. - „Hát a szent életű Lizaveta anyát." Ez a szent életű Lizaveta pedig ott nálunk a kerítés falába, egy ölnyi hosszú és kétrőfnyi magas ketrecbe van behelyezve, és ott ül már tizenhét éve, vasrács mögött, télen-nyáron egy szál kendervászon ingben, és folyton vagy szalmaszállal, vagy valami vesszővel bökdösi az ingét, egy szót se szól, nem is fésülködik, nem is mosdik tizenhét éve. Télen egy kis bundát dugnak be neki, és mindennap egy kis kenyérhéjat meg egy kancsó vizet. A zarándokok nézik, álmélkodnak, sóhajtoznak, és pénzt raknak oda. „No, jól eltalálta, hogy drága kincs - feleli az apátnő (felbosszankodott, mert borzasztóan nem szerette Lizavetát) -, Lizaveta csak haragból, csakis makacsságból ül ott, és csupa képmutatás az egész." Nekem ez nem tetszett; akkoriban én is be akartam rácsoztatni magamat. Azt mondom: „Énszerintem az Isten és a természet ugyanaz." Erre mind egyszerre azt kiáltották nekem: „Nahát!" Az apátnő elnevette magát, összesúgott az előkelő hölggyel, odahívott magához, megsimogatott, a hölgy pedig rózsaszínű szalagot ajándékozott nekem; megmutassam, akarod? No, hát a kis barát mindjárt elkezdett engem okítani; nagyon kedvesen és szelíden beszélt, és bizonyára okosan is; én meg ülök ott és hallgatom. „Érted?" - kérdi. „Nem, mondom, egy szót sem értek, és hagyjanak engem végképpen békén." Attól fogva teljesen békében hagytak, Satuska, de csak engem. Akkoriban a templomból kifelé jövet odasúg nekem egy apáca, aki jövendölés miatt vezekelt nálunk: „Mit gondolsz, mi az Istenszülő?" - „Nagy édesanyánk, az emberi nem reménysége" - válaszolom. „Úgy bizony, mondja, az Istenszülő: nagy édesanyánk, maga az anyaföld, és nagy öröm rejlik ebben az emberek számára. E minden földi bánat és minden földi könny: öröm nekünk; ha pedig könnyeiddel fél rőf mélyen átitatod a földet magad alatt, akkor mindjárt megörülsz mindennek. És nem lesz többé semmilyen, de semmilyen bánatod, azt mondja, ez az én jövendölésem." Akkor mélyen belevésődtek ezek a szavak a lelkembe. Attól fogva, ha ima közben leborultam a földre, minden alkalommal megcsókoltam a földet - megcsókoltam és sírtam. És tudod, mit mondok neked, Satuska: nincs ezekben a könnyekben semmi rossz; és ha nincs is az embernek semmi baja, pusztán az örömtől megerednek a könnyei. Maguktól megerednek a könnyek, ez biztos. Néha elmentem a tó partjára: az egyik oldalon volt a kolostorunk, a másikon - a csúcsos hegyünk, úgy is hívták: Csúcsoshegy. Felmentem arra a hegyre, arccal kelet felé fordultam, leborultam a földre, és sírtam, sírtam, nem emlékeztem, mennyi ideig sírtam, és nem emlékeztem akkor semmire, nem tudtam én akkor semmit. Aztán felálltam, visszafordultam, a nap meg lenyugvóban volt, olyan nagy, olyan pompás, olyan nagyszerű - te szereted nézni a napot, Satuska? Szép, de szomorú... Megint kelet felé

fordultam hát, az árnyék, a hegyünk árnyéka pedig messzire futott a tavon, mint a nyíl, keskeny volt és hosszú-hosszú, egy versztánál is messzebbre nyúlt, egészen a tó szigetéig, az a kősziget pedig teljesen kettévágta, és amikor kettévágta, a nap is teljesen lement, és egyszeriben minden kialudt. Ilyenkor nagyon elfogott a bánat, ilyenkor hirtelen magamhoz tértem, és féltem a sötétségtől, Satuska. És egyre jobban sirattam a kisgyermekemet...

- Hát volt? - kérdezte Satov, aki egész idő alatt rendkívül figyelmesen hallgatta, és meglökött a könyökével.

- Hát hogyne: kicsi, rózsaszínű, olyan aprócska körmökkel, csak az minden bánatom, hogy nem emlékszem, kisfiú volt-e vagy kislány. Hol kisfiú jelenik meg előttem, hol kislány. Ahogy akkor megszültem, batisztba meg csipkébe bugyoláltam, rózsaszínű szalagocskákkal körülkötöttem, virágokkal teleszórtam, feldíszítettem, imádkoztam érte, és elindultam vele - nem volt megkeresztelve -, és vittem az erdőn át, és féltem az erdőben, és rettegtem, és amiatt sírtam a legjobban, hogy megszültem őt, és a férjemet nem ismerem.

- Hát talán az is volt? - kérdezte óvatosan Satov.

- Nevetséges vagy te, Satuska, ezzel az okoskodással. Volt, talán csakugyan volt, de mit számít az, hogy volt, ha egyszer annyit érek vele, mintha nem lett volna? Ez aztán könnyű találós kérdés, fejtsd meg, no! - tette hozzá nevetve.

- És hová vitted a kisgyermeket?

- A tóba vittem - válaszolta sóhajtva Marja Tyimofejevna.

Satov ismét meglökött a könyökével.

- De hátha egyáltalán nem is volt gyermeked, és csak képzelődés az egész? Nos?

- Nehéz kérdést tettél fel, Satuska - felelte eltűnődve Lebjadkina, és egy csöppet se ütközött meg a kérdésen -, erre én nem mondok semmit, lehet, hogy csakugyan nem volt; szerintem te csak kíváncsiskodol; de én mégis szüntelenül siratom, utóvégre nem álmomban láttam! - Nagy könnycseppek csillantak meg a szemében. - Satuska, Satuska, hát az igaz, hogy megszökött tőled a feleséged? - kérdezte egyszeriben a Satov vállára téve mind a két kezét, és részvéttel tekintett rá. - Ne haragudj, hisz nekem magamnak is fáj a szívem. Tudod, mit álmodtam, Satuska? Visszajött hozzám, hívogatott, csalogatott: „Gyere ki hozzám, kiscicám - azt mondja -, gyere, kiscicám!” Hát én ennek a „kiscicámnak” örültem meg a legjobban: azt gondoltam, szeret.

- Lehet, hogy a valóságban is eljön - dörmögte félhangosan Satov.

- Nem, Satuska, ez már csakugyan álom... nem jöhet ő el a valóságban. Ismered a dalt:

Büszke toronylak nem kell már nekem
Kis cellámban élem le életem
Itt lelek üdvöt, békességet,
Imádkozom istenhez érted.

Ó, Satuska, Satuska, kedves barátom, hát miért nem kérdezel te én tőlem soha semmit?

- Azért nem kérdezek, mert úgyse mondasz semmit.

- Nem mondok, nem mondok, ha megölsz se mondok - kapott a szón gyorsan Lebjadkina -, ha megégetsz, akkor se mondok. És akármennyit szenvedtem is, semmit se mondok, nem tudják meg az emberek!

- No látod, hát mindenkinek megvan a maga baja - mondta a fejét mind jobban és jobban lehajtva, még halkabban Satov.

- De ha megkérnél, talán mégis mondanék, akkor talán mondanék valamit. Miért nem kérsz rá? Kérjél, kérjél szépen, Satuska, akkor talán mondok valamit; könyörögjél, Satuska, hogy ráálljak... Satuska, Satuska!

De Satuska hallgatott; körülbelül egy percig tartott az általános hallgatás. A könny csendesen folyt végig Lebjadkina fehérre festett arcán; úgy ült ott, Satov vállán felejtve mind a két kezét, de már nem nézett rá.

- Eh, mi közöm hozzád, de meg vétek is lenne... - mondta a padról hirtelen felállva Satov. - Álljon fel csak! - Haragosan kirántotta alólam a padot, és visszatette az előbbi helyére. - Meg ne sejtsen semmit, ha hazajön; mennünk kell.

- Á, megint az inasomról beszélsz?! - szólt váratlanul felnevetve Marja Tyimofejevna. - Félsz! No, Isten hírével, kedves vendégek; de hallgasd meg egy pillanatra, mit mondok. Nemrég idejött az a Nyilics Filippovval, a háztulajdonossal, azzal a vörös szakállúval, az inasom meg épp akkor rontott nekem. Erre a tulajdonos megragadja, és végigráncigálja a szobán, az inasom meg azt kiabálja: „Én nem vagyok hibás, én a más bűnéért szenvedek!" Akár hiszed, akár nem, mindnyájan csak úgy gurultunk a nevetéstől...

- Ej, Tyimofejevna, hisz én voltam itt, nem az a vörös szakállú, és én vonszoltam el tőled nemrég a hajánál fogva; a tulajdonos pedig tegnapelőtt jött ide hozzátok veszekedni, összetévesztesz bennünket.

- Várj, csakugyan összetévesztettelek benneteket, lehet, hogy mégis te voltál. De mit vitatkozzunk semmiségeken? Hát nem mindegy neki, hogy ki cibálja el? - mondta nevetve Marja Tyimofejevna.

- Menjünk - rántott meg hirtelen Satov -, megnyikordult a kapu; ha itt talál bennünket, megveri a húgát.

Még fel se szaladtunk a lépcsőn, amikor részeg kiáltás harsant fel a kapuban, és csak úgy záporoztak a szitkok. Satov beengedett a lakásába, aztán kulcsra bezárta az ajtót.

- Itt kell várnia egy percet, ha nem akar semmi históriát. Lám, úgy visít, akár a malac, biztosan megint megbotlott a küszöbben; minden alkalommal elterül.

História nélkül mégsem úsztuk meg.

6

Satov a bezárt ajtajánál állt, és a lépcsőház felé fülelt; hirtelen elugrott onnan.

- Ide jön, tudtam! - súgta dühösen. - Most már talán éjfélig se szabadulunk meg tőle.

Néhány erős ökölcsapás zúdult az ajtóra.

- Satov, nyisd ki, Satov! - üvöltötte a kapitány. - Satov, barátom!

Köszönteni jöttem ide,
Elmondani: felkelt a nap,
Az erdőkben... forró fénye
Ott... r-r-remeg a lombok alatt.
Elmondani: felébredtem, vigyen el már az ördög,
Felettem ág... vessző... zör-r-r-gött...

Mintha vesszőztek volna, haha!

Minden kismadár... ég a vágytól...
Elmondani, hogy én iszom,
De hogy mit, azt én se tudom.

No de az ördög vigye el ezt a buta kíváncsiságot! Tudod te, Satov, milyen jó a világon élni?!

- Ne válaszoljon! - súgta nekem megint Satov.

- Nyisd ki már! Nem érted, hogy van valami magasabb rendű is, mint a verekedés... az emberiség közt; vannak pillanatai a nemes sz-személyiségnek... Satov, én jó vagyok; kérlek téged... Satov, az ördögbe a kiáltványokat, ugye?

Néma csönd.

- Nem érted, te szamár, hogy szerelmes vagyok, frakkot vásároltam, nézd meg, a szerelem frakkját, tizenöt ezüstrubelért; a kapitányi szerelem nagyvilági illemet követel... Nyisd ki! - üvöltött fel hirtelen vadul, és ádázul ismét dörömbölni kezdett mind a két öklével.

- Takarodj a pokolba! - üvöltött hirtelen Satov is.

- R-r-rabszolga! Jobbágy rabszolga, a húgod is rabnő, rabszolganő és tolvaj!

- Te meg eladtad a húgodat.

- Hazudsz! Tűröm a vádaskodást, holott egyetlen magyarázattal könnyen... tudod, hogy kicsoda ő?

- Kicsoda? - kérdezte Satov, és kíváncsian máris odament az ajtóhoz.

- De meg tudod érteni?

- Persze hogy megértem, csak mondd meg, kicsoda!

- Én meg merem mondani! Én mindig mindent meg merek mondani mások előtt is!...

- No, ezt nemigen mered - ingerelte Satov, és intett a fejével, hogy figyeljek.

- Nem merem?

- Szerintem nem mered.

- Nem merem?!

- Hát beszélj, ha nem félsz, hogy megvesszőztet az uraság... Hisz gyáva vagy. És még ez - kapitány!

- Én... én... ő... ő... - hebegte izgatottan remegő hangon a kapitány.

- Nos? - szólt Satov, és a fülét odatartotta a kulcslyukhoz.

Legalább fél perces hallgatás következett.

- Gazembe-e-er! - hallatszott végül odakintről, és a kapitány máris takarodott lefelé; úgy pöfögött, mint egy szamovár, és nagy zajjal megbotlott minden lépcsőfokon.

- Mégiscsak ravasz, és részegen se szólja el magát - mondta Satov, és eljött az ajtótól.

- Mi volt ez? - kérdeztem.

Satov legyintett, kinyitotta az ajtót, és megint kifülelt a lépcsőházba; sokáig hallgatózott, sőt le is lopakodott néhány fokon. Végül visszajött.

- Nem hallani semmit, nem verekszik; nyilván egyenest ledöglött. Mennie kell.

- Ide hallgasson, Satov, most mit következtessek mindezekből?

- Eh, következtessen, amit akar! - felelte fáradt és finnyás hangon, és leült az íróasztalához.

Eljöttem. Képzeletemben mind jobban és jobban gyökeret vert egy képtelen gondolat. Szorongó szívvel gondoltam a holnapra...

7

Ez a „holnap", vagyis az a vasárnap, amelyen immár végleg el kellett dőlnie Sztyepan Trofimovics sorsának, az egyik legjelentősebb nap krónikámban. A meglepetések napja volt, régi bonyodalmak kibogozásának és újak összebogozásának, csattanós magyarázatoknak és még nagyobb zűrzavarnak a napja. Délelőtt, mint már tudja az olvasó, el kellett kísérnem barátomat Varvara Petrovnához - a saját rendelkezése szerint -, délután három órakor pedig már Lizaveta Nyikolajevnánál kellett lennem, hogy beszámoljak neki - magam se tudom, miről, és segítsek - magam se tudom, miben. És erre minden megoldódik, mégpedig úgy, ahogy senki se gondolta volna. Egyszóval, ez a csodálatosan egybeeső véletlenek napja volt.

Azzal kezdődött, hogy amikor mi, Sztyepan Trofimovics és én, megjelentünk Varvara Petrovnánál, pontosan tizenkét órakor, ahogy rendelte, nem találtuk otthon; még nem jött haza a nagymiséről. Szegény barátom olyan kedvetlen, vagy pontosabban: olyan rosszkedvű volt, hogy ez a körülmény mindjárt lesújtotta; szinte elernyedve ereszkedett egy karosszékbe a fogadószobában. Azt ajánlottam neki, hogy igyék egy pohár vizet; de jóllehet sápadt volt, sőt a keze remegett is, méltósággal visszautasította. Megjegyzem, öltözéke ezúttal kitűnt rendkívüli választékosságával: hímzett batiszt, szinte már báli ing, fehér nyakkendő, a kezében új kalap, szalmasárga, friss kesztyű, sőt enyhe parfüm is. Alighogy elhelyezkedtünk, a komornyik kíséretében belépett Satov, nyilván szintén hivatalos meghívás alapján. Sztyepan Trofimovics már-már felállt, hogy kezet nyújtson neki, de Satov, miután figyelmesen ránk nézett, a sarokba indult, ott leült, és nekünk még csak nem is biccentett. Sztyepan Trofimovics ismét rémülten tekintett rám.

Így ültünk még néhány percig síri csöndben. Sztyepan Trofimovics egyszer csak súgni kezdett valamit, de olyan szaporán, hogy nem értettem; de ő is annyira izgatott volt, hogy nem fejezte be, abbahagyta. A komornyik újra bejött, hogy megigazítson valamit az asztalon, de tulajdonképpen azért, hogy megnézzen bennünket. Satov váratlanul feléje fordult.

- Nem tudja, Alekszej Jegorics: Darja Pavlovna is vele tartott? - kérdezte hangosan.

- Varvara Petrovna őnagysága egyedül indult a székesegyházba, Darja Pavlovna őnagysága pedig odafent maradt a szobájában, és nem valami jól érzi magát - jelentette oktató hangon és szertartásosan Alekszej Jegorics.

Szegény barátom ismét egy futó, riadt pillantást váltott velem, úgyhogy végül inkább elelfordultam tőle. A kocsifeljáró felől hintó dübörgése hallatszott, és valami távoli mozgás a

házban máris jelezte, hogy a háziasszony hazajött. Egyszerre mindhárman felugrottunk karosszékünkből, de újabb meglepetés ért bennünket: több lépés zaja hallatszott, tehát a háziasszony nem egyedül tért vissza, ez pedig már igazán furcsának hatott egy kissé, mivel ő maga tűzte ki nekünk ezt az időt. Végül hallani lehetett, hogy valaki meghökkentően gyorsan bejön, szinte befut, márpedig így nem jöhet be Varvara Petrovna. És rendkívül izgatottan, zihálva mégis ő robbant be a szobába. Utána, egy kissé hátrább maradva és sokkal csöndesebben belépett Lizaveta Nyikolajevna, ővele meg - kéz a kézben - Marja Tyimofejevna Lebjadkina! Ha álmomban látom ezt, akkor se hiszem el!

Hogy megmagyarázzam ezt a teljesen váratlan fordulatot, vissza kell nyúlnom néhány órával korábbra, és részletesen elmondanom egy furcsa esetet, amely a székesegyházban történt Varvara Petrovnával.

Először is: a nagymisére odagyűlt majd az egész város, illetve hát társadalmunk felső rétege. Tudták, hogy ideérkezése óta először, megjelenik a kormányzóné is. Megjegyzem, nálunk már olyan hírek terjedtek el, hogy szabadgondolkodó, és „új elveket" vall. Azt is tudta minden hölgy, hogy rendkívül választékosan és fényűzően lesz öltözve; így hát hölgyeink díszes ruhái ezúttal különösen tündököltek eleganciájukkal és pompájukkal. Csak Varvara Petrovna volt szerényen, talpig feketébe öltözve, mint mindig; az utóbbi négy évben állandóan így öltözött. Amikor megérkezett a székesegyházba, odaállt szokott helyére, balra az első sorba, a libériás inas pedig bársonypárnát tett elébe a térdepléshez, egyszóval minden úgy történt, ahogy szokott. De azt is észrevették, hogy ezúttal rendkívül buzgón imádkozott az egész mise alatt; később, amikor mindent felidéztek, azt is állították, hogy még könny is csillogott a szemében. Végül befejeződött a nagymise, és Pavel atya, a főpapunk, kijött a szentélyből, hogy ünnepi szentbeszédet mondjon. Nálunk szerették és sokra tartották a prédikációit; sőt rá is akarták beszélni, hogy nyomassa ki őket, de sohase tudta rászánni magát. Ezúttal valahogy különösen hosszúra sikerült a szentbeszéd.

Immár a prédikáció alatt odahajtatott a székesegyházhoz egy hölgy olyan ódivatú könnyű bérkocsin, amelyen a nők csakis a kocsis övébe fogózva, oldalt ülhettek, és a fogat zötyögésétől úgy himbálóztak ide-oda, mint a mezei fűszál a szélben. Ilyen bérkocsik még máig közlekednek városunkban. A hölgy a székesegyház sarkánál megállva - a kapunál ugyanis rengeteg fogat várakozott, sőt még csendőrök is álltak - leugrott a kocsiról, és odaadott a kocsisnak négy ezüstkopejkát.

- Mi az, talán kevés, Vanya?! - kiáltotta, amikor meglátta a kocsis fintorát. - Mind odaadtam, amim van - tette hozzá panaszosan.

- No, menj isten hírével, nem volt kikötve a fuvar bére - mondta legyintve a kocsis, és olyan pillantást vetett rá, mintha azt mondaná: „Különben is vétek volna téged bántani"; aztán a bőrerszényt a kebelébe dugva megnoszogatta lovát, és a közelben álló bérkocsisok gúnyolódása közepett elnyargalt. Gúny és meglepődés kísérte a hölgyet is, mialatt a gazdáik mielőbbi kijövetelére váró lakájhad és a fogatok között elfurakodott a székesegyház kapujáig. Valóban volt is valami szokatlan és meghökkentő ennek a teremtésnek az utcán, a nép közt való hirtelen felbukkanásában. Sántított, betegesen sovány volt, erősen kifehérített és kipirosított arccal, teljesen csupasz, hosszú nyakkal, kendő, burnusz nélkül, egy szál viseltes, sötét ruhában a hideg és szeles, bár derűs szeptemberi nap ellenére is. Teljesen födetlen fején, a tarkójánál, pici kontyba volt kötve a haja, melybe jobboldalt egy művirágot, olyan rózsát dugott, amilyenekkel a virágvasárnapi bazárban vett angyalfigurákat szokták díszíteni. Ilyen virágvasárnapi angyalkát, rajta ilyen papírrózsákból való koszorút vettem én észre tegnap a sarokban, a szentképek alatt, amikor Marja Tyimofejevnánál ültem. Mindezeknek betetőzéséül a hölgy szerényen lesütött szemmel haladt ugyan, de közben mégis vidáman és ravaszkásan

mosolygott. Ha csak egy csöppet tétovázik, talán be sem engedik a székesegyházba... De sikerült besiklania, és a templomba belépve, észrevétlenül előrefurakodott.

Bár a pap a szentbeszédnek még csak a felénél tartott, és a templomot megtöltő sűrű tömeg teljes, néma figyelemmel hallgatta, néhányan mégis kíváncsian és meghökkenve sandítottak a belépő nőre, aki leborult a templom padlójára, ráhajtotta kifehérített arcát, sokáig feküdt ott, és láthatólag sírt; de amikor felemelte a fejét, és felállt a térdeplésből, nagyon hamar összeszedte magát, és szórakozást is talált: láthatólag rendkívüli élvezettel több ízben végigsiklatta tekintetét az arcokon, a székesegyház falain; különösen nagy kíváncsisággal vette szemügyre egyik-másik hölgyet, evégett még lábujjhegyre is állt, sőt kétszer, valahogy furcsán kuncogva el is nevette magát. De véget ért a prédikáció, és kihozták a keresztet. A kormányzóné elsőnek indult a kereszthez, de kétlépésnyire megállt, nyilván azért, hogy utat engedjen Varvara Pavlovnának, aki túlságosan is egyenesen közeledett, mintha senkit se venne észre maga előtt. A kormányzóné szokatlan udvariassága mögött, kétségtelenül, nyilvánvaló és a maga nemében csípősen szellemes célzás rejlett; így fogta fel mindenki; minden bizonnyal így fogta fel Varvara Petrovna is; változatlanul senkit észre se véve, a legrendíthetetlenebb méltósággal megcsókolta a keresztet, és nyomban a kijárat felé indult. A libériás inas szabaddá tette előtte az utat, bár anélkül is szétvált a tömeg. Ám közvetlenül a kijáratnál, a templomtornácon egy szorosan összezsúfolódott csoport egy percre eltorlaszolta az utat; Varvara Petrovna megállt, és ekkor az a különös, furcsa teremtés, a papírrózsás nő, az emberek közt átfurakodva letérdelt előtte. Varvara Petrovna, akit nehéz lett volna bármivel is zavarba ejteni, kivált a nyilvánosság előtt, méltóságosan és szigorúan nézett rá.

A lehető legrövidebben sietek itt megjegyezni, hogy Varvara Petrovna, bár az utóbbi években, ahogy beszélték, módfelett takarékos, sőt egy kissé fösvény lett, néha mégsem sajnálta a pénzt, kivált jótékonyságra. Tagja is volt egy fővárosi jótékonysági egyletnek. Nemrég, abban a szűk esztendőben, ötszáz rubelt küldött Pétervárra, az ínségeseknek szánt segélyeket kezelő főbizottsághoz, és ezt emlegették is nálunk. Végül a legutóbbi időben, az új kormányzó kinevezése előtt, kevés híján alapított egy helyi hölgybizottságot a város és a kormányzóság legszegényebb szülő asszonyainak segélyezésére. Nálunk ugyancsak a szemére vetették, hogy nagyravágyó; de Varvara Petrovna természetének jól ismert lendületessége és a vele párosult kitartása már-már diadalmaskodott az akadályokon; az egylet kis híján létrejött, az eredeti gondolat pedig mind szélesebben és szélesebben kibontakozott az alapító elragadtatott elméjében: már arról ábrándozott, hogy ugyanilyen bizottságot alapít Moszkvában is, és annak tevékenységét fokozatosan kiterjeszti valamennyi kormányzóságra. És ekkor a hirtelen kormányzóváltozással megtorpant az egész; az új kormányzóné pedig itt-ott, társaságban állítólag már elejtett néhány csípős, de főként találó és nyomós ellenvetést egy ilyen bizottság alapgondolatának célszerűtlenségét illetőleg, és ez, természetesen kiszínezve, már a fülébe jutott Varvara Petrovnának. Csak az Isten ismeri a szívek mélyét, de feltételezem, hogy Varvara Petrovna igenis némi élvezettel állt meg most éppen a székesegyház kapujában, tudva, hogy mindjárt elhalad mellette a kormányzóné, utána pedig a többiek mind, hát „hadd lássa a saját szemével, mennyire mindegy nekem, mit gondol és mit élcelődik össze az én jótékonyságom hívságáról. Nesztek hát, mindnyájatoknak!”

- Mi az, lelkem, mit óhajt? - kérdezte az előtte térdelő kéregetőnőt figyelmesen szemügyre véve Varvara Petrovna. A nő rettentően szorongva, szégyenkezve, de szinte áhítatos tekintettel nézett rá, majd ugyanazzal a furcsa villogással hirtelen elnevette magát.

- Kicsoda-micsoda ő? - fordult a jelenlevőkhöz Varvara Petrovna, és körbejártatta rajtuk parancsoló és kérdő tekintetét. Mindenki hallgatott.

- Maga talán szerencsétlen? Támogatásra szorul?

- Igen, rászorulok... azért jöttem... - hebegte az izgalomtól el-elcsukló hangon a „szerencsétlen”. - Csak azért jöttem, hogy megcsókoljam a kezecskéjét... - mondta, és megint vihogott. A legártatlanabb tekintettel, ahogy a gyermekek hízelegnek, ha kunyerálnak valamit, előrenyúlt, hogy megfogja Varvara Petrovna kezecskéjét, de aztán mintha megrémült volna, hirtelen visszarántotta a kezét.

- Csak ezért jött? - kérdezte részvevő mosollyal Varvara Petrovna, de gyors mozdulattal mindjárt elővette zsebéből gyöngyház pénztárcáját, abból meg egy tízrubeles bankót, és odanyújtotta az ismeretlen nőnek. Az elfogadta. Varvara Petrovnát nagyon érdekelte a dolog, és láthatólag nem holmi egyszerű sorból való kéregetőnek tartotta az ismeretlen nőt.

- Lám csak, tíz rubelt adott neki - szólalt meg valaki a tömegben.

- A kezecskéjét legyen szíves... - dadogta ismét a szerencsétlen, miközben bal kezének ujjaival, sarkánál fogva, erősen megragadta a kapott tízrubeles bankót, amelyet lobogtatott a szél. Varvara Petrovna valami okból egy kissé elkomorodott, és komoly, csaknem szigorú arccal odanyújtotta kezét; a nő áhítattal megcsókolta. Hálás tekintetében még valami ujjongás is megcsillant. Épp ekkor ért oda a kormányzóné, és hölgyeinknek meg a rangosabb előkelőségeknek egész tömege tódult a nyomába. A kormányzóné kénytelen volt egy pillanatra megállni a nagy zsúfoltságban; sokan mások is megálltak.

- Maga reszket, fázik? - kérdezte ekkor Varvara Petrovna, és ledobva magáról a burnuszt, amelyet röptében kapott el az inas, levette válláról fekete (meglehetősen drága) sálját, és tulajdon kezével a még mindig térdelő kéregető csupasz nyaka köré csavarta. - De álljon fel már, kérem, álljon fel a térdéről!

Az ismeretlen nő felállt.

- Hol lakik maga? Végtére is hát senki se tudja, hol lakik? - kérdezte ismét türelmetlenül körültekintve Varvara Petrovna. De az előbbi csoport már eltűnt; csupa ismerős arcot, társaságbelieket látott, akik közül némelyek szigorú meglepődéssel, mások ravaszkás kíváncsisággal és ugyanakkor egy kis botrány ártatlan vágyával nézték a jelenetet, ismét mások pedig már nevetgéltek is.

- Ez alighanem a Lebjadkin hozzátartozója - vállalkozott végre egy jó ember, hogy válaszoljon Varvara Petrovna kérdésére: a mi tiszteletre méltó és sokak által nagyra is becsült Andrejevünk, az ősz szakálla, szemüveges, orosz ruhás kereskedő, aki most a kezében tartotta kerek cilinderét -, a Filippovék házában, a Bogojavlenszkaja utcában lakik.

- Lebjadkin? Filippov ház? Mintha hallottam volna valamit róla... Köszönöm, Nyikon Szemjonics, de ki az a Lebjadkin?

- Kapitánynak titulálják; az igazat megvallva, meggondolatlan ember. Ez pedig biztos a kedves húga. Most valószínűleg megszökött a felügyelet alól - mondta letompított hangon Nyikon Szemjonics, és jelentős pillantást vetett Varvara Petrovnára.

- Értem; köszönöm, Nyikon Szemjonics. Maga, kedvesem, Lebjadkina úrnő?

- Nem, én nem Lebjadkinné vagyok.

- Akkor talán a bátyja Lebjadkin?

- A bátyám Lebjadkin.

- Tudja, mit, kedvesem? Én most magammal viszem, aztán majd éntőlem kocsizik haza a családjához; akar velem jönni?

- Ah, igen, akarok! - kiáltotta tapsikolva Lebjadkina úrhölgy.

- Néni, néni! Vigyen el engem is magához! - hallatszott Lizaveta Nyikolajevna hangja. Megjegyzem, hogy Lizaveta Nyikolajevna a kormányzóné társaságában érkezett a nagymisére, Praszkovja Ivanovna pedig azalatt orvosi rendeletre kikocsizott, és szórakoztató társként magával vitte Mavrikij Nyikolajevicset is. Liza egyszeriben otthagyta a kormányzónét, és odaugrott Varvara Petrovnához.

- Tudod, drágám, hogy mindig szívesen látlak, de mit szól majd édesanyád? - kezdte méltóságosan Varvara Petrovna, de mindjárt zavarba esett, ahogy észrevette Liza szokatlan izgalmát.

- Néni, néni, most okvetlenül vigyen magával... - könyörgött Liza, és megcsókolta Varvara Petrovnát.

- Mais qu'avez-vous donc, Lise![79] - szólalt meg sokatmondó csodálkozással a kormányzóné.

- Ah, bocsásson meg, édes lelkem, chère cousine,[80] a nénivel megyek - fordult futtában a kellemetlenül meglepődött chère cousine-hoz Liza, és kétszer is megcsókolta.

- És a mamának is mondja meg, hogy rögtön hajtasson utánam a nénihez; a mama okvetlenül, de okvetlenül el akar jönni, ő mondta nemrég, csak elfelejtettem magának szólni - pergett a nyelve -, bocsásson meg, Julie... ne haragudjék, chère cousine... néni, kész vagyok!

- Ha nem visz magával, néni, akkor a hintaja után szaladok, és kiabálni kezdek - súgta gyorsan és kétségbeesetten Varvara Petrovnának közvetlenül a fülébe; még jó, hogy senki se hallotta. Varvara Petrovna egy lépést még hátra is hőkölt, és átható tekintettel nézett a meghibbant lányra. Ez a pillantás mindent eldöntött: azonnal elhatározta, hogy magával viszi Lizát!

- Ennek véget kell vetni - tört fel belőle. - Jól van, szívesen magammal viszlek, Liza - tette hozzá mindjárt hangosan -, persze ha Julija Mihajlovna hajlandó elengedni - fordult nyílt tekintettel és természetes méltósággal egyenesen a kormányzónéhoz.

- Ó, magától értetődik, nem akarom megfosztani ettől az élvezettől, annál kevésbé, mivel magam is... - hebegte meglepő kedvességgel Julija Mihajlovna - magam is... jól tudom, hogy milyen szeszélyes és zsarnoki fejecskét hord a nyakacskánk. (Julija Mihajlovna bűbájosan elmosolyodott.)

- Szívemből köszönöm - hálálkodott udvarias és mégis méltóságos meghajlással Varvara Petrovna.

- És ez annál is kellemesebb számomra - folytatta a csevegést most már csaknem ujjongva Julija Mihajlovna, és félig el is pirult a kellemes izgalomtól -, mert Lizát azon az élvezeten kívül, hogy magánál lehet, most olyan gyönyörű, olyan, mondhatnám, magasztos érzés ragadja el... a részvét... (a „szerencsétlenre" tekintett) mégpedig... éppen a templomtornácon...

- Ez a felfogás becsületére válik - helyeselt fenségesen Varvara Petrovna. Julija Mihajlovna gyorsan előrenyújtotta kezét, Varvara Petrovna pedig a legnagyobb készséggel hozzáértette ujjait. Nagyszerű volt az általános benyomás, néhány jelenlevőnek az arca felragyogott a gyönyörűségtől, és némelyikén édeskés, hízelgő mosoly jelent meg.

Egyszóval az egész város előtt világosan feltárult, hogy nem Julija Mihajlovna hanyagolta el mindeddig Varvara Petrovnát, nem ő mulasztotta el a tisztelgő látogatást, hanem épp ellenkezőleg, Varvara Petrovna „tartotta korlátok közt Julija Mihajlovnát, aki talán gyalog is

---

[79] De mi lelte magát, Liza?!

[80] Kedves unokanővérem.

szaladna hozzá látogatóba, ha biztos volna abban, hogy Varvara Petrovna nem dobja ki". Varvara Petrovna tekintélye rendkívül megnövekedett.

- Szálljon be, lelkem - mondta Mlle Lebjadkinának, az odagördülő hintóra mutatva, Varvara Petrovna; a „szerencsétlen" boldogan futott a hintó ajtajához, ahol felsegítette az inas.

- Hogyan?! Maga sántít?! - kiáltott fel egészen megrémülve Varvara Petrovna, és elsápadt. (Akkor ezt mindenki észrevette, de senki sem értette.)

A hintó elrobogott. Varvara Petrovna háza nagyon közel volt a székesegyházhoz. Liza később elmondta nekem, hogy Lebjadkina az egész háromperces út alatt hisztérikusan nevetett, Varvara Petrovna pedig, ugyancsak a Liza kifejezése szerint „szinte valami delejes álomban ült ott".

ÖTÖDIK FEJEZET

Az okos kígyó

1

Varvara Petrovna csengetett, és máris rohant az ablaknál álló karosszékhez.

- Üljön ide, lelkem - kínálta hellyel Marja Tyimofejevnát a szoba közepén, a nagy kerek asztalnál. - Mi ez, Sztyepan Trofimovics? Tessék, csak nézze meg ezt a nőt! Mi ez?

- Én... én... - dadogta Sztyepan Trofimovics.

De belépett az inas.

- Egy csésze kávét, rögtön, külön és amilyen hamar csak lehet! A lovakat ne fogják ki.

- Mais, chère et excellente amie, dans quelle inquiétude...[81] - kiáltotta elhaló hangon Sztyepan Trofimovics.

- Ah, franciául, franciául! Mindjárt látni, hogy előkelő társaság - mondta tapsolva Marja Tyimofejevna, és elragadtatva készült, hogy hallgassa a francia társalgást. Varvara Petrovna szinte rémülten meredt rá.

Mindnyájan szótlanul vártunk valamiféle kibontakozást. Satov fel sem emelte a fejét, Sztyepan Trofimovics pedig annyira zavarban volt, mintha mindennek ő volna az oka; még a veríték is kiütött a halántékán. Én Lizára pillantottam (majdnem Satov mellett, a sarokban ült). Szeme vizslatva futkosott Varvara Petrovnáról a sánta nőre és vissza; szája kaján mosolyra torzult. Varvafa Petrovna látta ezt a mosolyt. Marja Tyimofejevna pedig eközben kitűnően elszórakozott: élvezettel és a legcsekélyebb elfogódottság nélkül nézegette Varvara Petrovna gyönyörű fogadószobáját - a bútort, a szőnyegeket, a falon függő képeket, a díszesen kifestett ódon mennyezetet, a nagy bronzfeszületet a sarokban, a porcelán lámpát, az albumokat, az asztalon levő csecsebecsét.

- Nini, hát te is itt vagy, Satuska?! - kiáltott fel hirtelen. - Képzeld, már régóta látlak, de azt gondoltam: nem ő! Hogy juthatna ő be ide?! - És vidáman felkacagott.

- Maga ismeri ezt a nőt? - fordult rögtön Satov felé Varvara Petrovna.

- Ismerem, kérem - dörmögte Satov; már megmozdult a székén, de azért ülve maradt.

- És mit tud? Kérem, mondja minél hamarabb!

- Hát mit... - mondta fölényes és fölösleges mosollyal, és elakadt. - Ön is látja.

- Mit látok? Mondjon már valamit, no!

- Abban a házban lakik, ahol én... a bátyjával... egy tiszttel.

- No és aztán?

Satov megint elakadt.

- Nem érdemes beszélni róla... - mormolta, és eltökélten elhallgatott. Még el is pirult tulajdon határozottságától.

---

[81] De kedves és kitűnő barátném, ilyen izgalomban.

- Nyilvánvaló, hogy magától nem várhatok többet! - vágta oda méltatlankodva Varvara Petrovna. Most már világosan látta, hogy mindenki tud valamit, de mindenki fél is valamitől, igyekszik kitérni a kérdései elől, és el akar titkolni előtte valamit.

Belépett az inas, és egy kis ezüsttálcán odavitte neki a külön rendelt csésze kávét, de egy intésére mindjárt Marja Tyimofejevna felé indult.

- Maga nagyon átfázott az előbb, lelkem, igya meg gyorsan, hogy felmelegedjék.

- Merci - szólt Marja Tyimofejevna, ahogy átvette a csészét, és hirtelen kirobbant belőle a kacagás, amiért azt mondta az inasnak, hogy merci. De amikor tekintete találkozott a Varvara Petrovna fenyegető pillantásával, megszeppent, és letette a csészét az asztalra.

- Nem haragszik, néni? - rebegte valami pajzán fesztelenséggel.

- Mi-i-i?! - kiáltotta a karosszékben kiegyenesedve, szinte felugorva Varvara Petrovna. - Már hogy volnék én magának néni?! Micsoda célzás ez?

Marja Tyimofejevnát annyira meglepte ez a nagy harag, hogy apró, görcsös remegéssel tetőtől talpig reszketni kezdett, mintha rohamot kapott volna, és a karosszék támlájának dőlt.

- Én... én azt hittem, hogy így kell - dadogta tágra meresztett szemmel Varvara Petrovnára bámulva -, Liza is így szólította.

- Miféle Liza?

- Hát az a kisasszony, ni - mutatta ujjával Marja Tyimofejevna.

- Ő meg már Liza lett magának?

- Saját maga szólította így az előbb - válaszolta egy kissé felbátorodva Marja Tyimofejevna. - Én meg pontosan ugyanilyen szép lányt láttam álmomban - fűzte hozzá, mintegy önkéntelenül elnevetve magát.

Varvara Petrovna megsejtett valamit, és egy kissé megnyugodott; sőt egy picikét el is mosolyodott Marja Tyimofejevna utolsó megjegyzésén. Lebjadkina ezt a mosolyt észrevéve felállt karosszékéből, és sántítva, félénken odament hozzá.

- Tessék, elfelejtettem visszaadni, ne haragudjék a figyelmetlenségemért - mondta, és máris levette válláról azt a fekete sálat, amellyel nemrég Varvara Petrovna bugyolálta körül.

- Vegye fel, de rögtön, és tartsa meg örökre. Menjen és üljön le, igya meg a kávéját, és kérem, ne féljen tőlem, kedvesem, nyugodjék meg. Már kezdem érteni magát.

- Chère amie... - bátorkodott volna megszólalni Sztyepan Trofimovics.

- Jaj, Sztyepan Trofimovics, itt maga nélkül is teljesen eszét veszti az ember, legalább maga kíméljen... Legyen szíves, húzza meg azt a csengőt, ott maga mellett, a szobalányokét.

Csend állt be. Varvara Petrovna tekintete gyanakvóan és ingerülten siklott végig mindnyájuk arcán. Belépett Agasa, legkedvesebb szobalánya.

- A kockás kendőmet, amelyet Genfben vettem. Mit csinál Darja Pavlovna?

- Nem érzi jól magát, kérem.

- Menj, és küldd ide. Tedd hozzá, hogy nagyon kérem, még ha rosszul érzi is magát.

E pillanatban a szomszéd szobából megint léptek és hangok szokatlan, az iméntihez hasonló zaja hallatszott, és a küszöbön egyszeriben megjelent a ziháló és „felzaklatott" Praszkovja Ivanovna. Mavrikij Nyikolajevics a karjánál fogva támogatta.

- Ó, szent ég, alig bírtam idevánszorogni. Liza, te őrült, mit művelsz az anyáddal?! - sipította, és ebbe a sipításba a gyönge, de nagyon ingerlékeny asszonyszemélyek általános szokása szerint beleöntötte mindazt az ingerültséget, ami felhalmozódott benne. - Lelkem, Varvara Petrovna, a lányomért jöttem magához!

Varvara Petrovna öklelően nézett rá, félig felemelkedett üdvözlés gyanánt, és alig leplezett bosszúsággal így szólt:

- Jó napot, Praszkovja Ivanovna, légy szíves, ülj le. Hisz tudtam én, hogy idejössz.

2

Praszkovja Ivanovna számára semmi meglepő se rejtőzhetett ebben a fogadtatásban. Varvara Petrovna gyermekkoruk óta mindig zsarnokian és a barátság örve alatt csaknem megvetően bánt egykori intézeti barátnőjével. De a jelen esetben a helyzet is különleges volt. Az utóbbi napokban a teljes szakítás felé haladt a viszony a két család között; ezt futólag már említettem is. A fenyegető szakítás okai egyelőre még titokzatosak, következésképpen annál sértőbbek voltak Varvara Petrovna számára; de a leglényegesebb az volt, hogy Praszkovja Ivanovnának sikerült valami szokatlanul dölyfös magatartást felvennie vele szemben. Varvara Petrovna természetesen meg volt sértve, holott egy idő óta őhozzá is eljutottak bizonyos furcsa hírek, amelyek szintén szerfölött idegesítették éppen homályosságukkal. Varvara Petrovna egyenes és büszkén nyílt jellemű volt, rámenős - ha szabad így kifejezni. A legkevésbé pedig a titkos, lappangó vádakat bírta elviselni, és mindig többre becsülte a nyílt háborút. Bárhogyan történt is, elég annyi, hogy a két hölgy immár öt napja nem találkozott. Utoljára Varvara Petrovna tett látogatást „Drozgyihánál”, és sértődötten, zavartan távozott el onnan. Bízvást állíthatom: Praszkovja Ivanovna most abban a gyermeteg meggyőződésben lépett be, hogy Varvara Petrovna valami okból feltétlenül begyullad tőle; ezt már az arckifejezésén is látni lehetett. De úgy látszik, Varvara Petrovnát épp olyankor kerítette hatalmába a legrátartibb kevélység ördöge, amikor egy picikét azt gyaníthatta, hogy valami okból megalázottnak tartják. Praszkovja Ivanovna pedig, mint sok gyönge teremtés, akik tiltakozás nélkül sokáig eltűrték, hogy bántsák őket, kitűnt azzal, hogy rendkívül heves támadásokat indított, mihelyt számára kedvező fordulatot vett a dolog. Igaz, most nem volt egészséges, a betegség pedig mindig ingerlékenyebbé tette. Végül hozzáteszem, hogy mi, akik a fogadószobában tartózkodtunk, jelenlétünkkel nem feszélyezhettük különösebben a két gyermekkori barátnőt, ha egyszer fellángolt köztük a perpatvar; mi bizalmi embereiknek, csaknem alárendeltjeiknek számítottunk. Én erre nem minden félelem nélkül eszméltem rá mindjárt akkor. Sztyepan Trofimovics, aki Varvara Petrovna megérkezése óta még nem ült le, Praszkovja Ivanovna sipítását meghallva, kimerülten leereszkedett egy székre, és kétségbeesetten próbálta elkapni a tekintetemet. Satov éles fordulatot tett a széken, sőt mormogott magában valamit. Én azt hiszem, fel akart állni, hogy elmenjen. Liza egy kissé felemelkedett, de mindjárt vissza is ereszkedett a helyére, és jóformán ügyet se vetett anyja sipítására, de nem a „makacs természete” miatt, hanem azért, mert teljesen úrrá lett rajta egy másik hatalmas benyomás. Most szinte szórakozottan valahová a levegőbe nézett, és már Marja Tyimofejevnára se figyelt oly nagyon, mint eddig.

3

- Ó, ide! - mondta az asztalnál egy karosszékre mutatva Praszkovja Ivanovna, és Mavrikij Nyikolajevics segítségével beleereszkedett. - Nem ülnék le magánál, lelkem, ha nem fájna a lábam! - tette hozzá, indulatos hangon.

Varvara Petrovna egy kissé felemelte a fejét, jobb kezének ujjait szenvedő arccal a jobb halántékára szorította, mert láthatólag erős fájdalmat (tic douloureux[82]) érzett benne.

- No mi az, Praszkovja Ivanovna, hát miért ne ülhetnél le nálam? Én mindig élveztem megboldogult férjed őszinte barátságát, amíg csak élt, mi pedig még kislány korunkban együtt babázgattunk az intézetben.

Praszkovja Ivanovna legyintett.

- Tudtam! Mindig az intézettel kezdi, amikor szemrehányást akar tenni: ez a fortélya. De szerintem ezek csak szépen csengő szavak. Ki nem állhatom a maga intézetét!

- Úgy látszik, túlságosan rossz hangulatban jöttél ide; mi van a lábaddal? Nézd, kávét hoznak neked, tessék, parancsolj, idd meg, és ne mérgelődj.

- Varvara Petrovna lelkem, maga pontosan úgy beszél velem, mint egy kislánnyal. Nem akarok kávét, és kész!

És durcásan legyintett a szolga felé, aki már vitte is neki a kávét. (Egyébként engem és Mavrikij Nyikolajevicset kivéve a többiek se kértek kávét. Sztyepan Trofimovics elfogadta ugyan, de mindjárt le is tette a csészét az asztalra. Marja Tyimofejevna nagyon szeretett volna venni még egy csészével, már nyúlt is érte, de meggondolta magát, illedelmesen elhárította, és ezért láthatólag meg volt elégedve saját magával.)

- Ide hallgass, Praszkovja Ivanovna, te bizonyára megint kiagyaltál valamit, és azért jöttél ide. Világéletedben mindig csak képzelődtél. Lám, az imént dühbe gurultál az intézet miatt; pedig emlékszel, amikor odaérkeztél, az egész osztállyal elhitetted, hogy Sablikin huszár megkérte a kezedet, de Madame Lefebure mindjárt rád bizonyította, hogy hazudsz. Pedig nem is hazudtál, csak puszta szórakozásból összeképzeltél mindenfélét. No, beszélj: miért jöttél most? Mit találtál ki megint, mi bosszant?

- Maga pedig az intézetben beleszeretett abba a papba, aki a hittant tanította, tessék, ha még mindig ennyi rosszindulat van magában, hahaha!

Epésen felnevetett, és köhögési rohamot kapott.

- Á-á, te nem felejtetted el a papot... - mondta Varvara Petrovna, és gyűlölettel nézett rá.

Arca megzöldült. Praszkovja Ivanovna egyszeriben méltóságos tartást vett fel.

- Nekem most nincs kedvem nevetgélni, lelkem; miért keverte bele a lányomat az egész város előtt a maga botrányába - ezért jöttem!

- Az én botrányomba?! - szólt hirtelen fenyegetően kiegyenesedve Varvara Petrovna.

- Mama, én is nagyon kérem, mérsékelje magát - szólalt meg váratlanul Lizaveta Nyikolajevna.

- Mit mondtál?! - A mama már megint sipítozni készült, de lánya villámló tekintetétől egyszeriben megjuhászodott.

---

[82] Fájdalmas rángatózás.

- Hogy beszélhet itt botrányról, mama?! - robbant ki Liza. - Én magamtól jöttem, a Julija Mihajlovna engedélyével, mert meg akartam tudni ennek a szerencsétlennek a történetét, hogy segíthessek rajta.

- „Ennek a szerencsétlennek a történetét!" - mondta kaján nevetéssel, elnyújtva Praszkovja Ivanovna. - Hát való teneked belekeveredni ilyen „történetekbe"? Ó, lelkem, elegünk volt a maga zsarnokságából! - fordult dühösen Varvara Petrovnához. - Igaz-e, nem-e, de azt beszélik, hogy maga kibabrált itt az egész várossal, de úgy látszik, magára is sor került!

Varvara Petrovna olyan egyenesen ült, mint a nyíl, amely éppen elpattanni készül az idegről. Vagy tíz másodpercig szigorúan és mozdulatlanul nézett Praszkovja Ivanovnára.

- No, adj hálát az Istennek, Praszkovja, hogy csupa jó emberem van itt - szólalt meg végül baljós nyugalommal -, mert sok fölösleges dolgot mondtál.

- Én, drágám, nem félek a világ véleményétől, mint némelyek; éppen maga az, aki a büszkeség álarca mögött reszket a világ szájától. Az pedig, hogy csupa bizalmas embere van itt, megint csak magának jobb, mintha idegenek hallanák.

- Megokosodtál ez alatt a hét alatt, vagy mi?

- Nem okosodtam meg ez alatt a hét alatt, de úgy látszik, az igazság napvilágra került ez alatt a hét alatt.

- Miféle igazság került napvilágra ez alatt a hét alatt? Ide hallgass, Praszkovja Ivanovna, ne ingerelj engem, ebben a pillanatban magyarázd meg, amíg szépen kérlek: miféle igazság került napvilágra, és mit értesz te ezen?

- Hát ott van, ni, ott ül a színtiszta igazság! - mondta Praszkovja Ivanovna, és ujjával hirtelen Marja Tyimofejevnára mutatott, azzal a kétségbeesett elszánással, amely már nem törődik a következményekkel, csak azzal, hogy most rögtön lesújtson. Marja Tyimofejevna, aki egész idő alatt vidám kíváncsisággal nézett rá, boldogan felnevetett, ahogy meglátta az indulatos vendég rászegeződő ujját, és vidoran izegni-mozogni kezdett a karosszékében.

- Uram Jézus, hát mind megháborodtak ezek?! - kiáltott fel Varvara Petrovna, és elsápadva a karosszék támlájának dőlt.

Annyira elsápadt, hogy már-már riadalom támadt. Sztyepan Trofimovics elsőnek rohant hozzá; én is közelebb mentem; még Liza is felállt, de ott maradt a karosszéknél; ám a legjobban maga Praszkovja Ivanovna rémült meg: felkiáltott, majd ahogy tudott, felemelkedett, és sírós hangon, szinte üvöltve mondta:

- Varvara Petrovna, lelkem, bocsássa meg az én gonosz ostobaságomat! Hát legalább vizet adjon már neki valaki!

- Ne sápítozz, kérlek, Praszkovja Ivanovna, szépen kérlek, maguk meg, uraim, szíveskedjenek hátrább húzódni, nem kell víz! - mondta határozottan, bár eléggé halkan, elhalványuló ajakkal Varvara Petrovna.

- Édes lelkem! - folytatta egy csöppet megnyugodva Praszkovja Ivanovna. - Igaz, hibás vagyok, mert mondtam néhány meggondolatlan szót, de hát rettentően felbosszantottak azok a névtelen levelek, amelyekkel holmi incifinci alakok bombáznak; miért nem írnak magának, ha egyszer úgyis magáról írnak? De hát nekem lányom van, lelkem!

Varvara Petrovna tágra meresztett szemmel, szótlanul nézett rá, és meglepődve hallgatta. E pillanatban zajtalanul kinyílt a sarokban az oldalsó ajtó, és megjelent Darja Pavlovna. Megállt és körülnézett; meghökkentette riadalmunk. Bizonyára Marja Tyimofejevnát se pillantotta

meg mindjárt, akinek a jelenlétére előzőleg senki se figyelmeztette. Sztyepan Trofimovics vette észre először, gyors mozdulatot tett, elpirult, és ki tudja, miért, hangosan hírül adta: „Darja Pavlovna!” - úgyhogy egyszeriben minden szem a belépő felé fordult.

- Hogy? Tehát ez a maga Darja Pavlovnája?! - kiáltott fel Marja Tyimofejevna. - No, Satuska, nem hasonlít hozzád a húgocskád! Hát hogy mer az én inasom jobbágy szolgálónak, Daskának hívni egy ilyen gyönyörű teremtést?!

Darja Pavlovna eközben már közeledett Varvara Petrovnához; de Marja Tyimofejevna felkiáltásától meghökkenve gyorsan feléje fordult, és a saját széke előtt megállva, hosszú, merő tekintettel nézett a félkegyelműre.

- Ülj le, Dasa - szólalt meg vérfagyasztó nyugalommal Varvara Petrovna -, közelebb, így ni; ülve is nézheted ezt a nőt. Ismered?

- Sohase láttam - felelte halkan Dasa, és rövid szünet után mindjárt hozzátette: - Bizonyára ő a beteg húga egy Lebjadkin nevű úrnak.

- Én is csak most látom magát először, édes lelkem, pedig már régóta nagy kíváncsisággal vágyódtam, hogy megismerjem, mert minden mozdulatában látom a jó nevelést! - kiáltotta elragadtatással Marja Tyimofejevna. - Hát miért szidja magát az inasom? Hát hogyan is vehetné el a pénzét egy ilyen jól nevelt és aranyos teremtés? Mert maga aranyos, aranyos, ezt én mondom magának! - fejezte be ujjongva, és az egyik kezével maga előtt csapkodva.

- Értesz te ebből valamit? - kérdezte büszke méltósággal Varvara Petrovna.

- Mindent értek, kérem...

- Hallottad azt a pénzt?

- Ez bizonyára az a pénz, amelyet még Svájcban vettem át Nyikolaj Vszevolodovicstól, az ő kérésére, hogy adjam át annak a Lebjadkin úrnak, a hölgy bátyjának.

Csend következett.

- Maga Nyikolaj Vszevolodovics kért meg, hogy add át?

- Nagyon szerette volna elküldeni ezt a pénzt, mindössze háromszáz rubelt, Lebjadkin úrnak. De mivel a címét nem tudta, hanem csak azt, hogy idejön a városba, hát engem bízott meg, hogy adjam át abban az esetben, ha Lebjadkin úr megérkezik.

- De milyen pénz... kallódott el? Miről beszélt az imént ez a nő?

- Azt már nem tudom, kérem: nekem is a fülembe jutott, hogy Lebjadkin úr azt híreszteli rólam, hogy én nem továbbítottam neki az egészet; de ezt az állítást nem értem. Háromszáz rubel volt, és én háromszáz rubelt küldtem is el neki.

Darja Pavlovna már csaknem teljesen megnyugodott. Megjegyzem, hogy ezt a lányt különben is nehéz volt hosszabb időre bármivel zavarba ejteni és kizökkenteni a kerékvágásból - akármit érzett is magában. Most már minden sietség nélkül mondta el válaszait, azonnal, pontosan, egyenletes halk hangon felelt minden egyes kérdésre, nyoma se volt a kezdeti hirtelen izgalomnak, de még a legcsekélyebb zavarnak sem, amely arról árulkodhatott volna, hogy tudatában van bármiféle bűnének. Varvara Petrovna gondolkozott egy percig.

- Ha - kezdte végül határozottan, és bár csak Dasára nézett, nyilvánvalóan a szemlélőkhöz intézte szavait -, ha Nyikolaj Vszevolodovics nem fordult ezzel a megbízással még énhozzám sem, hanem téged kért meg, akkor természetesen megvolt az oka arra, hogy így cselekedjék. Nem érzem feljogosítva magamat, hogy kíváncsiskodjak, ha egyszer titkot csinálnak belőle.

De már a te puszta részvételed ebben az ügyben teljesen megnyugtat felőle, ezt tudd meg, Darja, mindenekelőtt. De nézd, kedvesem, mivel nem ismered a világot, tiszta lelkiismerettel is követhettél el valami óvatlanságot; sőt el is követtél azzal, hogy vállaltad az érintkezést egy gazemberrel. Azok a mendemondák, amelyeket ez a bitang terjeszt, megerősítik, hogy hibáztál. De én megtudok róla mindent, és mivel én vagyok a pártfogód, hát meg is tudlak védeni. Most pedig mindennek véget kell vetni.

- Amikor idejön - kapott a szón karosszékéből kihajolva Marja Tyimofejevna -, az lesz a legjobb, ha a cselédszobába küldi. Hadd verje ott velük a kártyát, mi meg itt ülünk és kávézgatunk. Egy csésze kávét éppen lehet küldeni neki, de én mélyen megvetem.

És kifejezően rándított egyet a fején.

- Ennek véget kell vetni - ismételte Marja Tyimofejevnát figyelmesen végighallgatva Varvara Petrovna -, kérem, csengessen, Sztyepan Trofimovics.

Sztyepan Trofimovics csengetett, és rendkívül izgatottan hirtelen előrelépett.

- Habár... habár én... - kezdte nagy hévvel, dadogva, elpirulva és el-elakadva - habár én is hallottam ezt a módfelett visszataszító pletykát, vagy helyesebben rágalmat, hát... a legnagyobb felháborodással... enfin un homme perdu et quelque chose comme un forçat évadé...[83]

Abbahagyta, nem is fejezte be; Varvara Petrovna hunyorogva tetőtől talpig végigmérte. Belépett a szertartásos Alekszej Jegorovics.

- A hintót - parancsolta Varvara Petrovna -, te meg, Alekszej Jegorovics, készülj, hazakíséred Lebjadkina úrhölgyet, majd ő maga megmondja, hová.

- Lebjadkin úr egy ideje személyesen várja őt odalent, és nagyon kért, hogy jelentsem be, kérem.

- Ez lehetetlen, Varvara Petrovna - mondta hirtelen előrelépve, nyugtalanul Mavrikij Nyikolajevics, aki mindeddig hidegvérrel hallgatott. - Ha szabad megjegyeznem, ez nem olyan ember, aki beléphet ilyen társaságba, ez... ez... ez lehetetlen ember, Varvara Petrovna!

- Várjon - fordult Alekszej Jegoricshoz Varvara Petrovna, és a lakáj eltűnt.

- C'est un homme malhonnête et je crois même que c'est un forçat évadé ou quelque chose dans ce genre[84] - dörmögte ismét Sztyepan Trofimovics, de ismét elpirult, és ismét abbahagyta.

- Liza, mennünk kell! - kiáltotta finnyásan Praszkovja Ivanovna, és felemelkedett helyéről. Úgy látszik, már megbánta, hogy az előbb ijedtében ostobának nevezte magát. Darja Pavlovnát már dölyfösen lebiggyesztett szájjal hallgatta. De engem Lizaveta Nyikolajevna arckifejezése lepett meg a legjobban: amióta Darja Pavlovna belépett, túlságosan is leplezetlen gyűlölet és megvetés villogott a szemében.

- Várj egy percet, Praszkovja Ivanovna, kérlek - állította meg ugyanazzal a rendkívüli nyugalommal Varvara Petrovna -, légy szíves, ülj le, én mindent meg akarok mondani, neked meg fáj a lábad. Úgy ni, köszönöm. Az előbb kikeltem magamból, és mondtam neked néhány ingerült szót. Légy szíves, bocsáss meg; ostobán cselekedtem, és máris szánom-bánom, mert mindenben szeretem az igazságosságot. Te, persze szintén magadból kikelve, említést tettél

---

[83] Egyszóval ez egy elveszett ember és valami szökött fegyencféle.

[84] Ez becstelen ember, sőt én azt hiszem, hogy szökött fegyenc vagy valami efféle.

valami névtelen levélről. Minden névtelen rágalom megvetésre méltó már pusztán azért, mert nem írták alá. Ha te másképp fogod fel, nem irigyellek. Mindenesetre én a helyedben nem nyúlok a zsebembe ilyen szemétért, és nem mocskolom be magamat. Te meg bemocskoltad magad. De mivel már magad szóba hoztad, hát megmondom, hogy vagy hat napja én is kaptam egy csúfondáros névtelen levelet. Ebben valami gazfickó azt akarja elhitetni velem, hogy Nyikolaj Vszevolodovics megőrült, és hogy nekem tartanom kell valami sánta nőtől, aki „rendkívüli szerepet fog játszani a sorsom alakulásában", megjegyeztem a kifejezést. Mivel tudtam, hogy Nyikolaj Vszevolodovicsnak rendkívül sok ellensége van, rövid töprengés után elküldtem egy helybeli emberért, az egyik titkos és egyben a legbosszúállóbb és legalávalóbb ellenségéért, és a vele való beszélgetésből egy pillanat alatt meggyőződtem róla, honnan ered az a galád névtelen levél. Ha téged is zaklattak, vagy ahogy kifejezted magad, „bombáztak" *miattam* ugyanilyen galád levelekkel, szegény Praszkovja Ivanovnám, akkor természetesen én sajnálom a legjobban, hogy - egyébként ártatlanul - okául szolgáltam. Ennyi az egész, amit magyarázatképpen mondani akartam neked. Sajnálattal látom, hogy ennyire kimerültél, és most magadon kívül vagy. Azonkívül pedig elhatároztam, hogy okvetlenül mindjárt beengedem azt a gyanús embert, akivel kapcsolatban Mavrikij Nyikolajevics nem egészen megfelelő szót használt, tudniillik, hogy őt nem lehet *fogadni*. Különösen Lizának nem lesz itt semmi dolga. Gyere ide, Liza drágám, hadd csókoljalak meg még egyszer.

Liza keresztülment a szobán, és szótlanul megállt Varvara Petrovna előtt. Az asszony megcsókolta, majd megfogta mind a két kezét, egy kissé eltolta magától, meghatottan nézte, aztán keresztet vetett rá, és ismét megcsókolta.

- No, isten veled, Liza! - Varvara Petrovna hangja szinte sírósan rezgett. - Hidd el, hogy ezután is változatlanul szeretni foglak, bármit tartogat is mostantól fogva a sorsod... Legyen veled az Isten. Én mindig áldottam az ő szent kezét...

Hozzá akart tenni még valamit, de erőt vett magán, és elhallgatott. Liza ugyanolyan szótlanul és mintegy eltűnődve már-már visszament a helyére, de váratlanul megállt a mamája előtt.

- Én még nem megyek, mama, hanem egyelőre itt maradok a néninél - mondta halkan, de ezekben a halk szavakban vaskemény elszántság csengett.

- Szent isten, mi ez már megint?! - jajdult fel kezét erőtlenül összecsapva Praszkovja Ivanovna. De Liza nem válaszolt, sőt mintha nem is hallotta volna; visszaült a sarokba, és megint valahová a levegőbe nézett.

Varvara Petrovna arcán diadalmas, büszke fény gyúlt ki.

- Mavrikij Nyikolajevics, rendkívüli kérésem van magához, legyen szíves, menjen le, nézze meg azt az embert, és ha egyáltalán van rá mód, hogy *beengedjük*, akkor vezesse ide.

Mavrikij Nyikolajevics meghajolt és kiment. Egy perc múlva bevezette Lebjadkin urat.

4

Egyszer már szóltam ennek az úrnak a külsejéről: magas, tagbaszakadt, göndör hajú, egy kissé duzzadt, püffedt, bíborvörös arcú, vérben forgó, apró, néha eléggé ravasz szemű, bajuszos, pofaszakállas, negyven körüli fickó volt, akinek orcái fejének minden egyes mozdulatára megrándultak, nyakán pedig meglehetősen kellemetlen formájú, húsos ádámcsutka dudorodott ki. De az volt rajta a legmeglepőbb, hogy most frakkban és tiszta ingben jelent meg. „Vannak emberek, akiken a tiszta ing szinte illetlenül hat" - ahogy Liputyin kifejezte, mikor Sztyepan

Trofimovics tréfásan a szemére vetette, hogy hanyagul öltözik. A kapitánynak fekete kesztyűje is volt, a jobbat, amelyet még sose húzott fel, a kezében tartotta, a nagy nehezen felráncigált szűk bal pedig, amelyet be se lehetett gombolni, csak félig födte be húsos bal kezét; abban tartotta vadonatúj és bizonyára most először használt kerek kalapját. Kiderült tehát, hogy „a szerelem frakkja", amelyről tegnap Satovnak kiabált, valóban létezik. Mindezt, vagyis a frakkot és a fehérneműt (ahogy később megtudtam) valami titokzatos célból a Liputyin tanácsára szerezte be. Ahhoz se fért kétség, hogy most szintén valakinek a tanácsára, külső segítséggel érkezett ide (zárt bérkocsiban); egyedül feleszmélni sem tudott volna, hát még felöltözni, összeszedelőzködni és nekivágni alig háromnegyed óra alatt, még ha feltételezzük is, hogy a székesegyház tornácán lejátszódott jelenetről azon nyomban értesült. Nem volt részeg, de a több napos féktelen ivászat után egyszer csak felébredő ember nyomasztó, tompa, ködös állapotában leledzett. Úgy rémlett, csak meg kell rázni kétszer fél kézzel a vállát, máris megint elbódul.

Szinte repült befelé a fogadószobába, de már az ajtónál váratlanul megbotlott a szőnyegben. Marja Tyimofejevna majd meghalt nevettében. Lebjadkin gyilkos tekintetet vetett rá, és máris tett néhány gyors lépést Varvara Petrovna felé.

- Azért jöttem, nagyságos asszonyom... - kezdte harsogva, mint a trombita.

- Legyen szíves, tisztelt uram - vágott közbe Varvara Petrovna kiegyenesedve -, ott foglaljon helyet, azon a széken. Onnan is hallani fogom, nekem pedig alkalmasabb lesz innen néznem magát.

A kapitány megállt, bambán maga elé bámult, de aztán visszafordult, és közvetlenül az ajtónál leült a megjelölt helyre. Az önbizalom teljes hiánya, de ugyanakkor valami nyegleség és szüntelen ingerlékenység tükröződött az ábrázatán. Rettentően be volt gyulladva, ez látszott rajta, de berzenkedett az önérzete, és sejteni lehetett, hogy éppen sértett önérzetből esetleg, gyávasága ellenére is, akár a legnagyobb pimaszságra vetemedik. Láthatólag félt ormótlan testének minden egyes mozdulata miatt. Tudjuk, hogy a hasonszőrű uraknak, ha valami csoda folytán előkelő társaságba kerülnek, a tulajdon kezük, illetve az a pillanatonként ismétlődő felismerés okozza a legnagyobb szenvedést, hogy nem tudnak vele mit kezdeni. A kapitány, kalapját és kesztyűjét a kezében tartva, mozdulatlanná dermedt a székén, és bárgyú tekintetét egy pillanatra se vette le Varvara Petrovna szigorú arcáról. Lehet, hogy szeretett volna figyelmesebben körülnézni, de egyelőre még nem merte rászánni magát. Marja Tyimofejevna bizonyára ismét roppant mulatságosnak találta figuráját, mert ismét felkacagott, de ő meg se moccant. Varvara Petrovna kíméletlenül szemügyre véve, irgalmatlanul sokáig, egy teljes percig tartotta ebben a helyzetben.

- Először is: hallhatnám a nevét saját magától? - szólt kimérten és nyomatékosan.

- Lebjadkin kapitány - mennydörögte a kapitány. - Azért jöttem, nagyságos asszonyom... - kezdte ismét megmozdulva.

- Engedelmet! - állította meg ismét Varvara Petrovna. - Ez a sajnálni való teremtés, aki annyira felkeltette az érdeklődésemet, valóban a maga húga?

- A húgom, nagysád, aki kisurrant a felügyeletem alól, mert olyan állapotban van...

Hirtelen elakadt és elvörösödött.

- Ne értsen félre, nagysád - hebegte szörnyen zavarba esve -, egy édestestvér csak nem fog mocskolódni... olyan állapotban, az nem azt jelenti, hogy *olyan* állapotban van... abban az értelemben... ami foltot ejt a nők jó hírnevén... hanem az utóbbi időben...

Hirtelen abbahagyta.

- Tisztelt uram! - szólt a fejét felemelve Varvara Petrovna.

- Ilyen állapotban, ni! - fejezte be hirtelen, és ujjával a homloka közepére bökött. Rövid csönd következett.

- És már régóta szenved benne? - kérdezte egy kissé elnyújtva Varvara Petrovna.

- Nagyságos asszonyom, azért jöttem, hogy a templomtornácon tanúsított nagylelkűségét, oroszosan, testvérien...

- Testvérien?

- Azazhogy nem testvérien, hanem csupán abban az értelemben, hogy én a húgom testvére vagyok, nagyságos asszonyom, és higgye el, nagyságod - hadarta ismét elvörösödve -, nem vagyok én olyan műveletlen, amilyennek első pillantásra esetleg látszom az ön szalonjában. Mi a húgommal semmik vagyunk, nagyságos asszonyom, ahhoz a fényűzéshez képest, amelyet itt tapasztalunk. Azonkívül rágalmaznak is bennünket. De Lebjadkin büszke a jó hírnevére, nagysád, és... és... én azért jöttem, hogy megháláljam... Tessék, pénz, nagyságos asszonyom!

Azzal előkapta zsebéből a pénztárcáját, kirántott belőle egy csomó bankjegyet, és a türelmetlenség tébolyult rohamában remegő ujjakkal számolni kezdte. Látszott, hogy szeretne minél előbb tisztázni valamit, és erre nagy szükség is volt; de mivel bizonyára maga is érezte, hogy a pénzzel való vesződés még ostobább külsőt ad neki, végképp elvesztette az önuralmát: a pénzt sehogy se sikerült megszámolni, és szégyenének betetőzéseként egy zöld bankó kicsúszott a tárcából, és cikcakkban lerepült a szőnyegre.

- Húsz rubel, nagyságos asszonyom - mondta a szenvedéstől verejtékező arccal, és a pénzcsomót a kezében tartva hirtelen felugrott; amikor észrevette a padlón a lelibbent bankót, már-már lehajolt, hogy felvegye, de valami okból megröstellte magát, és legyintett.

- A cselédeinek, nagyságos asszonyom, az inasnak, aki majd felveszi; hadd emlegesse meg Lebjadkint!

- Ezt semmiképp sem engedhetem meg - mondta sietve és szinte rémülten Varvara Petrovna.

- Abban az esetben...

Lehajolt, felvette, elvörösödött, és gyorsan Varvara Petrovna felé közeledve, odanyújtotta neki a leszámolt pénzt.

- Mi ez?! - szólt most már végleg megrémülve az asszony, és szinte hátrahőkölt a karosszékben. Mavrikij Nyikolajevics és Sztyepan Trofimovics előrelépett.

- Nyugodjanak meg, nyugodjanak meg, nem vagyok őrült, bizony isten nem vagyok őrült! - bizonygatta izgatottan jobbra-balra forgolódva a kapitány.

- De igen, tisztelt uram, maga megőrült.

- Nagyságos asszonyom, ez nem az, amire ön gondol! Én persze csak egy jelentéktelen láncszem vagyok... Ó, nagyságos asszonyom, pompásak az ön termei, de nyomorúságosak Ismeretlen Marijáé, a húgomé, született Lebjadkináé, akit egyelőre nevezzünk Ismeretlen Marijának, egyelőre, nagysád, csak *egyelőre*, mert azt az Isten sem engedheti, hogy örökre így nevezzék! Nagyságos asszonyom, ön adott neki tíz rubelt, és ő elfogadta, de csak azért, mert *ön* adta, asszonyom! Hallja, nagysád?! A világon senkitől se fogad el semmit ez az Ismeretlen Marija, mert különben megfordul a sírjában törzstiszt nagyapja, aki magának Jermolovnak a szeme láttára esett el a Kaukázusban, de öntől, nagyságos asszonyom, öntől mindent elfogad.

Ám ha az egyik kezével el is fogadja, a másikkal már nyújt is önnek húsz rubelt mint adományt az egyik fővárosi jótékonysági bizottságnak, amelynek ön tagja, nagyságos asszonyom... mivel ön maga közölte a *Moszkovszkije Vedomosztyi*-ban, hogy a jótékonysági egyletnek a mi városunkra szóló könyvét, amelybe ki-ki bejegyezheti magát, ön kezeli...

A kapitány hirtelen abbahagyta; zihálva lélegzett, mintha valami nagy, nehéz tettet hajtott volna végre. Mindazt, amit a jótékonysági bizottságról mondott, bizonyára előre betanulta, alighanem ugyancsak Liputyin fogalmazása szerint. Még jobban megizzadt, a verejtékcsöppek betű szerint kiütöttek a halántékán; Varvara Petrovna rászegezte átható tekintetét.

- Az a könyv - szólalt meg szigorúan - mindig lent van a házam kapusánál, ott bejegyezheti adományát, ha akarja. Éppen ezért kérem, most dugja el a pénzét, és ne hadonásszon itt vele a levegőben. Úgy ni. És arra is kérem, foglalja el az előbbi helyét. Úgy. Nagyon sajnálom, tisztelt uram, hogy tévedtem a húgát illetően, és alamizsnát adtam neki, holott ilyen gazdag. Csak azt az egyet nem értem, miért csupán éntőlem fogadna el mindent, másoktól meg a világért sem akar semmit. Ezt annyira hangsúlyozta, hogy teljesen pontos magyarázatot szeretnék.

- Nagyságos asszonyom, ez titok, amelyet alighanem a sírba viszek! - válaszolta a kapitány.

- De miért? - kérdezte most már valahogy kevésbé keményen Varvara Petrovna.

- Nagyságos asszonyom, nagyságos asszonyom!...

A földre nézve és kezét a szívére téve komoran elhallgatott. Varvara Petrovna várt, és egy pillanatra se vette le róla a szemét.

- Nagyságos asszonyom! - bódult el megint Lebjadkin. - Megengedi, hogy feltegyek önnek egy kérdést, csak egyet, de nyíltan, egyenesen, oroszosan, szívből?

- Tessék.

- Szenvedett ön életében, asszonyom?

- Vagyis ezzel azt akarja mondani, hogy maga igenis szenvedett vagy szenved valakitől?

- Nagyságos asszonyom, nagyságos asszonyom! - kiáltotta hirtelen ismét felugorva, bizonyára anélkül, hogy ezt észrevette volna, és a mellére csapott. - Itt, ebben a szívben annyi keserűség forr, de annyi, hogy maga az Isten is elámul majd, ha az utolsó ítéletkor kiderül!

- Hm, hatásos kifejezés.

- Nagyságos asszonyom, lehet, hogy én az ingerültség nyelvén beszélek...

- Ne zavartassa magát, majd tudom én, mikor kell leinteni.

- Feltehetek önnek még egy kérdést, asszonyom?

- Ám tegyen fel még egy kérdést.

- Meghalhat-e valaki csakis a tulajdon nemeslelkűsége miatt?

- Nem tudom, ezt még sohase kérdeztem magamtól.

- Nem tudja! Még sohase kérdezte magától!!! - kiáltotta patetikus gúnnyal Lebjadkin. - Hát ha így van, ha így van,

Hallgass csak, reménytelen szívem!

- és szilajul a mellére csapott.

Már megint fel s alá járkált a szobában. Az effajta emberek ismertetőjele: teljesen képtelenek arra, hogy visszafojtsák vágyaikat; ellenkezőleg, ellenállhatatlan törekvést éreznek, hogy azon nyomban előtárják őket, mégpedig minden kuszaságukkal, mihelyt megfogamzanak bennük. Az ilyen úr, ha különb társaságba kerül, rendszerint félénken kezdi, de engedjenek csak neki egy hajszálnyit, mindjárt arcátlanságba csap át. A kapitány most már heveskedett, hadonászva járkált, nem figyelt a kérdésekre, szaporán, roppant szaporán beszélt magáról, úgyhogy néha megbicsaklott a nyelve, és szó közben átugrott egy másik mondatra. Igaz, aligha volt teljesen józan; ott ült Lizaveta Nyikolajevna is, akire ugyan egyszer se tekintett, de akinek a jelenléte rettenetesen szédítette. Egyébként ez már csak feltevés. De hát nyilván volt valami ok, amiért Varvara Petrovna undorát leküzdve elhatározta, hogy végighallgatja ezt az embert. Praszkovja Ivanovna valósággal reszketett félelmében, bár az igazat megvallva, nem egészen értette, miről van szó. Sztyepan Trofimovics szintén remegett, de ő - éppen ellenkezőleg - azért, mert mindig hajlamos volt arra, hogy többet értsen a kelleténél. Mavrikij Nyikolajevics mindnyájunk védelmezőjének pózában állt ott. Liza sápadt volt, és megszakítás nélkül, tágra nyitott szemmel bámult a szilaj kapitányra. Satov az előbbi testhelyzetben ült; de ami a legfurcsább: Marja Tyimofejevna abbahagyta a nevetgélést, sőt rettentően elszomorodott. Jobb karjával rákönyökölt az asztalra, és hosszú, bánatos tekintettel figyelte szavaló bátyját. Csupán Darja Pavlovnát láttam nyugodtnak.

- Ez mind sületlen allegória - mondta végül is felbosszankodva Varvara Petrovna. - Nem válaszolt arra a kérdésemre: „Miért?" Türelmetlenül várom a feleletet.

- Nem válaszoltam arra, hogy miért? Várja a feleletet erre a miértre? - ismételte el kacsingatva a kapitány. - Ez a rövid szócska, „miért", mindjárt a világteremtés legelső napján végigömlött az egész mindenségen, és az egész természet pillanatonként kiáltja teremtőjének: „Miért?" De immár hétezer éve nem kap rá választ. Hát csak Lebjadkin kapitány válaszoljon? Igazságos volna ez, asszonyom?

- Ez mind sületlenség, mellébeszélés! - fakadt ki türelmét vesztve, dühösen Varvara Petrovna. - Ezek allegóriák; azonkívül uraságod túl dagályosan beszél, amit én tiszteletlenségnek tartok.

- Nagyságos asszonyom - folytatta oda se figyelve a kapitány -, lehet, hogy én azt szeretném, ha Ernesztnek hívjanak, és mégis ezt a parlagi Ignat nevet kell viselnem, mit gondol, miért? Azt szeretném, ha de Montbar hercegnek hívnának, és mégis csak Lebjadkin a nevem, ami a labodából ered - nos miért? Én költő vagyok, asszonyom, költői lélek, és ezer rubelt kaphatnék a kiadótól, és mégis kénytelen vagyok holmi odúban lakni, miért, miért? Asszonyom! Énszerintem Oroszország a természet tréfája, semmi más!

- Egyáltalán nem tud mondani semmi határozottabbat?

- Elszavalhatom önnek a *Svábbogár* című kis költeményt, nagyságos asszonyom!

- Mi-i-it?

- Nagyságos asszonyom, én még nem vagyok őrült! Meg fogok őrülni, meg, egészen biztosan, de most még nem vagyok őrült! Asszonyom, egy jó barátom - a leg-neme-sebb személy - írt egy krilovi mesét a *Svábbogár* címmel, elszavalhatom?

- Krilovnak valamelyik állatmeséjét akarja elszavalni?

- Nem, nem Krilov egyik meséjét akarom elszavalni, hanem a saját tanmesémet, a tulajdon alkotásomat! Higgye el már, asszonyom - ezzel nem alacsonyítja le magát -, nem vagyok én annyira műveletlen és alantas, hogy ne tudnám: Oroszországnak van egy nagy meseköltője, Krilov, akinek az oktatásügyi miniszter szobrot állított a Nyári Kertben, ahol a gyermekek

játszanak. Lám, ön azt kérdezi, asszonyom: „Miért?” A válasz ennek a tanító mesének a mélyén rejlik, lángbetűkkel írva!

- Szavalja hát a meséjét!

Hajdan élt egy svábbogárka,
Sváb ősidők óta.
Belepottyant a pohárba:
Be - a légyirtóba...

- Úristen, mi ez?! - kiáltott fel Varvara Petrovna.

- Tudniillik amikor nyáron - magyarázta mindkét kezével szörnyen hadonászva, sietősen a kapitány, az olyan szerző ingerült türelmetlenségével, akit zavarnak a szavalásban -, amikor nyáron a legyek bemásznak a pohárba, akkor légyirtás történik, ezt minden szamár tudja, ne vágjon közbe, ne vágjon közbe, majd meglátja, majd meglátja... (Állandóan hadonászott mind a két kezével.)

- Helyet fogott a svábbogár,
Felzúdult a sok légy,
Nagyon tele volt a pohár,
Kiabáltak: nagy ég.
Míg harsogták Zeusz nevét,
Odamegy Nyikifor,
Igen derék öreg cseléd...

Itt még nincs befejezve, de mindegy, elmondom prózában! - recsegte a kapitány. - Nyikifor fogja a poharat, és a kiáltozásra ügyet se vetve, a szennyvízvödörbe löttyinti az egész miskulanciát, amit már rég meg kellett volna tenni. De figyelje csak, figyelje csak, asszonyom, a svábbogár nem zúgolódik! Nos, ez a válasz az ön kérdésére: „Miért?” - kiáltotta diadalmasan. - „A sváb-bo-gár nem zúgolódik!” Ami pedig Nyikifort illeti, ő a természetet személyesíti meg - tette hozzá hadarva, és önelégülten járkálni kezdett a szobában.

Varvara Petrovna szörnyen dühbe gurult.

- És ha szabad kérdeznem, miféle pénz az, amelyet állítólag Nyikolaj Vszevolodovics küldött volna magának, de amelyet állítólag nem juttattak el teljes összegben, ahogy ezzel meg mert vádolni egy olyan személyt, aki a családomhoz tartozik?

- Rágalom! - bódult fel Lebjadkin, és tragikus mozdulattal felemelte jobb kezét.

- Nem, nem rágalom.

- Nagyságos asszonyom, vannak körülmények, amelyek arra kényszerítik az embert, hogy inkább elviselje a családi szégyent, semhogy világgá kiáltsa az igazságot. Lebjadkinnak nem jár el a szája, asszonyom!

Egészen elvakult, megtáltosodott, érezte önnön jelentőségét, vagy bizonyára valami effélét képzelt. Most már szeretett volna megsérteni valakit, és valami ocsmánysággal megmutatni a hatalmát.

- Csengessen, kérem, Sztyepan Trofimovics - szólt Varvara Petrovna.

- Lebjadkin ravasz, asszonyom! - mondta a kapitány, undok mosollyal kacsintva. - Ravasz, de előtte is van sorompó, számára is van előcsarnoka a szenvedélynek! Ez az előcsarnok pedig - a régi huszárbutélia, amelyet Gyenyisz Davidov megénekelt. Nos hát amikor Lebjadkin ebben az előcsarnokban van, asszonyom, akkor megesik, hogy verses levelet küld valakinek, re-mek-

művet, amelyet azonban szeretne életének minden könnyével visszaszerezni, mert sérti a szépérzéket. De kirepült a kis madár, nem kapod el farkánál fogva. Hát ebben az előcsarnokban szólhatta el magát Lebjadkin, asszonyom, azt a nemes lelkű hajadont illetően - sértésekkel felkavart lelkének nemes felháborodásában -, és épp ezt használták ki rágalmazói. Csakhogy Lebjadkin ravasz, nagyságos asszonyom! És hiába ül mellette az a baljós farkas, pillanatonként utánatöltögetve és várva a csattanót: Lebjadkinnak nem jár el a szája, és a butélia fenekén a várt elszólás helyett minden alkalommal - Lebjadkin Ravaszsága bukkan elő. De elég, ó, elég! Nagyságos asszonyom, az ön pompás termei könnyen átkerülhetnének egy fölöttébb nemes lelkű személy tulajdonába, de a svábbogár nem zúgolódik! Jegyezze meg, jegyezze meg már végre, hogy nem zúgolódik, és ismerje meg ezt a nagy lelket!

E pillanatban lentről, a portáról csengetés hallatszott, és a Sztyepan Trofimovics csengetésére, egy kissé késedelmesen, csaknem ugyanakkor megjelent Alekszej Jegorics. A szertartásos öreg inas most szembetűnően felajzott állapotban volt.

- Nyikolaj Vszevolodovics ebben a pillanatban megérkezett, és ide fog jönni, kérem - válaszolta Varvara Petrovna kérdő tekintetére.

Nagyon jól emlékszem rá, milyen volt Varvara Petrovna abban a pillanatban: először elsápadt, de rögtön megvillant a szeme. Rendkívüli határozottságot sugározva kiegyenesedett a karosszékben. Nyikolaj Vszevolodovics teljesen váratlan megérkezése - legkorábban egy hónap múlva várták - nemcsak váratlansága miatt volt különös, hanem elsősorban azért, mert szinte végzetszerűen egybeesett a jelen pillanattal. Még a kapitány is sóbálvánnyá meredt a szoba közepén, eltátotta a száját, és borzasztóan bamba ábrázattal bámult az ajtóra.

És ekkor a szomszéd teremből, egy nagy, hosszú szobából, gyorsan közeledő, apró és rendkívül szapora lépések hallatszottak; mintha gurult volna errefelé valaki, és egyszeriben berobogott a fogadószobába - egyáltalán nem Nyikolaj Vszevolodovics, hanem egy mindnyájunk számára teljesen ismeretlen fiatalember.

5

Bátorkodom itt megállni és legalább néhány hevenyészett vonással megrajzolni ezt a váratlanul megjelent személyt.

Huszonhét éves vagy a körüli, a közepesnél valamivel magasabb termetű, eléggé hosszú, de gyér, világosszőke hajú, alig ütköző csomós bajuszú és szakállú fiatalember. Öltözete rendes, sőt divatos, de nem ficsúros; első pillantásra mintha egy kissé görnyedt és esetlen volna, de azért korántsem görnyedt és esetlen, sőt inkább könnyed. Valahogy különcnek hat, de később itt nálunk mindenki teljesen kifogástalannak találja a modorát, a beszédét pedig mindig a tárgyhoz illőnek.

Senki se mondja, hogy csúnya, de senkinek se tetszik az arca. Feje megnyúlt a tarkója felé, kétoldalt meg összelapult, úgyhogy az arca hegyesnek hat. Homloka magas és keskeny, de arcvonásai jelentéktelenek; szeme szúrós, orra kicsiny és hegyes, szája hosszú és vékony. Arckifejezése mintha fájdalmas volna, de csak látszik olyannak. Orcáján meg a pofacsontja mellett száraz redő húzódik, amely azt a benyomást kelti, mintha most volna gyógyulóban valami súlyos betegség után. Holott teljesen egészséges, erős, sőt soha nem is volt beteg.

Igen sietősen jár és mozog, pedig nem siet sehová. Azt hihetnénk, hogy semmi se tudja zavarba ejteni; bármilyen körülmények között és bármilyen társaságban ugyanaz marad. Nagyon öntelt, de ő maga ezt egyáltalán nem veszi észre.

Szaporán, sietősen beszél, de magabiztosan, úgyhogy nem keresgéli a szavakat. Gondolatai, sietős külseje ellenére is nyugodtak, világosak, befejezettek - ez különösen szembetűnik. Kiejtése csodálatosan tiszta; szavai úgy peregnek, mint egyenletes, nagy gyöngyszemek, mindig rendezettek és mindig szolgálatkészek. Ez eleinte még tetszik is az embernek, de aztán ellenszenvessé válik, mégpedig éppen e tiszta kiejtés meg az állandóan kész szavaknak e gyöngypergése miatt. Valahogy azt képzeljük, hogy bizonyára egészen különleges formájú, szokatlanul hosszú és vékony, rettentően vörös és rendkívül hegyes, szüntelenül, akaratlanul is pergő nyelv van a szájában.

Nos hát ez a fiatalember robogott most be a fogadószobába, és igazán mondom, mindmáig úgy rémlik, mintha már a szomszéd szobában elkezdett volna beszélni, és így, beszéd közben jött volna be. Egy pillanat alatt ott termett Varvara Petrovna előtt.

- ...Csak képzelje, Varvara Petrovna - pergette a gyöngyszemeket -, abban a hiszemben jövök, hogy itt van már egy negyedórája, és itt találom; másfél órával előbb érkezett; Kirillovnál találkoztunk; egy fél órával ezelőtt egyenest ide indult, és nekem is meghagyta, hogy egy negyedóra múlva szintén ide jöjjek...

- De ki? Ki hagyta meg magának, hogy ide jöjjön? - faggatta Varvara Petrovna.

- Hát Nyikolaj Vszevolodovics! Valóban csak ebben a pillanatban értesül róla? Hisz legalább a poggyászának meg kellett volna érkeznie, már régen, hát hogy nem szóltak önnek? Tehát tőlem hallja először? El lehetne küldeni érte valakit valahová, egyébként bizonyára mindjárt megjelenik ő maga, pontosan abban az időben, amely éppen megfelel bizonyos várakozásának és, amennyire én meg tudom ítélni, bizonyos számításainak. - Ekkor körüljártatta tekintetét a szobában, és különösen szemügyre vette a kapitányt. - Ah, Lizaveta Nyikolajevna, de örülök, hogy mindjárt az első lépésnél találkozom magával, nagyon örülök, hogy kezet szoríthatunk - és máris szinte repült a lányhoz, hogy megragadja a vidáman mosolygó Liza feléje nyújtott kezecskéjét -, és ahogy tapasztalom, az igen tisztelt Praszkovja Ivanovna sem felejtette el a „professzorát", és nem is haragszik rá, ahogy Svájcban mindig haragudott. Nos, hát hogy van a lába, Praszkovja Ivanovna, és helyes volt a svájci konzílium ítélete, hogy a hazai éghajlat kell neki?... Tessék? Borogatás? Az nagyon hasznos lehet. De sajnálom, Varvara Petrovna - fordult vissza gyorsan -, hogy akkor külföldön nem sikerült otthon találnom és személyesen kifejeznem tiszteletemet, pedig oly sok mindent kellett volna közölnöm is... Értesítettem itt az öregemet, de ő szokása szerint, alighanem...

- Petrusa! - kiáltott fel dermedtségéből egy pillanat alatt magához térve Sztyepan Trofimovics; összecsapta kezét, és a fiához rohant. - Pierre, mon enfant,[85] meg sem ismertelek! - Karja közé szorította, a szeméből meg pergett a könny.

- No, ne bolondozz, ne bolondozz, csak semmi gesztus, no, elég, kérlek, elég - dörmögte sietősen Petrusa, és igyekezett kiszabadulni apja öleléséből.

- Én mindig, mindig hibás voltam veled szemben!

- No, most már elég; erről majd később. Tudtam, hogy elkezdesz bolondozni. No, légy már egy kissé józanabb, kérlek.

---

[85] Pierre, gyermekem.

- De hisz tíz éve nem láttalak!

- Annál kevesebb okod van az ömlengésre...

- Mon enfant!

- No, elhiszem, elhiszem, hogy szeretsz, vedd el a kezedet. Hiszen csak akadályozod az embert... Á, itt van Nyikolaj Vszevolodovics is! Ne bolondozz már, utoljára kérlek!

Nyikolaj Vszevolodovics már csakugyan a szobában volt; nagyon halkan jött be, és az ajtóban egy pillanatra megállva, csöndes tekintettel nézegette a gyülekezetet.

Akárcsak négy évvel ezelőtt, amikor először megláttam, most is pontosan ugyanúgy meghökkentem, mihelyt rápillantottam. Egy csöppet sem fakult bennem a képe, de úgy látszik, vannak olyan arcok, amelyek mindig valami újat hoznak magukkal, valahányszor csak megjelennek, olyasmit, amit még nem vettünk észre bennük, ha százszor találkoztunk is már előbb. Látszatra ugyanaz volt, mint négy évvel ezelőtt: ugyanolyan elegáns és méltóságos, ugyanolyan méltóságosan jött is be, mint akkor, sőt majdnem ugyanolyan fiatalnak is látszott. Könnyed mosolya ugyanolyan hivatalosan-nyájas és önelégült volt, a tekintete meg ugyanolyan szigorú, tűnődő és szinte szórakozott. Egyszóval úgy hatott, mintha csak tegnap váltunk volna el. Ám egy dolog meghökkentett: azelőtt is szépnek tartották ugyan, de az arca valóban álarchoz hasonlított, ahogy városunk társadalmának néhány rossznyelvű hölgye kifejezte. Most pedig - most pedig, nem tudom, miért, de mindjárt az első pillantásra határozottan, vitathatatlanul szépnek láttam, úgyhogy most már sehogy se lehetett azt állítani, hogy álarchoz hasonlít az arca. Talán azért, mert egy kissé sápadtabb lett, mint volt, és mintha valamelyest fogyott volna? Vagy talán azért, mert most valami új gondolat világolt a tekintetében?

- Nyikolaj Vszevolodovics! - kiáltotta Varvara Petrovna, és egy parancsoló kézmozdulattal megállította; teljesen kiegyenesedett karosszékében, de nem állt fel. - Állj meg egy pillanatra!

De hogy megmagyarázhassam azt a szörnyű kérdést, amely e kézmozdulat és e felkiáltás után következett - olyan kérdést, amelynek lehetőségét még magában Varvara Petrovnában se mertem volna feltételezni -, megkérem az olvasót, gondoljon vissza arra, milyen volt Varvara Petrovna természete világéletében, és milyen bámulatos célratörés jellemezte bizonyos rendkívüli pillanatokban. Kérem, azt is vegye figyelembe, hogy annak a rendkívüli lelki szilárdságnak és annak a jelentékeny józanságnak és gyakorlati, hogy úgy mondjam, gazdasági érzéknek ellenére, amellyel rendelkezett, újra meg újra akadtak az életében olyan pillanatok, amelyeknek egyszeriben mindenestül, teljesen, és ha szabad így kifejeznem, minden gátlás nélkül átadta magát. Végül arra kérem az olvasót, vegye figyelembe, hogy a jelen pillanat az ő számára csakugyan egyike lehetett azoknak, amelyekben hirtelen, mint valami gyújtópontban, összesűrűsödik az élet egész lényege - az egész múlté, az egész jelené, sőt talán a jövőé is. Futólag megemlítem még azt a névtelen levelet is, amelyet kapott, és amelyről az előbb oly ingerülten elszólta magát Praszkovja Ivanovna előtt, noha a levél további tartalmáról alighanem hallgatott; pedig talán épp abban rejlett annak a megfejtése, hogyan szegezhette a fiának azt a szörnyű kérdést.

- Nyikolaj Vszevolodovics - ismételte minden szót külön megnyomva, olyan kemény hangon, amelyben fenyegető kihívás harsant -, kérem, ott, azon a helyen, rögtön mondja meg: igaz, hogy ez a szerencsétlen sánta nő - az ni, ott ni, nézze csak meg -, igaz, hogy az... a maga törvényes felesége?

Nagyon jól emlékszem erre a pillanatra; Sztavrogin szemrebbenés nélkül, figyelmesen nézett az anyjára; a legcsekélyebb változás se mutatkozott az arcán. Végül lassan valami leereszkedő mosolyra húzta a száját, és egy szóval se válaszolva, csöndesen odament a mamához,

megfogta, tisztelettel a szájához emelte és megcsókolta a kezét. És annyira erős volt mindenkori, ellenállhatatlan hatása az anyjára, hogy az most se merte elrántani a kezét. Mindenestül egyetlen kérdéssé változva, csak nézett a fiára, és egész külseje azt jelezte, hogy még egy pillanat, és nem bírja tovább a bizonytalanságot.

De a fia továbbra is hallgatott. Miután kezet csókolt, tekintetével még egyszer végigpásztázta az egész szobát, és ugyanolyan ráérősen, mint eddig, egyenest Marja Tyimofejevna felé indult. Bizonyos pillanatokban nagyon nehéz leírni az emberek arckifejezését. Nekem például emlékezetembe véső dött, hogy Marja Tyimofejevna, a rémülettől majd elájulva felemelkedett, hogy fogadja, és mintegy könyörögve összetette a kezét maga előtt; de ugyanakkor emlékszem a tekintetéből sugárzó ujjongásra, valamiféle eszelős ujjongásra is, amely szinte eltorzította a vonásait - olyan ujjongásra, amelyet nehezen tud elviselni az ember. Lehet, hogy megvolt az egyik is, a másik is - rémület is, ujjongás is; mindenesetre emlékszem, hogy gyorsan közelebb húzódtam hozzá (csaknem mellette álltam), mert úgy rémlett, hogy mindjárt elájul.

- Maga nem maradhat itt - mondta neki Nyikolaj Vszevolodovics nyájas, dallamos hangon, és szokatlan gyöngédség ragyogott fel a szemében. A legnagyobb tiszteletről tanúskodó tartásban állt Marja Tyimofejevna előtt, és minden mozdulatában a legőszintébb megbecsülés nyilvánult meg. A szegény teremtés el-elfulladva, lázas suttogással azt rebegte:

- És szabad most... nekem... letérdelnem maga előtt?

- Nem, ezt semmiképpen sem szabad - mondta elbűvölően rámosolyogva Nyikolaj Vszevolodovics, úgyhogy szegényke, ő is mindjárt boldogan elmosolyodott. A férfi ugyanolyan dallamos hangon és gyengéden, mintha egy gyermeket próbálna rábeszélni, mégis méltóságosan hozzátette:

- Gondoljon arra, hogy nem kislány, én pedig bár a legodaadóbb barátja vagyok, mégiscsak idegen vagyok magának, nem lévén sem a férje, sem az apja, sem a vőlegénye. Adja hát ide a kezecskéjét, és menjünk; elkísérem a hintóig, sőt ha megengedi, haza is viszem.

Marja Tyimofejevna meghallgatta, majd tűnődve lehajtotta fejét.

- Menjünk - mondta sóhajtva, és odanyújtotta karját.

De ekkor egy kis baleset történt vele. Bizonyára vigyázatlanul fordult, és a béna, rövid lábára lépett, egyszóval egész oldalával ráesett a karosszékre, és ha nincs ott ez a karosszék, a padlóra zuhan. Nyikolaj Vszevolodovics egy pillanat alatt megkapta, erősen belekarolt, és részvéttel, óvatosan az ajtó felé indult vele. Lebjadkinát láthatólag nagyon elkeserítette ez a megbicsaklás, zavarba esett, elpirult, és rettentően elszégyellte magát. Némán a földre bámulva, nagyokat billenve, szinte Nyikolaj Vszevolodovics karján csüngve, sántítva elindult mellette. Így mentek ki. Láttam, ahogy Liza valami okból hirtelen felugrott karosszékéből, és merev tekintettel követte őket, amíg kifelé mentek, egészen az ajtóig. Aztán szótlanul visszaült, de az arca görcsösen rángatózott, mintha valami undok férget érintett volna meg.

Mialatt ez az egész jelenet folyt Nyikolaj Vszevolodovics és Marja Tyimofejevna között, mindenki elámulva hallgatott; a légyzúgást is meg lehetett volna hallani; de mihelyt kimentek, mindenki egyszerre beszélni kezdett.

6

Egyébként nem annyira beszéltek, mint inkább fel-felkiáltottak. Most már nem emlékszem egészen pontosan, hogyan is zajlott le mindez akkor, mert zűrzavar támadt. Sztyepan Trofimovics kiáltott valamit franciául, és összecsapta a kezét, de Varvara Petrovna ügyet se vetett rá. Szaggatottan, hadarva még Mavrikij Nyikolajevics is dörmögött valamit. A legjobban Pjotr Sztyepanovics heveskedett; széles taglejtésekkel, kétségbeesetten igyekezett meggyőzni valamiről Varvara Petrovnát, de sokáig nem értettem belőle semmit. Odafordult Praszkovja Ivanovnához és Lizaveta Nyikolajevnához is, sőt futtában, hevenyében az apjának is kiáltott valamit - egyszóval nagyon sürgölődött az egész szobában. Varvara Petrovna teljesen kipirulva már-már felugrott a helyéről, és azt kiáltotta Praszkovja Ivanovnának: „Hallottad, hallottad, mit mondott itt neki az imént?!" De az már válaszolni se tudott, hanem legyintve csak dünnyögött valamit. Szegénynek magának is megvolt a gondja: pillanatonként fordította fejét Liza felé, ösztönös félelemmel nézett rá, és most már gondolni se mert arra, hogy felálljon és elmenjen, amíg a lánya fel nem emelkedik. Eközben a kapitány bizonyára el akart illanni, ezt észrevettem. Kétségtelen, hogy nagyon meg volt rémülve attól a pillanattól fogva, hogy Nyikolaj Vszevolodovics megjelent; de Pjotr Sztyepanovics megragadta a karját, és nem engedte elmenni.

- Ez feltétlenül szükséges, feltétlenül - pergette gyöngyeit Varvara Petrovna elé, ahogy továbbra is igyekezett meggyőzni. Ott állt az asszony előtt, aki már megint a karosszékben ült, és - emlékszem - mohón hallgatta; Pjotr Sztyepanovicsnak mégiscsak sikerült elérnie ezt, úgyhogy lekötötte figyelmét.

- Feltétlenül szükséges. Saját maga is látja, Varvara Petrovna, hogy itt félreértés és látszatra sok furcsaság van, holott az egész dolog olyan világos, mint a nap, és olyan egyszerű, mint a kétszerkettő. Nagyon jól tudom: senki se hatalmazott fel, hogy beszéljek, és maga Nyikolaj Vszevolodovics semmilyen jelentőséget se tulajdonít ennek az ügynek, másodszor pedig, végül is vannak olyan esetek, amelyekben nehéz az embernek személyesen rászánnia magát a magyarázatra, tehát okvetlenül az szükséges, hogy egy harmadik személy vállalkozzék rá, akinek könnyebb kimondania bizonyos kényes dolgokat. Higgye el, Varvara Petrovna: Nyikolaj Vszevolodovics egy csöppet se hibás azért, hogy nem válaszolt rögtön gyökeres magyarázattal, jóllehet teljesen jelentéktelen az eset; én még Pétervárról ismerem. Ráadásul az egész história csak becsületére válik Nyikolaj Vszevolodovicsnak, ha már okvetlenül ezt a bizonytalan jelentésű szót kell használnom: „becsület"...

- Azt akarja mondani, hogy tanúja volt valami esetnek, amelyből ez a... félreértés származott? - kérdezte Varvara Petrovna.

- Tanúja és részvevője - erősítette meg sietve Pjotr Sztyepanovics.

- Ha szavát adja, hogy ez nem sérti Nyikolaj Vszevolodovics érzékenységét és bizonyos érzéseit irántam, aki elől semmit se szokott eltitkolni, és ha ezenkívül annyira biztos abban, hogy ezzel még örömet is szerez neki...

- Okvetlenül örömet, éppen ezért tekintem külön örömnek magam is. Biztos vagyok abban, hogy ő maga kérne rá.

A szokásos modortól elütő, tehát eléggé furcsa volt ennek az égből idepottyant úrnak ez a tolakodó kívánsága, hogy elmondja mások históriáit. De túljárt Varvara Petrovna eszén, mivel túlságosan is fájó pontját érintette. Én akkor még nem ismertem teljesen ennek az embernek a jellemét, még kevésbé a szándékait.

- Hallgatom - közölte tartózkodóan és óvatosan, megalázkodása miatt egy kissé szenvedve Varvara Petrovna.

- Rövid az eset; sőt, ha úgy akarja, ez tulajdonképpen nem is eset - pergett a gyöngy. - Egyébként egy regényíró egész regényt fabrikálna belőle nagy ráértében. Eléggé érdekes kis história, Praszkovja Ivanovna, és biztosra veszem, hogy Lizaveta Nyikolajevna kíváncsian fogja végighallgatni, mert sok különös, ha nem is különleges dolog akad itt. Nyikolaj Vszevolodovics vagy öt éve Pétervárott ismerte meg ezt az urat - ezt a Lebjadkin urat ni, aki szájtátva áll itt, és az előbb alighanem el akart illanni. Bocsásson meg, Varvara Petrovna. Egyébként nem ajánlom magának, hogy meglógjon, nyugalmazott élelmezési hivatalnok úr (látja, kitűnően emlékszem magára). Én is, Nyikolaj Vszevolodovics is nagyon jól ismerjük a maga itteni csínyeit, amelyekről - ezt ne felejtse el - majd számot kell adnia. Még egyszer bocsánatot kérek, Varvara Petrovna. Nyikolaj Vszevolodovics annak idején a Falstaffjának nevezte ezt az urat; ez (magyarázta meg mindjárt) valami burleszkfigura volt, akin mindenki nevet, és aki maga is megengedi mindenkinek, hogy rajta nevessen, csak pénzt kaphasson érte. Nyikolaj Vszevolodovics akkoriban, hogy úgy mondjam, csúfondáros életet élt Pétervárott - más szóval nem tudom meghatározni, mert ez az ember sohase válik életunttá, de akkoriban bizony ő maga is lefitymált mindenféle foglalatosságot. Csakis az akkori időkről beszélek, Varvara Petrovna. Ennek a Lebjadkinnak volt egy húga - az, aki az imént itt ült. A két testvérnek nem volt saját odúja, úgyhogy a mások zugaiban hányódtak-vetődtek. Lebjadkin, mindig egykori egyenruhájában, a Gosztyinij Dvor, a nagyáruház boltívei alatt őgyelgett, és meg-megállította a rendesebbnek látszó járókelőket, amit pedig összekoldult - elitta. A húgocskája meg úgy élt, mint az égi madarak. Azokban a zugokban segítgetett, és szolgálataiért kapott némi alamizsnát. A legszörnyűbb pokol volt ez. Mellőzöm ennek az ágyra járóéletnek a leírását - azét az életét, amelynek Nyikolaj Vszevolodovics akkoriban különcségből átadta magát. Csakis az akkori időkről beszélek, Varvara Petrovna; ami pedig a „különcséget" illeti - ez az ő tulajdon kifejezése. Engem sok mindenbe beavat. Mademoiselle Lebjadkinát, akinek egy időben gyakran volt alkalma találkozni Nyikolaj Vszevolodoviccsal, nagyon meglepte a külseje. Hisz Nyikolaj Vszevolodovics, hogy úgy mondjam, csiszolt gyémánt volt az ő életének szennyes hátterén. Én bizony nem értek az érzelmek leírásához, éppen ezért mellőzöm őket; de a kisasszonyt mindjárt gúnyolni kezdték holmi hitvány alakok, úgyhogy búnak eresztette a fejét. Ott különben is nevettek rajta, de korábban egyáltalán észre se vette. Már akkor se volt rendben a feje, de azért mégsem annyira, mint most. Bízvást feltehetjük, hogy gyermekkorában valami jótevője révén már-már jó nevelést kapott. Nyikolaj Vszevolodovics soha ügyet se vetett rá, és ócska, zsíros kártyával, negyedkopejkás alapon, többnyire csak preferánszozott holmi hivatalnokokkal. De egyszer, amikor a kisasszonyt bántották, Nyikolaj Vszevolodovics (az okot meg se kérdezve) galléron ragadott egy hivatalnokot, és az első emeletről kidobta az ablakon. Nem volt itt semmiféle lovagi felháborodás a megbántott ártatlanság javára; az egész művelet általános nevetés közepette zajlott le, és maga Nyikolaj Vszevolodovics nevetett a legjobban; amikor pedig mindez szerencsésen véget ért, a két fél kibékült, és puncsozni kezdett. De maga a megbántott ártatlanság nem felejtette el az esetet. Természetesen szellemi képességeinek jóvátehetetlen megrázkódtatásával végződött a dolog. Ismétlem, én nem értek az érzelmek leírásához, de itt az ábránd a lényeg. Nyikolaj Vszevolodovics pedig, mintegy szántszándékkal, még jobban felgerjesztette ezt az ábrándozást: ahelyett, hogy nevetett volna rajta, egyszeriben meglepő tisztelettel viseltetett Mademoiselle Lebjadkina iránt. Kirillov, aki ott volt (rendkívül eredeti ember, Varvara Petrovna, és rendkívül rapszodikus; talán majd találkozik vele valamikor, most itt van), nos hát ez a Kirillov, aki rendszerint hallgat, akkor hirtelen felfortyant, és - emlékszem - megjegyezte Nyikolaj Vszevolodovicsnak, hogy úgy bánik ezzel a hölggyel, mint egy márkinővel, és ezzel végképp tönkreteszi. Hozzáteszem, hogy Nyikolaj Vszevolodovics valamelyest tisztelte ezt a

Kirillovot. Mit gondol, mit válaszolt neki? „Maga azt hiszi, Kirillov úr, hogy én nevetek rajta; változtassa meg a véleményét: valóban tisztelem őt, mert mindnyájunknál különb.” És tudja, ezt a legkomolyabb hangon mondta. Holott e két-három hónap alatt azonkívül, hogy *jó napot* meg *minden jót* - voltaképpen egy szót se váltott vele. Én, aki ott voltam, határozottan emlékszem: a kisasszony a végén már odáig jutott, hogy amolyan vőlegényfélének tartotta őt, aki csupáncsak azért nem meri „megszöktetni”, mert sok ellensége van, ráadásul családi akadály is vagy ilyesmi. Sokat nevettünk ezen! Az lett a vége, hogy amikor Nyikolaj Vszevolodovicsnak annak idején haza, ide kellett indulnia, elutazása előtt gondoskodott eltartásáról, mégpedig alighanem eléggé jelentős, legalább háromszáz rubel, ha nem nagyobb összegű évjáradékról. Egyszóval azt mondhatjuk, hogy mindez csak egy időnap előtt elfáradt ember játékos szeszélye, vagy ahogy Kirillov megjegyezte: egy megcsömörlött ember újabb kísérlete volt avégett, hogy megtudja, mire lehet juttatni egy tébolyult nyomorékot. „Maga szántszándékkal választotta a legutolsó teremtést, egy nyomorékot, akit örök szégyen és ütlegek boríta-nak - ráadásul jól tudja, hogy ez a teremtés majd meghal a maga iránti komikus szerelemtől, és erre maga szándékosan elkezdi bolondítani, csakis azért, hogy lássa, mi sül ki belőle!” Végtére is hát miért volna valaki különösebben felelős egy háborodott nő képzelődéséért, akivel - ne felejtsük el - alig beszélt kétmondatnyit az egész idő alatt! Vannak dolgok, Varvara Petrovna, amelyekről nem lehet okosan beszélni, sőt oktalanság még szót is ejteni róluk. Végül is: ez különcség ugyan, de többet most már nem lehet mondani róla; és mégis micsoda históriát csináltak belőle... Én, Varvara Petrovna, valamelyest értesültem arról, ami itt végbemegy.

Az elbeszélő hirtelen abbahagyta, és már-már Lebjadkin felé fordult, de Varvara Petrovna a leghevesebb szenvedélyességgel megállította.

- Befejezte? - kérdezte.

- Még nem; a teljesség kedvéért, ha megengedi, kellene kérdeznem még egyet-mást ettől az úrtól... Mindjárt meglátja, miről van szó, Varvara Petrovna.

- Hagyja, majd később, várjon egy percre, kérem. Ó, de jól tettem, hogy engedtem beszélni!

- És azt is gondolja meg, Varvara Petrovna - szólt felélénkülve Pjotr Sztyepanovics -, vajon az ön, talán túlságosan is kategorikus, kérdésére válaszolva, el tudta volna-e magyarázni mindezt maga Nyikolaj Vszevolodovics?

- Ó, igen, túl kategorikus volt!

- És nem volt-e igazam, amikor azt mondtam, hogy bizonyos esetekben egy harmadik személynek sokkal könnyebb megmagyarázni valamit, mint magának az érdekeltnek?

- Igen, igen... Csak egy dologban tévedett, és amint sajnálkozva látom, téved továbbra is.

- Csakugyan? Miben?

- Nézze... Egyébként jól tenné, ha leülne, Pjotr Sztyepanovics.

- Ó, ahogy parancsolja, már úgyis elfáradtam, köszönöm.

Egy pillanat alatt középre húzott egy karosszéket, és úgy fordította, hogy egyfelől Varvara Petrovna, másfelől az asztalnál ülő Praszkovja Ivanovna közé kerüljön, szemközt pedig Lebjadkin úrral, akiről egy percre se vette le szemét.

- Abban téved, hogy ezt „különcségnek” nevez...

- Ó, ha csak ez a baj...

- Nem, nem, nem, várjon - állította meg Varvara Petrovna, aki láthatólag arra készült, hogy lelkendezve, sokat beszéljen. Pjotr Sztyepanovics, mihelyt ezt észrevette, csupa fül lett. - Nem, ez valami magasabb rendű a különcségnél, biztosítom magát, ez szinte már szent dolog. Egy korábban megsebzett, büszke ember, aki eljutott ahhoz a „csúfondáros élethez", amelyet maga olyan találóan említett - egyszóval Harry herceg, Sztyepan Trofimovics akkori pompás hasonlatával élve, amely tökéletesen igaz is lett volna, ha ő nem Hamlethez hasonlít inkább, legalábbis az én nézetem szerint.

- Et vous avez raison[86] - jegyezte meg érzéssel, nyomósan Sztyepan Trofimovics.

- Köszönöm, Sztyepan Trofimovics, magának különösen hálás vagyok éppen azért, mert mindig hitt Nicolas-ban és lelkének, elhivatottságának magasztosságában. Sőt bennem is megerősítette ezt a hitet, amikor már-már elcsüggedtem.

- Chère, chère... - Sztyepan Trofimovics előre is lépett, de mindjárt megállt, arra gondolva, hogy itt veszélyes közbeszólni.

- És ha Nicolas mellett (folytatta immár csaknem énekelve Varvara Petrovna) mindig ott van egy jámborságában fennkölt, csöndes Horatio - ez egy másik gyönyörű kifejezése, Sztyepan Trofimovics -, akkor talán már rég megmenekül a „gúnyolódás hirtelen felbukkanó és szomorú démonától", amely egész életében gyötörte. (A „gúnyolódás démona" megint csak a maga csodálatos kifejezése, Sztyepan Trofimovics.) De Nicolas-nak sohase volt sem Horatió-ja, sem Opheliája. Őneki csupáncsak anyja volt, de hát mit tehet az anya egyedül ilyen körülmények között? Tudja, Pjotr Sztyepanovics, most már nagyon is érthetővé válik számomra, hogy egy olyan lény, mint Nicolas, megjelenhetett még olyan piszkos nyomortanyákon is, amilyenekről maga beszélt. Most olyan világosan áll előttem az a „csúfondáros" élet (a maga csodálatosan találó kifejezése!), az ellentétnek ez a kielégíthetetlenül mohó vágya, a képnek ez a komor háttere, amelyen ő - megint csak a maga hasonlata szerint, Pjotr Sztyepanovics - csiszolt gyémántként ragyog. És ekkor talált ott egy félőrült nyomorékot, olyan teremtést, akit mindenki bánt, de akiben ugyanakkor talán a legnemesebb érzések lakoznak!

- Hm, mondjuk, hogy igen.

- És maguk még ezek után sem értik, hogy ő nem nevet rajta, mint mindenki más! Ó, emberek! Ti nem értitek, hogy ő védi a lányt azoktól, akik bántják, és olyan tisztelettel övezi, „mint egy márkinőt" (az a Kirillov bizonyára rendkívül jó emberismerő, bár Nicolas-t ő sem értette meg!). Voltaképpen ez az ellentét okozta az egész bajt; ha az a szerencsétlen nő más körülmények között él, akkor talán nem is jut el eddig a tébolyult ábrándig. Csak egy nő, csak egy nő tudja ezt megérteni, Pjotr Sztyepanovics, és mennyire sajnálom, hogy maga... vagyis nem azt, hogy maga nem nő, de legalább most az egyszer annak kellene lennie, hogy ezt megérthesse.

- Vagyis abban az értelemben, hogy minél rosszabb, annál jobb, értem én, értem, Varvara Petrovna. Olyasformán, mint a vallásban: minél rosszabb az egyes ember élete, és minél elnyomottabb vagy szegényebb az egész nép, annál makacsabbul ábrándozik a mennybéli kárpótlásról, ha pedig még százezer pap is azon fáradozik, hogy felgerjessze ezt az ábrándozást, és épp erre spekulál, akkor... megértem, Varvara Petrovna, legyen nyugodt.

- Ez talán nem egészen így van, de mondja: Nicolas-nak azért, hogy eloltsa ezt az ábrándozást ebben a szerencsétlen organizmusban (sehogy sem értettem, miért használja itt Varvara Petrovna az „organizmus" szót), csakugyan magának is nevetnie kellett volna rajta, és úgy

[86] És igaza is van.

bánnia vele, ahogy a többiek, a hivatalnokok bántak? Maga csakugyan tagadja azt a magasztos részvétet, az ember egész valójának azt a nemes remegését, amellyel Nicolas mindjárt szigorúan azt feleli Kirillovnak: „Én nem nevetek rajta." Magasztos, fennkölt felelet!

- Sublime[87] - dörmögte Sztyepan Trofimovics.

- És ne felejtse el, hogy ő egyáltalán nem olyan gazdag, mint maga gondolja; én vagyok a gazdag, és nem ő, akkoriban pedig jóformán semmit se kapott tőlem.

- Értem, Varvara Petrovna, értem én ezt mind - mondta most már egy kissé türelmetlenül fészkelődve Pjotr Sztyepanovics.

- Ó, ez az én természetem! Nicolas-ban magamra ismerek. Felismerem azt a fiatalságot, amelyben lehetségesek ilyen viharosan szilaj felbuzdulások... És ha egyszer majd közelebb kerülünk egymáshoz, amit én őszintén kívánok, Pjotr Sztyepanovics, annál is inkább, mivel máris annyira le vagyok kötelezve, hát akkor talán megérti...

- Ó, higgye el... én is... óhajtom - dörmögte szaggatottan Pjotr Sztyepanovics.

- Akkor megérti azt a felbuzdulást, amellyel a nemeslelkűségnek ebben a vakságában egyszer csak felkarolunk egy olyan embert, aki semmilyen tekintetben se méltó hozzánk, aki egyáltalán nem ért meg, sőt képes adandó alkalommal agyongyötörni bennünket, és ezt az embert mindennek ellenére valamiféle eszménnyé, ábrándunk megtestesítőjévé emeljük, őbelé vetjük minden reményünket, fejet hajtunk előtte, szeretjük egész életünkön át, bár sejtelmünk sincs róla, hogy miért - talán éppen azért, mert méltatlan rá... Ó, mennyit szenvedtem én világéletemben, Pjotr Sztyepanovics!

Sztyepan Trofimovics fájdalmas arccal igyekezett elkapni tekintetemet, de én még idejében elfordultam.

- ...És még nemrég, nemrég is, ó, mennyire vétettem én Nicolas ellen!... El se hiszi, mennyire gyötörtek mindenfelől, mindenki, mindenki, az ellenségeim is, holmi incifinci emberkék is, a barátaim is; a barátaim talán még jobban, mint az ellenségeim. Amikor megkaptam az első aljas névtelen levelet, higgye el, Pjotr Sztyepanovics, már nem volt bennem elég megvetés ennek az egész gonoszságnak a viszonzására... Soha, de soha nem bocsátom meg magamnak ezt a kislelkűséget!

- Már hallottam egyet-mást általában az itteni névtelen levelekről - válaszolta egyszerre felélénkülve Pjotr Sztyepanovics -, és én kinyomozom önnek, honnan erednek, legyen nyugodt!

- De el se tudja képzelni, micsoda áskálódás kezdődött itt! Agyongyötörték még a mi szegény Praszkovja Ivanovnánkat is, de hát mi okból éppen őt? Alighanem nagyot vétettem ma ellened, drága Praszkovja Ivanovnám - tette hozzá nagylelkűségi rohamában, meghatottan, de nem minden diadalmas gúny nélkül.

- Hagyja, lelkem - dünnyögte az kelletlenül -, úgy gondolom, be kellene már fejezni ezt az egészet; túl sokat beszéltek itt... - Félénken megint Lizára tekintett, de a lány Pjotr Szemjonovicsot nézte.

- Ezt a szegény szerencsétlent, ezt a tébolyultat pedig, aki mindent elvesztett, csak a szívét őrizte meg, most én magam akarom örökbe fogadni - kiáltott fel hirtelen Varvara Petrovna -, ez olyan kötelesség, amelyet szentül teljesíteni akarok. Mindjárt mától fogva oltalmamba veszem!

---

[87] Fenséges.

- Ez bizonyos értelemben nagyon jó is lesz, kérem - szólt most már egészen felélénkülve Pjotr Szemjonovics. - Bocsásson meg, az előbb nem fejeztem be. Éppen a pártfogásról akarok beszélni. Képzelje el, hogy amikor annak idején Nyikolaj Vszevolodovics elutazott (pontosan ott folytatom, Varvara Petrovna, ahol abbahagytam), ez az úr, ez a Lebjadkin úr, ni, kitalálta, hogy joga van rendelkezni a húgának szánt járadékkal, mégpedig maradéktalanul. Nem tudom pontosan, hogyan intézte ezt el annak idején Nyikolaj Vszevolodovics, de a történtekről értesülve, egy év múlva, immár külföldről, kénytelen volt másképp intézkedni. Megint csak nem tudom a részleteket, azokat majd elmondja ő maga, de annyit tudok, hogy ezt az érdekes személyt valahol egy távoli kolostorban helyezték el, mégpedig minden kényelmet megadva, de baráti felügyelet alatt - tetszik érteni? De mit gondol, mire vetemedett Lebjadkin úr? Először mindent elkövetett, hogy kikutassa, hová rejtették előle a fejőstehenét, vagyis a húgát; s nemrég el is érte a célját, valamiféle jogaira hivatkozva kivette a kolostorból, és egyenest ide hozta. Itt nem ad ennie, veri, kínozza, végül valamilyen úton kap Nyikolaj Vszevolodovicstól egy jelentős összeget, rögtön beleveti magát az ivászatba, és a végén hála helyett vakmerően, kihívóan, esztelen követelésekkel lép fel Nyikolaj Vszevolodoviccsal szemben, és bírósággal fenyegeti arra az esetre, ha a járadékot ezentúl nem egyenesen az ő kezébe fizeti. Ilyen módon Nyikolaj Vszevolodovics önkéntes adományát adónak fogja fel - el tudja ezt képzelni? Lebjadkin úr, igaz-e *mindaz*, amit én itt most mondtam?

A kapitány, aki eddig a szemét lesütve, szótlanul állt, gyorsan előrelépett kettőt, és fülig elvörösödött.

- Pjotr Sztyepanovics, maga kegyetlenül bánt velem - szólalt meg, a fiatalembert szinte letorkolva.

- Hogyhogy kegyetlenül? Már engedelmet, a kegyetlenségről vagy a szelídségről majd később, de most arra kérem, hogy az első kérdésre válaszoljon: igaz-e *mindaz*, amit mondtam, vagy nem? Ha úgy véli, hogy nem igaz, akkor azonnal megteheti észrevételeit.

- Én... maga is tudja, Pjotr Sztyepanovics... - dörmögte a kapitány, de elakadt és elhallgatott. Meg kell jegyezni, hogy Pjotr Sztyepanovics, lábát egymáson átvetve, karosszékben ült, a kapitány pedig, a legnagyobb tiszteletre valló tartásban, előtte állt.

Lebjadkin úr tétovázása láthatólag egy csöppet se tetszett Pjotr Sztyepanovicsnak; arca görcsösen megvonaglott a dühtől.

- Hát csakugyan nem akar valami észrevételt tenni? - kérdezte, és fürkészően nézett a kapitányra. - Ha mégis, akkor legyen szíves, várjuk.

- Maga is jól tudja, Pjotr Sztyepanovics, hogy én nem tehetek semmilyen észrevételt.

- Nem, ezt nem tudom, sőt először hallom; hát miért nem tehet észrevételt?

A kapitány a szemét lesütve hallgatott.

- Engedje meg, hogy elmenjek, Pjotr Sztyepanovics - szólalt meg aztán határozottan.

- Addig nem, amíg valamilyen választ nem ad az első kérdésemre: igaz *mind*, amit mondtam?

- Igaz, kérem - válaszolta tompán Lebjadkin, és kínzójára vetette tekintetét. Még a veríték is kiütött a halántékán.

- *Mind* igaz?

- Mind, kérem.

- Nem tartja szükségesnek, hogy hozzáfűzzön valami megjegyzést? Ha úgy érzi, hogy igazságtalanok vagyunk, akkor jelentse ki; tiltakozzék, adjon hangot elégedetlenségének.

- Nem, nem tartok szükségesnek semmit.

- Fenyegette maga az imént Nyikolaj Vszevolodovicsot?

- Hát... inkább csak az ital beszélt belőlem. - Hirtelen felkapta a fejét. - Pjotr Sztyepanovics! Ha a családi becsület és a méltatlanul elszenvedett lelki szégyen feljajdul a világ előtt, akkor is, hát talán akkor is hibás az ember?! - üvöltötte, egyszeriben megfeledkezve magáról, mint az előbb.

- És most józan, Lebjadkin úr? - kérdezte Pjotr Sztyepanovics, és áthatóan nézett rá.

- Én... józan vagyok.

- Mit jelent az a családi becsület meg a méltatlanul elszenvedett lelki szégyen?

- Én nem céloztam senkire, én nem akartam senkit... Csak magamról... - mondta ismét összeomolva a kapitány.

- Úgy látszik, nagyon zokon vette a magára és a viselkedésére tett megjegyzéseimet. Maga nagyon ingerlékeny, Lebjadkin úr. De már engedelmet - hisz én még nem is mondtam semmit a maga viselkedéséről, amilyen a valóságban volt. De mindjárt beszélni kezdek a viselkedéséről, amilyen a valóságban volt. Beszélni kezdek, ez nagyon meglehet, de hát még nem kezdtem el beszélni róla, amilyen a *valóságban* volt.

Lebjadkin összerezzent, és rémülten rámeredt Pjotr Sztyepanovicsra.

- Pjotr Sztyepanovics, én csak most kezdek felébredni!

- Hm. És én ébresztettem fel?

- Igen, maga ébresztett fel, Pjotr Sztyepanovics: én négy évig egy fenyegető felleg alatt aludtam. Elmehetek végre, Pjotr Sztyepanovics?

- Most már mehet, hacsak maga Varvara Petrovna nem tartja szükségesnek, hogy...

De a háziasszony csak intett mindkét kezével.

A kapitány meghajolt, két lépést tett a szárnyas ajtó felé, hirtelen megállt, szívére tette a kezét, mondani akart valamit, de nem mondott semmit, hanem gyorsan kifelé iramodott. Ám az ajtóban éppen összeütközött Nyikolaj Vszevolodoviccsal; Sztavrogin félreállt; a kapitány egyszeriben szinte egészen összezsugorodott előtte, és sóbálvánnyá dermedve egy pillanatra se vette le róla szemét, akár a nyúl az óriáskígyóról. Nyikolaj Vszevolodovics várt egy kis ideig, aztán az egyik kezével könnyedén félretolva, belépett a fogadószobába.

7

Vidám volt és nyugodt. Lehet, hogy valami nagyon kellemes dolog történt vele az imént, amelyről még nem tudunk; mindenesetre úgy látszott, hogy különösképpen elégedett.

- Megbocsátasz nekem, Nicolas? - kérdezte Varvara Petrovna, nem tudott tovább uralkodni magán, és sietve felállt, hogy üdvözölje fiát.

Nicolas most már végképp elnevette magát.

- Eltaláltam! - kiáltott fel kedélyesen, tréfásan. - Látom, már mindent tudnak. Pedig amikor elmentem innen, a hintóban elgondolkoztam. „Legalább el kellett volna mesélni azt a históriát, mert hát ki távozik így el?” De amikor eszembe jutott, hogy itt maradt Pjotr Sztyepanovics, egyszeriben elszállt a gondom.

Mialatt ezt mondta, körbefuttatta tekintetét.

- Pjotr Sztyepanovics egy régi pétervári történetet mondott el nekünk egy szeszélyes ember életéből - kapott a szón lelkendezve Varvara Petrovna -, egy hóbortos és bolond emberéből, aki azonban mindig fennkölt érzésű és mindig lovagian nemes lelkű volt...

- Lovagian? Hát már idáig jutottunk? - szólt nevetve Nicolas. - Különben ezúttal nagyon hálás vagyok Pjotr Sztyepanovicsnak a sietségéért. - Ekkor egy röpke pillantást váltottak. - Tudnia kell, maman, hogy Pjotr Sztyepanovics egyetemes békeszerző; ez az ő szerepe, betegsége, vesszőparipája, úgyhogy külön is ajánlom magának ebből a szempontból. Sejtem, miről kerepelt itt maguknak. Mert éppenséggel kerepelve szokott beszélni. Olyan a feje, mint egy kancellária. Ne felejtse el, hogy mint realista, sohase hazudhat, és hogy az igazság becsesebb neki a sikernél... természetesen kivéve azokat a különleges eseteket, amikor a siker becsesebb az igazságnál. (Mialatt ezt mondta, állandóan körbejártatta a tekintetét.) Így hát világosan látja, maman, hogy nem magának kell bocsánatot kérnie éntőlem, és hogy ha lehet itt egy-általán bolondságról beszélni, hát természetesen csakis az én részemről lehet, hisz utóvégre én mégiscsak őrült vagyok, úgyhogy ápolni kell az itteni hírnevemet...

Gyengéden átölelte az anyját.

- Mindenesetre ez az ügy most már be van fejezve, hallottak mindent, úgyhogy nem érdemes tovább foglalkozni vele - tette hozzá, és valami rideg, kemény árnyalat csendült meg a hangjában. Varvara Petrovna mindjárt tudta, mit jelent ez az árnyalat, de lelkendezése még nem múlt el, sőt ellenkezőleg.

- Semmiképp se vártalak korábban, mint egy hónap múlva, Nicolas!

- Természetesen mindent megmagyarázok, maman, de most...

Azzal Praszkovja Ivanovna felé indult.

De az alig fordította feléje a fejét, noha egy félórával előbb, az első megjelenésekor egészen megrökönyödött. Most azonban újabb gondja akadt: Liza attól a pillanattól fogva, hogy a kapitány kiment, és az ajtóban összeütközött Nyikolaj Vszevolodoviccsal, váratlanul nevetni kezdett eleinte halkan, szaggatottan, de nevetése egyre hangosabbá, sőt mind harsányabbá fokozódott. Egészen kipirult. Rendkívüli volt az ellentét az iménti komor arckifejezésével szemben. Mialatt Nyikolaj Vszevolodovics Varvara Petrovnával beszélt, Liza kétszer is magához intette Mavrikij Nyikolajevicset, mintha súgni akarna neki valamit; de mihelyt a férfi lehajolt hozzá, rögtön nevetésben tört ki; arra lehetett következtetni, hogy éppen szegény Mavrikij Nyikolajevicsen nevet. Egyébként láthatólag igyekezett uralkodni magán, és ajkára szorította zsebkendőjét. Nyikolaj Vszevolodovics a legártatlanabb és a legtermészetesebb arccal fordult feléje, hogy üdvözölje.

- Kérem, bocsásson meg - válaszolta hadarva Liza -, maga... maga persze találkozott már Mavrikij Nyikolajeviccsel... Istenem, milyen megbocsáthatatlanul magas termetű maga, Mavrikij Nyikolajevics!

És megint nevetett. Mavrikij Nyikolajevics magas termetű volt, de korántsem megbocsáthatat-lanul.

- Maga... régen érkezett? - dünnyögte ismét fékezve magát, sőt zavartan, de villogó szemmel Liza.

- Jó két órája - felelte fürkészően Nicolas. Megjegyzem, hogy szokatlanul fegyelmezett és udvarias volt, de, ha ezt az udvariasságot leszámítjuk, teljesen közömbös, sőt bágyadt.

- És hol fog lakni?

- Itt.

Varvara Petrovna is figyelte Lizát, ám ekkor szinte meghökkentette egy gondolat.

- Hát hol voltál ez alatt a jó két óra alatt, Nicolas? - kérdezte, ahogy odament hozzá. - A vonat tíz órakor érkezik.

- Először elvittem Pjotr Sztyepanovicsot Kirillovhoz. Pjotr Sztyepanoviccsal pedig Matvejevóban (három állomással előbb) találkoztam, úgyhogy egy kocsiban érkeztünk ide.

- Én meg hajnal óta Matvejevóban vártam - kapott a szón Pjotr Sztyepanovics -, az éjjel a három utolsó kocsi kisiklott, kis híján eltört a lábam.

- Eltört a lába?! - kiáltott fel Liza. - Mama, mama, a múlt héten mi is Matvejevóba akartunk utazni, lehet, hogy mi is eltörtük volna a lábunkat!

- Uram irgalmazz! - mondta keresztet vetve Praszkovja Ivanovna.

- Mama, mama, kedves mama, ne ijedjen meg, ha csakugyan eltöröm mindkét lábamat; velem ez könnyen megeshet, hisz épp maga mondogatja, hogy mindennap nyaktörően vágtatok. Fog engem vezetgetni, ha megsántulok, Mavrikij Nyikolajevics? - szólt ismét felkacagva. - Ha ez bekövetkezik, senkinek sem engedem, hogy vezetgessen, csakis magának, erre bízvást számíthat. No, tegyük fel, hogy csak az egyik lábamat töröm el... Legyen szíves, mondja már, hogy szerencséjének fogja tartani.

- Ugyan, hát hogy volna szerencse - fél lábbal?! - mondta komolyan, sőt komoran Mavrikij Nyikolajevics.

- Azért mégis fog vezetgetni, csakis maga, és más senki!

- Akkor is maga fog vezetgetni engem, Lizaveta Nyikolajevna - dörmögte még komolyabban Mavrikij Nyikolajevics.

- Szent Isten, hisz ez az ember szójátékot akart elsütni! - kiáltott fel szinte rémülten Liza. - Mavrikij Nyikolajevics, sohase merjen erre az útra lépni! Hanem milyen önző maga! Biztosra veszem, hogy - becsületére legyen mondva - most csak rágalmazza önmagát; ellenkezőleg: reggeltől éjszakáig igyekszik majd elhitetni velem, hogy megsántulva még érdekesebb lettem! Csak az az egy jóvátehetetlen, hogy maga aránytalanul magas, én meg sántán túl alacsony leszek, hát hogyan vezetget majd karonfogva, hiszen nem illünk egymáshoz?!

És most is beteges kacagásra fakadt. Élcei és célzásai laposak voltak, de láthatólag nem is törekedett dicsőségre.

- Hisztéria! - súgta a fülembe Pjotr Sztyepanovics. - Hamar egy pohár vizet.

Eltalálta; egy perc múlva mindenki sürgölődni kezdett, és vizet is hoztak. Liza átölelte mamáját, forrón megcsókolva sírt is a vállán, majd hirtelen hátralendülve és az arcába nézve, megint felkacagott. Végül sírva fakadt a mama is. Varvara Petrovna mind a kettőjüket gyorsan átvezette a szobájába, azon az ajtón keresztül, amelyen az előbb Darja Pavlovna belépett hozzánk. De nem sokáig, legfeljebb négy percig időztek ott.

Igyekszem most felidézni az emlékezetes délelőtt e legutolsó perceinek minden mozzanatát. Emlékszem: amikor magunkra maradtunk, vagyis hölgyek nélkül (kivéve Darja Pavlovnát, aki nem mozdult el a helyéről) -, Nyikolaj Vszevolodovics sorra járt bennünket, és kezet fogott mindnyájunkkal, csak Satovval nem, aki továbbra is a szögletében ült, és még jobban lehorgasztotta a fejét. Sztyepan Tyimofejevics már éppen mondani akart valami rendkívül

szellemeset Nyikolaj Vszevolodovicsnak, ám az sietve Darja Pavlovna felé indult. De már feleúton, csaknem erőszakkal elkapta Pjotr Sztyepanovics, az ablakhoz vonszolta, és ott szapora suttogással mondott neki valamit, arckifejezéséből és a suttogást kísérő mozdulatokból ítélve nyilván igen fontos dolgot. Nyikolaj Vszevolodovics a szokásos hivatalos mosolyával, nagyon lustán és szórakozottan, végül pedig szinte már türelmetlenül hallgatta, és minduntalan el akart menni. Épp akkor jött el az ablaktól, amikor hölgyeink visszatértek; Varvara Petrovna visszaültette Lizát az előbbi helyére, igyekezett rábeszélni, hogy okvetlenül maradjanak még vagy tíz percet, és pihenjenek, mert a friss levegő most aligha fog használni a beteg idegeknek. Túlságosan is sürgött-forgott Liza körül, majd közvetlenül melléje ült. Rögtön odaugrott hozzájuk a szabaddá vált Pjotr Sztyepanovics, és szapora, vidám beszélgetésbe kezdett. Ekkor Nyikolaj Vszevolodovics, ráérős járásával végre odamehetett Darja Pavlovnához; Dasa ott ültében is szinte megingott közeledtére, és fülig elpirulva, látható zavarral gyorsan felugrott.

- Magának már alighanem lehet gratulálni... vagy még nem? - kérdezte, és valami furcsa redő keletkezett az arcán.

Dasa felelt valamit, de nehezen lehetett érteni.

- Ne haragudjék tapintatlanságom miatt - folytatta felemelt hangon -, de hát tudja, engem külön értesítettek. Tud erről?

- Igen, tudom, hogy külön értesítették.

- De remélem, hogy gratulációmmal nem okoztam semmi zavart - mondta nevetve Nyikolaj Vszevolodovics -, és ha Sztyepan Trofimovics...

- Mihez lehet gratulálni, mihez? - kérdezte hirtelen odaugorva Pjotr Sztyepanovics. - Mihez lehet gratulálni magának, Darja Pavlovna? Á! Csak nem ugyanahhoz? Pirulása azt bizonyítja, hogy eltaláltam. Mert valóban, hát mihez is lehetne gratulálni a mi gyönyörű és erkölcsös hajadonjainknak, és milyen szerencsekívánatoktól pirulnak el a legjobban? Nos, kérem, hát fogadja az enyéimet is, ha egyszer eltaláltam, és fizesse meg az elvesztett fogadást: emlékszik, Svájcban fogadtunk, hogy sohase megy férjhez... Ó, igen, Svájcról jut eszembe! Milyen is vagyok én! Képzelje, félig-meddig ezért is jöttem, és kis híján elfelejtettem: mondd csak - fordult Sztyepan Trofimovicshoz -, te mikor mégy Svájcba?

- Én... én Svájcba? - szólt meglepődve és zavartan Sztyepan Trofimovics.

- Hát hogy? Talán nem mégy? De hisz te is házasságra készülsz... te írtad, nem?

- Pierre! - kiáltott Sztyepan Trofimovics.

- Mi az, hogy Pierre?! Nézd, ha ez neked kellemes, hát én épp azért rohantam ide, hogy kijelentsem: egyáltalán nem ellenzem - mivelhogy okvetlenül, minél előbb hallani akartad a véleményemet; ha pedig „meg kell menteni” téged - pergett a nyelve -, ahogy ugyanabban a levélben, könyörögve írod, megint csak állok szolgálatodra. Igaz, hogy ő nősülni készül, Varvara Petrovna? - fordult gyorsan a háziasszonyhoz. - Remélem, nem követek el tapintatlanságot; hisz ő maga írja, hogy az egész város tudja, mindenki gratulál, úgyhogy menekül mindenki elől, és csak éjszaka jár ki. Itt van a levél a zsebemben. De higgye el, Varvara Petrovna, egy szót sem értek belőle! Csak egyet mondj meg nekem, Sztyepan Trofimovics, köszönteni kell téged vagy „megmenteni”? Ön el se hiszi: a legboldogabb sorok után a legkétségbeesettebbek következnek a levélben. Először is bocsánatot kér tőlem; no jó, mondjuk, ilyen a természete... Egyébként meg kell jegyeznem: képzelje, ez az ember kétszer látott életében, akkor is véletlenül, és most, mielőtt harmadszor házasságot kötne, azt képzeli, hogy ezzel megszeg holmi szülői kötelességeket velem szemben, és ezer versztányiról

könyörög, hogy ne haragudjak, és engedjem meg ezt neki! Ne haragudj, kérlek, Sztyepan Trofimovics, ez korunk jellemző vonása, én nem vagyok szűk látókörű, és nem ítéllek el, sőt ez talán még becsületedre is válik s a többi, s a többi, de megint csak az a lényeg, hogy épp a lényeget nem értem. Szó esik itt valamiféle „svájci bűnökről". Azt mondja: a mások bűnei miatt nősülök meg, vagy azokat veszem feleségül, vagy hogy is írja, egyszóval - „bűnöket" emleget. „Az a lány - írja - gyöngyszem és gyémánt", és hogy ő „nem méltó hozzá" - ilyen az ő stílusuk; de valamiféle bűnök vagy körülmények miatt „kénytelen vagyok az oltár elé menni és Svájcba utazni", éppen ezért „hagyj ott mindent, és rohanj ide megmenteni". Hát ért ebből bármit is? Egyébként pedig... egyébként pedig az önök arckifejezéséből azt következtetem - folytatta a levelet a kezében tartva, és ártatlan mosollyal nézett mindnyájunk arcába -, hogy szokásom szerint alighanem bakot lőttem... ezzel a buta nyíltságommal, vagy ahogy Nyikolaj Vszevolodovics mondja, sietségemmel. De hát azt hittem, hogy itt mindnyájan egymás közt vagyunk, azazhogy mindenki a te barátod, Sztyepan Trofimovics, a te bizalmasod, és lényegében épp én vagyok idegen, és azt látom... azt látom, hogy mindenki tud valamit, és éppen én nem tudom azt a valamit.

Továbbra is körbejártatta szemét.

- Sztyepan Trofimovics pontosan azt írta magának, hogy „másoknak Svájcban elkövetett bűneit" veszi feleségül és hogy maga rohanjon ide „megmenteni őt", pontosan ezekkel a kifejezésekkel? - kérdezte odasietve, egészen megsárgult, eltorzult arccal és remegő ajakkal Varvara Petrovna.

- Nézze, kérem, ha netán rosszul értettem valamit - mondta színleg megijedve és még szaporábban Pjotr Sztyepanovics -, akkor természetesen ő a hibás, hogy így ír. Tessék, a levél. Tudja, Varvara Petrovna, egymás után jöttek a végtelen hosszú levelek, az utóbbi két-három hónapban szinte csőstül, úgyhogy - bevallom - utoljára néha végig sem olvastam őket. Ne haragudj rám, Sztyepan Trofimovics, ezért az ostoba beismerésért, de valld be, kérlek, hogy bár nekem címezted, mégis inkább az utókornak írtad a leveleidet, úgyhogy neked tulajdonképpen mindegy is... Nono, ne sértődj meg; hisz mi mégiscsak összetartozunk! De ezt a levelet, Varvara Petrovna, ezt a levelet elolvastam. Ezek a „bűnök", ezek a „mások bűnei" bizonyára holmi saját kis bűneink, mégpedig fogadni mernék, a legártatlanabbak, amelyekből azonban roppant nagy ügyet kerekítettünk valamelyes nemes árnyalattal - hisz épp a nemes árnyalat kedvéért kerekítettük. Nézzék, kérem, a bugyellárisunk körül nincs minden rendben - ezt végül is be kell vallani. Tudják, nagyon rákaptunk a kártyára... ez különben már fölösleges megjegyzés volt, teljesen fölösleges, bocsánat, túlságosan sokat fecsegek, de bizony isten, ő egészen megrémített, Varvara Petrovna, úgyhogy félig-meddig csakugyan arra készültem, hogy „megmentem". A végén még én is röstellem magamat. Hát mi vagyok én? Talán a torkára akarom tenni a kést? Könyörtelen hitelező vagyok én, vagy mi? Ír itt valamit a hozományról is... De hát csakugyan meg akarsz te nősülni egyáltalán, Sztyepan Trofimovics? Mert az is megeshet, hogy csupán beszélünk, beszélünk a világba, inkább csak a stílus kedvéért... Jaj, Varvara Petrovna, biztosra veszem, hogy most elítél engem, alighanem szintén épp a stílus miatt.

- Ellenkezőleg, ellenkezőleg, látom, hogy kijött a béketűrésből, és természetesen meg is volt rá az oka - kapott a szón kajánul Varvara Petrovna.

Kárörömmel hallgatta végig Pjotr Sztyepanovics egész „szívből jövő" szóáradatát; a fiatalember nyilvánvalóan szerepet játszott (hogy milyet - akkor nem tudtam, de kétségtelen volt, hogy ez szerep, mégpedig túlontúl durván játszott szerep).

- Ellenkezőleg - folytatta -, nagyon is hálás vagyok, hogy kitálalt; maga nélkül sose tudtam volna meg ezt. Húsz év óta először nyílik ki a szemem. Nyikolaj Vszevolodovics! Az imént azt mondta, hogy magát is külön értesítették; nem valami effélét írt Sztyepan Trofimovics magának is?

- Én igen ártatlan és... és... nagyon nemes hangú levelet kaptam tőle...

- Akadozik, keresi a szavakat - elég! Sztyepan Trofimovics, rendkívüli szívességet várok magától - fordult feléje Varvara Petrovna hirtelen, villámló szemmel -, kegyeskedjék azonnal eltávozni, és ezentúl át ne lépje a házam küszöbét!

Kérem az olvasót, gondoljon az előbbi „egzaltációra", mely még mindig nem múlt el. Igaz, nagyon hibás volt Sztyepan Trofimovics. De engem akkor határozottan ámulatba ejtett, hogy meglepő méltósággal állta mind Petrusa „leleplezéseit" - és nem is gondolt arra, hogy félbeszakítsa -, mind Varvara Petrovna „kiátkozását". Honnan vett ennyi lelki erőt? Csak azt az egyet tudtam meg, hogy kétségtelenül mélyen sértette a Petrusával való iménti első találkozás, nevezetesen az iménti ölelés. Ez már mély és *igazi* fájdalom volt, legalábbis az ő szemében, az ő szívének. Volt e pillanatban egy másik fájdalma is, mégpedig az a marcangoló tudat, hogy aljasságot követett el; ezt később teljes őszinteséggel bevallotta nekem. Márpedig az *igazi*, kétségtelen fájdalom néha még egy elképesztően könnyelmű embert is képes komollyá, szilárddá tenni, ha csak rövid időre is; sőt az igazi, valódi fájdalomtól néha még az ostobák is megokosodnak, persze szintén csak egy időre; ilyen a fájdalom természete. Ha pedig így van, akkor ugyan mi történhetett egy olyan emberrel, mint Sztyepan Trofimovics? Gyökeres átalakulás - természetesen szintén csak rövid időre.

Méltósággal meghajolt Varvara Petrovna felé, és egy szót se szólt (igaz, nem is volt többé mit mondania). Már csakugyan végképp el akart távozni, de nem bírta megállni - odament Darja Pavlovnához, aki alighanem előre megérezte ezt, mert holtra rémülve mindjárt ő maga szólalt meg, hogy mintegy elébe vágjon:

- Az Istenre kérem, Sztyepan Trofimovics, ne mondjon semmit - kezdte hevesen hadarva, fájdalmas arccal és sietve feléje nyújtotta kezét. - Biztosítom, hogy változatlanul tisztelem magát... és ugyanúgy becsülöm, és... maga is tartson meg jó emlékezetében, Sztyepan Trofimovics, ezt én nagyon-nagyon sokra fogom tartani...

Sztyepan Trofimovics mélyen, nagyon mélyen meghajolt előtte.

- Ahogy te akarod, Darja Pavlovna, tudod, hogy ez az egész dolog teljesen tetőled függ. Így volt, így van, és így is lesz - fejezte be nyomatékosan Varvara Petrovna.

- No, hát most már én is értek mindent! - szólt a homlokára csapva Pjotr Sztyepanovics. - De... de hát micsoda kínos helyzetbe kerültem én ezzel?! Darja Pavlovna, kérem, bocsásson meg!... Mit tettél velem, ha így vagyunk, mi?! - fordult az apjához.

- Másképpen is beszélhetnél velem, Pierre, nem gondolod, barátom? - mondta egészen halkan Sztyepan Trofimovics.

- Ne kiabálj, kérlek - szólt mindkét kezével hadonászva Pierre -, hidd el, hogy ez mind a beteg, öreg idegeidtől van, és kiabálással nem mégy semmire. Inkább azt mondd meg - hisz feltételezhetted, hogy szóba hozom, mihelyt belépek -, hogy nem tudtál előre figyelmeztetni?!

Sztyepan Trofimovics áthatóan rátekintett.

- Pierre, te, aki olyan sokat tudsz mindabból, ami itt történik, csakugyan semmit se tudtál, semmit se hallottál erről a dologról?

- Mi-i-i?! Nézze meg az ember! Eszerint nem elég, hogy öreg gyerekek vagyunk, ráadásul még komisz gyerekek is? Varvara Petrovna, hallotta, mit mond?

Lárma támadt; de ekkor hirtelen egy olyan eset játszódott le, amelyre igazán senki se számított.

8

Mindenekelőtt megemlítem, hogy Lizaveta Nyikolajevnán a legutóbbi két-három pillanatban valami új felindulás vett erőt; gyorsan összesúgott a mamával, és a hozzá hajló Mavrikij Nyikolajeviccsel. Arca izgatott volt, de mégis határozott. Végül felállt a helyéről, láthatólag igyekezett mielőbb elmenni, és siettette a mamát is, akit Mavrikij Nyikolajevics már-már felsegített a karosszékből. De úgy látszik, a sors nem akarta, hogy elmenjenek, amíg végig nem nézik az egészet.

Satov, akiről mindenki teljesen megfeledkezett, és aki láthatólag maga se tudta, miért ül ott szegletében (nem messzire Lizaveta Nyikolajevnától), és miért nem megy el, váratlanul felállt székéről, ráérős, de kemény léptekkel, az egész szobán át, Nyikolaj Vszevolodovics felé indult, egyenesen az arcába nézve. Az már messziről észrevette közeledését, és egy kissé fölényesen elmosolyodott; de amikor Satov egészen közel ért hozzá, abbahagyta a mosolygást.

Amikor Satov, aki egy pillanatra se vette le róla szemét, némán megállt előtte, ezt mindenki észrevette és elcsöndesedett; a legkésőbben Pjotr Sztyepanovics; Liza meg a mamája megállt a szoba közepén. Így telt el vagy öt másodperc; Nyikolaj Vszevolodovics arcán a kihívó meghökkenést harag váltotta fel, összevonta szemöldökét, és ekkor.

És ekkor Satov ütésre lendítette hosszú, nehéz karját, és teljes erejéből az arcába sújtott. Nyikolaj Vszevolodovics álltában erősen megingott.

Satov ugyanis sajátosan ütött, egyáltalán nem úgy, ahogy általában a pofont adják (ha ugyan szabad így kifejezni), nem tenyérrel, hanem egész ököllel, az ökle pedig nagy volt, súlyos és csontos, rőt pihés és szeplős. Ha az orrát éri az ütés, szétroncsolja. De az arcát, a szája bal szélét és a felső fogait érte, ahonnan mindjárt megeredt a vér.

Azt hiszem, kurta sikoly hallatszott, alighanem Varvara Petrovna kiáltott fel - erre nem emlékszem, mert mindjárt ismét mintha megdermedt volna minden. Egyébként legfeljebb tíz másodpercig tartott az egész jelenet.

Ám e tíz másodperc alatt mégis borzasztóan sok minden történt.

Ismét emlékeztetem az olvasót, hogy Nyikolaj Vszevolodovics azok közé az egyéniségek közé tartozott, akik nem ismerik a félelmet. Párbajban hidegvérrel állta az ellenfél lövését, ő maga pedig vadállati nyugalommal célzott és ölt. Ha valaki pofon üti, azt hiszem, ott nyomban agyonüti a sértő felet, nem is hívja párbajra; pontosan ilyen természetű volt, és egyáltalán nem magánkívül, hanem teljes tudatossággal ölt volna. Ezenkívül azt hiszem, soha nem is ismerte azokat a vak dühkitöréseket, amelyeknek során már nem tud mérlegelni az ember. Néha ugyan végtelen harag fogta el, de olyankor is mindig teljesen meg tudta őrizni önuralmát, következésképp azt is jól tudta, hogy a párbajon kívül elkövetett gyilkosságért okvetlenül kényszermunkára küldik, és mégis, a legcsekélyebb habozás nélkül megölte volna a sértő felet.

Nyikolaj Vszevolodovicsot a legutóbbi időben állandóan tanulmányoztam, és különleges körülményeknél fogva most, amikor ezt írom, nagyon sok tényt tudok róla. Talán egy-két immár letűnt úrral hasonlíthatnám össze, akikről mindmáig néhány legendás emlék maradt fenn társadalmunkban. A dekabrista L-nről például azt regélték, hogy világéletében szándékosan kereste a veszélyt, megmámorosodott a veszélyérzettől, és természeti szükségletévé tette; fiatalkorában sorozatosan párbajra ment semmiségekért; Szibériában egyetlen késsel indult medvére, és a szibériai erdőkben szeretett találkozni szökött fegyencekkel, akik, mellesleg szólva, félelmetesebbek a medvénél. Kétségtelen, hogy ezek a legendás urak képesek voltak talán még nagyfokú félelmet is érezni - különben sokkal nyugodtabbak lettek volna, és a veszélyérzetet nem fokozták volna természeti szükségletükké. Ámde legyőzni magukban a gyávaságot - nyilvánvalóan ez csábította őket. A szakadatlan diadalmámor és az a tudat, hogy velük szemben nincs győztes - ez vonzotta őket. Ez a L-n egy ideig már a száműzetése előtt is küzdött az éhséggel, és nehéz munkával kereste a kenyerét, csupán azért, mert a világért sem akarta teljesíteni gazdag apjának követeléseit, amelyeket igazságtalannak tartott. Tehát sokoldalúan fogta fel a harcot; nemcsak medvékkel szemben és nemcsak párbajokon becsülte magában a kitartást és a jellemerőt.

De hát azóta sok év eltelt, és korunk emberének ideges, elgyötört és meghasonlott természete ma már egyáltalán fel se tételezi azoknak a közvetlen és őseredeti érzéseknek a szükségletét, amelyeket annyira kerestek a régi jó világnak bizonyos, oly nyughatatlanul tevékeny urai. Nyikolaj Vszevolodovics annak idején talán fölényesen bánik L-nnel, sőt örökké hősködő gyávának, harcias kakasnak nevezi - igaz, ezt soha ki nem mondja hangosan. Ő is lelövi párbajban az ellenfelét, ő is indul medvére, de csak ha nagyon kell, ő is megvédi magát a rablótól az erdőben ugyanolyan sikerrel és ugyanolyan rettenthetetlenül, mint L-n, csak éppen minden gyönyörérzet nélkül, pusztán kellemetlen kényszerűségből, ernyedten, lustán, sőt unottan. Haragban természetesen felülmúlta L-nt, sőt Lermontovot is. Nyikolaj Vszevolodovicsban talán több harag volt, mint őbennük kettőjükben, csakhogy ez a harag hideg volt, nyugodt, és ha szabad így kifejezni - *józan*, tehát a legundorítóbb és a legfélelmesebb, amely csak elképzelhető. Újra ismétlem: akkor is éppen olyan embernek tartottam, sőt most is (amikor már mindenen túl vagyunk) olyannak tartom, aki ha arculcsapás vagy efféle súlyos sértés éri, menten agyonvágja ellenfelét, azon nyomban, ott rögtön, ki se hívja párbajra.

Ebben az esetben mégis valami más, furcsa dolog történt.

Mihelyt kiegyenesedett azután, hogy oly szégyenletesen oldalt billent a kapott pofontól - csaknem fele magasságáig - amikor még el sem oszlott a szobában az arcába sújtó ököl galád, szinte valahogy nedves puffanása, mind a két kezével rögtön vállon ragadta Satovot; de hamar, csaknem ugyanabban a pillanatban visszarántotta és a háta mögött keresztbe tette a kezét. Némán meredt Satovra, és olyan fehér volt, akár az inge. De furcsa módon mintha kialudt volna a tekintete. Tíz másodperc múlva már hidegen és - biztos, hogy nem hazudok - nyugodtan nézett. Csak iszonyúan sápadt volt. Természetesen nem tudom, mi játszódott le benne, én csak kívülről láttam. Azt hiszem, hogy ha akadna olyan ember, aki megragadna például egy vörösen izzó vasrudat és a markába szorítaná, hogy megmérje szilárdságát, aztán pedig tíz másodpercig igyekezne legyőzni az elviselhetetlen fájdalmat, és végül csakugyan legyőzné - azt hiszem, az az ember állhatna ki valami ahhoz hasonlót, amit most, e tíz másodperc alatt Nyikolaj Vszevolodovics érzett.

Kettőjük közül Satov sütötte le előbb a szemét, mégpedig láthatóan azért, mert le kellett sütnie. Aztán lassan megfordult, és kifelé indult, de most már korántsem azzal a járással, amellyel az előbb odament Nyikolaj Vszevolodovicshoz. Csöndesen távozott, hátulról valahogy különösen felhúzta a vállát, lehorgasztotta a fejét, és mintha morfondírozott volna

magában. Alighanem mormolt is valamit. Óvatosan ment el az ajtóig, nem ütközött bele semmibe, nem borított fel semmit, az ajtót pedig keskeny résnyire nyitotta ki, úgyhogy szinte oldalvást bújt ki a nyíláson. Mialatt kifelé bújt, a feje búbján felágaskodó tincs különösen szembetűnt.

Ezután, minden más kiáltást megelőzve, egy iszonyú sikoly hallatszott. Láttam, ahogy Lizaveta Nyikolajevna megragadja a mamája vállát, Mavrikij Nyikolajevicsnak pedig a kezét, és kétszer-háromszor maga után rántja őket, hogy kivonszolja a szobából, de hirtelen felsikolt, és teljes hosszában ájultan a padlóra rogy. Mintha még most is hallanám, ahogy a szőnyegre koppan a tarkója.

Második rész

ELSŐ FEJEZET
Éjszaka

1

Eltelt nyolc nap. Most, amikor már minden elmúlt, és én ezt a krónikát írom, már tudjuk, miről van szó; de akkor még nem tudtunk semmit, és természetes, hogy különféle dolgokat furcsának találtunk. Mi legalábbis, Sztyepan Trofimovics meg én, az első időkben bezárkóztunk, és rémülten figyeltünk messziről. Én ugyan még ki-kijártam ide-oda, és változatlanul hoztam neki különféle híreket, mert enélkül nem tudott meglenni.

Mondanom sem kell, hogy a városban a legkülönfélébb hírek terjedtek el, mármint a pofont, Lizaveta Nyikolajevna elájulását és minden egyebet illetőleg, ami azon a vasárnapon történt. Ám szeget ütött a fejünkben: minek a révén kerülhetett mindez ilyen gyorsan és pontosan napvilágra? Látszatra az akkor jelenlevők közül senkinek se volt szüksége arra, hogy megsértse a történtek titkát, és előnye nem származhatott belőle. A személyzetből akkor nem volt ott senki; csak Lebjadkin fecseghetett ki valamit, nem annyira haragból, mert akkor a legnagyobb rémülettel távozott el (márpedig az ellenségtől való félelem megszünteti még a haragot is vele szemben), hanem pusztán azért, mert nem tudja féken tartani a nyelvét. Csakhogy Lebjadkin mindjárt másnap eltűnt a húgával együtt; a Filippov házban nem találták, ismeretlen helyre költözött, és nyoma veszett. Satov, akitől Marja Tyimofejevna felől akartam volna érdeklődni, bezárkózott, és alighanem az egész nyolc nap alatt otthon ült a lakásában, még városi foglalatosságát is félbeszakította. Engem nem fogadott. Már kedden be akartam menni hozzá, és kopogtam az ajtaján. Választ nem kaptam, de mivel kétségtelen jelekből meggyőződtem, hogy otthon van, másodszor is kopogtattam. Ekkor nyilván az ágyról felugorva, nagy léptekkel odament az ajtóhoz, és teli torokból azt kiáltotta nekem: „Satov nincs itthon!” Ezzel jöttem el.

Mi, Sztyepan Trofimovics meg én, feltevésünk merészsége miatt nem minden félelem nélkül, de egymást kölcsönösen bátorítva, végül megállapodtunk egy gondolatnál: oda lyukadtunk ki, hogy csakis Pjotr Sztyepanovics a ludas a hírek kiszivárgásában, bár ő maga nem sokkal később, az apjával beszélgetve, azt bizonygatta, hogy a história már közszájon forgott a városban, kivált a klubban, amikor ő ott megjelent, a kormányzó és hitvese pedig a legapróbb részletekig, tökéletesen ismerte. Megjegyzek még valamit: mindjárt másnap, hétfőn estefelé, találkoztam Liputyinnal, és ő már mindent tudott az utolsó szóig, tehát kétségtelenül az elsők között értesült.

Sok hölgy (mégpedig a legelőkelőbbek) nagyon érdeklődött a „titokzatos sánta nő” iránt is - így nevezték Marja Tyimofejevnát. Sőt akadtak olyanok is, akik okvetlenül személyesen látni akarták, és szerettek volna megismerkedni vele, úgyhogy azok az urak, akik siettek elrejteni Lebjadkinékat, láthatólag éppen jókor léptek közbe. De mégiscsak Lizaveta Nyikolajevna ájulása állt előtérben, ez érdekelte „az egész világot”, már csak azért is, mert ez a dolog közvetlenül érintette Julija Mihajlovnát, mint Lizaveta Nyikolajevna rokonát és pártfogóját. És mi mindent össze nem fecsegtek! A pletykálást csak táplálta a körülmények titokzatossága is: mind a két ház lakatra volt zárva; Lizaveta Nyikolajevna, ahogy beszélték, delíriumban feküdt; ugyanezt állították Nyikolaj Vszevolodovicsról is, undorítóan részletezve, hogy állítólag kiverték a fogát, az arca pedig felpuffadt a foghúsdaganattól. Eldugott zugokban azt is beszélték, hogy esetleg gyilkosság lesz nálunk, mert Sztavrogin nem olyan ember, hogy ekkora sértést eltűrjön, tehát megöli Satovot, de titokban, a vérbosszút álló korzikaiak módján.

Ez a gondolat általában tetszett; de társaságbeli fiataljaink java része mindezt megvetéssel és a leglenézőbb, persze csak magára erőltetett közöny álarcával hallgatta. Általában élesen kiütközött városunk társadalmának Nyikolaj Vszevolodoviccsal szemben érzett régi ellenszenve. Még a komolyabb emberek is igyekeztek megvádolni, bár maguk se tudták, mit fogjanak rá. Azt pusmogták, hogy állítólag megfosztotta ártatlanságától Lizaveta Nyikolajevnát, és hogy Svájcban szerelmi viszonyt folytattak. Az óvatos emberek természetesen tartózkodóan viselkedtek, de azért mind csemcsegve hallgatták. Járta más szóbeszéd is, de az nem volt általános, hanem csak szórványos, gyér, szinte titkos és rendkívül különös; ennek létezéséről csak azért teszek említést, hogy - csupán történetem további eseményeire való tekintettel - figyelmeztessem az olvasót. Nevezetesen: némelyek összevont szemöldökkel, isten tudja, milyen alapon, azt rebesgették, hogy Nyikolaj Vszevolodovicsnak valami különleges feladata van a kormányzóságunkban; hogy K. gróf révén Pétervárott kapcsolatba került felsőbb körökkel; hogy bizonyára valami szolgálatot is teljesít, és valaki alighanem valamiféle megbízással küldte ide. Amikor a komoly és tartózkodó emberek elmosolyodtak erre a mendemondára, és józanul megjegyezték, hogy egy olyan ember, akinek az élete csupa botrány, és nálunk is foghúsdaganattal kezdte, nem úgy fest, mint valami hivatalnok, súgva megmagyarázták, hogy nem hivatalosan, hanem - mondhatni - bizalmasan szolgál, és ilyen esetben maga a szolgálat követeli meg, hogy az illető minél kevésbé hasonlítson hivatalnokhoz. Ez a magyarázat megtette a hatást; nálunk ismeretes volt, hogy kormányzóságunk önkormányzati szervezetét valahogy különös figyelemmel szemlélik a fővárosban. Ismétlem: ezek a kósza hírek csak felbukkantak, aztán nyomtalanul eltűntek. Legalábbis egyelőre, mihelyt Nyikolaj Vszevolodovics először megjelent a nyilvánosság előtt; de megjegyzem, hogy sok mendemondának részben az a néhány rövid, de kaján, homályos és töredékes célzás volt az oka, amelyeket a klubban ejtett el Artyemij Pavlovics Gaganov szolgálaton kívüli gárdakapitány, fővárosi nagyvilági ember, kormányzóságunk és járásunk igen jelentős nagybirtokosa, aki nemrég tért haza Pétervárról. A megboldogult Pavel Pavlovics Gaganovnak, annak az igen tisztes törzstagnak a fia volt, akivel Nyikolaj Vszevolodovicsnak jó négy évvel ezelőtt az a váratlanságánál és gorombaságánál fogva rendkívüli összeütközése volt, amelyről már előbb, történetem elején említést tettem.

Mindenkinek nyomban tudomására jutott, hogy Julija Mihajlovna soron kívül látogatást akart tenni Varvara Petrovnánál, de a ház tornácánál azt jelentették neki, hogy „az úrnő gyengélkedik, nem tudja fogadni". Úgyszintén az is, hogy Julija Mihajlovna e sikertelen látogatása után két nappal küldöncöt menesztett Varvara Petrovnához, hogy tudakozódjék az egészsége felől. Végül mindenütt „védelmére" kelt Varvara Petrovnának, természetesen csakis a legmagasztosabb értelemben, vagyis olyan határozatlan formában, ahogy csak lehetett. A vasárnapi históriára tett első, sietős célzásokat pedig mind szigorúan és hidegen hallgatta meg, úgyhogy azokat a következő napokon, az ő jelenlétében már nem ismételték meg. Ilyen módon mindenütt gyökeret vert az a vélemény, hogy Julija Mihajlovna a legapróbb részletekig ismeri ezt az egész titokzatos históriát, sőt az egész titkos értelmét is, mégpedig nem mint kívülálló, hanem mint részvevő. Mellesleg megjegyzem, hogy apránként már kezdte megszerezni nálunk azt a felsőbb befolyást, amelyre kétségtelenül nagyon törekedett és vágyódott, és egyre inkább tapasztalta, hogy „körülveszik". Társadalmunk egy része elismerte, hogy van benne tapintat és gyakorlati ész... de erről később. Félig-meddig ugyancsak az ő pártfogásával magyarázták Pjotr Sztyepanovicsnak az itteni társaságban elért igen gyors sikereit is, amelyek akkoriban különösen meglepték Sztyepan Trofimovicsot.

Lehet, hogy mind a ketten túloztunk. Először: Pjotr Sztyepanovics szinte pillanatok alatt, ideérkezése után mindjárt az első négy napon megismerkedett az egész várossal. Vasárnap jelent meg, és kedden már egy hintóban láttam Artyemij Pavlovics Gaganovval, ezzel a

minden nagyvilági modora ellenére is ingerlékeny, pökhendi és kevély emberrel, akivel épp a természete miatt eléggé nehéz volt összeférni. Pjotr Sztyepanovicsot a kormányzó házában is igen szívesen látták, annyira, hogy mindjárt a ház barátjának rangjára emelkedett, vagy hogy úgy mondjam, dédelgetett fiatalember lett; szinte mindennap Julija Mihajlovnánál ebédelt, akivel még Svájcban ismerkedett meg, de az őkegyelmessége házánál elért gyors sikerben csakugyan rejlett valami érdekesség. Utóvégre valamikor mégiscsak külföldi forradalmár hírében állt, és - igaz-e, nem-e - részt vett valami külföldi kiadványokban és kongresszusokon, „amit újságokból is bizonyítani lehet", ahogy egy találkozásunk alkalmával dühösen megjegyezte Aljosa Tyeljatnyikov, aki most már, sajnos, nyugalmazott kishivatalnok, de azelőtt szintén dédelgetett fiatalember volt a régi kormányzó házában. De hát mégis itt volt a tény: az egykori forradalmár nemcsak minden zaklatás nélkül jelent meg szeretett hazájában, hanem valósággal fel is karolták; tehát lehet, hogy nem is volt semmi. Liputyin egyszer azt súgta nekem, hogy Pjotr Sztyepanovics valahol önkéntes beismerést tett, és bocsánatot nyert, miután megnevezett néhány más személyt - és ilyen módon talán már sikerült is jóvátennie bűnét -, ezenkívül megígérte, hogy a jövőben is hasznára lesz a hazának. Ezt az epés megjegyzést továbbmondtam Sztyepan Trofimovicsnak, aki ugyancsak eltűnődött rajta, bár jóformán gondolkodni sem tudott. Később kiderült, hogy Pjotr Sztyepanovics rendkívül jelentős ajánlólevelekkel jött, a kormányzónénak legalábbis ilyet hozott egy fölöttébb előkelő, öreg pétervári hölgytől, akinek a férje a legtekintélyesebb pétervári öregurak egyike volt. Ez az öreg hölgy, Julija Mihajlovna keresztanyja, megemlítette levelében, hogy Nyikolaj Vszevolodovics révén K. gróf is jól ismeri Pjotr Sztyepanovicsot, elhalmozta kedvességgel, és „egykori tévelygései ellenére is érdemes fiatalembernek tartja". Julija Mihajlovna módfelett sokra becsülte a „legfelsőbb körökkel" való gyér - és csak nagy nehezen fenntartott - kapcsolatait, így hát természetesen megörült az előkelő öreg hölgy levelének; de azért maradt még valami különleges mozzanat. A kormányzóné még a férje urát is családias kapcsolatra unszolta Pjotr Sztyepanoviccsal, úgyhogy von Lembke úr panaszkodott is... de erről szintén később. Emlékeztetőül megjegyzem még, hogy a nagy író is csupa jóindulattal viseltetett Pjotr Sztyepanovics iránt, és mindjárt meghívta magához. Ennek a felfuvalkodott embernek ez a nagy sietsége mindennél fájdalmasabban bántotta Sztyepan Trofimovicsot, de én másképp magyaráztam magamnak a dolgot: amikor Karmazinov úr magához hívta ezt a nihilistát, nyilvánvalóan annak a két főváros haladó fiataljaival való kapcsolatait tartotta szem előtt. A nagy író betegesen remegett a legújabb forradalmi ifjúság előtt, és mivel a helyzetet félreismerve azt képzelte, hogy annak a kezében van az orosz jövendő kulcsa, megalázkodóan hízelgett neki, főként azért, mert az ügyet se vetett rá.

2

Pjotr Sztyepanovics kétszer beugrott az édesapjához is, mégpedig szerencsétlenségemre mind a kétszer az én jelenlétemben. Először szerdán kereste fel, vagyis csak a negyedik napon az első találkozásuk után, akkor is hivatalos ügyben. Közbevetőleg: a birtokkal kapcsolatos elszámolás valahogy úgy ment végbe köztük, hogy nem hallottunk, nem láttunk belőle semmit. Varvara Petrovna mindent magára vállalt, és mindent kifizetett, természetesen megszerezte a földecskét; Sztyepan Trofimovicsot csak arról értesítette, hogy minden el van intézve, a megbízottjával, Alekszej Jegorovics komornyikkal pedig odaküldött neki valamit aláírni - ezt ő szótlanul és rendkívüli méltósággal teljesítette is. A méltósággal kapcsolatban megjegyzem, hogy ezekben a napokban jóformán rá sem ismertem a mi régebbi kis öregünkre. Úgy viselkedett, ahogy azelőtt soha, meglepően hallgatag lett, sőt levelet sem írt Varvara Petrovnának

egészen vasárnap óta, egyetlenegyet sem - ezt én csodának tartottam -, és főként megnyugodott. Látszott, hogy megállapodott egy végleges és rendkívüli gondolatnál, amely ezt a nyugalmat adta neki. Amióta megtalálta ezt a gondolatot, csak ült és várt valamit. Egyébként eleinte beteg volt, különösen hétfőn; elővette a bélhurut. Ezenkívül hírek nélkül se tudott meglenni az egész idő alatt; de mihelyt a tényeken túlhaladva áttértem a dolog lényegére, és megpróbáltam elmondani ezt vagy azt a feltevésemet, mindjárt integetni kezdett mind a két kezével, hogy hagyjam abba. De a fiacskájával való két találkozás mégis fájdalmasan hatott rá, noha nem ingatta meg. E látogatások után mindkét napon a díványon feküdt, és ecetbe mártott kendővel borogatta a fejét; de a szó nemesebb értelmében továbbra is megőrizte nyugalmát.

Egyébként néha nem is próbált leinteni. Olykor úgy rémlett nekem, hogy ez a titokzatos nagy eltökéltség már-már cserbenhagyja, és hogy a gondolatok új, csábító áradatával küszködik. Ez csak pillanatokig tartott, de én észrevettem. Azt gyanítottam, hogy nagyon szeretne ismét életjelt adni magáról, kilépni magányából, hogy felajánlja a harcot, birokra keljen még egyszer utoljára.

- Cher, a legszívesebben porrá zúznám őket! - tört fel belőle csütörtökön este, a Pjotr Sztyepanoviccsal való második találkozás után, amikor a díványon elnyúlva feküdt, a feje meg törülközővel volt körülcsavarva.

Eddig a percig egész nap nem szólt hozzám egy szót sem.

- „Fils, fils chéri”[88] és így tovább... elismerem, hogy ezek a kifejezések mind ostobaságok, a szakácsnők szókincséből valók, de hát üsse kő, most már magam is látom. Nem etettem, nem itattam, csecsemőkorában postán elküldtem Berlinből a-i kormányzóságba, elismerem... „Te nem gondoztál engem, hanem postára adtál, itt pedig még ki is raboltál.” De szerencsétlen, kiáltom neki, hisz egész életemben fájt érted a szívem, ha postán küldtelek is ide! Il rit.[89] No de elismerem, elismerem... hát igen, postán - fejezte be szinte önkívületben.

- Passons[90] - kezdte megint öt perc múlva. - Én nem értem Turgenyevet. Az ő Bazarovja valamiféle költött személy, aki egyáltalán nem létezik; hisz annak idején éppen ők vetették el elsőkként ezt a figurát úgy, hogy csak úgy füstölt. Ez a Bazarov Nozdrjovnak és Byronnak valami zavaros keveréke, c’est le mot.[91] Nézze csak meg őket figyelmesen: bukfencet hánynak, és visonganak örömükben, akár a kölyökkutyák a napon, boldogok, diadalmasak! Hol van itt Byron?!... És ráadásul milyen hétköznapiak! A hiúságnak micsoda szakácsnői ingerlékenysége dúl bennük, micsoda sekélyes mohóság faire du bruit autour de son nom...[92] és nem veszik észre, hogy son nom...[93] Ó, kész karikatúra! Már engedelmet, kiáltom neki, hát te csakugyan Krisztus helyett akarod ajánlani az embereknek magadat, úgy, ahogy vagy? Il rit. Il rit beaucoup, il rit trop.[94] Olyan furcsa a mosolya. Az anyja mosolya nem ilyen volt. Il rit toujours.[95]

---

[88] Fiam, édes fiam.

[89] Nevet.

[90] Menjünk tovább.

[91] Ez az igazság.

[92] Hogy nagy hűhóval népszerűsítsék a nevüket.

[93] Ezek a nevek.

[94] Nevet. Sokat nevet, túl sokat nevet.

[95] Örökké nevet.

Megint csend támadt.

- Ravaszok; vasárnap összebeszéltek... - szaladt ki a száján hirtelen.

- Ó, kétségtelenül - kiáltottam fel a fülemet hegyezve -, ez az egész előre meg volt beszélve, művüket fehér cérnával fércelték össze, és olyan rosszul játszották el.

- Nem arra gondolok. Tudja-e, hogy szándékosan öltötték össze fehér cérnával, épp azért, hogy észrevegyék azok... akiket illet. Érti?

- Nem, nem értem.

- Tant mieux. Passons.[96] Ma nagyon ingerült vagyok.

- De hát miért vitatkozott vele, Sztyepan Trofimovics? - kérdeztem szemrehányóan.

- Je voulais convertir. Maga persze nevet. Cette pauvre néni, elle entendra de belles choses![97] Ó, barátom, higgye el, hogy az imént hazafinak éreztem magamat! Egyébként én mindig orosznak tudtam magam... de hát az igazi orosz nem is lehet más, mint amilyenek mi ketten vagyunk. Il y a làdedans quelque chose d'aveugle et de louche.[98]

- Okvetlenül.

- Barátom, az igazi igazság mindig valószerűtlen, tudja ön ezt? Hogy az igazságot valószerűvé tegyük, okvetlenül hazugságot kell belekeverni. Az emberek mindig is így cselekedtek. Lehet, hogy van itt valami, amit mi nem értünk. Mi a véleménye, van itt ebben a diadalmas visongásban valami, amit mi nem értünk? Én szeretném, ha volna. Nagyon szeretném.

Nem válaszoltam. Ő is nagyon sokáig hallgatott.

- Azt mondják, francia ész... - dadogta egyszeriben szinte lázasan - ez hazugság, ez mindig is így volt! Minek megrágalmazni a francia észt? Ez pusztán orosz tunyaság, a mi megalázó képtelenségünk arra, hogy létrehozzunk egy eszmét, a mi visszataszító élősdiségünk a népek sorában. Ils sont tout simplement des paresseux,[99] és nem francia észről van itt szó. Ó, az oroszokat az emberiség üdvére ki kellene irtani, mint kártékony élősdieket! Mi korántsem, korántsem erre törekedtünk; én semmit sem értek. Most már nem fér a fejembe semmi! Hát nem érted, kiáltom neki, nem érted, hogy ha ti a nyaktilót állítjátok előtérbe, mégpedig ilyen nagy lelkesedéssel, akkor ennek csakis az az oka, hogy nyakazni a legkönnyebb, eszmét vallani pedig a nehezebb dolog?! Vous êtes des paresseux! Votre drapeau est une guénille, une impuissance.[100] Azok a szekerek, vagy hogy is mondják: „azoknak a szekereknek a zörgése, amelyek gabonát szállítanak az emberiségnek", többet ér, mint a Sixtusi Madonna, vagy hogy is szokták mondani... une bêtise dans ce gentre.[101] Hát nem érted, kiáltom neki, nem érted, hogy az embernek a boldogságon kívül pontosan ugyanúgy, tökéletesen ugyanannyi boldogtalanságra is van szüksége?! Il rit. Azt mondja, te itt szellemes mondásokat eregetsz, miközben „bársonydíványon pihenteted tagjaidat" (ocsmányabbul fejezte ki magát)...

---

[96] Annál jobb. Hagyjuk ezt.

[97] Jobb belátásra akartam bírni... Ez a szegény néni majd szép dolgokat hall.

[98] Van ebben valami vak és sanda dolog.

[99] Egyszerűen tunyák mind.

[100] Tunyák vagytok! A ti zászlótok rongy, maga a tehetetlenség.

[101] Valami effajta ostobaság.

És ne felejtsük el azt a szokást se, hogy nálunk a fiú tegeződik az apjával; még hagyján, ha egy véleményen vannak; no de ha szidják egymást?!

Egy percig megint hallgattunk.

- Cher - mondta mintegy befejezésül, és gyorsan felkönyökölt -, tudja-e, hogy ennek valamilyen vége lesz?

- Az csak természetes - válaszoltam.

- Vous ne comprenez pas. Passons![102] A világon általában semminek sincs semmilyen vége, de ennek itt *lesz* vége okvetlenül, okvetlenül!

Felállt, rendkívül izgatottan fel s alá járkált, majd visszament a díványhoz, ernyedten rárogyott.

Pjotr Sztyepanovics pénteken reggel elutazott valahová a járásba, és hétfőig ott időzött. Elutazásáról Liputyintól értesültem, és egyúttal, úgy mellesleg azt is megtudtam tőle, hogy Lebjadkin és a húga valahol a folyón túl, a Fazekasok telepén van. „Én magam vittem át őket" - tette hozzá Liputyin, majd Lebjadkinékról hirtelen másra áttérve, közölte velem, hogy Lizaveta Nyikolajevna feleségül megy Mavrikij Nyikolajevicshez, és bár még nem hozták nyilvánosságra, az eljegyzés már megtörtént, úgyhogy ez befejezett tény. Másnap találkoztam Lizaveta Nyikolajevnával, ahogy a betegsége óta először, Mavrikij Nyikolajevics kíséretében, kilovagolt. Messziről rám villantotta a szemét, és felnevetve nagyon barátságosan biccentett. Mindezt elmondtam Sztyepan Trofimovicsnak; csak a Lebjadkinékról szóló hírre fordított némi figyelmet.

Most pedig, miután leírtam, milyen talányos helyzetben voltunk e nyolc nap alatt, amikor még semmit se tudtunk, hozzáfogok krónikám következő eseményeinek leírásához, mégpedig immár - hogy úgy mondjam - a dolgok ismeretében, abban a formában, ahogy azóta mindez feltárult és megvilágosodott. Attól a vasárnaptól számítva pontosan a nyolcadik nappal, vagyis hétfő estével kezdem, mivel voltaképpen ezen az estén kezdődött az „új história".

3

Este hét óra volt; Nyikolaj Vszevolodovics egyedül ült a dolgozószobájában, egy kissé nehéz, ódivatú bútorokkal, szőnyegekkel berendezett, magas helyiségben, amelyet már régebben megkedvelt. Egy sarokban, a díványon ült, kimenő ruhában, de láthatólag nem készült sehová. Az asztalon egy ernyős lámpa állt előtte. A nagy szoba oldalai és a többi szöglet árnyékban maradtak. Tekintete tűnődő volt, sőt töprengő, tehát nem egészen nyugodt, az arca pedig fáradt, és egy kissé megfogyott. Csakugyan foghúsdaganata volt; de a kivert fogról szóló hír túlzottnak bizonyult. A fog csak meglazult, de azóta ismét megszilárdult; belül széthasadt a felső ajka is, de az is behegedt. A foghúsdaganat azért nem múlt el egy teljes hétig, mert a beteg nem akarta fogadni az orvost, hogy idejében felvágja a daganatot, hanem megvárta, míg magától felfakad a kelés. Nemhogy az orvost, de még az anyját is alig bocsátotta be magához, akkor is csupán egy pillanatra, napjában egyszer, mégpedig okvetlenül alkonyatkor, amikor már sötétedett, de még nem gyújtottak lámpát. Nem fogadta Pjotr Sztyepanovicsot sem, aki különben naponta kétszer-háromszor is elszaladt Varvara Petrovnához, amíg a városban

[102] Nem érti. Hagyjuk ezt.

tartózkodott. Végül hétfőn, amikor háromnapos távollét után reggel visszatért, beszaladgálta az egész várost, és megebédelt Julija Mihajlovnánál - estefelé végre-valahára megjelent Varvara Petrovna házában, aki már türelmetlenül várta. A tilalmat feloldották: Nyikolaj Vszevolodovics hajlandó volt fogadni. Varvara Petrovna maga vezette oda a vendéget a dolgozószoba ajtajához; már régóta óhajtotta találkozásukat, Pjotr Sztyepanovics pedig szavát adta, hogy Nicolas-tól majd beszalad hozzá, és mindent elmond neki. Varvara Petrovna félénken bekopogott Nyikolaj Vszevolodovicshoz, majd mivel nem kapott választ, összeszedte bátorságát, és kéthüvelyknyire megnyitotta az ajtót.

- Nicolas! Bevezethetem hozzád Pjotr Sztyepanovicsot? Lehet? - kérdezte halkan, kíméletesen, és igyekezett szemügyre venni Nyikolaj Vszevolodovicsot a lámpa mögött.

- Lehet, lehet, persze hogy lehet! - kiáltotta hangosan és vidáman maga Pjotr Sztyepanovics, saját kezűleg kinyitotta az ajtót, és bement.

Nyikolaj Vszevolodovics nem hallotta a kopogtatást, csak édesanyja félénk kérdését hallotta meg, de már nem volt ideje válaszolni rá. E pillanatban egy éppen most elolvasott levél hevert előtte, amelyen mélyen elgondolkozott. Pjotr Sztyepanovics hirtelen kiáltását meghallva összerezzent, és gyorsan letakarta a levelet a keze ügyébe eső papírnyomóval, de nem egészen sikerült: a levél csücske és csaknem az egész boríték kikandikált alóla.

- Szándékosan kiáltottam teli torokból, hogy legyen ideje felkészülni - súgta sietősen, meghökkentő naivsággal Pjotr Sztyepanovics, odaszaladt az asztalhoz, egy pillanatig rámeredt a papírnyomóra és a levél csücskére.

- És természetesen sikerült meglesnie, ahogy a papírnyomó alá dugom maga elől ezt a levelet, amelyet az imént kaptam - szólalt meg nyugodtan, a helyén maradva Nyikolaj Vszevolodovics.

- Levelet? Törődöm is én magával meg a levelével! Nekem mindegy! - kiáltott fel a vendég. - Hanem... az a fontos - folytatta ismét suttogva, az immár bezárt ajtó felé fordult, és arra intett a fejével.

- Sohase hallgatózik - jegyezte meg hidegen Nyikolaj Vszevolodovics.

- No és ha hallgatózna is! - kapott a szón rögtön, a hangját vidáman felemelve Pjotr Sztyepanovics, és letelepedett egy karosszékbe. - Nekem semmi kifogásom sincs ellene, de most azért szaladtam ide, hogy bizalmasan beszélgessünk. Nos, hát végre-valahára sikerült bejutnom magához! Mindenekelőtt: hogy szolgál az egészsége? Látom, remekül, úgyhogy holnap talán meg is jelenik - igen?

- Talán.

- Oszlassa el az általános bizonytalanságot, és mentsen fel engem! - mondta heves taglejtésekkel és tréfás, kellemkedő arccal. - Ha tudná, mi mindent össze kellett fecsegnem nekik! Egyébként hát tudja is. - Elnevette magát.

- Mindent nem tudok. Csak azt hallottam anyámtól, hogy maga nagyon... sürgölődött.

- Azazhogy nem mondtam semmi határozottat - szólt hirtelen felugorva Pjotr Sztyepanovics, mintha valami szörnyű támadás ellen védekezne. - Tudja, Satov feleségét, vagyis hát a maguk párizsi viszonyáról keringő pletykákat dobtam be, és ezzel persze meg lehetett magyarázni a vasárnapi esetet... Nem haragszik?

- Biztos vagyok benne, hogy nagyon iparkodott.

- No, éppen ettől féltem. Egyébként pedig mit jelent az, hogy „nagyon iparkodott”? Hisz ez szemrehányás. Különben hát egyenesen veti fel a kérdést, én meg idefelé jövet attól féltem a legjobban, hogy nem akarja egyenesen felvetni.

- Én valóban nem is akarok egyenesen felvetni semmit - jegyezte meg egy kissé ingerülten Nyikolaj Vszevolodovics, de mindjárt el is mosolyodott.

- Nem arra gondolok, nem arra, ne csavarja el, nem arra! - tiltakozott mind a két kezével hadonászva Pjotr Sztyepanovics; rögtön megörült a házigazda ingerültségének, a szava meg úgy pergett, akár a borsó. - Nem akarom ingerelni a *mi* ügyünkkel, különösen a mostani állapotában. Csak azért szaladtam ide, hogy a vasárnapi esetről beszéljek, arról is csupán a legszükségesebb mértékben, mert így mégse maradhat a dolog. Én a legnyíltabb magyarázatokkal jövök, amelyekre elsősorban nem is magának van szüksége, hanem énnekem - ez hízeleghet a hiúságának, de ugyanakkor ez az igazság is. Azért jöttem, hogy ezentúl mindig őszinte legyek.

- Tehát eddig nem volt őszinte?

- Ezt maga is tudja. Én sokszor ravaszkodtam... maga elmosolyodott, nagyon örülök ennek a mosolynak, mint ürügynek, hogy tovább magyarázhassak; én ugyanis szándékosan csaltam elő ezt a mosolyt ezzel a hencegő szóval: „ravaszkodtam”, azért, hogy maga rögtön dühbe guruljon - hogy mertem én arra gondolni, hogy egyáltalán ravaszkodhatok -, én pedig rögtön újabb magyarázatot adhassak. Látja, látja, milyen őszinte lettem! Nos, kérem, hát óhajt meghallgatni?

Nyikolaj Vszevolodovics arcán, amely megvetően nyugodt, sőt gunyoros volt - noha a vendég láthatólag mindenáron arra törekedett, hogy előre elkészített és szándékosan nyers naivságainak pimaszságával felbosszantsa a házigazdát - végre egy kissé riadt kíváncsiság tűnt fel.

- Hallgassa hát - folytatta Pjotr Sztyepanovics még jobban forogva-pörögve, mint eddig. - Amikor ide indultam, vagyis általában ide, ebbe a városba, tíz nappal ezelőtt, természetesen elhatároztam, hogy valamilyen szerepet veszek fel. Az lenne a legjobb, ha az ember egyáltalán nem öltene szerepet, hanem a saját mivoltában jelenne meg, nem igaz? Nincs ravaszabb dolog, mint a saját mivoltunk, mert annak senki se hisz. Bevallom, én a kis hülyét akartam megjátszani, mert könnyebb a hülyét adni, mint a tulajdon mivoltunkat; de mivel a hülye mégiscsak véglet, a véglet pedig felkelti az emberek kíváncsiságát, hát végül is a saját mivoltomnál állapodtam meg. No de kérem, milyen a saját mivoltom? Az arany középszer: se nem buta, se nem okos, eléggé tehetségtelen, és ahogy itt az eszes emberek mondják, más bolygóról pottyantam ide, nem igaz?

- Az bizony meglehet - felelte halvány mosollyal Nyikolaj Vszevolodovics.

- Á, egyetért, nagyon örülök; előre tudtam, hogy ez a maga véleménye is. Ne féljen, ne féljen, nem haragszom meg, és egyáltalán nem azért határoztam meg magamat ilyen formában, hogy válaszként kicsikarjam a dicséretét: „Nem, maga nem tehetségtelen, nem, maga okos...” Á, megint mosolyog!... Megint melléfogtam. Nem mondta volna azt, hogy „maga okos”, no jó, tegyük fel; én mindent elfogadok. Passons, ahogy a papa mondja, és - zárójelben - ne haragudjék a bőbeszédűségem miatt. Közbevetőleg mondok egy példát: én sokat beszélek, vagyis sok szót mondok, mégpedig sietősen, és mégse kerekedik ki belőle soha semmi. Hát miért mondok én olyan sok szót, és miért nem sül ki belőle semmi? Azért, mert nem tudok beszélni. Azok, akik jól tudnak beszélni, röviden beszélnek. Tehát ebben is a tehetségtelenségem nyilvánul meg - nem igaz? De mivel a tehetségtelenségnek ez a tehetsége nálam immár természetes, hát miért ne használjam ki mesterségesen? Ki is használom. Igaz, amikor ide készültem, először arra gondoltam, hogy hallgatok; de hát a hallgatáshoz nagy tehetség kell,

tehát nem is illik hozzám, azonkívül pedig hallgatni mégiscsak veszélyes; így hát végleg úgy döntöttem, hogy a legjobb - beszélni, de éppenséggel tehetségtelenül, vagyis sokat, sokat, sokat, nagyon sietősen bizonygatni valamit, és a vége felé mindig belebonyolódni a tulajdon bizonyítékaimba, úgy, hogy az illető a végét meg se hallgatva, a karját széttárva elmeneküljön; a legjobb pedig az, ha még köp is egyet. Ennek mindenekelőtt az az eredménye, hogy meggyőzöm az embereket együgyűségemről, nagyon rám unnak, és nem értenek meg - három előny egyszerre! Már engedelmet, hát ezek után ki fog gyanakodni, hogy valami titkos szándékaim vannak? Sőt mindenki személyes sértésnek tekinti, ha valaki azt mondja, hogy nekem vannak valamiféle titkos szándékaim. Én ráadásul néha még meg is tudom nevettetni hallgatóimat - ez pedig kincset ér. Így hát nekem most mindent megbocsátanak, pusztán azért, hogy az a nagy okos, aki ott kiáltványokat bocsátott ki, itt butábbnak bizonyult őnáluk - nem így van? A mosolyán látom, hogy egyetért.

Nyikolaj Vszevolodovics különben egyáltalán nem mosolygott, ellenkezőleg, komoran és egy kissé türelmetlenül hallgatta.

- Tessék? Mi? Azt mondta, egyre megy? - kerepelt tovább Pjotr Sztyepanovics (Nyikolaj Vszevolodovics egy árva szót se szólt). - Persze, persze; biztosítom: egyáltalán nem azért mondtam, hogy cimboraságommal kompromittáljam. Hanem tudja, maga ma szörnyen lobbanékony; én nyílt és vidám lélekkel szaladtam ide, maga pedig minden egyes szavamba beleköt; higgye már el, hogy ma nem beszélek semmi csiklandós dologról, szavamat adom rá, és előre elfogadom minden feltételét!

Nyikolaj Vszevolodovics makacsul hallgatott.

- Tessék? Szólt valamit? Látom, hogy alighanem megint valami ostobaságot mondtam; maga nem szabott feltételt, és nem is fog szabni, elhiszem, nyugodjon meg, elhiszem; hisz magam is tudom, hogy nekem fölösleges feltételeket szabnia, nem igaz? Én felelek maga helyett előre, mégpedig természetesen a tehetségtelenségemnél fogva; tehetségtelenség és tehetségtelenség. Nevet? Mi?

- Semmi - válaszolta végre fölényesen elmosolyodva Nyikolaj Vszevolodovics -, csak most eszembe jutott, hogy egyszer valóban tehetségtelennek neveztem magát, de akkor nem volt ott, tehát nyilván visszamondták... Arra kérném, hogy minél előbb térjen a tárgyra.

- De hiszen a tárgynál vagyok, mégpedig a vasárnappal kapcsolatban! - locsogott tovább Pjotr Sztyepanovics. - Hát mi voltam én vasárnap maga szerint? Nos, mi? Éppenséggel: sietős, középszerű tehetségtelenség, aki a legtehetségtelenebb módon erőszakkal ura lett a beszélgetésnek. Csakhogy nekem mindent megbocsátottak, először is mert én más bolygóról pottyantam ide, ez itt most már alighanem mindenki számára eldöntött dolog; másodszor pedig mert elmondtam egy kedves kis históriát, és mindnyájukat kirántottam a bajból - így van? Így van?

- Vagyis hát éppenséggel úgy mondta el, hogy kétséget hagyjon mindenkiben, és azt sejtesse, hogy összebeszéltünk és fondorkodtunk, holott nem volt semmiféle összebeszélés, és én egyáltalán nem kértem magát semmire.

- Éppen ez az! - kapott a szón Pjotr Sztyepanovics. - Éppen ezért cselekedtem így, hogy maga észrevegye ennek az egésznek a rugóit; hisz én elsősorban maga miatt alakoskodtam, mert magára vadásztam és kompromittálni akartam. És ami a fő, meg akartam tudni, mennyire fél.

- Szeretném tudni: miért ilyen őszinte most?

- Ne haragudjék, ne haragudjék, ne villogtassa a szemét... Különben hát nem is villogtatja. Szeretné tudni, miért vagyok ilyen őszinte. Hát épp azért, mert most minden megváltozott, természetesen elmúlt, ami volt, belepte a homok. Egyszeriben megváltoztattam a magáról

alkotott véleményemet. A régi útnak egyszer s mindenkorra vége; ezentúl sohase kompromittálom magát a régi úttal, most új út következik.

- Taktikát változtatott?

- Nincs itt semmiféle taktika. Most minden teljesen magától függ, vagyis ha akarja, *igent* mond, ha nem akarja - *nemet* mond. Ez az én új taktikám. A *mi* ügyünkről pedig egy mukkot se szólok mindaddig, amíg saját maga nem parancsolja. Nevet? Váljék egészségére; én magam is nevetek. De most komolyan beszélek, komolyan, komolyan, ámbár az, aki ennyire siet, természetesen tehetségtelen, nem igaz? Mindegy, akkor is komolyan beszélek, ha tehetségtelen vagyok, nagyon komolyan.

Ezt valóban komolyan mondta, egészen más hangon, és valahogy különös izgalommal, úgyhogy Nyikolaj Vszevolodovics kíváncsian tekintett rá.

- Azt mondja, hogy megváltoztatta a rólam alkotott véleményét? - kérdezte.

- Abban a pillanatban változtattam meg a véleményemet, amikor a Satov pofonja után visszavette a kezét, de elég, elég, kérem, ne kérdezzen többet, most már semmit se mondok.

Felugrott, és mindkét karjával hadonászott, mintegy elhessegetve a kérdéseket; de mivel kérdések amúgy se jöttek, eltávozásra pedig nem volt oka, egy kissé lecsillapodva visszatelepedett a karosszékbe.

- Zárójelben megjegyzem - kerepelt tovább nyomban -, egyesek itt arról fecsegnek, hogy maga megöli Satovot, még fogadtak is rá, úgyhogy Lembke már készenlétbe akarta helyezni a rendőrséget, de Julija Mihajlovna megtiltotta... Elég erről, elég, csak azért említettem, hogy tudjon róla. Ismét csak mellesleg: Lebjadkinékat még aznap átköltöztettem, ezt tudja; megkapta a levelemet a címükkel?

- Még akkor megkaptam.

- Ezt már nem „tehetségtelenségből" csináltam, hanem őszintén, készségesen. Ha tehetségtelen lépésnek hat is, azért mégis őszinte volt.

- Nincs kifogásom ellene, talán úgy is kellett... - mondta eltűnődve Nyikolaj Vszevolodovics - de kérem, több levelet ne írjon nekem.

- Elkerülhetetlen volt, és csak egyet írtam.

- Tehát Liputyin tudja?

- Elkerülhetetlen volt; de Liputyin, ezt maga is tudja, nem mer... Közbevetőleg: el kellene menni a mieinkhez, vagyis csak őhozzájuk, nem pedig a *mieinkhez*, mert különben maga megint beleköt a szavamba. Ne aggódjék, nem most, hanem majd egyszer. Most esik az eső. Majd értesítem őket, összegyűlnek, mi pedig egy este odamegyünk. Akár a csókafiókák a fészekben, a csőrüket tátogatva mohón várják már, milyen ajándékot hoztunk nekik. Forrófejű népség. Előszedték a könyveiket, és vitára készülnek. Virginszkij általános-emberi, Liputyin - fourier-ista, nagy hajlammal a rendőrségi ügyek iránt; én mondom: egy tekintetben értékes ember, de minden másban szigorúnak kell lennünk hozzá; és végül az a hosszú fülű, az a saját rendszerét hirdeti. És tudja, sértve érzik magukat, amiért én hanyagul bánok velük, és hideg vizet zúdítok rájuk, hehe! De okvetlenül oda kell mennünk.

- Maga ott afféle főkolomposnak tüntetett fel engem? - eresztette meg a kérdést, de a lehető leghanyagabbul Nyikolaj Vszevolodovics. Pjotr Sztyepanovics rápillantott.

- Igaz is - ugrott át más témára, mintha nem hallotta volna a kérdést, vagy igyekezne minél előbb lerázni -, én napjában kétszer-háromszor is megjelentem az igen tisztelt Varvara Petrovnánál, és ott is kénytelen voltam sokat beszélni.

- Képzelem.

- Nem, ne képzeljen semmit, én csak azt mondtam, hogy maga nem öli meg Satovot, és más hasonló édes dolgokat. És képzelje: másnap már tudta, hogy Marja Tyimofejevnát átköltöztettem a folyón túlra; ezt maga mondta neki?

- Eszem ágában se volt.

- Tudtam én, hogy nem maga mondta. De hát ki tehette, ha nem maga? Kíváncsi vagyok rá.

- Nyilván Liputyin.

- N-nem, nem Liputyin - dörmögte a szemöldökét összehúzva Pjotr Sztyepanovics -, de majd kiderítem én, ki volt. Alighanem Satov lesz az... Különben ostobaság, hagyjuk! Egyébként ez roppant fontos... Mellesleg én állandóan azt vártam, hogy a mamája egyszer csak nekem szegezi a legfontosabb kérdést... Á, igen, eleinte mindennap borzasztóan mogorva volt, ma pedig, ahogy ideérkezek - csak úgy ragyog. Mi az oka?

- Az, hogy ma szavamat adtam neki, hogy öt nap múlva megkérem Lizaveta Nyikolajevna kezét - jelentette ki váratlan nyíltsággal, hirtelen Nyikolaj Vszevolodovics.

- Á, no... igen, persze - hebegte Pjotr Sztyepanovics, mintha zavarba esett volna. - Tudja, hogy ott valami eljegyzést emlegetnek? És ez igaz is. De magának igaza van, a hölgy az oltár elől is idefut, csak kiáltson egyet neki. Nem haragszik, hogy így beszélek?

- Nem, nem haragszom.

- Úgy veszem észre, hogy ma roppant nehéz felbosszantani magát, és már kezdek félni. Borzasztóan kíváncsi vagyok, hogy jelenik meg holnap az emberek között. Bizonyára sok huncutságot tartogat a tarsolyában. Nem haragszik rám, hogy így beszélek?

Nyikolaj Vszevolodovics egy szóval se válaszolt, és ez már végképp felmérgesítette Pjotr Sztyepanovicsot.

- Egyébként komolyan ígérte azt a mamájának Lizaveta Nyikolajevnát illetően? - kérdezte.

Nyikolaj Vszevolodovics fürkészően, de hidegen tekintett rá.

- Á, értem, csak azért, hogy megnyugodjék, hát persze.

- És ha mégis komolyan? - kérdezte keményen Nyikolaj Vszevolodovics.

- Nos, akkor Isten áldja magukat, ahogy ilyen esetekben mondják, az ügynek nem árt (látja, nem azt mondtam, hogy a mi ügyünknek, mert maga nem szereti a *mienk* szót), én pedig... nos, én pedig állok szolgálatára, ezt maga is tudja.

- Úgy gondolja?

- Én semmit, de semmit se gondolok - felelte sietősen, nevetve Pjotr Sztyepanovics -, mert tudom, hogy a saját dolgait előre átgondolta, és hogy mindent kimódolt. Csak azt akarom megismételni, hegy igazán szolgálatára állok, mindig és mindenütt és minden esetben, tehát *minden* esetben, érti?

Nyikolaj Vszevolodovics ásított.

- Látom, untatom - szólt hirtelen felugorva Pjotr Sztyepanovics, és felkapta vadonatúj kerek kalapját, mintha el akarna menni, pedig továbbra is ott maradt, és ha állva, sőt néha fel s alá járkálva is, de szakadatlanul beszélt, a szenvedélyesebb részeknél pedig a térdére ütött a kalapjával.

- Arra gondoltam, hogy felvidítom még Lembkéékkel! - kiáltotta vidáman.

- Most már ne, majd később. Egyébként hogy szolgál a Julija Mihajlovna egészsége?

- Micsoda nagyvilági szokás ez maguknál, mindannyiuknál: annyit érdekli magát az ő egészsége, akár a cirmos cicáé, és mégis érdeklődik felőle. Ezt csak dicsérhetem. Egészséges, és babonásan tiszteli magát, babonásan sokat vár magától. A vasárnapi esetről hallgat, és biztos abban, hogy maga a puszta megjelenésével teljes győzelmet arat. Bizony isten azt képzeli, hogy maga isten tudja, mi mindenre képes. Egyébként maga most talányos és romantikus személy, inkább, mint valaha: rendkívül előnyös helyzet. Mindenki hihetetlenül várja. Amikor elutaztam, forró volt a hangulat, most pedig még inkább. Közbevetőleg: még egyszer köszönöm a levelet. K. gróftól mindnyájan félnek. Tudja-e, hogy magát alighanem besúgónak tartják? Én meg bólogatok rá. Nem haragszik?

- Korántsem.

- Ez semmiség; erre a továbbiakban szükség is lesz. Ezeknek itt megvan a maguk rendje. Én persze biztatom őket; Julija Mihajlovna a társaság feje, meg Gaganov... Nevet? Csakhogy én taktikával dolgozom: locsogok-fecsegek, aztán egyszer csak mondok egy okos szót is, épp akkor, amikor mindnyájan azt keresik. Erre körülvesznek, de én megint fecsegni kezdek. Most már mind legyintenek rám; „tehetséges ember, mondják, de mintha más bolygóról pottyant volna ide”. Lembke szolgálatba hív, hogy ott megjavuljak. Tudja, én borzasztóan bánok vele, vagyis úgy kompromittálom, hogy csak mereszti a szemét. Julija Mihajlovna még bátorít is. Á, igen, közbevetőleg: Gaganov rettentően haragszik magára. Tegnap Duhovóban nagyon csúnyán beszélt nekem magáról. Mindjárt elmondtam neki a teljes igazságot, vagyis hát természetesen nem a teljes igazságot. Őnála, Duhovóban töltöttem az egész napot. Pompás birtok, szép udvarház.

- Hát talán most is Duhovóban van?! - kiáltotta szinte felugorva és hevesen előrelendülve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Nem, épp engem hozott ide, ma délelőtt, együtt tértünk vissza - válaszolta Pjotr Sztyepanovics, mintha egyáltalán nem vette volna észre Nyikolaj Vszevolodovics pillanatnyi izgalmát. - Mi ez? Levertem egy könyvet - mondta, és lehajolt, hogy felvegye a gazdagon illusztrált kiadványt, amelyet lesodort. - Balzac női... képekkel - folytatta a kötetet felütve -, nem olvastam. Lembke is regényeket ír.

- Igen? - kérdezte Nyikolaj Vszevolodovics, mintha érdekelné.

- Oroszul, természetesen titokban. Julija Mihajlovna tudja, és megengedi neki. Tökkobak; egyébként ceremóniás; ez alaposan ki van dolgozva náluk. Micsoda szigorú formaság, micsoda fegyelem! Nekünk is elkelne valami efféle.

- Maga dicséri a közigazgatást?

- Hát miért ne? Ez az egyetlen, ami természetes Oroszországban, és amit sikerült elérni... Nem fogok, nem fogok - szakította félbe magát hirtelen - másról beszélek, mint kellene; kényes dolgokról egy szót se! No de búcsúzom. Maga mintha zöld volna.

- Lázas vagyok.

- El is lehet hinni, feküdjön le. Mellesleg: ebben a járásban vannak herélt szektások, érdekes népség... Egyébként erről később. Különben pedig itt van még egy kis történet: ugyanebben a járásban állomásozik egy gyalogezred. Pénteken este B-ciben együtt ittam a tisztekkel. Van ugyanis köztük három barátunk, vous comprenez?[103] Az ateizmusról beszéltünk, és természetesen letaszítottuk trónjáról az Istent. Örültek, visongtak. Közbevetőleg: Satov azt állítja, hogy ha Oroszországban lázadást akarunk kirobbantani, akkor okvetlenül az istentagadással kell kezdenünk. Talán igaza is van. Egy otromba, deres kapitány csak ült, ült, állandóan hallgatott, egy szót se szólt, majd váratlanul a szoba közepére állt, és tudja, hangosan, de mégis mintha magában beszélne, azt mondta: „Ha nincs Isten, akkor hogy lehetek én ezek után kapitány?" Vette a sapkáját, széttárta a karját, és kiment.

- Eléggé eredeti gondolatot fejezett ki - mondta harmadszor is ásítva Nyikolaj Vszevelodovics.

- Igen? Én nem értettem; magától akartam megkérdezni. Nos, hadd mondjak még valamit: érdekes gyár a Spigulinéké; mint tudja, ötszáz munkást foglalkoztat, valóságos kolerafészek, tizenöt éve nem takarítanak benne, a munkások béréből állandóan levonnak; a tulajdonosék pedig milliomosok. Biztosíthatom, hogy a munkások között jó néhánynak van fogalma az internacionáléról. Mi az, elmosolyodott? Majd meglátja, csak adjon nekem egy kevés, egészen kevés időt! Már kértem időt magától, most még kérek, aztán majd... egyébként nem beszélek, nem beszélek, elkalandoztam, ne ráncolja a homlokát. Most pedig minden jót. Milyen is vagyok én! - mondta feleútról visszatérve. - Egészen megfeledkeztem a legfontosabbról: az imént hallottam, hogy megjött a ládánk Pétervárról.

- Vagyis? - szólt Nyikolaj Vszevolodovics, és értetlenül nézett Pjotr Sztyepanovicsra.

- Vagyis a maga ládája, a maga holmija: a frakkjai, a hosszúnadrágjai és a fehérneműje. Megjött? Igaz ez?

- Igen, nekem is az imént szóltak.

- Á, akkor nem lehetne most?...

- Kérdezze meg Alekszejtől.

- Talán holnap, holnap, jó? Tudniillik a maga holmijával együtt van az én kabátom, a frakkom és három pantallóm is, Charmeurnél varrattam a maga ajánlására, emlékszik?

- Hallottam, hogy maga itt gentlemankedik; azt beszélik - szólt fölényes mosollyal Nyikolaj Vszevolodovics. - Igaz, hogy egy lovaglótanártól lovagolni tanul?

Pjotr Sztyepanovics torz mosolyra húzta a száját.

- Nézze - kezdte hirtelen rendkívül sietősen és valahogy meg-megremegő, el-elcsukló hangon -, nézze, Nyikolaj Vszevolodovics, hagyjuk ezeket a személyeskedéseket egyszer s mindenkorra, jó? Maga persze lenézhet engem, ahogy jólesik, ha ennyire nevetségesnek talál, de mégis jobb, ha egy időre felhagy a személyeskedéssel. Jó?

- Jó, nem teszem többé - mondta Nyikolaj Vszevolodovics. Pjotr Sztyepanovics gúnyosan elmosolyodott, kalapjával a térdére koppantott, és egyik lábáról a másikra állva, az előbbi arckifejezést öltötte fel.

- Némelyek engem itt éppenséggel a maga vetélytársának tartanak Lizaveta Nyikolajevnánál, hát hogyne törődnék a külsőmmel? - szólt nevetve. - De ki hordhatja magának a híreket? Hm.

---

[103] Érti?

Pontosan nyolc óra; no, én indulok; Varvara Petrovnának megígértem ugyan, hogy bemegyek hozzá, de most mellőzöm ezt, maga pedig feküdjön le, és akkor holnap fürgébb lesz. Odakint esik, és sötét van, én különben bérkocsival vagyok, mert itt nem valami biztonságos éjjel az utcán járni... Á, most jut eszembe: most itt a városban és a környékén csavarog egy Fegyka nevű fegyenc, aki megszökött Szibériából; képzelje el, valamikor az én cselédem volt, akit az apám vagy tizenöt évvel ezelőtt odaadott katonának, és pénzt kapott érte. Nagyon érdekes személyiség.

- Maga... beszélt vele? - kérdezte a szemét felvetve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Beszéltem. Énelőlem nem bujkál. Mindenre kész személyiség, mindenre; természetesen pénzért, de meggyőződése is van, persze csak bizonyos tekintetben. Á, igen, megint eszembe jutott: ha komoly az a szándéka, amelyet az előbb említett Lizaveta Nyikolajevnát illetően, emlékszik, akkor még egyszer megismétlem, hogy én is mindenre kész személyiség vagyok, minden tekintetben, amit csak el lehet képzelni, és teljesen a maga szolgálatára állok... Mi az, botért nyúl? Á, nem, nem botért... Képzelje, úgy rémlett, mintha botot keresne.

Nyikolaj Vszevolodovics semmit sem keresett, és egy szót se szólt, de valóban valahogy hirtelen emelkedett fel, és valahogy furcsán megvonaglott az arca.

- Ha magának is szüksége lenne valamire Gaganov urat illetően - bökte ki hirtelen Pjotr Sztyepanovics, és most már egészen nyíltan a levélnyomó felé intett -, akkor természetesen én mindent el tudok intézni, és biztos vagyok abban, hogy nem fog mellőzni.

Választ se várva, hirtelen kiment, de aztán még egyszer bedugta fejét az ajtón.

- Csak azért mondom ezt - kiáltotta hadarva -, mert például Satovnak se volt joga kockáztatni az életét, amikor vasárnap odament magához, így van? Szeretném, ha ezt megjegyezné.

A választ meg se várva, ismét eltűnt.

4

Miközben eltűnt, bizonyára azt gondolta, hogy Nyikolaj Vszevolodovics, egyedül maradva, mind a két öklével verni kezdi a falat, és persze örömmel megleste volna, ha ez egyáltalán lehetséges. De nagyon csalódott volna: Nyikolaj Vszevolodovics nyugodt maradt. Vagy két percig ugyanabban a testhelyzetben, láthatólag mélyen elgondolkozva állt az asztalnál; de nemsokára bágyadt, hideg mosolyra húzódott a szája. Lassan visszaült a díványra, az előző helyére a sarokban, és mintegy a fáradtságtól, behunyta a szemét. A levél csücske változatlanul kikandikált a papírnyomó alól, de ő meg se mozdult, hogy megigazítsa.

Nemsokára teljesen elbódult. Varvara Petrovna, akit ezekben a napokban agyongyötört a sok gond, nem bírta tovább, és miután eltávozott Pjotr Sztyepanovics, aki megígérte neki, hogy bemegy hozzá, de nem tartotta meg az ígéretét, megkockáztatta, hogy - az alkalmatlan időpont ellenére is - személyesen meglátogatja Nicolas-t. Mindig az lebegett előtte: hátha mond már valahára valami véglegeset. Ugyanolyan csöndben, mint nemrég, kopogott az ajtón, majd - bár megint nem kapott választ - benyitott. Látva, hogy Nicolas valahogy túlságosan mozdulatlanul ül, hevesen dobogó szívvel, óvatosan a díványhoz indult. Egészen meglepte, hogy ilyen hamar elaludt a fia, és hogy így tud aludni, ilyen egyenesen ülve és ennyire mozdulatlanul; szinte még a lélegzetét se lehetett észrevenni. Arca sápadt volt és szigorú, de mintha egészen merevvé dermedt volna; a szemöldöke egy kissé komoran össze volt húzva; határozottan valami lélektelen viaszbábura emlékeztetett. Varvara Petrovna ott állt előtte vagy három

percig - lélegzeni is alig mert -, majd hirtelen félelem fogta el; lábujjhegyen kiment, az ajtóban egy pillanatra megállt, sebtében keresztet vetett rá, és újabb szorongó érzéssel, újabb bánattal, észrevétlenül eltávozott.

Még mindig ugyanolyan dermedtségben, sokáig aludt, több mint egy órát; egyetlen arcizma se rezdült, a legcsekélyebb mozgás se mutatkozott az egész testében; a szemöldöke ugyanolyan szigorúan össze volt vonva. Ha Varvara Petrovna ott marad még három percig, bizonyára nem bírja elviselni e letargikus mozdulatlanság nyomasztó hatását, és felkölti. De Nyikolaj Vszevolodovics egyszer csak magától felnyitotta szemét, és még mindig mozdulatlanul, úgy ült ott vagy tíz percet, mintha a szoba sarkában makacsul és kíváncsian figyelne valami tárgyat, amely meghökkentette, noha ott nem volt semmi új vagy különös.

Végül megzendült a nagy falióra halk, de vastag hangja, ahogy egyet ütött. Nyikolaj Vszevolodovics némi nyugtalansággal fordította fejét a számlap felé, hogy megnézze, de csaknem ugyanabban a percben felnyílt a hátsó ajtó, amely a folyosóra szolgált, és megjelent Alekszej Jegorovics, a komornyik. Egyik kezében meleg felöltőt, sálat és kalapot hozott, a másikban meg egy kis ezüsttálcát, amelyen levél hevert.

- Fél tíz - jelentette halkan, a behozott ruhát a sarokban letette egy székre, és a tálcán odavitte a levelet, egy kis papírdarabot, amelyen két, ceruzával írt sor állt, és nem is volt lezárva. Nyikolaj Vszevolodovics átfutotta ezt a két sort, ő is felvett az asztalról egy ceruzát, két szót firkantott a cédula végére, és visszatette a kis tálcára.

- Rögtön átadod, mihelyt elmegyek, most pedig öltözzünk - mondta a díványról felállva.

Amikor észrevette, hogy könnyű, rövid bársonykabát van rajta, némi gondolkozás után másik hosszú posztókabátot vetetett elő, amelyet ünnepélyesebb esti látogatások alkalmával szokott felölteni. Végül, amikor teljesen felöltözött, és feltette a kalapját, bezárta azt az ajtót, amelyen át Varvara Petrovna bejárt hozzá, a papírnyomó alól kivette az odadugott levelet, és Alekszej Jegorovics kíséretében szótlanul kilépett a folyosóra; onnan a keskeny hátsó kőlépcsőre mentek, és lebocsátkoztak az előcsarnokba, mely egyenesen a kertbe nyílt. Az előcsarnok egyik szögletében előkészítve állt egy kis lámpás meg egy nagy esernyő.

- A rendkívüli esőzés miatt elviselhetetlen a sár az itteni utcákon - jelentette Alekszej Jegorovics; ez utolsó, burkolt kísérlet volt arra, hogy lebeszélje gazdáját erről az útról. De az úr az esernyőt kibontva, szótlanul kilépett a felázott, nedves, vén kertbe, amely olyan sötét volt, mint a verem. A szél zúgva ingatta a félig lecsupaszított fák koronáját, a keskeny, homokos sétányok síkosak és süppedősek voltak. Alekszej Jegorovics úgy, ahogy volt, frakkban hajadonfőtt, háromlépésnyire előbb haladva világította az utat a kis lámpással.

- Nem veszik észre? - kérdezte váratlanul Nyikolaj Vszevolodovics.

- A kis ablakból nem veszik észre, ezenkívül pediglen mindenről jó előre gondoskodtam - válaszolta halkan és kimérten a szolga.

- Édesanyám lepihent?

- Ahogy az utóbbi napokban szokta, pontosan kilenc órakor bezárkózott, úgyhogy most már semmit se tudhat meg. Mit parancsol, hány órakor várjam? - toldotta meg a választ, minden bátorságát összeszedve, egy kérdéssel.

- Egy órakor, fél kettőkor, legkésőbb kettőkor.

- Igenis, kérem.

Miután a kanyargós sétányokon megkerülték az egész kertet, amelyet mindketten úgy ismertek, mint a tenyerüket, eljutottak a kőkerítéshez, és a fal szögletében megkeresték a szűk és kihalt mellékutcára nyíló kis ajtót, amely csaknem mindig zárva állt, de most Alekszej Jegorovics kezében volt a kulcsa.

- Nem nyikorog majd az ajtó? - érdeklődött megint Nyikolaj Vszevolodovics.

De Alekszej Jegorovics jelentette, hogy még tegnap megolajozta, „nemkülönben ma is". Ő már bőrig ázott. Kinyitotta az ajtót, és odaadta a kulcsot Nyikolaj Vszevolodovicsnak.

- Ha messze útra tetszett vállalkozni, akkor jelentem, hogy nem bízok az itteni népségben, kivált a kihalt mellékutcában, legfőképpen pedig a folyón túl. - Megint csak nem tudta türtőztetni magát. Régi szolga volt, Nyikolaj Vszevolodovics egykori gondozója - valamikor a karján dajkálta -, komoly és szigorú ember, aki szeretett istenes dolgokat hallgatni és olvasni.

- Ne aggódj, Alekszej Jegorics.

- Áldja Isten, uram, de csak ha jóban jár.

- Hogy?! - kérdezte megállva Nyikolaj Vszevolodovics, amikor már kilépett a mellékutcába.

A komornyik nyomatékosan megismételte kívánságát, amelyet azelőtt sohase mert volna ilyen szavakkal, hangosan kifejezni gazdája előtt.

Nyikolaj Vszevolodovics bezárta az ajtót, zsebébe tette a kulcsot, és minden lépésnél három-hüvelyknyire a sárba süppedve, elindult a mellékutcán. Végül kiért egy hosszú, néptelen, kövezett utcára. A várost is úgy ismerte, mint a tenyerét; de a Bogojavlenszkaja utca még mindig messze volt. Már elmúlt tíz óra, mikor végre megállt a régi, sötét Filippov ház bezárt kapuja előtt. A földszint most, Lebjadkinék elköltözése óta, teljesen üresen állt, beszögezett ablakokkal, de a félemeleten, Satovnál égett a gyertya. Mivel csengő nem volt, Nyikolaj Vszevolodovics kézzel kezdett dörömbölni a kapun. Kinyílt egy kis ablak, és Satov kitekintett az utcára; a szörnyű sötétségben igen nehéz volt felismerni a jövevényt; Satov sokáig, egy percig vizsgálgatta.

- Maga az? - kérdezte aztán hirtelen.

- Én - válaszolta a hívatlan vendég.

Satov becsapta az ablakot, lement, kinyitotta a kaput. Nyikolaj Vszevolodovics átlépte a magas küszöböt, egyetlen szó nélkül elhaladt Satov mellett, és egyenesen az udvari épületbe, Kirillovhoz indult.

5

Ott minden nyitva állt, még be se volt csukva az ajtó. A pitvar és a két első szoba sötét volt, de az utolsóból, ahol Kirillov lakott és teázott, fény áradt ki, és kacagás meg valami furcsa kiáltozás hallatszott. Nyikolaj Vszevolodovics a világosság felé indult, de nem lépett be, megállt a küszöbön. Az asztalon tea volt. A szoba közepén az öregasszony, a háztulajdonos rokona állt, hajadonfőtt, egy szál szoknyában, csupasz lábra felhúzott cipőben meg nyúlbőr kacabajkában. Karján egy másfél éves kisgyermek ült, egyetlen ingecskében, pucér lábbal, kipirult arccal, borzas, fehér-szőke hajjal, ahogy a bölcsőből kivették. Az imént bizonyára sírt: egy-egy könnycsepp még ott csillogott a szeme alatt; de ebben a pillanatban előrenyújtotta kacsóját, tapsikolva kacagott, ahogy a kisgyermekek kacagnak - szinte fulladozva. Előtte

Kirillov a földhöz dobált egy nagy piros gumilabdát; a labda felpattant a mennyezetig, visszaesett, a gyermek pedig azt kiáltozta: „Lab, lab!” Kirillov el-elkapta a „labot”, és visszaadta neki, erre a gyermek maga dobta el ügyetlen kis kezével, Kirillov meg rohant, hogy megint felvegye. Végül a „lab” a szekrény alá gurult. „Lab, lab!” - kiáltotta a gyermek. Kirillov lehasalt a padlóra, és kinyújtózva igyekezett előkotorni kezével a „labot”. Nyikolaj Vszevolodovics belépett a szobába; a kisgyermek, mihelyt megpillantotta, az öregasszonyhoz simult, és elnyújtott gyermeksírásban tört ki; az asszony rögtön kivitte.

- Sztavrogin? - szólt Kirillov, ahogy a labdát a kezében tartva egy kissé felemelkedett a padlóról; egy csöppet se lepődött meg a váratlan látogatáson. - Akar teát?

Teljesen felállt.

- Nagyon is, nem utasítom vissza, ha meleg - mondta Nyikolaj Vszevolodovics -, bőrig áztam.

- Meleg, sőt forró - erősítette meg örömmel Kirillov. - Üljön le: sáros, de nem baj; a padlót majd feltörlöm vizes ronggyal...

Nyikolaj Vszevolodovics leült, és csaknem egy hajtásra kiitta a teletöltött csészét.

- Még? - kérdezte Kirillov.

- Köszönöm.

Kirillov, aki mindeddig nem ült le, most mindjárt letelepedett vendégével szemben, és azt kérdezte:

- Miért jött?

- Fontos ügyben. Olvassa el ezt a levelet, Gaganov írta; emlékszik, beszéltem róla Pétervárott.

Kirillov átvette a levelet, elolvasta, letette az asztalra, és várakozóan nézett Sztavroginra.

- Ezzel a Gaganovval - kezdte magyarázni Nyikolaj Vszevolodovics -, mint tudja, egy hónapja találkoztam először életemben, szintén Pétervárott. Háromszor is összeakadtunk társaságban. Bár nem ismerkedett meg és nem elegyedett szóba velem, mégis módját ejtette, hogy nagyon pimasz legyen. Annak idején mondtam is magának; de van, amit nem tud: ő korábban utazott el Pétervárról, mint én, előbb azonban váratlanul levelet küldött nekem, nem ilyet ugyan, mint ez, de azért vérig sértőt, ami már csak azért is furcsa volt, mert egyáltalán nem magyarázta meg, mi okból írta. Én azonnal válaszoltam neki, szintén levélben, és egészen leplezetlenül kimondtam, hogy bizonyára az apjával, négy esztendeje, itt a klubban történt sajnálatos eset miatt haragszik rám, és hogy ami engem illet, kész vagyok bocsánatot kérni tőle bármilyen formában annak alapján, hogy cselekedetem nem szándékos volt, és csak betegségemben követtem el. Kértem, hogy vegye figyelembe a bocsánatkérésemet. Nem válaszolt és elutazott; most meg már egészen őrjöngve találom itt. A fülembe jutott néhány, meghökkentő vádakat tartalmazó, immár végképpen becsmérlő nyilatkozata, amelyeket nyilvánosan tett rólam. Végül ma jön ez a levél, amilyet bizonyára soha senki se kapott még, tele szidalmakkal és ilyen kifejezésekkel: „maga pofon vert alak”. Abban a reményben jöttem ide, hogy nem utasítja vissza a párbajsegédi megbízást.

- Azt mondta, senki se kapott levelet - jegyezte meg Kirillov. - Nagy méregben lehet; nemegyszer írnak. Puskin írt olyat Heckernnek. Jó, elmegyek. Mondja meg, hogy legyen.

Nyikolaj Vszevolodovics elmagyarázta, hogy már holnap szeretné; előbb okvetlenül a bocsánatkérés megismétlésével kell kezdeni, sőt újabb bocsánatkérő levél ígéretével, kikötve, hogy Gaganov viszont azt ígéri meg: nem ír több levelet. A most kapott levelet pedig nem létezőnek tekintik.

- Túl sok az engedmény, nem egyezik bele - szólalt meg Kirillov.

- Elsősorban azért jöttem, hogy megtudjam, hajlandó-e továbbítani oda ilyen feltételeket.

- Én továbbítom. A maga dolga. De nem egyezik bele.

- Tudom, hogy nem egyezik bele.

- Ő verekedni akar. Mondja meg, hogyan verekednek.

- Épp arról van szó, hogy holnap okvetlenül végezni akarok az egésszel! Reggel kilenckor legyen nála. Ő meghallgatja magát, és visszautasítja, de összehozza a saját segédjével - mondjuk, tizenegy óra tájban. Maguk ketten döntenek, aztán egy vagy két órakor mindenki legyen ott a helyszínen. Kérem, igyekezzék így intézni. A fegyver természetesen pisztoly, és különösen kérem, hogy így állapodjanak meg: a két határvonal tíz lépésre legyen, minket is tíz lépésre állítsanak fel a saját vonalunktól, aztán megadott jelre egymás felé indulunk. Mindkettőnk okvetlenül köteles elmenni a saját vonaláig, de már előbb, menet közben is lőhet. Azt hiszem, ennyi elég is.

- Tíz lépés a két határvonal közt? Túl közel - jegyezte meg Kirillov.

- Legyen tizenkettő, de ne több, értse meg, hogy komolyan akar verekedni. Ért a pisztoly megtöltéséhez?

- Értek. Nekem vannak pisztolyaim; én szavamat adom, hogy maga nem lőtt velük. Az ő segédje is szavát adja a sajátját illetőleg; két pár, aztán sorsot vetünk: az övék vagy a mienk?

- Nagyszerű.

- Akarja megnézni a pisztolyokat?

- Kérem.

Kirillov leguggolt a sarokban álló bőrönd előtt, amelyből még mindig nem csomagolt ki, hanem csak a szükséghez képest húzgálta ki belőle a holmit. Az aljáról előhúzott egy vörös bársonnyal bélelt, pálmafából való dobozt, abból meg kivett két rendkívül drága, pompás pisztolyt.

- Van minden: lőpor, golyók, hüvelyek. Van revolverem is; várjon.

Megint benyúlt a bőröndbe, és előhúzott egy másik dobozt egy hatlövetű amerikai forgó-pisztollyal.

- Magának eléggé sok fegyvere van, és nagyon drágák.

- Nagyon. Rendkívül.

A csaknem koldusszegény Kirillov, aki egyébként sohase vette észre nyomorát, láthatóan dicsekedve mutogatta most fegyverkincseit, amelyeket kétségtelenül rendkívüli áldozatok árán szerzett.

- Még mindig ugyanaz a szándéka? - kérdezte egy percnyi szünet után, némi óvatossággal Sztavrogin.

- Ugyanaz - felelte kurtán Kirillov; a hanghordozásból rögtön kitalálta, mire vonatkozik a kérdés, és kezdte elrakni az asztalról a fegyvereket.

- És mikor? - kérdezte még óvatosabban Nyikolaj Vszevolodovics, ismét némi hallgatás után.

Kirillov eközben visszatette a két dobozt a bőröndbe, és leült a helyére.

- Amint tudja, ez nem tőlem függ; amikor mondják dörmögte, mintha egy kissé feszélyezné ez a kérdés, de ugyanakkor látszott, hogy készséggel válaszolna bármely más kérdésre. Fénytelen fekete szemével valahogy nagyon is higgadtan, de barátságosan és jóindulattal nézett Sztavroginra szakadatlanul.

- Én persze megértem az öngyilkosságot - kezdte megint egy kissé elkomorodva Nyikolaj Vszevolodovics egy még hosszabb, háromperces, tűnődő hallgatás után -, néha még magam is elképzeltem, de olyankor mindig valami újabb gondolat bukkan fel: mi lenne, ha az ember valami gaztettet követne el, vagy főként valami szégyenletes vagyis gyalázatos dolgot, mégpedig nagyon aljasat és nevetségeset, úgyhogy ezer évig is emlegessék az emberek, és ezer évig köpködjenek utána, és akkor felötlik a gondolat: „Egy durrantás a halántékomba, és nem lesz semmi." Mit törődöm én akkor az emberekkel meg azzal, hogy köpködnek-e ezer évig, nem így van?

- Maga ezt új gondolatnak nevezi? - kérdezte rövid gondolkodás után Kirillov.

- Én... nem nevezem annak... de amikor egyszer megfordult a fejemben, egészen újnak éreztem.

- „Érzett" egy gondolatot? - kérdezte Kirillov. - Ez jó. Van sok gondolat, amely mindig is létezett, és amely hirtelen újnak tűnik fel. Ez így van. Én most sok mindent mintha először látnék.

- Tegyük fel, hogy a holdon élt - vágott közbe oda se figyelve és a saját gondolatát folytatva Sztavrogin -, és tegyük fel, hogy ott elkövette mindezeket a nevetséges ocsmányságokat... Innen egészen biztosan tudja, hogy ott, az egész holdon ezer évig, örökké nevetnek magán, és köpködve emlegetik. De hát most itt van, és innen néz a holdra: mi köze magának itt mind-ahhoz, amit ott művelt, meg ahhoz, hogy köpnek-e magára ezer évig az ottaniak, nem igaz?

- Nem tudom - felelte Kirillov -, nem voltam a holdon - tette hozzá minden irónia nélkül, csupán ténymegállapításként.

- Kié ez a kisgyermek?

- Megjött az öregasszony napa; nem, a menye... mindegy. Három napja. Betegen fekszik, az övé a kisgyermek; ez éjszakánként nagyon visít a hasa miatt. Az anyja aludna, így hát az öregasszony ide hozza, én meg labdázok vele. A labda Hamburgból való. Hamburgban vettem, hogy feldobjam és elkapjam; erősíti a hátat. Kislány.

- Szereti a gyermekeket?

- Szeretem - válaszolta Kirillov, egyébként eléggé közömbösen.

- Tehát az életet is szereti?

- Igen, szeretem az életet is, de miért kérdi?

- Ha egyszer elhatározta, hogy főbe lövi magát...

- Hát aztán? Minek összekeverni? Más az élet, és más az. Élet van, halál meg egyáltalán nincs.

- Kezd hinni a jövendő örök életben.

- Nem, nem a jövendő örök életben, hanem az itteni örök életben. Van egy bizonyos pillanat, és ha az ember eljut ehhez a pillanathoz, akkor hirtelen megáll az idő, és örökkévalóság lesz.

- Maga reméli, hogy eljut ahhoz a pillanathoz?

- Igen.

- Ez aligha lehetséges a mi korunkban - felelte szintén minden irónia nélkül, lassan és mintegy tűnődve Nyikolaj Vszevolodovics. - A *Jelenések*-ben az angyal megesküszik, hogy idő többé nem lészen.

- Tudom. Ez ott nagyon találó; világos és pontos. Amikor az ember mindenestül eléri a boldogságot, akkor idő többé nem lészen, mert nem lesz rá szükség. Nagyon találó gondolat.

- Hát hová dugják?

- Nem dugják sehová. Az idő nem tárgy, hanem fogalom. Kialszik a tudatban.

- Régi filozófiai közhelyek, ugyanazok örökké az idők kezdete óta - dörmögte valami finnyás sajnálkozással Sztavrogin.

- Ugyanazok! Az idők kezdete óta ugyanazok, és sohase másfélék! - kapott a szón villogó szemmel Kirillov, mintha az eszme már-már maga a győzelem volna.

- Úgy látszik, maga nagyon boldog, Kirillov.

- Igen, nagyon boldog vagyok - felelte Kirillov, mintha a leghétköznapibb választ adná.

- De hisz nemrégen még kesergett és haragudott Liputyinra.

- Hm... most már nem szidom. Akkor még nem tudtam, hogy boldog vagyok. Látott maga levelet, falevelet?

- Láttam.

- Nemrég láttam egy sárgát, kissé még zöld volt, de a széle már rothadt. Sodorta a szél. Tízéves koromban, télen, szándékosan be-behunytam a szememet, és elképzeltem egy élénkzöld levelet kis erekkel, meg azt, hogy süt a nap. Aztán kinyitottam a szememet, és nem hittem neki, mert nagyon szép volt az előbb, így hát megint behunytam.

- Ez mi, allegória?

- N-nem... miért? Én nem allegóriát mondtam, csak egy levelet, egyszerűen levelet. A levél jó. Minden jó.

- Minden?

- Minden. Az ember azért boldogtalan, mert nem tudja, hogy boldog; csak ezért. Ennyi az egész, az egész! Aki megtudja, az mindjárt boldog lesz, abban a pillanatban. Ez az anyós meghal, de a kislány megmarad - minden jó. Ezt hirtelen fedeztem fel.

- És ha valaki éhen hal, vagy ha valaki megbánt és megbecstelenít egy gyermeklányt - az is jó?

- Jó. És ha egy másvalaki szétveri a fejét a miatt a gyermek miatt, az is jó; ha nem veri szét, az is jó. Minden jó, minden. Mindazoknak jó, akik tudják, hogy minden jó. Ha az emberek tudnák, hogy jó nekik, akkor csakugyan jó is lenne, de amíg nem tudják, hogy jó nekik, addig nem is lesz jó. Ez az egész gondolat, az egész, több nincs is semmilyen!

- És mikor tudta meg, hogy maga ilyen boldog?

- A múlt héten, kedden, nem, szerdán, mert már szerda volt, éjjel.

- És minek kapcsán?

- Nem emlékszem, csak úgy; járkáltam a szobámban... nem mindegy? Megállítottam az órát, két óra múlt harminchét perccel.

- Annak jelképéül, hogy az időnek meg kell állnia?

Kirillov nem válaszolt.

- Az emberek azért nem jók, mert nem tudják, hogy jók - szólalt meg aztán újra váratlanul. - Ha megtudják, majd nem erőszakolnak meg gyermeklányokat. Csak meg kell tudniuk, hogy jók, és mindnyájan rögtön jók is lesznek, egytől egyig.

- Lám, maga már megtudta, tehát maga jó?

- Jó vagyok.

- Egyébként ezzel egyetértek - dörmögte elkomorodva Sztavrogin.

- Aki rávezeti őket arra, hogy jók, az betetőzi a világot.

- Aki rá akarta vezetni őket, azt keresztre feszítették.

- Eljön az, és emberisten lesz a neve.

- Istenember?

- Emberisten, ebben van a különbség.

- Nem maga gyújtja meg az örökmécset is?

- De igen, most én gyújtottam meg.

- Hivő lett?

- Az öregasszony szereti, ha ég a mécs... de ma nem ért rá - dünnyögte Kirillov.

- És maga? Még nem imádkozik?

- Én mindenhez imádkozom. Tudja: ha egy pók mászik a falon, én nézem, és hálás vagyok neki azért, hogy mászik.

Megint kigyúlt a szeme. Egész idő alatt határozott és szilárd tekintettel, egyenesen nézett Sztavroginra, aki elkomorodva és finnyásan figyelte, de gúny nem volt a nézésében.

- Fogadni mernék, hogy mire megint eljövök, maga már Istenben is hinni fog - jegyezte meg felállva és a kalapjáért nyúlva Nyikolaj Vszevolodovics.

- Miért? - kérdezte szintén felemelkedve Kirillov.

- Ha megtudná, hogy hisz Istenben, akkor hinne is benne; de mivel még nem tudja, hogy hisz Istenben, hát nem is hisz - felelte fölényes mosollyal Nyikolaj Vszevolodovics.

- Ez más - mondta fontolgatva Kirillov -, maga visszájára fordította a gondolatot. Nagyvilági tréfa. Jusson eszébe, Sztavrogin, mit jelentett maga az én életemben.

- Isten áldja, Kirillov!

- Jöjjön el egy éjjel. Mikor?

- Hát már megfeledkezett a holnapiról?

- Á, megfeledkeztem, de legyen nyugodt, nem alszom el; kilenc órakor. Én fel tudok kelni akkor, amikor akarok. Lefekvéskor azt mondom: hét órakor, és csakugyan hétkor fel is ébredek; tíz órakor - és tízkor fölébredek.

- Nagyon érdekes tulajdonságai vannak magának - szólt sápadt arcára tekintve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Megyek, kinyitom a kaput.

- Ne fáradjon, majd kinyitja Satov.

- Á, Satov. Jó, Isten áldja!

6

Annak az üres háznak a tornáca, melyben Satov lakott, nem volt bezárva; de amikor Sztavrogin felbotorkált a pitvarba, teljes sötétségben találta magát, és tapogatózva kereste a félemeletre vezető lépcsőt. Odafent váratlanul kinyílt az ajtó, és fény tűnt elő. Satov maga nem jött ki, hanem csupán kinyitotta az ajtaját. Amikor Nyikolaj Vszevolodovics várakozón megállt a szoba küszöbén, Satov a sarokból, az asztal mellől, fürkészőn nézett rá.

- Fogad engem egy fontos ügyben? - kérdezte a küszöbről Sztavrogin.

- Jöjjön be, és üljön le - válaszolta Satov. - Zárja be az ajtót, különben várjon, majd magam.

Kulcsra zárta az ajtót, visszament az asztalhoz, és leült Nyikolaj Vszevolodoviccsal szemben. E hét alatt lefogyott, most pedig lázasnak látszott.

- Agyongyötört - szólalt meg szemlesütve, halk suttogással -, miért nem jött eddig?

- Ennyire biztos volt abban, hogy eljövök?

- Igen, várjon, rémeket láttam... lehet, hogy most is fantáziálok... Várjon.

Felemelkedett, és a három könyvespolc közül a legfelsőnek a széléről lekapott egy tárgyat. Revolver volt.

- Egy lidérces éjszakán azt álmodtam, hogy idejön megölni, így hát korán reggel az utolsó pénzemen megvettem ezt a revolvert attól a naplopó Ljamsintól; nem akartam megadni magamat. Aztán magamhoz tértem... Nincs se lőporom, se golyóm; azóta így hever itt a polcon. Várjon...

Felállt, és ki akarta nyitni a szellőzőablakot.

- Ne dobja ki! Minek? - intette le Nyikolaj Vszevolodovics. - Pénzt ér az, különben is holnap azt fogják mondani az emberek, hogy Satov ablaka alatt csak úgy hányódnak a revolverek. Tegye vissza, úgy ni, üljön le. Mondja, miért vallja be nekem szinte bűnbánóan azt a gyanúját, hogy idejövök megölni magát? Én most se kibékülni jöttem, hanem azért, hogy egy rendkívül fontos dologról beszéljünk. Először is ezt magyarázza meg nekem: nem a feleségével való viszonyom miatt ütött meg?

- Maga is tudja, hogy nem - válaszolta a szemét megint lesütve Satov.

- És nem is azért, mert elhitte azt az ostoba pletykát Darja Pavlovnát illetően?

- Nem, nem, persze hogy nem! Ostobaság! A húgom mindjárt az elején megmondta... - felelte türelmetlenül és élesen Satov, sőt egy kicsit még dobbantott is.

- Tehát én is kitaláltam, maga is kitalálta - folytatta nyugodt hangon Sztavrogin -, igaza van: Marja Tyimofejevna Lebjadkina: törvényes feleségem, akivel Pétervárott, négy és fél évvel ezelőtt esküdtem meg. Ugye, őmiatta ütött meg?

Satov egészen megdöbbenve figyelt és hallgatott.

- Kitaláltam, de nem akartam elhinni - dörmögte végül, és furcsán nézett Sztavroginra.

- Mégis megütött?

Satov elvörösödött, és szinte összefüggéstelenül ezt mormogta:

- A bukása miatt... a hazugság miatt. De nem azért mentem oda, hogy megbüntessem; odamenet még nem tudtam, hogy megütöm... Azért történt, mert maga olyan sokat jelentett az életemben... Én...

- Értem, értem, kár is a szóért. Sajnálom, hogy lázas; nagyon fontos ügyben jöttem.

- Túlságosan sokáig vártam magát - szólt szinte egész testében megremegve Satov, és felállt -, mondja el a maga dolgát, én is elmondom... később...

Visszaült.

- Ez más kategóriába tartozik - kezdte Satovot kíváncsian fürkészve Nyikolaj Vszevolodovics. - Bizonyos körülmények miatt kénytelen voltam még ma ezt az órát választani és eljönni, hogy figyelmeztessem: lehet, hogy megölik.

Satov elképedve nézett rá.

- Tudom, hogy fenyegethetett valamilyen veszély - mondta kimérten -, de hogyan tudhatta meg ezt maga, éppen maga?

- Úgy, hogy én is hozzájuk tartozom, akárcsak maga, és ugyanolyan tagja vagyok a társaságuknak, mint maga.

- Maga... maga tagja a társaságnak?

- A szeméből látom, hogy mindent várt tőlem, csak ezt nem - jegyezte meg egy kissé gúnyosan mosolyogva Nyikolaj Vszevolodovics -, de hadd kérdezzem meg: így hát már tudta, hogy az életére törnek?

- Nem is gondoltam. Most se gondolom, a maga szavai ellenére sem, bár... bár ki lehet biztos ezeknek a bolondoknak bármilyen cselekedetei felől! - kiáltotta hirtelen feldühödve, és ököllel az asztalra csapott. - Én nem félek tőlük! Szakítottam velük. Ez négyszer is ideszaladt hozzám, és azt mondta, hogy esetleg... de - Sztavroginra tekintett - tulajdonképpen mit is tud maga?

- Ne féljen, nem csapom be - folytatta eléggé hidegen Sztavrogin az olyan ember modorában, aki csak a kötelességét teljesíti. - Vizsgáztat, hogy mit tudok. Azt tudom, hogy külföldön, két évvel ezelőtt lépett be a társaságba - ahogy akkor meg volt szervezve -, éppen az amerikai útja előtt, és alighanem a legutolsó beszélgetésünk után, amelyről olyan sokat írt nekem Amerikából a levelében. Közbevetőleg: ne haragudjék, hogy nem válaszoltam szintén levélben, hanem arra szorítkoztam...

- Hogy pénzt küldjön; várjon - állította meg Satov, sietve kihúzta az asztalfiókot, és a papirosok alól kivett egy rózsaszínű bankjegyet -, tessék, száz rubel, amit nekem küldött; maga nélkül elpusztultam volna ott. Sokáig nem adtam volna meg, ha nincs a mamája: ezt a száz rubelt kilenc hónapja, a betegségem után, ő adta nekem nyomorom enyhítésére. De folytassa, kérem...

Kifulladt.

- Amerikában megváltoztatta a nézeteit, és Svájcba visszatérve ki akart lépni. Ők semmit se válaszoltak, de megbízták, hogy itt, Oroszországban vegyen át valakitől valami nyomdát, és őrizze, amíg át nem adja egy személynek, akit ők küldenek magához. Nem tudok mindent egészen pontosan, de azt hiszem, lényegében így volt. Maga pedig abban a reményben, vagy

azzal a feltétellel, hogy ez lesz az utolsó követelésük, és hogy ezután végleg elengedik, vállalta. Mindezt - akár így van, akár nem - nem őtőlük tudtam meg, hanem egészen véletlenül. De van valami, amit maga alighanem mindeddig nem tud: ezek az urak egyáltalán nem akarnak megválni magától.

- Ez képtelenség! - üvöltött fel Satov. - Én becsületesen bejelentettem nekik, hogy semmiben sem értek egyet velük! Ez az én jogom, lelkiismereti jogom a gondolkozásra... Ezt nem tűröm! Nincs olyan erő, amely képes lenne...

- Nézze, ne kiabáljon - intette le nagyon komolyan Nyikolaj Vszevolodovics. - Ez a Verhovenszkij olyan ember, hogy talán most is hallgatózik a saját vagy a más fülével, itt a maga pitvarában. Még azt a részeges Lebjadkint is alighanem kötelezték arra, hogy figyelje, magát viszont talán arra, hogy őt tartsa szemmel, nem így van? Inkább mondja meg: elfogadta-e most Verhovenszkij a maga érveit vagy nem?

- Elfogadta; azt mondta, hogy lehetséges, és hogy jogom van hozzá...

- No, akkor becsapja magát. Tudom, hogy még Kirillov is, aki szinte egyáltalán nem tartozik hozzájuk, juttatott el nekik értesüléseket magáról; ezenkívül sok ügynökük van, még olyanok is, akik nem is tudják, hogy a társaságot szolgálják. Magát mindig figyeltették. Pjotr Verhovenszkij a többi közt azért jött ide, hogy végképp elintézze a maga ügyét, és erre felhatalmazása is van, nevezetesen: alkalmas pillanatban tegye el láb alól magát, mivel sokat tud, és esetleg feljelenti őket. Ismétlem, ez egészen biztos, és hadd tegyem hozzá: azok valami okból teljesen meg vannak győződve arról, hogy maga besúgó, és feljelenti őket, ha ugyan eddig fel nem jelentette. Igaz ez?

Satov e kérdés hallatára, melyet ilyen hétköznapi hangon tettek fel, elhúzta a száját.

- Még ha besúgó volnék is, kinek jelenteném fel őket? - szólalt meg az egyenes választ elkerülve, dühösen. - Nem, hagyjon engem; engem csak vigyen el az ördög! - kiáltotta, és hirtelen megragadta az eredeti gondolatot, amely a jelek szerint összehasonlíthatatlanul erősebben ragadta meg, mint az őt magát fenyegető veszélyről szóló hír. - Ellenben maga, Sztavrogin, maga hogy tudott belekeveredni ilyen, tehetségtelen lakájoknak való, szégyenletes ostobaságba?! Maga tagja az ő társaságuknak! Hát ez Nyikolaj Sztavrogin hőstette?! - kiáltotta szinte kétségbeesetten.

Még össze is csapta a kezét, mintha ennél a felfedezésnél keserűbb és vigasztalanabb nem lehetne számára semmi.

- Már megbocsásson - mondta őszinte meglepődéssel Nyikolaj Vszevolodovics -, de maga alighanem úgy tekint rám, mint a napra, saját magát pedig valamiféle kis bogárnak tartja hozzám képest. Ezt már az amerikai leveléből is észrevettem.

- Maga... maga tudja... Jaj, jobb, ha énrólam egyáltalán nem beszélünk, egyáltalán nem! - vágott közbe hirtelen Satov. - Ha tud valami magyarázatot adni magáról, hát adjon... Feleljen a kérdésemre! - ismételte lázasan.

- Szívesen. Azt kérdezi: hogy keveredhettem ilyen bandába? Az előbbi közlésem után bizonyos fokig kötelességem is, hogy őszinte legyek ebben a dologban. Nézze, szigorú értelemben véve én egyáltalán nem tartozom ehhez a társasághoz, azelőtt se tartoztam, úgyhogy nekem sokkal több jogom van otthagyni őket, mint magának, mert be se léptem. Ellenkezőleg: mindjárt az elején kijelentettem, hogy nem vagyok elvbarátjuk, ha pedig alkalmilag segítettem is nekik, csak amolyan ráérő emberként tettem. Valamelyest részt vettem a társaság új terv szerint való átszervezésében, ennyi az egész. De most észbe kaptak, és megállapították magukban, hogy engem is veszélyes lenne elengedni, így hát alighanem én is halálra vagyok ítélve.

- Ó, ezek mindig halálbüntetéseket szabnak, mégpedig mindig előírásosan, pecsétes papírokon, amelyeket három és fél ember ír alá. És maga azt hiszi, hogy képesek rá!

- Ebben részint igaza van, részint nincs - folytatta ugyanolyan közönyösen, mint az előbb, sőt bágyadtan Sztavrogin. - Nem kétséges, hogy túlteng a fantáziájuk, mint ilyen esetekben mindig: egy-egy kis csoport eltúlozza saját méreteit és jelentőségét. Ha tudni akarja, szerintem csupán Pjotr Verhovenszkijből áll az egész, és ő túlságosan is szerény, hogy csak a társaság ügynökének tartja magát. Egyébként az alapeszméjük nem ostobább más effajta csoportokénál. Kapcsolatban vannak az internacionáléval; sikerült ügynökökre szert tenniük Oroszországban, sőt eléggé eredeti módszerre bukkantak... de persze csak elméletileg. Ami pedig az itteni szándékaikat illeti, a mi orosz szervezetünk tevékenysége olyan sötét dolog, és csaknem mindig olyan meglepő, hogy nálunk csakugyan mindent meg lehet próbálni. Ne felejtse el, hogy Verhovenszkij konok ember!

- Az poloska, fajankó, tökfejű, akinek fogalma sincs Oroszországról! - kiáltotta dühösen Satov.

- Maga kevéssé ismeri őt. Az igaz, hogy ők általában nem nagyon ismerik Oroszországot, de hát legfeljebb csak nem sokkal kevésbé, mint maga meg én; ráadásul Verhovenszkij rajongó természet.

- Verhovenszkij rajongó?

- Ó, igen. Van egy olyan pont, ahol többé már nem bohóc, ahol... félőrültté változik. Kérem, jusson eszébe egy saját mondása: „Tudja maga, milyen erős tud lenni egyetlen ember?" Ne nevessen hát, kérem, mert ő nagyon is képes arra, hogy meghúzza a ravaszt. Biztosra veszik, hogy én is besúgó vagyok. Mivel nem értenek hozzá, hogyan is bonyolítsák le a dolgot, borzasztóan szeretnek mindenkit besúgással vádolni.

- De ugye, maga nem fél?

- N-nem... Nem nagyon félek... De a maga helyzete egészen más. Azért figyelmeztettem, hogy ezt mégiscsak tartsa szem előtt. Szerintem azért nem kell megsértődni, hogy tökfilkók részéről fenyegeti a veszély; nem az eszükön fordul meg a dolog: kezet emeltek már ők különb emberekre is, mint mi. Különben hát negyed tizenkettő - mondta az órájára pillantva, és felállt -, szeretnék feltenni magának egy egészen mellékes kérdést.

- Az isten szerelmére! - kiáltott fel Satov, és gyorsan felugrott a helyéről.

- Mit jelent ez? - szólt kérdő tekintettel Nyikolaj Vszevolodovics.

- Tegye fel azt a kérdést, tegye fel, az isten szerelmére - ismételte kimondhatatlan izgalommal Satov -, de kikötöm, hogy én is feltehessek egy kérdést. Könyörgök, engedje meg... nem bírom másképp... tegye fel hát a maga kérdését!

Sztavrogin várt egy keveset, majd így kezdte:

- Hallottam, hogy magának itt valamelyes befolyása volt Marja Tyimofejevnára, és hogy ő szerette látni és hallgatni magát, így van?

- Igen... szívesen hallgatott... - felelte egy kissé zavartan Satov.

- Az a szándékom, hogy a közeli napokban nyilvánosan bejelentem itt, a városban a vele kötött házasságomat.

- Hát lehetséges ez? - suttogta szinte rémülten Satov.

- Már milyen értelemben? Nincs itt semmi nehézség; itt vannak a házassági tanúk. Annak idején Pétervárott teljesen törvényesen és a legnyugodtabb formában történt ez az egész, és csupán azért nem került mindeddig nyilvánosságra, mert a két házassági tanú, Kirillov meg Pjotr Verhovenszkij és végül maga Lebjadkin (akit most már van szerencsém rokonomnak tekinteni) szavukat adták, hogy hallgatnak.

- Nem arra gondolok... Maga olyan nyugodtan beszél... de folytassa! Ide hallgasson: ugye, nem erőszakkal kényszerítették magát erre a házasságra, ugye, nem?

- Nem, senki sem kényszerített erőszakkal - felelte Nyikolaj Vszevolodovics, és mosolygott Satov szilaj sürgetésén.

- És mit magyaráz Marja Tyimofejevna a kisgyermekéről? - kérdezte lázas sietséggel, kuszán Satov.

- A kisgyermekéről magyaráz? Eh! Nem tudtam, először hallom. Neki nem volt gyermeke, és nem is lehetett: Marja Tyimofejevna szűz.

- Á! Mindjárt gondoltam! Ide hallgasson!

- Mi lelte magát, Satov?

Satov kezébe temette az arcát, elfordult, de aztán hirtelen keményen megragadta Sztavrogin vállát.

- Tudja-e legalább - kiáltotta -, tudja-e, miért művelte mindezt, és miért szánta rá most magát erre a büntetésre?

- Kérdése okos és epés, de én is meg akarom hökkenteni magát: igen, majdnem pontosan tudom, miért nősültem meg akkor, és miért szántam rá magamat most erre a „büntetésre", ahogy az imént kifejezte.

- Hagyjuk ezt... erről később, várjon még vele; a lényegről beszéljünk, a lényegről: két évig vártam magát.

- Igen?

- Túlságosan sokáig vártam magát, és szüntelenül magára gondoltam. Maga az egyetlen ember, aki képes lenne... Már Amerikából írtam erről.

- Jól emlékszem arra a hosszú levélre.

- Hosszú volt ahhoz, hogy végigolvassa? Elismerem; hat levélpapír. Hallgasson, hallgasson! Mondja: tudna nekem szentelni még tíz percet, de most rögtön?... Túlságosan sokáig vártam magát!

- Kérem, szentelhetek egy félórát is, csak ne legyen több, ha nem okvetlenül szükséges.

- De azzal a feltétellel - kapott a szón dühösen Satov -, hogy változtassa meg a modorát. Hallja, követelek akkor, amikor könyörögnöm kellene. Tudja maga, mit jelent követelni akkor, amikor könyörögni kellene?

- Tudom, hogy ilyen módon magasabb célok végett most fölébe emelkedik minden hétköznapi szokásnak - mondta kissé gunyorosan nevetve Nyikolaj Vszevolodovics -, és szomorúan látom azt is, hogy lázas.

- Tiszteletet kérek magam iránt, követelek! - kiáltotta Satov. - Nem a személyem iránt - azt vigye el az ördög -, hanem más iránt, csak erre az időre, néhány szó erejéig... Mi két lény vagyunk, és találkoztunk a végtelenségben... utoljára ezen a világon. Hagyja el az eddigi

modorát, és vegyen fel emberit! Legalább egyszer életében beszéljen emberi hangon. Nem magamért kérem, hanem magáért. Tudja-e, hogy meg kell bocsátania nekem azt a pofoncsapást, már csak azért is, mert alkalmat adtam magának arra, hogy ennek kapcsán megismerje saját határtalan erejét... Megint mosolyog azzal a finnyás nagyvilági mosolyával. Ó, mikor ért meg már engem?! Félre az úrfival! Értse meg már, hogy én ezt követelem, követelem, máskülönben nem akarok beszélni, és nem is fogok, a világért sem!

Eszelőssége az önkívületig fokozódott; Nyikolaj Vszevolodovics elkomorodott, és láthatólag óvatosabb lett.

- Ha már itt maradtam még egy félórára - mondta nyomatékosan és komolyan -, holott igen drága az időm, akkor higgye el, hogy legalábbis érdeklődéssel akarom hallgatni, és... és biztosra veszem, hogy sok újat hallok magától.

Leült a székre.

- Üljön le! - kiáltotta Satov, és hirtelen maga is leült.

- De hadd emlékeztessem - kapott észbe ismét Sztavrogin -, hogy egy kéréssel akartam magához fordulni Marja Tyimofejevnát illetőleg, mégpedig legalábbis az ő számára fontos kéréssel...

- Mi? - szólt hirtelen elkomorodva Satov, az olyan ember arckifejezésével, akit váratlanul a legfontosabb résznél szakítottak félbe, és aki bár ránéz beszélgető társára, még nem tudta felfogni a kérdését.

- És nem engedte végigmondanom - fejezte be mosolyogva Nyikolaj Vszevolodovics.

- Eh, ez badarság, majd később! - mondta Satov, amikor végre megértette a szemrehányást; utálkozva legyintett, és egyenesen rátért a saját fő témájára.

7

- Tudja-e - kezdte csaknem fenyegetően, előrehajolt a széken, a szeme villogott, jobb kezének mutatóujját pedig feltartotta maga előtt (de bizonyára maga se vette észre) -, tudja-e, melyik most az egész földkerekségen az egyetlen „istenhordozó” nép, amely eljövend, hogy az új isten nevével megújítsa és megváltsa a világot, és amelynek birtokában vannak az élet és az új ige kulcsai?... Tudja-e, melyik ez a nép, és mi a neve?

- A maga viselkedése alapján feltétlenül arra kell következtetnem, mégpedig alighanem minél hamarább, hogy ez - az orosz nép...

- És maga már nevet. Micsoda nemzedék! - Satov már-már felugrott.

- Kérem, csillapodjék! Ellenkezőleg: én éppen valami effélét vártam.

- Effélét várt?! Hát magának nem ismerősek ezek a szavak?

- Nagyon ismerősek; pontosan, előre látom, hová akar kilyukadni. Az egész mondata, még az „istenhordozó nép” kifejezés is csak lezárása egy beszélgetésünknek, amely több mint két éve külföldön folyt le, nem sokkal azelőtt, hogy Amerikába indult... Legalábbis amennyire most vissza tudok emlékezni rá.

- Ez teljes egészében a maga mondata, és nem az enyém. A tulajdon mondása, nem pedig csak lezárása a beszélgetésünknek. Hiszen beszélgetésünk egyáltalán nem is volt: volt tanítómester, aki óriási igéket hirdetett, és volt tanítvány, aki feltámadt halottaiból. Én vagyok az a tanítvány, maga meg a mester.

- De ha jól emlékszem, maga éppen az én igéim után lépett be abba a társaságba, és csak azután indult el Amerikába.

- Igen, írtam is erről magának Amerikából; mindenről írtam. Hát igen, nem tudtam azonnal, vérző szívvel elszakadni attól, amivel gyermekkorom óta összeforrtam, amire reményeim minden ujjongását és gyűlöletem minden könnyét pazaroltam... Nehéz isteneket cserélni. Akkor nem hittem magának, mert nem akartam hinni, így hát utoljára belekapaszkodtam abba a szennyvízcsatornába... De a mag megmaradt és kihajtott. Mondja meg komolyan, nem olvasta el az amerikai levelemet? Talán egyáltalában el sem olvasta?

- Három oldalt olvastam el, a két elsőt meg az utolsót, azon kívül átfutottam a közepét is. Egyébként mindig készültem...

- Eh, mindegy, hagyja a pokolba! - szólt legyintve Satov. - Ha most megtagadja a népről akkor mondott szavait, hát hogy tudta annak idején kiejteni őket?! Ez fojtogat most engem.

- De hisz nem tréfáltam én magával akkor sem; mialatt igyekeztem meggyőzni, talán jobban fáradoztam saját magamért, mint magáért - jegyezte meg talányosan Sztavrogin.

- Nem tréfált! Amerikában én három hónapig szalmán feküdtem, egy... szerencsétlen mellett, és megtudtam tőle, hogy ugyanakkor, amikor az én szívembe az Istent meg a hazát igyekezett beleplántálni - ugyanakkor, talán éppen ugyanazokban a napokban méreggel oltotta be annak a szerencsétlennek, annak az eszelősnek, Kirillovnak a szívét... Meggyökereztette benne a hazugságot és a rágalmat, és már-már az őrületbe kergette... Csak menjen, nézze meg most: ez a maga teremtménye... Különben hát látta.

- Először is megjegyzem: maga Kirillov épp az imént mondta nekem, hogy ő boldog és nagyszerű ember. A maga feltevése arról, hogy mindez egy és ugyanazon időben történt, majdnem helyes; de hát mi következik ebből? Ismétlem: én egyiküket sem tartottam bolonddá.

- Maga ateista? Most ateista?

- Igen.

- És akkor?

- Akkor is pontosan ugyanúgy, mint most.

- Amikor elkezdtük ezt a beszélgetést, én nem magamnak kértem tiszteletet; a maga eszével felfoghatta volna ezt mormogta bosszúsan Satov.

- Nem álltam fel az első szava után, nem vetettem véget a beszélgetésnek, nem mentem el magától, hanem mindeddig itt ülök, és békésen felelek a kérdéseire meg... a kiabálására, tehát még nem sértettem meg a maga iránti tiszteletet.

Satov legyintve közbevágott:

- Emlékszik erre a kifejezésére: „Az ateista nem lehet orosz, az ateista rögtön megszűnik orosz lenni” - emlékszik erre?

- Igen? - szólt kérdő hangsúllyal Nyikolaj Vszevolodovics.

- Kérdezi? Hát elfelejtette? Holott ez az egyik legpontosabb megjelölése az orosz lélek egyik legfőbb tulajdonságának, amelyet maga fedezett fel. Nem felejthette ezt el! Sőt többre is emlékeztetem. Ugyanakkor azt mondta: „Nem pravoszláv nem lehet orosz."

- Azt hiszem, hogy ez szlávbarát gondolat.

- Nem, a mostani szlávbarátok elutasítják. Manapság megokosodott a nép. De maga még messzebb ment: hitte, hogy a római katolicizmus már nem kereszténység; azt állította, hogy Róma azt a Krisztust magasztalja fel, aki engedett a sátán harmadik kísértésének, és a katolicizmus, mivel kihirdette az egész világnak, hogy földi birodalom nélkül nem tudja megállni a helyét a földön, éppen ezzel az antikrisztus uralmát kiáltotta ki, és ezáltal tönkretette az egész nyugati világot. Nevezetesen: rávilágított, hogy Franciaország csakis a katolicizmus bűnéből gyötrődik, mert elvetette a bűzhödt római istent, de újat még nem talált. Ilyeneket tudott maga mondani annak idején! Emlékszem a beszélgetéseinkre.

- Ha hinnék, akkor kétségtelenül most is megismételném; én nem hazudtam, amikor úgy beszéltem, mint egy hivő - jelentette ki nagyon komolyan Nyikolaj Vszevolodovics. - De határozottan kijelentem, hogy rám túlságosan kellemetlenül hat egykori gondolataimnak ez az ismételgetése. Nem tudná abbahagyni?

- Ha hinne?! - kiáltotta Satov, egyáltalán ügyet se vetve a kérdésre. - De hát nem maga mondta nekem, hogy ha matematikai pontossággal bebizonyítanák, hogy az igazság nem Krisztusban van, akkor inkább Krisztussal maradna, mint az igazsággal?! Mondta ezt? Mondta?

- De hadd kérdezzem meg már én is végre - emelte fel a hangját Sztavrogin -, mire megy ki ez a türelmetlen és... ellenséges vizsgáztatás?

- Ez a vizsgáztatás örökre elmúlik, és eszébe se jut soha többé.

- Maga állandóan azt hajtogatja, hogy mi téren és időn kívül vagyunk...

- Hallgasson! - kiáltott rá hirtelen Satov. - Én ostoba és ügyetlen vagyok, de ám vesszen el a nevem a nevetségességben! Megengedi, hogy teljes egészében elismételjem maga előtt az akkori fő gondolatát? Ó, csak tíz sort, csak a befejezést!

- Ismételje, ha valóban csak a befejezést akarja...

Sztavrogin már-már megmozdult, hogy az órájára tekintsen, de erőt vett magán, és nem nézte meg.

Satov megint előrehajolt a széken, és egy pillanatra még az ujját is felemelte.

- Egyetlen nép sem - kezdte, mintha soronként olvasná, és közben továbbra is fenyegetően nézett Sztavroginra -, még egyetlen nép sem tudott berendezkedni a tudomány és az ész alapjain; sohase volt még példa rá, legfeljebb egy pillanatra, ostobaságból. A szocializmus már lényegénél fogva szükségképpen ateizmus, mert mindjárt bevezetőben kijelentette magáról, hogy istentagadó világnézet, és kizárólag a tudomány és az értelem alapjain szándékszik berendezkedni. Az értelem és a tudomány a népek életében az idők kezdete óta mindig, most is csak másodrendű és kisegítő szerepet játszott, és fog is játszani az idők végezetéig. A népeket más erő alakítja ki és mozgatja, parancsoló és uralkodó erő, amelynek eredete azonban ismeretlen és megmagyarázhatatlan. Ez - annak a csillapíthatatlan vágynak az ereje, hogy eljussunk a véghez, ám ugyanakkor tagadja a véget. Ez tulajdon létünk szüntelen és fáradhatatlan igenlésének és a halál tagadásának ereje. Az élet lelke, ahogy az írás mondja, „az élet vizének folyói", amelynek kiapadásával annyira fenyeget a *Jelenések könyve*. Esztétikai őselv, ahogy a filozófusok mondják, erkölcsi őselv, ahogy ugyancsak ők azonosítják. „Istenkeresés" - ahogy én a legeslegegyszerűbben nevezem. Egy-egy nép egész tevékenységének célja -

minden népnél és létének minden időszakában - csakis az Istennek, a saját, okvetlenül az ő saját Istenének keresése, és az őbenne mint az egyetlen igaz Istenben való hit. Az Isten az egész nép összetett személyisége - elejétől a végéig véve. Sohase fordult még elő, hogy valamennyi vagy sok népnek egy közös istene lett volna, hanem mindig, mindegyiknek külön istene volt. A nemzeti jelleg megsemmisülésének jele az, ha az istenek kezdenek közössé válni. Amikor az istenek közössé válnak, akkor fokozatosan elhalnak az istenek meg a beléjük vetett hit is, magukkal a népekkel együtt. Minél erősebb egy nép, annál sajátabb az istene. Sohase volt még nép vallás nélkül, vagyis a rosszról és a jóról alkotott fogalom nélkül. Minden népnek külön saját fogalma van a rosszról és a jóról, és külön saját rossza és jója. Amikor sok népnél kezdenek közössé válni a rosszról és a jóról alkotott fogalmak, akkor fokozatosan kihalnak a népek, és akkor kezd elmosódni és eltűnni maga a rossz és a jó közti különbség is. Az értelem sohase volt képes meghatározni a rosszat és a jót, vagy akár elválasztani a rosszat a jótól, ha csak hozzávetőleg is; ellenkezőleg: szégyenletesen és szánalmasan mindig összekeverte őket; a tudomány pedig erőszakos megoldásokat adott. Különösen kitűnt ebben a féltudomány, az emberiség legszörnyűbb átka - rosszabb a dögvésznél, az éhínségnél meg a háborúnál -, amely a jelen század előtt ismeretlen volt. A féltudomány olyan zsarnok, amilyen eddig még sohase ült a nyakunkra. Zsarnok, amelynek megvannak a maga papjai és rabszolgái, zsarnok, amely előtt mindenki fejet hajt szeretettel, és mindeddig elképzelhetetlen babonával; amely előtt még maga a tudomány is reszket, és szégyenletesen mindent ráhagy neki. Ezek mind a maga szavai, Sztavrogin, kivéve azokat, amelyeket a féltudományról mondtam; azok az enyéim, mert én magam is csak a féltudomány terméke vagyok, következésképp különösen gyűlölöm. De a maga gondolatain, sőt még a szavain sem változtattam semmit, egyetlen betűt sem.

- Nem hiszem, hogy nem változtatott - jegyezte meg óvatosan Sztavrogin -, maga lángoló szenvedéllyel fogadta be, és lángoló szenvedéllyel meg is változtatta őket, anélkül, hogy észrevette volna. Már maga az, hogy az Istent a nemzeti jelleg puszta attribútumává fokozza le...

Egyszeriben feszült és különös érdeklődéssel kezdte figyelni Satovot, mégpedig nem annyira a szavait, mint inkább őt magát.

- A nemzeti jelleg attribútumává fokozom le az Istent?! kiáltotta Satov. - Ellenkezőleg, a népet emelem isteni rangra. De hát volt ez valaha is másképp? A nép - az Isten megtestesülése. Minden nép csak addig nép, amíg külön saját istene van, és a többi Istent, valahány csak akad a világon, minden megalkuvás nélkül elveti; amíg hisz abban, hogy a saját Istenével győzni fog, és a többi Istent mind kiűzi a világból. Így hittek az idők kezdete óta, legalábbis a nagy népek mind, azok, amelyek valamelyest kitűntek a lobbi közül, és az emberiség élén álltak. Ezzel a ténnyel nem lehet szembeszállni. A zsidók csakis azért éltek, hogy kivárják az igaz Istent, és ezt az igaz Istent hagyták a világra. A görögök a természetet istenítették, és a maguk vallását, vagyis a filozófiát meg a művészetet adták örökbe a világnak. Róma az államalkotó népet emelte istenné, és az államot örökítette át a népekre. Franciaország egész hosszú története során csupáncsak a római Isten eszméjének megtestesülése és továbbfejlődése volt, és ha végül ledobta a maga római Istenét a feneketlen mélységbe, és átcsapott az ateizmusba, melyet ott egyelőre szocializmusnak neveznek, ezt csupán azért tette, mert az istentagadás mégiscsak egészségesebb a római katolicizmusnál. Ha egy nagy nép nem hiszi, hogy csakis őbenne van az igazság (éppenséggel csakis őbenne és éppenséggel kizárólagosan), ha nem hiszi, hogy csakis ő képes és hivatott mindenkit új életre kelteni és megmenteni *az ő* igazságával, akkor nyomban néprajzi anyaggá változik, és nem marad többé nagy nép. Az igazi nagy nép sohase érheti be másodrendű szereppel az emberiségben, sőt még elsőrendűvel sem, hanem okvetlenül és kizárólagosan az elsővel. Amelyik elveszti ezt a hitet, az már nem

nép. De igazság egy van, következésképpen csak egyetlen népé lehet az egyetlen igaz Isten is, noha a többi népnek is megvolnának a maguk külön, nagy Istenei. Egyetlen „istenhordozó" nép van, ez - az orosz nép, és... és... csakugyan, hát csakugyan olyan tökfejűnek tart maga engem, Sztavrogin - üvöltötte hirtelen őrjöngve -, aki már azt se tudja megkülönböztetni, hogy amit ebben a pillanatban mond, vagy ósdi, hitvány szemét, amelyet már agyondaráltak minden moszkvai szlávbarát malomban, vagy teljesen új ige, az utolsó ige, a megújhodás és a feltámadás egyetlen igéje, és... és mit törődök én ebben a pillanatban azzal, hogy maga kinevet! Mit bánom én, hogy egyáltalán nem ért meg engem, nem ért egy szót, egy hangot sem!... Ó, hogy megvetem ebben a pillanatban a maga büszke nevetését!

Felugrott; még tajtékos is lett az ajka.

- Ellenkezőleg, Satov, ellenkezőleg - szólalt meg szokatlanul komolyan és tartózkodóan Sztavrogin anélkül, hogy felállt volna helyéről -, ellenkezőleg: lángoló szavaival feltámasztott bennem sok rendkívül erős emléket. A maga szavaiban felismerem a két évvel ezelőtti hangulatomat, és most már nem mondom magának, mint az imént, hogy eltúlozta az akkori gondolataimat. Sőt úgy tűnik nekem, hogy még kizárólagosabbak, még zsarnokibbak voltak, és harmadszor is biztosítom, hogy nagyon szeretném megerősíteni mindazt, amit most mondott, mégpedig az utolsó szóig, de...

- De magának nyúl kell?

- Mi-i?!

- Ugyancsak a maga galád kifejezése - mondta kajánul nevetve és a helyére visszaülve Satov. - „Ahhoz, hogy nyulat készítsünk vadasan, nyúl kell, ahhoz, hogy higgyünk Istenben, Isten kell"; azt hallottam, hogy Pétervárott maga gyakran mondogatta ezt, mint Nozdrjov, aki a hátsó lábánál akarta megfogni a nyulat.

- Nem, az éppen azzal hencegett, hogy már meg is fogta. Közbevetőleg: azért mégiscsak engedje meg, hogy én is zavarjam egy kérdéssel, annál is inkább, mert - azt hiszem - most már teljes jogom van hozzá. Mondja meg nekem: a maga nyula meg van már fogva, vagy még szaladgál?

- Ne merjen tőlem ilyen szavakkal kérdezni semmit, más szavakkal kérdezzen, másokkal! - felelte hirtelen megremegve Satov.

- Ám tessék: más szavakkal - mondta szigorúan ránézve Nyikolaj Vszevolodovics. - Csak azt akartam megtudni: hisz-e saját maga Istenben, vagy nem?

- Hiszek Oroszországban, hiszek a pravoszláviájában... Hiszek Krisztus testében... Hiszem, hogy a második eljövetel Oroszországban fog bekövetkezni... Hiszem... - dadogta egészen magánkívül Satov.

- De Istenben hisz-e? Istenben?!

- Én... én hinni fogok Istenben.

Egy izom se rándult meg Sztavrogin arcán. Satov lángolóan, kihívóan nézett rá, mintha fel akarná gyújtani tekintetével.

- De hisz én nem mondtam, hogy egyáltalán nem hiszek! - kiáltott fel végül. - Csupáncsak értésére adom, hogy én szerencsétlen, unalmas könyv vagyok, és egyelőre semmi több, egyelőre... De vesszen az én nevem! Nem énrólam van szó, hanem magáról... Én tehetségtelen ember vagyok, és csak a véremet tudom odaadni, semmi mást, mint minden tehetségtelen

ember. Vesszen a vérem is! Én magáról beszélek, két évig vártam itt magára... Most egy félórát meztelenül táncolok magának. Csak maga, maga tudná felemelni ezt a zászlót!...

Nem fejezte be, és szinte kétségbeesetten az asztalra könyökölve, tenyerébe támasztotta a fejét.

- Csak mellékesen jegyzem meg mint furcsaságot - vágott közbe hirtelen Sztavrogin -, miért akar mindenki valami zászlót rám tukmálni? Pjotr Verhovenszkij is biztosra veszi, hogy én „fel tudnám emelni a zászlajukat", nekem legalábbis így idézték a szavait. A fejébe vette, hogy én Sztyenyka Razin szerepét játszhatnám számukra, „mivel rendkívüli képességem van a bűnre" - ezek is az ő szavai.

- Hogy? - kérdezte Satov. - „Mivel rendkívüli képessége van a bűnre?"

- Pontosan.

- Hm. Hát az igaz-e, hogy maga Pétervárott az állati kéjelgés titkos társaságához tartozott? - kérdezte kaján nevetéssel Satov. - Igaz-e, hogy de Sade márki tanulhatott volna maguktól? Igaz-e, hogy gyermekeket csalogattak magukhoz, és megrontották őket? Beszéljen, de ne merjen hazudni - kiáltotta magából egészen kikelve -, Nyikolaj Sztavrogin nem hazudhat Satovnak, aki pofon ütötte! Mondjon el mindent, és ha igaz, én rögtön, itt helyben, azonnal megölöm!

- Mondtam ilyeneket, de gyermekeket nem bántottam - felelte Sztavrogin, de csak túl hosszú szünet után. Elsápadt, a szeme pedig kigyúlt.

- De mégis mondott ilyeneket! - folytatta fensőbbségesen Satov, és egy pillanatra se vette le róla villámló szemét. - Igaz-e, hogy azt bizonygatta: szépség tekintetében maga nem ismer különbséget akármilyen állati kéjenc csíny vagy bármilyen hőstett között, még ha valaki az életét áldozza is fel az emberiségért? Igaz-e, hogy maga ebben a két végletben a szépség egybevágó voltát, a gyönyörűség azonosságát fedezte fel?

- Így felelni nem lehet... nem is akarok felelni - dörmögte Sztavrogin, aki igen könnyen megtehette volna, hogy feláll és elmegy, de nem állt fel, és nem ment el.

- Én se tudom, miért förtelmes a rossz, és miért szép a jó, de azt tudom, hogy e különbség érzékelése miért mosódik és tűnik el a Sztavrogin-féle uraknál - zaklatta tovább minden ízében remegve Satov -, tudja-e, hogy miért nősült meg akkor olyan gyalázatosan és galádul? Éppen azért, mert a gyalázat és az értelmetlenség itt már a zsenialitással határos! Ó, maga nem a szakadék szélén kódorog, hanem merészen repül fejjel lefelé. Maga a gyötrődés, a lelki-ismeret-furdalás iránti szenvedélyből, erkölcsi kéjsóvárságból nősült meg. Ez amolyan ideg-rázkódás volt... Túlságosan is csábító volt a kihívás a józan ész ellen. Sztavrogin és a gyenge-elméjű, koldusszegény, szánalmas sánta lány! Amikor megharapta a kormányzó fülét, érzett valami kéjt? Érzett? Dologtalanul lődörgő úrfi, érzett?!

- Maga pszichológus - mondta mind jobban és jobban elsápadva Sztavrogin -, bár a házasságom okait illetően némileg tévedett... Egyébként ki szállíthatta magának ezeket az értesüléseket? - kérdezte kényszeredetten elmosolyodva. - Csak nem Kirillov? De hát ő nem vett részt...

- Maga sápadozik?

- De tulajdonképpen mit akar maga?! - emelte fel végül a hangját Nyikolaj Vszevolodovics. - Egy félórát ültem végig a korbácsa alatt, úgyhogy legalább udvariasan bocsáthatna el... ha csakugyan nincs semmilyen értelmes célja, hogy ilyen módon bánjon velem.

- Nincs értelmes célom?

- Ez biztos. Kötelessége lett volna végre legalább azt közölni, hogy mi a célja. Állandóan vártam, hogy megteszi, de csak őrjöngő dühöt tapasztaltam. Kérem, nyissa ki nekem a kaput.

Felállt a székről. Satov tébolyultan iramodott utána.

- Csókolja meg a földet, áztassa könnyeivel, kérjen bocsánatot! - kiáltotta, és vállon ragadta Sztavrogint.

- Mindenesetre én nem ütöttem agyon magát... akkor délelőtt... hanem visszavettem mind a két kezemet... - mondta a szemét lesütve, szinte fájdalmasan Sztavrogin.

- Mondja végig, mondja végig! Azért jött ide, hogy figyelmeztessen a veszélyre, nekem megengedte, hogy beszéljek, és holnap nyilvánosan be akarja jelenteni a házasságát! Mintha nem látnám az arcán, hogy már-már hatalmába keríti valami új, veszedelmes gondolat... Sztavrogin! Miért vagyok én arra ítélve, hogy örökkön örökké higgyek magában? Hát tudtam volna én így beszélni másokkal? Én szemérmes vagyok, de nem féltem lemezteleníteni magamat, mert Sztavroginnal beszéltem. Nem féltem érintésemmel karikatúrává silányítani a nagy eszmét, mert Sztavrogin hallgatta a szavamat. Hát nem fogom én csókolgatni a lába nyomát, ha elmegy? Én nem tudom kitépni magát a szívemből, Nyikolaj Sztavrogin!

- Sajnálom, hogy nem tudom szeretni magát, Satov - mondta hidegen Nyikolaj Vszevolodovics.

- Tudom, hogy nem tud, és tudom, hogy nem hazudik. Ide hallgasson, én mindent helyrehozhatok: én megszerzem magának a nyulat!

Sztavrogin hallgatott.

- Maga azért istentagadó, mert úrfi, a legcudarabb úrfi. Azért képtelen immár megkülönböztetni a rosszat és a jót, mert többé nem igyekszik megismerni a népét. Ha jön az új nemzedék, egyenest a nép szívéből, egyáltalán nem ismeri meg se maga, sem a Verhovenszkijek, sem az apa, sem a fia, sem én, mert én is úrfi vagyok, én a maguk Paska nevű jobbágyinasának a fia... Hallgasson rám, szerezze meg az Istent munkával; ebben rejlik a dolog lényege, különben eltűnik, mint valami hitvány penész; munkával szerezze meg.

- Az Istent munkával? Milyen munkával?

- Parasztival. Menjen, dobja el a vagyonát... Á! Maga nevet, attól tart, hogy ebből valami trükk sül ki?

Pedig Sztavrogin nem is nevetett.

- Maga azt hiszi, hogy az Istent meg lehet szerezni munkával, mégpedig éppen parasztival? - kérdezte ismét rövid gondolkodás után, mintha valóban új és komoly mozzanatot talált volna, amin érdemes volt elgondolkoznia. - Mellesleg - tért át hirtelen egy új gondolatra - az imént eszembe juttatott valamit: tudja-e, hogy én egyáltalán nem vagyok gazdag, úgyhogy nincs is mit eldobnom? Jóformán még arra is képtelen vagyok, hogy biztosítsam Marja Tyimofejevna jövőjét... És még valamit - tulajdonképpen azért jöttem, hogy megkérjem: ha teheti, ezentúl se hagyja el Marja Tyimofejevnát, mivel maga az egyetlen, akinek valamelyes hatása lehetne az ő szegény elméjére... Ezt minden eshetőségre mondom.

- Jó, jó, maga most Marja Tyimofejevnát hozza szóba - mondta az egyik kezével legyintve, a másikban a gyertyát tartva Satov -, jó, később majd természetesen... Ide hallgasson, menjen el Tyihonhoz.

- Kihez?

- Tyihonhoz. Tyihon, a volt főpap, aki betegsége miatt visszavonultan él, itt a városban, illetve a város határában, a mi jefimjevi Szent Szűz-kolostorunkban.

- Aztán miért?

- Csak úgy. Sokan járnak hozzá kocsin is, gyalog is. Keresse fel. Mibe kerül az magának? No, mibe kerül?

- Először hallom, és... soha nem láttam még ilyenfajta embereket. Köszönöm, elmegyek hozzá.

- Erre - szólt a lépcsőn világítva Satov -, lépjen ki - folytatta, és kitárta a kiskaput az utca felé.

- Többet nem jövök magához, Satov - mondta halkan Sztavrogin, és kilépett a kiskapun.

Ugyanolyan sötét volt, és ugyanúgy esett, mint azelőtt.

MÁSODIK FEJEZET

Éjszaka
(Folytatás)

1

Végigment az egész Bogojavlenszkaja utcán; végül völgynek lefelé vezetett az útja, a lába lépten-nyomon megcsúszott a sárban, majd egyszeriben elébe tárult egy széles, ködös és szinte puszta térség: a folyó. A házakat viskók váltották fel, az utca beleveszett a mellékutcák kusza sokaságába. Nyikolaj Vszevolodovics a part közelében maradva, sokáig csak nehezen vergődött előre a kerítések mellett, de mindig biztosan megtalálta az utat, sőt valószínűleg nem is nagyon törődött vele. Egészen más foglalkoztatta, úgyhogy meghökkenve nézett körül, amikor mély töprengéséből feleszmélve egyszeriben csaknem a hosszú, vizes hajóhíd közepén találta magát. Egy lélek se volt körös-körül, így hát furcsán hatott, hogy szinte a könyökénél, váratlanul megszólal egy udvariasan-bizalmas, egyébként eléggé kellemes hang, azzal a mézesmázosan éneklő lejtéssel, amellyel nálunk a túlságosan is kiművelődött kispolgárok vagy az üzletsor fiatal, göndör kereskedősegédei szoktak hivalkodni.

- Nem engedné meg, tisztelt uram, hogy egyúttal én is használatba vegyem az esernyőjét?

Egy figura valóban bebújt Sztavrogin ernyője alá, vagy csak meg akarta játszani, hogy alábújt. A csavargó mellette ment tovább, csaknem „könyöktávolságra", ahogy katonáéknál mondják. Nyikolaj Vszevolodovics, lépteit meglassítva, egy kissé lehajolt, hogy szemügyre vegye, már amennyire lehetett abban a sötétségben - középtermetű férfi, olyasféle, mint egy lezüllött polgárember: könnyen és rendetlenül van öltözve, boglyas, göndör fején átázott posztósapka meredezik, amelynek az ellenzője félig leszakadt. Úgy hatott, hogy sötétbarna hajú, szikár, olajbarna arcú; a szeme nagy volt, egészen biztosan fekete, fényesen ragyogó, sárgás árnyalatú, mint a cigányoké; ezt még a sötétben is sejteni lehetett. Negyven körül járhatott, és nem volt részeg.

- Te ismersz engem?! - kérdezte Nyikolaj Vszevolodovics.

- Sztavrogin úr, Nyikolaj Vszevolodovics; még a múlt vasárnap mutatták nekem az állomáson, alighogy megállt a vonat. Ezenkívül már régebben is sokat hallottam magáról.

- Pjotr Sztyepanovicstól? Te... te Fegyenc Fegyka vagy?

- Fjodor Fjodorovicsnak kereszteltek, szülőanyám mindmáig itt él ezen a környéken, istenes öregasszony, már lefelé nő, mindennap éjjel-nappal imádkozik értem, hogy ilyen módon ne potyára fecsérelje az idejét a kemencén.

- Megszöktél a kényszermunkából?

- Változtattam a sorsomon. Búcsút vettem a kapufélfától, otthagytam csapot-papot, mert majdnem életfogytig tartó kényszermunkára ítéltek, úgyhogy nagyon sokáig kellett volna várni, míg letelik az időm.

- És mit csinálsz itt?

- Hát csak úgy teleget egyik nap a másik után. A nagybátyám, aki hamis pénz miatt ült az itteni tömlöcben, a múlt héten elhalálozott, így hát én halotti tor helyett két tucat követ hajigáltam a kutyákra - egyelőre ilyesmivel töltöm az időt. Ezenkívül Pjotr Sztyepanovics

egész Oroszországra szóló útlevéllel kecsegtet, amilyet például a kereskedők kapnak, úgyhogy most az ő kegyelmességét is várom. Azért teszem, mondja, mert a papám annak idején elkártyázott téged az angol klubban; én pedig, mondja, igazságtalannak tartom ezt az embertelenséget. Uram, méltóztassék adni nekem három rubelt teára, hogy megmelegedjek.

- Tehát itt lestél engem; ezt nem szeretem. Kinek a parancsára?

- Parancsot nem kaptam én senkitől; csakis azért teszem, mert ismerem a maga emberszeretetét, mint ahogy ismeri az egész világ. Maga is tudja, milyen az én megélhetésem: egyszer hopp, másszor kopp. Lám, pénteken úgy telezabáltam magam töltött lepénnyel, hogy félreállt a hasam, de azóta az egyik napon nem ettem, a másikon vártam soromra, a harmadikon megint nem ettem. Víz persze van a folyóban, amennyi csak kell, úgyhogy nekem már béka nőtt a hasamban... Egyszóval megszánhatna már egy kis alamizsnával; mert vár itt nem messzire a komámasszony, csak hát ahhoz rubelek nélkül nem lehet beállítani.

- Hát mit ígért neked Pjotr Sztyepanovics az én nevemben?

- Ígérni nem ígért semmit, de bizalmasan azt mondta, hogy esetleg kapóra jövök kegyelmednek, ha teszem azt, úgy esik sorja, de hogy tulajdonképp miben segíthetek, azt nem magyarázta meg, legalábbis pontosan nem, mert Pjotr Sztyepanovics engem példának okáért azzal szokott kifizetni, hogy türelem rózsát terem, és egy szemernyi bizalommal sincs irántam.

- Aztán miért?

- Pjotr Sztyepanovics asztrolómus, és megismerte a teremtő minden planétáját, de azért őhozzá is szó fér. De maga előtt úgy állok, uram, mint egy igaz Isten előtt, mert sokat hallottam magáról. Más Pjotr Sztyepanovics, és bizonyára egészen más maga, uram. Ha őneki azt mondják valakiről, hogy gazember, hát arról ő nem is akar tudni mást, mint azt, hogy gazember. Vagy ha azt mondják - ez tökfejű, akkor az ő számára a tökfejűn kívül nincs is más neve az illetőnek. Pedig hátha én csak kedden és szerdán vagyok tökfejű, csütörtökön meg okosabb vagyok nála. Most például, mivel tudja rólam, hogy roppant vágyódok útlevélre - mert Oroszországban sehogy se lehet meg az ember iratok nélkül -, hát már azt is gondolja, hogy megkaparintotta a lelkemet. Én mondom magának, uram, hogy Pjotr Sztyepanovicsnak roppant könnyű az élete ezen a világon, mert aszerint bánik kivel-kivel, amilyennek ő maga elképzeli az illetőt. Ezenkívül szörnyű fukar. Azt hiszi, hogy őnélküle nem merem zavarni magát, pedig én - úgy állok maga előtt, uram, mint az egy igaz Isten előtt - most már a negyedik éjszaka várom kegyelmedet ezen a hídon, épp azért, mert ezekkel a csendes lépéseimmel őnélküle is meg tudom én találni a magam útját. Azt gondolom: már inkább a csizma előtt hajolok meg, mint a bocskor előtt.

- Hát ki mondta neked, hogy valamelyik éjjel átmegyek ezen a hídon?

- Mi tagadás, ez bizony kerülő úton jutott el hozzám, jobbadán Lebjadkin kapitány butasága folytán, mert sehogy sem áll meg benne a szó... Egyszóval: mégis járna nekem kegyelmedtől az a három rubel már csak ezért a három napért, három éjszakáért meg a hiábavaló várakozásért. Mert arról, hogy bőrig áztam, már pusztán azért is hallgatok, mert zokon esett a dolog.

- Én balra, te jobbra; itt a híd vége. Ide hallgass, Fjodor, azt szeretem, ha egyszer s mindenkor megértik a szavamat: nem adok neked egy kopejkát sem, ezentúl sem a hídon, se másutt ne kerülj elém, nincs rád szükségem, és nem is lesz, ha pedig nem fogadsz szót, megkötözlek, és viszlek a rendőrségre. Tűnj el!

- Ejha! Legalább azért lökjön valamit, hogy elkísértem, így mégiscsak szórakoztatóbb volt az út.

- Takarodj!

- Aztán ismeri maga az utat errefelé? Hisz itt olyan közök következnek... szívesen vezetném, mert ez a város itt olyan, mintha az ördög szórta volna szanaszét.

- Biz' isten megkötözlek! - fordult fenyegetően feléje Nyikolaj Vszevolodovics.

- Alighanem meggondolja még azt, uram; könnyű az árvát halálosan megbántani.

- Úgy látszik, nagyon bízol magadban.

- Én, uram, magában bízok, magamban nem olyan nagyon.

- Mondtam már, hogy egyáltalán nincs rád szükségem!

- De nekem szükségem van magára, uram, épp ez az, kérem. Jó, nem bánom, megvárom, amíg visszaindul.

- Becsületszavamat adom: ha elébem kerülsz: megkötözlek.

- Akkor már készítem is az övet, kérem. Szerencsés utat, uram, mégiscsak befogadta az árvát az ernyője alá, már pusztán ezért síromig hálás leszek.

Visszamaradt. Nyikolaj Vszevolodovics gondba merülten ment útjának céljáig. Ez az égből pottyant ember tökéletesen meg volt győződve arról, hogy szüksége van rá, és ezt túl pimaszul sietett is tudomására hozni. Általában nem nagyon ceremóniáztak vele. De az is lehet, hogy ez a csavargó mégsem mindenben hazudott, és valóban csak a saját nevében ajánlotta fel szolgálatait, éppenséggel Pjotr Sztyepanovics tudta nélkül; ez pedig mindennél érdekesebb lett volna.

2

Az a ház, ahová Nyikolaj Vszevolodovics megérkezett, néptelen zsákutcában, betű szerint a város legszélén állt, kerítések közt, amelyek mögött konyhakertek húzódtak. Egészen magányos kis faház, amelyet most építettek fel, és még be se burkolták deszkával. Az egyik kis ablak védőtáblája szándékosan nem volt becsukva, a párkányán meg gyertya állt, nyilván azért, hogy amolyan világítótoronyként szolgáljon a mára várt kései vendégnek. Nyikolaj Vszevolodovics már harminc lépésről észrevette a tornácon álló magas termetű embert, bizonyára a házigazda alakját, aki türelmetlenségében kijött az utat kémlelni. Már hallatszott is sürgető és mintegy félénk hangja:

- Maga az, kérem? Maga?

- Én vagyok - válaszolta Nyikolaj Vszevolodovics, de csak akkor, amikor már egészen odaért a tornáchoz, és összecsukta az esernyőt.

- Végre-valahára! - szólt izgatottan topogva Lebjadkin kapitány, mert ő volt -, kérem az esernyőt; nagyon vizes; kinyitom és leteszem a padlóra itt a sarokban, tessék befáradni, tessék!

A pitvarból a két gyertyával megvilágított szobába nyíló ajtó tárva-nyitva állt.

- Ha nem ígéri meg, hogy okvetlenül eljön, már régóta nem is hiszem.

- Háromnegyed egy - mondta az órájára pillantva Nyikolaj Vszevolodovics, és belépett a szobába.

- Ráadásul még ez az eső és ez a jókora távolság... Nekem nincs órám, az ablakból meg csak konyhakerteket látni, úgyhogy... az ember elmarad az eseményektől... de tulajdonképpen nem zúgolódok, mert nem is merek, nem merek, hanem csupáncsak a türelmetlenség mondatja velem, amely egész héten gyötört, hogy végre... dűlőre jussunk.

- Hogy?

- Szeretném hallani, mi lesz a sorsom, Nyikolaj Vszevolodovics. Tessék parancsolni.

Meghajolva helyet mutatott a kis asztalnál, a dívány előtt.

Nyikolaj Vszevolodovics körülnézett; a szoba pici volt és alacsony; a bútor csak a legszükségesebb: faszékek, fadívány, szintén vadonatújak, kárpitozás és párnák nélkül, két hársfa asztalka, az egyik a díványnál, a másik a sarokban, abrosszal leterítve, roskadásig tele volt rakva valamivel, felül meg patyolattiszta asztalkendővel leterítve. Láthatólag egyébként is igen tisztán tartották az egész szobát. Lebjadkin immár nyolc napja józan volt; arca valahogy megpüffedt és megsárgult, tekintete nyugtalan, kíváncsi volt és nyilvánvalóan zavart: túlságosan is szembetűnt, hogy még maga se tudja, milyen hangot üthet meg, és milyen modorba lenne a legelőnyösebb most mindjárt belevágnia.

- Tessék, kérem - mondta körbemutatva -, úgy élek, mint Zoszima remete. Józanság, magány és szegénység; a hajdani lovagok fogadalma.

- Azt hiszi, hogy a hajdani lovagok ilyen fogadalmakat tettek?

- Talán tévedtem? Sajna, számomra nincs fejlődés! Mindent elrontottam! Higgye el, Nyikolaj Vszevolodovics, itt ocsúdtam fel először a gyalázatos szenvedélyek kábulatából - egy kupicával sem, egy cseppet sem! Megvan a magam kis hajléka, és hat napja állandóan érzem a tiszta lelkiismeret áldásait. Még a falak is gyantaillatot árasztanak: a természetet juttatják eszembe. Pedig kicsoda-micsoda voltam én?

Éjjel futok pihenetlen,
Nappal nyelvem is kilóg...

- ahogy zseniálisan mondja a költő! De... maga bőrig ázott... Nem óhajt teát?

- Ne fáradjon.

- A szamovár már nyolc óra óta forrt, de... kialudt... mint minden a világon. Azt mondják, a nap is kialszik, ha rákerül a sor... Egyébként felforraltatom, ha kell. Agafja még nem alszik.

- Mondja, Marja Tyimofejevna...

- Itt van, itt - kapott a szón nyomban, súgva Lebjadkin -, óhajtja megnézni? - kérdezte a másik szoba becsukott ajtajára mutatva.

- Nem alszik?

- Ó, nem, nem, hát hogy tehetné? Ellenkezőleg, már este óta várja, és mihelyt megtudta, hogy jön, azonnal toalettet csinált - felelte a száját már-már pajzán mosolyra húzva Lebjadkin, de egy pillanat alatt torkán akadt a szó.

- És különben hogy van? - kérdezte elkomorodva Nyikolaj Vszevolodovics.

- Különben? Maga is tudja, kérem - sajnálkozóan megvonta a vállát -, most pedig... most benn ül, és kártyát vet...

- Jó, majd azután, előbb magával kell végeznem.

Nyikolaj Vszevolodovics leült a székre.

A kapitány most már nem mert leülni a díványra, hanem rögtön odahúzott magának egy másik széket, és aggódó várakozással előrehajolt, hogy hallgassa a vendéget.

- Mi az ott a sarokban, a terítő alatt? - kérdezte az asztalt fürkészve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Az, kérem? - szólt szintén arra felé fordulva Lebjadkin. - A tulajdon adományából sikerítettem, hogy úgy mondjam, amolyan házavató áldomásnak, tekintetbe véve az igen hosszú utat meg a természetes fáradtságot is - mondta érzelmesen heherészve, aztán felállt, lábujjhegyen odament a sarokban álló kis asztalhoz, és tisztelettudóan, óvatosan levette róla a terítőt. Előre elkészített harapnivaló volt alatta: sonka, borjúhús, szardínia, sajt, egy kis zöld üveg, meg egy hosszú palack bordeaux-i; mindez takarosan, szakértelemmel és csaknem fényűzően volt elrendezve.

- Maga szorgoskodott vele?

- Én, kérem. Még tegnap, és minden tőlem telhetőt megtettem, hogy megadjam a módját... Mert hisz Marja Tyimofejevna, maga is tudja, közömbös az ilyesmi iránt. De az a lényeg, hogy ez mind a maga bőkezűségéből van, mind a sajátja, mivel itt maga a gazda, nem pedig én; én, hogy úgy mondjam, csak amolyan ügyintézőjeként ügyködök itt; mert azért lélekben mégis, mégis független vagyok, Nyikolaj Vszevolodovics! Ne vegye hát el ezt az utolsó vagyonomat! - fejezte be meghatottan.

- Hm!... Üljön vissza.

- Há-há-lás, hálás vagyok és független! - Leült. - Ó, Nyikolaj Vszevolodovics, ebben a szívben oly sok keserűség gyűlt össze, hogy azt se tudtam, hogy bírom ki, míg idejön! Most hát döntse el a sorsomat és... azét a szerencsétlenét, aztán... aztán majd, ahogy azelőtt volt, réges-régen, kiöntöm a lelkemet maga előtt, mint négy esztendeje! Hisz akkor arra méltatott, hogy meghallgasson, olvasta a verseimet... Igaz, akkoriban a maga Shakespeare-től kölcsönzött Falstaffjának neveztek, de mégis oly sokat jelentett a sorsomban!... Most pedig rettentően félek, és csakis magától várok tanácsot és kalácsot. Pjotr Sztyepanovics szörnyen bánik velem!

Nyikolaj Vszevolodovics kíváncsian hallgatta, és fürkészően figyelte. Látszott, hogy Lebjadkin kapitány, ha fel is hagyott a részegeskedéssel, ezért koránt sincs harmonikus állapotban. Az effajta korhelyekben, akik hosszú éveken át ittak, végül mindig marad valami italgőzös zagyvaság, valami ütődöttség és hibbantság, bár különben, ha kell, csaknem ugyanúgy ravaszkodnak, szélhámoskodnak és csalnak, mint akárki más.

- Úgy látom, kapitány, hogy egy csöppet se változott ez alatt a több mint négy év alatt - mondta valamelyest barátságosabban Nyikolaj Vszevolodovics. - Alighanem igaz az, hogy az emberi élet második fele rendszerint csak az első felében felszedett szokásokból áll.

- Magasztos szavak! Maga megoldja az élet rejtélyét! - kiáltott fel a kapitány félig alakoskodva, de félig csakugyan őszinte lelkesedéssel, mert nagyon szerette az ilyen szellemességeket. - A maga mondásai közül, Nyikolaj Vszevolodovics, különösen egyet jegyeztem meg, amelyet még Pétervárott mondott: „Valóban nagy embernek kell lennie valakinek ahhoz, hogy ellene tudjon állni még a józan észnek is.” Ez igen!

- No de ugyanannyira bolondnak is.

- Igen, kérem. Nem baj az, ha bolond is, csakhogy maga egész életében szinte ontotta a szellemességet, de ők? Mondjon valami hasonlót akár Liputyin, akár Pjotr Sztyepanovics!

- De mondja csak, kapitány: maga hogy viselkedett?!

- Részeg fejjel tettem, azonkívül rengeteg az ellenségem! De most már minden, minden elmúlt, és én megújhodok, mint a kígyó. Nyikolaj Vszevolodovics! Tudja-e, hogy én a végrendeletemet írom, sőt már meg is írtam?

- Érdekes. Aztán mit hagy és kire?

- A hazára, az emberiségre és a diákokra. Nyikolaj Vszevolodovics! Én olvastam az újságban egy amerikai végrendeletét. Egész óriási vagyonát gyárakra meg a gyakorlati tudományokra hagyta, a csontvázát az ottani főiskola diákjaira, a bőrét meg a dobnak, hogy éjjel-nappal az amerikai nemzeti himnuszt verjék ki rajta. Sajna, mi törpék vagyunk az észak-amerikai államok szárnyaló eszméihez képest; Oroszország a természet tréfája és nem az értelemé. Próbáljam meg én dobnak hagyományozni a bőrömet, például az akmolinszki gyalogezredre - ahol a szolgálatomat volt szerencsém megkezdeni -, azzal, hogy az ezred előtt mindennap verjék ki rajta az orosz nemzeti himnuszt; ezt mindjárt liberalizmusnak tartják, és betiltják a bőrömet... ezért hát csupán a diákokra szorítkoztam. A főiskolára akarom hagyni a csontvázamat, azzal a kikötéssel, hogy a homlokára ragasszanak mindörökre egy címkét ezekkel a szavakkal: „Megtért szabadgondolkodó." Erről van szó, kérem!

A kapitány szenvedélyesen beszélt, és természetesen hitt is az amerikai végrendelet szépségében, de mivel bohóc is volt, nagyon szerette volna megnevettetni Nyikolaj Vszevolodovicsot, aki mellett régebben sokáig az udvari bolond szerepét játszotta. De Sztavrogin el se mosolyodott, ellenkezőleg, valahogy gyanakvóan azt kérdezte:

- Eszerint maga még életében nyilvánosságra akarja hozni a végrendeletét, hogy jutalmat kapjon érte?

- És ha így van is, Nyikolaj Vszevolodovics, és ha így van is? - szólt óvatosan rátekintve Lebjadkin. - Hisz ez az én sorsom! Még a versírást is abbahagytam, pedig valamikor maga is el-elszórakozott a verseimmel, Nyikolaj Vszevolodovics, emlékszik, poharazás közben? De letettem a lantot. Csupán egy költeményt írtam, mint Gogol az *Utolsó beszély*-t emlékszik, még hírül adta Oroszországnak, hogy az „magától fakadt fel" a kebeléből. Én is ugyanígy: elénekeltem a magamét, és kész.

- És mi az a költemény?

- „Abban az esetben, ha Ő eltörné a lábát!"

- Mi-i?!

A kapitány csak erre várt. Határtalanul sokra tartotta és fölöttébb becsülte a költeményeit, de valamiféle kópés lelki kettősség folytán az is tetszett neki, hogy Nyikolaj Vszevolodovics mindig jól mulatott a versein, sőt néha az oldalát fogva hahotázott. Ilyen módon a kapitány elérte mind a két célját - a költőit is, a szolgálatit is; de most volt egy harmadik, különleges és fölöttébb kényes célja is: a vers előtérbe tolásával igazolni akarta magát egy olyan pontban, amelytől valami oknál fogva mindennél jobban félt, és amelyben a legvétkesebbnek érezte magát.

- „Abban az esetben, ha Ő eltörné a lábát", vagyis kilovagolás alkalmával. Rémlátás, Nyikolaj Vszevolodovics, lázálom, de egy költő lázálma: egyszer, ahogy jártában-keltében találkozott egy amazonnal, ámulatba esett, és ezt a földhözragadt kérdést tette fel: „Mi lenne akkor?" - vagyis abban az esetben, ha... Világos dolog: minden udvarló eloldalogna, minden kérő visszatáncolna, alázatos szolgája, lekváros a pofája, csak a költő maradna hű, kebelében - összetört szívvel. Nyikolaj Vszevolodovics! Még akár a tetű is lehetne szerelmes, annak se tiltja a törvény. A hölgy ennek ellenére sértésnek vette a levelet is, a verset is. Azt hallom, hogy maga is dühbe gurult, így van, kérem? Ez szomorú; nem is akartam elhinni. Hát kinek

ártottam én puszta képzelődésemmel? Azonkívül pedig, becsületemre esküszöm, Liputyin a ludas: „Gyerünk, gyerünk, minden embert megillet a levelezés joga”, így hát elküldtem.

- Azt beszélik, vőlegénynek ajánlkozott.

- Az ellenségeim, az ellenségeim és ismét az ellenségeim!

- Mondja el azt a verset - vágott közbe szigorúan Nyikolaj Vszevolodovics.

- Lázálom, elsősorban lázálom.

De azért kiegyenesedett, előrenyújtotta a kezét, és elkezdte:

Szépek szépe lábát törte,
Érdekesebb lett kétszörte,
S kétszer szerelmesb lett bele,
Ki amúgy is hőn szerette.

- No, elég - szólt legyintve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Pityerről ábrándozok - ugrott át tüstént más témára Lebjadkin, mintha ez a vers soha nem is létezett volna -, újjászületésről ábrándozom... Jótevőm! Számíthatok arra, hogy nem tagadja meg tőlem az útiköltséget? Egész héten úgy vártam, mint a napot!

- No nem, már engedelmet, jóformán magamnak is alig maradt pénzem, és különben is miért adjak én magának útiköltséget?

Nyikolaj Vszevolodovics mintha hirtelen dühbe gurult volna. Szárazon és röviden felsorolta a kapitány minden bűnét: az iszákosságot, a hazudozást, a Marja Tyimofejevnának szánt pénz elherdálását, azt, hogy Marját kivették a kolostorból, a pimasz leveleket, a fenyegetéseket, hogy nyilvánosságra hozza a titkot, a Darja Pavlovnával szemben tanúsított viselkedését stb., stb. A kapitány ide-oda hajladozott, hadonászott, próbált ellenkezni, de Nyikolaj Vszevolodovics mindannyiszor erélyesen leintette.

- Már engedelmet - jegyezte meg végül - maga állandóan holmi „családi szégyenről” ír. Hát mi szégyen van a maga számára abban, hogy a húga törvényes házastársa Sztavroginnak?

- Csakhogy ez a házasság véka alá van rejtve, Nyikolaj Vszevolodovics, véka alá, végzetes titok. Ha pénzt kapok magától, nekem szegezik a kérdést: miért kapom azt a pénzt? Én meg vagyok kötve, és - a húgom rovására, a családi méltóságunk rovására - nem felelhetek.

A kapitány felemelte hangját: szerette ezt a témát, és nagyon számított is rá. Sajna, nem is sejtette, hogy valósággal le fogják taglózni. Nyikolaj Vszevolodovics nyugodtan és pontosan, akárha a leghétköznapibb házi rendelkezésről volna szó, közölte vele: a napokban, talán már holnap vagy holnapután tudtul akarja adni házasságát mindenkinek, „mind a rendőrségnek, mind az egész társadalomnak”, következésképpen magától elesik a családi méltóság kérdése, azzal együtt pedig a támogatás kérdése is. A kapitány kimeresztette a szemét; nem is értette a dolgot, külön meg kellett magyarázni neki.

- De hisz ő... félkegyelmű!

- Így intézkedem.

- De... mit szól hozzá az édesanyja?

- Hát... szóljon, amit akar.

- De hisz akkor saját házába viszi a feleségét. Igen?

- Lehet, hogy igen. Egyébként ez a szó teljes értelmében az én dolgom, és egyáltalán nem tartozik magára.

- Hogyhogy nem tartozik?! - kiáltott fel a kapitány. - Hát énvelem mi lesz?!

- Maga természetesen nem léphet be a házamba.

- De hisz a rokona vagyok.

- Az ilyen rokontól menekülnek. Csak gondolja meg: minek adogassak én akkor pénzt magának?

- Nyikolaj Vszevolodovics, Nyikolaj Vszevolodovics, ez lehetetlen, bizonyára meggondolja még, nem akarhat kezet emelni... mit gondol, mint mond majd a világ?

- Nagyon is félek én attól a világtól. Hisz akkor vettem én el a húgát, amikor kedvem támadt rá: tivornya utáni fogadásból egy üveg borért, most pedig ország-világ előtt nyilvánosságra hozom... hátha most meg ebben telik kedvem?!

Ezt valahogy különösen ingerülten mondta, úgyhogy Lebjadkin rémülten hinni kezdte.

- De hát én, énvelem mi lesz, hisz itt elsősorban rólam van szó?!... Ugye, csak tréfál, Nyikolaj Vszevolodovics?

- Nem, nem tréfálok.

- Ahogy akarja, Nyikolaj Vszevolodovics, de én nem hiszek magának... akkor én panaszt emelek.

- Maga borzasztóan ostoba, kapitány.

- Nem baj, de hát ez minden, amit tehetek! - mondta teljesen megzavarodva a kapitány. - Azelőtt az ő szolgálatáért ott, azokban a kis zugokban legalább szállást adtak, de mi lesz most, ha teljesen kidob engem?

- De hisz maga Pétervárra akar menni pályát változtatni. Igaz is: azt hallottam, hogy feljelentéssel akar odautazni, remélve, hogy bocsánatot nyer, ha a többieket mind feladja.

A kapitány eltátotta a száját, kidüllesztette a szemét, és nem felelt.

- Ide hallgasson, kapitány - folytatta egyszeriben rendkívül komolyan Sztavrogin, és közelebb hajolt az asztalhoz. Eddig valahogy kétértelműen beszélt, úgyhogy Lebjadkin, aki beletanult a bohóc szerepébe, az utolsó pillanatig egy kissé mégiscsak bizonytalan volt: valóban haragszik-e gazdája, vagy csak tréfál, csakugyan meg akarja-e valósítani azt a vad ötletet, hogy nyilvánosságra hozza házasságát, vagy csak játszik. De Nyikolaj Vszevolodovics szokatlanul szigorú arca most annyira meggyőző volt, hogy még a hideg is végigfutott a kapitány hátán. - Ide hallgasson, Lebjadkin, és mondja meg az igazat: tett-e már feljelentést valamiről, vagy még nem? Sikerült már valóban csinálnia valamit? Nem küldött-e csupa ostobaságból valakinek valamilyen levelet?

- Nem, kérem, nem sikerült, és... meg se fordult a fejemben - mondta merőn ránézve a kapitány.

- No, az nem igaz, hogy meg se fordult a fejében. Pétervárra is azért akar utazni. Ha pedig nem írt feljelentést, akkor nem fecsegett ki itt valamit valakinek? Az igazat mondja, én hallottam egyet-mást.

- Részeg fejjel Liputyinnak. Liputyin áruló. Kiöntöttem előtte a szívemet - suttogta szegény kapitány.

- Szív ide, szív oda, de azért bolondnak se kell lenni. Ha volt valami gondolata, hát tartotta volna magában; manapság hallgatnak az okos emberek, és nem jár el a szájuk.

- Nyikolaj Vszevolodovics! - szólt megremegve a kapitány. - De hisz maga nem vett részt semmiben, és én nem is magát...

- No persze, a fejőstehenét nem merné feljelenteni.

- Csak ítélje meg maga, Nyikolaj Vszevolodovics, ítélje meg!... - szólt kétségbeesetten a kapitány, és könnyezve, sietősen kezdte elmagyarázni, mi minden történt vele ez alatt a négy hosszú év alatt. Roppant ostoba történet volt ez, egy tökfilkóé, aki tőle idegen dologba sodródott bele: részegeskedése és kicsapongása miatt egészen az utolsó percig jóformán sejtelme se volt a jelentőségéről. Elmondta, hogy még Pétervárott „belemászott, eleinte pusztán barátságból, mint egy hű diák, noha sohase volt diák", majd anélkül, hogy bármiről is tudott volna, „teljesen ártatlanul" szétszórt különféle papírokat a lépcsőházában, tucatszámra hagyta ajtóknál, csengőknél, be-bedugta újságok helyett, becsempészte színházba, kalapokba rejtette, zsebekbe süllyesztette őket. Később már pénzt is kapott tőlük, „mert milyen az én megélhetésem, kérem, milyen?!" Két kormányzóság járásaiban szórt szét „mindenféle szemetet". - Ó, Nyikolaj Vszevolodovics - kiáltotta -, engem az háborított fel a legjobban, hogy ez teljesen ellentétben áll a polgári és főként a hazafias törvényekkel! Egyszeriben csak kinyomtatják, hogy az emberek vonuljanak ki vasvillákkal, és ne felejtsék el, hogy aki reggel szegényen indul el, este esetleg gazdagon tér haza - csak gondolja meg, kérem! Engem magamat is borzalom fogott el, de azért dobáltam a röpcédulákat. Vagy például - öt-hat sor egész Oroszországhoz, így, minden teketória nélkül: „Zárjátok be minél előbb a templomokat, semmisítsétek meg az Istent, töröljétek el a házasságot, szüntessétek meg az örökösödési jogot, ragadjatok kést", így bizony, és egy cédulával, ilyen ötsorossal, kis híján pórul jártam, az ezrednél eldöngettek a tisztek, de aztán - adjon nekik az isten jó egészséget - kiengedtek. De tavaly aztán csakugyan kevésbe múlt, hogy el nem csíptek, amikor Franciaországban hamisított ötvenrubeleseket adtam át Korovajevnek; de Korovajev akkorra, hál' istennek, részeg fejjel belefulladt a tóba, úgyhogy nem sikerült rám bizonyítani semmit. Itt Virginszkijnél a szocialista feleség szabadságát hirdettem. Június hónapban megint röpiratokat szórtam a -i járásban. Azt mondják, még kényszeríteni fognak rá... Pjotr Sztyepanovics egyszeriben értésemre adja, hogy engedelmeskednem kell; már régóta fenyeget. És hogy bánt velem a múlt vasárnap! Nyikolaj Vszevolodovics, én rabszolga vagyok és féreg, de nem isten - csupán ebben különbözök Gyerzsavintól. De hát a megélhetés, milyen az én megélhetésem!

Nyikolaj Vszevolodovics mindezt érdeklődéssel hallgatta végig.

- Sok mindenről egyáltalán nem tudtam - jegyezte meg -, magával persze minden megeshetett... Ide hallgasson - folytatta rövid gondolkodás után -, ha akarja, mondja azt nekik, vagyis hát tudja, kinek, hogy Liputyin hazudott, és maga csak rám akart ijeszteni a feljelentéssel, abban a hiszemben, hogy én is belekeveredtem, és ilyen módon próbált több pénzt kicsikarni... Érti?

- Drága jó Nyikolaj Vszevolodovics, hát csakugyan ilyen veszély fenyeget engem? Csak magára vártam, hogy megkérdezzem.

Nyikolaj Vszevolodovics elnevette magát.

- Pétervárra persze nem engedik, még ha adnék is útiköltséget... egyébként pedig ideje átmennem Marja Tyimofejevnához - mondta, és felállt a székről.

- És hogy s mint lesz Marja Tyimofejevnával, Nyikolaj Vszevolodovics?

- Hát úgy, ahogy mondtam.

- És ez csakugyan igaz?

- Még mindig nem hiszi?

- Csakugyan úgy eldob, mint egy elnyűtt, ócska csizmát?

- Még meglátom - válaszolta nevetve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Ha parancsolja, kiállok a tornácra, kérem... nehogy valaki véletlenül kihallgasson valamit... hisz olyan picik a szobák.

- Helyes, álljon ki a tornácra. Vigye az ernyőmet.

- A maga ernyőjét?... Hát érdemes vagyok én arra, kérem?! - alázatoskodott émelyítően a kapitány.

- Egy esernyő mindenkit megillet.

- Egy szuszra meghatározza az emberi jogok minimumát...

De most már gépiesen locsogott; túlságosan lesújtották ezek az újságok, és végképp kizökkent a kerékvágásból. De alighogy kiment a tornácra, és kinyitotta maga fölött az esernyőt, könnyelmű és fortélyos fejében máris megint felderengett az a mindenkori megnyugtató gondolat, hogy ravaszkodnak vele, hazudnak neki, ha pedig így van, akkor nem neki kell félnie, hanem őtőle félnek.

„Ha ravaszkodnak és hazudnak, akkor tulajdonképpen mi ebben a furfang? - motoszkált a fejében. A házasság nyilvánosságra hozatalát képtelenségnek vélte. - Igaz különben, hogy egy ilyen varázslóval minden megeshet; csak bajnak él ezen a világon. No de hátha ő maga fél a vasárnapi megszégyenülése óta, éspedig úgy, ahogy még soha?! Biztosan féltében szaladt ide, elhitetni, hogy ő maga hozza nyilvánosságra, nehogy én kürtöljem ki. Vigyázz, Lebjadkin, bakot ne lőj! És miért jön éjjel, lopva, ha csakugyan nyilvánosságot akar? Ha pedig fél, akkor bizonyára most fél, éppen most, éppen e miatt a néhány nap miatt... Vigyázz, Lebjadkin, el ne hasalj!...

Pjotr Sztyepanoviccsal ijesztget. Hát félek is, félek, de még mennyire félek! Mi a fenének is kellett nekem Liputyin előtt fecsegnem?! Az ördög tudja, mit forgatnak a fejükben ezek az ördögök, sohase tudtam eligazodni rajtuk. Már megint nyüzsgölődnek, mint öt évvel ezelőtt. Igaz is: kinek jelenthettem volna fel őket? »Nem írt valakinek csupa ostobaságból?« Hm. Tehát ostobaság örvén írni lehetne valahová? Csak nem tanácsot ad? »Azért utazik Péter-várra.« A gazember! Még éppen csak megjelent előttem valamiféle álom, és ő máris megfejtette! És mintha ő maga ösztökélne, hogy induljak útnak. Itt két figura közül az egyik egészen biztos: vagy megint csak ő maga fél, mert rossz fát tett a tűzre, vagy... vagy ő maga nem fél semmitől, csak engem noszogat, hogy azokat jelentsem fel mind! Veszedelmes dolog ez, Lebjadkin, jaj, csak bakot ne lőj!...”

Annyira elgondolkozott, hogy még hallgatózni is elfelejtett. Egyébként nem is nagyon lehetett hallgatózni: vastag volt az ajtó, egyszárnyú, odabent pedig igen halkan beszélgettek; csak holmi elmosódott hangok hallatszottak ki. A kapitány köpött egyet, visszament a tornácra, és eltűnődve fütyörészett.

3

Marja Tyimofejevna szobája kétszerte nagyobb volt annál, amelyben a kapitány lakott, és ugyanolyan ácsolt bútor állt benne; de a dívány előtt levő asztalt díszes tarka abrosz födte; lámpa égett rajta; az egész padlót gyönyörű szőnyeg borította; az ágyat, az egész szoba hosszában, zöld függönnyel különítették el; ezenkívül az asztalnál ott állt még egy nagy, kényelmes karosszék is, de Marja Tyimofejevna sosem ült bele. A sarokban, ugyanúgy, mint az előző lakásban, szentkép díszlett, előtte örökmécs pislákolt, az asztalon meg szétrakva ott hevertek ugyanazok a nélkülözhetetlen tárgyak: a kártyacsomag, a kis tükör, a daloskönyv, sőt még egy vajaszsemle is. Ezekhez járult még két kis könyv színes képekkel, az egyik - egy népszerű útleírásnak a serdülő ifjúság számára átdolgozott kivonata, a másik - könnyű kis tanulságos történeteknek és javarészt lovaghistóriáknak karácsonyi ajándékul és intézeti jutalomkönyvül szánt gyűjteménye. Volt ott még egy különféle fényképekkel teli album is. Marja Tyimofejevna természetesen várta a vendéget, ahogy a kapitány jelezte is; de amikor Nyikolaj Vszevolodovics bement hozzá, egy hárászvánkosra hajolva, félig fekve aludt a díványon. A vendég zajtalanul becsukta az ajtót maga után, és egy helyben maradva nézegetni kezdte az alvó nőt.

A kapitány lódított, amikor azt újságolta, hogy Marja Tyimofejevna toalettet csinált: ugyanabban a szerény, sötét ruhában volt, mint vasárnap Varvara Petrovnánál. Haja pontosan ugyanúgy aprócska kontyba volt kötve a feje búbján; hosszú és szikár nyaka ugyanolyan csupasz volt. A Varvara Petrovnától ajándékba kapott fekete sál gondosan összehajtogatva a díványon hevert. Arca ugyanolyan rikítóan ki volt fehérítve és pirosítva. Nyikolaj Vszevolodovics még egy percig sem állt ott, amikor Marja Tyimofejevna hirtelen felébredt, mintha megérezte volna Sztavrogin tekintetét; felnyitotta szemét, és gyorsan kiegyenesedett. De alighanem valami különös dolog történt a vendéggel is: továbbra is ugyanazon a helyen állt az ajtónál; átható és merő tekintettel, némán és makacsul fürkészte Marja Tyimofejevna arcát. Lehet, hogy ez a nézés túlságosan szigorú volt, lehet, hogy undort fejezett ki, vagy éppenséggel kárörvendő élvezetet a Marja Tyimofejevna ijedsége láttán, de az is lehet, hogy félálmában csak úgy rémlett neki; elég annyi, hogy csaknem egypercnyi várakozás után a legteljesebb rémület tükröződött szegény teremtés arcán: görcsösen megvonaglott, felemelte remegő kezét, és hirtelen sírva fakadt, pontosan úgy, mint egy megijedt kisgyermek; még egy pillanat, és felkiált. De a vendég feleszmélt; egy szempillantás alatt megváltozott az arca, és a legbarátságosabb és legnyájasabb mosollyal odament az asztalhoz.

- Bocsásson meg, Marja Tyimofejevna, hogy váratlan jöttömmel felriasztottam álmából - mondta kezet nyújtva.

A nyájas szavak zengése megtette a hatást: elszállt a rémület, bár szegényke még mindig ijedten nézett a vendégre, és láthatóan erőlködött, hogy megértsen valamit. Kezét is szorongva nyújtotta oda. Végül félénk mosolyra rezzent az ajka.

- Jó napot, herceg - suttogta, és valahogy furcsán, fürkészően nézett rá.

- Bizonyára rosszat álmodott - szólt mind barátságosabban és nyájasabban mosolyogva Sztavrogin.

- Honnan tudja, hogy *arról* álmodtam?...

És hirtelen ismét megremegett, hátrahőkölt, kezét mintegy védekezve maga elé emelte, és ismét kis híján sírva fakadt.

- Szedje össze végre már magát, mitől fél, vagy talán nem ismer meg? - próbálta megnyugtatni Nyikolaj Vszevolodovics, de ezúttal sokáig nem tudott hatni rá; Marja Tyimofejevna, szegény

fejében ugyanazzal a kínzó értetlenséggel és súlyos töprengéssel, szótlanul nézett rá, és még mindig ugyanúgy erőlködve töprengett. Hol lesütötte a szemét, hol hirtelen gyors, de átfogó pillantást vetett a vendégre. Végül nem annyira megnyugodott, mint inkább elszánta magát valamire.

- Kérem, üljön ide mellém, hogy később szemügyre vehessem - mondta eléggé határozottan Marja Tyimofejevna, nyilvánvalóan valami új céllal. - Egyelőre azonban, ne féljen, én sem tekintek magára, hanem lefelé fogok nézni. Maga se tekintsem rám mindaddig, amíg én magam nem kérem rá. Üljön már le - tette hozzá szinte türelmetlenül.

Az új érzés láthatóan mind jobban és jobban hatalmába kerítette.

Nyikolaj Vszevolodovics leült és várt: eléggé hosszú csend következett.

- Hm! Furcsa nekem ez az egész - dünnyögte váratlanul, szinte finnyásan Marja Tyimofejevna -, engem persze csakugyan rossz álmok gyötörtek; de miért éppen maga jelent meg abban az alakban?!

- No, hagyjuk az álmokat - mondta a tilalom ellenére is Marja Tyimofejevna felé fordulva Sztavrogin, és alighanem az előbbi kifejezés villant meg a szemében. Látta, hogy Marja Tyimofejevna is többször szeretett volna - mégpedig nagyon - rátekinteni, de állhatatosan erőt vett magán, és lefelé nézett.

- Ide hallgasson, herceg - emelte fel váratlanul a hangját Marja Tyimofejevna -, ide hallgasson, herceg...

- Miért fordult el, miért nem néz rám, mire való ez a komédia?! - kiáltott fel Sztavrogin; nem bírta tovább türtőztetni magát.

De Marja Tyimofejevna mintha egyáltalán nem is hallotta volna.

- Ide hallgasson, herceg! - ismételte harmadszor határozott hangon, kellemetlen, fontoskodó arckifejezéssel. - Ahogy a minap azt mondta nekem a hintóban, hogy nyilvánosságra hozza a házasságot, akkor mindjárt megijedtem, hogy vége lesz a titoknak. Most már nem is tudom, mit tegyek; állandóan gondolkoztam, és világosan látom, hogy egyáltalán nem vagyok alkalmas rá. Szépen felöltözni még csak tudnék, talán vendégeket fogadni is: nem olyan nagy dolog meghívni valakit egy csésze teára, kivált ha vannak inasok. De azért mégis, ha kívülről nézzük... Akkor, vasárnap délelőtt sok mindent szemügyre vettem abban a házban. Az a szép kisasszony folyton engem nézett, különösen amikor maga belépett. Mert ugye, maga lépett be akkor, igen? A lány anyja egyszerűen nevetséges kis társaságbeli öregasszony. Az én Lebjadkinom is kitett magáért; én állandóan a mennyezetet néztem, hogy el ne nevessem magam; szépen van ott kifestve a mennyezet. Az *ő* anyjának okvetlenül apátnőnek kellene lennie; félek tőle, bár nekem ajándékozta a fekete sálját. Akkor bizonyára valamennyien meglepő oldalról bíráltak el engem; én nem haragudtam, csak ültem ott, és azt gondoltam: már hogy lehetnék én ezeknek rokonuk? A grófnétól természetesen csak a lelki tulajdonságokat követelik meg - mert a háztartásiakra ott van neki az a sok cseléd -, és még valami nagyvilági kacérságot, hogy tudjon fogadni külföldi utazókat. De akkor vasárnap mégis reménytelenül néztek rám. Csak Dasa igazi angyal. Nagyon félek, hogy egy-két énrám tett vigyázatlan megjegyzéssel elkeserítik *őt*.

- Ne féljen és ne aggódjék - szólt az ajkát lebiggyesztve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Egyébként nekem egyáltalán nem számítana, ha egy kicsit szégyellne is magát miattam, mert itt mindig több a sajnálat, mint a szégyen, persze ahogy én ismerem. Hisz ő tudja, hogy inkább nekem kellene sajnálnom őket, semmint őnekik engem.

- Úgy látszik, nagyon megneheztelt rájuk, Marja Tyimofejevna.

- Ki, én? Nem - válaszolta gyermeteg nevetéssel. - Egyáltalán nem. Elnéztem akkor magukat: mind haragudtak, mind összevesztek; összejönnek, és nem tudnak szívből nevetni. Mennyi vagyon, és oly kevés vidámság; utálom én ezt az egészet! Én egyébként most már senkit se sajnálok saját magamon kívül.

- Azt hallottam, hogy rossz volt az élete a bátyja mellett, amíg távol voltam.

- Hát ezt ki mondta? Badarság; most sokkal rosszabb; mostanában rosszakat álmodok, mégpedig azért álmodok rosszakat, mert maga ideérkezett. Miért jött haza, vetődik fel a kérdés; mondja meg, kérem.

- Nem akarna visszamenni a kolostorba?

- No, mindjárt sejtettem, hogy megint a kolostort fogják ajánlani! Kell is nekem a maguk kolostora! Különben is: minek és mivel mennék én most oda? Hisz most már egyes-egyedül vagyok! Késő már nekem egy harmadik életet kezdeni.

- Maga nagyon haragszik valami miatt; nem fél, hogy nem fogom többé szeretni?

- Magával én egyáltalán nem is törődök. Éppen attól félek, hogy én magam nem fogok szeretni többé valakit egy csöppet sem.

Megvetően elnevette magát.

- Bizonyára igen nagyot vétettem *ellene* - tette hozzá, mintha önmagával beszélne -, csak azt nem tudom, mit is vétettem, ez az én örök bajom. Ez alatt az egész öt év alatt mindig, de mindig, éjjel-nappal az aggasztott, hogy vétettem ellene valamit. Sokszor imádkoztam, imádkoztam, és állandóan az ellene való nagy-nagy vétkemre gondoltam. Most aztán ki is derült, hogy igaz volt.

- Mi derült ki?

- Csak attól félek, nincsen itt valami az *ő* részéről - folytatta anélkül, hogy a kérdésre válaszolt volna, sőt egyáltalán nem is hallotta. - A grófné a legszívesebben megenne engem, még ha beültetett is maga mellé a hintóba. Mind összeesküdtek ellenem - talán ő is? Talán ő is elárult? (Álla és ajka megremegett.) Ide hallgasson: olvasott maga Griska Otrepjevről, akit hét székesegyházban kiátkoztak?

Nyikolaj Vszevolodovics nem válaszolt.

- Egyébként pedig most már maga felé fordulok, és magára nézek - mondta Marja Tyimofejevna, mintha váratlanul elszánta volna magát -, forduljon maga is felém, és nézzen rám, mégpedig minél figyelmesebben. Utoljára meg akarok győződni.

- Én már régóta nézek magára.

- Hm - mondta vendégét alaposan szemügyre véve Marja Tyimofejevna -, nagyon meghízott...

Hozzá akart még tenni valamit, de hirtelen ismét, immár harmadszor, egy pillanat alatt eltorzította arcát az előbbi félelem, és egyik kezét maga elé emelve, megint hátrahőkölt.

- Mi lelte magát?! - kiáltotta szinte tombolva Nyikolaj Vszevolodovics.

De a rémület csak egy pillanatig tartott; Marja Tyimofejevna arcát valami furcsa, gyanakvó, kellemetlen mosoly torzította el.

- Kérem, herceg, álljon fel és jöjjön be - szólt egyszeriben határozott és nyomatékos hangon.

- Hogyhogy jöjjön be? Hová jöjjek be?

- Az egész öt év alatt csakis azt szoktam elképzelni, hogyan jön be *ő*. Most álljon fel, és menjen át a másik szobába. Én itt ülök, mintha semmire se várnék, a kezembe veszem az egyik kis könyvet, és maga, ötévi utazgatás után, hirtelen belép. Nézni akarom, hogy lesz ez.

Nyikolaj Vszevolodovics titokban megcsikorgatta a fogát, és mormogott valamit, de nem lehetett érteni.

- Elég - mondta, tenyerével az asztalra csapva. - Kérem, Marja Tyimofejevna, hallgasson meg. Legyen szíves, szedje össze minden figyelmét, amennyire csak tudja. Utóvégre nem egészen őrült maga! - robbant ki türelmetlenül. - Holnap nyilvánosságra hozom a házasságunkat. Ne ringassa magát ábrándokban: sohase fog palotában lakni. Akar egész életén át velem élni, de innen nagyon messzire? Svájcban, ott a hegyek közt van egy hely... Ne féljen, én sohase hagyom el magát, és nem adom bolondokházába. Lesz elég pénzem, hogy ne nyomorogjunk. Maga mellett szolgálót tartok; magának nem kell végeznie semmilyen munkát. Mindent, amit megkíván, előteremtek, ha egyáltalán lehet. Imádkozhat, járhat, ahová akar, teheti, ami jólesik. Én nem zavarom. Arról a helyről én se megyek el sehová soha életemben. Ha akarja, egész életemben se fogok beszélni magával, ha akarja, minden este mesélgetheti a történeteit, mint annak idején Pétervárott azokban a zugokban. Ha kívánja, könyveket olvasok fel magának. Ennek fejében egész életében egy helyen kell maradnia, márpedig az zord hely. Akarja, rászánja magát? Nem fogja megbánni, nem gyötör majd engem a könnyeivel, az átkaival?

Marja Tyimofejevna rendkívüli érdeklődéssel hallgatta végig, majd sokáig szótlanul gondolkozott.

- Olyan hihetetlen nekem ez az egész - szólalt meg végre gunyorosan és finnyásan. - Hisz akkor talán negyven évig is ott kell élnem azokban a hegyekben. - Felnevetett.

- Hát aztán, akkor ott élünk negyven évig is - mondta nagyon elkomorodva Nyikolaj Vszevolodovics.

- Hm. A világért se megyek oda.

- Még velem sem?

- Ugyan micsoda maga, hogy okvetlenül magával menjek? Negyven évig egyfolytában ott rostokoljak vele egy hegyen - még mivel nem kecsegtet! Hogy milyen türelmes emberek vannak manapság! Nem, az lehetetlen, hogy a sólyom fülesbagollyá változzék. Nem ilyen az én hercegem! - szólt a fejét büszkén és ünnepélyesen felemelve.

Sztavroginnak ekkor derengeni kezdett valami.

- Miért nevez hercegnek, és... kinek néz engem? - kérdezte gyorsan.

- Hogy? Hát maga nem herceg?

- Soha nem is voltam az.

- Tehát saját maga, így, egyenest a szemembe, bevallja, hogy nem herceg?!

- Mondom, hogy sose voltam az.

- Uramisten! - mondta a kezét összecsapva Marja Tyimofejevna. - Mindent vártam az *ő* ellenségeitől, de ilyen arcátlanságot - soha! Él még ő?! - kiáltotta magánkívül, és fenyegetően közeledett Nyikolaj Sztavroginhoz. - Megölted őt vagy nem, valld be!

- Kinek nézel engem? - szólt Sztavrogin, és eltorzult arccal felugrott a helyéről, de Marja Tyimofejevnát már nemigen lehetett megijeszteni: diadalmaskodott.

- Hát ki tudja azt, hogy ki vagy te, és honnan tolakodtál ide?! Csakis az én szívem, a szívem érezte, mind az öt éven át, ezt az egész cselszövést! Ahogy itt ülök, csodálkozom: miféle vaksi bagoly próbál engem megkörnyékezni? Nem, aranyom, rossz színész vagy te, még Lebjadkinnál is rosszabb. Tiszteltetem a grófnét, de mondd meg neki, hogy különbet küldjön nálad. Felbérelt, beszélj! Kegyelemből ott tart a konyhában? Keresztüllátok az egész csalásotokon, ismerlek benneteket egytől egyig!

Sztavrogin könyökön felül keményen megragadta a karját; Marja Tyimofejevna az arcába nevetett.

- Hasonlítani nagyon hasonlítasz hozzá, talán rokona is vagy... ravasz népség! Csakhogy az enyém: dicső sólyom és herceg, te pedig halálmadár vagy és holmi kereskedőcsemete! Az enyém az Isten előtt is vagy meghajol, vagy nem, ahogy épp akarja, téged meg pofon vágott Satuska (az a kedves, drága, az én aranyosom!), Lebjadkin újságolta. Aztán mitől gyulladtál be, amikor beléptél? Ki ijesztett meg? Ahogy megláttam azt a galád arcodat, amikor elestem, te pedig megkaptál - mintha féreg mászott volna a szívembe: nem *ő*, gondoltam, nem *ő*! Az én sólymom sohase szégyellt volna engem az előtt a nagyvilági kisasszony előtt! Ó, uramistenem! Hisz már az is boldoggá tett az egész öt év alatt, hogy az én sólymom valahol ott, a hegyeken túl él és röpköd, meg a napba néz... Beszélj, te bitorló, sokat kaptál? Nagy pénzért vállaltad? Én egy garast sem adtam volna neked. Hahaha! Hahaha!...

- Uhh! Félkegyelmű! - mondta fogcsikorgatva Nyikolaj Vszevolodovics, és még mindig keményen tartotta Marja Tyimofejevna karját.

- El innen, bitorló! - kiáltotta parancsolóan Marja Tyimofejevna. - Én az én hercegem felesége vagyok, nem félek a késedtől!

- A késemtől?

- Igen, a késedtől! Kés van a zsebedben. Azt hitted, hogy alszom, de láttam: amikor az imént beléptél, kést akartál elővenni!

- Mit mondtál, te szerencsétlen, hát ilyesmiket álmodol?! - üvöltött Sztavrogin, és teljes erejéből ellökte magától Marja Tyimofejevnát, úgy, hogy szegény fájdalmasan beleütötte a vállát meg a fejét a díványba. Nyikolaj Vszevolodovics kifelé iramodott, de a tébolyult nő rögtön felugrott, és sántítva, ugrálva utánaszaladt, és bár a holtra ijedt Lebjadkin minden erejével igyekezett visszatartani, visítva, kacagva még a tornácról is kiabált utána:

- Griska Otrepjev, átok rád!

4

„Kés, kés!" - ismételgette csillapíthatatlan haraggal Sztavrogin, ahogy az utat nem nagyon keresgélve, hosszú léptekkel haladt a sárban meg a pocsolyákban. Igaz, időnként roppant szeretett volna felkacagni hangosan, eszeveszetten, de valahogy mégis türtőztette magát, és visszafojtotta a nevetést. Csak a hídon tért magához, pontosan ugyanazon a helyen, ahol az előbb Fegykával találkozott; ugyanaz a Fegyka most is ott várta, és amikor meglátta, levette sapkáját, vígan elvigyorodott, és szaporán, jókedvűen mindjárt fecsegni kezdett valamiről. Nyikolaj Vszevolodovics először megállás nélkül továbbment, sőt egy ideig egyáltalán nem is figyelt a megint nyomába szegődő csavargóra. Egyszer csak meghökkentette az a gondolat, hogy teljesen megfeledkezett róla, mégpedig éppen akkor feledkezett meg, amikor ő maga pillanatonként azt ismételgette magában: „Kés, kés." Galléron ragadta a csavargót, és egész

felgyülemlett dühével, teljes erejéből odavágta a hídhoz. Fegyka egy pillanatig arra gondolt, hogy birokra kél, de csaknem azonnal ráeszmélt, hogy ő csak amolyan kis szalmaszál ellenfeléhez képest, aki ráadásul váratlanul támadott; elhallgatott, elcsitult hát, még csak nem is védekezett. A ravasz csavargó, ahogy hátracsavart karral, a földhöz nyomva ott térdelt, nyugodtan várta a kibontakozást, és alighanem egyáltalán nem is hitte, hogy veszélyben forog.

Nem tévedett. Nyikolaj Vszevolodovics a bal kezével már-már levette meleg sálját, hogy összekötözze foglyának kezét; de valami okból hirtelen abbahagyta; ellökte magától a csavargót. Fegyka menten talpra ugrott, megfordult, és máris megvillant a kezében egy rövid, széles dikics, amely egy pillanat alatt került elő valahonnan.

- El azt a kést, dugd el, rögtön dugd el! - parancsolta türelmetlen mozdulattal Nyikolaj Vszevolodovics, és a cipészkés ugyanolyan hirtelen eltűnt, ahogy megjelent.

Nyikolaj Vszevolodovics megint szótlanul, hátra se fordulva folytatta útját, de a makacs gazember mégse maradt el tőle, igaz, most már nem locsogott, sőt tisztelettudóan távolságot is tartott: egy egész lépéssel hátrább ment utána. Így haladtak végig a hídon, és értek át a partra mind a ketten; ezúttal balra, egy szintén hosszú és kihalt mellékutcába fordultak, amelyen azonban hamarább el lehetett jutni a város középpontjába, mint a még hosszabb úton: a Bogojavlenszakaja utcán.

- Azt mondják, a minap itt valahol a járásban kiraboltál egy templomot, igaz ez? - kérdezte váratlanul Nyikolaj Vszevolodovics.

- Hát én először tulajdonképpen imádkozni mentem be - válaszolta nyugodtan és udvariasan a csavargó, mintha mi se történt volna; sőt nem is annyira nyugodtan, mint inkább méltóságosan. Az előbbi „baráti" bizalmaskodásnak immár nyoma se volt. Egy gyakorlatias és komoly ember volt itt látható, akit igazságtalanul megsértettek ugyan, de aki el tudja felejteni a sértést is. - De ahogy odavezérelt az Úr - folytatta -, egyszeriben azt gondoltam, micsoda mennyei áldás ez! Az árvaságom miatt történt ez a dolog, mivelhogy az ilyen sorsú ember egyáltalában nem lehet meg segedelem nélkül. De higgye el, uram, istenemre, csak kárt vallottam, megbüntetett az Úr a bűneimért: a füstölőért meg a szerpap hámjáért meg a bezzegjéért összevissza tizenkét rubelt kaptam. Szent Miklós álladzója, pedig színezüst volt, potom áron ment el: azt mondták, hogy nem valódi.

- A sekrestyést leszúrtad?

- Hát tulajdonképpen a sekrestyéssel együtt kaparintottuk meg a holmit, de később, úgy reggeltájt, a pataknál hajba kaptunk azon, hogy ki vigye a zsákot. Vétkeztem, könnyítettem rajta egy kicsinyég.

- Ölj még, lopj még!

- Szóról szóra, pontosan ugyanezt tanácsolja Pjotr Sztyepanovics is, mint maga, kérem, mert segedelem dolgában rettentően fukar és kemény szívű ember, kérem. Azonkívül egy szemernyit se hisz a mennyei Teremtőben, aki földi porból alkotott bennünket, hanem azt mondja, hogy mindent csakis a természet hozott létre, egészen a legutolsó állatig, azonfelül pedig nem érti, hogy az ilyen sorsú ember, mint én, egyáltalán sehogy se lehet meg jótékony segedelem nélkül, kérem. Ha elkezdem magyarázni neki, úgy bámul rám, mint borjú az új kapura, úgyhogy csak csodálkozok rajta. Bezzeg Lebjadkin kapitánynál - akit az imént tetszett meglátogatni -, amikor még a maga hazajötte előtt a Filippov házban laktak, tessék elhinni, néha egész éjjel tárva-nyitva állt az ajtó, kérem, ő maga meg holtrészegen aludt, a pénz pedig csak úgy hullott a padlóra minden zsebéből. A saját szememmel volt alkalmam látni, mert ahogy a magamfajták tartják, segedelem nélkül sehogy se lehet meglenni, kérem...

- Hogyhogy a saját szemeddel? Talán bejártál hozzá éjszakánként?

- Lehet, hogy bejártam, de erről nem tud senki semmit.

- És nem szúrtad le?

- Amikor jól meghánytam-vetettem a dolgot, fékeztem magamat, kérem. Mert mihelyt egészen pontosan megtudtam, hogy százötven rubelt akármikor kivehetek a zsebéből, hát miért másztam volna bele olyasmibe, amikor akár ezerötszázat is kivehetek valahonnan, ha várok egy keveset? Mert Lebjadkin kapitány (tulajdon fülemmel hallottam) részeg fejjel mindig nagyon, de nagyon számított magára, kérem, és nincs itt olyan vendéglő vagy akár olyan utolsó csapszék, ahol abban a bizonyos állapotában ezt ki ne kürtölte volna. Úgyhogy amikor sok szájból hallottam a dologról, attól fogva én is kegyelmességedbe vetettem minden reményemet. Én, uram, úgy mondom magának, mint az apámnak vagy az édestestvéremnek, mert Pjotr Sztyepanovics ezt sohase tudja meg tőlem, sőt más se, egy teremtett lélek se. Egyszóval kegyeskedik adni három rubelecskét, méltóságos uram, vagy nem? Szeretném, ha nyíltan beszélne velem, hogy megtudjam a való igazat, mert a magamfajta sehogy se tud meglenni segedelem nélkül, kérem.

Nyikolaj Vszevolodovics hangosan felkacagott, zsebéből elővette pénztárcáját, amelyben vagy ötven rubel volt kisebb címletekben, és a csomagból odadobott egy bankjegyet, aztán a másikat, a harmadikat, negyediket. Fegyka röptükben igyekezett felfogni őket, a bankók a sárba hulltak, a csavargó ide-oda ugrálva kapkodott utánuk, és közben azt kiáltozta: „Ej, ej!” Nyikolaj Vszevolodovics végül odavágta neki az egész pénzcsomót, és tovább kacagva, immár egyedül folytatta útját a mellékutcában. A csavargó visszamaradt, hogy a sárban térden csúszkálva keresgélje a szélben szétrepült és a tócsákban elmerülő bankókat, és a sötétben még egy álló óráig lehetett hallani szaggatott felkiáltásait: „Ej, ej!”

HARMADIK FEJEZET

A párbaj

1

Másnap délután két órakor sor került a tervezett párbajra. A dolog gyors lefolyását elősegítette Artyfemij Pavlovics Gaganovnak az a fékezhetetlen vágya, hogy mindenáron megverekedjék Sztavroginnal. Mivel nem értette ellenfelének viselkedését, valósággal őrjöngött. Már egy teljes hónapja sértegette büntetlenül, és még mindig nem tudta kihozni a béketűrésből. Pedig épp az kellett, hogy Nyikolaj Vszevolodovics hívja ki, mivel neki magának nem volt közvetlen ürügye a kihívásra. Titkos indítékait ugyanis - tehát azt, hogy betegesen gyűlöli Sztavrogint a négy évvel ezelőtti családi sérelem miatt - valami okból restellte bevallani. Meg aztán maga is képtelennek tartotta volna ezt az ürügyet, különös tekintettel azokra a békés bocsánatkérésekre, amelyeket Nyikolaj Vszevolodovics már kétszer is felajánlott. Magában úgy vélekedett, hogy Sztavrogin szégyentelen gyáva; sehogy se fért a fejébe, hogyan tudta az elviselni Satov pofonját: ilyen módon határozta el aztán, hogy elküldi neki azt a rendkívül goromba levelet, amely végül is arra késztette Nyikolaj Vszevolodovicsot, hogy kihívással válaszoljon. Miután az előző napon elküldte a levelet, és a kihívást türelmetlenül várva hol reménykedve, hol kétségbeesetten számítgatta annak esélyeit, a biztonság kedvéért még az este szerzett magának segédet, nevezetesen Mavrikij Nyikolajevics Drozdovot, barátját és iskolatársát, akit különösen tisztelt. Ilyen módon Kirillov, aki másnap reggel kilenc órakor megjelent a megbízásával, már teljesen előkészítve találta a talajt. Nyikolaj Vszevolodovics minden bocsánatkérését és hallatlan engedményét mindjárt az első szó után, szokatlan hevességgel elutasították. Mavrikij-Nyikolajevics, aki csak az előző napon értesült a dolgok állásáról, e rendkívüli ajánlatok hallatára majd eltátotta száját csodálkozásában, és ragaszkodni akart a kibéküléshez, de észrevéve, hogy Artyemij Pavlovics, a szándékát előre kitalálva, szinte megremeg a székén, csöndben maradt, és nem szólt semmit. Ha előzőleg nem adja szavát barátjának, rögtön el is megy; csakis abban a reményben maradt ott, hogy legalább a dolog lezajlásakor segíthet valamiben. Kirillov átadta a kihívást; a találkozó valamennyi, Sztavrogin szabta feltételét szóról szóra, a legcsekélyebb ellenvetés nélkül, rögtön elfogadták. Csak egy, különben igen kegyetlen kikötéssel toldották meg, nevezetesen: ha az első lövések után semmi döntő nem történik, akkor másodszor is elindulnak egymás felé; ha másodjára se jutnak semmire, akkor harmadszor is. Kirillov elkomorodott, egy darabig alkudozott a harmadik lövést illetően, de miután semmit sem sikerült elérnie, beleegyezett azzal a feltétellel, hogy „háromszor még lehet, de négyszer semmiképp sem". Ezt elfogadták. Ilyen módon délután két órakor létrejött a találkozó Brikovóban, vagyis a város határában, Szkvoresnyiki és a Spigulin-gyár közt elterülő ligetben. A tegnapi eső teljesen elállt, nedves, nyirkos, szeles volt az idő. A hideg égen gyorsan, alacsonyan szálltak a tépett, borús fellegek; a fák koronája öblösen, hatalmasan zúgott, a gyökerük meg recsegett; nagyon szomorú nap volt.

Goganov és Mavrikij Nyikolajevics kétlovas, pompás nyitott kocsin érkezett a helyszínre; Artyemij Pavlovics hajtott; egy szolga is volt velük. Csaknem ugyanabban a pillanatban jelent meg Nyikolaj Vszevolodovics is Kirillovval, de nem fogaton, hanem lóháton, ugyancsak lovas szolgával. Kirillov, bár sohasem ült még lovon, bátran és egyenesen tartotta magát a nyeregben, jobb kezével magához szorította a nehéz pisztolyos dobozt, melyet nem akart rábízni a szolgára, a ballal pedig, gyakorlatlansága folytán, állandóan csavargatta és rángatta a kantárszárat, emiatt a ló ide-oda kapkodta a fejét, és fel akart ágaskodni, de ettől különben egy

csöppet sem ijedt meg a lovas. A kákán is csomót kereső Gaganov, aki hamar és mélységesen meg szokott sértődni, már azt is újabb sértésnek vette, hogy amazok lóháton érkeztek: úgy vélte, hogy ellenfelei nyilván túl biztosak a sikerben, ha még fel sem tételezik, hogy esetleg fogaton kell elszállítani a sebesültet. A méregtől egészen sárgán szállt ki kocsijából, mindjárt érezte, hogy remeg a keze, és ezt közölte is Mavrikij Nyikolajeviccsel. Nyikolaj Vszevolodovics meghajtását egyáltalán nem viszonozta, sőt félrefordult. A két segéd sorsot vetett: Kirillov pisztolyaira esett a döntés. Kimérték a határvonalakat, felállították az ellenfeleket, a fogatot meg a lovakat a két inassal vagy háromszáz lépéssel hátrább küldték. A fegyvereket megtöltötték, és az ellenfelek kezébe adták.

Kár, hogy gyorsan kell pergetnem a történetet, és nincs idő a leírásra; de egy-két megjegyzést mégse mellőzhetek. Mavrikij Nyikolajevics szomorú volt és gondterhelt. Kirillov viszont teljesen nyugodt és közömbös, nagyon pontos a magára vállalt kötelesség részleteiben, de e legcsekélyebb sürgölődés nélkül, mintha egyáltalán nem is érdekelné a dolog oly közeli és döntő jelentőségű kimenetele. Nyikolaj Vszevolodovics sápadtabb volt a szokottnál; eléggé könnyen öltözött: felöltőt és fehér nyúlszőr kalapot viselt. Fáradtnak látszott, néha elkomorodott, és egy csöppet se tartotta szükségesnek, hogy palástolja kellemetlen lelkiállapotát. Ebben a percben Artyemij Pavlovics volt a legérdekesebb, így hát semmiképp se mellőzhetem, hogy - teljesen külön - ne szóljak róla néhány szót.

2

Eddig nem volt alkalmam megemlíteni a külsejét. Vagy harminchárom éves, magas termetű, fehér bőrű, ahogy az egyszerű nép mondja, jó húsban levő, csaknem kövér ember volt, gyér, lenszőke hajjal és talán még szépnek is mondható arcvonásokkal. Ezredesként vonult nyugdíjba, és ha a tábornokságig szolgál, akkor abban a rangban még tekintélyesebbnek hat, és nagyon meglehet, hogy jó hadvezér válik belőle.

Egyéniségének jellemzése szempontjából nem mellőzhetem, hogy nyugalomba vonulásának fő oka az az őt sokáig és gyötrelmesen üldöző gondolat volt, hogy szégyen esett a családján az után a sérelem után, amelyet négy éve a klubban az apjával szemben Nyikolaj Sztavrogin elkövetett. Lelkiismereti okokból becstelenségnek tartotta, hogy tovább szolgáljon, és magában szentül azt hitte, hogy jelenlétével bemocskolja az ezredet és tiszttársait, noha egyikük sem tudott az esetről. Igaz, egyszer már előbb is ki akart lépni a szolgálatból, még régebben, jóval a sértés előtt, egészen más okokból, de mindeddig ingadozott. Bármilyen furcsa is leírni: a nyugalomba vonulásnak ez az eredeti indítéka, helyesebben ösztönzője, a jobbágyok felszabadításáról szóló február tizenkilencediki kiáltvány volt. Artyemij Pavlovics, kormányzóságunk leggazdagabb földbirtokosa, aki ráadásul nem is olyan sokat veszített a kiáltvány következtében, sőt maga is képes volt arra, hogy meggyőződjék az intézkedés emberiességéről, és felfogja a reform gazdasági előnyeit, a kiáltvány megjelenése után egyszeriben szinte személyében sértve érezte magát. Ez valami tudattalan érzés volt, de minél ösztönösebb, annál erősebb. Apja haláláig egyébként nem mert tenni semmilyen döntő lépést; de Pétervárott „nemes” gondolkodásmódja révén ismertté vált sok jelentős személyiség előtt, akikkel buzgón ápolta a kapcsolatot. Visszahúzódó, magába zárkózott ember volt. Még egy vonás: azok közé a régi vágású, de Oroszországban még mindig fellelhető nemesek közé tartozott, akik rendkívül sokra tartják a nemességüket, és nemzetségük tisztaságát, és ezzel túlontúl komolyan foglalkoznak. Ugyanakkor ki nem állhatta az orosz történelmet, sőt általában amolyan disznóságnak tartotta az egész orosz hagyományt. Még gyermekkorában, abban az előkelőbb

és gazdagabb növendékek számára létesített különleges katonaiskolában, ahol szerencséje volt kezdeni és befejezni tanulmányait, bizonyos költői szemlélet gyökeresedett meg benne: megtetszettek neki a várak, a középkori élet, annak az egész színpadias része, a lovagság; már akkoriban kis híján sírva fakadt szégyenében, hogy a cár a moszkvai cárság idején testileg is fenyíthette az orosz bojárt, és elpirult az összehasonlításoktól. Ez a rendkívül szigorú, feszes ember, aki kitűnően ismerte szolgálatát, és teljesítette kötelességét, lélekben ábrándozó volt. Azt állították, hogy tudna beszélni gyűléseken, mert van szónoki tehetsége; ennek ellenére az egész harminchárom éve alatt csak hallgatott. Még abban az előkelő pétervári társaságban is, amelyben az utóbbi időben forgolódott, szokatlanul kevélyen viselkedett. A külföldről hazatért Nyikolaj Vszevolodoviccsal való pétervári találkozása kis híján megőrjítette. A jelen pillanatban, a határvonalon állva, szörnyű izgalomban volt. Mindig úgy rémlett neki, hogy valamiképpen mégsem sikerül a dolog, és a legkisebb késedelem is felzaklatta. Beteges türelmetlenség tükröződött az arcán, amikor Kirillov, ahelyett, hogy jelt adott volna a párbajra, egyszer csak beszélni kezdett, igaz, csak a forma kedvéért, amit maga is nyíltan kijelentett.

- Én csak a forma kedvéért; most, amikor a pisztolyok már a kezükben vannak, és vezényelni kellene, nem óhajtanának-e az utolsó pillanatban mégis kibékülni? Ez a segéd kötelessége.

Mavrikij Nyikolajevics, aki mindeddig hallgatott, de magában egészen tegnap óta szenvedett, engedékenysége és gyengesége miatt, most, barátja bosszúságára, kapva kapott Kirillov javaslatán, és ő is megszólalt:

- Teljes mértékben csatlakozom Kirillov úr szavaihoz... az a felfogás, hogy a határvonalon már nem lehet kibékülni, csak franciáknak való előítélet... Meg aztán én nem is értem, hol itt a sértés, már engedelmet, ezt rég meg akartam mondani... mert hisz felajánlottak minden elképzelhető bocsánatkérést, nem így van?

Fülig elpirult. Ritkán fordult elő, hogy ilyen sokat és ilyen izgatottan beszéljen.

- Nyomatékosan megismétlem ajánlatomat: hajlandó vagyok bocsánatot kérni bármilyen formában - kapott a szón rendkívül sietősen Nyikolaj Vszevolodovics is.

- Hát lehetséges ez?! - üvöltött fel dühösen Mavrikij Nyikolajevicshez fordulva és szinte megszállottan dobbantva Gaganov. - Mavrikij Nyikolajevics, ha maga a párbajsegédem és nem az ellenségem, magyarázza meg annak az embernek (pisztolyával Nyikolaj Vszevolodovics felé bökött), hogy az ilyen engedmény nem más, mint a sértés súlyosbítása! Nem tartja lehetségesnek, hogy én megsértsem!... Nem tartja gyalázatnak, hogy elmenjen előlem a határvonalról! Hát kinek néz ő engem ezek után, maga szerint? És maga még a segédem! Maguk csak bosszantanak, hogy mellé lőjek! - Megint dobbantott, és a szájából csak úgy fröcsögött a nyál.

- A tárgyalásnak vége. Tessék figyelni a vezényszót! - kiáltotta teli torokból Kirillov. - Egy! Kettő! Három!

Háromra egymás felé indult a két ellenfél. Gaganov mindjárt felemelte a pisztolyt, és már az ötödik vagy a hatodik lépésnél lőtt. Egy másodpercre megállt, majd amikor meggyőződött, hogy elhibázta, odasietett a határvonalhoz. Odament Nyikolaj Vszevolodovics is, felemelte a pisztolyt, de valahogy túl magasra, és szinte egyáltalán nem is célozva lőtt. Aztán elővette zsebkendőjét, és körülcsavarta vele jobb kezének kisujját. Csak ekkor látták, hogy Artyemij Pavlovics nem egészen hibázta el, de golyója csupán súrolta a kisujj egyik ízületét, anélkül, hogy a csontot érte volna; jelentéktelen kis karcolás volt. Kirillov nyomban kijelentette, hogy ha a felek ezzel nem érik be, a párbaj tovább folyik.

- Kijelentem - szólt Mavrikij Nyikolajevicshez fordulva, rekedten Gaganov (kiszáradt a torka) -, az az ember (megint Sztavrogin felé bökött) szándékosan a levegőbe lőtt... készakarva... Ez újabb sértés! Lehetetlenné akarja tenni a párbajt!

- Jogom van úgy lőni, ahogy akarok, csak a szabályok szerint történjen minden - jelentette ki Nyikolaj Vszevolodovics.

- Nem, nincs joga! Magyarázza meg neki, magyarázza meg! - kiáltotta Gaganov.

- Teljes mértékben csatlakozom Nyikolaj Vszevolodovics véleményéhez! - kiáltotta Kirillov.

- Miért kímél? - dühöngött oda se figyelve Gaganov. - Én megvetem a kíméletét... Köpök rá... Én...

- Szavamat adom, hogy egyáltalán nem akartam megsérteni - szólt türelmetlenül Nyikolaj Vszevolodovics. - Azért lőttem felfelé, mert nem akarok többé senkit se megölni, hogy aztán magát-e vagy mást-e, az személy szerint nem érinti magát. Igaz, én nem érzem sértve magam, és sajnálom, hogy ez bosszantja. De senkitől se tűröm, hogy korlátozza a jogaimat.

- Kérdezze meg tőle - üvöltötte Mavrikij Nyikolajevicshez fordulva Gaganov -, ha ennyire fél a vértől, akkor miért hívott ki?

- Hát hogy lehetett volna nem kihívni magát? - avatkozott bele Kirillov. - Maga hallani sem akart egyébről, hát hogy rázza le magát?!

- Csak egyet jegyzek meg - szólt Mavrikij Nyikolajevics, miután erőlködve és kínlódva fontolgatta a dolgot -, ha az ellenfél előre bejelenti, hogy felfelé fog lőni, akkor valóban nem lehet folytatni a párbajt... kényes és... érthető okok miatt...

- Én egyáltalán nem jelentettem be, hogy minden alkalommal felfelé lövök! - kiáltotta a türelmét most már végképp elvesztve Sztavrogin. - Maguk egyáltalán nem tudják, mi jár az én eszemben, és hogy fogok lőni most mindjárt... én semmivel sem gátolom a párbajt.

- Ha így van, folytatódhat a találkozó - fordult Gaganovhoz Mavrikij Nyikolajevics.

- Uraim! Foglalják el a helyüket! - vezényelte Kirillov.

Megint egymás felé indultak, Gaganov megint elhibázta, Sztavrogin pedig ismét felfelé lőtt. Ezekről a felfelé lövésekről lehetett volna éppen vitatkozni is: Nyikolaj Vszevolodovics bízvást állította volna, hogy ő úgy lő, ahogy kell, ha nem vallja be saját maga, hogy szándékosan hibázta el. Nem egyenest az égre vagy egy fa koronájára irányította a pisztolyt, hanem az ellenfél irányába, csak egy rőffel a kalapja fölé célzott. Most másodjára még alacsonyabb, még valószínűbb volt az irányzás, de Gaganovot már nem lehetett meggyőzni az ellenkezőjéről.

- Megint! - mondta fogcsikorgatva. - Mindegy! Kihívtak, hát élek a jogommal. Harmadszor is lőni akarok... mindenáron!

- Teljes joga van hozzá! - vágta oda nyersen Kirillov. Mavrikij Nyikolajevics nem szólt semmit. Harmadszor is felállították az ellenfeleket, és máris vezényeltek; Gaganov ezúttal egészen odament a határvonalhoz, és onnan, tizenkét lépésről kezdett célozni. Keze túlságosan remegett ahhoz, hogy pontosan célozhasson. Sztavrogin csak állt a leeresztett pisztollyal, és mozdulatlanul várta a lövést.

- Túl sokáig, túl sokáig céloz! - kiáltotta sietve Kirillov. - Lőjön! Lő-jön! - De már el is dördült a lövés, és ezúttal Nyikolaj Vszevolodovics fejéről lerepült a fehér szőrkalap. A lövés eléggé pontos volt, a kalap elejét igen alacsonyan fúrta át a golyó; egy negyed hüvelykkel

lejjebb - és mindennek vége! Kirillov felkapta a kalapot, és odaadta Nyikolaj Vszevolodovicsnak.

- Lőjön, ne várakoztassa az ellenfelet! - kiáltotta Kirillovval együtt rendkívül izgatottan Mavrikij Nyikolajevics, látva, hogy Sztavrogin a kalapját nézegetve mintha megfeledkezett volna a lövésről. Sztavrogin megrezzent, Gaganovra tekintett, elfordult, és most már minden tapintat nélkül félre, a ligetbe lőtt. A párbaj véget ért. Gaganov szinte letaglózva állt ott. Mavrikij Nyikolajevics odament hozzá, és mondott neki valamit, de az mintha nem értette volna. Kirillov távozóban levette kalapját, és odabiccentett Mavrikij Nyikolajevicsnek; de Sztavrogin megfeledkezett az előbbi udvariasságról; miután leadta a lövést a liget irányába, még csak vissza se fordult a határvonal felé, Kirillov kezébe nyomta a pisztolyát, és sietve a lovakhoz indult. Arca dühös volt; hallgatott. Kirillov se szólt semmit. Lóra szálltak, és elvágtattak.

3

- Miért nem szól?! - kiáltotta türelmetlenül Kirillovnak, immár a házhoz közel, Sztavrogin.

- Mit akar? - szólt válasz helyett Kirillov, miközben kevés híján lecsúszott a felágaskodó lóról.

Sztavrogin türtőztette magát.

- Én nem akartam megsérteni azt a... bolondot, és mégis megint megsértettem - mondta halkan.

- Igen, megint megsértette - vágta oda Kirillov -, ráadásul nem is bolond.

- Mindenesetre megtettem minden tőlem telhetőt.

- Nem.

- Mit kellett volna még tenni?

- Nem kellett volna kihívni.

- Inkább viseljek el még egy pofoncsapást?

- Igen, inkább viseljen el még egy pofoncsapást.

- Lassanként már semmit sem értek! - mondta dühösen Sztavrogin. - Miért vár én tőlem mindenki valamit, amit másoktól nem várnak? Minek viseljem el én azt, amit senki sem visel el, és vállaljak olyan terheket, amelyeket senki se bír cipelni?

- Azt hittem, maga keresi a terhet.

- Én keresem a terhet?

- Igen.

- Maga... észrevette ezt?

- Igen.

- Annyira szembetűnő?

- Igen.

Egy percig hallgattak. Sztavrogin nagyon gondterheltnek látszott, és egészen megdöbbent.

- Azért nem lőttem, mert nem akartam megölni, ennyi az egész, biztosíthatom magát - mondta sietve és izgatottan, mintegy mentegetőzve.

- Nem kellett volna megsérteni.

- Hát mit kellett volna tenni?

- Agyon kellett volna lőni.

- Sajnálja, hogy nem lőttem agyon?

- Én semmit se sajnálok. Azt hittem, csakugyan agyon akarja lőni. Nem tudja, mit keres.

- Terhet keresek - mondta felnevetve Sztavrogin.

- Ha saját maga nem akart vért, akkor miért adott alkalmat őneki, hogy embert öljön?

- Ha nem hívom ki, akkor megöl csak úgy párbaj nélkül.

- Nem a maga dolga. Hátha mégsem ölte volna meg?

- Hanem csak eldöngetett volna?

- Az sem a maga dolga. Viselje a terhet. Különben nincs érdem.

- Köpök én arra az érdemre, nem keresem senkinél sem!

- Azt hittem, keresi - fejezte be roppant hidegvérűen Kirillov.

Belovagoltak a ház udvarára.

- Bejöhetne hozzám - ajánlotta Nyikolaj Vszevolodovics.

- Nem, megyek haza, minden jót. - Kirillov leszállt a lóról, és a hóna alá vette a dobozát.

- De legalább maga nem haragszik rám, ugye? - szólt kezet nyújtva Sztavrogin.

- Egy cseppet sem! - válaszolta Kirillov, és visszafordult, hogy megszorítsa Sztavrogin kezét. - Ha nekem könnyű a teher, azért van, mert ilyen a természetem, a maga terhe viszont bizonyára azért nehezebb, mert olyan a természete. Nagyon szégyenkezni nincs miért, hanem csak egy keveset.

- Tudom, hogy gyenge jellem vagyok, de nem is igyekszem az erősek közé tolakodni.

- Ne is igyekezzék; maga nem erős ember. Jöjjön majd el teázni.

Nyikolaj Vszevolodovics szerfölött zavartan ment be a szobájába.

4

Rögtön megtudta Alekszej Jegorovicstól, hogy Varvara Petrovna, aki nagyon örült annak, hogy Nyikolaj Vszevolodovics - nyolcnapi betegség után először - sétalovaglásra indul, befogatott a hintóba, és egyedül elhajtatott, hogy „miképpen annak előtte, friss levegőt szívjon, mivel e nyolc nap alatt el is felejtette, mit jelent tiszta levegőt szívni”.

- Egyedül indult el vagy Darja Pavlovnával? - szakította félbe gyorsan kérdésével az öreget Nyikolaj Vszevolodovics, és roppant elkomorodott, amikor azt hallotta, hogy Darja Pavlovna „gyengélkedése miatt nem vállalkozott, hogy elkísérje, és jelenleg a szobájában tartózkodik”.

- Ide hallgass, öreg - kezdte, mintegy hirtelen elszánással -, tartsad szemmel ma egész nap, és ha észreveszed, hogy hozzám indul, rögtön állítsd meg, és mondd meg neki, hogy legalább néhány napig nem fogadhatom... hogy ezt én magam üzenem... ha pedig eljön az ideje, én magam hívom - hallod?

- Átadom, kérem - válaszolta Alekszej Jegorovics bánatos hangon, és lesütötte a szemét.

- De csakis akkor, ha világosan látod, hogy magától hozzám indul.

- Ne tessék félni, nem lesz hiba. Eddig is az én közvetítésemmel történtek a látogatások; mindig az én segítségemet vette igénybe.

- Tudom. Tehát csak akkor, ha magától jönni akarna. Hozz teát, ha lehet, minél hamarább.

Alighogy az öreg kiment, csaknem ugyanabban a pillanatban kinyílt ugyanaz az ajtó, és a küszöbön megjelent Darja Pavlovna. Tekintete nyugodt volt, de az arca sápadt.

- Hogy kerül ide?! - kiáltott fel Sztavrogin.

- Itt álltam és vártam, mikor megy ki az öreg, hogy bejöhessek magához. Hallottam, milyen utasítást adott neki, amikor pedig az imént kilépett, elbújtam jobbra, a kiszögellés mögé, úgyhogy nem vett észre.

- Én már régóta szakítani akartam magával, Dasa... még idejében... Nem fogadhattam ma éjjel, még a levele ellenére sem. Én magam akartam írni, de én nem értek az íráshoz - tette hozzá szinte undorral.

- Magam is gondoltam már, hogy szakítanunk kell. Varvara Petrovna erősen gyanakszik, hogy ilyen kapcsolat van köztünk.

- Annyi baj legyen.

- Nem szabad tovább nyugtalanítanunk. Tehát így lesz most már egészen a végéig?

- Maga még mindig azt hiszi, hogy okvetlenül lesz valamilyen vége?

- Igen, biztosra veszem.

- A világon semminek sincs semmilyen vége.

- De ennek lesz valami vége. Akkor majd szólítson, és jövök. Most isten áldja.

- És milyen vége lesz? - szólt gúnyosan nevetve Nyikolaj Vszevolodovics.

- Nem sebesült meg, és... nem ontott vért? - kérdezte anélkül, hogy választ volna a kérdésre.

- Buta dolog volt; nem öltem meg senkit, ne féljen. Egyébként még értesül mindenről - mindenkitől. Egy kissé rosszul érzem magam.

- Megyek. Ma még nem hozza nyilvánosságra a házasságát? - kérdezte végül tétován.

- Ma még nem; holnap sem; holnapután... nem tudom, lehet, hogy mindnyájan meghalunk, annál jobb. Hagyjon már, hagyjon már végre!

- Nem teszi tönkre azt a másik... őrültet?

- Az őrülteket nem teszem tönkre, sem az egyiket, sem a másikat, de az épeszűt alighanem tönkreteszem: én olyan aljas és galád vagyok, Dasa, hogy alighanem csakugyan szólítom majd magát „a legvégső ponton”, ahogy mondja, maga pedig a józan esze ellenére is jönni fog. Miért teszi tönkre saját magát?

- Tudom, hogy a legvégén csak én maradok maga mellett, és... én azt várom.

- És ha a legvégén mégsem szólítom, hanem elmenekülök magától?

- Ez lehetetlen: szólítani fog.

- Mennyi lenézés van ebben irántam.

- Tudja maga, hogy nem csak lenézés...

- Tehát lenézés mégiscsak van?

- Nem jól fejeztem ki magamat. Isten a tanúm, rendkívül szeretném, ha sohase lenne szüksége rám.

- Egyik mondás különb, mint a másik. Én is szeretném, ha nem tenném tönkre magát.

- Engem soha semmivel se tehet tönkre, és ezt maga tudja a legjobban - válaszolta gyorsan és határozottan Darja Pavlovna. - Ha magához nem megyek, akkor elmegyek ápolónőnek betegek mellé, gondozni őket, vagy vándor könyvárusnak, Bibliát árulni. Így döntöttem. Én nem lehetek senki felesége, én nem lakhatok ilyen házaknál, mint ez. Én nem ezt akarom... Maga mindent tud.

- Nem, sohase bírtam megtudni, mit akar; alighanem úgy érdeklődik irántam, ahogy némelyik elöregedett ápolónő érdeklődik valami okból jobban egyik-másik betege iránt, vagy helyesebben: ahogy némelyik, temetésről temetésre vándorolgató istenes vénasszony jobban kedvel egy-egy mutatósabb hullát, mint a többieket. Miért néz rám ilyen furcsán?

- Nagyon beteg? - kérdezte Sztavrogint valahogy különösen fürkészve, részvéttel Dasa. - Istenem! És ez az ember akar meglenni nélkülem!

- Ide hallgasson, Dasa, én mostanában állandóan kísérteteket látok. Egy ördögfi tegnap a hídon felajánlotta nekem, hogy leszúrja Lebjadkint meg Marja Tyimofejevnát, hogy véget vessek a törvényes házasságnak, és eltüntessek minden nyomot. Három rubel felpénzt kért, de világosan tudtomra adta, hogy az egész művelet legalább másfél ezerbe fog kerülni. Ilyen számító ördög ez! Könyvelő! Haha!

- Biztos abban, hogy kísértet volt?

- Ó, nem, egyáltalán nem kísértet! Csak Fegyenc Fegyka volt, a rablógyilkos, aki megszökött a kényszermunkából. De nem ez a lényeg; mit gondol, mit csináltam? Odaadtam neki minden pénzt, ami csak volt a tárcámban, így hát most szentül azt hiszi, hogy az előleget adtam oda neki!...

- Éjjel találkozott vele, és ő tett magának ilyen javaslatot? Hát nem látja, hogy teljesen körülfogja a hálójuk?!

- Mit bánom én! Hanem tudja, magának a nyelve hegyén lebeg egy kérdés, a szemén látom - tette hozzá haragos és ingerült mosollyal.

Dasa megijedt.

- Egyáltalán semmilyen kérdésem és semmilyen kételyem sincs, inkább hallgasson! - kiáltotta riadtan, szinte elhessegetve a kérdést.

- Vagyis biztos abban, hogy nem megyek el Fegykához a csapszékbe?

- Ó, Istenem! - kiáltotta a kezét összecsapva Dasa. - Miért kínoz ennyire?!

- No, hát bocsássa meg nekem ezt az ostoba tréfát, úgy látszik, kezdem átvenni az ő rossz modorukat. Tudja, tegnap éjjel óta borzasztóan szeretnék nevetni, folyton nevetni, szakadatlanul, hosszan, sokat. Mintha robbanásig megtöltöttek volna nevetéssel... Hallga! Megjött anyám; a zörgéséről megismerem, ha az ő hintója áll meg a tornác előtt.

Dasa megragadta Sztavrogin karját.

- Az Isten őrizze meg magát a démonától, és... hívjon engem, hívjon minél hamarább!

- Ó, hát micsoda démonom van nekem?! Ez csupán egy pocsék, náthás, félresikerült, görvélykóros kis ördögfi. De ugye, Dasa, maga megint nem mer kimondani valamit?

A lány fájdalmasan, szemrehányóan nézett rá, és az ajtó felé fordult.

- Ide hallgasson! - kiáltott utána dühös, torz mosollyal Sztavrogin. - Ha... nos hát, egyszóval... *ha*... érti, no, ha mégis elmennék a csapszékbe, és azután szólítanám magát... eljönne még a csapszék után is?

Dasa az arcát kezébe rejtve, válasz nélkül, vissza se fordulva, kiment.

- A csapszék után is eljön! - suttogta rövid gondolkodás után Sztavrogin, és finnyás megvetés jelent meg az arcán. - Ápolónő! Hm!... Egyébként talán épp ez kell nekem.

NEGYEDIK FEJEZET

Mindenki várakozik

1

Az a hatás, amelyet a párbaj gyorsan elterjedt históriája városunk egész társadalmában keltett, különösen a miatt az egyöntetűség miatt volt figyelemre méltó, amellyel mindenki sietett jelezni, hogy fenntartás nélkül Nyikolaj Vszevolodovicsot pártolja. Sok volt ellensége határozottan a barátjának vallotta magát. Ennek a közvéleményben bekövetkezett váratlan fordulatnak a fő oka egy olyan személynek néhány rendkívül találó megjegyzése volt, aki mindeddig nem nyilatkozott, és aki a nagy többséget egyszeriben módfelett érdeklő jelentőséget adott az eseménynek. Így történt: kormányzóságunk nemességének vezetőjénél, akinek hitvese a neve napját ünnepelte, az eset után mindjárt másnap összegyűlt az egész város. Jelen volt, helyesebben: vezető szerepet játszott Julija Mihajlovna is; Lizaveta Nyikolajevnával érkezett, aki tündökölt szépségével és feltűnő vidámságával, amelyet ezúttal hölgyeink közül sokan mindjárt különösen gyanúsnak találtak. Mellesleg megjegyzem: Mavrikij Nyikolajeviccsel való eljegyzéséhez immár semmi kétség se férhetett. Lizaveta Nyikolajevna egy szolgálaton kívüli, de tekintélyes tábornok tréfás kérdésére - e tábornokról alább még szó lesz - saját maga nyíltan azt felelte azon az estélyen, hogy menyasszony lesz. És mégis mi történt? Hölgyeink közül senki sem akart hinni ebben az eljegyzésben. Valamennyien továbbra is makacsul valami regényt, valamiféle végzetes és titokzatos családi eseményt sejtettek, amely még Svájcban zajlott le, mégpedig - ki tudja, miért, de biztosra vették - Julija Mihajlovna részvételével. Nehéz megmondani, miért tartották magukat mindezek a kósza hírek, vagy talán inkább ábrándok, és miért bonyolították bele olyan határozottan Julija Mihajlovnát. Mihelyt belépett, mindenki várakozással teli, furcsa tekintettel fordult feléje. Meg kell jegyeznem, hogy az eseményről, újdonsága és néhány kísérő körülmény miatt, még egy kissé óvatosan, bizalmasan beszéltek az estélyen. Ráadásul még semmit sem tudtak a hatóság intézkedéséről. Csak annyi tudódott ki, hogy a két párbajozónak nem esett bántódása. Például mindenki tudta, hogy Artyemij Pavlovics korán reggel, teljesen akadálytalanul, hazaindult Duhovóba. Ugyanakkor természetesen mindenki várta, hogy fennhangon szóba hozza valaki az ügyet, és ezzel megnyissa az ajtót az általános türelmetlenség előtt. Éppen a fent említett tábornokban reménykedtek, és nem is csalódtak.

Ez a tábornok, klubunk egyik legtekintélyesebb külsejű tagja, nem nagyon gazdag, de egészen különleges gondolkozású földbirtokos, régi vágású szoknyavadász, egyebek közt roppant szeretett nagy összejöveteleken fennhangon, tábornoki komolysággal szót ejteni éppen olyasmiről, amiről mindenki még csak óvatosan suttogva beszélt. Városunk társadalmában ez volt az ő - hogy úgy mondjam - különleges szerepe. Ilyenkor különösképpen elnyújtotta és édeskésen ejtette ki a szavakat; ezt a szokást bizonyára a külföldet járó oroszoktól tanulta el, vagy azoktól a régebben gazdag orosz földbirtokosoktól, akik a leginkább tönkrementek a jobbágyfelszabadítás után. Sztyepan Trofimovics egyszer meg is jegyezte, hogy minél inkább tönkrement valamelyik földbirtokos, annál édeskésebben selypít, és annál jobban elnyújtja a szavakat. Egyébként ő maga is édeskésen elnyújtva és selypítve beszélt, de ezt saját magánál nem vette észre.

A tábornok úgy szólalt meg, mint illetékes ember. Azonkívül, hogy szegről-végről rokona volt Artyemij Pavlovicsnak - habár állandóan patvarkodtak, sőt pereskedtek is -, valamikor neki magának is volt két párbaja, sőt az egyik miatt közlegénnyé lefokozva száműzték is a

Kaukázusba. Valaki megemlítette Varvara Petrovnát, aki már második napja kijár a betegség után, de tulajdonképpen nem is őt, hanem a Sztavrogin-féle ménteleprő l származó, saját pompás négy szürkéjét, amelyeket a hintaja elé összeválogatott. A tábornok egyszer csak megjegyezte, hogy ma látta a „fiatal Sztavrogint" - lóháton... Mindenki rögtön elhallgatott. A tábornok cuppogott egy darabig a szájával, majd jutalomként kapott arany dohányszelencéjét az ujjai közt forgatva, hirtelen kijelentette:

- Sajnálom, hogy nem voltam itt néhány évvel ezelőtt... akkor ugyanis Karlsbadban voltam... Hm. Engem nagyon érdekel ez a fiatalember, akiről olyan sok mindenféle pletykát hallottam, amikor aztán hazajöttem. Hm. Igaz, hogy őrült? Annak idején azt mondta valaki. Egyszer csak azt hallom, hogy megsérti itt valami diák, rokon hölgyek jelenlétében, ő meg az asztal alá bújt előle; tegnap meg azt hallom Sztyepan Viszockijtól, hogy Sztavrogin megverekedett azzal a... Gaganovval. Mégpedig azzal a lovagias céllal, hogy odatartsa a homlokát annak a megdühödött embernek; csak azért, hogy megszabaduljon tőle. Hm. Ez a húszas években a testőrök szokása volt. Szokott itt járni valakihez?

A tábornok elhallgatott, mintha feleletet várna. Kinyílt tehát az ajtó az általános türelmetlenség előtt.

- Mi egyszerűbb ennél? - emelte fel hangját egyszeriben Julija Mihajlovna, akit bosszantott, hogy mintegy vezényszóra rögtön mindenki őfelé fordította tekintetét. - Hát lehet csodálkozni azon, hogy Sztavrogin megverekedett Gaganovval, de nem torolta meg a diák sértését? Utóvégre nem hívhatta ki párbajra egykori jobbágyát!

Figyelemre méltó szavak! Egyszerű és világos gondolat, amely azonban mindeddig senkinek se jutott eszébe. Olyan szavak, amelyeknek rendkívüli következményeik lettek. Minden botrány és szóbeszéd, minden kicsinyes és anekdotikus vonás a háttérbe tolódott; egészen más jelleg került felszínre. Új személyiség jelent meg, akit mindenki félreismert, olyan személyiség, aki szinte eszményi szigorúsággal értelmezi a fogalmakat. Amikor halálosan megsérti egy diák, vagyis egy képzett ember, aki már nem jobbágy, ő fel se veszi a sértést, mert a sértő - egykori jobbágya. A társaság lármázik és pletykál; a felszínes gondolkozású társaság megvetéssel néz erre az emberre, akit pofon ütöttek; de ő semmibe veszi annak a társaságnak a véleményét, amely még nem érett meg a fogalmak helyes értelmezésére, de azért fecseg róluk.

- Mi pedig itt ülünk, Ivan Alekszandrovics, és magyarázgatunk a helyes fogalmakról, kérem - jegyzi meg az önleleplezés nemes hevületével egy öreg klubtag a másiknak.

- Hát igen, Pjotr Mihajlovics, igen, kérem - helyesel élvezettel a másik -, most mondjon valami rosszat a fiatalságról!

- Ne a fiatalságot tekintse, Ivan Alekszandrovics - szól közbe egy odasodródó harmadik -, itt nem a fiatalságról van szó; ez csillag, nem pedig egyvalaki a fiatalok közül; így kell ezt érteni.

- Éppen az kell nekünk; szűkében vagyunk derék embereknek.

Itt az volt a lényeg, hogy „az új ember" nem csupán „ízig-vérig nemesnek" bizonyult, hanem ráadásul a kormányzóság leggazdagabb földbirtokosa is volt, tehát szükségképpen támaszként és a tettek embereként tűnt fel előttük. Egyébként futólag már előbb is említést tettem földbirtokosaink hangulatáról.

Egészen tűzbe jöttek.

- Nemcsak hogy nem hívta ki a diákot, hanem még a kezét is visszavette, ezt különösképpen jegyezze meg, kegyelmes uram - emelte ki az egyik.

- És az új bíróságra sem cipelte, kérem - tette hozzá a másik.

- Jóllehet az új bíróság tizenöt rubelt ítélt volna neki mint nemesnek a személyi, illetve *arculati* sérelem miatt, hehehe!

- Várjon, majd én árulom el magának az új bíróságok titkát- mondta szinte már megszállottan a harmadik. - Ha valaki lop vagy szélhámoskodik, és tetten érik, rábizonyítják, akkor szaladjon gyorsan haza, és ölje meg az anyját. Azonnal felmentik minden vád alól, a hölgyek pedig batiszt zsebkendőt lengetnek feléje az emelvényről; ez így igaz.

- Igaz, igaz!

Nem maradhattak el a színes történetek sem. Emlegetni kezdték Nyikolaj Vszevolodovics kapcsolatait K. gróffal, akinek a legutóbbi reformokra vonatkozó szigorú különvéleménye közismert volt, miként kiváló tevékenysége is, bár a legutóbbi időben mintha megtorpant volna. És ekkor egyszeriben mindenki számára kétségtelenné vált, hogy Nyikolaj Vszevolodovics jegyben jár K. gróf egyik leányával, noha ehhez a hírhez semmi sem adott biztos alapot. Ami pedig a csodálatos svájci kalandokat meg Lizaveta Nyikolajevnát illeti, azokat még a hölgyek sem emlegették többé. Mellesleg megemlítem, hogy Drozdovéknak éppen erre az időre sikerült lebonyolítaniuk minden eddig elmaradt látogatást. Lizaveta Nyikolajevnát most már mindenki határozottan a leghétköznapibb leányzónak találta, aki „szinte henceg" beteg idegeivel. Nyikolaj Vszevolodovics hazaérkezésének napján történt ájulását most azzal magyarázták, hogy csupán megrémült a diák felháborító tette láttán. Még fokozták is a prózaiságát éppen annak, aminek azelőtt annyira igyekeztek valami fantasztikus színezetet adni; a sántáról pedig végképp megfeledkeztek; még gondolni is szégyelltek rá. „És ha száz sántája lett volna is - ki nem volt fiatal?!" Kiemelték, milyen tisztelettudó Nyikolaj Vszevolodovics az anyja iránt, különféle erényeket igyekeztek felfedezni benne, jóindulattal beszéltek műveltségéről, amelyet a négy év alatt német egyetemeken szerzett. Artyemij Pavlovics cselekedetét végképpen otrombának minősítették: „nem ismerte meg a magafajtát"; Julija Mihajlovnát pedig végleg éles eszűnek ismerték el.

Így hát amikor Nyikolaj Vszevolodovics végre személyesen megjelent a nyilvánosság előtt, mindenki a legnaivabb komolysággal fogadta, és valamennyi ráirányuló szempárból a legtürelmetlenebb várakozást lehetett kiolvasni. Nyikolaj Vszevolodovics rögtön a legszigorúbb hallgatásba burkolózott, és ezzel természetesen sokkal jobban kielégített mindenkit, mintha összebeszélt volna három szakajtóra valót. Egyszóval: általános sikert aratott, és divatba jött. A vidéki társadalomban ha egyszer megjelent valaki, többé már nem rejtőzhet el. Nyikolaj Vszevolodovics attól fogva ugyanolyan kínos pontossággal megtartotta a vidéki élet szabályait, mint azelőtt. Vidámnak nem találták. „Sokat szenvedett; nem olyan ember, mint a többi; van min elgondolkoznia." Most tetszett az embereknek még a büszkesége is, és tisztelték azt a finnyás megközelíthetetlenséget, amely miatt négy éve annyira gyűlölték.

A legjobban Varvara Petrovna diadalmaskodott. Nem tudom megmondani, nagyon búsult-e, hogy szertefoszlottak a Lizaveta Nyikolajevnához fűzött reményei. Ebben persze sokat segített a családi büszkeség is. Egy dolog azonban furcsa volt: Varvara Petrovna egyszerre teljes mértékben hinni kezdte, hogy Nicolas valóban „választott" K. grófeknál, de - ez volt a legfurcsább - olyan szóbeszéd alapján hitte ezt, amely mint mindenki máshoz, őhozzá is csak úgy, a levegőből jutott el; saját maga pedig nem merte egyenesen megkérdezni Nyikolaj Vszevolodovicstól. Kétszer-háromszor mégse tudta megállni: vidáman, burkoltan a szemére vetette, hogy nem egészen őszinte hozzá; Nyikolaj Vszevolodovics elmosolyodott, és továbbra is csak hallgatott. Ezt a hallgatást a beleegyezés jelének is lehetett tekinteni. Ámde Varvara Petrovna mindezek ellenére sohasem felejtette el a sántát. Ez a gondolat kőként, lidércnyomásként nehezedett a szívére, furcsa látomásokkal és sejtésekkel gyötörte - és mindez egyszerre, egy időben a K. gróf lányairól szőtt ábrándokkal. De erről majd később lesz

szó. Városunk társadalma természetesen ismét módfelett előzékeny figyelemmel viseltetett Varvara Petrovna iránt, de ő ezzel nemigen élt, és rendkívül ritkán járt el hazulról.

Ám egyszer ünnepélyes látogatást tett a kormányzónénál. Julija Mihajlovnának azok a fentebb idézett szavai, amelyeket a nemesség vezetője feleségének estélyén mondott, természetesen senkit se bűvöltek el és ejtettek rabul jobban, mint őt: sok bánatot levettek a szívéről, és egyszeriben sok mindent megmagyaráztak abból, ami annyira kínozta az óta a szerencsétlen vasárnap óta. „Félreismertem ezt az asszonyt!" - jelentette ki, és a rá jellemző lendületességgel nyíltan bevallotta Julija Mihajlovnának: azért jött, hogy *köszönetet mondjon* neki. Julija Mihajlovna el volt bűvölve, de tartózkodóan viselkedett. Akkoriban már nagyon tisztában volt tulajdon értékével, sőt egy kissé talán túlságosan is. Beszélgetés közben például kijelentette, hogy soha semmit se hallott Sztyepan Trofimovics tevékenységéről és képzettségéről.

- A fiatal Verhovenszkijt persze nagyon szívesen látom. Egy kissé meggondolatlan, de hát még fiatal; egyébként egészen jelentékeny műveltséggel rendelkezik. De hát mégsem afféle nyugalomba vonult hajdani kritikus.

Varvara Petrovna nyomban sietett megjegyezni, hogy Sztyepan Trofimovics egyáltalán sohasem volt kritikus, ellenkezőleg: egész életét az ő házában élte le. Híressé, „az egész világ számára túlságosan is ismertté" pedig eredeti pályafutásának körülményei, a legutóbbi időben meg a spanyol történelemmel foglalkozó munkái tették; írni akar a mostani német egyetemek helyzetéről, és alighanem a drezdai Madonnáról is valamit. Egyszóval Varvara Petrovna megvédte Sztyepan Trofimovicsot Julija Mihajlovnával szemben.

- A drezdai Madonnáról? Vagyis a Sixtusiról? Chère Varvara Petrovna, én két órát ültem az előtt a kép előtt, és csalódottan távoztam. Semmit sem értettem, és roppant csodálkoztam. Karmazinov is azt mondja, hogy nehéz megérteni. Manapság már senki se talál benne semmi különöset, sem az oroszok, sem az angolok. Csak az öregek kiáltották ki olyan nagy remekműnek.

- Tehát ez az új divat?

- De én úgy gondolom, hogy nem kell elhanyagolni a mi fiatalságunkat sem. Azt kiabálják róluk, hogy kommunisták, holott énszerintem kímélni kell őket és jobban megbecsülni. Én mostanában olvasok mindent - mindenféle újságot, a kommunákról szóló meg természet-tudományos folyóiratokat -, ezt mind járatom, mert utóvégre csak tudnia kell az embernek, hol él, és kikkel van dolga. Végül is nem élhetjük le egész életünket a saját fantáziánk csúcsain. Én levontam a következtetést, és azt fogadtam el alapelvül, hogy kedvesnek kell lennünk az ifjúsághoz, hogy éppen ezáltal megállíthassuk a szakadék szélén. Higgye el, Varvara Petrovna: jótékony hatásunkkal és igenis a kedvességünkkel csakis mi, a társadalom tudjuk visszafogni a fiatalokat annak az örvénynek a szélén, amelybe mindezeknek az öregecskéknek a türelmetlensége taszigálja őket. Egyébként örülök, hogy megtudtam egyet-mást magától Sztyepan Trofimovicsról. Ötletet adott nekem: hasznát vehetjük irodalmi felolvasásunkon. Tudja, közadakozásból egész napos mulatságot rendezek a kormányzóságunkból származó szegény nevelőnők javára. Szétszóródtak egész Oroszországban; csak a mi járásunkból hatan kerültek el; ezenkívül kettő távírásznő, kettő főiskolán tanul, a többiek is szeretnének, de nem telik rá. Szörnyű az orosz nő sorsa, Varvara Petrovna! Ebből csinálnak most egyetemi kérdést, sőt az államtanács ülésén is tárgyaltak róla. A mi furcsa Oroszországunkban mindenki csinálhat mindent, amit csak akar. Így hát megint csak az egész társadalom közvetlen, meleg részvételével és kedvességével terelhetjük ezt a nagy közös ügyet a helyes útra. Ó, Istenem, hát olyan sok ragyogó személyiség van nálunk?! Persze akadnak, de szét vannak szórva. Tömörüljünk hát, és akkor erősebbek leszünk. Egyszóval irodalmi délelőtt lesz nálam, aztán

könnyű reggeli, majd szünet, végül ugyanazon a napon, este, bál. Élőképekkel akartuk kezdeni az estélyt, de alighanem túl sokba kerülne, így hát egy vagy két francia négyes lesz az egész közönség számára álarcban és az ismert irodalmi irányzatokat jelképező, jellegzetes ruhákban. Ezt a tréfás ötletet Karmazinov vetette fel; sokat segít nekem. Tudja, felolvassa majd ott az utolsó írását, amelyet még senki sem ismer. Leteszi a tollat, és többet nem ír; ezzel az utolsó cikkel búcsúzik el a közönségtől. Bűbájos kis írás, *Merci* a címe. Francia cím, de ő ezt tréfásabbnak, sőt szellemesebbnek is tartja. Én is, sőt éppen én ajánlottam. Azt hiszem, Sztyepan Trofimovics is felolvashatna valamit, de minél rövidebben, és... ne legyen túl tudományos. Azt hiszem, Pjotr Sztyepanovics is felolvas, és még valaki. Pjotr Sztyepanovics majd elszalad magához, és közli a műsort; vagy inkább én magam viszem el, ha megengedi.

- Maga pedig azt engedje meg, hogy én is feliratkozzak a gyűjtőívére. Átadom az üzenetet Sztyepan Trofimovicsnak, sőt magam is kérni fogom rá.

Varvara Petrovna végképp elbűvölve tért haza; szívvel-lélekkel Julija Mihajlovna mellett állt, és valami okból már egészen meg is haragudott Sztyepan Trofimovicsra; az pedig, szegény, ahogy otthon ült, nem is tudott semmiről.

- Valósággal beleszerettem, és nem értem, hogy is ismerhettem ennyire félre ezt a nőt - mondta Nyikolaj Vszevolodovicsnak és Pjotr Sztyepanovicsnak, aki estefelé elszaladt hozzá.

- Azért mégis ki kell békülnie az öreggel is, egészen kétségbe van esve - jelentette Pjotr Sztyepanovics. - Végképp a konyhába száműzte őt. Tegnap találkozott az ön hintajával, meghajolt, de ön félrefordult. Tudja, most toljuk előtérbe: nekem vannak vele bizonyos számításaim, úgyhogy talán még hasznát vehetjük.

- Ó, hát ő is fog felolvasni!

- Nemcsak erre gondolok. Magam is el akartam szaladni ma hozzá. Tehát szóljak neki?

- Ahogy akarja. Egyébként nem tudom, hogyan intézi ezt - tette hozzá tétován. - Én magam szándékoztam szót érteni vele, és meg akartam jelölni a napot meg a helyet. - Nagyon elkomorodott.

- No, napot kitűzni éppen nem érdemes. Én egyszerűen átadom az üzenetet.

- Hát jó, adja át. De azért tegye hozzá, hogy okvetlenül napot is fogok kitűzni. Okvetlenül tegye hozzá.

Pjotr Sztyepanovics egy kissé kajánul mosolyogva elszaladt. Általában, amennyire visszaemlékszem, ez idő tájt valahogy különösen haragos volt, sőt rendkívül türelmetlen kirohanásokat is megengedett magának, mégpedig csaknem mindenkivel szemben. De bármilyen furcsa, valahogy mindenki megbocsátott neki. Általában az a vélemény alakult ki, hogy őt egészen más szemmel kell nézni. Megjegyzem, hogy rendkívül dühösen fogadta Nyikolaj Vszevolodovics párbajának hírét. Ez meglepetésként érte; egészen elzöldült, amikor meghallotta. Talán a hiúságát is sértette, hogy csak másnap értesült róla, mikor már mindenki tudta.

- Pedig nem is lett volna joga, hogy megverekedjék - súgta oda Sztavroginnak, amikor immár az ötödik napon véletlenül találkoztak a klubban. Megjegyzendő, hogy ez alatt az öt nap alatt sehol se találkoztak, noha Pjotr Sztyepanovics csaknem mindennap elszaladt Varvara Petrovnához.

Nyikolaj Vszevolodovics szórakozott arccal, szótlanul tekintett rá, mintha nem értené, miről van szó, és meg sem állva továbbhaladt. A klub nagytermén át a büfébe tartott.

- Satovhoz is elment... nyilvánosságra akarja hozni a házasságát - folytatta utána szaladva Verhovenszkij, és mintegy szórakozottságból megragadta a vállát.

Nyikolaj Vszevolodovics hirtelen lerázta magáról Pjotr Sztyepanovics kezét, és szemöldökét fenyegetően összehúzva gyorsan feléje fordult. Pjotr Sztyepanovics furcsa, hosszas mosollyal nézett rá. Egy pillanatig tartott az egész. Nyikolaj Vszevolodovics folytatta útját.

2

Mindjárt Varvara Petrovnától elszaladt az öreghez, mégpedig csakis haragból sietett ennyire, hogy bosszút álljon egy előbbi sérelme miatt, amelyről nekem mindaddig sejtelmem se volt. Arról van szó, hogy a legutóbbi találkozásuk alkalmával, nevezetesen a múlt hét csütörtökén, Sztyepan Trofimovics, aki egyébként maga kezdte a vitát, a végén bottal kergette ki Pjotr Sztyepanovicsot. Ezt a tényt akkor eltitkolta előlem, de most - alighogy beszaladt Pjotr Sztyepanovics azzal a mindenkori, oly gyermetegen dölyfös és gunyoros mosolyával és a szögleteket is végigkutató, kellemetlenül kíváncsi tekintetével - titokban rögtön intett nekem, hogy ne hagyjam el a szobát. Ilyen módon tárult fel előttem, milyen is most köztük a viszony; ezúttal ugyanis végighallgattam az egész beszélgetésüket.

Sztyepan Trofimovics a heverőn elnyúlva ült. A múlt csütörtök óta lefogyott és megsárgult. Pjotr Sztyepanovics a legbizalmasabb módon melléje telepedett, egészen fesztelenül maga alá húzta a lábát, és sokkal nagyobb helyet foglalt el a heverőn, mint amennyit az apja iránti tisztelet megengedett volna. Sztyepan Trofimovics néma méltósággal arrább húzódott.

Az asztalon egy nyitott könyv hevert: a *Mit tegyünk?* című regény. Sajnos, be kell vallanom barátunknak egy furcsa gyöngéjét: az az ábránd, hogy ki kell mozdulnia visszavonultságából és megvívnia az utolsó csatát, mind jobban és jobban felülkerekedett elcsábult képzeletében. Kitaláltam, hogy csakis azzal a céllal vette elő és *tanulmányozza* a regényt, hogy a „visongókkal" való, kétségtelenül bekövetkező összecsapás alkalmával előre ismerje a fogásaikat és érveiket, éppen a saját „katekizmusuk" alapján, és ilyen módon jól felkészülve, diadalmasan megcáfolja mindnyájukat *az ő szemében*. Ó, mennyire gyötörte őt ez a könyv! Néha kétségbeesetten félredobta, és a helyéről felugorva szinte megszállottan járkált a szobában.

- Elismerem, hogy a szerző alapeszméje helyes - mondta nekem lázasan -, de hát annál borzasztóbb! Ugyanez a mi eszménk is, igenis a mienk; mi, mi ültettük el elsőkként, mi nevelgettük, készítettük elő - és különben is mi újat tudnának maguk mondani miutánunk?! Csak hát, édes Istenem, mennyire torzan van megfogalmazva, mennyire el van ferdítve ez az egész! - kiáltott fel, ujjaival a könyvön dobolva. - Hát ilyen következtetésekre törekedtünk mi? Ki ismerhetné fel ebben az eredeti gondolatot?!

- Művelődsz? - kérdezte fölényes mosollyal Pjotr Sztyepanovics, miután felvette a könyvet az asztalról, és elolvasta a címét. - Régóta ideje. Hozok neked különbet is, ha akarod.

Sztyepan Trofimovics ismét méltóságos hallgatásba burkolózott. Én a sarokban, a díványon ültem.

Pjotr Sztyepanovics mindjárt megmagyarázta jöttének okát. Sztyepan Trofimovics természetesen módfelett meglepődött, és rendkívüli felháborodással vegyes rémülettel hallgatta.

- És az a Julija Mihajlovna arra számít, hogy elmegyek hozzá felolvasni?!

- Tulajdonképpen nincs is rád olyan nagy szükségük. Ellenkezőleg, csak azért akarnak körülhízelegni, hogy Varvara Petrovna kegyeibe férkőzzenek. De te, magától értődik, nem mered visszautasítani a felolvasást. Meg aztán, gondolom, amúgy is szívesen vállalod - folytatta fölényes mosollyal -, bennetek, vénségekben, mindőtökben pokoli becsvágy dúl. De azért hallgass rám: igyekezz, hogy ne legyen túl unalmas. Mi van most kéznél? A spanyol történelem vagy mi? Vagy három nappal előbb add ide, hadd nézzem át, különben esetleg elalszik a közönség.

E csípős megjegyzések sietős és túlságosan is leplezetlen gorombasága nyilván előre megfontolt volt. Pjotr Sztyepanovics úgy tett, mintha az apjával nem is lehetne más fogalmakban, finomabb nyelven beszélni. Sztyepan Trofimovics a sértéseket továbbra is rendületlenül elengedte a füle mellett. De a közölt események mind megrázóbb hatást tettek rá.

- És ő maga, *maga* üzente ezt nekem... az *ön* révén? - kérdezte sápadozva.

- Azazhogy nézd, ő napot és helyet akar megjelölni neked a kölcsönös kimagyarázkodásra; ez a ti érzelgésetek csökevénye. Te húsz évig kacérkodtál vele, és a legnevetségesebb fogásokhoz szoktattad. De ne félj, most már egészen más a helyzet; pillanatonként ő maga mondja, hogy csak most kezd „felnyílni a szeme". Én nyíltan megmagyaráztam neki, hogy a ti egész barátságotok nem egyéb, mint a szennyeseitek kölcsönös kiteregetése. Sok mindent elmondott nekem, pajtás; pfuj, micsoda lakájszerepet játszottál te egész idő alatt! Még nekem kellett pirulnom miattad!

- Én lakáj szerepet játszottam? - fakadt ki Sztyepan Trofimovics.

- Még annál is rosszabbat: ingyenélő voltál, vagyis önkéntes lakáj. Dolgozni lusták vagyunk, de a pénzecskére bezzeg fáj a fogunk. Mindezt most már ő is jól tudja; mindenesetre borzasztó, hogy miket mondott rólad. Mennyit nevettem, pajtás, a hozzá írt leveleiden; szégyen, gyalázat. De hát ti olyan romlottak vagytok, olyan romlottak! Az alamizsnában van valami, ami örökre megrontja az embert - te élő példa vagy rá!

- Megmutatta neked a leveleimet?!

- Mind. Vagyis hát hogy is olvashattam volna el valamennyit?! Pfuj, mennyi papírt teleírtál; azt hiszem, kétezernél is több levél hever ott... Hanem tudod, öreg, én azt hiszem, hogy volt egy olyan pillanat, amikor hajlandó lett volna feleségül menni hozzád. Te a legostobább módon elszalasztottad! Én persze a te szempontodból beszélek, de mégis jobb volt a helyzet, mint most, amikor kis híján összeházasított „a mások bűneivel", mint egy bohócot, csupa mulatságból, pénzért.

- Pénzért! Ő, ő mondja, hogy pénzért?! - üvöltött fel fájdalmasan Sztyepan Trofimovics.

- Hát talán nem? De mit háborogsz, hisz még én védtelek. Hisz a te számodra ez volt az önigazolás egyetlen útja. Ő maga is megértette, hogy neked pénz kellett, mint mindenki másnak, és hogy ebből a szempontból talán igazad is volt. A kétszerkettő világosságával bebizonyítottam neki, hogy kölcsönös előnyöket élvezve éltetek: ő kapitalistaként, te pedig őmellette érzelgős bohócként. A pénz miatt egyébként nem haragszik, bár te úgy fejted, mint egy kecskét. Csak amiatt fogja el a méreg, hogy húsz évig hitt neked; hogy annyira lóvá tetted a nemeslelkűségeddel, és olyan sokáig arra kényszerítetted, hogy hazudjon. Azt, hogy ő maga hazudott, sohasem ismeri be, de épp emiatt jut ki neked kétszeresen. Nem értem, hogy nem eszméltél rá, hogy egyszer majd el kell számolnotok. Hisz mégiscsak volt valamelyes eszed. Tegnap azt tanácsoltam neki, hogy adjon be valami szeretetházba, nyugodj meg, tisztességes helyre, nem lesz megalázó; alighanem meg is teszi. Emlékszel a legutóbbi leveledre, amelyet három hete a h-i kormányzóságba írtál nekem?

- Csak nem mutattad meg neki?! - kérdezte rémülten felugorva Sztyepan Trofimovics.

- Már hogyne mutattam volna?! Az volt az első dolgom. Az a levél ez, amelyben arról értesítesz, hogy kizsákmányol téged, mert irigyli a tehetségedet, meg aztán abban írsz „a mások bűneiről" is. Mellesleg: hogy micsoda hiúság szorult beléd, pajtás! Úgy kacagtam! Általában roppant unalmasak a leveleid; szörnyű a stílusod. Sokszor egyáltalán el sem olvastam őket, egy pedig még most is felbontatlanul hányódik nálam; holnap majd visszaküldöm neked. De ez a legutóbbi leveled - ez maga a tökély! Hogy nevettem, hogy kacagtam!

- Szörnyeteg, szörnyeteg! - üvöltött fel ismét Sztyepan Trofimovics.

- Pfuj, az ördögbe is, hát veled már beszélni sem lehet?! Ide hallgass, most megint folyton megsértődsz, mint a múlt csütörtökön?

Sztyepan Trofimovics fenyegetően felegyenesedett.

- Hogy mersz ilyen hangon beszélni velem?

- Mármint egyszerűen és világosan?

- Mondd meg már végre, te szörnyeteg: a fiam vagy, vagy nem?

- Azt neked kell jobban tudnod. Ilyen esetekben persze minden apa hajlamos az elvakultságra...

- Hallgass, hallgass! - kiáltotta minden ízében remegve Sztyepan Trofimovics.

- Látod, te kiabálsz és szitkozódol, mint a múlt csütörtökön, rám akartad emelni a botodat, pedig én akkor egy dokumentumot találtam. Kíváncsiságból egész este a bőröndben turkáltam. Igaz, nincs benne semmi pontos adat, vigasztalódhatsz. Ez csak az anyám levélkéje ahhoz a kis lengyelhez. De hát az ő természetéből ítélve...

- Még egy szót, és pofon ütlek!

- Hogy milyen emberek vannak! - fordult hozzám váratlanul Pjotr Sztyepanovics. - Látja, így megy ez nálunk már a múlt csütörtök óta. Örülök, hogy most legalább maga itt van, és igazságot tesz. Először a tényt: a szememre veti, hogy így beszélek anyámról, de hát nem ő indított ugyanerre? Pétervárott, amikor én még gimnazista voltam, nem ő ébresztett fel kétszer is egy éjjel, nem ő ölelt át és sírt, mint egy vénasszony, és mit gondol, mit mesélgetett azokon az éjszakákon? Ugyanezeket az illetlen históriákat az anyámról! Ő volt az első, akitől hallottam.

- Ó, de én akkor a legmagasztosabb értelemben mondtam! Ó, te nem értettél meg. Semmit, de semmit sem értettél!

- De a te szádból mégis aljasabban hangzik, mint az enyémből, valld be: csakugyan aljasabban. Mert nézd: ha úgy tetszik, nekem mindegy. Én a te szempontodból mondtam. Ami az én szempontomat illeti, ne félj: én nem okolom anyámat; ha te, hát te, ha a lengyel, hát a lengyel, nekem oly mindegy. Én nem tehetek arról, hogy Berlinben olyan ostobán alakult köztetek. De hát alakulhatott volna tiköztetek bármi is okosabban?! Hát nem nevetséges emberek vagytok ti mindezek után? Ide hallgasson - fordult ismét felém -, egyetlen rubelt sem költött rám egész életében, tizenhat éves koromig egyáltalán nem is ismert, aztán itt megrabolt, most pedig azt kiabálja, hogy egész életén át fájt a szíve értem, és úgy alakoskodik előttem, mint egy színész. Csakhogy én nem Varvara Petrovna vagyok, kérlek.

Felállt, és vette a kalapját.

- Ezen a helyen megátkozlak örökre! - mondta holtsápadtan Sztyepan Trofimovics, és föléje nyújtotta a kezét.

- Micsoda ostobaságra képesek némelyek! - szólt szinte meglepődve Pjotr Sztyepanovics. - No, isten veled, öreg, sose jövök többé hozzád. Azt a cikket küldd el minél előbb, el ne felejtsd, és ha lehet, igyekezz mellőzni a badarságokat: tények, tények és tények, főként pedig minél rövidebben. Minden jót!

3

Egyébként közrejátszottak itt más, ismeretlen okok is. Pjotr Sztyepanovics valóban forralt valamit az édesapja ellen. Szerintem szántszándékkal kétségbeesésbe akarta kergetni az öreget, hogy ezáltal egy bizonyos fajta nyilvános botrányba hajszolja. Erre távolabbi, ismeretlen célok érdekében volt szüksége, amelyekről majd később lesz szó. Akkoriban tömérdek ilyen különféle számítás és terv halmozódott fel benne - természetesen csaknem valamennyi fantasztikus. Sztyepan Trofimovicson kívül kiszemelt még egy másik vértanút is. Ahogy később kiderült, általában elég sok vértanúja volt őneki, de erre különösen számított, és ez maga von Lembke úr volt.

Andrej Antonovics von Lembke ahhoz a (sors által) kegyelt nemzetiséghez tartozott, amelynek lélekszáma Oroszországban az évkönyv szerint több százezerre rúg, és amely - talán anélkül, hogy tudná - egész tömegével egyetlen, szigorúan szervezett szövetséget alkot az országban. De természetesen nem előre megfontolt és eltervezett szövetséget, hanem olyat, amely maga magától, szavak nélkül és mindenféle egyezmény nélkül benne él az egész nemzetiségben; mint valami erkölcsi kötelesség, és amely abban nyilvánul meg, hogy e nemzetiség tagjai mindig, mindenütt és mindenféle körülmények között egytől egyig kölcsönösen támogatják egymást. Andrej Antonovics két nagybátyja közül az egyik mérnök alezredes volt, a másik meg pék; de nagy nehezen mégis sikerült bejutnia a főiskolára, és ott eléggé sok hasonló fajtájabelivel került össze. Vidám, jó pajtás volt; eléggé nehezen tanult, de mindenki megszerette. És amikor, immár a felső évfolyamokon, sok ifjú, kivált oroszok, megtanultak igen fennkölt, időszerű kérdésekről vitatkozni - mégpedig olyan ábrázattal, hogy csak kerüljenek ki a főiskoláról, minden problémát rögtön megoldanak -, Andrej Antonovics még továbbra is a maga ártatlan diákos csínyjeit űzte. Mindenkit megnevettetett, igaz, nagyon egyszerű, legfeljebb egy kissé szemérmetlen tréfáival, de ezt tűzte ki céljául. Hol valahogy egészen meghökkentően fújja ki az orrát, amikor a tanár felszólítja az órán - és ezzel megnevetteti társait is, a tanárt is; hol valami szemérmetlen élőképet mutat be a közös hálóteremben, általános taps közepette, hol pedig, csakis az orrával (mégpedig eléggé ügyesen) eljátssza a *Fra Diavolo* nyitányát. Tüntetett szándékos hanyagságával, mert ezt valami okból szellemesnek találta. A legutolsó évben orosz verseket kezdett írogatni. Saját nemzetiségének nyelvét nyelvtanilag igen hibásan tudta, mint e nemzetiségnek oly sok tagja Oroszországban. Ez a verselő hajlama hozta össze egy komor és valahogy elesettnek látszó társával, egy szegény orosz tábornok fiával, akit a jövő nagy irodalmárának tartott az egész főiskola. A diák pártfogásába vette. De úgy esett, hogy a főiskola elvégzése után, immár három évvel később, ez a komor diáktárs, aki hivatalnoki pályáját otthagyta az orosz irodalom kedvéért - és ennek következtében már lyukas csizmában díszelgett, a foga vacogott a hidegtől, késő ősszel is nyári felöltőben járt - az Anyicskov-hídnál véletlenül találkozott egykori pártfogoltjával, „Lembkával", ahogy egyébként az egész főiskola nevezte. És mi történt? Első pillantásra meg sem ismerte, és elámulva állt meg. Hóna alatt irattáskát, Charmeurnél készült bő felöltőt, a

legfrissebb kesztyűt, lakkcsizmát, orrcsíptetőt, csodálatosan megmunkált, rőtes árnyalatú pofaszakállt viselő, kifogástalanul öltözött fiatalember állt előtte. Lembke körülhízelegte diáktársát, megadta neki a címét, és valamelyik estére meghívta magához. Az is kiderült, hogy most már nem „Lembka", hanem von Lembke. Ez a diáktársa el is ment hozzá, de alighanem csak haragból. A már korántsem díszes, sőt eléggé csúnya, de azért vörös posztóval leterített lépcsőnél portás fogadta, és kérdezte meg tőle, kit keres. Odafent zengve megszólalt a csengő. A látogató azonban a fényűzés helyett, amelyre számított, egy nagyon kicsiny oldalszobában találta „Lembkáját"; a nagy, sötétzöld ajtófüggönnyel kettéválasztott, valamikor kényelmes, de már igen rozoga, sötétzöld bútorral berendezett szoba, melynek keskeny, magas ablakait sötétzöld függöny takarta, sötétnek és ócskának hatott. Von Lembke valamelyik pártfogoló rokonánál, egy tábornoknál lakott. Barátságosan fogadta vendégét, komoly volt és kifogástalanul udvarias. Beszélgettek az irodalomról is, de csak az illő határok között. Egy fehér nyakkendős inas kissé híg teát hozott apró, kerek szárazsüteménnyel. A diáktárs csupa bosszúból seltersvizet kért. Azt is hoztak neki, de egy kissé késedelmesen, Lembke pedig mintha zavarban lett volna, amikor másodszor hívta az inast, és megadta az utasítást. Egyébként megkérdezte, nem akar-e harapni valamit a vendég, és láthatólag elégedett volt, amikor az nemmel válaszolt, és végre-valahára elment. Egyszerűen arról volt szó, hogy Lembke éppen csak elkezdte pályafutását, és amolyan szegény rokon volt a fajtájabeli, de tekintélyes tábornoknál.

Akkoriban a tábornok ötödik leányáért epekedett, és alighanem viszonzásra talált. Ámde Amáliát, amikor eljött az ideje, mégis egy öreg német gyároshoz, az öreg tábornok öreg barátjához adták feleségül. Andrej Antonovics nem nagyon sírt, ahelyett színházat ragasztott papírból. A függöny felgördült, előjöttek a színészek, és gesztikuláltak; a páholyokban ott ült a közönség, a gép mozgatta zenekar huzigálta a vonót a hegedűkön, karmester hadonászott a pálcájával, a földszinten pedig tapsoltak a gavallérok meg a tisztek. Ez mind papírból készült, maga von Lembke gondolta és munkálta ki az egészet; egy fél évet bíbelődött a színházzal. A tábornok, külön evégett, meghitt estélyt rendezett, amelyen bemutatták a színházat; a tábornoknak mind az öt lánya, köztük az ifjú feleség, Amália, a gyárosa meg sok kisasszony és nagyságos asszony, a maga németjével, figyelmesen szemügyre vette és nagyon dicsérte a színházat; azután táncoltak. Lembke nagyon elégedett volt, és hamar megvigasztalódott.

Ahogy teltek-múltak az évek, szépen kialakult a pályája. Mindig előkelő helyeken szolgált, és mindig fajtájabeliek főnöksége alatt, végül pedig korához képest igen jelentékeny tisztségre jutott. Régóta szeretett volna megnősülni, és óvatosan már próbálta is kiszemelni a jövendőbelijét. Főnökének tudta nélkül elküldött egy kisregényt valamelyik folyóirat szerkesztőségének, de nem közölték. Kárpótlásul ragasztott papírból egy egész vonatot, és műve megint ragyogóan sikerült: a közönség kijött a pályaudvarról - bőröndökkel meg hátizsákokkal, gyermekekkel meg kis kutyákkal -, és beszállt a kocsikba. A kalauzok meg a forgalmi tisztek jöttek-mentek, a kongó kis harang jelzéseket adott, és a vonat elindult. De mégiscsak meg kellett nősülni. Ismeretségi köre eléggé széles volt, főként a német világban; de forgolódott orosz társaságban is, természetesen a főnökei körül. Végül amikor elmúlt harmincnyolc éves, örökséget is kapott. Meghalt az egyik nagybátyja, a pék, és a végrendeletben tizenháromezret hagyott rá. Most az állás került sorra. Von Lembke úr, noha eléggé magas tisztséget töltött be, igen szerény ember volt. Nagyon is megelégedett volna valami önálló kincstári állással, például ahol az ő rendelkezéseitől függ a kincstári tűzifa átvétele, vagy valami efféle kellemes kis hellyel, mégpedig akár egész életére. Ám ekkor a várt Minna vagy Ernesztina helyett egyszer csak Julija Mihajlovna került az útjába. Egy fokkal megint rögtön magasabbra emelkedett a ranglétrán. A szerény és akkurátus von Lembke egyszeriben úgy érezte, hogy ő is lehet egy kissé hiú.

Julija Mihajlovnának, a régi számítás szerint, kétszázjobbágyos birtoka volt, ezenkívül nagy protekciót is hozhatott a házasságba. Másfelől von Lembke szép férfi volt, Julija Mihajlovna pedig már elmúlt negyvenéves. Figyelemre méltó, hogy von Lembke apránként valóban beleszeretett, minél inkább vőlegénynek érezte magát, annál jobban. Az esküvő napjának reggelén verset küldött neki. Julija Mihajlovnának mindez nagyon tetszett, még a vers is: negyven év nem tréfadolog! Von Lembke rövidesen kapott egy bizonyos rangot meg egy bizonyos érdemrendet, azután pedig kinevezték a mi kormányzóságunkba.

Julija Mihajlovna hozzánk készülődve gondosan munkába vette a férje urát. Véleménye szerint Lembke nem volt tehetségtelen, tudta, hogyan kell belépni, társaságban megjelenni, tudott mélyértelműen figyelni és bölcsen hallgatni, felvett egy bizonyos, igen illendő modort, sőt beszédet is tudott mondani, sőt akadt néhány gondolattöredéke és -foszlánya is, úgyszintén felöltötte a legújabb, nélkülözhetetlen liberalizmus csillogását. De Julija Mihajlovnát mégis nyugtalanította, hogy férje túl kevéssé fogékony, és a hosszú, örökös törtetés után határozottan vágyódni kezd a nyugalomra. Szerette volna átönteni belé a saját becsvágyát, ő meg erre elkezd templomot ragasztani: a lelkész előlép, hogy prédikáljon, a hivők a kezüket ájtatosan összetéve hallgatják, egy hölgy a könnyeit törölgeti zsebkendőjével, egy kis öreg az orrát fújja; végül megszólal egy piciny orgona, melyet, noha sokba került, külön rendelt Svájcból, és már meg is kapott. Julija Mihajlovna szinte rémülten elvette tőle az egész munkát, mihelyt tudomást szerzett róla, aztán bezárta a saját ládájába, ennek fejében megengedte, hogy regényt írjon, de csak titokban. Attól fogva csakis saját magára számított. Az a baj, hogy viselkedésében meglehetősen sok volt a könnyelműség és kevés a mértéktartás. A sors túlságosan sokáig tartotta pártában. Most aztán egyik ötlet a másik után villant meg becsvágyó és egy kissé ingerült agyában. Terveket szövögetett, eltökélte, hogy ő igazgatja a kormányzóságot, arról ábrándozott, hogy mindjárt körülzsongják, és már meg is választotta az irányzatát. Von Lembke kissé megijedt, bár hivatalnoki ösztönével hamarosan rájött, hogy voltaképpen nincs miért félnie a kormányzói tisztségtől. Az első két-három hónap nagyon is kielégítően telt el. Ám ekkor előtermett Pjotr Sztyepanovics, és attól fogva furcsa dolgok történtek.

Arról van szó, hogy a fiatal Verhovenszkij mindjárt az első pillanatban határozottan tiszteletlenül viselkedett Andrej Antonoviccsal szemben, és valami különös jogokat gyakorolt fölötte, Julija Mihajlovna pedig, aki egyébként féltékenyen őrködött férje tekintélyén, ezt egyáltalán nem akarta tudomásul venni; legalábbis nem tulajdonított neki jelentőséget. A fiatalember a kedvence lett, a házában evett-ivott, sőt szinte ott is aludt. Von Lembke védekezni próbált, mások előtt „fiatalembernek” nevezte, pártfogóan megveregette a vállát, de semmire se ment vele: Pjotr Sztyepanovics valósággal a szemébe nevetett állandóan, még olyankor is, amikor látszólag komolyan beszélgettek, mások előtt pedig a legváratlanabb dolgokat mondta neki. Lembke egyszer hazatérve a dolgozószobájában találta a fiatalembert, ahogy a díványon aludt, anélkül, hogy ezt felajánlották volna neki. Pjotr Sztyepanovics azzal magyarázta a dolgot, hogy betért hozzá, de mivel nem találta itthon, „az alkalommal élve kialudta magát”. Von Lembke megsértődött, és megint panaszkodott a feleségének; az asszony kinevette ingerlékenysége miatt, és csípősen megjegyezte, hogy úgy látszik, nem tud a sarkára állni; ővele szemben legalábbis soha semmilyen bizalmasságot sem enged meg „ez a kisfiú”, aki egyébként „naiv és üde, habár a társasági kereteken kívül áll”. Von Lembke neheztelt, de ezúttal kibékítette őket a felesége. Pjotr Sztyepanovics nemannyira bocsánatot kért, mint inkább valami goromba tréfával ütötte el a dolgot, amit más alkalommal újabb sértésnek lehetett volna venni, de most bűnbánatnak tekintettek. Andrej Antonovics azért vált ennyire sebezhetővé, mert mindjárt az elején bakot lőtt, nevezetesen: megmutatta neki a regényét. Mivel költői hajlamú, lobbanékony fiatalembert sejtett benne, és már régóta ábrándozott arról, hogy meghallgatja valaki, már ismeretségük első napjaiban felolvasott neki egy

este két fejezetet. Pjotr Sztyepanovics leplezetlen unalommal hallgatta, udvariatlanul ásítozott, egyetlen dicsérő szót sem ejtett, de távoztában elkérte a kéziratot, hogy otthon, ha ráér, véleményt formáljon róla, Andrej Antonovics pedig odaadta. Pjotr Sztyepanovics azóta sem vitte vissza a kéziratot, noha mindennap beszaladt, az érdeklődésre pedig csak nevetéssel válaszolt. Végül kijelentette, hogy már akkor elvesztette az utcán. Julija Mihajlovna borzasztóan megharagudott a férjére, mikor megtudta a dolgot.

- Csak nem számoltál be neki a templomról is? - kérdezte riadtan, szinte rémülten.

Von Lembke határozottan gondolkodóba esett, pedig a gondolkodás ártott neki, és az orvosok is tiltották tőle. Azonkívül, hogy sok ügyes-bajos dolga akadt a kormányzóságban - erről majd később szólok -, volt itt egy különleges dolog, és nemcsak a főhivatalnoki hiúsága, hanem a szíve is szenvedett. Andrej Antonovics a házasságkötéskor a világért se tételezte volna fel családi háborúság és összeütközések lehetőségét. Minnáról vagy Ernesztináról ábrándozva egész életében így képzelte. Érezte, hogy képtelen lenne elviselni a családi dörgedelmeket. Julija Mihajlovna végül aztán nyíltan megmondta neki a véleményét.

- Emiatt nem haragudhatsz rá - magyarázta -, már csak azért sem, mert háromszorta megfontoltabb vagy nála, és összehasonlíthatatlanul magasabban állsz a társadalmi létrán. Ebben a fiúban még megmaradt a szabadgondolkozókra jellemző, régebbi modorának sok csökevénye, illetve szerintem csak kópéság az egész; de hát egy csapásra nem lehet, fokozatosan kell. Meg kell becsülni fiataljainkat; én kedvesen bánok velük, és igyekszem megállítani őket a szakadék előtt.

- De az ördög tudja, miket mond - vetette ellene von Lembke. - Nem viselkedhetek toleránsan, amikor mások előtt, az én jelenlétemben azt állítja, hogy a kormányzat szántszándékkal itatja a népet pálinkával, hogy elállatiasítsa, és ilyen módon visszatartsa a lázongástól. Képzelheted, milyen buta helyzetben vagyok, amikor ország-világ előtt ezt kell hallanom.

Von Lembkének, mikor ezt mondta, eszébe jutott a minapi beszélgetése Pjotr Sztyepanoviccsal. Azzal az ártatlan céllal, hogy liberalizmusával lefegyverezze a fiatalembert, megmutatta neki saját bizalmas gyűjteményét: minden elképzelhető oroszországi és külföldi kiáltványt, amelyeket ötvenkilenc óta gondosan gyűjtögetett, mégpedig nem annyira magánszorgalomból, mint inkább hasznos érdeklődésből. Pjotr Sztyepanovics, amikor kitalálta célját, gorombán odavetette, hogy némelyik kiáltványnak egyetlen sorában több értelem van, mint egy egész kancelláriában, „beleértve a magáét is”.

Lembkének ez zokon esett.

- De ez még korai nálunk, túlságosan korai - mondta a kiáltványokra mutatva, csaknem kérő hangon.

- Nem, nem korai; lám, maga fél, tehát nem korai.

- De például itt van egy felhívás a templomok lerombolására.

- Ugyan miért ne? Hisz maga értelmes ember, így természetesen maga se hisz, de nagyon jól tudja: szükségük van a hitre, hogy elállatiasítsák a népet. Az igazság becsületesebb a hazugságnál.

- Elismerem, elismerem, tökéletesen egyetértek, de ez nálunk korai, korai... - mondta a homlokát összeráncolva von Lembke.

- Hát micsoda kormányhivatalnok maga ezek után, ha egyetért a templomok lerombolásával meg azzal, hogy bunkóval induljunk Pétervár ellen, és csak az időpontot illetően tér el a véleménye?

Lembke, mivel ilyen otrombán sarokba szorították, fölöttébb sértve érezte magát.

- Ez más, egészen más - ragadtatta el magát mind jobban és jobban felingerelt hiúságában -, maga mint fiatalember, és főként mint olyan, aki nem ismeri a mi céljainkat, téved. Nézze, kedves Pjotr Sztyepanovics, maga kormányhivatalnokoknak nevez bennünket. Igen? Jó. Önálló hivatalnokoknak? Jó. De már engedelmet: hogyan tevékenykedünk mi? Rajtunk van a felelősség, de végeredményben ugyanúgy a közös ügyet szolgáljuk, mint maguk. Csak mi igyekszünk összetartani azt, amit maguk megingatni próbálnak, és ami nélkülünk szerteszét hullana. Mi korántsem vagyunk ellenségei maguknak, mi azt mondjuk: menjenek előre, haladjanak, sőt ingassanak meg mindent, ami régi és ami átalakulásra szorul; de mikor szükséges, a kellő korlátok közé szorítjuk magukat, és ezáltal megmentjük saját maguktól, mert nélkülünk csak szétráznák Oroszországot, megfosztanák a rendes külsejétől, a mi feladatunk pedig éppen az, hogy gondoskodjunk a rendes külsejéről. Lássa be, hogy nekünk kölcsönösen szükségünk van egymásra. Angliában a whigeknek meg a toryknak szintén kölcsönösen szükségük van egymásra. Nos hát mi vagyunk a toryk, maguk pedig a whigek - én pontosan így fogom fel.

Andrej Antonovics szinte pátoszba csapott át. Még Pétervár óta szeretett okosan és liberálisan beszélni, itt pedig különösen, mivel senki se hallgatózott. Pjotr Sztyepanovics nem szólt közbe, és valahogy szokatlanul komolyan viselkedett. Ez még jobban feltüzelte a szónokot.

- Tudja-e, hogy én, a „kormányzóság gazdája" - folytatta fel s alá járkálva dolgozószobájában -, tudja-e, hogy én, éppen mivel rengeteg kötelességem van, egyet se tudok teljesíteni, másfelől viszont ugyanolyan biztosan állíthatom, hogy nekem itt nincs mit csinálnom. Az egésznek a titka abban rejlik, hogy itt minden a kormány nézeteitől függ. Ám alakítson a kormány köztársaságot, no persze csak politikából, hogy lecsillapítsa a szenvedélyeket, másfelől viszont, párhuzamosan, erősítse meg a kormányzói hatalmat, és mi, kormányzók, elnyeljük a köztársaságot; mindent elnyelünk, amit csak akar; én legalábbis úgy érzem, hogy képes vagyok rá... Egyszóval: ha a kormány engem activité dévorante-ra[104] szólít fel, akkor én activité dévorante-ot fejtek ki. Én az ittenieknek nyíltan, a szemükbe megmondtam: „Tisztelt uraim, valamennyi kormányzósági intézmény kiegyensúlyozása és felvirágoztatása végett egy dolog szükséges: a kormányzói hatalom megerősítése." Nézze, az szükséges, hogy minden intézmény - akár önkormányzati, akár bírósági - hogy úgy mondjam, kettős életet éljen, vagyis az kell, hogy legyenek is (elismerem, hogy ez nélkülözhetetlen), másfelől azonban ne legyenek. Mindent aszerint, ahogy a kormány megítéli. Ha olyan helyzet adódik, hogy az intézmények egyszeriben nélkülözhetetlennek bizonyulnak, nálam abban a pillanatban már ott is vannak. Ha megszűnik a nélkülözhetetlenségük, akkor énnálam meg nem találja őket senki. Nos, hát így értelmezem én az activité dévorante-ot, az pedig lehetetlen a kormányzói hatalom megerősítése nélkül. Mi most négyszemközt beszélünk. Tudja, én már Pétervárott beadványban sürgettem, hogy a kormányzó háza elé külön őrt kell állítani. Várom a választ.

- Magának kettő kell - szólalt meg Pjotr Sztyepanovics.

- Miért kettő? - kérdezte von Lembke, és megállt előtte.

- Mert egy talán kevés lesz ahhoz, hogy tiszteljék magát. Okvetlenül kettő kell.

Andrej Antonovics elfancsalodott.

- Maga... maga isten tudja, mit meg nem enged magának, Pjotr Sztyepanovics. Jóságommal visszaélve csípős megjegyzéseket tesz, és valamiféle bourru bienfaisant-t[105] játszik itt nekem.

---

[104] Pusztító („elnyelő") tevékenység.

[105] Jótékony zsörtölődő.

- Hát ahogy akarja - dörmögte Pjotr Sztyepanovics -, de azért mégis maguk törnek utat nekünk, és készítik elő a sikerünket.

- Mármint kinek és milyen sikert? - kérdezte meglepetten rámeredve von Lembke, de nem kapott választ.

Julija Mihajlovna igen elégedetlen volt, amikor meghallgatta a beszámolót a beszélgetésről.

- Utóvégre nem bánhatok úgy a kegyelteddel, mint egy alárendeltemmel, kivált ha négyszemközt vagyunk... - védekezett von Lembke. - Könnyen elszólhattam volna magamat... a jó szívem miatt.

- Túlságosan is jó. Nem tudtam, hogy kiáltványgyűjteményed van, légy szíves, mutasd meg.

- De... de elkérte egy napra.

- És maga megint odaadta! - fakadt ki Julija Mihajlovna. - Micsoda vigyázatlanság!

- Rögtön visszahozatom.

- Nem adja vissza.

- Követelem! - fortyant fel von Lembke, és fel is pattant a helyéről. - Kicsoda ő, hogy ennyire kelljen félni tőle, és ki vagyok én, hogy ne merjek csinálni semmit?

- Üljön le, és csillapodjék - intette le Julija Mihajlovna -, felelek az első kérdésére: kitűnő ajánlásokkal rendelkező, tehetséges ember, aki néha rendkívül okos dolgokat mond. Karmazinov határozottan állítja, hogy majdnem mindenütt vannak kapcsolatai, és rendkívüli hatással van a fővárosi fiatalságra. Ha pedig én az ő révén magamhoz vonzom, és magam köré tömörítem mindnyájukat, akkor megóvom őket a pusztulástól, új utat mutatok a becsvágyuknak. Ő szívvel-lélekkel a hívem, és mindenben engedelmeskedik nekem.

- De amíg dédelgetjük őket, esetleg... az ördög tudja, mit csinálnak. Persze ez jó gondolat... - védekezett zavartan von Lembke - de... de a minap azt hallottam, hogy a -i kormányzóságban valamiféle kiáltványok jelentek meg.

- De hisz még a nyáron járta ez a hír: kiáltványok, hamis bankjegyek meg miegyéb, csak eddig még egyetlenegyet se sikerült előteremteni. Ki mondta magának?

- Von Blumtól hallottam.

- Jaj, kíméljen meg a maga Blumjától, és soha ne is merje említeni!

Julija Mihajlovna úgy felfortyant, hogy egy percig beszélni se tudott. Von Blum a kormányzósági iroda hivatalnoka volt, akit Julija Mihajlovna különösképpen gyűlölt. Erről majd később.

- Kérlek, ne aggódj Verhovenszkij miatt - fejezte be a beszélgetést az asszony -, ha részt vett volna valami bolondságban, akkor nem beszélne úgy, ahogy veled meg itt mindenkivel beszél. A szájhősök veszélytelenek, sőt azt is merem állítani, hogy ha történik valami, én tudom meg elsőnek, éppen őtőle. Fanatikusan, fanatikusan odaadó hívem.

Az eseményeknek elébe vágva megjegyzem, hogy ha Julija Mihajlovna nem ennyire önhitt és becsvágyó, akkor talán nem is következik be az, amit ezek a cudar fickók itt nálunk műveltek. Emiatt sok tekintetben ő a felelős!

ÖTÖDIK FEJEZET

Az ünnepély előtt

1

Annak az ünnepélynek a napját, amelyet Julija Mihajlovna, a kormányzóságunkból származó nevelőnők javára, közadományozásból rendezni készült, már többször kitűzték és elhalasztották. A kormányzóné körül szüntelenül ott forgott Pjotr Sztyepanovics meg Ljamsin, a kifutófiú szerepét játszó kishivatalnok, aki annak idején gyakran látogatta Sztyepan Trofimovicsot, és most zongorajátékával egyszeriben bejutott a kormányzóék kegyébe; olykor ott sürgölődött Liputyin is, akit Julija Mihajlovna a jövendőbeli független kormányzósági újság szerkesztőjéül szemelt ki, továbbá néhány úriasszony és leány, végül ott volt még Karmazinov is, aki nem sürgölődött ugyan, de fennhangon és elégedett arccal kijelentette, hogy amikor megkezdődik az irodalmi francia négyes, kellemes meglepetést szerez mindenkinek. Rendkívül sok aláíró és adakozó akadt, városunk társadalmának színe-java; jelentkezhettek olyanok is, akik nem tartoztak a színe-javához, csak pénzzel jöttek légyen. Julija Mihajlovna megjegyezte, hogy néha igenis lehetővé kell tenni a rétegek keveredését, „máskülönben ki műveli őket”? Bizalmas körű házi bizottság alakult, és úgy határozott, hogy az ünnepély demokratikus lesz. A gyűjtés rendkívüli eredménye költekezésre csábított; valami csodálatosat akartak csinálni - épp ezért halogatták a dolgot. Még mindig nem döntötték el, hol rendezzék az esti bált: a nemesség vezetőjének óriási házában-e, amelyet a felesége szívesen átengedett volna erre az alkalomra, vagy pedig Varvara Petrovnánál Szkvoresnyikiben. Szkvoresnyiki egy kissé messzire lett volna, de a bizottság nagy része azt erősítgette, hogy ott „kötetlenebb” lesz. Maga Varvara Petrovna nagyon szerette volna, ha nála rendezik a bált. Nehéz megállapítani, mi az oka, hogy ez a büszke nő szinte hízelgett Julija Mihajlovnának. Bizonyára tetszett neki, hogy az meg viszont csaknem megalázkodik Nyikolaj Vszevolodovics előtt, és úgy kellemkedik neki, mint senki másnak. Még egyszer ismétlem: Pjotr Sztyepanovics a kormányzó házában továbbra is állandóan, folyton azon igyekezett, hogy suttogva meggyökereztesse azt az egyszer már felröppentett gondolatot, hogy Nyikolaj Vszevolodovics olyan ember, akinek a legtitokzatosabb kapcsolatai vannak a legtitokzatosabb világban, és hogy egészen biztosan valami megbízással tartózkodik itt.

Különös volt akkoriban a közhangulat. Kivált a hölgytársaságban volt megfigyelhető bizonyos könnyelműség, mégpedig nem is kevés. Mintha a levegőben kóválygott volna valamiféle rendkívül szabados felfogás. Valahogy túl vidám, könnyű és nem mondhatnám, hogy mindig kellemes élet kezdődött. Szinte divatban volt az elmék bizonyos zűrzavara. Később, amikor mindennek vége lett, Julija Mihajlovnát, a körét meg a befolyását vádolták; de aligha származott minden csakis Julija Mihajlovnától. Ellenkezőleg, eleinte nagyon sokan egymással versenyezve dicsérték az új kormányzónét azért, hogy egyesíteni tudja a társaságot, és hogy egyszeriben vidámabb lett az élet. Sőt történt néhány olyan botrányos eset is, amelyekben aztán egyáltalán nem volt bűnös Julija Mihajlovna; de akkor mindenki csak nevetett és mulatott rajtuk, és nem volt aki megálljt parancsoljon. Igaz, egy eléggé jelentékeny csoport következetesen távol tartotta magát az akkori eseményektől, és másként vélekedett a lefolyásukról; de akkor még ezek se morogtak, sőt inkább mosolyogtak.

Emlékszem, akkor valahogy magamagától kialakult egy eléggé tágas kör, amelynek középpontja alighanem csakugyan Julija Mihajlovna fogadószobája volt. Ebben a körülötte nyüzsgő bizalmas körben, természetesen a fiatalok között, megengedhetőnek számított, sőt

szokássá vált különféle - néha valóban eléggé szabados csínyek elkövetése. Ehhez a körhöz néhány nagyon bájos hölgy is tartozott. A fiatalok piknikeket, esti összejöveteleket rendeztek, olykor valóságos kavalkádokban nyargalásztak városszerte fogatokon és lóháton. Kalandot kerestek, sőt gyakran szándékosan maguk találtak ki és rendeztek meg ilyesmit pusztán a jó mulatság kedvéért. Úgy kezelték városunkat, mint holmi Ostobák Városát. Gúnyolódóknak vagy csúfolódóknak nevezték őket, mert nem nagyon riadtak vissza semmitől. Például az történt, hogy egy helybeli főhadnagy felesége, még nagyon fiatal, barna asszonyka - bár egy kissé ványadt volt, mivel nem valami jól tartotta a férje -, egy esti összejövetelen könnyelműségből leült whistezni nagyban, remélve, hogy nyer egy köpenyrevalót, de nyereség helyett vesztett tizenöt rubelt. Mivel félt a férjétől, és nem volt miből fizetnie, régi vakmerőségét elővéve elhatározta, hogy titokban, még ott, az esten, kölcsönt kér a polgármester fiától, egy korához képest nagyon kiélt, igen cudar kölyöktől. A fiú nemcsak megtagadta a kölcsönt, hanem hangosan hahotázva máris indult, hogy elárulja a férjnek. A főhadnagy, aki valóban csak a fizetéséből tengődött, hazavitte a feleségét, majd kedvére kitöltötte rajta dühét, bár az asszony üvöltözött, kiabált, és térden állva kért bocsánatot. Ez a felháborító história csak nevetést keltett városszerte, és noha szegény főhadnagyné nem tartozott a Julija Mihajlovnát körülvevő társasághoz, a „kavalkád" egyik hölgye, egy bogaras és szilaj teremtés, aki valahogy ismerte a főhadnagynét, elhajtatott hozzá, és egyszerűen elvitte magához vendégségbe. Ekkor rögtön körülvették a mi tréfacsinálóink, elhalmozták kedvességgel, ajándékokkal, és ott tartották négy napig, nem adták vissza a férjének. Ott lakott a fürge hölgynél, és napok hosszat nyargalászott, sétakocsikázott a városban vele, meg az egész nekiszilajodott társasággal, részt vett a szórakozásaikban, táncmulatságaikon. Állandóan bujtogatták, hogy vonszolja bíróság elé a férjét, és csapjon botrányt. Biztosították, hogy mindnyájan támogatni fogják, és mennek tanúskodni. A férj hallgatott, nem merte felvenni a harcot. Szegény asszonyka végre rádöbbent, hogy veszélybe sodródott, és a negyedik napon, alkonyatkor, a félelemtől félholtan hazaszökött pártfogóitól a főhadnagyához. Pontosan nem lehet tudni, mi történt a házaspár között, mindenesetre két hétig nem nyílt ki annak az alacsony kis faháznak két ablakvédő táblája, melyben a főhadnagy lakott. Julija Mihajlovna, mikor mindezekről értesült, megharagudott a tréfacsinálókra, és nagyon elégedetlen volt az eleven hölgy viselkedésével, bár az mindjárt elrablásának első napján bemutatta neki a főhadnagynét. Ezt egyébként hamarosan el is felejtették.

Más alkalommal az történt, hogy egy kishivatalnoknak, látszólag tiszteletre méltó családapának tizenhét éves, igen szép leányát, akit az egész város ismert, megkérte egy másik járásból hozzánk került fiatalember, ugyancsak kishivatalnok. Ám egyszer csak megtudtuk, hogy az ifjú férj mindjárt a nászéjszakán fölöttébb gorombán bánt szép nejével: bosszút állt rajta meggyalázott becsületéért. Ljamsin, aki csaknem tanúja volt az esetnek, mivel a lakodalomban úgy berúgott, hogy ott maradt a házban éjszakára, már pitymallatkor körülszaladta a várost a vidám újsággal. Nyomban összeverődött egy tízfőnyi társaság, egytől egyig lóháton, némelyik bérelt kozák lovon, mint például Pjotr Sztyepanovics vagy Liputyin, aki deres haja ellenére is részt vett akkoriban szeles ifjúságunknak majdnem minden botrányos kalandjában. Amikor az ifjú pár egy kétlovas könnyű kocsiban megjelent az utcán, hogy elkezdje a látogatásokat - amelyeket a mi szokásaink szerint, tekintet nélkül bármiféle balesetre, mindjárt az esküvő másnapján okvetlenül le kell bonyolítani -, ez az egész díszmenet vidám nevetéssel körülvette a kocsit, és egész délelőtt kísérgette a városban. Igaz, a házakba nem mentek be, hanem nyeregben maradva a kapunál vártak; tartózkodtak attól, hogy különösebben sértegessék az ifjú párt, de mégis botrányt okoztak. Az egész város erről beszélt. Természetesen mindenki kacagott. Ám ekkor von Lembke dühbe gurult, és megint élénk jelenete volt Julija Mihajlovnával. Az asszony is rendkívül megharagudott, és ki akarta tiltani a házból a tréfa-

csinálókat. De Pjotr Sztyepanovics rábeszélésének és Karmazinov néhány szavának hatására mindjárt másnap megbocsátott mindenkinek. Karmazinov eléggé szellemesnek találta a „tréfát".

- Ez az itteni erkölcsökből ered - mondta -, legalábbis jellemző és... vakmerő dolog; és nézze, mindenki nevet rajta, csak ön méltatlankodik.

De követtek el immár tűrhetetlen és egészen más árnyalatú csínyeket is.

A városban megjelent egy vándor könyvárusnő, kispolgári származása ellenére is tiszteletre méltó asszony, aki Bibliát árult. Megint csak az a csirkefogó Ljamsin - egy akkor végzett tanító segítségével, aki tanítói állásra várva dologtalanul csellengett - azzal a látszattal, hogy könyvet vásárol, a vándorárus zsákjába csempészett egy egész csomó botrányosan ocsmány külföldi fényképet; ezeket, mint később kiderült, külön erre a célra adta oda nekik egy köztiszteletben álló kis öregúr, aki magas kitüntetést hordott - a nevét mellőzöm -, és aki a saját kifejezése szerint szerette „az egészséges nevetést meg vidám tréfát". Amikor az a szegény asszony az Üzletsoron kezdte előszedni a szent könyveket, kipotyogtak a fényképek is. Nevetés, zúgolódás támadt; tömeg verődött össze, szitkozódni kezdtek az emberek, és még ütlegekre is sor kerül, ha nem ér oda idejében a rendőrség. A könyvárus asszonyt áristomba zárták, és csak este engedték ki onnan Mavrikij Nyikolajevics közbenjárására, aki felháborodással értesült e galád história bizalmas részleteiről. Az asszonyt kitessékelték a városból. Ekkor aztán Julija Mihajlovna határozottan ki akarta dobni Ljamsint, de a mieink valamennyien együtt vitték el hozzá azzal a hírrel, hogy egy új, különleges zongoradarabot költött, és rábeszélték, hogy csak hallgassa meg. A darab valóban szórakoztatónak bizonyult, és ezt a mulatságos címet viselte: *A francia-porosz háború.* A *Marseillaise* fenyegető hangjaival kezdődött:

Qu'un sang impur abreuve nos sillons![106]

Fellengzős kihívás, a jövendő győzelmek mámora érződött benne. Ám ekkor a himnusz mesterien variált ütemeivel együtt, valahol oldalt, lent, egy kis sarokban, de nagyon közel, a *Mein lieber Augustin* utálatos dallama hangzott fel. A *Marseillaise* nem veszi észre, a *Marseillaise* a tulajdon nagysága okozta mámor tetőfokán van; de az *Augustin* egyre erősödik, az *Augustin* mind szemtelenebb, és lám, az *Augustin* ütemei egyszer csak kezdenek egybeesni a *Marseillaise* ütemeivel. Az már-már megharagszik, végre észreveszi *Augustin*-t, el akarja kergetni, elhessegetné, mint egy szemtelen, hitvány kis legyet, de a *Mein lieber Augustin* keményen belekapaszkodott: vidám és magabiztos, boldog és pimasz; erre a *Marseillaise* valahogy borzasztóan elbutul: most már nem leplezi, hogy sértve érzi magát és ingerült; ez már a méltatlanság üvöltése, ez könny és a gondviselés felé nyújtott kézzel kiáltó eskü:

Pas un pouce de notre terrain,
pas une pierre de nos forteresses![107]

De most már arra kényszerül, hogy egy ütemre énekeljen a *Mein lieber Augustin*-nal. Dallama valahogy a legostobább módon átmegy az *Augustin*-ébe, végül lekókad, elenyész. Csak néha tör át és zendül fel ismét a „qu'un sang impur...", de aztán mindjárt, fölöttébb bántóan átcsap az utálatos kis keringőbe. Majd végképp megadja magát: ez Jules Favre, aki Bismarck mellén zokog, és odaad neki mindent, de mindent... De most már az *Augustin* is tombolni kezd: rekedt hangok hallatszanak, érződik a mértéktelenül bevedelt sör, dühöng a kérkedés, milliárdokat, finom szivarokat, pezsgőt és túszokat követelnek; az *Augustin* őrjöngő üvöltö-

[106] Tisztátalan vér öntözze barázdáinkat!

[107] Egy talpalatnyit sem földünkből, egy követ sem erődeinkből!

zésbe csap át. Véget ér a francia-porosz háború. A mieink tapsolnak. Julija Mihajlovna mosolyog, és azt mondja: „Hát hogy kergessem el?" Szent a béke. A gazfickónak csakugyan van valami tehetsége. Sztyepan Trofimovics egyszer azt bizonygatta nekem, hogy a legkiválóbb művészi tehetségek egyúttal a legszörnyűbb gazemberek is lehetnek, és hogy az egyik tulajdonság nem zavarja a másikat. Később az a hír járta, hogy Ljamsin ezt a darabot egy tehetséges és szegény fiatalembertől, átutazó ismerősétől lopta, aki végül is az ismeretlenség homályában maradt - de ezt hagyjuk. Ez a gazember, aki több éven át Sztyepanov Trofimovics körül sündörgött, és az esti összejöveteleken, megrendelésre, különféle zsidócskákat utánozott, vagy gyermek születését, süket öregasszony gyónását, mostanában Julija Mihajlovnánál mulatságosan kifigurázta többek között magát Sztyepan Trofimovicsot is, „Liberális a negyvenes évekből" címmel. Mindenki gurult a nevetéstől, úgyhogy végül semmiképpen sem lehetett kidobni: túlságosan is nélkülözhetetlenné vált. Ráadásul rabszolga módra hízelgett Pjotr Sztyepanovicsnak, aki viszont ekkor már szinte meglepően erős hatással volt Julija Mihajlovnára...

Nem hoztam volna szóba külön ezt a gazembert, és nem is érdemelné meg, hogy ennyit foglalkozzak vele, de ekkor történt egy felháborító história, melyben, ahogy állítják, szintén részt vett, ezt a históriát pedig nem hagyhatom ki krónikámból.

Egy reggel hajmeresztő és felháborító szentségtörés híre terjedt el az egész városban. Óriási piacterünk bejáratánál van a rozoga Kisboldogasszony-templom, ősi városunk ősi nevezetessége. A templomkert kapujánál emberemlékezet óta ott állt a falba beépítve, rács mögött az Istenanya nagy szentképe. Nos, ezt a képet egy éjjel kifosztották: a szentképtartó üvegét bezúzták, a rácsot kitörték, a koronából meg a díszítő fémlemezből kiszedtek több ékkövet és gyöngyszemet, nem tudom, hogy nagyon értékesek voltak-e. De a lényeg az volt, hogy a lopáson kívül merő csúfságból elkövettek egy értelmetlen szentséggyalázást is: az ikon bezúzott üvege mögött a hír szerint reggel egy élő egeret találtak. Most, négy hónap múltán, már biztosan tudjuk, hogy a bűncselekményt Fegyenc Fegyka követte el, de valami okból hozzáteszik, hogy Ljamsin is részt vett benne. Akkor még senki se beszélt Ljamsinról, és egyáltalán nem gyanúsították, de most mindenki azt állítja, hogy annak idején ő csempészte oda az egeret. Emlékszem, egy kissé zavarba esett az egész hatóság. A nép reggel óta ott tolongott a bűntett színhelyén. Állandóan ott állt a tömeg, nem valami isten tudja, mekkora, de mégis vagy száz ember. Egyik jött, a másik elment. Akik odaértek, keresztet vetettek, és megcsókolták a szentképet, adakozni kezdtek, a templomból előkerült egy tálca, amellé odaállt egy szerzetes, és a hatóság csak délután három óra tájt eszmélt rá, hogy a népnek meg is lehet parancsolni, hogy ne ácsorogjon ott tömegbe verődve, hanem miután imádkozott, megcsókolta a képet és adakozott, ki-ki menjen tovább. Von Lembkében a legkomorabb hatást keltette ez a szerencsétlen esemény. Mint hallottam, Julija Mihajlovna később úgy nyilatkozott, hogy attól a baljós reggeltől fogva furcsa búskomorságot tapasztalt a férjénél, amely azután sem szűnt meg, akkor sem, amikor két hónappal ezelőtt, betegsége miatt eltávozott városunkból, és bizonyára még most is, Svájcban is kíséri, ahol kormányzóságunkban való rövid pályafutása óta állandóan pihen.

Emlékszem, déli tizenkét óra után kimentem a térre; a tömeg néma volt, az emberek arca komoly, sőt komor. Könnyű kocsin odahajtatott egy kövér, sárgás bőrű kereskedő, kiszállt, leborult a földre, megcsókolta a képet, adományozott egy rubelt, nyögve felkapaszkodott a kocsira, és elhajtatott. Odagördült egy hintó is két hölgyünkkel, akiket két tréfacsinálónk kísért. A fiatalemberek (akik közül az egyik már nem volt valami fiatal) szintén kiszálltak, és a tömeget eléggé hanyagul félretaszigálva odafurakodtak a szentképhez. Nem vették le kalapjukat, az egyik pedig csíptetőt tett az orrára. A tömeg zúgni kezdett, igaz, hogy csak tompán, de barátságtalanul. A csiptetős dalia ekkor bankókkal degeszre tömött pénztárcájából

kivett egy rézkopejkát, és a tálcára dobta; majd hangosan beszélgetve, nevetve mindketten visszaindultak a hintóhoz. E pillanatban Mavrikij Nyikolajevics kíséretében hirtelen odanyargalt Lizaveta Nyikolajevna. Leugrott a lóról, a kantárszárat odadobta kísérőjének - aki a parancsára nyeregben maradt -, és éppen akkor ért oda a szentképhez, amikor azt a kopejkát odadobták. A felháborodás pírja öntötte el arcát; levette kerek kalapját, kesztyűjét, letérdelt a szentkép előtt, ott mindjárt a piszkos járdán, és háromszor ájtatosan leborult a földre. Aztán elővette pénztárcáját, de mivel csak néhány tízkopejkást talált benne, egy pillanat alatt levette briliáns fülbevalóját, és rátette a tálcára.

- Lehet, lehet? A lemez díszítésére lehet? - kérdezte a legnagyobb izgalommal a szerzetestől.

- Lehetséges. Minden adomány becses - válaszolta a barát.

A tömeg hallgatott, nem árult el se rosszallást, se helyeslést; Lizaveta Nyikolajevna lóra ült bemocskolódott ruhájában, és elvágtatott.

2

Az imént leírt eset után két nappal népes társaságban pillantottam meg, amikor lovasoktól körülvéve három hintóban éppen elindultak valahová. Megállította hintaját, magához intett, és sürgetően követelte, hogy csatlakozzak a társasághoz. A hintóban számomra is akadt hely; nevetve bemutatott útitársainak, néhány pompás ruhájú hölgynek, énnekem pedig elmagyarázta, hogy rendkívül érdekes kirándulásra indulnak. Kacagott, és valahogy túlságosan is boldognak látszott. Az utóbbi időben szinte már a pajzánságig vidám lett. Vállalkozásuk valóban egészen különleges volt: a folyón túlra, Szevosztyanov kereskedő házába indultak, ahol egy szárnyépületben immár tíz éve él nyugalomba vonulva - mint hal a vízben - Szemjon Jakovlevics, a mi jövendőmondó szent bolondunk, akit nemcsak nálunk, hanem a környező kormányzóságokban, sőt a két fővárosban is ismertek. Sokan látogatták, kivált idegenek, és alázatos kéréssel meg adományokkal igyekeztek szóra bírni a látnokot. A néha jelentős adományokat, hacsak maga Szemjon Jakovlevics ott rögtön nem rendelkezett velük, kegyesen átküldték az Isten házába, jobbadán a mi Istenanya-kolostorunkba; e célból a kolostor nevében állandó ügyeletet tartott Szemjon Jakovlevics mellett egy barát. Mindnyájan nagy mulatságra számítottak. Ebből a társaságból még senki se látta Szemjon Jakovlevicset. Csak Ljamsin volt nála egyszer régebben, és most azt állította, hogy Szemjon Jakovlevics kiseprűztette, sőt saját kezűleg is utánahajított két jókora főtt krumplit. A lovasok közt észrevettem Pjotr Sztyepanovicsot is, megint bérelt kozák lovon - amelyen nagyon gyatrán tartotta magát - és Nyikolaj Vszevolodovicsot, szintén lóháton. Sztavrogin néha nem vonta ki magát az általános szórakozásból, és ilyen esetekben mindig illendően vidám arcot öltött, noha változatlanul keveset és ritkán beszélt. Amikor a csoport a híd felé ereszkedve a városi szálloda elé ért, valaki egyszer csak azt újságolta, hogy a szálloda egyik szobájában az imént holtan találtak egy vendéget - agyonlőtte magát -, és most várják a rendőrséget. Nyomban felvetődött az az ötlet, hogy nézzük meg az öngyilkost. Az ötletet többen támogatták: hölgyeink még sohasem láttak öngyilkost. Emlékszem, az egyikük ott helyben kijelentette - „annyira megunt már mindent, hogy nem kell teketóriázni a szórakozásokkal, csak érdekes legyen”. Csak kevesen maradtak kint a feljáratnál, hogy ott várakozzanak; a többiek csapatostul bementek a piszkos folyosóra; közöttük nagy meglepetésemre megpillantottam Lizaveta Nyikolajevnát is. Az öngyilkos szobája nyitva volt, és nekünk természetesen nem merték megtiltani a belépést. A halott még egészen fiatal, legfeljebb tizenkilenc éves, sűrű világosszőke hajú, szabályos tojásdad arcú, gyönyörű tiszta homlokú, bizonyára nagyon szép fiú volt. Már megmerevedett, és fehér

arcocskája úgy hatott, mintha márványból faragták volna. Az asztalon búcsúlevél hevert; saját kezűleg azt írta, hogy senkit se vádoljanak a halálával, meg hogy azért lőtte agyon magát, mert „elherdált" négyszáz rubelt. „Elherdáltam" - ez állt a levélben, amelynek négy sorában három nyelvtani hiba is akadt. Különösen sokat sóhajtozott mellette egy ember, alighanem a szomszédja, egy kövér földbirtokos, aki ügyes-bajos dolgai végett szállt meg a szomszéd szobában. Szavaiból kiderült: a fiút azért küldte falujukból a városba a családja - özvegy édesanyja, nővérei és nagynénjei -, hogy a városban élő nőrokonuk irányításával különféle holmit vásároljon nénje menyasszonyi kelengyéjéhez, és haza is vigye. Félelmükben sóhajtozva bízták rá ezt az évtizedek alatt összekuporgatott négyszáz rubelt, és végevárhatatlan intelmekkel, imákkal és keresztvetésekkel bocsátották útjára. A fiú mindaddig szerény volt és megbízható. Amikor három nappal ezelőtt a városba érkezett, nem a rokonukhoz ment, hanem a szállodában szállt meg, és egyenest a klubba indult, azt remélve, hogy valahol egy hátsó szobában talál valami betévedt bankadót, vagy legalább kopogós römit játszhat. De akkor este nem volt sem kopogós römi, sem bankadó. A szobájába visszatérve, immár éjféltájt, pezsgőt, havannaszivart kért, és hat- vagy hétfogásos vacsorát rendelt. De a pezsgőtől berúgott, a szivartól hányingere támadt, úgyhogy a behordott ételekhez hozzá se nyúlt, hanem szinte eszméletlenül lefeküdt aludni. Amikor reggel felkelt, olyan üdén, akár az alma, rögtön a folyón túl, a külvárosban levő cigánytáborba indult, amelyről az este a klubban hallott, és két napig vissza se ment a szállodába. Végül tegnap délután öt óra tájban ittasan visszatért, rögtön lefeküdt, és aludt egészen este tízig. Felébredve kért egy kis karajt, egy üveg Château d'Iquémoux-t, szőlőt, papírt, tintát, és kérte a számlát is. Senki se vett észre rajta semmi különöset; nyugodt volt, csöndes és kedves. Bizonyára már éjféltájban agyonlőtte magát - bár különös, hogy senki sem hallotta a lövést -, de csak ma délután egy órakor vették észre, hogy nem mutatkozik, és mivel hiába kopogtattak az ajtaján, betörték. A Château d'Iquémoux üvege félig üres volt, a szőlőből is maradt fél tányérral. A fiú egy háromlövetű kis forgópisztollyal egyenest szíven lőtte magát. Vére kevés folyt ki; a revolver a szőnyegre esett a kezéből. Ő maga félig ült, félig feküdt a sarokban, a díványon. Úgy látszik, a halál azonnal bekövetkezett; haláltusának semmi nyoma se látszott rajta: arckifejezése nyugodt, szinte boldog volt, akárha élne. A mieink mind mohó kíváncsisággal nézegették. Általában embertársaink minden egyes szerencsétlenségében mindig van valami, ami vidítja a kívülállók szemét - bárkik is azok. Hölgyeink szótlanul szemlélték, kísérőik pedig kitűntek szellemességükkel és bámulatos lélekjelenlétükkel. Az egyik megjegyezte, hogy ez a legjobb megoldás, és hogy okosabbat nem is találhatott volna ki a fiú; a másik megállapította, hogy ha csak egy pillanatig is, de jól élt. A harmadik egyszer csak közbekottyant: miért akasztják fel vagy lövik agyon magukat manapság nálunk olyan sokan - mintha mindenkinek elszakadtak volna a gyökerei, vagy mindenki alól kicsúszott volna a talaj! Barátságtalanul tekintettek a bölcselkedőre. Viszont Ljamsin, aki megtiszteltetésnek tartotta, hogy a bohóc szerepét játszhatja, elcsent a tányérról egy fürt szőlőt, utána nevetve egy másik is, a harmadik pedig a Château d'Iquémoux-ért nyúlt volna, de az odaérkező rendőrfőnök leintette, sőt arra kérte a társaságot, hogy „ürítse ki a szobát". Mivel már mindnyájan eleget láttak, vita nélkül rögtön ki is mentek, csak Ljamsin próbált alkalmatlankodni még valamivel a rendőrfőnöknek. Általában az út hátralevő részén szinte kétszerte élénkebbé vált a vidám nevetés meg a pajzán társalgás.

Pontosan délután egy órakor érkeztünk meg Szemjon Jakovlevicshez. A meglehetősen nagy kereskedőház kapuja tárva-nyitva állt, és szabad volt a bejárás a szárnyépületbe is. Mindjárt megtudtuk, hogy Szemjon Jakovlevics éppen ebédel, de azért fogad. Egész csoportunk egyszerre tódult be. Az a szoba, melyben a szent ember fogadott és ebédelt, eléggé tágas, háromablakos volt, és faltól falig keresztben húzódó, derékig érő farács osztotta két egyenlő részre. A közönséges látogatók a rácson kívül maradtak, a szerencséseket a szent ember utasítására bebocsátották a rács ajtaján át a szoba belső felébe, és ott, ha úgy akarta, leültette

őket ócska bőrfoteljaiba vagy a díványra; ő maga pedig állandóan egy ütött-kopott, ódivatú Voltaire-széken trónolt. Szemjon Jakovlevics vagy ötvenöt éves, meglehetősen nagy darab, puffadt, sárga arcú, kopaszodó, gyér, lenszőke hajú, borotvált állú ember volt; jobb orcája megdagadt, a szája egy kissé elferdült, a bal orrlyuka mellett nagy szemölcs éktelenkedett; apró, álmos szeme és egész arca nyugalmat és komolyságot fejezett ki. Németes ruha, fekete hosszúkabát volt rajta, de mellény és nyakkendő nélkül. A kabát alól meglehetősen vastag, de fehér ing kandikált ki. Lába bizonyára fájt, mert papucsban tartotta mind a kettőt. Azt hallottam, hogy valamikor hivatalnok volt, és rangja is van. Az imént ette meg könnyű hal-levesét, és most látott hozzá a második fogáshoz, a héjában főtt sós krumplihoz. Mást sohasem evett; inni pedig csak teát ivott, de azt sokat, mert nagyon szerette. Háromfőnyi személyzet sürgött-forgott körülötte, amelyet a kereskedő tartott nála; az egyik szolga frakkot viselt, a másik olyan volt, mint egy artyel-tag, a harmadik mint valami alszerpap. Volt ott még egy igen eleven tizenhat éves fiú is. A személyzeten kívül állandóan jelen volt egy persellyel egy tiszteletre méltó, de túlságosan is kövér, ősz szerzetes. Az egyik asztalon óriási szamovár forrt, és nagy tálca állt vagy két tucat pohárral. A szemközt levő másik asztalon az ajándékok sorakoztak: több zacskó cukor meg süvegcukor is, vagy két font tea, egy pár hímzett papucs, vékony selyemkendő, egy ruhára való posztó, egy vég lenvászon és így tovább. A pénz-adományok csaknem mind a szerzetes perselyébe kerültek. A szobában sokan tolongtak, csak látogató volt egy tucatnyi, ezek közül kettő már benn ült a rácson túl, Szemjon Jakovlevicsnél; az egyik „közrendű", kicsiny öreg, ősz zarándok, a másik egy töpörödött idegen szerzetes, aki a szemét lesütve, illemtudóan ült ott. A többi látogató mind a rács innenső oldalán állt, szintén valamennyien közrendűek voltak, kivéve egy nagy szakállú kövér kereskedőt - aki a járási székhelyről jött és akit, bár oroszosan öltözött, dúsgazdagnak ismertek -, egy idősebb szegény nemesasszonyt meg egy földbirtokost. Mindnyájan várták a jó szerencsét, de maguktól nem mertek megszólalni. Négyen térdeltek, de a legjobban a földbirtokos, egy negyvenöt éves, kövér ember vonta magára a figyelmet, aki közvetlenül a rácsnál térdelt, közelebb a többieknél, szem előtt, és áhítattal várta Szemjon Jakovlevics jóindulatú tekintetét vagy szavát. Már körülbelül egy órája térdepelt ott, de Szemjon Jakovlevics még mindig nem méltatta figyelemre.

A mi hölgyeink vidáman nevetgélve és sugdolózva, közvetlenül a rácsnál tolongtak. A térdelőket, de a többi látogatót is mind félreszorították vagy eltakarták, kivéve a földbirtokost, aki makacsul ott maradt szem előtt, még bele is kapaszkodott a rácsba. Vidám és mohón kíváncsi tekintetek szegeződtek Szemjon Jakovlevicsre, úgyszintén lornyettek, csíptetők, sőt látcsövek is; Ljamsin legalábbis látcsővel nézegette. Szemjon Jakovlevics nyugodtan és lustán jártatta végig apró szemét mindnyájukon.

- Vizsla szemek! Vizsla szemek! - kegyeskedett végre jó hangosan megjegyezni egy kissé reszelős mély hangján.

A mieink mind felnevettek. „Mit jelent az, hogy vizsla szemek"? De Szemjon Jakovlevics hallgatásba merült, és megette a krumpli utóját. Végül megtörülte a száját az asztalkendővel; azután elébe tálalták a teát.

Rendszerint nem egyedül teázott, hanem töltött a látogatóknak is, de korántsem mindenkinek; rendszerint ő maga jelölte meg, hogy közülük kit szerencséltessenek. Ezek az utasítások mindig mindenkit megleptek váratlanságukkal. Néha a gazdagokat és a rangosakat mellőzve egy-egy parasztnak vagy roskatag öregasszonynak adatott teát; máskor viszont a koldus népséget mellőzte, és egy-egy kövér, gazdag kereskedőt kínált meg. A fogyasztás is más-másképpen történt; az egyik úgy kapta a teát, hogy benne volt a cukor, a másiknak a szájába kellett vennie, a harmadik meg egyáltalán nem kapott cukrot. Ezúttal az idegen szerzetest

szerencséltették egy pohárral - a cukor benne volt -, meg a kis öreg zarándokot, de ő egy darabka cukrot sem kapott. A helybeli perselyes kövér barátot pedig valami okból egyáltalán nem kínálták meg, noha eddig mindennap megkapta a maga pohár teáját.

- Mondjon nekem valamit, Szemjon Jakovlevics, olyan régóta óhajtottam már megismerkedni magával - szólt éneklő hangon, mosolyogva és hunyorogva az a mi hintónkból való, pompás ruhájú hölgy, aki nemrég megjegyezte, hogy a szórakozásokkal nem kell teketóriázni, csak érdekes legyen. Szemjon Jakovlevics rá se pillantott. A térdelő földbirtokos hangosan és mélyen felsóhajtott, mintha egy nagy fújtatóból nyomták volna ki a levegőt.

- Beletenni még neki - mondta váratlanul a dúsgazdag kereskedőre mutatva Szemjon Jakovlevics, amikor már teletöltötték a poharat; beletettek még egy adagot. - Még, még! - Tettek bele harmadszor és végül negyedszer is. A kereskedő ellenvetés nélkül kezdte inni a szirupját.

- Uramistenem! - suttogták keresztet vetve az emberek. A földbirtokos ismét hangosan és mélyen felsóhajtott.

- Lelkem Szemjon Jakovlevics! - szólalt meg szomorú, de meghökkentően harsány hangon az a szegény hölgy, akit a mieink a falhoz sodortak. - Egy álló órája várom az áldást, kedvesem. Nyilatkoztasd ki az igazságot nekem, árvának, mondd ki az ítéletet.

- Kérdezd - utasította Szemjon Jakovlevics az alszerpap formájú szolgát, aki máris odament a rácshoz.

- Teljesítetted azt, amit a múltkor Szemjon Jakovlevics parancsolt? - kérdezte kimért, halk hangon az özvegytől.

- Már hogy teljesítettem volna, lelkem Szemjon Jakovlevics, lehet is azoktól teljesíteni! - sápítozott az özvegy. - Emberevők azok, panaszt akarnak tenni a körzeti bíróságnál, a szenátussal fenyegetnek - engem, a szülőanyjukat!...

- Add neki! - mondta egy süvegcukorra mutatva Szemjon Jakovlevics. A fiú odaugrott, felkapta a süveget, és máris vitte az özvegynek.

- Ó, lelkem, nagy a te kegyességed! De hát minek énnekem ennyi? - kezdett megint sápítozni az özvegy.

- Még, még! - mondta adakozó kedvében Szemjon Jakovlevics.

Odavittek még egy süveget. „Még, még” - parancsolta a megszállott; odacipelték a harmadikat, végül a negyediket is. Mindenfelől cukorral rakták körül az özvegyet. A helybeli szerzetes felsóhajtott: az eddigi szokás szerint ez mind még ma a kolostorba kerülhetett volna.

- De minek énnekem ilyen sok?! - jajdult fel megszeppenve az özvegy. - Megcsömörlök én ennyitől!... Vagy talán valami jövendölés ez, lelkem?

- Az lesz az, jövendölés - szólalt meg valaki a tömegben.

- Még egy zacskót neki, még! - folytatta rendületlenül Szemjon Jakovlevics.

Az asztalon maradt még egy egész süveg, de Szemjon Jakovlevics zacskót mondott, így hát egy zacskóval adtak az özvegynek.

- Uramistenem, uramistenem! - sóhajtoztak keresztet vetve az emberek. - Nyilvánvalóan jövendölés.

- Édesítse meg ezentúl a szívét jósággal és kegyességgel, és csak aztán jöjjön panaszkodni az édesgyermekeire, akik mind vér a véréből, minden bizonnyal ezt jelenti ez a szimbólum - szólalt meg önelégülten a kolostorunkból jött kövér barát, akit nem kínáltak meg teával, így hát felingerelt hiúságának rohamában magára vállalta az értelmezést.

- Ugyan már, lelkem - fakadt ki hirtelen az özvegy -, hisz azok kötéllel akartak a tűzbe vonszolni, amikor a Vjorhisinék háza kigyulladt. Döglött macskát zártak a ládámba, egyszóval minden galádságra képesek...

- Dobd ki, dobd ki! - kiáltotta egyszeriben mindkét kezével hadonászva Szemjon Jakovlevics.

Az alszerpapféle meg a fiú kirohant a rács mögül. Az alszerpap belekarolt az özvegybe, aki most már megjuhászodva, bár vonakodva, elindult az ajtó felé, de vissza-visszapillantott az ajándékba kapott cukorsüvegekre, amelyeket a fiú cipelt utána.

- Visszavenni, egyet vegyél vissza! - parancsolta Szemjon Jakovlevics az artyel-taghoz hasonlító szolgának, aki ott maradt mellette, és most rögtön a távozók után iramodott; rövid idő múltán mind a három szolga visszatért - hozták az özvegynek ajándékozott, de visszavett cukorsüveget; de az asszony mégiscsak elvitt hármat.

- Szemjon Jakovlevics - hallatszott hátulról, közvetlenül az ajtó mellől egy hang -, álmomban láttam egy madarat, egy csókát, vízből repült ki, és tűzbe szállt. Mit jelent ez az álom?

- Fagyot - jelentette ki Szemjon Jakovlevics.

- Hát énnekem miért nem válaszolt semmit, Szemjon Jakovlevics, hisz én már olyan régóta érdeklődöm maga iránt - kezdte ismét a társaságunkhoz tartozó hölgy.

- Kérdezd! - mondta a hölgyre rá se hederítve Szemjon Jakovlevics, és a térden álló földbirtokosra mutatott.

A kolostori szerzetes, akinek a parancs szólt, méltóságosan odament a földbirtokoshoz.

- Milyen bűnt követett el? Nem kapott valami utasítást?

- Azt, hogy ne verekedjek, ne engedjem szabadjára a kezemet - válaszolta rekedten a földbirtokos.

- Teljesítette? - kérdezte a szerzetes.

- Nem tudom teljesíteni, legyőz a tulajdon erőm.

- Kergesd el, kergesd! Seprűvel, seprűvel! - kiáltotta mind a két kezével hadonászva Szemjon Jakovlevics. A földbirtokos nem várta meg a büntetés végrehajtását, felugrott, és kirohant a szobából.

- A helyén otthagyott egy aranypénzt - jelentette a szerzetes, és felemelt a földről egy ötrubelest.

- Őneki! - mondta ujjával a dúsgazdag kereskedőre bökve Szemjon Jakovlevics. A kereskedő nem mert szabadkozni; elfogadta.

- Arany az aranyhoz! - jegyezte meg ingerülten a helybeli szerzetes.

- Ennek meg teát, a cukrot bele! - szólt váratlanul Mavrikij Nyikolajevicsre mutatva Szemjon Jakovlevics. A szolga teát töltött, és tévedésből egy csiptetős ficsúrhoz indult vele.

- A hosszúnak, a hosszúnak - térítette a helyes irányba Szemjon Jakovlevics.

Mavrikij Nyikolajevics elfogadta a poharat, katonás főhajtással megköszönte, és inni kezdte. Nem tudom, miért, de a mieink mind csak úgy gurultak a nevetéstől.

- Mavrikij Nyikolajevics! - fordult feléje hirtelen Liza. - Az a térdelő úr elment, térdepeljen a helyére.

Mavrikij Nyikolajevics meghökkenve tekintett rá.

- Kérem! Nagy örömet szerezne vele. Ide hallgasson, Mavrikij Nyikolajevics - folytatta sürgetően, makacsul és hevesen hadarva -, okvetlenül térdeljen le, okvetlenül látni akarom, hogyan térdel ott. Ha nem térdel le - ne is jöjjön hozzám többé! Feltétlenül akarom, feltétlenül akarom!...

Nem tudom, mit akart ezzel mondani; de nyomatékosan, kérlelhetetlenül követelte, mintha valami roham jött volna rá. Mavrikij Nyikolajevics, ahogy később látni fogjuk, a lánynak ezeket az utóbbi időben különösen gyakori szeszélyes rohamait a vak gyűlölet fellobbanásaiként magyarázta; nem mintha Liza haragudott volna rá - ellenkezőleg: szerette, tisztelte-becsülte őt, és ezt maga is tudta -, de valami sajátos, tudattalan gyűlölet támadt benne, amelyen időnként sehogy se tudott úrrá lenni.

Mavrikij Nyikolajevics szótlanul átadta a csészét egy mögötte álló kis öregasszonynak, kinyitotta a rács ajtaját, hívás nélkül belépett Szemjon Jakovlevics bizalmas szobarészébe, és mindenki szeme láttára letérdelt a közepén. Azt hiszem, az ő egyszerű, de érzékeny lelkét túlságosan megrázta az, hogy Liza az egész társaság előtt ilyen gorombán csúfot űz belőle. Talán azt gondolta, hogy Liza az ő megaláztatását látva, amelyhez annyira ragaszkodott, elszégyelli magát. Rajta kívül természetesen senki se mert volna vállalkozni arra, hogy ilyen gyermeteg és kockázatos módszerrel bírjon jobb belátásra egy nőt. Ott térdelt hát a hosszú férfi rendíthetetlenül méltóságos arccal, esetlenül és nevetségesen. De a mieink mégsem nevettek: e váratlan, furcsa viselkedés inkább fájdalmas hatást keltett. Mindnyájan Lizára tekintettek.

- Olajat, olajat! - dörmögte Szemjon Jakovlevics.

Liza hirtelen elsápadt, feljajdult, felsikoltott, és a rács mögé rohant. Ott igen gyors, hisztérikus jelenet játszódott le: a lány a könyökénél fogva, mindkét kezével rángatva, teljes erejéből igyekezett felemelni Mavrikij Nyikolajevicset a térdelésből.

- Álljon fel, álljon fel! - harsogta magánkívül. - Rögtön álljon fel, rögtön! Hogy mert letérdelni?!

Mavrikij Nyikolajevics felemelkedett. A lány könyökön felül mind a két kezével keményen megszorította a karját, és fürkészően az arcába nézett. Félelem volt a tekintetében.

- Vizsla szemek! Vizsla szemek! - ismételte újra Szemjon Jakovlevics.

Liza végül kivonszolta Mavrikij Nyikolajevicset a rács mögül; egész csoportunkban nagy mozgolódás támadt. A hintónkból való hölgy, bizonyára azért, hogy megváltoztassa a hangulatot, harmadszor is odaszólt Szemjon Jakovlevicsnek.

- Mi az, Szemjon Jakovlevics, hát nem „nyilatkoztat ki” nekem is valamit? - kérdezte az előbbi kényeskedő mosollyal, harsány, sipító hangon.

- Eredj a... eredj a... - vágott oda, feléje fordulva egy fölöttébb trágár szót Szemjon Jakovlevics. Mind a kétszer dühösen és ijesztően tagoltan. Hölgyeink felsikoltottak, és hanyatt-homlok rohantak kifelé, lovagjaink meg homéroszi kacajra fakadtak. Ezzel ért véget kiruccanásunk Szemjon Jakovlevicshez.

Ámde ahogy hallottam, történt ott még egy rendkívül rejtélyes eset, és bevallom, jobbadán emiatt számoltam be ilyen részletesen erről a kirándulásról.

Azt mondják, hogy amikor mindnyájan egy csoportban kifelé rohantak, Liza, akit Mavrikij Nyikolajevics támogatott, a küszöbön, a tolongásban összeakadt Nyikolaj Vszevolodoviccsal. Meg kell jegyeznem, hogy vasárnap dél és az elájulás óta - bár többször is találkoztak - nem mentek oda egymáshoz, és egyetlen szót se váltottak. Láttam, hogyan ütköztek össze az ajtóban: úgy rémlett, hogy egy pillanatra mind a ketten megálltak, és egy kissé furcsán néztek egymásra. De lehet, hogy rosszul láttam a tömegben. Mások viszont - mégpedig egészen komolyan - azt állították, hogy Liza, Nyikolaj Vszevolodovicsra pillantva, gyorsan felemelte a kezét, körülbelül az arcával egy magasságba, és egészen biztosan megüti, ha nem sikerül idejében félrehajolnia. Lehet, hogy a lánynak nem tetszett a Sztavrogin arckifejezése, vagy talán valamiféle gúnyos mosolya, kivált most, a Mavrikij Nyikolajeviccsel történt epizód óta. Bevallom, én magam nem láttam semmit, de a többiek mind azt állították, hogy látták, holott a nagy zűrzavarban valamennyien semmiképp se láthatták, legfeljebb néhányan. Csakhogy én akkor még ezt se hittem el. Arra azonban emlékszem, hogy Nyikolaj Vszevolodovics visszafelé menet az egész úton sápadt volt valamelyest.

3

Ugyanezen a napon és majdnem ugyanabban az órában végre sor került Sztyepan Trofimovics és Varvara Petrovna találkozójára is, amelyet az asszony már régóta észben tartott, és régen értesítette is róla volt jó barátját, de valami okból mindeddig halogatta. Szkvoresnyikiben találkoztak. Varvara Petrovna azt sem tudta, hol áll a feje, amikor udvarházába érkezett: az előző napon végleg eldőlt, hogy a küszöbönálló ünnepélyt a nemesség vezetőjénél rendezik. De Varvara Petrovna eleven eszében mindjárt felötlött a gondolat: senki sem akadályozhatja meg, hogy az ünnepély után saját külön ünnepélyt rendezzen, immár Szkvoresnyikiben és megint összehívja az egész várost. Akkor mindenki tapasztalatból meggyőződhet, hogy kinek a háza különb, és hol tudnak jobban vendégeket fogadni, jobb ízléssel bált adni. Általában nem lehetett ráismerni. Mintha újjászületett és az addigi megközelíthetetlen „felsőbbrendű hölgyből” (Sztyepan Trofimovics kifejezése) a leghétköznapibb, bogaras társaságbeli nővé változott volna. Egyébként ez talán csak úgy látszott.

Az üres házba megérkezve sorra járta a szobákat a hűséges Alekszej Jegorovicsnak meg Fomuskának, egy tapasztalt embernek, a művészi díszítés szakértőjének kíséretében. Elkezdődött a mérlegelés, a tanakodás: milyen bútorokat hozzanak ki a városi házból; milyen műtárgyakat, képeket; hol helyezzék el őket; hogyan lenne a legalkalmasabb elrendezni a télikertet meg a virágokat; hol aggassanak fel új drapériát, hol állítsanak fel büfét, és egyet-e vagy kettőt s a többi, s a többi. És lám, a legsürgősebb tennivalók közepette egyszer csak az jutott eszébe, hogy hintót küld Sztyepan Trofimovicsért.

Sztyepan Trofimovics már régen értesült mindenről, készen állt, és mindennap éppen ilyen hirtelen hívást várt. A hintóban ülve keresztet vetett: most dől el a sorsa. Jó barátját a nagyteremben egy ablakfülkében, kicsiny díványon, egy kis márványasztalnál találta, ahogy papírt és ceruzát tartott a kezében: Fomuska rőffel méregette a karzat meg az ablakok magasságát, Varvara Petrovna saját kezűleg felírta a számokat, a lap szélére pedig a megjegyzéseit. Munkáját tovább folytatva biccentett Sztyepan Trofimovics felé, majd amikor az dörmögött valamit üdvözlés gyanánt, sebtében kezet nyújtott, és rá se pillantva, helyet mutatott neki maga mellett.

- A szívemen erőszakot véve ültem és vártam ott vagy öt percig - mondta később nekem Sztyepan Trofimovics. - Nem azt a nőt láttam, akit húsz éven át ismertem. Az a szilárd meggyőződés, hogy mindennek vége, olyan erőt adott, amely még őt is ámulatba ejtette. Esküszöm, hogy nagyon meglepte abban az utolsó órában tanúsított állhatatosságom.

Varvara Petrovna egyszer csak letette a ceruzát a kis asztalra, és gyorsan a vendége felé fordult.

- Fontos dologról kell beszélnünk, Sztyepan Trofimovics. Biztosra veszem, hogy már előkészítette a szokásos fellengzős szavakat és szólamokat, de jobb lenne mindjárt a tárgyra térni, nemde?

Sztyepan Trofimovics összerázkódott. Az asszony túlságosan is sietett új hangnemet megütni, mi következhetett még ezután?

- Várjon, hallgasson, előbb hadd beszéljek én, azután maga, bár igazán nem tudom, mit tudna válaszolni - folytatta szaporán, hadarva. - Szent kötelességemnek tartom, hogy élete végéig folyósítsam azt az ezerkétszáz rubel évi járadékot; vagyis hát miért volna az szent kötelesség, csupán megállapodás, így sokkal reálisabb, nem igaz? Ha akarja, írásba is foglalhatjuk. Halálom esetére már külön intézkedtem. De most ezenkívül még lakást, személyzetet és teljes ellátást is kap tőlem. Ha ezt pénzre átszámítjuk, ezerötszáz rubelra rúg, így van? Hozzáveszek még háromszáz rubelt külön költségekre - összesen kereken háromezer. Elég ez magának egy évre? Azt hiszem, nem kevés. Egészen kivételes esetekben egyébként majd meg is toldom. Tehát vegye el ezt a pénzt, küldje haza a cselédeimet, és éljen teljesen külön ott, ahol akar, Pétervárott, Moszkvában, külföldön vagy itthon, csak ne énnálam. Hallja?

- Nemrég ugyanilyen nyomatékosan és ugyanilyen sürgetően hangzott el ugyanebből a szájból egy egészen más követelés - szólalt meg szomorú lassúsággal, tagoltan Sztyepan Trofimovics. - Én meghunyászkodtam, és... úgy táncoltam, ahogy maga fütyült. Qui, la comparaison peut être permise. C'était comme un petit cozak du Don, qui sautait sur sa propre tombe.[108] Most...

- Hagyja abba, Sztyepan Trofimovics. Borzasztóan bőbeszédű. Maga nem táncolt, hanem új ingben, új nyakkendővel, kesztyűvel, kikent-kifent hajjal, agyonillatosítva jelent meg nálam. Merem állítani, hogy saját magának is nagy kedve volt a nősüléshez; ez rá volt írva az arcára, és higgye el, nem valami megnyerően hatott. Ezt akkor csupáncsak tapintatból nem tettem szóvá. De maga szeretett volna, igenis szeretett volna megnősülni, mindazoknak az aljasságoknak ellenére is, amelyeket bizalmasan rólam meg a menyasszonyáról írt. Most azonban egészen más a helyzet. És mit emleget itt holmi cozak du Dont a maga sírján? Nem értem, micsoda hasonlat ez! Ellenkezőleg: ne haljon meg, hanem éljen; éljen minél tovább, nagyon örülni fogok neki.

- Szeretetházban?

- Szeretetházban? Háromezer rubeles jövedelemmel nem szoktak szeretetházba menni. Ah, most jut eszembe - folytatta gunyoros mosollyal -, Pjotr Sztyepanovics egyszer csupa tréfából valóban említette a szeretetházat. Igen ám, de az csakugyan különleges szeretetház, úgyhogy érdemes gondolkozni rajta. Azt a legtisztesebb személyiségek számára létesítették: ott ezredesek is vannak, sőt most egy tábornok is oda készül. Ha minden pénzével együtt lép be, akkor ott nyugalmat, jólétet, jó kiszolgálást talál. Ott foglalkozhat a tudománnyal is, és mindig összehozhat egy parti preferánszot...

---

[108] Igen, ez a hasonlat megengedhető. Úgy jártam, mint az a kis doni kozák, aki a saját sírján táncolt.

- Passons.

- Passons? - Varvara Petrovnának rosszul esett ez a szó. - Nos, akkor ez minden; értesítettem, és mostantól fogva teljesen külön fogunk élni.

- Ez minden?! Minden, ami húsz esztendőből megmaradt?! Ez a végső búcsúnk?!

- Maga roppant szeret felkiáltani, Sztyepan Trofimovics. Manapság ez egyáltalán nem divat. Azok gorombán beszélnek, de egyszerűen. Mindig azzal a húsz esztendővel hozakodik elő! A kétoldali hiúság húsz esztendeje volt az, semmi több. A hozzám címzett levelek közül egyet sem nekem írt, hanem az utókornak. Maga stiliszta, nem pedig jó barát, a barátság pedig csupán szép szólam - a valóságban nem más, mint a szennyesek kölcsönös kiteregetése...

- Istenem, hisz ezek mind a mások szavai! Ez bemagolt lecke! Már magára is ráhúzták a saját egyenruhájukat! Maga is ujjong, maga is ott ugrál a napsütésben; chère, chère, hát miféle tál lencséért adta el nekik a szabadságát?!

- Én nem vagyok papagáj, hogy a mások szavait ismételgessem! - fortyant fel Varvara Petrovna. - Megnyugtatom, hogy bennem igenis a saját szavaim gyülemlettek fel. Mit tett maga értem ez alatt a húsz év alatt? Még azokat a könyveket is megtagadta tőlem, amelyeket én rendeltem magának, és amelyek felvágatlanul maradnak, ha nincs a könyvkötő. Mit adott olvasni amikor az első években arra kértem, hogy adjon útmutatást? Folyton csak Capefigue-ot meg Capefigue-ot. Maga még a fejlődésemre is féltékenykedett, és mindent elkövetett ellene. Holott éppen magán nevet mindenki. Bevallom, én mindig csak kritikusnak tartottam magát: irodalmi kritikus, és semmi több. Amikor Pétervárra menet bejelentettem magának, hogy folyóiratot akarok kiadni, és egész életemet annak szentelem, mindjárt gúnyosan nézett rám, és egy csapásra borzasztóan dölyfös lett.

- Az nem azért volt, nem azért... mi akkor féltünk az üldözésektől...

- De bizony pontosan azért volt, üldözésektől pedig Pétervárott semmiképpen sem kellett félnie. Emlékszik, később, februárban, amikor elterjedt az a hír, holtra rémülten hozzám rohant, és azt követelte, hogy levél formájában azonnal adjak igazolást arról, hogy magának a világon semmi köze sincs a tervezett folyóirathoz; hogy azok a fiatalemberek énhozzám járnak és nem magához, végül hogy maga csak házitanító, ám azért él a házamban, mert még nem kapta meg teljesen a fizetését; nem így volt? Emlékszik erre? Maga egész életében ragyogóan kitüntette magát, Sztyepan Trofimovics!

- Az csak pillanatnyi kislelkűség volt, és négyszemközt! - kiáltott fel szomorúan Sztyepan Trofimovics. - Hát csakugyan, csakugyan mindent szét kell szakítani ilyen kicsinyes benyomások miatt? Hát csakugyan nem maradt meg semmi egyéb közöttünk ebből a húsz hosszú évből?

- Maga rettentően számító; mindig úgy akarja intézni, hogy még én maradjak adósa. Amikor maga hazajött külföldről, fölényesen bánt velem, szóhoz sem engedett jutni, amikor én magám utaztam ki, és később beszélni kezdtem a Madonna keltette benyomásomról, végig se hallgatott, és gőgösen mosolygott a nyakkendőjébe, mintha nekem nem lehetnének pontosan ugyanolyan érzéseim, mint magának.

- Az nem azért volt, bizonyára nem azért... J'ai oublié.[109]

- De bizony pontosan azért, pedig nem is volt miért hencegnie előttem, mert ez mind badarság, ezt mind csak maga találta ki. Manapság már senki, de senki nem rajong a Madonnáért, és begyepesedett öregembereken kívül senki se fecsérel időt ilyesmire. Ez be van bizonyítva.

---

[109] Elfelejtettem.

- Már be is van bizonyítva?

- Az a világon semmire se való. Ez a kancsó hasznos, mert vizet lehet tölteni bele; ez a ceruza is hasznos, mert mindent fel lehet jegyezni vele, az pedig csak egy női arc, mégpedig gyatrább akármelyik élő arcnál. Próbáljon meg lefesteni egy almát, és tegyen közvetlenül mellé egy igazi almát - melyiket választja? Bizonyára nem fog tévedni. Lám, mivé zsugorodik most minden elmélete, mihelyt megvilágította őket a szabad kutatás első sugara!

- Igen, igen.

- Maga gúnyosan mosolyog. De mit mondott nekem például az alamizsnáról? Holott az alamizsnálkodás élvezete gőgös és erkölcstelen élvezet: a gazdag élvezi gazdagságát, hatalmát és a tulajdon jelentőségének összehasonlítását a koldusával. Az alamizsna megrontja azt is, aki adja, azt is, aki elfogadja, azonkívül pedig nem is éri el a célját, mert csak súlyosbítja a nyomort. A naplopók, akik nem szeretnek dolgozni, az adakozók körül tolonganak, mint a játékosok a játékasztal körül, abban a reményben, hogy nyernek. Holott az a néhány nyomorúságos garas, amelyeket odadobnak nekik, még a századrészüknek sem elég. Sokat osztogatott maga szét életében? Legfeljebb nyolc tízkopejkást, próbáljon csak visszaemlékezni rá, meg arra is, hogy mikor adott utoljára; vagy két éve, de lehet, hogy négy is. Maga csak kiabál, és akadályozza a dolgok menetét. Az alamizsnát már a mostani társadalomban is törvénnyel meg kell tiltani. Az új rendszerben pedig egyáltalán nem lesznek szegények.

- Ó, micsoda áradata a mások szavainak! Tehát már az új rendszerig is eljutott?! Szerencsétlen asszony, az Isten segítsen magán!

- Igen, eljutottam, Sztyepan Trofimovics; maga gondosan eltitkolt előlem minden új eszmét, amelyeket most már mindenki ismert, és ezt csakis féltékenységből tette, hogy hatalma legyen rajtam. Most még az a Julija is száz versztával előbbre van, mint én. De most már nekem is kinyílt a szemem. Én védtem magát, Sztyepan Trofimovics, amennyire csak tudtam; magát határozottan mindenki vádolja.

- Elég! - mondta felállva a vendég. - Elég! Mit kívánjak még magának? Csak nem bűnbánatot?

- Üljön le egy pillanatra, Sztyepan Trofimovics, még kérdeznem kell valamit. Magának átadták a meghívásomat, hogy tartson előadást azon az irodalmi délelőttön. Mondja, tulajdonképpen miről fog felolvasni?

- Hát éppen a királynők királynőjéről, az emberiség ideáljáról, arról a Sixtusi Madonnáról, amely maga szerint nem ér fel egy pohárral vagy egy ceruzával.

- Tehát nem a történelemből? - kérdezte szomorúan csodálkozva Varvara Petrovna. - De hisz senki se fog odafigyelni. De nagyon odavan azért a Madonnáért! Mit nyer vele, ha mindenki alszik? Biztosítom, Sztyepan Trofimovics, hogy csakis a maga érdekében beszélek. Mennyivel jobb lenne, ha valami rövid, de szórakoztató középkori udvari históriát venne elő a spanyol történelemből, vagy mondjuk inkább egy anekdotát, és megtoldaná újabb anekdotákkal, szellemes rögtönzésekkel. Hisz voltak ott pompás udvarok, voltak ragyogó hölgyek, mérgezések. Karmazinov azt mondja, hogy furcsa lenne, ha még a spanyol történelemből se tudna valami érdekeset felolvasni.

- Karmazinov keres nekem témát, az a tökfejű, aki már kiírta magát?!

- Karmazinov valósággal államférfiúi elme! Magának túlságosan fel van vágva a nyelve, Sztyepan Trofimovics!

- A maga Karmazinovja házsártos vénasszony, aki már kiírta magát! Chère, chère, hát mikor hódolt be ennyire nekik, ó, Istenem?!

- Én most se szívelem a fontoskodása miatt, de az eszét elismerem. Ismétlem, én védtem magát, amennyire csak tőlem telt. De miért kell okvetlenül nevetségesnek és unalmasnak mutatkoznia? Ellenkezőleg: tiszteletet gerjesztő mosollyal lépjen ki a dobogóra, és mondjon el három anekdotát, a lehető legszellemesebben, úgy, ahogy néha tud is mesélni. Nem baj, ha öreg, ha a múlt század embere, nem baj, ha el is maradt tőlük; de ha a bevezetőben saját maga mosolyogva vallja be, akkor mindenki azt látja, hogy maga kedves, jóságos, szellemes csökevény... Egyszóval régi vágású ember, de van annyira haladó, hogy maga is kellőképpen meg tudja ítélni, mennyire képtelen az a felfogás, amelyet mindeddig vallott. No, kérem, szerezze meg nekem ezt az örömet.

- Chère, elég! Ne kérje, nem tehetem. A Madonnáról tartok előadást, de olyan vihart kavarok, amely vagy őket zúzza szét, de mind, vagy csak engem sújt agyon!

- Minden bizonnyal csak magát, Sztyepan Trofimovics.

- Ez az én sorsom. Beszélek majd arról a galád rabszolgáról, arról a mocskos és züllött talpnyalóról, aki először mászik fel a létrára ollóval, hogy szétnyirbálja a nagy ideál isteni arcát az egyenlőség, az irigység és... az emésztés nevében. Hadd zúgjon fel átkom, és akkor, akkor...

- Az őrültekházába?

- Lehet. De akár én győzök, akár engem győznek le, azon az estén mindenesetre fogom a tarisznyámat, a koldustarisznyámat, itt hagyom minden holmimat, a maga ajándékait, a járadékot, a boldog jövendő minden ígéretét, és gyalogszerrel elmegyek, hogy valami kereskedőnél nevelőként végezzem be az életemet, vagy éhen haljak valahol egy kerítés tövében. Befejeztem. Alea iacta est!

Ismét felemelkedett.

- Biztosra vettem - szólt villámló szemmel Varvara Petrovna -, már évek óta biztosra vettem, maga csakis azért él, hogy a végén megrágalmazzon, szégyent hozzon rám és házamra! Mit akar mondani azzal, hogy nevelő lesz valami kereskedőnél, vagy meghal egy kerítés tövében? Ez gonoszkodás és rágalom, semmi több!

- Maga mindig lenézett engem; de én úgy fejezem be, mint egy lovag, aki hű marad hölgyéhez, mert a maga véleménye mindig mindennél becsesebb volt nekem. Ettől a perctől fogva nem fogadok el semmit, hanem önzetlenül tisztelem.

- Micsoda ostobaság ez?!

- Maga sohasem tisztelt engem. Lehet, hogy tömérdek gyengeségem volt. Igen, én itt élősködtem a maga nyakán - most a nihilisták nyelvén beszélek -, de az élősködés sohasem volt cselekedeteim legfőbb elve. Ez csak úgy magamagától történt, nem is tudom, hogyan... Mindig azt hittem, hogy köztünk marad valami, ami magasabb rendű a kosztnál, és soha, de soha nem voltam gazember! Most tehát útra kelek, hogy jóvá tegyem a dolgot! Kései útra, késő ősz van odakint, köd borítja a mezőt, az öregség fagyos dere lepi be jövendő utamat, a szél pedig már a közeli sírhantról fütyül... De mégis útra, útra, új útra kelek:

És szeretve tiszta hévvel,
Ábrándjához híven esd...

Ó, Isten veletek, ábrándjaim! Húsz év! Alea iacta est.

Arcát elárasztották hirtelen feltörő könnyei; máris fogta a kalapját.

- Én nem értek latinul - mondta Varvara Petrovna; teljes erejéből igyekezett uralkodni magán.

Ki tudja, lehet, hogy ő is nagyon szeretett volna sírva fakadni, de a méltatlankodás meg a szeszély ismét felülkerekedett.

- Én csak egyet tudok, mégpedig azt, hogy ez mind ostobaság. Maga sose volt képes valóra váltani csupa önzésből fakadó fenyegetéseit. Nem indul maga sehová, semmilyen kereskedőhöz, hanem a legnagyobb nyugalomban, az én pártfogásom alatt él, amíg meg nem hal, kapja a járadékot, és keddenként maga köré gyűjti azokat a rettentő furcsa barátait. Isten áldja, Sztyepan Trofimovics!

- Alea iacta est! - mondta mély meghajlással Sztyepan Trofimovics, és az izgalomtól szinte félholtan hazaindult.

HATODIK FEJEZET
Pjotr Sztyepanovics munkában

1

Az ünnepély napját végleg kitűzték, von Lembke meg mind szomorúbb és tűnődőbb lett. Tele volt furcsa és baljós sejtésekkel, és ez módfelett nyugtalanította Julija Mihajlovnát. Igaz, nem valami ragyogó volt a helyzet. Az előző, gyenge kezű kormányzónk nem a legnagyobb rendben hagyta hátra a közigazgatást; jelenleg kolera fenyegetett; egyes helyeken pusztító marhavész ütötte fel a fejét; a városokban meg a falvakban egész nyáron tűzvészek dühöngtek, a népben pedig mindinkább, mind erősebben meggyökeresedett a gyújtogatásról szóló ostoba pusmogás. A rablások száma a régebbihez képest kétszeresére nőtt. De mindez természetesen több mint megszokott lett volna, ha nincsenek más, súlyosabb okok, amelyek megzavarták a mindaddig boldog Andrej Antonovics nyugalmát.

Julija Mihajlovnát az lepte meg a legjobban, hogy a férje napról napra hallgatagabb és - bármily furcsa is - titkolózóbb lett. Ugyan mit kellett titkolgatnia, kérdezné az ember. Igaz, ritkán ellenkezett a feleségével, és többnyire mindenben engedelmeskedett neki. Például a kormányzói hatalom megerősítése végett az ő sürgetésére léptetett életbe két-három rendkívül kockázatos intézkedést. Ugyanebből a célból több vészterhes részrehajlás történt; például olyan embereket, akik pert és Szibériát érdemeltek volna, csakis az ő követelésére kitüntetésre terjesztettek fel. Ahogy később kiderült, rendszeres szokássá vált, hogy bizonyos panaszokra és bejelentésekre egyáltalán ne válaszoljanak. Lembke nemcsak aláírt mindent, hanem még fontolóra se vette azt a kérdést, hogy hitvese milyen mértékben vesz részt az ő kormányzói kötelességeinek teljesítésében. Viszont időnként egyszeriben ágaskodni kezdett „egészen jelentéktelen apróságok" miatt, és ezzel meghökkentette Julija Mihajlovnát. Nyilván szükségét érezte, hogy az engedelmesség napjaiért a lázadás néhány röpke pillanatával kárpótolja magát. Sajnos, Julija Mihajlovna minden éleselméjűsége ellenére sem tudta megérteni ezt a nemes árnyalatot ebben a nemes jellemben. Ő bizony nem sokat törődött ezzel, és ebből sok zűrzavar keletkezett.

Nekem nem volna illendő, de meg nem is tudnék bizonyos dolgokról beszélni. Az igazgatási hibákról elmélkedni szintén nem az én dolgom, így hát az egész adminisztratív részt mindenestül elhagyom. Amikor krónikámat elkezdtem, egészen más feladatokat tűztem magam elé. Ezenkívül sok mindent kiderít a kormányzóságunkban most elrendelt vizsgálat, csak várni kell egy keveset. Bizonyos magyarázatokat azért mégsem lehet mellőzni.

De folytatom Julija Mihajlovnával. Szegény hölgy (én nagyon sajnálom) mindent elérhetett volna, ami annyira vonzotta és csábította (a dicsőség és egyebek), mégpedig a nélkül a szertelen, túlzott sürgölődés nélkül, amellyel mindjárt az első lépéseit kezdte itt nálunk. A túláradó költőiség vagy az első ifjúságában elszenvedett kudarcok sorozata volt-e az oka, elég annyi, hogy sorsának megváltoztával valahogy túlságosan is elhivatottnak, szinte már felkentnek érezte magát, „aki fölött fellobbant a tüzes nyelv", pedig épp azzal a nyelvvel volt baj, utóvégre az nem vendégkonty, amely bármelyik nő fejét ékesítheti. De erről az igazságról egy nőt meggyőzni - mindennél nehezebb; ellenkezőleg: az arat nála sikert, aki készséggel helyesel; őneki pedig versengve helyeseltek. Szegényke egy csapásra a legkülönbözőbb hatások játékszerévé vált, holott teljesen eredetinek képzelte magát. Sok ügyes ember megmelegítette őmellette a kezét, és sokan kihasználták naivságát rövid kormányzóságuk idején.

És micsoda zűrzavar támadt ott az önállóság látszata mögött! Őneki tetszett a nagybirtok is, az arisztokratikus elem is, a kormányzói hatalom megerősítése is, az új intézmények létesítése is, a rend is, a szabadgondolkodás is, a szociális eszmékkel való kacérkodás is, az előkelő szalonok szigorú hangneme is, a körülötte forgolódó fiatalok szinte kocsmai fesztelensége is. Arról ábrándozott, hogy *boldoggá teszi* az embereket, összebékíti az összebékíthetetleneket, helyesebben: egyesít mindenkit és mindent az ő tulajdon személyének imádatában. Voltak kedvencei is; nagyon tetszett neki Pjotr Sztyepanovics, aki egyébként a legotrombább hízelgéssel szédítette. De tetszett neki más - mégpedig a szegény hölgyet a legélesebben jellemző és a legfurcsább - okból is: azt remélte, hogy a fiatalember egy egész országos összeesküvést fog feltárni előtte! Bármilyen nehéz is ezt elképzelni, mégis így volt. Julija Mihajlovnának úgy rémlett, hogy a kormányzóságban okvetlenül országos összeesküvés lappang. Pjotr Sztyepanovics olykor hallgatásával, olykor pedig célzásaival elősegítette ennek a különös gondolatnak a meggyökerezését. A kormányzóné azt is képzelte, hogy a fiatalember kapcsolatban van mindennel, ami Oroszországban forradalmi, de ugyanakkor őneki az imádatig odaadó híve. Az összeesküvés leleplezése, az elismerés, amelyet majd Pétervárról kap, a további karrier, a fiatalokra való „nyájas" ráhatás, hogy megállítsa őket a szakadék szélén - mindez teljes mértékben összefért ennek a fellegjáró nőnek a fejében. Hiszen már megmentette, már meghódította Pjotr Sztyepanovicsot (erről valami okból rendíthetetlenül meg volt győződve), megmenti hát a többieket is. Egyikük sem pusztul el, egyikük sem, ő megmenti mindnyájukat; majd szétosztályozza őket, és így tesz jelentést róluk; a legmagasztosabb igazságosság végett cselekszik így, és lehet, hogy a történelem és az egész orosz liberalizmus áldani fogja a nevét; de az összeesküvést mégiscsak leleplezi. Két legyet üt egy csapásra.

De mégis elengedhetetlen volt, hogy Andrej Antonovics legalább az ünnepélyre derűsebb legyen. Okvetlenül fel kellett vidítani és megnyugtatni. E célból irányította hozzá Pjotr Sztyepanovicsot, remélve, hogy valami megnyugtató módszerrel, amelyet csak ő ismer, enyhíti majd búskomorságát. Talán éppen valami első kézből kapott értesüléssel. Teljes mértékben bízott Pjotr Sztyepanovics ügyességében. A fiatalember már régóta nem volt von Lembke szobájában. Éppen abban a pillanatban robogott be hozzá, amikor a páciens különösen szorongó hangulatban volt.

2

Olyan bonyolult helyzet adódott elő, amelyet von Lembke úr sehogy se tudott megoldani. Az egyik járásban (ugyanott, ahol Pjotr Sztyepanovics a minap mulatozott) egy hadnagyot szóbeli megrovásban részesített a közvetlen parancsnoka. Ez az egész század előtt történt. A hadnagy, aki nemrég jött Pétervárról, még fiatal ember volt, mindig hallgatag, külsőre mogorva és kevély, bár alacsony, kövér és pirospozsgás. Nem bírta elviselni a megrovást, váratlan, különös sikkantással - amely az egész századot meghökkentette -, a fejét vadul leszegve, hirtelen nekirontott a parancsnoknak, megütötte, és teljes erővel beleharapott a vállába; alig tudták elvonszolni. Kétségtelen volt, hogy megőrült, legalábbis kiderült, hogy az utóbbi időben a legképtelenebb furcsaságokon érték rajta. Szállásáról például kidobta a házigazda két szentképét, sőt az egyiket fejszével össze is vagdosta; a saját szobájában pedig három állványra, mint templomi könyvtartó asztalkákra, kirakta Vogt, Moleschott és Büchner műveit, és mindegyik állvány előtt viaszgyertyákat gyújtott. A nála talált könyvek nagy számáról arra lehetett következtetni, hogy olvasott ember. Ha van ötvenezer frankja, bizonyára elhajózik a Marquises-szigetekre, mint a „hadapród", akit Herzen olyan vidám humorral említ az egyik művében. Amikor letartóztatták, a zsebében és a lakásán egész csomó szélsőséges kiáltványt találtak.

A kiáltványok önmagukban szintén jelentéktelen semmiségek, amelyekkel véleményem szerint egyáltalán nem érdemes vesződni. Hányat, de hányat láttunk már! Ráadásul ezek nem is új kiáltványok voltak: ahogy később beszélték, nemrég pontosan ugyanilyeneket szórtak szét a h.-i kormányzóságban, Liputyin pedig, aki másfél hónappal ezelőtt a járási székhelyen meg a szomszéd kormányzóságban járt, azt állította, hogy ott már akkor pontosan ugyanilyen röplapokat látott. Ám Andrej Antonovicsot főként az hökkentette meg, hogy a Spigulin-gyár igazgatója éppen akkor két vagy három teljesen ugyanolyan röpiratcsomót juttatott el a rendőrségre, amilyet a hadnagynál találtak; ezeket éjjel csempészték be a gyárba. A csomagokat még nem bontották fel, úgyhogy a munkások közül senki sem olvashatott el még egyet sem. Ostoba kis eset volt ez, de Andrej Antonovics még jobban gondolkodóba esett. Kellemetlenül bonyolultnak látta a dolgot.

Ebben a Spigulin-gyárban épp akkoriban kezdődött el az a „spigulini história", melyről olyan sokat kiabáltak nálunk, és amely a legkülönbözőbb változatokban került át a fővárosi lapokba. Vagy három héttel előbb ott ázsiai kolerában megbetegedett és meg is halt egy munkás; aztán megbetegedett még néhány ember. A városban mindenki megrémült, mert a szomszéd kormányzóság felől közeledett a kolera. Megjegyzem, hogy nálunk a lehetőséghez képest kielégítő egészségügyi intézkedéseket tettek a hívatlan vendég fogadására. De a jó összeköttetésekkel rendelkező milliomos Spigulinék gyárát valahogy figyelmen kívül hagyták. És ekkor egyszeriben mindenki azt üvöltözte, hogy ott rejlik a betegség gyökere és melegágya; hogy magában a gyárban is, de különösen a munkások szállásán olyan megrevesedett piszok van, hogy ha egyáltalán nem volna kolera, ott okvetlenül magától meg kellene teremnie. Az intézkedéseket természetesen nyomban megtették, és Andrej Antonovics erélyesen követelte, hogy rögtön hajtsák is végre őket. A gyárat három hét alatt ki is takarították, de Spigulinék, ismeretlen okból, mindjárt bezárták. Az egyik Spigulin testvér állandóan Pétervárott élt, a másik pedig, miután a hatóság elrendelte az általános takarítást, Moszkvába utazott. Az igazgató hozzáfogott, hogy elszámoljon a munkásokkal, és ahogy most kiderül, pimaszul becsapta őket. A munkások felzúdultak, igazságos elszámolást követeltek, ostobaságukban elmentek a rendőrségre is, egyébként minden nagyobb lárma és különösebb lázongás nélkül. Éppen ekkor juttatta el az igazgató a kiáltványokat Andrej Antonovicsnak.

Pjotr Sztyepanovics bejelentés nélkül robbant be a dolgozószobába mint jó barát és mint bennfentes ember, akit ráadásul Julija Mihajlovna küldött. Von Lembke mogorván összehúzta a szemöldökét, amikor meglátta, és barátságtalanul megállt az asztalnál. Addig ugyanis fel s alá járkálva, négyszemközt tárgyalt valamit Blummal, irodájának hivatalnokával, egy rendkívül esetlen és mogorva némettel, akit Julija Mihajlovna igen erélyes tiltakozása ellenére Pétervárról hozott magával. A hivatalnok Pjotr Sztyepanovics megjelenése után az ajtó felé hátrált, de nem ment ki, sőt a fiatalembernek úgy rémlett, hogy sokatmondó pillantást vált főnökével.

- Ohó, mégiscsak rajtakaptam, titkolózó helytartónk! - harsogta nevetve Pjotr Sztyepanovics, és tenyerével letakarta az asztalon heverő kiáltványt. - Ez is a gyűjteményét gyarapítja, mi?

Andrej Antonovics elpirult. Egy kissé mintha eltorzult volna az arca.

- Hagyja békében, azonnal hagyja ott! - kiáltotta a dühtől megremegve. - És ne merjen így... uram...

- Mi az, mi a baj? Csak nem haragszik?

- Hadd jegyezzem meg, tisztelt uram, hogy mától fogva egyáltalán nem vagyok hajlandó tűrni a maga sans façonját,[110] és kérem, hogy ezt tartsa észben...

---

[110] Bizalmaskodását.

- Tyű, az ördögbe is, csakugyan haragszik!

- Hallgasson már, hallgasson! - kiáltotta a szőnyegen toporzékolva von Lembke. - És ne merjen...

Isten tudja, hová fajult volna a dolog. Sajnos, minden egyében kívül volt itt még egy körülmény, amelyről sejtelme se volt Pjotr Sztyepanovicsnak, sőt még magának Julija Mihajlovnának sem. A szerencsétlen Andrej Antonovics idegei már annyira megrongálódtak, hogy az utóbbi napokban féltékenykedni kezdett a feleségére Pjotr Sztyepanovics miatt. Ha egyedül volt, különösen éjjelente, igen kellemetlen perceket élt át.

- Én pedig azt hittem, hogy ha valaki két nap egyfolytában éjfél utánig olvassa a regényét az embernek kettesben, és a véleményét kéri, akkor legalábbis ő maga túllépett ezeken a formaságokon... Julija Mihajlovna engem mindig bizalmasan fogad; hát ki ismeri itt ki magát? - szólt immár bizonyos méltósággal Pjotr Sztyepanovics. - Egyébként itt a regénye is - folytatta, és letett az asztalra egy kék papírba szorosan begöngyölt, tekercsbe csavart, nagy, vaskos füzetet.

Lembke elpirult, és zavarba esett.

- Hát hol találta meg? - kérdezte óvatosan, már-már kitörő örömmel, amelyet bár teljes erejéből igyekezett, mégsem tudott visszafojtani.

- Képzelje, ahogy össze volt tekerve, legurult a komód mögé. Bizonyára ügyetlenül dobtam a komódra még akkor, ahogy hazaértem. Csak tegnapelőtt került elő, amikor a padlót felmosták. Hanem jó kis munkát adott nekem!

Lembke zordonan lesütötte a szemét.

- Egymás után két éjjel nem aludtam a maga jóvoltából. Már tegnapelőtt megkerült, de én még magamnál tartottam, és elolvastam az egészet; mivel nappal nem érek rá - éjjel. Hát, kérem - nem vagyok megelégedve: ezek nem az én eszméim. No de ez nem számít, hisz én sose voltam kritikus, hanem - letenni, jó uram, letenni nem tudtam, habár nem vagyok vele megelégedve! A negyedik meg az ötödik fejezet az... az... az... az ördög tudja, micsoda! És mennyi humort zsúfolt bele, hangosan nevettem! Milyen ügyesen ki tud gúnyolni egyet-mást sans que cela paraisse![111] No, aztán a kilencedik meg a tizedik fejezet csupa merő szerelem, tehát nem az én esetem; de azért hatásos; Igrenyev levele közben kis híján sírva fakadtam, bár őt is nagyon találóan rajzolta meg... Tudja, a levél megindító, de íróját mégis mintha a fonákjáról akarná megmutatni, így van? Eltaláltam vagy nem? A befejezésért pedig a legszívesebben megverném magát. Mert hová akar kilyukadni? Hiszen ez a családi boldogság, a gyermekszaporítás, a tőkegyűjtés elavult magasztalása; máig is élnek, ha meg nem haltak - már engedelmet! Az olvasót elbűvöli, mert hisz én se tudtam letenni, de hát annál rosszabb. Az olvasó ugyanolyan ostoba, mint volt, az okos embereknek kellene felrázni, maga pedig... No de elég, isten áldja... Máskor ne fortyanjon fel; azért jöttem, hogy egy-két fontos szót mondjak; de maga valahogy olyan...

Andrej Antonovics ezalatt fogta regényét, és kulccsal bezárta a tölgyfából való könyvszekrénybe, de közben sikerült odakacsintania Blumnak, hogy tűnjön el. A hivatalnok megnyúlt, savanyú arccal, észrevétlenül el is távozott.

- Én nem „valahogy olyan” vagyok, hanem egyszerűen... egymást érik a kellemetlenségek - dörmögte elkomorodva, de már harag nélkül, és leült az asztalhoz. - Foglaljon helyet, és

[111] Anélkül, hogy kilátszana a lóláb.

mondja hát azt az egy-két szót. Már régóta nem láttam, Pjotr Sztyepanovics; de ezentúl ne rontson be a szokott modorában... olykor, ha dolgom van, ez bizony...

- Az én modorom mindig egyforma...

- Tudom, kérem, hogy nem szándékosan tette, de néha az ember tele van vesződséggel... Üljön le már!

Pjotr Sztyepanovics elterpeszkedett a díványon, és rögtön maga alá húzta a lábát.

3

- Ugyan miféle vesződsége van? Csak nem ezekkel a semmiségekkel? - intett fejével a kiáltvány felé. - Hordok én ide magának ilyen röplapot annyit, amennyit akar, még a h-i kormányzóságban megismerkedtem velük.

- Vagyis akkor, amikor ott élt?

- No persze, nem is amikor távol voltam. Még címrajz is van rajta: egy fejsze legfelül. Szabad (felvette a kiáltványt); no igen, itt is a fejsze; ugyanaz a röplap, egészen pontosan.

- Igen, fejsze. Látja - fejsze!

- Mi az? Ettől a fejszétől ijedt meg?

- Nem a fejszétől, kérem... és nem is ijedtem meg, de ez... olyan dolog, itt olyan körülmények vannak...

- Milyenek? Hogy a gyárból hozták? Hehe! Nézze, abban a gyárban nemsokára maguk a munkások fognak kiáltványokat írni.

- Hogyhogy? - kérdezte szigorúan rámeredve von Lembke.

- Hát úgy. Nézzen csak jobban a körmükre. Maga túl gyenge kezű ember, Andrej Antonovics; regényeket ír. Pedig itt a régi módszerrel kellene...

- Hogyhogy a régi módszerrel? Miféle tanácsok ezek? A gyárat kitakarították; megparancsoltam, és kitakarították.

- De a munkások lázadoznak. Elnáspángolni őket egytől egyig, és ezzel vége.

- Lázadoznak? Ez badarság; megparancsoltam, és kitakarították.

- Eh, lágy ember maga, Andrej Antonovics!

- Először is, korántsem vagyok olyan lágy, másodszor pedig... - mondta már-már ismét megsértődve von Lembke. Nehezére esett a fiatalemberrel beszélnie, de kíváncsi volt, hátha mond valami újságot.

- Áá, megint a régi ismerős! - vágott közbe Pjotr Sztyepanovics, megcélozva egy másik röplapot a papírnyomó alatt; ez is amolyan kiáltványféle volt, nyilvánvalóan külföldi nyomású, csak éppen versben. - No, ezt én könyv nélkül tudom: *Fényes személyiség!* Nézzük csak! Úgy van, csakugyan a *Fényes személyiség*. Ismerem ezt a személyiséget - még külföldről. Honnan ásta elő?

- Azt mondja, hogy már külföldön is látta? - szólt megrezzenve von Lembke.

- Hát persze, négy, sőt talán öt hónapja.

- De sok mindent látott maga külföldön! - mondta fürkészően ránézve von Lembke. Pjotr Sztyepanovics oda se figyelve szétbontotta a papirost, és hangosan felolvasta a verset:

Fényes személyiség

Nem ringatta grófi bölcső,
Nagyra népe között nőtt ő,
De cárharag fenyegette,
Rá a bojár fogát fente,
S szánva magát mártírságra,
Bajt és jajt és mit se bánva,
Prófétáit az árva népnek
Szabadságot, testvériséget.

Ám a virtust feltüzelve,
Elvándorolt messze, messze
Cári tömlöc közeléből,
Bottól, vastól, hóhérkézből.
A nép pedig felcsigázva,
Rabigáját hogy lerázza,
Szmolenszktől mind Taskent-tájig
A diákot várta váltig.

Seregestül várta-várta,
Hogy mehessen őutána,
Számot vetni a bojárral,
Számot a cár igájával,
S testvérportán közösködve
Sutba vesse mindörökre
Az egyházat, a családot,
Azt a vén, betyár világot.

- Bizonyára attól a tiszttől vették el, igen? - kérdezte Pjotr Sztyepanovics.

- Uraságod talán azt a tisztet is ismeri?

- Hát persze. Két napig mulatoztam ott velük. Őneki elkerülhetetlenül meg kellett őrülnie.

- Hátha nem is őrült meg.

- Azért nem, mert mart-harapott?

- De már engedelmet: ha maga külföldön látta ezt a verset, aztán pedig, mint kiderül, itt, annál a tisztnél is...

- Bonyolult, mi?! Úgy látom, Andrej Antonovics, maga vizsgáztat engem. Nézze, kérem - folytatta egyszeriben szokatlan méltósággal a fiatalember -, arról, amit külföldön láttam, hazatértem után már beszámoltam illetékes személyeknek, és magyarázatomat kielégítőnek találták, máskülönben nem szerencséltetném jelenlétemmel ezt a várost. Úgy vélem, az én ügyem e tekintetben végleg elintéződött, és senkinek sem tartozom számadással. Éspedig nem azért intéződött el, mintha besúgó lettem volna, hanem azért, mert nem cselekedhettem másként. Azok, akik Julija Mihajlovnának az ügy ismeretében írtak - mint becsületes emberről írtak rólam... No de vigye el az ördög az egészet, én azért jöttem, hogy egy fontos dolgot mondjak magának, és jól tette, hogy kiküldte a kéményseprőjét. Számomra nagyon fontos a dolog, Andrej Antonovics; egy rendkívüli kérésem van magához.

- Kérése? Hm. Tessék, kérem, hallgatom, mégpedig bevallom, kíváncsian. Általában megjegyzem még, hogy maga eléggé meglep engem, Pjotr Sztyepanovics.

Von Lembke egy kissé izgatott volt. Pjotr Sztyepanovics átvetette egyik lábát a másikon.

- Pétervárott sok tekintetben őszinte voltam - folytatta -, de bizonyos tekintetben, például ezt illetően (ujjával a *Fényes személyiség*-re koppantott), hallgattam, először is azért, mert nem lett volna érdemes beszélni róla, másodszor mert csak arról számoltam be, amit kérdeztek. Ilyen dolgokban nem szeretek előreszaladni; éppen ebben látom a különbséget a gazfickó és az olyan becsületes ember között, aki egyszerűen kényszerhelyzetbe került... No, ezt csak úgy közbevetőleg jegyzem meg. De most, kérem, most, amikor azok a tökfilkók... nos, amikor ez napvilágra került, és már a maga kezében van, és nem marad rejtve - mert maga jó szemű ember, és nem lehet előre kiismerni -, azok az ostobák ennek ellenére is folytatják, így hát én... én... nos, egyszóval eljöttem, hogy megkérjem: mentsen meg egy embert, aki szintén ostoba, talán őrült is; az ő fiatalsága, szerencsétlen sorsa és a maga emberiessége nevében kérem... Utóvégre maga nemcsak a saját gyártmányú regényeiben olyan emberies! - hagyta abba hirtelen, türelmetlenül, gorombán-maró gúnnyal.

Egyszóval egy nyílt, de ügyetlen és csöppet sem diplomatikus, a túláradó humánus érzés miatt talán fölöslegesen is aggályos, főként pedig korlátolt ember állt von Lembke előtt, amit ő rendkívüli éleslátásával mindjárt fel is mért, sőt már régóta feltételezett róla, kivált a legutóbbi héten, amikor a dolgozószobájában, egyedül, főként éjjelente, szidta, ahogy csak tőle telt - a Julija Mihajlovnánál aratott megmagyarázhatatlan sikerei miatt.

- De kiért jár közben, és mit jelent ez az egész? - érdeklődött méltóságosan Lembke, és igyekezett titkolni kíváncsiságát.

- Ez... ez... az ördögbe... Utóvégre nem tehetek róla, hogy bízom magában! Hát hibás vagyok én azért, hogy a legnemesebb lelkű embernek tartom, és főleg eszesnek... vagyis olyannak, aki képes megérteni... az ördögbe is...

Szegényke láthatólag nem tudott uralkodni magán.

- Értse meg már végre - folytatta -, értse meg, hogy ha megmondom a nevét, akkor ezzel kiszolgáltatom magának; mert kiszolgáltatom, nem igaz? Nem igaz?

- De hát hogy találjam ki magamtól, ha nem mer nyíltan beszélni?

- Épp ez az, hogy maga mindig lehengerli az embert a logikájával, az ördögbe... eh, az ördögbe is... az a „fényes személyiség", az a „diák" - Satov... most már mindent megmondtam!

- Satov? Hogyhogy Satov?

- Satov az a „diák", akit a versben említenek. Itt lakik; valamikor jobbágy volt, az no, aki azt a pofont adta.

- Tudom, tudom! - mondta hunyorítva Lembke. - De már engedelmet, tulajdonképpen mivel vádolják, és főként mit óhajt kieszközölni maga?

- Hát arra kérem, hogy mentse meg! Érti!? Hisz én már nyolc éve ismerem, hisz én talán a barátja is voltam - felelte már-már magából kikelve Pjotr Sztyepanovics. - No de hát nem vagyok köteles beszámolni az előző életemről - folytatta legyintve -, semmiség ez az egész, csupáncsak három és fél ember, még a külföldiekkel együtt sem éri el a számuk a tízet, ami pedig a fő - én minden reményemet a maga emberiességébe és eszébe vetettem. Maga megérti és az igazi mivoltában tárja majd elő a dolgot, nem mint isten tudja, micsodát, nem mint az

ördög tudja, miféle példátlan, országos összeesküvést, hanem csak mint egy hóbortos ember ostoba ábrándját, aki a csapásoktól, ezt ne felejtse el, a sorozatos csapásoktól bolondult meg!...

Szinte fulladozott.

- Hm. Látom, hogy Satov ludas a fejszés kiáltványok terjesztésében - jelentette ki szinte fensége-sen Lembke -, de hadd kérdezzem meg: ha egyedül van, akkor hogy tudta szétszórni őket itt is, vidéken is, sőt a h-i kormányzóságban is, és... és végül, de nem utolsósorban: honnan vette a röplapokat?

- De hát mondom, hogy bizonyára öten, legfeljebb tízen vannak összesen, honnan tudhatnám pontosan?

- Nem tudja?

- Hát honnan tudnám, az ördögbe is?!

- Azt például tudta, hogy Satov a cinkosok egyike.

- Eh! - mondta legyintve Pjotr Sztyepanovics, mintha védekezni akarna faggatójának nyo-masztó éleselméjűsége ellen. - Hát ide hallgasson, megmondom a teljes igazságot: a kiáltvá-nyokról semmit se tudok, vagyis jóformán semmit, az ördög vigye el, tudja, mit jelent az, hogy semmi?... No persze, itt az a hadnagy meg még valaki és még valaki... talán Satov is és még valaki, de ezzel aztán kész, nyomorúságos, vacak társaság... de én azért jöttem, hogy közbenjárjak Satovért, őt meg kell menteni, mert ez a vers az övé, az ő saját műve, és az ő révén nyomtatták ki külföldön; ennyit tudok egészen biztosan, de a kiáltványokról jóformán semmit sem tudok.

- Ha a vers az övé, akkor bizonyára a kiáltványokat is ő írta. De mégis milyen adatok késztetik magát arra, hogy Satov úrra gyanakodjék?

Pjotr Sztyepanovics az olyan ember arckifejezésével, akit végképp kihoztak a béketűrésből, elővette zsebéből a levéltárcát, abból meg egy cédulát.

- Itt vannak az adatok! - kiáltotta, és odadobta az asztalra. Lembke szétbontotta; kiderült, hogy a cédulát körülbelül egy fél éve írták, innen, valahová külföldre; rövid néhány szavas üzenet volt:

A FÉNYES SZEMÉLYISÉG-et itt nem tudom kinyomatni, de egyebet se tudok; nyomas-sák ki külföldön.

Iv. Satov

Lembke mereven rábámult Pjotr Sztyepanovicsra. Varvara Petrovna találóan állapította meg róla, hogy egy kissé birkatekintete van, néha különösen.

- Vagyis hát arról van szó - folytatta előrelendülve Pjotr Sztyepanovics -, hogy ezt a verset itt írta egy fél évvel ezelőtt, de itt nem tudta kinyomatni - mondjuk, valami titkos nyomdában -, ezért kéri hát, hogy külföldön nyomassák ki... Azt hiszem, világos.

- Igen, kérem, világos, de kit kér meg rá? Ez még nem világos - jegyezte meg a legravaszabb gúnnyal Lembke.

- Hát Kirillovot, most már ezt is tudja; ez a levél Kirillovnak íródott külföldre... Nem tudta, vagy mi? Szinte bosszantó, hogy maga esetleg csak alakoskodik előttem, holott már réges-régóta tud erről a versről meg mindenről! Hát hogy került ez az asztalára? Mert úgy odakerült, mint a pinty! Miért gyötör hát engem, ha így van?

Zsebkendőjével görcsösen letörölte homlokáról az izzadságot.

- Talán csakugyan tudok egyet-mást... - felelte ügyesen kitérve Lembke -, de ki az a Kirillov?

- Hát az az idegen mérnök, aki Sztavrogin párbaj segédje volt, az a rögeszmés őrült; a maga hadnagya talán valóban csak delíriumban van, de ez teljesen őrült - teljesen, erről kezeskedem. Eh, Andrej Antonovics, ha a kormány tudná, milyen emberek ezek egytől egyig, akkor nem emelne kezet rájuk. Úgy, ahogy vannak, mind el kellene toloncolni innen; én még Svájcban meg a kongresszusokon kigyönyörködtem magamat bennük.

- Ott, ahonnan az itteni mozgalmat irányítják?

- Ugyan, ki irányítja? Három ember meg egy fél. Hisz az ember csak ásít, ha rájuk néz. És miféle itteni mozgalmat? A kiáltványokat vagy mit? Meg aztán kik vannak köztük? Delíriumos hadnagyok meg két-három diák! Maga okos ember, felteszem hát a kérdést: miért nem csatlakoznak hozzájuk tekintélyes emberek, miért csak diákok meg huszonkét éves tacskók? És hát hányan vannak?! Talán egymillió kutya is keresi őket, és mégis hányat találtak összesen? Hét embert. Mondom magának: merő unalom!

Lembke figyelmesen hallgatta, de arca azt fejezte ki: „Lássuk a medvét!"

- Már engedelmet, az imént azt állította uraságod, hogy a levelet külföldre címezték; csakhogy itt nincsen cím; honnan tudta meg, hogy Kirillov úrnak címezték, és végül hogy külföldre, és... és... hogy valóban Satov úr írta?

- Hát kerítse elő Satov keze írását, és hasonlítsa össze. A maga irodájában okvetlenül kell lennie valahol legalább egy aláírásának. Ami pedig azt illeti, hogy Kirillovnak címezték-e, hát még akkor, maga Kirillov mutatta nekem.

- Tehát uraságod a saját szemével...

- No igen, a saját szememmel. Mi mindent nem mutogattak énnekem! Ami pedig ezt a verset illeti, hát ezt állítólag a megboldogult Herzen írta Satovnak, amikor az még külföldön kóborolt, állítólag találkozásuk emlékére, dicséretnek, ajánlásnak vagy az ördög tudja, minek... Satov meg terjeszti az ifjúság között, mondván: ez a véleménye rólam - magának Herzennek!

- Tyű-tyű-tyű - mondta végre teljesen feleszmélve Lembke -, épp az járt az eszemben: a kiáltvány még csak érthető, de minek a vers?

- Ugyan már hogyne értené?! Az ördög tudja, minek is fecsegtem ki! Ide hallgasson, adja nekem Satovot, aztán az ördög vigye el a többieket mind, Kirillovval együtt, aki most bezárkózott a Filippov házba, ahol Satov is lakik, és ott lapul. Engem nem szeretnek, mert én visszatértem... de ígérje meg nekem Satovot, és én egy tálcán szolgálom fel magának mindnyájukat. Hasznomat veszi, Andrej Antonovics! Én kilenc-tíz főre becsülöm ezt az egész szánalmas kompániát. Majd én személyesen tartom szemmel őket, a magam szakállára, kérem. Hármukat már ismerjük: Satovot, Kirillovot meg azt a hadnagyot. A többieket még csak *figyelgetem*... egyébként én nem vagyok rövidlátó. Itt is úgy van, mint a h-i kormányzóságban; ott két diákot csíptek el kiáltványokkal meg egy gimnazistát, két húszéves nemesi csemetét, egy tanítót és egy hatvan év körüli nyugalmazott őrnagyot, aki meghibbant az iszákosságtól - ennyi az egész, higgye el, hogy semmi több; még csodálkoztak is, hogy csak ennyien voltak. De ehhez hat nap kell. Már egészen pontosan kiszámítottam: hat nap múlva, semmivel sem korábban. Ha bármiféle eredményt akar, ne piszkálja őket még hat napig, és akkor egy motyóba kötöm magának valamennyit; ha korábban megpiszkálja - szétrepül a fészekalja. De adja nekem Satovot. Én Satov érdekében jöttem... Az lenne a legjobb, ha titokban, barátian magához hívatná, akár ide a dolgozószobába, és a függönyt fellebbentve

előtte, jól megforgatná... Bizonyára a lába elé veti magát, és sírva fakad! Ideges, szerencsétlen ember; a felesége összeszűrte a levet Sztavroginnal. Legyen hozzá kedves, akkor magától feltár mindent, de ehhez hat nap kell... Főként, főként pedig - egy árva szót se Julija Mihajlovnának. Titok! Tud titkot tartani?

- Hogyan? - kérdezte a szemét meresztve Lembke. - Hát maga semmit sem... árult el Julija Mihajlovnának?

- Neki? Isten őrizz, isten ments! E-eh, Andrej Antonovics! Én nagyon tisztelem őt, és igen sokra tartom a barátságát... meg ezt az egészet... de nem akarok bakot lőni. Nem ellenkezek vele, mert ővele ellenkezni, ezt maga is tudja, veszélyes dolog. Talán elejtettem egy-egy célzást, mert azt szereti, de hogy neveket árultam volna el neki, mint most magának, vagy más effélét, e-eh, jó uram! Hát miért fordulok én most magához? Mert maga mégiscsak férfi, komoly ember, akinek régi, szilárd szolgálati tapasztalatai vannak. Maga viharedzett. Azt hiszem, maga még a pétervári példák alapján könyv nélkül tudja, milyen lépéseket kell tenni az ilyen ügyekben. Ha például őneki mondanám meg ezt a két nevet, menten dobra verné... Ő ugyanis ámulatba akarja ejteni innen Pétervárt. Nem, kérem, ő túlságosan forrófejű, ez a baj.

- Hát igen, van benne valamelyes türelmetlenség - dörmögte nem minden elégedettség nélkül Andrej Antonovics, bár ugyanakkor rettentően sajnálta, hogy ez a faragatlan fickó alighanem egy kissé szabadosan merészelt nyilatkozni Julija Mihajlovnáról. Pjotr Sztyepanovics pedig bizonyára úgy vélte, hogy ez még kevés, és még tovább kell verni a vasat, hogy megszédítse és immár végképp meghódítsa „Lembkát".

- Igen, éppenséggel türelmetlenség - helyeselt -, mert igaz, hogy zseniális, irodalomértő asszony, de - a verebet elriasztja. Hat óráig se bírja ki, nemhogy hat napig. E-eh, Andrej Antonovics, ne szabjon ki egy nőnek hatnapos határidőt! Azt ugyebár elismeri, hogy nekem van némi gyakorlatom, mármint ezekben a dolgokban, utóvégre tudok egyet-mást, és maga is tudja, hogy tudhatok egyet-mást. Nem játékból kérem én azt a hat napot, hanem az ügy érdekében.

- Hallottam... - kezdte Lembke, de mintha nem merte volna kimondani gondolatát - hallottam, hogy külföldről visszatérve illetékes helyen... amolyan szánom-bánom formájában... nyilatkozatot tett.

- Hát úgy volt, ahogy volt.

- No igen, természetesen én sem akarom firtatni... de mindig úgy rémlett, hogy itt mindeddig egészen más hangnemben beszélt például a keresztény hitről, a társadalmi berendezésről és végül a kormányról...

- Mi mindent nem mondtam én! Egyébként most is ugyanazt mondom, csak hát ezeket az eszméket nem úgy kell megvalósítani, ahogy azok a tökfilkók akarják - ez a lényeg. Mert mi értelme volt annak, hogy megharapta a parancsnoka vállát? Különben hát maga is egyetértett velem, csak azt mondta, hogy korai.

- Én tulajdonképpen nem értettem egyet, és nem erre mondtam, hogy korai.

- Maga ugyancsak tudja csűrni-csavarni a szót, hehe, óvatos ember! - jegyezte meg egyszeriben vidáman Pjotr Sztyepanovics. - Ide hallgasson, atyai jó barátom, utóvégre meg kellett ismernem magát, hát ezért beszéltem én abban a hangnemben. De nemcsak magát, hanem másokat is így igyekszem megismerni. Hátha szükségem volt arra, hogy kifürkésszem a jellemét?

- Minek magának az én jellemem?

- Hát honnan tudjam én, hogy minek? - megint felnevetett. - Nézze, igen tisztelt és kedves Andrej Antonovics, maga ravasz, de *odáig* még nem jutott a dolog, és valószínűleg nem is jut soha, érti? Lehet, hogy csakugyan érti? És bár én külföldről visszatérve illetékes helyen magyarázatot adtam - igazán nem tudom, hogy bizonyos meggyőződést valló ember miért ne tevékenykedhetne őszinte meggyőződése érdekében -, de tőlem *ott* senki se rendelte meg a maga jellemrajzát, és *onnan* egyelőre még semmi effajta megrendelést sem vállaltam. Csak gondolja meg: hisz azt is megtehettem volna, hogy nem magának árulom el először azt a két nevet, hanem egyenest *oda* rohanok, vagyis oda, ahol eredetileg azt a magyarázatot adtam; ha pedig anyagiak vagy valami előny miatt törném magamat, akkor természetesen hoppon maradnék, mert most már magának lennének hálásak, és nem nekem. Én csak Satov érdekében szólok - tette hozzá fennkölten Pjotr Sztyepanovics -, csakis Satov érdekében, a régi barátságunk alapján... ha aztán tollat fog, hogy jelentést küldjön *oda*, akkor dicsérjen meg engem is, ha akar... nem fogom ellenezni, hehe! No de adieu, nagyon sokáig maradtam, és nem kellett volna ennyit fecsegnem! - tette hozzá nem minden kellemkedés nélkül, és felállt a díványról.

- Ellenkezőleg, nagyon örülök, hogy a dolog, mondhatnám, kezd kialakulni - válaszolta von Lembke, és ő is felállt, szintén barátságos arccal, nyilván a legutóbbi szavak hatására. - Hálásan elfogadom a szolgálatait, és biztosíthatom, hogy buzgalmának elismerését illetően minden tőlem telhetőt...

- Hat nap, elsősorban hat nap türelmi idő kell nekem, meg az, hogy ezalatt ne mocorogjon!

- Ám legyen!

- Természetesen nem kötöm meg a kezét, de nem is merem. Utóvégre nem teheti meg, hogy ne figyeltesse őket; csak ne riassza szét a fészekalját időnap előtt, e tekintetben bízom a maga eszében meg a tapasztaltságában. Mert bizonyára épp elég saját kopója meg mindenféle vérebe áll készenlétben, hehe! - vetette oda vidáman és komolytalanul (mint afféle fiatalember) Pjotr Sztyepanovics.

- Ez nem egészen így van - felelte kitérően, kellemkedve Lembke. - Az, hogy túl sokan állnak készenlétben, csak amolyan fiatalos előítélet... De mellesleg engedjen meg egy-két szót: ha az a Kirillov párbajsegédje volt Sztavroginnak, akkor ebben az esetben Sztavrogin úr is...

- Mi van Sztavroginnal?

- Vagyis ha egyszer ennyire jó barátok...

- Eh, nem, nem, nem! Ezúttal bakot lőtt, bár különben ravasz. És szinte meghökkent. Én ugyanis azt hittem, hogy erre vonatkozóan vannak bizonyos értesülései... Hm. Sztavrogin - az tökéletesen ellentéte, vagyis tökéletesen... Avis au lecteur![112]

- Csakugyan? Hát lehetséges az? - szólt bizalmatlanul Lembke. - Julija Mihajlovna ugyan említette nekem, hogy az ő pétervári értesülései szerint ez az ember bizonyos... hogy úgy mondjam... utasításokkal jött...

- Én nem tudok semmit, nem tudok semmit, egyáltalán semmit. Adieu! Avis au lecteur! - mondta egyszeriben, nyilvánvalóan kitérően Pjotr Sztyepanovics.

És máris repült az ajtó felé.

---

[112] Tájékoztató az olvasónak (itt, ebben az értelemben: magát már tájékoztatták).

- Bocsánat, Pjotr Sztyepanovics, bocsánat - kiáltotta Lembke -, még egy aprócska dolog van itt, aztán nem tartóztatom.

Az asztalfiókból elővett egy borítékot.

- Itt van egy példány ugyanabból a kategóriából; éppen azért mutatom meg magának, mert a legteljesebben megbízom magában. Tessék, mi a véleménye róla?

A borítékban egy levél lapult - furcsa, névtelen levél; Lembkének volt címezve, és csak tegnap kapta. Pjotr Sztyepanovics, legnagyobb bosszúságára, a következőket olvasta:

Kegyelmes uram!

Mert a rangja szerint így dukál. Ezennel bejelentem, hogy merénylet készül magas állású személyek és a haza ellen; mert egyenest afelé halad. Én magam szórtam sok éven át szüntelen. Meg aztán az istentagadás is. Lázadás készül, ezrével vannak a kiáltványok, és mindegyik után száz ember szalad a nyelvét kilógatva, ha jó előre el nem kobozza a hatóság, mert sok mindent ígérnek jutalmul, az egyszerű nép pedig buta, meg aztán a pálinka is. A nép, bűnösnek vélve kifosztja ezt is meg azt is, én meg mind a két féltől tartva, megbántam még azt is, amiben nem vettem részt, mert ilyenek az én körülményeim. Ha azt akarja, hogy feljelentést tegyek a haza, úgyszintén a templomok meg a szentképek megmentése végett, akkor csakis én tehetem meg. De azzal, hogy a harmadik osztály táviratban azonnal bocsánatot ad, egyes-egyedül nekem, a többiek meg ám feleljenek. A portás ablakába jelzés gyanánt állítson gyertyát minden este hét órakor. Ha látom, bízni fogok, és eljövök, hogy megcsókoljam a fővárosból nyújtott irgalmas kezet, de azzal, hogy járadékot adnak, mert miből fogok élni? Ön pedig nem fogja megbánni, mert csillagot kap érte. Titokban kell, különben kitekerik a nyakamat.

Kegyelmességed kétségbeesett híve.

A lábához borulva:

Incognito, egy bűnbánó szabadgondolkozó.

Von Lembke elmagyarázta, hogy a levelet tegnap a portásfülkébe csempészték be, amikor nem tartózkodott ott senki.

- Nos, hát mi a véleménye? - kérdezte szinte gorombán Pjotr Sztyepanovics.

- Én azt hiszem, hogy ez névtelen gúnyirat, csúfságnak szánták.

- Minden valószínűség szerint az is. Magát nem lehet becsapni.

- Főként azért, mert olyan ostoba.

- Kapott már itt valamiféle gúnyiratot?

- Kaptam kettőt, névteleneket.

- No persze hogy nem írják alá. Különböző stílusban? Különböző kézírással?

- Különböző stílusban, különböző kézírással.

- És olyan bohócosak voltak, mint ez?

- Igen, bohócosak, és tudja... nagyon galádak.

- No, ha már voltak ilyenek, akkor bizonyára most is ugyanaz a tettes.

- Főként épp azért, mert olyan ostoba. Mert azok mégiscsak művelt emberek, és bizonyára nem ilyen ostobán írnak.

- No igen, igen.

- És mi történik, ha valaki valóban feljelentést akar tenni?

- Ilyesmi nem valószínű - vágta oda szárazon Pjotr Sztyepanovics. - Mit jelent az a távirat a harmadik osztályról meg az a járadék? Nyilvánvalóan gúnyirat.

- Igen, igen - mondta restelkedve Lembke.

- Tudja, mit, hagyja nálam ezt. Én biztosan felkutatom. Hamarább felkutatom, mint azokat.

- Elviheti - egyezett bele, egyébként némi habozás után, Lembke.

- Mutatta már valakinek?

- Nem, senkinek, hát hogy mutattam volna?!

- Mármint Julija Mihajlovnának.

- Á, isten őrizz, és maga se mutassa meg neki az isten szerelmére! - kiáltotta rémülten Lembke, - Nagyon felkavarná... és borzasztóan megharagudna rám.

- Igen, éppen maga lesz az első, akinek kijut: azt mondja majd, hogy megérdemelte, ha ilyeneket irkálnak magának. Ismerjük a női logikát. No, isten áldja. Lehet, hogy már három nap múlva előteremtem magának a levél íróját. A legfontosabb - az egyezség!

4

Pjotr Sztyepanovics talán valóban nem volt buta ember, de Fegyenc Fegyka helyesen állapította meg róla, hogy „kivel-kivel úgy bánik, ahogy ő maga elképzeli az illetőt". Von Lembkétől azzal a szilárd meggyőződéssel távozott el, hogy legalább hat napra megnyugtatta, erre a várakozási időre pedig rendkívül nagy szüksége volt. Csakhogy ez a feltevés téves volt, és csupán azon alapult, hogy Andrej Antonovicsot a kezdet kezdetén egyszer s mindenkorra a megtestesült együgyűségnek képzelte el.

Andrej Antonovics, mint minden betegesen gyanakvó természetű ember, rendkívül és szinte boldogan hiszékeny lett, amióta csak kikerült az ismeretlenség homályából. A dolgok új fordulatát eleinte eléggé kedvező színben látta, noha támadt néhány vesződséges bonyodalom is. De legalább a régi kétségei szertefoszlottak. Azonkívül az utóbbi napokban annyira kimerült, annyira elgyötörtnek és tehetetlennek érezte magát, hogy akaratlanul is nyugalomra szomjazott a lelke. De sajnos, most már megint nyugtalan lett. Az a körülmény, hogy sokáig élt Pétervárott, kitörölhetetlen nyomokat hagyott egész valóján. Az „új nemzedék" hivatalos, sőt titkos történetét eléggé jól ismerte - kíváncsi ember volt, és még kiáltványokat is gyűjtött -, de soha egy árva szót sem értett belőle. Most pedig mintha erdőbe tévedt volna: minden ösztönével érezte, hogy Pjotr Sztyepanovics szavai mögött valami minden eddigi formától és szokványtól eltérő, hajmeresztő képtelenség lappang - „ámbár az ördög tudja, mi minden megeshet ebben az új nemzedékben, és az ördög tudja, hogy is megy ez ott náluk!" - töprengett kétségek közt hányódva.

Ekkor mintha bosszantani akarná, megint bedugta a fejét Blum. Pjotr Sztyepanovics egész látogatása alatt a közelben várakozott. Ez a Blum rokona volt Lembkének, igaz, csak távoli, de Andrej Antonovics ezt is egész életében gondosan, sőt aggodalmasan titkolta. Bocsánatot kérek az olvasótól, hogy itt néhány szó erejéig foglalkozom ezzel a jelentéktelen személlyel. Blum a „szerencsétlen" németek különös fajtájához tartozott, mégpedig korántsem elképesztő

tehetségtelensége miatt, hanem teljesen ismeretlen okból. A „szerencsétlen” németek léte nem legenda, ilyenek valóban vannak, még Oroszországban is, és egészen sajátos típust alkotnak. Andrej Antonovics egész életében igen megható együttérzést táplált iránta, és - a saját szolgálati sikereinek arányában - ahol csak tehette, mindenütt kinevezte valami kisebb, az ő hatáskörébe tartozó, őneki alárendelt állásba; de Blumnak sehol se volt szerencséje. Hol az állást szüntették meg, hol a főnökét váltották le, egyszer pedig másokkal együtt kis híján törvény elé állították. A magas, görnyedt, rőt hajú hivatalnok akkurátus volt, de valahogy túlságosan is, ezenkívül fölöslegesen komor - amivel csak ártott magának -, mélabús, sőt érzelgős és minden alárendeltsége ellenére hajthatatlanul csökönyös, mint egy ökör, bár mindig a legrosszabbkor. Feleségével és sok-sok gyermekével együtt hosszú évek óta áhítatos ragaszkodással viseltetett Andrej Antonovics iránt. Andrej Antonovicson kívül soha senki se szerette. Julija Mihajlovna rögtön ki akarta selejtezni, de férje makacsságát nem tudta legyőzni. Ez volt az első családi perpatvar, mégpedig mindjárt az esküvő után; a mézeshetek legelső napjaiban robbant ki, amikor váratlanul kiderült a bántó titok, amelyet addig gondosan rejtegettek előtte: az, hogy Blum a rokona. Andrej Antonovics összetett kézzel könyörögve, megindítóan elmondta neki Blum életének és gyermekkoruk óta tartó barátságuknak egész történetét, de Julija Mihajlovna örökre megszégyenítve érezte magát, és még az ájuldozástól sem riadt vissza. Von Lembke nem engedett egy jottányit sem, sőt kijelentette, hogy a világért sem hagyja cserben, nem távolítja el magától Blumot, úgyhogy az asszony végül elcsodálkozott, és kénytelen volt Blumot engedélyezni. Azt azonban elhatározták, hogy a rokonságot, ha egyáltalán lehet, még gondosabban titkolják, mint eddig, és Blumnak még a keresztnevét meg az apai nevét is megváltoztatják, mert valami okból őt is Andrej Antonovicsnak hívták. Blum senkivel sem ismerkedett össze nálunk, kivéve a német gyógyszerészt, senkinél sem tett látogatást, és továbbra is takarékosan és visszavonultan élt, mint addig. Már régóta tudomása volt Andrej Antonovics irodalmi kontárkodásáról is. Lembke főként őt hívta meg, hogy kettesben, titkos felolvasásokon hallgassa meg regényét, és ő szoborként ült ott akár hat órát is egyfolytában; minden erejét megfeszítve küszködött az álmossággal, és verejtékezve iparkodott mosolyogni; hazatérve hosszú lábú, vékonydongájú feleségével keserűen emlegette jótevőjük szerencsétlen gyöngéjét: az irodalmat.

Andrej Antonovics szenvedően tekintett a belépő Blumra.

- Kérlek, Blum, hagyj engem békén - kezdte izgatottan hadarva, és láthatólag igyekezett elhárítani a Pjotr Sztyepanovics jöttével félbeszakadt előbbi beszélgetés felújítását.

- De hát ezt el lehet intézni a legtapintatosabban, teljesen titokban is; hisz magának megvan a felhatalmazása - hajtogatta a magáét tisztelettudóan, de konokul Blum, és a hátát meggörbítve, apró lépésekkel mind közelebb és közelebb ment Andrej Antonovicshoz.

- Blum, te olyan mértékig odaadó és szolgálatkész vagy irántam, hogy minden alkalommal magamon kívül vagyok a félelemtől, ha csak rád nézek is.

- Maga mindig szellemes dolgokat mond, és elmésségével elégedetten, nyugodtan alszik el, de épp ezzel árt magának.

- Blum, az imént meggyőződtem arról, hogy ez egészen más, egészen más.

- Csak nem ennek a képmutató és romlott fiatalembernek a szavaiból, akit maga is gyanúsít? Bizonyára levette a lábáról a hízelgésével, irodalmi tehetségének dicséretével.

- Blum, neked sejtelmed sincs semmiről; a te terved ostobaság, én mondom! Nem találunk semmit, viszont iszonyú lármát csapnak, aztán kinevetnek, végül pedig Julija Mihajlovna...

- Kétségtelenül megtalálunk mindent, amit keresünk - mondta határozottan hozzálépve Blum, és a szívére tette jobb kezét. - Váratlanul, korán reggel tartjuk a házkutatást, a legszigorúbban ragaszkodunk az előírt törvényes formákhoz, és tapintatosak leszünk a személye iránt. Az a két fiatalember, Ljamsin és Tyeljatnyikov, határozottan azt állítja, hogy mindent megtalálunk, amit akarunk. Ők gyakran megfordultak ott. Verhovenszkij urat senki se szíveli. Sztavrogina tábornokné nyíltan megvonta tőle a juttatásokat, és minden becsületes ember - ha ugyan van ilyen ebben a goromba városban - biztosra veszi, hogy mindig is ott lappangott a hitetlenség meg a szociális tanok forrása. Őnála megtalálható minden tiltott könyv, Rilejev *Ukrán népballadák* című kötete, Herzen minden munkája... Nekem mindenesetre van egy hozzávetőleges lajstromom...

- Ó, Istenem, azok a könyvek megvannak mindenkinek; milyen együgyű vagy te, szegény Blumom!

- És sok kiáltvány is - folytatta Blum, mintha nem hallaná a megjegyzést. - Az lesz az eredmény, hogy okvetlenül nyomukra bukkanunk a mostani, itteni kiáltványoknak. Ez a fiatal Verhovenszkij nagyon, de nagyon gyanús nekem.

- De hisz te összetéveszted az apát a fiával. Pedig hadilábon állnak egymással; a fiú nyíltan gúnyt űz az apjából.

- Ez csak színlelés.

- Blum, te bizonyára megesküdtél, hogy agyongyötörsz! Gondold meg, hogy ő itt mégiscsak jelentős személyiség. Egyetemi tanár volt, híres ember, botránynyt csap, és máris rajtunk nevet az egész város; elrontjuk a dolgot... és gondold meg, mi lesz Julija Mihajlovnával!

Blum oda se figyelve még előbbre húzódott.

- Csak magántanár volt, csupáncsak magántanár, a rangját tekintve meg nyugalmazott kollégiumi ülnök - most a mellére csapott -, kitüntetései nincsenek, kormányellenes cselszövés gyanúja miatt bocsátották el állásából. Titkos megfigyelés alatt állt, sőt áll még jelenleg is, ez kétségtelen. A most napvilágra kerülő zavargások láttán magára kétségtelenül súlyos kötelesség hárul. Maga pedig épp ellenkezőleg, elnéző az igazi bűnös iránt, és ezzel elpackázza a kitüntetését.

- Julija Mihajlovna! Takar-rodj, Blum! - kiáltott fel hirtelen von Lembke, ahogy a szomszéd szobából meghallotta a felesége hangját.

Blum összerezzent, de nem adta meg magát.

- Engedélyezze hát, engedélyezze - mondta még közelebb lépve, és még erősebben a szívére szorította most már mind a két kezét.

- Takar-rodj! - szólt a fogát csikorgatva Andrej Antonovics. - Csinálj, amit akarsz... majd később... Ó, Istenem!

Felemelkedett az ajtófüggöny, és megjelent Julija Mihajlovna. Blumot megpillantva fenségesen megállt, kevélyen és szinte megbántódva végigmérte a tekintetével, mintha ennek az embernek a puszta jelenléte is sértés volna számára. Blum tisztelettudóan, némán, mélyen meghajolt előtte, majd a nagy tisztelettől meggörnyedve karját többször is széttárva, lábujjhegyen az ajtó felé indult.

Azért-e, mert Blum Andrej Antonovics legutóbbi hisztérikus felkiáltását valóban nyílt engedélyként értelmezte: úgy cselekedhet, ahogyan kérte, vagy ez alkalommal fondorlathoz folyamodott jótevője érdekében, mivel egészen biztosra vette, hogy siker koronázza vállal-

kozását - mindenesetre, mint később látni fogjuk, a főnöknek és alárendeltjének ebből a beszélgetéséből egy fölöttébb meghökkentő dolog kerekedett, amely nyilvánosságra kerülve sok mindenkit megnevettetett, Julija Mihajlovnát irgalmatlanul haragra gerjesztette, és mindezek miatt végképp kizökkentette a kerékvágásból Andrej Antonovicsot, mivel épp a legégetőbb helyzetben a legsiralmasabb tanácstalanságba döntötte.

5

Pjotr Sztyepanovicsnak vesződséges napja volt. Von Lembkétől máris futott a Bogojavlenszkaja utcába, de amikor a Bikov utcán az elé a ház elé ért, amelyben Karmazinov lakott, hirtelen megállt, elnevette magát, és bement a házba. Azt a választ kapta: „Várják, kérem"; ez nagyon felkeltette az érdeklődését, mert egyáltalán nem jelezte előre látogatását.

De a nagy író valóban várta, sőt már tegnap és tegnapelőtt is. Négy napja adta oda neki a *Merci* kéziratát (amelyet Julija Mihajlovna ünnepélyének napján az irodalmi délelőttön fel akart olvasni; előzékenységből tette, abban a szent hitben, hogy kellemesen legyezgeti a fiatalember hiúságát, ha odaadja neki a nagy művet, hogy jó előre megismerje. Pjotr Sztyepanovics már rég észrevette, hogy ez a kívülállók számára sértően megközelíthetetlen, elkényeztetett és hiú úr, ez a „csaknem államférfiúi elme" egyszerűen hízeleg neki, mégpedig mohón. Én úgy vélem, a fiatalember végre ráeszmélt, hogy Karmazinov talán az egész oroszországi titkos forradalmi mozgalom főkolomposának tartja őt, vagy legalábbis azok egyikének, akik a legjobban be vannak avatva az orosz forradalom titkaiba, és akiknek hatása az ifjúságra - vitathatatlan. „Oroszország legokosabb emberének" gondolkodásmódja érdekelte Pjotr Sztyepanovicsot, de bizonyos okokból kitért a bővebb eszmecsere elől.

A nagy író a húgának, egy kamarás feleségének, egyben földbirtokosnőnek a házában lakott; férj és feleség egyaránt áhítattal tekintett fel a híres rokonra, de amikor most ideérkezett, nagy sajnálatukra mind a ketten Moszkvában tartózkodtak, így hát az a szerencse, hogy őt fogadhassa, egy kis öregasszonynak, a kamarás igen távoli szegény rokonának jutott, aki náluk élt; már régóta ő vezette az egész háztartást. Karmazinov úr megérkezése óta lábujjhegyen járt az egész ház. A kis öregasszony csaknem mindennap küldött értesítést Moszkvába arról, hogyan aludt az úr, mit méltóztatott enni, sőt egyszer táviratban jelentette, hogy a polgármesternél rendezett zártkörű ebéd után kénytelen volt bevenni egy kanál orvosságot. Karmazinov szobájába ritkán mert bemenni, jóllehet az író udvariasan bánt vele, igaz, eléggé szárazon, és csak akkor szólt hozzá, ha szüksége volt valamire. Amikor Pjotr Sztyepanovics belépett, az író éppen a reggeli vagdalt húsát eszegette egy fél pohár vörös borral. Pjotr Sztyepanovics máskor is járt már nála, és mindig ennél a reggelinél találta, amelyet az ő jelenlétében fogyasztott el, de őt egyszer se kínálta meg. A vagdalt hús után még egy kis csésze kávét is felszolgáltak. Az inas, aki az ételt behozta, frakkot, zajtalan, puha csizmát és kesztyűt viselt.

- Á-á! - kiáltotta Karmazinov az asztalkendővel a száját törölgetve, felállt a díványról, és a legtisztább örömet sugárzó arccal máris indult, hogy összecsókolózzék a vendéggel; jellemző szokásuk ez az orosz embereknek, ha már nagyon is híresek lettek. De Pjotr Sztyepanovics tapasztalatból tudta: bár azért jön eléje, hogy megcsókolják egymást, ő maga csak odatartja az arcát, így hát ezúttal ő is ugyanígy cselekedett; a két arc összeért. Karmazinov úgy tett, mintha nem vette volna észre, visszaült a díványra, és kellemkedve helyet mutatott Pjotr Sztyepanovicsnak szemközt egy karosszéken, amelyben a fiatalember mindjárt el is terpeszkedett.

- Maga nyilván... Nem óhajt reggelizni? - kérdezte a házigazda, ezúttal változtatva szokásán, de persze olyan arccal, amellyel félreérthetetlenül sugallta az udvarias elhárító választ. Pjotr Sztyepanovics nyomban azt felelte, hogy óhajt reggelizni. A házigazda arcát a megütközés felhője árnyékozta be, de csak egy pillanatra; idegesen csengetett az inasnak, és a hangját minden jólneveltsége ellenére finnyásan felemelve azt parancsolta, hogy hozzon még egy reggelit.

- Mit kíván: vagdalt húst vagy kávét? - érdeklődött ismét.

- Vagdalt húst is, kávét is, és ráadásnak hozasson bort is, nagyon megéheztem - válaszolta a házigazda öltözékét nyugodt figyelemmel nézegetve Pjotr Sztyepanovics. Karmazinov úr valami zsakettforma, gyöngyház gombos, de túlságosan is rövid, vattázott házi kacabajkában volt, amely sehogy sem illett meglehetősen degesz haskójához meg a lába tövénél feszesen domborodó testrészéhez; de hát az ízlések különbözők. A térdén egy földig csüngő kockás gyapjútakarót terített szét, noha a szobában meleg volt.

- Beteg, vagy mi?

- Nem, nem vagyok beteg, de attól félek, hogy megbetegszem ettől az éghajlattól - felelte rikácsoló hangján, egyébként minden egyes szót szelíden skandálva és kellemkedően, urasan selypítve. - Már tegnap vártam.

- De miért? Hisz nem ígértem.

- Nem, de magánál van a kéziratom... Elolvasta?

- Kézirat? Miféle?

Karmazinov szörnyen elcsodálkozott.

- De azért magával hozta, ugye? - Egyszeriben annyira izgatott lett, hogy még az evést is abbahagyta, és rémülten nézett Pjotr Sztyepanovicsra.

- Á, a *Bonjour*-ról[113] vagy miről beszél?...

- A *Merci*-ről.

- Mindegy. Egészen megfeledkeztem róla, és nem olvastam el, nem értem rá. Igazán nem tudom, a zsebemben nincs... alighanem otthon van az asztalon. Ne nyugtalankodjék, megkerül.

- Nem, inkább most mindjárt érte küldök. Elveszhet, és utóvégre el is lophatják.

- Ugyan kinek kell az?! És miért rémült meg ennyire, hisz Julija Mihajlovnától azt hallottam, hogy maga mindig több másolatot készíttet, egy példány külföldön van, közjegyzőnél, a másik Pétervárott, a harmadik Moszkvában, aztán még valami banknak is elküld egyet.

- No de Moszkva is leéghet, és vele együtt az én kéziratom. Mégiscsak jobb lesz, ha mindjárt érte küldök.

- Várjon, itt van! - szólt Pjotr Sztyepanovics, és a hátsó zsebéből előhúzott egy csomó levélpapírt. - Egy kicsit összegyűrődött. Képzelje el: ahogy elvittem, azóta állandóan itt lapult a hátsó zsebemben a zsebkendővel együtt; megfeledkeztem róla.

Karmazinov mohón elkapta a kéziratot, gondosan átvizsgálta, megszámolta a lapokat, vigyázatosan letette egyelőre maga mellé egy külön kis asztalra, de úgy, hogy állandóan szemmel tarthassa.

---

[113] Jó napot.

- Maga bizonyára nem valami sokat olvas - sziszegte; nem bírta türtőztetni magát.

- Csakugyan nem valami sokat.

- Az orosz szépirodalomból pedig éppenséggel semmit.

- Az orosz szépirodalomból? Bocsánat, azért valamit olvastam... „Úton”... vagy „Útra készen...” vagy „Keresztúton” vagy ilyesmi, már nem emlékszem. Régen olvastam, vagy öt éve. Nincs időm.

Rövid szünet következett.

- Mihelyt ideérkeztem, mindnyájukat biztosítottam, hogy maga rendkívül okos ember, úgyhogy most itt, azt hiszem, valamennyien majd megőrülnek magáért.

- Köszönöm - válaszolta nyugodtan Pjotr Sztyepanovics.

Behozták a reggelit. Pjotr Sztyepanovics farkasétvággyal esett neki a vagdalt húsnak, egy pillanat alatt megette, majd megitta a bort, és felhörpintette a kávét.

„Ez a bárdolatlan fickó - tűnődött Karmazinov, ahogy az utolsó falatokat nyelve és az utolsókat kortyintva oldalvást rá-rásandított -, ez a bárdolatlan fickó bizonyára mindjárt elértette maróan gúnyos megjegyzésemet... és persze a kéziratot is mohón elolvasta, csak tettetésből hazudik. De az is lehet, hogy nem hazudik, hanem őszintén buta. A zseniális embert akkor szeretem igazán, ha egy kissé ostoba. És hát nem valamiféle lángelme ő valóban azok között? Egyébként vigye el az ördög!”

Felállt a díványról, és egyik sarokból a másikba járkált, ahogy reggeli után, egészségi okokból, mindig is szokta.

- Meddig marad? - kérdezte a karosszékből, cigarettára gyújtva Pjotr Sztyepanovics.

- Én tulajdonképpen azért jöttem ide, hogy eladjam a birtokot, úgyhogy most a jószágigazgatómtól függök.

- De hisz úgy tudom, azért jött, mert ott járványtól tartanak a háború után.

- N-nem, nem egészen azért - válaszolta mondatait továbbra is kedélyesen skandálva Karmazinov úr, és minden fordulónál fürgén rúgott egyet a jobb lábával, igaz, nem nagyot. - Valóban, minél tovább szándékozom élni - mondta eléggé epésen felnevetve. - Az orosz földesurakban van valami, ami rendkívül gyorsan elhasználódik, minden tekintetben. De én minél később akarok elhasználódni, és ezért most végleg külföldre költözöm; ott az éghajlat is jobb, az épületek is kőből vannak, és minden erősebb. Azt hiszem, amíg én élek, Európa is kitart. Mi a véleménye?

- Honnan tudjam, így lesz-e?

- Hm. De ha ott valóságos Babilon omlik össze, és csakugyan nagy lészen az ő bukása (ebben teljesen egyetértek magával, bár azt hiszem, hogy amíg én élek, csak kitart), hát minálunk Oroszországban nincs is minek összeomlania, legalábbis ahhoz viszonyítva. Nálunk nem kövek omlanak le, hanem minden sárrá mállik széjjel. A szent Oroszország az egész világon a legkevésbé képes ellenállni bárminek is. Az egyszerű nép még csak tartja magát valahogy az oroszok istenének segítségével; de a legutóbbi értesülések szerint az oroszok istene nagyon megbízhatatlan, és még a jobbágyfelszabadítással szemben sem tudott helytállni, legalábbis erősen megingott. Aztán itt vannak a vasutak meg maguk... úgyhogy én már egyáltalán nem hiszek az oroszok istenében.

- Hát az európaiban?

- Én semmilyenben sem hiszek. Engem megrágalmaztak az orosz ifjúság előtt. Én mindig együtt éreztem minden mozgalmával. Nekem mutatták az itteni kiáltványokat. Értetlenül tekintenek rájuk, mert mindenkit megrémít a forma, de azért mindenki meg van győződve hatalmas erejükről, ha ennek nincs is teljesen tudatában senki. Mindenki már régen a bukás szélén áll, és mindenki régóta tudja, hogy nincs miben megkapaszkodni. Én már csak azért is biztosra veszem ennek a titkos propagandának a sikerét, mert most elsősorban Oroszország az a hely az egész világon, ahol minden megtörténhet - a legcsekélyebb ellenállás nélkül. Én nagyon is jól megértem, hogy a vagyonos oroszok miért tódulnak külföldre, mégpedig évről évre mind többen és többen. Az ösztönük parancsa ez. Ha a hajó süllyedni kezd, a patkányok menekülnek el róla legelőbb. A szent Oroszország fából való, koldus ország... és veszélyes: legfelső rétegeit illetően a hiú koldusok országa, az óriási többség pedig bogárhátú kunyhókban él. Örömmel fogad minden megoldást, csak meg kell magyarázni. Csupán a kormány akar még ellenszegülni, de a sötétben hadonászik a fütykösével, és a saját embereit üti. Itt minden halálra van ítélve, pusztulásra van kárhoztatva. Oroszországnak - ahogy most áll - nincs jövője. Én német lettem, és úgy vélem, ez becsületemre válik.

- No de az imént a kiáltványokról kezdett beszélni: mondjon el mindent, hogyan vélekedik róluk!

- Mindenki fél tőlük, tehát roppant erőt jelentenek. Nyíltan leleplezik a csalárdságot, és bebizonyítják, hogy nálunk nincs mibe belekapaszkodni, nincs mire támaszkodni. Hangosan beszélnek akkor, amikor mindenki hallgat. Bennük (tekintet nélkül a formára) az a mindeddig hallatlan merészség a leglenyűgözőbb, ahogy egyenesen szembenéznek az igazsággal. Az a képesség, hogy egyenesen szembenézzen az igazsággal, csakis a mai orosz nemzedék sajátja. Nem, Európában még nem ennyire merészek: ott kőből épült a hatalom vára, ott még van mire támaszkodni. Ahogy én látom és amennyire meg tudom ítélni, az orosz forradalmi gondolat egész lényege a becsület tagadásában rejlik. Nekem tetszik, hogy ezt ilyen bátran és rettenthetetlenül ki is nyilvánítják. Nem, Európában ezt még nem értik, nálunk pedig éppen erre vetik rá magukat. Az orosz ember számára a becsület csak fölösleges teher. Mindig is teher volt. Az egész történelme folyamán. Őt „a becstelenségre való jog" nyílt meghirdetésével lehet a leghamarabb meghódítani. Én a régi nemzedékhez tartozom, és bevallom, még a becsület pártján állok, de csak megszokásból. Nekem csupán a régi formák tetszenek, bár talán csupán kislelkűségem miatt; de csak le kell élni valahogy az életet.

Hirtelen abbahagyta.

„De hát én beszélek, beszélek - gondolta -, ő meg hallgat, és vizsgálódik. Azért jött, hogy nyíltan feltegyem neki a kérdést. Hát fel is teszem."

- Julija Mihajlovna arra kért, hogy valamilyen furfanggal puhatoljam ki, milyen meglepetést készít elő a holnaputáni bálra - szólt egyszeribe Pjotr Sztyepanovics.

- Hát igen, ez valóban meglepetés lesz, és valóban mindenkit elkápráztatok... - mondta méltóságos magatartást öltve Karmazinov -, de nem árulom el, mi ez a titok.

Pjotr Sztyepanovics nem unszolta.

- Van itt valami Satov, ugye? - érdeklődött a nagy író. - És képzelje, én még nem láttam.

- Nagyon derék személyiség. Miért kérdi?

- Csak úgy, ott majd ő is beszél valamiről. Ugye, ő ütötte pofon Sztavrogint?

- Ő.

- Hát Sztavroginról mi a véleménye?

- Nem is tudom; valami szoknyavadász.

Karmazinov meggyűlölte Sztavrogint, mert az az utóbbi időben egyáltalán észre se vette.

- Alighanem ez a szoknyavadász lesz az első, akit felhúznak, ha valamikor megvalósul nálunk az, amit a kiáltványok hirdetnek - mondta heherészve.

- Talán még hamarább is - szólt váratlanul Pjotr Sztyepanovics.

- Úgy is kell - helyeselt most már nem nevetve, hanem túlságosan is komolyan Karmazinov.

- Ezt már mondta egyszer, és tudja, én visszamondtam neki.

- Hogyan?! Csakugyan visszamondta? - Karmazinov megint felnevetett.

- Azt felelte, hogy ha őt felhúzzák, magát elég lesz megvesszőzni, de nemcsak tessék-lássék, hanem ahogy a parasztokat vesszőzik: úgy, hogy fájjon.

Pjotr Sztyepanovics fogta a kalapját, és felállt. Karmazinov búcsúzóul odanyújtotta mind a két kezét.

- No és ha már ki van tűzve a megvalósítása mindannak... amit terveznek, akkor... mikor következhet be? - selypegte egyszeriben mézesmázos hangon, különös lejtéssel, s még mindig a magáéban tartva a vendég kezét.

- Honnan tudjam? - válaszolta egy kissé gorombán Pjotr Sztyepanovics. Mindketten fürkészően néztek egymás szemébe.

- Körülbelül... hozzávetőleg... - selypegett még édeskésebben Karmazinov.

- Jut ideje, hogy eladja a birtokát, és arra is jut, hogy elszeleljen - dörmögte még gorombábban Pjotr Sztyepanovics. Most még fürkészőbben néztek egymásra.

Némi szünet következett.

- A jövő év május elején elkezdődik, Mária oltalmára már vége is lesz az egésznek - bökte ki Pjotr Sztyepanovics.

- Őszintén köszönöm - mondta a fiatalember kezét megszorítva, megindult hangon Karmazinov.

„Lesz időd elhurcolkodni a hajóról, te patkány! - gondolta az utcára kilépve Pjotr Sztyepanovics. - No, hát ha ez a »csaknem államférfiúi elme« ilyen meggyőződéssel érdeklődik a nap meg az óra iránt, és ilyen tisztelettudóan megköszöni a kapott értesülést, akkor ezek után minekünk nem szabad kételkednünk magunkban. (Gunyorosan elmosolyodott.) Hm. Pedig ez nem is olyan buta ott okoztuk, és... csupáncsak menekülni készülő patkány; az ilyen nem tesz feljelentést!”

Futvást indult a Bogojavlenszkaja utcába, a Filippov házba.

6

Pjotr Sztyepanovics először Kirillovhoz ment be, aki egyedül volt, mint rendesen, és ezúttal tornászgatott a szoba közepén, vagyis a lábát szétterpesztve sajátos módon forgatta maga fölött a karjait. A padlón labda hevert. Az asztalon, kihűlve, ott állt a reggeli tea, melyet még nem vittek el. Pjotr Sztyepanovics egy percre megállt a küszöbön.

- Maga ugyancsak sokat törődik az egészségével - jegyezte meg aztán a szobába belépve hangosan és vidáman -, és milyen nagyszerű ez a labda, tyű, mekkorát ugrik; ez is a tornához kell?

Kirillov felöltötte hosszúkabátját.

- Igen, ez is az egészséghez kell - dörmögte szárazon -, üljön le.

- Egy percre jöttem. Különben hát leülök. Egészség ide, egészség oda, én azért kerestem fel, hogy figyelmeztessem az egyezségünkre. „Bizonyos értelemben" közeleg a mi időnk, kérem - fejezte be nyakatekert, esetlen fordulattal.

- Miféle egyezségre?

- Hogyhogy miféle egyezségre?! - horkant fel szinte riadtan Pjotr Sztyepanovics.

- Ez nem egyezség, és nem kötelezettség, én nem kötöttem meg magamat semmivel, úgyhogy maga téved.

- Ide hallgasson, hát mit csinál maga?! - Pjotr Sztyepanovics most már végképp felugrott.

- Azt, amit akarok.

- És mit akar?

- Amit eddig.

- Vagyis hogy értsem ezt? Azt jelenti, hogy kitart az eddigi szándéka mellett?

- Azt jelenti. De egyezség nincs és nem is volt, és én semmivel se kötöttem meg magam. Csak az én akaratom volt, és most is csak az én akaratom van.

Kirillov nyersen és finnyásan magyarázta meg az álláspontját.

- Elismerem, elismerem, ám legyen a maga akarata, csak ez az akarat ne változzon meg - mondta elégedett arccal visszaülve Pjotr Sztyepanovics. - Maga haragszik minden szóért. Az utóbbi időben nagyon haragos lett; ezért halogattam eddig a látogatást. Egyébként teljesen biztosra vettem, hogy nem lesz hűtlen.

- Én nagyon nem szeretem magát; de teljesen nyugodt lehet. Habár én nem ismerek se hűséget, se hűtlenséget.

- De tudja - mondta ismét megriadva Pjotr Sztyepanovics -, megint beszélnünk kellene, mégpedig értelmesen, nehogy melléfogjunk. Ez a dolog pontosságot követel, maga meg rettentően meghökkent engem. Megengedi, hogy bővebben beszéljek?

- Beszéljen - vetette oda a sarokba tekintve Kirillov.

- Maga már rég elhatározta, hogy eldobja az életet... vagyis hát ez volt az elve. Így van, jól mondom? Nincs valami tévedés?

- Nekem most is ugyanez az elvem.

- Nagyszerű! Ne felejtse el, hogy senki se kényszerítette rá.

- Az kéne még; milyen bután beszél maga!

- Jó, jó; csakugyan bután fejeztem ki magamat. Kétségtelenül nagy butaság lenne erre kényszeríteni valakit. Folytatom: maga már a régi szervezet idejében is tagja volt a Társaságnak, és még akkor feltárta ezt a Társaság egy másik tagjának.

- Én nem feltártam, hanem egyszerűen elmondtam.

- Helyes. Nevetséges is volna az ilyesmit „feltárni”, hisz nem gyónás ez! Egyszerűen csak elmondta, remek!

- Nem, nem remek, mert maga nagyon piszmog. Én nem tartozok magának semmiféle számadással, és maga nem értheti meg az én felfogásomat. Én azért akarom eldobni az életet, mert ez az elvem, mert nem akarom a halálfélelmet, mert maga ebből nem tudhat semmit... Mit akar? Iszik teát? Hideg. Mindjárt hozok magának másik poharat.

Pjotr Sztyepanovics valóban a teáskannáért nyúlt, és üres edényt keresett. Kirillov odament a szekrényhez, és tiszta poharat hozott.

- Az előbb Karmazinovnál reggeliztem - jegyezte meg a vendég -, aztán hallgatva, hogyan beszél, megizzadtam; amikor ide szaladtam, szintén megizzadtam, úgyhogy halálosan szomjas vagyok.

- Igyon. A hideg tea jó.

Kirillov visszaült a székre, és megint a sarokba bámult.

- A Társaságban felvetődött az a gondolat - folytatta ugyanolyan hangon -, hogy szolgálatot tehetek azzal, ha öngyilkos leszek, és hogy amikor maguk itt nagy felfordulást csinálnak, és majd keresik a bűnösöket, akkor én hirtelen főbe lövöm magamat, és hagyok egy levelet, hogy mindent én követtem el, úgyhogy magukat egy egész évig nem gyanúsíthatják.

- Legalább néhány napig; egy nap is sokat ér.

- Jó. Ilyen értelemben mondták nekem, hogy ha akarok, várjak. Én azt mondjam, hogy várok, amíg a Társaság nevében megjelölik az időpontot, mert nekem mindegy.

- Igen, de ne felejtse el, kötelezte magát, hogy amikor megírja a búcsúlevelet, csakis velem együtt teszi, és ha visszaérkezik Oroszországba, akkor az én... nos hát egy szóval, az én rendelkezésemre áll, természetesen csak azt az egy esetet illetően, más tekintetben persze teljesen szabad - tette hozzá szinte nyájasan Pjotr Sztyepanovics.

- Én nem köteleztem magamat, csak beleegyeztem, mert nekem mindegy.

- Nagyszerű, nagyszerű, egy csöppet sem szándékszom az önérzetét megsérteni, de...

- Ez nem önérzet.

- De ne felejtse el, hogy összegyűjtöttek magának százhúsz tallért az útra, tehát pénzt fogadott el.

- Egyáltalán nem - fortyant fel Kirillov. - A pénz nem azért volt. Ilyesmiért nem fogad el pénzt az ember.

- Néha fogad.

- Hazudik! Egy pétervári levelemben nyilatkozatot tettem, aztán szintén Pétervárott visszafizettem magának a százhúsz tallért, a saját kezébe... és végül visszaküldték oda, ha ugyan nem tartotta magánál.

- Jó, jó, nem vitatkozom semmiről, visszaküldtük. Az a fő, hogy maga ugyanúgy gondolkozik, mint azelőtt.

- Pontosan ugyanúgy. Amikor maga idejön, és azt mondja: „itt az ideje”, én mindent végrehajtok. Mi az, nagyon hamar lesz?

- Alig néhány nap múlva... De ne felejtse el, hogy a levelet együtt fogalmazzuk, ugyanazon az éjszakán.

- Akár nappal is. Azt mondta, hogy a kiáltványokat kell magamra vállalnom.

- Meg még egyet-mást.

- Én nem vállalok mindent.

- Aztán mit nem vállal? - kérdezte ismét megriadva Pjotr Sztyepanovics.

- Amit nem akarok; elég. Nem akarok többet arról beszélni!

Pjotr Sztyepanovics türtőztette magát, és másra terelte a szót.

- Másról szeretnék beszélni - bocsátotta előre. - Ott lesz ma este a mieinknél? Virginszkijnek születésnapja van, ennek az ürügyén jönnek össze.

- Nem akarok.

- Legyen szíves, jöjjön el. Kell. Hatást kell keltenünk mind a létszámunkkal, mind az arcunkkal... A maga arca... no, egyszóval a maga arca csupa fátum.

- Úgy találja? - kérdezte felnevetve Kirillov. - Jó, elmegyek; de nem az arcom miatt. Mikor?

- Hát minél korábban, fél hétkor. És tudja, megteheti azt, hogy bejön, leül, és akárhányan lesznek is ott, nem beszél senkivel. Csak tudja, ne felejtsen el magával hozni papírt, ceruzát.

- Aztán minek?

- De hisz magának mindegy; ezt pedig én külön kérem. Maga csak ott ül, jóformán senkihez sem szól, csak hallgat, és néha úgy tesz, mintha jegyezgetne; rajzoljon valamit.

- Micsoda badarság! Minek?

- Hátha magának úgyis mindegy; hisz folyton azt hajtogatja, hogy magának mindegy.

- Mégis miért?

- Hát azért, hogy a Társaságnak az a tagja, a revizor ott ragadt Moszkvában, én pedig itt némelyeknek bejelentettem, hogy esetleg felkeres bennünket a revizor; így hát azt hiszik majd, hogy maga az a revizor, mivel pedig már három hete itt van, annál jobban meglepődnek.

- Micsoda hókuszpókusz! Nincs maguknak Moszkvában semmilyen revizoruk.

- Nem baj az, ha nincs is, az ördög vigye el, mit törődik azzal éppen maga, és mennyiben okoz ez nehézséget? Hisz maga is tagja a Társaságnak.

- Ám mondja nekik azt, hogy én vagyok a revizor; én majd ülök ott és hallgatok, de papírt, ceruzát nem akarok.

- Mégis miért nem?

- Nem akarok.

Pjotr Sztyepanovics dühbe gurult, még el is zöldült, de megint türtőztette magát, felállt, és fogta a kalapját.

- *Az* itt van magánál? - kérdezte halkan.

- Itt, nálam.

- Helyes. Nemsokára elviszem, ne féljen.

- Én nem is félek. Csak hálni jár ide. Az öregasszony kórházban van, a menye meghalt; két napja egyedül vagyok. Megmutattam neki a kerítésen egy helyet, ahol kijár egy deszka; ott bújik ki-be, senki se látja.

- Nemsokára elviszem.

- Azt mondja, sok hely van, ahol meghálhatna.

- Hazudik, mindenütt keresik, itt pedig egyelőre nem akadnak rá. Csak nem szokott beszélgetni vele?!

- De igen, egész éjjel. Nagyon szidja magát. Éjjel a *Jelenések könyvé*-ből olvastam neki, meg teáztunk. Erősen figyelt; nagyon erősen, egész éjjel.

- Á, az ördögbe, hisz a végén még a keresztény hitre téríti!

- Amúgy is a keresztény hitet vallja. Ne aggódjék: le fogja szúrni. Kit akar leszúratni?

- Nem, nem arra tartogatom, más célom van vele... Hát Satov tud Fegykáról?

- Én egyáltalán nem beszélek Satovval, és nem is látom.

- Haragban vannak, vagy mi?

- Nem, nem vagyunk haragban, csak kerüljük egymást. Amerikában túl sokáig feküdtünk együtt.

- Mindjárt átmegyek hozzá.

- Ahogy akarja.

- Sztavroginnal esetleg magához is eljövünk onnan úgy tíz óra tájt.

- Jöjjenek.

- Fontos dologról kell beszélnem vele... Tudja, mit, adja nekem ezt a labdát; minek az most már magának? Én is tornászni szeretnék. Meg is fizethetem az árát.

- Vigye csak úgy.

Pjotr Sztyepanovics a hátsó zsebébe tette a labdát.

- De én nem adok magának semmit Sztavrogin ellenében - dörmögte a vendég után Kirillov, amikor kiengedte. Verhovenszkij meghökkenve pillantott rá, de nem felelt.

Kirillov utolsó szavai rendkívül zavarba ejtették Pjotr Sztyepanovicsot; még nem tudta kihüvelyezni őket, de Satovhoz menet a lépcsőn máris igyekezett elégedetlen ábrázatát nyájassá változtatni. Satov otthon volt és gyengélkedett. Az ágyon feküdt, de ruhástul.

- Micsoda balszerencse! - kiáltotta már a küszöbről Pjotr Sztyepanovics. - Komolyan beteg?

A nyájasság egy csapásra eltűnt arcáról; már-már harag villant meg a szemében.

- Egy cseppet sem - válaszolta idegesen felugorva Satov -, egyáltalán nem vagyok beteg, csak egy kicsit a fejem...

Egészen zavarba esett; ennek a vendégnek ilyen váratlan megjelenése határozottan megrémítette.

- Mert éppen olyan ügyben jöttem, amely nem tűri a gyengélkedést - kezdje Pjotr Sztyepanovics gyorsan és szinte parancsolóan. - Engedje meg, hogy leüljek (le is ült), és maga is üljön vissza az ágyára, úgy ni. Ma Virginszkij születésnapjának ürügyén összejönnek nála néhányan a mieink közül; egyébként más színezetűek egyáltalán nem is lesznek, erről gondoskodtam. Én Nyikolaj Sztavroginnal megyek. Magát - ismerve a mostani gondolkodásmódját - természetesen nem cipelném oda... mármint azzal a megfontolással, hogy ott ne gyötörjék, nem pedig azért, mert attól tartunk, hogy feljelent. De úgy alakult, hogy mégis el kell jönnie.

Ott találkozik majd azokkal, akikkel végleg eldöntjük, milyen módon válhat meg a Társaságtól, és kinek adja át, ami még magánál van. Észrevétlenül csináljuk; én majd félrevonom magát egy sarokba; sokan lesznek ott, hát miért kellene ezt mindenkinek tudni? Mi tagadás, azért mégiscsak sokat kellett koptatnom a nyelvemet maga miatt. De most már azt hiszem, ők is beleegyeznek, persze azzal a feltétellel, hogy adja át a nyomdát és a papírokat mind. Akkor aztán mehet, amerre lát.

Satov komoran és haragosan hallgatta. Az előbbi ideges ijedtsége teljesen megszűnt.

- Én nem ismerek el semmilyen kötelezettséget arra, hogy számot adjak az ördög tudja, kiknek - jelentette ki kereken -, így hát engem nem is bocsáthat utamra senki.

- Nem egészen így van. Magára sok mindent bíztak. Nem volt joga egy csapásra szakítani. És végül: ezt sohase jelentette be világosan, úgyhogy bizonytalan helyzetbe hozta őket.

- Mihelyt ide megérkeztem, levélben világosan bejelentettem.

- Nem, nem világosan - szállt vele vitába higgadtan Pjotr Sztyepanovics. - Én például ideküldtem magának a *Fényes személyiség*-et, hogy itt nyomassa ki, és a példányokat őrizze meg itt valahol, amíg érte nem jönnek; úgyszintén két kiáltványt. Maga pedig egy semmitmondó, sőt kétértelmű levéllel visszaküldte őket.

- Én kereken megtagadtam a kinyomatást.

- Megtagadta, de nem kereken. Azt írta: „Nem tudom", de nem magyarázta meg, hogy mi okból. A „nem tudom" nem jelenti azt, hogy „nem akarom". Arra is gondolhattak, hogy pusztán anyagi okokból nem tudja. Így is értelmezték, és úgy vélték, hogy azért csak hajlandó fenntartani a kapcsolatot a Társasággal, tehát megint rábízhattak volna magára valamit, következésképpen kellemetlen helyzetbe kerülhettek volna. Itt azt rebesgetik, hogy egyszerűen félre akarta vezetni őket avégett, hogy ha kap valami fontos értesülést, besúgja. Én teljes erőmmel védtem magát, és megmutattam kétsoros írásbeli válaszát, mint maga mellett szóló bizonyítékot. De most, újra elolvasva, magamnak is be kellett látnom, hogy ez a két sor homályos, sőt megtévesztő.

- Hát olyan gondosan megőrizte azt a levelet?

- Az még semmi, hogy megőriztem: most is nálam van.

- Bánja az ördög! - kiáltotta szörnyű dühösen Satov. - Csak gondolják azok a tökfilkók, hogy feljelentettem őket, mit törődök én velük! Szeretném látni, mit tudnak csinálni velem!

- Számon tartanák, és a forradalom sikere esetén felakasztanák.

- Amikor majd megragadják a legfőbb hatalmat, és leigázzák Oroszországot?

- Ne nevessen! Ismétlem: én védtem magát. Így vagy úgy, de ma mégis jelenjen meg, azt tanácsolom. Minek ezek a hiábavaló szavak holmi álbüszkeségből? Nem jobb barátságosan elbúcsúzni? Hisz úgyis mindenképpen át kell adnia a nyomdagépet meg a betűket meg a régi papirosokat - épp erről fogunk beszélni.

- Elmegyek - dörmögte lehorgasztott fejjel, tűnődve Satov. Pjotr Sztyepanovics sandán figyelte.

- Sztavrogin is ott lesz? - kérdezte a fejét felemelve, váratlanul Satov.

- Okvetlenül ott lesz.

- Hehe!

Egy percig megint hallgattak. Satov utálkozva és ingerülten nevetett.

- No és azt a maga gyalázatos *Fényes személyiség*-ét, amelyet én nem akartam itt kinyomatni, mégiscsak kinyomatták?

- Ki.

- Hogy elhitessék a gimnazistákkal, hogy maga Herzen írta a maga albumába?

- Maga Herzen.

Ismét hallgattak vagy három percig. Végül Satov felállt az ágyról.

- Menjen innen, nem akarok együtt ülni magával.

- Megyek - mondta szinte vidáman Pjotr Sztyepanovics, és rögtön fel is emelkedett -, csak egy szót: ugye, Kirillov most egyes-egyedül van az udvari épületben, szolgáló nélkül?

- Egyes-egyedül. Menjen, nem tudok egy szobában maradni magával.

„No, hát nagyon aranyos vagy te most! - gondolta vidáman Pjotr Sztyepanovics. - Aranyos leszel este is, és éppen ilyennek kellesz most nekem, különbet nem is kívánhatnék, különbet nem is kívánhatnék! Maga az oroszok istene segít!”

7

Bizonyára nagyon sokat szaladgált különféle ügyes-bajos dolgaikban, mégpedig alighanem sikerrel - erről tanúskodott önelégült arca, amikor este, pontosan hat órakor megjelent Nyikolaj Vszevolodovicsnál. De nem bocsátották be hozzá azonnal: csak az imént zárkózott be dolgozószobájába Mavrikij Nyikolajeviccsel. Ez a hír mindjárt szeget ütött a fejébe. Közvetlenül a dolgozószoba szárnyas ajtajánál helyezkedett el, és ott várta a vendég távozását. A beszélgetők hangja kihallatszott ugyan, de szavaikat nem lehetett megérteni. A látogatás nem sokáig tartott; hamarosan lárma támadt, rendkívül éles hang harsant, azután kinyílt az ajtó, és halálsápadt arccal kijött Mavrikij Nyikolajevics. Észre se vette Verhovenszkijt, ahogy elsietett mellette. Pjotr Sztyepanovics rögtön berohant a szobába.

Nem mellőzhetem a részletes beszámolót a két „vetélytársnak” erről a rendkívül rövid találkozásáról, amely a kialakult helyzetben lehetetlennek látszott, de mégiscsak létrejött.

Így történt: Nyikolaj Vszevolodovics ebéd után a szobájában, a heverőn szunyókált, amikor Alekszej Jegorovics a váratlan vendég érkezését jelentette. A bejelentett név hallatára valósággal felugrott, és nem akart hinni a fülének. De hamarosan mosoly villant fel ajkán - a dölyfös diadal, egyúttal a kissé bambán-bizalmatlan csodálkozás mosolya. A belépő Mavrikij Nyikolajevicset alighanem meghökkentette ez a mosoly, legalábbis hirtelen megállt a szoba közepén, mintha tétovázna, beljebb menjen-e vagy visszaforduljon. A házigazdának sikerült rögtön új arcot öltenie, és most már az őszinte meglepetés kifejezésével indult a vendég felé. Az nem fogadta el a feléje nyújtott kezet, ügyetlenül magához húzott egy széket, és a kínálást meg se várva, előbb, mint a házigazda, egyetlen szó nélkül leült. Nyikolaj Vszevolodovics rézsút szemben telepedett le a heverőre, és szótlanul várakozva fürkészte Mavrikij Nyikolajevicset.

- Ha teheti, vegye feleségül Lizaveta Nyikolajevnát - kínálta oda a menyasszonyát váratlanul Mavrikij Nyikolajevics, és az volt a legérdekesebb, hogy a hanghordozásából egyáltalán nem lehetett megállapítani, mi ez: kérés, ajánlat, átengedés vagy parancs.

Nyikolaj Vszevolodovics tovább hallgatott, de vendége láthatólag már megmondott mindent, amiért jött, és választ várva merően nézett rá.

- Ha nem tévedek (egyébként ez egészen biztos is), Lizaveta Nyikolajevna már eljegyzett menyasszonya - szólalt meg végre Sztavrogin.

- Igen, eljegyzett, gyűrűs menyasszonyom - erősítette meg határozottan és világosan a látogató.

- Talán... összevesztek?... Ne haragudjék, Mavrikij Nyikolajevics.

- Nem, „Szeret és tisztel" - ezek az ő szavai. Az ő szavai pedig mindennél becsesebbek.

- Ez kétségtelen.

- De tudja meg, hogy ha már ott áll az oltár előtt, az esküvői korona alatt, és maga csak odaszól neki, rögtön otthagy engem meg mindenkit, és követi magát.

- A korona alól is?

- A korona alól is.

- Nem téved?

- Nem. A magával szemben érzett szakadatlan, őszinte és teljes gyűlölet alól minden pillanatban elővillan a szerelem és... az őrület... a legőszintébb, a leghatártalanabb szerelem és - őrület! Viszont a szeretet mögül, amelyet énirántam táplál, ugyanilyen őszintén minden pillanatban elővillan a gyűlölet - a lehető legnagyobb! Eddig sohase tudtam volna elképzelni efféle... átváltozásokat.

- De csodálkozom: mégis hogyan jöhetett ide, hogy Lizaveta Nyikolajevna kezével rendelkezzék. Van ehhez joga? Vagy épp ő hatalmazta fel?

Mavrikij Nyikolajevics elkomorodott, és egy percre lehajtotta a fejét.

- Ezek csak szavak - szólalt meg hirtelen -, bosszúálló, diadalmas szavak; biztosra veszem, hogy megérti maga azt is, amit nem mondtam ki, és különben is: van itt helye a kicsinyes hiúságnak? Nem éri be ezzel az elégtétellel? Okvetlenül hosszú lére kell ereszteni, fel kell tenni a pontot az i-re? Tessék, felteszem azt a pontot, ha annyira akarja a megalázásomat: jogom nincs hozzá, a felhatalmazás pedig elképzelhetetlen; Lizaveta Nyikolajevna semmiről sem tud, a vőlegénye pedig a maradék eszét is elvesztette, már megérett a bolondokházára, és ráadásul személyesen jön ide, hogy ezt jelentse magának. Az egész világon csakis maga az egyetlen, aki boldoggá teheti, és csak én tehetem - boldogtalanná. Maga el akarja vitatni tőlem, üldözi, de nem tudom, miért nem veszi feleségül. Ha ez szerelmi perpatvar, amely külföldön kezdődött, és ha a megszüntetése végett engem fel kell áldozniuk - ám áldozzanak fel. Ő túlságosan boldogtalan, és én ezt nem tudom elviselni. Amit mondok, az nem engedély, nem is előírás, éppen ezért nem is sértheti az önérzetét. Ha át akarná venni a helyemet az oltár előtt, megtehetné ezt mindenféle engedély nélkül is, úgyhogy természetesen semmi értelme se volt, hogy félőrülten idejöjjek. Annál is kevésbé, mert a mi házasságunk e mostani lépésem után immár teljesen lehetetlen. Utolsó gazember lennék, ha oltárhoz vezetném. Az, amit én itt cselekszem, és az, hogy átadom magának, talán a legkérlelhetetlenebb ellenségének, véleményem szerint olyan gazság, amelyet természetesen sohasem tudok elviselni.

- Főbe lövi magát, amikor majd esketnek bennünket?

- Nem, sokkal később. Minek mocskolnám be a nászruháját a véremmel? Sőt lehet, hogy egyáltalán nem lövöm főbe magamat, se most, se később.

- Ezekkel a szavakkal bizonyára engem akar megnyugtatni.

- Magát? Ugyan mit számíthat magának - néhány csepp vérrel több vagy kevesebb?

Elsápadt, a szeme pedig meg-megvillant. Egy percnyi csönd következett.

- Bocsásson meg a feltett kérdésekért - kezdte ismét Sztavrogin. - Némelyiket egyáltalán nem volt jogom feltenni magának, de az egyikhez, azt hiszem, teljes jogom van: mondja meg nekem, milyen ösztönző tényekből következtetett a Lizaveta Nyikolajevna iránti érzelmeimre? Olyan magas fokú érzelmekre gondolok, amelyeket biztosra kellett vennie ahhoz, hogy eljöjjön hozzám, és... megkockáztassa ezt az ajánlatot.

- Hogy? - szólt szinte megrezzenve Mavrikij Nyikolajevics. - Hát nem zaklatta folyton? Nem zaklatja, és nem akarja zaklatni ezután is?

- Általában egyik vagy másik nő iránti érzéseimről nem beszélhetek fennhangon egy harmadik személy előtt - bárki legyen is - azon az egy nőn kívül. Ne haragudjék, de ilyen furcsa a természetem. Ehelyett viszont elárulhatok magának minden egyebet, teljesen őszintén: nős vagyok, így hát én már nem nősülhetek meg, és nem is zaklathatok senkit.

Mavrikij Nyikolajevics annyira elképedt, hogy hátralendült, neki a karosszék támlájának, és egy ideig mozdulatlanul nézett Sztavrogin arcába.

- Képzelje, ezt sehogy se gondoltam volna - dörmögte -, maga akkor, azon a délutánon azt mondta, hogy nem nős... én meg el is hittem, hogy csakugyan nőtlen...

Rettentően elsápadt; egyszer csak ököllel teljes erejéből az asztalra csapott.

- Ha ez után a beismerés után nem hagyja békén Lizaveta Nyikolajevnát, és maga teszi boldogtalanná, én bottal verem agyon magát, mint egy kutyát a kerítés tövében!

Felugrott és kisietett a szobából. A berohanó Pjotr Sztyepanovics a legmeglepőbb lelki-állapotban találta a házigazdát.

- Á, maga az?! - szólt harsányan hahotázva Sztavrogin; látszólag csakis Pjotr Sztyepanovicson kacagott, aki olyan mohó kíváncsisággal rontott be. - Az ajtónál hallgatózott? Várjunk csak, miért maga jött ide? Hisz én ígértem magának valamit... Á, igen! Emlékszem már: a „mieink-hez”! Menjünk, nagyon örülök, nem is találhatott volna ki semmit, ami most jobban kapóra jönne.

Felkapta kalapját, és mindketten rögtön eltávoztak a házból.

- Előre nevet, hogy meglátja a „mieinket”? - kérdezte vidáman sürögve-forogva Pjotr Sztyepa-novics, és hol a keskeny téglajárdán útitársa mellett igyekezett haladni, hol leszaladt az úttestre, bele a sárba, mivel társa sehogy sem akarta észrevenni, hogy csak ő megy a járda legközepén, tehát egymaga elfoglalja az egészet.

- Egyáltalán nem nevetek - válaszolta hangosan és vidáman Sztavrogin -, ellenkezőleg: biztosra veszem, hogy a legkomolyabb társaság lesz ott.

- „Mogorva fafejűek”, ahogy egyszer mondani tetszett.

- Nincs mulatságosabb némelyik mogorva fafejűnél.

- Ezt Mavrikij Nyikolajevicsre mondja! Fogadni mernék: az előbb azért ment magához, hogy átengedje a menyasszonyát. Igen? Képzelje el, burkoltan én noszogattam rá. Ha pedig nem engedi át, akkor mi magunk vesszük el tőle - igen?

Pjotr Sztyepanovics persze tudta, hogy sokat kockáztat, amikor ilyen fortélyokba bocsátkozik, de ha ő maga volt felajzva, akkor inkább vállalt akármilyen kockázatot, semhogy bizonytalanságban maradjon. Nyikolaj Vszevolodovics csak nevetett.

- Hát még mindig segíteni szándékszik nekem? - kérdezte.

- Mihelyt hív. De tudja, hogy van egy olyan út, amely a legbiztosabb?

- Ismerem azt az utat.

- No nem, ez egyelőre titok. De ne felejtse el, hogy a titok pénzbe kerül.

- Azt is tudom, mennyibe kerül - dörmögte magában Sztavrogin, de aztán türtőztette magát, és elhallgatott.

- Mennyibe? Mit mondott? - kérdezte megrezzenve Pjotr Sztyepanovics.

- Azt mondtam: az ördög vigye el magát a titkával együtt! Inkább azt árulja el, kik lesznek ott! Tudom, hogy születésnapra megyünk, de kik lesznek ott voltaképpen?

- Ó, a legeslegvegyesebb kompánia! Még Kirillov is ott lesz.

- Mind tagjai valamelyik körnek?

- Az ördögbe is, de siet! Itt még egyetlenegy kör sem alakult meg.

- Akkor hogy tudott szétszórni olyan sok kiáltványt?

- Ott, ahova megyünk, csak négy tag van. A többiek még várakoznak, versenyt kémkednek egymás után, és hordják nekem a jelentéseket. Sokat ígérő társaság. Ez mind olyan anyag, amelyet meg kell szerezni, aztán elszelelni. Egyébként maga is részt vett a szabályzat megfogalmazásában, magának nem kell magyarázni.

- Mi az, talán nehezen megy? Kátyúba jutott?

- Nehezen-e?! Olyan könnyen, hogy nem is kell jobban. Nevetni fog: az első, ami borzasztóan imponál: a tisztség. Nincs hatásosabb a tisztségnél. Szándékosan találok ki különféle rangokat, szerepköröket: nálam vannak titkárok, titkos megfigyelők, elnökök, nyilvántartók, azoknak helyetteseik - ez nagyon tetszik, és kitűnően bevált. Aztán a következő erő természetesen az érzelgősség. Tudja, a szocializmus nálunk elsősorban érzelgősségből terjed. Csak az a baj, hogy akadnak ilyen harapós hadnagyok; olykor bizony beléjük botlik az ember. Aztán a címeres gazemberek következnek; no persze azért ez is jó társaság, néha nagyon is hasznukat lehet venni, de sok idő megy el rájuk, árgus szemekkel kell figyelni őket. No és végül a legfőbb erő - a mindent összekötő cement - a saját véleményük szégyellése. Az aztán az erő! Vajon ki volt az a „derék" ember, aki annyit fáradozott, akinek köszönhető, hogy egyetlenegy önálló gondolat se maradt egyiküknek a fejében sem?! Szégyennek tartanák.

- Hát ha így van, miért töri magát?

- Ha egyszer csak ott hever az illető, és tétlenül bámul a világba, akkor hogy ne csábítsa el az ember?! Mintha maga nem hinné komolyan, hogy lehetséges a siker. Eh, a hit megvan, de akarni kell! Én mondom magának, hogy nálam akármelyik a tűzbe megy, csak rá kell kiabálni, hogy nem eléggé liberális. A tökfilkók a szememre vetik, hogy itt mindenkit becsaptam holmi központi bizottsággal és „számtalan elágazásával". Egyszer már maga is korholt miatta, pedig hol van itt a becsapás? A központi bizottság: én és maga, elágazás meg lesz, amennyit csak akarnak.

- És ez mind ilyen szemét!

- Anyag. Hasznát vehetjük ennek is.

- És maga még mindig számít rám?

- Maga a főnök, maga az erő; én csak az oldalán állok, mint a titkárja. Tudja, mi beülünk a csónakba, az evezőnk jávorfából van, a vitorlánk selyemből, a taton ott ül a szép szűz, a tündöklő Lizaveta Nyikolajevna... vagy hogy is éneklik abban a dalban...

- Belesült! - kiáltotta kacagva Sztavrogin. - No, hát mondok én magának egy tréfásabb mondókát. Lám, maga az ujjain számolja elő, milyen erőkből tevődnek össze azok a körök. A hivatali szellem meg az érzelgősség - az mind jó csiriz, de van ennél különb dolog is: bujtsa fel egy kör négy tagját, hogy tegyék el láb alól az ötödiket azzal az ürüggyel, hogy besúgó, és akkor a kiontott vérrel mint egyetlen boggal, összeköti őket. A rabszolgái lesznek, nem mernek lázadozni vagy számon kérni bármit is. Hahaha!

„No de... no de ezekért a szavaidért meglakolsz - gondolta magában Pjotr Sztyepanovics -, mégpedig ma este! Túlságosan sokat megengedsz magadnak!"

Minden bizonnyal ez, vagy körülbelül ez fordult meg Pjotr Sztyepanovics fejében. Egyébként már majdnem odaértek Virginszkij házához.

- Engem persze valami külföldi tagként tüntetett fel, akinek kapcsolatai vannak az Internacionáléval, amolyan revizorként - szólt Sztavrogin.

- Nem, nem revizorként; a revizor nem maga lesz; de maga külföldi alapító tag, aki ismeri a legfontosabb titkokat - ez a maga szerepe. Természetesen beszélni fog, ugye?

- Hát ezt honnan veszi?

- Most okvetlenül beszélnie kell.

Sztavrogin szinte elképedve állt meg az utca közepén, egy lámpás közelében. Pjotr Sztyepanovics kihívóan, de nyugodtan állta a tekintetét. Sztavrogin köpött egyet, és továbbindult.

- Hát maga fog beszélni? - kérdezte váratlanul.

- Nem, inkább magát hallgatom.

- Az ördög vigye el magát! Csakugyan ötletet ad nekem!

- Milyet? - kotnyeleskedett Pjotr Sztyepanovics.

- Ott talán majd megmondom, de utána cserébe eldöngetem magát, mégpedig, tudja meg, derekasan eldöngetem.

- Erről jut eszembe: nemrég azt mondtam Karmazinovnak, maga kijelentette, hogy meg kellene vesszőzni, de nem csak úgy tessék-lássék, hanem ahogy a parasztokat szokták vesszőzni - úgy, hogy fájjon.

- De hisz ezt nem is mondtam soha, haha!

- Nem baj. Se non è vero...[114]

- No, köszönöm, őszintén köszönöm.

- Tudja, mit mond Karmazinov? Azt, hogy a mi tanításunk voltaképpen a becsület tagadása, és hogy az orosz embert a becstelenséghez való nyílt joggal lehet a legkönnyebben meghódítani.

---

[114] Ha nem igaz is.

- Nagyszerű szavak! Aranyat érő szavak! - kiáltott fel Sztavrogin. - Fején találta a szöget! A becstelenséghez való jog - erre mindenki mihozzánk szalad, senki se marad ott! De ide hallgasson, Verhovenszkij, nem a legfelsőbb rendőrségtől jött maga? Mi?

- Aki ilyen kérdéseket forgat a fejében, az nem szokta kimondani.

- Értem, de hát magunk között vagyunk.

- Nem, egyelőre nem a legfőbb rendőrségtől. Elég. Megérkeztünk. Öltsön megfelelő ábrázatot, Sztavrogin; én mindig ezt teszem, ha belépek hozzájuk. Minél több marconaság, egyéb nem is kell; roppant egyszerű dolog.

HETEDIK FEJEZET

A mieinknél

1

Virginszkij a Muravjina utcában, a saját, illetve a felesége házában lakott. A földszintes faházban nem voltak idegen lakók. A házigazda születésnapjának ürügyén vagy tizenöten gyűltek össze; de ez az összejövetel egyáltalán nem hasonlított a szokásos vidéki családias összejövetelekhez. Virginszkijék mindjárt együttélésük legelején kölcsönösen, egyszer s mindenkorra elhatározták, hogy családi ünnepekre vendégeket összecsődíteni egészen buta dolog, meg aztán „egyáltalán nincs is minek örülni". Néhány év alatt valahogy sikerült teljesen kirekeszteni magukat a társasági életből. A férfit, bár jó képességű ember volt, és korántsem „olyan nagyon szegény", valami okból mindenki különcnek tartotta, aki szereti a magányt, ráadásul „dölyfösen" is beszél. Maga Mme Virginszkaja, akinek a bábaság volt a mestersége, férjének tiszti rangja ellenére már pusztán emiatt mindenkinél lentebb, még a pópánénál is alacsonyabban állt a társadalmi ranglétrán. A foglalkozásához illő szerénységnek azonban az árnyéka se volt benne. A Lebjadkin kapitánnyal, azzal a gazfickóval való, igen ostoba és - elvből - megbocsáthatatlanul nyílt viszonya óta pedig még legelnézőbb hölgyeink is szembetűnő megvetéssel elfordultak tőle. De Mme Virginszkaja mindezt úgy fogadta, mintha éppen ez kellene őneki. Érdekes, hogy ugyanezek a szigorú hölgyek, ha szülés előtt álltak, városunk másik három bábáját mellőzve, lehetőleg Arina Prohorovnához (vagyis Virginszkajához) fordultak. Hívták őt még a környékbeli földbirtokos-feleségek is - annyira bíztak tudásában, szerencsés kezében és a döntő esetekben tanúsított ügyességében. A végén már csakis a leggazdagabb házaknál tevékenykedett; a pénzt pedig szinte már a kapzsiságig szerette. Amikor teljes mértékben tudatára ébredt értékének, utoljára már egyáltalán nem fékezte a természetét. A legelőkelőbb házaknál, bizonyára szándékosan, az illemnek valami hallatlan nihilista felrúgásával rémítette meg a gyenge idegzetű vajúdó nőket, például kigúnyolt „mindent, ami szent", mégpedig éppen azokban a percekben, amikor arra a „szent" dologra a legnagyobb szükség lett volna. Rozanov, a törzsorvosunk, szintén szülész, határozottan tanúsította, hogy egyszer, amikor egy szülő asszony üvöltözött kínjában, és folyton a mindenható Istent hívta segítségül, éppen Arina Prohorovnának egy ilyen szabados kiszólása - amely hirtelen jött, „akár a puskalövés", és amely szörnyen megrémítette a beteget -, az mozdította elő, hogy a lehető leghamarabb megszabaduljon terhétől. De bármennyire nihilista volt is Arina Prohorovna, szükség esetén korántsem vetette meg a társasági, sőt még az ősi, tehát a leginkább előítéletes szokásokat sem, ha valami hasznot húzhatott belőlük. Például sohase mulasztotta el egyetlen olyan csecsemő keresztelőjét sem, akit ő segített a világra, és ilyenkor uszályos zöld selyemruhát viselt, a haját meg fürtökbe, csigákba bodorította, holott máskor mindig szinte kéjelgett lomposságában. És bár a szentség kiszolgáltatása alatt mindig „a legnyeglébben" viselkedett, úgyhogy zavarba ejtette a papokat, a szertartás után okvetlenül ő maga kínálgatta a pezsgőt (azért is jelent meg és öltözött ki), és próbálta volna meg valaki - ha egyszer elfogadta a serleget -, hogy nem ad neki „kásáravalót".

Azok a vendégek, akik ez alkalommal összegyűltek Virginszkijnél - majdnem mind férfi -, valahogy furcsa és szokatlan hatást keltettek. Nem volt se harapnivaló, se kártya. A szerfölött ócska világoskék tapétával borított nagy fogadószoba közepén össze volt tolva két asztal; a nem túlságosan tiszta nagy abroszon két szamovár forrt. Az asztal végét egy óriási tálca foglalta el huszonöt pohárral, meg egy kosár, közönséges francia fehér kenyérrel, amely

rengeteg darabra volt szeletelve, ahogy a nemesifjak és -lányok diákotthonaiban szokták. A teát a háziasszony nővére, egy harmincéves, halvány szemöldökű, lenszőke vénlány töltögette ki, hallgatag és mérges teremtés, aki azonban a legújabb nézeteket vallotta, és akitől a mindennapi életben maga Virginszkij is borzasztóan félt. Összesen három hölgy volt a szobában: maga a háziasszony, halvány szemöldökű nővére és Virginszkij húga, a hajadon Virginszkaja, aki csak az imént érkezett Pétervárról. Arina Prohorovna, ez a huszonhét éves, jó alakú és eléggé csinos, de egy kissé kócos hölgy, zöldes árnyalatú hétköznapi gyapjúruhában ült ott, és ahogy merész pillantású szemét végigfuttatta a vendégeken, mintha azt mondta volna sietős tekintetével: „Látjátok, mennyire nem félek én semmitől?!" A nemrég érkezett, szintén csinos Virginszkaja, az alacsony termetű, igen piros arcú kis töltött galamb, nihilista diáklány, Arina Prohorovna mellett helyezkedett el, szinte még úti ruhában, valami papírtekercscsel, és türelmetlenül ide-oda sikló szemmel nézegette a vendégeket. Maga Virginszkij ezen az estén egy kissé gyengélkedett, de azért átjött, hogy elüldögéljen karosszékében a teaasztalnál. A vendégek is mind ültek, mégpedig az asztal körül, székeken, és ez a fegyelmezett rend valamiféle tanácskozást sejtetett. Láthatólag mindnyájan vártak valamire, és eközben hangosan beszélgettek, de alighanem csak mellékes dolgokról. Ahogy Sztavrogin meg Verhovenszkij belépett, egyszeriben síri csend támadt.

Bátorkodom némi magyarázatot adni, hogy tisztábban lássunk.

Azt hiszem, ezek az urak, akiket előre értesítettek, valamennyien csakugyan abban a kellemes reményben jöttek össze, hogy valami különösen érdekeset hallanak. Ezek a legeslegvörösebb liberalizmus színe-virágát képviselték ősi városunkban, és Virginszkij nagyon gondosan válogatta össze őket erre az „ülésre". Megjegyzem még, hogy némelyikük (egyébként alig néhány) eddig egyáltalán nem járt hozzájuk. A vendégek többségének természetesen nem volt világos fogalma arról, hogy miért hívták ide őket. Igaz: Pjotr Sztyepanovicsot akkor mindnyájan külföldről jött, teljhatalommal rendelkező megbízottnak tartották; ez a vélemény valahogy egyszeriben gyökeret vert, és természetesen mindenkinek hízelgett. A polgároknak ebben a csoportjában, amely születésnap megünneplésének örve alatt gyűlt össze, mégis akadtak néhányan, akiknek már meghatározott ajánlatot tettek. Pjotr Verhovenszkijnek sikerült nálunk összetákolnia egy „ötös fogatot", annak a mintájára, melyet Moszkvában, és mint azóta kiderült, a mi járásunkban, a tisztek között már összeeszkábált. Azt mondják, a h-i kormányzóságban is volt egy csoportja. Ez az öt kiválasztott most ott ült a közös asztalnál; nagyon ügyesen fel tudták ölteni a leghétköznapibb emberek álarcát, úgyhogy senki sem ismerhette fel őket. Ezek - mivel most már nem titok - a következők voltak: Liputyin, maga Virginszkij, a hosszú fülű Sigaljov, Virginszkaja úrnő bátyja, Ljamsin, és végül valami Tolkacsenko, egy negyven körüli ember, furcsa személyiség, aki arról volt híres, hogy roppant tüzetesen tanulmányozza a népet, elsősorban a szélhámosokat és a rablókat; hogy külön e célból (egyébként nemcsak a nép tanulmányozása végett) járja a kocsmákat, miköztünk pedig gyatra ruhával, zsírozott csizmával, hunyorgó-ravasz ábrázattal és kacskaringós népi kiszólásokkal hivalkodott. Ljamsin még régebben elhozta egyszer-kétszer Sztyepan Trofimovicshoz, az esti összejövetelekre, de ott nem keltett különösebb hatást. A városban csak hébe-hóba jelent meg, különösen amikor állás nélkül maradt, különben a vasútnál dolgozott. Ez az öt vállalkozó szellemű ember abban a szívmelengető hitben alakította meg az első csoportot, hogy ez csak egy az övékhez hasonló száz és ezer ötös fogat között, amelyek szétszórtan működnek egész Oroszországban, és hogy mindnyájan egy óriási, de titkos központtól függnek, amely viszont az európai világforradalomhoz kapcsolódik szervesen. De sajnos, be kell vallanom, már abban az időben is a meghasonlás jelei mutatkoztak közöttük. Arról van szó, hogy noha már a tavasz óta várták Pjotr Verhovenszkijt, akiről először Tolkacsenko, majd a később hozzánk érkező Sigaljov hozott hírt; noha rendkívüli csodákat vártak tőle, és valamennyien azonnal a

legcsekélyebb kritika nélkül, az első hívására beléptek a körbe, mégis mihelyt megalakították az ötös csoportot, rögtön meg is sértődtek, mégpedig alighanem éppen amiatt, hogy olyan hamar beleegyeztek. Nyilván nagyvonalú szégyenkezésből léptek be: később senki se mondja, hogy nem mertek belépni; de azért Pjotr Verhovenszkijnek mégis értékelnie kellett volna nemes és nagy tettüket, és legalább el kellett volna mondania valami nagyon fontos történetet. Ám Pjotr Verhovenszkij egyáltalán nem akarta kielégíteni jogos kíváncsiságukat, és egyetlen fölös szót se mondott: általában szembetűnő zordsággal, sőt fölénnyel bánt velük. Ez határozottan bosszantotta a tagokat, úgyhogy Sigaljov már bujtogatta is a többieket, hogy „követeljenek számadást", de természetesen nem most itt, Virginszkijnél, ahol olyan sok kívülálló gyűlt össze.

A kívülállókat illetően szintén van egy feltevésem: az első ötös csoport fent említett tagjai hajlamosak voltak azt gyanítani, hogy Virginszkij vendégei közt ezen az estén előttük még ismeretlen csoportok tagjai is vannak, akiket ugyanebben a városban, ugyanolyan titkos alapon ugyancsak Verhovenszkij szervezett be, úgyhogy a végén az egybegyűltek mind gyanakodtak egymásra, különféle pózokat vettek fel egymás előtt, és ez igen kusza, sőt féligmeddig romantikus színezetet adott az egész összejövetelnek. Egyébként voltak itt minden gyanún felül álló emberek is. Például egy hivatásos őrnagy, Virginszkij közeli rokona, teljesen ártatlan ember, akit nem is hívtak, hanem magától jött el az ünnepelthez, úgyhogy semmiképp se lehetett kiadni az útját. De az ünnepelt mégis nyugodt volt, mert az őrnagy „semmiképpen sem tehetne feljelentést", mert minden ostobasága ellenére egész életében szeretett olyan helyeken sürgölődni, ahol szélsőséges liberálisok tanyáznak; ő maga nem rokonszenvezett velük, de nagyon szerette hallgatni őket. Sőt egyszer még bele is keveredett valamibe: úgy történt, hogy fiatal korában egész raktárra való *Kolokol* és különféle kiáltvány ment át a kezén, és bár még kibontani se merte őket, a legnagyobb aljasságnak tartotta volna, ha megtagadja terjesztésüket - ilyen némelyik orosz ember még manapság is. A többi vendég vagy az epeömlésig letiport nemes önérzet típusát, vagy a lobbanékony ifjúság első, legnemesebb nekibuzdulásának típusát képviselte. Volt köztük két-három pedagógus - az egyikük vagy negyvenöt éves, sánta gimnáziumi tanár, nagyon mérges és szembeszökően hiú ember - és két vagy három katonatiszt. Az utóbbiak közül az egyik, nagyon fiatal tüzér, hallgatag fiú, aki alig néhány napja érkezett hozzánk egy katonai tanintézetből, úgyhogy még nem volt ideje ismeretséget kötni; most egyszeriben itt találta magát Virginszkijnél, és bár nem vett részt a társalgásban, a kezében ceruzát tartva pillanatonként bejegyzett valamit a noteszába. Ezt mindenki látta, de valami okból mindenki úgy tett, mintha nem venné észre. Ott volt még az a dologtalanul csellengő tanító, aki Ljamsinnal a vándor könyvárus asszony zsákjába csempészte azokat az ocsmány fényképeket, egy nyegle, de ugyanakkor bizalmatlan modorú, örökké leleplezően mosolygó, nagydarab fickó; nyugodt ábrázata valamiféle benne magában rejlő diadalmas tökéletességet tükrözött. Nem tudom, miért, de ott volt polgármesterünk fia is, az a korához képest nagyon kiélt, rettentő cudar kölyök, akit említettem már, amikor a kis főhadnagyné históriáját elmondtam. Ez egész este hallgatott. A sort végül egy igen lobbanékony, borzas gimnazista, tizennyolc éves kamasz zárta be, aki a méltóságában megsértett fiatalember komor arckifejezésével ült ott, és láthatóan szenvedett tizennyolc esztendeje miatt. Amint később nagy meglepetésünkre kiderült, ez a tacskó már egy önálló összeesküvő-csoport főnöke volt, azé, amely a gimnázium legfelső osztályában alakult. Még nem említettem Satovot; székét a sorból egy kissé kihúzva, ugyanott, az asztal hátsó sarkainál ült le, a földre bámulva, marconán hallgatott, a teát és a kenyeret visszautasította, a sapkáját meg egész idő alatt a kezében tartotta, mintegy jelezve, hogy ő itt nem vendég, hanem fontos ügyben jött: akkor áll fel és megy el, amikor akar. Tőle nem messzire telepedett le Kirillov is, aki szintén nagyon hallgatag volt, de nem a földet bámulta, ellenkezőleg: fénytelen és merev tekintetét mindig a beszélőkre szegezte, és a legcsekélyebb izgalom vagy csodálkozás nélkül hallgatott

végig mindenkit. A vendégek közül néhányan, akik eddig még sose látták, tűnődve, lopva nézegették. Bizonytalan, hogy tudott-e valamit a már megalakult ötös csoportról maga Mme Virginszkaja. Azt hiszem, mindent tudott, mégpedig éppen a férjétől. A diáklány természetesen nem vett részt semmiben, de őneki is megvolt a maga gondja; csak egy-két napig szándékozott itt vendégeskedni; aztán tovább akart indulni, hogy valamennyi egyetemi várost sorra járva „részt vállaljon a szegény diákok szenvedéseiből, és tiltakozásra buzdítsa őket". Magával hozta egy - alighanem saját fogalmazású - kőnyomatos felhívás több száz példányát. Érdekes, hogy a gimnazista mindjárt az első pillanatban szinte a vérontásig meggyűlölte - noha először látta életében -, a lány meg hasonlóképpen őt. Az őrnagy a nagybátyja volt, és tíz év óta ma találkoztak először. Amikor Sztavrogin és Verhovenszkij belépett, olyan vörös volt az arca, mint a cékla: éppen most veszett össze nagybátyjával a nőkérdésben vallott meggyőződése miatt.

2

Verhovenszkij szembetűnően hanyagul terpeszkedett el az asztal felső sarkánál, és jóformán senkinek sem köszönt. Finnyás, sőt kevély volt az arckifejezése. Sztavrogin udvariasan meghajolt, de jóllehet mindenki csakis őket várta, szinte vezényszóra valamennyien úgy tettek, mintha jóformán észre se vennék őket. A háziasszony szigorúan fordult hozzá, mihelyt leült.

- Akar teát, Sztavrogin?

- Adjon - válaszolta a kérdezett.

- Teát Sztavroginnak! - vezényelte a nővérének. - Hát maga akar? - Ez már Verhovenszkijnek szólt.

- Persze. Adjon csak. Ki kérdez meg ilyesmit a vendégtől? És tejszínt is adjon, maguknál mindig ilyen moslékot adnak tea helyett, holott ma még ünnepelt is van a háznál!

- Hogyan? Maga is elismeri a családi ünnepeket? - kérdezte váratlanul felnevetve a diáklány. - Épp az imént beszéltünk róla.

- Régi téma - szólalt meg az asztal túlsó végén a gimnazista.

- Micsoda régi? Az előítéleteket elfelejteni, még akár a legártatlanabbakat is, nem régi téma, hanem mindnyájunk szégyenére mindmáig új - jelentette ki rögtön a diáklány, és szinte előrelódult a székről. - Azonkívül pedig nincsenek is ártatlan előítéletek - tette hozzá egészen felbőszülve.

- Én csak azt akartam kijelenteni - válaszolta rettentő izgatottan a diák -, hogy az előítéletek természetesen ósdi dolgok ugyan, és ki kell irtani őket, de a családi ünnepekről már mindenki tudja, hogy ostobaságok, és ez túl régi téma ahhoz, hogy ráfecséreljük a drága időt, amelyből már úgyis eleget elfecsérelt a világ, úgyhogy ajánlatosabb lenne éleselméjűségünket olyan témára felhasználni, amely jobban rászorulna, hogy...

- Túlságosan hosszú lére ereszti. Ennek se füle, se farka! - kiáltotta a diáklány.

- Azt hiszem, mindenkinek egyenlő szólásjoga van, és ha véleményt akarok nyilvánítani, ugyanúgy, mint akárki más, akkor...

- Senki se fosztja meg magát a szólás jogától - vágott közbe élesen most már maga a háziasszony -, csak figyelmeztetik, hogy ne szószátyárkodjék, mert így senki se képes megérteni.

- De hadd jegyezzem meg, hogy maguk nem tisztelnek engem; ha nem tudtam befejezni a gondolatomat, annak nem az az oka, hogy nincsenek gondolataim, hanem inkább az, hogy túlságosan is sok van... - dörmögte szinte kétségbeesetten a gimnazista, és végképp zavarba esett.

- Ha nem tud beszélni, akkor hallgasson! - csattant a diáklány válasza.

A diák most már fel is ugrott a székről.

- Én csak azt akartam kijelenteni - kiáltotta a szégyentől égő arccal, és nem mert körülnézni -, hogy maga csak azért szeretné fitogtatni az eszét, mert idejött Sztavrogin úr - erről van szó!

- A maga gondolata mocskos és erkölcstelen, és csak azt árulja el, hogy a fejlettsége a nullával egyenlő. Kérem, ne is szóljon többet hozzám - kerepelt a diáklány.

- Sztavrogin - szólt a háziasszony -, mielőtt maga megjött, az imént a családjogról kiabáltak itt; ez a tiszt, ni - fejével rokonuk, az őrnagy felé intett. - Én természetesen nem akarok alkalmatlankodni magának ilyen ósdi badarsággal, amelyen már rég túl vagyunk. De mégis, miképpen keletkezhettek a különféle családi jogok és kötelezettségek, illetve az az előítélet, amelynek formájában most megjelennek? Ez a kérdés. Mi a véleménye?

- Hogyhogy miképpen keletkezhettek? - kérdezte válasz helyett Sztavrogin.

- Mert azt például tudjuk, hogy az Istenről alkotott előítélet a villámlásból meg a mennydörgésből származott - tolta ismét előtérbe magát a diáklány, és tekintetével szinte rávetette magát Sztavroginra. - Nagyon is jól tudjuk, hogy az ősember a mennydörgéstől és a villámtól megrémülve istennek képzelte el a láthatatlan ellenséget, mivel hozzá képest gyöngének érezte magát. De honnan eredhetett maga a család?

- Ez nem egészen ugyanaz - próbálta leinteni a háziasszony.

- Én azt hiszem, hogy erre a kérdésre nem lehet szemérmesen válaszolni - felelte Sztavrogin.

- Hogyhogy? - szólt megint előrelódulva a diáklány.

De a tanítók csoportjából heherészés hallatszott, amelyet az asztal túlsó végéről mindjárt visszhangzott Ljamsin meg a gimnazista, majd rekedt kacagással követte őket a rokon, az őrnagy is.

- Magának bohózatokat kellene írnia - jegyezte meg Sztavroginnak a háziasszony.

- Egyáltalán nem válik becsületére... nem is tudom, hogy hívják - vágta oda a legnagyobb felháborodással a diáklány.

- Te meg ne kotnyeleskedj! - dörrent rá az őrnagy. - Te kisasszony vagy, neked illedelmesen kellene viselkedned, és mégis mintha szúrna a zabszem.

- Hallgasson, kérem, és ne merjen ilyen bizalmasan alkalmatlankodni nekem ezekkel az útszéli hasonlataival. Én először látom magát, és tudni sem akarok a rokonságunkról!

- De hisz én nagybátyád vagyok; csecsemőkorodban a karomon cipeltelek!

- Mit törődöm én azzal, hogy mit cipelgetett! Én akkor nem kértem, hogy cipeljen, tehát nyilván saját magának telt öröme benne, udvariatlan tiszt uram. És hadd figyelmeztessem, hogy ne merjen tegezni, hacsak nem az egyenjogúság alapján, máskülönben egyszer s mindenkorra megtiltom magának!

- Ezek mind ezt fújják! - kiáltotta ököllel az asztalra csapva, és a szemközt ülő Sztavroginhoz fordulva az őrnagy. - Már engedelmet, én szeretem a liberalizmust meg a korszerűségét, és szeretem hallgatni az okos beszédet, de előrebocsátom: csak férfiak szájából. Nőktől, ezektől a mai kékharisnyáktól - nem, az nekem kínszenvedés! Ne ugrálj már! - ripakodott rá a diáklányra, aki már-már felszökkent székéről. - Igenis, én is szót kérek, engem megsértettek, kérem.

- Csak zavar másokat, de saját maga nem tud mondani semmit - zsémbelt a háziasszony.

- De igenis, megmondom én a magamét - heveskedett Sztavroginhoz fordulva az őrnagy. - Magát kérem, Sztavrogin úr, mint újonnan közénk került embert, hogy hallgasson meg, bár nincs szerencsém ismerni. Férfiak nélkül ezek elpusztulnának, mint a legyek: ez az én véleményem. Az az egész nőkérdés csakis az önálló gondolkozás hiányáról tanúskodik. Biztosítom magát, hogy az egész nőkérdést férfiak találták ki nekik, bolond fejjel, a maguk vesztére - még az a szerencse, hogy én nem vagyok nős! A legcsekélyebb változatosságot, egy egyszerű hímzésmintát se tudnak kitalálni; még a mintákat is férfiak találják ki nekik! Itt van például ez a lány; a karomon hordtam, tízéves korában mazurkát táncoltam vele; ma, ahogy megjött, természetesen repültem, hogy megöleljem, ő meg mindjárt a második szóra kijelenti nekem, hogy nincs Isten. Legalább a harmadik szóra mondta volna, ne a másodikra - de hát nagyon sietett! No jó, mondjuk, az okos emberek nem hisznek, ez az okosságtól van, de mit értesz az Istenhez te, te puffancs?! Hisz téged csak valami diák tanított erre, de ha arra tanít, hogy örökmécseket gyújts, akkor most azokat gyújtogatod.

- Maga folyton hazudik, maga nagyon gonosz ember, én pedig az imént meggyőzően bebizonyítottam véleményének tarthatatlanságát - felelte megvetéssel a diáklány, mintha méltóságán alulinak tartaná, hogy sokat magyarázkodjék egy ilyen emberrel. - Épp azt mondtam az előbb, hogy a katekizmus alapján mindnyájunkat arra tanítottak: „Ha tisztelni fogod apádat és a szüleidet, akkor hosszú életű leszel, és gazdagság adatik neked.” Ez a tízparancsolatban van. Ha az Isten okvetlenül szükségesnek találta, hogy jutalmat ajánljon fel a szeretetért, akkor a maguk Istene erkölcstelen. Ezekkel a szavakkal bizonyítottam én ezt, nem pedig a második szavammal, mert maga mindjárt a jogait hangoztatta. Hát ki tehet arról, hogy maga fafejű, és mindeddig nem érti?! Maga sértve érzi magát és mérgelődik - ez a maga nemzedékének a legfőbb jellemzője.

- Buta liba! - vetette oda az őrnagy.

- Maga meg tökkobak!

- Csak becsmérelj!

- De már megbocsásson, Kapiton Makszimovics, hisz az imént saját maga mondta nekem, hogy nem hisz Istenben - sipította az asztal végéről Liputyin.

- Mit számít az, hogy mit mondtam, ez más lapra tartozik! Talán mégis hiszek, csak nem egészen. És ha nem is hiszek teljesen, azért mégse mondom, hogy az Istent agyon kell lőni. Már akkor sokat gondolkoztam az Istenről, amikor még a huszároknál szolgáltam. Minden versben azt szokták írni, hogy a huszár iszik meg korhelykedik; hát kérem, én is ittam, nem mondom, de higgyék el, éjszakánként kiugrottam az ágyból, és csak úgy harisnyában szaladtam a szentkép elé, és sűrű keresztvetések közepette kértem az Istent, adjon hitet, mert akkor is állandóan nyugtalanított: van-e Isten, vagy nincs? Ennyire bántott a dolog! Reggel persze másra terelődik az ember figyelme, és nappal valahogy megint háttérbe szorul a hit; különben is észrevettem, hogy a hit egy kissé mindig háttérbe kerül.

- Nincs itt mégis valami kártya? - fordult a háziasszonyhoz teli szájjal ásítva Verhovenszkij.

- Nagyon, de nagyon egyetértek a kérdésével! - buzgott máris a diáklány, vérvörösen az őrnagy szavai miatt érzett felháborodástól.

- Csak múlik a drága idő, ahogy ezt az ostoba fecsegést hallgatjuk - vágta oda a háziasszony, és számonkérően nézett a férjére.

A diáklány összeszedte magát.

- Be akartam számolni a gyűlésnek a diákok szenvedéséről és tiltakozásáról, de mivel az időt erkölcstelen locsogásra fecsérlik...

- Nincs sem erkölcsös, sem erkölcstelen! - vágott közbe türelmetlenül a gimnazista, mihelyt a diáklány elkezdte.

- Ezt én sokkal hamarabb tudtam, gimnazista úr, mint ahogy magát megtanították rá.

- Én pedig azt állítom - kiáltotta a fiú egészen nekivadulva -, hogy maga dedós, aki azért jött Pétervárról, hogy oktatgasson bennünket, holott ezeket már magunk is tudjuk. Oroszországban Belinszkij óta mindenki jól tudja, hogy a „Tiszteld atyádat és anyádat" kezdetű parancsolat, amelyet még idézni se tudott rendesen - erkölcstelen.

- Lesz már ennek vége valamikor? - szólt most már erélyesen a férjének Mme Virginszkaja. Mint háziasszony pirult a vita sekélyessége miatt, kivált mikor észrevette, hogy az újonnan hívott vendégek közül többen mosolyognak, mások meg szinte meghökkennek.

- Uraim - emelte fel a hangját váratlanul Virginszkij -, azt javaslom, hogy ha valaki a tárgyhoz jobban illő dologról óhajt beszélni, vagy van valami bejelentenivalója, kezdjen hozzá, ne fecséreljük az időt.

- Bátorkodom feltenni egy kérdést - szólalt meg szelíden a sánta gimnáziumi tanár, aki mindeddig hallgatott, és különösen fegyelmezetten viselkedett -, szeretném tudni, hogy itt mi most valamilyen ülésen veszünk-e részt, vagy csak összegyűltünk, mint amolyan közönséges halandók, akik vendégségbe jöttek? Inkább csak a rend kedvéért kérdezem, hogy ne maradjunk tájékozatlanok.

Ez a ravasz kérdés megtette a hatást; mind összenéztek, mintha egymástól várnák a választ, majd mintegy vezényszóra hirtelen mindnyájan Verhovenszkijre és Sztavroginra szegezték tekintetüket.

- Én egyszerűen azt javaslom, hogy szavazással adjuk meg a választ erre a kérdésre: „Ülést tartunk mi, vagy nem?" - mondta Mme Virginszkaja.

- Teljes mértékben csatlakozom a javaslathoz - szólalt meg Liputyin -, habár egy kissé homályos.

- Én is csatlakozom, én is! - hallatszott több hang.

- Én is azt hiszem, valóban nagyobb lesz a rend - erősítette meg Virginszkij.

- Tehát szavazzunk! - hangzott a háziasszony felszólítása. - Megkérem, Ljamsin, üljön a zongorához: onnan is leadhatja a voksát, ha elkezdődik a szavazás.

- Már megint?! - kiáltotta Ljamsin. - Eleget kalimpáltam már maguknak.

- Nyomatékosan kérem, üljön oda és játsszon; vagy nem akar használni az ügynek?

- De hát biztosíthatom, Arina Prohorovna, hogy senki se hallgatózik. Azt csak maga képzeli. Meg aztán az ablakok is magasak, úgyhogy akkor sem ért senki semmit, ha netán hallgatózik is.

- Hiszen mi magunk sem értjük, miről van szó - dörmögte egy hang.

- Márpedig én azt mondom, hogy az elővigyázatosság mindig elengedhetetlen. Arra az esetre intézkedek így - magyarázta Verhovenszkijhez fordulva -, ha kémkednének: ám hallják az utcáról, hogy vendégség van, és muzsika szól nálunk.

- Eh, a fene egye meg! - káromkodott Ljamsin, de azért odaült a zongorához, és kalimpálni kezdett egy keringőt, bár csak úgy összevissza, és szinte ököllel verte a billentyűket.

- Javaslom: akik azt kívánják, hogy ülés legyen, tartsák fel a jobb kezüket - indítványozta Mme Virginszkaja.

Némelyek felemelték, mások nem. Olyanok is voltak, akik feltartották, aztán visszavették. Visszavették, aztán megint feltartották.

- Ej, az ördög vigye el, egy szót sem értettem! - kiáltotta egy tiszt.

- Én sem értek semmit! - kiáltotta a másik.

- Én értem - kiáltotta a harmadik -, ha *igen*, akkor tartsuk fel a kezünket.

- De mit jelent az az *igen*?

- Azt, hogy ülés legyen.

- Nem, nem ülést jelent.

- Én az ülés mellett szavaztam! - kiáltotta Mme Virginszkaja felé fordulva a gimnazista.

- Akkor miért nem emelte fel a kezét?

- Mindig magát néztem, maga nem emelte fel, így hát én sem.

- Micsoda ostobaság! Én azért nem tartottam fel, mert én javasoltam. Uraim! Most az ellenkezőjét javaslom: aki ülést akar, maradjon ülve, és ne tartsa fel a kezét, aki pedig nem akar, az emelje fel a jobb karját.

- Ki nem akarja? - kérdezte a gimnazista.

- Mondja, maga szántszándékkal csinálja, vagy mi? - ripakodott rá dühösen Mme Virginszkaja.

- Már engedelmet, kérem, ki akarja vagy ki nem akarja, mert ezt pontosabban meg kell határozni! - harsant két-három hang.

- Aki nem akarja, az *nem* akarja.

- Igen, de mit kell csinálni, fel kell tartani vagy nem, ha az ember *nem* akarja?! - kiáltotta az egyik tiszt.

- Eh, az alkotmányossághoz bizony még nem szoktunk hozzá! - jegyezte meg az őrnagy.

- Legyen szíves, Ljamsin úr, halkabban; úgy zörömböl, hogy senki se képes megérteni semmit - szólt a sánta tanár.

- De bizony Isten nem hallgatózik senki sem, Arina Prohorovna - mondta felugorva Ljamsin. - Én nem akarok tovább játszani. Vendégségbe jöttem magukhoz, nem pedig kalimpálni!

- Uraim, mondja meg mindenki élőszóval - javasolta Virginszkij -, ülés legyen ez, vagy sem?!

- Ülés, ülés! - hangzott mindenfelől.

- Ha pedig így állunk, akkor fölösleges szavazgatni. Elég. Elfogadják ezt, uraim, vagy mégis szavazzunk?

- Nem kell, nem kell, értjük már!

- Esetleg van, aki nem akar ülést?

- Nincs, nincs, mindnyájan akarjuk!

- De hát miféle ülés ez?! - kiáltotta egy hang. Nem kapott választ.

- Elnököt kell választani! - kiabálták innen is, onnan is.

- A házigazdát, természetesen a házigazdát!

- Uraim, ha így van - kezdte a megválasztott Virginszkij -, akkor megismétlem az előbbi, eredeti javaslatomat: ha valaki a tárgyhoz jobban illő dologról óhajt beszélni, vagy van valami bejelentenivalója, kezdjen hozzá, ne fecséreljük az időt.

Általános csönd. Ismét Sztavrogin és Verhovenszkij felé fordult minden tekintet.

- Verhovenszkij! Nincs valami közölnivalója? - szegezte neki a kérdést a háziasszony.

- Semmi a világon - felelte ásítva, ültében egyet nyújtózva a fiatalember. - Egyébként szeretnék egy kupica konyakot.

- Maga nem óhajt, Sztavrogin?

- Köszönöm, én nem iszom.

- Én nem a konyakra gondoltam, hanem arra, hogy óhajt-e beszélni vagy sem.

- Beszélni? Miről? Nem, nem óhajtok.

- Magának mindjárt hoznak konyakot - felelte Verhovenszkijnek a háziasszony.

A diáklány felállt. Már többször is fel akart ugrani.

- Azért jöttem, hogy beszámoljak a szerencsétlen diákok szenvedéseiről és arról, hogy mindenütt tiltakozásra ösztönözzük őket...

Ekkor elakadt: az asztal túlsó végén már megjelent egy versenytárs, és minden tekintet őfelé fordult. A hosszú fülű Sigaljov mogorva, komor arccal, lassan felállt a helyéről, és mélabúsan az asztalra tett egy rendkívül apró betűkkel teleírt vastag füzetet. Nem ült le, de egyelőre hallgatott. Sokan zavartan tekintettek a füzetre, de Liputyin, Virginszkij meg a sánta tanár valahogy elégedettnek látszott.

- Szót kérek - jelentette be komoran, de erélyesen Sigaljov.

- Tessék! - adta meg a szót Virginszkij.

A szónok leült, vagy fél percig hallgatott, majd ünnepélyesen így kezdte:

- Uraim és hölgyeim...

- Itt a konyak! - vetette oda utálkozva, megvetően az a nőrokon, aki a teát kitöltögetve elment konyakért, és most letette Verhovenszkij elé a pohárkával együtt, amelyet csak úgy a kezében, tálca és tányérka nélkül hozott.

A félbeszakított szónok méltósággal megállt egy pillanatra.

- Csak folytassa, én úgyse figyelek oda! - kiáltotta Verhovenszkij, és teletöltötte magának a poharat.

- Uraim és hölgyeim, amikor igénybe veszem figyelmüket - folytatta Sigaljov -, és mint később meglátják, segítségüket is kérem egy elsőrendű fontosságú mozzanatban, egyet-mást előre kell bocsátanom.

- Arina Prohorovna, nincs egy ollója? - kérdezte váratlanul Pjotr Sztyepanovics.

- Minek magának olló? - szólt a szemét rámeresztve a háziasszony.

- Elfelejtettem levágni a körmömet, már három napja készülök rá - válaszolta a fiatalember, és rendíthetetlen nyugalommal nézegette hosszú, piszkos körmeit.

Arina Prohorovna felfortyant, de a hajadon Virginszkajának mintha tetszett volna a dolog.

- Azt hiszem, itt láttam az előbb az ablakban - mondta, felállt az asztal mellől, elindult, hogy megkeresse az ollót, majd mindjárt oda is vitte. Pjotr Sztyepanovics a lányra rá se pillantva, elvette az ollót, és bíbelődni kezdett vele. Arina Prohorovna belátta, hogy ez reális eljárás, és elszégyellte magát sértődékenysége miatt. A gyülekezet némán összenézett. A sánta tanár dühösen és irigyen figyelte Verhovenszkijt. Sigaljov megint folytatta:

- Miután energiámat annak a kérdésnek szenteltem, hogy milyen lesz a jövendő társadalom szociális berendezkedése, amely majd felváltja a mostanit, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a társadalmi rendszerek alkotói, a legrégibb időktől napjainkig, 187...-ig, mind álmodozók, mesemondók, önmaguknak ellentmondó tökfilkók voltak, akik egy szemernyit sem értettek a természettudományokhoz, meg ahhoz a furcsa állathoz, amelyet embernek neveznek. Platón, Rousseau, Fourier, ezek az alumínium oszlopok - mind legfeljebb holmi verebeknek jók, nem pedig az emberi társadalomnak. De mivel a jövendő társadalom megrajzolására éppen most van szükség, amikor végre mindnyájan cselekedni készülünk, hogy többé már ne csak töprengjünk - én ezennel előterjesztem a világ berendezésének magam alkotta rendszerét. Itt van! - mondta a füzetre koppantva. - Lehetőleg rövidített formában akartam ismertetni könyvemet a gyűlés előtt; de látom, hogy rengeteg újabb szóbeli magyarázatot kell fűznöm könyvemhez, ezért az egész ismertetéshez - a fejezetek számának megfelelően - legalább tíz estére lesz szükség. (Nevetés hallatszott.) Ezenkívül előre kijelentem, hogy rendszerem nincs befejezve. (Megint nevettek.) Belebonyolódtam a tulajdon adataimba, és végkövetkeztetésem szöges ellentétben áll azzal az eredeti gondolattal, amelyből kiindulok. Bár a korlátlan szabadságból indulok ki, a végén a korlátlan zsarnoksághoz jutok el. Mindazonáltal hozzáteszem, hogy a társadalmi képletnek általam javasolt megoldásán kívül semmilyen más megoldás sincsen.

A nevetés egyre fokozódott, erősödött, de csak a fiatalabbak és hogy úgy mondjam, a kevéssé művelt vendégek nevettek. A háziasszony, Liputyin meg a sánta tanár arcán némi bosszúság tükröződött.

- Ha maga sem tudta összeeszkábálni a saját rendszerét, és a kétségbeesés szélére jutott, akkor ugyan mit tegyünk itt mi?! - szólt óvatosan az egyik tiszt.

- Igaza van, hivatásos tiszt uram, legfőként abban, hogy a „kétségbeesés” szót használta. Igen, a kétségbeesés szélére jutottam; ennek ellenére mindaz, amit könyvemben taglaltam - nélkülözhetetlen, és más megoldás nincs; senki se tud kitalálni semmi jobbat. Épp ezért egy percet se vesztegetve sietek felhívni az egész társaságot, hogy ha tíz estén meghallgatta könyvem tartalmát, ki-ki nyilvánítson véleményt. Ha pedig a tagok nem akarnak meghallgatni, akkor oszoljunk szét mindjárt az elején - a férfiak azért, hogy folytassák állami szolgálatukat, a nők pedig visszamenjenek a konyhájukba, mert ha az én könyvemet elvetik, más kivezető utat nem találnak Sem-mi-lyet! Azzal, hogy elszalasztják az alkalmat, csak maguknak ártanak, mert később elkerülhetetlenül visszatérnek ugyanoda.

Mozgolódás támadt. „Mi az, megőrült, vagy mi?” - hallatszott néhány hang.

- Tehát az egész dolog Sigaljov kétségbeesésén fordul meg - vonta le a következtetést Ljamsin -, a legégetőbb kérdés pedig az: indokolt-e ez a kétségbeesés, vagy sem.

- Az, hogy Sigaljov a kétségbeesés szélén áll, egyéni kérdés - jelentette ki a gimnazista.

- Azt javaslom, szavazzunk arról, hogy mennyiben érinti Sigaljov kétségbeesése a közös ügyet, és egyben arról is, hogy érdemes-e meghallgatni, vagy sem - ajánlotta vidáman a tiszt.

- Itt nem erről van szó - elegyedett végül a vitába a sánta tanár. Általában egy kissé gúnyos mosollyal beszélt, úgyhogy nehéz volt eligazodni rajta, komolyan beszél-e vagy tréfál. - Itt nem erről van szó, uraim és hölgyeim. Sigaljov úr nagyon is odaadóan foglalkozik feladatával, amellett pedig nagyon szerény. Én ismerem a könyvét. A kérdés végleges megoldásaként azt javasolja, hogy az emberiséget osszuk két egyenlőtlen részre. Egytized része személyes szabadságot kap és korlátlan jogot, hogy rendelkezzék a többi kilenctizeddel. Azok pedig szükségképpen elvesztik személyiségüket, és valamiféle nyájjá változnak, és a határtalan engedelmesség közepette, újjászületések sorozata után elérik az őseredeti ártatlanságot, amolyan ősi paradicsomot, bár különben ezek dolgozni fognak. Azok az intézkedések, amelyeket a szerző arra ajánl: hogyan fosszuk meg akaratától az emberiség kilenctizedét, egész nemzedékek átnevelése révén hogyan változtassuk nyájjá - igen figyelemreméltók, természeti tényeken alapulnak, és nagyon logikusak. Egyik-másik következtetése vitatható ugyan, de eszében és tudásában nehéz lenne kételkedni. Sajnos, feltétele: a tíz este, sehogy sem egyeztethető össze körülményeinkkel, máskülönben sok érdekes dolgot hallhatnánk.

- Csakugyan komolyan mondja? - fordult riadtan a sántához Mme Virginszkaja. - De hisz ez az illető, mivel nem tud mit kezdeni az emberekkel, kilenctized részüket rabszolgaságba taszítja! Már rég gyanakodtam rá.

- Ezt a saját bátyjára mondja? - kérdezte a sánta.

- Vérrokonság?! Maga gúnyolódik velem, vagy mi?

- Azonkívül pedig arisztokratákra dolgozni és úgy engedelmeskedni nekik, mint valamiféle isteneknek - galádság! - jegyezte meg dühösen a diáklány.

- Én nem galádságot ajánlok, hanem paradicsomot, földi paradicsomot, és más nem is lehet a földön - jelentette ki nyomatékosan, fensőbbséggel Sigaljov.

- Én pedig - kiáltotta Ljamsin - paradicsom helyett fognám az emberiségnek azt a kilenctizedét, ha már végképp nem lehet vele mit kezdeni, és a levegőbe röpíteném, csak a művelt emberek kis csoportját hagynám meg, azokat, akik aztán művelt emberhez méltóan élnek, éldegélnének.

- Így csak egy bohóc beszélhet! - fortyant fel a diáklány.

- Bohóc, de hasznavehető - súgta neki Mme Virginszkaja.

- És lehet, hogy ez lenne a feladat legjobb megoldása! - fordult Ljamsinhoz szenvedélyesen Sigaljov. - Talán nem is tudja, milyen mély dolgot sikerült mondania uraságodnak, kedves, jókedvű ember. De mivel a maga gondolata szinte megvalósíthatatlan, be kell érnünk a földi paradicsommal, ha már így nevezték el.

- No, ez aztán badarság a javából! - szólalt meg Verhovenszkij, mintha önkéntelenül tört volna ki belőle. Máskülönben teljesen közömbösen vagdosta tovább a körmeit, és még fel sem emelte a szemét.

- Ugyan miért volna ez badarság, kérem? - kapott rajta a sánta, mintha csak erre várt volna, hogy mindjárt az első szavába beleköthessen. - Ugyan miért volna ez badarság? Sigaljov úr némileg az emberszeretet fanatikusa; mindenesetre jusson eszébe, hogy Fourier-nál is, de különösen Cabet-nál, sőt még magánál Proudhonnál is rengetegszer látjuk a kérdés legzsarnokibb, legfantasztikusabb eleve-eldöntését. Sigaljov úr alkalmasint sokkal józanabbul próbálja megoldani a dolgot. Biztosítom magát, hogy ha elolvassuk a könyvét, szinte szükségszerűen egyet kell értenünk bizonyos megállapításaival. Ő alighanem a legkevésbé távolodott el a realizmustól, és az ő földi paradicsoma már csaknem az igazi, vagyis pontosan az, amelynek elvesztése miatt - ha ugyan létezett valaha is - annyira búslakodik az emberiség.

- No, szinte tudtam, hogy belebotlok - dörmögte megint Verhovenszkij.

- Már engedelmet - fortyant fel mind jobban és jobban a sánta -, a jövendő társadalmi berendezkedésről beszélgetni, sőt vitázni: szinte sürgető szükség valamennyi gondolkozó mai ember számára. Herzen csakis ezzel törődött egész életében. Belinszkij és barátai, ezt egészen biztosan tudom, egész estéket töltöttek azzal, hogy megvitatták és jó előre eldöntötték a jövendő társadalmi berendezkedésnek a legapróbb, hogy úgy mondjam, szinte konyhai részleteit is.

- Némelyek egészen bele is őrülnek - jegyezte meg váratlanul az őrnagy.

- Mégis különb dolog addig vitatkozni, míg jutunk valamire, mintsem diktátorok módján csak ülni és hallgatni - sziszegte Liputyin, mintegy felbátorodva, hogy végre megkezdje a támadást.

- Én nem Sigaljov füzetére mondtam, hogy badarság - motyogta Verhovenszkij. - Nézzék, uraim - folytatta a szemét egy picikét felemelve -, szerintem mindezek a könyvek, a Fourier-k, a Cabet-k, mindezek a „munkához való jogok", a Sigaljov-féle bölcsesség - mind-mind csak amolyan regények, amilyeneket százezrével lehet írni. Esztétikai időtöltés. Én megértem, hogy unatkoznak itt, ebben az eldugott kis városban, így hát rávetik magukat minden irományra.

- Már engedelmet - szólt a székén szinte összerándulva a sánta -, mi ugyan vidékiek vagyunk, és persze már pusztán emiatt sajnálatra méltók, de azért tudjuk, hogy a világon egyelőre semmi olyan új dolog nem történt, ami miatt sírnunk kellene, hogy elszalasztottuk. Lám, különféle külföldi gyártmányú, becsempészett röplapokon azt ajánlják nekünk, hogy tömörüljünk, és szervezzünk kis csoportokat, csakis az általános rombolás végett, azzal az ürüggyel, hogy bármennyire gyógyítgassuk is a világot, meggyógyítani úgyse tudjuk, viszont ha radikálisan levágunk százmillió fejet, és ezáltal könnyítünk magunkon, biztosabban átugorjuk az árkot. Kétségtelenül gyönyörű gondolat, de legalább annyira összeegyeztethetetlen a valósággal, mint a „Sigaljov-féle bölcsesség", amelyről az imént olyan megvetően nyilatkozott.

- No jó, de én nem tanakodni jöttem ide - ejtette el mintegy véletlenül ezt a sokatmondó megjegyzést Verhovenszkij, de úgy tett, mintha nem venné észre baklövését: közelebb húzta a gyertyát, hogy jobban lásson.

- Sajnálom, kérem, nagyon sajnálom, hogy nem tanakodni jött ide, és még jobban sajnálom, hogy most annyira el van foglalva a toalettjével.

- Mi köze magának az én toalettemhez?

- Százmillió fej levágását ugyanolyan nehéz véghezvinni, mint propagandával átalakítani a világot. Sőt talán nehezebb is, kivált Oroszországban - kockáztatott meg egy közbeszólást ismét Liputyin.

- Pedig most éppen Oroszországban reménykednek - mondta a tiszt.

- Hallottunk arról is, hogy benne reménykednek - kapott a szón a sánta. - Tudjuk, hogy a mi gyönyörű hazánkra mutat egy titokzatos index, mint olyan országra, mely a leginkább képes a nagy feladat elvégzésére. Csak egy a bökkenő, kérem: ha propagandával, fokozatosan oldják meg a feladatot, lehet, hogy személy szerint nyerek valamit, mondjuk, kellemesen elcsevegek, és a társadalom ügyének szolgálatáért még rangot is kapok a feletteseimtől. A gyors megoldás, a százmillió fej levágása esetén viszont ugyan mi lesz az én jutalmam? Az ember elkezd agitálni, talán még ki is vágják a nyelvét.

- A magáét okvetlenül kivágják.

- No látja, kérem. Mivel pedig egy ilyen vérfürdőt a legjobb körülmények között sem lehet ötven, vagy mondjuk, harminc évnél hamarább befejezni, mivel mégse birkák azok, úgyhogy bizonyára nem hagyják csak úgy lemészárolni magukat - nem lenne jobb szedni a cókmókunkat, és átköltözni valahová a csöndes tengereken túlra, csöndes szigetekre, hogy ott háborítatlanul hunyhassuk be a szemünket? Higgye el, kérem - ujjával sokatmondóan kopogott az asztalon -, ezzel a propagandával csak kivándorlást idéz elő, semmi egyebet!

Láthatólag diadalmasan fejezte be. Vidéki viszonylatban igen jó koponya volt. Liputyin álnokul mosolygott, Virginszkij egy kissé fásultan hallgatta, de a többiek, különösen a hölgyek meg a tisztek, rendkívül feszülten figyeltek. Mindnyájan világosan látták, hogy a százmillió fej levágásának apostolát sarokba szorították, és várták, mi lesz ebből.

- Ezt különben jól mondta - motyogta még közönyösebben, mint az előbb, szinte unottan Verhovenszkij. - Kivándorolni - jó gondolat. De ha mindazoknak a nyilvánvaló hátrányoknak ellenére, amelyeket maga előre sejt, napról napra mind több és több katonája lesz a közös ügynek, akkor maga nélkül is megleszünk. Most új vallás váltja fel a régit, jó uram, azért is jelentkezik olyan sok katona, és ez nagy dolog. Maga pedig csak vándoroljon ki! És tudja, mit: én nem azokat a csöndes szigeteket, hanem inkább Drezdát ajánlom. Először is: ez olyan város, amely még sohase látott járványt, mivel pedig maga művelt ember, bizonyára fél a haláltól; másodszor: közel van az orosz határhoz, úgyhogy szeretett hazájából hamarább megkaphatja a jövedelmét; harmadszor: valóságos tárháza az úgynevezett műkincseknek, maga pedig szépérzékkel megáldott ember, ha nem tévedek: irodalomtanár volt; no és végül van egy zsebkiadású saját Svájca - ez a költői ihlet végett szükséges, mivel bizonyára verseket is írogat. Egyszóval - valóságos kincs egy tubákszelencében!

Mozgolódás támadt; különösen a tisztek fészkelődtek. Még egy pillanat, és mind egyszerre beszélni kezdenek. De a sánta ingerülten rávetette magát a csalétekre.

- Nem, kérem, egyelőre azért még nem szökünk meg a közös ügy elől! Ezt meg kell érteni, kérem...

- Hogyhogy, talán belépne egy ötös csoportba, ha ezt javasolnám? - szegezte neki a kérdést Verhovenszkij, és letette az ollót az asztalra.

Mindnyájan szinte összerezzentek. A rejtélyes ember túl hirtelen megnyilatkozott. Még az „ötös csoportot” is szóba hozta.

- Mindenki becsületes embernek érzi, és nem húzza ki magát a közös ügyből - kezdett köntörfalazni a sánta -, de...

- Nem, kérem, itt aztán nincsen *de* - vágott közbe fensőbbségesen és nyersen Verhovenszkij. - Kijelentem, uraim, nekem egyenes válasz kell. Nagyon jól tudom, hogy ha már idejöttem és összehívtam magukat, magyarázattal tartozom (újabb váratlan megnyilatkozás), de nem adhatok semmilyet, amíg meg nem tudom, milyen nézeteket vallanak. Az eszmecserét mellőzve - utóvégre nem fecseghetünk újabb harminc évet, mint ahogy eddig harminc éven át

fecsegtünk -, megkérdezem maguktól: mi tetszik jobban: a lassú út-e, amely társadalmi témájú regények írogatásából, az emberi sorsoknak ezer évre, papíron való, hivatali szellemű eleve elrendeléséből áll, mialatt a zsarnokság egymás után nyeli le a sült galambokat, amelyek maguktól repülnének a szájukba, de amelyeket maguk eleresztenek a szájuk mellett - vagy a gyors megoldás hívei, amely nehéz ugyan, de amely végre szabaddá teszi a kezünket, és tág teret nyit az emberiség előtt, hogy maga határozza meg a társadalmi berendezkedését, mégpedig immár nem papíron, hanem a gyakorlatban?! Azt kiabálják: „Százmillió fej" - ez talán csak metafora, de miért kell ettől félni, ha a zsarnokság a papírízű, lassú ábrándozás közepett száz év alatt nem száz, hanem ötszázmillió fejet zabál meg? Ne felejtsék el, hogy a gyógyíthatatlan beteg úgyse gyógyul meg, akármilyen recepteket írnak is neki, sőt ellenkezőleg: annyira elrothad, hogy minket is megfertőz, elsenyveszt minden friss erőt, amelyre most még számítani lehet, úgyhogy végül mindnyájan kudarcot vallunk. Tökéletesen egyetértek azzal, hogy liberális szellemben és ékesszólóan csevegni rendkívül kellemes, cselekedni pedig egy kissé veszedelmesebb... No de különben én nem is tudok beszélni; azért jöttem, hogy tájékoztatást adjak, éppen ezért kérem az egész tisztelt társaságot: ne is szavazzunk, hanem ki-ki nyíltan és egyszerűen jelentse ki, mi a szívderítőbb - teknősbéka-mászás a mocsárban, vagy pedig teljes gőzzel át a mocsáron?

- Én határozottan a teljes gőz mellett vagyok! - kiáltotta lelkesen a gimnazista.

- Én is - válaszolta Ljamsin.

- Természetesen nem kétséges, hogy melyiket választjuk - dörmögte az egyik tiszt, aztán a másik, majd még valaki. Főként az lepett meg mindenkit, hogy Verhovenszkij „tájékoztatni" jött, és magától ígérte meg, hogy mindjárt beszélni fog.

- Uraim és hölgyeim, látom, hogy csaknem mindnyájan a kiáltványok szellemében döntenek - állapította meg a társaságon végignézve Pjotr Sztyepanovics.

- Mind, mind - hallatszott legtöbbjük hangja.

- Bevallom, inkább az emberies megoldás híve vagyok - szólt az őrnagy -, de ha mindenki úgy dönt, én is a többséggel tartok.

- Ezek szerint magának sincs kifogása? - fordult a sántához Verhovenszkij.

- Volna éppen... - kezdte egy kissé elpirulva a tanár - és ha most csatlakozom is a többiekhez, csakis azért teszem, hogy ne bontsam meg a...

- Lám, milyenek maguk mind! Képesek egy fél évig vitatkozni pusztán a szabadelvű ékesszólás kedvéért, holott a végén úgyis a többséggel szavaznak! Uraim és hölgyeim, jól gondolják meg: igaz-e, hogy mindnyájan készen állnak? (Mire készen? - homályos kérdés, de borzasztóan csábító.)

- Természetesen mindnyájan... - hangzottak egymás után a nyilatkozatok. Egyébként valamennyien egymásra tekingettek.

- De később esetleg sértődötten megbánják, hogy ilyen hamar beleegyeztek. Mert ez maguknál majdnem mindig így történik.

Izgalom támadt, ki-ki más-más okból, de mindenki nagyon izgatott lett. A sánta rátámadt Verhovenszkijre.

- Azért hadd jegyezzem meg, hogy az ilyen kérdésre adandó válasznak előfeltétele van. Ne felejtse el, hogy ha döntöttünk is, azért az a kérdés, amelyet ilyen furcsa módon tett fel...

- Milyen furcsa módon?

- Olyan módon, hogy effajta kérdéseket nem így szoktak feltenni.

- Tanítson meg rá, kérem, hogyan. Hanem tudja, én egészen biztosra vettem, hogy maga lesz az első, aki megsértődik.

- Maga kicsikarta belőlünk azt a választ, hogy készen állunk az azonnali cselekvésre, de hát milyen joga van ahhoz, hogy így járjon el? Milyen meghatalmazással rendelkezik, hogy ilyen kérdéseket tegyen fel?

- Legalább korábban jutott volna eszébe megkérdezni! Hát miért válaszolt? Beleegyezett, aztán most a fejéhez kap.

- A legfőbb kérdés feltevésének e könnyelmű nyíltsága azt a gondolatot sugallja nekem, hogy magának egyáltalán nincsen se felhatalmazása, se joga, hanem csak úgy a maga szakállára kíváncsiskodott.

- De hát miről beszél maga, miről?! - kiáltott fel Verhovenszkij, mintha kezdene nagyon nyugtalankodni.

- Arról, hogy mindenféle tagfelvétel legfeljebb négyszemközt szokott történni, nem pedig húsz emberből álló ismeretlen társaságban! - vágta oda a sánta. Mindent elmondott, ami a begyében volt, de most már túlságosan ingerült lett. Verhovenszkij kitűnően megjátszott riadtsággal fordult a társasághoz.

- Uraim és hölgyeim, kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy ez mind ostobaság, és hogy ez a beszélgetés túl messzire ment. Én még egyetlenegy tagot se vettem fel, így hát senkinek sincs joga azt állítani, hogy én tagokat toborzok, mert mi csupán véleményt cseréltünk. Nem így van? De akár így van, akár úgy, maga nagyon felizgatott - fordult megint a sánta felé -, sose gondoltam volna, hogy itt ilyen, szinte ártatlan, dolgokról is négyszemközt kell beszélni. Vagy talán feljelentéstől tartanak? Hát akadhat most miközöttünk besúgó?

Az izgalom tetőfokára hágott; egyszerre mindenki beszélni kezdett.

- Uraim és hölgyeim, ha ez így van - folytatta Verhovenszkij -, akkor én kompromittáltam magamat a legjobban, éppen ezért azt javaslom, hogy válaszoljanak egy kérdésre, természetesen csak ha akarnak. Teljesen maguktól függ.

- Mi az a kérdés? Mi az a kérdés? - lármáztak megint valamennyien.

- Ez olyan kérdés, hogy utána menten kiderül: együtt maradjunk-e, vagy szótlanul fogjuk a kalapunkat, és szétoszoljunk a szélrózsa minden irányában.

- A kérdést, a kérdést!

- Ha mindegyikünk tudna egy megfontolt szándékkal elkövetett politikai gyilkosságról, akkor minden következményt előre látva máris indulna-e feljelentést tenni, vagy pedig a további eseményeket várva otthon maradna? Itt különféle vélemények lehetnek. A kérdésre adott válasz világosan megmondja: szét oszoljunk-e, vagy együtt maradjunk, mégpedig korántsem csak erre az egy estére. Hadd kérdezzem meg legelőször magától - fordult a sántához.

- Miért éppen éntőlem kérdi legelőször?

- Mert maga kezdte az egészet. Legyen szíves, ne kerteljen, az ügyeskedés itt nem segít. Különben hát ahogy akarja; csakis magától függ.

- Bocsánat, ez a kérdés szinte sértő!

- Nem így, kérem, nem lehetne pontosabban?

- Sohase voltam a titkosrendőrség ügynöke - hímezett-hámozott még jobban a sánta.

- Szíveskedjék pontosabban, ne tartson fel bennünket.

A sánta annyira dühbe gurult, hogy most már egyáltalán nem válaszolt. Szemüvege mögül mérges tekintettel, merően nézett kínzójára.

- Igen vagy nem? Besúgná, vagy nem súgná be?! - kiáltott rá Verhovenszkij.

- Természetesen *nem* súgnám be! - kiáltotta kétszerte harsányabban a sánta.

- És más se súgja be, természetesen senki se súgná be - hallatszott több hang is.

- Engedje meg, hogy magához forduljak, őrnagy úr: besúgná-e, vagy nem? - folytatta Verhovenszkij. - Ne felejtse el, szándékosan fordulok magához.

- Nem súgnám be, kérem.

- No de ha tudná, hogy valaki meg akar ölni, és ki akar rabolni egy másik, közönséges halandót, akkor, ugye, jelentené, előre figyelmeztetné a hatóságot?

- Persze, kérem, csakhogy az polgári eset lenne, ez pedig politikai feljelentés. Én se voltam a titkosrendőrség ügynöke soha.

- Más se volt közülünk, senki se - hallatszott megint több hang.

Fölösleges kérdés. Mindnyájan csak ugyanezt felelhetjük. Itt nincsenek besúgók.

- Miért áll fel az az úr?! - kiáltotta a diáklány.

- Ez Satov. Miért állt fel, Satov? - kérdezte hangosan a háziasszony.

Satov valóban felállt; sapkáját a kezében tartva Verhovenszkijre nézett. Mintha mondani akart volna valamit, de habozott. Arca sápadt volt és dühös, de uralkodott magán, nem szólt semmit, némán kifelé indult a szobából.

- Ez csak magának lesz hátrányos, Satov! - kiáltotta utána rejtélyesen Verhovenszkij.

- Neked viszont mint kémnek és gazembernek előnyös lesz! - kiáltotta vissza neki az ajtóból Satov, és végképp eltávozott.

Megint lárma, felkiáltások.

- Ez aztán a jó próba! - kurjantotta egy hang.

- Bevált! - lódította egy másik.

- De vajon nem későn vált-e be?! - jegyezte meg egy harmadik.

- Ki hívta ide? Ki fogadta? Kicsoda ez? Ki az a Satov? Feljelent bennünket, vagy nem jelent fel? - záporoztak a kérdések.

- Ha besúgó volna, akkor alakoskodna, ő pedig köpött az egészre, és elment - állapította meg valaki.

- Lám, Sztavrogin is felállt, Sztavrogin se válaszolt a kérdésre! - kiáltotta a diáklány.

Sztavrogin valóban felállt, és vele együtt Kirillov is felemelkedett az asztal túlsó végénél.

- Engedelmet, Sztavrogin úr - fordult hozzá éles hangon a háziasszony -, mi itt mindnyájan feleltünk e kérdésre, maga meg egy szó nélkül megy el?

- Nem látom szükségét, hogy válaszoljak arra a kérdésre, amely ennyire érdekli magukat - dörmögte Sztavrogin.

- De mi kompromittáltuk magunkat, maga meg nem! - kiáltotta néhány hang.

- Mi közöm nekem ahhoz, hogy maguk kompromittálták magukat?! - mondta nevetve Sztavrogin, de a szeme villogott.

- Hogyhogy mi köze? Hogyhogy mi köze? - hallatszott több felkiáltás. Sokan felugrottak székükről.

- Bocsánat, uraim és hölgyeim, bocsánat - kiáltotta a sánta - hisz Verhovenszkij úr se válaszolt a kérdésre, hanem csak feltette.

Ennek a megjegyzésnek megdöbbentő hatása lett. Mindnyájan összenéztek. Sztavrogin hangosan a szemébe nevetett a sántának, és kiment, utána meg Kirillov is. Verhovenszkij utánuk rohant az előszobába.

- Mit művelt velem? - hebegte megragadva és teljes erejéből megszorítva Sztavrogin karját. Sztavrogin szótlanul kirántotta a kezét. - Menjen Kirillovhoz, rögtön ott leszek... Rendkívül fontos, rendkívül fontos!

- Nekem egyáltalán nem fontos! - torkolta le Sztavrogin.

- Sztavrogin ott lesz - vágta el a vitát Kirillov. - Magának is nagyon fontos ez, Sztavrogin. Otthon majd bebizonyítom.

Elmentek.

NYOLCADIK FEJEZET

Ivan cárevics

Elmentek. Pjotr Sztyepanovics már-már visszaszaladt az „ülésre”, hogy lecsillapítsa a káoszt, de bizonyára belátta, hogy nem érdemes azokkal vesződni, így hát otthagyott mindent, és két perc múlva már repült is az úton a távozók után. Futás közben eszébe jutott egy mellékutca, melyen hamarább el lehetett jutni a Filippov házhoz; térdig a sárba süppedve nekieredt a mellékutcán, és valóban éppen abban a pillanatban ért a kapuhoz, amikor Sztavrogin és Kirillov belépett rajta.

- Már itt is van? Ez jó - jegyezte meg Kirillov. - Jöjjön be!

- Hát hogy mondhatta, hogy egyedül lakik itt? - kérdezte Sztavrogin, ahogy a pitvarban elhaladt a begyújtott szamovár mellett, amelyben már fel is forrt a víz.

- Mindjárt meglátja, kivel lakok én itt - dörmögte Kirillov. - Lépjen be.

Alighogy bementek, Verhovenszkij rögtön elővette zsebéből azt a névtelen levelet, amelyet nemrég Lembkétől hozott el, és Sztavrogin elé tette. Mindhárman leültek. Sztavrogin szótlanul elolvasta a levelet.

- Nos? - kérdezte.

- Az a bitang meg is teszi, amit ír - magyarázta Verhovenszkij. - Mivel maga rendelkezik vele, adjon tanácsot, mit tegyünk. Biztosra veszem, hogy talán már holnap elmegy Lembkéhez.

- Hát csak menjen.

- Hogyhogy csak menjen? Különösen ha el lehet kerülni.

- Maga téved: ő nem tőlem függ. Meg aztán nekem mindegy is; engem nem fenyeget semmivel, csak magát fenyegeti.

- Magát is.

- Nem hiszem.

- De lehet, hogy magát meg majd mások nem kímélik, hát nem érti? Ide hallgasson, Sztavrogin, ez csak játék a szavakkal. Csak nem a pénzt sajnálja?

- Hát talán pénz is kell?

- Okvetlenül, kétezer vagy minimum másfél. Adja ide nekem holnap, vagy még ma, és holnap estére már el is juttatom Pétervárra: éppen ezt akarja ő. Ha maga úgy kívánja - ezt ne felejtse el -, Marja Tyimofejevnával együtt.

Volt benne valami elképesztő kuszaság, vigyázatlanul beszélt, meggondolatlan szavak szaladtak ki a száján. Sztavrogin meghökkenve vette szemügyre.

- Nekem nincs okom elküldeni innen Marja Tyimofejevnát.

- Talán nem is akarja? - kérdezte gúnyos mosollyal Pjotr Sztyepanovics.

- Talán nem is akarom.

- Egyszóval: lesz pénz, vagy nem lesz?! - kiáltotta Pjotr Sztyepanovics dühös türelmetlenséggel és szinte követelően. Sztavrogin komoly tekintettel végigmérte.

- Nem lesz pénz.

- Ej, Sztavrogin, maga tud valamit, vagy már csinált is egyet-mást! Maga - garabonciáskodik!

Arca eltorzult, szája sarkai megremegtek, és hirtelen valami teljesen indokolatlan, egyáltalán nem helyénvaló kacagásra fakadt.

- De hisz maga megkapta az apjától a pénzt a birtokért - jegyezte meg nyugodtan Nyikolaj Vszevolodovics. - A mama hat- vagy nyolcezret adott magának Sztyepan Trofimovics helyett. Így hát fizesse meg azt a másfél ezret a sajátjából. Utóvégre én nem akarok mások helyett fizetni, amúgy is sokat elosztogattam már, úgyhogy ez szinte sértő... - mondta a saját szavain nevetve.

- Á, maga kezd tréfálkozni...

Sztavrogin felállt székéről, menten felugrott Verhovenszkij is, és gépiesen háttal állt az ajtónak, mintha el akarná rekeszteni a kijáratot. Nyikolaj Vszevolodovics már emelte a karját, hogy ellökje az ajtó elől, és elmenjen, de váratlanul megállt.

- Nem engedem át magának Satovot - mondta. Pjotr Sztyepanovics összerezzent; egymásra néztek. - Nemrég megmondtam már, miért kell magának Satov vére - folytatta villogó szemmel Sztavrogin. - Ezzel a csirizzel akarja összeragasztani a csoportjait. Az imént nagyon ügyesen elzavarta Satovot: nagyon jól tudta, hogy ő nem mondta volna: „Nem súgom be”; azt pedig aljasságnak tartotta volna, hogy maga előtt hazudjon. De én, én minek kellek most magának? Szinte már a külföldi találkozásunk óta állandóan zaklat. Az, amivel ezt eddig magyarázta, merő képtelenség. Ugyanakkor pedig arra igyekszik rávenni, hogy juttassak másfél ezret Lebjadkinnak, és ezzel adjak alkalmat Fegykának, hogy leszúrja. Tudom, azt hiszi, hogy egyúttal a feleségemet is meg akarom gyilkoltatni. Arra számít, hogy ha ezzel a bűncselekménnyel bilincsbe ver, akkor hatalmába keríthet, így van? De minek magának az a hatalom? Mi a fenének kellek én magának? Egyszer s mindenkorra nézze meg közelebbről: én vagyok-e a maga embere, és hagyjon engem békében!

- Fegyka odament magához? - kérdezte zihálva Verhovenszkij.

- Igen, odajött; az ő ára is másfél ezer... De mindjárt megmondja ő maga: itt áll ni... - szólt a karját előrenyújtva Sztavrogin.

Pjotr Sztyepanovics gyorsan hátrafordult. A küszöbnél új figura lépett elő a sötétségből: Fegyka, ködmönben, de kucsma nélkül, mint aki otthon van. Megállt, és szabályos fehér fogait kivillantva csak nevetett. Sárgás árnyalatú fekete szemét óvatosan futtatta végig a szobán, és az urakat figyelte. Valamit nem értett; nyilván most hozta ide Kirillov, így hát őrá szegezte kérdő tekintetét; csak állt ott a küszöbnél, nem akart beljebb menni a szobába.

- Bizonyára azért tartja itt készenlétben, hogy hallja a mi alkudozásunkat, vagy éppenséggel lássa is a pénzt a kezünkben, így van? - kérdezte Sztavrogin, és feleletet se várva, kifelé indult a házból. Verhovenszkij, szinte tébolyultan, a kapunál érte utol.

- Állj! Egy tapodtat sem! - kiáltotta a könyökét megragadva. Sztavrogin ki akarta rántani a kezét, de nem sikerült. Éktelen düh fogta el; bal kézzel megragadta Verhovenszkij haját, teljes erejéből a földre lökte, és kiment a kapun. De nem haladt még harminc lépést sem, amikor az megint utolérte.

- Béküljünk ki, béküljünk ki - suttogta görcsösen Verhovenszkij.

Nyikolaj Vszevolodovics felrántotta mindkét vállát, de nem állt meg, és nem fordult hátra.

- Ide hallgasson, én akár holnap elviszem magának Lizaveta Nyikolajevnát, akarja? Nem? Miért nem felel? Mondja meg, mit akar, és én azt teszem. Ide hallgasson: odaadom magának Satovot, akarja?

- Tehát igaz, hogy meg akarta öletni?! - kiáltott fel Nyikolaj Vszevolodovics.

- De minek kell magának Satov? Minek? - folytatta zihálva, hadarva, magánkívül Verhovenszkij, és pillanatonként előreszaladva igyekezett megragadni Sztavrogin könyökét, bár valószínűleg maga se vette észre. - Ide hallgasson: odaadom magának, csak béküljünk ki. Magának sok van a rovásán, de... béküljünk ki!

Sztravrogin végre rápillantott, és megdöbbent. Ez nem ugyanaz a tekintet, nem az a hang volt, mint máskor, például az imént ott, a szobában - szinte egészen más arcot látott. A hang lejtése is más volt: Verhovenszkij könyörgött, rimánkodott. Olyan ember hatását keltette, aki még nem tért magához, akitől el akarják venni vagy már el is vették a legdrágább kincsét.

- Mi lelte magát?! - kiáltotta Sztavrogin. Verhovenszkij nem felelt, csak szaladt mellette, és az előbbi esdeklő, ám ugyanakkor hajlíthatatlan tekintettel nézett rá.

- Béküljünk ki! - suttogta ismét. - Ide hallgasson, én is kést hordok a csizmaszárban, mint Fegyka, de magával kibékülnék.

- De hát mire kellek én magának, az ördögbe is?! - kiáltotta végképp feldühödve és megdöbbenve Sztavrogin. - Valami titok lappang itt, vagy mi? Miféle talizmánnak néz maga engem?

- Ide hallgasson, mi lázadást robbantunk ki - mormogta szaporán és szinte önkívületben Verhovenszkij. - Nem hiszi, hogy lázadást robbantunk ki? Olyan zendülést támasztunk, hogy alapjaiban inog meg minden. Igaza van Karmazinovnak: itt nincs miben megkapaszkodni. Karmazinov nagyon okos. Csak tíz ilyen kis csoport legyen Oroszországban, és engem soha el nem fognak!

- Mind ugyanilyen tökfilkókból! - tört fel önkéntelenül Sztavroginból.

- Ó, legyen egy kissé ostobább, Sztavrogin, *maga* legyen egy kissé ostobább! Egyébként nem is olyan nagyon okos, hogy ezt kívánnom kellene: maga fél, maga nem hisz, magát megrémítik az arányok. És miért volnának azok tökfilkók? Nem is olyan tökfilkók! Manapság senki sem a saját fejével gondolkozik. Manapság borzasztóan kevés az önálló koponya. Virginszkij a legtisztább ember, talán tízszerte tisztább, mint mi; de különben hagyjuk őt is. Liputyin gazfickó, de ismerem egy érzékeny pontját. Nincs olyan gazfickó, akinek ne volna sebezhető pontja. Csak Ljamsinnak nincsen semmilyen gyenge pontja, viszont teljesen a kezemben van. Még néhány ilyen kis csoport, és akkor mindenütt lesz igazolványom és pénzem - ez is valami! Ez az egy is számít! És biztonságos búvóhelyek, akkor aztán kergethetnek. Ha egy csoportot kitépnek gyökerestül, a másikkal majd pórul járnak. Lázadást robbantunk ki... Csakugyan nem hiszi, hogy mi ketten tökéletesen elegendők leszünk?!...

- Vegye maga mellé Sigaljovot, engem meg hagyjon békében...

- Sigaljov zseniális ember! Tudja-e, hogy ez Fourier-val vetekedő lángelme, de merészebb Fourier-nál, erősebb Fourier-nál, majd foglalkozom vele. Ő találta ki az „egyenlőséget”!

„Ez lázas és félrebeszél; valami egészen különös dolog történhetett vele” - gondolta újra rátekintve Sztavrogin. Megállás nélkül mentek tovább.

- Jól írja ő abban a füzetben - folytatta Verhovenszkij -, rendszeresíti a kémkedést. Nála a társadalom minden egyes tagja figyeli és szükség esetén köteles feljelenteni a másikat. Minden egyén az összességhez tartozik, az összesség pedig minden egyénhez. Mindnyájan

rabok, és a rabságban egyenlők. Végső esetekben: rágalom és gyilkosság, de a legfőbb: az egyenlőség. Mindenekelőtt csökkentik a műveltség, a tudomány, az észbeli képesség színvonalát. A tudomány és a képesség magas színvonala csupán a kiváló tehetségek számára elérhető - nem kellenek tehát kiváló tehetségek! A kiváló tehetségek mindig magukhoz ragadták a hatalmat, és zsarnokok lettek. A kiváló tehetségek szükségképpen zsarnokokká válnak, és mindig nagyobb erkölcsi rombolást végeznek, mint amennyi hasznot hajtanak; így hát ezeket száműzik vagy kivégzik. Cicerónak kivágják a nyelvét, Kopernikusznak kiszúrják a szemét, Shakespeare-t agyonkövezik - ez a sigaljovizmus! A rabszolgáknak egyenlőknek kell lenniük: zsarnokság nélkül még sose volt se szabadság, sem egyenlőség, de a nyájban egyenlőségnek kell lennie, és ez a sigaljovizmus! Hahaha, furcsának találja? Én a sigaljovizmus mellett vagyok!

Sztavrogin igyekezett meggyorsítani lépteit, hogy mielőbb hazajusson. „Ha ez az ember részeg, akkor hol sikerült berúgnia? - ötlött az agyába. - Csak nem a konyak?”

- Ide hallgasson, Sztavrogin; a hegyeket egyformára gyalulni - jó gondolat, nem nevetséges. Én Sigaljov mellett vagyok! Nem kell műveltség, elég a tudományból! Tudomány nélkül is van anyag bőven ezer évre is, de az engedelmességnek meg kell honosodnia. A világon csak egyből nincs elég: az engedelmességből. A művelődés vágya már arisztokratikus vágy. Mihelyt van család vagy szerelem, már megjelenik a vágy a magántulajdonra. Mi kiirtjuk ezt a vágyat: szabadjára engedjük az iszákosságot, a pletykát, a besúgást; szabadjára engedjük a soha nem látott züllöttséget; minden lángelmét már csecsemőkorában kioltunk. Mindent közös nevezőre, teljes egyenlőséget! „Mi megtanultuk a mesterségünket, mi becsületes emberek vagyunk, nekünk nem kell semmi más” - így válaszoltak nemrég az angol munkások. Csak a legnélkülözhetetlenebb a nélkülözhetetlen - mostantól fogva ez a földkerekség jelszava. De görcsös állapotra is szükség van; erről majd mi, parancsolók gondoskodunk. Okvetlenül kell, hogy a rabszolgáknak parancsolóik legyenek. Teljes engedelmesség, teljes személytelenség! De harmincévenként egyszer Sigaljov engedélyezi a görcsös állapotot is, és olyankor egyszeriben mind zabálni kezdik egymást, de csak egy bizonyos határig, csak azért, hogy ne unatkozzanak. Az unalom arisztokratikus érzés; a sigaljovizmusban nem lesznek vágyak.

- Magát kivételnek tartja? - szaladt ki megint Sztavrogin száján.

- És magát is. Tudja, arra gondoltam, hogy odaadom a világot a pápának. Jöjjön el ő gyalog, mezítláb, és mutassa meg magát a csőcseléknek, mondván: „Nézzétek, ide juttattak!” - és mindenki tódulni fog utána, még a hadsereg is. A pápa legfelül, mi körülötte, alattunk meg a sigaljovizmus. Csak az szükséges, hogy az Internacionálé megegyezzék a pápával; és ez meg is lesz. A kisöreg pedig egy pillanat alatt rááll. Mert számára nincs is más megoldás, ne felejtse el a szavamat, hahaha, ostobaság? Mondja: ostobaság ez, vagy sem?!

- Elég! - dörmögte bosszúsan Sztavrogin.

- Elég! Ide hallgasson, elvetettem a pápát! A pokolba a sigaljovizmust! A pokolba a pápát! A legsürgősebb dolgokkal kell foglalkoznunk, nem pedig a sigaljovizmussal, mert az valóságos ötvösmunka. Az: eszmény, az a jövő zenéje. Sigaljov ötvösművész és ostoba, mint minden emberbarát. Durva munkára van szükség, Sigaljov pedig lenézi a durva munkát. Ide hallgasson: Nyugaton a pápa, nálunk pedig, nálunk - maga lesz az úr!

- Hagyjon engem, maga részeg ember! - mormogta Sztavrogin, és meggyorsította lépteit.

- Sztavrogin, maga szép férfi! - kiáltotta szinte mámorosan Pjotr Sztyepanovics. - Tudja-e, hogy szép? Magában épp az a legbecsesebb, hogy néha nem is tudja ezt. Ó, én alaposan tanulmányoztam magát! Gyakran figyelem egy kissé távolabbról, titokban! Magában még gyermetegség, egyenesség is van, tudja ezt? Van, még van! Maga bizonyára szenved, mégpedig

őszintén szenved ettől az egyenességtől. Én szeretem a szépet. Én nihilista vagyok, de szeretem a szépet. A nihilisták talán nem szeretik a szépet? Azok csak a bálványokat nem szeretik, én pedig még egy bálványt is szeretek! Maga az én bálványom! Nem bánt meg senkit, és mégis mindenki gyűlöli; mindenkit egyenrangúnak tekint, mégis mindenki fél magától, és ez jó. Magához senki se mer odamenni, hogy megveregesse a vállát. Maga borzasztóan arisztokrata. Elbűvölő az arisztokrata, mikor a demokrácia felé igyekszik! Magának semmibe se telik egy életet feláldozni, akár a sajátját, akár a másét. Maga pontosan olyan, amilyennek lennie kell. Nekem, énnekem pontosan ilyen ember kell, mint maga. Én nem ismerek senki mást magán kívül! Maga a vezér, a nap, én pedig a maga kis férge vagyok...

Hirtelen megcsókolta a kezét. Sztavrogin hátán a hideg is végigfutott; rémülten elrántotta a kezét. Megálltak.

- Őrült! - suttogta Sztavrogin.

- Lehet, hogy csakugyan félrebeszélek, lehet, hogy félrebeszélek! - kapott a szón hadarva Verhovenszkij. - De én gondoltam ki az első lépést. Sigaljov sohase gondolta volna ki az első lépést. Sigaljov sok akad! De Oroszországban csak egyetlenegy ember van, aki kitalálta az első lépést, és tudja, hogyan kell megtenni. Ez az ember én vagyok. Miért néz így rám? Nekem magára, magára van szükségem, maga nélkül nulla vagyok. Maga nélkül egy légy, lombikba zárt eszme vagyok, Kolumbusz Amerika nélkül.

Sztavrogin álltában fürkészően nézett Verhovenszkij tébolyult szemébe.

- Ide hallgasson, mi mindenekelőtt lázadást támasztunk - folytatta rettentően sietve Verhovenszkij, és pillanatonként igyekezett elkapni Sztavrogin bal karját. - Amint már mondtam, behatolunk a nép sűrűjébe. Tudja-e, hogy már most is borzasztóan erősek vagyunk? Nemcsak azok a mieink, akik gyilkolnak és gyújtogatnak, akik klasszikus lövéseket adnak le vagy harapnak. Ezek csak zavarnak bennünket. Én fegyelem nélkül képtelen vagyok bármire is. Hisz én szélhámos vagyok, nem pedig szocialista, haha! Ide hallgasson, én mind összeszámoltam őket: a tanító, aki a gyermekekkel együtt nevet az istenükön meg a bölcsőjükön, már a mienk. Az ügyvéd, aki azzal védi a művelt gyilkost, hogy képzettebb áldozatainál, és kénytelen volt embert ölni, hogy pénzt szerezzen, már a mienk. Az iskolások, akik megölnek egy parasztot csak azért, hogy kipróbálják, milyen érzés az, szintén a mieink. A bűnösöket egyre-másra felmentő esküdtek a mieink. Az ügyész, aki attól retteg a tárgyaláson, hogy nem találják eléggé liberálisnak, a mienk, a mienk. A közigazgatási hivatalnokok, az irodalmárok közül sok, rettentő sok a mienk, bár maguk se tudják! Másfelől az iskolások meg a tökfilkók engedelmessége már elérte a legfelső határt; az oktatókat elöntötte az epe; mindenütt hihetetlen mérvű hiúság, hallatlan vadállati étvágy... Tudja-e, tudja-e, mennyit nyerünk mi csupán az előre elkészített eszmécskéinkkel? Amikor elutaztam, Littré tétele dühöngött itt, vagyis az, hogy a bűncselekmény őrültség; amikor visszaérkeztem, már nem őrültség volt a bűn, azóta éppenséggel a józan ész terméke, szinte kötelesség, legalábbis nemes tiltakozás. „Hát hogyne öljön a művelt gyilkos, ha egyszer pénz kell neki?!" De ez csak kóstoló. Az oroszok istene meghátrált a papramorgó előtt. A nép részeg, az anyák részegek, a gyermekek részegek, a templomok üresek, a bíróságok ítéletei pedig: „kétszáz vessző, vagy cipeld a vedret". Ó, engedjétek, hogy felnőjön ez a nemzedék! Csak azt sajnálom, hogy nem érünk rá várni, mert különben még részegebbek lennének! Jaj, de kár, hogy nincsenek proletárok! De lesznek, lesznek, afelé haladunk...

- Az is kár, hogy elbutultunk - dörmögte Sztavrogin, és továbbindult.

- Ide hallgasson, én magam láttam olyan hatéves gyermeket, aki hazafelé vezette részeg anyját, az pedig ocsmány szavakkal szidta. Azt hiszi, hogy örülök ennek? Ha majd a mi kezünkbe kerül a nép, mi talán kigyógyítjuk... és ha kell, negyven évre a sivatagba szám-űzzük... De most egy vagy két nemzedék erejéig okvetlenül szükségünk van a züllöttségre, a soha nem látott, aljas romlottságra, mikor az ember galád, gyáva, kegyetlen, önző szeméttévá változik - ez kell! Meg még egy kis „friss vér", hogy megszokja. Mit nevet? Nem mondok ellent önmagámnak. Én szélhámos vagyok, nem pedig szocialista. Hahaha! Csak az a kár, hogy kevés az idő. Karmazinovnak azt ígértem, hogy májusban elkezdjük, és Mária oltalmára be is fejezzük. Túl hamar? Haha! Tudja-e, mit mondok magának, Sztavrogin? Az orosz népben mindeddig nem volt cinizmus, ha trágár szavakkal káromkodott is. Tudja-e, hogy ez a jobbágy-rabszolga jobban tisztelte saját magát, mint Karmazinov önmagát? Ütötték-verték, és mégis megvédte a maga isteneit, Karmazinov pedig nem védte meg a sajátját.

- Én először hallgatom magát, Verhovenszkij, mégpedig elámulva hallgatom - mondta Nyikolaj Vszevolodovics -, maga tehát csakugyan nem szocialista, hanem valami politikai... történő?

- Szélhámos, szélhámos. Magának fejtörést okoz, hogy mi is vagyok én? Mindjárt megmon-dom, mi vagyok, hisz épp oda akarok kilyukadni. Hisz nem ok nélkül csókoltam én meg a kezét. De az kell, hogy a nép is elhiggye: mi tudjuk, mit akarunk, azok pedig csak „hado-násznak a bunkóval, és a sajátjaikat ütik". Hej, ha volna időnk! Az a baj, hogy nincs időnk. Meghirdetjük a rombolást... vajon miért, mégis miért olyan csábító ez az eszme?! De hát meg kell, meg kell egy kicsit mozgatni az izmokat. Mi tűzvészeket támasztunk... Mi legendákat terjesztünk... És itt minden rühes kis „csoport" kapóra jön. Ezekben a kis csoportokban találok én magának olyan önkénteseket, akik bármilyen lövésre vállalkoznak, sőt még hálásak is lesznek a megtiszteltetésért. Akkor aztán elszabadul a pokol! Lesz olyan felfordulás, amilyet még nem látott a világ... Ködbe borul Oroszország, és sírni fog a föld a régi istenek után... Ekkor aztán harcba vetjük... no kit?

- Hát kit?

- Ivan cárevicset.

- Kicsodát?...

- Ivan cárevicset; magát, magát!

Sztavrogin gondolkozott egy pillanatig.

- Mint trónkövetelőt? - kérdezte hirtelen, és mély megdöbbenéssel nézett a megszállottra. - Aha, ez hát a maga terve voltaképpen!

- Azt mondjuk, hogy „bujdosik" - mondta halk, szinte dédelgető suttogással Verhovenszkij, aki mintha valóban részeg lett volna. - Tudja, mit jelent ez a rejtélyes szó: „Bujdosik"? De majd megjelenik, megjelenik. Különb legendát terjesztünk el, mint a szkopcok. Ő van, de senki se látta. Ó, micsoda legendát lehet költeni! Ami pedig a legfontosabb - új erő támad. Éppen ez kell, ez után sírnak az emberek. Mert mit tett a szocializmus? A régi erőket szétrombolta, újakat meg nem hozott. Itt viszont erő van, mégpedig milyen! Soha nem látott erő! Csak egyszer adjanak a kezünkbe egy emelőt, és kifordítjuk a földet a sarkából. Mindent kifordítunk!

- Így hát komolyan számított rám? - kérdezte haragosan nevetve Sztavrogin.

- Miért nevet, mégpedig ilyen dühösen? Ne ijesztgessen. Én most olyan vagyok, mint egy gyermek, engem egyetlen ilyen mosollyal halálra lehet ijeszteni. Ide hallgasson: én senkinek se mutatom meg magát - így kell. Ő van, de senki se látta, mert bujdosik. Illetve meg is lehet

éppen mutatni, mondjuk, százezer közül egynek. És akkor máris elterjed az egész világon: „Látták, látták." Ivan Filippovicsot, a Zebaoth istent is látták, ahogy diadalkocsin az égbe robogott az emberek előtt, a „tulajdon szemükkel" látták. Maga pedig nem Ivan Filippovics; maga szép, büszke, mint egy isten, semmit sem akar szerezni magának, az áldozat dicsfénye övezi, és „bujdosik". Legendát! - ez a lényeg. Maga legyőzi őket, csak rájuk néz, és máris győz. Addig is megeresztünk két-három salamoni ítéletet. Majd a kis csoportok, azok az ötös fogatok - újság nem is kell! Ha tízezer kérés közül csak egyet teljesítünk, akkor mindenki hozzánk jön a kéréseivel. Minden járásban minden paraszt tudni fogja, hogy van valahol egy olyan faodú, amelybe bele kell csúsztatni a kérvényt. Felmorajlik a föld, és azt zúgja: „Új, igazságos törvény közeleg", és feltámad a tenger, és összeomlik a deszkabódé, és akkor majd azon gondolkozunk, hogyan emeljünk a helyébe kőépületet. Először! *Mi* fogunk építeni, mi, csakis mi!

- Őrültség! - mondta Sztavrogin.

- Miért, miért nem akarja? Fél? Pedig én éppen azért kapaszkodtam magába, mert maga semmitől se fél. Talán nem ésszerű? De hisz én egyelőre Amerika nélküli Kolumbusz vagyok; az Amerika nélküli Kolumbusz talán ésszerű?

Sztavrogin hallgatott. Eközben odaértek a házhoz, és megálltak a feljárónál.

- Ide hallgasson - mondta a füléhez hajolva Verhovenszkij -, pénz nélkül is megteszem; holnap végzek Marja Tyimofejevnával... ingyen, és már holnap idehozom magának Lizát. Akarja Lizát, mindjárt holnap?

„Mi az, csakugyan megháborodott?" - gondolta elmosolyodva Sztavrogin. A feljárat ajtaja kinyílt.

- Mi lesz a mi Amerikánkkal, Sztavrogin? - kérdezte a karját utoljára megragadva Verhovenszkij.

- Minek az? - szólt komolyan, sőt szigorúan Nyikolaj Vszevolodovics.

- Nincs hozzá kedve, szinte tudtam! - kiáltotta éktelen haragra gerjedve a másik. - Hazudik, maga hitvány, parázna, elfajult úrfi, nem hiszem el, magának farkasétvágya van!... Értse meg, hogy magának túl sok van a rováson, és én most már nem mondhatok le magáról! Nincs a földön más, csak maga! Én még ott külföldön találtam ki magát; úgy találtam ki, hogy állandóan figyeltem. Ha nem figyelem alattomban, akkor nem is jut eszembe semmi!...

Sztavrogin válasz nélkül felfelé indult a lépcsőn.

- Sztavrogin! - kiáltotta utána Verhovenszkij. - Adok magának egy napot... no jó, kettőt... vagy hármat; háromnál többet nem adhatok; akkorra várom a válaszát!

KILENCEDIK FEJEZET
Tyihonnál

1

Nyikolaj Vszevolodovics nem aludt ezen az éjszakán, hajnalig a díványon ült, és merő tekintetét gyakran a komód melletti sarokba, egy pontra szegezte. Egész éjjel égett nála a lámpa. Reggel hét óra tájt ültében elaludt, amikor pedig Alekszej Jegorovics az egyszer s mindenkorra bevezetett szokás szerint pontosan fél tízkor belépett hozzá a reggeli csésze kávéval, és megjelenésével felébresztette, láthatólag kellemetlenül meglepődött, hogy ilyen sokáig aludt, és hogy már ennyire késő van. Sebtében megitta a kávét, sebtében felöltözött, és elsietett hazulról. Alekszej Jegorovicsnak arra az óvatos kérdésére, hogy „nem lesz-e valami parancs" - egy szóval se válaszolt. Mélyen elgondolkozva, a földre bámulva indult el az utcán, csak néha kapta fel a fejét, és olyankor hirtelen valami meghatározhatatlan, de erős nyugtalanságot árult el. Egy utcakereszteződésnél, még a házuk közelében, arra haladó parasztok ötvenfőnyi vagy annál is nagyobb csoportja rekesztette el az útját; fegyelmezetten, csaknem szótlanul, szigorú rendben vonultak. Annál a boltnál, amely mellett egy pillanatig várnia kellett, valaki azt mondta, hogy ezek a „Spigulin munkásai". Jóformán nem is figyelt rájuk. Végül fél tizenegy tájban odaért a városunk szélén, a folyónál álló szpaszo-jefimjevi Szent Szűz-kolostor kapujához. Itt megállt, mintha valami nyugtalanító, riasztó dolog jutott volna eszébe, gyorsan megtapogatott valamit az oldalzsebében, és - fölényesen elmosolyodott. Amikor belépett a kapun, megkérdezte az útjába kerülő első szolgától: hogyan juthat be a kolostorban visszavonultan élő Tyihon főpaphoz? A kolostori szolga hajlongani kezdett, és máris elindult vele. A hosszú, emeletes kolostorépület végén, a tornácnál, parancsolóan és fürgén átvette a szolgától egy szembejövő kövér és ősz szerzetes, és a hosszú keskeny folyosón befelé indult vele; ő is állandóan hajlongott (bár kövérsége miatt nem tudott mélyre hajolni, inkább csak - gyakran és szaggatottan - a fejét billentette előre, és állandóan kérte, hogy fáradjon utána, noha Nyikolaj Vszevolodovics anélkül is követte. A barát feltett néhány kérdést, és a kolostor-főnökatyáról beszélt; mivel azonban nem kapott választ, egyre tisztelettudóbb lett. Sztavrogin észrevette, hogy őt itt ismerik, bár amennyire vissza tudott emlékezni, csak gyermekkorában járt erre. Amikor eljutottak a folyosó legvégén levő ajtóig, a szerzetes erélyes kézmozdulattal kinyitotta, bizalmas hangon megkérdezte a főpap odaugró szolgájától, be lehet-e menni, majd a feleletet meg se várva, egészen kitárta az ajtót, és meghajolva előreengedte a „kedves" látogatót; miután pedig kapott valamit szolgálata fejében, gyorsan eltűnt, szinte elszaladt. Nyikolaj Vszevolodovics belépett a kis szobába, és a szomszéd szoba ajtajában csaknem ugyanakkor jelent meg egy ötvenöt év körüli, bizonytalan mosolyú és furcsa, szinte szégyenlős tekintetű ember, aki egyszerű házikabátot viselt, és egy kissé betegesnek látszott. Ez volt az a Tyihon, akiről először Satovtól hallott Nyikolaj Vszevolodovics, és akiről azóta úgy mellékesen saját magának is sikerült összeszednie bizonyos értesüléseket.

Ezek az értesülések különbözők, sőt ellentmondók voltak, de volt bennük valami közös, nevezetesen az, hogy azok is, akik szerették Tyihont, és azok is, akik nem szerették (mert akadtak ilyenek), mintha elhallgattak volna róla valamit -, akik nem szerették, bizonyára megvetésből, a hívei pedig, még a leglelkesebbek is, bizonyos tapintatból, mintha el akarnának titkolni valamit, valamely gyengeséget, talán eszelősséget. Nyikolaj Vszevolodovics megtudta, hogy már hat éve él a kolostorban; hogy egyaránt járnak hozzá a legegyszerűbb nép

fiai is, és igen előkelő személyek is; hogy még a távoli Péterváron is vannak rajongói, főként nők. Viszont klubunk egyik tekintélyes tagjától, mégpedig egy istenfélő öregúrtól olyan véleményt is hallott, hogy „ez a Tyihon kis híján tébolyult, és kétségtelenül iszik". Előreszaladva hozzáteszem még, hogy az utóbbi merő badarság, csupán idült reuma kínozza a lábát, és időnként ideggörcsei vannak. Azt is megtudta Nyikolaj Vszevolodovics, hogy a visszavonultan élő főpap talán természetének gyengesége, talán „méltóságával összeférhetetlen szórakozottsága miatt" nem tudott különösebb tiszteletet kelteni maga iránt még a kolostorban sem. Azt beszélték, hogy az archimandrita atya - kemény ember, aki szigorúan fogta fel kolostorfőnöki kötelességeit, azonkívül híres volt tanultságáról - valósággal ellenségesen viseltetett vele szemben, és (ha a szemében nem is, de a háta mögött) elítélte rendetlen életmódja miatt, és már-már eretnekséggel vádolta. A szerzetesi közösség pedig, ha nem is egészen félvállról, de szintén valahogy bizalmasan viselkedett a beteg szent emberrel szemben. Az a két szoba, melyből Tyihon lakosztálya állt, szintén valahogy furcsán volt berendezve. Az ormótlan, ütöttkopott, ódivatú bőrbútor mellett három-négy tetszetős holmi állt: igen gazdag díszítésű, kényelmes karosszék, kitűnően megmunkált nagy íróasztal, szép faragott könyvszekrény, néhány asztalka, polcos állvány - magától értődik, mind ajándékba kapta. Volt ott egy drága bokharai szőnyeg, de mellette több gyékény is. Voltak „világi" tartalmú metszetek, köztük a mitológiai időkből valók, de mindjárt mellettük, a sarokban, ott függött egy üvegezett szentképtartó aranytól és ezüsttől ragyogó ikonokkal, köztük egy a legrégibb korból való, ereklyés. Azt mondták, a könyvtára is túlságosan elegyes és nagyon elütő művekből állt: a kereszténység nagy szentjeinek és aszkétáinak munkái mellett voltak benne „színpadi szerzemények és regények, sőt talán még sokkal rosszabbak is".

Az első üdvözlő szavak után, amelyeket valami okból mindketten látható félszegséggel, sietősen, sőt alig érthetően mormoltak el, Tyihon a dolgozószobájába vezette vendégét, és még mindig sietve leültette a díványra az asztallal szemben, maga pedig a mellett, egy fonott karosszékbe telepedett le. Ekkor Nyikolaj Vszevolodovics, meglepetésére, egészen zavarba esett. Úgy hatott, mintha teljes erejéből igyekezne rászánni magát valami rendkívüli és megmásíthatatlan, de számára mégis szinte lehetetlen dologra. Egy percig csak nézelődött a szobában, de nyilván nem is látta, amit nézegetett; elgondolkozott, de talán nem is tudta, min. A csend térítette magához, és egyszeriben úgy rémlett neki, hogy Tyihon teljesen fölösleges mosollyal, szinte szégyenlősen lesüti a szemét. Ez rögtön undort és lázadást keltett benne; fel akart állni, hogy elmenjen; véleménye szerint Tyihon kétségtelenül részeg volt. Ám a pap hirtelen felemelte szemét, és olyan kemény, értelemmel teli tekintettel, ezenkívül olyan meglepő és talányos kifejezéssel nézett rá, hogy kis híján összerezzent. És most egyszeriben egészen más rémlett neki: Tyihon már tudja, miért jött, már előre értesítették (bár az egész világon senki sem ismerhette ezt az okot), és csak azért nem szólal meg elsőnek, mert kíméli őt, nem meri megalázni.

- Ismer ön engem? - kérdezte hirtelen, szaggatottan. - Bemutatkoztam, amikor bejöttem, vagy nem? Bocsásson meg, olyan szórakozott vagyok...

- Nem mutatkozott be, de egyszer, még négy évvel ezelőtt, volt szerencsém látni itt, a kolostorban... véletlenül.

Tyihon a szavakat tisztán és tagoltan ejtve, lágy hangon, nagyon ráérősen és fegyelmezetten beszélt.

- Négy évvel ezelőtt nem jártam ebben a kolostorban - vetette ellene valami fölényes gorombasággal Nyikolaj Vszevolodovics. - Csak kicsi koromban fordultam meg benne, amikor ön még egyáltalán nem volt itt.

- Talán elfelejtette - jegyezte meg óvatosan és engedékenyen Tyihon.

- Nem, nem felejtettem el; és nevetséges is lenne, ha nem emlékeznék rá - válaszolta annál makacsabbul Sztavrogin. - Ön bizonyára csak hallott egyet-mást, és valami fogalmat alkotott rólam, ezért aztán tévesen azt hiszi, személyesen látott.

Tyihon nem válaszolt. Nyikolaj Vszevolodovics ekkor észrevette, hogy a főpap arca néha - régebben átélt idegkimerültség jeleként - idegesen, görcsösen meg-megrándul.

- No de látom, hogy ma nem egészen egészséges - mondta -, úgyhogy alighanem jobb lenne, ha elmennék.

Már-már fel is állt.

- Igen, tegnap is, ma is erős fájdalmat éreztem a lábamban, és keveset aludtam az éjjel...

Tyihon abbahagyta. Vendége hirtelen valami meghatározhatatlan tűnődésbe merült. Sokáig, talán két percig is tartott a csend.

- Ön figyelt engem? - kérdezte hirtelen riadtan és gyanakvóan Sztavrogin.

- Néztem önt, és felidéztem édesanyjának arcvonásait. Bár külsőleg nem hasonlít rá, sok a belső, lelki hasonlóság.

- Nincs semmilyen hasonlóság, kivált lelki nincs. A legeslegcsekélyebb sincs! - szólt ismét megriadva Nyikolaj Vszevolodovics, bár maga se tudta, miért erősködik ilyen túlzottan és fölöslegesen. - Ezt csak úgy... a helyzetem iránti részvétből mondja - szaladt ki hirtelen a száján. - Ejha! Hát anyám szokott önhöz járni?

- Szokott.

- Nem tudtam. Sohase hallottam tőle. Gyakran?

- Szinte havonta, sőt gyakrabban is.

- Soha, soha nem hallottam. Nem hallottam. - Mintha szörnyen felizgatta volna ez a tény. - Akkor természetesen hallotta tőle, hogy őrült vagyok - csúszott ki ismét a száján.

- Nem, nem úgy beszélt, mint őrültről. Egyébként erről a felfogásról is hallottam, de másoktól.

- Eszerint önnek igen jó az emlékezőtehetsége, ha még ilyen semmiségeket is meg tudott jegyezni. Hát a pofonról hallott?

- Hallottam egyet-mást.

- Vagyis mindent. Borzasztóan sok ideje van önnek, hogy ilyesmit meghallgasson. A párbajról is tud?

- A párbajról is.

- Itt aztán fölösleges az újság. Satov figyelmeztette, hogy jövök?

- Nem. Egyébként ismerem Satov urat, de már régóta nem láttam.

- Hm... Micsoda térkép ez itt? Ejha, a legutóbbi háború térképe! Minek ez épp önnek?

- Egybevetettem a térképet a szöveggel. Nagyon érdekes leírás.

- Mutassa; hát igen, a leírás nem rossz. De mégiscsak furcsa olvasmány ez önnek.

Maga elé húzta a könyvet, és futólag belepillantott. Ez a legutóbbi háború körülményeinek terjedelmes és tehetséges taglalása volt, egyébként nem annyira katonai, mint inkább tisztára irodalmi tekintetben. Egy darabig forgatta a könyvet, majd hirtelen türelmetlenül félredobta.

- Fogalmam sincs róla, miért jöttem ide - mondta finnyásan, de egyenest a Tyihon szemébe nézve, mintha ugyancsak tőle várná a választ.

- Mintha ön se volna valami egészséges.

- Igen, lehet.

Ekkor váratlanul - egyébként a legrövidebben, annyira szaggatott szavakkal, hogy egyet-mást nehéz is volt megérteni - elmondta, hogy különösen éjszakánként sajátos hallucinációk kerítik hatalmukba; hogy néha maga mellett lát vagy érez egy kaján, csúfondáros és „értelmes" lényt, „különböző arculattal és különböző jellemmel, de mindig egy és ugyanaz, én pedig dühbe gurulok!"...

Torz és zagyva volt ez az önfeltárás, és valóban mintha tébolyulttól eredt volna. Ámde Nyikolaj Vszevolodovics olyan különös nyíltsággal beszélt, amilyet sohase lehetett tapasztalni nála, olyan közvetlenséggel, amely teljesen szokatlan volt tőle - akárha hirtelen-váratlan nyomtalanul eltűnt volna a régi önmaga. Egy csöppet se szégyellte elárulni azt a félelmet, amellyel látomásáról beszélt. De mindez csak egy pillanatig tartott, és ugyanolyan hirtelen eltűnt, mint ahogy jelentkezett.

- Ez mind badarság - mondta észbe kapva, gyorsan, kínos bosszúsággal. - Elmegyek egy orvoshoz.

- Feltétlenül menjen el - mondta helyeslőn Tyihon.

- Ön valósággal ösztökél... Látott már ilyeneket, mint én, ilyen látomásokkal?

- Láttam, de nagyon ritkán. A magam életéből csak egyre emlékszem, egy katonatisztre, az lett ilyen hitvesének, pótolhatatlan élettársának elvesztése után. Egy másikról csak hallottam. Később külföldön mind a kettőt gyógykezelték... És régóta tart ez az állapot?

- Körülbelül egy éve, de ez mind badarság. Elmegyek egy orvoshoz. És ez mind badarság, szörnyű badarság. Ez én magam vagyok különböző alakokban, ennyi az egész. Mivel most hozzátettem ezt a mondatot, ön bizonyára azt hiszi, hogy még mindig kételkedem, és nem vagyok biztos abban, hogy ez én vagyok, nem pedig csakugyan az ördög.

Tyihon kérdően nézett rá.

- És valóban látja őt? - kérdezte minden kétséget kizárva az iránt, hogy ez igenis hamis és beteges hallucináció. - Csakugyan lát valamilyen alakot?

- Különös, hogy mennyire firtatja ezt, holott mondtam már, hogy látom - mondta minden egyes szónál ismét egyre jobban feldühödve Sztavrogin. - Persze hogy látom, úgy látom, mint önt... néha pedig látom, de nem vagyok biztos abban, hogy látom, noha látom... néha pedig nem tudom, mi az igaz: én vagyok-e, vagy ő... badarság az egész. Ön talán semmiképp se tudja feltételezni, hogy ez valóban az ördög?! - tette hozzá felnevetve és túl hirtelen átcsapva ebbe a csúfondáros hangnembe. - Pedig ez jobban összevágna a foglalkozásával.

- Valószínűbb, hogy betegség, habár...

- Habár?...

- Ördög kétségtelenül van, de a róla alkotott fogalmak nagyon különbözőek lehetnek.

- Ön azért sütötte le most megint a szemét - kapaszkodott bele a szavába ingerült gúnnyal Sztavrogin -, mert elszégyellte magát miattam, hogy én hiszek abban az ördögben, de azzal az ürüggyel, hogy nem hiszek, ravaszul felteszem önnek a kérdést: van-e valóban, vagy nincs?

Tyihon talányosan elmosolyodott.

- Nos, hát tudja meg, hogy én egyáltalán nem szégyenkezem, és hogy elégtételt adjak a gorombaságért, komolyan és kereken megmondom: én hiszek az ördögben, kanonikusan hiszek, nem mint allegóriában, hanem mint létező személyben, és semmi szükségem sincs arra, hogy bárkinél is puhatolózzak - ennyi az egész.

Idegesen, mesterkélten felnevetett. Tyihon érdeklődéssel, de egy kis félénk, bár szelíd tekintettel nézett rá.

- Hisz Istenben? - szaladt ki a kérdés Nyikolaj Vszevolodovics száján.

- Hiszek!

- Márpedig meg vagyon írva, hogy ha hiszel, és azt parancsolod a hegynek, hogy mozduljon arrább, akkor arrább is mozdul... egyébként bocsássa meg ezt a badarságot. Azért mégis szeretném megkérdezni: elmozdít-e ön egy hegyet vagy nem?

- Ha Isten azt parancsolja, akkor elmozdítom - válaszolta halkan és tartózkodóan Tyihon, és már-már megint lesütötte a szemét.

- No, hát ez ugyanaz, mintha maga az Isten mozdítaná el. Nem. Ön, elmozdítja-e ön az Istenbe vetett hite jutalmául?!

- Lehet, hogy nem mozdítom el.

- „Lehet?" No, ez se rossz. Így hát még mindig kételkedik?

- Hitem tökéletlensége miatt kételkedem.

- Hogyhogy, hát ön se tökéletesen hisz?

- Nem... Lehet, hogy hiszek, de nem tökéletesen.

- Ezt nem gondoltam volna, ahogy így elnézem! - mondta Sztavrogin, és gyorsan végignézett rajta valamelyes, de most már egészen őszinte csodálkozással, ami sehogy sem vágott össze előző kérdéseinek gunyoros hangjával.

- De mégis hisz, és ha csak az Isten segítségével is, de azért elmozdítja a hegyet, ez pedig nem kis dolog. Legalább akar hinni. És betű szerint érti a hegyet. Jó elv. Megfigyeltem, hogy levitáink legkülönbjei erősen hajlamosak a lutheránusságra. Ez mégis több, mint egy másik főpap „très peu"-je,[115] igaz, hogy az fenyegető helyzetben volt. Ön persze keresztény is. - Sztavrogin szaporán beszélt, hol komolyan, hol csúfondárosan pergett a szava.

- A Te keresztedet, Uram, sohase szégyellem - válaszolta szinte szenvedélyes suttogással Tyihon, és még jobban lehajtotta a fejét.

- És lehet hinni az ördögben anélkül, hogy az Istenben hinnénk? - kérdezte felnevetve Sztavrogin.

- Ó, nagyon is lehet, lépten-nyomon tapasztaljuk - felelte a szemét felemelve és elmosolyodva Tyihon.

- Biztosra veszem, hogy ön az ilyen hitet mégiscsak tiszteletreméltóbbnak tartja, mint a teljes hitetlenséget... - mondta felkacagva Sztavrogin.

- Ellenkezőleg: a teljes istentagadás tiszteletreméltóbb a világi közönynél - válaszolta láthatólag vidáman és nyílt szívvel Tyihon.

---

[115] „Nagyon kicsit".

- Ohó! Mit hallok?!

- Aki teljesen ateista, az a legteljesebb hithez vezető lépcső utolsó előtti fokán áll (aztán vagy túllép rajta, vagy nem), de a közönyösnek nincs semmilyen hite, legfeljebb a gyarló félelme, az is ritkán: csak ha érzelmes az illető.

- Hm... olvasta ön a *Jelenéseket*?

- Olvastam.

- Emlékszik: „A laodiczeabeli gyülekezet angyalának is írd meg...”

- Emlékszem.

- Hol van itt egy Biblia? - kérdezte valahogy furcsa sietséggel, izgatottan Sztravrogin, ahogy Bibliát keresett szemével az asztalon. - Szeretném felolvasni... orosz fordításban van?

- Ismerem azt a részt, emlékezetből tudom - jegyezte meg Tyihon.

- Könyv nélkül tudja? Mondja el...

Gyorsan lesütötte szemét, mindkét tenyerével a térdére támaszkodott, és türelmetlenül készült, hogy hallgassa. Tyihon egyik szót a másik után emlékezetébe idézve mondani kezdte:

- „A laodiczeabeli gyülekezet angyalának is írd meg: Ezt mondja az Ámen, a hű és igaz bizonyság, az Isten teremtésének kezdete: Tudom a te dolgaidat, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév; vaj ha hideg volnál vagy hév. Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból. Mivel ezt mondod: Gazdag vagyok, és meggazdagodtam, és semmire nincs szükségem; és nem tudod, hogy te vagy a nyomorult és a nyavalyás és szegény és vak és mezítelen...”

- Elég - szakította félbe Sztavrogin. - Tudja, én nagyon szeretem önt.

- Én is önt - válaszolta halkan Tyihon.

Sztavrogin elhallgatott, és váratlanul ismét tűnődésbe merült, mint az imént. Ez szinte rohamokban történt, immár harmadszor. Sőt azt a „szeretem”-et is szinte valamilyen rohamában mondta Tyihonnak, mindenesetre ez még őt magát is meglepte. Eltelt több mint egy perc.

- Ne haragudjék - suttogta Tyihon, és szinte félve, óvatosan megérintette egy ujjával a könyökét.

Sztavrogin megrezzent, és indulatosan összevonta a szemöldökét.

- Hogyan jött rá, hogy megharagudtam? - kérdezte gyorsan. Tyihon mondani akart valamit; de ő megmagyarázhatatlan riadtsággal elébe vágott.

- Miért tételezte fel, hogy okvetlenül, szükségképpen feldühödök? Igen, dühbe gurultam, igaza van, mégpedig éppen amiatt, hogy azt mondtam önnek: „szeretem”. Igaza van, de ön goromba cinikus, ön megalázóan vélekedik az emberi természetről. Ha nem velem áll szemben, hanem valaki mással, az talán nem is dühödik meg... Csakhogy nem másvalakiről van szó, hanem rólam. Ön mégis csudabogár és eszelős...

Mind jobban és jobban felbőszült, és - furcsa módon - nem nagyon válogatta meg a szavait.

- Ide hallgasson, én nem szeretem a kémeket meg a pszichológusokat, legalábbis az olyanokat, akik a lelkemben vájkálnak. Én senkit se hívok, hogy beletúrjon a lelkembe, nekem nincs szükségem semmire, meg tudok én lenni magam is. Azt hiszi, hogy félek öntől - folytatta emelt hangon, és kihívóan felkapta fejét -, teljesen biztosra veszi: azért jöttem ide, hogy feltárjak önnek egy „szörnyű” titkot, és most várja azzal a feneketlen, de titkolt

kíváncsisággal, amelyre csak képes. Nos, hát tudja meg, hogy semmit se tárok fel önnek, semmiféle titkot, mert nagyon jól meg tudok lenni ön nélkül is...

Tyihon keményen ránézett.

- Önt meghökkentette, hogy a Bárány jobban szereti a hideget, mint a csak lágymeleget - mondta -, ön nem akar csak lágymeleg lenni. Előre érzem, hogy önben valami rendkívüli, talán borzalmas szándék fészkelődik. Könyörgök, ne kínozza magát, mondjon el mindent.

- Tehát biztosan tudta, hogy van valami a tarsolyomban.

- Hát... kitaláltam - suttogta a szemét lesütve Tyihon.

Nyikolaj Vszevolodovics egy kissé sápadt volt, és enyhén remegett a keze. Néhány másodpercig mozdulatlanul és némán nézett maga elé, mintha végleges döntésre készülne. Végül hosszúkabátjának oldalzsebéből elővett valamiféle nyomtatott lapokat, és letette az asztalra.

- Tessék, terjesztésre szánt röpirat - mondta elcsukló hangon. - Ha csak egyetlenegy ember is elolvassa, akkor, tudja meg, többé nem tartom titokban, hanem mindenki olvasni fogja őket. Így határoztam. Egyáltalán nem szorulok én önre, mert már mindent eldöntöttem. De azért olvassa el... Mialatt olvassa, ne szóljon semmit, de ha elolvasta, mondjon meg mindent...

- Elolvassam? - kérdezte tétován Tyihon.

- Olvassa; én nyugodt vagyok.

- Nem, szemüveg nélkül nem látom jól, apró a szedés, külföldi.

- Tessék - szólt a szemüveget az asztalról felemelve Sztavrogin, és nekidőlt a dívány támlájának. Tyihon nem tekintett rá: belemerült az olvasásba.

2

A szedés valóban külföldi volt - három nyomtatott és fűzött ív kis alakú, közönséges levélpapírból. Bizonyára titokban nyomták valamelyik külföldi orosz nyomdában, és a kis ívek első pillantásra nagyon hasonlítottak valami kiáltványhoz. A címe ez volt: Sztavrogintól.

Krónikámba betű szerint beleiktatom ezt a dokumentumot. De bátorkodtam kijavítani az eléggé nagyszámú helyesírási hibát, amelyek egy kissé meg is leptek, mivel a szerző mégis-csak művelt, sőt olvasott ember volt (persze csak viszonylag). A stíluson azonban a helytelen fordulatok ellenére sem változtattam semmit. Mindenesetre világosan látható, hogy a szerző egyáltalán nem irodalmár.

Sztavrogintól

> Én, Nyikolaj Sztavrogin, szolgálaton kívüli tiszt 186...-ban Pétervárott éltem, átadva magam a kicsapongásnak, amiben örömet leltem. Nekem akkor egy bizonyos idő folyamán három lakásom volt egyszerre. Az egyikben teljes ellátással magam laktam, ez panzió volt, ahol akkor Marja Lebjadkina is tartózkodott, a mostani törvényes feleségem. A másik két lakást akkor havonta béreltem szerelmi kalandokra: az egyikben egy hölgyet fogadtam, aki szeretett, a másikban meg a szobalányát, és egy ideig nagyon foglalkoztatott az a szándék, hogy összehozom a kettőt úgy, hogy az úrnő és a cselédje nálam találkozzanak. Ismerve mindkettőjük természetét, ettől a tréfától pompás mulatságot vártam.

Mialatt apránként előkészítettem ezt a találkozást, gyakrabban meg kellett látogatnom a két lakás közül az egyiket, egy Gorohovaja utcai nagy házban, mivel oda járt az a szobalány. Itt csak egy szobám volt, a harmadik emeleten, egy orosz polgárcsaládnál béreltem. Ok maguk a szomszéd szobában húzták meg magukat, olyan szűkecskén, hogy az elválasztó ajtó mindig nyitva állt, amit én akartam is. A férj valakinek az irodájában dolgozott, és reggeltől éjszakáig távol volt. A feleség, egy negyven év körüli asszony, régi ruhaneműt szétszabdalva újat varrt belőle, és ő is sokszor eljárt, hogy házhoz vigye, amit megvarrt. Én többször egyedül maradtam a lányukkal, aki szemre még egészen gyermek volt. Matrjosának hívták. Anyja szerette, de gyakran megverte; és a magafajta asszonyok szokása szerint, szörnyen kiabált rá. Ez a kislány szolgált ki engem, és takarított nálam a spanyolfal mögött. Megjegyzem, hogy a házszámot elfelejtettem. Utánajárással nemrég megtudtam, hogy a régi házat lebontották, és az előző két vagy három ház helyén egy nagyon nagy új ház áll. Elfelejtettem a polgárcsalád nevét is (sőt talán akkor se tudtam). Csak arra emlékszem, hogy az asszonyt Sztyepanyidának - és alighanem Mihajlovának - hívták. A férfira nem emlékszem. Feltételezem, hogy ha nagyon nekifognak keresni, és a pétervári rendőrségtől megszereznek minden lehetséges értesülést, akkor meg lehet találni a nyomokat. A lakás udvari volt egy szögletben. Júniusban történt az egész. A ház világoskék színű volt.

Egyszer eltűnt az asztalomról egy tollkés, amelyre egyáltalán semmi szükségem se volt, csak úgy hányódott ott. Szóltam a háziasszonynak. Nem is sejtettem, hogy emiatt megvesszőzi a lányát. De az asszony az imént kiabált rá a kislányra, mert elveszett valami rongy, és azt gyanította, hogy ő csente el; még meg is cibálta a haját. Amikor pedig az a rongy előkerült az abrosz alól, a kislánynak egy zokszava se volt, csak nézett szótlanul. Én ezt észrevettem, és ugyanekkor vettem először szemügyre a kislány arcát is, amely eddig csak fel-felvillant előttem. A lány lenszőke volt és szeplős, az arca hétköznapi, de nagyon-nagyon gyermeki és nyugodt, rendkívül nyugodt. Az anyjának nem tetszett, hogy nem tett szemrehányást az ártatlanul kapott verésért, ráemelte az öklét, de nem ütötte meg, és ekkor éppen kapóra jött az én késem. Valóban: hármónkon kívül senki se volt ott, hozzám, a spanyolfal mögé pedig csak a kislány járt. Az asszony feldühödött, éppen mivel az előbb igazságtalanul verte meg a gyermeket, odarohant a vesszőseprűhöz, kitépett belőle néhány szálat, és a szemem láttára sebesre vesszőzte a kislányt, noha már elmúlt tizenegy éves. Matrjosa nem kiabált a verés közben, bizonyára azért, mert én ott voltam, de valahogy furcsán hüppögött minden ütésnél. Utána is nagyon hüppögött egy teljes óráig.

De előbb még ez történt: épp abban a pillanatban, amikor a háziasszony a vesszőseprűhöz rohant, hogy kitépjen néhány szálat, én megtaláltam a kést az ágyamon, ahová valahogyan leesett az asztalról. Mindjárt az agyamba ötlött, hogy nem szólok, épp azért, hogy megvesszőzzék a kislányt. Egy pillanat alatt határoztam el; ilyen percekben mindig elakad a lélegzetem. De mindent keményebb szavakkal mondok el, hogy immár semmi se maradjon többé rejtve.

Minden rendkívül szégyenletes, mértéktelenül megalázó, aljas és főleg nevetséges helyzet, amelybe csak belekerültem életem során, a határtalan haragon kívül hihetetlen élvezetet is keltett bennem. Bűntetteim pillanataiban csakúgy, mint az életveszély perceiben. Ha loptam volna valamit, akkor a lopás elkövetése közben megmámorosodtam volna mélységes aljasságom tudatától. Nem az aljasságot szerettem én (e tekintetben mindig teljesen ép volt az ítélőképességem), hanem az aljasság kínzó tudatától keltett mámor tetszett nekem. Ugyanúgy, amikor párbajkor a határvonalon állva az ellenfelem lövését vártam, ugyanezt a szégyenletes és ádáz érzést tapasztaltam, egyszer

rendkívül erősen. Bevallom, gyakran magam kerestem ezt, mert az effajta érzések közül ez hatott rám a legerősebben. Amikor pofont kaptam (kettőt kaptam életemben), akkor is ugyanez volt a szörnyű harag ellenére is. De ha ilyenkor az ember fékezi a haragját, akkor az élvezet minden elképzelhetőt felülmúl. Erről soha senkinek se beszéltem, még célzásképpen sem, sőt lepleztem mint szégyent és gyalázatot. De amikor egyszer Pétervárott cudarul megvertek egy kocsmában, és hajamnál fogva vonszoltak, nem tapasztaltam ezt az érzést, hanem csupán hihetetlen haragot, bár nem voltam részeg, csak verekedtem. De ha külföldön ragadja meg a hajamat és görnyeszt meg az a francia vicomte, aki pofon ütött, és akinek az alsó állkapcsát emiatt ellőttem, akkor mámort éreztem volna, és talán nem is érzek haragot. Akkor így tűnt fel nekem.

Mindezt azért mondtam el, hogy mindenki tudja, hogy ez az érzés engem sohasem kerített teljesen, végképp a hatalmába, mert a tudatosság mindig csorbítatlanul megmaradt (hisz épp a tudatosságon alapult az egész). És ha olykor a meggondolatlanságig, vagy hogy úgy mondjam, a konokságig elhatalmasodott is rajtam, annyira azért sose, hogy megfeledkezzek magamról. Amikor már-már egészen a lobogásig hevült bennem, én ugyanabban a pillanatban tökéletesen le tudtam volna győzni és megállítani, akár a tetőfokán is, de sohasem akartam megállítani. Biztos vagyok benne, hogy szerzetesként tudtam volna élni egész életemen át, annak a vadállati kéjsóvárságnak ellenére, amely belém van oltva, és amelyet mindig igyekeztem még gerjeszteni is. Én mindig ura vagyok magamnak, amikor akarom. Tehát tudják meg, hogy a bűntetteimért való felelősséget nem akarom áthárítani sem a környezetemre, se valamiféle betegségekre.

Amikor a fenyítés befejeződött, a mellényem zsebébe tettem a kis kést, és egy szót se szólva elmentem a házból, mégpedig jó messzire, és eldobtam, hogy soha senki ne tudjon meg semmit. Aztán vártam két napot. A kislány, miután kisírta magát, még hallgatagabb lett; ellenem azonban, ebben biztos vagyok, nem táplált haragot. Egyébként valószínűleg érzett valamelyes szégyent amiatt, hogy olyan formában, énelőttem büntették meg. De mint afféle gyermek, e szégyen miatt is bizonyára csakis önmagát okolta.

Nos, akkor, e két nap alatt tettem fel egyszer magamnak a kérdést: abba tudom-e hagyni, el tudok-e állni eltökélt szándékomtól, és mindjárt éreztem, hogy képes vagyok erre, képes bármikor, akár rögtön is. Akkoriban öngyilkos akartam lenni az életuntság betegsége miatt; egyébként nem tudom, mi miatt. Ugyancsak e két-három nap alatt (mivel okvetlenül ki kellett várni, hogy a kislány mindent elfelejtsen), bizonyára azért, hogy elvonjam magamat a szakadatlan ábrándozástól, vagy csupán tréfából, lopást követtem el a panzióban. Ez volt az egyetlen lopás életemben.

Ebben a panzióban sok ember tanyázott. Többek közt ott lakott a családjával két kis bútorozott szobában egy negyven év körüli, nem egészen ostoba és eléggé rendes megjelenésű, de szegény hivatalnok is. Nem kerültem közelebbi kapcsolatba vele, mert félt attól a társaságtól, amely ott engem körülvett. Épp akkor kapta meg a fizetését, harminc-öt rubelt. Engem főként az vitt rá a lopásra, hogy abban a percben csakugyan pénzre volt szükségem (bár négy nap múlva kaptam postán), úgyhogy mintegy szükségből loptam, nem pedig tréfából. Pimaszul és szinte a hivatalnok orra előtt csináltam: egyszerűen bementem a szobájába, mikor a felesége, a gyermekei meg ő a másik kis odúban ebédelt. Közvetlenül az ajtónál, egy széken, összehajtva hevert az egyenruhája. Bennem hirtelen villant fel ez a gondolat, még a folyosón. Benyúltam a zsebbe, és kihúztam a pénztárcát. De a hivatalnok meghallotta a neszt, és kikukkantott a kis szobából. Alighanem látott is valamit, de mivel mégse mindent látott, nyilván nem is hitt a

szemének. Én azt mondtam, hogy a folyosón arra haladva bementem megnézni, hányat mutat a faliórája. „Áll, kérem” - válaszolta, én meg elmentem onnan.

Akkor sokat ittam, és egész kompánia volt nálam a panzióban, köztük Lebjadkin. A pénztárcát az apróval együtt kidobtam, a bankókat megtartottam. Harminckét rubel volt, három piros és két sárga. Egy pirosat rögtön felváltottam, és pezsgőt hozattam; aztán a másikat is elköltöttem, majd a harmadikat is. Körülbelül négy óra múlva, immár este, a hivatalnok megvárt a folyosón.

- Amikor az előbb bent járt, Nyikolaj Vszevolodovics, véletlenül nem sodorta le a székről az egyenruhámat?... Az ajtónál hevert.

- Nem, nem emlékszem, hát ott hevert az egyenruhája?

- Igen, ott hevert, kérem.

- A padlón?

- Előbb egy széken, aztán a padlón.

- No és felemelte?

- Felemeltem.

- Nos, akkor mit akar még?

- Hát ha így van, akkor semmit, kérem...

Nem mert többet mondani, és a panzióban se mert szólni senkinek - ennyire félénkek ezek az emberek. A panzióban egyébként mindenki borzasztóan félt tőlem, és nagyon tiszteltek. Később szerettem, ha találkozott a tekintetünk; kétszer is előfordult a folyosón, de hamar meguntam.

Három nap múlva ismét elmentem a Gorohovajára. Az asszony készült valahová egy batyuval; a férfi természetesen nem volt otthon, úgyhogy kettesben maradtunk Matrjosával. Az ablakok nyitva voltak. A házban csupa mesterember lakott, így hát egész nap minden emeletről kopácsolás vagy énekszó hallatszott. Már egy órája voltunk együtt. Matrjosa a kis szobájukban egy zsámolyon, felém háttal ült, és egy tűvel szöszmötölt. Végül egyszer csak halkan, nagyon halkan énekelni kezdett; ez néha máskor is előfordult. Elővettem az órámat, és megnéztem, hány óra, kettő volt. Hevesen dobogni kezdett a szívem. Felálltam, és odalopóztam hozzá. Az ablakukban sok muskátli állt, és roppant fényesen sütött a nap. Csendesen leültem melléje a padlóra. Összerezzent, először hihetetlenül megijedt, és felugrott. Megfogtam a kezét, és csendesen megcsókoltam, visszanyomtam a zsámolyra, és a szemébe néztem. Az, hogy megcsókoltam a kezét, egyszeriben megnevettette, mint egy kisgyermeket, de csak egy pillanatra, mert gyorsan másodszor is felugrott, immár annyira rémülten, hogy görcsösen megvonaglott az arca. Rémítően merev szemmel nézett rám, az ajka rángatózni kezdett, már-már sírva fakadt, de mégse kiáltott fel. Én ismét megcsókoltam a kezét, és az ölembe vettem. Ekkor hirtelen egészen elrántotta magát, és elmosolyodott, mintha szégyenkezne, de valami torz mosollyal. Az egész arca lángolt a szégyentől. Én állandóan sugdostam neki valamit, mint a részeg. Végül váratlanul olyan furcsa dolog történt, amelyet sohase felejtek el, és amely ámulatba ejtett: a kislány mindkét karjával átölelte a nyakamat, és egyszeriben ő maga rettentően csókolgatni kezdett. Arcán a legnagyobb elragadtatás ragyogott. Kis híján felálltam és elmentem - annyira kellemetlen volt ez nekem ebben a kis teremtésben, épp a szánalomtól, amely váratlanul feltámadt bennem.

Amikor mindenen túl voltunk, zavarba esett. Én nem próbáltam vigasztalni, és már nem dédelgettem. Félénken mosolyogva nézett rám. Az arca egyszeriben butának hatott. A zavar gyorsan, percről percre mind jobban erőt vett rajta. Végül mindkét kezével eltakarta arcát, és egy sarokba állva, a fal felé fordulva, mozdulatlan maradt. Én attól féltem, hogy ismét megijed, mint az előbb, így hát szótlanul elmentem a házból.

Azt hiszem, hogy mindaz, ami történt, szükségszerűen, végképp úgy tűnt fel neki, mint határtalan galádság, halálos borzalom. Mély meggyőződésem, hogy azoknak az orosz káromkodásoknak és mindenféle furcsa beszédeknek ellenére, amelyeket pólyás kora óta hallania kellett, még nem értett semmiből semmit. A végén bizonyára úgy rémlett neki, hogy égbekiáltó, halálos bűnt követett el, „megölte az Istent".

Azon az éjszakán volt a kocsmában az a verekedés, amelyet futólag már említettem. De Lebjadkin hazavitt, úgyhogy reggel a panzióban serkentem fel. Ébredésem után az első gondolatom az volt: megmondta-e a kislány, vagy sem. Ez az igazi, bár még nem nagyon erős félelem perce volt. Igen vidám voltam azon a reggelen, és roppant jó mindenkihez, úgyhogy az egész kompánia fölöttébb elégedett volt velem. De én otthagytam mindnyájukat, és elindultam a Gorohovaja utcába. Már lent, a lépcsőházban találkoztam a kislánnyal. A boltból jött, ahová cikóriáért küldte az anyja. Amikor engem meglátott, szörnyen megriadva nyílsebesen feliramlott a lépcsőn. Mire beléptem, az anyja már odacsapott neki, amiért „lóhalálában" szaladt be a lakásba; ezzel el is lepleződött ijedtségének igazi oka. Így hát egyelőre teljes nyugalom volt. Matrjosa behúzódott valahová, és elő se jött többé, amíg ott voltam. Körülbelül egy órát töltöttem ott, aztán elmentem.

Estefelé megint félelmet éreztem, de most már sokkal erősebbet. Természetesen tagadhattam volna, de le is leplezhettek volna, úgyhogy felsejlett előttem a kényszermunka. Én sohasem éreztem félelmet, és ezen az estén kívül soha életemben, sem előtte, sem utána, nem féltem semmitől. Különösen Szibériától nem, holott már nemegyszer száműzhettek volna oda. De ezúttal megrémültem, és valóban félelmet éreztem, nem tudom, miért, először életemben - nagyon kínzó érzés. Ezenkívül este, a panzióban annyira meggyűlöltem Matrjosát, hogy elhatároztam: megölöm. Főként olyankor gyűlöltem, amikor eszembe jutott a mosolya. Hihetetlen utálat és megvetés támadt bennem azért, hogy az eset után a sarokba rohant, és mindkét kezével eltakarta az arcát; megmagyarázhatatlan düh fogott el, aztán hideglelés következett, amikor pedig reggeltájt már-már láz lépett fel, megint hatalmába kerített a félelem, de most már olyan erős, hogy annál erősebb kínt én még sose tapasztaltam. De már nem gyűlöltem többé a kislányt, legalábbis nem fajult a dolog olyan őrjöngésig, mint az este. Észrevettem, hogy az erős félelem teljesen elűzi a gyűlöletet meg a bosszúszomjat.

Déltájban ébredtem fel, egészségesen, és szinte csodálkoztam tegnapi érzéseim erején. De azért cudar lelkiállapotban voltam, és minden undorom ellenére is el kellett indulnom a Gorohovaja utcába. Emlékszem, rettentően szerettem volna útközben, abban a percben összeveszni valakivel, de egészen komolyan. Ám a Gorohovajába érve váratlanul ott találtam a szobámban Nyina Szaveljevnát, a szobalányt, aki már egy órája várt rám. Én egyáltalán nem szerettem ezt a lányt, így hát egy kissé félve jött: nem haragszom-e meg a kéretlen látogatás miatt. De én éppenséggel megörültem neki. Eléggé csinos volt, de szerény és olyan modorú, amelyet szeret a kispolgárság, úgyhogy az én egyszerű háziasszonyom már régóta nagyon dicsérte előttem. Kávé mellett találtam mindkettőjüket, a háziasszony rendkívül örült a kellemes beszélgetésnek. Kis szobájuk szögletében észrevettem Matrjosát. Állva, merően nézte anyját és a vendéget. Amikor beléptem, nem szaladt, sőt nem is búj el, mint a múltkor. De úgy tűnt fel, hogy nagyon

lefogyott, és hogy lázas. Gyöngéd voltam Nyinához, és bezártam a háziak felé nyíló ajtót, amit már régóta nem tettem, úgyhogy Nyina tökéletesen boldogan távozott. Magam is elkísértem, és két napig nem mentem vissza a Gorohovaja utcába. Már torkig voltam. Elhatároztam, hogy véget is vetek az egésznek, felmondom a lakást, és elutazom Pétervárra.

De amikor odamentem, hogy felmondjam a szobát, nagy gondban-bajban találtam a háziasszonyt: Matrjosa már harmadik napja beteg, minden éjjel lázban fekszik, és félrebeszél. Természetesen megkérdeztem, miről beszél önkívületében (az én szobámban, suttogva beszélgettünk), erre azt súgta, hogy „»rémségeket« mond: megölte az Istent". Azt ajánlottam, hogy hívjon orvost az én költségemen, de nem akarta: „Majd megsegít az Isten, és magától is elmúlik: nem fekszik állandóan, nappal kijár, most is elszaladt a boltba." Elhatároztam, hogy olyankor jövök, amikor egyedül találom Matrjosát, és mivel a háziasszony elejtette, hogy őneki öt órára a Pétervári negyedbe kell mennie, úgy döntöttem, hogy estefelé visszajövök.

Egy vendéglőben megebédeltem. Pontosan negyed hatkor visszamentem. Mindig a saját kulcsommal jártam be. Matrjosán kívül senki se volt otthon. Kis szobájukban, a spanyolfal mögött, az anyja ágyán feküdt, és láttam, ahogy kitekint; de úgy tettem, mintha nem venném észre. Minden ablak nyitva állt. A levegő meleg volt, sőt forró. Egy darabig járkáltam, aztán leültem a díványra. Mindenre emlékszem, a legutolsó pillanatig. Határozottan élvezetet szerzett az, hogy nem kezdek el beszélgetni Matrjosával, hanem gyötröm, bár magam se tudom, miért. Egy teljes órát vártam, ekkor hirtelen ő maga ugrott elő a spanyolfal mögül. Hallottam, ahogy a padlóra koppan mind a két lába, mikor felugrik az ágyról, aztán néhány eléggé gyors lépés - és ott állt a szobám küszöbén. Állt, szótlanul nézett. Én olyan galád voltam, hogy megremegett a szívem az örömtől, amiért uralkodtam magamon, és megvártam, hogy ő jöjjön énhozzám. E néhány nap alatt - azóta egyszer se láttam közelről - csakugyan szörnyen lefogyott. Arca összeaszott, a feje meg bizonyára forró volt.

A szeme nagy lett, és mereven, bamba kíváncsisággal nézett rám, legalábbis eleinte így rémlett. Mozdulatlanul ülve néztem. Ekkor hirtelen ismét elfogott a gyűlölet. De nagyon hamar észrevettem, hogy egyáltalán nem fél tőlem, hanem inkább talán önkívületben van. De önkívületben se volt. Egyszer csak sűrűn bólogatni kezdett felém, ahogy a legnagyobb szemrehányás jeléül a gyermeteg és nem valami jó modorú emberek szoktak bólogatni, majd hirtelen rám emelte kis öklét, és álltában fenyegetni kezdett. Az első pillanatban mulatságosnak találtam ezt a mozdulatot, de aztán már nem tudtam elviselni. Arca olyan kétségbeesést tükrözött, amilyet lehetetlen volt egy gyermek arcán látni. Állandóan fenyegetően rázta felém kis öklét, és szemrehányóan bólogatott. Felálltam, és félve feléje indultam, óvatosan, halkan, a lehető legnyájasabban beszélni kezdtem hozzá, de mindjárt láttam, hogy nem érti. Aztán egyszer csak hirtelen kezébe temette arcát, mint akkor, eltávolodott, és nekem hátat fordítva odaállt az ablakhoz. Én visszamentem a szobámba, és leültem, szintén egy ablaknál. Sehogy sem értem, miért nem mentem akkor el, és miért maradtam ott, mintha várnék valamit. Nemsokára megint hallottam sietős lépéseit: kiment az ajtón arra a fa körfolyosóra, amelyről lépcső vezetett lefelé, én pedig rögtön odaszaladtam az én ajtómhoz, egy kissé kinyitottam, és még sikerült meglesnem, ahogy Matrjosa bemegy egy parányi kamrába, amolyan tyúkólfélébe, amely egy másik mellékhelyiség mellett volt. Nagyon érdekes gondolat ötlött az agyamba. Máig sem értem, miért jutott mindjárt éppen ez az eszembe, nyilván ez volt a sora. Betettem az ajtót, és visszaültem az ablakhoz. A felvillanó gondolat persze még csalóka volt - „de hátha mégis"... (Mindenre emlékszem, a szívem is erősen vert.)

Egy perc múlva az órámra tekintettem, és a lehető legpontosabban megjegyeztem az időt. Nem tudom, miért kellett nekem akkor a pontos idő, mindenesetre volt erőm ahhoz, hogy ezt megtegyem, és abban a pillanatban különben is mindent meg akartam jegyezni. Úgyhogy amit megjegyeztem, arra most is úgy emlékszem, és úgy látom, mintha az imént történt volna. Közeledett az este. Fölöttem egy légy zúgott, és minduntalan leszállt az arcomra. Elkaptam, egy darabig az ujjaim közt tartottam, aztán kiengedtem az ablakon. Odalent nagy zörgéssel gördült be az udvarra egy szekér. Nagyon hangosan (és már régóta) dalolt az udvar sarkában, egy ablakban, egy mesterember, valami szabó. A munkája mellett ült, és én jól láttam. Eszembe jutott, hogy mivel senkivel sem találkoztam, amikor beléptem a kapun, és feljöttem a lépcsőn, természetesen az sem szükséges, hogy bárkivel találkozzak, amikor majd lemegyek, így hát óvatosan elhúztam a székemet az ablaktól, úgyhogy engem se láthassanak a lakók. Fogtam egy könyvet, de mindjárt félredobtam, és nézegetni kezdtem egy parányi piros pókot egy muskátlilevélen, és eltűnődtem. Mindenre emlékszem, a legutolsó pillanatig.

Hirtelen előkaptam az órámat. Húsz perc telt el azóta, hogy Matrjosa kiment. Sejtésem egyre valószínűbbé vált. De elhatároztam, hogy várok még pontosan egy negyedórát. Az is megfordult a fejemben, hogy nem tért-e vissza, csak én talán nem hallottam meg; de erről szó sem lehetett: halotti csend volt, úgyhogy a légyzúgást is hallhattam. Egyszer csak megint megdobbant a szívem. Elővettem az órámat: még hiányzott három perc; azt is kivártam, noha úgy vert a szívem, hogy szinte fájt. Ekkor felálltam, a szemembe húztam a kalapomat, begomboltam a felöltőmet, és szétnéztem a szobában, nem maradtak-e nyomai annak, hogy itt jártam. A széket közelebb toltam az ablakhoz, úgy, ahogy az előbb állt. Végül csendesen kinyitottam az ajtót, bezártam a saját kulcsommal, és elindultam a kis kamra felé. Be volt téve az ajtaja, de bezárva nem volt; tudtam, hogy nem is lehet bezárni, de nem akartam kinyitni, hanem lábujjhegyre álltam, és úgy kémleltem be a résen. Abban a pillanatban, amikor lábujjhegyre álltam, eszembe jutott, hogy amikor az ablaknál ülve a kis piros pókot nézegettem és eltűnődtem, akkor arra gondoltam, hogyan állok majd lábujjhegyre, hogy elérjen a szemem eddig a résig. Amikor közbeszúrom itt ezt az apróságot, azt akarom kétségtelenül bebizonyítani, hogy mennyire nyilvánvalóan birtokában voltam értelmi képességeimnek, tehát mindenért én vagyok a felelős. Sokáig néztem befelé a résen, mert ott sötét volt, bár nem teljesen, úgyhogy végül felfedeztem azt, ami nekem kellett...

Végül elhatároztam, hogy elmegyek. Senkivel se találkoztam a lépcsőn. Vagy három óra múlva, kabát nélkül, mindnyájan teát ittunk a panzióban, és játszottunk az ócska kártyával, Lebjadkin verseket szavalt. Sokat meséltek, mégpedig mind talpraesetten és mulatságosan, nem pedig olyan ostobán, mint máskor. Kirillov is ott volt. Senki sem ivott, bár ott állt egy üveg rum, csak Lebjadkin kortyolgatott belőle.

Prohor Malov megjegyezte, hogy „amikor Nyikolaj Vszevolodovics elégedett, és nem búslakodik, akkor mindnyájan vidámak vagyunk, és okosan beszélünk”. Ezt még akkor megjegyeztem, tehát víg voltam, elégedett, és nem búslakodtam. De ez csak a látszat volt. Emlékszem: tudtam, hogy végképpen galád és alávaló gyáva vagyok - amiért ennyire örülök, hogy megszabadultam a bajtól -, és többé sohase leszek tisztességes ember.

De már tizenegy óra tájban elszalasztotta értem a Gorohovaja utcai háziasszonyom a házmester kislányát azzal a hírrel, hogy Matrjosa felakasztotta magát. Odasiettem a kislánnyal, és azt láttam, hogy a háziasszony maga se tudja, miért hívatott. Üvöltözött és vergődött, sokan voltak ott, rendőrök is. Ott álltam egy darabig, aztán elmentem.

Engem jóformán nem háborgattak egész idő alatt, bár rendje-módja szerint kihallgattak. De én azonkívül, hogy a kislány beteg volt, félrebeszélt, és ezért azt ajánlottam, hogy az én költségemen hívjanak orvost, semmit se vallottam. Kérdeztek még valamit a kis késről is; azt mondtam, hogy a háziasszony emiatt megverte a lányát, de ez nem jelentett semmit. Arról, hogy este ott jártam, nem tudott senki.

Körülbelül egy hétig nem jártam oda. Akkor mentem el, amikor már rég eltemették, hogy átadjam a szobát. A háziasszony még sírt, noha már ugyanúgy bíbelődött a rongyaival meg a varrással, mint azelőtt. „A maga kis kése miatt bántottam meg ennyire" - mondta nekem, de különösebb szemrehányás nélkül. Azzal az ürüggyel mondtam fel, hogy ezentúl nem maradhatok ilyen lakásban, hogy itt fogadjam Nyina Szaveljevnát. A háziasszony búcsúzóul megdicsérte még egyszer a szobalányt. Távozáskor öt rubelt adtam neki a lakbéren felül.

Ami a dolog lényege: szinte a kábulatig untam az életet. A gorohovaja utcai esetet a veszély elmúltával teljesen elfelejtettem volna, mint mindent, ami akkoriban történt, ha egy ideig nem gondolok vissza gyakran és dühösen arra, hogy milyen gyáván viselkedtem.

Azokon töltöttem ki a dühömet, akiken tudtam. Az idő tájt, minden ok nélkül, az az ötletem támadt, hogy valamiképpen, mégpedig a lehető legundorítóbban tönkreteszem az életemet. Már körülbelül egy évvel előbb megfordult a fejemben, hogy agyonlövöm magamat; de valami különb kínálkozott.

Egyszer, ahogy a sánta Marja Tyimofejevna Lebjadkinára néztem, aki mellesleg cselédmunkát végzett a panzió különböző zugaiban, és aki akkor még nem volt őrült, hanem csak rajongó félkegyelmű, és titokban ész nélkül szerelmes énbelém (ezt kipuhatolták a mieink), hirtelen elhatároztam, hogy feleségül veszem. Egy Sztavrogin és egy ilyen utolsó teremtés házasságának gondolata izgatta az idegeimet. Ennél képtelenebb dolgot el se lehetett képzelni. De mindenesetre nem csupán afféle „tivornya utáni fogadásból, egy üveg borért" esküdtem meg vele. Házasságkötésünk tanúja Kirillov és Pjotr Verhovenszkij volt, aki akkor Pétervárott szolgált; végül maga Lebjadkin és Prohor Malov (azóta meghalt). Rajtuk kívül soha senki nem tudott meg semmit, ők pedig szavukat adták, hogy hallgatnak. Én mindig valahogy galádságnak éreztem ezt a hallgatást, de mindeddig senki se törte meg, noha nekem már szándékomban volt, hogy nyilvánosságra hozom; most egyúttal ezt is közhírré teszem.

Az esküvő után hazautaztam kormányzóságunkba anyámhoz. Szórakozásból keltem útra. Városunkban azt a véleményt hagytam magam után, hogy őrült vagyok; ez a vélemény máig is tartja magát, és nekem kétségen kívül árt, de ezt alább magyarázom meg. Aztán külföldre utaztam, és négy évet töltöttem ott.

Jártam Keleten, az Athosz-hegyen, végigálltam nyolcórás éjszakai ájtatosságokat, voltam Egyiptomban, éltem Svájcban, sőt megfordultam Izlandon is; Göttingában végigültem egy egész tanévet. A legutóbbi évben nagyon összemelegedtem egy előkelő orosz családdal Párizsban és két orosz hajadonnal Svájcban. Vagy két évvel ezelőtt Frankfurtban, ahogy elhaladtam egy papírüzlet mellett, az eladó fényképek közt észrevettem egy igen szép gyermekruhát viselő, de Matrjosához nagyon hasonlító leányka kicsi képét. Rögtön megvettem a fényképet, és a szállodába érve rátettem a kandallóra. Ott is hevert körülbelül egy hétig, érintetlenül, egyetlenegyszer sem pillantottam rá, amikor pedig elutaztam Frankfurtból, elfelejtettem magammal vinni.

Ezt éppen azért iktatom ide, hogy bebizonyítsam, mennyire tudtam uralkodni emlékeimen, és mennyire érzéketlenné váltam velük szemben. Elvetettem őket, mind egyszerre

seregestül, és az egész sereg engedelmesen eltűnt, minden alkalommal, mihelyt akartam. Én mindig untam felidézni a múltat, és sohase tudtam beszélgetni a múltamról, ahogy csaknem mindenki teszi, annál is kevésbé, mert gyűlöltem, mint mindent, ami az enyém. Ami pedig Matrjosát illeti - még a fényképét is ottfelejtettem a kandallón. Körülbelül egy évvel ezelőtt, tavasszal, ahogy Németországon átutaztam, szórakozottságomban túlhaladtam azon az állomáson, amelyen át kellett volna szállnom az úti célom felé, úgyhogy más vonalra kerültem. A következő állomáson leszállítottak; délután három óra, derült nap volt. Egy apró német városkában történt. Szállodát ajánlottak. Várnom kellett. A következő áthaladó vonat éjjel tizenegy órakor indult. Én még örültem is az esetnek, mert úgyse siettem sehová. A szálloda hitványnak és kicsinek bizonyult, de csupa zöld lomb közt állt, és virágágyak vették körül. Egy szűk szobácskát adtak. Kitűnően meguzsonnáztam, és mivel egész éjjel úton voltam, délután négy órakor jóízűen elaludtam.

Egészen váratlanul álmot láttam, olyat, amilyet még soha életemben. A drezdai képtárban van egy Claude Lorrain-festmény, a katalógus szerint azt hiszem, *Acis és Galathea*, de én mindig „Aranykor”-nak neveztem, magam sem tudom, miért. Már korábban is láttam, most pedig, vagy három nappal előbb, átutazóban még egyszer szemügyre vettem. Sőt külön avégett mentem a képtárba, hogy megnézzem, és talán csakis ennek a kedvéért ejtettem útba Drezdát. Hát ez a kép jelent meg álmomban, de nem mint festmény, hanem mintha valóság volna.

Ez a görög szigetvilágnak egy kis zuga; szelíd kék hullámok, szigetek és sziklák, virágzó partvidék, varázslatos táj a távolban, hívogatóan lenyugvó nap - szavakkal nem is lehet leírni. Az emlékezet ezt tartja az európai emberiség bölcsőjének, itt játszódtak le a mitológia első jelenetei, ez a földi paradicsom... Itt nagyszerű emberek éltek. Boldogok és ártatlanok voltak keltükben-fektükben; a ligeteket az ő víg dalaik töltötték meg, túláradó őserejüket szerelemre és gyermeteg örömökre pazarolták. A nap e pompás fiaiban gyönyörködve öntötte el sugaraival a tengert és ezeket a szigeteket. Csodás álom, fenséges tévedés! A leghihetetlenebb ábránd, amely csak valaha is létezett, de amelynek egész életében az egész emberiség odaadta minden erejét, amelyért mindent feláldozott, amelyért kereszteken és vesztőhelyeken haltak meg prófétái, amely nélkül nem akarnak élni, sőt meghalni se tudnak a népek. Ezt az egész érzést mintha átéltem volna ebben az álomban; nem tudom, mit is álmodtam tulajdonképpen, de a sziklákat, a tengert meg a lenyugvó nap sugarait mintha mind-mind láttam volna még, amikor felébredtem, és kinyitottam szememet, amelyet életemben először öntöztek könnyek - betű szerint. A számomra még ismeretlen boldogság érzése úgy át- meg átjárta a szívemet, hogy szinte fájt. Már-már beesteledett; kicsiny szobámba az ablakban álló virágok zöldje közt áthatolt a lenyugvó nap ragyogó, ferde sugarainak egész pászmája, és elárasztott fénnyel. Én hamar behunytam ismét a szememet, mintegy arra vágyva, hogy visszahozzam az elmúlt álmot, de a vakítóan ragyogó fény közepén váratlanul megláttam egy piciny pontot. Ez a pont egyszer csak alakot kezdett ölteni, és máris világosan megjelent előttem egy parányi piros pók. Rögtön eszembe jutott, ahogy a muskátlilevélen mászott, amikor ugyanígy ömlöttek a lenyugvó nap sugarai. Mintha belém nyilallt volna valami, felkönyököltem, aztán felültem az ágyban...

(Így történt ez akkor!)

Megláttam magam előtt! (Ó, nem ébren! Ha ez igazi látomás lett volna!) Megláttam Matrjosát; lefogyva, lázas szemmel, épp olyan volt, mint amikor a küszöbön állt, és szemrehányóan bólogatva, rám emelte piciny öklét. És soha semmit sem éreztem még annyira kínzónak! Egy alig nyiladozó értelmű, tehetetlen teremtés szánalmas kétségbe-

esése, ahogy engem fenyeget (mivel? ugyan, mit tehetett volna ellenem, ó, Istenem?!), de nyilván csakis magát vádolja! Soha semmi ehhez hasonló nem történt még velem. Éjszakáig ott ültem, az időről megfeledkezve, mozdulatlanul. Ezt nevezzük-e lelkiismeret-furdalásnak vagy bűnbánatnak - nem tudom, és ma se tudnám megmondani. Mindenesetre nekem csak ez az egy kép kibírhatatlan - ahogy ott áll a küszöbön, és felemelt kicsiny öklével engem fenyeget -, csak az akkori külseje, csak az az akkori egy perc, csak az a szemrehányó bólogatás. Ezt nem tudom én elviselni, mert azóta majdnem mindennap megjelenik előttem. Nem magától jelenik meg, hanem én idézem fel, kénytelen vagyok felidézni, bár élni se tudok vele. Ó, ha egyszer ébren láthatnám, akár hallucinációként is!

Hát mi az oka, hogy életemnek egyetlen emléke sem kelt bennem semmi effélét, pedig hát sok emlékem volt, amelyeket talán sokkal súlyosabban ítélnének meg az emberek?! Legfeljebb csak gyűlöletet, de azt is csak a mostani helyzetem idézi elő, mert azelőtt hidegvérrel kiküszöböltem, és megfeledkeztem róla.

Ezután csaknem egész évben ide-oda kóboroltam, és igyekeztem elfoglalni magamat. Tudom, hogy most is eltüntethetném Matrjosát, amikor akarom. Változatlanul tökéletesen ura vagyok akaratomnak. Csakhogy épp arról van szó, hogy ezt sohasem akartam megtenni, én magam nem akarom, és nem is fogom akarni. Így tartott ez egészen a megőrülésemig.

Svájcban két hónappal később ugyanilyen szenvedély rohamát tapasztaltam, ugyanolyan féktelen indulattal, amilyen csak valamikor kezdetben támadt fel bennem. Szörnyű kísértést éreztem egy új gaztettre, nevezetesen arra, hogy bigámiát kövessek el (mivel már nős voltam); de elmenekültem egy másik lány tanácsára, akinek majdnem mindent bevallottam, még azt is, hogy egyáltalán nem szeretem azt, akit annyira kívántam, és hogy soha senkit se tudok szeretni. - Ráadásul ez az újabb gaztett korántsem szabadított volna meg Matrjosától. Ilyen módon elhatároztam, hogy kinyomtatom és háromszáz példányban Oroszországba hozom ezt a röpiratot; ha eljön az ideje, megküldöm a rendőrségnek és a helyi hatóságoknak; egyidejűleg eljuttatom valamennyi lap szerkesztőségéhez - azzal a kéréssel, hogy közöljék -, és sok-sok olyan személynek, akik ismernek engem mind Pétervárott, mind szerte Oroszországban. Hasonlóképpen megjelentetem külföldön, fordításban is. Tudom, hogy jogi alapon talán nem fognak háborgatni, legalábbis nem jelentősen; hisz egyedül én jelentem fel magamat, és nem vádol senki; ezenkívül nincs bizonyíték, vagy csak elenyészően kevés akad. Végül az elmezavaromat illetően meggyökeresedett vélemény és hozzátartozóim várható igyekezete - akik kihasználják ezt a vélekedést - elejét veszik minden, számomra veszélyes jogi felelősségre vonásnak. Ezt a többi közt azért jelentem ki, hogy bebizonyítsam: most is teljesen eszemen vagyok, világosan látom a helyzetemet. De számomra megmaradnak azok, akik tudni fognak mindent, és majd rám tekintenek, én meg órájuk. Azt akarom, hogy mindenki énrám tekintsen. Könnyít-e rajtam ez - nem tudom. Úgy folyamodok ehhez, mint legvégső eszközhöz.

Még egyszer: ha nagyon utánanéznek a pétervári rendőrségen, akkor talán nyomra bukkannak. Lehet, hogy az a polgárcsalád most is Pétervárott lakik. A házra nyilván emlékezni fognak. Világoskék volt. Én nem utazom el sehová, és egy ideig (egy vagy két évig) Szkvoresnyikiben, anyám birtokán tartózkodom. Ha pedig megidéznek, bárhol megjelenek.

Nyikolaj Sztavrogin

TIZEDIK FEJEZET

Az olvasás körülbelül egy óra hosszat tartott. Tyihon lassan olvasott, és lehet, hogy bizonyos részeket átolvasott másodszor is. Sztavrogin egész idő alatt némán és mozdulatlanul ült. Különös, hogy a türelmetlenség, a szórakozottság és az önkívülethez hasonló állapot bélyege, amely egész délelőtt rajta volt az arcán, majdnem eltűnt, nyugalom és szinte már valamiféle őszinteség váltotta fel, és ez csaknem méltóságossá tette külsejét. Tyihon levette szemüvegét, rövid habozás után végre ráemelte szemét, és egy kissé óvatosan ő szólalt meg elsőnek:

- És nem lehetne bizonyos javításokat végezni ezen a dokumentumon?

- Minek? Őszintén írtam - válaszolta Sztavrogin.

- Talán a stíluson valamit...

- Elfelejtettem figyelmeztetni - vágott közbe egész törzsével előrelendülve, gyorsan és élesen Sztavrogin -, minden szava hiábavaló; nem teszek le erről a szándékomról; ne is fáradjon a lebeszéléssel. Nyilvánosságra hozom.

- Nem felejtett el figyelmeztetni, még mielőtt hozzáfogtam az olvasáshoz.

- Mindegy - szakította félbe élesen Sztavrogin -, újra ismétlem: bármilyen nyomósak legyenek is az ön ellenvetései, én nem mondok le a szándékomról. Ne felejtse el: ezzel az ügyetlen vagy ügyes mondattal - minősítse, ahogy akarja - egyáltalán nem azt akarom kierőszakolni, hogy minél előbb vitába szálljon velem, és rimánkodni kezdjen.

- Én képtelen is lennék arra, hogy vitába szálljak önnel, különösképp pedig arra, hogy rimánkodjak: álljon el szándékától. Ez a gondolat - nagy gondolat, és tökéletesebben nem is nyilvánulhat meg a kereszténvi gondolat. Annál a csodálatos hőstettnél, amelyet ön elter-vezett, tovább nem is mehet a bűnbánat, ha ugyan...

- Ha ugyan?...

- Ha ugyan ez valóban bűnbánat és valóban kereszténvi gondolat.

Én őszintén írtam.

- Ön mintha szándékosan durvábbnak akarná mutatni magát, mint ahogy a szíve óhajtaná... - jegyezte meg mind jobban és jobban felbátorodva Tyihon. Úgy látszik, a „dokumentum” nagy hatást tett rá.

- Mutatni? Ismétlem önnek: én nem igyekeztem „mutatkozni” semmilyennek, és kiváltképpen nem „szenvelegtem”.

Tyihon gyorsan lesütötte a szemét.

- Tehát ez a dokumentum egyenest egy halálosan megsebzett szív szükségletéből fakad... jól értem? - szólt rendületlen eréllyel és szokatlan hévvel. - Hát akkor ez bűnbánat - és annak természetes szükséglete - amely legyőzte önt, úgyhogy ön magasztos útra, példátlan útra lépett. De mintha már előre gyűlölné és megvetné mindazokat, akik elolvassák majd az ebben foglaltakat, és mintha harcba hívná őket. Ha nem szégyelli bevallani a bűnét, miért szégyelli a bűnbánatot?

- Szégyellem?

- Szégyelli is, fél is tőle!

- Félek?

- Halálosan. Mindenki énrám tekintsen - mondja; no de hogy tekint majd őrájuk ön?! Röpiratának némely részét súlyosbítja a stílus; mintha gyönyörködne a pszichológiájában, és megragadna minden apróságot csak azért, hogy meghökkentse az olvasót érzéketlenségével, ami pedig nincs is önben. Hát mi ez, ha nem a bűnös kevély kihívása a bíróval szemben?

- Hol itt a kihívás? Hisz én mellőztem minden személyes okoskodást.

Tyihon nem válaszolt. Sápadt arca szinte elpirult.

- Hagyjuk ezt - vágta el élesen Sztavrogin. - Engedje meg, hogy most én tegyek fel egy kérdést: már öt perce beszélünk ezóta (a röpiratra intett a fejével), és az undornak vagy a szégyennek semmiféle kifejezését nem látom önben... Úgy látszik, nem finnyás...

Nem fejezte be.

- Semmit se titkolok ön előtt: megrémített az a nagy meddő erő, amelyet szándékosan aljasságra pazarolt. Ami magát a bűncselekményt illeti, sokan követik el ugyanezt a vétket, de békében és nyugalomban élnek a lelkiismeretükkel, sőt a fiatalság elkerülhetetlen botlásainak tartják az ilyesmit. Öregek is vannak, akik ugyanezt a bűnt követik el, mégpedig gyönyörűséggel, játékosan. Mindezekkel a rémségekkel tele van az egész világ. De ön megérezte ennek egész mélységét, ami nagyon ritkán fordul elő ilyen mértékben.

- Csak nem kezd tisztelni ez után a röplap után? - kérdezte torz mosollyal Sztavrogin.

- Erre nem válaszolok egyenesen. De nagyobb és szörnyűbb bűn, mint az ön viselkedése azzal a serdülő lánnyal, természetesen nincs, és nem is lehet.

- Hagyjuk a rőffel mérést. Lehet, hogy nem szenvedek annyira, mint ahogy itt leírtam, és talán sok mindennel valóban csak megvádoltam magamat - tette hozzá váratlanul.

Tyihon most sem válaszolt.

- És az a hajadon - kezdte ismét Tyihon -, akivel Svájcban szakított? Ha szabad kérdeznem... e pillanatban hol van?

- Itt.

Ismét néma csend.

- Lehet, hogy sok mindennel megrágalmaztam magam ismételte nyomatékosan Sztavrogin. - Egyébként mit számít az, hogy kihívom őket gyónásom gorombaságával, ha már ön észrevette a kihívást. Arra kényszerítem őket, hogy még jobban gyűlöljenek, ennyi az egész. Hisz ez csak nekem szerez könnyebbséget.

- Vagyis az önben dúló harag ellenirányú haragot idéz elő, és ha gyűlölhet, könnyebb lesz a lelke, mint hogyha részvétet fogadna el tőlük.

- Igaza van. Tudja - folytatta egyszeriben felnevetve -, engem esetleg jezsuitának és szenteskedő képmutatónak fognak tartani ez után a dokumentum után, hahaha! Így van?

- Természetesen okvetlenül lesz ilyen visszhang is. És mit remél, mikor valósíthatja meg ezt a szándékát?

- Ma, holnap, holnapután, mit tudom én. Csak nagyon hamar. Igaza van: azt hiszem, éppen úgy lesz, hogy hirtelen hozom nyilvánosságra, mégpedig éppen valami bosszúálló, gyűlölködő pillanatomban, amikor mindennél jobban fogom gyűlölni őket.

- Feleljen egy kérdésre, de őszintén, csak nekem, egyedül nekem - mondta egészen más hangon Tyihon. - Ha valaki megbocsátaná önnek ezt (Tyihon a röpiratra mutatott), mégpedig

nem olyan ember, akit ön tisztel, vagy akitől fél, hanem teljesen ismeretlen, akit sohase fog megismerni; ha az az ember az ön szörnyű gyónását olvasva, szótlanul, magában megbocsátaná - megkönnyebbülne ön ettől a gondolattól, vagy mindegy lenne?

- Megkönnyebbülnék - válaszolta Sztavrogin halkan. - Ha ön megbocsátaná nekem, attól is sokkal könnyebb lenne a lelkem - tette hozzá a szemét lesütve.

- Azzal, hogy ön is ugyanúgy megbocsát énnekem - mondta megindult hangon Tyihon.

- Nem tetszik nekem ez a megalázkodás. Tudja, ezek a szerzetesi formulák egyáltalán nem szépek. Megmondom a teljes igazságot: én azt szeretném, ha ön bocsátana meg nekem. Esetleg önnel együtt még egy másik, harmadik, de a többiek - a többiek inkább csak gyűlöljenek. De azért szeretném alázattal elviselni...

- És az általános részvétet nem tudná ugyanilyen alázattal elviselni?

- Talán csakugyan nem tudnám. Miért?...

- Érzem, mennyire őszinte ön, és természetesen nagyon hibás vagyok, hogy nem tudok közel kerülni az emberekhez. Mindig éreztem, hogy ez nagy fogyatékosságom - szólt egyenesen a Sztavrogin szemébe nézve őszintén és bensőségesen Tyihon. - Csak azért mondom, mert nagyon féltem önt - tette hozzá -, ön előtt szinte feneketlen mélység áll.

- Nem bírom ki? Nem tudom elviselni a gyűlöletüket? - kérdezte megrezzenve Sztavrogin.

- Nemcsak a gyűlöletüket.

- Hát mit még?

- A gúnykacajukat - mondta erőlködve és suttogva Tyihon.

Sztavrogin zavarba esett; arcán nyugtalanság tükröződött.

- Ezt előre éreztem - szólt -, tehát nagyon mulatságos figurának talált a „dokumentum" elolvasása után. Ne nyugtalankodjék, ne jöjjön zavarba, vártam én ezt.

- A szörnyülködés általános lesz, és természetesen inkább színlelt, mint őszinte. Az emberek csak attól félnek, ami közvetlenül fenyegeti személyes érdekeiket. Nem a tiszta lelkekről beszélek: azok magukban szörnyednek, és önmagukat vádolják, de ők észrevétlenek maradnak, mert hallgatni is fognak. De a gúnykacaj általános lesz.

- Csodálkozom, hogy milyen elítélően, mennyire utálkozva vélekedik az emberekről - mondta egy kissé felfortyanva Sztavrogin.

- Pedig higgye el, inkább magamról ítéltem, mint az emberekről! - kiáltott fel Tyihon.

- Csakugyan? Hát talán az ön lelkében is van valami, ami mulattatja az én bajomban?

- Ki tudja, hátha van. Sőt lehet, hogy van is.

- Elég. Mutassa ki, mi tesz engem nevetségessé ebben a röpiratban. Én tudom, hogy mi, de azt akarom, hogy ön mutasson rá az ujjával. És mondja meg minél cinikusabban, mondja meg a legteljesebb őszinteséggel, amelyre csak képes. És még egyszer megismétlem: ön rettentő csodabogár.

- Ennek a nagy gyónásnak már a formájában is van valami nevetséges. Ó, ne higgye, hogy nem fog győzni! - kiáltott fel váratlanul, szinte lelkesen Tyihon. - Még ez a forma is győz - folytatta a röpiratra mutatva -, ha őszintén komolyan veszi a pofozást meg a leköpést. Mindig az lett a dolog vége, hogy a legszégyenletesebb kereszt is nagy dicsőséggé és nagy erővé vált, ha őszinte alázattal hajtották végre az áldozatos tettet. Lehet, hogy már életében vigaszt talál!...

- Ön tehát csak a formában talál valami nevetségest? - firtatta tovább Sztavrogin.

- A lényegben is. Agyonüti a silányság - suttogta a szemét lesütve Tyihon.

- A silányság! Miféle silányság?

- A bűntetté. Vannak bűntettek, amelyek csakugyan silányak. A bűncselekmények, bármilyenek legyenek is, annál hatásosabbak, hogy úgy mondjam, annál mutatósabbak, minél több a vér, minél több a borzalom; de vannak szégyellni való, hitvány bűntettek, amelyek - minden borzalomtól függetlenül - hogy úgy mondjam, egy cseppet se tetszetősek...

Tyihon nem fejezte be.

- Vagyis - kapta fel a fonalat Sztavrogin - ön nagyon nevetségesnek találja az én figurámat, amikor annak a szurtos kislánynak a kezét csókolgatom... Nagyon megértem önt, és ön éppen ezért tartja kétségbeejtőnek a helyzetemet, mert silány, undorító a tett, nem, nem is az a baj, hogy undorító, hanem hogy szégyellni való, nevetséges, és úgy véli, hogy elsősorban épp ezt nem fogom elviselni.

Tyihon hallgatott.

- Jól tudom, miért kérdezte, hogy itt van-e az a svájci kisasszony.

- Nincs felkészülve, nincs megedzve - suttogta a szemét lesütve, félénken Tyihon -, elszakadt a talajtól, nem hisz.

- Ide hallgasson, Tyihon atya: én magam akarok megbocsátani magamnak, ez az én célom, ez az én fő célom! - mondta komor lelkesedéstől fénylő szemmel Sztavrogin. - Tudom, hogy csak akkor tűnik el a kísértet. Ezért keresek én mérhetetlen szenvedést, én magam keresem. Ne próbáljon visszariasztani, különben elpusztulok a haragtól.

Ez az őszinteség annyira váratlan volt, hogy Tyihon felállt.

- Ha hiszi, hogy meg tud bocsátani önmagának, és hogy ezt a magának való megbocsátást szenvedéssel éri el ezen a világon, ha hittel tűzi maga elé ezt a célt, akkor már mindenben hisz! - kiáltott fel ujjongva Tyihon. - Hát hogy mondhatta, hogy nem hisz Istenben?!

Sztavrogin nem válaszolt.

- Isten megbocsátja a hitetlenségét, mert a Szentlelket tiszteli, bár nem ismeri.

- Erről jut eszembe: Krisztus megbocsát-e? - kérdezte gyorsan hangnemet változtatva, immár torz mosollyal Sztavrogin, és kérdéséből enyhe irónia csendült.

- Hisz meg van írva, ha e kicsinyek közül egyet is elcsábítotok, emlékszik? Az Evangélium szerint nincs nagyobb bűn...

- Ön egész egyszerűen nem akar botrányt, ezért állít nekem csapdát, kedves jó Tyihon atya - mormogta hanyagul és bosszúsan Sztavrogin, és fel akart állni -, röviden: azt szeretné, hogy megkomolyodjak, talán meg is nősüljek, és a helybeli klub tagjaként fejezzem be életemet, miután minden ünnepen felkerestem az ön kolostorát. Ez aztán a vezeklés! Nem igaz? Egyébként ön, mint a szívek ismerője, talán érzi is előre, hogy ez kétségtelenül így is lesz, és csupán az szükséges, hogy engem most az illendőség kedvéért szépen kérleljen, mivelhogy én magam csakis erre áhítozom, nem igaz?!

Mesterkélten elnevette magát.

- Nem, nem ez a vezeklés, mást ajánlok én önnek! - folytatta nagy hévvel Tyihon, egyáltalán ügyet se vetve Sztavrogin nevetésére és megjegyzésére. - Ismerek egy sztarecet, nem itt, de

nem messzire innen, remete és aszkéta, és olyan keresztényi bölcsesség van benne, hogy mi fel se tudjuk fogni. Ő meg szokta hallgatni a kéréseimet. Mindent elmondok neki önről. Menjen el őhozzá, az ő keze alá vezekelni öt vagy hét évre, amennyit később saját maga szükségesnek tart. Tegyen fogadalmat, és ezzel a nagy áldozattal megvált mindent, amire áhítozik, sőt azt is, amit nem vár, mert most még fel se tudja fogni, mit kap.

Sztavrogin komolyan hallgatta.

- Azt ajánlja, hogy lépjek be szerzetesnek abba a kolostorba?

- Nem kell a kolostorban élnie, nem kell beöltöznie szerzetesnek, csak legyen jelölt, mégpedig nem is nyilvános, hanem titkos, úgy is lehet, hogy teljesen kint él a világban...

- Hagyja, Tyihon atya - vágott közbe finnyásan Sztavrogin, és felállt a székről. Tyihon szintén. - Mi lelte önt? - kiáltott fel hirtelen, és szinte rémülten meredt Tyihonra, aki két kezét egymáshoz téve, tenyérrel előrefordítva állt előtte, és mintegy a nagy ijedségtől egy pillanat alatt valami beteges görcs vonaglott végig az arcán. - Mi lelte önt? Mi lelte önt? - ismételte Sztavrogin, és odarohant hozzá, hogy megfogja: úgy rémlett neki, hogy Tyihon mindjárt elesik.

- Látom... egészen világosan látom - kiáltott fel Tyihon szívbe markoló hangon, a legmélyebb keserűség kifejezésével -, hogy ön, szegény, elveszett ifjú, még sohasem állt olyan közel egy újabb és még rettentőbb bűnhöz, mint ebben a pillanatban.

- Nyugodjon meg! - csillapítgatta Sztavrogin, aki most már nagyon aggódott miatta. - Talán még elhalasztom... Igaza van...

- Nem, nem a nyilvánosságra hozatal után, hanem még előtte, talán egy nappal, egy órával a nagy lépés előtt, kiutat keresve, újabb bűnbe veti magát, amelyet csakis azért követ el, hogy elkerülje ennek a röpiratnak a közzétételét.

Sztavrogin egészen megremegett a haragtól és szinte már a rémülettől is.

- Átkozott pszichológus! - vágta oda hirtelen feldühödve, és kiment a szobából; vissza se nézett.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

Sztyepan Trofimovicsnál foglaltak

Eközben történt egy olyan esemény, amely engem megdöbbentett, Sztyepan Trofimovicsot pedig megrázta. Reggel nyolc órakor lélekszakadva szaladt hozzám Nasztaszja azzal a hírrel, hogy a gazdájánál „foglaltak". Először egy szót sem értettem az egészből, csak annyit sikerült kihámoznom, hogy hivatalnokok „foglaltak"; odamentek, elkobozták a papírjait, egy katona meg összekötötte, és egy talicskán elszállította a csomagot. Elképesztő hír volt. Nyomban siettem Sztyepan Trofimovicshoz.

Meglepő állapotban találtam: igen izgatott volt és rosszkedvű, de ugyanakkor kétségtelenül diadalmas arccal fogadott. A szoba közepén, az asztalon szamovár forrott, mellette teával teletöltött, érintetlen pohár állt - nyilván megfeledkezett róla a házigazda, aki az asztal körül téblábolt, majd egyik sarokból a másikba ténfergett, anélkül, hogy számot tudott volna adni mozdulatairól. A szokott piros lélekmelegítőben volt, de amikor meglátott, sietve mellényt és hosszúkabátot öltött, amit azelőtt sohasem tett, ha valamelyik bennfentes ebben a lélekmelegítőben találta. Azonnal hevesen megragadta a kezemet.

- Enfin un ami![116] (Teli tüdővel fellélegzett.) Cher, csakis magát értesítettem, senki más nem tud semmit. Szólni kell Nasztaszjának, hogy zárja be az ajtókat, és ne engedjen be senkit, természetesen *azokon* kívül... Vous comprenez?[117]

Mintegy feleletet várva, nyugtalanul nézett rám. Természetesen rögtön igyekeztem kifaggatni, és fölösleges közbeszúrásokkal, szünetekkel tarkított, összefüggéstelen beszédéből valahogy megtudtam, hogy reggel hét órakor „váratlanul" beállított hozzá egy kormányzósági hivatalnok...

- Pardon, j'ai oublié son nom. Il n'est pas du pays, de azt hiszem, Lembke hozta ide, quelque chose de bête et d'allemand dans la physionomie. Il s'apelle Rosenthal.[118]

- Nem Blum?

- Blum. Pontosan így mondta a nevét. Vous le connaissez? Quelque chose d'hébété et de très content dans la figure, pourtant très sévère, roide et sérieux.[119] Valami rendőrségi alak, a vakon engedelmeskedők fajtájából, je m'y connais.[120] Még aludtam, és képzelje, azt kérte, hogy „betekinthessen" a könyveimbe és a kéziratamba, oui, je m'en souviens, il a employé ce mot.[121] Nem tartóztatott le, hanem csak a könyveimet... Il se tenait à distance, és amikor magyarázni kezdte, miért jött, olyan volt az arca, mintha én... enfin il avait l'air de croire que je tomberai sur lui immédiatement et que je commencerai à la battre comme plâtre. Tous ces

---

[116] Végre egy barát!

[117] Érti?

[118] Bocsánat, elfelejtettem a nevét. Nem idevalósi... Arckifejezésében van valami ostoba és német jelleg. Rosenthalnak hívják.

[119] Ismeri? A külsejében van valami bárgyúság és roppant önelégültség, ugyanakkor zord, merev és fontoskodó.

[120] Ebben kiismerem magamat.

[121] Igen, emlékszem, ezt a szót használta.

gens du bas étage sont comme ça,[122] amikor rendes emberrel van dolguk. Én természetesen rögtön megértettem mindent. Voilà vingt ans que je m'y prépare.[123] Kinyitottam előtte minden fiókot, és átadtam minden kulcsot; én magam adtam oda, és mindent odaadtam neki. J'étais digne et calme.[124] A könyveim közül Herzen külföldi kiadásait, a *Kolokol* bekötött példányát, a költeményem négy másolatát vitte magával, et enfin tout ça.[125] Azonkívül iratokat meg leveleket et quelques-unes de mes ébauches historiques, critiques et politiques.[126] Ezt mind elvitték. Nasztaszja azt mondja, hogy egy katona talicskán szállította el, és köténnyel takarták le; oui, c'est cela:[127] köténnyel.

Ez valóságos lázálom volt. Ki érthetett meg ebből bármit is? Megint elárasztottam kérdésekkel: egyedül jött-e Blum vagy nem? Kinek a megbízásából? Milyen jogon? Hogy merészelte? Mivel magyarázta?

- Il était seul, bien seul, illetve volt még valaki dans l'antichambre, oui, je m'en souviens, et puis...[128] Azazhogy alighanem volt még valaki, a pitvarban pedig őr állt. Meg kell kérdezni Nasztaszjától; ő ezt mind jobban tudja. J'étais surexcité, voyez-vous. Il parlait, il parlait... un tas de choses;[129] illetve ő nagyon keveset beszélt, én beszéltem állandóan... Elmondtam az egész életemet, természetesen csak ebből az egy szempontból... J'étais surexcité, mais digne, je vous l'assure.[130] Egyébként attól tartok, hogy sírva fakadtam. A talicskát a szomszédból a boltostól kérték kölcsön.

- Ó, Istenem, hát hogy történhetett mindez?! Az isten szerelmére, beszéljen szabatosabban, Sztyepan Trofimovics, hisz amit most elmond, valóságos lidércálom!

- Cher, én is mintha csak rosszat álmodnék... Savezvous, il a prononcé le nom de Teliatnikoff,[131] úgyhogy azt hiszem, az húzta meg magát a pitvarban. Igen, most jut eszembe: felajánlotta, hogy idehívja az ügyészt, és ha jól emlékszem, Dmitrij Mitricset... qui me doit encore quinze roubles de whist soit dit en passant. Enfin, je n'ai pas trop compris.[132] De én túljártam az eszükön, és különben is mi közöm nekem Dmitrij Mitricshez? Úgy emlékszem, nagyon kértem, hogy tartsa titokban, nagyon kértem, nagyon, sőt attól tartok, hogy megaláztam magamat, comment croyez-vous? Enfin il a consenti.[133] De most jut eszembe: ő maga kérte, hogy jobb lesz, ha titokban tartjuk, mert ő csak azért jött, hogy „betekintsen", et rien de

---

[122] Távolságot tartott... egyszóval úgy hatott, mintha azt hinné, hogy azonnal rávetem magam, és agyba-főbe verem. Az alulról jött emberek mind ilyenek.

[123] Immár húsz éve készülök erre.

[124] Méltóságosan és nyugodtan viselkedtem.

[125] Szóval efféléket.

[126] Néhány történeti, kritikai és politikai vázlatomat.

[127] Igen, ahogy mondom.

[128] Egyedül volt, teljesen egyedül... az előszobában, igen, erre emlékszem, és aztán.

[129] Nézze, én nagyon izgatott voltam. Ő beszélt, összebeszélt... egy csomó mindent.

[130] Nagyon izgatott voltam, de méltóságteljes, biztosítom magát.

[131] Tudja, kiejtette Tyeljatnyikov nevét.

[132] Aki, mellesleg megjegyezve, még mindig tartozik nekem tizenöt rubellel a whist miatt. Egyszóval én nem nagyon értettem.

[133] Mi a véleménye? Végül beleegyezett.

plus,[134] és semmi másért... és hogy ha semmit sem találnak, akkor nem is lesz semmi. Úgyhogy barátságosan fejeztük be az egészet, je suis tout-à-fait content.[135]

- Már megbocsásson, hisz ő felajánlotta önnek az ilyen esetekben szokásos rendtartást és garanciát, és ön maga utasította vissza! - kiáltottam fel baráti felháborodásomban.

- Nem, jobb így, garancia nélkül. És minek a botrány? Ideig-óráig inkább en amis...[136] Nézze, ha városunkban megtudják... mes ennemis... et puis à quoi bon ce procureur, ce cochon de notre procureur, qui deux fois m'a manqué de politesse et qu'on a rossé à plaisir l'autre année chez cette charmante et belle Natalja Pavlovna, quand il se cacha dans son boudoir. Et puis, mon ami,[137] ne ellenkezzék velem, és ne rémítgessen, kérem, mert nincs elviselhetetlenebb, mint hogyha az embert szerencsétlenség éri, és éppen akkor száz barátja azt bizonygatja, hogy milyen ostobaságot követett el. Inkább üljön le, és igyék teát; bevallom, nagyon kimerültem... Mit gondol, ne feküdjek le egy kicsit, és ne tegyek ecetes borogatást a fejemre?

- Okvetlenül - kiáltottam fel -, sőt még jeget is. Nagyon feldúlt állapotban van. Sápadt, a keze reszket. Feküdjék le, pihenjen, és egyelőre ne mondja tovább. Én elülök itt ön mellett, és várok egy darabig.

Nem tudta rászánni magát, hogy lefeküdjék, de én ragaszkodtam hozzá. Nasztaszja ecetet hozott egy csészében, és megnedvesítettem egy törülközőt, és Sztyepan Trofimovics fejére tettem. Ezután Nasztaszja felállt egy székre, és nekifogott, hogy meggyújtsa az örökmécsest a sarokban, a szentkép előtt. Én ezt nagy meglepetéssel vettem észre; sőt eddig örökmécses se volt soha, és most egyszeriben megjelent.

- Az imént intézkedtem így, mihelyt azok elmentek dörmögte Sztyepan Trofimovics, és ravaszul tekintett rám -, quand on a de ces choses-là dans sa chambre et qu'-on vient vous arrêter,[138] akkor ez jó hatást kelt, mert hisz csak kell jelenteniük, mit láttak...

Nasztaszja az örökmécsessel végezve, megállt az ajtóban, jobb tenyerét az arcához szorította, és sírós ábrázattal kezdte nézni gazdáját.

- Eloignez-la valamilyen ürüggyel - intett nekem a díványról -, ki nem állhatom ezt az orosz sajnálkozást, et puis ça m'embête.[139]

De Nasztaszja magától is kiment. Észrevettem, hogy Sztyepan Trofimovics minduntalan az ajtóra tekinget, és az előszoba felé fülel.

- Il faut être prêt, voyez-vous - szólt jelentősen rám pillantva -, chaque moment...[140] jöhetnek, megfogják az embert, és - sutty - már el is tűnt!

- Úristen! Kik jönnek ide? Kik viszik el önt?

---

[134] És semmi másért.

[135] Én teljesen meg vagyok elégedve.

[136] Barátságosan.

[137] Az ellenségeim... meg aztán minek az az ügyész, az a disznó ügyészünk, aki kétszer is udvariatlanul viselkedett velem, és akit tavaly derekasan elpáholtak annál a kedves és szép Natalja Pavlovnánál, amikor elrejtőzött az öltözőszobájában. És aztán, barátom.

[138] Amikor az ember szobájában ilyesmik vannak, és amikor jönnek letartóztatni.

[139] Távolítsa el... meg aztán untat is.

[140] Nézze, készen kell lenni... minden pillanatban.

- Voyez-vous, mon cher, cher,[141] én egyenesen megkérdeztem, mielőtt elment: most mit csinálnak velem?

- Miért nem mindjárt azt kérdezte, hová száműzik?! - kiáltottam még jobban felháborodva.

- Hát én arra is céloztam a kérdéssel, de ő nem válaszolt, csak elment. Voyez-vous: a fehérneműt, a ruhát kivált a meleg ruhát illetően ám legyen úgy, ahogy ők akarják: ha megengedik, hogy vigyek, jó, de hát van, akit katonaköpenyben indítanak útnak. Mindenesetre harmincöt rubelt (egyszeriben lehalkította a hangját, és arra az ajtóra tekintett, amelyen Nasztaszja kiment) lecsúsztattam a mellényem aljába, a zsebén, egy lyukon át, itt van, ni, tapogassa meg... Azt hiszem, a mellényt nem fogják levenni rólam, a látszat kedvéért pedig a pénztárcámban otthagytam hét rubelt, mintha azt akarnám mondani: „Ez az egész vagyonom." Tudja, itt, az asztalon van aprópénz, rézpicula is, így hát nem is gyanítják, hogy pénzt dugtam el, azt hiszik majd, hogy ennyi az egész. Mert az isten tudja, hol kell ma töltenem az éjszakát.

Ekkora őrültség hallatára lekókadt a fejem. Nyilvánvaló volt, hogy úgy, ahogyan ő elmondta, nem lehetett se házkutatást tartani, se bármit is elkobozni, így hát természetesen ellentmondásokba keveredett. Igaz, mindez még annak idején, a legutóbbi, a mostani törvények előtt történt. Ám az is igaz, hogy (a saját szavai szerint) szabályosabb eljárást ajánlottak neki, de ő *túljárt az eszükön* és visszautasította... Természetesen azelőtt, vagyis még nem olyan régen, a kormányzó végső esetekben megtehette... De megint csak: hát hogy lehetett volna itt szó ilyen végső esetről? Ez egészen kizökkentett a kerékvágásból.

- Bizonyára sürgönyt kaptak Pétervárról - szólalt meg ismét Sztyepan Trofimovics.

- Sürgönyt? Ön miatt? Vagyis Herzen művei meg az ön költeménye miatt? Megőrült, hát miért kellene önt letartóztatni?

Valósággal dühbe gurultam. Sztyepan Trofimovics fintort vágott, és láthatólag megsértődött - nem azért, mert ráripakodtam, hanem a célzásért, hogy őt nincs is miért letartóztatni.

- Ki tudja manapság, hogy esetleg miért tartóztatják le - dörmögte rejtélyesen. Képtelen, vad gondolat villant át az agyamon.

- Sztyepan Trofimovics - kiáltottam -, mondja meg nekem, mint barátjának, mint igaz barátjának - én soha el nem árulom -, tagja ön valamilyen titkos társaságnak, vagy nem!

És ekkor, a legnagyobb meglepetésemre, megint nem volt biztos abban, hogy tartozik-e ő valami titkos társasághoz vagy nem.

- Hát ahogy vesszük, voyez-vous...

- Hogyhogy „ahogy vesszük"?

- Ha az ember szívvel-lélekkel a haladás híve, akkor... ki kezeskedhet érte; azt hisszük, hogy nem tartozunk sehová, aztán egyszer csak kiderül, hogy valahová mégis tartozunk.

- Hogy lehet az? Hát vagy igen, vagy nem!

- Cela date de Pétersbourg,[142] amikor Varvara Petrovnával folyóiratot akartunk alapítani. Itt ennek a gyökere. Akkor sikerült elillannunk, úgyhogy megfeledkeztek rólunk, de most eszükbe jutottunk. Cher, cher, mintha maga nem tudná! - kiáltott fel fájdalmasan. - Nálunk fogják az embert, beültetik egy kibitkába, és mars Szibériába egész életére, vagy ottfelejtik valami kazamatában...

---

[141] Nézze, kedvesem.

[142] Ez még Pétervárott kezdődött.

És forró, nagyon forró könnyekkel hirtelen sírva fakadt. Csak úgy ömlött a könnye. Piros selyem zsebkendőjével eltakarta a szemét, és vagy öt percig görcsösen zokogott, zokogott. Végigborzongtam. Ez az ember, aki húsz év óta jövendölt nekünk, a mi igehirdetőnk, tanítómesterünk, pátriárkánk, Kukolnyikunk, aki fenségesen, toronymagasan állt mindnyájunk felett, és aki előtt - ezt is megtiszteltetésnek tartva - oly őszinte szívvel fejet hajtottunk, most egyszeriben itt zokog, úgy zokog, mint egy csínytevő apró kölyök, várva a nádpálcát, amelyért épp elment a tanító. Borzasztóan megsajnáltam. Nyilván ugyanúgy hitt a „kibitkában", mint abban, hogy én ott ülök mellette, és éppen ezen a reggelen, most, ebben a pillanatban várta - mindezt Herzen művei meg valamiféle saját költeménye miatt! A mindennapi valóságnak ez a mélységes, teljes nem ismerése megindító is volt, de valahogy ellenszenves is.

Végül abbahagyta a sírást, felállt a díványról, és megint járkálni kezdett a szobában, közben tovább beszélgetett velem, de pillanatonként kikukucskált a kis ablakon, és kifülelt az előszobába. Beszélgetésünk csapongva folytatódott. Minden igyekezetem, hogy megnyugtassam, minden érvelésem - falra hányt borsó volt. Nem nagyon figyelt, de mégis rettentően nagy szükségét érezte, hogy nyugtassam, így hát szüntelenül ilyen értelemben beszéltem. Láttam, hogy most nem tud meglenni nélkülem, és a világért sem engedne el. Ott maradtam hát, és jó két órát elüldögéltünk együtt. Beszélgetés közben megemlítette, hogy Blum magával vitt két kiáltványt is, amelyeket nála találtak.

- Miféle kiáltványokat?! - szóltam bolond fejjel megrémülve. - Hát talán ön is...

- Eh, becsempésztek hozzám tíz példányt - felelte bosszúsan (hol dölyfösen és bosszúsan, hol rettentő panaszosan és alázatosan beszélt velem), de nyolcat már elintéztem, úgyhogy Blum csak kettőt kobozott el...

Ekkor hirtelen elvörösödött felháborodásában.

- Vous me mettez avec ces gens-là![143] Csakugyan feltételezi, hogy egy bandába kerülhetek azokkal a gazfickókkal, röpiratcsempészekkel, Pjotr Sztyepanoviccsal, a fiacskámmal, avec ces espritsforts de la lâcheté.[144] Ó, Istenem!

- Ej! Hát nem tévesztették össze önt valakivel? Egyébként ez badarság, ez nem lehet! - jegyeztem meg.

- Savez-vous - tört fel belőle hirtelen -, gyakran úgy érzem, que je fairai là-bas quelque esclandre.[145] Ó, ne menjen el, ne hagyjon magamra! Ma carrière est finie aujourd'hui, je le sens.[146] Lehet, hogy rávetem magamat valakire, és megharapom, mint az a hadnagy...

Furcsa tekintettel nézett rám - ijedten, de egyben mintha meg is akart volna ijeszteni. Valóban mind jobban bosszankodott valakire vagy valamire, ahogyan telt az idő, és nem jelent meg a „kibitka"; már-már dühbe gurult. Nasztaszja, aki valami miatt bejött a konyhából az előszobába, váratlanul feldöntötte az álló fogast. Sztyepan Trofimovics összerezzent, és mozdulatlanná dermedt; amikor pedig tisztázódott a dolog, szinte rikácsolva ráripakodott Nasztaszjára, és toporzékolva visszakergette a konyhába. Egy pillanat múlva kétségbeesetten rám nézett, és így szólt:

---

[143] Maga egy kalap alá vesz engem azzal a népséggel!

[144] Ezekkel a hetvenkedő gyávákkal.

[145] Tudja... hogy ott valami botrányt csapok.

[146] Érzem, hogy ma véget ér a pályafutásom.

- Végem van! Cher - leült mellém, és szánalmasan, nagyon szánalmasan, merően a szemembe nézett -, cher, én nem Szibériától félek, esküszöm magának, ó, je vous jure[147] (még könnybe is lábadt a szeme), mástól félek én...

Már az arckifejezéséből kitaláltam, hogy végre-valahára mondani akar valami rendkívülit, amit mindeddig magában tartott.

- A szégyentől félek - suttogta titokzatosan.

- Milyen szégyentől? Épp ellenkezőleg! Higgye el, Sztyepan Trofimovics, hogy mindez még ma tisztázódik, és a maga javára dől el...

- Maga tehát biztos abban, hogy megbocsátanak?

- Hogyhogy „megbocsátanak”? Micsoda szavak! Hát mit követett el ön? Biztosítom, hogy semmi rosszat sem követett el!

- Qu’en savez-vous,[148] az egész életem olyan volt, cher... Minden eszükbe jut... és ha nem is találnak semmit, *annál rosszabb* - tette hozzá egészen váratlanul.

- Hogyhogy annál rosszabb?

- Rosszabb.

- Nem értem.

- Barátom, kedves barátom, ám küldjenek Szibériába, Arhangelszkbe, fosszanak meg jogaimtól; ha el kell vesznem, hát vesszek el! De... mástól félek én (megint suttogás, ijedt arc, titokzatosság).

- De mitől, mitől?

- Megvesszőznek - mondta, és kétségbeesetten nézett rám.

- Ki vesszőzi meg? Hol? Miért?! - kiáltottam rémülten; attól tartottam, hogy megőrül.

- Hol? Hát ott... ahol szokták.

- De hol szokták?

- Eh, cher - suttogta szinte a fülembe -, egyszer csak megnyílik a padló az ember lába alatt, derékig leengedik... Ezt mindenki tudja.

- Mese! - kiáltottam fel, kitalálva, mire gondol. - Régi mese, hát csakugyan mindmáig elhitte? - Felnevettem.

- Mese! Valahonnan csak származnak ezek a mesék, bár az, akit megvesszőznek, nem szokta elmondani. Én már tízezerszer is elképzeltem!

- De önt, miért vesszőznék meg éppen önt? Hisz semmit sem követett el!

- Annál rosszabb: látni fogják ugyan, hogy nem követtem el semmit, és mégis megvesszőznek.

- És biztosra veszi, hogy evégett Pétervárra szállítják!

---

[147] Esküszöm.

[148] Mit tud maga erről.

- Kedves barátom, megmondtam már, hogy én semmit sem sajnálok, ma carrière est finie.[149] Attól a perctől fogva, hogy Szkvoresnyikiben elbúcsúzott tőlem, nem sajnálom az életemet... de a szégyen, a szégyen, que dira-t-elle,[150] ha megtudja?

Kétségbeesetten tekintett rám szegény, és fülig elpirult. Én is lesütöttem a szememet.

- Nem tud meg semmit, mert nem történik önnel semmi. Annyira megdöbbentett, Sztyepan Trofimovics, mintha életemben most beszélnék önnel először.

- Kedves barátom, ez nem félelem. De még ha megbocsátanak, ha visszahoznak ide, és hozzám se nyúlnak - én akkor is elvesztem. Elle me soupçonnera toute sa vie...[151] engem, engem, a költőt, a gondolkodót, azt az embert, aki előtt huszonkét éven át fejet hajtott!

- Eszébe se jut.

- De eszébe jut - suttogta mély meggyőződéssel. - Többször beszéltünk erről Pétervárott, nagyböjtben a hazautazásunk előtt, amikor mind a ketten féltünk... Elle me soupçonnera toute sa vie... és hát hogyan győzzem meg az ellenkezőjéről? Hihetetlenül hangzana. És ki hiszi el ebben a kis eldugott városban, c'est invraisemblable... Et puis les femmes...[152] Örülni fog neki. Nagyon el lesz keseredve, nagyon és őszintén mint igaz barát, de titokban örülni fog... Fegyvert adok neki magam ellen egész életemre. Ó, elveszett az én életem! Húszévi tökéletes boldogság vele... és most tessék!

Tenyerébe rejtette az arcát.

- Sztyepan Trofimovics! Nem volna jó, ha rögtön értesítené Varvara Petrovnát a történtekről? - ajánlottam.

- Isten őrizz! - Megremegett és felugrott. - A világért se, soha, azok után, amiket búcsúzáskor Szkvoresnyikiben mondott, so-ha-sem!

Csak úgy villámlott a szeme.

Ott ültünk még körülbelül egy órát vagy többet is, állandóan várva valamit - ez már rögeszmévé vált. Ismét lefeküdt, még a szemét is behunyta, és így feküdt vagy húsz percig, egy szót se szólt, úgyhogy én már azt hittem, hogy elaludt vagy elbódult. Egyszer csak gyorsan felkelt, lerántotta fejéről a törülközőt, felugrott a díványról, odarohant a tükörhöz, remegő kézzel nyakkendőt kötött, mennydörgő hangon bekiáltotta Nasztaszját, és parancsolóan kérte a felöltőjét, az új kalapját meg a botját.

- Nem bírom tovább - mondta elcsukló hangon -, nem bírom, nem bírom!... Magam megyek.

- Hová? - kérdeztem, és én is felugrottam.

- Lembkéhez. Cher, ezt meg kell tennem okvetlenül. Kötelességem. Én állampolgár vagyok és ember, nem holmi forgács, nekem jogaim vannak, és én érvényesíteni akarom a jogaimat... Húsz évig nem követeltem a jogaimat, egész életemben bűnös módon megfeledkeztem róluk... de most követelni fogom. Meg kell mondania nekem mindent, mindent! Sürgönyt kapott. Engem ne merjen tovább gyötörni, hanem tartóztasson le, tartóztasson le, tartóztasson le!

---

[149] Az én pályafutásom véget ért.

[150] Mit mond majd ő.

[151] Egész életén át gyanúsítani fog.

[152] Ez valószínűtlen... Meg aztán az asszonyok.

Szinte rikácsolva, toporzékolva kiabált.

- Helyesen teszi - mondtam szándékosan a lehető legnyugodtabban, bár nagyon féltettem. - Ez valóban jobb, mint ilyen bánatban itt gubbasztani, de a hangulata sehogy sem tetszik; nézze csak meg magát, rá se lehet ismerni, hát így akar oda menni? Il faut être digne et calme avec Lembke.[153] Most csakugyan képes volna ott rávetni magát valakire és megharapni.

- Magam szolgáltatom ki magamat. Egyenest bemegyek az oroszlán szájába...

- De én is önnel tartok.

- Legalább ennyit elvártam magától, elfogadom ezt az áldozatot, az igaz barát áldozatát, de csak addig a házig, csak a házig: nem szabad, nincs joga kompromittálnia magát tovább a társaságommal. Ó, croyez-mois, je serai calme![154] E pillanatban fölemelkedtem à la hauteur de tout ce qu'il y a de plus sacré...[155]

- Lehet, hogy a házba is bemegyek önnel - szakítottam félbe. - Tegnap Viszockij révén értesített az az ostoba bizottság, hogy számítanak rám, és meghívnak arra a holnapi ünnepélyre rendezőnek vagy micsodának... mint egyikét annak a hat fiatalembernek, akik felügyelnek majd a tálcákra, udvarolnak a hölgyeknek, a helyükre vezetik a vendégeket, és fehér meg piros szalagokból való csokrot viselnek a bal vállukon. Vissza akartam utasítani, de most miért ne mehetnék be a házba azzal az ürüggyel, hogy magával Julija Mihajlovnával akarom megbeszélni a dolgot... Így hát együtt megyünk be.

Bólogatva hallgatta, de valószínűleg nem értett semmit. Már a küszöbön álltunk.

- Cher - mondta kezét a sarokban égő örökmécses felé nyújtva -, cher, én sohasem hittem ebben, de... ám legyen, ám legyen! (Keresztet vetett.) Allons![156]

„No, így mégiscsak jobb - gondoltam, ahogy kimentünk a tornácra -, útközben majd segít a friss levegő, lecsillapodunk, hazatérünk, és lefekszünk aludni..."

De gazda nélkül csináltam a számvetést. Éppen útközben történt egy olyan esemény, amely még jobban megrázta Sztyepan Trofimovicsot, és megadta neki az utolsó lökést, úgyhogy bevallom, nem vártam volna barátunktól olyan fürgeséget, amilyenről azon a délelőttön tanúságot tett. Szegény barátom, derék barátom!

---

[153] Lembkével méltóságteljesen és higgadtan kell viselkedni.

[154] Ó, higgye el nekem, higgadt leszek!

[155] A legszentebb dolgok magasába.

[156] Menjünk!

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Flibustier-k. A végzetes délelőtt

1

Az az esemény, amely útközben történt velünk, szintén megdöbbentő volt. De mindezt sorjában kell elmondanom. Egy órával korábban, mint ahogy Sztyepan Trofimovics és én kiléptünk az utcára, a városon végighaladt egy embercsapat, amelyet sokan kíváncsian figyeltek: a Spigulin-gyár munkásai; lehettek vagy hetvenen, talán többen is. A csapat illendően, fegyelmezett rendben, szinte szótlanul haladt. Később némelyek azt állították, hogy ez a hetven ember a Spigulin-gyár összesen vagy kilencszáz munkásának a választott képviselője volt, akiket azért küldtek a kormányzóhoz, hogy a tulajdonosok távollétében az igazgató ellen követeljenek megtorlást, aki becsukta a gyárat, és amikor elbocsátotta a munkásokat, orcátlanul megrövidítette őket. Ez olyan tény, amelyhez most már semmi kétség nem férhet. Mások mindmáig elvetik a választást, azt állítva, hogy hetven ember túlságosan sok lenne küldöttségnek, és hogy ez a tömeg csupán a legjobban becsapott munkásokból verődött össze, akik csakis a maguk nevében akartak eljárni, úgyhogy általános gyári „lázadás", amelyről később annyit mennydörögtek, egyáltalán nem is volt. Ismét mások szenvedélyesen azt erősítgették, hogy ez a hetven ember nem közönséges zendülő volt, hanem határozottan politikai, vagyis ezeket az amúgy is izgága embereket - nyilván becsempészett röplapokkal - még jobban feltüzelték. Egyszóval ma sem tudjuk pontosan, hogy volt-e itt felbujtás, érvényesült-e külső hatás. Az én egyéni véleményem pedig az, hogy a becsempészett röplapokat egyáltalán nem olvasták a munkások, mert ha elolvassák is, egyetlen szót sem értenek belőlük, már csak azért sem, mert szerzőik stílusuknak minden pőresége ellenére is fölöttébb homályosan írnak. De mivel a gyári munkások csakugyan nehéz helyzetben voltak - a rendőrség pedig, amelyhez fordultak, nem akarta tudomásul venni, hogy megrövidítették őket - mi sem volt természetesebb annál az elgondolásuknál, hogy együtt elmennek „magához a tábornokhoz", ha lehet, sőt feliratot is visznek a menet élén, fegyelmezetten térdre borulnak, és elmondják neki a panaszukat, mint magának a Gondviselésnek. Szerintem ide nem kell se lázadás, se küldöttség, mert ez ősi, történelmi módszer: az orosz nép emberemlékezet óta szerette a párbeszédet, „magával a tábornokkal", voltaképpen pusztán kedvtelésből, bármivel végződjék is aztán az a párbeszéd.

Éppen ezért én teljesen biztosra veszem, hogy ha Pjotr Sztyepanovics, Liputyin és esetleg még valaki - talán Fegyka is - előzőleg ott sürgölődtek a munkások között (erre a körülményre valóban eléggé kétségtelen bizonyítékaink vannak), és beszéltek is velük, bizonyára legfeljebb kettővel-hárommal vagy öttel, csupán próbaképpen tették, és hogy ebből a beszélgetésből nem sült ki semmi. Ami pedig a lázadást illeti - ha a munkások meg is értettek valamit az ő propagandájukból, minden bizonnyal nem is hallgatták tovább, mert ostobaságnak és egyáltalán nem nekik valónak tartották. Más a helyzet Fegykával: őneki alighanem több szerencséje volt, mint Pjotr Sztyepanovicsnak. Amint azóta kétségtelenül kiderült, a városunkban három nappal később bekövetkezett gyújtogatásban Fegykával együtt valóban részt vett két gyári munkás, és még később, egy hónap múlva újabb három volt munkást fogtak el a járásban szintén gyújtogatás és rablás miatt. De ha Fegykának sikerült is rávennie őket a közvetlen, határozott cselekvésre, megint csakis ezt az ötöt sikerült, mert a többiekről semmi effélét nem lehetett hallani.

Bárhogyan történt is, a munkások végre megérkeztek a kormányzói ház előtti térre, és az egész csapat fegyelmezetten, szótlanul felsorakozott. Aztán szájtátva rábámultak a tornácra, és várni kezdtek. Azt hallottam, hogy mihelyt megálltak ott, állítólag rögtön levették a sapkájukat, tehát talán már egy fél órával a kormányzóság gazdájának megjelenése előtt, aki a véletlen játékából akkor éppen nem volt otthon. A rendőrség nyomban megjelent, először csak szórványosan, de aztán a lehető legteljesebb létszámban; természetesen fenyegetően kezdték: szétoszlásra szólították fel a tömeget. De a munkások makacsul álltak ott, akár a birkanyáj, amely valami kerítéshez ért, s tömören azt felelték, hogy ők „magához a tábornokhoz" jöttek; szilárd eltökéltség látszott rajtuk. A fülsértő ordítozás abbamaradt: hamarosan töprengés, a feljebbvalók homlokráncoltató zord gondja, fáradozása és suttogva kiadott, titkos intézkedései váltották fel. A rendőrfőnök jobbnak látta, ha megvárják magának von Lembkének a visszaérkezését. Szófia beszéd az, hogy lóhalálában nyargalt oda, és már a kocsiból kihajolva elkezdett verekedni. Valóban szinte repült, mert szeretett repülni sárga farú kocsiján, és annak arányában, ahogy a „szakadásig hajszolt lógósok" mind eszeveszettebben száguldottak, és ezzel elragadtatták az üzletsor valamennyi kereskedőjét, ő fel-felállt a kocsiban, majd egy külön e célra, oldalt felszerelt szíjban megfogózva teljes magasságában felegyenesedett, és jobb kezét a messziség felé nyújtva - mint a szoboralakok -, ilyen módon nézett szét a városban. De a jelen esetben nem verekedett, és bár a kocsiból szinte kiröppenve sehogy sem tudott visszatartani egy durva szitkot, csakis azért eresztette meg, hogy ne veszítse el népszerűségét. Még inkább szóbeszéd az, hogy szuronyos katonákat vezényeltek oda, és hogy valahová tüzérségért és kozákokért sürgönyöztek: ezek mesék, amelyeket most már azok sem hisznek el, akik kitalálták őket. Az is badarság, hogy tűzoltólajtokat rendeltek oda, és lelocsolták a népet. Hja Iljics csupáncsak azt kiáltotta hirtelen haragjában, hogy ezt senki se viszi el szárazon; bizonyára ebből csinálták a hordókat, amelyek ily módon a fővárosi lapok tudósításaiba is belekerültek. A legvalószínűbb változat feltehetőleg az volt, hogy először is minden kéznél levő rendőrrel körülvétették a tömeget, aztán futárt küldtek Lembkéhez: az első kerület rendőrbiztosát, aki a rendőrfőnök kocsijában máris nyargalt a Szkvoresnyikibe vezető úton, mert tudta, hogy von Lembke egy félórája oda indult hintajában...

De bevallom, számomra mégis megoldatlan marad a kérdés: a kérelmezők ilyen jelentéktelen, vagyis hétköznapi - bár hetvenfőnyi - csapatát hogyan fújhatták fel mindjárt az első pillantásra egyszeriben olyan lázadássá, amely az állam alapjainak megingatásával fenyeget? Miért vetette rá magát erre az eszmére maga Lembke is, amikor húsz perc múlva, a futár nyomában, megjelent? Én azt hiszem (de ez megint csak személyes véleményem), hogy Ilja Iljicsnek, aki jó komaságba került az igazgatóval, előnyösebb volt, ha ilyen színben tünteti fel ezt a tömeget, mégpedig éppen azért, hogy megakadályozza Lembkét az ügy helyes kivizsgálásában; voltaképpen pedig maga Lembke sugalmazta ezt neki. A legutóbbi két nap alatt hét rendkívüli, titkos, egyébként igen kusza megbeszélésük volt, amelyekből Ilja Iljics mégiscsak leszűrte azt, hogy felettese makacsul ragaszkodik a kiáltványok hatásának és annak feltételezéséhez, hogy a Spigulin-gyáriakat valaki szociális zendülésre bujtogatta, mégpedig annyira ragaszkodik, hogy talán maga is sajnálná, ha ez a felbujtás szóbeszédnek bizonyulna. „Valami kitüntetést akar kapni Pétervárról - gondolta a mi ravasz Ilja Iljicsünk, amikor kijött von Lembkétől -, ám legyen, ez nekünk is kapóra jön."

De én biztos vagyok abban, hogy szegény Andrej Antonovics nem kívánt lázadást még a saját kitüntetése érdekében sem. Ő rendkívül kötelességtudó hivatalnok volt, aki egészen a házasságáig megőrizte ártatlanságát. De hát ő tehetett arról, hogy az ártatlan kincstári tűzifa meg az ugyanolyan ártatlan Minnchen helyett egy negyvenéves hercegnő emelte magához?! Szinte biztosan tudom, hogy ettől a végzetes délelőttől kezdve mutatkoztak az első nyilvánvaló jelei annak az állapotnak, amely aztán - ahogy beszélik - abba a bizonyos, különleges svájci

intézetbe juttatta szegény Andrej Antonovicsot, ahol állítólag még most is új erőt gyűjt. De ha feltételezzük, hogy éppen ezen a délelőttön tűntek elő *valaminek* nyilvánvaló tényei, akkor szerintem azt is feltehetjük, hogy már az előző estén is mutatkozhattak hasonló tények, ha nem is ennyire nyilvánvalóak. A legbizalmasabb értesülések alapján (mondjuk például, hogy később, immár nem diadalmasan, hanem *szinte* bűnbánóan - mert egy nő sohasem bánja meg a bűnét *teljesen* - maga Julija Mihajlovna közölte velem ennek a történetnek egy kis töredékét) tudomásom van arról, hogy Andrej Antonovics az előző este, sőt már késő éjjel, hajnali két óra után átment a feleségéhez, felköltötte és követelte, hogy hallgassa meg az „ultimátumát". Ez a követelés annyira nyomatékos volt, hogy az asszony kénytelen volt felkelni nyoszolyájából, majd - miután hajcsavaros fejjel méltatlankodva leült egy heverőre - szarkasztikus megvetéssel ugyan, de mégis végighallgatni. Ekkor ébredt rá először, hogy hová jutott az ő Andrej Antonovicsa, és megrémült. Végre magához kellett volna térnie, és meglágyulnia, de ő elleplezte rémületét, és még csökönyösebben megmakacsolta magát. Neki is megvolt (mint alighanem minden feleségnek) a saját bánásmódja Andrej Antonoviccsal szemben, amelyet már nemegyszer kipróbált, és amellyel jó néhányszor már-már az őrületbe kergette. Julija Mihajlovna módszere abban állt, hogy megvetően hallgatott egy óráig, kettőig, egy napig, vagy akár három napig is, konokul hallgatott, bármit mondott, bármit csinált is a férje, azt se bánta volna, ha felmászik az ablakba, hogy levesse magát a második emeletről - elviselhetetlen bánásmód egy érző szívű ember számára! Meg akarta-e büntetni a férjét Julija Mihajlovna a legutóbbi napokban elkövetett baklövéseiért és helytartói minőségében az ő közigazgatási képességeivel szemben tanúsított féltékeny irigységéért; felháborodott-e azon, hogy bírálta az ő viselkedését a fiatalsággal és városunk egész társadalmával, anélkül, hogy megértette volna messze tekintő és ravasz politikai céljait; haragudott-e a Pjotr Sztyepanovicsra való esztelen és bárgyú féltékenysége miatt - mindenesetre eltökélte, hogy most se lágyul meg, még a hajnali három óra és Andrej Antonovics soha nem látott felindultsága ellenére sem. Férje az öltözőszoba szőnyegein magánkívül előre-hátra és összevissza járkálva elmondott mindent, mindent, igaz, hogy teljesen összefüggéstelenül, de azért *mindent*, ami felgyülemlett benne, mert már túlment minden határon. *Azzal* kezdte, hogy őrajta mindenki nevet, és őt „az orránál fogva vezetgetik". „Köpök a kifejezésre! - rikácsolta rögtön, ahogy elkapta az asszony gúnyos mosolyát. - Ám legyen »az orromnál fogva«, ha egyszer ez az igazság!..." „Nem úgy, nagysád, eljött a pillanat; tudja meg, hogy most nincs helyén a nevetés meg a női kacérság többi cselfogása. Nem egy kényes dáma budoárjában vagyunk, hanem léggömbön lebegünk, mint két elvont lény, akik azért találkoztak, hogy megmondják az igazságot." (Persze ki-kizökkent a kerékvágásból, és nem mindig találta meg a helyes formát egyébként nagyon is helyes gondolatainak.) „Maga, nagyságos asszonyom, maga mozdított ki a régebbi helyzetemből, én csakis a maga kedvéért, a maga becsvágyáért fogadtam el ezt az állást... Szarkasztikusan mosolyog? Ne siessen annyira, de diadalmaskodjék. Tudja meg, asszonyom, tudja meg, hogy én képes lettem volna megbirkózni ezzel az állással, sőt nem is csak ezzel az eggyel, hanem tíz ilyennel is, mert megvan hozzá a tehetségem; de magával, nagyságos asszonyom, maga mellett - nem lehet megbirkózni vele; mert maga mellett nekem nincs tehetségem. Két középpont nem létezhet, maga pedig kettőt csinált, egyet nálam, a másikat pedig a saját budoárjában - ez két hatalmi központ, asszonyom, de én ezt nem engedem, nem engedem!! A hivatalban, akár a házasságban, egy központnak kell lennie, mert kettő nem lehet... Mivel hálált meg nekem bármit is? - folytatta kiabálva. - A mi házasságunk csakis abból állt, hogy maga egész idő alatt, szüntelenül azt bizonygatta nekem, hogy jelentéktelen, buta, sőt aljas vagyok, én meg egész idő alatt szüntelenül és megalázóan kénytelen voltam azt bizonygatni magának, hogy nem vagyok jelentéktelen, egyáltalán nem vagyok buta, nemeslelkűségem pedig mindenkit meglep - hát nem megalázó ez mindkét fél részéről?" Ekkor gyorsan és sűrűn topogni kezdett a szőnyegen mindkét lábával, úgyhogy Julija

Mihajlovna kénytelen volt zord méltósággal felemelkedni. Andrej Antonovics erre gyorsan elhallgatott, viszont érzelgősségbe csapott át, zokogni kezdett (igen, zokogni), és Julija Mihajlovna mélységes hallgatásától mindjobban eszét vesztve, a mellét verve sírt csaknem öt teljes percig. Végül jóvátehetetlenül melléfogott: elárulta, hogy féltékeny rá Pjotr Sztyepanovics miatt. Ráeszmélve, hogy bődületes ostobaságot követett el, éktelen dühbe gurult, és azt kiabálta, hogy nem engedi elvetni az Istent; hogy szétkergeti az asszony hitetlen, pimasz társaságát; hogy egy helytartónak, következésképp a feleségének is valósággal kötelessége hinni Istenben; hogy ő azokat a fiatalembereket nem tűri meg; hogy „magának, nagyságos asszonyom, magának, a tulajdon méltósága végett is törődnie kellett volna a férjével, kiállnia a tehetsége mellett még akkor is, ha gyenge képességű volna (én pedig egyáltalán nem gyenge képességű ember vagyok!), ennek ellenére éppen maga az oka annak, hogy engem itt mindenki lenéz, éppen maga hangolta ellenem mindnyájukat!...” Azt kiabálta, hogy a nőkérdést eltörli, hogy ezt a romlott szellemet kifüstöli, és a nevelőnők javára (az ördög vigye el őket!) közadakozásból szervezett ostoba ünnepélyt mindjárt holnap betiltja és szétkergeti; hogy az útjába akadó első nevelőnőt mindjárt holnap reggel kizavartatja a kormányzóságból, „mégpedig kozákkal, kérem!” „Csak azért is, csak azért is!” - rikácsolta. „Tudja-e, tudja-e - kiáltozta -, hogy a gyárban állandóan bujtogatják az embereket a maga naplopói, és hogy nekem erről tudomásom van? Tudja-e, hogy szántszándékkal kiáltványokat dobálnak szét, szánt-szán-dék-kal, kérem?! Tudja-e, hogy én ismerem négy gazfickónak a nevét, és hogy megőrülök, végképpen megőrülök!!!...” Ám ekkor Julija Mihajlovna egyszerre abbahagyta a hallgatást, és szigorúan kijelentette, hogy maga is régóta tud ezekről a bűnös tervekről, és hogy mindez ostobaság, csak a férje túl komolyan veszi, ami pedig azokat a kópékat illeti, hát ő nemcsak azt a négyet ismeri, hanem valamennyit (ezt csak füllentette); de amiatt esze ágában nincs megőrülni, ellenkezőleg, most még jobban bízik az eszében, és reméli, hogy harmonikus befejezéshez juttatja az egészet: serkenti a fiatalokat, majd jobb belátásra téríti, hirtelen-váratlan bebizonyítja nekik, hogy tudnak a terveikről, aztán pedig új célokat tűz eléjük valami ésszerűbb és nemesebb tevékenység végett. Ó, mi történt ebben a pillanatban Andrej Antonoviccsal! Amikor megtudta, hogy Pjotr Sztyepanovics megint lóvá tette, és olyan otrombán csúfot űzött belőle, hogy a feleségének sokkal korábban és többet elárult, mint őneki; és végül hogy talán éppen maga Pjotr Sztyepanovics a főkolompos, valamennyi bűnös terv értelmi szerzője - őrjöngeni kezdett. „Tudd meg, te esztelen, de gonosz nőszemély - harsogta egyszeriben széttépve minden láncot -, tudd meg, hogy azt a méltatlan szeretődet rögtön letartóztatom, bilincsbe veretem, és a sáncbörtönbe vitetem, vagy... vagy én magam, itt a szemed láttára, rögtön kiugrom az ablakon!” Erre a szóözönre Julija Mihajlovna, a dühtől elzöldülve nyomban, hosszan, harsányan gurgulázó, bugyborékoló kacagásban tört ki, szakasztott úgy, ahogy a francia színházban a kacér nőket játszó, százezerért Párizsból szerződtetett színésznő neveti ki szemtől szembe a férjét, aki féltékenykedni mer rá. Von Lembke már-már az ablakhoz rohant, de hirtelen megállt, mintha gyökeret vert volna a lába, összetette kezét a mellén, és halottsápadtan, baljós tekintettel nézett kacagó feleségére. „Tudod-e, tudod-e, Julija... - kezdte zihálva, könyörgő hangon - tudod-e, hogy én is képes vagyok valamire?” De a legutolsó szavait követő újabb, még erősebben kirobbanó kacagásra összeszorította fogait, felnyögött, és hirtelen megiramodott - nem az ablak, hanem a felesége felé, és ráemelte az öklét! Nem sújtott le vele - nem, nem és nem, ellenkezőleg, ő omlott össze ott azonnal: a lábát alig érezve berohant dolgozószobájába, ruhástul hasmánt rávetette magát a megvetett ágyra, a feje búbjáig görcsösen beburkolózott a lepedőbe, és úgy feküdt ott vagy két óra hosszat - álmatlanul, gondolatok nélkül, kő nehezedett a szívére, tompa, merev kétségbeesés a lelkére. Néha kínzó, lázas remegés rázta meg egész testét. Teljesen haszontalan és összefüggéstelen dolgok jutottak eszébe; például hol arra a régi órára gondolt, amely tizenöt évvel ezelőtt, Pétervárott, a falán függött, és amelynek a percmutatója leesett; hol Milbois-ra, a fölöttébb vidám hivatalnokra,

akivel a Sándor-parkban verebet fogtak, és csak amikor megfogták, kaptak észbe - az egész park hallatára nevettek rajta -, hogy az egyikük már törvényszéki ülnök. Azt hiszem, reggel hétkor aludt el, anélkül, hogy észrevette volna, jóízűen aludt, és nagyon szépeket álmodott. Amikor tíz óra tájban felébredt, hirtelen vadul felugrott az ágyból, egyszerre eszébe jutott minden, és tenyerével csattanósan a homlokára csapott: sem a reggeli nem kellett neki, sem Blumot, sem a rendőrfőnököt, sem azt a hivatalnokot nem fogadta, aki azért jött, hogy figyelmeztesse: a -i gyűlés részvevői várják ezen a délelőttön, hogy ott elnököljön, semmit se hallott és nem is akart érteni, hanem eszeveszetten rohant Julija Mihajlovna lakosztályába. Ott Szofja Antropovna, egy nemes származású kis öregasszony, aki már régóta a Julija Mihajlovna kenyerén élt, elmagyarázta neki, hogy őnagysága egy nagy társasággal, három fogaton már tíz órakor elindult Szkvoresnyikibe, Varvara Petrovnához, hogy megnézzék az oda tervezett, két hét múlva sorra kerülő, immár második ünnepély színhelyét; és hogy ebben már három napja megegyezett magával Varvara Petrovnával. Andrej Antonovics e hírtől meghökkenve visszament dolgozószobájába, és azt parancsolta, hogy azonnal fogjanak be. Alig tudta kivárni. Lelke majd elepedt Julija Mihajlovnáért - csak rápillanthasson, csak öt percig mellette lehessen; hátha az asszony is rátekint figyelmére méltatja, rámosolyog úgy, mint régen, és megbocsát - ó, ó! „De hol késik az a fogat?!" Gépiesen felütötte az asztalon heverő vaskos könyvet (néha könyvből fürkészte a jövőt olyan módon, hogy találomra felütötte, és jobboldalt fenn elolvasott három sort). Erre esett a pillantása: „Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles."[157] Voltaire, *Candide*. Köpött egyet, és máris szaladt, hogy kocsiba szálljon. „Szkvoresnyikibe!" A kocsis később elmondta, hogy az úr az egész úton noszogatta, de amikor már közeledtek az udvarházhoz, váratlanul azt parancsolta, hogy forduljanak meg és nyargaljanak vissza a városba. „Amilyen gyorsan csak lehet!" De még a városi sáncig sem értek, amikor ismét megállította a fogatot, kiszállt, és az úton át a mezőre indult. „Én azt hittem, hogy valami szükségre ment, de csak megállt, nézegetni kezdte a virágokat, és olyan furcsán állt ott egy ideig, hogy már igazán szeget ütött a fejembe a dolog" - így számolt be később a kocsis. Emlékszem, milyen volt az idő azon a délelőttön: hideg és derűs, de szeles szeptemberi nap. Az útról leballagó Andrej Antonovics elé zord tájkép tárult: csupasz mező, amelyről már rég betakarították a gabonát; a fel-felüvöltő szél legfeljebb csak haldokló sárga virágok szánalmas maradványait lengette ide-oda... Talán össze akarta hasonlítani magát és sorsát ezekkel a dérütötte, fagycsípte, satnya kis virágokkal? Nem hiszem. Sőt egészen biztosra veszem, hogy nem, és hogy egyáltalán nem is vett ő tudomást a virágokról, a kocsis, sőt az első kerületi rendőrbiztos tanúsága ellenére sem, aki abban a pillanatban robogott oda a rendőrfőnök kocsiján, és később azt állította, hogy valóban egy sárga virágcsokorral találta ott a kormányzót. Ez a rendőrbiztos, Vaszilij Ivanovics Flibusztyerov - lelkes közigazgatási személyiség - még eléggé új jövevény volt városunkban, de máris zajos hírnévre tett szert túláradó ügybuzgalmával, a végrehajtó hatalom valamennyi módszerének huszáros alkalmazásával és szinte születése óta tartó pityókosságával. Mihelyt leugrott a kocsiról, anélkül, hogy egy csöppet is fennakadt volna azon, hogy mivel van elfoglalva felettese, eszelős, de meggyőződést tükröző külsővel, egy szuszra jelentette, hogy „a városban zavargás van".

- Mi? Hogy? - fordult feléje Andrej Antonovics szigorú arccal, de a legkisebb csodálkozás nélkül, mintha a dolgozószobájában volna; teljesen megfeledkezett a hintóról meg a kocsisról.

- Flibusztyerov, az első kerület rendőrbiztosa, kegyelmes uram. A városban lázadás van.

---

[157] „Minden a legjobban van ezen a legeslegjobb világon."

- Flibustier-k?[158] - kérdezte eltűnődve Andrej Antonovics.

- Igenis, kegyelmes uram. Lázadoznak a spiguliniak.

- A spiguliniak!...

A „spiguliniak" említésekor mintha eszébe jutott volna valami. Még össze is rezzent, és a homlokához emelte az ujját: „a spiguliniak!" Még mindig tűnődve, ráérősen, szótlanul a hintóhoz indult, felült és a városba hajtatott. A rendőrbiztos a kocsival utána.

Elképzelem, hogy útközben különböző témákkal kapcsolatban - ha homályosan is - sok nagyon érdekes dolog jutott eszébe, de aligha volt bármilyen határozott gondolata vagy eltökélt szándéka, mikor a kormányzói ház előtti térre érkezett. De mihelyt megpillantotta a „lázadók" felsorakozott és rendületlenül álló tömegét, a rendőrök láncát, a tehetetlen (bár lehet, hogy szántszándékkal tehetetlen) rendőrfőnököt, és látta a feléje irányuló általános várakozást, minden vér a szívébe tódult. Sápadtan szállt ki a hintóból.

- Sapkát le! - mondta zihálva, alig hallhatóan. - Térdre! - rikácsolta annyira váratlanul, hogy őt magát is meglepte, és alighanem éppen ebben a váratlanságban kell keresni az egész következő drámai kifejlet nyitját. Olyan volt ez, akár a farsangi szánkó a hegyen: el lehet-e képzelni, hogy megálljon a lejtő közepén, amikor csak úgy repül lefelé?! Andrej Antonovics - talán éppen balszerencséjére - világéletében kitűnt derűs természetével, és sohasem kiabált rá senkire, és sosem toporzékolt; márpedig az ilyenek esetében veszélyesebb, ha egyszer megtörténik, hogy a szánkójuk valamilyen okból hirtelen lefelé iramlik a hegyről. Forogni kezdett körülötte minden.

- Flibustier-k! - üvöltötte még rikácsolóbban, még idétlenebbül, és elcsuklott a hangja. Csak állt ott, még nem tudja, mit fog tenni, csak azt tudta és érezte egész valójával, hogy most okvetlenül tenni fog valamit.

„Úristen!" - hallatszott a tömegből. Egy legény keresztet vetett; hárman-négyen már-már valóban le akartak térdelni, de a többiek, az egész tömeg, előretódultak vagy három lépést, és mind egyszerre lármázni kezdtek: „Kegyelmes uram... negyvenért fogadtak fel bennünket... az igazgató... nem tudnál-e szólni" - és így tovább és így tovább. Semmit sem lehetett érteni.

Sajnos, Andrej Antonovics is képtelen volt megérteni bármit: a virágok még mindig ott voltak a kezében. Az ő szemében olyan nyilvánvaló volt a lázadás, mint az imént Sztyepan Trofimovics szemében a kibitka. A szemüket rá meresztő „lázadók" tömege között lelki szemei előtt pedig szüntelenül ott cirkált az őket „hergelő" Pjotr Sztyepanovics, aki tegnap óta egy pillanatra se tágított mellőle - Pjotr Sztyepanovics, akit annyira gyűlöl.

- Vesszőt! - kiáltotta még váratlanabbul.

Síri csend támadt.

Pontos adatok és az én sejtéseim alapján ítélve így történt ez a legelején. De a további adatok már nem ennyire pontosak, akárcsak az én sejtéseim. De azért vannak bizonyos tények.

Először is: a vessző valahogy túl hamar előkerült; várakozás közben nyilván gondoskodott róla az előrelátó rendőrfőnök. Egyébként csak legfeljebb kettőt vesszőztek meg, nem hiszem, hogy akár hármat is; emellett kitartok. Merő kitalálás, hogy mindenkit megbüntettek, vagy legalább a tömeg felét. Badarság az is, hogy egy arra járó szegény, de tisztes hölgyet megragadtak, és valami miatt azon nyomban megvesszőztek; holott az egyik pétervári lap tudósításában később én magam is olvastam erről a hölgyről. Sokan emlegettek nálunk egy

[158] Flibustier a. m. kalóz.

Avdotya Petrovna Tarapigina nevű asszonyt, a temető melletti szeretetház lakóját: ahogy vendégségből hazatérőben áthaladt a téren, és természetes kíváncsiságból a bámészkodók közé furakodott, a történteket látva felkiáltott: „Micsoda gyalázat!" - és köpött egyet. Ezért állítólag megragadták, és őt is „megabriktolták". Erről az esetről nemcsak írtak, hanem hirtelen nekibuzdulásban még gyűjtést is rendezett a lakosság. Én is adtam húsz kopejkát. És mi történik? Utólag kiderül, hogy nem is létezett nálunk semmilyen szeretetházi Tarapigina! Személyesen mentem el a temető melletti szeretetházba: ott nem is hallottak semmiféle Tarapiginárói, sőt nagyon megsértődtek, amikor elmondtam, milyen pletyka járja. Én pedig tulajdonképpen azért említem ezt a nem létező Avdotya Petrovnát, mert Sztyepan Trofimoviccsal kis híján ugyanaz történt, mint ővele (történt volna abban az esetben, ha valóban létezett volna); sőt az is lehet, hogy valamiképpen az ő históriájáról kerekítették ezt a Tarapiginárói szóló egész képtelen pletykát, vagyis a szóbeszéd további módosulása során egyszerűen fogták őt, és átváltoztatták valamiféle Tarapiginává. Főként azt nem értem, hogyan siklott el mellőlem, mihelyt kiértünk a térre. Mivel balsejtelmeim voltak, a teret megkerülve akartam mindjárt a kormányzói tornácához vezetni, de engem is elfogott a kíváncsiság, és megálltam, bár csak egy pillanatra, hogy kérdezősködjek; attól, aki éppen utamba akadt, és ekkor látom: Sztyepan Trofimovics már nincs mellettem. Ösztönösen menten a legveszélyesebb helyre rohantam, hogy ott keressem: valahogy előre éreztem, hogy lefelé repül a szánkója a lejtőn. És csakugyan: az események kellős közepén találtam rá. Emlékszem, megragadtam a karját; ám ő csöndesen, de büszkén és mérhetetlen fölénnyel tekintett rám.

- Cher - kezdte olyan hangon, amelyben mintha valami elpattant húr rezgett volna. - Ha már itt a téren, a szemünk láttára mind ilyen kíméletlenül garázdálkodnak, akkor ugyan mit várhatunk *ettől*... ha alkalma nyílik, hogy önállóan cselekedjék.

A kihívás szertelen vágyától és a felháborodástól remegve a tőlünk kétlépésnyire álló és szemét ránk meresztő Filibusztyerovra mutatott.

- *Ettől?!* - kiáltott fel a rendőrbiztos, és elsötétült előtte a világ. - Miféle ettől? Hát te ki vagy?! - A kezét ökölbe szorítva közelebb lépett. - Ki vagy te?! - bömbölte dühösen, fájdalmasan és kétségbeesetten (megjegyzem, hogy látásból nagyon jól ismerte Sztyepan Trofimovicsot). Még egy pillanat, és kétségtelenül galléron ragadja; ám ekkor Lembke a kiabálást hallva, szerencsénkre felénk fordította a fejét. Meghökkenve, de fürkészően tekintett Sztyepan Trofimovicsra, mintha fontolgatna valamit, majd hirtelen türelmetlenül legyintett. Flibusztyerovnak torkán akadt a szó. Én máris vonszoltam Sztyepan Trofimovicsot kifelé a tömegből. Különben talán már ő is szeretett volna visszavonulni.

- Haza, haza - sürgettem -, csakis Lembkének köszönheti, hogy nem vertek meg bennünket.

- Menjen, kedves barátom, én vagyok a hibás, hogy veszélybe sodortam. Magának még van jövője, bizonyos karrierje is lehet, de én - mon heure a sonné.[159]

Határozott léptekkel elindult a kormányzói ház tornácára. A kapus ismert engem; közöltem vele, hogy mind a ketten Julija Mihajlovnához jöttünk. A hivatali várószobában leültünk, és várni kezdtünk. Nem akartam elhagyni barátomat, de fölöslegesnek tartottam, hogy bármit is mondjak neki. Olyan külsőt öltött, mintha eltökélte volna, hogy hősi halált hal a hazáért. Nem egymás mellett telepedtünk le, hanem két külön sarokban, én a bejárathoz közel, ő átellenben, távolabb, és mindkét kezével könnyedén a botjára támaszkodva, tűnődve lehajtotta a fejét. Széles karimájú kalapját a bal kezében tartotta. Így ültünk vagy tíz percig.

---

[159] Az én órám ütött.

2

Lembke a rendőrfőnök kíséretében gyors léptekkel hirtelen bejött, szórakozottan ránk tekintett, majd velünk mit sem törődve, be akart menni jobbra a dolgozószobájába, de Sztyepan Trofimovics elébe állt, és eltorlaszolta az útját. Sztyepan Trofimovicsnak senki máséhoz nem hasonló magas alakja megtette a hatást: Lembke megállt.

- Ki ez? - dörmögte meghökkenve, kérdő hangsúllyal a rendőrfőnöknek; de egy pillanatra se fordult feléje, hanem továbbra is Sztyepan Trofimovicsot fürkészte.

- Sztyepan Trofimovics Verhovenszkij nyugalmazott törvényszéki ülnök - válaszolta méltóságos főhajtással Sztyepan Trofimovics. Őkegyelmessége, bár nagyon bamba tekintettel, tovább nézegette.

- Mit kíván? - kérdezte felsőbbséges tömörséggel a kormányzó, és fülét finnyásan, türelmetlenül Sztyepan Trofimovics felé fordította, akit végül is valami írásbeli kérvénnyel alkalmatlankodó, közönséges folyamodónak nézett.

- Ma házkutatást tartott nálam egy hivatalnok, aki kegyelmességed nevében járt el; ezért szeretném, ha...

- Neve? A neve? - kérdezte türelmetlenül Lembke, mintha derengene már neki valami. Sztyepan Trofimovics még méltóságosabban megismételte a nevét. - Á-á-á! Ez... ez az a melegágy... Tisztelt uram, ön olyan oldaláról mutatkozott meg... Ön professzor? Professzor?

- Valamikor volt szerencsém tartani néhány előadást a -i egyetem ifjúságának.

- If-jú-ság-nak?! - Lembke szinte összerezzent, bár fogadni mernék, még nem nagyon értette, miről van szó, sőt talán azt sem, hogy kivel is beszél. - Ezt én nem engedem, tisztelt uram - folytatta egyszeriben borzasztóan feldühödve. - Az ifjúságot nem engedem. Ez szüli azokat a kiáltványokat. Ez támadás a társadalom ellen, kalóztámadás, flibustier-tempó... Mit tetszik kérni?

- Én nem kérek semmit, csak azért jöttem, hogy a jogaimat követeljem. Ellenben az ön felesége kért meg engem, hogy holnap olvassak fel az ünnepélyén...

- Az ünnepélyén? Nem lesz ünnepély. Én nem engedélyezem a maguk ünnepélyét, kérem! Előadások? Előadások?! - kiáltozta eszeveszetten.

- Nagyon szeretném, ha udvariasabban beszélne velem, kegyelmes uram, ha nem toporzékolna és nem kiabálna rám, mint egy kis kölyökre.

- Tudja ön egyáltalán, kivel beszél? - kérdezte elvörösödve Lembke.

- Teljes mértékben, kegyelmes uram.

- Én testemmel védem a társadalmat, maga meg rombolja. Rom-bol-ja! Ön... Egyébként emlékszem: ön volt nevelő Sztavrogina tábornokné házánál?

- Igen, én voltam... nevelő... a tábornokné házánál.

- És húsz év alatt létrehozta a melegágyát mindannak, ami most felhalmozódott... mindez annak a gyümölcse... Azt hiszem, az imént láttam önt a téren. De vigyázzon, tisztelt uram, vigyázzon; ismerjük a gondolkozását. Biztosíthatom, hogy mindezt szem előtt tartom. Én, tisztelt uram, nem engedélyezhetem az ön előadásait, nem tehetem, kérem. Ilyen kérésekkel ne énhozzám forduljon.

Megint tovább akart menni.

- Ismétlem, tévedni méltóztatik, kegyelmes uram: éppenséggel az ön felesége kért meg engem, hogy tartsak - no nem egyetemi előadást, hanem amolyan irodalmi felolvasást a holnapi ünnepélyen. De most én magam állok el a felolvasástól. Ám a legalázatosabban kérem, magyarázza meg nekem, ha lehet, miért és mi miatt tartottak ma nálam házkutatást. Elvittek tőlem több könyvet, iratot, számomra igen becses magánleveleket, és mindezt talicskán tolták végig a városon...

- Ki tartott házkutatást? - kérdezte felrezzenve Lembke; teljesen feleszmélt, és hirtelen fülig elpirult. Gyorsan a rendőrfőnökhöz fordult. E pillanatban megjelent az ajtóban Blum hosszú, de görnyedt, ormótlan alakja.

- Ez az a hivatalnok - mutatott rá Sztyepan Trofimovics. Blum bűntudatos, de egyáltalán nem megadó arccal előrelépett.

- Vous ne faites que des bêtises[160] - vetette oda neki bosszúsan, sőt dühösen a kormányzó; végképp magához tért, és egyszeriben mintha teljesen megváltozott volna. - Bocsásson meg... - hebegte rendkívül zavartan, és immár vérvörös lett. - Ez az egész... az egész bizonyára csupáncsak melléfogás, félreértés... csupáncsak félreértés.

- Kegyelmes uram - jegyezte meg Sztyepan Trofimovics -, fiatal koromban tanúja voltam egy jellemző esetnek. Egyszer a színházban a folyosón egy illető gyorsan közeledett valakihez, és az egész közönség előtt csattanós pofont adott neki. Miután ott helyben ráeszmélt, hogy a szenvedő fél egyáltalán nem az, akinek a pofont szánta, hanem egészen más, csak egy kissé hasonlít amahhoz, dühösen és sietve, mint olyan ember, aki nem ér rá, nem fecsérelheti a drága időt, pontosan úgy, ahogy most kegyelmességed, azt mondta: „Tévedtem... bocsánat, ez félreértés, ez csupáncsak félreértés." És amikor a megsértett ember továbbra is sértve érezte magát, és kiabálni kezdett, az illető rendkívül bosszúsan megjegyezte: „Mondtam már magának, hogy ez félreértés, hát mit kiabál még?!"

- Ez... ez természetesen nagyon mulatságos... - szólt torz mosollyal Lembke - de... de hát nem látja, hogy milyen szerencsétlen vagyok magam is?!

Szinte felkiáltott, és... és alighanem a tenyerébe akarta rejteni az arcát.

Ez a váratlan, fájdalmas felkiáltás - már-már zokogás elviselhetetlen volt. Bizonyára tegnap óta ebben a percben ébredt először teljesen és világosan a tudatára mindannak, ami történt - és rögtön utána ugyancsak teljesen, megalázkodóan és megadóan kétségbe is esett; ki tudja még egy pillanat, és talán az egész terem hallatára felzokog. Sztyepan Trofimovics először megdöbbenve nézett rá, majd hirtelen lehajtotta a fejét, és mély megindulással így szólt:

- Kegyelmes uram, ne nyugtalankodjék tovább az én zsémbelődésem miatt, csak küldesse vissza a könyveimet és a leveleimet...

Félbeszakították: éppen abban a pillanatban nagy zajjal visszaérkezett Julija Mihajlovna egész kíséretével. De ezt szeretném a lehető legpontosabban leírni.

[160] Maga csak ostobaságokat csinál.

3

Először is: mind a három hintóból kiszállva, valamennyien egyszerre, tömegestül tódultak be a hivatali várószobába. Julija Mihajlovna lakosztályának közvetlenül a tornácról, balra, külön bejárata volt; de ezúttal mindnyájan a termen át indultak oda, mégpedig, azt hiszem, éppen azért, mert ott volt Sztyepan Trofimovics, és mert mindazt, ami vele történt, akárcsak a Spigulin-gyáriak egész históriáját, már a városba érkezésekor jelentették Julija Mihajlovnának. Őt Ljamsinnak sikerült értesítenie, akit valami gonosz csínye miatt otthon hagytak, úgyhogy nem vehetett részt a kiruccanásban, de épp ezért mindenkinél hamarább megtudott mindent. Kárörvendve nyargalt a vidám hírekkel egy bérelt kozák gebén, a Szkvoresnyikibe vezető úton, a hazatérő kavalkád felé. Azt hiszem, Julija Mihajlovna a lehető legszilárdabb eltökéltsége ellenére mégiscsak zavarba esett egy kissé, amikor meghallotta ezeket az oly meglepő újságokat; egyébként lehet, hogy csak egy pillanatra. A kérdés politikai oldala például nem okozhatott neki gondot: Pjotr Sztyepanovics már négyszer is sugalmazta neki, hogy a Spigulin-gyári bajkeverőket sorra meg kell vesszőzni, márpedig Pjotr Sztyepanovics egy idő óta valóban rendkívüli tekintély lett a szemében. „De... ezért mégiscsak meglakol" - bizonyára ezt gondolta magában, és természetesen a férjére értette. Mellesleg megjegyzem, hogy Pjotr Sztyepanovics a véletlen játéka folytán ezúttal szintén nem vett részt a közös kirándulásban, és reggel óta senki sehol nem látta. Megemlítem még, hogy Varvara Petrovna, miután udvarházában fogadta a vendégeket, velük együtt tért vissza a városba (egy hintóban Julija Mihajlovnával), hogy okvetlenül részt vegyen a holnapi ünnepélyt szervező bizottság utolsó ülésén. Természetesen őt is nyilván érdekelték azok a hírek, amelyeket Ljamsin Sztyepan Trofimovicsról közölt, sőt talán még fel is izgatták.

Az Andrej Antonoviccsal való leszámolás azonnal megkezdődött. Ó, jaj, mindjárt érezte ő ezt, mihelyt rápillantott gyönyörű hitvesére. Az asszony nyílt tekintettel, elbűvölő mosollyal sietett Sztyepan Trofimovicshoz, odanyújtotta neki pompás kesztyűbe bújtatott kezecskéjét, és a leghízelgőbb üdvözlésekkel árasztotta el, mintha ezen az egész délelőttön csakis az lett volna a gondja, hogy mielőbb odafusson Sztyepan Trofimovicshoz, és elhalmozza kedvességgel csupán azért, hogy végre-valahára a házában köszöntheti. Egyetlen célzást sem tett a reggeli házkutatásra, mintha még semmit se tudna. Egy szót se szólt a férjéhez, egy pillantást sem vetett feléje, mintha ott sem volna a teremben. Sőt menten parancsolóan kisajátította Sztyepan Trofimovicsot, és máris tessékelte a szalonba, mintha annak semmilyen tisztáznivalója se volna Lembkével, illetve nem lenne érdemes folytatni, még ha volna is. Újra megismétlem: úgy vélem, hogy Julija Mihajlovna ezúttal minden előkelősége, nagyvilági modora ellenére újabb nagy baklövést követett el. Ebben különösen segítségére volt Karmazinov. (Julija Mihajlovna külön kérésére részt vett a kirándulásban, és ilyen módon, ha közvetett formában is, de végre látogatást tett Varvara Petrovnánál, amitől az, sekélyes hiúságánál fogva, teljesen el volt ragadtatva.) Karmazinov, mihelyt meglátta Sztyepan Trofimovicsot (később lépett be, mint a többiek), már az ajtóban felkiáltott, és még Julija Mihajlovnát is félbeszakítva, hozzá tolakodott, hogy megölelje.

- Ezer éve nem láttam! No végre-valahára... Excellent ami.[161]

Elkezdte csókolgatni, és természetesen ő is odatartotta az arcát. A zavarba ejtett Sztyepan Trofimovics kénytelen volt szintén megcsókolni.

[161] Kitűnő barátom.

- Cher - mondta nekem immár este, amikor sorra vette az aznapi eseményeket -, abban a pillanatban arra gondoltam: melyikünk az aljasabb? Ő-e, aki azért ölelt meg engem, hogy rögtön megalázzon, vagy én, aki megvetem őt az ábrázatával együtt, és mégis megcsókolom, bár el is fordulhatnék... pfuj!

- No meséljen már, meséljen - motyogta selypítve Karmazinov, mintha valaki csak úgy hevenyében elmondhatná neki életének utóbbi huszonöt esztendejét. Ám ez az ostoba felszínesség szinte hozzátartozott a „legelőkelőbb" modorhoz.

- Ne felejtse el, hogy Moszkvában, a Granovszkij tiszteletére rendezett ebéden találkoztunk utoljára, és hogy azóta huszonnégy év telt el... - kezdte volna nagyon ésszerűen (következésképp egyáltalán nem a legelőkelőbb modorban) Sztyepan Trofimovics.

- Ce cher homme[162] - vágott közbe rikácsolva és bizalmaskodva Karmazinov, és túlságosan barátian szorongatta a vállát. - Vigyen már bennünket minél hamarabb a szalonjába, Julija Mihajlovna, ott ő majd leül, és mindent elsorol.

- Holott én azzal az ingerlékeny vénasszonnyal sohase voltam bizalmas viszonyban - panaszkodott nekem a haragtól remegve, ugyanazon az estén Sztyepan Trofimovics. - Szinte még fiatalemberek voltunk, amikor meggyűlöltem... pontosan úgy, ahogy természetesen ő is engem...

Julija Mihajlovna fogadószobája hamarosan megtelt. Varvara Petrovna különösen izgatott volt; igyekezett ugyan közömbösnek mutatkozni, de én észrevettem, hogy két-három gyűlölködő pillantást vet Karmazinovra, és haragosan tekint Sztyepan Trofimovicsra - eleve haragudott rá, mégpedig féltésből és szeretetből: ha Sztyepan Trofimovics ezúttal valahogyan bakot lő, és eltűri, hogy Karmazinov ott mindenki előtt lefőzze, akkor - azt hiszem - rögtön felugrik és megveri. Elfelejtettem mondani, hogy ott volt Liza is, és én még sohasem láttam derűsebbnek, gondtalanul vidámabbnak és boldogabbnak. Természetesen ott volt Mavrikij Nyikolajevics is. Ezután a Julija Mihajlovna szokásos kíséretét alkotó fiatal hölgyek és meglehetősen nyegle fiatalemberek csoportjában - akik között ez a nyegleség vidámságnak, az olcsó cinizmus pedig szellemességnek számított - felfedeztem két-három új arcot: egy messziről jött, nagyon sürgölődő lengyelt, egy német orvost, egészséges öregembert, aki percenként élvezettel és hangosan nevetett a tulajdon viccein, és végül egy nagyon fiatal; hercegecskét Pétervárról, egy gépies mozgású, borzasztóan magas, keménygallérú figurát, aki szinte államférfiúi méltósággal viselkedett. De látszott, hogy Julija Mihajlovna nagyon sokra tartotta ezt a vendéget, úgyhogy még nyugtalankodott is szalonja miatt...

- Cher monsieur Karmazinoff - kezdte Sztyepan Trofimovics, miután színpadiasan letelepedett a díványra; legalább annyira selypített, mint Karmazinov -, cher monsieur Karmazinov, az előző időszakból való és bizonyos meggyőződést hirdető ember élete, még ha huszonöt évet tekintünk is át, szükségszerűen egyhangúnak tűnik fel...

A német hangosan és szaggatottan felkacagott, szinte felnyerített, bizonyára azt hitte, hogy Sztyepan Trofimovics valami borzasztóan mulatságosat mondott. Sztyepan Trofimovics színlelt meghökkenéssel tekintett a németre, de különben semmilyen hatást sem tett rá. Óriási gallérjával feléje fordulva és csíptetőjét - egyébként a legcsekélyebb kíváncsiság nélkül - ráirányítva, odanézett a herceg is.

- ...Szükségszerűen egyhangúnak tűnik fel - ismételt meg szántszándékkal Sztyepan Trofimovics minden egyes szót a lehető leghosszabban és leghanyagabbul elnyújtva. - Ilyen

[162] De kedves.

volt az én életem is az egész negyedszázad alatt, et comme on trouve partout plus de moines que de raison,[163] és mivel én ezzel tökéletesen egyetértek, ebből az következett, hogy az egész negyedszázad alatt...

- C'est charmant, les moines[164] - suttogta a mellette ülő Varvara Petrovnához fordulva Julija Mihajlovna.

Varvara Petrovna büszke tekintettel válaszolt. De Karmazinov nem tudta elviselni a francia mondat sikerét, és rikácsolva, gyorsan félbeszakította Sztyepan Trofimovicsot:

- Ami engem illet, e tekintetben nyugodt vagyok, és immár hetedik éve Karlsruhében tanyázok. És amikor tavaly a városi tanács elhatározta, hogy új vízlevezetőcsövet fektet le, szívvel-lélekkel úgy éreztem, hogy ez a karlsruhei vízlevezetőcső becsesebb és drágább nekem kedves hazám valamennyi kérdésénél... az itteni, úgynevezett reformok egész ideje alatt.

- Habár a szívem ellenére, mégis kénytelen vagyok együttérezni magával - mondta sóhajtva Sztyepan Trofimovics, és sokatmondóan lehajtotta a fejét.

Julija Mihajlovna ujjongott: a beszélgetés mély is lett, meg irányzatos is.

- Cső a szenny levezetésére? - érdeklődött hangosan az orvos.

- Vízlevezető, doktor, vízlevezető, és én akkor még segítettem is a tervezet megírásában.

Az orvos harsány kacagásra fakadt. Utána még sokan, mégpedig ezúttal már a doktor szemébe, aki ezt nem vette észre, és rettentően örült, hogy mindenki nevet.

- Engedje meg, hogy vitába szálljak önnel, Karmazinov - sietett megjegyezni Julija Mihajlovna. - Karlsruhe ellen semmi kifogásom, de ön szereti megtréfálni az embereket, és ezúttal nem hiszünk önnek. Hát melyik orosz ember, melyik író ábrázolt annyi egészen mai típust, ki tapintott rá olyan sok mai kérdésre, ki mutatott rá éppen azokra a lényeges, korszerű mozzanatokra, amelyekből kikerekedik korunk cselekvő emberének típusa?! Ön, csakis ön, és senki más. Ezek után próbálja elhitetni, hogy közömbös hazája iránt, viszont borzasztóan érdekli a karlsruhei vízlevezetőcső! Haha!

- Hát igen, persze - szólt selypítve Karmazinov -, Pogozsev típusában ábrázoltam a szlávbarátok valamennyi hibáját, Nyikogyimov típusában meg a nyugatrajongók valamennyi hibáját...

- Ejha, még hogy *valamennyit*... - súgta halkan Ljamsin.

- De ezt csak úgy mellékesen teszem, csupán azért, hogy valamiképpen agyonüssem az unalmas időt, és... teljesítsem honfitársaimnak minden ilyen irányú unalmas követelését.

- Bizonyára tudja, Sztyepan Trofimovics - folytatta fellengzősen Julija Mihajlovna -, hogy holnap bűbájos sorokat lesz szerencsénk hallani... Szemjon Jegorovics egyik legutolsó, gyönyörű, ihletett szépirodalmi alkotását, *Merci* a címe. E kis művében bejelenti, hogy nem fog többé írni, nem, a világért sem, még ha egy égből leszállt angyal, vagy helyesebben: az egész előkelő társaság könyörögne is, hogy változtassa meg elhatározását. Egyszóval egész életére szólóan leteszi a tollat, és ez a bűbájos *Merci* a köszönetét fejezi ki a közönségnek azért az állandó rajongásért, amellyel oly sok éven át a becsületes orosz gondolat állandó szolgálatát kísérte.

---

[163] És mivel az ember mindenütt több szerzetest talál, mint józan észt.

[164] Mulatságos ez a mondás, a szerzetesekkel.

Julija Mihajlovna a boldogság csúcsán érezte magát.

- Igen, elbúcsúzom; elmondom a *Merci*-met, aztán elmegyek, és ott... Karlsruhében... hunyom le a szememet.

Karmazinov apránként kezdett elérzékenyedni.

Mint sok nagy írónk (mert nálunk nagyon sok nagy író van), máskor sem bírta sokáig a dicséreteket, és minden éleselméjűsége ellenére is nyomban kezdett ellágyulni. De azt hiszem, hogy ez megbocsátható. Azt beszélik, hogy az egyik Shakespeare-ünk száján egy magánbeszélgetés során ki is csúszott, hogy „mi, *nagy emberek*, nem is tehetünk másképp" s a többi, és még csak észre se vette.

- Ott, Karlsruhében hunyom le a szememet. Nekünk, nagy embereknek, ha már megtettük a magunkét, nem marad más, mint mielőbb lehunynunk a szemünket, anélkül, hogy jutalmat várnánk. Így teszek én is.

- Adja meg a címét, és én felkeresem a sírját Karlsruhében - mondta szertelen kacagásra fakadva a német.

- Manapság vasúton is szokták szállítani a hullákat szólalt meg váratlanul egy jelentéktelen fiatalember.

Ljamsin valósággal visongott elragadtatásában. Julija Mihajlovna elkomorodott. Belépett Nyikolaj Sztavrogin.

- Nekem azt mondták, hogy önt elvitték az őrszobára szólalt meg legelőbb is Sztyepan Trofimovicshoz fordulva.

- Nem, csupáncsak az én szobámban jártak valami őrök - felelt szójátékkal Sztyepan Trofimovics.

- De remélem, ez a legkevésbé sem befolyásolja a kérésem teljesítését - kapott a szón megint Julija Mihajlovna -, remélem, hogy e szerencsétlen kellemetlenség ellenére, amelyről mindeddig fogalmam sincs, nem okoz nekünk csalódást, és nem foszt meg bennünket attól az élvezettől, hogy az irodalmi délutánon hallhassuk felolvasását.

- Nem tudom, én... most...

- Igazán olyan szerencsétlen vagyok, Varvara Petrovna... képzelje, éppen akkor, amikor annyira vágyódtam már, hogy személyesen megismerjem az egyik legjelentősebb és legfüggetlenebb orosz gondolkodót, épp ekkor Sztyepan Trofimovics váratlanul kijelenti, hogy el akar zárkózni előlünk.

- Ez a dicséret olyan hangos volt, hogy természetesen nem lett volna szabad meghallanom - válaszolta minden szót megnyomva Sztyepan Trofimovics -, de nem hiszem, hogy csekélységem annyira nélkülözhetetlen lenne az önök ünnepélyén. Egyébként én...

- De hisz elkényezteti! - kiáltotta a szobába gyorsan beszaladva Pjotr Sztyepanovics. - Éppen csak kézbe vettem, és egy szép reggelen máris házkutatás, elkobzás; a rendőr galléron ragadja, most meg dédelgetik a hölgyek a helytartó szalonjában! Hisz minden porcikája bizsereg a gyönyörűségtől; álmában sem kapott ilyen jutalomjátékot soha. Most fogja csak feljelentgetni a szocialistákat!

- Az lehetetlen, Pjotr Sztyepanovics. A szocializmus túlságosan is nagy eszme ahhoz, hogy ezt ne tudná Sztyepan Trofimovics - vette védelmébe erélyesen Julija Mihajlovna.

- Az eszme nagy, de a hirdetői nem mind óriások, et brisons-là, mon cher[165] - fejezte be Sztyepan Trofimovics a fiához fordulva, és hatásos mozdulattal felállt.

Ám ekkor váratlan esemény történt. Von Lembke egy ideje már a szalonban volt, de senki se vett róla tudomást, noha mindenki látta, mikor belépett. Julija Mihajlovna feltett szándékához híven továbbra is keresztülnézett rajta. A kormányzó az ajtó közelében helyezkedett el, és szigorú arccal, komoran hallgatta a társalgást. Mihelyt meghallotta a reggeli eseményekre tett célzásokat, nyugtalanul forgolódni kezdett, s leplezetlenül rábámult a hercegre, akinek előreálló merev keménygallérja láthatólag meghökkentette; később hirtelen szinte összerezzent, amikor meglátta a berohanó Pjotr Sztyepanovicsot, és meghallotta a hangját, majd alighogy Sztyepan Trofimovics kimondta a szocialistákra vonatkozó megjegyzését, hirtelen odament hozzá, útközben meglökve Ljamsint, aki mesterkélt mozdulattal, színlelt megdöbbenéssel nyomban félreugrott, és úgy dörzsölgette a vállát, mintha borzasztó fájdalmasan megütötték volna.

- Elég! - mondta von Lembke, erélyesen megragadta a megijedt Sztyepan Trofimovics karját, és teljes erejéből megszorította. - Elég, korunk flibustier-i le vannak leplezve. Egy szót se többet. Az intézkedéseket megtettük...

Az egész szoba hallatára, hangosan beszélt, és erélyesen fejezte be. Szavainak hatása szinte fájdalmas volt. Mindenki érezte, hogy itt valami baj van. Láttam, ahogy Julija Mihajlovna elsápad. A hatást egy ostoba véletlen tetőzte be: Lembke, miután bejelentette, hogy az intézkedéseket megtették, sarkon fordult, és kifelé sietett volna a szobából, de két lépés után megbotlott a szőnyegben, orral előrecsuklott, és kis híján elesett. Egy pillanatra megállt, odatekintett, ahol megbotlott, fennhangon így szólt: „Kicserélni" és kiment az ajtón. Julija Mihajlovna utánairamodott. Mihelyt kiszaladt, olyan lárma támadt, hogy nehéz volt bármit is megérteni. Az egyik azt mondta, hogy „feldúlt állapotban van", a másik szerint „megrendült az egészsége", a harmadik a homlokára mutogatott; Ljamsin az egyik sarokban a homloka fölé dugta két ujját. Holmi családi jelenetekre is célozgattak, mindezt természetesen suttogva. Senki se nyúlt a kalapjáért, mindenki várt. Nem tudom, mit sikerült intéznie Julija Mihajlovnának, de öt perc múlva visszajött, és teljes erejéből igyekezett nyugodtnak látszani. Kitérően azt válaszolta, hogy Andrej Antonovics egy kissé izgatott, de ez nem számít; hogy ez már gyermekkora óta előfordult nála; hogy ő csak „sokkal jobban" tudja, és végül hogy a holnapi ünnepély természetesen fel fogja vidítani. Ezután pusztán az illendőség kedvéért mondott még néhány hízelgő szót Sztyepan Trofimovicsnak, majd jó hangosan felkérte a bizottság tagjait, hogy most azonnal nyissák meg az ülést. Csak ekkor kezdtek hazafelé készülődni azok, akik nem vettek részt a bizottságban; ám e végzetes nap fájdalmas eseményei még nem értek véget...

Még abban a percben, amikor Nyikolaj Vszevolodovics belépett, észrevettem, hogy Liza gyorsan és figyelmesen ránéz, és aztán sokáig nem veszi le róla a tekintetét, olyannyira, hogy végül már feltűnést kelt. Láttam, ahogy Mavrikij Nyikolajevics hátulról lehajol hozzá, nyilván azért, hogy súgjon valamit, de aztán bizonyára megváltoztatta szándékát, gyorsan felegyenesedett, és bűnbánó arccal nézett végig mindenkin. Érdeklődést keltett Nyikolaj Vszevolodovics is: arca sápadtabb volt a szokottnál, tekintete meg szerfölött szórakozott. Miután belépésekor odavetette kérdését Sztyepan Trofimovicsnak, mintha nyomban megfeledkezett volna róla, sőt azt hiszem, arról is megfeledkezett, hogy odamenjen a háziasszonyhoz. Lizára egyszer sem pillantott, mégpedig nem azért, mert nem akart, hanem mert őt sem vette észre - ezt állítom -,

[165] És ezzel fejezzük be, kedvesem.

egyáltalán nem. És ekkor az után a rövid csend után, amely Julija Mihajlovnának azt a felkérését követte, hogy egy percet sem vesztegetve nyissák meg az utolsó ülést, váratlanul felcsendült Liza csengő és szándékosan harsány hangja. Nyikolaj Vszevolodovicsot szólította.

- Nyikolaj Vszevolodovics! Egy kapitány, aki a maga rokonának és a felesége testvérének mondja magát, név szerint Lebjadkin, állandóan illetlen leveleket ír nekem, panaszkodik magára, és azt ajánlgatja, hogy különféle titkokat árul el magáról. Ha valóban a maga rokona, tiltsa meg neki, hogy engem sértegessen, és kíméljen meg ezektől a kellemetlenségektől.

Iszonyú kihívás volt ezekben a szavakban - ezt mindenki felmérhette. A vád nyilvánvaló volt, bár talán még magát Lizát is váratlanul érte. Úgy hatott ez, mintha valaki a szemét behunyva leveti magát a tetőről.

Ám Nyikolaj Sztavrogin válasza még meghökkentőbb volt.

Először is az volt a furcsa, hogy egyáltalán nem lepődött meg, és a legnyugodtabb figyelemmel hallgatta meg Lizát. Arca sem zavart, sem haragot nem árult el. Egyszerűen, határozottan, sőt a teljes szolgálatkészség látszatával válaszolt a végzetes kérdésre:

- Igen, van szerencsétlenségem rokona lenni annak az embernek. Férje vagyok a húgának, született Lebjadkinának, hamarosan immár öt esztendeje. Legyen nyugodt: a legrövidebb időn belül tolmácsolom neki a maga követeléseit, és kezeskedem, hogy többé nem fogja zaklatni.

Sohasem felejtem azt a rémületet, amely a Varvara Petrovna arcán tükröződött. Eszelős tekintettel állt fel székéről, és mintegy védekezésül maga elé emelte jobb kezét. Nyikolaj Vszevolodovics rátekintett, majd Lizára, aztán a jelenlevőkre, végül határtalan gőggel hirtelen elmosolyodott, és ráérősen kifelé indult a szobából. Mindnyájan látták, ahogy Liza felugrik a díványról, mihelyt Nyikolaj Vszevolodovics megfordult, hogy elmenjen; ahogy félreérthetetlen mozdulatot tesz, hogy utánaszaladjon, de mindjárt magához tért, és nem futott, hanem csak csöndesen kiment - Liza sem szólt senkinek egy szót sem, nem tekintett senkire -, természetesen az utánairamodó Mavrikij Nyikolajevics kíséretében...

A városban ezen az estén támadt lármáról és mendemondákról nem is beszélek. Varvara Petrovna bezárkózott városi házába, Nyikolaj Vszevolodovics pedig - úgy hallottam - anélkül, hogy az anyjával találkozott volna, egyenesen Szkvoresnyikibe hajtatott. Sztyepan Trofimovics este „cette chère amie”-hez küldött engem, hogy eszközöljem ki: engedje meg, hogy megjelenhessen nála, de nem fogadta. Sztyepan Trofimovics borzasztóan megdöbbent és sírt. „Ilyen házasság! Ilyen házasság! Ilyen szörnyűség ebben a családban!” - ismételgette percenként. De azért Karmazinovot is emlegette, sőt borzasztóan szidta is. Teljes erővel készült a holnapi felolvasásra, mégpedig (művész természet!) tükör előtt készült, és igyekezett felidézni életének minden szellemes szavát és szójátékát - amelyeket külön füzetbe jegyzett -, hogy a holnapi előadásba beletűzködje őket.

- Kedves barátom, én ezt a nagy eszméért teszem - mondta nekem, láthatóan mentegetőzve. - Cher ami, én elmozdulok arról a helyről, ahol huszonöt évig álltam, és most megyek; hogy hová, nem tudom, de megyek...

Harmadik rész

ELSŐ FEJEZET

Az ünnepély. Első szakasz

1

Az ünnepélyt az előző, „spigulini” napon történt különféle félreértések ellenére is megtartották. Azt hiszem, hogy ha Lembke akár meg is hal azon az éjszakán, másnap akkor is megtartják az ünnepélyt - olyan nagy, sőt különleges jelentőséget tulajdonított neki Julija Mihajlovna. Sajnos, az utolsó pillanatig furcsa elvakultságban élt, és nem tudta megérteni a társaság hangulatát. A végén már senki sem hitte, hogy az ünnepély lefolyhat valami kolosszális esemény, valami „drámai kifejlet” nélkül, ahogy némelyek a kezüket jó előre dörzsölgetve kifejezték magukat. Igaz, sokan igyekeztek minél komorabb és diplomatikusabb arcot ölteni, de az orosz embert módfelett szórakoztatja mindenféle botrányos társasági zűrzavar. Az is igaz, hogy volt nálunk jóval komolyabb dolog is, mint a botrány puszta vágya: valami csillapíthatatlan düh és általános ingerültség; úgy látszott, mindenki borzasztóan un már mindent. Bizonyosfajta zavart cinizmus, erőltetett, kényszeredett cinizmus lett úrrá mindenkin. Csak a hölgyek nem estek zavarba, de azok is csupán egy tekintetben voltak határozottak: a Julija Mihajlovnával szemben érzett irgalmatlan gyűlöletben a hölgyek valamennyi irányzata megegyezett. És ő, szegény, nem is gyanakodott, az utolsó percig biztos volt abban, hogy őt „körülveszik”, és hogy még mindig „fanatikusan odaadó híve” mindenki.

Már céloztam arra, hogy nálunk különféle gyanús alakok jelentek meg. Az ingadozás vagy az átmenet zűrzavaros idejében mindig és mindenütt megjelennek különféle alakok. Nem azokról az úgynevezett „hangadókról” beszélek, akik mindig mindenkinél jobban sietnek (ez a fő gondjuk), és akiknek igen gyakran nagyon ostoba, de mégis többé-kevésbé meghatározott céljuk van. Nem, én csakis a szemét népségről beszélek. Ez az alja nép, amely minden társadalomban megvan, minden átmeneti időben felüti a fejét, mégpedig minden cél nélkül, sőt anélkül, hogy bármilyen halvány gondolata is volna, csupáncsak nyugtalanságot és türelmetlenséget fejez ki, de azt teljes erővel. Ugyanakkor ez a söpredék, bár maga sem tudja, csaknem mindig a „hangadók” maroknyi csoportjának a vezérlete alá kerül, azoké alá, akik határozott céllal cselekszenek; ez a csoport, hacsak nem csupa agyalágyult hülyéből áll - máskülönben ez szintén előfordul -, oda irányítja ezt az egész szemetet, ahová akarja. Nálunk például most, amikor már mindenen túl vagyunk, azt mondják, hogy Pjotr Sztyepanovicsot az az Internacionálécska irányította, Pjotr Sztyepanovics pedig Julija Mihajlovnát, aki aztán az ő parancsszavára az egész szemét népséget vezényelte. A komolyabb koponyák most csodálkoznak magukon: hogyan is követhettek el akkor egyszeriben olyan nagy hibát! Miben is állt nálunk ez a zűrzavaros időszak, és miből mibe volt nálunk átmenet - én nem tudom, és azt hiszem, hogy senki sem tudja, legfeljebb néhány kívülálló vendég. Elég annyi, hogy egyszeriben a leghitványabb fickók kerültek túlsúlyba, nagy hangon bírálgatni kezdtek mindent, ami szent, holott azelőtt ki se merték nyitni a szájukat, a legkiválóbb emberek meg, akik eddig olyan szerencsésen megőrizték fölényüket, most egyszerre órájuk figyeltek, maguk meg hallgattak; némelyek pedig a leggyalázatosabb módon vihorásztak. Holmi Ljamsinok, Tyeljatnyikovok, Tyentyetnyikov földbirtokosok, faragatlan takonypóc Ragyiscsevek, szomorúan, de gőgösen mosolygó zsidócskák, nagyokat nevető, idegenből jött utazók, irányzatos fővárosi költők, aztán olyan költők, akik az irányzatot és a tehetséget parasztujjassal és zsírozott csizmával pótolták, őrnagyok és ezredesek, akik nevetnek foglalkozásuk értelmetlenségén, és egy rubellel több fizetésért készek volnának lecsatolni a kardjukat, és suttyomban elmennének

írnoknak a vasúthoz; tábornokok, akik átszöktek ügyvédnek; művelt közvetítők, művelődő fiatal kereskedők, rengeteg szeminarista, nők, akik tulajdon személyükben testesítik meg a nőkérdést - mindezek egyszeriben teljesen fölénybe kerültek nálunk, mégpedig kikkel szemben? A klubbal, a tiszteletre méltó előkelőségekkel, falábú tábornokokkal, igen szigorú és hozzáférhetetlen hölgytársadalmunkkal szemben. Ha egészen a fiával történt katasztrófáig maga Varvara Petrovna is szinte a szolgálója lett ennek az egész szemét népségnek, akkor a többi Minervánknak félig-meddig meg is bocsátható az akkori kábulatuk. Mint már mondtam, most mindent annak az Internacionálécskának tulajdonítanak. Ez a felfogás annyira meggyökeresedett, hogy ilyen értelemben tájékoztatják még a hozzánk érkező idegeneket is. Kubrikov, a Sztanyiszlav-renddel kitüntetett hatvankét éves tanácsos nem is olyan régen minden felszólítás nélkül előállt, és szívhez szóló hangon bevallotta, hogy három teljes hónapig az Internacionálé hatása alatt állt. Amikor pedig, tekintettel korára és érdemeire, teljes tisztelettel felkérték, hogy magyarázza meg kielégítőbben, semmilyen bizonyítékot nem tudott felhozni azon kívül, hogy „minden érzékszervével érezte", de azért szilárdan kitartott kijelentése mellett, úgyhogy nem is faggatták többé.

Újra megismétlem: nálunk is maradt egy kis csoport, mind óvatos emberek, akik mindjárt az elején teljesen visszavonultak, sőt lakatra bezárkóztak. De milyen lakat állhat ellen a természet törvényének? A legóvatosabb családban is pontosan ugyanúgy nőnek a lányok, akiknek okvetlenül táncolniuk kell egy kicsit. Így aztán a végén ezek az emberek is mind adakoztak a nevelőnők javára. A bál pedig olyan ragyogónak, páratlannak ígérkezett; csodákat beszéltek róla; olyan hírek jártak, hogy lornyettes hercegek jönnek, tíz rendező lesz, csupa fiatal gavallér, akik szalagot viselnek a bal vállukon. Beszéltek valamiféle pétervári főkolomposokról, arról, hogy Karmazinov a bevétel gyarapítása végett vállalkozott, hogy a *Merci*-t kormányzóságunk egyik nevelőnőjének ruhájában olvassa fel; hogy lesz „irodalmi francia négyes", szintén kosztümökben, és minden egyes kosztüm valamilyen irányzatot jelképez. Végül, ugyancsak kosztümben, táncolni fog valamiféle „becsületes orosz gondolat" is - ez pedig már önmagában is merőben új dolognak sejlett. Hát hogy lehetett volna kitérni a gyűjtőív aláírása elől? Mindenki aláírta.

2

Az ünnepély műsorát két részre osztották: irodalmi délután déltől négyig, aztán pedig bál kilenc órától egész éjszaka. De már ez az intézkedés is magában rejtette a zűrzavar csíráit. Először is: a közönségben már a legelején meggyökeresedett az a hír, hogy uzsonna is lesz - közvetlenül az irodalmi délutánt követően, vagy még alatta, külön evégett közbeiktatott szünetben -, természetesen ingyen uzsonna, mely beletartozik a műsorba, és pezsgő is jár hozzá. A jegy borsos ára (három rubel) elősegítette e mendemonda meggyökerezését. „Máskülönben aláírtam volna én csak úgy potyára? Ha egyszer egész naposra tervezik azt az ünnepélyt, akkor adjanak is enni! Megéhezik az ember" - így vélekedtek nálunk. Be kell vallanom, hogy könnyelműségével maga Julija Mihajlovna is hozzájárult ahhoz, hogy e végzetes szóbeszéd gyökeret verjen. Egy hónappal előbb, még a nagy gondolat első bűvöletében, az ünnepélyről csicsergett boldognak-boldogtalannak, arról pedig, hogy pohárköszöntők is hangzanak el, maga értesítette az egyik fővárosi lapot. Akkor főként ezek a pohárköszöntők bájolták el: ő maga akarta elmondani, és az ünnepélyre várva állandóan fogalmazgatta is őket. Ezeknek kellett volna megvilágítaniuk legfőbb zászlónkat (milyet? - fogadni mernék, szegény feje nem is fogalmazott meg egyet sem), hogy aztán tudósítások formájában a fővárosi újságokba átkerülve elérzékenyítsék és elbűvöljék a legfelső vezetőket, majd pedig csodálatot keltve és

követésre ösztönözve elterjedjenek valamennyi kormányzóságban. Ámde a pohárköszöntőkhöz pezsgő kell, mivel pedig pezsgőt mégsem lehet éhgyomorra inni, magától értődik, hogy okvetlenül kell uzsonna is. Később, amikor erőfeszítései árán megalakult a bizottság, és komolyabban munkához láttak, nyomban világosan bebizonyították neki, hogy ha lakomáról ábrándozik, akkor a nevelőnőknek még a legbusásabb bevételből is vajmi kevés marad. Ilyen módon két megoldás kínálkozott: lukulluszi lakoma pohárköszöntőkkel, és kilencven rubel a nevelőnőknek, vagy pedig jelentős bevétel elérése pusztán formálisnak mondható ünnepséggel. A bizottság egyébként csak rá akart ijeszteni, de közben kitalált egy harmadik, ésszerű megoldást, amely összeegyezteti az előbbi kettőt: minden tekintetben nagyon rendes ünnepélyt, csak éppen pezsgő nélkül, mert így igen tisztességes, kilencven rubelnél jóval nagyobb összeg marad. De Julija Mihajlovna nem egyezett bele; az ő természete megvetette a kispolgári középutat. Rögtön elhatározta, hogy ha az első ötlet nem valósítható meg, akkor azonnal és teljes mértékben az ellenkező végletre kell rávetni magukat, vagyis olyan óriási bevételre kell szert tenni, hogy minden kormányzóság megirigyelje. „Utóvégre meg kell értenie a közönségnek, hogy az általános emberi célok elérése összehasonlíthatatlanul magasztosabb a pillanatnyi testi élvezeteknél - mondta lángoló bizottsági beszédének végén -, és hogy az ünnepély lényegében csak egy nagy eszme meghirdetése, épp ezért be kell érni a legtakarékosabb német bállal, amelyet pusztán a jelkép kedvéért rendezünk, ha már egyáltalán nem tudnak meglenni a nélkül az utálatos bál nélkül!” - egyszeriben ennyire meggyűlölte a bált. De végül megnyugtatták. Például éppen akkor találták ki és javasolták az irodalmi francia négyest és más esztétikus dolgokat, hogy helyettesítsék velük a testi élvezeteket. Ugyanakkor egyezett bele véglegesen Karmazinov is abba, hogy felolvassa a *Merci*-t (mert addig csak szenvelgett, és húzta-halasztotta), és ezzel az étkezés puszta gondolatát is kitörli a mérhetetlenül falánk közönség agyából. Ilyen módon a bál megint csak a legnagyszerűbb ünnepéllyé válik majd, de immár más jelleggel. De hogy mégse szálljanak teljesen a fellegekbe, elhatározták, hogy a bál elején fel lehet szolgálni egy kis citromos teát kerek aprósüteménnyel, majd mandulaszörpöt és limonádét, végül pedig még fagylaltot is, de mást nem. Azok számára meg, akik mindig és mindenütt okvetlenül megéheznek, főként pedig megszomjaznak, a szobasor végén lehet nyitni egy külön büfét, amelyet majd Prohorics (a klub főszakácsa) irányít, és ez a büfé a bizottság legszigorúbb felügyelete alatt kiszolgálhat akármit, de azért külön fizetni kell, éppen evégett ajtaján egy feliraton figyelmeztetni kell a vendégeket, hogy a büfé - nem tartozik a műsorhoz. De reggel úgy döntöttek: egyáltalán nem nyitnak büfét, hogy ne zavarják a felolvasást, jóllehet a büfének kiszemelt szoba öttel odább volt a fehér teremtől, amelyben Karmazinov fel akarta olvasni a *Merci*-t. Érdekes, hogy ennek az eseménynek, vagyis a *Merci* felolvasásának, óriási, alighanem túlzott jelentőséget tulajdonítottak a bizottságban még a leggyakorlatiasabb emberek is. Ami pedig a költői lelkületűeket illeti, a nemesek hadnagyának felesége például bejelentette Karmazinovnak, hogy a felolvasás után a fehér terem falába rögtön márványtáblát illesztet arany felirattal - amely szerint ennek és ennek az évnek ezen és ezen a napján, itt, ezen a helyen olvasta fel *Merci*-jét a nagy orosz és európai író, amikor letette a tollat, és ily módon városunk képviselőinek személyében búcsúzott el az orosz közönségtől - és hogy ezt a feliratot mindenki még a bálon el fogja olvasni, vagyis alig öt órával azután, hogy ő maga felolvassa a *Merci*-t. Biztosan tudom, elsősorban éppen Karmazinov követelte, hogy délután, mialatt ő felolvas, semmi szín alatt se legyen büfé, jóllehet a bizottság néhány tagja megjegyezte, hogy ez meglehetősen elüt a helyi szokásoktól.

Ez volt a helyzet, amikor a városban még továbbra is hittek a lukulluszi, vagyis a bizottsági büfében; az utolsó óráig hittek benne. Még a kisasszonyok is rengeteg bonbonról, cukorban főtt gyümölcsről meg valami soha nem hallott dologról ábrándoztak. Mindenki tudta, hogy busás összeg gyűlt össze; hogy az egész város mindenáron ott akar lenni; hogy a szomszéd járásokból is jönnek, és hogy nincs elég belépőjegy. Az is köztudomású volt, hogy a meg-

szabott áron felül is történtek jelentős adakozások: Varvara Petrovna például háromszáz rubelt fizetett a jegyéért, és melegházának minden virágát odaadta a terem díszítésére. A hadnagyné (bizottsági tag) a házát adta, meg a világítást; a klub a zenét meg a személyzetet, és egész napra átengedte Prohoricsot. Voltak még más adományok is, bár nem ilyen nagyok, úgyhogy már felvetődött az a gondolat, hogy a jegy eredeti árát három rubelről kettőre csökkentik. A bizottság eleinte csakugyan aggódott, hogy három rubelért nem jönnek el a kisasszonyok, és azt javasolta, hogy bocsássanak ki valamiféle családi jegyeket, hogy minden család éppen csak egy kisasszonyért fizessen, a többi kisasszony pedig, aki ahhoz a családhoz tartozik - még ha tíz példány van is belőlük -, mind ingyen léphessen be. De minden aggodalom fölöslegesnek bizonyult, ellenkezőleg: éppen kisasszonyok jelentek meg tömegével. Még a legszegényebb hivatalnokok is elhozták a leányaikat, és nagyon is nyilvánvaló volt, hogy nekik maguknak eszükbe sem jutott volna aláírni az ívet. Egy egészen jelentéktelen titkár elhozta mind a hét lányát meg még egy unokahúgát is, természetesen nem számítva a feleségét, és mindegyik hölgy a kezében tartotta a háromrubeles belépőjegyet. Így hát el lehet képzelni, micsoda forradalom tört ki a városban! Tekintsük most csupán azt, hogy mivel az ünnepély két szakaszra tagolódott, a hölgyeknek is két-két ruha kellett: egy délutáni a felolvasásra, és egy estélyi a bálra. Amint kiderült, sok középosztálybeli erre a napra mindent, még a családi fehérneműt, a lepedőket, sőt kis híján a matracokat is elzálogosította a zsidóinknál, akikből a sors szeszélye folytán két év óta borzasztóan sok immár gyökeret vert városunkban, és egyre több költözik ide hozzánk. Csaknem minden hivatalnok előre felvette a fizetését, némelyik földbirtokos pedig eladta a legnélkülözhetetlenebb jószágát is, és mindezt csakis azért tették, hogy mint valamiféle márkinőket vigyék kisasszonyaikat az ünnepélyre, és senki mögött se maradjanak el. A ruhák pompája ezúttal szinte hallatlan volt a mi vidéki városunkhoz képest. A város már két héttel előbb tele volt családi históriákkal, amelyeket mind azonnal Julija Mihajlovna udvarához továbbítottak a mi vigyorijaink. Kézről kézre jártak családi karikatúrák is. Julija Mihajlovna albumában magam is láttam néhány effajta rajzot. Minderről nagyon is pontosan értesültek mindazok, ahonnan e históriák származtak; azt hiszem, ez az oka, hogy az egyes családoknál a legutóbbi időben olyan nagyra nőtt a gyűlölet Julija Mihajlovnával szemben. Most mindenki fogcsikorgatva káromkodik, ha ez eszébe jut. De már korábban is világos volt, hogy ha bármiben is melléfog a bizottság, ha bármivel is elrontja a bált, hallatlan felháborodás robban ki. Ezért is várta magában mindenki a botrányt; márpedig ha annyira várták, hát hogyne tört volna ki?!

Pontosan délben rázendített a zenekar. Mivel én is rendező voltam, vagyis a tizenkét „szalagos fiatalember” közé tartoztam, tulajdon szememmel láttam, hogyan kezdődött ez a gyalázatos emlékű nap. Mindjárt az elején példátlan tolongás támadt a bejáratnál. Hogy lehet az, hogy - a rendőrségen kezdve - mindjárt az első lépésnél csődöt mondott minden? Az igazi közönséget nem okolom: a családapák, bármilyen rangot viseltek is, nem tolakodtak, és nem toltak félre senkit, ellenkezőleg, ahogy hallom, már az utcán zavarba estek, látva ezt a mi városunkban még soha nem látott tülekedő tömeget, amely megszállta a ház környékét, és nem egyszerűen be akart menni, hanem szinte rohamra készült. Eközben egyre érkeztek a fogatok, úgyhogy végül elárasztották az utcát. Most, amikor ezt írom, vitathatatlan bizonyítékok alapján állíthatom, hogy városunk legförtelmesebb söpredékéből néhány alakot jegy nélkül, simán bevitt Ljamsin és Liputyin, sőt, talán még mások is, akik ugyanúgy rendezők voltak, mint én. Mindenesetre megjelentek egészen ismeretlen személyek is, akik a szomszéd járásokból meg máshonnan csődültek ide. Ezek a vademberek, mihelyt beléptek a terembe, mindjárt az első szóra (mintha csak kioktatták volna őket), aziránt érdeklődtek, hol a büfé; amikor pedig megtudták, hogy nincs büfé, minden tapintat nélkül, sőt nálunk mindeddig példátlan pimaszsággal szitkozódni kezdtek. Igaz, némelyik részegen is jött. Egyiket-másikat, mint amolyan vad embert, meghökkentette a terem pompája, mivel még sohasem látott ehhez foghatót, és

ahogy belépett, egy pillanatra elcsitulva, szájtátva nézelődött. A nagy Fehér Terem, bár ódon építésű, valóban pompás volt: óriási méretű, két ablaksoros, karzattal, tükörfalakkal, a régi divat szerint díszesen festett, aranyozott szegélyű mennyezettel, fehér alapon vörös függönyökkel, márványszobrokkal (mert akármilyenek, azért mégiscsak szobrok voltak), piros bársonnyal kárpitozott, Napóleon-korabeli, nehéz, ódivatú, aranyozott fehér bútorral. A leírt pillanatban a terem végében magas dobogó emelkedett a felolvasni szándékozó irodalmárok számára, és az egész terem sűrűn tele volt rakva székekkel, mint a színház földszintje, bár széles folyosókat is hagytak a közönség számára. De a bámészkodás első pillanatai után egyre-másra hangzottak el a legértelmetlenebb kérdések és kijelentések. „Hátha mi egyáltalán nem is akarunk felolvasást... Mi vagyunk itt az urak, és nem Lembkéék!...” Röviden: mintha csak evégett engedték volna be őket. Kivált egy összetűzésre emlékszem; ebben kitüntette magát a tegnap érkezett, merev állógallérú, fabábarcú hercegecske, aki az előző délelőttön ott volt Julija Mihajlovnánál. A kormányzóné zaklató unszolására ő is hajlandó volt feltűzni a szalagot a bal vállára, úgyhogy rendezőtársunk lett. Kiderült, hogy ez a rugóra járó viaszbábu, ha beszélni nem is, de cselekedni azért tud a maga módján. Amikor egy óriás termetű, ragyás nyugalmazott kapitány a mögötte tolongó mindenféle alja nép egész csapatára támaszkodva belekötött, hogy merre kell a büfébe menni - kacsintott egyet a kerületi rendőrfőnöknek. Utasítását rögtön teljesítették: akárhogy káromkodott is a részeg kapitány, kivonszolták a teremből. Eközben lassanként végre megjelent „az igazi” közönség is, és a székek közötti folyosókon három hosszú fonálként húzódott előre. A rendbontó elemek csillapodni kezdtek, de még a „legrendesebb” közönség is elégedetlennek és megdöbbentnek látszott; némelyik hölgy valósággal megrémült.

Végül elhelyezkedtek; elhallgatott a zene is. Az emberek az orrukat fújták, nézelődtek. Túlságosan is ünnepélyes arccal várakoztak - ez már magában véve is mindig rossz jel. De „Lembkáék” még mindig nem voltak sehol. Selyem, bársony, briliáns ragyogott, tündökölt mindenütt, a levegőben illat áradt szét. A férfiak feltűzték minden kitüntetésüket, sőt a kis öregek még az egyenruhájukat is felvették. Végre a nemesek hadnagyának felesége is megjelent Lizával együtt. Liza még sohasem volt ilyen káprázatosan szép, mint ezen a délutánon, ebben a pazar ruhában. A haja csigákba volt bodorítva, a szeme csillogott, arcán mosoly ragyogott. Láthatólag nagy hatást keltett; nézegették, suttogtak róla. Azt mondták, hogy Sztavrogint keresi a tekintetével, de nem volt ott sem Sztavrogin, sem Varvara Petrovna. Én akkor nem értettem az arckifejezését: miért van benne ennyi boldogság, öröm, energia és erő? Eszembe jutott a tegnapi eset, és sehogy se leltem a dolog nyitját. De „Lembkáék” még mindig nem voltak sehol. Ez már hiba volt. Később megtudtam, hogy Julija Mihajlovna az utolsó percig várta Pjotr Sztyepanovicsot, aki nélkül az utóbbi időben lépni sem tudott, bár ezt sohasem vallotta be magának. Zárójelben megjegyzem, hogy Pjotr Sztyepanovics az előző napon, az utolsó bizottsági ülésen lemondott a rendezői szalagról, amivel nagyon elkeserítette, valósággal megríkatta Julija Mihajlovnát. A fiatalember a kormányzóné meglepetésére és (ezt előre bejelentem) később rendkívüli megrökönyödésére szinte egész napra eltűnt, és az irodalmi felolvasáson egyáltalán nem jelent meg, úgyhogy egészen estig senki sem találkozott vele. Végül a közönség félreérthetetlenül elárulta türelmetlenségét. A dobogón sem jelent meg senki. A hátulsó sorokban tapsolni kezdtek, mint a színházban. Az öregek meg az úrhölgyek összeráncolták a homlokukat: ezek a Lembkéék már túlságosan is fontoskodnak. A közönség legúribb részében is ostoba suttogás indult meg arról, hogy talán csakugyan nem lesz ünnepély, hogy talán csakugyan olyan beteg az a Lembke, és így tovább. De hál’ istennek, Lembkéék végre megjelentek: a kormányzó karonfogva vezette feleségét; bevallom, magam is rettentően aggódtam, hogy vajon megjelennek-e. De így elestek a pletykák, győzött az igazság. Szinte fellélegzett a közönség. Maga Lembke a jelek szerint teljesen egészséges volt, miként - emlékszem - mások is megállapították, mert el lehet képzelni, hány tekintet fordult feléje.

Jellemzésképpen megjegyzem, hogy városunk előkelőségei közt egyébként is kevesen akadtak, akik feltételezték, hogy Lembkének valami komolyabb baja van; cselekedeteit pedig teljesen normálisnak tartották, olyannyira, hogy a téren tegnap délelőtt lejátszódott históriát helyesléssel fogadták. „Így kellett volna mindjárt az elején - mondták a rangosak. - Mert ha emberbarátként jönnek is ide, mind ugyanazzal végzik, és nem veszik észre, hogy erre éppen az emberszeretet érdekében van szükség." A klubban legalábbis így vélekedtek. Csak azért rótták meg, mert közben tüzeskedett. „Ezt nagyobb hidegvérrel kell csinálni, de hát ő új ember" - mondták a szakértők. Ugyanilyen mohón fordult minden tekintet Julija Mihajlovna felé is. Természetes, hogy tőlem mint krónikástól senkinek sincs joga túlságosan is pontos részleteket követelni egy kényes pontot illetően: itt titokról, itt nőről van szó; mindenesetre én csak egyet tudok: Julija Mihajlovna tegnap estefelé bement Andrej Antonovics dolgozószobájába, és jóval éjfél utánig nála időzött. Megbocsátott Andrej Antonovicsnak, sőt még meg is vigasztalta. A házastársak mindenben megegyeztek, mindent elfelejtettek egymásnak, úgyhogy amikor a kimagyarázkodás végén Von Lembke, iszonyattal gondolva vissza az előző éjszaka legfontosabb zárójelenetére, mégiscsak letérdelt, akkor hitvesének gyönyörű kacsója, azután pedig ajka rekesztette el a lovagiasan gyöngéd és a meghatottságtól ellágyult férfiú bűnbánó szavainak lángfolyamát. Mindenki csak boldogságot látott a kormányzóné arcán. Pompás ruhában, nyílt tekintettel jött be. Úgy tetszett, elérte vágyainak netovábbját: politikájának célja és koronája, az ünnepély - ím megvalósult. Lembkéék, mialatt közvetlenül a dobogó előtt levő helyükre mentek, jobbra-balra hajlongva viszonozták az üdvözléseket. Mindjárt körül is vették őket. A nemesek hadnagyának felesége felállt fogadásukra... Ám ekkor csúnya félreértés történt: a zenekar se szó, se beszéd, tusra zendített, nem valami indulóra, hanem egyszerű asztali tusra, amilyen nálunk a klubban, az asztalnál hangzik fel, amikor díszebéd közben valakinek az egészségére isznak. Most már tudom, hogy rendezői minőségében Ljamsin húzatta, állítólag a bevonuló „Lembkáék" tiszteletére. Természetesen bármikor menthette magát azzal, hogy ostobaságból vagy túlzott igyekezetből tette... Sajnos, akkor még nem tudtam, hogy ők már nem törődtek a mentegetőzéssel, és a mai nappal mindennek véget akartak vetni. De a tussal még nem fejeződött be: alighogy a közönség bosszús meghökkenéssel mosolyogni kezdett, a terem végében és a karzaton hirtelen hurrá harsant, színleg szintén a Lembkéék tiszteletére. Nem sok hang kiáltozott, de bevallom, mégiscsak eltartott egy darabig. Julija Mihajlovna elpirult, a szeme villámokat szórt. Lembke megállt a helyénél, és a kiabálók felé fordulva fenségesen és szigorúan nézett végig a termen... Hamarosan leültették. Én ismét riadtan vettem észre arcán azt a baljós mosolyt, amellyel tegnap délelőtt a felesége fogadószobájában állva nézett Sztyepan Trofimovicsra, mielőtt odament hozzá. Úgy rémlett, hogy az arcán most is van valami fenyegető és - ez a legrosszabb - egy kissé komikus kifejezés, az olyan ember arckifejezése, aki lesz, ami lesz - feláldozza magát hitvese magasabb céljainak eléréséért... Julija Mihajlovna hamar magához intett engem, és azt súgta, hogy fussak Karmazinovhoz, és könyörögve kérjem, kezdje el. És ekkor, alighogy megfordultam, egy másik aljasság történt, de sokkal cudarabb az elsőnél. Az üres dobogón, amelyre e pillanatig minden tekintet és minden várakozás irányult, és amelyen csak egy kis asztalt, mögötte egy széket láttak, az asztalon pedig egy pohár vizet ezüsttálcán - az üres dobogón hirtelen feltűnt a frakkos és fehér nyakkendős Lebjadkin kapitány ormótlan alakja. Én annyira megdöbbentem, hogy nem hittem a szememnek. A kapitány mintha zavarba esett volna, egy pillanatra megállt az emelvény hátsó részén. A közönség közül hirtelen kiáltás harsant: „Lebjadkin! Te vagy az?!" A kapitány buta vörös pofája (tökrészeg volt) e megszólítás után széles, bárgyú mosolyra húzódott. Felemelte kezét, tenyerével végigtörölte a homlokát, megrázta boglyas fejét, és mint aki mindenre elszánta magát, kettőt előrelépett, és - hirtelen nevetésben tört ki, nem túl hangos, de gurgulázó, hosszú, boldog nevetésben, amelytől összeszűkült a szeme, és amelytől megrázkódott az egész hústömeg. Erre a látványra

a közönségnek csaknem a fele nevetni kezdett, húszan még tapsoltak is. A komolyabb emberek komoran összenéztek; különben legfeljebb egy fél percig tartott az egész. A dobogóra váratlanul felszaladt Liputyin a rendezői szalagjával, meg két szolga; ezek óvatosan belekaroltak a kapitányba, Liputyin pedig súgott neki valamit. A kapitány összeráncolta a homlokát, és azt dörmögte: „Hát ha így van", aztán legyintett, a közönség felé fordította óriási hátát, és eltűnt kísérőivel. Egy pillanat múlva Liputyin megint felugrott az emelvényre. Rendszerint a cukrozott ecetre emlékeztető örökös mosolyai közül most a legédeskésebb lebegett az ajkán, a kezében meg egy levélpapír volt. Apró, de szapora léptekkel odament a dobogó elülső széléhez.

- Hölgyeim és uraim - fordult a közönséghez -, vigyázatlanságból mulatságos félreértés történt, de már ki is küszöböltük; ám én reménykedve elvállaltam az egyik helybeli költőnk megbízását, és a legmélyebb tisztelettel áthatott kérésének tolmácsolását... Ez az úr, vagyis hát ez a helybeli költő... külseje ellenére is... attól a humánus és magasztos céltól vezéreltetve, amely mindnyájunkat egyesített, vagyis hogy letöröljük kormányzóságunk művelt leányainak könnyeit... bár inkognitóban óhajt maradni... nagyon szeretné, ha versét felolvasnák a bál, akarom mondani, az előadás megkezdése előtt. Bár ez a vers nincs benne a műsorban, és nem is kerülhetett bele... mivel egy félórája kaptuk... *mi* (kik azok a mi? Szóról szóra idézem ezt a szaggatott és zagyva beszédet) úgy véltük, hogy az elragadó vidámsággal párosuló érzés ugyancsak elragadó naivsága folytán mégis fel lehetne olvasni ezt a verset, no persze nem mint valami komoly, de azért az ünnepélyhez... egyszóval az eszméhez illő dolgot... Annál is inkább, mert csak néhány sor... és ehhez szeretném kérni a nagyérdemű közönség engedélyét.

- Olvassa! - vakkantotta egy hang a terem végéből.

- Tehát olvassam, kérem?

- Olvassa, olvassa! - harsant több hang is.

- Akkor a közönség szíves engedelmével felolvasom - mondta a száját megint mézesmázos mosolyra húzva Liputyin. De mintha mégse merte volna rászánni magát, sőt nekem úgy rémlett, hogy lámpaláza van. Ezek az emberek néha minden pimaszságuk ellenére is megakadnak. Az a végzett tanítónövendék egyébként nem akadt volna meg, de hát Liputyin mégiscsak a régi társadalomhoz tartozott.

- Előre figyelmeztetem, vagyis van szerencsém előre figyelmeztetni önöket, hogy ez azért mégsem olyan alkalmi óda, amilyeneket azelőtt az ünnepélyekre írni szoktak, hanem hogy úgy mondjam, szinte tréfa, de kétségtelenül van benne valami játékos jókedvvel párosuló érzés és jó adag reális igazság.

Olvasd! Olvasd!

Liputyin szétbontotta a papírt. Természetesen már senkinek se volt ideje megakadályozni. Ráadásul rendezői szalaggal jelent meg. Harsány hangon szavalta:

- A vidékünk szülte hazafias nevelőnőnek ezen ünnepély költőjétől.

Szép jó napot, kis guvernant!
Örvendezz és vigadozz!
Maradi légy, vagy új George Sand,
Gondot ez most nem okoz.

- De hisz ezt Lebjadkin írta! Persze hogy Lebjadkin! - hallatszott néhány hang. Nevetés, sőt taps is felharsant, bár eléggé gyéren.

Francia betűre-szóra
Tanítsz taknyos gyereket,
Kacsintsz akár harang'zóra,
Csak bekösse fejedet!

- Hurrá, hurrá!

De nagy reformunk korában
Harangozó sem vesz el,
„Pénzmag" kéne, szép kisasszony,
Másképp ara nem leszel.

- Úgy van, úgy van, ez aztán a realizmus, „pénzmag" nélkül megmozdulni sem lehet!

De most, mikor lakomázva
Sok pénzt gyűjtünk, ne feledd,
Számíthatsz jó hozományra:
E bálból küldjük neked.
Maradi légy, vagy új George Sand,
Gondot ez már nem okoz,
Hozományod van, guvernant,
Köpj mindenre, vigadozz!

Bevallom, nem hittem a fülemnek. Ez annyira nyilvánvaló pimaszság volt, hogy Liputyint még ostobasággal sem lehetett menteni. És Liputyin máskülönben sem volt ostoba. A szándék világos volt, legalábbis számomra: mintha siettek volna a rendzavarással. Ennek a hülye versezetnek néhány sora, például a legutolsó, olyanfajta volt, hogy a megtestesült ostobaság sem tűrhette volna el. Liputyin alighanem maga is érezte, hogy túl sokat vállalt: miután végrehajtotta hőstettét, annyira megrökönyödött a tulajdon vakmerőségétől, hogy nem is ment le a dobogóról, mintha mondani akart volna még valamit. Bizonyára azt hitte, valahogy másképpen üt ki a dolog; de még az a garázda csoport is, amely a szereplése alatt közbetapsolt, egyszeriben elcsitult, mintha szintén megrökönyödött volna. A legostobább dolog az volt, hogy közülük sokan patetikusan fogták fel az egész kirohanást, vagyis egyáltalán nem gúnyiratnak, hanem való igaznak a nevelőnőket illetően, tehát irányzatos versnek. De a versezet túlságos nyeglesége végül őket is megdöbbentette. Ami pedig a közönség többi részét illeti, nemcsak megbotránkozott az egész terem, hanem láthatólag meg is sértődött. Nem tévedek, amikor leírom ezt a benyomásomat. Julija Mihajlovna később azt mondta, hogy még egy pillanat, és elájul. Az egyik legtisztesebb kis öreg felállította élete párját, és a közönség riadt pillantásaitól kísérve mindketten kivonultak a teremből. Ki tudja, lehet, hogy a példa másokat is vonz, ha abban a pillanatban - kezében egy füzetet tartva, frakkban, fehér nyakkendővel - meg nem jelenik a dobogón maga Karmastinov. Julija Mihajlovna őrá, mint valami megváltóra fordította rajongó tekintetét. De én már a kulisszák mögött voltam; Liputyint kerestem.

- Ezt szántszándékkal tette! - mondtam, és felháborodásomban megragadtam a karját.

- Bizony isten eszemben se volt - mondta meggörnyedve, nyomban hazudozni kezdett, és szerencsétlennek tettette magát -, csak az imént hozták ezt a verset, és én azt hittem, hogy vidám tréfa az egész...

- Egyáltalán nem ezt gondolta maga. Hisz hogy találhatná vidám tréfának ezt a kontár tákolmányt?

- Márpedig én annak találom, kérem.

- Egyszerűen hazudik, és egyáltalán nem is most hozták magának. Ezt éppenséggel maga hevenyészte Lebjadkinnal együtt - talán még tegnap -, hogy botrányt okozzon. A legutolsó sor feltétlenül a magáé, a harangozóról szóló szintén. Miért jelent meg Lebjadkin frakkban? Nyilván ővele olvastatja fel, ha nem issza le magát ennyire!

Liputyin hidegen és epésen tekintett rám.

- Aztán mi köze hozzá? - kérdezte egyszeriben furcsa nyugalommal.

- Hogyhogy mi közöm? Maga is viseli ezt a szalagot... Hol van Pjotr Sztyepanovics?

- Nem tudom, valahol itt; miért?

- Hát azért, mert most már átlátok a szitán. Ez közönséges összeesküvés Julija Mihajlovna ellen, hogy botrányba fullasszák az ünnepélyt.

Liputyin megint sandán nézett rám.

- De mi köze magának ehhez? - szólt gúnyos mosollyal, és eloldalgott.

Engem mintha leforráztak volna. Minden gyanúm igazolódott. Pedig még én reménykedtem, hogy tévedek! Most mit tegyek? Először arra gondoltam, hogy tanácskozok Sztyepan Trofimoviccsal, de ő különféle mosolyokat próbálgatva a tükör előtt állt, és ezt minduntalan ellenőrizte egy papiroson, amelyen valami jelzések voltak. Őneki közvetlenül Karmazinov után kellett fellépnie, így hát most már képtelen volt velem beszélgetni. Szaladjak Julija Mihajlovnához? Az pedig még korai volna: őneki sokkal keményebb lecke kell, hogy kigyógyuljon abból a tévhitből, hogy „körülrajongják", és hogy mindenki „fantasztikusan odaadó" iránta. Nem hinne nekem, és képzelődőnek tartana. Meg hát miben is segíthetne? „Eh - gondoltam -, csakugyan, hát mi közöm nekem az egészhez, leveszem a szalagot, és hazamegyek, *mihelyt elkezdődik*" Még ki is mondtam: „mihelyt elkezdődik", erre emlékszem.

De mennem kellett vissza, hogy hallgassam Karmazinovot. Amikor utoljára szétnéztem a kulisszák mögött, észrevettem, hogy azért meglehetősen sok idegen szaglász ott összevissza, még nők is: járkálnak ki s be. Ez a „kulisszák mögötti" rész eléggé szűk helyiség volt, amelyet hozzáférhetetlenül elkülönítettek a közönségtől, és amely hátul, a folyosón keresztül más szobákkal érintkezett. A felolvasók itt vártak sorukra. Ám engem e pillanatban a Sztyepan Trofimovics után következő előadó hökkentett meg. Ez is professzorféle volt (most se tudom pontosan, kicsoda), aki holmi diákhistória után önként távozott valamelyik egyetemről, alig néhány napja pedig valami okból a mi városunkba jött. Őt is beajánlották Julija Mihajlovnának, aki máris áhítattal fogadta. Most már tudom, hogy a professzor felolvasás előtt csupán egy esten volt nála, egész idő alatt hallgatott, kétértelműen mosolygott a Julija Mihajlovnát körülvevő társaság tréfáin és modorán, és mindenkiben kellemetlen benyomást keltett gőgös és mégis szinte már a félénkségig érzékeny viselkedésével. Maga Julija Mihajlovna nyerte meg a felolvasásra. Most egyik szögletből a másikba járkált, és ugyanúgy suttogott magában, mint Sztyepan Trofimovics, de nem tükörbe, hanem a földre nézett. Mosolyokat ő nem próbálgatott, bár gyakran, kéjesen mosolygott. Kétségtelen, hogy ővele sem lehet beszélni. Alacsony termetű, úgy szemre negyven körüli, teljesen kopasz, deres szakállú, jól öltözött ember volt. De a legérdekesebbnek azt találtam, hogy minden egyes fordulónál felemelte a jobb öklét, megrázta a feje fölött, majd hirtelen lesújtott vele, mintha porrá akarná zúzni valami ellenfelét. Ezt a mutatványt pillanatonként megismételte. Szinte megborzadtam. Máris futottam, hogy hallgassam Karmazinovot.

3

Odabent megint valami fonákság érződött a levegőben. Előre kijelentem: én meghajlok a lángész nagysága előtt; de a lángész urak - dicső életük alkonyán, itt nálunk - ugyan miért viselkednek néha teljesen úgy, mint holmi kisgyermekek? Ugyan, hát olyan nagy dolog az, hogy ő Karmazinov, és most öt kamarást lepipáló méltósággal lép fel? Hát le lehet kötni egy álló óráig egyetlen cikkel egy olyan közönséget, mint a miénk? Különben is megfigyeltem, hogy lehet valaki akár a legnagyobb lángész is, nyilvános felolvasáson még könnyű irodalmi szöveggel se foglalhatja le büntetlenül a közönségét húsz percnél tovább. Igaz, a nagy lángész fellépését szerfölött tisztelettudóan fogadták. Még a legszigorúbb öregurak is helyeslésüket nyilvánították, és érdeklődést árultak el, a hölgyek pedig még némi lelkesedést is. A taps azonban rövidke meg valahogy kusza, zagyva volt. Viszont a hátulsó sorokban sem illetlenkedett senki, egészen addig a pillanatig, amíg Karmazinov úr meg nem szólalt, de akkor sem történt jóformán semmi különösebb csúfság, inkább csak amolyan félreértés. Már régebben is említettem, hogy túlságosan rikácsoló, sőt egy kissé nőies hangja volt, ráadásul olyan előkelően selypített, mint a tősgyökeres nemesek. Alighogy kiejtett néhány szót, valaki elkövette azt az illetlenséget, hogy hangosan felnevetett - bizonyára valami tapasztalatlan tökfilkó, aki nem ismeri a nagyvilági modort, és a tetejébe ilyen nevetősnek született. De a legcsekélyebb tüntetés sem volt, ellenkezőleg: épp a tökfilkót pisszegték le, úgyhogy megsemmisülten elhallgatott. Ám ekkor Karmazinov úr színpadiasan szenvelegve kijelenti, hogy „eleinte a világért sem akarta vállalni a felolvasást” (nagy szükség volt most ennek a kijelentésére!). „Vannak olyan sorok, amelyek annyira szívből fakadnak, hogy nem is lehet elmondani őket, az ilyen féltett kincset semmiképp sem szabad kivinni az emberek közé (nos, akkor miért vitte ki?); de addig kérlelték, míg végül mégis idehozta, ezenkívül, mivel örökre leteszi a tollat, és megesküdött, hogy többet a világért sem ír, hát üsse kő, megírta ezt az utolsó művét; és mivel megesküdött, hogy soha semmit nem olvas fel nyilvánosan, hát üsse kő, ezt az utolsó cikket még felolvassa e közönség előtt”, és így tovább és így tovább, végig ebben a hangnemben.

De mindez még hagyján, hisz ki nem ismeri a „szerzői előszókat”? Bár megjegyzem, hogy a mi közönségünk hiányos műveltségét és a hátulsó sorok ingerültségét tekintve ez is közrejátszhatott. Hát nem lett volna jobb felolvasni egy kis elbeszélést, egy rövidke történetet, olyasfélét, amilyeneket azelőtt írogatott, azaz valami agyonesztergályozott és szenvelgő, de valamelyest mégis szellemes szöveget? Ezzel mindent megmentett volna. De nem, erről szó sem volt! Egész litánia kezdődött! Istenem, mi minden nem volt abban! Határozottan állítom, hogy még egy fővárosi közönség is megdermedt volna tőle, nemhogy a miénk. Képzeljenek el csaknem két nyomtatott ívnyi szenvelgő, üres fecsegést; ez az úr ráadásul még valahogy fölényesen fanyalogva beszélt, mintha kegyet gyakorolna, úgyhogy közönségünk már-már sértve érezte magát. A téma... Ugyan ki tudott eligazodni ezen a témán?! Amolyan számadás volt valamiféle benyomásokról meg valamiféle emlékekről. De mikről? De milyenekről? - Akárhogy ráncolták is a homlokukat ezek a vidékiek a felolvasás első fele alatt, semmit sem tudtak megérteni belőle, úgyhogy a másik felét már csak udvariasságból hallgatták. Igaz, sok szó esett szerelemről, a lángelménének egy hölgy iránti szerelméről, de bevallom, ez egy kissé sután ütött ki. A lángeszű író alacsony, kövérkés alakjához szerintem valahogy nem illett az első csókjáról mesélgetni... És az is visszatetsző volt, hogy ezek a csókok valahogy nem úgy csattantak el, mint az embereknél általában. Itt okvetlenül rekettye nő körös-körül (okvetlenül rekettye vagy valami más, de mindenképp olyan növény, amelynek a növénytanban kell utánanézni). Ezenkívül az égen okvetlenül valami ibolyaszínű árnyalat ömlik el, amelyet természetesen soha egyetlen közönséges halandó sem fedezett fel, vagyis hát látta ugyan mindenki, de nem tudta felfedezni, „én pedig, lám, csak rápillantottam, és máris lefestem nektek, tökfilkóknak, mint a legközönségesebb dolgot”. A fa, mely alá letelepszik az érdekes

pár, okvetlenül narancsszínű vagy efféle. Valahol Németországban üldögélnek. Egyszer csak Pompeiust vagy Cassiust látják az ütközet előtti estén, és mindkettőjüket az ujjongás hidege hatja át... A bokrok között csicseregni kezdett egy sellő. Gluck a nádasban rázendített a hegedűjén. A darabot, amelyet játszott, a szerző en toutes lettres[166] megnevezte, de senki sem ismeri, úgyhogy a zenei lexikonban kell utánanézni. Eközben gomolyogni kezdett a köd, és úgy gomolygott, úgy gomolygott, hogy inkább millió párnához hasonlított, mint ködhöz. Ekkor egyszeriben eltűnik minden, és a nagy lángész télen, olvadáskor átkel a Volgán. Két és fél oldalon át tart az átkelés, de a lángész mégis beleesik egy lékbe. Már-már vízbe fúl - azt hiszik, csakugyan belefulladt? Esze ágában sem volt; ez csak arra szolgált, hogy amikor már fuldoklik, és csaknem végleg elmerül, akkor feltűnjön előtte egy borsószemnyi, de áttetszően tiszta jégdarabka, olyan, „mint egy megfagyott könnycsepp", és ebben a jégdarabban visszatükröződjék Németország, helyesebben: Németország ege, és ez a tükröződés, szivárványos színjátékával, eszébe juttassa azt a könnycseppet, amely „emlékszel, a te szemedből gördült ki, amikor a smaragdzöld fa alatt ültünk, és boldogan így kiáltottál fel: »Nincs bűn!« »Igen, mondtam én könnyek között, de ha így van, akkor nincsenek igaz emberek sem.« Zokogásra fakadtunk, és elváltunk örökre." A hölgy valahová a tengerpartra, a szerző meg valami barlangba kerül; és most ereszkedik, ereszkedik, három évig ereszkedik lefelé Moszkvában a Szuharev-bástya alatt, és a föld méhében, a barlang legalján talál egy örökmécset, a mécs előtt meg egy aszkétát. Az aszkéta imádkozik. A lángész odahajol a rácsos kis ablakhoz, és egyszer csak sóhajt hall. Mit gondolnak: az aszkéta sóhajtott? Törődött is a szerző azzal az aszkétával! Nem, kérem, ez a sóhaj egyszerűen eszébe juttatta a hölgy első sóhaját, amikor harminc évvel ezelőtt „emlékszel, Németországban az achátszínű fa alatt ültünk, és azt mondtad nekem: »Minek szeretni? Nézd, körülöttünk okkersárga fű nő, és én szeretlek, de ha nem nő többé okkersárga fű, elmúlik az én szerelmem is.« Ekkor megint gomolyogni kezd a köd, megjelenik Hoffmann, a sellő Chopintől furulyázik valamit, és a ködből egyszer csak kibontakozik - Róma háztetői fölött, babérkoszorúval - Ancus Martius. Az ujjongás hidege borzongatta végig hátunkat, és örökre elváltunk" - és így tovább, és így tovább. Egyszóval: lehet, hogy én nem pontosan adom vissza, és nem is tudom visszaadni az egész fecsegést, de a lényege igenis ilyesmi volt. És végül is szinte szégyen, gyalázat, amilyen szenvedélyesen vonzódnak a mi nagy elméink a magasabb értelemben vett szójátékokhoz! A nagy európai filozófus, a nagy tudós, feltaláló, a fáradhatatlan alkotó, a vértanú, tehát mindazok, akik törik magukat, és nehéz terheket viselnek - a nagy orosz lángelme szemében határozottan csak amolyan szakácsfélék a konyháján. Ő az úr, azok meg levett süveggel jelennek meg előtte, és várják parancsait. Igaz, gőgösen nevet ő Oroszországon is, és nincs kellemesebb számára, mint kijelenteni, hogy Oroszország minden tekintetben csődöt vall Európa nagy elméihez viszonyítva, de ami őt magát illeti - erről szó sincs, ő aztán fölébe emelkedik Európa valamennyi nagy elméjének; azok mind csupán anyagok az ő szójátékaihoz. Fogja a mások ötletét, hozzábiggyeszti az ellentétét, és kész a szójáték. Van bűn, nincs bűn; nincs igazság, nincsenek igaz emberek; ateizmus, darwinizmus, moszkvai harangok... De sajna, ő már nem hisz a moszkvai harangokban; Róma, babérok... de ő már a babérokban sem hisz... Volt itt byroni világfájdalom - szenvedélyes, de már elcsépelt kitörés -, egy grimasz Heinéből, egy s más Pecsorinból, és elindult, sípolva elindult a masina... „Egyébként dicsőítsetek, dicsőítsetek, azt roppant szeretem; mert én csak mondom, hogy leteszem a tollat; várjatok csak, agyonuntatlak én benneteket még háromszázszor is, belefáradtok ti még az olvasásba..."

Természetesen nem valami jól végződött a dolog; sőt az a baj, hogy kezdődni is rosszul kezdődött. Már rég elkezdődött a csoszogás, az orrfúvás, a köhécselés és mindaz, ami lenni

[166] Teljes címén (egészen pontosan).

szokott, ha irodalmi felolvasáson az előadó, bárki is az, húsz percnél tovább foglalja le a közönséget. De a lángeszű író ezt egyáltalán nem vette észre. Tovább selypített és motyogott, tudomást se vett a közönségről, úgyhogy már-már mindenki meghökkent. Ekkor a hátulsó sorokban megszólalt egy magányos, de harsány hang:

- Úristen, micsoda badarság!

Ez önkéntelenül szaladt ki a közbeszóló száján, és biztosra veszem, hogy a tüntetés minden szándéka nélkül. Egyszerűen kifáradt az illető. De Karmazinov úr megállt, gúnyosan a közönségre tekintett, majd egy megsértett kamarás méltóságos modorában mindjárt azt selypítette:

- Alighanem holtra untatom önöket, hölgyeim és uraim. Igen?

Hát épp azzal követte el a hibát, hogy ezt ő hozta szóba először; mert azzal, hogy ilyenképpen kikényszerítette a választ, módot adott mindenféle söpredéknek arra, hogy szintén megszólaljon, mégpedig jogosan, holott ha türtőzteti magát, hát fújkálják, fújkálják az orrukat egy darabig, de csak lefolyik valahogy az előadás... Lehet, hogy tapsot várt a kérdésére válaszul; de a taps nem csattant fel; ellenkezőleg: mindenki szinte megijedt, összehúzta magát, és elcsitult.

- Sose látta maga Ancus Martiust, ez mind csak olyan stilisztikai fogás - hallatszott egy ingerült, sőt sértődött hang.

- Úgy van - kapott a szón mindjárt egy másik hang -, manapság nincsenek kísértetek, hanem természettudományok vannak. Próbáljon megbirkózni a természettudományokkal.

- Hölgyeim és uraim, én a legkevésbé sem vártam ilyen ellenvetéseket - mondta egészen elképedve Karmazinov. A nagy lángész Karlsruhéban teljesen elszokott hazájától.

- A mi korunkban szégyen olyasmit felolvasni, hogy a világ három hal hátán nyugszik - kerepelt egy hajadon. - Maga, Karmazinov, nem ereszkedhetett le semmilyen barlangba, semmilyen remetéhez. Különben is, ki beszél manapság remetékről?

- Hölgyeim és uraim, engem az lep meg a legjobban, hogy ezt ennyire komolyan veszik... Egyébként... egyébként tökéletesen igazuk van. Nálam jobban senki sem tiszteli a reális igazságot...

Bár gúnyosan mosolygott, nagyon megdöbbent. Arca mintha azt fejezte volna ki: „Hisz nem olyan vagyok én, amilyennek gondoltok, hisz én veletek tartok, csak dicsőítsetek engem, dicsőítsetek minél jobban, amennyire csak telik tőletek, mert én azt borzasztóan szeretem...”

- Hölgyeim és uraim - kiáltotta végül immár vérig sértve -, látom, hogy az én szegény kis művem nem jó helyre került! Sőt alighanem én magam sem jó helyre kerültem.

- Varjút célzott, borjút talált! - kiáltotta teli torokból egy tökfilkó, nyilván valami részeg, úgyhogy természetesen ügyet se kellett volna vetni rá. Igaz, tiszteletlen nevetés is hallatszott.

- Azt mondja: borjút? - kapott a szón azonnal Karmazinov. Még rikácsolóbb lett a hangja. - A varjakat meg a borjakat illetően bátorkodom tartózkodni a véleménynyilvánítástól. Túlságosan is tisztelek bármiféle közönséget ahhoz, hogy akár a legártatlanabb összehasonlítást is megengedjem magamnak; de azt gondoltam...

- Lassan a testtel, tisztelt uram!... - kiáltotta valaki a hátulsó sorokból.

- De azt hittem, hogy most, amikor leteszem a tollat, és elbúcsúzom az olvasótól, meg fognak hallgatni...

- Igen, igen, akarjuk is, meg is akarjuk hallgatni - hallatszott végre néhány felbátorodott hang az első sorból.

- Olvassa, olvassa! - kapott a szón néhány lelkes hölgy, végül pedig még a taps is felcsattant, igaz, csak gyéren, imitt-amott. Karmazinov torz mosollyal felállt a helyéről.

- Higgye el, Karmazinov, hogy éppenséggel megtiszteltetésnek tartjuk valamennyien... - mondta szinte elragadtatva maga a nemesek hadnagyának felesége is.

- Karmazinov úr - szólalt meg egy üde fiatal hang a terem mélyén. Ez az egyik járási iskola igen ifjú tanítójának, egy nagyszerű, nemes lelkű és csöndes fiatalembernek a hangja volt, aki csak nemrég óta vendégeskedett nálunk. Egy kissé még fel is emelkedett. - Karmazinov úr, ha nekem szerencsém lenne így megszeretni valakit, ahogy leírta nekünk, akkor szerelmem történetét nem foglalnám nyilvános felolvasásra szánt cikkbe...

Fülig el is pirult.

- Hölgyeim és uraim - rikácsolta Karmazinov -, befejeztem! Elhagyom a végét, és eltávozom. De engedjék meg, hogy legalább a befejező hat sort felolvassam.

- „Hát igen, olvasó barátom, isten veled! - kezdte mindjárt a kéziratból, és már nem ült vissza a karosszékbe. - Isten veled, olvasó; még csak nem is ragaszkodom hozzá, hogy mint barátok váljunk el: csakugyan, hát minek háborgassalak tovább? Sőt szidj engem, ó, szidj, ahogy akarsz, ha ez valami élvezetet szerez neked. De az lenne a legjobb, ha örökre elfelejtenénk egymást. És ha önök, olvasók, egyszeriben mind olyan jók lennének, hogy térden állva, könnyek között könyörögni kezdenének: »írj, ó, írj nekünk, Karmazinov - a hazának, az utókornak, a babérkoszorúkért, akkor én, természetesen a legnagyobb udvariassággal köszönetet mondva, azt válaszolnám: »Azt már nem, eleget vesződtünk egymással, drága honfitársaim, merci!« Itt az ideje, hogy elváljanak útjaink! Merci, merci, merci.”

Karmazinov szertartásosan meghajolt, és egészen vörösen, akár a főtt rák, a kulisszák mögé indult.

- Egyáltalán senki se fog térden állni; eszelős képzelődés!

- Micsoda hiúság, igazán!

- Ez csak humor - javította ki egy okosabb.

- Ugyan kérem, kíméljenek meg az ilyen humortól!

- Ez azért mégiscsak szemtelenség, uraim!

- De most már legalább befejezte.

- Micsoda unalmas zagyvalékot hordott itt össze!

De mindezeket a hátulsó sorokból jövő goromba felkiáltásokat elfojtotta a közönség másik részének tapsa. Kihívták Karmazinovot. Néhány hölgy - élükön Julija Mihajlovna meg a hadnagyné - az emelvény köré csoportosult. Julija Mihajlovna kezében megjelent egy fehér bársonypárnára, élő rózsából font koszorú közepébe helyezett pompás babérkoszorú.

- Babér! - szólt finom és egy kissé epés gúnnyal Karmazinov. - Természetesen meg vagyok hatva, és magam is eleven érzéssel fogadom ezt az előre elkészített, de még üdén maradt koszorút; ám biztosítom önöket, mesdames, egyszeriben annyira realista lettem, hogy úgy vélem, manapság sokkal helyénvalóbb a babér egy ügyes szakács kezében, mint az enyémben...

- Hát igen, a szakácsok hasznosabbak is! - kiáltotta az az állástalan tanító, aki részt vett a Virginszkijnél tartott „ülésen”. Valamelyest megbomlott a rend. Több sorban felugráltak, hogy jobban lássák a babérkoszorú ünnepélyes átnyújtását.

- Én most szívesen adnék egy szakácsért még három rubelt - kapott a szón harsányan, túlságosan is harsányan, erélyesen harsányan egy másik hang.

- Én is.

- Én is.

- Hát csakugyan nincs itt büfé?

- Hölgyeim és uraim, ez közönséges csalás!

Egyébként be kell vallanom, hogy ezek a zabolátlan urak egyelőre még nagyon féltek városunk előkelőségeitől meg a rendőrbiztostól, aki szintén ott volt a teremben. Vagy tíz perc alatt nagyjából mindenki visszaült a helyére, de az előbbi rend már nem állt helyre. És éppen ebbe a kezdődő zűrzavarba került bele Sztyepan Trofimovics...

4

Én mindenesetre átszaladtam még egyszer hozzá a kulisszák mögé, és bár magamon kívül voltam, sikerült figyelmeztetnem, hogy szerintem füstbe ment az egész, így hát jobb lenne, ha egyáltalán nem lépne fel, hanem kimentené magát - akár bélhuruttal is -, és rögtön hazahajtatna, én pedig letenném a szalagot, és vele tartanék. Ebben a pillanatban már éppen a dobogó felé haladt, váratlanul megállt, tetőtől talpig kevélyen végigmért, és ünnepélyesen így szólt:

- Kedves uram, ugyan miért tart maga képesnek engem ilyen aljasságra?

Feladtam a harcot. Biztos voltam benne - ez már kétszerkettő -, hogy katasztrófa nélkül onnan ki nem kerül. Eközben, ahogy teljesen elcsüggedve ott állok, megint feltűnik előttem az idegen professzor alakja, azé, aki majd Sztyepan Trofimovics után következik, és aki az előbb minduntalan felemelte az öklét, majd nagy lendülettel lesújtott vele. Még mindig ugyanúgy járkált fel s alá, és magába mélyedve, kaján, de diadalmas mosollyal dörmögött valamit az orra alá. Én szinte akaratomon kívül (ez is az ördög műve volt) odamentem őhozzá is.

- Tudja - kezdtem -, sok példa tanúsítja: ha a felolvasó húsz percnél tovább foglalja le a közönséget, akkor már senki se figyel oda. Egy félóráig a legnagyobb híresség se tudja tartani magát...

Hirtelen megállt, és szinte minden porcikája megremegett a sértődöttségtől. Arca mérhetetlen gőgöt tükrözött.

- Sose féljen - dörmögte megvetően, és továbbment. Ebben a pillanatban megszólalt a teremben Sztyepan Trofimovics hangja.

„Eh, az ördög vigyen el mindnyájatokat!” - gondoltam, és visszaszaladtam a terembe.

Sztyepan Trofimovics, még a zűrzavar utózaja közepette, leült a karosszékbe. Az első sorokban nem valami barátságos tekintetek fogadták. (Az utóbbi időben a klubban valahogy nem szerették többé, és sokkal kevésbé tisztelték, mint azelőtt.) Egyébként még az is szerencse volt, hogy nem pisszegtek. Furcsa gondolat foglalkoztatott már tegnap óta: állandóan úgy rémlett, hogy mindjárt kifütyülik, mihelyt megjelenik. Ezzel szemben, mivel még nem állt teljesen helyre a rend, nem is vették észre azonnal. És ugyan mire számíthatott ez az ember, ha egyszer Karmazinovval is így bántak? Sápadt volt: tíz éve nem szerepelt nyilvánosan. Az izgalmából meg minden egyébből, amit olyan jól ismertem a viselkedésében, nagyon jól tudtam, hogy mostani fellépését sorsdöntőnek vagy effélének fogja fel. Nos, épp ettől féltem

én. Drága volt nekem ez az ember. Így hát majd elszédültem, amikor kinyitotta a száját, és meghallottam az első mondatát.

- Hölgyeim és uraim! - szólalt meg hirtelen, mint aki mindenre elszánta magát, mégis szinte elcsukló hangon. - Ma reggel még előttem hevert egy példány az itt nemrég szétszórt törvényellenes röplapokból, és én századszor is feltettem a kérdést magamnak: „Miben rejlik a titka?"

Az egész terem egy csapásra elcsitult, minden tekintet - némelyik rémülten - őfelé fordult. Mi tagadás, értett hozzá, hogy első szavával felkeltse az érdeklődést. Még a kulisszák mögül is előbukkant néhány fej; Liputyin és Ljamsin mohón fülelt. Julija Mihajlovna ismét magához intett.

- Állítsa meg, bármibe kerül is, állítsa meg! - súgta riadtan. Én csak vállat vontam: hát meg lehet állítani valakit, aki *elszánta magát*? Sajnos, én értettem Sztyepan Trofimovicsot.

- Aha, a kiáltványok! - súgtak össze a közönség soraiban, és máris izgett-mozgott az egész terem.

- Hölgyeim és uraim, én megfejtettem az egész titkot. Sikerüknek minden titka - az ostobaságukban rejlik! (Megvillant a szeme.) - Igen, uraim, ha ez számításból megjátszott, szándékolt ostobaság volna, ó, akkor még zseniális is lenne! De teljes mértékben meg kell adni nekik az igazat: semmit se játszanak meg. Ez a legmeztelenebb, a legegyügyűbb, a legkorlátoltabb ostobaság - c'est la bêtise dans son essence la plus pure, quelque chose comme un simple chimique.[167] Ha csak egy csöppet is okosabban fogalmazzák, mindenki azonnal látná e korlátolt ostobaság egész nyomorultságát. De így mindenki zavartan áll előtte, senki sem hiszi, hogy ez ilyen őseredetien ostoba. „Lehetetlen, hogy ne legyen itt még valami" - mondja magában mindenki, és titkot keres, rejtélyt lát, a sorok közt akar olvasni -, és elérték a hatást! Ó, az ostobaság sohasem kapott még ilyen fejedelmi jutalmat, noha már oly sokszor megérdemelte volna... Mivel, én parenthèse,[168] az ostobaságra éppúgy szükség van az emberiség életében, mint a legkiválóbb lángelmére...

- Szójáték a negyvenes évekből! - hallatszott egy különben nagyon szerény hang, de utána elszabadult a pokol, mindenki zajolni, lármázni kezdett.

- Hölgyeim és uraim, hurrá! Azt ajánlom, igyunk az ostobaságra! - kiáltotta a teremnek fittyet hányva, immár egészen magánkívül Sztyepan Trofimovics.

Odaszaladtam hozzá, azzal az ürüggyel, hogy vizet töltök neki.

- Hagyja, Sztyepan Trofimovics, könyörögve kéri Julija Mihajlovna...

- Nem! Maga hagyjon engem, haszontalan fiatalember! - förmedt rám teli torokból. Elszaladtam. - Messieurs! - folytatta. - Mire való ez az izgalom, mire ez a felháborodott kiabálás, amit hallok? Én olajággal jöttem. Elhoztam ide az utolsó szavamat - mert ebben az ügyben van egy utolsó szavam -, és béküljünk ki.

- Le vele! - kiáltottak néhányan.

- Csend legyen, hadd beszéljen, hadd mondja el a magáét! - üvöltözött a másik párt. Különösen izgatott volt a fiatal tanító, aki miután egyszer vette a bátorságot, hogy megszólaljon, most már nem is tudott megállni.

---

[167] Ez az ostobaság a legtisztább mivoltában, olyan, mint egy vegyi elem.

[168] Zárójelben (mellesleg).

- Messieurs, ebben az ügyben az utolsó szó: a teljes megbocsátás. Én, öregember, aki már-már leélte az életét, ünnepélyesen kijelentem, hogy az élet szelleme változatlanul lobog, és az eleven erő nem apadt ki a fiatal nemzedékből. A mai fiatalság lelkesedése ugyanolyan tiszta és ragyogó, mint a mi időnkben volt. De történt valami: eltolódtak a célok, az egyik szépséget a másikkal cserélték fel! Az egész nézeteltérés csupán abban rejlik, hogy mi a szebb: Shakespeare vagy a csizma; Raffaello vagy a petróleum?

- Ez árulkodás? - morogtak némelyek.

- Beugrató kérdések!

- Agent provocateur!

- Én bizony kijelentem - visította a szenvedély tetőfokán Sztyepan Trofimovics -, én bizony kijelentem, hogy Shakespeare és Raffaello többet ér, mint a jobbágyfelszabadítás, többet, mint a nacionalizmus, többet, mint a szocializmus, mint az ifjú nemzedék, mint a kémia, majdnem többet, mint az egész emberiség, mert ők már - a gyümölcs, az egész emberiség igazi gyümölcse, talán a legnagyszerűbb gyümölcs, ami csak lehet! Ők - a szépségnek immár az az elért formája, amelynek elérése nélkül én talán még élni se volnék hajlandó... Ó, Istenem! - mondta a kezét összecsapva. - Tíz éve ugyanígy kiabáltam Pétervárott a dobogón, pontosan ugyanezt, ezekkel a szavakkal, és azok ott pontosan ugyanígy nem értettek semmit, ugyanígy nevettek és pisszegtek, mint most maguk; korlátolt emberek, hát mi hiányzik magukból ahhoz, hogy megértsenek? Hát tudják-e, tudják-e, hogy az angol nélkül még megélhet az emberiség, Németország nélkül szintén, az orosz ember nélkül meg nagyon is, tudomány nélkül is, kenyér nélkül is, csak éppen szépség nélkül nem élhet meg, mert különben egyáltalán nem lesz mit csinálnia a világon! Ebben rejlik az egész titok, ebben az egész történelem! A tudomány önmagában, a szépség nélkül, egy percig sem állhat fenn - tudják ezt maguk, nevetgélők? -, ripőkséggé züllik, úgyhogy egy szöget se tudnak feltalálni!... Ebből nem engedek! - kiáltotta befejezésül eszelősen, és ököllel teljes erejéből az asztalra csapott.

De amíg ő összevissza, értelmetlenül rikoltozott, a teremben is felbomlott a rend. Sokan felugráltak helyükről, mások előretódultak, közelebb a dobogóhoz. Általában mindez sokkal gyorsabban zajlott le, mint ahogy leírom, úgyhogy senkinek sem jutott ideje megakadályozni. De talán nem is akarta senki.

- Könnyű maguknak, elkényeztetett embereknek, a teljes jólétben! - üvöltötte közvetlenül a dobogónál ugyanaz az állástalan tanító, és szinte kéjesen vicsorgott Sztyepan Trofimovicsra, aki ezt észrevéve egészen az emelvény széléhez ugrott.

- Hát nem én, nem én jelentettem ki épp az imént, hogy a fiatal nemzedékben a lelkesedés ugyanolyan tiszta és ragyogó, mint régen volt, és hogy csak amiatt pusztul el, mert téved a szépség formáit illetően! Nem elég ez magának? Hát még ha azt nézzük, hogy ezt egy porba sújtott, megbántott apa hangoztatta, akkor - ó, korlátolt emberkék! - talán lehet magasabbra emelkedni pártatlanságban és a szemlélet higgadtságában?... Hálátlanok... igazságtalanok... hát miért... miért nem akarnak békülni?!...

Hirtelen hisztérikus zokogásra fakadt. Ujjaival törölgette csurgó könnyeit. Vállát és mellét csak úgy rázta a zokogás. A világon mindenről megfeledkezett.

Most már végképpen rémület fogta el a közönséget, csaknem mindenki felállt a helyéről. Gyorsan felugrott Julija Mihajlovna is, karon ragadta férjét, és igyekezett felállítani a karosszékből... Példátlan botrány volt kitörőben.

- Sztyepan Trofimovics! - bömbölte kárörömmel a tanító. - A városban meg a környéken itt csavarog most Fegyenc Fegyka, aki megszökött a kényszermunkából. Rabol, és nemrég újabb

gyilkosságot követett el. Hadd kérdezzem meg: ha maga tizenöt évvel ezelőtt nem adja oda újoncnak, hogy kifizethesse a kártyaadósságát, vagyis egyszerűbben: ha nem kártyázza el, akkor - mondja - került volna valaha is katorgára? Gyilkolná sorra az embereket a létért való küzdelemben? Mit mond erre, esztéta úr?

Nem vállalkozom az ezután következő jelenet leírására. Először is: viharos taps csattant fel. Nem mindenki tapsolt, a teremnek csupán az ötöde, de az aztán viharosan. A közönség többi része a kijárat felé tódult, de mivel a tapsolók mind előre, a dobogóhoz igyekeztek furakodni, általános kavarodás támadt. A hölgyek fel-felsikoltottak, több hajadon sírva fakadt, és hazakérezkedett. Lembke a helyénél állva, vadul, sűrűn körülnézegetett. Julija Mihajlovna mélységes zavarba esett - először egész itteni pályafutása alatt. Ami pedig Sztyepan Trofimovicsot illeti, az első pillanatban szinte betű szerint összezúzták a tanító szavai; de hirtelen felemelte két kezét, és mintegy a közönség fölé terjesztve, felordított:

- Lerázom lábamról a port, s elátkozom... Vége... vége...

Azzal sarkon fordult, és mindkét karjával fenyegetően hadonászva a kulisszák mögé iramodott.

- Megsértette a társaságot!... Ide Verhovenszkijt! - bömbölték a zabolátlanok, sőt már-már üldözőbe is vették. Lecsillapítani őket lehetetlen volt, legalábbis abban a pillanatban, ám ekkor a végső katasztrófa bombaként robbant a gyülekezet fölött, és a kellős közepébe csapott: a harmadik előadó, az a mániákus, aki állandóan rázta az öklét a kulisszák mögött, váratlanul kirohant a dobogóra.

Teljesen őrültnek látszott. Határtalan magabiztossággal teli, ünnepélyes, széles mosollyal nézett végig a felbolydult termen, és úgy tetszett, hogy ő maga örül ennek a kavarodásnak. Egy cseppet sem zavarta, hogy ilyen felfordulásban kell előadnia, ellenkezőleg, láthatólag örömet szerzett neki. Ez annyira nyilvánvaló volt, hogy egyszeriben magára fordította a figyelmet.

- Hát ez kicsoda? - kérdezték többen is. - Hát ez kicsoda? Pszt! Mit akar mondani?

- Hölgyeim és uraim! - kiáltotta a dobogó legszélén állva torkaszakadtából a félőrült, majdnem ugyanolyan nőiesen rikácsoló hangon, mint Karmazinov, csak éppen a nemesekre jellemző selypítés nélkül. - Hölgyeim és uraim! Húsz évvel ezelőtt, a fél Európával vívott háború előestéjén Oroszország a megtestesült eszmény volt minden államtanácsos és titkos tanácsos szemében. Az irodalom a cenzúra szolgálatában állt; az egyetemeken rendgyakorlatokat tanítottak; a hadsereg operetté változott, a nép meg csak fizette az adókat, és hallgatott a jobbágyrendszer korbácsa alatt. A hazafiság egyet jelentett azzal, hogy mindenki baksist csikar ki élőből, holtból egyaránt. Azt, aki nem fogadott el baksist, lázadónak tartották, mert megbontotta az összhangot. Egész nyírfaligeteket irtottak ki a rend fenntartása végett. Európa reszketett... De Oroszország, fennállásának egész értelmetlen ezer éve alatt, sohasem süllyedt még olyan gyalázatba...

Felemelte öklét, felajzottan és fenyegetően rázta a feje fölött, mintha valami ellenfelet akarna ízzé-porrá zúzni. Tomboló üvöltés harsant mindenfelől, és fülsiketítő taps csattant fel. Most már majdnem a fél terem tapsolt; még a legártatlanabbakat is elragadtatta a hév: nyilvánosan, ország-világ előtt becsmérelték Oroszországot, hát hogyne üvöltöttek volna ujjongásukban az emberek?!

- Ez már beszéd! Ez már döfi! Hurrá! No, ez aztán nem esztétika!

Az eszelős is ujjongva folytatta:

- Azóta eltelt húsz esztendő. Az egyetemek megnyíltak, és meg is szaporodtak. Az egzecírozás ma már legenda; az állományból ezerszámra hiányzanak tisztek. A vasutak felemésztettek minden tőkét, és pókhálóként fonják be Oroszországot, úgyhogy tizenöt év múlva talán majd el is lehet utazni valahová. A hidak csak ritkán gyulladnak ki, de a városok a tűzvészek évadján szabályos időközönként, meghatározott sorrendben porig égnek. A bíróságok salamoni ítéleteket hoznak, az esküdtek csupán a létért való küzdelemben fogadnak el baksist, amikor már majdnem éhen halnak. A jobbágyok felszabadultak, és most már nem az egykori földesuraik vesszőzik őket, hanem ők püfölik egymást. Tengernyi, sőt egész óceánra való pálinkát isznak meg a költségvetés támogatására, Novgorodban pedig a régi és teljesen fölösleges Szofija-székesegyházzal szemben ünnepélyesen felállítottak egy óriási bronzgömböt a zűrzavar és az összevisszaság eddig eltelt évezredének emlékére. Európa elkomorodik, és megint nyugtalankodni kezd... Tizenöt év óta reform után reform! És mégis: Oroszország egész értelmetlen életének legtorzabb korszakaiban sem süllyedt...

Az utolsó szavakat nem is lehetett érteni a tömeg üvöltözésétől. De az látható volt, ahogy megint felemeli a kezét, és diadalmasan újra lesújt vele. Az ujjongás minden határon túlcsapott: üvöltöztek, összeverték a tenyerüket, még néhány hölgy is azt kiáltozta: „Elég! Ennél különbet nem is mondhat!” Szinte megrészegültek. A szónok mindenkin végigjártatta tekintetét, és majd elolvadt tulajdon diadalától. Futólag láttam, hogy Lembke kimondhatatlan izgalommal utasítást ad valakinek. Julija Mihajlovna falfehéren, sietve mondott valamit a hozzá szaladó hercegnek... Ám e pillanatban egész csapat, vagy hat ember - többé-kevésbé mind hivatalos személy - rohant a kulisszák mögül a dobogóra. Megragadták és a kulisszák mögé vonszolták a szónokot. Nem értem, hogyan tudta kiszakítani magát a kezükből az eszelős, de kiszakította, megint odaugrott a dobogó legszélére, és az öklét rázva sikerült még egyszer azt kiáltania:

- Oroszország még sohasem süllyedt...

De már megint elvonszolták. Láttam: talán tizenöten is a kulisszák mögé rohantak, hogy kiszabadítsák, de nem a dobogón át, hanem oldalt, és ezzel szétrombolták a könnyű kis válaszfalat, úgyhogy végül is ledőlt... Később azt láttam - nem akartam hinni a szememnek -, hogy valahonnan hirtelen a dobogóra ugrik a diáklány (Virginszkij húga), ugyanúgy öltözve, ugyanolyan pirosan, ugyanolyan kövérkésen; a hóna alatt is ugyanaz a papírtekercs. Két-három nő és két-három férfi vette körül, és a kíséretében volt halálos ellensége, a gimnazista is. Még az első mondatát is jól hallottam:

„Hölgyeim és uraim, én azért jöttem ide, hogy beszámoljak a szerencsétlen diákok szenvedéseiről, és tiltakozásra buzdítsam őket mindenütt.”

De aztán elszaladtam. Szalagomat a zsebembe dugtam, és a hátsó kijáraton, amelyet jól ismertem, kisurrantam a házból az utcára. Mindenekelőtt természetesen Sztyepan Trofimovicshoz igyekeztem.

MÁSODIK FEJEZET
Az ünnepély vége

1

Nem fogadott. Bezárkózott és írt. Ismételt kopogtatásomra és szólongatásomra csak az ajtón keresztül válaszolt:

- Kedves barátom, én mindennel végeztem, ki követelhet tőlem ennél többet?

- Ön nem végzett semmivel, hanem csak hozzájárult ahhoz, hogy minden dugába dőljön. Az istenért, Sztyepan Trofimovics, hagyja a tetszetős szavakat, nyissa ki az ajtót. Intézkedni kell: könnyen idejöhetnek és megbánthatják...

Úgy véltem, jogom van különösen szigorúnak, sőt követelőnek lenni hozzá. Attól féltem, hogy valami még oktalanabb dologra ragadtatja magát. De nagy meglepetésemre szokatlan eltökéltségbe ütköztem.

- Akkor hát ne bántson meg elsőnek éppen maga. Megköszönök mindent, amit eddig tett, de ismétlem: egyszer s mindenkorra végeztem az emberekkel, jókkal, rosszakkal egyaránt. Levelet írok Darja Pavlovnának, akiről mindeddig megbocsáthatatlanul megfeledkeztem. Holnap, ha akarja, vigye el neki, de most „merci".

- Sztyepan Trofimovics, biztosítom, hogy a dolog sokkal komolyabb, mint gondolja. Azt hiszi, hogy ott tönkrezúzott bárkit is? Senkit se zúzott tönkre, hanem saját maga törött össze, mint egy üres kis üveg. (Ó, igen, udvariatlan, sőt goromba voltam; most fájó szívvel gondolok vissza rá!) Semmi, de semmi értelme sincs, hogy Darja Pavlovnának írjon... és hát hová lenne most énnélkülem? Mit ért ön a gyakorlati élethez? Bizonyára megint tervez valamit. Pedig csak újra elbukik, ha megint forgat valamit a fejében...

Felállt, és odajött egészen az ajtóhoz.

- Maga nem sok időt töltött velük, de máris megfertőzte a nyelvük és a modoruk, Dieu vous pardonne, mon ami, et Dieu vous garde.[169] De én mindig megfigyeltem magában a becsületesség csíráit, így hát lehet, hogy még magához tér - természetesen après le temps[170] - mint mindnyájan mi, orosz emberek. Azt a megjegyzését illetően, hogy nem értek a gyakorlati élethez, emlékeztetem egy régebbi gondolatomra: nálunk, Oroszországban, rengeteg ember csakis azzal foglalkozik, hogy a legdühödtebben és különösen tolakodóan - mint nyáron a légy - támadjon másokat gyámoltalanságuk miatt, ezzel vádol mindenki mindenkit együttesen és külön-külön, kivéve önmagát. Cher, ne felejtse el, hogy nagyon izgatott vagyok, és ne gyötörjön engem. Még egyszer merci mindenért, és váljunk el egymástól, mint Karmazinov a közönségtől, vagyis minél nagylelkűbben felejtsük el egymást. Ő csak ravaszkodott, amikor olyan túlzottan kérlelte volt olvasóit, hogy felejtsék el; quant à moi,[171] én nem vagyok annyira hiú, és főként a maga tapasztalatlan szívének fiatalságában bízom: ugyan miért is emlékezne sokáig egy hasznavehetetlen öregre? „Éljen többet", barátom, ahogy a legutóbb névnapomon

---

[169] Az Isten bocsásson meg magának, barátom, és az Isten óvja.

[170] Idővel.

[171] Ami engem illet.

Nasztaszja kívánta nekem (ces pauvres gens ont quelquefois des mots charmants et pleins de philosophie[172]). Nem kívánok magának sok boldogságot - megunná; nem kívánok bajt sem, hanem a népi filozófia nyomán egyszerűen megismétlem: „Éljen többet" és igyekezzék ne túlságosan unatkozni; ezt a hiábavaló kívánságot már magamtól teszem hozzá. No de isten áldja, komolyan: isten áldja. Ne álljon itt tovább az ajtóm előtt, úgysem nyitom ki.

Visszament a szobába, úgyhogy nem értem el semmi eredményt. Izgatottsága ellenére is folyékonyan, ráérősen, nyomatékkal beszélt, és láthatóan igyekezett hatni rám. Természetesen bosszús volt rám egy kicsit, és közvetve bosszút akart állni, talán még a tegnapi „kibitkáért" meg a „szétnyíló padlódeszkákért". Ma délután a közönség előtt ejtett könnyei meg - ezt jól tudta - egy kissé komikus helyzetbe hozták, márpedig nem volt ember, aki annyira törődött volna a barátaival való érintkezés formáinak kifogástalanságával és szigorúságával, mint Sztyepan Trofimovics. Ó, én nem hibáztatom! De ez az aprólékosság és ez a gúny, amely minden megrázkódtatás ellenére is megmaradt benne, engem még meg is nyugtatott: ha valaki, a jelek szerint, ennyire nem zökkent ki a rendes kerékvágásból, az természetesen nem hajlik abban a pillanatban semmi rendkívüli vagy éppen tragikus lépésre.

Így vélekedtem akkor, és ó, Istenem, mennyire tévedtem! Mert nagyon sok mindent szem elől tévesztettem...

Az eseményeknek elébevágva idézem az első néhány sort abból a levélből, amelyet Darja Pavlovna mindjárt másnap valóban megkapott.

> *Mon enfant, remeg a kezem, de én mindent befejeztem. Ön nem volt ott ősemberekkel való utolsó összecsapásomkor; nem jött el arra a „felolvasásra", és jól tette. De majd elmondják önnek, hogy ebben a jellemekben olyannyira elszegényedett Oroszországban akadt egy merész ember, aki kiállt, és a mindenfelől záporozó halálos fenyegetések ellenére, a szemükbe vágta azoknak a tökfilkóknak az igazságot, vagyis azt, hogy tökfilkók. Oh, ce sont des pauvres petits vauriens et rien de plus, des petits tökfilkók - voilà le mot.*[173] *A kocka el van vetve; én örökre elmegyek ebből a városból, de nem tudom, hová. Mindenki elfordult tőlem, akit szerettem. De ön, ön tiszta, ártatlan és szelíd teremtés, akinek sorsa egy szeszélyes és zsarnoki szív akaratából kevés híján egybefonódott az enyémmel; önnek, aki talán megvetéssel nézte, hogyan ömlött szememből a kislelkűség könnye füstbe ment házasságunk előestéjén; önnek, aki - bárki legyen is ön - nem tekintett rám másként, mint komikus figurára, ó, igen, önnek, önnek szól szívem utolsó kiáltása, ön iránt, csakis ön iránt teljesítem utolsó kötelességemet! Utóvégre nem hagyhatom el önt örökre úgy, hogy mint hálátlan, ostoba, faragatlan egoista maradjak meg emlékezetében - ezt egyébként napról napra hangoztatja rólam ön előtt egy hálátlan és kegyetlen szív, amelyet, sajnos, nem tudok elfelejteni...*

És így tovább, és így tovább, összesen négy, nagy alakú oldalon.

Válaszul arra, hogy „úgysem nyitom ki", ököllel háromszor rácsaptam az ajtóra, azt kiáltottam utána, hogy ma még háromszor is értem küldi Nasztaszját, de akkor már én nem jövök többé, aztán otthagytam, és rohantam Julija Mihajlovnához.

---

[172] Ezek a szegény emberek néha olyan kedves és bölcsességgel teli szavakat mondanak.

[173] Ó, ezek szánalmas kis semmirekellők, nem egyebek, kis tökfilkók - pontosan így van.

2

Ott váratlanul egy felháborító jelenet tanúja lettem: szegény asszonyt szemtől szembe becsapták, és én ezellen nem tehettem semmit. Valóban: mit is mondhattam volna neki? Már sikerült valamelyest magamhoz térnem és ráébrednem, hogy csupán homályos érzéseim, gyanakvó sejtéseim voltak, semmi több. Egy pohár víz mellett, csaknem hisztérikus zokogás közepette találtam; kölnivizes ruhával borogatták. Előtte ott állt Pjotr Sztyepanovics - aki megállás nélkül beszélt - meg a herceg, aki viszont hallgatott, mintha lelakatolták volna a száját. A kormányzóné könnyezve, fel-felkiáltva korholta Pjotr Sztyepanovicsot „hitszegése" miatt. Engem mindjárt megdöbbentett, hogy az egész kudarcot, e délután minden szégyenét, egyszóval mindent csakis Pjotr Sztyepanovics távollétének tulajdonított.

A fiatalemberben pedig igen fontos változást fedeztem fel: mintha túlságosan is komoly, szinte gondterhes lett volna. Máskor sohase látszott komolynak, mindig nevetett, még ha dühös volt is, márpedig eléggé sokszor volt dühös. Különben hát most is mérgelődött, gorombán, nyeglén, bosszúsan és türelmetlenül beszélt. Azt erősítgette, hogy megfájdult a feje, és hányingere támadt Gaganov lakásán, akihez kora reggel véletlenül beszaladt. Sajnos, szegény asszony nagyon is akarta, hogy újra becsapják! A legfőbb kérdés, amely éppen szőnyegen forgott, ez volt: legyen vagy ne legyen bál, vagyis megtartsák-e az ünnepély egész második részét? Julija Mihajlovna a világért sem akart megjelenni a bálon „az imént elszenvedett sérelmek" után, más szavakkal testestül-lelkestül azt kívánta, hogy kényszerítse erre valaki, mégpedig okvetlenül ő: Pjotr Sztyepanovics. Az asszony úgy tekintett rá, mint valami csalhatatlan bölcsre, és ha a fiatalember most elmegy, ő biztosan ágynak esik. De az nem is akart elmenni: maga is mindenáron azt akarta, hogy a bált ma megtartsák, és hogy Julija Mihajlovna okvetlenül ott legyen...

- Ugyan, hát minek sír?! Okvetlenül jelenetet akar? Ki akarja tölteni a haragját valakin? No, hát töltse ki énrajtam, de minél hamarább, mert telik az idő, és dönteni kell. Amit elrontottunk a felolvasással, azt helyrehozzuk a bállal. A hercegnek is ez a véleménye. Igaz is, kérem: hogy végződött volna az egész, ha nincs ott a herceg?!

A herceg eleinte a bál ellen volt (illetve az ellen, hogy Julija Mihajlovna megjelenjék a bálon, mert a bált mindenáron meg kellett tartani), de a véleményére való két-három ilyen hivatkozás után lassanként dünnyögni kezdett valamit beleegyezése jeléül.

Meglepett Pjotr Sztyepanovics modorának egészen szokatlan udvariatlansága is. Ó, én felháborodva visszautasítom azt az aljas pletykát, amelyet később Julija Mihajlovna és Pjotr Sztyepanovics állítólagos viszonyáról terjesztettek. Semmi efféle nem volt, és nem is lehetett. A fiatalember csupán azzal kerítette hatalmába az asszonyt, hogy kezdettől fogva teljes erővel helyeselte azt az ábrándját, hogy befolyással legyen a város társadalmára meg a minisztériumra, támogatta terveit, sőt ő maga agyalta ki neki; a legotrombább hízelgéssel fondorkodva, tetőtől talpig behálózta, és olyan nélkülözhetetlenné vált számára, mint a levegő.

Julija Mihajlovna, mikor engem meglátott, villámló szemmel felkiáltott:

Kérdezze meg őt, egész idő alatt ő sem mozdult el mellőlem, akárcsak a herceg. Mondja: nem nyilvánvaló-e, hogy ez az egész csupán aljas, ravasz összeesküvés avégett, hogy minden rosszat elkövessenek énellenem és Andrej Antonovics ellen, amit csak lehet?! Ó, igen, ők összebeszéltek. Nekik határozott tervük volt. Ez párt, valóságos párt!

- Túllőtt a célon, mint mindig. Örökké egész költeményeket talál ki. Egyébként örülök, ha az úr (úgy tett, mintha elfelejtette volna a nevemet) megmondja a véleményét.

- Az én véleményem tökéletesen megegyezik a Julija Mihajlovnáéval - válaszoltam sietve. - Az összeesküvés túlságosan is nyilvánvaló. Visszahoztam önnek ezeket a szalagokat, Julija Mihajlovna. Hogy megtartják-e a bált, vagy nem tartják meg, ez természetesen nem az én dolgom, ebben én nem dönthetek; de rendezői szerepem véget ért. Bocsássa meg hevességemet, de nem cselekedhetek a józan ész és tulajdon meggyőződésem ellenére.

- Hallja, hallja?! - szólt a kezét összecsapva.

- Hallom, kérem, és mondok magának valamit - fordult hozzám Pjotr Sztyepanovics -, azt hiszem, mindnyájan olyasmit ettek, amitől mind magukon kívül vannak. Szerintem nem történt semmi, de semmi, amire nem volt példa már előbb is, és ami nem eshetett volna meg bármikor ebben a városban. Miféle összeesküvést emleget? Csúful, gyalázatosan ostobán ütött ki a dolog, de hol itt az összeesküvés? És mindez éppen Julija Mihajlovna ellen, éppen az ő dédelgető pártfogójuk ellen irányult volna, aki - bár helytelenül - megbocsátotta nekik minden kópéságukat? Julija Mihajlovna! Mit hajtogattam én unos-untalan egész hónapon át? Mire figyelmeztettem önt? Hát mire, ugyan mire kell önnek ez az egész népség? Kellett önnek barátkoznia ilyen alakokkal?! Miért, minek? Hogy egyesítse a város társadalmát? Hát lehet ezeket egyesíteni, már megbocsásson?!

- Ugyan mikor figyelmeztetett maga? Ellenkezőleg: helyeselte, sőt követelte... Bevallom, egészen megdöbbent... Hisz éppen maga hozott ide hozzám egy sereg furcsa embert.

- Ellenkezőleg: vitáztam önnel, nem pedig helyeseltem; hozni valóban hoztam néhányat, de csak akkor, amikor már maguktól is tucatjával tolakodtak ide, és csak a legutóbbi időben, hogy nyélbe üssük azt az „irodalmi francia négyest”, mert ezeket a ripőköket nem lehet nélkülözni. De fogadni mernék, hogy ma tíz-húsz más, de ugyanilyen ripőköt jegy nélkül engedtek be!

- Feltétlenül - erősítettem meg.

- No látja, már egyetért velem. Ne felejtse el, milyen volt az utóbbi időben itt a modor, illetve az egész nyomorult városban. Hisz ez egyetlen pimasz garázdasággá változott; hisz itt egymást érték a zajos botrányok. És ki ösztönözte mindezt? Ki fedezte és leplezte a tekintélyével? Ki zökkentett ki mindenkit a kerékvágásból? Ki bosszantotta fel az egész incifinci népséget? Hisz az ön albumában ki van teregetve minden itteni családi titok. Nem ön simogatta meg érte költőinek és rajzolóinak a fejét? Nem ön engedte meg Ljamsinnak, hogy megcsókolja a kezecskéjét? Nem az ön jelenlétében gorombított le az az állástalan tanító egy valóságos államtanácsost? A lánya ruháját meg tönkretette a szurkos csizmájával! Mit csodálkozik hát azon, hogy ön ellen fordult a közönség hangulata?

- De hisz ez mind a maga műve volt, éppen a magáé! Ó, Istenem!

- Nem, kérem, én óva intettem önt, és össze is vesztünk emiatt, hallja, össze is vesztünk!

- Hisz maga a szemembe hazudik!

- No persze, önnek semmibe se telik ezt kijelenteni. Önnek most bűnbak kell, akin kitöltheti a dühét; hát töltse ki énrajtam, ahogy mondtam. Inkább magához fordulok, uram. (Még mindig nem jutott eszébe a nevem.) Számoljuk csak ki az ujjainkon: én azt állítom, hogy Liputyin esetén kívül nem volt semmilyen összeesküvés, sem-mi-lyen! Be is bizonyítom, de előbb elemezzük Liputyint. Fellépett annak a tökfejű Lebjadkinnak a versével - hát ön szerint ez összeesküvés? Tudja-e, hogy Liputyin ezt talán éppenséggel szellemesnek találta? Komolyan, komolyan szellemesnek. Csakis azzal a céllal lépett fel, hogy mindenkit megnevettessen és felvidítson, elsősorban pedig Julija Mihajlovnát, a pártfogóját - ennyi az egész. Nem hiszi? Hát nem vág ez össze mindazzal, ami egy álló hónapon át itt uralkodott? És ha akarja, kereken

megmondom: más körülmények között talán bizony isten simán zajlik le az egész. Durva tréfa, mi tagadás, túl vaskos, de azért mulatságos, ugye, mulatságos?

- Hogy?! Maga szellemesnek tartja Liputyin eljárását?! kiáltott fel borzasztóan felháborodva Julija Mihajlovna. Ezt az ostobaságot, ezt az otrombaságot, ezt az alávaló gazságot, ezt a merényletet, ó, ezt csak ugratásképpen mondja! Ezek után maga is benne van abban az összeesküvésben!

- Feltétlenül, ott ültem mögötte elbújva, én mozgattam az egész gépezetet! Csakhogy ha én részt veszek abban az összeesküvésben, akkor Liputyinnal nem fejeződik be a dolog - legalább ezt értse meg! Ön szerint tehát összebeszéltem a papával is, hogy szántszándékkal olyan botrányt robbantson ki?! Nos, kérem, hát ki a hibás abban, hogy a papát dobogóra engedték felolvasni? Ki igyekezett önt erről lebeszélni még tegnap, tegnap?

- Oh, hier il avait tant d'esprit,[174] és én ma is erre számítottam, azonkívül kitűnő modora van: azt hittem, hogy ő meg Karmazinov... és lám!

- Igen, kérem: és lám. De a papa tekintet nélkül minden tant d'esprit-re alaposan elrontotta a dolgot, ha pedig én magam is előre tudom, hogy ennyire elrontja, akkor az ön ünnepélye elleni kétségtelen összeesküvés részvevőjeként természetesen nem próbáltam volna lebeszélni önt arról, hogy kecskére bízza a káposztát, így van? Márpedig tegnap igyekeztem lebeszélni; éppen azért igyekeztem, mert előre éreztem, mi lesz. Mindent előre látni természetesen lehetetlen volt: egy perccel előbb bizonyára még ő maga sem tudta, mivel fog kirukkolni. Hát lehet emberszámba venni ezeket az idegbajos vénembereket?! De valamit még lehet menteni: hogy elégtételt adjon a közönségnek, mindjárt holnap küldjön el hozzá hivatalosan minden szükséges kellékkel két orvost, hogy megvizsgálják, sőt akár ma is lehet, aztán egyenest vigyék a kórházba hidegvizes borogatásra. Legalább mindenki jót nevet, és látni fogja, hogy nincs miért megsértődni. Ezt én még ma este bejelentem a bálban, mivel én vagyok a fia. Más a helyzet Karmazinovval: ő úgy lépett fel, mint egy vadszamár, és egy álló óráig húzta-nyúzta azt a cikket - ez természetesen egy húron pendült velem! No, hadd csináljak egy kis galibát én is - mondta magában -, hogy ártsak vele Julija Mihajlovnának!

- Ó, Karmazinov, quelle honte![175] Égtem, majd elégtem szégyenemben a közönség miatt!

- Hát kérem, én nem égtem volna, hanem őt magát sütöttem volna ropogósra. Utóvégre a közönségnek igaza volt. És megint csak ki a hibás a Karmazinov esetében? Tukmáltam én önre vagy nem? Részt vettem a bálványozásában vagy nem? No de vigye el az ördög; hanem az a harmadik őrült, az a politikus, az más lapra tartozik. Itt aztán mindenki bakot lőtt, ez nemcsak az én összeesküvésem eredménye.

- Ah, ne beszéljen, ez szörnyű, szörnyű! Ebben én, csakis én vagyok a hibás!

- Persze, kérem, de ezúttal én találok mentséget önnek. Eh, ki tud eléggé vigyázni ezekre a szókimondókra?! Ezektől még Pétervárott se tudja megóvni magát az ember. Hisz őt ajánlották önnek; de még mennyire! Így hát lássa be, hogy most éppenséggel kötelessége megjelenni a bálon. Hisz ez fontos dolog; hisz saját maga léptette fel a dobogóra. Tehát most igenis kötelessége kijelenteni, hogy ön ezzel nem vállal közösséget; hogy az a nagy legény már rendőrkézen van, és végül hogy önt megmagyarázhatatlan módon becsapták. Felháborodva ki kell jelentenie, hogy ön egy őrült áldozata lett. Mert hisz ez őrült, semmi más. Így is kell

---

[174] Ó, tegnap olyan szellemes volt.

[175] Micsoda szégyen!

beszélni róla. Én ki nem állhatom ezeket a harapdálókat. Én magam is mondok talán még különbeket is, de nem dobogóról. Azok meg éppen most valami szenátorról kiabálnak.

- Milyen szenátorról? Ki kiabál?

- Nézze, én magam sem értek semmit. Julija Mihajlovna! Nem tud semmit semmiféle szenátorról?

- Szenátorról?

- Nézze, azok biztosra veszik, hogy ide egy szenátort neveztek ki, önöket pedig leváltják a pétervári hatóságok. Sok embertől hallottam.

- Én is hallottam - erősítettem meg.

- Ki mondta ezt? - kérdezte fülig elpirulva Julija Mihajlovna.

- Vagyis ki beszélt róla először? Honnan tudnám? Csak úgy beszélik. Rengetegen mondják. Tegnap különösen emlegették. És valahogy mindenki nagyon komolyan veszi, bár semmit sem lehet érteni az egészből. Az okosabbak és az illetékesebbek természetesen nem beszélnek, de némelyek azok közül is erősen fülelnek.

- Micsoda aljasság! És... micsoda ostobaság!

- Nos, hát éppen azért kell most megjelennie, hogy ezt bebizonyítsa azoknak a tökfilkóknak.

- Bevallom, magam is érzem, hogy ez szinte kötelességem, de... hátha újabb gyalázat vár? Hátha nem is gyűlnek össze? Hisz bizonyára senki sem jön el, senki, senki!

- Micsoda heveskedés! Még hogy azok nem jönnek el?! Hát az új öltözetek, hát a lányok báli ruhái? Hát ezek után én megtagadom önt mint nőt. Ennyire nem ismerni az embereket!

- A nemesek hadnagyának a felesége nem lesz ott, nem lesz ott!

- De végtére is, hát mi történt itt? Miért ne jönne el? - kiáltott fel végül dühös türelmetlenséggel a fiatalember.

- Szégyen, gyalázat - ez történt. Nem is tudom, mi, de olyasvalami volt, hogy én ezek után oda nem tehetem be a lábam.

- Miért nem? Utóvégre hát mit vétett ön? Miért vállal magára minden hibát? Nem inkább a közönség, nem azok az öregek, azok a családapák a hibásak? Nekik kellett volna megfékezniük a semmirekellőket, a gazfickókat - mert hiszen itt csakis gazfickókról meg semmirekellőkről volt szó, semmi komolyabbról. Sehol semmilyen társaságban sem lehet csupán a rendőrségre hagyatkozni. Nálunk mindenki azt követeli, hogy ha belép valahová, külön rendőrfőnököt állítsanak mellé, hogy az védelmezze. Nem értik, hogy a társadalomnak magának kell megvédenie magát. És mit csinálnak nálunk hasonló körülmények között a családapák, a magas rangú hivatalnokok, a feleségük, a leányaik? Hallgatnak és duzzognak. Itt még annyi társadalmi kezdeményezés sincs, hogy megzabolázzák a rendbontókat.

- Ó, igen, ez színigaz! Hallgatnak, duzzognak, és... csak nézegetnek jobbra-balra.

- Ha pedig ez az igazság, akkor önnek ezt meg kell ott mondania, fennszóval, büszkén, szigorúan. Igenis meg kell mutatnia, hogy önt nem zúzták szét. Éspedig éppen ezeknek az öregeknek és anyáknak. Ó, önben van tehetség, ön ért ehhez, ha tiszta a feje. Maga köré gyűjti őket, és - fennhangon, jó hangosan! Aztán pedig tudósítást küldeni a *Golosz*-nak meg a *Birzsevijé*-nek. Várjon, ezt a dolgot magam veszem a kezembe, én mindent elintézek önnek. Természetesen: minél több figyelmet; a büfét szemmel kell tartani; kérjük meg a herceget, kérjük meg az urat... Utóvégre nem hagyhat cserben bennünket, uram, éppen akkor, amikor

mindent elölről kell kezdeni. No és végül: ön, asszonyom, Andrej Antonoviccsal karonfogva lép be. Hogy van Andrej Antonovics?

- Ó, milyen igazságtalanul, milyen tévesen és milyen bántóan vélekedett ön mindig erről az angyali emberről! - kiáltott fel hirtelen, váratlan lelkesedéssel, szinte sírva Julija Mihajlovna, és a szeméhez emelte zsebkendőjét. Pjotr Sztyepanovicsnak az első pillanatban szinte torkán akadt a szó.

- Már engedelmet, én... de hisz én... én mindig...

- Maga? Soha, soha! Sohasem volt iránta igazságos!

- Egy nőt sohasem lehet megérteni! - dörmögte gúnyos, torz mosollyal Pjotr Sztyepanovics.

- Ez a legegyenesebb, a legfinomabb lelkű, a legangyalibb ember! A legjobb ember!

- Már engedelmet, de ami a jóságot illeti... én a jóságot illetően mindig elismertem...

- Soha! De hagyjuk. Túl ügyetlenül keltem védelmére. A nemesek hadnagyának az a jezsuita felesége az előbb szintén elejtett néhány gúnyos megjegyzést a tegnapiakról.

- Ó, annak most kisebb gondja is nagyobb annál, hogy a tegnapiakra célozgasson: elég mai baja van! És miért aggódik ön annyira, hogy a hadnagyné nem jön el a bálra? Persze hogy nem jön el, ha egyszer olyan botrányba keveredett! Lehet, hogy nem ő a hibás, de mégis - a jó hírnév! Bemocskolta a kezét.

- Nem értem, mi ez: mivel mocskolta be a kezét? - kérdezte Julija Mihajlovna, és valóban értetlenül nézett Verhovenszkijre.

- Vagyis hát én nem állítom, de a városban már azt kürtölik, hogy ő hozta össze őket.

- Micsoda? Kiket hozott össze?

- Ej, hát még nem tudja?! - kiáltott fel kitűnően megjátszott meghökkenéssel a fiatalember. - Hát Sztavrogint meg Lizaveta Nyikolajevnát!

- Hogy? Mi?! - kiáltottunk fel mindnyájan.

- Hát csakugyan nem tudja? Ejha! Pedig ott egész tragikus regény játszódott le: Lizaveta Nyikolajevna, egyenest a hadnagyné hintajából, kegyeskedett átülni a Sztavroginéba, és fényes nappal elnyargalt „ez utóbbival" Szkvoresnyikibe. Alig egy órája, sőt egy órája sincs.

Kővé dermedtünk. Természetesen nyomban mohón faggatni kezdtük, de meglepetésünkre semmiféle részletet sem tudott mondani, jóllehet „véletlenül" maga is szemtanúja volt az esetnek. Állítólag így történt a dolog: amikor a hadnagyné a „felolvasásról" elvitte Lizát és Mavrikij Nyikolajevicset a Liza anyjának házához (Praszkovja Ivanovnának még mindig fájt a lába), a feljárattól nem messzire, vagy huszonöt lépésre, oldalt, egy másik hintó várakozott. Amikor Liza kiugrott a feljárónál, egyenest ahhoz a hintóhoz iramodott; a hintó ajtaja kinyílt, aztán becsapódott; Liza azt kiáltotta vissza Mavrikij Nyikolajevicsnek: „Legyen kíméletes hozzám!" - és a hintó máris teljes sebességgel robogott Szkvoresnyiki felé. Sietős kérdéseinkre: „Előre meg volt-e beszélve? Ki ült a hintóban? - Pjotr Sztyepanovics azt felelte, hogy semmit se tud; hogy nyilván előre meg volt beszélve; hogy magát Sztavrogint nem sikerült felfedeznie a hintóban; lehet, hogy Alekszej Jegorics, az öreg komornyik ült benne. Arra a kérdésre: „Hát maga hogy került oda? És honnan tudja olyan biztosan, hogy Liza Szkvoresnyikibe hajtatott?" - azt válaszolta, hogy azért volt véletlenül jelen, mert arra járt, és Lizát megpillantva még oda is szaladt a hintóhoz (és mégsem tudta megállapítani - ő, a világ legkíváncsibb embere! -, ki ül benne); Mavrikij Nyikolajevics pedig nem vette üldözőbe Lizát, még megállítani sem próbálta, sőt a tulajdon kezével tartotta vissza a hadnagynét, aki teli

torokból azt kiabálta: „Sztavroginhoz megy, Sztavroginhoz megy!” Ekkor hirtelen kijöttem a sodromból, és dühösen azt kiáltottam Pjotr Sztyepanovicsnak:

- Ezt te rendezted így, bitang! Ezzel töltötted a délutánt Te segítettél Sztavroginnak, te hajtattál oda hintóval, te ültetted be... te, te, te! Julija Mihajlovna, ez ellensége önnek, és tönkreteszi önt is. Óvakodjon tőle!

Azzal hanyatt-homlok kirohantam a házból.

Máig sem értem, és magam is csodálkozom azon, hogyan kiabálhattam rá. De tökéletesen eltaláltam: később kiderült, hogy minden csaknem úgy történt, ahogyan én beolvastam neki. Ami a legfontosabb - túlságosan is szembetűnő volt az a nyilvánvalóan sunyi eljárás, ahogyan ezt a hírt közölte. Nem azonnal mondta el, amikor belépett a házba, mint a legfőbb, sőt egészen rendkívüli újságot, hanem úgy tett, mintha már nélküle is tudnánk, holott ez lehetetlen volt ilyen rövid idő alatt. De ha tudjuk, akkor is képtelenek lettünk volna hallgatni róla, míg ő szóba nem hozza. Azt sem hallhatta, hogy a városban már „kürtölik”, mit művelt a hadnagyné - megint csak az idő rövidsége miatt. Ezenkívül mialatt beszélt, kétszer is valahogy aljasul és meggondolatlanul elmosolyodott: bizonyára már végképp lóvá tett balgáknak tekintett bennünket. De én most már nem ővele törődtem; a fő tényt elhittem, és magamon kívül elrohantam Julija Mihajlovnától. Ez a katasztrófa egyenesen szíven talált. Úgy fájt a lelkem, hogy sírni szerettem volna, sőt talán sírtam is. Teljesen tanácstalan voltam: mit tegyek. Elszaladtam Sztyepan Trofimovicshoz, de az a bosszantó ember megint nem nyitott ajtót. Nasztaszja áhítatos suttogással azt bizonygatta, hogy a gazdája lefeküdt aludni, de én nem hittem el. A Lizáék házában sikerült kifaggatnom a szolgákat; megerősítették a szökés hírét, de ők maguk semmit sem tudtak. A házban riadalom uralkodott; a beteg úrnő egyik ájulatból a másikba esett, de Mavrikij Nyikolajevics állandóan mellette volt. Lehetetlennek tartottam, hogy kihívjam Mavrikij Nyikolajevicset. Faggatózásomra Pjotr Sztyepanovicsról elmondták, hogy az utóbbi napokban folyton ott szaglászott a házban, napjában néha kétszer is. Az inasok szomorúak voltak, és szinte megkülönböztetett tisztelettel beszéltek Lizáról: szerették. Abban, hogy Liza elveszett, végképp elveszett, egy cseppet sem kételkedtem, de az eset lélektani oldalát egyáltalán nem értettem, kivált a Sztavroginnal való tegnapi jelenete után. Azt, hogy futkossak a városban, és tudakozódjak az ismerős kárörvendő családoknál - amelyekhez időközben persze már eljutott a hír -, visszataszítónak és Liza számára is megalázónak tartottam volna. Ámde - bármilyen furcsa is - elszaladtam Darja Pavlovnához; ott egyébként nem fogadtak (a Sztavrogin házba tegnap óta senkit sem engedtek be); de nem is tudom, mit mondhattam volna neki, és miért szaladtam oda. Őtőle a bátyjához indultam. Satov mogorván és szótlanul hallgatott végig. Megjegyzem, hogy még soha nem látott komor hangulatban találtam; roppant szórakozott volt, és láthatóan nagy erőfeszítésébe került, hogy meghallgasson. Jóformán semmit sem szólt, majd járkálni kezdett kis szobájában egyik sarokból a másikba, fel s alá, és a szokottnál is keményebben kopogott a csizmájával. Amikor pedig már lefelé haladtam a lépcsőn, azt kiáltotta utánam, hogy menjek el Liputyinhoz: „Ott mindent megtud.” De Liputyinhoz nem mentem el, hanem amikor már jó messze jártam, visszatértem Satovhoz, és be se lépve, csupán benyitva, minden magyarázat nélkül, tömören azt kérdeztem: „Nem megy-e el ma Marja Tyimofejevnához?” Satov erre káromkodott egyet, én meg elsiettem. Míg el nem felejtem, megemlítem, hogy még akkor este csak azért is elment a város peremére Marja Tyimofejevnához, akit már jó rég nem látott. Őt meglehetősen jó egészségben és jó hangulatban találta. Lebjadkint meg holtrészegen - az első szobában a díványon aludt. Ez pontosan kilenc órakor volt. Így mondta nekem mindjárt másnap, amikor futtában találkoztunk az utcán. Én már este kilenc után elhatároztam, hogy elmegyek a bálba, de immár nem mint „rendező fiatalember” (különben hát a szalagom is Julija Mihajlovnánál maradt); csupán leküzdhetetlen kíváncsiságból indultam oda, hogy füleljek (anélkül, hogy magam faggatóz-

nék): mit beszélnek városunkban mindezekről az eseményekről általában? Meg aztán Julija Mihajlovnát is szerettem volna látni, ha csak messziről is. Nagyon szidtam magamat, amiért úgy elrohantam tőle délután.

3

Ez az egész éjszaka, a szinte képtelen események és a másnapi szörnyű végkifejlet mindmáig rút lidércálomként rémlenek fel nekem, és - legalábbis számomra - krónikám legnyomasztóbb részét alkotják. Elkéstem ugyan a bálról, de a végére mégiscsak odaértem - a sors rendeléséből ilyen hamar be kellett fejeződnie. Már elmúlt tíz óra, mikor a nemesek hadnagyának házába érkeztem, ahol azt az előbbi Fehér Termet, amelyben a felolvasást tartották, az idő rövidsége ellenére is rendbe hozták, és alkalmassá tették arra, hogy az legyen a fő táncterem a tervek szerint - az egész város számára. De bármilyen balsejtelmeim voltak is délután a bált illetően, nem éreztem meg előre a teljes igazságot: egyetlen előkelőbb család sem jelent meg; még a valamelyest jelentékenyebb hivatalnokok is hiányoztak - márpedig ez rendkívül fontos tünet volt. Ami pedig a hölgyeket még a lányokat illeti, Pjotr Sztyepanovics előbbi - most már nyilvánvalóan álnok - számításai a legteljesebb mértékben helytelennek bizonyultak: rendkívül kevesen gyűltek össze; alig jutott négy férfira egy hölgy, és milyen hölgyek voltak azok! Csapattisztek „emilyen-amolyan" feleségei, jelentéktelen postahivatali és kishivatalnoki hölgyikék, három orvosné a lányaival, két-három szegényebb földbirtokosasszony, annak a titkárnak a hét leánya és egy unokahúga, akit fentebb már említettem, néhány kereskedőné - hát erre számított Julija Mihajlovna? Még a kereskedők fele sem jött el. Ami a férfiakat illeti, tömegük előkelőségeink egységes távolmaradása ellenére is eléggé sűrű volt, de vegyes és gyanús benyomást keltett. Természetesen volt itt néhány igen csöndes, tisztelettudó katonatiszt is feleségestül, néhány fölöttébb engedelmes családapa, mint például megint csak az a titkár, a hét leány apja. Ezek a békés, szerény emberkék mind - hogy úgy mondjam - „kényszerből" jelentek meg, ahogyan az egyik úr kifejezte magát. De másfelől a fürge vendégek, kivált pedig az olyan személyek tömege, akikről Pjotr Sztyepanovics és én nemrég azt gyanítottuk, hogy jegy nélkül engedték be őket, láthatóan meggyarapodott a délutánihoz képest. Egyelőre mind a büfében ültek, és mihelyt megjelentek, egyenest oda is mentek, mint előre megbeszélt találkozóhelyre. Nekem legalábbis így rémlett. A büfé a szobasor végén, tágas teremben volt, ahol Prohorics ütött tanyát a klub konyhájának minden csábjával, a harapni valók meg az italok csalogató kiállításával. Felfedeztem itt néhány csaknem rongyos kabátos, tehát fölöttébb kétes, korántsem báli öltözéket viselő egyént, akiket nyilvánvalóan emberfeletti fáradsággal és csak rövid időre sikerült kijózanítani, és akik isten tudja, honnan, alighanem más városokból kerültek ide. Természetesen tudtam, hogy Julija Mihajlovna alapgondolatának megfelelően úgy terveztük, hogy teljes mértékben demokratikus bált rendezünk, „nem utasítjuk el még a kispolgárokat sem, ha előfordulna, hogy egyik-másik jegyet akar váltani". Ezt bátran kijelenthette a bizottságban, mert teljesen biztosra vette, hogy a mi városunk kispolgárai közül ugyan senkinek se jut eszébe jegyet váltani: egytől egyig koldusok. De azért mégis kétség fogott el: vajon - a bizottság minden demokratizmusa ellenére is - szabad volt-e beengedni ezeket a csaknem toprongyos, sötét alakokat? Mégis hát ki bocsátotta be őket, és milyen célból? Liputyint és Ljamsint már megfosztották a rendezői szalagtól (bár mint az irodalmi francia négyes részvevői jelen voltak a bálon); de Liputyin helyét nagy meglepetésemre az az állástalan tanító foglalta el, aki a Sztyepan Trofimoviccsal való összetűzésével a legnagyobb botrányt okozta az „irodalmi délutánon", Ljamsin helyét pedig - maga Pjotr Sztyepanovics; ugyan mit lehetett várni ilyen körülmények között?

Iparkodtam fülelni, ki mit beszél. Némely vélemény meghökkentett képtelenségével. Az egyik csoportban például azt erősítgették, hogy Sztavrogin és Liza egész históriáját Julija Mihajlovna ütötte nyélbe, és pénzt kapott érte Sztavrogintól. Még meg is jelölték az összeget. Azt bizonygatták, hogy még az ünnepélyt is evégett rendezte; ezért nem jött el most a fél város, miután megtudták az emberek, miről is van szó; maga Lembke pedig annyira megdöbbent, hogy „megbomlott az agya", úgyhogy az asszony most tetszése szerint „vezetgeti" a hibbantat. - Nevettek itt nagyon sokat, hangosan, rekedten is, palástoltan, ravaszul is. Ugyancsak borzasztóan csepülték a bált, Julija Mihajlovnát pedig szidták, mint a bokrot. Általában zagyva, töredékes, kótyagos és izgága volt az egész locsogás, úgyhogy nehéz volt bármit is megragadni vagy kikövetkeztetni belőle. Ugyancsak a büfében ütötte fel tanyáját a pusztán szórakozni vágyó társaság, sőt néhány olyan hölgy is, akiket már semmivel sem lehet se meghökkenteni, se megijeszteni: roppant kedvesek és vidámak, javarészt tisztfeleségek férjestül. Ezek külön asztaloknál, csoportosan telepedtek le, és rendkívül jókedvűen teáztak. A büfé meghitt enyhellyé vált az összegyűlt közönségnek mintegy a fele számára. De rövid idő múlva ennek az egész tömegnek be kellett tódulnia a terembe; szörnyű volt rágondolni is.

Egyelőre azonban, a herceg részvételével, három vérszegény francia négyest rendeztek a Fehér Teremben. A kisasszonyok táncoltak, a szüleik meg gyönyörködtek bennük. De már e tiszteletre méltó személyek közül is sokan azt fontolgatták, hogy ha szórakoztak egy kicsit a lányok, idejekorán eltűnnek innen, mielőtt még „elkezdődik". Mindenki egészen biztosra vette, hogy okvetlenül elkezdődik valami. Nehéz volna leírnom magának Julija Mihajlovnának a lelkiállapotát. Én nem elegyedtem szóba vele, habár eléggé közel mentem hozzá. Amikor beléptem, és meghajlással köszöntöttem, nem viszonozta, mert nem vett észre (csakugyan nem vett észre). Arca beteges volt, tekintete megvető és gőgös, de mégis téveteg és riadt. Láthatólag csak nagy kínnal tudott uralkodni magán - de ugyan kiért és miért? Okvetlenül el kellett volna mennie és főként elvinnie a férjét, de ő csak maradt. Most már az arcán is észre lehetett venni, hogy „teljesen kinyílt" a szeme, és hogy többé nincs mit várnia. Még Pjotr Sztyepanovicsot sem hívta magához (a fiatalember alighanem maga is kerülte őt; láttam a büfében, rendkívül vidám volt). De azért ott maradt a bálon, és egy pillanatra sem engedte el maga mellől Andrej Antonovicsot. Ó, egészen a legutóbbi pillanatig a legőszintébb felháborodással visszautasított volna minden célzást a férje egészségére, még az előbb, az irodalmi délutánon is. De most ezt illetően is minden bizonnyal felnyílt a szeme. Ami engem illet, nekem már az első pillantásra úgy rémlett, hogy Andrej Antonovics rosszabb állapotban van, mint délután. Mintha valami bódulatban lett volna, és nem is tudná pontosan, hol van. Néha váratlan szigorúsággal hirtelen körülnézett, például kétszer énrám is rám tekintett. Egyszer megpróbált beszélni valamiről, fennszóval, hangosan kezdte, de nem fejezte be, úgyhogy szinte rémületet keltett abban a jámbor kis öreg hivatalnokban, aki éppen ott volt mellette. De még a közönségnek ez a jámborabb fele is, amely a Fehér Teremben volt, komoran és félénken elhúzódott Julija Mihajlovnától, és eközben rendkívül furcsa pillantásokat vetett férjére, olyan fürkésző pillantásokat, amelyek leplezetlenségüket illetően egyáltalán nem álltak összhangban ezeknek az embereknek az ijedtségével.

- Épp ez a mozzanat döbbentett meg engem, akkor kezdtem ráeszmélni, mi történt Andrej Antonoviccsal - vallotta be később nekem Julija Mihajlovna.

Hát igen, megint hibát követett el! Amikor az én elrohanásom után Pjotr Sztyepanoviccsal úgy döntöttek, hogy lesz bál, és ő is jelen lesz a bálon, valószínűleg megint bement a felolvasáson már végképp megrendült Andrej Antonovics dolgozószobájába, megint latba vetette minden csáberejét, és rábírta, hogy vele jöjjön. De bezzeg annál jobban gyötrődött most! És mégsem hajtatott haza! A büszkeség kínozta-e, vagy egyszerűen elvesztette a fejét - nem tudom. Minden kevélysége ellenére is megalázkodva és mosolyogva megpróbált szóba elegyedni

némelyik hölggyel, de azok mindjárt zavarba estek, egy-két kurta, bizalmatlan igennel és nemmel igyekeztek megszabadulni tőle, és láthatólag kerülték.

Városunk vitathatatlan rangos előkelőségei közül csak egy volt itt a bálon, az a tekintélyes nyugalmazott tábornok, akit egyszer már lefestettem, és aki a hadnagynénál „megnyitotta az ajtót az általános türelmetlenség előtt". Méltóságteljesen járt teremről teremre, fülelt, nézelődött, és igyekezett azt színlelni: ő nem annyira a máskülönben kétségtelen élvezet kedvéért jött, hanem inkább csak azért, hogy felügyeljen az erkölcsökre. A végén teljesen Julija Mihajlovna mellé szegődött, és egy lépést sem tágított mellőle: láthatóan iparkodott megnyugtatni és felvidítani. Kétségtelenül igen jó ember volt, nagyon előkelő és immár annyira öreg, hogy őtőle még a sajnálatot is el lehetett tűrni. De roppant bosszantó volt bevallani saját magának, hogy ez a vén szószátyár sajnálni merészeli, és szinte pártfogásába veszi, abban a tudatban, hogy jelenlétével megtiszteli őt. A tábornok pedig a sarkában járt, és megállás nélkül fecsegett.

- Azt mondják, egy város nem maradhat fenn hét igaz nélkül... azt hiszem, hét nélkül, nem emlékszem a meg-álla-pí-tott számra. Nem tudom, a mi városunk e hét... kétségtelenül igaz embere közül hánynak... volt szerencséje megjelenni az ön bálján, de az ő jelenlétük ellenére is kezdtem azt érezni, hogy nem vagyok biztonságban. Vous me pardonnez, charmante dame, n'est-ce pas?[176] Al-le-go-ri-kusan beszélek, de az imént örültem, hogy épségben térek vissza a büféből... Nem jó helyen van ott a mi nagyra becsült Prohoricsunk, és reggelre alighanem szétszedik a bódéját. Máskülönben nevetek az egészen. Csak azt várom, milyen lesz az „irodalmi fran-ci-a né-gyes", aztán - ágyba. Bocsásson meg a vén köszvényesnek, de én korán lefekszem, sőt önnek is azt ajánlanám, hogy menjen alukálni, ahogy aux enfants[177] mondják. Én tulajdonképpen a szép ifjú hölgyek kedvéért jöttem ide... akiket ezen a helyen kívül sehol sem találok ilyen bő létszámban... Mind a folyón túlról valók, én pedig oda nem járok. Egy tiszt... azt hiszem, vadász ezredbeli... felesége nagyon csinos, nagyon, és... és ezt ő maga is tudja. Beszélgettem a kis huncuttal; tűzrőlpattant és... No és a kislányok is üdék; ám ezzel kész is, üdeségen kívül sehol semmi. De máskülönben szívesen nézegetem őket. Vannak kis bimbók is, csak vastag a szájuk. Általában az orosz nők szép arca nem valami szabályos, és... és egy kissé palacsintához hasonlít... Vous me pardonnez, n'est-ce pas... a szemecskéjük egyébként szép... olyan nevetős. Ezek a kis bimbók fiatal korukban vagy két évig el-bű-vö-lő-ek, sőt háromig is... de aztán örökre szétmennek... és ezzel előidézik férjükben azt a szomorú kö-zöm-bös-séget, amely annyira hozzájárul a nőkérdés kibontakozásához... ha egyáltalán helyesen fogom fel ezt a kérdést... Hm. A terem szép; a szobák is tetszetősen vannak díszítve. Rosszabbul is sikerülhetett volna. A zene is lehetett volna sokkal rosszabb... azt nem mondom, hogy - kellett volna is. Kellemetlen hatást kelt, hogy általában kevés hölgy van. A ruhákról nem mon-dok semmit. Nem szép, hogy az a szürke nadrágos megengedi magának, hogy olyan nyíltan kán-kánt jár-jon. Megbocsátom neki, mivel jókedvében teszi, és mivel ő az itteni patikus... de tizenegy óra tájban azért ez még egy patikus számára is korai... Ott, a büfében ketten összeverekedtek, és nem vezették ki őket. Tizenegy óra tájban még ki kell vezetni a verekedőket, bármilyenek is a közönség erkölcsei... nem beszélek hajnali három óráról; akkor már engedményt kell tenni a közvéleménynek - ha ugyan ez a bál megéri a három órát. Varvara Petrovna mégsem tartotta meg a szavát, és nem adott virágokat. Hm, most kisebb gondja is nagyobb a virágoknál, pauvre mère![178] Meg az a szegény Liza! Hallotta?

---

[176] Ugye megbocsát, bájos hölgyem?

[177] A gyermekeknek.

[178] Szegény édesanya!

Azt mondják, rejtélyes história, és... és megint Sztavrogin van a porondon... Hm. Én máris mennék aludni... valósággal bóbiskolok. Mikor lesz már az az „irodalmi francia négyes”?

Végre-valahára elkezdődött az „irodalmi francia négyes” is. A városban, az utóbbi időben, mihelyt szóba került valahol a küszöbönálló bál, rögtön okvetlenül erre az irodalmi francia négyesre terelődött a beszélgetés, és mivel senki sem tudta elképzelni, hogy mi is az, túlzott kíváncsiságot keltett. A siker szempontjából semmi sem lehetett volna veszélyesebb, és - mekkora volt a csalódás!

Kinyílt a Fehér Terem oldalsó szárnyas ajtaja, mely eddig zárva volt, és egyszeriben megjelent néhány álarcos. A közönség mohó érdeklődéssel vette körül őket. Az egész büfé az utolsó emberig betódult a terembe. Az álarcosok nekikészültek a táncnak. Sikerült egészen előrefurakodnom, úgyhogy éppen Julija Mihajlovna, Von Lembke és a tábornok mögé kerültem. Ekkor odaugrott Julija Mihajlovnához Pjotr Sztyepanovics, aki mindeddig nem mutatkozott.

- Állandóan a büfét tartom szemmel - súgta a fiatalember a bűnbánó iskolás fiú arckifejezésével, amelyet szándékosan megjátszott, hogy még jobban felbosszantsa a kormányzónét, aki mindjárt el is vörösödött dühében.

- Legalább most ne próbálna becsapni, maga szemtelen ember! - tört fel belőle olyan hangosan, hogy többen meg is hallották. Pjotr Sztyepanovics, önmagával rendkívül elégedetten, máris elugrott onnan.

Nehéz volna elképzelni szánalmasabb, ízléstelenebb, tehetségtelenebb és sótlanabb allegóriát, mint ez az „irodalmi francia négyes”. Ki se lehetett volna találni a mi közönségünknek kevésbé megfelelőt; holott azt mondják, maga Karmazinov találta ki. Igaz ugyan, hogy azzal a sánta tanárral tanácskozva, aki jelen volt Virginszkijnél azon az esten, Liputyin rendezte. De mégiscsak Karmazinov adta az ötletet, sőt ahogy hallom, ő maga is maskarát akart ölteni, és külön, önálló szerepet akart vállalni. A francia négyes hat pár szánalmas maskarából állt, sőt nem is maskarából, mert a szereplők ugyanolyan ruhában voltak, mint mindenki más. Így például egy középtermetű, idősebb úr, frakkban - egyszóval úgy, ahogy mások is öltöznek -, tisztes ősz szakállal (ez csak fel volt kötve, és ebből állt az egész jelmeze), komoly arccal sűrűn, aprókat tipegve, szinte egy helyben topogott, és e tánc közben alig mozdult odább. Mérsékelt, de rekedt basszusán valamiféle hangokat hallatott, és éppen a hangnak ezt a rekedtségét szánták az egyik ismert újság jellemzéséül. Ezzel az álarcossal szemközt két óriás: X meg Z táncolt, és ez a két betű rá is volt tűzve a frakkjukra, de mindvégig megmagyarázatlan maradt, hogy mit jelent ez az X meg Z. A „becsületes orosz gondolatot” egy frakkot, kesztyűt és - bilincset (igazi bilincset) viselő, középkorú, szemüveges úr személyesítette meg. Ennek a gondolatnak a hóna alatt aktatáska volt valamiféle „tettre” vonatkozó ügyirattal. A zsebéből egy külföldről érkezett, felbontott levél kandikált ki, amely igazolást tartalmazott mindazok számára, akik kételkednek a „becsületes orosz gondolat” becsületességében. Mindezt már szóban fűzték hozzá a rendezők, mert a zsebből előmeredő levelet azért mégsem lehetett elolvasni. A „becsületes orosz gondolat” - mintha pohárköszöntőt akarna mondani - serleget tartott a kezében. Kétoldalt egy-egy rövid hajú nihilista nő tipegett mellette, vizaviként pedig egy szintén korosabb úr táncolt - frakkban, ám nehéz bunkóval, és állítólag egy nem pétervári, de félelmetes kiadványt jelképezett: „Ha én odacsapok, csak egy nedves folt marad.” Ám, a bunkó ellenére, sehogy sem tudta elviselni a „becsületes orosz gondolat” szemüvege mögül ráirányuló, átható tekintetet, és igyekezett jobbra-balra nézni, amikor pedig pas de deux-t táncolt, ide-oda hajladozott, pörgött-forgott, és nem tudta, hová legyen - minden bizonnyal ennyire kínozta a lelkiismeret... Egyébként nem sorolom fel mindezeket a bárgyúcska ötleteket: mind ehhez hasonló volt, úgyhogy végül már gyötrelmesen szégyelltem magamat. És mintha pontosan ugyanez a hatás - a szégyenkezés tükröződött volna az egész

közönségen, még a büféből idekerült legmarconább ábrázatokon is. Egy ideig mindenki hallgatott, és haraggal vegyes zavarban nézte, mi folyik. Az ember, ha szégyenkezik, rendszerint mérgelődni kezd, és hajlik a cinizmusra. Apránként zúgni kezdett a mi közönségünk is.

- Hát ez meg micsoda? - dörmögte az egyik csoportban egy büfélovag.

- Valami ostobaság.

- Amolyan irodalmi micsoda. A *Golosz*-t kritizálják.

- Aztán énnekem mi közöm hozzá?!

A másik csoportból ez hallatszott:

- Szamarak!

- Nem, nem ők a szamarak, hanem mi vagyunk a szamarak.

- Miért vagy te szamár?

- Én ugyan nem vagyok szamár.

- Hát ha te nem vagy szamár, akkor én még kevésbé vagyok!

A harmadik csoportból:

- Fenéken billenteni mind, menjenek a pokolba!

- Szétverni az egész termet.

A negyedikből:

- Hogy nem szégyellik nézni Lembkéék?

- Miért szégyellnék? Mert te, ugye, nem szégyelled?

- De én is szégyellem, ő pedig kormányzó.

- Te meg disznó vagy.

- Soha életemben nem láttam ilyen egészen közönséges bált - jegyezte meg közvetlenül Julija Mihajlovna mellett epésen egy hölgy, láthatóan arra törekedve, hogy meghallják. Negyven év körüli, erősen kipirosított, testes hölgy volt rikító selyemruhában; a városban csaknem mindenki ismerte, de senki sem fogadta. Egy államtanácsos özvegye volt, aki faházat és szűkös nyugdíjat hagyott rá, de ő mégis jól élt, és lovakat is tartott. Vagy két hónapja elsőként látogatást akart tenni Julija Mihajlovnánál, de az nem fogadta. - Pontosan előre lehetett látni, kérem - tette hozzá, és kihívóan nézett a kormányzóné szemébe.

- Hát ha előre látta, akkor ugyan miért fáradt ide?! - vetette oda ingerülten Julija Mihajlovna.

- Csupa naivságból, kérem! - vágott vissza rögtön, egészen felberzenkedve a talpraesett hölgy (roppant szeretett volna belekötni a kormányzónéba); de a tábornok közéjük állt.

- Chère dame - mondta Julija Mihajlovnához hajolva -, valóban jobb lenne, ha hazahajtatna. Mi csak feszélyezzük őket, nélkülünk pedig kitűnően mulatnának. Ön teljesítette minden kötelességét, megnyitotta nekik a bált, hagyja hát békében őket... Meg aztán, azt hiszem, Andrej Antonovics sem érzi magát ki-e-lé-gí-tő-en... Nehogy valami baj történjen!

De már késő volt.

Andrej Antonovics a francia négyes egész ideje alatt valami dühös megütközéssel nézte a táncolókat, amikor pedig a közönség soraiban elhangzottak az első vélemények, nyugtalanul kezdett körülnézegetni. Most először ötlött a szemébe néhány büfékedvelő egyén; tekintete

rendkívüli megdöbbenést tükrözött. A francia négyes egyik mulatságos figurájánál hirtelen harsány kacagás támadt: a „nem pétervári, félelmetes kiadvány” kiadója, aki a bunkóval táncolt, végképp megérezve, hogy nem tudja tovább elviselni a szemüveges „becsületes orosz gondolat” tekintetét, és nem tudván, hová legyen, az utolsó figurában hirtelen kézen járva indult a pápaszemes felé; ezzel bizonyára azt akarta jelképezni, hogy a „nem pétervári, félelmetes kiadvány”, állandóan a feje tetejére állítja a józan észt. Mivel csak Ljamsin tudott kézen járni, ő vállalta a bunkós kiadó megszemélyesítését. Julija Mihajlovnának sejtelme sem volt arról, hogy kézen fognak járni. „Előlem eltitkolták, eltitkolták” - ismételgette nekem később kétségbeesetten és felháborodva. A tömeg hahotája természetesen nem az allegóriát jutalmazta, amellyel senki sem törődött, hanem csupán azt, hogy valaki csüngő szárnyú frakkban kézen jár. Lembkében felforrt a méreg, csak úgy remegett.

- Gazember! - kiáltott Ljamsinra mutatva. - Fogják meg a bitangot, fordítsák... fordítsák meg... állítsák lábra... a feje... fent legyen... fent a feje!

Ljamsin hirtelen megint a talpára állt. A hahota egyre erősödött.

- Kikergetni minden bitangot, aki nevet! - parancsolta hirtelen Lembke. A tömeg felzúgott, és morogni kezdett.

- Azt nem lehet, kegyelmes uram!

- A közönséget nem szabad szidni, kérem.

- Te magad vagy a tökfejű! - hallatszott egy hang valamelyik sarokból.

- Flibustier-k! - kiáltotta valaki a terem túlsó végéből.

Lembke gyorsan a kiáltás felé fordult, és holtsápadt lett. Szája bárgyú mosolyra húzódott; mintha hirtelen megértett volna valamit, vagy eszébe jutott volna valami.

- Hölgyeim és uraim! - fordult a feléjük tóduló tömeghez Julija Mihajlovna, maga után húzva férjét. - Bocsássanak meg Andrej Antonovicsnak: rosszul van... ne haragudjanak... bocsássanak meg neki, hölgyeim és uraim!

Tulajdon fülemmel hallottam, ahogy azt mondta: bocsássanak meg neki. A jelenet nagyon gyorsan lejátszódott. De határozottan emlékszem arra, hogy a tömeg egy része ekkor már kifelé igyekezett a teremből, mintha megrémült volna, éppen Julija Mihajlovnának e szavai után. Még az is a fülembe cseng, ahogy egy nő, könnyek között, hisztérikusan azt kiáltotta:

- Jaj, megint; akárcsak délután!

És ekkor, az egyre nagyobb tolongás közepette ismét lecsapott a bomba, pontosan úgy, „akárcsak délután”.

- Tűz van! Az egész Túlpart ég!

Nem emlékszem, hol harsant fel először ez a rettentő kiáltás: a teremben-e, vagy pedig a lépcsőről, illetve az előszobából rohant be valaki, de nyomban utána olyan riadalom támadt, hogy nem vállalkozom a leírására. A bálra összegyűlt közönség a Túlpartról való volt - az ottani faházak tulajdonosai vagy lakói. Az ablakokhoz rohantak, egy pillanat alatt széthúzták a nagy függönyöket, lerángatták a kicsiket. A Túlpart lángokban állt. Igaz, a tűz még csak most ütött ki, de három teljesen különböző helyen csaptak fel a lángok, és éppen ez rémítette meg az embereket.

- Gyújtogatás! A spiguliniak! - üvöltötte valaki.

Megmaradt emlékezetemben néhány igen jellemző felkiáltás:

- Előre megérezte ezt az én szívem, hogy gyújtogatni fognak; az utóbbi napokban állandóan érezte!

- A spiguliniak, a spiguliniak, nem mások!

- Szántszándékkal csődítettek ide bennünket, hogy felgyújtsák a házainkat!

Ez a legutóbbi, egyben legmeglepőbb kiáltás egy tűzkárosult asszony, amolyan Korobocska önkéntelen, ösztönös kiáltása volt. Mindenki a kijárat felé özönlött. Meg sem próbálom leírni a bundák, a kendők, a női köpenyek szétválogatásakor az előcsarnokban támadt tülekedést, a megrémült hölgyek sikoltozását, a kisasszonyok sírását. Aligha történt egyetlen lopás is, de nem csoda, hogy ilyen nagy zűrzavarban némelyek mégis felsőruha nélkül mentek el, mert nem találták meg a sajátjukat; erről később, legendákat hozzáköltve, sokáig beszéltek a városban. Lembkét és Julija Mihajlovnát kis híján agyontaposta a tömeg az ajtóban.

- Mindenkit megállítani! Ne eresszenek ki senkit! - üvöltötte karját fenyegetően a tolongok felé nyújtva Lembke. - Mindenkit egytől egyig a legszigorúbban megmotozni azonnal!

A teremből csak úgy záporoztak a vaskos káromkodások.

- Andrej Antonovics! Andrej Antonovics! - kiáltozta teljesen kétségbeesve Julija Mihajlovna.

- Őt tartóztassák le legelőször! - kiáltotta a kormányzó, és fenyegetően a feleségére mutatott. - Őt motozzák meg legelőször! A bált a gyújtogatás végett rendezték!

Az asszony felsikoltott és elájult (ez most már igazi ájulás volt). A herceg, a tábornok és én a segítségére siettünk, mások is akadtak, akik ebben a nehéz percben segítettek nekünk, még néhány hölgy is. A szerencsétlen asszonyt a hintajába vittük ebből a pokolból; de csak akkor ocsúdott fel, amikor már a házukhoz közeledtünk, és első kiáltásával megint Andrej Antonovicsot szólította. Miután minden ábrándja szétfoszlott, csak Andrej Antonovics maradt meg számára. Orvost hívattak. Egy álló óráig vártam ott nála, a herceg szintén; a tábornok (bár maga is nagyon megijedt), nagylelkűségi rohamában egész éjjel nem akart elmozdulni a szerencsétlen asszony ágya mellől, de tíz perc múlva, mikor még az orvost vártuk, elaludt a teremben, egy karosszékben; mi aztán ott is hagytuk.

A rendőrfőnöknek, aki sietett a bálból a tűzvészhez, utánunk sikerült kihoznia Andrej Antonovicsot, és teljes hévvel igyekezett rábeszélni őkegyelmességét, hogy „tegye magát nyugalomba". De - nem értem, miért - mégsem érvényesítette szándékát. Andrej Antonovics természetesen hallani sem akart semmiféle nyugalomról, és mindenáron a tűzhöz igyekezett - ez azonban még nem volt elegendő ok. A végén a rendőrfőnök a saját kocsiján maga vitte a kormányzót a tűzhöz. Később elmondta, hogy Lembke az egész úton hadonászott, és „olyan parancsokat kiabált, amelyeket szokatlanságuk miatt nem lehetett teljesíteni, kérem". Később jelentették is, hogy őkegyelmessége azokban a percekben már delíriumba esett a „hirtelen rémület miatt".

Azt nem is érdemes elmondani, hogyan végződött a bál. Néhány tucat korhely maradt a termekben, sőt néhány hölgy is velük. Rendőr egy sem. A zenekart nem engedték el, a távozni akaró zenészeket megverték. Reggelre teljesen szétszedték „Prohorics bódéját", ittak nyakló nélkül, trágár komarinszkaját táncoltak, összerondították a szobákat, és e bandának egy része, tökrészegen, csak hajnalban ért oda az üszkös romokhoz, hogy folytassa a garázdálkodást... A másik része pedig holtrészegen ott hált a termekben - részint a bársonydíványokon, részint a padlón - ennek minden következményével. Reggel, mihelyt lehetett, lábuknál fogva kivonszolták őket az utcára. Így végződött a kormányzóságunkból származó nevelőnők javára rendezett ünnepély.

4

A tűz éppen azért rémítette meg a túlparti közönséget, mert nyilvánvaló volt a gyújtogatás. Figyelemre méltó, hogy az első kiáltás után: „Ég a Túlpart", rögtön felharsant egy másik is: „A spiguliniak gyújtogatnak!" Ma már nagyon is jól tudjuk, hogy három spigulini csakugyan részt vett a gyújtogatásban - de ennyi az egész; a többi gyári munkást teljesen felmentette mind a közvélemény, mind a hatóság. Azon a három gazemberen kívül (közülük egyet elfogtak, és ez beismerő vallomást tett, a másik kettő mindmáig szökésben van) kétségtelenül részt vett a gyújtogatásban Fegyenc Fegyka is. Ez minden, amit egyelőre pontosan tudunk a tűzvész keletkezéséről; egészen más lapra tartoznak a találgatások. Mi vezérelte ezt a három gazfickót, felbujtotta-e őket valaki, vagy sem? De minderre még most is nagyon nehéz válaszolni.

Mivel erős szél fújt, a túlparti házak meg jóformán egyről egyig fából épültek, és végül mivel három, egymástól távol eső helyen történt a gyújtogatás, a tűz gyorsan elharapózott, és hihetetlen erővel elborította az egész városnegyedet (egyébként helyesebb, ha úgy tekintjük, hogy két helyen ütött ki tűz: a harmadikat elszigetelték és eloltották szinte már abban a pillanatban, amikor fellángolt - erről később még lesz szó). De a fővárosi lapok tudósítói mégis eltúlozták ezt a csapást: az egész Túlpartnak legfeljebb egynegyede égett le - de talán még annyi sem -, persze csak hozzávetőleg. Tűzoltócsapatunk, jóllehet a város kiterjedéséhez és a lakosság számához képest gyenge volt, nagyon akkurátusan és önfeláldozóan végezte feladatát. De még a lakosok együttes segítsége ellenére sem ment volna semmire, ha a szél közvetlenül hajnal előtt meg nem fordul, reggelre meg el nem ül. Amikor én - alig egy órával azután, hogy megszöktem a bálból - elvergődtem a Túlpartra, a tűz már teljes erővel tombolt. A folyóval párhuzamos egész utca lángokban állt. Nappali világosság volt. Nem akarom részletesen leírni a tűzvész látványát: ki nem ismeri azt Oroszországban? A lángoló utcához legközelebb eső mellékutcákban példátlan volt a lótás-futás meg a tolongás. A tüzet itt egészen biztosra várták, így hát a lakók egymás után cipelték ki ingóságaikat, de mégsem hagyták el hajlékukat, hanem várakozva ki-ki ott ült a kihordott ládákon meg dunyhákon, a saját ablakai alatt. A férfilakosság egy része nehéz munkában volt; irgalmatlanul rombolta a kerítéseket, sőt egész viskókat vert szét, azokat, amelyek közelebb voltak a tűzhöz, és amelyeket jobban ért a szél. Csak a felriadt gyermekek sírtak, meg azok az asszonyok üvöltöttek, jajveszékeltek, akiknek már sikerült kihordani a holmijaikat. Akiknek még nem sikerült, egyelőre némán és energikusan hurcolkodtak kifelé. A szikrák és az izzó pernyeszálak messzire szálltak szanaszét; a lehetőséghez képest igyekeztek eloltani őket. Közvetlenül a tűzvésznél bámészkodók tolongtak, akik a város minden részéből idecsődültek. Némelyek segítettek oltani, mások meg csak kíváncsiságból nézték. A nagy éjszakai tűz mindig ingerlő és vidító hangulatot kelt: ezen alapulnak a tűzijátékok; csakhogy ott a tűznek szép, szabályos körvonalai vannak, és teljesen veszélytelen lévén, játékos és könnyed hatást kelt, mint egy pohár pezsgő. Más dolog az igazi tűzvész: itt a rettenet és a félig-meddig mégiscsak egyéni veszély érzete az éjjeli tűz bizonyos vidító hatásán kívül afféle agyrázkódást idéz elő (természetesen nem magában a kárvallott lakóban), és mintegy felgerjeszti a pusztító ösztönöket, amelyek sajnos minden lélekben benne lappanganak, még a legbékésebb, családos címzetes tanácsos lelkében is... Ez a sötét érzés csaknem mindig mámorító. „Igazán nem tudom, lehet-e nézni tűzvészt valamelyes gyönyörűség nélkül." Szóról szóra ezt mondta nekem Sztyepan Trofimovics, amikor egyszer hazatért egy éjszakai tűz után - véletlenül vetődött oda -, a látvány első hatása alatt. Magától értődik, hogy az éjjeli tűznek az ilyen élvezője aztán maga rohan a lángok közé, hogy kimentsen egy gyermeket vagy egy öregasszonyt; no de ez már végképpen más lapra tartozik.

A kíváncsi tömeg nyomában előrefurakodva minden kérdezősködés nélkül elvergődtem a legfontosabb és legveszélyesebb pontig; ott végre megpillantottam Lembkét, akit magának Julija Mihajlovnának a megbízásából igyekeztem felkutatni. Meglepő, sőt rendkívüli helyzetben találtam. Egy kerítés omladékain állt; tőle balra vagy harminc lépésre egy már csaknem teljesen leégett emeletes faház fekete váza magasodott, ablakai helyén mind a két szinten lyukak tátongtak, a teteje leomlott, az elszenesedett gerendákon itt-ott még mindig kígyózott a láng. Az udvar belsejében, a leégett háztól húszlépésnyire, belekapott a tűz egy szintén emeletes szárnyépületbe, a tűzoltók meg teljes erővel igyekeztek oltani. Jobbra a tűzoltóság és a nép együtt iparkodott megmenteni egy meglehetősen nagy faépületet, amely még nem gyulladt ki, de már többször is tüzet fogott, és amelynek a sors rendeléséből elkerülhetetlenül le kellett égnie. Lembke arccal a szárnyépület felé fordulva kiabált, hadonászva parancsokat osztogatott, amelyeket senki sem teljesített. Már-már azt hittem, hogy egyszerűen elfordultak tőle, és végképp cserbenhagyták. Legalábbis az a sűrű és rendkívül vegyes tömeg, amely körülvette - és amelyben a mindenféle alja nép közt voltak urak is, például a székesegyház esperese -, kíváncsian és meglepődve hallgatta, de senki sem elegyedett szóba vele, és senki sem próbálta elvinni onnan. Lembke szikrázó szemmel, sápadtan, a legmeghökkentőbb dolgokat harsogta; mindennek a tetejébe hajadonfőtt volt: a kalapját már régen elveszítette.

- Örökké gyújtogatás! Ez nihilizmus! Ha valami lángba borul, akkor az nihilizmus! - hallottam szinte megrémülve, mert csodálkozni ugyan már nem volt min, de a szemmel látható valóságban mindig van valami megrázó.

- Kegyelmes uram - szólalt meg közvetlenül mellette a kerületi rendőrfőnök -, méltóztassék megpróbálni otthon lepihenni, kérem... Mert itt még állni is veszélyes a kegyelmes úrnak.

Ezt a kerületi rendőrfőnököt, ahogy később megtudtam, szántszándékkal hagyta Andrej Antonovics mellett a rendőrfőnök, hogy tartsa szemmel, és mindenáron igyekezzék hazavinni, veszély esetén pedig akár erőszakot is alkalmazzon; ez olyan megbízás volt, amely nyilvánvalóan meghaladta kiszemelt végrehajtójának erejét.

- A károsultak könnyeit letörlik, de a várost felgyújtják. Ez mind annak a négy vagy négy és fél gazembernek a műve. Letartóztatni a gazembert! Itt csak ő garázdálkodik, azt a négy és felet csupán megrágalmazta. Belegázol a családok becsületébe. Gyújtogatásra használták fel a nevelőnőket. Ez aljasság, aljasság! Hé, mit csinál ott?! - kiáltotta, mikor a lángoló szárnyépület fedelén hirtelen észrevett egy tűzoltót, aki alatt már átégett a tető, és körülötte is lobogott a láng. - Húzzák le, húzzák le, mert lezuhan, meggyullad, oltsák el... Mit csinál ott?

- Olt, kegyelmes uram.

- Nem hiszem. A tűzvész az agyakban van, nem a házak tetején. Húzzák le onnan, és hagyják az egészet! Inkább hagyják, inkább hagyják abba! Majd csak lesz valahogy! Hé, ki sír ott még?! Egy öregasszony! Kiabál az öregasszony, miért felejtették ott az öregasszonyt?

Valóban: a lángoló szárnyépület földszintjén egy ottfelejtett öregasszony, az égő ház gazdájának, egy kereskedőnek nyolcvanéves rokona kiáltozott. Csakhogy mégsem felejtették ott, hanem ő maga tért vissza az égő házba, amíg még lehetett, azzal az esztelen céllal, hogy a még épen maradt kis sarokszobából kicipelje a dunyháját. Bár fulladozott a füstben, és kiabált a hőségtől - mert közben kigyulladt a kis szoba is -, mégis azon iparkodott, hogy vén kezével mindenáron kigyömöszölje a dunyháját a kitört ablaküvegen. Lembke a segítségére sietett. Mindenki látta, ahogy odaszalad az ablakhoz, megragadja a dunyha csücskét, és teljes erővel rángatja kifelé az ablakon. Szerencsétlenségére éppen abban a pillanatban repült le a tetőről egy kitörött deszka, és rázuhant a szerencsétlenre. Nem ütötte agyon, mert csak a végével

horzsolta röptében a nyakát, de a kormányzó pályafutása véget ért, legalábbis minálunk; az ütés leverte a lábáról, úgyhogy eszméletlenül összerogyott.

Végre eljött a zord, komor hajnal. A tűz alábbhagyott. A szél után hirtelen csend támadt, aztán pedig apró szemű eső szitált. Én már a Túlpart másik részén voltam, messzire attól a helytől, ahol Lembke összerogyott, és itt nagyon furcsa beszélgetéseket hallottam. Napvilágra került egy különös tény: a városnegyed legszélén, a kertek alatt, üres telkek között, a legközelebbi épületektől legalább ötvenlépésnyire állt egy nemrég épült kis faház, és éppen ez a magányos ház gyulladt ki csaknem a leghamarabb, még a tűzvész legelején. Még ha leég is, a távolság miatt róla egyetlen városi épületre sem terjedhetett volna át a tűz, sőt épp ellenkezőleg - ha az egész Túlpart leég, ez az egy ház még akkor is sértetlen maradhat, bármilyen erős a szél. Kiderült, hogy külön, elszigetelten, tehát nem véletlenül gyulladt ki. A legfontosabb az volt, hogy mégsem égett le, és odabent, hajnal felé, megdöbbentő dolgokat fedeztek fel. Az új ház gazdája, egy kispolgár, aki a legközelebbi háztömbben lakott, mihelyt meglátta, hogy kigyulladt a háza, odarohant, a szomszédok segítségével szétdobálta az oldalsó falnál halomba rakott, meggyulladt tűzifát, és így sikerült megmentenie az épületet. De a házban bérlők laktak: egy városszerte ismert kapitány a húgával és velük egy idős szolgáló; és ezt a három lakót, a kapitányt, a húgát meg a szolgálót - mind megölték ezen az éjszakán, és minden bizonnyal ki is rabolták őket. (Éppen ide igyekezett a tűzvésztől a városi rendőrfőnök, amikor Lembke a dunyhát iparkodott kimenteni.) Reggelre híre terjedt, úgyhogy óriási tömeg tódult a Túlpartról az üres telkekre, az új ház köré; a mindenféle népség, amely között még tűzkárosultak is akadtak, annyira összetorlódott, hogy nehezen lehetett átvergődni rajta. Nekem mindjárt elmondták, hogy a kapitányt átmetszett torokkal találták a padon, ahol ruhástul, holtrészegen feküdt, úgyhogy bizonyára nem is érezte, mikor valósággal levágták, vér viszont annyi ömlött belőle, „mint egy bikából"; hogy Marja Tyimofejevna, a húga, aki teljesen „összevissza volt szurkálva" késsel, a padlón, az ajtónál feküdt, így hát bizonyára felébredt, és védekezve dulakodott a gyilkossal. A szolgálónak, aki valószínűleg szintén felébredt, teljesen be volt törve a feje. A ház gazdájának elbeszélése szerint a kapitány még az előző nap reggelén kapatosan beállított hozzá, és hencegve mutogatott egy csomó pénzt, vagy kétszáz rubelt. A kapitány viharvert zöld tárcáját üresen találták a földön, de Marja Tyimofejevna ládája érintetlen volt, a szentkép ezüst lemezdíszéhez sem nyúltak, és a férfi ruhája is mind sértetlen maradt. Látszott, hogy a tolvaj sietett, és olyan ember volt, aki ismerte a kapitány dolgait, csakis a pénzért jött, és tudta, hol található. Ha a háztulajdonos nem rohan oda abban a pillanatban, akkor a meggyújtott tűzifától biztosan leég a ház, „az elszenesedett hullák alapján pedig nehéz lett volna megállapítani az igazságot".

Így közölték a tényállást. Még egy adatot tettek hozzá: ezt a lakást maga Nyikolaj Vszevolodovics Sztavrogin úr, Sztavrogin tábornokné fia vette ki a kapitány meg a húga számára, személyesen járt itt, hogy kibérelje, és nagyon unszolta a tulajdonost, mert az nem akarta kiadni a házat - kocsmának szánta -, de Nyikolaj Vszevolodovics nem fukarkodott, és egy fél évre előre kifizette a lakbért.

- Nem véletlenül gyulladt ki ez a ház - mondták a tömegben.

De a többség hallgatott. Az arcok zordak voltak, de szemmel látható, nagy felháborodást nem tapasztaltam. Körülöttem azonban tovább folyt a szóbeszéd Nyikolaj Vszevolodovicsról meg arról, hogy a megölt nő az ő felesége; hogy tegnap a város legelőkelőbb házából, a Drozdova tábornokné palotájából „becstelen módon" magához csalta a lányt; hogy Pétervárott panaszt emelnek ellene, végül hogy a feleségét nyilván azért ölette meg, mert el akarja venni Drozdovát. Szkvoresnyiki legfeljebb két és fél versztára volt, és emlékszem, megfordult a fejemben: nem kellene oda értesítést küldeni? Egyébként nem tapasztaltam, hogy bárki is

bujtogatná a tömeget, nem akarok alaptalanul gyanúsítani senkit, bár feltűnt előttem két-három pofa a „büfékedvelők” közül; ezek reggelre ott termettek a tűznél, és én rögtön megismertem őket. De különösen emlékszem egy szikár, magas, göndör hajú legényre, akinek ványadt arcát mintha korommal maszatolták volna be; ahogy később megtudtam, lakatos volt. Nem látszott részegnek, de a komoran álló tömeggel ellentétben szinte magánkívül volt. Folyton szólt valamit az emberekhez, de a szavaira nem emlékszem. Ami értelmeset mondott, az nem volt hosszabb ennél: „Testvéreim, hát mi ez? Ezentúl már így lesz?” - és közben mindkét kezével hadonászott.

HARMADIK FEJEZET

Befejezett regény

1

A szkvoresnyiki udvarház nagyteréből (amelyben Varvara Petrovna és Sztyepan Trofimovics legutóbbi találkozása lezajlott) egészen tisztán lehetett látni a tüzet. Hajnalban, öt óra után, jobbra a legszélső ablaknál ott állt Liza, és figyelmesen nézte a kialvó tűz fényét. Egyedül volt a szobában. A tegnapi pompás, csupa csipke, ünnepi világoszöld ruha volt rajta, amelyben a felolvasáson megjelent, de már összegyűrődött; látszott, hogy sebtében, hanyagul kapta magára. Hirtelen észrevéve, hogy a mellén nincs jól begombolva, elpirult, sietve megigazította ruháját, egy karosszékből felkapta azt a piros kendőt, amelyet még tegnap, idejöttekor ledobott, és a nyakába kanyarította. Dús haja, szétzilálódott fürtjei a jobb vállára omlottak a kendő alól. Arca gondterhes volt és fáradt, de szeme parázslott összevont szemöldöke alatt. Megint odament az ablakhoz, és a hideg üveghez nyomta égő homlokát. Kinyílt az ajtó, és belépett Nyikolaj Vszevolodovics.

- Lovas futárt küldtem oda, tíz perc múlva mindent megtudunk - mondta -, egyelőre pedig azt beszélik, hogy a Túlpartnak a rakparthoz közel, a hídtól jobbra eső része égett le. Még éjfél előtt támadt a tűz; most már kialvóban van.

Nem ment oda az ablakhoz, hanem megállt Liza mögött háromlépésnyire; de a lány nem fordult feléje.

- A naptár szerint már egy órával ezelőtt virradni kellett volna, és mégis szinte éjszaka van - szólalt meg bosszúsan.

- A naptárak mind hazudnak - jegyezte meg a férfi szelíd gúnnyal, de elszégyellte magát, és sietve mindjárt hozzátette: - Naptár szerint unalmas élni, Liza.

Most már végképp elhallgatott - bosszankodott újabb lapos mondása miatt.

- Olyan szomorú hangulatban van, hogy nem is talál szavakat a beszélgetéshez - mondta görbe mosollyal Liza. - De nyugodjék meg, rám illik, amit mond: én mindig naptár szerint élek, minden lépésem naptár szerint van kiszámítva. Csodálkozik?

Gyorsan elfordult az ablaktól, és leült egy karosszékbe.

- Kérem, üljön le maga is. Nem sokáig lehetünk együtt, és meg akarok mondani mindent, amit szeretnék... És miért ne mondhatna meg maga is mindent, amit szeretne?

Nyikolaj Vszevolodovics leült mellé, és csöndesen, szinte félve megfogta a kezét.

- Mit jelent ez a beszédmodor, Liza? Honnan vetted egyszeriben? És mit jelent az, hogy „nem sokáig lehetünk együtt”? Ez már a második rejtélyes mondat az alatt a félóra alatt, amióta felébredtél.

- Már számolgatja is a rejtélyes mondataimat? - szólt nevetve a lány. - Hát arra emlékszik-e, hogy tegnap, amikor beléptem ide, hulla gyanánt mutatkoztam be? No lám, ezt jobbnak látta elfelejteni. Elfelejteni vagy észre nem venni.

- Nem emlékszem rá, Liza. Miért hulla gyanánt? Élni kell...

- Máris elhallgat? Végképp cserbenhagyta az ékesszólása? Én már leéltem a magam idejét ezen a világon, úgyhogy elég volt. Emlékszik Hrisztofor Ivanovicsra?

- Nem, nem emlékszem - válaszolta elkomorodva Sztavrogin.

- Hrisztofor Ivanovicsra, Lausanne-ban. Halálra untatta magát. Benyitott, és mindig azt mondta: „Csak egy pillanatra", és ott ült egész nap. Én nem akarok Hrisztofor Ivanovicshoz hasonlítani: magánál ülni egész nap.

A férfi arcán fájdalmas érzés tükröződött.

- Liza! Nekem fáj ez a torz beszéd. Ez a fintor saját magának is sokba kerül. Mire való ez? Mire? - Kigyúlt a szeme. - Liza, esküszöm, most jobban szeretlek, mint tegnap, amikor beléptél hozzám!

- Micsoda különös beismerés! Minek ide tegnap és ma, minek két mérce?

- Nem hagyhatsz el engem - folytatta szinte kétségbeesve Sztavrogin. - Együtt utazunk el, még ma, igaz? Igaz?

- Jaj, ne szorítsa úgy a kezemet, fáj! Hová utaznánk még ma? Valahová megint „feltámadni"? Nem, már elég volt a kísérletekből... meg aztán hosszadalmas is az nekem, és nem is vagyok képes rá; túl fennkölt az nekem. Ha már megyünk, akkor menjünk Moszkvába, és ott tegyünk látogatásokat, magunk is fogadjunk vendégeket - ez az én eszményem, maga is tudja; már Svájcban sem titkoltam, milyen vagyok. Mivel azonban lehetetlen Moszkvába utaznunk, és látogatásokat tennünk, mert maga nős, hát beszélni sem érdemes róla.

- Liza! Hát mi volt tegnap?

- Az volt, ami volt.

- Ez lehetetlen! Ez kegyetlenség!

- Ugyan mit számít az, hogy kegyetlenség; viselje el, ha kegyetlenség is.

- Bosszút áll a tegnapi képzelődésemért... - dörmögte kaján mosollyal Sztavrogin. Liza felcsattant.

- Micsoda aljas gondolat!

- Hát akkor miért ajándékozott nekem... „olyan sok boldogságot"? Van jogom megtudni?

- Nem, próbáljon meglenni valahogy jogok nélkül; ne tetézze szándékának aljasságát még ostobasággal is. Ma ez nem fog sikerülni. Mellesleg: talán csak nem fél a közvéleménytől is, meg attól, hogy elítélik azért az „olyan sok boldogságért"? Ha mégis így van, akkor az istenért, ne izgassa magát. Maga itt nem oka semminek, és nem felelős senkinek. Amikor tegnap benyitottam az ajtaján, nem is tudta, ki jön be. Itt éppenséggel az én képzelődésemről van szó - ahogy az imént kifejezte magát -, semmi többről. Maga bátran és diadalmasan nézhet a szemébe mindenkinek.

- A szavaid, ez a nevetés, immár egy órája, a rémület hidegével borzongatnak végig. Az a boldogság, amelyről te ilyen indulatosan beszélsz, nekem... mindent megér. Hát elveszthetlek most téged? Esküszöm, tegnap kevésbé szerettelek. Hát miért akarsz ma mindent elvenni tőlem? Tudod, mibe került nekem ez az új remény? Egy élettel fizettem érte.

- A sajátjával vagy a máséval?

Sztavrogin gyorsan felállt.

- Mit jelent ez? - kérdezte, és mereven nézett a lányra.

- A saját életével fizetett vagy az enyémmel: ezt akartam kérdezni. Vagy most már végképp nem ért semmit? - csattant fel ismét Liza. - Miért ugrott fel ilyen hirtelen? Miért néz rám ilyen arccal? Ijesztget. Mitől fél állandóan? Már rég észrevettem, hogy maga fél, éppen most, épp ebben a pillanatban... Úristen! Milyen sápadt!

- Ha te tudsz is valamit, Liza, esküszöm, *én* nem tudok semmit... és most egyáltalán nem *arról* beszéltem, amikor azt mondtam, hogy egy élettel fizettem...

- Végképp nem értem magát - mondta a lány, és a félelemtől elakadt a szava.

Végül lassú, tűnődő, gunyoros mosoly jelent meg Sztavrogin ajkán. Csöndesen leült, és könyökét a térdére támasztva, tenyerébe rejtette arcát.

- Rossz álom, rémlátás... Két különböző dologról beszéltünk.

- Én egyáltalán nem tudom, hogy maga miről beszélt... Tegnap csakugyan nem tudta, hogy ma elmegyek magától? Tudta vagy nem? Ne hazudjon: tudta vagy nem?

- Tudtam... - felelte halkan Sztavrogin.

- Hát akkor mit akar még? Tudta, és élt a „pillanattal". Mire számít még ezen túl?

- Mondd meg nekem a teljes igazságot - kiáltott fel a férfi mélységes szenvedéssel. - Amikor tegnap benyitottál az ajtómon, tudtad-e te magad, hogy csak egy órára nyitsz be?

A lány gyűlölettel tekintett rá.

- Való igaz, hogy a legkomolyabb ember is képes feltenni a legmeglepőbb kérdéseket. Hát miért olyan nyugtalan? Csak nem a hiúság bántja, hogy most magát hagyja ott egy nő, nem pedig maga őt? Nézze, Nyikolaj Vszevolodovics, amióta itt vagyok, egyebek közt arról is meggyőződtem, hogy maga borzasztóan nagylelkű hozzám, márpedig én éppen ezt nem bírom elviselni.

Sztavrogin felállt, és néhány lépést tett a szobában.

- Jó, ám legyen vége így... De hogyan történhetett ez az egész?

- Ezen töri a fejét! Hisz az a dolog veleje, hogy maga töviről hegyire tudja ezt az egészet, jobban megérti, mint bárki más a világon, sőt számított is rá. Én előkelő kisasszony vagyok, az én szívem az operában nevelődött, nos, hát ezzel kezdődött, ez a rejtély nyitja.

- Nem.

- Ebben nincs semmi, ami különösebben bánthatná a hiúságát, és színigaz az egész. Egy szép pillanattal kezdődött, amely kizökkentett a kerékvágásból. Tegnapelőtt, amikor nyilvánosan „megsértettem", maga pedig olyan lovagiasan válaszolt nekem, én hazahajtattam, és nyomban rájöttem, hogy azért menekült előlem, mert nős, és korántsem azért, mert megvet, amitől én mint nagyvilági kisasszony mindennél jobban féltem. Megértettem, hogy engem, a meggondolatlant óvott, amikor szökött előlem. Látja, mennyire értékelem a nagylelkűségét. Ekkor ott termett Pjotr Sztyepanovics, és rögtön mindent megmagyarázott. Feltárta előttem, hogy magát egy nagy eszme mozgatja, amelyhez képest ő meg én elenyésző semmiségek vagyunk, de azért mégis az útjában állunk. Tehát saját magát is beleértette; okvetlenül hármasban akart lenni velünk, és egészen fantasztikus dolgokat mondott: valami orosz dalból idézett csónakról és jávorfa evezőkről beszélt. Én dicsérgettem, azt mondtam neki, hogy költő, ő meg ezt készpénznek vette. Mivel pedig amúgy is régóta tudtam, hogy énbelőlem egy pillanat is elég lesz, hát fogtam magam és döntöttem. No, hát ennyi az egész, elég volt, és kérem, mellőzzük a további magyarázatokat. Mert a végén még összeveszünk. Ne féljen senkitől, én mindent magamra vállalok. Én cudar, szeszélyes kisasszony vagyok, aki engedett az operai csónak

csábításának... Hanem tudja, azért mégis azt hittem, hogy borzasztóan szeret engem. Ne vessen meg engem, ostobát, és ne gúnyoljon ki azért a könnycseppért, amelyet most ejtek. Én roppant szeretek „magamat sajnálva” sírni. No de elég, elég. Én se vagyok képes semmire, maga sem képes semmire, egy-egy fricska kölcsönösen - és ezzel be is kell érnünk. Legalább nem szenved a hiúságunk.

- Álom és rémlátás! - kiáltott fel a kezét tördelve és fel s alá járkálva Nyikolaj Vszevolodovics. - Szegény Liza, hát mit műveltél magaddal?

- Megégettem magamat egy gyertyánál, semmi több. Csak nem sír maga is? Viselkedjen illedelmesebben, legyen keményebb szívű...

- Miért, miért jöttél hozzám?

- De értse már meg végre-valahára, milyen komikus helyzetbe hozza magát az ilyen kérdésekkel a közvélemény előtt!

- Miért tetted tönkre magad ilyen torz módon, ilyen ostobán, és mit tegyünk most?

- És még ez Sztavrogin, a „vérszopó Sztavrogin”, ahogy egy itteni hölgy nevezi, aki szerelmes magába. Ide hallgasson, már megmondtam magának: én csakis ehhez az egy órához szabtam az életemet, és nyugodt vagyok. Szabja maga is ehhez a sajátját... egyébként magának nincs rá oka; magának még olyan sok különféle „órája” és „pillanata” lesz.

- Ugyanannyi, amennyi neked; becsületszavamra mondom, egy órával se több, mint neked!

Mivel fel s alá járkált, nem látta a lány gyors, de átható tekintetét, amelyből egyszeriben mintha remény sugárzott volna. Ám ez a fénysugár abban a pillanatban ki is hunyt.

- Ha tudnád, mibe kerül nekem ez a mostani *megengedhetetlen* őszinteségem, Liza, ha feltárhatnám előtted...

- Feltárhatná? Fel akar tárni valamit? Az isten őrizzen meg attól, hogy bármit is feltárjon! - vágott közbe szinte rémülten Liza.

Sztavrogin megállt, és nyugtalanul várt.

- Be kell vallanom, bennem már ott, Svájcban gyökeret vert az a gondolat, hogy a maga lelkét valami szörnyű, mocskos és véres teher nyomja, és... és ugyanakkor borzasztóan nevetséges színben tünteti fel. Óvakodjék attól, hogy bármit is feltárjon nekem, ha igaz, mert kinevetem magát. Kacagni fogok magán, amíg csak él... Jaj, már megint elsápad? Nem beszélek tovább, nem, nem, mindjárt elmegyek - mondta, és utálkozó, megvető mozdulattal felugrott a székről.

- Gyötörj, kínozz, töltsd ki rajtam a dühödet! - kiáltott fel kétségbeesetten Sztavrogin. - Minden jogod megvan hozzá. Tudtam, hogy nem szeretlek, és tönkretettelek. Igen, „éltem a pillanattal”; volt valami reményem... régóta... immár az utolsó... Nem tudtam ellenállni a fénynek, amely besugározta a szívemet, amikor tegnap bejöttél hozzám - önként, magadtól, egyedül. Egyszeriben hinni kezdtem... Sőt lehet, hogy most is hiszek.

- Ezt a nemes nyíltságot hasonlóval viszonzom: nem akarok a maga irgalmasnővére lenni. Lehet ugyan, hogy csakugyan elmegyek betegápolónőnek, ha nem sikerül meghalnom talán még ma; de ha elmegyek, akkor sem magához, bár kétségtelenül felér akármilyen féllábúval vagy félkezűvel. Mindig úgy rémlett, hogy egy olyan helyre vezet, ahol egy embernagyságú óriási pók lakik, és egész életünkön át azt fogjuk nézni, attól fogunk rettegni. Ezzel telik el kölcsönös szerelmünk. Forduljon Dasenykához: ő oda megy magával, ahová akarja.

- Még itt sem tudta megállni, hogy meg ne említse?

- Szegény kis kutyus! Adja át neki üdvözletemet. Tudja ő, hogy maga már Svájcban kiszemelte öregségére istápolójának? Micsoda gonoszkodás! Micsoda előrelátás! Jaj, ki ez?!

A terem mélyén egy kissé megnyílt az ajtó; egy fej bukkant be rajta, majd hirtelen eltűnt.

- Te vagy az, Alekszej Jegorics? - kérdezte Sztavrogin.

- Nem, csak én - mondta a fejét félig ismét bedugva Pjotr Sztyepanovics. - Üdvözlöm, Lizaveta Nyikolajevna; mindenesetre jó reggelt. Tudtam, hogy ebben a teremben találom mindkettőjüket. Csak egyetlenegy pillanatra, Nyikolaj Vszevolodovics; tűzön-vízen át siettem néhány szóra... csak a legfontosabbakat akarom mondani... alig egypár szót.

Sztavrogin elindult feléje, de háromlépésnyiről visszatért Lizához.

- Ha most mindjárt hallasz valamit, Liza, akkor tudd meg: én vagyok a hibás.

A lány összerezzent, és rémülten tekintett rá; de Sztavrogin máris kisietett.

2

Az a helyiség, ahonnan Pjotr Sztyepanovics bekukkantott, tojásdad alakú, nagy előszoba volt. Jövetele előtt Alekszej Jegorovics ült itt, de ő kiküldte. Nyikolaj Vszevolodovics becsukta maga után a terem ajtaját, és várakozva megállt. Pjotr Sztyepanovics gyorsan, fürkészően végignézett rajta.

- Nos? - szólt Sztavrogin.

- Ha már tudja - kezdte sietve Pjotr Sztyepanovics, és úgy rémlett, mintha szemével rögtön be akarna hatolni Sztavrogin lelkébe -, akkor természetesen egyikünk sem hibás semmiben, a legkevésbé maga, mert ez a véletlenek olyan találkozása... egybeesése... egyszóval jogilag magát nem érintheti, de azért én rohantam ide hogy értesítsem.

- Elégtek? Leszúrták őket?

- Leszúrták őket, de nem égtek el; mindenesetre becsületszavamat adom, hogy bármennyire gyanúsít is, én ebben ártatlan vagyok. Mert ugye, gyanúsít? Mi? Akarja tudni a teljes igazságot? Nézze, csakugyan megfordult a fejemben ez a gondolat - utóvégre saját maga sugalmazta, nem komolyan, hanem csak azért, hogy bosszantson (mert hisz komolyan nem sugalmazhatta) -, de én nem tudtam volna rászánni magamat, és nem is szántam volna rá magam a világért sem, száz rubelért sem, meg aztán ebben nincs is semmi haszon, vagyis hogy számomra, az én számomra... (Borzasztóan sietett, és úgy beszélt, mint egy kereplő.) Itt van ellenben a körülmények sajátos egybeesése: én a sajátomból - hallja, a sajátomból, a magáéból egy rubelt sem, és ami a legfontosabb, ezt maga is tudja - adtam kétszázharminc rubelt Lebjadkinnak, annak a részeg tökfilkónak, még tegnapelőtt, hallja, tegnapelőtt, nem pedig tegnap, a „felolvasás” után, ezt ne felejtse el: ez nagyon fontos körülmény, mert hisz akkor még korántsem tudtam biztosan, hogy elhajtat-e magához Lizaveta Nyikolajevna, vagy nem; adni pedig azért adtam a tulajdon pénzemből, mert tegnapelőtt ugyancsak kitett magáért: az jutott az eszébe, hogy nyilvánosságra hozza a titkát. De ebbe a dolgába... nem akarok beleszólni... maga lovag... de bevallom, úgy megdöbbentem, mintha letaglóztak volna. De mivel ezeket a tragédiákat már módfelett unom - ne felejtse el, hogy komolyan beszélek, még ha ilyen választékos szavakat használok is - végül mivel mindez keresztezi a terveimet, megfogadtam, hogy Lebjadkinékat mindenáron, a maga tudta nélkül is elküldöm innen Péter-várra, annál is inkább, mert ő maga is roppant vágyódott oda. Egy hibát azonban elkövettem: a

pénzt a maga nevében adtam; hiba ez vagy nem? Talán nem is hiba, ugye? Most pedig azt hallgassa meg, hallgassa meg, mire fordult ez az egész...

A beszéd lázában egészen közel ment Sztavroginhoz, és már-már megfogta a kabátja hajtókáját (bizony isten, lehet, hogy szándékosan). Sztavrogin erőteljes mozdulattal a kezére ütött.

- Ejnye no, mit csinál... még eltöri a kezemet... Az egésznek az a lényege, hogy mire fordult - kerepelt tovább, és egy csöppet sem ütközött meg azon, hogy a kezére csaptak. - Még este odaadtam neki a pénzt, hogy a húgával együtt másnap hajnalban induljon el; az ügyet arra a gazember Liputyinra bíztam, hogy ő maga ültesse vonatra és indítsa útnak őket. De annak a bitang Liputyinnak az jutott eszébe, hogy kópéskodjon a közönség előtt - talán hallotta? A felolvasáson? Hallgassa csak, hallgassa: kettesben isznak, verset faragnak, amelynek a fele Liputyiné; ugyancsak ő frakkba öltözteti Lebjadkint, miközben nekem azt hazudja, hogy már reggel útnak indította, pedig valahol egy hátsó szobában tartja készenlétben, hogy majd a dobogóra tuszkolja. De az gyorsan és váratlanul leissza magát. Aztán az ismert botrány, majd Lebjadkint félholtan hazaszállítják, Liputyin meg suttyomban kivesz a zsebéből kétszáz rubelt, csak az aprót hagyja nála. De kiderül, hogy a kapitány, szerencsétlenségére, reggel már szintén ki-kivette a zsebéből ezt a pénzt, hencegett vele, és ott mutogatta, ahol nem kellett volna. Mivel pedig Fegyka csak erre várt, Kirillovnál meg hallott is egyet-mást (emlékszik: a maga célzását), hát elhatározta, hogy kihasználja az alkalmat. Ez a teljes igazság. Én mindenesetre örülök annak, hogy Fegyka nem találta meg a pénzt, pedig erre számított a gazember! Sietett, és alighanem ő maga is megijedt a tűztől... Higgye el, engem úgy ért ez a tűz, mintha lebunkóztak volna. Igazán: az ördög tudja, mi ez! Valami önkényesség... Nézze, mivel olyan sokat várok magától, semmit sem titkolok el: hát igen, bennem már régen megérett a gyújtogatás gondolata, mert ez nálunk annyira elterjedt és szinte nemzeti jellegű; csakhogy én a sorsdöntő órára tartogattam, arra a becses pillanatra, mikor mindnyájan felkelünk és... Ők meg önkényesen csak gondolnak egyet, és parancs nélkül hozzáfognak, olyan pillanatban, amikor éppenséggel lélegzet-visszafojtva lapulni kellene! Ez igazán felháborító önkényesség! ...Egyszóval én még semmit sem tudok - itt most két Spigulin-gyári munkásról beszélnek -, de ha a *mieink* is benne vannak, ha közülük csak egy is beleártotta magát - jaj annak! Látja, mit jelent az, ha csak egy cseppet is lazítunk a fegyelmen! Ez a demokratikus csürhe az ötös csoportjaival - rossz támasz; ide egy bálványozni való, nagyszerű, zsarnoki akarat kell, amely nem valami esetleges és kívülálló alapra támaszkodik... Akkor majd az ötös csoportok is behúzzák a farkukat: engedelmeskedni fognak, és szolgalelkűségüknél fogva alkalomadtán hasznukat vehetjük. De mindenesetre, bár ott most mind azt kürtölik világgá, hogy amiatt égett le a város is, mert Sztavroginnak el kellett égettetnie a feleségét, azért mégis...

- Már kürtölik is világgá?!

- Azazhogy még egyáltalán nem, és bevallom, én jóformán semmit sem hallottam, de hát mit kezdhet az ember a néppel, kivált a tűzkárosultakkal: Vox populi vox dei.[179] Mibe telik szélnek ereszteni akár a legbutább mendemondát?... De hát magának voltaképpen semmi oka sincs az aggodalomra. Jogilag teljesen ártatlan, a lelkiismerete is tiszta - hisz maga nem akarta, ugye? Nem akarta? Terhelő adat egy sincs, merő véletlen egybeesés... Legfeljebb Fegykának jutnak eszébe a maga vigyázatlan szavai, amelyeket annak idején Kirillovnál elejtett - miért mondott akkor olyanokat? -, de hát ez egyáltalán nem bizonyít semmit, Fegykát pedig elhallgattatjuk. Én még ma elhallgattatom...

---

[179] A nép szava Isten szava, (latin)

- Hát a hullák nem égtek el teljesen?

- Egyáltalán nem; az a bitang semmit sem tudott úgy elintézni, ahogy kell. De legalább annak örülök, hogy maga ilyen nyugodt... mert bár nem vétett semmit, még gondolatban sem, azért mégis... Azonkívül, vallja be, ez az egész pompásan megváltoztatja a helyzetét: egy csapásra szabad özvegyember lett, és ebben a pillanatban feleségül vehet egy gyönyörű lányt, aki majd tömérdek pénzt hoz, és aki ráadásul már a maga kezében van. Lám, mit tehet a körülmények egyszerű, durva egybeesése - mi?

- Fenyeget, maga tökfejű?

- De kérem, kérem, most már tökfejűnek nevez?! Micsoda hang ez?! Ahelyett, hogy örülne... Csakis azért rohantam ide, hogy minél előbb értesítsem... Meg aztán mivel is fenyegethetném én magát? Nagy szükségem van nekem magára, ha fenyegetéssel kell kényszerítenem! Nekem az kell, hogy önként vállalja, ne pedig félelemből. Maga a fény és a nap... Éppen én félek magától, de nagyon-nagyon, nem pedig maga éntőlem! Utóvégre én nem vagyok Mavrikij Nyikolajevics... Képzelje el, ahogy nyargalok ide egy versenyfogaton, hát ott látom Mavrikij Nyikolajevicset a maga kertjének a hátsó sarkánál, a rácsos kerítésnél... köpenyben, bőrig átázva, nyilván egész éjjel ott ült! Csodálatos, hogy mennyire meg tudnak őrülni az emberek!

- Mavrikij Nyikolajevics? Ez igaz?

- Igaz, igen. Ott gubbaszt a kerítés rácsánál. Innen... azt hiszem, innen háromszáz lépésnyire. Nagyon gyorsan elhaladtam mellette, de meglátott. Maga nem tudta? Ebben az esetben nagyon örülök, hogy nem felejtettem el figyelmeztetni. Az ilyen a legveszélyesebb, kivált ha revolver van nála, ehhez járul még az éjszaka, a latyak, a természetes ingerültség - mert milyen most az ő helyzete, haha! Mit gondol, miért ül ott?

- Természetesen Lizaveta Nyikolajevnát várja.

- Úgy van! De hát miért menne ki őhozzá? Ráadásul... olyan esőben... no, hát bolond az!

- Liza mindjárt kimegy hozzá.

- Ejha! Ez aztán érdekes! Tehát... De ide hallgasson: hisz most teljesen megváltozott a helyzete, hát minek most őneki Mavrikij? Hisz maga most szabad özvegy, és mindjárt holnap feleségül veheti. Ő még nem tudja - bízza rám, én rögtön elintézek magának mindent. Hol van, őt is meg kell örvendeztetni.

- Megörvendeztetni?

- De még mennyire. Menjünk.

- Maga azt hiszi, Liza nem fogja kitalálni, miért haltak azok meg? - kérdezte valahogy furcsán hunyorogva Sztavrogin.

- Persze hogy nem találja ki - kapott a szón végképpen lükének tettetve magát Pjotr Sztyepanovics -, mert hisz jogilag... Ej! Mit beszél! De még ha kitalálná is! A nők szemében az ilyesmi mind jelentéktelen csekélységgé törpül. Maga még nem ismeri a nőket! Azon kívül, hogy neki most mindenképpen előnyös feleségül menni magához, mivel mégiscsak kompromittálta magát - ezenkívül én sokat beszéltem neki a „csónakról", és igenis azt tapasztaltam, hogy éppen azzal a „csónakkal" lehet a legjobban hatni rá; hát ilyen kaliberű hajadon ő. Ne féljen, úgy keresztüllép ő azokon a hullákon, mint a pinty - annál is inkább, mert maga teljesen, teljesen ártatlan, nem igaz? Csak félreteszi ezt a két hullácskát, hogy később, valamikor házaséletük második évében, megsebezze magát. Amikor az oltár elé megy, minden nő ellátja

magát valami effélével a férje múltjából, csakhogy akkor már... mi lesz egy év múlva?! Hahaha!

- Ha verseny fogattal jött, akkor azonnal vigye őt Mavrikij Nyikolajevicshez. Az imént kijelentette, hogy ki nem állhat, és elmegy tőlem, de természetesen nem fogadja el az én kocsimat.

- Ú-úgy! Hát csakugyan elmegy? Hogyan történhetett ez? - kérdezte Pjotr Sztyepanovics, és bambán tekintett Sztavroginra.

- Valahogy rájött, épp ezen az éjszakán, hogy egyáltalán nem szeretem... ezt egyébként mindig is tudta.

- Hát csakugyan nem szereti? - kapott a szón határtalan meglepődést színlelve Pjotr Sztyepanovics. - De ha így van, akkor miért marasztalta itt magánál tegnap, amikor belépett, és mint nemes lelkű ember, miért nem adta tudtára nyíltan, hogy nem szereti? Ez borzasztó aljasság magától; és milyen gyalázatos színben tüntet fel előtte engem?!

Sztavrogin váratlanul felnevetett.

- A majmot nevetem - magyarázta meg mindjárt.

- Á! Rájött, hogy bohóckodok - mondta szintén roppant vidáman felkacagva Pjotr Sztyepanovics. - Csakis azért, hogy magát megnevettessem! Képzelje el, mihelyt kijött hozzám, az arcáról leolvastam, hogy „balszerencse" érte. Sőt talán teljes kudarc? Mi? No, fogadni mernék - kiáltotta az elragadtatástól szinte fuldokolva -, hogy az egész éjszakát átüldögélték szépen egymás mellett, egy-egy széken, a teremben, és valami roppant fennkölt és magasztos dologról elvitatkozták az egész drága időt... No, bocsásson meg, bocsásson meg; nekem mindegy, hisz én már tegnap egészen biztosan tudtam, hogy a maguk dolga ostobán fog végződni. Én csakis azért hoztam ide magának, hogy elszórakoztassam és bebizonyítsam: velem nem fog unatkozni; háromszázszor is hasznomat veheti hasonló ügyben; általában szeretek kedvükre tenni az embereknek. Ha pedig ő most már nem kell magának - amire én számítottam is, hisz épp azért jöttem ide -, akkor...

- Így hát csakis az én szórakoztatásomra hozta ide?

- Ugyan mi másért?

- Nem azért, hogy rákényszerítsen a feleségem meggyilkolására?

- Ú-úgy? Hát talán maga ölte meg? Micsoda tragikus ember!

- Mindegy, maga ölte meg.

- Már hogy öltem volna meg én? Hisz mondom, hogy az égvilágon semmi közöm hozzá. Csak maga kezd most zaklatni ezzel...

- Azt mondta: „Ha pedig most már nem kell magának, akkor..." Folytassa!

- Akkor természetesen bízza rám! Én ragyogóan hozzáadom Mavrikij Nyikolajevicshez, akit mellesleg korántsem én ültettem le a kerítésnél, nehogy maga még ezt is a fejébe vegye. Hisz én most félek tőle. Lám, maga azt mondja: versenyfogattal jöttem; hát én csakugyan el is nyargaltam mellette gyorsan... hátha revolver van nála?... Még szerencse, hogy magammal hoztam a sajátomat. Itt van ni! (Zsebéből elővett egy revolvert, megmutatta, de rögtön vissza is dugta.) Azért hoztam magammal, mert hosszú az út... Egyébként ezt egy pillanat alatt elintézem magának: most éppen Mavrikijért fáj a szívecskéje... legalábbis kellene, hogy fájjon... és tudja - bizony isten még sajnálom is egy kicsit! Ha összehozom Mavrikijjal, akkor mindjárt magát kezdi emlegetni: magát dicséri előtte, őt meg a szemébe szidja majd - ilyen a női szív!

Nocsak, megint nevet? Roppant örülök, hogy sikerült ennyire felvidítanom. Nos hát akkor menjünk. Én egyenest Mavrikijjal kezdem, azokról meg... akiket megöltek... nézze... nem lenne jobb hallgatni most? Később úgyis megtudja.

- Mit tud meg? Kit öltek meg? Mit mondott Mavrikij Nyikolajevicsről? - szólt hirtelen benyitva Liza.

- Á, maga hallgatózott?!

- Mit mondott az imént Mavrikij Nyikolajevicsről? Megölték?

- Á! Tehát rosszul hallotta! Nyugodjék meg, Mavrikij Nyikolajevics él és egészséges; erről azonnal meggyőződhet, mert itt van az útnál, a rácsos kerítés mellett... és alighanem egész éjjel ott rostokolt; köpenyben van ugyan, de teljesen átázott... Látott, ahogy idejöttem.

- Ez nem igaz. Maga azt mondta: „megölték". Kit öltek meg? - sürgette a választ gyötrelmes kétkedéssel Liza.

- Csak a feleségemet, Lebjadkint, a bátyját meg a szolgálójukat ölték meg - jelentette ki határozottan Sztavrogin.

Liza összerezzent, és borzalmasan elsápadt.

- Különös, állatias eset, Lizaveta Nyikolajevna, a legostobább rablási história - kerepelt máris Pjotr Sztyepanovics. - Kétségtelen rablógyilkosság, Fegyenc Fegykának, annak a haramiának a műve, aki kihasználta a tűzvészt, de az a buta Lebjadkin is hibás, mert mindenkinek mutogatta a pénzét... Én ezért is nyargaltam ide... mintha főbe kólintottak volna. Sztavrogin majd összeesett, amikor közöltem vele. Épp azon tanakodtunk, hogy megmondjuk-e magának most mindjárt, vagy ne.

- Igaz ez, Nyikolaj Vszevolodovics? - kérdezte alig hallhatóan Liza.

- Nem, nem igaz.

- Hogyhogy nem igaz?! - szólt megrezzenve Pjotr Sztyepanovics. - Hát ez meg micsoda?!

- Úristen! Én megőrülök! - kiáltott fel Liza.

- Legalább azt értse már meg, hogy ő most őrült! - kiáltotta teli torokból Pjotr Sztyepanovics. - Hisz mégiscsak a feleségét ölték meg. Nézze, milyen sápadt... Magával töltötte az egész éjszakát, egy pillanatra sem ment el maga mellől, hát hogy lehetne őt gyanúsítani?

- Nyikolaj Vszevolodovics, vallja meg nekem, mint az Istennek, bűnös maga, vagy nem, én pedig esküszöm, úgy hiszem a maga szavát, akár az Istenét, és a világ végére is követem, ó, igen, követem! Követem, mint egy kis kutya...

- Miért kínozza hát ezt a lányt, maga lehetetlen alak! - kiáltotta felbőszülve Pjotr Sztyepanovics. - Lizaveta Nyikolajevna, ő ártatlan, akkor is azt mondom, ha kerékbe törnek. Sőt: ő maga van lesújtva, és amint látja, félrebeszél. Semmit, de semmit se vétett, még gondolatban sem!... Rablógyilkosok műve az egész, akiket egy hét múlva bizonyára kézre kerítenek és megkorbácsolnak... Fegyenc Fegyka meg a spiguliniak tették, erről fecseg az egész város, azért mondom én is.

- Így van? Így van? - szólt Liza, és minden ízében remegve várta a végső ítéletet.

- Én nem gyilkoltam, sőt elleneztem, de tudtam, hogy meg fogják ölni őket, és nem akadályoztam meg a gyilkosokat. Menjen el tőlem, Liza - mondta Sztavrogin, és a terembe indult.

Liza tenyerébe temette az arcát, és kifelé indult a házból. Pjotr Sztyepanovics már-már utánarohant, de mindjárt visszatért a terembe.

- Hát így állunk? Hát így állunk? Hát maga már nem fél semmitől? - támadt rá féktelen dühvel, habzó szájjal Sztavroginra, majd összefüggéstelenül dörmögött, mert nem talált szavakat.

Sztavrogin a terem közepén állt, és egy szóval sem válaszolt. Bal kezével könnyeden megfogta egy hajtincsét, és zavartan mosolygott. Pjotr Sztyepanovics erősen megrántotta a kabátja ujját.

- Végképp összeomlott, vagy mi! Hát erre szánta magát? Mindenkit beárul, saját maga meg elmegy valami kolostorba vagy a pokolba... De én azért mégis ledurrantom, bármennyire nem fél is tőlem!

- Á, maga kerepel itt? - szólt végre észrevéve Sztavrogin. - Szaladjon - folytatta hirtelen felocsúdva -, szaladjon utána, fogasson be a hintóba, és ne hagyja el... Fusson már, fusson! Kísérje haza, hogy senki meg ne tudja, és hogy ne mehessen oda... a hullákhoz... a hullákhoz... erőszakkal is ültesse a hintóba... Alekszej Jegorics! Alekszej Jegorics!

- Várjon! Ne kiabáljon! Liza most a Mavrikij karjaiban van... Mavrikij nem ül be a maga hintajába... Várjon már! Többről van itt szó, mint a hintóról!

Megint előrántotta a revolvert; Sztavrogin komolyan nézett rá.

- Hát akkor lőjön agyon - mondta halkan, szinte békülékenyen.

- Pfuj, az ördögbe, micsoda hamis pózt erőltet magára ez az ember! - Pjotr Sztyepanovics szinte végigborzongott., - Biz' isten agyon kellene lőni! Valóban nem is tehetett mást az a lány, mint hogy köpjön magára!... Ugyan micsoda „csónak" maga? Szétszedni való, ócska, lyukas tűzifaszállító dereglye!... Hát most legalább haragból, legalább haragból össze kellene szednie magát! E-eh! Hisz most már minden mindegy magának, ha egyszer saját maga kér golyót homlokába?!

Sztavrogin furcsán elmosolyodott.

- Ha nem volna ilyen bohóc, most talán valóban azt mondanám: igen... Ha csak egy csöppet is okosabb lenne...

- Én bohóc vagyok, de nem akarom, hogy maga, az én fontosabb felem, bohóc legyen! Ért engem?

Sztavrogin értette, talán csakis ő értette. Satov például egészen elámult, amikor Sztavrogin azt mondta neki, hogy Pjotr Sztyepanovicsban van lelkesedés.

- Most menjen innen a pokolba, holnap majd kiszorítok magamból valamit. Jöjjön el holnap.

- Igen? Igen?

- Mit tudom én!... Menjen a pokolba! A pokolba!

Azzal kiment a teremből.

- No, talán még jobb is így - dörmögte magában, a revolvert eldugva Pjotr Sztyepanovics.

3

Rohant, hogy utolérje Lizaveta Nyikolajevnát, aki még nem messzire, alig néhány lépésre jutott a háztól. A lányt megpróbálta visszatartani Alekszej Jegorovics, aki egy lépéssel mögötte maradva, tisztelettudóan meghajolva, frakkban, de hajadonfőtt most is követte. Állhatatosan könyörögve kérte, hogy várja meg a fogatot; az öreg holtra rémült, és majdnem sírt.

- Menj, a gazdád teát kér, és nincs, aki felszolgálja - mondta az öreget félrelökve Pjotr Sztyepanovics, és egyenesen belekarolt Lizaveta Nyikolajevnába.

A lány nem rántotta el a karját, még nem tért magához, és nem volt egészen eszméletén.

- Először is: nem arra - motyogta Pjotr Sztyepanovics. - Nekünk erre kell mennünk, nem a kert mellett; másodszor pedig gyalog semmi szín alatt sem mehet, három verszta hazáig, magán meg még rendes ruha sincs. Jól tenné, ha várna egy cseppet. Versenyfogattal vagyok, a ló itt van az udvaron, egy pillanat alatt előáll a kocsim, felültetem és hazaviszem úgy, hogy senki se látja meg.

- Milyen jó maga... - mondta kedvesen Liza.

- Ugyan kérem, ilyen esetben az én helyemben minden emberséges ember ugyanígy...

Liza rátekintett és meghökkent.

- Jaj, Istenem, én meg azt hittem, hogy még mindig az öreg van itt!

- Ide hallgasson, én roppant örülök, hogy ezt így fogja fel, mert ez az egész a legszörnyűbb előítélet, és ha már így alakult, nem volna-e jobb, ha most befogatnék az öreggel a hintóba, mi meg visszatérnénk, és a tornácon megvárnánk?

- Én előbb azt szeretném... hol vannak azok, akiket megöltek?

- Ugyan, micsoda szeszély ez már megint?! Éppen ettől féltem én... Ezt a rondaságot inkább hagyjuk a csudába; meg aztán ott nincs is magának mit néznie.

- Én tudom, hol vannak, én ismerem azt a házat.

- Mit számít az, hogy ismeri?! Már engedelmet: eső, köd (szó, ami szó, nem akármilyen kötelességet vettem a nyakamba!)... Ide hallgasson, Lizaveta Nyikolajevna, válasszon: vagy velem jön a versenyfogaton, és akkor egy lépést sem tesz előbbre, hanem vár, mert ha megy még vagy húsz lépést, akkor okvetlenül észrevesz bennünket Mavrikij Nyikolajevics...

- Mavrikij Nyikolajevics! Hol van? Hol?

- Ha pedig vele akar menni, akkor esetleg még elkísérem egy darabig, és megmutatom, hol ül, de aztán alászolgája; én most nem akarok közel menni hozzá.

- Vár engem, Istenem! - Liza hirtelen megállt, és pirosság ömlött el az arcán.

- Ez csak természetes, ha egyszer nincsenek előítéletei. Nézze, Lizaveta Nyikolajevna, ez mind nem rám tartozik; én itt teljesen kívülálló vagyok, és ezt maga is tudja; de azért mégis a javát akarom... Ha nem sikerült a „csónakunk”, ha kiderült, hogy ez csak szétszedni való, ócska, korhadt dereglye...

- Ah, csodálatos!

- Csodálatos, de azért csurog a könnye. Ide bátorság kell. Semmiben sem szabad mögötte maradnia egy férfinak. A mi korunkban, amikor a nő... pfuj, az ördögbe! (Pjotr Sztyepanovics

kis híján köpött egyet!) És ami a legfontosabb, még sajnálni sincs mit: lehet, hogy nagyon is jóra fordul minden. Mavrikij Nyikolajevics olyan ember... egyszóval érző szívű ember, habár nem nagyon beszédes, ami különben szintén jó, persze azzal a feltétellel, hogy nincsenek előítéletei...

- Csodálatos, csodálatos!- mondta hisztérikus nevetéssel Liza.

- Ej, az ördögbe is... Lizaveta Nyikolajevna - mondta hirtelen megsértődve Pjotr Sztyepanovics -, én tulajdonképpen megint csak magáért... mert nekem semmi közöm hozzá... Én szolgálatot tettem magának tegnap, amikor saját maga azt akarta, ma pedig... Nos, hát innen már látni lehet Mavrikij Nyikolajevicset, ott ül, ni, nem lát bennünket. Nézze, Lizaveta Nyikolajevna, olvasta maga a *Polinyka Szaksz*-ot?

- Mi az?

- Van egy ilyen regény: *Polinyka Szaksz*. Még diákkoromban olvastam... Abban egy dúsgazdag hivatalnok hűtlenség miatt fogva tartotta feleségét a nyaralójában... No de vigye el az ördög, köpedelem! Majd meglátja, hogy Mavrikij Nyikolajevics még hazafelé menet megkéri a kezét. Még mindig nem lát bennünket.

- Jaj, csak ne is lásson! - kiáltott fel hirtelen Liza, mint az őrült. - Menjünk innen, menjünk! Az erdőbe, a mezőre!

Azzal máris szaladt visszafelé.

- Ez már olyan kislelkűség, Lizaveta Nyikolajevna! - mondta utánarohanva Pjotr Sztyepanovics. - És miért nem akarja, hogy meglássa magát? Ellenkezőleg: nézzen egyenesen és büszkén a szemébe... Ha valami aggálya van *azt*... a leányságát illetően... hát az olyan előítélet, olyan elmaradottság... De hová megy, hová megy? Eh, már szalad is. Akkor inkább menjünk vissza Sztavroginhoz, és üljünk az én kocsimba. Hová rohan? Az már a mező... no, elesett!

Megállt. Liza úgy repült, mint a madár, nem is tudta, hová, Pjotr Sztyepanovics pedig már vagy ötven lépésre lemaradt tőle. A lány megbotlott egy földbütyökben, és elesett. Abban a pillanatban mögülük távolabbról vérfagyasztó kiáltás harsant, a Mavrikij Nyikolajevics kiáltása, aki látta, hogyan fut és esik el a lány, és a mezőn át máris rohant hozzá. Pjotr Sztyepanovics egy pillanat alatt visszavonult a Sztavrogin ház udvarára, hogy mielőbb a kocsijába üljön.

Mavrikij Nyikolajevics pedig holtra rémülve már ott állt a feltápászkodó Liza mellett, föléje hajolt, és két kezében tartotta a lány kezét. E találkozás egészen valószínűtlen körülményei megrendítették értelmét, és arcán csak úgy csurgott a könny. Látta azt a nőt, akire olyan áhítattal tekintett fel, eszelősen futni a mezőn keresztül, ilyen órában, ilyen időben, egy szál ruhában, ebben a tegnapi pompás, de most már gyűrött és esés közben be is sározott ruhában... Egy szót se tudott szólni, levette köpenyét, és remegő kézzel igyekezett betakarni a vállát. Hirtelen felkiáltott, ahogy megérezte, hogy a lány a kezéhez érinti a száját.

- Liza! - kiáltotta. - Én nem tudok felfogni semmit, de ne kergessen el magától!

- Ó, igen, menjünk el innen gyorsan, és ne hagyjon el engem! - mondta Liza, és a férfi kezét megragadva, ő maga húzta maga után. - Mavrikij Nyikolajevics - folytatta hirtelen rémülten letompítva a hangját -, én ott mindig igyekeztem bátornak látszani, de itt félek a haláltól. Meghalok, nagyon hamar meghalok, de félek, félek meghalni... - suttogta, keményen szorongatva a férfi kezét.

- Ó, csak jönne erre valaki fogattal! - mondta kétségbeesetten körülnézve Mavrikij Nyikolajevics. - Akár idegen is! Átnedvesedik a lába... elveszti az eszméletét!

- Semmi, semmi - igyekezett megnyugtatni a lány -, így ni, maga mellett nem félek annyira, fogja a kezemet, vezessen... Most hová megyünk, haza? Nem, én előbb az áldozatokat akarom látni. Azt mondják, azok szúrták le a feleségét, ő meg azt mondja, hogy saját maga ölte meg; ugye, ez nem igaz, nem igaz? Én magam akarom látni azokat, akiket... miattam gyilkoltak meg... őmiattuk hidegült el tőlem az éjjel... Ha látom őket, mindent megtudok. Hamar, hamar, ne bocsásson meg nekem, becstelennek! Miért bocsátana meg? Miért sír? Üssön pofon, és öljön meg itt, a mezőn, mint egy kutyát.

- Magának most senki sem lehet a bírája - jelentette ki határozottan Mavrikij Nyikolajevics. - Bocsásson meg magának az Isten, de én a legkevésbé lehetek a bírája!

Nehéz volna leírni különös beszélgetésüket. Kéz a kézben, sietősen, gyorsan mentek, mint az eszelősek. Egyenest a tűz felé igyekeztek. Mavrikij Nyikolajevics még mindig nem vesztette el reményét, hogy talál legalább egy szekeret, de senki sem került az útjukba. Apró szemű, szitáló eső borította be az egész környéket, elnyelt minden visszfényt és minden árnyalatot: egyetlen ólomszürke, ködös, jellegtelen masszává változtatott mindent. Már régóta nappal volt, de úgy rémlett, hogy még mindig nem virradt meg. Ekkor, ebből a hideg ködtengerből kibontakozott egy feléjük közeledő, elképesztően furcsa alak. Most elképzelve azt gondolom, hogy ha akkor a Lizaveta Nyikolajevna helyében vagyok, nem hiszek a szememnek; ő pedig rögtön felismerte a feléjük lépdelő embert, és boldogan felkiáltott. Sztyepan Trofimovics volt. Hogyan vágott neki a világnak, milyen módon valósíthatta meg szökésének őrült rögeszméjét - erről később. Csupán annyit említek, hogy ezen a reggelen már lázas volt, de a betegség sem tudta visszatartani: szilárdan lépkedett a felázott földön; látszott, hogy vállalkozását olyan jól átgondolta, ahogy csak egy tapasztalatlan szobatudós egy szál maga megteheti. „Úti" ruha volt rajta, vagyis ujjas köpönyeg, amelyet széles, csatos, lakkozott bőröv fogott körül, ezenkívül magas szárú új csizma, szárba eresztett hosszúnadrággal. Bizonyára már régóta így képzelte el a vándorútra kelő embert; az övet meg a magas szárú csizmát - amely úgy ragyogott, mint a huszároké, és amelyben alig tudott járni - már napokkal előbb beszerezte. Széles karimájú kalap, szorosan a nyaka köré csavart gyapjúsál egészítette ki öltözékét, jobb kezében bot, a balban meg rendkívül kicsiny, de túlontúl degeszre tömött útitáska volt. Jobbjában ráadásul még egy felnyitott esernyőt is tartott. Ezt a három tárgyat: az esernyőt, a botot meg az útitáskát nagyon kényelmetlen volt vinni az egész első versztán, a második pedig már nehéz is lehetett.

- Csakugyan maga az?! - kiáltotta Liza, ahogy jobban szemügyre vette azzal a szomorú csodálkozással, amely máris felváltotta ösztönös örömének első kitörését.

- Lise! - kiáltott fel Sztyepan Trofimovics is, és szinte önkívületben rohant felé. - Chère, chère, hát maga is... ebben a ködben? Nézze: az ott tűz fénye! Vous êtes malheureuse, n'est-ce pas?[180] Látom, látom, ne is mondjon semmit, de engem se faggasson. Nous sommes tous malheureux, mais il faut les pardonner tous. Pardonnons, Lise, és akkor örökké szabadok leszünk. Ahhoz, hogy leszámoljunk a világgal, és teljesen szabadok legyünk - il faut pardonner, pardonner et pardonner![181]

- De miért térdel le?

---

[180] Boldogtalan, nemde?

[181] Mindnyájan boldogtalanok vagyunk, de mindüknek meg kell bocsátanunk. Bocsássunk meg, Liza... az kell, hogy megbocsássunk, megbocsássunk, megbocsássunk!

- Azért, mert most, amikor elbúcsúzom a világtól, a maga személyében el akarok búcsúzni az egész múltamtól is! - Sírva fakadt, és könnyes szeméhez emelte a lánynak mind a két kezét. - Letérdelek minden előtt, ami szép volt az életemben, megcsókolom és megköszönöm! Most kettétörtem magamat: ott maradt az az eszelős, aki arról ábrándozott, hogy felrepül az égbe, vingt-deux ans![182] Itt van - a lesújtott, didergő öreg nevelő... chez ce marchand, s'il existe pourtant ce marchand...[183] De hogy átázott maga, Lise! - kiáltott fel talpra ugorva, mikor megérezte, hogy térde átnedvesedett a nyirkos földön - és hogy lehet ez: maga ilyen ruhában... és gyalog... és ezen a mezőn?... Sír? Vous êtes malheureuse? Á, hallottam valamit... De honnan kerülnek most ide? - szaporázta meg félénk arccal kérdéseit, és mélységes meglepődéssel tekingetett Mavrikij Nyikolajevicsre. - Mais savez-vous l'heure, qu'il est?[184]

- Sztyepan Trofimovics, hallott valamit azokról az emberekről, akiket megöltek?... Igaz ez? Igaz?

- Azok az emberek! Én egész éjjel láttam a visszfényét annak, amit műveltek. Nem végezhették másképpen... (Ismét megvillant a szeme.) Futok az önkívületből, a lázálomból, futok keresni Oroszországot, existe-t-elle la Rusie? Bah, c'est vous, cher capitaine![185] Sohasem kételkedtem abban, hogy valami magasztos hőstett végrehajtása közben találom magát... Vegye át tőlem ezt az esernyőt, és - miért okvetlenül gyalog mennek? Az isten szerelmére, vegye el legalább az esernyőt, hisz én mindenképpen fogadok valahol fogatot. Én ugyanis csak azért indultam el gyalog, mert Stasie (vagyis Nasztaszja) az egész utca hallatára kiabálni kezd, ha megtudja, hogy elutazom; így hát amennyire lehet, titokban osontam el. Nem tudom, miért, a *Golosz* azt írja, hogy mindenütt rabolnak, de azt hiszem, mégiscsak lehetetlen, hogy mihelyt kilép az ember az útra, rögtön rablóval találkozzék. Chère Lise, mintha azt mondta volna az imént, hogy valaki megölt valakit. Oh, mon Dieu, maga rosszul van!

- Menjünk, menjünk! - kiáltott fel szinte hisztérikusan Liza, és megint húzni kezdte maga után Mavrikij Nyikolajevicset. - Várjon - fordult hirtelen Sztyepan Trofimovics felé -, várjon, szegénykém, hadd vessek keresztet magára. Talán helyesebb lenne megkötözni, de én inkább megáldom magát. Imádkozzék maga is a „szegény" Lizáért, csak úgy, egy kicsit, ne fárassza magát túlságosan. Mavrikij Nyikolajevics! Adja vissza ennek a gyermeknek az esernyőjét, adja vissza okvetlenül. Így ni... Menjünk már! Menjünk már!

Épp abban a pillanatban értek oda a végzetes házhoz, amikor az előtte összeverődött sűrű tömeg már eleget hallott Sztavroginról meg arról, hogy milyen előnyös volt meggyilkoltatnia a feleségét. De ismétlem: az óriási többség továbbra is szótlanul és mozdulatlanul figyelt. Csak az ordítozó részegek keltek ki magukból, meg az olyan emberek, akik „könnyen elvesztik a fejüket", mint például az a lakatos, aki mind a két kezével hadonászott. Őt mindenki egészen csöndes embernek ismerte, de ha valamilyen módon bármi is megdöbbentette, egyszerre mintha elvesztette volna a fejét, és szinte repült valahová. Nem láttam, hogyan ért oda Liza és Mavrikij Nyikolajevics. A meglepetéstől sóbálvánnyá válva elsőnek Lizát vettem észre a tömegben - még eléggé messzire tőlem -, de Mavrikij Nyikolajevicset először nem is láttam. Alighanem volt egy olyan pillanat, amikor a tolongás miatt kétlépésnyire elmaradt a lánytól, vagy pedig elsodorták mellőle. Liza, aki semmit sem látott s nem vett észre maga körül, és

---

[182] Huszonkét évig.

[183] Annál a kereskedőnél, ha ugyan létezik egyáltalán az a kereskedő.

[184] Tudja, hány óra?

[185] Létezik Oroszország? Ah, maga az, kedves kapitány!

úgy tört keresztül a tömegen, mintha lázas betegen kórházból szökött volna meg - természetesen nagyon is hamar magára vonta a figyelmet: hangosan beszélni, sőt üvöltözni kezdtek körülötte. Valaki felkiáltott: „Ez a Sztavrogin szeretője!” A másik oldalról: „Nem elég, hogy gyilkolnak, még bámészkodni is idejönnek!” Egyszer csak azt láttam, hogy hátulról a Liza feje fölé emelkedik egy kéz, majd lecsap; a lány elesett. Ekkor Mavrikij Nyikolajevics iszonyú kiáltása hallatszott, aki Liza segítségére sietett, és teljes erővel megütötte azt az embert, aki eltakarta előle a lányt. De ugyanabban a pillanatban hátulról mind a két karjával átnyalábolta az a lakatos. Egy darabig semmit sem lehetett tisztán látni a kirobbant verekedés közepette. Azt hiszem, Liza feltápászkodott, de egy újabb ütéstől megint elesett. Ekkor a tömeg hirtelen szétvált, és a földön fekvő Liza körül egy kis üres kör képződött, Mavrikij Nyikolajevics meg összevérezve állt mellette, és a kezét tördelve, sírva, eszeveszetten kiabált. Nem emlékszem egészen pontosan, mi történt azután; csak arra emlékszem, hogy Lizát egyszer csak felvették, és elindultak vele. Utánaszaladtam; még élt, és talán még eszméletén is volt. A tömegből kiragadták a lakatost meg még három embert. Ez a három mindmáig tagadja, hogy valamelyest is részt vett volna a gaztettben; makacsul azt állítják, hogy őket tévedésből fogták el; talán igazuk is van. A lakatos, bár kétségtelenül bűnösnek bizonyult, mint afféle kótyagos ember, mindmáig sem tudja részletesen elmagyarázni, mi történt. Mint szemtanúnak, bár messziről láttam az esetet, a vizsgálat során nekem is vallomást kellett tennem. Kijelentettem, hogy a legteljesebb mértékben véletlenül történt az egész, vagyis a tettesek olyan emberek, akiket esetleg felhergeltek ugyan, de akik részeg fejjel már rég elvesztettek minden mértéket, és nemigen tudták, mit cselekszenek. Ma is ezt a nézetet vallom.

NEGYEDIK FEJEZET

Végső döntés

1

Ezen a délelőttön sokan látták Pjotr Sztyepanovicsot; akik látták, megemlítették, hogy rendkívül izgatott állapotban volt. Délután két órakor elszaladt Gaganovhoz, aki csupán egy napja érkezett ide faluról, és akinek a háza zsúfolásig megtelt látogatókkal: szenvedélyesen és sokat beszéltek a nemrég lezajlott eseményekről. Pjotr Sztyepanovics beszélt a legtöbbet, és szándékosan magára vonta a figyelmet. Nálunk mindig „lyukas fejű, fecsegő diáknak" tartották, de most Julija Mihajlovnáról beszélt, márpedig ez a téma rendkívül érdekes volt az általános kavarodásban. Mint olyan ember, aki nemrégen még a legbizalmasabb embere volt, nagyon sok új és meglepő részletet közölt róla; véletlenül (és természetesen óvatlanul) továbbadta az asszony személyes véleményét városunk néhány közismert személyiségéről, és ezzel nyomban megsebezte az illetők hiúságát. Zavarosan és kuszán beszélt, mint olyan ember, aki egy csöppet sem ravasz, de mint becsületes férfiú, kénytelen teljesíteni azt a fájdalmas kötelességét, hogy egyszerre megmagyarázza a félreértések egész garmadáját, és aki suta együgyűségében maga sem tudja, mivel kezdje és mivel fejezze be. Eléggé vigyázatlanul az is kicsúszott a száján, hogy Julija Mihajlovna ismerte Sztavrogin egész titkát, és ő irányította az egész cselszövést. Még őt, Pjotr Sztyepanovicsot is rászedte, mert bár ő maga is szerelmes volt abba a szerencsétlen Lizába, úgy „lóvá tették", hogy *kis híján* ő maga vitte a lányt a hintóban Sztavroginhoz. „Igen, igen, könnyű nevetni maguknak, uraim, de bezzeg ha én tudom, ha én tudom, mi lesz ennek a vége!" - fejezte be. A Sztavroginra vonatkozó különféle izgatott kérdésekre nyíltan kijelentette, hogy a Lebjadkinékat ért katasztrófa, véleménye szerint, merő véletlen, és az egészben maga Lebjadkin a hibás, mivel mutogatta a pénzt. Ezt különösen jól megmagyarázta. Egy hallgatója megjegyezte, hogy hiába „alakoskodik"; hogy Julija Mihajlovna házában evett-ivott, jóformán ott is aludt, most pedig ő az első, aki igyekszik befeketíteni a kormányzónét, és hogy ez egyáltalán nem olyan szép, mint ahogy ő gondolja. De Pjotr Sztyepanovics nyomban megvédte magát.

- Nem azért ettem-ittam ott, mert nem volt pénzem, és én nem tehetek róla, hogy gyakran meghívtak oda. Engedje meg, hogy én magam döntsem el, mennyire legyek hálás érte.

Általában kedvező benyomás alakult ki róla. „Igaz, hogy kelekótya és persze üres fickó, de hát csakugyan nem tehet Julija Mihajlovna ostobaságairól. Ellenkezőleg, az derül ki, hogy még ő igyekezett visszatartani..."

Két óra tájban egyszer csak híre terjedt, hogy Sztavrogin, akiről annyit beszéltek, a déli vonattal hirtelen Pétervárra utazott. Ez nagy érdeklődést keltett; sokan elkomorodtak. Pjotr Sztyepanovics annyira meghökkent, hogy állítólag egészen elváltozott az arca, és furcsa módon felkiáltott: „Hát ki engedhette el?!" Rögtön elrohant Gaganovtól. De látták még két vagy három házban.

Alkonyattájban módját ejtette, hogy behatoljon Julija Mihajlovnához is, igaz, csak nagy-nagy fáradság árán, mert az asszony a világért sem akarta fogadni. Erről a körülményről magától a kormányzónétól, csak három héttel később, Pétervárra indulása előtt értesültem. Nem közölt részleteket, de remegve jegyezte meg, hogy a fiatalember „minden mértéket túllépve megdöbbentette". Feltehetőleg egyszerűen ráijesztett: megfenyegette, hogy cinkossággal vádolja meg, ha eszébe jutna „beszélni". Annak szükségessége, hogy ráijesszen, szorosan össze-

függött akkori terveivel, amelyekről a kormányzóné természetesen semmit sem tudott, és csak később, öt nap múlva eszmélt rá, miért kételkedett annyira Verhovenszkij abban, hogy hallgatni fog, és miért félt felháborodásának újabb kitöréseitől...

Este hét óra után, amikor már egészen besötétedett, a *mieink* teljes létszámban, mind az öten, összegyűltek a város szélén, a Fomin utcában, egy rozzant kis házban, Erkel zászlós szállásán. Maga Pjotr Sztyepanovics jelölte ki ezt a helyet az összejövetelre, de megbocsáthatatlanul elkésett, úgyhogy a tagok már egy órája vártak. Ez az Erkel zászlós az az idegen tisztecske volt, aki Virginszkijnél azon az esten egész idő alatt úgy ült, hogy a kezében ceruzát, maga előtt meg noteszt tartott. Nemrég érkezett a városba, két közrendű öregasszonynál - testvérek voltak -, ebben az isten háta mögötti zugban bérelt csöndes szállást, és hamarosan el kellett utaznia; őnála lehetett a legkevésbé feltűnően összejönni. Ezt a furcsa fiút rendkívüli hallgatagság jellemezte: képes volna egyfolytában tíz estét végigülni egy zajos társaságban, a legszokatlanabb beszélgetések közepette, anélkül, hogy ő maga egy szót is szólna, de annál nagyobb figyelemmel hallgatná a beszélőket, és szinte csüggne rajtuk gyermeki tekintetével. Arca nagyon csinos volt és talán még értelmes is. Ő nem tartozott az ötös csoporthoz; a mieink azt hitték, hogy valahonnan különleges, de tisztára végrehajtó jellegű megbízatással érkezett. Most már tudjuk, hogy nem volt őneki semmilyen megbízatása, és ő maga is aligha volt tisztában a helyzetével. Ő csak fejet hajtott Pjotr Sztyepanovics előtt, akivel nem sokkal azelőtt találkozott. Ha egy időnap előtt lezüllött szörnyeteggel találkozik, és az valami regényes szociális ürüggyel felbujtja, hogy szervezzen rablóbandát, és próbaképpen azt parancsolja neki, hogy ölje meg és rabolja ki az útjába kerülő első parasztot, akkor ő feltétlenül engedelmeskedik, és máris indul. Volt valahol egy beteg anyja, akinek rendszeresen elküldte szűkös fizetésének felét - el tudom képzelni, hogy csókolgatta az anyja ezt a szegény szőke fejecskét, hogy remegett, hogy imádkozott érte! Azért foglalkoztam vele ilyen sokat, mert nagyon sajnálom.

A mieink nagy izgalomban voltak. Az elmúlt éjszaka eseményei megdöbbentették őket, és alighanem inukba szállt a bátorság. Az egyszerű, bár módszeresen előkészített botrány, amelyben mindeddig buzgón részt vettek, számukra is váratlanul robbant ki. Az éjjel tűzvész, Lebjadkinék meggyilkolása, a tömeg garázdasága Lizával szemben - mindez olyan meglepetés volt, amely nem szerepelt a programjukban. Igen hevesen vádolták az őket irányító kezet zsarnoksággal és az őszinteség hiányával. Egyszóval mialatt Pjotr Sztyepanovicsot várták, kölcsönösen annyira fellovalták egymást, hogy ismét végleg elhatározták: kézzelfogható magyarázatot követelnek tőle, és ha megint kitérő választ adna, amint már előfordult, akkor szétrobbantják még az ötös csoportot is, de úgy, hogy helyette újabb titkos társaságot alapítanak „az eszmék propagálása végett" immár a maguk szakállára, az egyenjogúság demokratikus alapjain. Liputyin, Sigaljov és a nép jó ismerője különösen támogatta ezt a gondolatot; Ljamsin, egyetértő arccal ugyan, de hallgatott. Virginszkij ingadozott, és azt kívánta, hogy előbb hallgassák meg Pjotr Sztyepanovicsot. Elhatározták hát, hogy meghallgatják Pjotr Sztyepanovicsot; de az még mindig nem jött; ez a hanyagság csak olajat öntött a tűzre. Erkel egy árva szót sem szólt, csak intézkedett, hogy főzzenek teát; ezt azután poharakba töltögetve, tálcán saját kezűleg szolgálta fel, a szamovárt meg kint hagyta, és a szolgálót sem engedte be.

Pjotr Sztyepanovics csak fél kilenckor jelent meg. Gyors léptekkel odament a dívány előtt álló kerek asztalhoz, amelynél a társaság elhelyezkedett; sapkáját a kezében tartotta, és visszautasította a teát. Haragosnak, szigorúnak és gőgösnek látszott. Az arcokon bizonyára nyomban észrevette, hogy ezek „lázadoznak".

- Mielőtt kinyitom a számat, maguk tálaljanak ki, látom, készülnek valamire - jegyezte meg, és kaján gúnnyal jártatta végig a szemét az egybegyűltek ábrázatán.

Mindnyájuk nevében Liputyin szólalt fel, és a sérelemtől remegő hangon kijelentette, hogy „ha így folytatják, akkor könnyen betörik a fejüket". Ó, ők egyáltalán nem attól félnek, hogy betörik a fejüket, sőt azt készséggel vállalják, de csakis a közös ügy érdekében. (Általános mozgolódás és helyeslés.) Éppen ezért legyenek őszinték irántuk, hogy mindig előre tudjanak mindent, mert különben mi lesz? (Ismét mozgolódás, néhány torokhang.) Ilyen módon tevékenykedni megalázó és veszélyes... Mi egyáltalán nem azért mondjuk, mert félünk, de ha csak egy irányít, a többiek meg csupán amolyan gyalogok, akkor ha az az egy bakot lő, a többiek is mind bajba kerülnek. (Felkiáltások: igen, igen! Általános helyeslés.)

- Mi kell maguknak, az ördögbe is?!

- Hát milyen kapcsolatban vannak a közös üggyel Sztavrogin úr sötét szerelmi kalandjai? - kérdezte felfortyanva Liputyin. - Ám tartozzék valamilyen titokzatos módon a központhoz, ha ugyan valóban létezik az a mesebeli központ, de mi erről tudni sem akarunk. Közben pedig gyilkosság történt, és riasztották a rendőrséget; a szálat felgöngyölítve eljutnak a gombolyagig is.

- Ha maga horogra kerül Sztavroginnal, akkor mi is horogra kerülünk - tette hozzá a nép jó ismerője.

- Mégpedig a közös ügy szempontjából teljesen hiábavalóan - tette hozzá csüggedten Virginszkij.

- Micsoda badarság! A gyilkosság a véletlen műve, Fegyka követte el, hogy raboljon.

- Hm. Mindenesetre furcsa egybeesés - mondta fintorogva Liputyin.

- Hát ha tudni akarják, éppen maguk miatt történt.

- Hogyhogy miattunk?

- Először is: maga, Liputyin, személyesen részt vett ebben a históriában, másodszor pedig, és ez a lényeges, maga azt a parancsot kapta, hogy Lebjadkint indítsa útnak, pénzt is kapott hozzá, és mit művelt? Ha útnak indítja, semmi se történik.

- Hát nem maga adta azt az ötletet, hogy jó volna kiengedni, hogy felolvassa a versét?

- Az ötlet még nem parancs. A parancs az volt, hogy indítsa útnak.

- Parancs. Meglehetősen furcsa szó... Ellenkezőleg: maga igenis azt parancsolta, hogy halasszam el az indítást.

- Maga tévedett, és ostobaságról meg önkényességről tett tanúságot. A gyilkosság meg a Fegyka műve, éspedig egymaga követte el, hogy raboljon. Maguk hallottak valamit harangozni, és el is hitték. Inukba szállt a bátorság. Sztavrogin nem olyan buta, ezt az is bizonyítja, hogy déli tizenkét órakor - miután találkozott az alkormányzóval - elutazott; ha bármivel gyanúsítanák, fényes nappal nem engednék el Pétervárra.

- De hisz mi korántsem állítjuk, hogy Sztavrogin úr maga gyilkolt - kapott a szón minden teketória nélkül, epésen Liputyin. - Lehet, hogy ő ugyanúgy nem tudott róla, mint én; maga előtt pedig nagyon is világos, hogy én semmit sem tudtam, habár rögtön úgy lépre mentem, mint a pinty.

- Kit vádol hát? - kérdezte komoran rátekintve Pjotr Sztyepanovics.

- Pontosan azokat, kérem, akiknek szükségük van arra, hogy városokat gyújtsanak fel.

- Az a legrosszabb, hogy igyekszik kivágni magát. Egyébként legyen szíves ezt elolvasni és megmutatni a többieknek is; csupán tudomásulvétel végett.

Kivette zsebéből Lebjadkinnak Lembkéhez írt névtelen levelét, és odaadta Liputyinnak. Az elolvasta, láthatóan meglepődött, és elgondolkozva továbbadta szomszédjának; a levél gyorsan körbejárt.

- Csakugyan a Lebjadkin keze írása ez? - aggályoskodott Sigaljev.

- Az ő írása - jelentette ki Liputyin és Tolkacsenko (vagyis a nép jó ismerője).

- Ezt csak tájékoztatásul mutattam meg, mivel látom, mennyire elérzékenyedtek Lebjadkin miatt - mondta ismét Pjotr Sztyepanovics, és visszavette a levelet. - Így hát, uraim, kiderül, hogy az a bizonyos Fegyka, teljesen véletlenül, megszabadított bennünket egy veszélyes embertől. Lám, mit jelent néha a véletlen! Tanulságos, nemde?

A tagok gyorsan összenéztek.

- Most pedig, uraim, rám került a sor, hogy kérdezzek valamit - szólt méltóságos tartást öltve Pjotr Sztyepanovics. - Megtudhatnám, mi célból tetszettek engedély nélkül felgyújtani a várost?

- Micsoda?! Méghogy mi gyújtottuk fel a várost?! Bagoly mondja a verébnek! - hallatszott néhány felkiáltás.

- Megértem, hogy túlságosan is belejöttek a játékba - folytatta makacsul Pjotr Sztyepanovics -, csakhogy ez már nem afféle kis botrány, amilyeneket Julija Mihajlovnával űztek. Azért hívtam össze ide magukat, uraim, hogy megmagyarázzam, milyen nagy veszélyt idéztek magukra ezzel az ostobasággal, és mi mindent fenyeget az még magukon kívül.

- Engedelmet, ellenkezőleg: éppen mi akartuk most számon kérni magától azt a zsarnokságot és fensőbbséget, amellyel a tagokat mellőzve, igen komoly és egyben különös intézkedést tett - jelentette be csaknem méltatlankodva a mindeddig hallgató Virginszkij.

- Tehát tagadják? Én pedig azt állítom, hogy maguk gyújtották fel a várost, csakis maguk és senki más. Uraim, ne hazudozzanak, nekem pontos adataim vannak. Önkényességükkel veszélybe sodorták még a közös ügyet is. Maguk csupáncsak egy bogot alkotnak a bogok végtelen hálójában, és kötelesek vakon engedelmeskedni a központnak. Ennek ellenére hármuk gyújtogatásra bujtogatta a spiguliniakat, holott erre a leghalványabb utasításuk se volt - és kitört a tűzvész.

- Ki az a három? Ki az a három közülünk?

- Maga, Tolkacsenko, tegnapelőtt, hajnali három óra után, igenis bujtogatta Fomka Zavjalovot a Nefelejcsben.

- Már engedelmet - szólt felugorva Tolkacsenko -, alig szóltam egy szót, azt is minden szándék nélkül, csak úgy, mivel reggel megvesszőzték, de mindjárt abba is hagytam, mert láttam, hogy tökrészeg. Ha maga most nem említi, soha eszembe sem jut. Egy szótól még nem támadhat tűzvész.

- Maga úgy tesz, mint aki csodálkozik azon, ha egy parányi szikrától a levegőbe repül egy egész lőporgyár.

- Én a fülébe suttogva beszéltem egy sarokban, hát maga hogy tudta meg?

- Ott ültem az asztal alatt. Legyenek nyugodtak, uraim, én minden lépésükről tudok. Maga kajánul mosolyog, Liputyin úr? Márpedig én például azt is tudom, hogy negyednapja, éjfélkor, lefekvés előtt, a hálószobában megtépázta a hitvesét.

Liputyin eltátotta a száját, és elsápadt.

(Később vált ismeretessé, hogy Liputyin hőstettéről Agafjától, Liputyin szolgálójától szerzett tudomást, akit a kezdet kezdetén lepénzelt, hogy kémkedjék; mondom, ez csak később derült ki.)

- Én is megállapíthatok egy tényt? - kérdezte hirtelen felállva Sigaljov.

- Megállapíthat.

Sigaljov leült, és összeszedte a gondolatait.

- Ha jól értettem, márpedig lehetetlen volt félreérteni, maga az elején, majd ismételten, igen ékesszólóan - bár túlságosan elvi síkon - lefestette előttünk a bogok végtelen hálójával borított Oroszország képét. Minden egyes működő csoportnak az a feladata, hogy új híveket szerezzen, és oldalsó elágazásokkal a végtelenbe terjeszkedve, módszeres leleplező propagandával szüntelenül rombolja a helyi hatóságok tekintélyét, zavart támasszon a falvakban, a cinizmus, a botrányok, a legteljesebb hitetlenség magvának elhintésével felkeltse a vágyat a jobb iránt, végül gyújtogatással, mint a leghasználatosabb eszközzel, egy meghatározott pillanatban, ha kell, kétségbeesésbe döntse az országot. Maga mondta ezeket a szavakat, amelyeket igyekeztem betű szerint megjegyezni? A maga cselekvési programja ez, amelyet egy központi, de számunkra mindeddig teljesen ismeretlen és szinte már mesebeli bizottság meghatalmazottjaként közölt velünk?

- Így van, csak nagyon elnyújtja.

- Mindenkinek van szólásjoga. Miután sejtette velünk, hogy az Oroszországot beborító, általános hálózat egyes bogjainak száma most már több százra rúg, és miután kifejtette azt a feltevését, hogy ha mindenki sikeresen végzi a feladatát, akkor egy megadott időpontban, közös jelre egész Oroszország...

- Ej, az ördög vigye el, maga nélkül is rengeteg dolgom van! - mondta karosszékében megfordulva Pjotr Sztyepanovics.

- Tessék, rövidre fogom, sőt egy-két kérdéssel be is fejezem: mi már láttunk botrányokat, láttuk a lakosság elégedetlenségét, jelen voltunk a helyi közigazgatás megbuktatásánál, sőt részt is vettünk benne, végül a saját szemünkkel láttuk a tűzvészt. Hát mivel nincs megelégedve? Nem a maga programja ez? Mivel vádolhat bennünket?

- Önkényességgel! - kiáltotta dühösen Pjotr Sztyepanovics. - Amíg én itt vagyok, ne merészeljenek az én engedélyem nélkül cselekedni. Elég. A feljelentés kész, úgyhogy talán már holnap vagy még ma éjjel sorra elfogják magukat. Ezt megkapták. A hír biztos.

Erre aztán mindegyiküknek leesett az álla.

- Nemcsak mint a gyújtogatók felbujtóit tartóztatják le magukat, hanem mint az ötös csoport tagjait is. A besúgó ismeri a hálózat minden titkát. Ez az eredménye a zabolátlanságuknak!

- Biztosan Sztavrogin! - kiáltotta Liputyin.

- Hogy... miért Sztavrogin? - kérdezte Pjotr Sztyepanovics, mintha akadozna. - Eh, az ördögbe - folytatta mindjárt „észbe kapva" -, Satov az! Azt hiszem, most már mindnyájan tudják, hogy Satov annak idején közénk tartozott. El kell árulnom, hogy miután figyeltettem olyan személyekkel, akikre nem gyanakszik, megdöbbenéssel értesültem, hogy előtte nem titok a hálózat felépítése sem, és... egyszóval semmi sem. Hogy megmeneküljön a régebbi részvétel vádjától, mindenkit feljelent. Mivel mindmáig habozott, én kíméltem. Maguk most ezzel a tűzvésszel mintegy szabad kezet adtak neki: megdöbbent, és most már nem ingadozik. Mindjárt holnap letartóztatnak bennünket mint gyújtogatókat és politikai bűnösöket.

- Igaz ez? És honnan tud mindent Satov?

Leírhatatlan volt az izgalom.

- Tökéletesen igaz. Nincs jogom feltárni maguk előtt az útjaimat, és azt, hogyan jöttem rá erre, de egyelőre mégis tehetek magukért valamit: egy személy révén elérhetem, hogy Satov, anélkül, hogy bármit is gyanítana, elhalasztja a feljelentést, de legfeljebb csak huszonnégy órára. Egy napnál tovább nem lehet. Így hát holnapután reggelig biztonságban érezhetik magukat.

Mindnyájan hallgattak.

- Küldjük már végre a pokolba! - kiáltott elsőként Tolkacsenko.

- Már rég meg kellett volna tenni! - tódította dühösen Ljamsin, és öklével az asztalra csapott.

- De hogy csináljuk? - dörmögte Liputyin.

Pjotr Sztyepanovics rögtön kapott a kérdésen, és kifejtette tervét: a nála levő titkos nyomda visszaadása ürügyén csalják el arra az isten háta mögötti helyre, ahol a nyomda el van ásva, mindjárt holnap késő este, és „ott majd intézzék el". Ismertetett sok fontos részletet - ezeket mi most mellőzzük -, és körülményesen elmagyarázta, milyen kétértelmű kapcsolata volt Satovnak a központi társasággal; erről már szintén tud az olvasó.

- Ez mind igaz - jegyezte meg bizonytalanul Liputyin -, de mivel ez az új eset is olyasféle... hát nagyon is főbe kólintja az embereket.

- Kétségtelenül - erősítette meg Pjotr Sztyepanovics -, de ezt is előre figyelembe vettük. Van rá mód, hogy elhárítsuk a gyanút.

És ugyanolyan pontosan, mint az előbb, elmondott mindent Kirillovról: az a szándéka, hogy főbe lövi magát, de megígérte, hogy megvárja a jeladást, és mielőtt meghal, levelet hagy, amelyben mindent magára vállal, amit diktálnak neki. (Egyszóval mindent elmondott, amit már ismer az olvasó.)

Arról a szilárd elhatározásról, hogy véget vet az életének - filozófiai gyökerű, de szerintem őrült szándék - tudomást szereztek *ott* (folytatta a magyarázatot Pjotr Sztyepanovics). *Ott* nem hagynak veszendőbe egyetlen hajszálat, egyetlen porszemet sem: minden a közös ügy javát szolgálja. Miután meggyőződtek arról, hogy szándéka egészen komoly, és előre látták a hasznát, pénzt ajánlottak fel neki, hogy hazajöhessen Oroszországba - valami okból feltétlenül Oroszországban akar meghalni -, majd megbízást adtak, amelynek teljesítését vállalta; teljesítette is, és ezenkívül, mint már maguk is tudják, kötelező ígéretet tett, hogy csak akkor végez magával, amikor felszólítják. Mindent megígért. Ne felejtsék el, hogy egészen különleges alapon tartozik közénk, és hasznunkra akar lenni; többet nem árulhatok el. Holnap, *Satov után*, lediktálom neki azt a búcsúlevelet, amely szerint ő okozta Satov halálát. Ez nagyon valószínűnek hat: jó barátok voltak, együtt utaztak Amerikába, ott összevesztek, és a búcsúlevél ezt mind megmagyarázza... és... és a körülményektől függően talán még mást is lehet majd diktálni Kirillovnak, például a kiáltványokat vagy esetleg a tűzvészt illetően is. Ezen egyébként még gondolkozom. Legyenek nyugodtak: ő mentes az előítéletektől; mindent aláír.

Kétkedő kijelentések hangzottak el. Képtelennek tartották ezt a históriát. Kirillovról egyébként - többet vagy kevesebbet - mindenki hallott már; a legtöbbet Liputyin.

- Hátha meggondolja magát, és mégsem vállalja - szólt Sigaljov - akárhogyan is, mégiscsak őrült, tehát nem lehet rá építeni.

- Nyugodjanak meg, uraim, vállalja - torkolta le Pjotr Sztyepanovics. - Nekem a megbeszélés értelmében, az előző napon, tehát még ma figyelmeztetnem kell. Meghívom Liputyint, azonnal jöjjön velem Kirillovhoz, és győződjék meg állításaimról; ő pedig ha kell, még ma visszajön ide, és megmondja, igazat beszéltem-e, vagy sem. Egyébként - itt mérhetetlen felháborodással hirtelen félbeszakította magát, mintha egyszeriben megérezte volna, hogy túl nagy megtiszteltetés ezeknek az incifinci alakoknak, hogy ennyire igyekszik meggyőzni őket, és ennyit vesződik velük -, egyébként cselekedjenek úgy, ahogy jónak látják. Ha nem döntenek, a szövetség felbomlik - de csakis a maguk engedetlensége és árulása miatt. Akkor e pillanattól fogva mindnyájan szétszéledünk. De tudják meg, hogy abban az esetben a Satov feljelentéséből származó kellemetlenségen, annak a következményein kívül magukra vonnak még egy kis kellemetlenséget, amelyről igen határozottan szó esett a szövetség megalakításakor. Ami engem illet, én ugyan nem nagyon félek maguktól... Ne gondolják, hogy én olyan szorosan magukhoz vagyok kötve... Egyébként ez teljesen mindegy.

- Döntünk - jelentette ki Ljamsin.

- Más megoldás nincs - dörmögte Tolkacsenko -, és mihelyt Liputyin megerősíti, amit Kirillovról mondott, akkor...

- Én ellenzem; minden lelkierőmmel tiltakozom az ilyen véres eljárás ellen! - jelentette ki a helyéről felállva Virginszkij.

- De? - kérdezte Pjotr Sztyepanovics.

- Hogyhogy *de*?

- Azt mondta, hogy *de*... és én várom a folytatást.

- Úgy tudom, nem mondtam azt, hogy *de*... Én csak azt akartam mondani, hogy ha így döntenek, akkor...

- Akkor?

Virginszkij elhallgatott.

- Azt hiszem, figyelmen kívül hagyhatjuk saját életünk biztonságát - nyitotta ki a száját váratlanul Erkel -, de ha esetleg a közös ügy látná kárát, akkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk a saját életünk biztonságát...

Zavarba esett és elpirult. Bármennyire el volt foglalva ki-ki a maga gondjával, mégis mindnyájan meglepődve tekintettek rá, annyira váratlan volt, hogy ő is megszólalt.

- Én a közös ügy mellett vagyok - mondta határozottan Virginszkij.

Mind felálltak. Úgy döntöttek, hogy holnap délben még egyszer kicserélik értesüléseiket - bár nem gyűlnek össze valamennyien -, és immár véglegesen megállapodnak. Megjelölték azt a helyet, ahol a nyomda el van ásva, kiosztották a szerepeket és a kötelességeket. Liputyin és Pjotr Sztyepanovics együtt haladéktalanul Kirillovhoz indult.

2

A mieink mindnyájan elhitték azt, hogy Satov feljelenti őket; de azt is biztosra vették, hogy Pjotr Sztyepanovics úgy játszik velük, mint amolyan sakkfigurákkal. Éppen ezért mindnyájan tudták, hogy holnap mégis teljes számban megjelennek azon a helyen, és hogy Satov sorsa meg van pecsételve. Érezték, hogy egy óriási pók hálójába kerültek mint holmi legyek; dühöngtek, de reszkettek is félelmükben.

Pjotr Sztyepanovics kétségtelenül hibát követett el: minden sokkal nagyobb egyetértésben és *könnyebben* folyhatott volna, ha ő igyekszik akár egy csöppet is megszépíteni a valóságot. Ahelyett, hogy a tényt illendőbb, mondjuk afféle római-polgári vagy ehhez hasonló megvilágításba helyezte volna, ő csakis az otromba félelmet, a saját bőrüket fenyegető veszélyt hangsúlyozta, ami pedig már valósággal udvariatlanság volt. Természetesen mindenben a létért való küzdelem a döntő, és nincs is más elv, ezt mindenki tudja, de hát mégis...

Ám Pjotr Sztyepanovics nem ért rá a rómaiakat háborgatni; őt magát is kizökkentették a kerékvágásból. Sztavrogin szökése megdöbbentette és lesújtotta. Csak hazudta, hogy Sztavrogin találkozott az alkormányzóval; éppenséggel úgy ment el, hogy nem találkozott senkivel, még az anyjával sem - és valóban különös volt, hogy még csak nem is háborgatták. (Később a hatóság kénytelen volt erre külön választ adni.) Pjotr Sztyepanovics egész nap tudakozódott, de egyelőre nem sikerült megtudnia semmit, úgyhogy még sohasem volt ilyen izgatott. Mert csakugyan: hát lemondhatott ő így, egy csapásra Sztavroginról?! Ezért nem tudott túlságosan szelíd lenni a mieinkkel sem. Azonkívül pedig ezek valósággal megkötötték a kezét: már elhatározta, hogy azonnal rohan Sztavrogin után, és most visszatartja itt Satov, és minden eshetőségre számítva végképp össze kell kalapálnia az ötös csoportot. „Nem szabad csak úgy eldobni, talán még kapóra jön." Feltevésem szerint így vélekedett.

Ami pedig Satovot illeti, teljesen biztosra vette, hogy feljelenti őket. Amit a mieinknek a feljelentésről mondott, az csupa hazugság volt: sohasem látta ő azt a feljelentést, sőt nem is hallott róla, de olyan biztosnak tartotta, mint a kétszerkettőt. Nevezetesen: úgy sejtette, hogy Satov semmiképpen sem viseli el a jelen pillanatot - Liza halálát, Marja Tyimofejevna halálát -, és végső elkeseredésében éppen most szánja el magát. Talán valóban volt valami alapja ennek feltételezésére. Azt is tudjuk, hogy személyes okokból gyűlölte Satovot: egyszer nagyon összevesztek, és Pjotr Sztyepanovics sohasem bocsátotta meg a sértést. Sőt: meggyőződésem, hogy ez volt szándékának legfőbb oka.

Nálunk keskenyek a járdák, téglából vannak, sőt akad deszkapalló is. Pjotr Sztyepanovics a járda közepén lépkedett, teljesen elfoglalta, és egyáltalán ügyet se vetett Liputyinra, akinek nem maradt hely mellette, úgyhogy kénytelen volt vagy mögötte loholni egy lépéssel, vagy pedig lelépni a járdáról a sárba, hogy az oldalán haladva beszélgethessen vele. Pjotr Sztyepanovicsnak egyszeriben eszébe jutott, hogy nemrég pontosan ugyanígy caplatott a sárban, hogy ne maradjon le Sztavrogin mellől, aki - ugyanúgy, mint most ő - középen haladva elfoglalta az egész járdát. Ahogy visszaemlékezett erre az egész jelenetre, a dühtől még a lélegzete is elakadt.

De Liputyin is majd megfulladt mérgében. Ám bánjon Pjotr Sztyepanovics a többiekkel úgy, ahogy akar, de ővele?! Hisz ő többet *tud*, mint azok együtt, közelebb áll az ügyhöz, jobban bele van avatva, és ha eddig csupán közvetve is, de folyamatosan részt vett benne. Ó, tudta ő, hogy Pjotr Sztyepanovics *végső esetben* még most is tönkreteheti. Csakhogy már rég meggyűlölte Pjotr Sztyepanovicsot, mégpedig nem is a veszély, hanem pökhendi viselkedése miatt. Most, amikor ilyen vállalkozásra kellett rászánnia magát, jobban dühöngött, mint a többiek együttvéve. Sajna, jól tudta ő, hogy „akár egy rabszolga", mindjárt holnap elsőként ott lesz azon a helyen, sőt talán ő vezeti oda a többieket, és ha most, holnapig megölhetné valahogy Pjotr Sztyepanovicsot, persze anélkül, hogy saját magát vesztébe sodorná, akkor okvetlenül megölné.

Tulajdon érzéseibe mélyedve szótlanul kocogott kínzója után, aki a jelek szerint megfeledkezett róla; csak az történt, hogy néha óvatlanul és udvariatlanul meglökte a könyökével. Pjotr Sztyepanovics egyszer csak megállt a legszebb utcánkon, és bement egy vendéglőbe.

Hová megy? - kérdezte felfortyanva Liputyin. - Hisz ez vendéglő.

- Enni akarok egy bifszteket.

- De kérem, ez mindig tele van.

- Nem baj.

- De... elkésünk. Már tíz óra.

- Onnan nem lehet elkésni.

- De én igenis elkések! Azok visszavárnak.

- Bánom is én; mindenesetre ostobaság, hogy annyira siet hozzájuk. A maguk huzavonája miatt ma még nem ebédeltem. Kirillovhoz pedig minél később megyünk, annál jobb.

Pjotr Sztyepanovics különszobát foglalt el. Liputyin dühösen és sértődötten telepedett le egy karosszékbe, és egy kissé távolabbról nézte, hogyan eszik. Eltelt egy félóra, vagy több is. Pjotr Sztyepanovics nem sietett, jó étvággyal evett, csörömpölt, másik mustárt kért, aztán sört, és egy szót sem szólt egész idő alatt. Mélyen elgondolkozott. Ő két dolgot is tudott egyszerre csinálni: jó étvággyal enni, és mélyen elgondolkozni. Liputyin végül annyira meggyűlölte, hogy már nem bírta levenni róla a tekintetét. Ez amolyan idegroham volt. Megszámolt minden egyes falatot, amelyet Verhovenszkij a bifsztekből a szájába küldött, gyűlölte azért, ahogy kitátja a száját, ahogy rág, ahogy élvezettel szopogatja a zsírosabb falatokat - gyűlölte magát a bifszteket is. Végül már-már minden összekavarodott a szeme előtt; enyhe szédülés fogta el; hol hideg, hol forróság futott végig-végig a hátán.

- Úgyse csinál semmit, hát olvassa el - mondta Pjotr Sztyepanovics, és odadobott neki egy papírlapot. Liputyin közelebb húzódott a gyertyához. Csúnya kézírással, apró betűkkel teleírott papír volt, egy sereg javítással minden sorban. Mire megbirkózott vele, Pjotr Sztyepanovics már fizetett, és távozni készült. Liputyin a járdán visszaadta neki a papirost.

- Tartsa magánál; majd megmondom, miért. Egyébként mit szól hozzá?

Liputyin tetőtől talpig megremegett.

- Véleményem szerint... az efféle kiáltvány... csupáncsak nevetséges sületlenség.

Kitört belőle a harag; úgy érezte, mintha felkapnák és szaladnának vele valahová.

- Ha rászánjuk magunkat, hogy ilyenfajta kiáltványokat terjesszünk - folytatta minden ízében hideglelősen remegve -, akkor csak azt érjük el, hogy butaságunk és hozzá nem értésünk miatt megvetnek bennünket, kérem.

- Hm. Nekem más a véleményem - mondta keményen lépkedve Pjotr Sztyepanovics.

- Nekem meg ez; talán csak nem maga fogalmazta?

- Ez nem tartozik magára.

- És azt is gondolom, hogy az a *Fényes személyiség* című versezet a legvacakabb tákolmány, ami csak elképzelhető, úgyhogy azt semmiképpen sem írhatta Herzen.

- Téved; az a vers jó.

- Csodálkozom például azon is, hogy azt ajánlják nekünk: úgy tevékenykedjünk, hogy minden romba dőljön - folytatta, mintha még mindig lélekszakadva rohanna, vágtatna. - Európában természetes azt követelni, hogy minden dőljön romba, mert ott van proletariátus, de mi itt csak műkedvelők vagyunk, és szerintem, csupán egy kis kalamajkát csinálunk, kérem.

- Azt hittem, maga fourier-ista.

- Fourier egészen mást hirdet, kérem, egészen mást.

- Tudom, hogy badarság.

- Nem, a Fourier tanítása nem badarság... Ne haragudjon, de sehogy se tudom elhinni, hogy májusban meglesz a felkelés.

Liputyin még ki is gombolta kabátját, annyira melege lett.

- No, elég, most pedig, hogy el ne felejtsem - ugrott át más témára borzasztó hidegvérűen Pjotr Sztyepanovics -, ezt a lapot saját kezűleg ki kell szednie és kinyomtatnia. A Satov nyomdáját kiássuk, úgyhogy mindjárt holnap maga veszi át. A lehető legrövidebb idő alatt szedje ki, és annyi példányt nyomjon belőle, amennyit csak lehet, aztán majd egész télen terjesszék. Az eljárást majd megmutatjuk. Minél több példány kell, mert más helyekről is fognak kérni magától.

- Nem, kérem, ne is haragudjék, de nem vállalhatok ilyen... Visszautasítom.

- Azért csak vállalja el. Én a központi bizottság utasítása alapján cselekszem, maga pedig köteles engedelmeskedni.

- Én meg azt hiszem, hogy külföldi központjaink megfeledkeztek az orosz valóságról, és elvesztettek minden kapcsolatot vele, ezért hát csak félrebeszélnek... Sőt azt is gondolom, hogy sok száz ötös csoport helyett Oroszországban csak a mienk az egyetlen, hálózat pedig nincs semmilyen - mondta végül kifulladva Liputyin.

- Annál alávalóbb magától, hogy bár nem hisz az ügyben, mégis szalad utána... most pedig énutánam fut, mint egy hitvány kis kutya.

- Nem, kérem, nem szaladok. Nekünk teljes jogunk van otthagyni az egészet, és új társaságot alapítani.

- Bar-rom! - dörrent rá egyszeriben Pjotr Sztyepanovics, és megvillant a szeme.

Egy darabig szemtől szemben álltak egymással, majd Pjotr Sztyepanovics sarkon fordult, és magabiztosan folytatta útját.

Liputyin agyán villámként cikázott át a gondolat: „Megfordulok és indulok vissza; ha most nem fordulok meg, sohasem indulok visszafelé.” Így gondolkozott pontosan tíz lépés távolságon, de a tizenegyediknél egy újabb, kétségbeesett gondolat villant meg a fejében: nem fordult meg, és nem indult vissza.

Megérkeztek a Filippov házhoz, de mielőtt még odaértek, egy mellékutcába kanyarodtak, vagy helyesebben: egy észrevétlen ösvényre a kerítés mellett, sőt egy darabig egy árok meredek oldalán kellett előrevergődniük, amelyen lépten-nyomon megcsúszott a lábuk, úgyhogy bele kellett kapaszkodni a kerítésbe. Pjotr Sztyepanovics a megdőlt kerítés legsötétebb szögletében kivett egy deszkát; a nyíláson mindjárt be is mászott. Liputyin meghökkent, de ő is bemászott; aztán a deszkát visszaillesztették a helyére. Ez volt az a titkos nyílás, amelyen át Fegyka Kirillovhoz járt.

- Satovnak nem szabad tudnia, hogy itt vagyunk - súgta szigorúan Liputyinnak Pjotr Sztyepanovics.

3

Kirillov, mint ilyen idő tájt mindig, bőrdíványán ült, és teázott. Nem állt fel, hogy üdvözölje a jövevényeket, de valami már-már szinte feldobta az egész testét, és riadtan tekintett a jövevényekre.

- Nem téved - kezdte Pjotr Sztyepanovics -, azért a bizonyos dologért jöttem.

- Ma?

- Nem, nem, holnap... ugyanilyen idő tájt.

Azzal sietve leült az asztal mellé, némi aggodalommal pillantgatott a megriadt Kirillovra, aki egyébként már megnyugodott, és ugyanúgy nézett, mint máskor.

- Ezek még mindig nem hiszik. Nem haragszik, hogy elhoztam Liputyint?

- Ma nem haragszok, de holnap egyedül akarom.

- De csak akkor, ha eljövök, tehát az én jelenlétemben.

- Jobban szeretném, ha nem a maga jelenlétében.

- Jusson eszébe: azt ígérte, hogy mindent leír és alá is ír, amit diktálok.

- Nekem mindegy. És most sokáig marad?

- Találkoznom kell egy emberrel, tehát itt maradok egy félóráig, úgyhogy ha nem tetszik is magának, ezt a félórát végigülöm.

Kirillov nem válaszolt. Liputyin eközben egy kissé távolabb, a főpap arcképe alatt telepedett le. Az iménti kétségbeesett gondolat mind jobban és jobban hatalmába kerítette az agyát. Kirillov jóformán nem is vett róla tudomást. Liputyin már régebben ismerte Kirillov elméletét, és mindig nevetett rajta; de most hallgatott, és komoran nézegetett körül.

- Nem utasítanék vissza egy kis teát - mondta fészkelődve Pjotr Sztyepanovics. - Az imént bifszteket ettem, és nagyon számítottam rá, hogy magánál kapok teát.

- Tessék, igyon.

- Azelőtt maga szokott megkínálni - jegyezte meg egy kissé savanyúan Pjotr Sztyepanovics.

- Az mindegy. Igyon Liputyin is.

- Nem, kérem, én... nem tudok.

- Nem akarok, vagy nem tudok? - fordult hozzá gyorsan Pjotr Sztyepanovics.

- Őnála nem szívesen innék, kérem - szabadkozott nyomatékosan Liputyin. Pjotr Sztyepanovics összehúzta a szemöldökét.

- Miszticizmus-szaga van; az ördög tudja, miféle emberek maguk mind!

Senki se válaszolt; egy teljes percig hallgattak.

- De egyet tudok - tette hozzá váratlanul élesen: - semmiféle előítélet sem akadályozhatja meg egyikünket sem abban, hogy teljesítsük kötelességünket.

- Sztavrogin elutazott? - kérdezte Kirillov.

- El.

- Azt jól tette.

Pjotr Sztyepanovics már-már megvillogtatta a szemét, de türtőztette magát.

- Nekem mindegy, mit gondol, csak mindenki állja a szavát.

- Én állom a magamét.

- Egyébként én mindig is biztosra vettem, hogy mint független és haladó ember teljesíti a kötelességét.

- Maga meg nevetséges.

- Sebaj, én szíves örömest megnevettetem az embereket. Mindig örülök, ha kedvükre tehetek másoknak.

- Maga nagyon szeretné, ha főbe lőném magamat, és attól fél, hogy hátha mégsem.

- Nézze, saját maga kapcsolta össze a tervét a mi akcióinkkal. A maga tervére számítva mi tettünk is néhány lépést, úgyhogy most már semmiképp sem visszakozhat, mert becsapna bennünket.

- Nincs semmilyen joguk.

- Értem, értem, teljesen magától függ, mi nem szólhatunk bele, de azért fontos, hogy az a maga független akarata teljesüljön.

- És magamra kell vállalnom minden gazságukat?

- Ide hallgasson, Kirillov, begyulladt maga? Ha visszakozni akar, most azonnal jelentse be.

- Nem gyulladtam be.

- Csak azért kérdem, mert túlságosan sokat kérdez.

- Mikor megy el?

- Megint kérdez?

Kirillov megvetően végigmérte.

- Nézze, maga azt akarja, hogy elmenjek, tehát egyedül maradhasson, hogy elmélyülten elmélkedjék; de ezek mind veszélyes előjelek a mi szempontunkból is, de főként a maga szempontjából - folytatta egyre nyugtalanabbul Pjotr Sztyepanovics; mind jobban dühbe gurult, és egyre kevésbé találta el a megfelelő hangot. - Maga sokat akar gondolkozni. Szerintem jobb lenne, ha nem gondolkozna, hanem csak úgy. Igazán: nagyon nyugtalanít engem.

- Csak az az undorító, hogy abban a pillanatban egy olyan féreg lesz mellettem, mint maga.

- No, ez aztán mindegy. Arra az időre esetleg kimegyek a tornácra, és majd ott állok. Ha meghalni készül, és ennyire nem közömbös, akkor... mindez nagyon veszélyes. Majd kimegyek a tornácra, maga pedig csak gondolja azt, hogy semmit sem értek, és mérhetetlenül alábbvaló vagyok, mint maga.

- Nem, nem mérhetetlenül; maga tehetséges ember, de nagyon sok mindent nem ért, mert aljas.

- Nagyon örülök, nagyon örülök. Mondtam már, hogy szíves örömest elszórakoztatok bárkit... egy olyan pillanatban.

- Maga semmit sem ért.

- Mármint én... mindenesetre tisztelettel hallgatom.

- Maga semmire se képes; még most sem tudja elleplezni a kicsinyes haragját, noha nem előnyös, ha kimutatja. Hátha feldühít, és váratlanul kijelentem, hogy akarok még egy fél évet.

Pjotr Sztyepanovics az órájára tekintett.

- Én ugyan soha egy csöppet sem értettem a maga elméletét, de tudom, hogy nem a mi kedvünkért találta ki, tehát nélkülünk is végrehajtja a tervét. Azt is tudom, hogy nem maga emésztette fel az eszméjét, hanem az eszméje emésztette fel magát, következésképpen nem fogja elhalasztani a végrehajtást.

- Hogy? Engem emésztett fel az eszmém?

- Igen.

- És nem én emésztettem fel az eszmémet? Ez jó. Magának van egy kis esze. Maga csak csúfol, de én büszke vagyok rá.

- Nagyszerű, ez remek! Pontosan az kell, hogy büszke legyen.

- Elég; megitta a teát, menjenek el.

- Az ördög vigye el, nincs mit tenni - mondta felállva Pjotr Sztyepanovics. - De mégis korán van. Ide hallgasson, Kirillov, Mjasznyicsihánál ott találom azt az embert? Érti. Vagy az az asszony hazudott?

- Nem találja nála, mert itt van, és nem ott.

- Hogyhogy itt, az ördög vigye el, hol van?

- A konyhában, eszik-iszik.

- De hát hogy merészelt?! - kiáltotta dühében elvörösödve Pjotr Sztyepanovics. - Az volt a kötelessége, hogy ott várjon... ostobaság! Nincs sem igazolványa, sem pénze!

- Nem tudom. Búcsúzni jött. Útra kész, úgy öltözött. Elmegy, és nem jön vissza. Azt mondta, hogy maga gazfickó, és nem akarja megvárni a pénzét.

- Á-á! Fél, hogy én... csakhogy én most is elbánhatok vele, ha... Hol van, a konyhában?

Kirillov kinyitotta az oldalajtót, amely egy piciny, sötét szobába vezetett; ebből a szobából három lépcsőfokon lementek a konyhába, egyenest abba az elkerített odúba, ahol rendszerint a szakácsnő ágya állt. Itt, a sarokban, a szentképek alatt ült most Fegyka egy terítetlen deszkaasztal mellett. Előtte egy hatdecis pálinkásüveg állt az asztalon, egy tányéron kenyér, egy agyagtálban meg egy darab hideg marhahús és krumpli volt. Kényelmesen falatozott, és már ittas volt, de bundában, láthatólag teljesen indulásra készen ült ott. A válaszfal mögött szamovár forrott, de nem Fegykának: éppen maga Fegyka szította benne a tüzet, majd hagyta állni a befőzött teát immár egy hete vagy több ideje is, okvetlenül minden éjjel, „Alekszej Nyilicsnek, kérem, mert nagyon megszokta, hogy teázzon éjszakánként". Erős a gyanúm, hogy azt a marhahúst és krumplit, szakácsnő hiányában, maga Kirillov sütötte Fegykának még reggel.

- Hát neked mi jut eszedbe?! - förmedt rá lerohanva Pjotr Sztyepanovics. - Miért nem ott vártál, ahol parancsoltam?

Nekihuzakodva, öklével az asztalra csapott.

Fegyka méltóságos tartást öltött.

- Lassabban egy kicsit, Pjotr Sztyepanovics, lassabban! - szólt minden egyes szót külön megnyomva, hetykén. - Legelőször is meg kell értened, hogy te itt úri látogatáson vagy Kirillov úrnál, Alekszej Nyilicsnél, akinek legfeljebb a csizmapucolója lehetnél, mert hozzád képest ő művelt koponya, te pedig csak ennyi vagy, ni - flö!

És félrefordulva, hetyke száraz köpéssel fejezte ki megvetését. Dölyf, elszántság látszott rajta, ezenkívül valami nagyon baljós nyugalmat, kioktató modort erőltetett magára - amíg hirtelen ki nem robban. Ám Pjotr Sztyepanovics már nem ért rá latolgatni a veszélyt, de meg az nem is vágott össze a dolgokról való felfogásával. A nap eseményei és kudarcai teljesen megkavarták... Liputyin kíváncsian lesett lefelé három lépcsőfokkal fentebbről, a sötét kis szobából.

- Akarsz vagy nem akarsz biztonságos igazolványt és egy szép összeget, hogy eljuss oda, ahová mondták? Igen vagy nem?

- Nézd, Pjotr Sztyepanovics, te engem a legeslegelejétől fogva egyre-másra becsaptál, úgyhogy az én szememben cégéres gazember vagy. Annyira tartalak én tégedet, mint egy rusnya lapos tetűt. Ártatlan vérért nagy pénzt ígértél nekem, és Sztavrogin úr nevében esküdöztél, pedig hát csak te magad szélhámoskodtál. Én nem kaptam egy vasat sem, nemhogy másfél ezret, de téged nemrégen jól felpofozott Sztavrogin úr, ezt most már mi is tudjuk. Most megint fenyegetsz, és pénzt ígérsz, de hogy miért, arról hallgatsz. De én azt gyanítom, hogy azért akarsz Pétervárra küldeni, hogy az én hiszékenységemre számítva bosszút állj rajta, mert rettentően haragszol rá. Ebből is az derül ki, hogy tulajdonképpen te vagy a gyilkos. És tudod-e, mit érdemelnél már pusztán azért, hogy züllöttséged miatt nem hiszel magában az egy igaz Istenben, a teremtőben? Ugyanolyan vagy, mint egy bálványimádó, és egy vonalon állsz holmi tatárral vagy mordvinnal. Alekszej Nyilics, aki filozófus, sokszor magyarázott már nekem az igaz Istenről, a teremtőről és az alkotóról, meg a világ teremtéséről, úgyszintén minden teremtmény és minden állat jövendő sorsáról és átalakulásáról a *Jelenések könyve* szerint. De te, mint értelmetlen tuskó, siketségedben és némaságodban csökönyösködöl, és azt az Erkel zászlóst vagy kicsodát ugyanabba a bűnbe sodortad, mert az ördög cimborája, az a fajta gazfickó vagy, akit ateistának hínak...

- Eh, te részeg disznó! Fosztogatja a szentképeket, és még ő prédikál az Istenről!

- Nézd, Pjotr Sztyepanovics, őszintén megmondom neked, hogy fosztogattam; de én csak a gyöngyöt szedtem le, és mit tudod te, hátha az én könnyem is átváltozott ugyanakkor a magosságos Úristen kohójában, bizonyos sérelmem jutalmául, mert én olyan árva vagyok, hogy még a fejemet sincs hol lehajtani. Tudod-e könyvekből, hogy valamikor hajdanában egy kereskedő pontosan ugyanolyan könnyes sóhajjal meg imával elrabolta a Szent Szűz glóriájáról a gyöngyöt, de aztán térdet hajtva, ország-világ előtt visszatette az egész összeget az Istenanya lábához, úgyhogy ez az eset már akkoriban is csudának számított, és a hatóság mind pontosan feljegyeztette az ország krónikájába. Te pedig egeret eresztettél oda, vagyis megcsúfoltad magát az Isten ujját. Így hát ha nem volnál született uram, akit siheder koromban a karomon hordtam, akkor most itt, ezen a helyen végeznék veled!

Pjotr Sztyepanovics éktelen dühbe gurult.

- Mondd, találkoztál te ma Sztavroginnal?

- Te engemet sose merj faggatni. Sztavrogin úr nem győz csodálkozni rajtad, és ő még abban sem bűnös, hogy kívánta volna azt, nemhogy utasított volna rá akárkit is, vagy pénzt ígért volna. Te becsaptál engem.

- Megkapod a pénzt, azonkívül még kétezret is kapsz, ott, Pétervárt, a helyszínen, mind az egészet, sőt még azonfelül is kapsz.

- Hazudsz, te drágalátos, és szinte nevetséges látni, milyen hiszékeny ember vagy te. Sztavrogin úr tehozzád képest mintha lajtorja tetején állna, te meg úgy csaholsz felfelé rá, mint egy buta kis kutya; ő pedig még azt is nagy megtisztelésnek tartaná, ha felülről leköpne rád.

- Tudod-e, te bitang - mondta végképp megdühödve Pjotr Sztyepanovics -, hogy én innen egy lépésnyire sem engedlek el, hanem egyenesen átadlak a rendőrségnek?!

Fegyka talpra ugrott, és dühösen megvillantotta a szemét. Pjotr Sztyepanovics előkapta revolverét. Ekkor gyors és undorító jelenet játszódott le: mielőtt Pjotr Sztyepanovics ráfoghatta volna a revolvert, Fegyka nekihuzakodott, és teljes erejéből arcul ütötte. Ugyanabban a pillanatban egy másik szörnyű csattanás hallatszott, majd a harmadik, a negyedik - mind pofon. Pjotr Sztyepanovics elkábult, kidüllesztette a szemét, motyogott valamit, majd hirtelen egész hosszában a padlóra zuhant.

- No itt van, vigyék! - kurjantotta diadalmas mozdulattal Fegyka; rögtön felkapta sapkáját a pad alól, meg a motyóját, és kámforrá vált. Pjotr Sztyepanovics eszméletlenül hörgött. Liputyin már arra gondolt, hogy gyilkosság történt. Kirillov hanyatt-homlok rohant a konyhába.

- Vizet neki! - kiáltotta, és egy bádogcsuprot a vödörbe merítve a fejére öntötte a vizet. Pjotr Sztyepanovics megmoccant, felemelte a fejét, felült, és értetlenül bámult maga elé.

- No, hogy van? - kérdezte Kirillov.

Verhovenszkij merően nézett rá, de nem ismerte meg; amikor azonban meglátta a konyhából bekémlelő Liputyint, elmosolyodott azzal az undok mosolyával, hirtelen felugrott, és felkapta a revolvert a földről.

- Ha az jutna eszébe, hogy holnap megszökik, mint az a bitang Sztavrogin - támadt rá egészen elsápadva, magánkívül Kirillovra; dadogott, és hibásan ejtette ki a szavakat -, akkor én a földgolyó túlsó végén is... felakasztom, mint egy legyet... széttaposom... érti?!

Egyenesen Kirillov homlokára irányította a revolvert; de csaknem ugyanabban a pillanatban végre teljesen magához tért, elrántotta a kezét, zsebbe dugta a revolvert, és többé egy szót sem szólva elrohant a házból. Liputyin utána. Az előbbi búvólyukon másztak át, majd a kerítésbe fogózva megint a lejtős árokban indultak tovább. Pjotr Sztyepanovics gyorsan lépkedett a mellékutcában, úgyhogy Liputyin alig ért a nyomába. Az első útkereszteződésnél hirtelen megállt.

- Nos? - fordult kihívóan Liputyinhoz. Liputyinnak eszébe jutott a revolver, és még mindig reszketett az előbbi jelenettől; de a válasz valahogy magától, hirtelen és visszatarthatatlanul szaladt ki a száján:

- Azt hiszem... azt hiszem, hogy egyáltalán nem olyan türelmetlenül várják azt a diákot „Szmolenszktől Taskentig”.

- Látta, hogy mit ivott Fegyka a konyhában?

- Mit ivott? Vodkát ivott.

- No, hát tudja meg, hogy utoljára ivott életében vodkát. Ajánlom, hogy ezt jól jegyezze meg, ha tovább akar spekulálni. Most pedig takarodjon a pokolba, holnapig nincs szükségem magára... De vigyázzon: ne butáskodjon!

Liputyin lóhalálában rohant haza.

4

Már régen gondoskodott egy idegen névre szóló útlevélről. Még elképzelni is furcsa, hogy ennek az akkurátus embernek - aki egy kis családi zsarnok volt, mindenesetre hivatalnok (még ha fourier-ista is), mindenekelőtt pedig pénzes ember és uzsorás - már réges-rég az a fantasztikus gondolata támadt, hogy a biztonság kedvéért beszerzi ezt az útlevelet, hogy a segítségével külföldre szökjön, *ha*... mert hiszen feltételezte ennek a *ha*-nak a lehetőségét, bár természetesen ő maga sem tudta soha megfogalmazni, hogy mit is jelenthet tulajdonképpen ez a *ha*...

De most egyszeriben magától megfogalmazódott, mégpedig a legváratlanabb módon. Az a kétségbeesett gondolat, amellyel belépett Kirillovhoz - miután Pjotr Sztyepanovics ráförmedt a járdán: „bar-rom" -, abban állt, hogy mindjárt holnap, mihelyt virrad, itthagy mindent, és kivándorol külföldre. Aki nem hiszi, hogy ilyen elképesztő dolgok manapság is előfordulnak mindennapi életünkben, ám ismerkedjenek meg valamennyi jelenleg külföldön élő orosz emigráns életrajzával. Egy sem szökött el okosabb és reálisabb okokból. Mindenütt a rémképeknek ugyanaz a szertelen birodalma, semmi több.

Hazaszaladva azzal kezdte, hogy bezárkózott, elővette vászontáskáját, és görcsös sietséggel csomagolni kezdett. Legfőbb gondját a pénz okozta meg az, hogy mennyit és hogyan sikerül megmentenie. Éppenséggel megmenteni, mert az ő elképzelése szerint most már egy órát sem lehetett késlekedni, és virradatkor az országúton kellett lennie. Azt sem tudta, hogyan ül vonatra; az a homályos elhatározás született benne, hogy valahol messze a várostól, a második vagy a harmadik nagy állomáson száll fel, odáig pedig akár gyalog is elvergődik. Ilyen módon: ösztönösen és gépiesen bajlódott a táskával, mialatt csak úgy viharzottak fejében a gondolatok, majd hirtelen megállt, mindent abbahagyott, és mély sóhajjal végignyúlt a díványon.

Világosan érezte, sőt most már bizonyosan tudta, hogy szökni ugyan valószínűleg megszökik, de azt a kérdést: Satov *előtt* vagy *után* kellene-e megszöknie - most már végképp nem tudja megoldani; hogy ő most csak egy érzéketlen, ormótlan test, tehetetlen tömeg, amelyet egy rettenetes külső erő mozgat; hogy bár van útlevele, és bár megszökhetne Satov elől (mert máskülönben minek kellene ennyire sietni?), mégsem szökik meg sem Satov előtt, sem Satov elől, hanem éppenséggel Satov után, és ez most már olyan, mint egy aláírt, megpecsételt határozat. Bezárkózva és a díványon fekve, elviselhetetlen szorongás közepette, pillanatonként összerezzenve, és saját magán csodálkozva, hol sóhajtozva, hol mozdulatlanná dermedve húzta ki valahogy másnap délelőtt tizenegy óráig, és ekkor következett be hirtelen az a várva várt lökés, amely egyszeriben meghatározta, mit döntsön. Tizenegy órakor, mihelyt kinyitotta az ajtót, és kiment a háza népe közé, mindjárt még őtőlük megtudta, hogy a szökött Fegyenc Fegykát, azt a haramiát, aki mindenkit rettegésben tartott, templomokat rabolt ki, legutóbb pedig még gyilkolt és gyújtogatott is - és aki után nyomozott a rendőrség, de mindeddig nem tudta elfogni - virradatkor holtan találták a várostól hétversztányira, ott, ahol az országútról a mezei útra, Zaharjino felé kell kanyarodni, és hogy már erről beszél az egész város. Rögtön hanyatt-homlok kifutott a házból, hogy részleteket tudjon meg, és meg is tudta először azt, hogy Fegykát, akit bezúzott fejjel találtak, minden jel szerint kirabolták, másodszor, hogy a rendőrség erősen gyanakszik, sőt csaknem biztos adatok alapján következtet is arra, hogy az a spigulini Fomka ölte meg, akivel együtt - kétségtelenül ő, Fegyka - meggyilkolta Lebjadkinékat, és felgyújtotta a házukat, de aztán már útközben vita támadt köztük a Lebjadkintól elrabolt nagy összeg miatt, amelyet Fegyka állítólag eldugott... Liputyin elrohant Pjotr Sztyepanovics lakására is, és a hátsó lépcsőnél, titokban, sikerült megtudnia, hogy Pjotr Sztyepanovics ugyan későn, éjfél után egy óra tájban tért haza, de egész éjjel igen nyugodalmasan méltóztatott aludni egészen reggel nyolc óráig. Természetesen kétség sem férhetett ahhoz, hogy a

haramia Fegyka halálában jóformán semmi szokatlan sem volt, és hogy az ilyen végkifejletek éppen az effajta pályákon fordulnak elő a leggyakrabban, de azoknak a végzetes szavaknak az egybeesése a jövendölés azonnali beteljesülésével - „Fegyka ma este utoljára ivott vodkát” - annyira szembeötlő volt, hogy egy percig sem habozott többé. A lökést megkapta; mintha egy nagy kő zuhant volna rá, és örökre szétzúzta volna. Hazatérve szótlanul az ágy alá rúgta táskáját, este pedig legelsőnek jelent meg a kitűzött időben a Satovval való találkozás céljára megjelölt helyen; igaz, hogy ezúttal is a zsebében lapult az útlevél...

ÖTÖDIK FEJEZET

A vándor asszony

1

Liza katasztrófája és Marja Tyimofejevna halála nyomasztó hatást tett Satovra. Már említettem, hogy akkor reggel futólag találkoztam vele, és úgy rémlett, mintha nem volna eszén. A többi közt megemlítette, hogy az előző este kilenc órakor (tehát három órával a tűz előtt) járt Marja Tyimofejevnánál. Reggel elment, hogy megnézze a hullákat, de ha jól tudom, azon a délelőttön nem tett sehol semmilyen vallomást. Estefelé azonban valóságos vihar támadt a lelkében, és... alighanem határozottan állíthatom, hogy sötétedéskor volt olyan pillanat, amikor fel akart állni, hogy máris menjen és - elmondjon mindent. Hogy mi volt az a *minden* - azt csak ő maga tudta. Természetesen semmit sem ér el, csupán kiszolgáltatja magát. Semmilyen bizonyítékok sem álltak rendelkezésére ahhoz, hogy leleplezze az előbb elkövetett gaztettet, és hát neki magának is pusztán homályos sejtései voltak, amelyek csak az ő szemében jelentettek egyet a teljes meggyőződéssel. De ő kész volt tönkretenni magát csupán azért, hogy „széttapossa azokat a bitangokat" - ezek a saját szavai. Pjotr Sztyepanovics helyesen sejtette meg előre, hogy Satovnak lesz egy ilyen ingere, és maga is tudta: nagy kockázatot vállal azzal, hogy másnapra halasztja újabb szörnyű szándékának megvalósítását. Ebben erősen közrejátszott szokásos önteltsége és megvetése mindezekkel az „incifinci alakokkal", különösen pedig Satovval szemben. Satovot már régóta megvetette „pityergős idiótasága" miatt, ahogy még külföldön nyilatkozott róla, és szilárdan bízott abban, hogy könnyen elbánik egy ilyen együgyű emberrel, vagyis nem téveszti szem elől egész nap, és a veszély első pillanatában elvágja az útját. Pedig hát a „bitangokat", ha csak egy kis időre is, csupán egy egészen váratlan körülmény mentette meg, amelyet ők egyáltalán nem láttak előre...

Este hét óra után (vagyis éppen akkor, amikor a *mieink* összegyűltek Erkelnél, és méltatlankodva, izgatottan várták Pjotr Sztyepanovicsot) Satov gyertyavilág nélkül, sötétben, fejfájással és enyhe hidegrázással, elnyúlva feküdt az ágyán; tépelődött, dühöngött, próbált dönteni, de semmire se tudta végleg elszánni magát, és átkozódva előre érezte, hogy mindez nem vezet semmire. Apránként tünékeny álomba bódult, és valami rémképhez hasonlót látott: azt álmodta, hogy zsinegekkel körülcsavarva, tetőtől talpig megkötözve fekszik az ágyán, közben szörnyű dörömbölés hallatszik az egész házban és Kirillov szárnyépületében: verik a kerítést, a kaput, az ő ajtaját, úgyhogy remeg belé az egész ház, és egy távoli, ismerős, de az ő számára gyötrelmes hang panaszosan hívogatja. Hirtelen felocsúdott, és felült az ágyban. Meglepetésére tovább dörömböltek a kapun, bár korántsem olyan erős ütésekkel, mint álmában rémlett, de sűrűn és makacsul, s az a furcsa és „gyötrelmes" hang, jóllehet egyáltalán nem panaszosan, sőt ellenkezőleg, türelmetlenül és ingerülten, még mindig harsogott lent a kapunál; időnként belevegyült egy másik, tartózkodóbb és hétköznapibb hang is. Felugrott, kinyitotta a szellőzőablakot, és kidugta a fejét.

- Ki az?! - kiáltotta, és a szó szoros értelmében megdermedt a félelemtől.

- Ha maga Satov - válaszolták élesen és keményen -, akkor kérem, legyen szíves nyíltan és becsületesen kijelenteni, hajlandó-e engem beengedni, vagy nem!

Nem tévedett: megismerte ezt a hangot.

- Marie!... Te vagy az?

- Én, én, Marja Satova, és biztosítom magát, hogy egy perccel sem tarthatom fel tovább a bérkocsit.

- Rögtön... csak gyertyát... - kiáltott le gyenge hangon Satov. Aztán rohant gyufát keresni. A gyufa, mint ilyen esetekben történni szokott, sehogy sem akart előkerülni. Satov gyertyástul a padlóra ejtette a tartót, és mihelyt odalenn ismét felharsant a türelmetlen hang, otthagyott mindent, és hanyatt-homlok futott lefelé a meredek lépcsőn, hogy kinyissa a kiskaput.

- Legyen szíves, fogja meg a táskámat, amíg elszámolok ezzel a fajankóval! - E szavakkal fogadta odalent Marja Satova, és a kezébe nyomta vitorlavászonból való, bronzszögekkel kivert, drezdai gyártmányú, meglehetősen könnyű, olcsó kézitáskáját. Ő maga pedig ingerülten rátámadt a kocsisra. - Merem állítani, hogy túl sokat kér. Abban, hogy a kelleténél egy álló órával tovább hurcolt engem az itteni sáros utcákon, csakis maga a hibás, mert hisz maga nem tudta, hol van ez a buta utca meg ez az ostoba ház. Szíveskedjék elvenni a harminc kopejkát, és győződjék meg, hogy egy garassal sem kap többet.

- De nagyságod maga emlegette folyton a Voznyeszenszkaja utcát, ez pedig a Bogojavlenszkaja: hát hol van innét az a Voznyeszenszkaja! Agyonhajszoltatta velem a heréltet!

- Voznyeszenszkaja, Bogojavlenszkaja - ezeket az ostoba neveket magának mind jobban kell ismerni, mint nekem, mert maga idevaló, ráadásul nincs is igaza: én legelőször is a Filippov házat említettem, maga meg igenis azt állította, hogy ismeri. Mindenesetre holnap bepanaszolhat a békebírónál, de most kérem, hagyjon békében.

- Itt van, itt van, még öt kopejka! - mondta Satov, gyorsan előkapott a zsebéből egy ötöst, és odaadta a bérkocsisnak.

- Kérem, legyen szíves, ne tegye ezt, ne merészelje! - fortyant fel Mme Satova, de a bérkocsis már elindította a „heréltet", Satov pedig megragadta az asszony karját, és bevonszolta a kapun.

- Hamar, Marie, hamar... ez mind szamárság, de... hogy összeáztál! Lassabban, itt felfelé megyünk - de kár, hogy nincs világosság -, meredek a lépcső, fogóddz erősen, jó erősen, no de már itt is van az én kis szobám. Ne haragudj, hogy nincs világ... Azonnal!

Felemelte a gyertyatartót, de a gyufa még sokáig nem került elő. Satova úrnő némán és mozdulatlanul állva várakozott a szoba közepén.

- Hál' istennek, no végre! - kiáltott fel boldogan Satov, ahogy világot gyújtott. Marja Satova végigfuttatta tekintetét a kis szobán.

- Mondták nekem, hogy pocsék a szállása, de ilyennek mégsem képzeltem - mondta utálkozva, és az ágy felé indult. - Jaj, de elfáradtam! - folytatta, és ernyedt arccal leült a kemény ágyra. - Kérem, tegye le a táskát, és üljön le a székre. Különben ahogy akarja, csak ne ácsorogjon itt előttem. Rövid ideig magánál maradok - amíg munkát találok -, mert nem ismerek itt senkit és semmit, és pénzem sincs. De ha zavarom, ismételten kérem, szíveskedjék most rögtön megmondani; ez kötelessége is, ha becsületes ember. Holnap mégiscsak el tudok adni valamit, hogy kifizethessem a szállodát, de a szállodába már maga kísérjen el... Jaj, de nagyon elfáradtam!

Satov minden ízében megremegett.

- Nem kell, Marie, nem kell szálloda! Miféle szállodáról beszélsz? Minek az? Minek?

Könyörögve összetette a kezét.

- No, ha meg is lehetünk szálloda nélkül, azért csak tisztázni kell a dolgot. Ne felejtse el, Satov, hogy két hétig és néhány napig házasságban éltünk Genfben, immár három éve, hogy különváltunk, egyébként minden különösebb veszekedés nélkül. De ne gondolja, hogy azért jöttem vissza, hogy bármit is felújítsak a régi ostobaságokból. Azért jöttem vissza, hogy munkát keressek, és ha éppen ebbe a városba, hát csak azért, mert nekem teljesen mindegy. Nem azért jöttem, hogy bármit is megbánjak; legyen szíves, ne is gondoljon ilyen butaságot.

- Ó, Marie! Ez fölösleges volt, egészen fölösleges! - dörmögte alig érthetően Satov.

- Ha pedig így van, ha annyira felvilágosult, hogy ezt is meg tudja érteni, akkor bátorkodom hozzátenni, hogy részben azért fordulok most magához, és azért jöttem a lakására, mert korántsem tartottam gazembernek soha, sőt talán sokkal különbnek, mint más... bitangokat!...

Csak úgy villámlott a szeme. Bizonyára sokat szenvedett valamiféle „bitangoktól".

- És kérem, legyen nyugodt, egyáltalán nem gúnyból mondtam az imént, hogy maga jó. Nyíltan beszéltem, minden fellengzés nélkül; azt ugyanis utálom. De hát ez mind badarság. Én mindig reméltem: magának lesz annyi esze, hogy nem untat... Jaj, elég, elfáradtam!

És elgyötört, fáradt tekintetével hosszan Satovra nézett, aki ötlépésnyire, de a szoba túlsó falánál állt előtte, és félénken, mégis valahogy megújhodva hallgatta, az arca meg úgy vonaglott, mint még soha. Ez az erős és érdes ember, aki örökké berzenkedett, egyszeriben egészen ellágyult és felragyogott. Lelkében remegve, valami szokatlan, egészen váratlan érzés éledezett. Noha már három éve felbomlott a házasságuk, ez a háromévi távollét nem szorított ki a szívéből semmit. Sőt lehet, hogy e három év alatt mindennap róla álmodott, arról a drága lényről, aki valamikor azt mondta neki: „szeretlek". Mivel ismerem Satovot, határozottan állítom, soha nem engedte volna meg magának még azt az ábrándot sem, hogy egy nő azt mondhassa neki: „szeretlek". Szűzies és a vadságig szégyenlős volt, magát ijesztő torzszülöttnek tartotta, gyűlölte az arcát is, a természetét is, és mindig valami szörnyeteghez hasonlította magát, amelyet vásárokon lehetne mutogatni. Mindezeknek következtében mindennél többre tartotta a becsületességet, mindenkori meggyőződésének a fanatizmusig átadta magát, komor volt, büszke, haragos és szűkszavú. De most itt van az az egyetlen lény, aki két hétig szerette (ő mindig, de mindig hitte ezt!) - az a lény, akit mérhetetlenül különbnek tartott magánál, noha teljesen tisztában volt Marja eltévelyedéseivel; az a lény, akinek mindent, *mindent* meg tudott bocsátani (ez nem is lehetett kérdéses, sőt valahogy fordítva volt: úgy érezte, hogy mindenben ő a hibás az asszonnyal szemben); ez a nő, ez a Marja Satova egyszeriben megint itt van az ő házában, megint itt ül előtte... ezt szinte nem is tudta felfogni! Annyira elámult, ez az esemény, olyan sok félelmetest, de egyúttal olyan sok boldogságot is tartogatott számára, hogy természetesen nem tudott, de talán nem is akart, sőt félt magához térni. Ez álom volt. De amikor Marja ránézett azzal az elgyötört tekintetével, egyszerre ráeszmélt, hogy ez az annyira szeretett lény szenved, talán nagyon megbántották. Elszorult a szíve. Fájó lélekkel vette szemügyre az asszony vonásait: erről a fáradt arcról már rég eltűnt az első ifjúság ragyogása. Igaz, még mindig szép volt, az ő szemében ugyanolyan gyönyörű, mint régen. (Valójában huszonöt év körüli, meglehetősen erős testalkatú, a közepesnél nagyobb termetű - Satovnál magasabb -, dús sötétszőke hajú, halvány, tojásdad arcú nő volt; nagy, sötét szeme most lázas fényben csillogott.) De azt a régi, naivan könnyelmű, természetes energiát, amelyet Satov olyan jól ismert, mogorva ingerültség, kiábrándultság, szinte már cinizmus váltotta fel, amelyet még nem szokott meg, és ő maga is terhesnek érzett. De ami a legfontosabb: beteg volt, Satov ezt mindjárt világosan látta. Bármennyire félt is tőle, hirtelen odalépett hozzá, és megragadta mind a két kezét.

- Marie... nézd... te talán nagyon kimerültél, ne haragudj, az istenért... Elfogadnál, mondjuk, legalább egy kis teát, igen? A tea nagyszerűen felfrissít, jó? Szeretném, ha elfogadnád!...

- Mit unszol annyit, persze hogy elfogadom, milyen gyerekes még most is. Ha tud, adjon. Milyen szűk ez a szoba! És milyen hideg van itt!

- Ó, rögtön hozok fát, fát... nekem van fám! - Satov máris serényen sürgött-forgott. - Fát... vagyis... de különben teát is mindjárt hozok - mondta szinte kétségbeesett elszánással legyintve, és felkapta sapkáját.

- Hová megy? Egyszóval tea sincs itthon?

- Lesz, lesz, lesz, rögtön lesz minden... én... - Lekapta a polcról a revolverét.

- Mindjárt eladom ezt a revolvert... vagy zálogba teszem...

- Micsoda ostobaság, és mennyi időbe telik! Itt van az én pénzem, ha magának nincs semmije, fogja, azt hiszem, nyolcvan kopejka; ennyi az egész. Valóságos bolondokháza ez.

- Nem kell, nem kell a te pénzed, rögtön jövök, egy pillanat... én revolver nélkül is...

Azzal egyenest Kirillovhoz rohant. Ez bizonyára vagy két órával azelőtt történt, hogy Pjotr Sztyepanovics és Liputyin felkereste Kirillovot. Satov és Kirillov, bár egy udvarban laktak, jóformán sosem látták egymást, ha pedig mégis találkoztak, nem köszöntek és nem elegyedtek szóba egymással: túl sokáig „feküdtek” együtt Amerikában.

- Kirillov, magának mindig van teája; van most is teája meg szamovárja?

Kirillov, aki fel s alá járt (szokása szerint egész éjjel, a szoba egyik sarkából a másikba), hirtelen megállt, és fürkészően, de egyébként minden különösebb meglepetés nélkül tekintett a berohanó Satovra.

- Tea is van, cukor is van, szamovár is van. De szamovár nem kell, a tea forró. Üljön le, és igyon csak úgy.

- Kirillov, mi együtt feküdtünk Amerikában... Hozzám most eljött a feleségem... Én... Adjon teát... A szamovár is kell.

- Ha a felesége itt van, akkor szamovár is kell. De szamovárt majd később. Most egyelőre vigye el az asztaltól a teáskannát. Forró, egészen forró. Vigye az egészet; vigyen cukrot is; mind. Kenyeret... Sok kenyeret; mind. Van borjúhús. Pénz is egy rubel.

- Adja ide, barátom, holnap megadom! Hej, Kirillov!

- Ez az a felesége, aki Svájcban volt? Ez jó. És az, hogy maga is berohant, az is jó.

- Kirillov! - kiáltotta a teáskannát a könyöke alá, a cukrot és a kenyeret meg a két kezébe kapva Satov. - Kirillov! Ha... ha... le tudna mondani szörnyű rögeszméjéről, és eldobná azt az ateista agyrémet... ó, micsoda ember volna maga, Kirillov!

- Látszik, hogy Svájc után is szereti a feleségét. Ez jó, hogy Svájc után is. Ha tea kell, jöjjön megint. Jöhet egész éjjel, én egyáltalán nem alszom. Szamovár lesz. Tessék a rubel, vigye. Menjen vissza a feleségéhez, én itt maradok, és magára meg a feleségére gondolok.

Marja láthatóan elégedett volt Satov gyorsaságával, és szinte mohón látott hozzá a teához, de szamovárért nem kellett szaladni: csupán egy fél csészével ivott, és csak egy kis falat kenyeret evett. A borjúhúst undorral, ingerülten visszautasította.

- Te beteg vagy, Marie, minden olyan beteges rajtad... - jegyezte meg Satov bátortalanul, ahogy félénken ott szorgoskodott az asszony körül.

- Persze hogy beteg, üljön le, kérem. Honnan vette a teát, ha nem volt?

Satov futólag, röviden ejtett néhány szót Kirillovról. Marja már hallott róla egyet-mást.

- Tudom, hogy őrült; elég, kérem; sok bolond van a világon! Tehát maga Amerikában volt? Hallottam, írt onnan.

- Igen, én... én Párizsba írtam.

- Elég, beszéljen, kérem, valami másról. Maga meggyőződésből szlavofil?

- Hát... én nem egészen... Mivel orosznak lenni nem lehet, hát szlavofil lettem - mondta torz mosollyal, az olyan ember erőlködésével, aki rosszkor és kényszeredetten szellemeskedik.

- Hát maga nem orosz?

- Nem, nem vagyok orosz.

- Eh, ez mind ostobaság! Üljön le már végre, kérem. Mit jön-megy folyton ide-oda? Azt hiszi, hogy magamon kívül vagyok? Lehet, hogy csakugyan önkívületben leszek. Azt mondja, csak ketten vannak a házban?

- Ketten... odalent...

- És még mindig olyan okosak. Mi van odalent? Azt mondta, hogy odalent...

- Nem, semmi.

- Hogyhogy semmi? Tudni akarom!

- Csak azt akartam mondani, hogy most ketten vagyunk az udvarban, de azelőtt Lebjadkinék is itt laktak... odalent...

- Ez az a nő, akit ma éjjel meggyilkoltak? - riadt fel hirtelen Marja. - Hallottam. Mihelyt ideérkeztem, hallottam. Tűzvész volt maguknál?

- Igen, Marie, igen, és talán szörnyű gazságot követek el ebben a pillanatban azzal, hogy megbocsátok a gazembereknek... - mondta hirtelen felállva, és mindkét kezét mintegy megszállottan feltartva megint járkálni kezdett a szobában.

De Marie nem egészen értette. Szórakozottan hallgatta a válaszokat; csak kérdezgetett, de nem figyelt oda.

- Remek dolgok történnek maguknál. Ó, milyen aljas ez az egész! És milyen gazemberek valamennyien! De üljön már le végre, kérem, ó, hogy idegesít! - mondta, és teljesen kimerülve a párnára hajtotta fejét.

- Nem teszem többé, Marie... Talán jó lenne, ha lefeküdnél.

Marja nem felelt, hanem teljesen elernyedve behunyta a szemét. Sápadt arca olyan lett, akár a halotté. Szinte egy pillanat alatt elaludt. Satov körülnézett, megigazította a gyertyát, még egyszer nyugtalanul az asszony arcára tekintett, maga előtt keményen összekulcsolta a kezét, és lábujjhegyen kiment a szobából a pitvarba. A lépcsőházba kiérve, arccal egy sarokba dőlt, és így állt vagy tíz percig némán és mozdulatlanul. Tovább is ott állt volna, de lentről óvatos, halk lépések hallatszottak. Valaki jött felfelé. Satovnak eszébe jutott, hogy elfelejtette bezárni a kiskaput.

- Ki az? - kérdezte suttogva.

Az ismeretlen látogató nem válaszolt, csak jött felfelé ráérősen. Amikor felért, megállt, a sötétben lehetetlen volt felismerni; egyszer csak óvatos kérdés hallatszott:

- Ivan Satov?

Satov megmondta a nevét, de rögtön előrenyújtotta a karját, hogy megállítsa a jövevényt; ám az maga ragadta meg a kezét, és Satov úgy összeborzadt, mintha valami szörnyű hüllőhöz ért volna.

- Maradjon itt - súgta gyorsan -, ne jöjjön be, most nem fogadhatom. Visszajött hozzám a feleségem. Kihozom a gyertyát.

Amikor visszatért a kis gyertyával, látta, hogy valami fiatal tisztecske áll előtte: a nevét nem tudta, de már látta valahol.

- Erkel - mutatkozott be a fiatalember. - Virginszkijnél találkoztunk.

- Emlékszem; maga csak ült és jegyzett. Ide hallgasson - fortyant fel hirtelen Satov, magából kikelve közelebb lépett hozzá, de változatlanul suttogva beszélt -, az imént, amikor megragadta a kezemet, egy jelt adott a sajátjával. De tudja meg, hogy köpök ezekre a jelekre, mindenre! Én nem ismerem el, nem akarom... És most könnyen lelökhetem a lépcsőről, tudja?

- Nem, semmi ilyesmit nem tudok, és végképp nem tudom, miért haragudott meg ennyire - válaszolta jámboran, szinte gyermetegen a vendég. - Én csak egy üzenetet hoztam, azért jöttem, és ami a fő, nem akarom fecsérelni az időt. Magánál van egy nyomdagép, amely nem a magáé, és amelyről, mint maga is tudja, számadással tartozik. Azt az utasítást kaptam, hogy követeljem magától: azt a gépet mindjárt holnap, pontosan este hét órakor adja át Liputyinnak. Ezenkívül azt is üzenik, hogy többé soha semmit nem követelnek magától.

- Semmit?

- Semmit a világon. Teljesül a kérése, egyszer s mindenkorra kizárják. Határozottan utasítottak, hogy ezt közöljem magával.

- Kik utasították?

- Azok, akik megtanítottak erre a jelre.

- Maga külföldről jött?

- Én... azt hiszem, ez magának teljesen mindegy.

- Eh, az ördögbe! De miért nem jött előbb, ha ezt a parancsot kapta?

- Bizonyos utasításokat követtem, és nem voltam egyedül.

- Értem, értem, hogy nem volt egyedül... Eh, az ördög!... De miért nem maga Liputyin jött ide?

- Tehát holnap pontosan este hat órakor eljövök magáért, és együtt indulunk oda gyalog. Hármunkon kívül senki sem lesz ott.

- Verhovenszkij ott lesz?

- Nem, nem lesz ott. Verhovenszkij holnap elutazik a városból; délelőtt tizenegykor.

- Mindjárt gondoltam - suttogta dühösen Satov, és ököllel a saját csípőjére csapott -, megszökött a bitang!

Izgatottan elgondolkozott. Erkel figyelmesen nézte, és szótlanul várt.

- De hogy veszik át? Hisz azt nem lehet egyszerre csak úgy kézbe fogni és elvinni!

- Nem is lesz rá szükség. Maga csak megmutatja a helyet, mi pedig csupán meggyőződünk róla, hogy valóban ott van elásva. Mert hiszen mi csak azt tudjuk, merre van az a hely, de magát a helyet nem ismerjük. Vagy talán megmutatta még valakinek azt a helyet?

Satov rátekintett.

- Maga, éppen maga, egy ilyen kisfiú, egy ilyen buta kisfiú, maga is belemászott a feje búbjáig, mint egy birka? Eh, de hát épp az ilyen csemege kell őnekik! No menjen! E-eh! Az a gazfickó mindnyájukat becsapta és megszökött.

Erkel nyugodtan és derűsen nézett rá, de mintha nem értette volna.

- Verhovenszkij szökött meg, Verhovenszkij! - mondta dühösen, fogcsikorgatva Satov.

- De hisz még itt van, nem utazott el. Csak holnap indul - jegyezte meg szelíden és meggyőzően Erkel. - Külön megkértem, hogy tanúként legyen jelen; voltaképpen őhozzá küldtek engem - közölte olyan bizalmasan, mint egy tapasztalatlan fiatal gyerek. - De ő az elutazás ürügyével, sajnos, nem vállalta; különben hát csakugyan siet is valami miatt.

Satov még egyszer sajnálkozva tekintett a kis együgyűre, de aztán legyintett, mintha azt gondolná: „Érdemes is ezt sajnálni!”

- Jó, ott leszek - vágta oda hirtelen -, most pedig mars, takarodj!

- Tehát pontosan hat órakor - mondta udvariasan meghajolva Erkel, és ráérősen lefelé indult a lépcsőn.

- Tökfilkó! - kiáltotta utána felülről Satov: nem bírta türtőztetni magát.

- Tessék? - kérdezte már lentről a fiatalember.

- Semmi, csak menjen.

- Azt hittem, mondott valamit.

2

Erkel olyan „tökfilkó” volt, akinek a fejéből csak a fő, az irányító értelem hiányzott, de kisebb, alárendelt értelem volt benne elég, sőt szinte még ravaszság is. Mint a „közös ügy”, kivált pedig Pjotr Verhovenszkij gyermekien odaadó, fanatikus híve, az ő utasítására cselekedett, amelyet akkor kapott, amikor a *mieink* megállapodtak az ülésükön, és kiosztották a másnapi szerepeket. Pjotr Sztyepanovicsnak, amikor neki szánta a követ szerepét, sikerült vagy tíz percig külön beszélgetnie vele. A végrehajtó tevékenység életszükséglet volt a kissé korlátolt, sekélyes alkatnak, amely örökké arra vágyódott, hogy alárendelje magát a mások akaratának, no persze csakis a „közös” vagy valami „nagy” ügy érdekében. De ez sem sokat számított, mert az Erkelhez hasonló kis fanatikusok csak úgy tudják felfogni az eszme szolgálatát, ha összekapcsolják magával azzal a személlyel, aki az ő fogalmaik szerint kifejezi azt az eszmét. Az érző szívű, kedves és jó Erkel talán a legérzéketlenebb volt a Satov ellen készülő gyilkosok között, úgyhogy minden személyes gyűlölet és szemrebbenés nélkül vett volna részt meggyilkolásában. Például: azt az utasítást kapta, hogy mialatt megbízatását teljesíti, egyebek között alaposan kémlelje ki Satov körülményeit, így hát amikor Satov a lépcsőházban fogadta, és hirtelen hevében - minden bizonnyal észre se véve - kikottyantotta, hogy visszatért hozzá a felesége, Erkelben mindjárt volt annyi ösztönös ravaszság, hogy

tovább a legcsekélyebb érdeklődést sem mutatta, jóllehet a fején átvillant az a sejtés, hogy az asszony visszatérésének nagy jelentősége lehet vállalkozásuk sikerét illetően...

Lényegében így is volt: csakis ez a tény mentette meg a „bitangokat" Satov szándékától, ugyanakkor pedig segített is nekik „megszabadulni" tőle magától... Először is egészen felkavarta Satovot, kizökkentette a kerékvágásból, megfosztotta szokott óvatosságától és éleslátásától. Saját biztonságának a gondolata most a legkevésbé sem fordulhatott meg fejében, mert egészen mással volt tele. Ellenkezőleg: szinte lelkesen elhitte, hogy Pjotr Verhovenszkij holnap elszökik: ez annyira összevágott az ő gyanújával! Szobájába visszatérve visszaült a sarokba, és mindkét könyökét a térdére támasztva, a tenyerébe rejtette arcát. Keserű gondolatok gyötörték...

Majd megint felemelte a fejét, és lábujjhegyre állva odament Marjához, hogy megnézze: „Úristen! Hisz mindjárt holnap reggel kitör rajta a láz, talán már most elkezdődött! Nyilván meghűlt. Nem szokta meg ezt a szörnyű éghajlatot, azonkívül ez a harmadosztályú kocsi, körös-körül eső meg szélvihar, neki pedig csak egy szellős kis köpenye, jóformán semmi ruhája... És éppen most hagyjam el, segítség nélkül?! A táskája, a táskája is milyen kicsi, könnyű,ráncos, legfeljebb tíz font! Hogy eltörődött szegény, mennyit szenvedett! Csak büszkeségből nem panaszkodik. De ingerült, nagyon ingerült! Ezt a betegség teszi: egy angyal is ingerült lesz, ha beteg. Bizonyára száraz és forró a homloka, és milyen karikás a szeme, és... és mégis milyen gyönyörű ez a tojásdad arc meg ez a dús haj, milyen..."

Gyorsan elfordította a szemét, gyorsan elment onnan, mintha félne még a gondolatától is annak, hogy valami mást lásson benne, mint szerencsétlen, elgyötört lényt, akin segíteni kell. „Ugyan miféle *reményről* lehetne itt szó?! Ó, milyen aljas, milyen hitvány is az ember!" Azzal visszament a szögletébe, leült, tenyerébe hajtotta az arcát, és megint ábrándozott, megint emlékeket idézett fel... és megint felcsillant benne a remény.

„Jaj de elfáradtam, de elfáradtam!" - jutott eszébe Marja felkiáltása, el-elcsukló, halk hangja. „Úristen! Most hagyjam el, amikor nyolcvan kopejkája van: ideadta azt a kis ócska pénztárcáját! Azért jött, hogy állást keressen - ugyan mit ért ő az álláskereséshez, mit értenek ők Oroszországhoz?! Hisz ezek olyanok, mint a szeszélyes gyermekek, örökké csak a maguk teremtette légvárakkal törődnek; és hogy haragszik szegény, amiért Oroszország nem hasonlít az ő külföldi ábrándképeikhez! Ó, szerencsétlenek, ó, ártatlanok!... De valóban hideg van itt..."

Eszébe jutott, hogy Marja panaszkodott, ő pedig megígérte, hogy befűt a kályhába. „A fa itt van, be lehet hozni, csak fel ne ébresszem. Egyébként úgy is lehet. De mit csináljak a borjúhússal? Ha felkel, esetleg enni akar... No, majd később; Kirillov egész éjjel fenn van. Mivel takarhatnám be; olyan mélyen alszik, de bizonyára fázik is, fázik."

Újra odament, hogy megnézze Marját; az asszony ruhája egy kissé felgyűrődött, úgyhogy a jobb lába térdig kilátszott. Satov gyorsan, szinte rémülten elfordult, levetette meleg kabátját, és ócska hosszúkabátjában maradva, félre nézve, betakarta a födetlenül maradt lábszárat.

A tűzifa meggyújtása, a lábujjhegyen járás, az alvó Marja nézegetése, az ábrándozás a sarokban, majd megint az alvó asszony nézegetése sok időt elvett. Eltelt vagy két-három óra. Hát éppen ez alatt az idő alatt járt Verhovenszkij és Liputyin Kirillovnál. Végül Satov is elszunnyadt a szögletben. Majd az asszony sóhaja hallatszott; felébredt, hívta Satovot, ő meg úgy ugrott fel, mint egy bűnös.

- Marie! Majdnem elaludtam... Jaj, milyen gazember is vagyok, Marie!

Az asszony felült, meglepődve nézett körül, mintha nem tudna rájönni, hol is van, majd hirtelen egészen felriadt, és dühösen méltatlankodni kezdett:

- Elfoglaltam az ágyát, és a fáradtságtól szinte magamon kívül elaludtam; miért nem költött fel? Hogy merte ezt? Hogy merészelte azt gondolni, hogy én a terhére akarok lenni?

- Hát hogy költhettelek volna fel, Marie?

- Megtehette volna, meg kellett volna tennie! A maga számára nincs itt másik ágy, én meg elfoglaltam a magáét. Nem lett volna szabad fonák helyzetbe hoznia. Vagy azt hiszi, azért jöttem, hogy éljek a maga jótéteményeivel? Azonnal tessék elfoglalni az ágyát, én pedig a székekre fekszem le a sarokban.

- Annyi szék nincs, Marie, de meg nincs is mivel megágyazni.

- No, akkor a puszta padlóra fekszem. Különben magának kellene a padlón aludnia. A padlón akarok, rögtön.

Felállt, lépni akart, de valami hirtelen támadt, roppant erős, görcsös fájdalom mintha egy csapásra elvette volna minden erejét és egész határozottságát: hangos nyögéssel visszarogyott az ágyra. Satov odaszaladt, de Marie, arcát a párnába temetve, megragadta a kezét, és teljes erővel szorongatni, tördelni kezdte a sajátjával, így tartott ez egy percig.

- Marie, lelkem, ha kell, itt van Frenzel doktor, nagyon jól ismerem... Elszaladnék érte.

- Badarság!

- Hogyhogy badarság?! Mondd, Marie, mid fáj? Mert lehetne borogatni... például a hasadat... Azt orvos nélkül is meg tudom csinálni... Vagy mustártapaszt.

- Mi ez? - kérdezte a fejét felkapva, furcsán az asszony, és rémülten nézett rá.

- Hogyhogy mi ez, Marie? - szólt értetlenül Satov. - Mit kérdezel tulajdonképpen? Ó, Istenem, egészen elvesztettem a fejemet, Marie, ne haragudj, hogy semmit sem értek.

- Eh, hagyjon, nem is a maga dolga, hogy értse. Meg aztán nagyon nevetséges is lenne... - mondta, és keserűen felnevetett. - Beszéljen valamiről. Járkáljon a szobában és beszéljen. Ne álljon itt mellettem, és ne nézzen rám, ezt különösen kérem, már vagy ötszázadszor!

Satov a padlóra meredve járkálni kezdett, és teljes erejével azon igyekezett, hogy ne nézzen Marjára.

- Ne haragudj, Marie, könyörögve kérlek, van itt borjúhús, itt ni, tea is... Olyan keveset ettél az imént...

Az asszony utálkozva, haragosan legyintett. Satov kétségbeesetten elharapta a szót.

- Ide hallgasson, én itt könyvkötőműhelyt akarok nyitni... ésszerű szövetkezeti alapokon. Mivel maga itt él, hát mit gondol: sikerül vagy nem?

- Eh, Marie, nálunk nem olvasnak könyveket, meg aztán nincsenek is. Így hát hogy köttetne ő könyvet?

- Ki az az ő?

- Az itteni olvasó, az itteni lakosság általában.

- Akkor beszéljen világosabban, ne úgy, hogy *ő*, mert senki sem tudja, ki az az ő. Maga a nyelvtant sem ismeri.

- Ez benne van a nyelv szellemében, Marie - dörmögte Satov.

- Jaj, menjen a nyelv szellemével, nagyon untat. Miért nem fog könyveket köttetni az itteni lakos vagy olvasó?

- Mert könyvet olvasni és könyvet köttetni - a fejlődésnek két egészen külön, mégpedig óriási periódusa. Ő először apránként - természetesen évszázadok alatt - rászokik az olvasásra, de értéktelen holminak vélve, csak dobálja, nyúzza a könyvet. A köttetés pedig már a könyv tiszteletét jelenti, vagyis azt jelzi, hogy ő nemcsak az olvasást szerette meg, hanem becses dolognak is tartja a könyvet. Ezt a korszakot még nem érte meg egész Oroszország. Európa már régóta köttet.

- Ez talán túl pedáns, de legalább nem buta mondás, és a három évvel ezelőtti időket juttatja eszembe; három évvel ezelőtt maga néha eléggé szellemes volt.

Ezt is ugyanolyan finnyásan mondta, mint minden eddigi személyes mondatát.

- Marie, Marie - fordult feléje meghatottan Satov. - Ó, Marie! Ha tudnád, hogy ez alatt a három év alatt mennyi minden történt és zajlott le! Később hallottam, hogy állítólag megvetettél, amiért megváltoztattam a meggyőződésemet. De hát kiket hagytam ott? Az eleven élet ellenségeit; elaggott kis liberálisokat, akik félnek tulajdon függetlenségüktől; a gondolat lakájait, a személyiség és a szabadság ellenségeit, a döglődés és a rothadás roskatag hirdetőit! Mi van őnáluk? A rég elavult arany középszer, a legkispolgáribb, legalantasabb tehetségtelenség, irigykedő egyenlősdi saját értékek nélkül; olyan egyenlőség, amilyennek azt egy inas elképzeli, vagy amilyennek ezerhétszázkilencvenhárom franciája elképzelte... És ami a fő, mindenütt bitangok, bitangok és bitangok!

- Igen, sok bitang van - mondta szaggatottan és fájdalmasan az asszony. Kinyújtózva, mozdulatlanul feküdt, mintha nem merne megmoccanni, és fejét egy kissé oldalt a párnára hátrahajtva, fáradt, de égő tekintettel nézte a mennyezetet. Arca sápadt volt, ajka kiszáradt és kicserepesedett.

- Elismered, Marie, elismered! - kiáltott fel Satov. Az asszony tagadóan akart inteni a fejével, de ekkor megint görcsöt kapott. Ismét a párnába rejtette arcát, és egy teljes percig ismét: úgy szorongatta az odaszaladó és a rémülettől szinte megtébolyult Satov kezét.

- Marie, Marie! De hisz ez talán nagyon komoly, Marie!

- Hallgasson... Nem akarom, nem akarom - kiáltotta csaknem dühösen, és megint felfelé fordította az arcát -, ne merjen rám nézni, menjen a részvétével! Járkáljon a szobában, és mondjon valamit, beszéljen...

Satov egészen kétségbeesve megint motyogni kezdett.

- Mivel foglalkozik itt? - kérdezte utálkozó türelmetlenséggel közbevágva az asszony.

- Egy kereskedő irodájába járok. Ha nagyon akarnám, Marie, itt is szép összeget kereshetnék.

- Annál jobb magának...

- Jaj, ne gondolj valami rosszat, Marie, csak úgy mondtam...

- Hát még mit csinál? Mit hirdet? Mert maga nem tud meglenni anélkül, hogy hirdessen valamit; ilyen a természete!

- Az Istent hirdetem, Marie.

- Akiben maga sem hisz. Ezt az eszmét én sohasem tudtam megérteni.

- Hagyjuk, Marie, erről majd máskor.

- Mi volt itt ez a Marja Tyimofejevna?

- Erről is majd máskor, Marie.

- Ne merjen nekem ilyen megjegyzéseket tenni! Igaz az, hogy az ő halálát is azoknak az... embereknek a gonoszsága okozta?

- Okvetlenül - válaszolta fogcsikorgatva Satov.

Marie hirtelen felemelte a fejét, és fájdalmasan azt kiáltotta:

- Ne merjen nekem többet erről beszélni, sohase merjen, sohase merjen!

És megint visszahanyatlott az ágyra: ismét megrohanta az előbbi görcsös fájdalom; ez immár harmadszor történt, de ezúttal nyögése hangosabb lett, kiabálássá erősödött.

- Ó, maga elviselhetetlen ember! Kibírhatatlan ember! - kiáltotta hánykolódva; most már nem kímélte magát, és igyekezett ellökni a mellette álló Satovot.

- Marie, én azt teszem, amit akarsz... én járkálni, beszélni fogok...

- Hát csakugyan nem látja, hogy elkezdődött?

- Mi kezdődött el, Marie?

- Mit tudom én?! Hát talán tudok én valamit is... Ó, én átkozott! Ó, legyen átkozott minden már előre!

- Marie, ha megmondanád, hogy mi kezdődik... akkor én... de hogyan értsem meg, ha csak így...

- Maga fellegjáró, hasznavehetetlen fecsegő! Ó, legyen átkozott minden a világon!

- Marie! Marie!

Satov komolyan arra gondolt, hogy az asszony mindjárt megőrül.

- Hát végtére is csakugyan nem látja, hogy szülőgörcs kínoz? - szólt felemelkedve, és az egész arcát eltorzító, gyötrelmes és félelmetes dühvel nézett rá. - Legyen előre átkozott ez a gyermek!

- Marie! - kiáltott fel Satov, végre-valahára ráébredve, miről van szó. - Marie... De hát miért nem mondtad előbb? - Hirtelen feleszmélt, és erélyes határozottsággal felkapta a sapkáját.

- Hát honnan tudtam volna, mikor beléptem ide? Talán eljöttem volna magához? Nekem azt mondták, hogy majd tíz nap múlva! Hová megy, hová megy? Ne merjen...

- Bábaasszonyért! Eladom a revolvert; most mindenekelőtt pénz kell!

- Ne merjen semmit, ne merjen bábát hívni, csak egy egyszerű öregasszonyt, a pénztárcámban van nyolcvan kopejka... Hisz a falusi asszonyok is bába nélkül szülnek... Ha pedig felfordulok, annál jobb...

- Bába is lesz, öregasszony is lesz. Csak azt nem tudom, hogyan hagyjalak egyedül, Marie!

De miután úgy döntött, hogy jobb, ha minden tombolása ellenére most hagyja egyedül, mint hogyha később marad segítség nélkül, sem a nyögéseire, sem dühös kiáltozására nem is figyelve, a saját lábaiban bízva, hanyatt-homlok rohant lefelé a lépcsőn.

3

Mindenekelőtt Kirillovhoz. Már éjfél után egy óra lehetett. Kirillov a szoba közepén állt.

- Kirillov! A feleségem szül!

- Hogyhogy?

- Szül, gyermeket szül!

- Maga... nem téved?

- Ó, nem, nem, görcsei vannak!... Asszony kell, valami öregasszony, okvetlenül, rögtön... Lehet most szerezni? Magánál sok öregasszony volt...

- Nagyon sajnálom, hogy szülni nem tudok - felelte elgondolkozva Kirillov -, vagyis hát nem szülni nem tudok, hanem úgy cselekedni nem tudok, hogy szüljenek... vagy... Nem, ezt én nem tudom kifejezni.

- Vagyis saját maga nem tud segédkezni a szülésnél; de én nem erről beszélek; öregasszonyt, öregasszonyt, egy egyszerű nénit kérek, ápolónőt, szolgálót!

- Lesz öregasszony, csak esetleg nem rögtön. Ha akarja, helyette én...

- Ó, az lehetetlen; én mindjárt megyek Virginszkajához, a bábához.

- Alávaló nőszemély!

- Ó, igen, Kirillov, igen, de ő a legjobb bába! Ó, igen, áhítat, öröm nélkül, undorral, szitkok, istenkáromlás közepette fog lefolyni az egész - egy ilyen nagy misztérium, egy új lény megjelenése!... Ő már most elátkozza!...

- Ha akarja, én...

- Nem, nem, de amíg én elszaladok (ó, én mindenképp idevonszolom Virginszkaját!), maga időnként menjen oda a lépcsőmhöz, és titokban hallgatózzon, de ne merjen bemenni, mert megijesztené, a világért se menjen be, csak füleljen... nehogy valami szörnyűség történjen. Csak a legvégső esetben menjen be.

- Értem. Itt van még egy rubel. Tessék. Holnap tyúkot akartam, most már nem akarok. Szaladjon gyorsan, szaladjon, ahogy csak bír. Szamovár lesz egész éjjel.

Kirillov semmit sem tudott a Satov ellen szőtt tervekről, sőt eddig sem tudta soha, milyen nagy veszély fenyegeti. Csak annyit tudott, hogy valami régi számadása van „azokkal az emberekkel", és bár némileg maga is belekeveredett ebbe az ügybe néhány külföldi utasítás révén (ezek egyébként igen lényegtelenek voltak, mert ő behatóbban semmiben sem vett részt), az utóbbi időben mindent félredobott, minden megbízást, teljesen kivonta magát mindenféle ügyekből, elsősorban pedig a „közös ügyből", és a szemlélődő életnek adta át magát. Pjotr Verhovenszkij az ülésről azért hívta ugyan Liputyint Kirillovhoz, hogy meggyőződjék: az a meghatározott pillanatban magára vállalja a „Satov-ügyet", de a Kirillovval való megbeszélés során egy szót sem ejtett Satovról, még csak nem is célzott rá - bizonyára azért, mert ezt nem tartotta tapintatosnak, Kirillovot pedig eléggé megbízhatónak -, hanem másnapra halasztotta a dolgot, amikor már mindent elintéznek, Kirillovnak meg már úgyis „mindegy" lesz; Pjotr Sztyepanovics legalábbis így vélekedett róla. Liputyin nagyon is észrevette, hogy Verhovenszkij, ígérete ellenére, egy szóval sem említi Satovot, de Liputyin túlságosan is izgatott volt ahhoz, hogy tiltakozzék.

Satov szélvészként rohant a Muravjina utcába, közben átkozta a végtelennek látszó távolságot.

Virginszkijnél sokáig kellett zörgetni: már rég aludtak mindnyájan. De Satov minden teketória nélkül, teljes erővel dörömbölni kezdett a védőtáblán. A kutya az udvaron majd elszakította a láncát, és dühös ugatásban tört ki. Az egész utca kutyái folytatták, úgyhogy általános csaholás támadt.

- Mit dörömböl, és mit óhajt? - hallatszott végül az ablaknál magának Virginszkijnek szelíd hangja, mely sehogy sem egyezett össze a csendháborítással. Egy kissé kinyílt a védőtábla, majd a szellőzőablak is.

- Ki az? Miféle gazember? - rikácsolta dühösen a csendháborítással immár teljesen összeegyező női hang: Virginszkij rokonáé, a vénlányé.

- Én Satov vagyok, visszajött hozzám a feleségem, és most szül...

- Bánom is én, szüljön! Takarodjon innen!

- Arina Prohorovnáért jöttem, és nem megyek el Arina Prohorovna nélkül!

- Nem mehet ő mindenkihez. Éjszaka külön ügyelet van... Vigye a lába Maksejevához, és ne merjen itt zajolni! - recsegte a dühös női hang. Hallani lehetett, ahogy Virginszkij igyekszik csillapítani; de a vénlány nem engedett, és próbálta félrelökni.

- Én nem megyek el! - kiáltotta ismét Satov.

- Várjon, várjon már! - szólt ki hangosan Virginszkij, miután végre felülkerekedett. - Kérem, Satov, várjon öt percet, felköltöm Arina Prohorovnát, csak ne dörömböljön, kérem, és ne kiabáljon... Ó, milyen szörnyű ez az egész!

Öt végtelennek látszó perc után megjelent Arina Prohorovna.

- Magához a felesége jött ide? - hallatszott a szellőzőablak mögül a hangja, mely Satov meglepetésére korántsem haragos volt, hanem csak parancsoló, mint általában, de hát Arina Prohorovna nem is tudott másképpen beszélni.

- Igen, a feleségem, és szül.

- Marja Ignatyevna?

- Igen, Marja Ignatyevna. Természetesen Marja Ignatyevna!

Csend támadt. Satov várt. A házban sugdolóztak.

- Régen érkezett? - kérdezte ismét csak Mme Virginszkaja.

- Ma este nyolc órakor. Kérem, jöjjön minél hamarább.

Odabenn megint suttogtak egy darabig, mintha tanácskoznának.

- Ide hallgasson, nem téved maga? Ő küldte értem magát?

- Nem, ő nem küldött magáért, ő csak egy asszonyt akar, egyszerű öregasszonyt, hogy engem ne terheljen költségekkel, de ne féljen, én megfizetem.

- Jó, elmegyek, akár megfizeti, akár nem. Mindig értékeltem Marja Ignatyevna független érzelmeit, bár ő talán nem is emlékszik rám. Megvannak magánál a legszükségesebb holmik?

- Nincs semmi, de lesz minden, lesz, lesz...

„Ezekben az emberekben is van nagylelkűség!" - gondolta Ljamsinhoz indulva Satov. „Úgy látszik, a meggyőződés meg az ember - sok tekintetben két különböző dolog. Lehet, hogy sok mindenben hibás vagyok velük szemben!... Mind hibásak vagyunk, mind hibásak, és... ha egyszer ezt mindnyájan belátnánk!..."

Ljamsinnál nem kellett sokáig zörgetni: Satov meglepetésére, a meghűlést is kockáztatva, egy szál ingben, mezítláb kiugrott az ágyból, és egy pillanat alatt kinyitotta a szellőzőablakot; márpedig ő igen aggályoskodó volt, és mindig nagyon ügyelt az egészségére. De külön oka is volt ennek a sietségnek és éberségnek: Ljamsin egész este remegett, és a mieink ülését követően mindeddig nem tudott elaludni az izgalomtól; mindig úgy rémlett neki, hogy hívatlan és egyáltalán nem kívánt vendégek fogják meglátogatni. Az a hír, hogy Satov feljelenti őket, mindennél jobban izgatta... És ekkor hirtelen, mintegy ennek igazolásául, ilyen szörnyű hangosan dörömbölni kezdtek az ablakon.

Amikor meglátta Satovot, annyira megrémült, hogy rögtön becsapta a kis ablakot, és visszarohant az ágyba. Satov veszettül dörömbölni és kiabálni kezdett.

- Hogy mer így dörömbölni éjnek idején?! - kiáltotta fenyegetően Ljamsin, bár majd megdermedt a félelemtől, amikor legalább két perc múlva elszánta magát, hogy ismét kinyitja a kis ablakot, és végre meggyőződött arról, hogy Satov egyedül jött.

- Itt van a revolver; vegye vissza, és adjon tizenöt rubelt.

- Mi az, maga részeg? Ez betyártempó; csak meghűlök itt. Várjon, mindjárt magamra kapok egy takarót.

- Azonnal adjon tizenöt rubelt. Ha nem ad, hajnalig itt dörömbölök és kiabálok; beverem az ablakát.

- Én meg rendőrért kiáltok, és magát bedutyizzák.

- Hát én talán néma vagyok? Én nem kiáltok rendőrért? Kinek kell jobban félnie a rendőrtől: magának vagy nekem?

- Hogy táplálhat ilyen aljas felfogást? Tudom, mire céloz... Várjon, várjon, ne dörömböljön már, az istenért! Ugyan, kérem, hát kinek van pénze éjjel? No és minek magának pénz, ha nem részeg?

- Visszajött hozzám a feleségem. Tíz rubelt leengedtem a revolver árából, egyszer sem lőttem vele; vegye vissza, vegye vissza, de rögtön!

Ljamsin gépiesen kinyújtotta kezét a szellőzőablakon, és átvette a revolvert; várt egy darabig, majd hirtelen kidugta a fejét az ablakon, és miközben végigborzongott a háta, szinte magánkívül azt hebegte:

- Hazudik, nem jött vissza a felesége. Maga... maga csak el akar szökni valahová.

- Bolond maga, hát hová szöknék? Szökjön a maguk Pjotr Verhovenszkija, de nem én. Az imént voltam Virginszkajánál, a bábánál, és mindjárt beleegyezett, hogy eljön hozzám. Kérdezze meg. A feleségem kínlódik; pénz kell; adjon pénzt!

Ljamsin fürge agyában a gondolatok egész tűzijátéka villant fel. Egyszeriben más fordulatot vett minden, de a félelem még mindig nem engedte, hogy döntsön.

- De hát hogy... hisz maga nem él a feleségével, ugye?

- Én pedig betöröm a fejét az ilyen kérdésekért!

- Jaj, Istenem, ne haragudjon, megértem, csak meghökkentett a dolog... De megértem, megértem. De... de csakugyan odamegy Arina Prohorovna? Az imént azt mondta, hogy elindult. Tudja, ez nem igaz. Látja, látja, látja, lépten-nyomon valótlant mond.

- Most már biztosan ott ül a feleségemnél, ne tartson hát fel, én nem tehetek arról, hogy maga ilyen buta.

- Nem igaz, én nem vagyok buta. Bocsásson meg, de semmiképp sem tehetem...

Most már teljesen megzavarodva, harmadszor is be akarta csukni az ablakot, de Satov úgy felüvöltött, hogy rögtön újra kidugta a fejét.

- De hisz ez valóságos merénylet! Mit követel tőlem, no mit, mit, mondja meg világosan. És ne felejtse el, ne felejtse el: éjszakának idején!

- Tizenöt rubelt követelek, maga toklyó!

- De hátha én egyáltalán nem akarom visszavenni a revolvert? Nincs joga ezt követelni. Megvette, és ezzel kész, nincs joga zaklatni. Ilyen összeget éjjel én semmi szín alatt sem tudok előteremteni. Hol veszek én ekkora összeget?

- Neked mindig van pénzed; leengedtem már tíz rubelt, de hát te közismert uzsorás vagy.

- Jöjjön holnapután, hallja, holnapután délben, pontosan tizenkét órakor, és akkor mindent megkap, mindent, rendben van?

Satov harmadszor is ádázul megzörgette az ablakot.

- Adj tíz rubelt, holnap pedig mihelyt megvirrad, még ötöt.

- Nem, holnapután reggel ötöt, mert holnap bizony isten nem lesz. Inkább ne is jöjjön, inkább ne is jöjjön!

- Adj tízet; ó, te gazember!

- Miért szid így? Várjon, gyertyát kell gyújtani; lám, betörte az üveget... Ki szitkozódik így éjnek idején? Itt van! - mondta, és kidugott az ablakon egy bankót.

Satov elkapta - ötrubeles volt.

- Bizony isten nem tudok többet adni, ha agyonvág, akkor sem tudok; holnapután mindent megadhatok, de most semmivel se többet.

- Nem megyek el! - bódult fel Satov.

- No, hát fogja még ezt is meg ezt is, de többet nem adok. Ha torkaszakadtából ordít, akkor sem adok, ha akármi történik, akkor sem adok, nem adok és nem adok!

Magánkívül volt, és verejtékezett kétségbeesésében. Az a két bankjegy, amelyet még kinyújtott, egyrubeles volt. Satovnak tehát hét rubele gyűlt össze.

- No, itt egyen meg a fene, holnap megint eljövök. Összeverlek, Ljamsin, ha nem teremted elő azt a nyolc rubelt!

„Csakhogy én nem leszek itthon, te bolond!” - gondolta magában gyorsan Ljamsin.

- Várjon, várjon! - kiáltott ádázul Satov után, aki már futásnak eredt. - Álljon meg, jöjjön vissza! Mondja, kérem, igaz, amit mondott: hogy visszatért a felesége?

- Tökfilkó! - mondta Satov, köpött egyet, és máris rohant haza, ahogy csak bírt.

4

Megjegyzem, hogy Arina Prohorovna semmit sem tudott az ülésen elfogadott tegnapi tervekről. Virginszkij, amikor lesújtva és elernyedve hazatért, nem merte közölni vele az elfogadott döntést; de mégsem bírta megállni, és a felét csak elárulta, vagyis azt, hogy Verhovenszkij

közlése szerint Satov kétségtelenül fel akarja jelenteni őket; de mindjárt kijelentette, hogy ő nem nagyon hiszi el ezt a hírt. Arina Prohorovna szörnyen megrémült. Ez az oka annak, hogy bár kimerült, mert az egész előző éjjel egy vajúdó asszonnyal vesződött, rögtön elhatározta, hogy elmegy Satovékhoz. Mindig biztosra vette, hogy egy „olyan szemét, mint Satov, képes efféle hazafias aljasságra"; ámde Marja Ignatyevna ideérkezése egészen új megvilágításba helyezte a dolgot. Satov rémülete, kérésének kétségbeesett hangja, könyörgése, hogy segítsenek Marján - azt jelezte, hogy fordulat állt be az áruló érzelmeiben: az olyan ember, aki úgy döntött, hogy akár magát is kiszolgáltatja, csak hogy elpusztítsa a többieket, alighanem másképpen beszél és viselkedik, mint ahogy ez most a valóságban lezajlott. Egyszóval Arina Prohorovna elhatározta, hogy saját maga veszi szemügyre az egészet. Virginszkij nagyon örült a felesége elhatározásának - mintha nagy kő esett volna le a szívéről. Sőt, remény kelt benne: Satov viselkedése a legcsekélyebb mértékben sem vágott össze Verhovenszkij feltevésével...

Satov nem tévedett; amikor hazaért, már Marie-nál találta Arina Prohorovnát. Virginszkaja csak nemrég érkezett, megvetéssel elkergette a lépcső aljánál ácsorgó Kirillovot; sebtében megismerkedett Marie-val, aki nem emlékezett rá régebbről; a vajúdó nőt a legpocsékabb állapotban találta, vagyis dühösnek, zaklatottnak és a leggyámoltalanabbul kétségbeesettnek - de alig öt perc múlva végképpen legyőzte minden ellenállását.

- Miért vette a fejébe, hogy nem akar drága szülésznőt? - mondta éppen abban a pillanatban, amikor Satov belépett. - Ez a legnagyobb badarság, olyan ferde gondolat, amit csak ez a rendkívüli állapota magyaráz. Ha valami egyszerű öregasszony vagy egy közönséges bába segít szülnie, ötven percent az eshetősége, hogy rosszul végzi; akkor aztán több lesz a vesződség meg a költség, mintha drága szülésznőt hív. És honnan tudja, hogy én drága szülésznő vagyok? Majd később fizet, nem kérek többet, mint amennyi jár, a sikerért pedig jótállok; az én kezem alatt nem hal meg, különb eseteket is láttam már. Meg aztán a gyermeket is beadom menhelyre, akár már holnap, aztán pedig ki, falura, hogy ott neveljék, és ezzel el is van intézve a dolog. Maga meg felgyógyul, valami ésszerű munkához lát, és nagyon rövid idő alatt kárpótolja Satovot a szállásért meg a költségekért, amely egyáltalán nem is lesz olyan nagy...

- Nem erről beszélek... Nekem nincs jogom terhelni...

- Ésszerű és polgári öntudatra valló felfogás, de higgye el, hogy Satov jóformán semmit se költ, ha fellengzős uraságból legalább egy csöppet józan gondolkozású emberré akar válni. Csak az kell, hogy ne csináljon ostobaságokat, ne üsse dobra a dolgot, ne szaladgáljon kilógó nyelvvel a városban. Ha nem tartja vissza kézen fogva, reggelre talán minden doktort felver itt, a mi utcánkban legalábbis minden kutyát felvert. Orvos nem kell, megmondtam már, hogy mindenért kezeskedem. Egy öregasszonyt esetleg csakugyan felfogadhatnak, hogy kiszolgálja, de az semmibe sem kerül. Egyébként talán Satov is alkalmas lehet egy s másra, nem csak ostobaságokra. Keze van, lába van, a patikába elszaladhat anélkül, hogy jótéteményével valamelyest is sértené a maga érzelmeit... Jótétemény? Ördögöt! Hát nem ő sodorta magát ebbe a helyzetbe? Hát nem ő veszítette össze magát azzal a családdal, ahol nevelőnő volt, abból az önző célból, hogy elvegye? Hiszen hallottuk mi... Egyébként az imént ő maga rohant hozzánk, mint az őrült, és az egész utcát telekiabálta. Én senkire sem tukmálom rá magamat, és csakis a maga kedvéért jöttem el, abból az elvből, hogy nekünk mindnyájunknak kötelességünk összetartani; ezt én kijelentettem neki, mielőtt még elindultam volna hazulról. Ha maga szerint fölösleges vagyok, akkor minden jót; csak aztán be ne következzék az a baj, amelynek olyan könnyen elejét vehetnénk.

Még fel is állt a székről.

Marie olyan tehetetlen volt, annyira szenvedett, és az igazat megvallva annyira félt attól, ami rá várt, hogy nem merte elengedni Virginszkaját. De egyszeriben meggyűlölte ezt az asszonyt: egészen másról beszélt ő, és egészen más volt a Marie lelkében! De arra a jóslatra, hogy egy tapasztalatlan bába keze közt könnyen meghalhat, legyűrte undorát. Satovval szemben viszont attól a pillanattól kezdve még követelőbb, még kíméletlenebb lett. Végül odáig jutott: nemcsak azt tiltotta meg neki, hogy ránézzen, hanem azt is, hogy arccal feléje forduljon. Fájdalmai erősödtek. Az átkozódás, sőt szitkozódás még féktelenebb lett.

- Eh, hát küldjük ki - vetette oda keményen Arina Prohorovna -, elváltozott az arca, egészen holtsápadt, csak rémíti itt magát! Ugyan, kérem, mit akar itt, mondja, maga nevetséges csudabogár! Micsoda komédia!

Satov nem válaszolt; eltökélte, hogy semmit sem felel.

- Láttam már buta apákat ilyen esetekben, azok is majd megbolondulnak. De hát azok legalább...

- Hagyja abba, vagy engem hagyjon itt, hogy felforduljak! Egy szót se többet! Nem akarom, nem akarom! - kiabált Marie.

- Egy szót sem szólni lehetetlen, hacsak saját maga nem vesztette el az eszét; így is vélekedek én magáról ebben az állapotában. Legalább a lényeget illetőleg kell kérdeznem valamit: mondja, elő van itt készítve bármi is? Maga feleljen, Satov, ő most mással van elfoglalva.

- Mondja meg, mi kell tulajdonképpen?

- Tehát semmi sincs előkészítve.

Felsorolt minden szükségeset, és meg kell adni az igazat, csak a legnélkülözhetetlenebbre szorítkozott, ami még egy koldusnak is van. Egy és más csakugyan akadt Satovnál. Marie elővett egy kulcsot, és odanyújtotta neki, hogy keresgéljen a táskájában is. Satovnak annyira remegett a keze, hogy a kelleténél egy kissé tovább bajlódott az ismeretlen zár kinyitásával. Marie kikelt magából, de amikor Arina Prohorovna odaugrott, hogy elvegye Satovtól a kulcsot, a világért sem engedte meg neki, hogy belenézzen a táskájába, és eszelős rikácsolással, sírva követelte, hogy csak Satov nyissa ki.

Néhány holmiért Kirillovhoz kellett átszaladni. Mihelyt Satov megfordult, hogy induljon, Marie rögtön tombolva hívta máris vissza, és csak akkor csillapodott le, amikor a lépcsőházból hanyatt-homlok visszarohanó Satov megmagyarázta neki, hogy csak egy percre megy el a legszükségesebbekért, és mindjárt jön vissza.

- No, a maga kedvét aztán nehéz eltalálni, hölgyem - mondta jót nevetve Arina Prohorovna. - Hol álljon arccal a falnak, és rá ne merjen nézni magára, hol pedig ne merjen eltávozni még egy pillanatra sem, mert sírva fakad. Hiszen így esetleg még gondol valamit. No jó, jó, ne bolondozzon, ne nyűgösködjön, hisz csak tréfálok.

- Nem mer gondolni semmit.

- Tye-tye-tye, ha nem volna olyan szerelmes magába, mint egy birka, nem szaladgálna a nyelvét kilógatva az utcákon, és nem verne fel minden kutyát a városban. Nálam betörte az ablakot.

5

Satov még mindig úgy találta Kirillovot, hogy a szoba egyik sarkából a másikba járkált, és annyira szórakozott volt, hogy egészen megfeledkezett Marie idejöttéről, és értetlenül hallgatta a látogatót.

- Á, igen - eszmélt fel hirtelen, mintha nagy erőfeszítéssel és csak egy pillanatra szakadna el valami lenyűgöző gondolattól -, igen... az öregasszony... Feleség vagy öregasszony? Várjon csak: feleség is, öregasszony is, igaz? Emlékszem; jártam is utána, jön az öregasszony, de nem mindjárt. Vigye a párnát. És mit még? Igen... Várjon csak, Satov, vannak pillanatok, amikor érzi az örök harmóniát?

- Nézze, Kirillov, nem szabad többé éjszakákon át virrasztania.

Kirillov végleg felocsúdott, és furcsa, de így van - sokkal szabatosabban kezdett beszélni, mint valaha is beszélt; látszott, hogy mindezt már régen megfogalmazta, sőt talán le is írta.

- Vannak másodpercek, egyszerre csak öt vagy hat adódik, amikor az ember hirtelen a teljesen elérhető örök harmónia jelenlétét érzi. Ez nem földi érzés; nem azt mondom, hogy mennyei, hanem azt, hogy az ember földi formában nem tudja elviselni. Testileg át kell alakulnia vagy meghalnia. Ez az érzés világos és kétségbevonhatatlan. Mintha egyszerre érzékelné az egész természetet, és egyszer csak így szól: igen, ez helyes. Mikor az Isten a világot teremtette, az alkotásnak minden egyes napja végén azt mondta: „Igen, ez helyes, ez jó.” Ez... ez nem meghatódás, hanem pusztán öröm. Az ember nem bocsát meg semmit, mert már nincs mit megbocsátani. Nem is azt mondom, hogy szeret, ó - ez magasztosabb a szeretetnél! Az a legfélelmetesebb, hogy ilyen rettentően világos az egész, és ilyen örömet ad. Ha öt másodpercnél tovább tartana, akkor a lélek nem bírná ki, és okvetlenül elenyészne. Ez alatt az öt másodperc alatt átélem az életet, és ezért odaadnám az egész életemet, mert megéri. Ahhoz, hogy az ember tíz másodpercet is kibírjon, testileg át kell alakulnia. Azt hiszem, az emberiségnek abba kell hagynia a szaporodást. Minek a gyermek, minek a fejlődés, ha egyszer elértük a célt? Az Evangélium azt mondja, hogy a feltámadás után nem fognak szaporodni az emberek, hanem Isten angyalaiként élnek. Példázat. A maga felesége szül?

- Gyakran jönnek ilyen pillanatai, Kirillov?

- Háromnaponként egyszer, egy héten egyszer.

- Maga nem epilepsziás?

- Nem.

- Tehát csak lesz. Ügyeljen magára, Kirillov, én hallottam, hogy pontosan így kezdődik az epilepszia. Egy nehézkóros részletesen leírta nekem azt az érzést, amely a rohamot megelőzi, pontosan úgy, ahogy most maga; öt másodperc, és ő is azt mondta, illetve megállapította, hogy többet nem lehet elviselni. Jusson eszébe Mohamed korsója, amelyből még nem tudott kifolyni a víz, mialatt ő a lován körülszáguldotta a paradicsomot. A korsó - az a bizonyos öt másodperc; túlságosan emlékeztet ez a maga harmóniájára, Mohamed pedig nyavalyatörős volt. Vigyázzon, Kirillov, epilepsziát kap!

- Nem lesz rá idő - mondta csendesen elmosolyodva Kirillov.

6

Múlóban volt az éjszaka. Satovot ide-oda küldözgették, szidták, visszahívták. Marie most már rettentően féltette az életét. Azt kiabálta, hogy „okvetlenül, okvetlenül" élni akar, és fél a haláltól. „Nem kell, nem kell!" - ismételgette. Ha nincs ott Arina Prohorovna, akkor nagy baj lett volna. De ő apránként teljesen úrrá lett betegén. Marie hamarosan úgy engedelmeskedett minden szavának, minden kiáltásának, mint egy kisgyermek. Arina Prohorovna nem gyöngédséggel, hanem szigorúsággal érte el célját, viszont mesterien dolgozott. Derengett. A bába hirtelen azt találta ki, hogy Satov az imént azért szaladt ki a lépcsőházba, hogy ott imádkozzon - és erre nevetni kezdett. Marie is felnevetett, haragosan, epésen, mintha megkönnyebbülne ettől a nevetéstől. Végül teljesen kikergették Satovot. Eljött a nyirkos, hideg reggel. Satov arcával a falhoz dőlt a sarokban, pontosan ugyanúgy, mint az előző napon, amikor Erkel felkereste. Reszketett, mint a nyárfalevél, nem mert gondolkozni, de az agya mindenbe belekapaszkodott, ami felötlött benne, ahogy az ember álmában szokott történni. Az ábrándok minduntalan magukkal röpítették, de aztán mindannyiszor elszakadtak, mint foszladozó fonalak. A szobából végül már nem is nyögések, hanem elviselhetetlenül, kibírhatatlanul borzalmas, tisztára állati üvöltések hallatszottak. Be akarta dugni a fülét, de nem tudta, térdre esett, és öntudatlanul azt ismételgette: „Marie, Marie!" És ekkor egy új hang, új sivalkodás hallatszott, amitől Satov megremegett, felugrott térdeltéből - csecsemő gyönge, de recsegő visítása. Satov keresztet vetett, és berohant a szobába. Arina Prohorovna kezében egy kicsiny, ráncos, vörös lény visítozott és kapálózott pici kezével-lábával - szinte ijesztően tehetetlen, akit az első fuvallat elröpít, akár egy porszemet, de úgy kiabált, úgy adta hírül jöttét, mintha őneki is teljes joga volna az élethez... Marie szinte eszméletlenül feküdt, de egy pillanat múlva felnyitotta szemét, és furcsán, nagyon furcsán nézett Satovra. Valahogy egészen új volt ez a tekintet, de hogy milyen, Satov még nem tudta felfogni, de azelőtt soha nem látta a tekintetét ilyennek, nem emlékezett hasonlóra.

- Fiú? Fiú? - kérdezte fájdalmas hangon Arina Prohorovnától Marie.

- Kisfiú! - kiáltotta az válaszul, ahogy bepólyálta a csecsemőt.

Amikor már bepólyálta, és két párna közé, keresztbe akarta fektetni az ágyon, egy pillanatra átadta Satovnak, hogy fogja meg. Marie mintha félne Arina Prohorovnától, szinte lopva intett a fejével Satovnak, aki mindjárt megértette, és odavitte neki a csecsemőt, hogy megmutassa.

- Milyen... aranyos... - suttogta mosolyogva, halkan Marie.

- Pfuj, hogy bámulja! - mondta diadalmasan, vidáman felkacagva Arina Prohorovna, ahogy Satov arcába nézett. - Ni csak, milyen az arca!

- Mulasson csak, Arina Prohorovna... Ez nagy öröm... - hebegte bárgyún boldog mosollyal Satov; egészen felragyogott Marie két szava után, amelyeket a gyermekről ejtett.

- Ugyan miért volna ez nagy öröm magának? - mulatott rajta tovább Arina Prohorovna, de közben sürgölődött, ahogy rendet csinált, és úgy dolgozott, mint egy fegyenc.

- Egy új lény megjelenésének misztériuma nagy és megmagyarázhatatlan titok, Arina Prohorovna, és kár, hogy ezt maga nem érti!

Satov összefüggéstelenül, bódultan, de rajongva dörmögött valamit. Mintha valami meglódult volna a fejében, és magamagától, az ő akaratán kívül ömlött volna kifelé a lelkéből.

- Két ember volt, és egyszer csak itt egy harmadik, új lélek, olyan tökéletes, teljes egész, amilyen nem kerül ki emberi kézből; új gondolat és új szeretet, szinte félelmetes... Hát nincs is ennél magasztosabb a világon!

- Miket összefecseg! Ez egyszerűen a szervezet továbbfejlődése, és nincs itt semmi más, semmiféle misztérium - mondta szívből és vidáman kacagva Arina Prohorovna.

- Eszerint minden légy misztérium. Hanem tudja, mit mondok: fölösleges embereknek nem volna szabad születniük. Először gyúrjanak át mindent úgy, hogy ne legyenek fölöslegesek, és csak aztán hozzák a világra őket. Mert hisz holnapután ezt is menhelyre kell cipelni... Egyébként ezt így is kell.

- Tőlem ugyan sohase kerül menhelyre! - jelentette ki a padlóra meredve, határozottan Satov.

- Örökbe fogadja?

- Hisz az én fiam.

- Persze, ő is Satov, a törvény szerint Satov, úgyhogy kár magának az emberi nem jótevője szerepében tetszelegni. Nem tudnak meglenni frázisok nélkül. No jó, jó, hanem tudják, mit, kérem - mondta végre befejezve a rendcsinálást -, nekem már el kell mennem. Délelőtt még eljövök, sőt este is eljövök, ha kell, de most, mivel minden nagyon is szerencsésen lezajlott, hát másokhoz is el kell szaladnom, már régóta várnak. Az az öregasszony ugyancsak késik valahol, Satov; öregasszony ide, öregasszony oda, azért maga se tétlenkedjék, férj uram; üljön le a beteg mellé, talán tud valamit segíteni; Marja Ignatyevna bizonyára nem zavarja el... no jó, hiszen csak tréfálok...

A kapuban, ahová Satov kikísérte, immár csupán neki, pótlólag azt mondta:

- Egész életemre megnevettetett; pénzt nem fogadok el magától; álmomban is felnevetek. Sose láttam még mulatságosabbat, mint amilyen maga volt ezen az éjszakán.

Teljesen elégedetten távozott. Satov viselkedéséből és beszédéből napnál világosabban látta, hogy ez az ember „apának készül, és hitványabb az utolsó rongynál”. Bár egyenesebb úton és hamarább eljuthatott volna egy másik betegéhez, hazaszaladt külön azért, hogy ezt elmondja Virginszkijnek.

- Marie, meghagyta, hogy most egy kicsit várj még az alvással, bár látom, hogy ez borzasztóan nehéz... - kezdte félénken Satov. - Én majd itt ülök az ablaknál, és figyellek, jó?

Le is telepedett az ablaknál, a dívány mögött, úgyhogy Marie semmiképpen sem láthatta. De nem telt el egy perc sem, az asszony odahívta, és finnyásan arra kérte, hogy igazítsa meg a párnáját. Satov igazgatni kezdte. Marie haragosan a fal felé nézett.

- Nem így, jaj, nem így... Milyen ügyetlen!

Satov igazított még valamit.

- Hajoljon hozzám - mondta Marie váratlanul, furcsán, és tőle telhetőleg igyekezett, hogy ne nézzen rá.

Satov megremegett, de lehajolt.

- Még... nem így... közelebb. - És ekkor bal karjával hirtelen átkarolta a nyakát, és Satov máris érezte a homlokán az asszony kemény, nedves csókját.

- Marie!

Az asszony ajka remegett, igyekezett uralkodni magán, de váratlanul felemelkedett, és villámló szemmel azt mondta:

- Nyikolaj Sztavrogin gazember!

Aztán elernyedve, mintha lekaszálták volna, arccal visszaesett a párnára, hisztérikus zokogásba tört ki, és keményen szorongatta Satov kezét.

Attól a perctől már nem engedte el maga mellől, sőt ő kérte, hogy üljön oda a fejéhez. Beszélni csak keveset tudott, de állandóan Satovot nézte, és üdvözülten mosolygott rá. Egyszeriben szinte kis bolonddá változott. Minden mintha teljesen átalakult volna. Satov hol sírt, mint egy kisfiú, hol isten tudja, mit beszélt, furcsán, bódultan, lelkesen; csókolgatta a Marie kezét; az asszony meg, bár talán nem is értette, mámorosan hallgatta, és ernyedt kezével nyájasan babrálta a haját, gyönyörködött benne. Satov Kirillovról beszélt, arról, hogyan kezdenek „új életet örökre"; az Isten létezéséről meg arról, hogy mindenki jó... Ujjongásukban megint felvették a gyermeket, hogy megnézzék.

- Marie - kiáltott fel a gyermeket a karján tartva Satov -, vége a régi lázálomnak, a gyalázatnak, a rothadásnak! Lássunk munkához, és térjünk új útra hárman, igen, igen!... Igaz is: hogy fogjuk hívni, Marie?

- Őt? Hogy hívjuk? - kérdezte meghökkenve az asszony, és egyszeriben szörnyű keserűség tükröződött az arcán.

Összecsapta a kezét, szemrehányóan tekintett Satovra, és arccal a párnára vetette magát.

- Mi lelt, Marie?! - kiáltott fel elkeseredve, ijedten Satov.

- Hát képes volt, képes... Ó, hálátlan!

- Marie, bocsáss meg, Marie... Én csak megkérdeztem, hogyan hívjuk. Én nem tudom...

- Ivannak, Ivannak - mondta könnyáztatta, kipirult arcát felemelve az asszony. - Hát feltételezheti, hogy valami más, *szörnyű* nevet adok neki?

- Nyugodj meg, Marie, jaj, de zaklatott vagy!

- Újabb gorombaság; mit ró fel ennek a zaklatottságnak? Fogadni mernék, hogy ha azt mondom, hogy adjuk neki... azt a szörnyű nevet, maga rögtön beleegyezik, még észre sem veszi! Ó, hálátlanok, aljasok mind, mind!

Egy perc múlva természetesen kibékültek. Satov rábeszélte Marie-t, hogy aludjon el. El is aludt, de még mindig nem engedte el a Satov kezét, gyakran felébredt, és rá-rátekintett, mintha attól félne, hogy elmegy, aztán megint elaludt.

Kirillov reggel odaküldte az öregasszonyt „szerencsét kívánni", ezenkívül küldött forró teát, frissen sült karajt meg erőlevest fehér kenyérrel „Marja Ignatyevna" számára. A beteg mohón megitta az erőlevest, az öregasszony tisztába tette a gyermeket, és Marie Satovot rávette, hogy egyék a karajból.

Telt az idő. Satov, fejét a Marie párnájára hajtva, elgyöngülve maga is elaludt a széken. Így találta őket Arina Prohorovna, aki megtartotta a szavát; vidáman felköltötte őket, egy darabig beszélt Marie-val arról, amiről kellett, megnézte a gyermeket, és megint ráparancsolt Satovra, hogy ne menjen el sehová. Majd miután a lenézés és a kevélység némi árnyalatával szellemeskedett egy kicsit a „házaspár" rovására, ugyanolyan elégedetten távozott, mint reggel.

Már egészen sötét volt, amikor Satov felébredt. Gyorsan gyertyát gyújtott, és már szaladt is az öregasszonyért; de alig indult el a lépcsőn, amikor egy szembe, felfelé jövő ember halk, szinte nesztelen lépései hökkentették meg. Erkel volt.

- Ne jöjjön tovább - súgta Satov, és a karját megragadva vissza, a kapu felé vonszolta. - Várjon itt, mindjárt jövök; egészen, de egészen megfeledkeztem magukról. Ó, hogy igyekeznek eszembe juttatni magukat!

Annyira sietett, hogy Kirillovhoz be se szaladt, hanem csak az öregasszonyt hívta ki. Marie kétségbeesett és felháborodott, hogy Satov egyáltalán gondolhat is arra, hogy őt egyedül hagyja.

- De ez már a legutolsó lépés! - kiáltotta Satov lelkendezve. - Aztán következik az új út, és soha, de soha nem is említjük a régi szörnyűségeket.

Úgy-ahogy lecsillapította Marie-t, és megígérte, hogy pontosan kilenc órára visszatér; erősen megcsókolta az asszonyt, megcsókolta a gyermeket, és gyorsan leszaladt Erkelhez.

Szkvoresnyikibe, a Sztavroginék parkjába indultak, amelyben másfél évvel ezelőtt, egy elhagyatott helyen, a park legszélén, ott, ahol már a fenyves kezdődik, elásta a rábízott nyomdát. Vad és kihalt volt ez a hely, teljesen észrevehetetlen, és eléggé távol esett a szkvoresnyiki udvarháztól. A Filippov háztól három és fél versztát kellett gyalogolni, vagy talán négyet is.

- Végig gyalog? Fogadok egy bérkocsit.

- Nagyon kérem, ne fogadjon - ellenkezett Erkel -, ők éppen ehhez ragaszkodnak. A bérkocsis is tanú.

- No... egye fene! Mindegy, csak végezzünk már, végezzünk!

Nagyon gyorsan mentek.

- Erkel, maga kisfiú! - kiáltotta Satov. - Volt már maga boldog valaha?

- Maga bezzeg, úgy látom, most nagyon boldog - jegyezte meg kíváncsian Erkel.

HATODIK FEJEZET

Vesződséges éjszaka

1

Virginszkij a nap folyamán vagy két órát töltött azzal, hogy loholva sorra járta a *mieinket*, elújságolni nekik, hogy Satov valószínűleg nem jelenti fel őket, mert visszatért hozzá a felesége, gyermeke született, így hát „az emberi szívet ismerve" lehetetlen feltételezni, hogy e pillanatban veszélyes lehet. De nagy megdöbbenésére jóformán senkit sem talált otthon, csak Erkelt meg Ljamsint. Erkel szótlanul hallgatta végig, és derűsen nézett a szemébe; arra az egyenes kérdésre, hogy elmegy-e hat órakor hozzá vagy sem - a legderűsebb mosollyal azt válaszolta, hogy „természetesen elmegy".

Ljamsin láthatólag súlyos betegen, a feje búbjáig beburkolózva feküdt. A belépő Virginszkijtől megijedt, és mihelyt az megszólalt, rögtön integetni kezdett a takaró alól, kérve, hogy hagyja őt békében. De azért Satovról mindent meghallgatott; az a hír pedig, hogy senki sincs otthon, valami okból rendkívül meglepte. Az is kiderült, hogy (Liputyin révén) már tudott a Fegyka haláláról, ezt sebtében és kuszán ő mondta el Virginszkijnek, amivel viszont vendégét hökkentette meg. Virginszkijnek arra az egyenes kérdésére pedig, hogy „oda kell-e menni, vagy nem?" - egyszeriben megint integetni és könyörögni kezdett, mondván, hogy ő „kívülálló, nem tud semmit, és hagyják őt békében".

Virginszkij leverten és erősen felzaklatva tért haza, az is nyomta a lelkét, hogy titkolóznia kellett a családja előtt, megszokta, hogy mindenbe beavatja a feleségét, és ha lázas agyában e percben nem lobban fel egy új gondolat, a további cselekvésnek egy bizonyos új, egyeztető terve, akkor talán ő is ugyanúgy ágyba fekszik, mint Ljamsin. De ez az új ötlet lelket öntött belé, sőt most már türelmetlenül várta a kitűzött időt, és a kelleténél korábban elindult a gyülekezőhelyre.

Ez igen zord hely volt, Sztavroginék óriási parkjának végében. Én később külön elmentem oda megnézni; azon a komor őszi estén bizonyára különösen barátságtalannak látszott. Itt kezdődött az ősrégi védett erdő; az óriási, évszázados fenyők zord és homályos foltoknak sejlettek a sötétségben. Olyan sötét volt, hogy kétlépésnyiről jóformán nem is ismerték fel egymást, de Pjotr Sztyepanovics, Liputyin, majd Erkel hozott magával lámpást. Nem tudni, miért és mikor, mindenesetre nagyon régen, faragatlan terméskőből építettek itt egy eléggé mulatságos barlangot. A belsejében már rég elkorhadtak és széthulltak a padok meg az asztal. Jobbra kétszázlépésnyire volt a park harmadik tavának a vége. Ez a három tó, közvetlenül az udvarháztól kezdve egy jó versztán át húzódott egymás után egészen a park végéig. Nehéz lett volna feltételezni, hogy bármiféle zaj vagy kiáltás, sőt akár lövés is eljuthat az elhagyott Sztavrogin ház lakóihoz. Miután Nyikolaj Vszevolodovics tegnap elutazott, és Alekszej Jegorics is eltávozott, az egész udvarházban legfeljebb öt-hat - hogy úgy mondjam - rokkantnak számító lakó maradt. Mindenesetre csaknem teljes valószínűséggel fel lehetett tételezni, hogy ha e magukra hagyott lakók közül valaki üvöltést vagy segélykiáltást hall, az csak félelmet kelt, de egy sem kászolódik le a fűtött kemencéről és a meleg padkáról, hogy segítséget nyújtson.

Hat óra után húsz perccel a Satovért küldött Erkelen kívül már csaknem mind együtt voltak. Pjotr Sztyepanovics ezúttal nem késett; Tolkacsenkóval jött, aki komor volt és gondterhes: eltűnt minden magára erőltetett, nyeglén hivalkodó határozottsága. Jóformán el se mozdult Pjotr Sztyepanovics mellől, úgy tetszett, hogy egyszeriben határtalanul odaadó híve lett;

gyakran és fontoskodva sugdolózni kezdett vele, de az úgyszólván nem is válaszolt neki, vagy bosszúsan dörmögött valamit, hogy lerázza.

Sigaljov és Virginszkij valamivel még korábban is érkeztek, mint Pjotr Sztyepanovics, amikor pedig ő is megjelent, egy kissé mindjárt félrehúzódtak, és nyilván előre elhatározott, mély hallgatásba burkolóztak. Pjotr Sztyepanovics felemelte lámpását, és sértően tapintatlanul, fürkészően szemügyre vette őket. „Beszélni akarnak" - villant át az agyán.

- Ljamsin nincs itt? - kérdezte Virginszkijtől. - Ki mondta, hogy beteg?

- Itt vagyok - válaszolta egy fa mögül hirtelen előlépve Ljamsin. Meleg kabátban volt, és olyan szorosan beburkolózott egy takaróba, hogy még lámpással is nehéz volt felismerni az ábrázatát.

- Tehát csak Liputyin hiányzik?

Szótlanul Liputyin is előjött a barlangból. Pjotr Sztyepanovics ismét felemelte a lámpást.

- Miért bújt be oda, miért nem maradt kint?

- Azt hiszem, mindnyájan megőrizzük a mozgási szabadságunk... jogát - dörmögte Liputyin; egyébként maga sem volt egészen tisztában azzal, hogy mit is akar ezzel mondani.

- Uraim - emelte fel a hangját Pjotr Sztyepanovics, először hagyva abba a suttogást, ami mindjárt meg is tette a hatást. - Azt hiszem, jól tudják, hogy most már nincs értelme a szószaporításnak. Tegnap mindent elmondtunk nyíltan és határozottan, mindent jól megrágtunk. De ahogy néhány arcon látom, valaki talán mondani akar valamit; ez esetben kérem, minél hamarább. Az ördög vigye el, kevés az időnk, hisz Erkel minden percben idehozhatja...

- Okvetlenül idehozza - szúrta közbe Tolkacsenko, ki tudja, miért.

- Ha nem tévedek, előbb a nyomda átadása történik meg. Igen? - érdeklődött Liputyin, bár megint ő maga sem tudta, miért teszi fel ezt a kérdést.

- No természetesen, utóvégre nem hagyhatjuk veszendőbe a holmijainkat - mondta a lámpást a Liputyin arcához emelve Pjotr Sztyepanovics. - De hát tegnap mindnyájan megállapodtunk, hogy valójában mégsem kell átvenni. Ő csak mutassa meg nekünk azt a pontot, ahol elásta; később majd kiássuk mi magunk. Tudom, hogy itt van valahol tízlépésnyire ennek a barlangnak valamelyik sarkától... de az ördögbe is, hát hogy felejtette ezt el, Liputyin? Megegyeztünk, hogy maga egyedül fogadja, mi csak aztán lépünk elő... Furcsa, hogy ilyeneket kérdez, vagy csak úgy?

Liputyin komoran hallgatott. Elhallgattak a többiek is. A szél ide-oda ingatta a fenyők csúcsait.

- De remélem, uraim, hogy mindegyikük teljesíti a kötelességét - törte meg a csöndet türelmetlenül Pjotr Sztyepanovics.

- Én tudom, hogy Satovhoz eljött a felesége, és gyermeket szült - szólalt meg izgatottan, sietve és hadonászva Virginszkij; alig tudta kiejteni a szavakat. - Az emberi szívet ismerve... biztosra vehetjük, hogy most már nem tesz feljelentést... mert boldog... Úgyhogy én nemrég sorra jártam mindenkit, de senkit sem találtam otthon... úgyhogy most már talán nem is kell csinálni semmit...

Abbahagyta: elakadt a lélegzete.

- Ha maga, Virginszkij úr, egy csapásra boldog lenne - szólt odalépve hozzá Pjotr Sztyepanovics -, vajon akkor elhalasztaná... no nem a feljelentést, arról nincsen szó, hanem

valamelyik kockázatos, nagy politikai tettet, amelyet még a boldogság előtt határozott el, és amelyet becsületbeli kötelességének tart, függetlenül a kockázattól meg attól, hogy elveszti a boldogságát?

- Nem, nem halasztanám el! A világért sem halasztanám el! - mondta izegve-mozogva, valami roppant idétlen hévvel Virginszkij.

- Inkább akarna megint boldogtalan lenni, mint gazember?

- Igen, igen... sőt, épp ellenkezőleg... inkább akarnék teljesen gazember lenni... azaz nem... egyáltalán nem gazember, hanem ellenkezőleg, inkább teljesen boldogtalan, mint gazember.

- No, akkor tudja meg, hogy Satov ezt a feljelentést a saját politikai hőstettének tartja, amely a legmélyebb meggyőződéséből ered, ennek bizonyítéka pedig az, hogy részben ő is kockázatot vállal a kormányzat előtt, bár őneki természetesen sok mindent megbocsátanak a feljelentésért. Az ilyen már semmi szín alatt sem visszakozik. Itt nem kerekedik felül semmiféle boldogság; egy nap múlva felocsúdik, és önmagának szemrehányást téve máris megy és beváltja a szándékát. Ráadásul én semmilyen boldogságot sem látok abban, hogy a felesége három év múltán eljött hozzá Sztavrogin-gyermeket szülni.

- Csakhogy azt a feljelentést senki sem látta - szólalt meg váratlanul, erélyesen Sigaljov.

- Én igenis láttam a feljelentést - kiáltotta Pjotr Sztyepanovics -, az létezik, ez pedig mind szörnyű ostobaság, uraim!

- Én pedig - szólt hirtelen felfortyanva Virginszkij - tiltakozom... teljes erőmmel tiltakozom... Azt akarom... Megmondom, mit akarok: amikor ideérkezik, mindnyájan lépjünk elő, és kérdezzük meg őt; ha igaz, akkor rábeszéljük, hogy bánja meg, és ha becsületszavát adja, engedjük el. Mindenesetre - tárgyaljunk és ítélkezzünk. Ne pedig úgy, hogy mind elbújunk, aztán meg rárohanunk.

- Becsületszóra kockáztatni a közös ügyet - ez már az ostobaság teteje! Az ördög vigye el, milyen buta dolog ez most, uraim! Hát milyen szerepet vállalnak a veszély pillanatában?

- Én tiltakozom, tiltakozom - hajtogatta Virginszkij.

- Legalább ne ordítson, nem halljuk a jelet. Satov, uraim... (Az ördög vigye el, milyen buta dolog ez most!) Mondtam már maguknak, hogy Satov szlavofil, vagyis egyike a legostobább embereknek... Egyébként pedig, az ördögbe, ez úgyis mindegy, leköpni való! Maguk csak kizökkentenek a kerékvágásból!... Uraim, Satov elkeseredett ember volt, és mivel mégiscsak a társasághoz tartozott, akár akarta, akár nem, én az utolsó pillanatig reméltem, hogy hasznát vehetjük a közös ügy érdekében, mégpedig éppen mint elkeseredett embert használhatjuk fel. A legszigorúbb előírások ellenére is óvtam és kíméltem... Százszorta jobban kíméltem, mint amennyire megérdemelte! De ő odáig vetemedett, hogy feljelent bennünket; eh, az ördögbe, köpni való!... Most próbáljon bárki is elillanni! Egyiküknek sincs joga cserbenhagyni az ügyet! Akár össze is csókolózhatnak vele, ha akarnak, de ahhoz nincs joguk, hogy becsületszóra kiszolgáltassák a közös ügyet! Így csak olyan disznók járhatnak el, akiket megvásárolt a kormány!

- Kik azok itt, akiket megvásárolt a kormány? - okvetetlenkedett megint Liputyin.

- Talán éppen maga. Jobb, ha hallgat, Liputyin, hiszen csak megszokásból beszél. Megvásárolt áruló mindenki, uraim, aki a veszély pillanatában gyáván viselkedik. Mindig akad olyan ostoba, aki az utolsó percben annyira megijed, hogy máris szalad, és azt kiabálja: „Jaj, bocsássanak meg nekem, akkor mindenkit elárulok!” De tudják meg, uraim, hogy maguknak most már semmilyen feljelentésért sem bocsátanak meg. Még ha két fokkal mérsékelik is a

büntetésüket, akkor is Szibériába kerül mindegyikük, azonkívül nem menekülhetnek meg egy másik kardtól sem. Az a másik kard pedig élesebb a kormányénál.

Pjotr Sztyepanovics dühöngött, így hát többet mondott a kelleténél. Sigaljov keményen három lépést tett feléje.

- Tegnap este gondolkoztam a dolgon - kezdte magabiztosan és módszeresen, mint mindig (azt hiszem, hogy ha megnyílik alatta a föld, ő akkor sem emeli feljebb a hangját, és egy jottányit sem változtat fejtegetésének módszerességén) -, és miután átgondoltam a dolgot, megállapítottam, hogy a tervezett gyilkosság nem csupán időpocsékolás, holott a drága időt lényegesebb és közelebbi célokra is fel lehetne használni, hanem ráadásul azt a szabályos úttól való, végzetes elhajlást jelenti, amely mindig a leginkább ártott az ügynek, és évtizedekre lehetetlenné tette sikerét, mivel tisztán szocialisták helyett könnyelmű és elsősorban politizáló emberek befolyásának rendelte alá. Én csakis azért jöttem el ide, hogy tiltakozzak a tervezett vállalkozás ellen, mindenkit óva intsek tőle, aztán pedig visszavonuljak a jelen perc előtt, amelyet maga, nem tudom, miért, a veszély pillanatának nevez. Elmegyek - nem mintha félnék attól a veszélytől, vagy vérezne a szívem Satovért, akivel korántsem akarok összecsókolózni, hanem csupán azért, mert ez az ügy, elejétől végig, a szó szoros értelmében ellenkezik az én programommal. Ami pedig a feljelentést és azt illeti, hogy megvásárolt-e a kormány, énfelőlem teljesen nyugodtak lehetnek: nem lesz feljelentés.

Azzal megfordult és elindult.

- Az ördög vigye el, még találkozik velük, és figyelmezteti Satovot! - kiáltotta Pjotr Sztyepanovics, és előkapta revolverét. A felhúzott kakas csattanása hallatszott.

- Biztosíthatom - mondta visszafordulva Sigaljov -, hogy ha az úton találkozom Satovval, talán még köszönök is neki, de figyelmeztetni nem fogom.

- Aztán tudja-e, Fourier úr, hogy erre még könnyen ráfizethet?

- Kérem, jegyezze meg, hogy én nem vagyok Fourier. Ha összetéveszt azzal az émelyítő, fellengzős, nyimnyám alakkal, csak azt bizonyítja, hogy egyáltalán nem ismeri a kéziratomat, noha volt a kezében. Ami pedig a bosszúját illeti, azt mondom magának, hogy hiába húzta fel a kakast; ebben a percben ez fölöttébb hátrányos magának. Ha pedig azzal fenyeget, hogy holnap vagy holnapután lő agyon, akkor fölösleges vesződségen kívül megint csak nem nyer vele semmit: megölhet, de előbb-utóbb mégis az én rendszeremhez jut el. Minden jót!

E pillanatban fütty hallatszott vagy kétszáz lépésről, a park felől. Liputyin még a tegnapi megállapodás szerint szintén rögtön füttyel válaszolt (e célból, mivel meglehetősen fogatlan szájában nem bízott, egy kopejkáért még reggel egy gyermekeknek való cserépsípot vett a bazárban). Erkel útközben már figyelmeztette Satovot, hogy füttyjelek lesznek, úgyhogy az egyáltalán nem fogott gyanút.

- Ne féljenek, majd kikerülöm őket, úgyhogy egyáltalán nem vesznek észre - vágott elébe a figyelmeztetésnek suttogva, de meggyőzően Sigaljov, aztán ráérősen, anélkül, hogy megszaporázta volna a lépést, végleg hazaindult a sötét parkon át.

Ma már a legapróbb részletekig, pontosan tudjuk, hogyan zajlott le ez a szörnyű esemény. Először Liputyin fogadta Erkelt és Satovot, közvetlenül a barlangnál; Satov nem köszönt neki, nem nyújtott kezet, hanem sietve, hangosan mindjárt így szólt:

- No, hát hol van itt valami ásó? És nincs még egy lámpásuk? Ne féljenek, itt nincs senki a világon. Szkvoresnyikiben pedig most még azt sem hallanák meg, ha ágyút sütnének el. Nos, hát itt van ez, itt ni, pontosan ezen a helyen...

És valóban tízlépésnyire dobbantott a barlangnak az erdő felé eső, hátulsó sarkától. Ebben a pillanatban hátulról, egy fa mögül rávetette magát Tolkacsenko, Erkel pedig, szintén hátulról, megragadta a könyökét. Liputyin elölről ugrott neki. Ezek hárman rögtön leverték a lábáról, és a földhöz nyomták. Ekkor odaugrott Pjotr Sztyepanovics a revolverével. Azt mondják, hogy Satovnak még volt annyi ideje, hogy feléje fordítsa a fejét, úgyhogy szemügyre vehette és felismerhette. Három lámpás világította meg a jelenetet. Satov hirtelen felkiáltott: rövid, kétségbeesett kiáltás volt ez; de nem engedték kiabálni; Pjotr Sztyepanovics pontosan és határozottan egyenest a homlokára irányította a revolvert, és közvetlen közelről - meghúzta a ravaszt. Valószínűleg nem volt nagyon hangos a lövés, Szkvoresnyikiben legalábbis nem hallottak semmit. Sigaljov, aki aligha távolodott háromszáz lépésre, természetesen hallotta a kiáltást is, a lövést is, de későbbi tanúvallomása szerint nem fordult vissza, sőt meg sem állt. A halál szinte egy pillanat alatt bekövetkezett. Teljes cselekvőképességét - nem gondolom, hogy egyben hidegvérét is - csupán Pjotr Sztyepanovics őrizte meg. Leguggolt, és sietve, de biztos kézzel átkutatta az áldozat zsebeit. Pénz nem került elő (a tárca Marja Ignatyevna párnája alatt maradt). Csak két-három jelentéktelen papír akadt: egy irodai jegyzék, valami könyv címe és egy régi külföldi vendéglői számla, mely isten tudja, miért maradt meg két évig a zsebében. Pjotr Sztyepanovics a papírokat áttette a saját zsebébe, majd hirtelen észrevéve, hogy mind összecsoportosultak, a holttestet nézik, és semmit sem csinálnak, dühösen és gorombán szidni, nógatni kezdte őket. Tolkacsenko és Erkel felocsúdva máris szaladtak, és előhoztak a barlangból két húsz-húsz fontos követ, amelyet még reggel előkészítettek, vagyis kötéllel erősen, tartósan körülkötöttek és félretették. Mivel előre úgy határoztak, hogy a holttestet a legközelebbi (a harmadik) tóhoz viszik és elsüllyesztik benne, hozzáfogtak, hogy ezeket a köveket rákössék a lábára meg a nyakára. Pjotr Sztyepanovics kötözte rá, Tolkacsenko és Erkel csak tartotta, majd egymás után odaadta őket. Elsőnek Erkel adta oda, és amíg Pjotr Sztyepanovics morogva és szitkozódva összekötözte a halott lábát, és rákötötte az első követ, Tolkacsenko a maga követ az egész, meglehetősen hosszú idő alatt a kezében, a levegőben tartotta, egész törzsével erősen és szinte tisztelettel előrehajolt, hogy késedelem nélkül odaadhassa, mihelyt kérik, és egyszer sem fordult meg a fejében, hogy addig letegye terhét a földre. Amikor végre mind a két kő oda volt kötözve, és Pjotr Sztyepanovics felállt a földről, hogy a jelenlevők arcába nézzen, egyszer csak olyan furcsa eset történt, amely teljesen váratlan volt, és szinte mindenkit meghökkentett.

Mint már mondtam, majdnem mindnyájan csak álltak, és Tolkacsenko meg Erkel kivételével semmit sem csináltak. Virginszkij odarohant ugyan Satovhoz, amikor a többiek odafutottak, de nem ragadta meg és nem segített tartani. Ljamsin pedig már csak a lövés után találta ott magát a csoportban. Később, a holttesttel való hosszú, talán tízperces bajlódás alatt mindnyájan mintha félig-meddig önkívületben lettek volna. A halott köré csoportosultak, és először sem nyugtalanságot, sem riadalmat nem éreztek, csak valahogy meglepődtek. Liputyin állt legelöl, közvetlenül a holttestnél. Virginszkij az ő válla mögül kémlelt előre különös és szinte oda nem való kíváncsisággal, sőt még lábujjhegyre is állt, hogy jobban lásson. Ljamsin meg Virginszkij mögé bújt, és csak ritkán, óvatosan lesett előre, majd rögtön ismét elrejtőzött. Amikor pedig már felkötözték a köveket, Pjotr Sztyepanovics pedig felállt, Virginszkijnek minden porcikája hirtelen remegni kezdett; összecsapta a kezét, és teli torokból, keserűen így kiáltott fel:

- Nem így, nem így! Nem, egyáltalán nem így!

Talán még hozzátett volna valamit oly kései felkiáltásához, de Ljamsin nem engedte, hogy befejezze: egyszer csak teljes erejéből átkarolta, összeszorította hátulról, és valami hajmeresztő visításban tört ki. Vannak a rémületnek olyan szilaj pillanatai, amikor az ember nem a szokott hangján kezd kiabálni, hanem olyan iszonyú hangon, amilyet addig fel sem lehetett

tételezni róla, és ez néha rendkívül félelmetes. Ljamsin nem emberi, hanem valami állati hangon üvöltött. Görcsös rohamában mind erősebben és erősebben szorította hátulról Virginszkijt mind a két kezével, szüntelenül, szakadatlanul visított, mindnyájukra rámeresztette a szemét, szörnyen kitátotta a száját, a lábával meg szaporán topogott a földön, akárha dobolna rajta. Virginszkij annyira megrémült, hogy maga is kiabálni kezdett, mint az őrült, és olyan eszeveszett dühvel, amilyet őróla fel sem lehetett tételezni, kezdte kirángatni magát a Ljamsin kezéből, karmolta és csépelte, amennyire hátul egyáltalán el tudta érni. Erkel végre segített neki: elrántotta Ljamsint. De amikor Virginszkij rémülten oldalt ugrott vagy tízlépésnyire, Ljamsin Pjotr Sztyepanovicsot meglátva, váratlanul megint felüvöltött, és most már őhozzá rohant. Megbotlott a holttestben, úgyhogy azon keresztül esett neki Pjotr Sztyepanovicsnak, és a mellére szorította a fejét, úgy, hogy az első pillanatban sem Pjotr Sztyepanovics, sem Tolkacsenko, sem Liputyin nem tudott csinálni jóformán semmit. Pjotr Sztyepanovics kiabált, káromkodott, ököllel ütötte a Ljamsin fejét, végül valahogy kiszabadította magát, előkapta a revolverét, és egyenest a még mindig üvöltöző Ljamsin nyitott szájába célzott; Ljamsint ekkor már keményen karon ragadta Tolkacsenko, Erkel és Liputyin, de a revolveres fenyegetés ellenére is tovább visított. Végül Erkel úgyahogy összegyűrte selyem zsebkendőjét, ügyesen betömte Ljamsin szájába, erre az üvöltés abbamaradt. Tolkacsenko eközben a kötél megmaradt végével összekötözte a kezét.

- Ez nagyon furcsa - szólalt meg az őrültet riadt csodálkozással vizsgálgatva Pjotr Sztyepanovics.

Szemmel láthatólag megrökönyödött.

- Egészen másképpen vélekedtem róla - tette hozzá elgondolkozva.

Egyelőre Erkelt hagyták mellette. Sietni kellett a halottal; olyan sokat kiabáltak már, hogy valahol meg is hallhatták. Tolkacsenko és Pjotr Sztyepanovics felemelték a lámpásokat, és a feje alá nyúlva felkapták a hullát; Liputyin és Virginszkij a lábát fogták meg, aztán elindultak vele. A két kővel súlyosbítva nehéz volt a teher, a távolság pedig több mint kétszáz lépés. Tolkacsenko volt a legerősebb közöttük. Azt tanácsolta, hogy egyszerre lépjenek, de senki sem válaszolt neki, így aztán úgy haladtak, ahogy éppen sikerült. Pjotr Sztyepanovics jobboldalt lépkedett, teljesen lehajolva, a vállán a halott fejét vitte, a bal kezében, lent pedig a követ tartotta. Mivel Tolkacsenkónak egészen a feleútig nem jutott eszébe, hogy segítsen tartani a követ, Pjotr Sztyepanovics végül rákiáltott. Az egyszeri kiáltás váratlan volt; valamennyien szótlanul cipekedtek tovább, csak már közvetlenül a tónál történt, hogy Virginszkij a teher alatt meggörnyedve, a súlyától már-már kimerülve, pontosan ugyanolyan harsány és sírós hangon, mint az előbb, hirtelen felkiáltott:

- Nem így, nem, nem, egyáltalán nem így!

Az a hely, ahol ez a harmadik, meglehetősen nagy szkvoresnyiki tó végződött, és ahová megérkeztek a holttesttel, a park egyik legkihaltabb, legnéptelenebb része volt, kivált ilyen késő ősszel. A tavat ezen a végén, a partnál, vízinövények borították. Letették a lámpásokat, meglóbálták a hullát, és a vízbe dobták. Hosszú, tompa csobbanás hallatszott. Pjotr Sztyepanovics felemelte a lámpást, utána előrehajoltak a többiek is, és kíváncsian nézték, hogyan süllyed el a holttest; de már nem volt mit látni: a hulla rögtön elmerült a két kővel. A víz felszínén támadt nagy gyűrűk gyorsan elsimultak. A dolog be volt fejezve.

- Uraim - fordult mindnyájukhoz Pjotr Sztyepanovics -, mi most elválunk. Kétségtelenül érezniük kellene azt a szabad büszkeséget, amely egy szabad emberhez illő kötelesség teljesítésével együtt jár. Ha most, sajnos, túl izgatottak is az ilyen érzésekhez, kétségtelenül érezni fogják holnap, amikor már szégyen lesz nem érezni. Ljamsin túlságosan is szégyenletes

felindulását hajlandó vagyok önkívületnek tekinteni, annál is inkább, mert ahogy hallom, már reggel óta csakugyan beteg. Magának pedig, Virginszkij, a szabad gondolkodás egyetlen pillanata be fogja bizonyítani, hogy a közös ügyre való tekintettel nem lehetett becsületszóra cselekedni, hanem pontosan úgy kellett, ahogy mi tettük. A következmények majd megmutatják magának, hogy volt feljelentés. Hajlandó vagyok elfelejteni a maga felkiáltásait. Ami a veszélyt illeti, egyáltalán nem fenyeget semmi. Senkinek eszébe sem jut, hogy bármelyikünket is gyanúsítsa, különösen ha maguk is tudnak okosan viselkedni; úgyhogy a legfontosabb dolog mégiscsak saját maguktól függ és a teljes meggyőződéstől, amelyben, remélem, már holnap megerősödnek. A többi közt éppen azért tömörültek az elvbarátok szabad társulásának külön szervezetébe, hogy a közös ügyben, adott pillanatban megosszák egymással energiájukat, és ha kell, figyeljék és szemmel tartják egymást. Mindegyikük a legszigorúbb számadással tartozik. Maguk arra vannak hivatva, hogy megújítsák az elaggott ügyet, amely már bűzlik a tespedtségtől; biztatásul mindig ezt tartsák szem előtt. Egyelőre minden lépésük arra irányuljon, hogy minden összeomoljon: az állam is, az erkölcsisége is. Csak mi maradjunk, akik eleve kijelöltük magunkat a hatalom átvételére: az okosakat megnyerjük magunknak, az ostobákat pedig hátaslónak használjuk. Ez semmiképp se ejtse zavarba magukat. Ezt a nemzedéket át kell nevelni ahhoz, hogy méltóvá tegyük a szabadságra. Még sok ezer Satov áll az utunkban. Mi azért szervezkedünk, hogy magunkhoz ragadjuk az irányítást; ami használatlanul hever, vagy maga kínálja magát, azt szégyen volna el nem vennünk. Most indulok Kirillovhoz, és reggelre meglesz az a dokumentum, amelyben ő halála előtt, a hatóságnak szánt magyarázat formájában, mindent magára vállal. Semmi sem lehet valószerűbb ennél a kombinációnál. Először is: hadilábon állt Satovval; együtt éltek Amerikában, tehát volt idejük összeveszni. Tudjuk, hogy Satov megváltoztatta a meggyőződését; az ő gyűlölködésük tehát a meggyőződés meg a feljelentéstől való félelem miatt keletkezett, vagyis a legengesztelhetetlenebb. Mindezt így fogja megírni is. Végül megemlíti, hogy nála, a Filippov házban lakott Fegyka. Ilyen módon mindez tökéletesen elhárít magukról minden gyanút, mert végképp összezavarja azokat a toklyókat. Holnap már nem találkozunk, uraim: nekem egy igen rövid időre a járásba kell mennem. De holnapután már üzenetet kapnak tőlem. Azt tanácsolom, hogy holnap egész nap üljenek otthon. Most pedig induljanak el kettesével más-más utakon. Magát, Tolkacsenko, megkérem, foglalkozzék Ljamsinnal, és vigye haza. Maga tud rá hatni, és főként meg tudja magyarázni neki, mennyire árt kislelkűségével - elsősorban saját magának. Sigaljovban, a maga rokonában, Virginszkij úr, ugyanúgy, mint magában, nem akarok kételkedni: nem fog feljelenteni bennünket. Csak sajnálnom kell, hogy így viselkedett; de azért még nem jelentette ki, hogy kilép a társaságból, így hát korai lenne eltemetni. No, menjünk hát minél hamarább, uraim; mert ha azok toklyók is, azért az óvatosság mégsem árt...

Virginszkij Erkellel indult el. Erkel, miközben átadta Ljamsint Tolkacsenkónak, módját ejtette, hogy odavigye Pjotr Sztyepanovicshoz, és közölje, hogy az már magához tért, szánjabánja viselkedését, bocsánatot kér, és nem is emlékszik pontosan, mi történt vele. Pjotr Sztyepanovics egyedül indult el úgy, hogy a park mellett haladva átkerült a tavak túlsó oldalára. Ez az út volt a leghosszabb. Nagy meglepetésére feleúton utolérte Liputyin.

- Pjotr Sztyepanovics! Hiszen Ljamsin elárul bennünket!

- Nem, magához tér, és ráeszmél, hogy ha feljelentést tesz, ő lesz az első, akit Szibériába küldenek. Most senki sem tesz feljelentést. Maga sem.

- És maga?

- Nem kétséges, hogy mindnyájukat börtönbe juttatom, mihelyt megmoccannak, hogy elárulják, és ezt maguk is tudják. De maga nem fog elárulni. Ezért szaladt utánam két versztát?

- Pjotr Sztyepanovics, Pjotr Sztyepanovics, hisz mi talán sose látjuk többé egymást!

- Hát ezt honnan veszi?

- Csak egyet mondjon meg nekem.

- No mit? Egyébként azt szeretném, ha eltakarodna.

- Egy választ, de igaz legyen: a mienk az egyetlen ötös csoport a világon, vagy csakugyan több száz ötös csoport van? A legmagasabb szempontból kérdezem, Pjotr Sztyepanovics.

- Látom abból, hogy egészen magánkívül van. Tudja-e, Liputyin, hogy maga veszélyesebb Ljamsinnál?

- Tudom, tudom, de - választ, a maga válaszát!

- Buta ember maga! Hisz magának, azt hiszem, hogy már ugyan teljesen mindegy, hogy egy ötös csoport van, vagy ezer.

- Tehát egy van! Tudtam én! - kiáltott fel Liputyin. - Mindig is tudtam, hogy csak egy van, egészen idáig...

És a következő feleletet meg sem várva, sarkon fordult, és eltűnt a sötétben.

Pjotr Sztyepanovics egy kicsit elgondolkozott.

- Nem, senki sem tesz feljelentést - mondta határozottan -, de a csoportnak csoportnak kell maradnia, és engedelmeskednie, különben adok én nekik... Micsoda szemét népség, igazán!

2

Előbb hazament és ráérősen, akkurátusan becsomagolt a bőröndjébe. Reggel hat órakor kellett indulnia a kisegítő vonatnak. Ez a korai vonat egy héten csupán egyszer közlekedett, és csak nemrég rendszeresítették, egyelőre csupán próbaképpen. Pjotr Sztyepanovics azt mondta ugyan tájékoztatásul a *mieinknek*, hogy egy időre a járásba megy, de amint később kiderült, egészen más volt a szándéka. Miután a bőrönddel végzett, elszámolt a háziasszonnyal - már jó előre szólt neki -, aztán bérkocsin Erkelhez hajtatott, aki a pályaudvar közelében lakott. Csak ezután, körülbelül éjjel egy órakor indult Kirillovhoz, akihez ismét a Fegyka titkos járatán át surrant be.

Pjotr Sztyepanovics szörnyű lelkiállapotban volt. Egyéb, számára rendkívül súlyos kellemetlenségeken kívül (még mindig nem sikerült megtudnia Sztavroginról semmit), alighanem - mert ezt biztosan nem állíthatom - kapott napközben valahonnan (minden valószínűség szerint Pétervárról) egy titkos értesítést valami veszélyről, amely a legközelebbi jövőben vár rá. Erről az időről persze most nagyon sok mendemonda járja nálunk a városban; de ha tudnak is valami biztosat, legfeljebb csak azok, akiknek kell is tudniuk. Én pedig csupán mint a saját véleményemet említem meg, hogy Pjotr Sztyepanovicsnak a mi városunkon kívül lehettek ügyei másutt is, úgyhogy valóban kaphatott értesüléseket. Sőt, Liputyin minden cinikus és vakmerő kételkedése ellenére biztosra veszem, hogy a mieinken kívül valóban lehetett két-három ötös csoportja, például a két fővárosban; vagy ha nem ötös csoportjai voltak, akkor kapcsolatai és összeköttetései - mégpedig talán nagyon is érdekesek. Alig három nappal az elutazása után, a fővárosból parancs érkezett városunkba, hogy haladéktalanul tartóztassák le - nem tudom, tulajdonképpen milyen ügyek: az itteni viselt dolgai vagy egyebek miatt. Ez a parancs éppen „kapóra jött” ahhoz, hogy tovább fokozza annak a csaknem misztikus

félelemnek a megrázó hatását, amely egy csapásra hatalmába kerítette hatóságainkat és városunk mindaddig makacsul könnyelmű társadalmát, miután napvilágra került Satov diák titokzatos és súlyos következményekkel, járó meggyilkolása - olyan gyilkosság, amely végképp betetőzte az itteni képtelenségeket -, úgyszintén az esetet kísérő jó néhány rendkívül rejtélyes körülmény. De a parancs elkésett: Pjotr Sztyepanovics akkor már álnéven Pétervárott tartózkodott, majd megszimatolva, miről van szó, egy pillanat alatt külföldre szökött. Egyébként borzasztóan előreszaladtam.

Dühös és kihívó arccal lépett be Kirillovhoz. Mintha azt szerette volna, hogy a lényegen kívül személyesen is kicsikarjon még valamit Kirillovtól, és kitöltse rajta a haragját. Kirillov valósággal megörült jöttének; látszott, hogy roppant sokáig és beteges türelmetlenséggel várta. Arca sápadtabb volt a szokottnál, fekete szemének tekintete meg súlyos és merev.

- Már azt hittem, nem jön - szólalt meg szigorúan a dívány sarkában, de különben meg se mozdult, hogy üdvözölje Pjotr Sztyepanovicsot, aki megállt előtte, és mielőtt egy szóval is válaszolt volna, fürkészően szemügyre vette az arcát.

- Tehát minden rendben van, és nem állunk el a szándékunktól, igen derék! - mondta sértően vállveregető mosollyal. - No, üsse kő - tette hozzá undok tréfálkozással -, ha elkéstem is, nem panaszkodhat, hisz három órát ajándékoztam magának.

- Én nem akarok magától pótórákat ajándékba, és te nem ajándékozhatsz nekem semmit... tökfilkó!

- Mi? - szólt már-már felberzenkedve Pjotr Sztyepanovics, de rögtön türtőztette magát. - Micsoda érzékenység! Ejha, hát dühösek vagyunk? - mondta ugyanolyan bántóan dölyfös modorban, minden szót külön megnyomva. - Pedig ilyenkor a nyugalom a legajánlatosabb. Az a legjobb, ha most Kolumbusznak tartja magát, engem meg kis egérnek néz, és nem vesz tőlem rossz néven semmit. Ezt már tegnap is ajánlottam.

- Én nem akarlak egérnek nézni.

- Hát ez mi, bók? Egyébként a tea is hideg, tehát minden fenekestül felfordult? Akárhogy is, itt valami gyanús dolog történik. Nocsak! Hát mit látnak szemeim ott az ablakban, egy tányéron?! - Odament az ablakhoz. - Ohó, rizses főtt tyúk!... De miért nem látott hozzá mindeddig? Tehát olyan lelkiállapotban volt, hogy még tyúkot sem...

- Ettem, és ez nem tartozik magára; hallgasson!

- No persze, és ráadásul mindegy is. Illetve nekem bezzeg most nem mindegy: képzelje, jóformán egyáltalán nem ebédeltem, így hát ha ez a tyúk most már, ahogy gondolom, fölösleges...

- Egyen, ha tud.

- Köszönöm, aztán majd teát is.

Egy pillanat alatt letelepedett az asztalhoz a dívány másik végén, és rendkívül mohón nekiesett az ételnek; de közben állandóan figyelte áldozatát. Kirillov dühös undorral, mozdulatlanul nézte, mintha nem tudná levenni róla a szemét.

- Hanem hát - szólalt meg a homlokát evés közben hirtelen felütve Pjotr Sztyepanovics -, hanem hát térjünk a tárgyra! Tehát nem visszakozunk? Mi? És az az írás?

- Ma éjjel úgy döntöttem, hogy nekem mindegy. Megírom. A kiáltványokról?

- No igen, a kiáltványokról is. Egyébként majd lediktálom. Hisz magának úgyis mindegy. Vagy talán nyugtalaníthatná magát ebben a pillanatban a tartalom?

- Nem rád tartozik.

- Persze hogy nem. Különben néhány sor az egész: Satovval együtt kiáltványokat terjesztettek, többek közt a Fegyka segítségével, aki a maga szállásán bújt meg. Ez az utolsó: a Fegykát meg a lakást illető pont nagyon fontos, sőt a legfontosabb. Nézze, én egészen őszinte vagyok magához.

- Satov? Minek ide Satov? Satovról egy szót se, semmi szín alatt.

- Nocsak, hát mit fáj ez magának? Őneki már úgysem árthat.

- Idejött hozzám a felesége. Amikor felébredt, ideküldött: hol van ő?

- Tehát ideküldött valakit érdeklődni, hol van Satov? Hm, ez baj. Esetleg ismét ideküldhet; senkinek sem szabad tudnia, hogy itt vagyok...

Pjotr Sztyepanovicsot nyugtalanság fogta el.

- Az asszony nem tudja meg, ismét alszik; ott van nála a bába, Arina Virginszkaja.

- Hát ez az... és az sem hallja meg? Tudja, be kellene zárni a tornác ajtaját.

- Semmit sem hall meg. Ha pedig Satov jön, elbújtatom magát a másik szobában.

- Satov nem jön; úgyhogy maga azt is írja meg, hogy az árulás meg a feljelentés miatt összevesztek... ma este... és ez okozta a halálát.

- Meghalt?! - kiáltotta a díványról felugorva Kirillov. - Ma este hét óra után, vagy helyesebben: tegnap este hét óra után, mert most már egy óra lesz.

- Te ölted meg!... És én ezt már tegnap előre láttam!

- Már hogyne látta volna előre? Ezzel a pisztollyal, ni! (Elővette a revolvert, színleg azért, hogy megmutassa, de többé nem dugta vissza, hanem mintegy készenlétben, továbbra is a jobb kezében tartotta.) De azért furcsa ember maga, Kirillov, hisz maga is tudta, hogy ez az ostoba ember nem végezheti másképp. Hát mit kellett itt előre látni? Én már a szájába rágtam magának többször is. Satov fel akart jelenteni bennünket: én figyeltem; ezt semmiképp sem hagyhattam. Sőt magát is utasították, hogy figyelje; saját maga mondta nekem vagy három héttel ezelőtt...

- Hallgass! Ezt azért tetted, mert Genfben az arcodba köpött!

- Azért is, meg másért is. Sok mindenért; egyébként minden harag nélkül. Minek felugrálni? Minek itt hűhót csapni? Ohó! Hát így állunk?...

Felugrott, és maga elé emelte a revolverét. Arról van szó, hogy Kirillov hirtelen felkapta az ablakpárkányról a saját revolverét, amelyet már reggel megtöltött és odakészített. Pjotr Sztyepanovics lövő testhelyzetbe állt, és Kirillovra szögezte fegyverét. Kirillov kajánul felnevetett.

- Valld be, gazember, hogy azért vetted elő a pisztolyt, mert esetleg én lőlek agyon téged... De én nem lőlek agyon... bár... bár...

És megint ráfogta revolverét Pjotr Sztyepanovicsra, mintha célba venné, mintha nem tudna lemondani annak az elképzelésnek az élvezetéről, hogyan is lőné agyon. Pjotr Sztyepanovics még mindig lövésre készen várt, várt az utolsó pillanatig, nem húzta meg a ravaszt, bár azt kockáztatta, hogy előbb ő kap golyót a homlokába: ettől a „mániákustól" kitelik. De a „mániákus" végre leengedte a kezét, igaz, hogy zihált, remegett, és nem tudott szólni.

- Játszottunk egy kicsit, és most már elég - mondta Pjotr Sztyepanovics, és ő is leeresztette fegyverét. - Tudtam én, hogy csak játszik; de tudja, sokat kockáztatott: könnyen elsüthettem volna.

Azzal meglehetősen nyugodtan visszaült a díványra, és teát töltött magának - igaz, egy kissé remegett a keze. Kirillov letette a revolvert az asztalra, és fel s alá járt a szobában.

- Azt nem írom, hogy megöltem Satovot, és... most már semmit sem írok. Nem lesz papír!

- Nem lesz?

- Nem lesz.

- Micsoda aljasság és micsoda ostobaság! - kiáltotta a dühtől elzöldülve Pjotr Sztyepanovics. - Egyébként előre éreztem. Tudja meg, hogy engem nem ejt zavarba. De hát ahogy akarja. Ha erőszakkal kényszeríthetném, akkor kényszeríteném is. Egyébként maga gazember - mondta a türelmét mind jobban elveszítve. - Annak idején pénzt kért tőlünk, és fűt-fát ígért... Csakhogy én nem megyek el innen eredmény nélkül, legalább azt akarom látni, ahogy saját kezűleg meglékeli a homlokát.

- Én meg azt akarom, hogy azonnal menj el innen - mondta keményen szembeállva vele Kirillov.

- Azt már nem kérem - felelte Pjotr Sztyepanovics, és megint a revolveréhez kapott. - Most esetleg bosszúból és gyávaságból azt találja ki, hogy elhalasztja az egészet, holnap pedig indul feljelenteni, hogy megint szerezzen egy kis pénzmagot, hisz az ilyesmit jól megfizetik. Az ördög vigye el magát, az ilyen fickóktól mint maga, minden kitelik! De legyen nyugodt, én mindent előre láttam: nem megyek el anélkül, hogy meg ne lékeljem a koponyáját ezzel a revolverrel, mint azét a gaz Satovét, ha begyullad és elhalasztja, amit szándékozott, az ördög vigye el magát!

- Okvetlenül látni akarod az én véremet is?

- Értse meg, nem haragból mondom; nekem mindegy. Csak nyugodt akarok lenni a dolgunk felől. Maga is látta, hogy egy emberre nem lehet hagyatkozni. Én például egyáltalán nem értem, micsoda rögeszme az, hogy maga öngyilkos akar lenni. Ezt nem én találtam ki magának, hanem saját maga mondta, mielőtt engem megismert, tehát eredetileg nem is nekem, hanem más tagoknak, még külföldön. És ne felejtse el, hogy ezt senki sem csikarta ki magából, közülük senki sem ismerte, hanem saját maga ment oda hozzájuk kitárulkozni, merő érzelgősségből. Hát mit tehetünk, ha mindjárt akkor éppen a maga beleegyezésével, sőt az ajánlatára (ezt jól jegyezze meg: az ajánlatára!) megalapozták az itteni akciók bizonyos tervét, amelyen most már semmiképp sem lehetett változtatni. Most már annyira beleártotta magát a dologba, hogy túlságosan is sokat tud. Ha most köntörfalaz, és holnap indul, hogy feljelentést tegyen, az nekünk alighanem hátrányos lesz - mi a véleménye? Azt már nem, kérem; kötelezte magát, szavát adta, pénzt fogadott el. Ezt semmiképp sem tagadhatja...

Pjotr Sztyepanovics nagyon nekihevült, de Kirillov már régóta nem figyelt oda. Tűnődve megint fel s alá járt.

- Sajnálom Satovot - mondta, és ismét megállt Pjotr Sztyepanovics előtt.

- De hisz én is sajnálom, és hátha csakugyan...

- Hallgass, gazember! - ordított rá Kirillov, és félreérthetetlen, fenyegető mozdulatot tett. - Agyonváglak!

- No jó, jó, füllentettem, bevallom, egyáltalán nem sajnálom; elég már, elég! - mondta a kezét óvatosságból maga elé tartva és közben felugorva Pjotr Sztyepanovics.

Kirillov váratlanul elhallgatott, és újra járkálni kezdett.

- Nem halasztom el, éppen most akarom megölni magamat: mindenki gazember!

- No, ez már jó gondolat; persze hogy mindenki gazember, és mivel a rendes ember undorodik a világtól, hát...

- Tökfilkó, én ugyanolyan gazember vagyok, mint te, mint mindenki, nem pedig rendes. Rendes ember sehol sincs.

- No végre rájött! Mondja, Kirillov, a maga eszével mindeddig nem ébredt rá, hogy mindenki egy és ugyanaz, hogy nincsenek jobbak és rosszabbak, hanem csak okosabbak és butábbak, és hogyha mindenki gazember - ami egyébként badarság -, akkor következésképpen nem is kell olyannak lenni, aki nem gazember?

- Á! Csakugyan nem gúnyolódsz? - szólt Kirillov, és egy kissé meglepődve nézett rá. - Olyan hévvel, olyan egyszerűen... Hát még az olyanoknak is van meggyőződésük, mint te?

- Kirillov, én sohase tudtam felfogni, miért akar öngyilkos lenni. Csak azt tudom, hogy meggyőződésből... szilárd meggyőződésből. De ha szükségét érzi, hogy úgyszólván kiöntse a lelkét, én rendelkezésére állok... Csak szem előtt kell tartani az időt...

- Hány óra?

- Ohó, pontosan kettő - mondta az órájára tekintve Pjotr Sztyepanovics, és cigarettára gyújtott. „Úgy látszik, még meg lehet egyezni" - gondolta magában.

- Nekem nincs mit beszélni teveled - dörmögte Kirillov.

- Úgy emlékszem, az Istenről van szó... hisz egyszer elmagyarázta nekem; sőt kétszer is. Ha főbe lövi magát, akkor istenné válik, jól mondom?

- Igen, istenné válok.

Pjotr Sztyepanovics el sem mosolyodott; várt - Kirillov fürkészően nézett rá.

- Maga politikai szélhámos és cselszövő, maga filozofálásra meg rajongásra akar engem csábítani, hogy eloszlassa a haragomat, és megbékéljek, amikor pedig megbékélek, kikunyerálja tőlem azt az írást, hogy én öltem meg Satovot.

Pjotr Sztyepanovics szinte természetes őszinteséggel válaszolt:

- No jó, lehet, hogy ilyen gazember vagyok, de nem mindegy az magának az utolsó pillanatban, Kirillov? Hát mondja, kérem, miért vesszünk össze? Maga olyan ember, én meg ilyen ember vagyok - mi következik ebből? És ráadásul mind a ketten...

- Gazemberek vagyunk.

- Igen, talán valóban gazemberek. De hisz maga tudja, hogy ezek csak szavak.

- Én egész életemben nem akartam, hogy ezek csak szavak legyenek. Azért is éltem, mert sosem akartam. Most is mindennap azt akarom, hogy ne szavak legyenek.

- No persze, mindenki azt keresi, hol jobb. A hal... vagyis mindenki bizonyos kényelmet keres; ennyi az egész. Nagyon régóta tudjuk ezt.

- Azt mondod, kényelmet?

- Ugyan, hát érdemes szavakon vitatkozni?!

- Ezt jól mondtad; ám legyen kényelem. Az Istenre okvetlenül szükség van, így hát lennie kell.

- No, ez nagyszerű!

- De én tudom, hogy nincs, és nem is lehet.

- Ez még inkább igaz!

- Hát nem érted, hogy az ember két ilyen gondolattal nem maradhat életben?

- Lője főbe magát?

- Hát nem érted, hogy már csak e miatt az egy miatt is főbe lőheti magát valaki? Nem érted, hogy lehet olyan ember, egyetlen a ti ezermilliótok közül, aki ezt nem akarja és nem tudja elviselni?

- Én csak azt értem, hogy maga alighanem ingadozik. Ez nagyon rossz.

- Sztavrogint is felemésztette az eszme - mondta a megjegyzést meg se hallva és mogorván járkálva Kirillov.

- Hogy? - szólt a fülét hegyezve Pjotr Sztyepanovics. - Milyen eszme? Ő maga mondott magának valamit?

- Nem, én magam találtam ki: Sztavrogin ha hisz, akkor nem hiszi, hogy hisz. Ha pedig nem hisz, akkor nem hiszi, hogy nem hisz.

- No, Sztavroginnak van más, ennél jóval okosabb gondolata is... - dörmögte zsémbesen Pjotr Sztyepanovics, és nyugtalanul figyelte a beszéd ilyetén fordulatát meg a sápadt Kirillovot.

„Az ördög vigye el, nem lövi főbe magát - gondolta -, mindig is sejtettem; agyficam, semmi más; micsoda szemét népség!”

- Te vagy az utolsó, aki együtt van velem: nem akarnék csúnyán elválni tőled - tüntette ki váratlanul Kirillov.

Pjotr Sztyepanovics nem válaszolt mindjárt. „Az ördögbe, mi ez már megint?” - forgatta magában ismét.

- Higgye el, Kirillov, nekem személy szerint semmi kifogásom sincs maga mint ember ellen, és mindig...

- Te gazember vagy, és hamisan gondolkozol. De én is ugyanolyan vagyok, mint te, főbe lövöm magamat, te meg életben maradsz.

- Vagyis azt akarja mondani, hogy én olyan aljas vagyok, hogy életben akarok maradni.

Még nem tudta eldönteni, előnyös-e vagy hátrányos tovább folytatni ilyen pillanatban ilyen beszélgetést, és úgy határozott, hogy „a körülményekre bízza magát”. De azelőtt is mindig bosszantotta Kirillov állandóan, leplezetlenül megvető és fölényes modora ővele szemben, most pedig valahogy még az eddiginél is jobban. Talán azért, mert Kirillov, akinek alig egy óra múlva meg kellett halnia (Pjotr Sztyepanovics mégiscsak erre számított), az ő szemében már csak amolyan fél ember volt, szinte tárgy, amely már semmiképpen sem engedhet meg magának efféle gőgöt.

- Azt hiszem, maga henceg előttem azzal, hogy főbe lövi magát.

- Én mindig csodálkoztam azon, hogy mindenki életben marad - mondta a megjegyzést nem is hallva Kirillov.

- Hm, mondjuk, ez érdekes gondolat, de...

- Te majom, azért helyeselsz, hogy a hatalmadba keríts. Hallgass, te nem értesz semmit. Ha nincs Isten, akkor én vagyok az Isten.

- No hát ezen a ponton sohase tudtam megérteni magát; miért éppen maga az Isten?

- Ha van Isten, akkor minden akarat az övé, és az ő akaratából én nem vehetek el semmit. Ha nincs, akkor minden akarat az enyém, és köteles vagyok tanúsítani a szuverenitásomat.

- A szuverenitását? És miért köteles?

- Mert az enyém lett minden akarat. Hát csakugyan nincs az egész bolygón senki, aki miután végzett az Istennel, és immár hisz a szuverenitásában, tanúsítani merje a szuverenitását, mégpedig a legteljesebb mértékben? Ez olyan, mintha a szegény ember örökséget kapna, de megijedne és nem merne odamenni a zsákhoz, úgy vélve, hogy nem elég erős a birtoklásához. Én tanúsítani akarom a szuverenitásomat. Ha egymagam is, de megteszem.

- Hát tegye.

- Én köteles vagyok főbe lőni magámat, mert az én szuverenitásom legfőbb pontja: megölni önmagamat.

- De hisz nem maga az egyetlen, aki megöli magát; sokan követnek el öngyilkosságot.

- Valami okból. De minden ok nélkül, csupán a szuverenitás kedvéért - egyedül én.

„Nem lövi főbe magát” - villant át megint Pjotr Sztyepanovics agyán.

- Tudja, mit - jegyezte meg ingerülten -, azért, hogy tanúsítsam a szuverenitásomat, én a maga helyében nem magamat ölném meg, hanem valaki mást. Jó szolgálatot tehetne vele. Én meg is mondanám, hogy kit, ha nem ijed meg. Akkor esetleg nem is kell ma főbe lőnie magát. Megegyezhetünk.

- Mást megölni az én szuverenitásom legalantasabb pontja lenne, és ez az ajánlat jellemző rád. Én nem te vagyok: én a legmagasztosabb pontot akarom, és magamat ölöm meg.

„Magától is kitalálta” - dörmögte magában bosszúsan Pjotr Sztyepanovics.

- Köteles vagyok bizonyságot adni a hitetlenségnek - folytatta járkálva Kirillov. - Számomra nincs magasztosabb eszme, mint az, hogy nincs Isten. Engem igazol az emberiség története. Az ember egyebet sem csinált, mint isteneket talált ki, hogy élni tudjon, és ne ölje meg magát; mindmáig ebből áll az egész történelem. A világtörténelemben én vagyok az első, aki nem akar istent kitalálni. Tudják meg ezt egyszer s mindenkorra.

„Nem lövi főbe magát” - nyugtalankodott Pjotr Sztyepanovics.

- Ugyan ki tudja meg? - ingerelte Kirillovot. - Hisz itt csak én vagyok meg maga; talán Liputyin?

- Mindenki tudja meg; és meg is tudja mindenki. Nincs olyan titok, amely napvilágra ne kerülne. Ezt *ő* mondta.

És lázas rajongással a Megváltó szentképére mutatott, amely előtt örökmécs égett. Pjotr Sztyepanovics végképp megdühödött.

- Őbenne tehát még mindig hisz, és mécset is gyújtott; csak nem a „biztonság kedvéért”?

Kirillov nem válaszolt.

- Tudja, mit mondok: szerintem maga talán jobban hisz, mint egy pap.

- Kiben? *Őbenne?* Ide hallgass - szólt megállva Kirillov, és mozdulatlan, eszelős tekintettel meredt maga elé. - Hallgasd meg ezt a nagy gondolatot: volt a földön egy nap, és a föld közepén állt három kereszt. Az egyik megfeszített annyira hitt, hogy azt mondta a másiknak: „Ma még velem leszesz a paradicsomban." Elmúlt az a nap, mind a ketten meghaltak, és nem találtak sem paradicsomot, sem feltámadást. Nem vált be a jövendölés. Ide hallgass: ez az ember volt a legmagasztosabb az egész földön, ő alkotta azt, amiért a világnak érdemes élnie. E nélkül az ember nélkül az egész bolygó, mindenestül, ami rajta van - merő téboly. Sem előtte, sem utána nem volt ugyanilyen soha, annyira nem, hogy szinte csoda. Mármint az a csoda, hogy nem volt és nem lesz ugyanilyen soha. Ha pedig így van, ha a természet törvényei ezt sem kímélték, még a saját csodájukat sem kímélték, hanem őt is arra kényszerítették, hogy hazugság közepette éljen, és hazugságért haljon meg, akkor az egész bolygó hazugság, és hazugságra és ostoba gúnyra van felépítve. Tehát maguk a bolygó törvényei is mind hazugságok és az ördög bohózatai. Hát akkor miért élj, ha ember vagy? Felelj!

- Ez a dolog másik oldala. Azt hiszem, a maga fejében két különböző ok összekeveredett; ez pedig nagyon gyanús dolog. De hadd kérdezzem meg: no és mi van akkor, ha maga Isten? Ha véget ért a hazugság, és maga rájött: az egész hazugság abból ered, hogy volt az az előző Isten?

- No végre megértetted! - kiáltott fel ujjongva Kirillov. - Tehát mégiscsak meg lehetett érteni, ha még egy olyan is megértette, mint te! Érted most már, hogy a megváltás mindenki számára: mindenkinek bebizonyítani ennek a gondolatnak a helyességét. Ki bizonyítja be? Én! Én nem értem, hogyan történhetett meg eddig, hogy egy ateista tudja, hogy nincs Isten, és nem öli meg magát azonnal. Tudni, hogy nincs Isten, és ugyanakkor nem tudni, hogy te magad lettél Isten - teljes képtelenség, máskülönben okvetlenül megölöd magadat. Ha ennek tudatában vagy, akkor császár lettél, és már nem ölöd meg magadat, hanem a legnagyobb dicsőségben élsz. De egynek, az elsőnek okvetlenül meg kell ölnie magát, máskülönben ki kezdi és ki bizonyít? Én épp azért ölöm meg magamat okvetlenül, hogy elkezdjem és bizonyítsak. Én még csak olyan botcsinálta isten vagyok, és boldogtalan is, mert nekem *kötelességem* tanúsítani a szuverenitásomat. Mindenki boldogtalan azért, mert senki sem meri tanúsítani a szuverenitását. Az ember éppen azért volt mindeddig olyan boldogtalan és szegény, mert nem merte bizonyságát adni szuverenitásának, épp a lényeget illetően, hanem csak úgy balkézről önfejűsködött, mint egy iskolás fiú. Én borzasztóan boldogtalan vagyok, mert borzasztóan félek. A félelem az ember átka... De én bizonyságát adom szuverenitásomnak, én köteles vagyok szilárdan hinni, hogy nem hiszek. Én elkezdem és be is végzem; és kinyitom az ajtót. És megváltok. Csakis ez az egy vált meg minden embert, és alakít át fizikailag mindjárt a következő nemzedékben; mert a mostani testi állapotában, ahogy én gondolom, az eddigi Isten nélkül sehogy sem lehet meg az ember. Én három évig kerestem az én istenségem sajátos jelét, amíg megtaláltam: az én istenségem attribútuma - a Szuverenitás! Ez minden, amivel a leglényegesebb pontban bizonyságát adhatom engedetlenségemnek és új, félelmetes szabadságomnak.

Arca rendellenesen sápadt volt, a tekintete meg elviselhetetlenül súlyos. Mintha lázas lett volna. Pjotr Sztyepanovics már-már azt gondolta, hogy mindjárt összeesik.

- Tollat ide! - kiáltotta egészen váratlanul, ihletett eltökéltséggel Kirillov. - Diktálj, mindent aláírok. Azt is aláírom, hogy én öltem meg Satovot. Diktálj, amíg mulatok rajta. Nem félek holmi önhitt rabszolgák gondolataitól. Magad is meglátod, hogy minden titok napvilágra kerül! Téged pedig eltipornak... Hiszem! Hiszem!

Pjotr Sztyepanovics felpattant, nyomban odaadta a tintatartót, a papírt, és a pillanattal élve, a sikerért remegve diktálni kezdett:

- „Én, Alekszej Kirillov, bejelentem...”

- Várj! Nem akarom! Kinek jelentem be?

Kirillov úgy reszketett, mintha a hideg lelné. Ez a bejelentés meg valami ezzel kapcsolatos hirtelen és különös gondolat láthatólag teljesen lekötötte, mint egy kivezető út, amelynek, ha csak egy pillanatra is, sebesen nekilendült elgyötört lelke.

- Kinek jelentem be? Tudni akarom, kinek!

- Senkinek, mindenkinek, a legelsőnek, aki elolvassa. Minek ide pontos meghatározás? Az egész világnak!

- Az egész világnak? Nagyszerű! És semmiképp sem kell szánom-bánom. Nem akarok megbánni semmit; és nem akarok a hatóságnak írni!

- Hát nem is kell, dehogy, pokolba a hatóságot! De írja már, ha komolyan gondolja!... - kiáltott rá hisztérikusan Pjotr Sztyepanovics.

- Várj! Egy kilógó nyelvű pofát akarok felülre.

- Eh, szamárság! - mondta megdühödve Pjotr Sztyepanovics. - Rajz nélkül is ki lehet fejezni mindezt, pusztán a hanggal.

- A hanggal? Ez jó. Igen, a hanggal, a hanggal. Hát diktáld azzal a hanggal!

- „Én, Alekszej Kirillov - diktálta keményen és parancsolóan Pjotr Sztyepanovics; áthajolt a Kirillov vállán, és figyelt minden betűt, amelyet az az izgalomtól remegő kezével a papírra kanyarított -, én, Kirillov bejelentem, hogy ma, október ..-én este hét óra után megöltem Satov diákot árulás miatt a parkban, meg amiért feljelentett a kiáltványok és Fegyka miatt, aki kettőnknél, a Filippov házban lakott, és tíz napig ott hált. Ma pedig megölöm magamat revolverrel, de nem azért, mintha bármit is megbánnék, vagy félnék maguktól, hanem azért, mert már külföldön elhatároztam, hogy véget vetek az életemnek.”

- Csak ennyi?! - kiáltott fel meghökkenve, sőt méltatlankodva Kirillov.

- Egy szóval se több! - mondta legyintve Pjotr Sztyepanovics, és igyekezett kikapni a kezéből a dokumentumot.

- Várj! - Kirillov keményen rátette kezét a papírra. - Várj, ez badarság! Azt is akarom, kivel öltem meg. Minek Fegyka? Hát a tűz? Én mindent meg akarok írni, és még le is akarom szidni őket, a hanggal, a hanggal!

- Elég ez, Kirillov, biztosíthatom, hogy elég! - mondta csaknem könyörögve Pjotr Sztyepanovics, és reszketett, hogy Kirillov esetleg még eltépi a papírt. - Ahhoz, hogy hiteles legyen, minél homályosabban kell, pontosan így, csupán célzásokkal. Az igazságnak csak a sarkát kell megmutatni, pontosan annyira, hogy felizgassuk őket. Saját maguknak mindig többet hazudnak, mint mi, és maguknak aztán természetesen jobban hisznek majd, mint nekünk, márpedig épp ez a jó, sőt mindennél jobb! Adja ide; pompás ez így is, adja ide, adja ide!

És egyre azon igyekezett, hogy elkapja a papírt. Kirillov a szemét kidüllesztve hallgatta, és mintha iparkodott volna felfogni valamit, de úgy látszik, már nem értett semmit.

- Eh, az ördögbe! - mondta dühbe gurulva Pjotr Sztyepanovics. - Hiszen még alá sem írta! Mit mereszti úgy a szemét, írja alá!

- Le akarom szidni őket... - dörmögte Kirillov, de azért máris fogta a tollat, és aláírta. - Le akarom szidni őket...

- Írja alá: Vive la république,[186] és elég!

- Remek! - Kirillov szinte felüvöltött elragadtatásában. - Vive la république démocratique sociale et universelle ou la mort!...[187] Nem, nem, nem így! Liberté, égalité, fraternité ou la mort![188] No, ez már jobb, ez jobb - mondta, és élvezettel írta oda az aláírása alá.

- Elég, elég! - ismételte folyton Pjotr Sztyepanovics.

- Várj, még egy kicsit... Tudod, hozzáírom még franciául: „de Kiriloff, gentilhomme russe et citoyen du monde".[189] Hahaha! - Harsogó kacagásra fakadt. - Nem, nem, nem, megtaláltam a legjobbat, heuréka: gentilhomme-séminariste russe et citoyen du monde civilisé![190] No, ez a legeslegjobb... - Felugrott a díványról, és gyors mozdulattal felkapta revolverét az ablakpárkányról, átszaladt a másik szobába, és szorosan becsukta maga mögött az ajtót. Pjotr Sztyepanovics egy percig eltűnődve, állva nézte az ajtót.

„Ha most mindjárt, akkor talán csakugyan lő, de ha gondolkozni kezd - nem lesz semmi!"

Egyelőre felvette az írást, leült, és újra átnézte. A bejelentés fogalmazása megint csak tetszett neki.

„Mi kellene még egyelőre? Épp az kell, hogy egy időre kizökkentsem a kerékvágásból, és ezzel megtévesszem őket. Park? A városban nincs park, így hát a maguk eszével rájönnek majd, hogy az Szkvoresnyikiben van. De időbe telik, amíg rájönnek; amíg keresik a hullát, megint időbe kerül, ha pedig megtalálják - az azt jelenti, hogy igaz a bejelentés; tehát minden más is igaz, a Fegykára tett célzás is. Hogy mit jelent Fegyka? Fegyka - a tűzvész meg Lebjadkinék; vagyis minden innen indul ki, a Filippov házból, ők pedig nem láttak semmit, ők pedig nem vettek észre semmit - ez aztán végképp megbolondítja őket! A *mieink* eszükbe se jutnak; Satov meg Kirillov meg Fegyka meg Lebjadkin; de hogy ezek miért ölték meg egymást - ez még fogós kérdés lesz nekik. Eh, az ördög vigye el, hát nem hallom azt a durranást!..."

Bár olvasta az írást, és gyönyörködött a fogalmazásban, mégis minden pillanatban gyötrő nyugtalansággal hallgatózott, és megint feldühödött. Riadtan pillantott az órájára; későre járt, volt már tíz perce, hogy Kirillov átment... Felkapta a gyertyát, és annak a szobának az ajtajához indult, amelyben Kirillov bezárkózott. Közvetlenül az ajtó előtt jutott eszébe, hogy lám, a gyertya is fogytán van, úgyhogy húsz perc múlva teljesen elég, másik pedig nincsen. Megfogta a kilincset, és óvatosan hallgatózott, de nem hallatszott a legcsekélyebb zaj sem; hirtelen kinyitotta az ajtót, és felemelte a gyertyát: valami felüvöltött, és feléje rohant. Teljes erejéből becsapta az ajtót, és megint nekidőlt, de most már minden elcsendesült - ismét síri csend volt.

A gyertyát a kezében tartva sokáig állt ott tétován. Abban a másodpercben, amikor benyitott, nagyon keveset láthatott, de azért megvillant előtte a szoba belsejében, az ablaknál álló Kirillov arca, meg az a vadállati düh, amellyel hirtelen őfelé iramodott. Pjotr Sztyepanovics megborzongott, gyorsan letette a gyertyát az asztalra, előkészítette revolverét, lábujjhegyen a szemközti sarokba ugrott, úgy, hogy ha Kirillov kinyitná az ajtót és revolverével az asztalhoz rohanna, ő hamarább célozhasson, és meghúzhassa a ravaszt.

---

[186] Éljen a köztársaság!

[187] Éljen a demokratikus szociális világköztársaság - vagy halál!

[188] Szabadság, egyenlőség, testvériség vagy halál!

[189] Kirillov, orosz nemes és világpolgár.

[190] Orosz nemes szeminarista és a civilizált világ polgára!

Pjotr Sztyepanovics most már egyáltalán nem hitt az öngyilkosságban! „A szoba közepén állt és gondolkozott futott át szélsebesen a fején. - Ráadásul sötét, félelmetes szoba... Felüvöltött, és felém rohant - itt két lehetőség van: vagy én zavartam meg éppen abban a másodpercben, amikor meg akarta húzni a ravaszt, vagy... vagy csak állt, és azon törte a fejét, hogy engem hogyan öljön meg... Tudja, hogy nem megyek el innen, amíg meg nem ölöm, ha ő maga begyullad - tehát előbb neki kell lelőnie engem, nehogy én lőjem le őt... És megint, megint csend van ott! Szinte félelmetes: egyszer csak kinyitja az ajtót... Az a disznóság, hogy jobban hisz az Istenben, mint egy pap... Semmi szín alatt sem lövi főbe magát!... Mostanában nagyon elszaporodtak az ilyenek, akik »a maguk eszével jöttek rá« valamire. Csürhe! Pfuj, az ördögbe, a gyertya, a gyertya! Egy negyedóra múlva okvetlenül teljesen elég!... Végezni kell; mindenáron végezni kell... Most már bízvást agyon lehet lőni... Ez után a papír után semmiképp sem gondolják, hogy én öltem meg. Úgy lehet lefektetni a padlóra és a kezébe tenni az elsütött revolvert, hogy okvetlenül azt hiszik, ő maga tette... Ó, az ördögbe, de hogy lőjem agyon? Hátha megint nekem ront, és előbb lő, mint én, ha rányitok. Eh, az ördögbe, nyilván elhibázza!”

Így gyötrődött, remegve szándékának elkerülhetetlenségétől és tulajdon habozásától. Végül felvette a gyertyát, és revolverét felemelve, lövésre készen tartva, megint odament az ajtóhoz; a bal kezével pedig, amelyben a gyertyát fogta, lenyomta a kilincset. De rosszul sikerült: a kilincs kattant, zaj és nyikorgás hallatszott. „Egyenest rám lő!” - villant át Pjotr Sztyepanovics agyán. Teljes erővel berúgta az ajtót, felemelte a gyertyát, és figyelmesen körülnézett: sehol senki. Halkan Kirillovot szólította, majd másodszor is, de már hangosabban; senki sem válaszolt.

„Csak nem az ablakon át szökött meg?!”

Az egyik ablaknak a szellőzője valóban nyitva volt. „Ostobaság, a szellőzőn át nem szökhetett meg. - Pjotr Sztyepanovics az egész szobán keresztül, egyenest az ablakhoz ment. - Semmiképp sem ugorhatott ki.” Gyorsan megfordult, és egy meghökkentő dologtól egészen megremegett.

Az ablaknál átellenben, a falnál, az ajtótól jobbra, egy szekrény állt. Ennek a szekrénynek a jobb oldalánál, a fal és a szekrény közötti zugban állt Kirillov, mégpedig borzasztóan furcsán állt - katonásan kihúzva magát, kezét a nadrág varrásán kinyújtva, a fejét felemelve, tarkóját szorosan a falhoz nyomva, mozdulatlanul, a zug belsejében, mintha teljesen el akarna tűnni, beleolvadni a semmibe. Minden jel szerint elbújt, de ez valahogy hihetetlen volt. Pjotr Sztyepanovics a sarokkal valamelyest rézsűt szemben állt, és Kirillov alakjának csak a látható körvonalait figyelhette meg. Arra még mindig nem tudta rászánni magát, hogy balra mozduljon, tehát egész mivoltában szemügyre vegye Kirillovot, és megfejtse a rejtélyt. Erősen verni kezdett a szíve... Ekkor hirtelen végképp dühbe gurult: elpattant a helyéből, felkiáltott, és a lábával dobogva, tombolva a félelmetes hely felé rohant.

De mielőtt egészen odaért volna, ismét megállt, mintha földbe gyökerezett volna a lába, és még jobban megdöbbent, sőt megrökönyödött. Főként az rémítette meg, hogy az álló alak - az ő kiáltása és dühös nekifutása ellenére - meg se moccant, meg se mozdult egyetlen porcikájával sem - mintha csak kőszobor vagy viaszfigura lett volna. Arca rendellenesen sápadt volt, fekete szeme teljesen mozdulatlan, és egy pontra, a levegőbe meredt. Pjotr Sztyepanovics leengedte, majd megint felemelte a gyertyát, hogy minden oldalról megvilágítsa és szemügyre vegye ezt az arcot. Egyszer csak azt vette észre, hogy Kirillov, bár valahová maga elé néz, azért oldalvást látja őt, sőt talán figyeli is. Ekkor az a gondolata támadt, hogy közvetlenül „ennek a bitangnak” az arcához tartja a lángot, megpörköli, hogy lássa, mit csinál. Ekkor úgy rémlett neki, hogy Kirillov álla megmozdul, a száján meg gúnyos mosoly suhant át - mintha

kitalálta volna a gondolatát. Megremegett, és szinte magánkívül, keményen megragadta Kirillov vállát.

Ezután olyan gyors és annyira képtelen jelenet játszódott le, hogy Pjotr Sztyepanovics később sehogy sem tudta csak valamelyest is rendbe szedni az emlékeit. Alighogy hozzáért Kirillovhoz, az gyorsan lehajtotta a fejét, és ugyancsak a fejével - kiütötte a gyertyát a kezéből, a tartó csörömpölve a padlóra esett, a gyertya meg elaludt. Pjotr Sztyepanovics ebben a pillanatban szörnyű fájdalmat érzett bal kezének kisujjában. Felkiáltott, és csak az maradt meg az emlékezetében, hogy szinte önkívületben háromszor teljes erejéből ráütött Kirillov fejére, aki nekiesett és megharapta az ujját. Végül kiszabadította az ujját, és az utat a sötétben keresve, hanyatt-homlok rohant volna kifelé a házból. A szobából félelmetes kiáltások szálltak utána.

- Mindjárt, mindjárt, mindjárt, mindjárt!...

Tízszer. De ő egyre futott, és már éppen kiért a pitvarba, mikor hirtelen hangos dörrenés hallatszott. Ekkor megállt a pitvarban, a sötétben, és vagy öt percig töprengett; végül visszament a szobába. De meg kellett keresnie a gyertyát. Nem sokba telt, amíg a szekrénytől jobbra megtalálta a padlón a kezéből kiütött tartót; de mivel gyújtsa meg a csonkot? Ekkor felötlött benne egy halvány emlék: eszébe jutott, hogy tegnap, amikor kirohant a konyhába, hogy rátámadjon Fegykára, a sarokban, a polcon, futtában mintha egy nagy gyufásdobozt pillantott volna meg. Tapogatózva balra, a konyhaajtó felé indult, megkereste, átment a kis előtéren, és lebotorkált a lépcsőn. A polcon, pontosan azon a helyen, amelyre az előbb visszaemlékezett, kitapogatott a sötétben egy még érintetlen, teli gyufásdobozt. Anélkül, hogy világot gyújtott volna, sietve ismét felment, és csak a szekrénynél - pontosan azon a helyen, ahol Kirillovot leütötte, amiért megharapta -, ott jutott eszébe megharapott ujja, és mindjárt abban a pillanatban elviselhetetlen fájdalmat érzett. Valahogy meggyújtotta a csonkot, visszadugta a tartóba, és körülnézett: a kis ablaknál, amelynek a szellőzője nyitva volt, lábbal a szoba jobb szöglete felé feküdt Kirillov teste. A jobb halántékába lőtt, és a golyó a koponyát átütve, baloldalt, felül ment ki. Szétfröccsent vér és velő foltjait lehetett látni. A revolver az öngyilkos kezében maradt, amely a padlóra hanyatlott. A halál bizonyára egy pillanat alatt bekövetkezett. Pjotr Sztyepanovics, miután mindent a legalaposabban szemügyre vett, felemelkedett, lábujjhegyen kiment, becsukta az ajtót, a gyertyát az első szobában letette az asztalra, rövid gondolkozás után úgy döntött, hogy nem oltja el: megállapította, hogy nem okozhat tüzet. Még egyszer az asztalon heverő írásra pillantott, gépiesen elnevette magát, aztán - ki tudja, miért - még mindig lábujjhegyen kifelé indult a házból. Ismét a Fegyka titkos járatán át bújt ki, és megint gondosan visszatette a deszkát maga után.

3

Pontosan hat óra előtt tíz perccel a vasútállomáson, a meglehetősen hosszúra nyúló kocsisor mellett sétálgatott Pjotr Sztyepanovics és Erkel. Pjotr Sztyepanovics indulni készült, Erkel pedig el akart búcsúzni tőle. A poggyászt már feltették, a táskát bevitték egy másodosztályú kocsiba, a kiválasztott helyre. Az első csöngetés már elhangzott, a másodikat várták. Pjotr Sztyepanovics egészen nyíltan nézegetett jobbra-balra, figyelte a felszálló utasokat. De közeli ismerős nem akadt; csupán kétszer kellett biccentenie - egy kereskedőnek, akit távolról ismert, aztán egy fiatal falusi papnak, aki két állomásnyira, a parókiájára utazott. Erkelen látszott, hogy az utolsó percekben valami fontos dologról szeretne beszélni - bár talán ő maga sem tudta, miről is tulajdonképpen -, de nem merte elkezdeni. Úgy látta, hogy Pjotr Sztyepanovics terhesnek érzi a jelenlétét, és türelmetlenül várja a többi csöngetést.

- Olyan nyíltan néz mindenkire - jegyezte meg egy kissé félénken, mintha figyelmeztetni akarná.

- Hát miért ne? Nekem még nem szabad bujkálnom. Korai volna. Ne aggódjon. Csak attól félek, hogy az ördög ideküldi Liputyint a nyakamra; megszimatolja, és iderohan.

- Azok megbízhatatlanok, Pjotr Sztyepanovics - jelentette ki határozottan Erkel.

- Liputyin?

- Mind, Pjotr Sztyepanovics.

- Badarság, a tegnapi eset most már köti mindnyájukat. Egy sem lesz áruló. Ki megy bele a biztos pusztulásba, ha csak nem veszti el a józan eszét?

- Csakhogy ezek elvesztik a józan eszüket, Pjotr Sztyepanovics.

Ez a gondolat bizonyára megfordult már Pjotr Sztyepanovics fejében is, így hát még jobban felbosszantotta Erkel megjegyzése.

- Nem szállt inába a bátorság magának is, Erkel? Pedig én jobban bízom magában, mint azokban együttvéve. Most aztán láttam, melyik mit ér. Élőszóval még ma adjon át nekik mindent, közvetlenül magára bízom őket. Járja sorra őket mindjárt reggel. Az írásbeli utasításomat holnap vagy holnapután olvassa fel, ha összegyűlnek, amikor már képesek lesznek meghallgatni... biztosíthatom, hogy mindjárt holnap képesek lesznek, mert borzasztóan félnek, és olyan engedelmesek lesznek, mint a kezes bárány. Az a fontos, hogy maga ne csüggedjen.

- Jaj, Pjotr Sztyepanovics, jobb volna, ha nem utazna el!

- De hiszen csak néhány napra megyek el; rögtön jövök vissza.

- Pjotr Sztyepanovics - kezdte óvatosan, de határozottan Erkel -, és ha akár Pétervárra megy is. Hisz értem én, hogy csakis olyat tesz, ami nélkülözhetetlen a közös ügy szempontjából.

- Nem is vártam kevesebbet magától, Erkel. Ha kitalálta, hogy Pétervárra megyek, akkor bizonyára azt is megértette, hogy tegnap, abban a bizonyos pillanatban nem mondhattam meg nekik, hogy olyan messzire utazom, nehogy megijedjenek. Maga is látta, hogyan viselkedtek. De maga megérti, én az ügy, a legfőbb és legfontosabb ügy, a közös ügy érdekében utazom el, nem pedig azért, hogy kereket oldjak, ahogy az a hitvány Liputyin feltételezi.

- És ha akár külföldre megy, Pjotr Sztyepanovics, én azt is megértem, kérem; én megértem, hogy vigyáznia kell a saját személyére, mert maga minden, mi meg semmik vagyunk. Én megértem, Pjotr Sztyepanovics.

Szegény fiúnak még a hangja is remegett.

- Köszönöm, Erkel... Jaj, hozzáért a fájós ujjamhoz. - Erkel ügyetlenül szorított vele kezet; a fájós ujj gondosan be volt kötve fekete tafttal. - De még egyszer határozottan mondom magának, hogy csak körülszimatolok Péterváron, és talán csak egy napig maradok, aztán máris indulok vissza ide. Visszaérkezésem után a látszat kedvéért Gaganov birtokán telepedek le. Ha azok valamilyen veszélyt sejtenének, én azonnal jövök, hogy az élükön állva, elsőként osztozzam benne. Ha pedig mégis tovább maradnék Pétervárott, akkor rögtön értesítem magát... az ismert úton, maga meg őket.

Felhangzott a második csöngetés.

- Á, tehát már csak öt perc van az indulásig. Tudja, nem szeretném, ha az itteni csoport szétszóródna. Én magam nem félek, miattam ne aggódjon; az általános hálózatnak elég sok ilyen boga van, úgyhogy nincs miért különösebben féltenem, de azért nem árt, ha eggyel több

bogom van. Maga felől egyébként nyugodt vagyok, bár csaknem magára hagyom ezekkel a szörnyetegekkel: legyen nyugodt, nem tesznek feljelentést, nem mernek... Á, maga is ma?! - kiáltotta egyszeriben egészen más hangon egy nagyon fiatal embernek, aki vidáman odament hozzá, hogy üdvözölje. - Nem tudtam, hogy maga is a különvonattal utazik. Hová, a mamához?

A fiatalember mamája a szomszéd kormányzóság leggazdagabb földbirtokosnője volt, a fiatalember pedig távoli rokona Julija Mihajlovnának, és vagy két hétig városunkban vendégeskedett.

- Nem, messzebbre, R...-be. Vagy nyolc órát kell majd a kocsiban töltenem. Pétervárra? - kérdezte nevetve a fiatalember.

- Miből gondolja, hogy éppen Pétervárra megyek? - szólt még nyíltabban felnevetve Pjotr Sztyepanovics.

A fiatalember megfenyegette kesztyűs ujjával.

- No igen, eltalálta - súgta neki titokzatosan Pjotr Sztyepanovics. - Leveleket viszek Julija Mihajlovnától, és gyorsan sorra kell ott járnom három-négy embert, tudja, milyen személyeket, az ördög vigye el őket. Őszintén szólva, pokoli feladat!

- De mondja, mitől ijedt ő meg annyira? - kérdezte szintén súgva a fiatalember. - Tegnap be sem engedett a szobájába; szerintem a férjéért nincs mit aggódnia; ellenkezőleg: az olyan hatásosan esett el a tűznél, és úgyszólván az életét áldozta.

- Nohát, igazán?! - mondta nevetve Pjotr Sztyepanovics. - Nézze, ő attól fél, hogy innen már megírtak egyetmást... vagyis hát egyes urak... Egyszóval elsősorban Sztavrogin keze van a dologban; vagyis a K... hercegé. Eh, ez egész história; lehet, hogy útközben elmondok magának egyet-mást - persze csak annyit, amennyit a lovagiasság megenged... Ez a rokonom, Erkel zászlós, a környékről.

A fiatalember Erkelre sandítva megbökte a kalapját; Erkel meghajolt.

- Hanem tudja, Verhovenszkij, nyolc óra vonaton - borzasztó sors. Az első osztályon velünk utazik Beresztov, egy igen mulatságos ezredes, a szomszéd birtokos; a felesége Garina (née de Garine), és tudja, egészen rendes ember. Még eszméi is vannak. Csak két napot töltött itt. Rendkívül szenvedélyes whistező; ne játsszunk egy-két partit? A negyediket már kiszemeltem: Pripuhlov, a mi szakállas t-i kereskedőnk, milliomos, igazi milliomos, én mondom magának... Összeismertetem magukat, nagyon mulatságos pénzeszsák, jókat fogunk nevetni.

- A whistbe a legnagyobb örömmel beszállok, roppant szeretek vonaton kártyázni, csak hát én másodosztályon utazom.

- Ugyan, kérem, szó sincs róla! Üljön át hozzánk. Mindjárt szólok, hogy költöztessék át magát az első osztályra. A főkalauz hallgat rám. Milyen holmija van, táska? Takaró?

- Pompás, gyerünk!

Pjotr Sztyepanovics felkapta táskáját, takaróját, könyvét; és a legnagyobb készséggel nyomban áthurcolkodott az első osztályra. Erkel segített neki. Harmadszor is megszólalt a csengő.

- No, Erkel, minden jót - mondta sietve Pjotr Sztyepanovics, és az elfoglalt ember arckifejezésével utoljára nyújtott kezet a kocsi ablakából -, mert én máris leülök velük kártyázni.

- De minek magyarázkodik nekem, Pjotr Sztyepanovics... hisz értem én, mindent értek én, Pjotr Sztyepanovics!

- Nos, akkor a kellemes viszontlátásig - mondta Verhovenszkij, és máris hátrafordult a fiatalember kiáltására, aki azért hívta, hogy összeismertesse a partnerokkal. És Erkel már nem látta többé az ő Pjotr Sztyepanovicsát!

Nagyon szomorúan tért haza. Nem mintha az ijesztette volna meg, hogy Pjotr Sztyepanovics ilyen hirtelen otthagyta őket, de... de olyan gyorsan elfordult tőle, amikor az a fiatal piperkőc hívta, és... utóvégre mondhatott volna neki valami mást is, nemcsak azt, hogy „a kellemes viszontlátásig", vagy... vagy legalább erősebben megszoríthatta volna a kezét.

A legutóbbi volt a legfontosabb. Valami más kezdte karmolni szegény kis szívét, amit még maga sem értett, de ami a tegnap estével függött össze.

HETEDIK FEJEZET

Sztyepan Trofimovics utolsó kóborlása

1

Bizonyosnak tartom, hogy Sztyepan Trofimovics nagyon félt, amikor érezte, hogy közeleg őrült vállalkozásának ideje. Nem kétséges, hogy nagyon szenvedett a félelemtől, különösen az előző éjjel, azon a szörnyű éjszakán. Nasztaszja később többször is említette, hogy gazdája későn feküdt le és elaludt. De ez semmit sem bizonyít; azt mondják, hogy a halálraítéltek a kivégzés előtt is mélyen alszanak. Noha már napvilágnál indult el, amikor az ideges ember egy kissé mindig nekibátorodik (az az őrnagy, Virginszkij rokona pedig még az Istenben sem hitt többé, mihelyt elmúlt az éjszaka), mégis biztos vagyok abban, hogy előbb sohasem tudta volna rémület nélkül elképzelni magát egyedül az országúton, ilyen helyzetben. Természetesen a gondolkozásában jelentkező bizonyos vakmerőség valószínűleg enyhítette az első pillanatokban annak a hirtelen rászakadt magánynak az igen erős hatását, amelybe mindjárt belekerült, mihelyt otthagyta Stasie-t[191] és a húsz év alatt jól megmelegített helyet. De mindegy: ő akkor is kimegy az országútra, és elindul rajta, ha a legvilágosabban tudatában van mindazoknak a szörnyűségeknek, amelyek rá várnak. Itt közrejátszott valamelyes, mindennek fittyet hányó büszkeség is, amely szárnyakat adott neki. Ó, igen, elfogadhatta volna ő Varvara Petrovna fejedelmi feltételeit, és ott maradhatott volna nála kegyelemkenyéren „comme un[192] közönséges ingyenélő”! De ő nem fogadta el a kegyelemkenyeret, és nem maradt ott. Ő maga hagyja ott Varvara Petrovnát, és magasba emeli „a nagy eszme zászlaját”, és elindul meghalni érte az országúton! Pontosan így kellett ezt éreznie; pontosan így kellett elképzelnie tettét.

Nemegyszer felvetődött bennem még ez a kérdés is: miért éppen megfutott a szó szoros értelmében, vagyis miért a saját lábán menekült el, miért nem fogaton vágott neki az útnak? Ezt először ötvenesztendei gyámoltalanságával, egy erős érzés hatására támadt fantasztikus gondolkodási rendellenességgel magyaráztam. Úgy sejtettem, hogy a postalovakra szóló utalvány meg a fogat gondolata (még ha csengős is az a kocsi) bizonyára túl egyszerűnek és prózainak, a gyalogszerrel való vándorlás viszont, még ha esernyővel is, sokkal szebbnek és a bosszúállás tetszőbb formájának tűnt fel a szemében. De most, amikor már mindenen túl vagyunk, úgy vélem, hogy akkor mindez sokkal egyszerűbben történt: először is azért nem mert kocsit fogadni, mert Varvara Petrovna ezt könnyen megtudhatja, és erőszakkal visszatartja, ő pedig minden bizonnyal engedelmeskedik, és akkor - örökre búcsút mondhat a nagy gondolatnak. Másodszor: ahhoz, hogy utalványt szerezzen, legalább tudnia kellett volna, hová is megy. Csakhogy ebben a percben épp az okozta volna neki a legnagyobb szenvedést, ha tudja ezt: teljesen képtelen volt megnevezni és megjelölni bármilyen helyet. Mert ha bármely más város mellett dönt, a tulajdon szemében rögtön ostobasággá és képtelenséggé válik egész vállalkozása; ezt nagyon is érezte már előre. Mert hát mit fog csinálni ő éppen abban a városban (és miért nem egy másikban)? Keresi ce marchand?[193] De miféle marchand-t? Megint az agyába tolakodott ez a másik, egyben immár a legszörnyűbb kérdés. Számára voltaképpen semmi sem volt rettenetesebb, mint ce marchand, akinek a felkutatására egyszeriben

[191] Nasztaszját.

[192] Mint egy.

[193] Azt a kereskedőt?

hanyatt-homlok nekiiramodott, és akinek tényleges megtalálásától természetesen mindennél jobban félt. Nem, akkor már jobb az országút, jobb így egyszerűen rátérni, elindulni rajta, és nem gondolni semmire, amíg egyáltalán lehet nem gondolkozni. Az országút - az olyan hosszú-hosszú valami, aminek nem lehet látni a végét, olyan hát, akár az emberi élet, az emberi ábránd. Az országútban van valami ötlet, de mi ötlet van az utalványban? Az utalvánnyal vége az ötletnek... Vive la grande route,[194] aztán majd ahogy az Isten rendeli.

A Lizával való hirtelen és váratlan találkozás után, amelyet már leírtam, még nagyobb önfeledtséggel indult tovább. Az országút Szkvoresnyikitől egy fél versztányira húzódott, és ő először, furcsa módon, nem is vette észre, hogy már rátért. Alaposan gondolkozni vagy legalább világosan tudatosítani valamit - e pillanatban elviselhetetlen volt számára. Az apró szemű eső hol elállt, hol ismét megeredt; de ő az esőt nem vette észre. Azt sem vette észre, hogy a vállára vette a táskát, és hogy azóta könnyebben tud menni. Így tett meg bizonyára egy vagy másfél versztát, amikor egyszer csak megállt és körülnézett. A fehér füzek szegélyezte, keréknyomokkal összevissza szeldelt, vén, fekete országút végtelen fonálként húzódott előtte; jobbra csupasz táj: réges-rég learatott gabonamezők; balra bokrok, mögöttük, odább, egy kis erdő. És a messzeségben - a rézsútosan távolodó, alig észrevehető vasútvonal és rajta valami vonat füstje; de a zakatolás már nem hallatszott el idáig. Sztyepan Trofimovics egy kissé megijedt, de csak egy pillanatra. Minden különösebb ok nélkül felsóhajtott, táskáját letette egy fűzfa mellé, és leült pihenni. Leülve borzongást érzett, így hát beburkolózott a takaróba; ugyanekkor vette észre az esőt is, és kinyitotta az ernyőt. Eléggé sokáig ült így, néha motyogott valamit, és erősen szorította az esernyő nyelét. Agyán, gyorsan váltakozva, lázas sorban, különféle képek suhantak át. „Lise, Lise - gondolta - és vele ce Maurice... Furcsa emberek... De micsoda különös tűz volt az ott, és miről beszéltek, és kik azok, akiket meggyilkoltak?... Azt hiszem, Stasie még nem tudhatott meg semmit, és még vár engem a kávéval... Kártya? Hát én embereket kártyáztam el? Hm... nálunk Oroszországban, az úgynevezett jobbágyrendszer Idején... Jaj, Istenem, hát Fegyka?”

Ijedten egészen összerezzent és körülnézett. „És ha az a Fegyka itt ül valahol egy bokor mögött? Hisz azt mondják, hogy egész rablóbandája garázdálkodik az országúton! Ó, Istenem, akkor én... Akkor én megmondom neki a teljes igazságot, azt, hogy bűnös vagyok... és hogy én *tíz évig* szenvedtem miatta, jobban, mint ő a katonaságnál, és... és odaadom neki a pénztárcámat. Hm, j’ai en tout quarante roubles; il prendra les roubles et il ma tuera tout de même.”[195]

Félelmében összecsukta az esernyőt - maga sem tudta, miért -, és letette maga mellé. A távolban feltűnt egy szekér, amely a város felől jött; nyugtalanul kezdte figyelni.

„Grâce à Dieu,[196] ez szekér, és - lépésben jön; ez nem lehet veszélyes. Ezek idevaló elcsigázott gebék... Én sokat beszéltem a fajnemesítésről... Különben hát Pjotr Iljics beszélt a klubban a fajnemesítésről, én pedig akkor bemondtam neki a römit, et puis, de mi van ott hátul... alighanem egy asszony ül a szekéren. Egy parasztasszony meg egy parasztember - cela commence à être rassurant. Az asszony hátul, az ember meg elöl - c’est très rassurant.[197] Hátul pedig, a szarvánál fogva, egy tehén van odakötve a szekérhez, c’est rassurant au plus haut degré.”[198]

---

[194] Éljen az országút.

[195] Nekem csupán negyven rubelem van; elveszi tőlem a pénzt, és mégis megöl.

[196] Hál’ istennek.

[197] És aztán... Ez kezd megnyugtatni... Ez nagyon megnyugtató.

[198] Ez a legnagyobb mértékben megnyugtató.

A szekér egy vonalba ért vele; eléggé szilárd és rendes parasztszekér volt. Az asszony degeszre tömött zsákon ült, az ember meg a kocsiülésen, és Sztyepan Trofimovics felé lógatta a lábát. Hátul csakugyan egy szarvánál fogva odakötött riska ballagott. A paraszt meg a felesége tágra meresztett szemmel bámulta Sztyepan Trofimovicsot, ő pedig pontosan ugyanúgy nézett rájuk, de amikor már vagy húszlépésnyire távolodtak tőle, egyszeriben sietve felállt, és indult, hogy utolérje őket. A szekér szomszédságában természetesen nagyobb biztonságot érzett, de miután utolérte, mindjárt ismét megfeledkezett mindenről, és megint foszlányos gondolataiba és fantáziaképeibe merült. Ahogy lépkedett, természetesen nem is gyanította, hogy a paraszt meg a felesége számára ő e pillanatban a légrejtélyesebb és legfurább szerzet, amilyennel csak találkozhat az ember egy országúton.

- Maga kicsoda, ha szabad kérdezni? - szólalt meg végül a menyecske: amikor Sztyepan Trofimovics egyszer szórakozottan rápillantott, nem tudta tovább megállni. Az asszonyka vagy huszonhét éves volt, testes, fekete szemöldökű, pozsgás; nyájasan mosolygó piros ajka mögül kivillantak egyenletes fehér fogai.

- Maga... maga énhozzám szól? - dörmögte szomorú meglepődéssel Sztyepan Trofimovics.

- Biztosan kereskedő - mondta magabiztosan a paraszt. Negyven év körüli, termetes, széles, de nem buta arcú, sűrű, rőtes szakállú férfi volt.

- Nem, én nem éppen kereskedő vagyok, én... én... moi c'est autre chose[199] - hárította el a feltevést Sztyepan Trofimovics, és a biztonság kedvéért egy csöppet lemaradt a szekér hátuljáig, úgyhogy most már a tehénnel egy sorban haladt.

- Akkor biztosan valami úr - vélekedett a paraszt, amikor meghallotta az idegen szavakat, és rántott egyet a gyeplőn.

- Ahogy így elnézzük magát: mintha kirándulásra indult volna. Igaz? - kíváncsiskodott megint a menyecske.

- Ezt... ezt tőlem kérdezi?

- Vasúton szoktak idejönni külországból vendégek. A maga csizmája is mintha nem idevaló volna...

- Katonacsizma - szúrta közbe önelégülten és jelentősen a paraszt.

- Nem, én nem éppen katona vagyok, én...

„Milyen kíváncsi asszony - mérgelődött magában Sztyepan Trofimovics -, és hogy fürkésznek engem... mais enfin...[200] Egyszóval furcsa, hogy én mintha vétettem volna ellenük, holott egyáltalán nem vétettem semmit."

A menyecske összesúgott az urával.

- Ha meg nem sértem, mi elvinnénk egy darabig, ha magának is jobban esne.

Sztyepan Trofimovics hirtelen észbe kapott.

- Igen, igen, kedveseim, a legnagyobb örömmel, mert nagyon elfáradtam, de hogy mászok fel?

„Milyen meglepő - gondolta magában -, hogy én olyan sokáig jöttem e mellett a tehén mellett, és nem jutott eszembe, hogy felkéredzkedjek hozzájuk... Ebben a való életben van valami nagyon jellegzetes..."

---

[199] Én egészen más vagyok.

[200] Utóvégre.

De a paraszt mégsem állította meg a lovat.

- Hát hova tart? - érdeklődött némi bizalmatlansággal.

Sztyepan Trofimovics nem értette mindjárt.

- Biztosan Hatovóba.

- Hatovóba? Nem, nem Hatovóba... Nem is nagyon ismerem, bár hallottam róla.

- Hatovo falu, kilenc verszta innét.

- Falu. C'est charmant,[201] mintha már csakugyan hallottam volna róla.

Sztyepan Trofimovics egyre csak ment, és még mindig nem vették fel. Ekkor zseniális sejtés suhant át az agyán.

- Maguk bizonyára azt hiszik, hogy én... Van nálam igazolvány, és én professzor vagyok, vagyis hát ha úgy tetszik, tanár... de fő. Főtanár. Oui, c'est comme ça qu'on peut traduire.[202] Nagyon szeretnék felülni, és én veszek... én veszek ezért magának egy fél icce italt.

- Egy fél rubelt, uram, nehéz az út.

- Mert különben nekünk egyáltalán nem fizetődik ki - toldotta meg a menyecske.

- Egy fél rubel. No jó, egy fél rubel. C'est encore mieux, j'ai en tout quarante roubles, mais...[203]

A paraszt megállította a lovat, és Sztyepan Trofimovicsot közös erővel felhúzták a szekérbe, leültették a zsákra, az asszony mellé. A gondolatok tovább viharzottak a fejében. Néha maga is észrevette, hogy szórakozott, egyáltalán nem arra gondol, amire kellene - és csodálkozott ezen. A tudat, hogy elméje ilyen betegesen meggyengült, időnként nagyon nyomasztotta, sőt el is keserítette.

- Ez... hogy kerül ide hátra ez a tehén? - kérdezte váratlanul a menyecskétől.

- Ugyan már, mintha még sose látott vóna ilyet az úr - válaszolta nevetve az asszony.

- A városban vettük - szólt közbe a paraszt -, mert, tudja, a saját jószágunk sorra döglött a tavasszal; belecsapott a vész. Csak úgy hulltak egymás után, a fele sem maradt meg. Ordítani szeretne az ember.

És megint megcsapkodta a sárba beleragadt gebét.

- Hát igen, ez előfordul nálunk Oroszországban... és általában mi, oroszok... no igen, előfordul... - mondta Sztyepan Trofimovics, de nem fejezte be.

- Ha maga tanár, akkor miért megy Hatovóba? Vagy valahová messzebbre igyekszik?

- Én... én nem igyekszem éppen sehová messzebbre... C'est à dire,[204] egy kereskedőhöz.

- Biztosan Szpaszovba.

- Igen, igen, pontosan Szpaszovba. Egyébként ez teljesen mindegy.

---

[201] Ez nagyszerű.

[202] Igen, ezt így lehet lefordítani.

[203] Ez még mindig jobb, nekem ugyan csak negyven rubelem van, de.

[204] Vagyis.

- No, hát ha Szpaszovba tart, akkor gyalog, ebben a könnyű csizmában nem messzire jutna - szólt nevetve a menyecske.

- Igen, igen, de hát ez mindegy, mes amis,[205] mindegy - vágott közbe türelmetlenül Sztyepan Trofimovics.

„Borzasztóan kíváncsi nép; különben az asszonyka rendesebben beszél. Megfigyeltem, hogy február tizenkilencedike óta valamelyest megváltozott a stílusuk, és... és mi közük hozzá, hogy Szpaszovba megyek-e én vagy nem Szpaszovba? Egyébként ha egyszer megfizetem a fuvart, akkor mit zaklatnak!”

- Ha Szpaszovba megy, akkor hajóra kell szállni - zaklatta tovább a paraszt.

- Ez már igaz - tódította lelkendezve a menyecske -, mert ha fogattal megy a parton, harminc versztás vargabetűt csinál.

- Van az negyven is.

- Holnap két órakor éppen kap hajót Usztyevóban - tette hozzá biztatásul a menyecske. De Sztyepan Trofimovics makacsul hallgatott. Elhallgattak a kérdezősködők is. A paraszt rántott egyet-egyet a gyeplőn; az asszony néha váltott vele egy-két rövid megjegyzést. Sztyepan Trofimovics elszunnyadt. Roppant csodálkozott, amikor az asszony nevetve felrázta, és egy meglehetősen nagy faluban, egy háromablakos ház bejáratánál találta magát.

- Elszundított az úr?

- Mi ez? Hol vagyok? Á, igen! No... mindegy - mondta sóhajtva Sztyepan Trofimovics, és lekászolódott a szekérről.

Szomorún nézett körül, a falut valahogy borzasztóan idegennek találta.

- Á, a fél rubel, el is felejtettem! - fordult a paraszthoz túlságosan is sietős mozdulattal, pedig láthatóan már félt megválni tőlük.

- Majd odabent számoljunk, tessék - invitálta a paraszt.

- Itt jó ám - biztatta a menyecske.

Sztyepan Trofimovics elindult a rozoga tornáclépcsőn.

„De hát hogy lehet ez - suttogta mélységes és ijedt zavarral, de azért bement a házba. - Elle l’a voulu.”[206] Valami a szívébe hasított, és egyszerre megint megfeledkezett mindenről, még arról is, hogy belépett a házba.

Kétszobás, háromablakos, eléggé tiszta, világos paraszthá volt. Nem annyira fogadó, mint inkább vendégház, amelyben régi szokás szerint megszállnak az átutazó ismerősök. Sztyepan Trofimovics minden röstelkedés nélkül a szépsarokba ment - köszönni elfelejtett -, leült és elgondolkozott. Ezalatt, a nyirkos hidegben való háromórai vándorlás után, egyszeriben rendkívül kellemes melegség áradt szét a testében. Most furcsa módon jólesőnek találta még azt a borzongást is, amely egy-egy pillanatra szaggatottan végigfutott a hátán, ahogy a különösen ideges emberekkel mindig történni szokott, amikor lázas állapotban a hidegről hirtelen melegre kerülnek. Felemelte a fejét: meleg élesztős palacsinta kéjes illata csiklandozta az

[205] Barátaim.

[206] Ő akarta.

orrát, ahogy a gazdasszony a kemencénél szorgoskodott. Gyermeki mosollyal az asszony felé nyújtózott, és azt dadogta:

- Mi ez? Palacsinta? Mais... c'est charmant.

- Nem kíván az úr belőle? Tessék - kínálta mindjárt udvariasan a háziasszony.

- De igen, kívánok, kívánok, és... kérnék még egy kis teát is... - válaszolta felélénkülve Sztyepan Trofimovics.

- Begyújtsam a szamovárt? Nagyon szívesen.

Egy nagy, sötétkék mintákkal díszített, jókora tányéron máris megjelent a palacsinta: a jól ismert, félig búzalisztből készült, friss, forró olajjal meglocsolt, vékony és rendkívül ízletes parasztpalacsinta.

- Milyen jó olajos és milyen finom ez! És ha lehetne un doigt d'eau de vie.[207]

- Csak nem egy kis vodkát kíván az úr?

- De igen, igen, azt, egy kicsikét.

- Egyszóval öt kopejkáért?

- Ötért, ötért, ötért, ötért, un tout petit rien[208] - erősítette meg üdvözült mosollyal Sztyepan Trofimovics.

Ha a nép egyszerű fiát megkérjük, hogy tegyen meg nekünk valamit, akkor - ha megteheti és akarja - nagy igyekezettel és szívesen jár kedvünkben; de ha arra kérjük, hogy hozzon egy kis pálinkát, akkor ez a szokásos, nyugodt szívélyesség rögtön valami sietős, boldog szolgálatkészségbe csap át, és úgy gondoskodik rólunk, mint egy rokonunkról. Amikor elindul a vodkáért - bár csak mi isszuk, ő meg nem, és ezt előre tudja -, mégis szinte osztozik a ránk váró gyönyörűségben... Alig három-négy perc múlva (a kocsma két lépésre volt) már ott állt Sztyepan Trofimovics előtt az asztalon egy kis pálinkásüveg meg egy nagy zöld pohár.

- És ezt mind nekem?! - mondta módfelett elámulva. - Nekem mindig volt vodkám, de sohasem tudtam, hogy öt kopejkáért ilyen sokat adnak.

Teletöltötte a poharat, felállt, és némi ünnepélyességgel átment a szobán a másik sarokba, ahol a fekete szemöldökű menyecske telepedett le, akivel útközben együtt ült a zsákon, és aki annyira untatta faggatózásaival. A menyecske zavarba esett, és szabadkozni kezdett, de miután elmondott mindent, amit a tisztesség megkíván, végül is felállt, illendően, három kortyintással, ahogy az asszonyok isznak, megitta a vodkát, szörnyen szenvedő fintort vágva visszaadta a poharat, és meghajolt Sztyepan Trofimovics előtt, aki méltóságosan viszonozta a meghajlást, és szinte büszkén ment vissza az asztalhoz.

Mindezt valamiféle ihletből tette: egy másodperccel előbb még maga sem tudta, hogy odamegy megkínálni a menyecskét.

„Én tökéletesen, de tökéletesen tudok bánni a néppel, és ezt mindig is mondtam nekik" - gondolta önelégülten, amikor kitöltötte magának a megmaradt italt az üvegből; noha már nem lett tele a pohár, a vodka azért éltetően felmelegítette, sőt egy kissé a fejébe is szállt.

„Je suis malade tout à fait, mais ce n'est pas trop mauvais d'être malade."[209]

---

[207] Egy ujjnyi pálinkát.

[208] Egészen keveset.

- Nem óhajt venni? - szólalt meg mellette egy csöndes női hang.

Felemelte szemét, és meglepetésére egy hölgyet pillantott meg - une dame et elle en avait l'air[210] - egy harminc év körüli, nagyon szerény külsejű, városiasan öltözött nőt, aki sötét ruhát, a vállán meg nagy szürke kendőt viselt. Az arcában volt valami nagyon megnyerő szívélyesség, ami mindjárt megtetszett Sztyepan Trofimovicsnak. A hölgy csak az imént tért vissza a szobába, ahol a lócán maradt a holmija, közvetlenül Sztyepan Trofimovics mellett, a többi közt egy irattáska, amelyre Sztyepan Trofimovics - erre emlékezett - kíváncsian rátekintett, amikor belépett, meg egy nem túl nagy viaszosvászon zsák. Ebből a zsákból vett ki két szép kötésű könyvet - a fedelükre kereszt volt préselve - és odavitte őket Sztyepan Trofimovicsnak.

- Eh... mais je crois que c'est l'Evangile;[211] a legnagyobb örömmel... Á, most már értem... Vous êtes ce qu'on appelle,[212] vándor könyvárus; többször olvastam... Fél rubel?

- Harmincöt kopejka darabja - felelte a könyvárusnő.

- A legnagyobb örömmel. Je n'ai rien contre l'Evangile, et...[213] Már régóta szeretném újra elolvasni.

Abban a pillanatban felötlött benne, hogy legalább harminc éve nem olvasta az Evangéliumot, és csak körülbelül hét éve jutott eszébe belőle egy csöppnyi, az is Renan *Vie de Jésus* című könyve alapján. Mivel aprópénze nem volt, elővette a négy tízrubeles bankjegyet - minden vagyonát. A háziasszony hozzálátott, hogy felváltsa, Sztyepan Trofimovics pedig körülnézett, és csak most vette észre, hogy eléggé sokan gyűltek a szobába, és hogy valamennyien már régóta őt figyelik, és alkalmasint róla beszélnek. Magyaráztak valamit a városi tűzvészről is, leginkább a szekér meg a tehén gazdája, mivel ő csak az imént jött haza a városból. Gyújtogatást emlegettek meg a spiguliniakat.

„Velem meg egy szót se váltott a tűzről, amíg hozott idefelé, pedig mindenről beszélt" - gondolta Sztyepan Trofimovics.

- Jó uram, Sztyepan Trofimovics, hát magát látom itt? No, ezt aztán sose gondoltam volna!... Nem ismer meg?! - kiáltott fel egy borotvált állú, javakorabeli fickó, amolyan régi vágású inasféle, aki felhajtható hosszú gallért viselt. Sztyepan Trofimovics megrémült, amikor meghallotta a nevét.

- Ne haragudjon - dörmögte -, de egyáltalán nem emlékszem magára.

- Elfelejtett! Hát én vagyok Anyiszim, Anyiszim Ivanov. A megboldogult Gaganov úrnál szolgáltam, és hányszor láttam én magát, uram, Varvara Petrovnával a megboldogult Avdotya Szergejevnánál. Könyveket hordtam tőle magának, kétszer meg még pétervári cukorkát is vittem.

- Á, igen, emlékszem rád, Anyiszim - mondta elmosolyodva Sztyepan Trofimovics. - Itt laksz?

---

[209] Egészen beteg vagyok, de nem is olyan nagyon rossz betegnek lenni.

[210] Igazán úgy festett, mint egy hölgy.

[211] ...de hisz ez alighanem az Evangélium.

[212] Maga úgynevezett.

[213] Nekem semmi kifogásom sincs az Evangélium ellen, és...

- Hát Szpaszov mellett, a v-i kolostornál, a falu szélén, Marja Szergejevnánál, Avdotya Szergejevna húgánál, talán tetszik emlékezni rá: lábát törte, mert kiugrott a hintóból, amikor a bálba hajtottak. Most a kolostor mellett lakik, én pedig őnála, kérem; tetszik tudni, most a városba készülök, hogy meglátogassam a hozzátartozóimat...

- No igen, igen.

- Amikor megláttam magát, megörültem, mert énhozzám mindig jó volt, kérem - mondta lelkendezve, mosolyogva Anyiszim. - De hát hová készül, uram, így teljesen egyedül, ahogy látom... Hisz, ahogy tudom, sohase ment egyedül sehová.

Sztyepan Trofimovics ijedten tekintett rá.

- Csak nem mihozzánk, Szpaszovba, kérem?

- De igen, Szpaszovba. Il me semble que tout le monde va à Spassof...[214]

- Csak nem Fjodor Matvejevicshez? Ott majd megörülnek magának. Hisz annak idején nagyon tisztelték magát; még mostanában is sokszor emlegetik...

- Igen, igen, Fjodor Matvejevicshez is.

- Biztosan így van, biztosan, kérem. De itt csodálkoznak a parasztok, mert állítólag az országúton találták magát, ahogy ott gyalogolt. Buta nép ez, kérem.

- Én... Én ezt... Tudod, Anyiszim, én fogadtam, ahogy az angolok szokták, hogy gyalogszerrel megyek odáig... én, én...

Homlokán és halántékán kiütött a verejték.

- Biztosan így van, kérem, biztosan... - mondta Anyiszim, aki kíméletlen kíváncsisággal hallgatta. De Sztyepan Trofimovics nem bírta tovább elviselni. Annyira zavarba esett, hogy már-már felállt, és kiment a szobából. De eléje tették a szamovárt, és ugyanebben a pillanatban visszajött a könyvárusnő is, aki időközben kiment valahová. Sztyepan Trofimovics a menekülő ember mozdulatával fordult feléje, és teával kínálta. Anyiszim békében hagyta és félrehúzódott.

A parasztok között valóban zavar támadt.

„Miféle ember ez? Gyalogosan találták az országúton; azt mondja, hogy tanár, úgy öltözik, mint egy idegen, pedig az eszére olyan, mint egy kisgyermek, értelmetlenül felelget; mintha menekülne valaki elől, és pénze van!" Felvetődött az a gondolat, hogy értesítik a hatóságot - „mivelhogy valami mozgolódás van a városban". De Anyiszim mindezt egy pillanat alatt elrendezte. Ahogy kiment a pitvarba, mindenkinek, aki csak akarta hallgatni, elmondta, hogy Sztyepan Trofimovics nem is egyszerű tanár, hanem a legnagyobb tudós, és nagy tudományokkal foglalkozik, ő maga is földbirtokos volt a környéken, és már huszonkét éve a dúsgazdag Sztavrogina tábornoknénál lakik mint a legfőbb ember a háznál, és az egész városban rendkívül nagy tiszteletnek örvend. A nemesek klubjában nem egy este hagyott már ott egy szürke vagy éppenséggel egy szivárványos bankót, a rangját tekintve tanácsos, olyasmi, mint az alezredes a katonaságnál, aki csak egy fokkal van lejjebb az igazi ezredesnél. Ami pedig azt illeti, hogy pénz van nála, hát a dúsgazdag Sztavrogina tábornokné révén annyi a pénze, mint a pelyva, és így tovább és így tovább.

---

[214] Úgy látszik, mindenki Szpaszovba megy.

„Mais c'est une dame et très comme il faut"[215] - gondolta Anyiszim zaklatása után megpihenve Sztyepan Trofimovics, és kellemes érdeklődéssel figyelte szomszédját, a könyvárusnőt, aki egyébként a szájába vett cukorral, csészealjból itta a teát. „Ce petit morceau de sucre ce n'est rien...[216] Van benne valami nemes és független vonás, és - ugyanakkor csöndes. Le comme il faut tout pur,[217] csak éppen valamelyest másféle."

Hamarosan megtudta tőle, hogy ő Szofja Matvejevna Ulityina, és tulajdonképpen K-ban lakik, van egy özvegy nővére, egy kispolgárasszony; ő maga is özvegy, a férje, akit érdemeiért őrmesterből hadnaggyá léptettek elő, Szevasztopolnál elesett.

- De maga még olyan fiatal, vous n'avez pas trente ans.[218]

- Harmincnégy vagyok, kérem.

- Hogyan? Franciául is ért?

- Egy kicsit, kérem, azután négy évig egy előkelő háznál éltem, és ott a gyermekektől tanultam egyet-mást.

Elmondta, hogy amikor alig tizennyolc éves korában özvegyen maradt, egy darabig Szevasztopolban dolgozott mint „nővér", azután különféle helyeken lakott, most pedig ide-oda vándorol, és Evangéliumot árul.

- Mais mon Dieu,[219] nem magával történt a városban egy furcsa, nagyon is furcsa eset?

Az asszony elpirult; kiderült, hogyővele történt.

- Ces vauriens, ces malheureux!...[220] - folytatta Sztyepan Trofimovics a felháborodástól remegő hangon; a kínos és gyűlöletes emlék fájdalmasan visszhangzott a szívében. Egy pillanatra mintha mindenről megfeledkezett volna.

„Ej, már megint elment - riadt fel, amikor észrevette, hogy az asszony megint nincs mellette. - Gyakran kijár, nyilván valami dolga van, sőt úgy sejtem, hogy izgatott is. Eh, je deviens égoïste..."[221]

Felemelte szemét, és ismét meglátta Anyiszimot, de most már a legfenyegetőbb környezetben. Az egész szoba tele volt parasztokkal, és nyilvánvalóan Anyiszim cipelte őket oda. Ott volt a házigazda is, a tehenes paraszt is, két másik paraszt is (később kiderült, hogy bérkocsisok), meg egy parasztosan öltözött, de azért borotvált, alacsony, kapatos ember, aki lezüllött kispolgárhoz hasonlított; ez fecsegett a legtöbbet. És ezek mind-mind őróla, Sztyepan Trofimovicsról beszéltek. A tehenes ember makacsul azt állította, hogy a parton negyvenversztás vargabetűt kell csinálni, így hát okvetlenül hajóval menjen. A kapatos paraszt meg a házigazda heves vitába szállt vele.

- Az igaz ugyan, kedves öcsém, hogy a naccságos úrnak persze közelebb lenne avval a hajóval a tón keresztül, de hát az a hajó mostanába tán nem is jön ide.

---

[215] De hisz ez egy igazi hölgy.

[216] Az a darabka cukor, az semmi.

[217] Pontosan, ahogy kell.

[218] Nincs harmincéves.

[219] De Istenem.

[220] Azok a hitványok, azok a szerencsétlenek!

[221] Még önző leszek.

- De jön, jön ide, még egy hétig járni fog - heveskedett valamennyinél jobban Anyiszim.

- Ez igaz, csakhogy nem pontosan érkezik, mert késő ősz van, néha három napig is várnak rá Usztyevóban.

- Holnap ott lesz, holnap két órára pontosan megérkezik. Szpaszovba még estig pontosan megérkezik, uram. - Anyiszim majd kibújt a bőréből.

- Mais qu'est ce qu'il a cet homme?[222] - szólt remegve Sztyepan Trofimovics, és ijedten várta, mi lesz a sorsa.

Előléptek a bérkocsisok is, és alkudozni kezdtek; három rubelt kértek Usztyevóig. A többiek azt kiabálták, hogy ez nagyon is méltányos, mert ennek bizony ennyi a taksája, és innét egész nyáron ennyiért szállították az utasokat Usztyevóig.

- De... itt is jó... És én nem akarok... - mormogta Sztyepan Trofimovics.

- Jó bizony, uram, ezt helyesen mondta, nálunk Szpaszovban most csuda jó, és Fjodor Matvejevics nagyon fog örülni magának.

- Mon Dieu, mes amis, számomra mindez olyan váratlan.

Végül visszatért Szofja Matvejevna. De olyan szomorúan és lesújtva ült le a padra.

- Nem jutok el Szpaszovba! - mondta a háziasszonynak.

- Hogyan, hát maga is Szpaszovba megy? - kérdezte megrezzenve Sztyepan Trofimovics.

Kiderült, hogy egy földbirtokosasszony, Nagyezsda Jegorovna Szvetlicina még tegnap meghagyta neki, hogy várjon rá Hatovóban, és azt ígérte, hogy elviszi Szpaszovba, de még mindig nem érkezett meg.

- Most mit tegyek? - ismételgette Szofja Matvejevna.

- Mais, ma chère et nouvelle amie,[223] hisz én is ugyanúgy elvihetem magát, mint az a földbirtokosnő, abba a minekhívjákba, abba a faluba, ahová fuvart fogadtam.

- Hát maga is Szpaszovba megy?

- Mais que faire, et je suis enchanté![224] Rendkívül nagy örömmel elviszem; ők akarják, és már fogadtam is fuvart... Melyiküket is fogadtam fel? - kérdezte Sztyepan Trofimovics, akinek most már roppant nagy kedve támadt, hogy Szpaszovba menjen.

Egy negyedóra múltán már be is ültek a fedett kocsiba; Sztyepan Trofimovics nagyon élénken és teljesen elégedetten, az asszony meg hálás mosollyal, a zsákjával együtt. Anyiszim segítette fel őket.

- Jó utat, uram - mondta, miközben úgy sürgött-forgott a bricska körül, ahogy csak telt tőle -, nagyon örültünk!

- Isten áldjon, barátom, isten áldjon!

- Viszontlátja Fjodor Matvejevicset...

- Igen, barátom, igen... Fjodor Petrovicsot... de most már minden jót.

---

[222] De mit akar ez az ember?

[223] De kedves új barátném.

[224] Miért ne, és el vagyok ragadtatva.

2

- Nézze, kedves barátom, mert ugye, megengedi, hogy a jó barátjának nevezzem magamat, n'est-ce pas? - kezdte sietősen Sztyepan Trofimovics, mihelyt elindult a kocsi. - Nézze, én... J'aime le peuple, c'est indispensable, mais il me semble que je ne l'avais jamais vu de près. Stasie... cela va sans dire qu'elle est aussi du peuple... mais le vrai peuple[225], vagyis az igazi nép, amely az országúton jár, úgy látom, csakis azzal törődik, hogy én hová megyek tulajdonképpen... De hagyjuk a kellemetlenségeket. Egy kissé mintha sokat beszélnék, de ez alighanem a sötétségtől van.

- Azt hiszem, maga beteg, kérem - mondta Szofja Matvejevna, ahogy vizsla szemmel, de tisztelettudóan szemügyre vette.

- Nem, nem, csak be kell bugyolálnom magamat, és általában olyan friss a szél, sőt túlságosan is friss, de mi nem törődünk vele. És főként nem ezt akartam mondani. Chère et incomparable amie,[226] én azt hiszem, hogy csaknem boldog vagyok, és ennek - maga az oka. Pedig nekem nem tesz jót a boldogság, mert azonnal megbocsátok minden ellenségemnek...

- De hisz az nagyon helyes, kérem.

- Nem mindig, chère innocente. L'Evangile... Voyez-vous, désormais nous le prêcherons ensemble,[227] és szívesen segítek a maga szép könyveit árulni. Igen, érzem, hogy ez talán jó gondolat, quelque chose de très nouveau dans ce genre.[228] A nép vallásos, c'est admis,[229] de még nem ismeri az Evangéliumot. Majd én magyarázom neki... A szóbeli magyarázat során ki lehet javítani ennek a kitűnő könyvnek a hibáit, amely iránt különben a legnagyobb tisztelettel viseltetek. Hasznomat veszik még az országúton is. Én mindig hasznavehető ember voltam, és mindig mondtam ezt *őnekik*, et à cetté chère ingrate...[230] Ó, bocsássunk, bocsássunk meg, mindenekelőtt bocsássunk meg mindig és mindenkinek... És reméljük, hogy nekünk is megbocsátanak. Igen, mert együtt és külön-külön mindnyájan bűnösök vagyunk egymással szemben. Mindnyájan bűnösök vagyunk!...

- Azt hiszem, ezt nagyon jól tetszett mondani, kérem.

- Igen, igen... Érzem, hogy nagyon jól beszélek. Nekik is nagyon jól fogok beszélni, de, de mi is az a fontos, amit mondani akartam? Folyton elvesztem a fonalat, és nem emlékszem, hogy... Megengedi, hogy ne váljak meg magától? Érzem, hogy a tekintete és... csodálkozom a modorán is: egyszerű teremtés, lépten-nyomon „kérem"-ezik, a csészealjba önti a teát... és azzal az elviselhetetlen cukordarabbal issza; de van magában valami báj, és látom a vonásain... Ó, ne piruljon és ne féljen tőlem, mint férfitól. Chère et incomparable, pour moi une femme c'est tout.[231] Én nem tudok úgy élni, hogy ne legyen mellettem nő, de csak mellettem... Borzasztóan, borzasztóan kizökkentem... Sehogy sem jut eszembe, mit akartam mondani. Ó,

---

[225] Én szeretem a népet, ez elengedhetetlen, de azt hiszem, sosem láttam közelről. Nasztaszja... szó se róla, ő is a népből való... de az igazi nép.

[226] Drága és kitűnő barátném.

[227] Kedves ártatlankám. Az Evangélium... Nézze, mától fogva együtt fogjuk hirdetni.

[228] Valami teljesen új a maga nemében.

[229] Ez tény.

[230] Meg annak a drága, hálátlan asszonynak.

[231] Kedves és kitűnő barátném, számomra egy nő: minden.

boldog az, akinek az Isten mindig nőt küld, és... és már-már úgy érzem, hogy szinte el vagyok ragadtatva. Az országúton is van magasztos gondolat! Ezt - ezt akartam mondani, a gondolatról akartam beszélni, csak eddig sosem találtam el, de most eszembe jutott. Miért is hoztak azok tovább bennünket? Ott is jó volt, itt pedig - cela devient trop froid. À propos, j'ai en tout quarante roubles et voilà cet argent[232] vegye el, vegye el, én nem értek hozzá, én elvesztem, és éntőlem elveszik, és... Azt hiszem, álmos vagyok; valahogy kóvályog a fejem. Igen, kóvályog, kóvályog, kóvályog. Ó, milyen jó maga, mivel takart be engem?

- Úgy látom, teljesen belázasodott, kérem, és én a saját takarómmal takartam be; ami pedig a pénzt illeti, én...

- Ó, az isten szerelmére, n'en parlon plus, parce que cela me fait mal,[233] ó, milyen jó maga!

Egyszer csak abbahagyta a beszédet, és igen hamar lázas, hideglelős álomba merült. Az a mezei út, amelyen ezt a tizenhét versztát megtették, nem volt valami sima, úgyhogy a fogat kegyetlenül zötykölte őket. Sztyepan Trofimovics gyakran felébredt, gyorsan felemelte fejét arról a kispárnáról, amelyet Szofja Matvejevna dugott alá, megragadta az asszony kezét, és azt kérdezgette: „Itt van?" - mintha attól félne hogy elmegy mellőle. Azt is emlegette, hogy álmában valami szétnyitott, nagy fogú állkapcsot lát, és hogy ettől nagyon iszonyodik. Szofja Matvejevna nagyon aggódott miatta.

A kocsisok egyenesen egy négyablakos nagy házhoz vitték őket, amelynek udvarán lakóépületek álltak. Sztyepan Trofimovics, mihelyt felébredt, rögtön besietett, mégpedig egyenest a második szobába, a ház legtágasabb és legszebb szobájába. Álmos arca egyszeriben a legserénykedőbb kifejezést öltötte. Rögtön elmagyarázta a háziasszonynak, egy negyven év körüli magas, testes, nagyon fekete és szinte bajuszos fehércselédnek, hogy magának követeli az egész szobát, „úgyhogy zárják is be, és ide többé ne engedjenek be senkit, parce que nous avons à parler. Oui, j'ai beaucoup à vous dire, chère amie.[234] Magának pedig megfizetek!" - mondta legyintve a háziasszonynak.

Bár sietett, valahogy nehezen forgott a nyelve. A háziasszony barátságtalanul figyelte, de hallgatott beleegyezése jeléül, amelyben egyébként mintha fenyegetés sejlett volna. Sztyepan Trofimovics ezt egyáltalán nem vette észre, és sietve (mert borzasztóan sietett) azt követelte, hogy máris induljon, és amilyen hamar csak lehet, „egy percnyi késedelem nélkül" adjon neki ebédet.

Erre már elvesztette türelmét a bajuszos asszony.

- Ez nem vendégfogadó, uram, mi nem szoktunk ebédet adni az átutazóknak. Rákot főzhetek, vagy begyújthatom a szamovárt, de nekünk nincsen egyebünk. Friss hal csak holnap lesz.

De Sztyepan Trofimovics haragos türelmetlenséggel legyintgetve, egyre azt ismételgette: „Megfizetem, csak hamar, hamar." Hallevesben és sült tyúkban állapodtak meg; a háziasszony ugyan kijelentette, hogy az egész faluban nem lehet tyúkot szerezni, azért mégis vállalta, hogy elindul keresni, de olyan arccal, mintha rendkívüli szívességet tenne.

Alighogy kiment, Sztyepan Trofimovics rögtön letelepedett a díványra, és maga mellé ültette Szofja Matvejevnát. A szobában karosszékek is voltak a díványon kívül, de szörnyen ormót-

---

[232] Túl hideg kezd lenni. Egyébként nekem összesen negyven rubelem van, itt ez a pénz.

[233] Ne beszéljünk többet erről, mert ez elkeserít.

[234] Mert nekünk beszélnünk kell. Igen, nekem sok mindent kell mondanom magának, kedves barátném.

lanok. Általában az egész, meglehetősen tágas szoba (egy válaszfallal elkerített rekesszel, ahol ágy állt), szakadozott, ócska, sárga tapétával, a falakon lógó borzalmas mitológiai kőnyomatokkal, a szépsarokban hosszan sorakozó ikonokkal és rézből vert, összehajtható szentképekkel, furcsa, vegyes bútorzatával valamiféle városi és ősi-paraszti elemeknek csúnya keveréke volt. De ő rá sem pillantott mindezekre, és ki sem tekintett a kis ablakon az óriási tóra, amely a háztól tízölnyire kezdődött.

- Végre négyszemközt vagyunk, és senkit sem engedünk be! A legelején kezdve mindent, de mindent el akarok mondani magának.

Szofja Matvejevna a legnagyobb aggodalommal félbeszakította:

- Tudja-e, Sztyepan Trofimovics...

- Comment, vous savez déjà mon nom?[235] - kérdezte boldog mosollyal.

- Anyiszim Ivanovicstól hallottam az imént, amikor vele beszélgetett. A magam részéről a következőt bátorkodom mondani...

A bezárt ajtóra sandítva - nehogy meghallja valaki -, gyorsan a fülébe súgta, hogy itt, ebben a faluban rosszul járnak. Az idevaló muzsikok ugyan mind halászok, de tulajdonképpen abból élnek, hogy nyaranta olyan szállásbért követelnek, amilyet éppen akarnak. Ez a falu eldugott hely, távol esik minden úttól, és csak azért jönnek ide az utasok, mert itt meg szokott állni egy gőzhajó, de ha a hajó nem jön - mihelyt egy kicsit rosszra fordul az idő, már semmi szín alatt sem jön -, akkor néhány nap alatt jó sokan gyűlnek össze, úgyhogy minden szobát elfoglalnak a faluban, a gazdák meg csak erre várnak: minden portékáért háromszoros árat kérnek, ez a házigazda pedig nagyon kevély, mert a többiekhez képest igen gazdag; csak a kerítőhálója megér ezer rubelt.

Sztyepan Trofimovics szinte szemrehányóan nézett a rendkívül fellelkesült Szofja Matvejevna arcába, és többször is intett, hogy hagyja abba. De az asszony nem engedett, és végigmondta a magáét: a nyáron már járt itt egy „nagyon előkelő városi hölggyel", ők is itt rostokoltak, amíg meg nem érkezett a hajó, teljes két napig, és annyi kellemetlenséget kellett elviselniük, hogy még rágondolni is szörnyű. - Lám, egymagának kérte ezt a szobát, Sztyepan Trofimovics... Én csak figyelmeztetni akarom, kérem... Ott, a másik szobában már vannak átutazók, egy idősebb ember meg egy fiatalember, és egy hölgy a gyermekeivel, holnap pedig zsúfolásig megtelik a ház két óráig, mert a hajó holnap már biztosan megérkezik, mivel két napig nem jött. Így hát a különszobáért meg azért, hogy ebédet kért tőlük, és azért, mert mindezzel árt a többi utasnak, annyit fognak követelni magától, amennyi még a fővárosban is hallatlan sok volna, kérem...

De Sztyepan Trofimovics szenvedett, őszintén szenvedett.

- Assez, mon enfant, könyörögve kérem; nous avons notre argent, et après - et après le bon Dieu.[236] Egészen meglep, hogy a maga emelkedett gondolkodásával... Assez, assez, vous me tourmentez[237] - mondta hisztérikusan -, előttünk az egész jövőnk, maga pedig... maga meg ijesztget a jövővel...

És nyomban hozzáfogott, hogy elmondja egész történetét, de annyira sietett, hogy eleinte alig lehetett megérteni. Nagyon sokáig tartott. Eléjük tették a hallevest, aztán a tyúkot, végül

---

[235] Hogyan, maga már tudja a nevemet?

[236] Elég, gyermekem... van pénzünk, aztán pedig, aztán majd a Jóisten.

[237] Elég, elég, csak gyötör.

eléjük tették a szamovárt, de ő még mindig beszélt... Egy kissé furcsának, sőt betegesnek hatott ez, de hát ő valóban beteg is volt. A szellemi erő hirtelen megfeszítése volt ez, amelynek visszahatásaként természetesen - ezt Szofja Matvejevna szomorúan látta előre az egész elbeszélés alatt - rögtön utána, az immár megrendült szervezet erejének rendkívül gyors hanyatlása kellett hogy bekövetkezzék. Csaknem a gyermekkorával kezdte, amikor még „feszülő mellkassal szaladgált a mezőkön"; csak egy óra múlva jutott el két házasságáig meg a berlini életéig. Én egyébként nem merném kinevetni. Számára ez most valóban valami nagyon fontos dolog, divatos kifejezéssel élve, szinte a létért való küzdelem volt. Maga előtt látta azt, akit jövendő útjára kiszemelt, és sietett - hogy úgy mondjam - beavatni. Az ő zsenialitása nem maradhatott tovább titok az asszony előtt... Lehet, hogy erősen túlbecsülte Szofja Matvejevnát, de hát már kiszemelte. Ő nem tudott meglenni nő nélkül. Maga is látta az asszony arcán, hogy jóformán egyáltalán nem érti még a lényegesebb dolgokat sem.

„Ce n'est rien, nous attendrons,[238] egyelőre pedig talán megért az ösztöneivel..."

- Barátom, nekem csupán a maga szíve kell! - kiáltott fel az elbeszélést félbeszakítva. - Meg ez az elbűvölő, kedves tekintet, amellyel most rám néz. Ó, ne piruljon el! Már mondtam magának...

Különösen akkor volt sok minden homályos szegény, horogra került Szofja Matvejevnának, amikor a történet valóságos értekezéssé vált, amelyben Sztyepan Trofimovics elmondta, hogy őt soha senki sem tudta megérteni, és hogy „nálunk, Oroszországban elkallódnak a tehetségek". „Olyan nagyon is okos volt ez az egész, kérem" - mondogatta később szomorúan. A szemét egy kissé kimeresztve, látható szenvedéssel hallgatta. Amikor pedig Sztyepan Trofimovics humorizálásba csapott át, és igen szellemes, csípős megjegyzéseket tett „vezető és uralkodó rétegeinkre", akkor az asszony kínjában kétszer is megpróbált nevetni, válaszul az ő nevetésére, de ez sokkal rosszabbul hatott, mintha sírt volna, úgyhogy Sztyepan Trofimovics végül maga is zavarba esett, és még nagyobb hévvel és haraggal támadta a nihilistákat meg az „új embereket". Ezzel azután végképp megrémítette az asszonyt, aki csak akkor lélegzett fel valamelyest - egyébként igen csalóka megkönnyebbülés volt ez -, amikor elkezdődött a tulajdonképpeni regény. A nő mindig nő, még az apáca is. Szofja Matvejevna mosolygott, csóválta a fejét, majd mindjárt nagyon elpirult, és lesütötte a szemét; ezzel annyira elragadta és megihlette Sztyepan Trofimovicsot, hogy az sokat hozzá is költött. Varvara Petrovna bűbájos barna hölggyé változott nála („akitől el volt ragadtatva Pétervár és Európa sok fővárosa"), a férje pedig „Szevasztopolban, golyótól leterítve", csakis azért halt meg, mert méltatlannak érezte magát a szerelemre, meg azért, hogy átengedje vetélytársának, vagyis megint csak Sztyepan Trofimovicsnak... „Ne pironkodjék, kedves jó keresztény asszonyom! - kiáltotta Szofja Matvejevnának, miközben szinte maga is elhitte mindazt, amit mesélt. - Ez valami magasztosabb volt, annyira finom, hogy életünkben soha egyszer sem beszéltünk róla egymásnak." A dolgok ilyen alakulásának az elbeszélés további során már egy szőke hölgy volt az oka (ha nem Darja Pavlovna, akkor igazán nem tudom, kire gondolt itt Sztyepan Trofimovics). Ez a szőke mindent a barnának köszönhetett, és mint távoli rokona, az ő házában nőtt fel. A barna miután végül is észrevette, hogy a szőke szereti Sztyepan Trofimovicsot, magába zárkózott. A szőke, aki viszont azt vette észre, hogy a barna is szereti Sztyepan Trofimovicsot, szintén magába zárkózott. És a kölcsönös nagylelkűségtől egészen elgyötörten, mind a hárman így, magukba zárkózva hallgattak húsz esztendeig. „Ó, micsoda szenvedély volt az, micsoda szenvedély!" - kiáltott fel szinte sírva a legőszintébb elragadtatástól. - Én láttam szépségének (a barnáénak) teljes kivirágzását, láttam tályoggal a szívében mindennap,

[238] Semmi baj, majd várunk.

ahogy eljárt mellettem, mintha szégyellné szépségét. (Egyszer azt mondta: „szégyellné teltségét”.) Végül ő, Sztyepan Trofimovics, ezt az egész húszévi lázálmot otthagyva, elmenekült. - Vingt ans.[239] - És lám, most az országúton van... Aztán valami agyvelőgyulladásos állapotban azt kezdte magyarázni Szofja Matvejevnának, hogy mit jelent ez a mai, „oly véletlen és oly végzetes találkozásuk mindörökre”. Szofja Matvejevna, szörnyű zavarban, végre felállt a díványról; Sztyepan Trofimovics még azt is megkísérelte, hogy letérdeljen az asszony előtt, úgyhogy az sírva fakadt. Sűrűsödött az alkonyat; már jó néhány órát töltöttek együtt a bezárt szobában...

- Nem, inkább engedjen át engem a másik szobába, kérem - hebegte az asszony -, mert különben mit gondolnak az emberek.

Végre kiszabadult: Sztyepan Trofimovics, miután szavát adta neki, hogy azonnal lefekszik aludni, kiengedte. Búcsúzáskor arról panaszkodott, hogy nagyon fáj a feje. Szofja Matvejevna, még amikor belépett a házba, az első szobában hagyta táskáját és holmiját, mert a háziakkal együtt ő is ott akart hálni; de nem sikerült pihennie.

Sztyepan Trofimovicsra éjjel rájött az a bélhurutos roham, amelyet olyan jól ismertem én is, meg minden barátja - rendszerint ez volt a vége minden idegfeszültségének és erkölcsi megrázkódtatásának. Szegény Szofja Matvejevna egész éjjel nem aludt. Mivel a beteg ápolása közben eléggé gyakran kellett ki- és bejárkálnia a háziak szobáján keresztül, az ott háló utasok meg a háziasszony morogtak, sőt a végén már szidni is kezdték, amikor reggeltájt az jutott eszébe, hogy begyújtsa a szamovárt. Sztyepan Trofimovics az egész roham alatt félig önkívületben volt; néha úgy rémlett neki, mintha begyújtanák a szamovárt, itatnának vele valamit (málnafőzetet), és melegítenék valamivel a hasát meg a mellét. De csaknem minden percben érezte, hogy *ő* van ott mellette; hogy ő jár ki-be, ő veszi le az ágyról és teszi vissza. Hajnali három óra tájban jobban lett; felült, a lábát leengedte az ágyról, és semmivel sem törődve leborult előtte a padlóra. Ez már nem csupán térdhajtás volt, mint az este: most egyszerűen a lába elé esett, és csókolgatni kezdte a ruhája szegélyét...

- Elég, kérem, egyáltalán nem érdemlem meg - hebegte az asszony, és igyekezett visszaemelni az ágyra.

- Megmentőm - mondta a kezét áhítatosan összetéve Sztyepan Trofimovics. - Vous êtes noble, comme une marquise![240] Én pedig - én gazember vagyok! Ó, én egész életemben becstelen voltam...

- Nyugodjék meg - rimánkodott Szofja Matvejevna.

- Mind hazugság volt, amit az este mondtam magának -, hogy dicsekedjek, hivalkodjak, csupa léhaságból -, mind-mind, az utolsó szóig, ó, én semmirekellő gazember!

A bélhurut tehát egy másik rohamba, a hisztériás önelítélés rohamába csapott át. Amikor a Varvara Petrovnához írt leveleiről beszéltem, már említettem ezeket a rohamokat. Egyszeriben eszébe jutott Lise meg a tegnap reggeli találkozásuk. - Ez olyan szörnyű volt, és ott bizonyára valami szerencsétlenség történt, én pedig nem kérdeztem és nem is tudtam meg semmit! Csak magammal törődtem! Ó, vajon mi van vele, maga nem tudja, mi történt vele? - kérdezte könyörögve Szofja Matvejevnától.

---

[239] Húsz év!

[240] Maga olyan nemes, mint egy márkinő!

Azután esküdözött, hogy „nem lesz hűtlen”, hogy visszatér *hozzá* (vagyis Varvara Petrovnához), „Odamegyünk majd a tornáchoz (vagyis még mindig Szofja Matvejevnával) mindennap, amikor reggeli sétakocsizásra beszáll a hintóba, és csöndben nézni fogjuk... Ó, én azt akarom, hogy megüsse a másik orcámat is, gyönyörűséggel akarom! Odatartom neki a másik orcámat is, comme dans votre livre![241] Csak most, most értettem meg, mit jelent odatartani a másik orcánkat. Eddig sohasem értettem!”

Szofja Matvejevna számára most életének két legszörnyűbb napja következett; még ma is borzongva emlegeti. Sztyepan Trofimovics olyan komolyan megbetegedett, hogy nem tudott elindulni a gőzhajóval, amely ezúttal pontosan megjelent délután két órakor; az asszony pedig képtelen volt egyedül hagyni, így hát ő sem indult el Szpaszovba. Elbeszélése szerint Sztyepan Trofimovics még meg is örült annak, hogy elment a hajó.

- Nagyszerű, igazán pompás - dörmögte az ágyban -, mert mindig attól féltem, hogy elmegyünk. Itt olyan jó, itt a legjobb... Nem hagy magamra? Ó, eddig sem hagyott el!

Csakhogy „itt” korántsem volt olyan jó. Sztyepan Trofimovics egyáltalán nem akart tudomást venni az asszony nehézségeiről; csupa ábrándképekkel volt tele a feje. A saját betegségét meg múló rosszullétnek, semmiségnek tekintette, egyáltalán nem törődött vele, hanem csak azzal foglalkozott, hogyan indulnak el, és árulják majd „ezeket a könyvecskéket”. Kérte az asszonyt, hogy olvasson neki az Evangéliumból.

- Én már régóta nem olvastam... eredetiben. Ha valaki kérdezne valamit, bizonyára hibáznék; mégiscsak fel kell készülni.

Szofja Matvejevna leült melléje, és kinyitotta a könyvet.

- Maga kitűnően olvas - vágott közbe mindjárt az első sor után Sztyepan Trofimovics. - Látom, látom, hogy nem tévedtem! - Az asszony a Hegyi beszédet olvasta fel.

Assez, assez, mon enfant,[242] elég... Vagy maga csakugyan azt hiszi, hogy *ez* nem elég?!

Ernyedten behunyta a szemét. Nagyon gyenge volt, de még nem vesztet el eszméletét. Szofja Matvejevna azt gondolva, hogy aludni akar, már-már felállt. De ő visszatartotta.

- Kedves barátom, én egész életemben hazudtam. Még akkor is, amikor igazat mondtam. Mert sohasem az igazság, hanem csak a magam kedvéért mondtam, és ezt eddig is tudtam, de csak most látom pontosan... Ó, hol vannak azok a barátok, akiket egész életemen át csak bántottam a barátságommal? És mindenki és mindenki! Savez-vous,[243] lehet, hogy most is hazudok; bizonyára most is hazudok. A legfőbb pedig az, hogy amikor hazudok, magam is elhiszem. A legnehezebb az életben: élni és nem hazudni... és... és nem hinni el a tulajdon hazugságunkat, igen, igen, pontosan ez az! De várjon, minderről majd később... Együtt maradunk, együtt! - tette hozzá lelkendezve.

- Sztyepan Trofimovics! Ne küldjünk a „kormányzóságba” orvosért? - kérdezte félénk, könyörgő hangon Szofja Matvejevna.

Sztyepan Trofimovics rettentően megdöbbent.

---

[241] Ahogy a maga könyvében.

[242] Elég, elég, gyermekem.

[243] Tudja.

- Minek? Est-ce que je suis si malade? Mais rien de sérieux.[244] És minek nekünk idegen emberek? Még megtudják, és - akkor mi lesz? Nem, nem, ne jöjjön egy idegen se, csak mi legyünk együtt, együtt!

- Tudja, mit - folytatta rövid szünet után -, olvasson fel nekem még valamit, csak úgy találomra, valahonnan, ahová épp a tekintete esik.

Szofja Matvejevna felütötte a könyvet, és olvasni kezdett.

- Ahol kinyílik, ahol véletlenül kinyílik - ismételte.

- „A laodiczeai gyülekezet angyalának is írd meg..."

- Ez mi, mi? Honnan van?

- Az *Apokalipszis*-ből.

- O, je m'en souviens, oui, l'Apocalypse. Lisez, lisez,[245] én most a jövőnket találgatom ebből a könyvből, és tudni akarom, mi jött ki; olvassa az angyaltól, az angyaltól...

- „A laodiczeabeli gyülekezet angyalának is írd meg: Ezt mondja az Ámen, a hű és igaz bizonyság, az Isten teremtésének kezdete: Tudom a te dolgaidat, hogy te sem hideg nem vagy, sem hév; vajha hideg volnál vagy hév. Így mivel lágymeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivetlek téged az én számból. Mivel ezt mondod: Gazdag vagyok, és meggazdagodtam, és semmire nincs szükségem; és nem tudod, hogy te vagy a nyomorult és a nyavalyás és szegény és vak és mezítelen..."

- És ez... ez a maga könyvében van! - kiáltotta villogó szemmel, fejét a párnáról felemelve Sztyepan Trofimovics. - Én soha nem ismertem ezt a nagyszerű részt! Hallja: inkább legyen hideg, hideg, mint lágymeleg, *csak* lágymeleg. Ó, én ezt bebizonyítom! Csak ne hagyjon, ne hagyjon engem egyedül! Mi majd bebizonyítjuk, majd bebizonyítjuk!

- De hisz én nem is hagyom magára, Sztyepan Trofimovics, sohasem hagyom el, kérem! - mondta, azzal megragadta, megszorította és a szívéhez emelte a kezét, és könnyes szemmel nézett rá. („Nagyon megsajnáltam abban a percben" - emlegette később az asszony.) Sztyepan Trofimovics szája szinte görcsösen remegett.

- De hát hogy leszünk meg, Sztyepan Trofimovics, kérem? Ne értesítsük mégis valamelyik ismerőst vagy esetleg rokont?

Erre annyira megijedt Sztyepan Trofimovics, hogy az asszony nagyon megbánta, hogy ezt még egyszer szóba hozta. A beteg félelmében reszketve könyörgött, hogy ne hívjon senkit, és ne tegyen semmilyen lépést; szavát vette, és azt hajtogatta: „Senkit, senkit! Mi ketten, csak ketten, nous partirons ensemble."[246]

Az is nagy baj volt, hogy a háziak is kezdtek nyugtalankodni, morogtak, és folyton zaklatták Szofja Matvejevnát. Az asszony megfizette a tartozást, és úgy igyekezett, hogy lássák, mennyi pénze van; ez egyelőre enyhített a helyzeten; de a házigazda követelte Sztyepan Trofimovics „igazolványát". A beteg fensőbbséges mosollyal mutatott kis vászontáskájára; Szofja Matvejevna megtalálta benne a nyugdíjazásáról szóló végzést, vagy valami effélét, amelynek alapján az egész eddigi életét leélte. A gazda mégsem maradt nyugton, azt mondta, hogy „fel

---

[244] Csakugyan olyan beteg vagyok? De hisz ez egyáltalán nem komoly.

[245] Ó, emlékszem, igen, az *Apokalipszis*! Olvassa, olvassa.

[246] Együtt indulunk el.

kell vétetni az urat valahová, mert ez nem kórház, és mi lesz, ha esetleg meghal - rengeteg kellemetlenség"! Szofja Matvejevna őelőtte is szóba hozta a doktort, de kiderült, hogy ha a „kormányzóságba" küldenek, akkor az nagyon sokba kerülhet; így hát gondolni sem lehetett arra, hogy orvost hívjanak. Az asszony szomorúan tért vissza betegéhez. Sztyepan Trofimovics mind jobban és jobban gyengült.

- Most olvasson fel nekem még egy helyet... a disznókról - mondta váratlanul.

- Mit, kérem? - kérdezte szörnyen megrémülve Szofja Matvejevna.

- A disznókról... ez ugyanabban van... ces cochons...[247] emlékszem, az ördögök belementek a disznókba, és mind vízbe fulladtak. Ezt okvetlenül olvassa fel; később majd megmondom, miért. Szóról szóra akarom felidézni. Nekem szóról szóra kell.

Szofja Matvejevna jól ismerte az Evangéliumot, és megtalálta Lukácsnál azt a részt, amelyet krónikám elejére mottóul írtam. Itt most ismét idézem:

„Vala pedig ott egy nagy disznónyáj, legelészve a hegyen; és kérék őt, hogy engedje meg nékik, hogy azokba menjenek. És megengedé nékik. És minekutána kimentek az ördögök az emberből, bemenének a disznókba; és a disznónyáj a meredekről a tóba rohana és megfullada. A pásztorok pedig látván, mi történt, elfutának, és elmenvén, hírré adták a városban és a falukban. Kimenének azért megnézni, mi történt; és ménének Jézushoz, és ülve találák az embert, kiből az ördögök kimentek, felöltözve és eszénél, a Jézus lábainál; és megfélemlének. Elbeszélék pedig nékik azok is, akik látták, mi módon szabadult meg az ördöngös."

- Barátom - mondta igen izgatottan Sztyepan Trofimovics -, savez-vous, ez a csodálatos és... rendkívüli hely egész életemben nagy bökkenő volt számomra dans ce livre...[248] úgyhogy ezt a részt még gyermekkoromban megjegyeztem. Most egy gondolatom támadt; une comparaison.[249] Nekem most borzasztóan sok gondolatom támad: nézze, ez pontosan olyan, mint a mi Oroszországunk. Ezek az ördögök, amelyek kijönnek a betegből, és belemennek a disznókba - mindazok a fekélyek, miazmák, mindaz a mocsok, mindazok az ördögök és ördögfiak, amelyek összegyűltek a mi nagy és drága betegünkben, a mi Oroszországunkban az évszázadok, igen, évszázadok során! Oui, cette Russie, que j'aimais toujours.[250] De egy nagy eszme és egy nagy akarat megvilágosítja felülről, mint azt a tébolyult ördöngöst, és mindaz, a mocsok, mindaz az ocsmányság, amely már elgennyedt a felületén, mindezek az ördögök kimennek belőle... és maguk kérik, hogy disznókba belemehessenek. Sőt talán már bele is mentek! Ezek mi vagyunk, mi és azok, meg Petrusa... et les autres avec luj,[251] és én, talán legelöl, a többiek élén; és eszeveszetten, megszállottan rohanunk a szikláról a tengerbe, és mind belefulladunk, de úgy kell nekünk, mert hiszen tőlünk több nem telik. De a beteg meggyógyul, és a Jézus lábainál ül majd... és elámulva nézi az egészet... Kedvesem, vous comprendrez après...[252] de most ez nagyon izgat engem... Vous comprendrez après... Nous comprendrons ensemble.[253]

---

[247] Azok a disznók.

[248] Ebben a könyvben.

[249] Egy hasonlat.

[250] Igen, az az Oroszország, amelyet én mindig szerettem.

[251] Meg a többiek vele.

[252] Majd később megérti.

[253] Majd később megérti... Együtt fogjuk megérteni.

Ezután előbb félrebeszélt, majd végül elvesztette az eszméletét. Így tartott ez az egész következő napon át. Szofja Matvejevna ott ült mellette és sírt, immár harmadik éjjel; egy szemhunyást sem aludt, és nem nagyon mert mutatkozni a háziak előtt, akik - ezt előre érezte - már terveztek valamit. A megváltás csak a harmadik napon következett be. Másnap Sztyepan Trofimovics feleszmélt, megismerte, és feléje nyújtotta a kezét. Az asszony reménykedve keresztet vetett. Sztyepan Trofimovicsnak az volt a vágya, hogy kinézzen az ablakon. „Tiens, un lac[254] - mondta -, ó, Istenem, én még nem is láttam...” E pillanatban kocsizörgés hallatszott a ház bejáratánál, odabent pedig rendkívüli sürgés-forgás kezdődött.

3

Ez maga Varvara Petrovna volt, aki négyüléses, négylovas hintóban, két inassal és Darja Pavlovnával érkezett. A csoda egyszerűen történt: Anyiszim, aki majd meghalt a kíváncsiságtól, mihelyt a városba érkezett, másnap bement Varvara Petrovna házába, és elmondta a személyzetnek, hogy egy faluban találkozott Sztyepan Trofimoviccsal; hogy a parasztok az országúton látták, amint egyedül gyalogolt; végül hogy Usztyevóba, illetve Szpaszovba indult, de most már kettesben Szofja Matvejevnával. Mivel Varvara Petrovna már borzasztóan nyugtalankodott, és ahogy csak tőle telt, kereste megszökött jó barátját, rögtön jelentették neki, mit mondott Anyiszim. Miután meghallgatta Anyiszim elbeszélését, főként annak a részleteit, hogyan utazott el Sztyepan Trofimovics Usztyevóba, egy kocsiban valamiféle Szofja Matvejevnával, rögtön felkészült az útra, és azon melegében ő maga nyargalt Usztyevóba. Sztyepan Trofimovics betegségéről még sejtelme sem volt.

Máris felharsant szigorú, parancsoló hangja; még a háziak is megijedtek. Mivel biztosra vette, hogy Sztyepan Trofimovics már régóta Szpaszovban van, csak azért állt meg, hogy tudakozódjék, és kifaggassa a gazdáékat; amikor pedig megtudta, hogy a szökevény itt van és beteg, izgatottan bement a házba.

- No, hol van? Á, te vagy az?! - kiáltotta, mikor meglátta Szofja Matvejevnát, aki éppen abban a pillanatban jelent meg a belső szoba küszöbén. - Arról a szégyentelen arcodról kitaláltam, hogy te vagy az. Takarodj, te haszontalan nőszemély! Tűnj el ebből a házból, de rögtön! Kergessétek ki, mert különben én, drágaságom, örökre börtönbe duglak téged. Egyelőre egy másik házban ügyeljetek rá. A városban egyszer már ült börtönben, de még fog is ülni. Kérlek, házigazda, ne engedj be ide senkit, amíg én itt vagyok. Én Sztavrogina tábornokné vagyok, és lefoglalom az egész házat. Te pedig, édes lelkem, mindenről számot adsz nekem.

Az ismerős hangokra egészen megrökönyödött Sztyepan Trofimovics. Remegni kezdett. De Varvara Petrovna már belépett a válaszfal mögé. A lábával odalökött egy széket, és villámló szemmel a támlájának dőlve, rákiáltott Dasára.

- Egyelőre menj ki, maradj a háziaknál. Mit kíváncsiskodol? És jól bezárd azt az ajtót magad után.

Egy ideig szótlanul, valami ragadozó tekintettel fürkészte Sztyepan Trofimovics rémült arcát.

- Nos, hogy van, Sztyepan Trofimovics? Hogy sikerült a kiruccanás? - tört ki belőle hirtelen a dühös irónia.

---

[254] Ni csak, egy tó.

- Chère - hebegte magánkívül Sztyepan Trofimovics -, megismertem az igazi orosz életet... Et je prêcherai l'Evangile...[255]

- Ó, szégyentelen, hálátlan ember! - üvöltött fel a kezét összecsapva, hirtelen Varvara Petrovna. - Nem elég, hogy szégyenbe hozott, még össze is állt... Ó, szemérmetlen, züllött vénség!

- Chère...

Elakadt a hangja, egy szót sem tudott kinyögni, hanem csak bámult a rémülettől tágra meredt szemmel.

- *Az* kicsoda?

- C'est un ange... C'était plus qu'un ange pour moi,[256] egész éjjel... Ó, ne kiabáljon, ne ijesztgesse, chère, chère...

Varvara Petrovna, a székkel zörögve, hirtelen felugrott. „Vizet, vizet!" - harsant ijedt kiáltása. Sztyepan Trofimovics felocsúdott ugyan, de az asszony még mindig remegett a félelemtől, és sápadtan nézte a beteg eltorzult arcát: csak most ébredt rá, mennyire súlyos az állapota.

- Darja - súgta oda gyorsan Darja Pavlovnának -, rögtön doktort! Salzfischt. Azonnal induljon Jegorics; itt fogadjon kocsit, a városból meg hozza ide a másik hintót. Éjjelre itt legyen.

Dasa rohant, hogy teljesítse a parancsot. Sztyepan Trofimovics még mindig ugyanolyan tágra meredt, rémült szemmel bámult; halvány ajka remegett.

- Várjál, Sztyepan Trofimovics, várjál, lelkem! - nyugtatgatta az asszony, mint egy gyermeket. - No, várjál hát, várjál, mindjárt visszajön Darja, és... Jaj, Istenem, gazdasszony, gazdasszony, legalább te gyere már, galambom!

Türelmetlenségében ő maga futott ki a háziasszonyhoz.

- Ebben a percben, rögtön ide megint *azt*. Hívd vissza, hívd vissza!

Szerencsére Szofja Matvejevnának még nem volt ideje, hogy kikászolódjék a házból, és éppen akkor akart kilépni a kapun zsákjával meg kis motyójával. Visszahívták. Annyira megrémült, hogy szinte reszketett keze-lába. Varvara Petrovna a karjánál fogva úgy megragadta, mint a kánya a kiscsirkét, és máris gyorsan vonszolta Sztyepan Trofimovicshoz.

- No tessék, itt van magának. Hisz nem ettem meg. Azt hitte, hogy csakugyan megettem?

Sztyepan Trofimovics megragadta Varvara Petrovna kezét, a szeméhez emelte, és könnyekben tört ki, betegesen, rohamszerűen zokogott.

- No, nyugodj meg, nyugodj meg, lelkem, aranyom! Jaj, Istenem, nyu-god-jék meg már! - kiáltotta dühösen. - Ó, én kínzóm, én örökös kínzóm!

- Kedvesem - hebegte végül, Szofja Matvejevnához fordulva Sztyepan Trofimovics -, egy kicsit maradjon ott még, kedvesem, akarok itt valamit mondani...

Szofja Matvejevna máris sietett kifelé.

- Chèrie, chèrie...[257] - kezdte zihálva.

---

[255] És hirdetni fogom az Evangéliumot.

[256] Ez egy angyal... Számomra több volt, mint egy angyal.

[257] Drágám... drágám.

- Várjon még, Sztyepan Trofimovics, várjon egy kicsit, ne beszéljen addig, amíg nem pihen. Tessék a víz. Hát várjon már!

Visszaült a székre. Sztyepan Trofimovics keményen tartotta a kezét. Az asszony sokáig nem engedte, hogy beszéljen. Sztyepan Trofimovics a szájához emelte Varvara Petrovna kezét, és csókolgatni kezdte. Az asszony a fogát összeszorítva valahová a sarokba nézett.

- Je vous aimais![258] - tört fel végre a szó Sztyepan Trofimovicsból. Az asszony sohasem hallott még tőle - így kimondva - ilyen szót.

- Hm - dünnyögte végül válasz helyett.

- Je vous aimais toute ma vie... vingt ans![259]

Az asszony még mindig hallgatott - két-három percig.

- De amikor Dasához készültél, beszórtad magad parfümmel... - szólalt meg váratlanul, félelmetesen suttogva. Sztyepan Trofimovics egészen megdermedt.

- Új nyakkendőt kötöttél...

Két percig megint néma csönd.

- Emlékszik a szivarra?

- Kedves barátom - mormogta rémülten Sztyepan Trofimovics.

- Arra a szivarra, este az ablaknál... sütött a hold... a lugas után... Szkvoresnyikiben? Emlékszel, emlékszel?! - kiáltotta a helyéről felugorva, majd két csücskénél fogva megragadta a beteg párnáját, és a fejével együtt megrázta. - Emlékszel, te haszontalan, haszontalan, dicstelen, kis lelkű, örökké, örökké haszontalan ember! - sziszegte dühösen suttogva; türtőztetve magát, hogy fel ne kiáltson. Végül békén hagyta a beteget, majd arcát a tenyerébe rejtve visszarogyott a székre. - Elég! - szólt nyersen, kiegyenesedve. - Az a húsz év elmúlt, visszahozni nem lehet; én is bolond vagyok.

- Je vous aimais - mondta a kezét ismét összetéve Sztyepan Trofimovics.

- Mit mondogatod nekem folyton, hogy aimais meg aimais! Elég! - kiáltotta megint felugorva az asszony. - És ha most nem alszik el rögtön, akkor én... Magának nyugalomra van szüksége; aludjon, rögtön aludjon, hunyja be a szemét. Jaj, Istenem, hátha reggelizni akar?! Mit enne? Mit eszik? Jaj, Istenem, hol van az a nő, hol van?!

Nagy futkosás kezdődött. De Sztyepan Trofimovics gyönge hangon kijelentette, hogy ő valóban aludna une heure,[260] aztán majd - un bouillon, un thé... enfin il est si heureux.[261] Lefeküdt, és valóban, mintha elaludt volna (bizonyára színlelte). Varvara Petrovna várt egy keveset, aztán lábujjhegyen előjött a válaszfal mögül.

Leült a háziak szobájában, a gazdáékat kizavarta, és azt parancsolta Dasának, hogy hívja oda hozzá *azt*. Komoly kihallgatás kezdődött.

- Most mondj el, aranyom, mindent részletesen; ülj ide mellém, így ni. Nos?

---

[258] Szerettem magát!

[259] Egész életemben... húsz éven át szerettem!

[260] Egy órát.

[261] Erőlevest, teát... és végül is ő olyan boldog.

- Én akkor találkoztam Sztyepan Trofimoviccsal...

- Várj, hallgass. Figyelmeztetlek, hogy ha hazudsz vagy eltitkolsz valamit, akkor én a föld alól is kikaparlak. Nos?

- Akkor találkoztam Sztyepan Trofimoviccsal... amikor éppen Hatovóba érkeztem, kérem... - folytatta volna szinte zihálva Szofja Matvejevna.

- Várj, hallgass, lassabban; mit kerepelsz? Először is: miféle szerzet vagy te magad?

A könyvárusnő elmondott magáról egyet-mást, igen röviden, Szevasztopoltól kezdve. Varvara Petrovna a széken kiegyenesedve, némán, szigorúan és makacsul egyenest a szemébe nézve hallgatta meg elbeszélését.

- Miért vagy ennyire megijedve? Miért nézel a földre? Én az olyanokat szeretem, akik egyenesen a szemembe néznek, és vitatkoznak velem. Folytasd!

Az asszony most már végig elmondta, hogyan találkoztak, beszélt a könyvekről meg arról, hogyan kínálta meg Sztyepan Trofimovics pálinkával azt a parasztasszonyt...

- Úgy, úgy, ne felejtsd ki a legkisebb részletet sem - biztatta Varvara Petrovna. A könyvárusnő végül rátért arra, hogyan indultak útnak, majd arra, hogy Sztyepan Trofimovics egész idő alatt „már egészen betegen beszélt, kérem", itt pedig a legelején kezdve, jó néhány órán át elmondta az egész életét.

- Mit beszélt az életéről?

Szofja Matvejevna hirtelen megakadt, és végképp zavarba esett.

- Ebből már semmit sem tudok mondani, kérem - szólt szinte sírva -, mert jóformán nem is értettem semmit, kérem.

- Nem igaz. Lehetetlen, hogy semmit sem értettél volna.

- Hosszasan magyarázott egy előkelő fekete hajú hölgyről - folytatta rettentően elpirulva Szofja Matvejevna, amikor észrevette, hogy a Varvara Petrovna haja világosszőke, tehát egyáltalán nem hasonlít a „barnához".

- Fekete hajúról? De pontosan mit mondott? Beszélj már!

- Azt, hogy ez az előkelő hölgy nagyon szerelmes volt belé, kérem, egész életében, teljes húsz éven át, de sohasem merte nyíltan megmondani, és szégyellte magát előtte, mert nagyon is telt volt, kérem...

- Tökfilkó! - vetette közbe elgondolkozva, de határozottan Varvara Petrovna.

Szofja Matvejevna most már igazán sírt.

- Tovább már nem tudok jól elmondani semmit, mert magam is nagyon aggódtam érte, és nem értettem meg, mivelhogy ő olyan okos ember.

- Azt, hogy mennyire okos, egy ilyen varjú, mint te, nem ítélheti meg. Megkérte a kezedet?

Az elbeszélő megremegett.

- Beléd szeretett? Beszélj! Megkérte a kezedet?! - kiáltott rá Varvara Petrovna.

- Majdnem így volt, kérem - mondta sírdogálva. - De én a betegsége miatt nem vettem komolyan az egészet - tette hozzá a szemét felemelve, határozottan.

- Hogy hívnak? Keresztneved, apai neved?

- Szofja Matvejevna, kérem.

- No, akkor tudd meg, Szofja Matvejevna, hogy ez a leghitványabb, a leghaszontalanabb fráter... Úristen, Úristen! Alávaló nőszemélynek tartasz te engem?

A könyvárusnő kimeresztette a szemét.

- Alávalónak, zsarnoknak? Aki tönkretette az életét?

- Hát már hogy tehetném, kérem, amikor saját maga sír, kérem?!

Varvara Petrovnának csakugyan könnyes volt a szeme.

- No, ülj le, ülj le, ne rémüldözz. Nézz még egyszer a szemembe, de egyenesen; miért pirultál el? Dasa, gyere ide, nézd meg ezt az asszonyt; mit gondolsz, tiszta a szíve?...

És Szofja Matvejevna nagy meglepetésére, és talán még nagyobb rémületére - váratlanul megveregette az arcát.

- Csak az a kár, hogy ostoba. Korához képest nagyon ostoba. Jól van, kedvesem, majd gondomba veszlek. Látom, hogy ez mind badarság. Egyelőre maradj mellette, szállást bérelek neked, tőlem meg kapsz kosztot és egyebet... egyelőre erre kérlek.

Szofja Matvejevna rémülten azt dadogta, hogy neki sietnie kell.

- Nem kell sietned sehova. A könyveidet mind megveszem, úgyhogy csak ülj itt. Hallgass, nincs kifogás. Hiszen ha én nem jövök ide, akkor úgysem hagytad volna el, ugye?

- A világért sem hagytam volna el, kérem - mondta könnyeit törölgetve, halkan, de határozottan Szofja Matvejevna.

Már késő éjszaka volt, amikor Salzfisch megérkezett. A doktor igen tiszteletreméltó kis öreg volt, meglehetősen tapasztalt gyakorló orvos, aki nemrég vesztette el állását nálunk, mert valami tekintélyi vitája támadt a feletteseivel. Varvara Petrovna abban a pillanatban „protezsálni" kezdte. A doktor tüzetesen megvizsgálta, kikérdezte a beteget, majd óvatosan közölte Varvara Petrovnával, hogy a „szenvedő" állapota nagyon aggasztó, mivel szövődmények léptek fel, és hogy el kell készülni „még a legrosszabbra is". Varvara Petrovna, aki húsz év alatt még a gondolatától is elszokott annak, hogy valamelyest is komoly és végleges lehetne bármi, ami személyesen Sztyepan Trofimovicstól származik, mélyen megrendült, sőt el is sápadt.

- Csakugyan nincsen semmi remény?

- Az lehetetlen, hogy egyáltalán ne legyen semmi remény... de...

Varvara Petrovna egész éjjel nem feküdt le, és alig tudta kivárni a reggelt. Mihelyt a beteg kinyitotta a szemét, és feleszmélt (egyelőre állandóan eszméletén volt, bár óráról órára gyengült), a leghatározottabban odalépett hozzá.

- Sztyepan Trofimovics, mindenről előre kell gondoskodni. Papért küldtem. Teljesítenie kell a kötelességét.

Mivel ismerte Sztyepan Trofimovics meggyőződését, rendkívül félt a visszautasítástól. A beteg meghökkenve nézett rá.

- Badarság, badarság! - üvöltött fel az asszony, azt gondolva, hogy máris következik a visszautasítás. - Most nem érünk rá tréfálni. Eleget bolondozott már.

- De... csakugyan annyira beteg vagyok én?

Tűnődve beleegyezett. És általában nagy meglepődéssel tudtam meg később Varvara Petrovnától, hogy egy csöppet sem ijedt meg a haláltól. Lehet, hogy egyszerűen nem hitte el, és továbbra is semmiségnek tartotta a betegséget.

Igen készségesen meggyónt és megáldozott. Mindenki, Szofja Matvejevna, sőt a szolgák is odamentek, hogy köszöntsék abból az alkalomból, hogy felvette a szentségeket. Megnyúlt és elgyötört arcát, meghalványult, remegő ajkát látva mindnyájan sírtak, de tapintatosan.

- Oui, mes amis, én csak csodálkozom, hogy ennyire... sürgölődnek. Holnap bizonyára felkelek, és... Toute cette cérémonie...[262] amelynek én természetesen megadom a kellő tiszteletet...

- Kérem, főtisztelendő úr, okvetlenül maradjon a beteg mellett - állította meg Varvara Petrovna a papot, aki, már levetette a szertartáshoz használt ruháját. - Ahogy körülhordják a teát, kérem, azonnal kezdjen el beszélni valami istenes dologról, hogy ápoljuk benne a hitet.

A pap beszélni kezdett; valamennyien a beteg ágya körül ültek vagy álltak.

- A mi bűnös korunkban - kezdte gyakorlottan a pap, kezében tartva a csésze teát - a Magasságbéliben való hit az emberiség egyetlen menedéke az élet minden szenvedésében és megpróbáltatásában, úgyszintén a szentek ígérete örök boldogság reménye...

Sztyepan Trofimovics szinte teljesen felélénkült; finom mosoly suhant át az ajkán.

- Mon père, je vous remercie, et vous êtes bon, mais...[263]

- Egyáltalán nem mais, korántsem mais! - kiáltotta a székről felugorva Varvara Petrovna. - Főtisztelendő úr - fordult a paphoz -, ez, ez olyan ember, ez olyan ember, hogy egy óra múlva újra meg kell gyóntatni! Ilyen ember ez!

Sztyepan Trofimovics tartózkodóan elmosolyodott.

- Barátaim - szólalt meg -, az Istenre nekem már csak azért is szükségem van, mert ez az egyetlen lény, akit örökké szeretni lehet...

Valóban hinni kezdett-e, vagy megrázta a szentségek felvételének ünnepélyes szertartása, és felébresztette a természetében rejlő művészi fogékonyságot, mindenesetre - ahogy mondják - határozottan és mély érzéssel mondott néhány olyan szót, amely szöges ellentétben állt az eddigi meggyőződésével.

- A halhatatlanság nekem már csak azért is szükséges, mert az Isten nem akar igazságtalanságot elkövetni, és nem oltja ki teljesen a szívemben iránta újra fellángoló szeretetet. Márpedig mi drágább a szeretetnél? A szeretet több a létnél, a szeretet a lét koronája, és miképp lehetne, hogy a lét ne hajoljon meg előtte? Ha én megszerettem őt, és örvendezek ennek a szeretetemnek - hát lehetséges, hogy kioltson engem is, az örömet is, és semmivé tegyen bennünket? Ha van Isten, akkor én is halhatatlan vagyok! Voilà ma profession de foi.[264]

- Van Isten, Sztyepan Trofimovics, biztosítom magát, hogy van - mondta könyörögve Varvara Petrovna -, vonja vissza, amit mondott, legalább életében egyszer dobja félre az ostobaságait! (Úgy látszik, nem egészen értette meg a Sztyepan Trofimovics profession de foiját.)

- Barátom - mondta mind jobban és jobban fellelkesülve a beteg, bár hangja gyakran elcsuklott -, barátom, amikor megértettem... azt az odatartott orcát, én... nyomban megértettem

---

[262] Ez az egész szertartás.

[263] Atyám, köszönöm, ön nagyon jó, de...

[264] Ez az én hitvallásom.

még valami mást is... J'ai menti toute ma vie,[265] egész életemben! Szerettem volna... különben majd holnap... Holnap mindnyájan elindulunk.

Varvara Petrovna sírva fakadt. Sztyepan Trofimovics keresett valakit a szemével.

- Itt van, itt van! - mondta az asszony, megragadta Szofja Matvejevna kezét, és odavezette hozzá. A beteg meghatottan elmosolyodott.

- Ó, de nagyon szeretném újrakezdeni az életet! - kiáltott fel túláradó akaraterővel. - Az élet minden egyes perce, minden egyes pillanata boldogság legyen az embernek... az legyen, okvetlenül az legyen! Magának az embernek a kötelessége, hogy így rendezze; ez az ő törvénye... rejtett, de feltétlenül létező törvény... Ó, de szeretném látni Petrusát... és mindnyájukat... Satovot is!

Megjegyzem, hogy Satovról még semmit sem tudott sem Darja Pavlovna, sem Varvara Petrovna, sőt még Salzfisch sem, pedig ő érkezett legutoljára a városból.

Sztyepan Trofimovics egyre izgatottabb lett, és ez a beteges izgalom meghaladta erejét.

- Már pusztán az a mindenkori gondolat, hogy létezik egy nálam mérhetetlenül igazságosabb és boldogabb lény, már ez mérhetetlen meghatottsággal és - dicsőséggel tölt el engem is, ó, igen, bárki vagyok is, bármit csinálok is. Az embernek a tulajdon boldogságánál is sokkal nélkülözhetetlenebb tudni és minden percben hinni abban, hogy van valahol egy immár tökéletes és háborítatlan boldogság - mindenki és minden számára... Az emberi lét egész törvénye csakis abban rejlik, hogy az ember mindig tudjon meghajolni a mérhetetlenül nagy előtt. Ha az embereket megfosztják a mérhetetlenül nagytól, akkor nem élhetnek tovább, hanem meghalnak kétségbeesésükben. Az embernek éppen annyira szüksége van a mérhetetlenre és a végtelenre, mint arra a kis bolygóra, amelyen lakik... Barátaim, mind, mind: éljen a Nagy Gondolat! A mérhetetlen, Örök Gondolat. Minden embernek, bárki is az, okvetlenül meg kell hajolnia az előtt, hogy létezik ez a Nagy Gondolat. Még a legbutább embernek is feltétlenül szüksége van valami nagyra. Petrusa... Ó, hogy szeretném megint látni mindnyájukat! Ők nem tudják, nem tudják, hogy őbennük is ott rejlik ugyanaz a Nagy Gondolat!

Salzfisch doktor nem volt ott a szertartáson. Amikor betoppant, egészen megrémült, szétkergette a gyülekezetet, és követelte, hogy ne izgassák a beteget.

Sztyepan Trofimovics három nap múlva halt meg, immár teljesen eszméletlen állapotban. Valahogy csöndesen kihunyt, mint a csonkig égett gyertya. Varvara Petrovna, miután a gyászmisét ott helyben megtartották, Szkvoresnyikibe szállíttatta szegény barátjának holttestét. A sírja ott van a templomkertben, és most már márványlap fedi. A felirat rávésését meg a rács felállítását tavaszra halasztották.

Varvara Petrovna összesen nyolc napig volt távol a városból. Vele együtt, a hintóban mellette ülve, érkezett meg Szofja Matvejevna is, aki alighanem örökre őnála telepedett meg. Megjegyzem, hogy mihelyt Sztyepan Trofimovics elvesztette eszméletét (még ugyanazon a délelőttön), Varvara Petrovna rögtön megint eltávolította Szofja Matvejevnát a házból, és mindvégig ő maga egyedül ápolta a beteget; csak akkor hívatta vissza rögtön az asszonyt, amikor Sztyepan Trofimovics kilehelte a lelkét. Meg sem akarta hallgatni ellenvetéseit - Szofja Matvejevna ugyanis borzasztóan megrémült attól az ajánlattól (pontosabban parancstól), hogy örökre telepedjen le Szkvoresnyikiben.

---

[265] Egész életemben hazudtam.

- Ez mind badarság! Én magam járok majd veled Evangéliumot árulni. Nincs már nekem senkim a világon!

- De hisz önnek van fia - jegyezte meg Salzfisch.

- Nincs nekem fiam! - vágta oda keményen, és szinte megjósolta a jövőt.

NYOLCADIK FEJEZET

Befejezés

Valamennyi elkövetett gazság és bűntett rendkívül gyorsan napvilágra került, sokkal gyorsabban, mint Pjotr Sztyepanovics feltételezte. Azzal kezdődött, hogy a szerencsétlen Marja Ignatyevna a férje meggyilkolásának éjszakáján hajnal előtt felébredt, és mivel nem látta maga mellett, leírhatatlanul izgatott lett. Nála hált az a szolgáló, akit Arina Prohorovna fogadott fel. Az sehogy se tudta megnyugtatni, így hát mihelyt virradni kezdett, elszaladt magáért Arina Prohorovnáért; előbb meggyőzte a beteget, hogy az tudja, hol van a férje, és mikor tér vissza. Eközben Arina Prohorovna is gondban volt valamelyest: már tudott a férjétől a Szkvoresnyikiben végrehajtott éjszakai hőstettről. Virginszkij csak tíz óra után tért haza, borzalmas állapotban és ijesztő külsővel. A kezét tördelve, hasmánt az ágyra vetette magát, és miközben görcsös zokogás rázta, egyre azt ismételgette: „Nem így, nem így; egyáltalán nem így!" Végül természetesen mindent bevallott Arina Prohorovnának, aki nem hagyta békében - egyébként az egész családból csakis őneki beszélt erről. Az asszony az ágyban hagyta, de előbb szigorúan figyelmeztette, hogy „ha nyafogni akar, akkor a párnába bőgjön, nehogy meghallják, és hogy bolond lesz, ha holnap bármivel is elárulja magát". Azért ő is gondolkodóba esett, és a biztonság kedvéért takarítást rendezett: a fölösleges iratokat, könyveket, sőt talán kiáltványokat sikerült elrejtenie vagy teljesen megsemmisítenie. Mindeme tevékenysége közben megállapította, hogy őneki, a húgának, a nagynéninek, a diáklánynak, sőt talán annak a kajla fülű bátyjának sincs mitől félnie. Amikor a betegápoló asszony reggel felé elszaladt érte, gondolkodás nélkül elindult vele Marja Ignatyevnához. Egyébként roppant szerette volna minél előbb kipuhatolni, igaz-e az, amit tegnap félrebeszéléshez hasonló, rémült és eszelős suttogással a férje árult el neki arról, hogy milyen számításai vannak Pjotr Sztyepanovicsnak a közös ügy érdekében Kirillovval.

De már későn érkezett Marja Ignatyevnához, aki miután elküldte a szolgálót, és magára maradt, nem bírta tovább: felkelt az ágyból, magára kapott egy ruhát, amely éppen a keze ügyébe esett - alighanem valami nagyon könnyű és egyáltalán nem az évszakhoz illő holmit -, és maga indult Kirillovhoz a szárnyépületbe, azt gondolva, hogy ő bizonyára mindenkinél biztosabbat tud a férjéről. El lehet képzelni, hogyan hatott a gyermekágyas asszonyra, amit ott látott. Megjegyzem, hogy nem olvasta el Kirillov búcsúlevelét, amely pedig szem előtt, az asztalon hevert; ijedtében bizonyára észre sem vette. Visszarohant a maguk kis padlásszobájába, felkapta csecsemőjét, és elindult vele, ki a házból, az utcára. Nyirkos reggel volt, köd gomolygott. Járókelőkkel nem találkozott ezen a néptelen utcán. Zihálva egyre rohant a süppedős hideg sárban, végül dörömbölni kezdett a kiskapukon; az egyik házban egyáltalán nem, a másikban pedig csak nagy sokára nyitottak ajtót; türelmetlenségében egy harmadik házba zörgetett be. Ez Tyitov kereskedő háza volt. Itt nagy zűrzavart okozott, üvöltözött és összefüggéstelenül azt bizonygatta, hogy „a férjét megölték". Satovot és a történetét valamelyest Tyitovék is ismerték; elhűltek a rémülettől, amikor megtudták tőle, hogy csak egy napja szült, és most ilyen hidegben, ilyen ruhában szaladgál az utcán az alig betakart csecsemővel. Eleinte azt hitték, hogy csak félrebeszél, annál is inkább, mert sehogy sem tudták tisztázni, kit öltek meg: Kirillovot vagy a nő férjét. Az asszony megsejtve, hogy nem hisznek neki, mármár továbbrohant, de erővel visszatartották - állítólag szörnyen kiabált és kapálózott. Átmentek a Filippov házba, és két óra múlva már az egész városnak tudomására jutott Kirillov öngyilkossága meg búcsúlevele. A rendőrség faggatni kezdte a gyermekágyas asszonyt, aki még eszméletén volt; ekkor derült ki, hogy nem olvasta Kirillov levelét, de azt nem tudták kiszedni belőle, pontosan miből következteti, hogy az ő férjét is megölték. Csak azt kiabálta,

hogy „ha ez halott, akkor az ő férje is halott; együtt voltak”! Délre elvesztette az eszméletét, többé nem is nyerte vissza, és vagy három nap múlva - bevégezte. A meghűlt kisgyermek még korábban meghalt. Arina Prohorovna, mivel nem találta a helyén Marja Ignatyevnát meg a csecsemőt, és bajt sejtett, haza akart szaladni, de a kapunál megállt, és a betegápolónőt átküldte „az úrhoz a melléképületbe, nem őnála van-e Marja Ignatyevna, és nem tud-e róla valamit”. A hírhozó az egész utca hallatára, eszeveszetten üvöltve tért vissza. Arina Prohorovna - miután elcsitította, és ezzel a figyelemre méltó érvvel: „meghurcolják”, rávette, hogy ne szóljon senkinek - elszelelt.

Magától értődik, hogy még aznap délelőtt kérdőre vonták mint a gyermekágyas asszony volt bábáját; de nem sokra mentek vele: nagyon gyakorlatiasan és hidegvérűen elmondott mindent, amit ő maga látott és hallott Satovnál, de a történt esetről úgy nyilatkozott, hogy semmit sem tud róla, és semmit sem ért belőle.

El lehet képzelni, micsoda zűrzavar támadt a városban. Újabb „história”, megint gyilkosság! De itt már más is közrejátszott: kétségtelenné vált, hogy van, valóban létezik a gyilkoló, gyújtogató, lázadó forradalmároknak egy titkos társasága. Liza szörnyű halála, Sztavrogin feleségének meggyilkolása, maga Sztavrogin, a gyújtogatás, a nevelőnők javára rendezett bál, a Julija Mihajlovna körül burjánzó zabolátlanság... Még Sztyepan Trofimovics eltűnésében is mindenáron rejtélyt akartak látni. Nagyon, de nagyon suttogtak Nyikolaj Vszevolodovicsról. Estefelé megtudták, hogy elutazott Pjotr Sztyepanovics is, de furcsa módon őróla beszéltek a legkevesebbet. Azon a napon „a szenátorról” folyt leginkább a szó. A Filippov háznál csaknem egész délelőtt nagy tömeg állt. Kirillov levele valóban megtévesztette a hatóságot. Azt is elhitték, hogy Kirillov ölte meg Satovot, és mint „gyilkos” követte el az öngyilkosságot. Egyébként nem teljesen zavarodott meg a hatóság, csak valamelyest. A „park” szó például, amely olyan bizonytalanul volt elejtve Kirillov levelében, senkit sem vezetett tévútra, ahogy Pjotr Sztyepanovics számított rá. A rendőrség rögtön Szkvoresnyikibe rohant, mégpedig nemcsak azért, mert csupán ott volt nálunk park, hanem bizonyos ösztönből is, mivel az utóbbi napok szörnyűségei közvetlenül vagy közvetve mind Szkvoresnyikivel függtek össze. Én legalábbis így sejtem. (Megjegyzem, hogy Varvara Petrovna korán reggel, amikor elindult, hogy elcsípje Sztyepan Trofimovicsot, még nem tudott semmiről.) A holttestet bizonyos nyomok alapján ugyanazon a napon, estefelé találták meg a tóban; a gyilkosság színhelyén rábukkantak Satov sapkájára, amelyet a gyilkosok rendkívül könnyelműen ottfelejtettek. A helyszíni szemle, a holttest orvosi vizsgálata és néhány feltevés alapján már az első lépésnél az a gyanú támadt, hogy Kirillovnak egészen biztosan voltak társai. Kiderítették, hogy volt egy Satov-Kirillov-féle titkos társaság, amelynek köze volt a kiáltványokhoz. De kik voltak ezek a társak? A *mieink* közül aznap egy sem esett gyanúba. Megtudták, hogy Kirillov remete módon élt, annyira visszavonultan, hogy - miként a levélben bejelentette - jó néhány napig nála lakhatott Fegyka, akit mindenütt annyira kerestek... Főként az gyötört mindenkit, hogy az egész előtáruló zűrzavarból nem lehetett levonni semmilyen általános, összefüggő következtetést. Nehéz elképzelni, milyen találgatásokig és a gondolkozásnak micsoda anarchiájáig jutott volna el végül a mi holtra ijedt társadalmunk, ha nem derül fény mindenre mindjárt másnap, egy csapásra - Ljamsin jóvoltából.

Nem bírta tovább. Az történt vele, amit végül már Pjotr Sztyepanovics is kezdett sejteni. Ljamsin, akit előbb Tolkacsenkóra, aztán Erkelre bíztak, az egész másnapot ágyban feküdte át, látszólag békésen a falnak fordulva, nem szólt egy szót sem, sőt nem is felelt, ha őtőle kérdeztek valamit. Ilyen módon egész nap semmit sem tudott meg abból, ami a városban történt. De Tolkacsenkónak, aki pontosan megtudta a történteket, estefelé eszébe jutott, hogy abbahagyja azt a szerepet, amelyet Pjotr Sztyepanovics osztott ki rá Ljamsin mellett, és a városból kimegy a járásba, vagyis egyszerűen megszökik: valóban elvesztették a józan

eszüket, ahogy Erkel mindnyájukról megjósolta. Közbevetőleg megjegyzem, hogy Liputyin még aznap délelőtt eltűnt a városból. De ezzel valamiképp úgy történt, hogy az ő eltűnéséről a hatóság csak másnap este szerzett tudomást, amikor vallatóra fogta családját, amely megrémült eltűnése miatt, de éppen félelmében nem akart megszólalni. De folytatom Ljamsinnal. Alighogy egyedül maradt (Erkel Tolkacsenkóra hagyatkozva már előbb hazament), rögtön elszaladt hazulról, és természetesen nagyon hamar megtudta, mi a helyzet. Anélkül, hogy hazament volna, ő is futásnak eredt - amerre a szeme látott. De az éjszaka olyan sötét volt, a vállalkozás meg annyira félelmetes és vesződséges, hogy miután futott két-három utcasarkot, hazatért, és egész éjjelre bezárkózott. Azt hiszem, reggel felé öngyilkosságot kísérelt meg, de nem sikerült neki. Mindenesetre úgy ült bezárkózva majdnem délig, aztán egyszer csak elszaladt a hatósághoz. Azt mondják, térden csúszott, zokogott, visított, a padlót csókolgatta, közben azt kiabálta, nem méltó arra, hogy megcsókolja akár az előtte álló tisztviselők cipőjét. Megnyugtatták, sőt valósággal dédelgették. Azt mondják, vagy három órát tartott a kihallgatás. Elmondott mindent, mindent, elárulta a legrejtettebb titkokat, mindent, amit tudott, minden részletet; előreszaladt, sietett a beismerésekkel, és kérdezés nélkül fölösleges dolgokat is közölt. Kiderült, hogy elég sokat tud, és eléggé jól tárja elő a helyzetet. Satov és Kirillov tragédiája, a tűzvész, Lebjadkinék halála stb. háttérbe kerültek. Előtérbe most Pjotr Sztyepanovics, a titkos társaság, a szervezet, a hálózat lépett. Arra a kérdésre, hogy miért követtek el annyi gyilkosságot, gazságot, miért okoztak annyi botrányt? - heves sietséggel azt válaszolta: azért, hogy „módszeresen megrendítsék az alapokat, módszeresen szétbomlasszák a társadalmat és minden pillérét, mindenkit megfélemlítsenek, általános zűrzavart okozzanak, majd az ilyen módon megingatott, beteg és elernyedt, cinikus és hitetlen társadalmat - amely azonban mérhetetlenül vágyódik valami vezérlő eszmére meg az önfenntartásra - egy csapásra a kezükbe kaparintsák, és felemeljék a lázadás zászlaját azoknak az ötös csoportoknak egész hálózatára támaszkodva, melyek időközben állandóan tevékenykedtek, tagokat toboroztak, és gyakorlatban felkutattak minden fogást és minden olyan gyenge pontot, amibe bele lehet kapaszkodni”. Azzal fejezte be, hogy Pjotr Sztyepanovics itt, a mi városunkban az ilyen módszeres rendbontásnak csupán az első próbáját rendezte meg, úgyszólván a további cselekvés programját adta meg, mégpedig valamennyi ötös csoport számára, de ez már tulajdonképpen az ő (Ljamsin) gondolata, az ő sejtése, és kéri, hogy „ezt okvetlenül jegyezzék meg és vegyék figyelembe, mennyire őszintén és tisztességesen magyarázza ő el a dolgot, következésképpen a jövőben is igen hasznos szolgálatokat tehet a hatóságoknak”. Arra a határozott kérdésre: sok ötös csoport van-e? - azt válaszolta, hogy végtelenül sok van, és a hálózatuk beborítja egész Oroszországot; bár bizonyítékokat nem szolgáltatott, én azt hiszem, egészen őszintén felelt. Csupán a társaság külföldön nyomtatott programját mutatta fel, meg a további teendők módszeres kibontakoztatásának tervezetét, amely csak fogalmazvány volt ugyan, de Pjotr Sztyepanovics saját kezűleg írta. Kiderült, hogy „az alapok megrendítését” illetően Ljamsin szó szerint ezt az írást idézte, nem felejtette ki még a pontokat és a vesszőket sem, bár azt állította, hogy ez csak az ő saját elképzelése. Julija Mihajlovnáról - megint kérdezés nélkül, előreszaladva - meglepően gúnyosan úgy nyilatkozott, hogy „ártatlan, és őt csak bolonddá tették”. De figyelemre méltó, hogy Nyikolaj Sztavroginról igyekezett a legteljesebben elterelni a gyanút, hogy tagja volt a titkos társaságnak, vagy hogy egy húron pendült Pjotr Sztyepanoviccsal. (Pjotr Sztyepanovicsnak a Sztavroginnal kapcsolatos titkos és fölöttébb nevetséges reményeiről Ljamsinnak halvány sejtelme sem volt.) Lebjadkinék meggyilkolását szerinte Nyikolaj Vszevolodovics legcsekélyebb részvétele nélkül egyedül Pjotr Sztyepanovics szervezte meg azzal a ravasz céllal, hogy belekeverje ebbe a bűntettbe, és ezáltal a hatalmába kerítse; de hála helyett, amelyre kétségtelenül és könnyelműen számított, csak teljes felháborodást, sőt kétségbeesést keltett a „nemes lelkű” Nyikolaj Vszevolodovicsban. Sztavroginról szóló vallomását szintén sietősen és kérdezés nélkül, azzal a

nyilvánvalóan szándékos célzással fejezte be, hogy az alighanem rendkívül fontos személyiség, de valami titok veszi körül; hogy itt, nálunk úgyszólván inkognitóban tartózkodott, megbízásokkal jött ide, és nagyon lehetséges, hogy megint ellátogat hozzánk Pétervárról (Ljamsin biztos volt abban, hogy Sztavrogin Pétervárott van), de most már más formában és más körülmények között, olyan személyek kíséretében, akikről talán hamarosan hallani fognak nálunk is; végül hogy mindezt Pjotr Sztyepanovicstól, „Nyikolaj Vszevolodovics titkos ellenségétől" hallotta.

Egy megjegyzést teszek. Ljamsin két hónappal később bevallotta, hogy akkor szándékosan igyekezett elterelni a gyanút Sztavroginról, éppen az ő protekciójára számítva, meg arra, hogy Pétervárott kieszközli, hogy két fokkal mérsékeljék a büntetését, a száműzetésbe indulásakor pedig ellátja pénzzel és ajánlólevelekkel. Ebből a beismerésből látszik, hogy valójában rendkívül túlzott fogalmat alkotott Nyikolaj Sztavroginról.

Ugyanazon a napon természetesen Virginszkijt is, sőt nagy hirtelenében az egész háza népét is letartóztatták. (Arina Prohorovna, a nővére, a nagynéni, sőt a diáklány is már régóta szabadlábon vannak; azt mondják, hogy Sigaljov is kiszabadul a legrövidebb időn belül, mivel a vádlottaknak egyetlen kategóriájába sem lehet besorolni; egyébként mindez még csak szóbeszéd.) Virginszkij azonnal mindent beismert: betegen feküdt, és lázas volt, amikor letartóztatták. Azt mondják, valósággal megörült: „Kő esett le a szívemről" - mondta állítólag. Úgy hírlik, hogy most őszinte vallomásokat tesz, de bizonyos méltósággal, és nem tagadja meg egyetlen „fényes reményét" sem, bár ugyanakkor átkozza azt a politikai utat (a társadalmival ellentétben), amelyre oly véletlenül és könnyelműen engedte rásodortatni magát „a körülmények összetalálkozásának viharától". A gyilkosság elkövetésekor tanúsított magatartását számára kedvező értelemben magyarázzák, és alighanem ő is számíthat sorsának némi enyhítésére. Legalábbis ezt állítják nálunk.

De aligha lehet könnyíteni majd Erkel sorsán, aki egészen a letartóztatása óta állandóan hallgat, vagy a lehetőség szerint elferdíti az igazságot. Mindeddig egyetlen megbánó szót sem sikerült kivenni belőle. Holott még a legszigorúbb bírákban is bizonyos rokonszenvet keltett - fiatalságával, védtelenségével, annak kétségtelen tanúbizonyságával, hogy ő csupán fanatikus áldozata egy politikai csábítónak, de legfőként az anyja iránti viselkedésével - erre is fény derült -, akinek elküldözgette csekély fizetésének majdnem a felét. Anyja most itt van nálunk - koravén, gyönge és beteg asszony; állandóan sír, és a szó szoros értelmében térdre borulva könyörög a fiáért. Valami lesz, de Erkelt nálunk sokan sajnálják.

Liputyint már Pétervárott letartóztatták, ahol két teljes hetet töltött. Ővele szinte hihetetlen dolog történt, amit még megmagyarázni is nehéz. Azt mondják, hogy bár hamis útlevele is volt, teljes lehetősége is arra, hogy sikeresen külföldre szökjön, sőt igen jelentős pénz is volt nála, ő mégis Pétervárott maradt, és nem utazott sehová. Egy ideig kereste Sztavrogint meg Pjotr Sztyepanovicsot, majd hirtelen ivásnak adta magát, és mértéktelenül kicsapongó életet kezdett, mint olyan ember, aki teljesen elvesztette a józan eszét, és nem tudja felfogni a helyzetét. Úgy is került hurokra Pétervárott - valamelyik nyilvánosházban, részegen. Az a hír járja, hogy most egyáltalán nem veszíti el lélekjelenlétét, vallomásaiban hazudozik, és bizonyos ünnepélyességgel, sőt reménnyel (?) készül a küszöbönálló tárgyalásra. Még beszélni is akar a bíróságon. Tolkacsenko, akit szökése után vagy tíz nappal, valahol a járásban tartóztattak le, összehasonlíthatatlanul tisztességesebben viselkedik, nem hazudik, nem köntörfalaz, elmond mindent, amit tud, magát nem mentegeti, teljes szerénységgel beismeri a bűnét, de ő is hajlamos az ékesszólásra; nagy kedvvel, sokat beszél, amikor pedig a népnek és forradalmi (?) elemeinek ismeretére kerül sor, akkor még pózol is, és lesi a hatást. Úgy hírlik,

hogy ő is beszélni készül a tárgyaláson. Általában ő és Liputyin nem nagyon fél, és ez szinte már furcsa.

Ismétlem, a per még nem ért véget. Most, három hónap múltán, városunk társadalma fellélegzett, magához tért, kiheverte a megrázkódtatást, már van saját véleménye, mégpedig annyira, hogy némelyek magát Pjotr Sztyepanovicsot is kis híján lángelmének, vagy legalábbis „zseniális képességűnek" tartják. „Micsoda szervezés!" - mondják egyesek, ujjukat felemelve, a klubban. Egyébként ez mind nagyon ártatlan dolog, és nem is sokan mondják. Ezzel szemben mások, bár nem tagadják, hogy kiváló képességű, azt kifogásolják, hogy egyáltalán nem ismeri a valóságot, rettentően elvontan gondolkozik, torzan és korlátoltan egy irányban fejlődött, és ebből származott az a rendkívüli könnyelműsége. Erkölcsi tulajdonságait illetően mindenki egyetért; ezen aztán senki sem vitatkozik.

Igazán nem is tudom, kit említsek még, hogy ne felejtsek ki senkit. Mavrikij Nyikolajevics végleg elutazott valahová. Az öreg Drozdova második gyermekkorát éli... Egyébként el kell még mondanom egy nagyon komor történetet. Csupán a tényekre szorítkozom.

Varvara Petrovna visszaérkezése után a városi házában szállt meg. Egyszeriben csak úgy özönlöttek hozzá a közben felhalmozódott hírek, és rettentően megrázták. Egyedül bezárkózott a szobájába. Este volt; mindenki kimerült, és korán lefeküdt aludni.

Reggel a szobalány titokzatos arccal egy levelet adott át Darja Pavlovnának. Ez a levél, ahogy mondta, még tegnap érkezett, de későn, amikor már mindnyájan aludtak, úgyhogy nem merte felkölteni. Nem postán érkezett, hanem egy ismeretlen ember vitte Szkvoresnyikibe Alekszej Jegoricsnak, aki aztán nyomban, még tegnap este személyesen idehozta, a kezébe adta, majd visszahajtatott Szkvoresnyikibe.

Darja Pavlovna dobogó szívvel, sokáig nézte a levelet, és nem merte felbontani. Tudta, kitől jött: Nyikolaj Sztavrogin írta. Elolvasta a címzést a borítékon: „Alekszej Jegoricsnak azzal, hogy adja át Darja Pavlovnának, titkos."

Itt következik ez a levél, szóról szóra, nem javítottam ki még a legcsekélyebb stílushibáját sem ennek az orosz úrfinak, aki minden európai műveltsége ellenére sem tanulta meg kellőképpen a helyes orosz fogalmazást.

Drága Darja Pavlovna,

Maga egyszer „ápolónőnek" akart hozzám jönni, és ígéretemet vette, hogy küldjek magáért, amikor kell majd. Én elutazom két nap múlva, és nem térek vissza. Akar velem jönni?

Tavaly én, mint Herzen, beiratkoztam Uri kanton polgárai közé, és ezt nem tudja senki. Ott már vásároltam egy kis házat. Nekem még van tizenkétezer rubel; elutazunk, és ott fogunk élni örökké. Én nem akarok soha sehová elutazni.

Nagyon unalmas hely, szurdok: a hegyek korlátozzák a látást meg a gondolatot. Nagyon komor. Én csak azért, mert volt egy kis ház eladó. Ha magának nem tetszik, eladom, és másikat veszek másik helyen.

Én nem vagyok egészséges, de remélem, az ottani levegővel megszabadulok a hallucinációtól. Ez fizikailag; erkölcsileg pedig mindent tud; de vajon mindent-e?

Sokat elmondtam magának az életemből. De nem mindent. Még magának sem mindent! Itt jegyzem meg, hogy lelkiismeretem szerint bűnös vagyok feleségem halálában. Azóta nem találkoztam magával, ezért jelentem ezt ki. Bűnös vagyok Lizaveta Nyikolajevnával szemben is; de itt tudja, mi volt; itt maga majdnem mindent megjósolt.

Jobb, ha nem jön. Az, hogy magamhoz hívom, szörnyű aljasság. Meg aztán miért temesse el velem az életét? Maga drága nekem, és bánatomban mindig jó volt maga mellett lennem: maga volt az egyetlen, aki előtt hangosan tudtam magamról beszélni. Ebből semmi sem következik. Saját maga ajánlkozott „ápolónőnek" - ez a maga kifejezése; de mire ekkora áldozat? Azt is értse meg, hogy én nem sajnálom magát, ha hívom, és nem tisztelem, ha várom. Pedig hívom is, és várom is. Mindenesetre szükségem van a maga válaszára, mert nagyon hamar el kell utazni. Abban az esetben egyedül utazom el.

Én semmit sem remélek Uritól; egyszerűen megyek. Nem szándékosan választottam azt a zord helyet. Oroszországhoz semmi sem köt, benne nekem minden ugyanolyan idegen, mint másutt. Igaz, benne kevésbé szerettem élni, mint máshol, de még benne sem tudtam meggyűlölni semmit!

Én mindenütt próbára tettem az erőmet. Ezt maga tanácsolta nekem, „hogy megismerjem magamat". Erőm a magam számára és a fitogtatás céljából rendezett próbákon, ugyanúgy, mint egész eddigi életem során, határtalannak bizonyult. A maga szeme láttára elviseltem bátyjától a pofoncsapást; nyilvánosan bevallottam a házasságomat. De hogy mire használjam fel ezt az erőt - ezt sohase láttam, most sem látom, ellenére a maga svájci helyesléseinek, amelyeknek hittem. Én ugyanúgy, mint eddig is mindig, tudok kívánni jó dolgot cselekedni, és ettől élvezetet érzek; ugyanakkor kívánom a rosszat is, és ugyancsak élvezetet találok benne. De egyik érzés is, a másik is változatlanul mindig túlságosan sekélyes, nagyon erős pedig sohasem szokott lenni. Az én vágyaim túlságosan erőtlenek; nem tudnak vezérelni. Egy szálfán át lehet úszni a folyón, de egy forgácson nem. Ezt azért, nehogy azt gondolja, hogy valamiféle reményekkel utazom Uriba.

Változatlanul senkit sem okolok. Kipróbáltam a nagy kicsapongást, és abban fecséreltem az erőimet; de én nem szeretem és nem akartam a kicsapongást. Maga az utóbbi időben figyelt engem. Tudja-e, hogy én még a mi nihilistáinkra is haraggal tekintettem, mert irigyeltem őket a reményeikért? De maga hiába félt: én nem lehettem a társuk, mert nem osztoztam velük semmiben. A nevetség kedvéért, gúnyból pedig szintén nem lehettem, de nem azért, mert féltem a nevetségestől - én sohasem ijedhetek meg a nevetségestől -, hanem azért, mert mégiscsak megvannak bennem a rendes ember szokásai, és undorodtam őtőlük. De ha jobban haragszom rájuk, és jobban irigylem őket, akkor talán csakugyan velük tartok, ítélje meg, mennyire könnyű volt nekem és mennyit vergődtem.

Drága barátom, gyöngéd és nagylelkű lény, akit én megfejtettem! Maga talán arról ábrándozik, hogy annyi szeretetet ad nekem, és szép lelkéből annyi széppel áraszt el, hogy azt reméli, ezzel végre valami célt tűz elém? Nem, jobb, ha óvatosabb lesz: az én szeretetem ugyanolyan sekélyes lesz, mint én magam, és maga boldogtalan lesz. A bátyja azt mondta nekem, hogy az, aki elveszti kapcsolatát a földjével, az elveszti az isteneit is, vagyis minden célját. Mindenről vég nélküli lehet vitatkozni, de énbelőlem csak tagadás fakad, de minden nagyvonalúság és minden erő nélkül. Sőt még tagadás sem fakad. Mindig minden kicsinyes volt és bágyatag. A nagyvonalú Kirillov nem bírta elviselni az eszmét, és - főbe lőtte magát; de én látom, hogy ő azért volt nagyvonalú, mert elvesztette a józan eszét. Én sohasem tudom elveszíteni a józan eszemet, és sohasem tudok hinni egy eszmében olyan mértékben, mint ő. Még elfoglalni se tudom magamat egy eszmével olyan mértékben. Én soha, soha nem tudnám főbe lőni magamat!

Én tudom, hogy nekem meg kellene ölnöm magamat, el kellene törölnöm magamat a föld színéről, mint egy galád férget; de én félek az öngyilkosságtól, mert félek nagyvonalúságot mutatni. Tudom, hogy ez megint csalás lenne - az utolsó csalás a csalások végtelen sorában. De mi haszna becsapni magamat, csak azért, hogy megjátsszam a nagyvonalúságot? Méltatlankodás és szégyen énbennem sohasem lehet; következésképpen kétségbeesés sem.

Bocsássa meg, hogy ilyen sokat írok. Magamhoz tértem, és ez önkéntelenül jött. De hát így száz oldal is kevés, és tíz sor is elég. Tíz sor is elég ahhoz, hogy „ápolónőnek" hívjam.

Én azóta, mióta eljöttem hazulról, a hatodik állomáson lakom az állomásfőnöknél. Öt évvel ezelőtt, Pétervárott, a korhelykedés idején jöttem össze vele. Azt, hogy itt lakom, senki sem tudja. Az ő nevére írjon. Mellékelem a címet.

Nyikolaj Sztavrogin

Darja Pavlovna nyomban indult, és megmutatta a levelet Varvara Petrovnának. Az elolvasta, és arra kérte Dasát, menjen ki, hogy még egyszer egyedül átolvassa; de valahogy nagyon hamar visszahívta a lányt.

- Elmégy hozzá? - kérdezte szinte félénken.

- Elmegyek - válaszolta Dasa.

- Készülj! Együtt megyünk!

Dasa kérdően tekintett rá.

- Hát mit csináljak most már itt? Nem mindegy? Én is felvétetem magamat Uri polgárai közé, és ott élek majd abban a szurdokban... Ne félj, nem zavarlak benneteket.

Gyorsan készülődni kezdtek, hogy elérjék a déli vonatot. De még fél óra sem telt el, amikor Szkvoresnyikiből visszasietve megjelent Alekszej Jegorovics. Jelentette, hogy Nyikolaj Vszevolodovics reggel „váratlanul" odaérkezett a korai vonattal, ott is tartózkodik, de „olyan állapotban van, hogy a kérdésekre nem válaszol, végigment minden szobán, és bezárkózott a maga lakosztályába"...

- Én anélkül, hogy ő parancsolta volna, úgy döntöttem, hogy idejövök és jelentem - tette hozzá nagyon is figyelő tekintettel Alekszej Jegorics.

Varvara Petrovna áthatóan nézett rá, és nem fogta vallatóra. Egy pillanat alatt előállt a kocsi. Elindult Dasával. Azt mondják, az út alatt gyakran keresztet vetett.

A „lakosztályában" minden ajtó nyitva állt, de maga Nyikolaj Vszevolodovics nem volt sehol.

- Csak nem a félemeleten van? - szólt óvatosan Fomuska.

Megjegyzem, hogy Varvara Petrovna nyomában néhány szolga is bement a „lakosztályába", a többiek pedig mind a teremben vártak. Azelőtt sohasem merték megengedni maguknak az illemszabályok ilyen megsértését. Varvara Petrovna látta ezt, de nem szólt.

Felmentek a félemeletre is. Ott három szoba volt, de egyben sem találtak senkit.

- Csak nem oda ment, kérem? - szólt a padlásszoba ajtajára mutatva valaki. Valóban: a padlásszoba máskor mindig bezárt ajtaja most tárva-nyitva állt. Csaknem a tetőig fel kellett volna menni egy hosszú, nagyon keskeny és borzasztóan meredek falépcsőn. Ott is volt valami kis szoba.

- Én nem megyek fel. Miért mászott volna oda? - kérdezte a szolgákra tekintve és borzasztóan elsápadva Varvara Petrovna. Azok csak néztek rá, de nem válaszoltak. Dasa remegett.

Varvara Petrovna felfelé iramodott a lépcsőn, Dasa utána; de alighogy belépett a padlásszobába, felsikoltott, és eszméletlenül összerogyott.

Uri kanton polgára ott lógott mindjárt a kis ajtó mögött. A kis asztalon egy papírdarabon, ceruzával írva ez állt: *Ne okoljanak senkit, magam tettem.* Ugyanott, az asztalkán hevert egy kalapács is, egy darab szappan, egy nagy szeg - nyilvánvalóan tartalékul. Az erős selyemzsinór, amelyet Nyikolaj Vszevolodovics nyilvánvalóan előre kiválasztott és készenlétben tartott, és amelyen most függött, vastagon be volt szappanozva. Mindez arra utalt, hogy előre megfontoltan cselekedett, és az utolsó percig megőrizte öntudatát.

Orvosaink a holttest felboncolása után teljesen és állhatatosan elvetették az elmezavar lehetőségét.

-&-